ČASŤ 1

SPIŠ V ROKOCH 1526 – 1770
POMOHÁČSKE OBDOBIE

IVAN MRVA

Politické dejiny Spiša v kontexte strednej Európy (1526 – 1711)

Charakteristika vývoja

Porážkou uhorských vojsk a smrťou kráľa Ľudovíta II. pri Moháči 29. augusta 1526 sa začala nová etapa vo vývoji Uhorského kráľovstva. Moháčska bitka v našich podmienkach znamená koniec stredoveku a začiatok novoveku, jeho prvá časť nazývaná aj raný novovek sa skončila v roku 1711, keď zvyšky Rákociho vojsk zložili pri Satu Mare zbrane. 185 rokov od Moháča po Satmársky mier boli dobou hlbokej krízy uhorského štátu, ktorá sa začala prejavovať už za panovania Vladislava II. Jagelovského. Smrťou jeho syna Ľudovíta II. vymrela uhorsko-česká vetva dynastie Jagelovcov a o trón vypukol zápas medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským. Občianska vojna, ktorá pokračovala aj po Zápoľského smrti, zapríčinila tureckú inváziu a rozpad krajiny na tri časti. Slovensko sa ešte v prvej polovici 16. storočia stalo jadrom okypteného kráľovského Uhorska ovládaného Habsburgovcami a zároveň súčasťou novozaloženého štátneho útvaru rakúskej vetvy tohto rodu. Na území ovládanom Habsburgovcami postupne silneli hospodárske, spoločenské a kultúrne vplyvy vyspelejšieho západoeurópskeho prostredia. Slovensko sa však tiež ocitlo na periférii kresťanskej Európy, lebo priamo hraničilo s Osmanskou ríšou. Jej mocenský vplyv zasahoval aj na územia pod habsburskou kontrolou, čo malo veľa negatívnych dôsledkov. Z nového mocensko-politického usporiadania stredoeurópskeho priestoru spôsobeného tureckou inváziou do stredného Podunajska a vytvorením samostatného Sedmohradska ťažila uhorská šľachta v zápase s habsburským absolutizmom. Na rozdiel od českých i rakúskych krajín sa jej vcelku úspešne darilo obhájiť stavovské práva, náboženskú slobodu a aj uhorskú autonómiu.

Ďalším významným faktorom nepokojnej doby 16. a 17. storočia bolo reformačné a následné rekatolizačné hnutie. V 16. storočí sa reformácia rôznych smerov bez väčších prekážok rozšírila na celom území Uhorska kontrolovanom Habsburgovcami a aj v Sedmohradsku. Na Slovensku sa udomácnilo predovšetkým umiernené augsburské vyznanie, i keď sa tu stretávame aj s radikálnejšími reformačnými smermi a sektami. Pomerne pokojné spolužitie katolíckej cirkvi a protestantských náboženských smerov v 16. storočí vystriedali náboženské zápasy v storočí nasledujúcom.

V porovnaní so západnou Európou značne oneskorený vývoj spoločenských pomerov, najmä zakonzervovanie šľachtických výsad, bolo zdrojom napätia medzi šľachtou a viedenským dvorom. Stavovské výsady znemožňovali posilnenie štátnej moci, efektívnu protiturecku obranu, hospodársky i spoločenský pokrok. Úsilie Viedne o pružnejšiu administratívu krajiny a snaha presadzovať potrebné opatrenia bez ohľadu na stavovskú ústavu vyvolávali nespokojnosť a odpor uhorskej šľachty. Heslá o náboženskej a krajinskej slobode s obľubou používané odbojnou šľachtou a aj sedmohradskými kniežatami nezostali bez účinku na všetky spoločenské vrstvy. Slovensko sa stalo územím, kde prebiehal stály zápas medzi Osmanskou ríšou a Habsburgovcami a kde zároveň dochádzalo k protihabsburským povstaniam i územím, kadiaľ prechádzali ťaženia sedmohradských kniežat.

Boj o uhorskú korunu, turecké vojny a lúpežné nájazdy, náboženské búrky, odboj uhorskej šľachty a jej úspechy pri obhajovaní privilegovaného postavenia boli hlavnými udalosťami tejto rušnej doby a v plnej miere sa odzrkadlili aj na politickom vývoji Spiša v tomto období.

Zápas o uhorskú korunu

Dlhý zápas o uhorskú korunu medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským, ktorý s prestávkami trval takmer 11 rokov, patrí medzi najdramatickejšie a pritom najtragickejšie obdobia slovenských dejín. Počas občianskej vojny, ale aj nasledujúcich konfliktov až do podpísania Speyerskej zmluvy roku 1570 hralo územie Spiša dôležitú úlohu. Spiš patril medzi hospodársky a kultúrne najviac rozvinuté oblasti, cez jeho územie prechádzali dôležité cestné spojenia v smere východ – západ i sever – juh. Ten, kto ovládal Spiš, kontroloval strategicky dôležitú hranicu s Poľskom. Exteritoriálne územie 13 spišských miest a panstiev Stará Ľubovňa i Podolínec pod zvrchovanosťou poľskej koruny poskytovali ďalšiu výhodu. Nezanedbateľný bol aj hospodár-

Mapa 1. *Stredná Európa po roku 1540. Po bitke pri Moháči stratilo Uhorské kráľovstvo významnú časť územia s tradičnými centrami krajiny. Ich funkciu prevzalo Slovensko ako najdôležitejšia súčasť Kráľovského Uhorska.*

sky význam Spišskej stolice, produkcia drahých kovov v Smolníku síce v tomto období stagnovala, no v 16. storočí sa tu rýchlo rozvíjala ťažba a spracovanie medenej rudy, železiarstvo a zbrojná výroba. Pece a hámre v údolí Hnilca, najmä v okolí Prakoviec produkovali v celom Uhorsku, ba aj v Európe známe spišské šable a pevné prilby.[1]

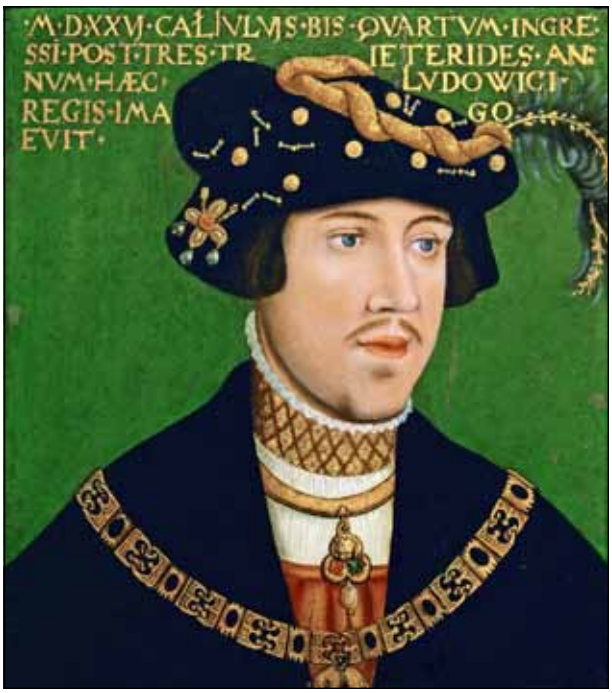
V dlhom zápase o uhorskú korunu zohralo dôležitú úlohu národnostné zloženie stolice. Nemecké obyvateľstvo miest i vidieka bolo prirodzeným spojencom Ferdinanda Habsburského. Aj v rámci delenia navzájom súperiacich strán hral etnický princíp dôležitú úlohu. Prívrženci Ferdinanda boli nazývaní nemecká alebo aj dvorská strana, Zápoľskovci predstavovali stranu národnú. Etnický antagonizmus sa počas dlhého boja o korunu ešte vystupňoval a Zápoľského velitelia ho vo svojich výzvach často zdôrazňovali. V apríli 1530 hlavný

[1] Pavel Hapák : *Dejiny železiarstva na Slovensku*. Bratislava 1962, s. 10.

kapitán čiastok Horného Uhorska* a Zápoľského radca Peter Kostka, vyzval všetkých obyvateľov bez rozdielu stavu a hodnosti, aby každý, kto dokáže niesť zbraň, posilnil rady jeho vojska. Všeobecnú mobilizáciu si vyžaduje obrana krajiny proti jej najhorším nepriateľom – Nemcom.[2]

Na Spiši neochvejnou podporou Ferdinanda vynikalo slobodné kráľovské mesto Levoča. Ešte v roku 1483 s Košicami, Sabinovom, Prešovom a Bardejovom utvorila Levoča zväzok piatich miest (*Pentapolitana*). Cieľom bola spoločná politika aj zosúladenie hospodárskych aktivít. Latentné nepriateľstvo medzi Levočou a Kežmarkom do istej miery oslabovalo pozíciu Ferdinanda Habsburského u časti nemeckého obyvateľstva Spišskej stolice. Vernosť Levoče však nebola celkom nezištná, Levočania si vymohli potvrdenie a rozšírenie svojich privilégií a dlhú dobu okupovali viaceré majetky Zápoľského prívržencov, predovšetkým rozsiahle panstvo Mariášiovcov. Ako príklad nestálosti môže oproti tomu poslúžiť mesto Kežmarok, veľký rival Levoče. V rozmedzí 5 rokov zložili kežmarskí mešťania trinásťkrát prísahu vernosti.[3] Ferdinand sa mohol spoľahnúť aj na sedem hornouhorských banských miest spojených od 15. storočia v mestskom zväze. Boli síce závislé od spišských grófov, no sympatie u väčšiny obyvateľstva boli na strane Ferdinanda. Spomedzi nich štyri (Spišská Nová Ves, Gelnica, Smolník a Švedlár) ležali na území Spiša.

Na druhej strane v dobe moháčskej porážky územie Spišskej stolice považovali za rodinnú doménu Zápoľskovcov. Boli dedičnými spišskými županmi a Ján Zápoľský sa v roku 1487 na Spišskom hrade narodil. V roku 1526 mu na Spiši patrilo 52 % všetkých poddanských port, čo bolo po Orave najviac.[4] Aj z týchto dôvodov ho Zápoľského protivníci častovali prezývkou Spišský Jano (Sepeši Januš). Ferdinand sa tiež vyhýbal nazvať svojho soka menom a spomenúť jeho titul, v dokumentoch sa o ňom často zmieňoval ako o Spišskom (*Scepusiensi*).[5]

Obr. 1. *Hans Krell: portrét Ľudovíta II. Jagelovského (1526).*

Obr. 2. *Pečať posledného uhorského kráľa z rodu Jagelovcov.*

* *Hungariae pars superiorum* (Horné Uhorsko) je územie totožné približne s dnešným východným Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (pozn. editora).

[2] Maďarská krajinská knižnica Széchenyiho (Országos Széchényi Könyvtár, ďalej OSzK), Budapešť KS, oddelenie rukopisov, folia latina, 3804/IV, s. 133, súčasný jednoduchý opis.

[3] V rokoch 1528 – 1533 Kežmarčania zložili prísahu: Jánovi Zápoľskému, Baťánovi, opäť Zápoľskému, Ferdinandovi, Bechrylojockému, opäť Ferdinandovi, Mikulášovi Kostkovi, opäť Zápoľskému, Hieronymovi Laskimu, Mikulášovi Minkovičovi, Šmelikovskému, opäť Minkovičovi a napokon Laskimu. Porovnaj Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*. Lőcse 1910, s. 64.

[4] Gyula Szekfű a Bálint Hóman : *Magyar történet*, vol. 4: *XVII. század* : *Az erdélyi-magyar államrendszer. A vallásügy.* Budapest 1935, s. 48 – 49.

[5] *Monumenta Hungariae Historica III. Comitalia – Országgyűlési emlékek* (ďalej *MHH* III. *Comitalia*), vol. 1, ed.: Vilmos Fraknói. Budapest 1874, s. 446 – 447.

Obr. 3. *Hans Krell: portrét Márie Habsburskej, manželky Ľudovíta II.*

Ďalšou Zápoľského výhodou bola enkláva poľského zálohu a susedstvo Spiša s Poľskom, kde panoval kráľ Žigmund, ktorý bol od roku 1512 manželom Zápoľského sestry Barbory. Po troch rokoch spoločného života Barbora po pôrode druhej dcéry zomrela. Vzťahy poľského panovníka ku švagrovi však zostali priateľské a keď mu to okolnosti dovolili, vždy ho podporoval. Ján Zápoľský vlastnil 72 hradov a panstiev s 12 tisíc poddanskými portami roztrúsenými prakticky po všetkých kútoch krajiny.* Prostredníctvom svojich familiárov mal zaistený vplyv vo väčšine stolíc. Ako vodca národnej strany sa tešil priazni nielen širokých vrstiev nižšej a strednej šľachty, ale na svojej strane mal aj vysokých cirkevných hodnostárov na čele s jágerským biskupom Pavlom z Várdy i popredných šľachticov.

Ferdinand Habsburský najprv svoju pozornosť sústredil na České kráľovstvo a 23. októbra 1526 bol bez väčších ťažkostí zvolený za panovníka. Zá-

Obr. 4. *Neskoršia štylizácia portrétu Márie Habsburskej s jej podpisom na základe starších predlôh.*

poľský nečakal na kroky svojho zatiaľ len potenciálneho soka a 17. októbra 1526 v Tokaji zhromaždil svojich prívržencov, ktorí vyzvali ostatných, aby sa na sviatok svätého Imricha (10. novembra) dostavili do Stoličného Belehradu na kráľovskú voľbu.[6] Právo zvolať snem mal len panovník ale-

* V celom Uhorskom kráľovstve bolo v tom čase asi 160 tisíc poddanských port (pozn. autora).

[6] Výzva na účasť na volebnom sneme bola podaná v mene Jána Zápoľského, vojvodu Sedmohradska a Spišského grófa, Pavla z Várdy, jágerského biskupa, Petra z Perína, temešského bána a kapitána dolných častí krajiny, Ondreja Bátoryho satmárskeho župana, Františka z Humenného, Štefana z Vrbovca, Jána Dóciho, kráľovského pokladníka, Imricha z Paloty, Ladislava a Michala z Čaky, Jakuba z Tornale, Mikuláša Macedónskeho, Michala z Vardy, Jána Vitéza z Kalova, Mikuláša z Plavča, Petra, Mikuláša a Jána Ištvánfiho ako aj iných (ale nepodpísaných) vyslancov z hornej i dolnej časti krajiny, vyslancov Sikulov a Sasov zo Sedmohradska, z Košíc a iných slobodných miest z horného Uhorska. Pozri Haus-, Hof und Staatsarchiv (ďalej HHS), Österreichisches Staatsarchiv, Viedeň, Rakúsko, Acta Hungarica, fasc. 2/IV, s. 12.

bo palatín, a tak bol tento krok v rozpore so zákonom. To však nikoho netrápilo. Ján Zápoľský bol zvolený a o deň neskôr aj korunovaný za kráľa. Krátko po korunovačnom akte prišli vyslanci mesta Košíc do Ostrihomu, kde novému kráľovi vzdali hold a prísahu. Súčasťou aktu bolo aj odovzdanie darov. Košičania sa ako jediní z Pentapolitany zúčastnili porady v Tokaji a k Zápoľskému šli bez predchádzajúcej konzultácie s ostatnými členmi zväzku. Zvyšným mestám narobili výdavky a nepríjemnosti, lebo 8. decembra museli urobiť rovnaké gesto a nového kráľa si tiež uctiť darmi. Medzi nimi boli aj vyslanci Levoče. Dary Jánovi I. odovzdali, ale záväznú prísahu mu nezložili.[7]

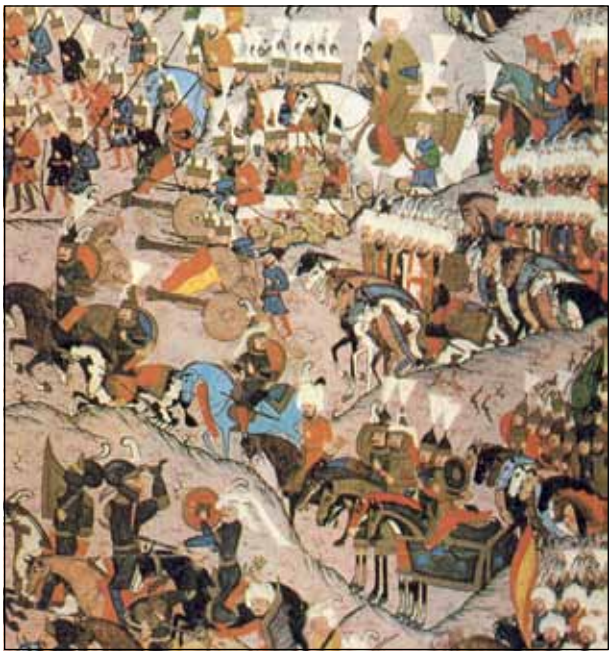
V tom istom čase sa v Bratislave schádzala časť stavov zvolaná kráľovnou vdovou Máriou a palatínom Štefanom Bátorym do Bratislavy, aby si za kráľa Uhorska zvolili Ferdinanda Habsburského. Finančné odmeny, sľuby Karola V. o ochrane kráľovstva a vyhnaní Turkov z Balkánu, prísľuby nových donácií z budúcich majetkových konfiškácií, ale aj osobná nevraživosť voči Jánovi Zápoľskému, ktorému bol vytýkaný nízky pôvod, hrali pri bratislavskom snemovaní dôležitú úlohu. A tak bol Ferdinand Habsburský 17. decembra roku 1526 zvolený za kráľa.

1. januára 1527 ho uznali za svojho panovníka aj chorvátske stavy. O päť dní neskôr zhromaždenie slavónskej šľachty pod vedením novozvoleného bána Krištofa Frankopana (Frangepan) si za kráľa vyvolilo Jána Zápoľského. Od tejto chvíle bolo jasné, že konflikt medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským je nevyhnutný. Perspektíva občianskej vojny vzhľadom na osmanské nebezpečenstvo bola reálnou hrozbou nielen pre Uhorsko, ale aj pre susedné krajiny. Spočiatku sa obe strany vyhýbali otvorenému boju. Ferdinand si uvedomoval, že jeho prívrženci sú v menšine, a snažil sa rozšíriť ich rady.

Krátko po bratislavskej voľbe rozoslal listy stoliciam, mestám, magnátom a prelátom a oznámil svoje zvolenie a zdôraznil zákonnosť svojich nárokov na uhorskú korunu. Zápoľský reagoval listom vydaným v Ostrihome 11. januára 1527, v ktorom udrel na patriotickú strunu. Zdôraznil, že je všetkým známe, čo robia Nemci (*Germani seu Alemani*) s Uhrami a ako vyzerá vláda cudzincov. Reprezentantov stolíc vyzval, aby pod hrozbou

Obr. 5. *Doboví ozbrojenci s osmanskými Turkami v popredí. Detail z maľby na Oltári svätého Mikuláša v Spišskej Sobote.*

Obr. 6. *Detail bitky pri Moháči podľa neskoršej tureckej miniatúry.*

straty úradu zistili, u koho sa Ferdinandove listy nachádzajú, a zničili ich. Rozširovateľov mali zatknúť a priviesť k Zápoľskému. Šľachticov, ktorí ich dostali, čítali, ale túto vec neoznámili, stoliční úradníci museli zapísať do osobitného zoznamu.[8] Protinemecké tóny spojené s patriotickými výzvami mali na nemecké obyvateľstvo Spiša skôr opačný vplyv.

Koncom februára 1527 Ferdinand zopakoval svoj mandát stoliciam a mestám už s konkrétnym obsahom. Vyhlásil sa za jediného a pravého uhor-

[7] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 35.
[8] HHS, Acta Hungarica, fasc. 3/III, s. 5.

ského panovníka. Všetkým, čo ešte stáli na strane Jána Zápoľského, prisľúbil milosť a ochranu, ak opustia jeho rady. Svojho soka obvinil, že bol už v predchádzajúcom roku dohodnutý s Turkami a sultán Sulejman podnikol útok preto, aby Zápoľskému pomohol na trón.[9] Kráľ Ján reagoval na závažné obvinenie zvolaním snemu do Budína na 17. marca 1527. Reprezentanti stavov sa obrátili listom na Ferdinanda Habsburského, v ktorom spochybnili jeho následnícke práva s odôvodnením, že Uhorsko je slobodným kráľovstvom a už dávnejšie bol prijatý zákon o neprípustnosti cudzincov na uhorskom tróne. Zároveň protestovali proti užívaniu titulu uhorského kráľa Ferdinandom a proti jeho zasahovaniu do záležitostí krajiny. V dlhom zozname protestujúcich sú aj mená vyslancov Spišskej stolice Michala Jekelfalviho a Melchiora Varkoča a aj spišského prepošta Jána Horváta z Lomnice. Nechýbali ani podpisy vyslancov Pentapolitany na čele s Levočou.[10] Na sneme bol prijatý zákon o konfiškácii majetkov Ferdinandových prívržencov a tiež nariadenie, aby sa všetci príslušníci krajinských stavov podieľali desatinou zo svojho majetku na príprave vojny proti Turkom, čo bol však len zastierací manéver. Dňa 27. marca 1527 sa 23 popredných osobností krajiny z radov magnátov a prelátov obrátilo na župana, podžupana a celú šľachtickú pospolitosť Spišskej stolice osobitným listom. Po úvodnom oslovení *„bratia a priatelia naši najdrahší"* nasleduje obšírne zdôvodnenie právoplatnosti voľby a korunovácie Jána Zápoľského za kráľa, čo ale naznačuje rozšírené pochybnosti o jeho oprávnenom panovaní. Pisatelia zároveň stolici pripomínajú, že snem prijal zákon, na základe ktorého má každý šľachtic venovať panovníkovi ako mimoriadne subsídium desatinu z ceny svojho majetku. Potrebu tejto nezvyklej dávky vysvetlili nebezpečenstvom, ktoré hrozí krajine. Nepriateľ už vraj napadol Uhorské kráľovstvo. V budúcnosti sa takáto výnimočná dávka už nemala opakovať. Nevedno, aká bola reakcia, ale isté je, že objem finančnej pomoci zo Spiša sa neplnil. Aj preto kráľ Ján I. v prípise z 23. júna 1527 stolici odpustil nedoplatky z tohto desiatkového subsídia, no zároveň nariadil mobilizáciu všetkých vojenských síl. Šľachta pod hrozbou trestu smrti a straty majetkov bola povinná okamžite vykonať osobnú insurekciu spolu s polovicou svojich sedliakov. Podľa Zápoľského mandátu sa spišský regiment mal okamžite presunúť k Hatvanu, kde bolo zhromaždisko vojska.[11] Už od marca sa v južných častiach Uhorského kráľovstva bojovalo. Vojvoda srbských utečencov Jovan Črnojevič v dorozumení s Ferdinandom začal proti Zápoľskému odboj. Ale do leta boli srbskí bojovníci rozprášení a ich vodca prišiel o život. Medzitým sa vyjednávalo o kompromisnom riešení uhorskej krízy. Záujem o mier prevládal najmä v Poľsku, kde pretrvávali sympatie k Jánovi Zápoľskému, no zároveň panoval pocit ohrozenia zo strany Turkov. Vo februári 1527 krakovský biskup Peter napísal list v Ríme sa zdržiavajúcemu rižskému arcibiskupovi. Oznámil mu, že rakúsky arcivojvoda a český kráľ Ferdinand sa všetkými prostriedkami snaží vyrvať moc už zvolenému kráľovi Jánovi Zápoľskému. Predpovedal, že pre kresťanstvo i pre Poľsko sa tu vynára veľké nebezpečenstvo.[12] Z iniciatívy poľského kráľa Žigmunda I. sa v júni 1527 v Olomouci začali mierové rozhovory medzi povereníkmi Ferdinanda a Zápoľského. Zápoľský ponúkal Ferdinandovi, že sa zriekne nárokov na Moravu, Sliezsko a Lužicko, ktoré na základe zmluvy z roku 1478 patria uhorskej korune, ak ho uzná za jediného uhorského kráľa. Ferdinand ponúkal Zápoľskému pochybný titul bosnianskeho kráľa. Ani jedna strana nebrala mierové rozhovory príliš vážne, a preto sa skončili neúspechom. V júli 1527 Ferdinand začal vojenskú kampaň. Jeho vojsko obľahlo hrad Devín, patriaci Zápoľskému. Po týždňovom obliehaní posádka kapitulovala. Neveľmi poškodenú pohraničnú pevnosť aj s okolitými dedinami Ferdinand okamžite daroval palatínovi Štefanovi Bátorymu, ktorý ho od počiatku neochvejne podporoval. Bol to signál ostatným uhorským magnátom – kto sa pridá na jeho stranu, bude odmenený, kto nie, môže prísť o všetko. Ferdinandov zbor sa po obsadení Bratislavy rozdelil. Hlavná časť tiahla po pravom brehu Dunaja k Budínu, menšie oddiely smerovali k Trnave a k banským mestám. Dňa 20. augusta 1527 vstúpil Ferdinand do Budína. Zápoľský niekoľko dní predtým opustil kráľovský palác a utiahol sa na východ. Na sklonku septembra jeho napochytro zozbierané oddiely utrpeli pri Tokaji od Mikuláša Salma porážku. Kráľ Ján I. musel hľadať

[9] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 34.
[10] HHS, Acta Hungarica, fasc. 3/III, s. 153 – 155.
[11] Štátny archív Levoča (ďalej ŠA LE), Spišská župa (ďalej SŽ), kongregačné spisy, kart. 107, inventárne číslo 4 a 5.
[12] HHS, Acta Hungarica, fasc. 3/I. s. 59.

Obr. 7. *Pečať kráľa Jána Zápoľského z roku 1540.*

útočisko za riekou Tisou. Takmer okamžite, ako vtiahol Ferdinand s vojskom do Uhorska, vypukli na mnohých miestach šarvátky medzi prívržencami Zápoľského a Ferdinanda. Dva tábory sa utvorili aj na Spiši. Kapitán Spišského hradu Mikuláš Drienčansky (Derenčéni/Derencsényi) bol Zápoľského človek a snažil sa potlačiť stúpencov nemeckej strany, teda Ferdinanda. Jedným z jeho prvých činov bolo zajatie levočských senátorov, ktorých však onedlho z väzenia na Spišskom hrade pustil. V neskorú jeseň zorganizoval vojenskú výpravu proti Gelnici, aby mesto potrestal za to, že je na strane Ferdinanda. Na výprave sa zúčastnili ozbrojenci, ktorých pozbieral v 11 spišských mestách. Drienčanskeho trestné ťaženie podporil aj jeden z najvýznamnejších šľachticov na Spiši František Mariáši (Máriássy) a opát kláštora v Štiavniku Michal Rožeň, a to napriek sľubu vernosti Ferdinandovi. Výprava sa však skončila fiaskom. Gelničania, ktorým pomohli aj levočskí a košickí mešťania, uštedrili 17. novembra 1527 oddielom hradného kapitána porážku, pričom stratil 40 ľudí. Po tomto víťazstve sa situácia na Spiši pre Ferdinanda vyvíjala priaznivo a jeho podpora vzrástla. Dôležitú úlohu zohrali aj správy o úspechoch habsburského vojska. Ferdinand využil rýchle víťazstvo v letnom ťažení a v októbri 1527 zvolal do Budína snem. Prijaté zákony boli v znamení triumfu habsburskej strany,

Obr. 8. *Štylizovaný portrét kráľa Jána Zápoľského a jeho podpis.*

no protivníkom stanovili veľkorysé podmienky. Všetci šľachtici a cirkevní hodnostári doposiaľ podporujúci Zápoľského dostali lehotu do svätej Kataríny (25. novembra) zložiť prísahu vernosti Ferdinandovi. Po tomto termíne ich považovali za velezradcov. Na sneme bolo rozhodnuté o urýchlenej Ferdinandovej korunovácii, a tak 3. novembra 1527 v Stoličnom Belehrade nitriansky biskup Štefan Podmanický, ktorý pred rokom položil Svätoštefanskú korunu na Zápoľského hlavu, korunoval ešte len 24-ročného arcivojvodu Rakúska a českého kráľa aj za uhorského panovníka. Na korunovačnom akte nechýbali ani zástupcovia mesta Levoče, ktorí sa na Zápoľského korunováciu v predchádzajúcom roku nedostavili.[13]

[13] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 34 – 35.

Obr. 9. *Podobizeň Ferdinanda Habsburského z levočskej radnice.*

Obr. 10. *Podpis Ferdinanda I. na privilegiálnej listine pre Levoču.*

Takmer vzápätí sa Ferdinand pokúsil zaistiť si mocensko-politický vplyv na Spiši prideľovaním Zápoľského majetkov svojim prívržencom, hoci situácia bola ešte veľmi neprehľadná a v stolici spočiatku dominovali jeho protivníci. Listinou datovanou práve v deň svojej korunovácie v Stoličnom Belehrade daroval kráľovskému pokladníkovi Alexiusovi Turzovi a jeho bratom Jurajovi a Františkovi viaceré Zápoľského majetky v Uhorsku. V darovacej listine je na prvom mieste uvedený Spišský hrad, ďalej hrady Richnava, mestečká Gelnica a Smolník. Medzi ostatnými majetkami, ktorými si Ferdinand chcel natrvalo pripútať vplyvného uhorského magnáta boli hradné panstvá Bojnice, Likava, Orava, ďalej mestečká Gönc, Rudabánya a Vámoš v Boršodskej stolici a mestečko Hernádnémeti v južnom

Obr. 11. *Majestátna pečať Ferdinanda I. z roku 1558.*

Zemplíne. Darované majetky vrátane Spišského hradu v tej dobe ešte patrili Zápoľskému, no v texte Ferdinandovej donácie sú uvedené dôvody zmeny vlastníka. Na prvom mieste je zdôraznená Zápoľského zrada Ľudovíta II. úmyselnou neúčasťou v bitke pri Moháči, uzurpácia koruny, násilnosti a plienenie, čím sa dopustil velezrady, a rozhodnutím snemu mu boli všetky majetky právoplatne zabavené.[14] Alexius Turzo sa stal, zatiaľ len na papieri, držiteľom takmer celého Zápoľského vlastníctva v Spišskej stolici. Muselo uplynúť ešte niekoľko rokov, kým sa mohol ujať výkonu svojich feudálnych práv. Rod Turzovcov pochádzal zo Spiša, z neveľkej obce Betlanovce a vyšvihol sa vďaka obchodníckym a podnikateľským schopnostiam Juraja Turzu a jeho syna Jána († 1508), ktorý bol krakovským mešťanom, kremnickým komorským grófom a úspešným banským podnikateľom. Jeho v poradí štvrtý syn Alexius kráčal v otcových stopách. V roku 1521 sa stal komorským grófom v Kremnici a kráľovským pokladníkom. Systematicky si budoval majetkovú základňu prevažne na Slovensku. Ešte pred moháčskou bitkou získal panstvá Šintava, Hlohovec a Tematín. Vďaka priazni Ferdinanda I. si spoločne s bratom Jánom dŕžavy rozšíril, a to najmä

[14] Magyar Országos Levéltár (Maďarský krajinský archív), Budapešť (ďalej MOL), Magyar Kancelláriai Levéltár (Archív Uhorskej kráľovskej kancelárie), A 57 – Libri regii (kráľovské knihy) – I. zv., s. 54 – 56. Karol Wagner uvádza vo svojom diele len časť darovacej listiny vzťahujúcej sa na Gelnicu a Smolník. Pozri *Analecta Scepusii sacri et profani* (ďalej *Analecta Scepusii*), vol. 1 – 4, ed.: Carolus Wagner. Viennae, Possoniae et Cassoviae 1771 – 1778 (tu vol. 1, s. 162 – 163).

prostredníctvom konfiškácie Zápoľského majetkov a aj majetkov jeho prívržencov. Do polovice štyridsiatych rokov 16. storočia vlastnil v deviatich slovenských stoliciach 13 hradných panstiev.

Ferdinand si po korunovácii rozdávaním papierovo skonfiškovaných majetkov Zápoľského zaviazal aj Františka Baťáňa, bána Chorvátska, Slavónska, Dalmácie a železnohradského župana. Daroval mu mesto Kežmarok a k tomu aj Liptovský hrad.[15] Oficiálny zápis donácie v kráľovských knihách bol vykonaný 12. decembra, no Baťáň už 21. augusta 1527 mešťanom oznámil, že panovník mu daroval Kežmarok a poslal do mesta svojich familiárov.[16] Ján Zápoľský však ešte nebol definitívne porazený, takže noví majitelia museli istú dobu vyčkávať, ako sa veci vyvinú. V zimnom tábore neďaleko Debrecína Zápoľský zhromaždil značné sily, s ktorými sa vo februári 1528 pokúsil opanovať Košice, ale v bitke pri Seni utrpel 8. marca rozhodujúcu porážku. Habsburský veliteľ Ján Kacián (Katzianer) dosiahol ľahké víťazstvo, lebo časť bojovníkov národného kráľa prešla na stranu Ferdinanda. Zápoľský sa zachránil útekom do Poľska sprevádzaný hŕstkou najvernejších. Dočasné sídlo našiel na hrade krakovského palatína Jána Tarnovského v mestečku Tarnov. Ani v emigrácii nerezignoval a okamžite začal diplomatickú aktivitu. Prostredníctvom svojich emisárov nadväzoval styky s európskymi panovníkmi, ktorí boli práve v tom čase, rovnako ako on, v konflikte s Habsburgovcami. Misie do Anglicka a na francúzsky kráľovský dvor priniesli síce pozitívne výsledky, no najväčší význam mala zmluva s tureckým sultánom Sulejmanom I. Zápoľského dôverník poľský šľachtic Hieronym Laski sa už od jesene 1527 usiloval zabezpečiť náklonnosť Porty. S pomocou benátskeho agenta udomácneného v Istanbule Alvisia Gritiho a s podporou veľkovezíra Ibrahima sa mu 27. januára 1528 podarilo uzavrieť dohodu so sultánom, ktorý Jána I. uznal za uhorského kráľa a prisľúbil mu pomoc.

V prvej fáze vojny o uhorskú korunu v prospech Ferdinanda na Spiši sa najviac angažovalo mesto Levoča. Ferdinand mešťanov priamo vyzval, aby Zápoľského prívržencom narobili veľa škôd. Okrem jednotiek mestskej milície si Levočania vydržiavali 150 žoldnierov. Ich oddiely

Obr. 12. *Dobová rytina Jána Zápoľského.*

Obr. 13. *Dobová nemecká tlač znázorňujúca turecké nebezpečenstvo.*

[15] *Analecta Scepusii* 1, s. 73.

[16] MOL, Archív Uhorskej komory (A – 57) Libri regii I, s. 47 – 48.
Chorvátsky šľachtic Baťáň však patril medzi tých, ktorí nepreukázali príliš veľkú stálosť, a v ďalšom období prešiel do tábora národného kráľa, aby sa o nejaký čas opäť navrátil k Ferdinandovi. Napokon však pevne zakotvil na strane Habsburgovcov a v roku 1563 sa ako popredný magnát zúčastnil Maximiliánovej korunovácie v Bratislave. V korunovačnom sprievode niesol Svätoštefanskú korunu, ale pre vysoký vek sa sám nechal niesť v kresle.

Obr. 14. *Dobová rytina sultána Sulejmana.*

Obr. 15. *Nemecké nájomné vojsko podľa dobovej tlače.*

podnikali nájazdy proti Zápoľskovcom po celom Spiši. Dobyli a zrúcali kaštieľ Františka Mariášiho v Markušovciach, obsadili hrad Richnavu a pevnôstku Zuberstrein, okupovali Kežmarok, odňali Spišskému hradu 11 obcí a zmocnili sa volov a zásob múky, ktoré mali byť dopravené do tábora národného kráľa. Levočania spálili aj mlyn a pivovar v Spišskom Podhradí a vyplienili kúriu Krištofa Thökeho, kde zajali jeho syna Petra.[17] Ferdinand sa za verné služby mestu odvďačil potvrdením viacerých privilégií.[18] Levočania sa zároveň zmocnili obcí Františka Mariášiho a na základe záložného práva ich ako konfiškát užívali viac ako desaťročie.

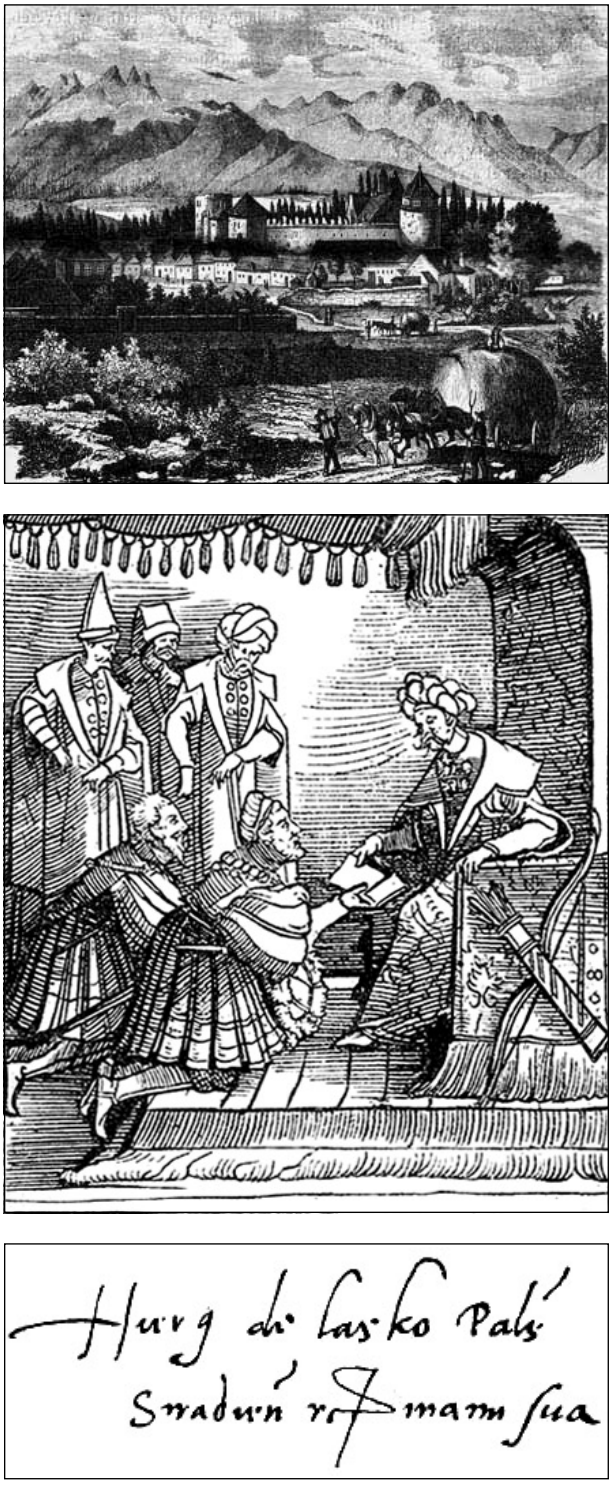
Po úspechu neďaleko Košíc Ferdinandovi žoldnieri na konci marca prenikli aj na Spiš. Ich hlavným cieľom bol Spišský hrad. Najprv ho Mikuláš Thurn s 300 jazdcami zablokoval. Po príchode hlavných síl vedených Jánom Kaciánom a niekoľkých delostreleckých výstreloch veliteľ hradu začal vyjednávať. Za prísľub slobodného odchodu celá posádka kapitulovala už 5. apríla. Ferdinandovým dôstojníkom sa dostali do rúk dôležité písomnosti, ktoré mal Zápoľský uschované na hrade. Kacián vymenoval za veliteľa Spišského hradu Krištofa Pernera, ktorý na udržanie poriadku dostal 1 000 nemeckých žoldnierov.[19] Vojenské úspechy Ferdinanda bezpochyby vyvolali najmä u spišských Sasov radosť, ale tá sa zakrátko rozplynula. Levočský kronikár Konrad Sperfogel zaznamenal, že obyvatelia mesta si z celého srdca priali príchod žoldnierskeho a prevažne nemeckého vojska. Keď videli blahosklonnosť, s akou sa velitelia žoldnierov správajú k Zápoľského prívržencom, radosť vystriedalo sklamanie. Mikulášovi Driečanskému bola udelená milosť, ba úplná dôvera, i keď to bol vraj ničomník a človek oddaný lúpeži. Sťažnosti a žiadosti levočských mešťanov si Ferdinandovi dôstojníci vôbec nevšímali, hoci im práve oni preukázali vernosť. Oveľa horší dojem ako zhovievavosť k niekdajším Zápoľského stúpencom a nevšímavosť k Ferdinandovým verným zo strany jeho veliteľov zanechalo celé žoldnierske vojsko. Asi 350 obrnených nemeckých jazdcov zostalo v Levoči do 6. mája a narobilo tu mnoho škôd. Náklady na pobyt vo výške

[17] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 35.

[18] Listinou vydanou v Ostrihome 1. mája 1528 potvrdil Ferdinand I. Levoči právo skladu, ktoré mestu udelil Matej Korvín. O mesiac neskôr potvrdil ďalšie výsady udelené Ľudovítom I. a Žigmundom, medzi nimi aj colné slobody a slobodnú voľbu kňaza. Pozri MOL Budapešť, A – 57 Libri regii I, s. 70, 77 a 78.

[19] Jeremos Bal : *Szepesvára története.* Lőcse 1914, s. 50.

1 400 zlatých neboli aj napriek ubezpečeniam mešťanom nikdy preplatené. Celkovo sa na Spiši zdržiavalo asi 4 000 Kaciánových žoldnierov, aby očistili územie od zvyškov Zápoľského tlúp a ovládli všetky významnejšie oporné body. Domácemu obyvateľstvu spôsobili mnoho nepríjemností. Lúpeže potravín, šatstva a koní boli na dennom poriadku. Násilie páchali najmä na ženách a nevinných ľuďoch.[20] Ťaženie Ferdinandových vojsk cez Spiš a Liptov na Považie bolo z taktického hľadiska úspešné a korunovalo ho dobytie Trenčína po obliehaní trvajúcom 100 dní. Vyše 500 obrancov hlavnej Zápoľského bašty si však vyjednalo slobodný odchod. Víťazný pochod Ferdinandových žoldnierov cez severné Slovensko bol ale strategickou porážkou. Vyčíňanie soldatesky v konečnom dôsledku pomohlo Zápoľskému. Sympatie veľkej časti obyvateľstva sa klonili na stranu národného kráľa. Situáciu ešte zhoršil aj panovníkov odchod na ríšsky snem do Regensburgu začiatkom marca 1528, správou krajiny poveril šesťčlennú miestodržiteľskú radu. Do Nemecka panovník dostával neoverené správy a jeho následné pokyny zvyšovali všeobecný chaos. Dňa 19. mája 1528 Ferdinand I. oznamoval Spišskej stolici, že celé turecké vojsko sa vydalo na pochod. Nariadil, aby šľachta vykonala obvyklú insurekciu a stolica mala z každých dvadsať sedliackych usadlostí postaviť ozbrojeného jazdca. Mobilizované oddiely prikázal zo Spiša presunúť k Pešti. Spišská stolica sa s vyplnením rozkazu neponáhľala. A tak 2. júla panovník poslal ďalší list, v ktorom vyjadril svoje počudovanie nad neochotou šľachty brániť vlasť, svoje slobody a kresťanskú vieru. Ako vyšlo najavo, celá osmanská armáda sa na útok ešte nechystala. Iba pohraničí begovia plienili južné kraje, ale to nebolo nič mimoriadne. Zato však vzrástla aktivita Zápoľskovcov. Jeho familiári a prívrženci zaskočení rýchlymi porážkami sa opäť zhromažďovali za Tisou a dali o sebe vedieť aj v severných častiach krajiny. Ferdinand I. na ochranu hraníc s Poľskom vyslal Štefana Révaja (Révai/Révay) s niekoľkými jazdeckými oddielmi. Révaj bol kapitánom dunajských riečnych bojovníkov. Úradne sa im hovorilo nasadisti, no rozšírenejšie bolo pomenovanie čajkáši, keďže ich malé, ale veľmi

Obr. 16. *Dedičným pánom mesta a hradu Kežmarok sa stal Hieronym Laski, významný diplomat svojej doby. V strede jeho misia u tureckého sultána Sulejmana. Dole jeho podpis.*

[20] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 36 – 37.

pohyblivé riečne člny sa nazývali čajkami. Révaj, tentoraz v úlohe veliteľa pozemného vojska, mal obmedzené sily. To bol dôvod, aby Ferdinand I. opäť nariadil špišskej šľachte osobnú insurekciu. Mobilizovaný oddiel sa mal dať Révajovi k dispozícii.[21] Jeho mandát však Spišská stolica opäť ignorovala. Dňa 16. augusta 1528 nasledovalo ďalšie prísne kráľovské nariadenie. Tentoraz už nad šľachtou visela hrozba velezrady, čo automaticky znamenalo stratu majetku a šľachtického titulu. Ferdinand upozornil spišskú šľachtu, že ak nechce, aby sa územie Spiša stalo korisťou nepriateľa, musí konať v zmysle jeho príkazov.[22] Už od leta 1528 sa na severnom a východnom Slovensku objavovali početné skupiny Zápoľskovcov. V septembri 1528 sa liptovskej milícii spojenej s Turzovými oddielmi podarilo poraziť jednu tlupu zloženú z Valachov, Poliakov a sedliakov neďaleko Liptovského Svätého Mikuláša. 113 zabitých a 200 zajatých naznačuje, že šlo o dosť početný húf. Zakrátko sa Mikuláš Kostka, Zápoľského vojvodca, zmocnil strategicky dôležitého hradu Dunajec na hranici s Poľskom a otvoril si zo severu prístup na Spiš.[23] V septembri sem na Zápoľského pokyn z Poľska prenikol Šimon Deák s asi siedmimi stovkami bojovníkov. Pokúsil sa obsadiť Smolník a Gelnicu, ale neuspel. Jeho cieľom však bola Tokajská oblasť, kde prebiehala oberačka tamojších chýrnych viníc. Víno, ktoré sa vo veľkom exportovalo do Poľska, predstavovalo významný zdroj financií. Keďže vinohrady tu mala Levoča a aj ostatné mestá Pentapolitany, spoločne sem vyslali vojsko, ktoré doplnili žoldnieri Ferdinandových kapitánov Gašpara Šerédyho a Štefana Révaja. Pri Blatnom Potoku narazili na Deáka, ktorého oddiel sa medzitým rozrástol na štyri tisícky, a 23. septembra 1528 utrpeli veľkú porážku. Spolu bolo zabitých až 500 pešiakov, Levoča prišla o 53 vojakov a jedno delo.[24] Strata na úrode z tokajských viníc predstavovala pre Levočanov sumu 1 000 zlatých. Ján Zápoľský si uvedomoval strategický význam územia Spiša, a preto ho mal ešte pred návratom do vlasti v úmysle zveriť spoľahlivej a skúsenej osobnosti, ktorá dokáže získať a udržať si nad územím stolice kontrolu. Listinou vydanou 30. septembra 1528 v poľskom Tarnove, kde sa od neúspechu pri Seni trvalejšie zdržiaval, udelil dedičné spišské županstvo svojmu dôverníkovi Hieronymovi Laskimu, sieradskému palatínovi. Nepochybne počítal s tým, že práve on dokáže s poľskou pomocou stolicu ovládnuť. V donácii sú vypočítané všetky Laskiho zásluhy, predovšetkým jeho diplomatické misie u francúzskeho kráľa Františka I., anglického panovníka Henricha VIII. a napokon aj u tureckého sultána Sulejmana. Darovacia listina má charakter manifestu, ktorý mal napraviť spojenectvom s Turkami pošramotenú Zápoľského povesť. Obsahuje totiž podrobné opísanie Laskiho vyjednávania v Istanbule, vysvetľuje jeho misiu a snaží sa osmanské spojenectvo ospravedlniť poukázaním na úklady a intervenciu Ferdinanda I., ktorá zákonného kráľa pripravila o vlasť. Pre znovunadobudnutie svojich práv a spásu kráľovstva bolo vraj potrebné uzavrieť mier a dohodu s Turkami. Okrem dedičného titulu spišského župana Laski obdržal Spišský hrad aj s majetkami, mesto Kežmarok s hradom, panstvo Richnavu, hrad Dunajec a mestečko Gelnicu aj s celým banským obvodom. Bolo to veľkorysé gesto, aj keď za daného stavu sa donácia nedala uplatniť. Najmä vďaka diplomatickému úspechu Hieronyma Laskiho v Istanbule Zápoľský opäť opanoval veľkú časť Uhorska.[25] Laski bol jedným z najvýznamnejších Zápoľského prívržencov a bezpochyby mal vplyv aj na ďalších Poliakov. Iste aj to bola príčina, že kapitán Ľubovne a správca 13 spišských zálohovaných miest nariadil richtárom, aby sa ozbrojili na obranu kráľa Jána I., ktorého vojsko je možné v najbližšej dobe očakávať na Spiši, aby zničilo Levoču. Richtári však u Ľubovnianskeho kapitána protestovali a vyhlásili, že oni nevezmú zbraň do rúk proti svojim spoluobčanom.[26] Ján Zápoľský sa povzbudený prísľubom tureckej pomoci na jeseň vrátil do Uhorska. Na čele niekoľkotisícového vojenského zboru prekročil 3. novembra 1528

[21] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, inventárne číslo (ďalej i. č.) 6.
[22] *Tamže*, i. č. 7.
[23] Conradi Sperfogel senatoris et judicis Leutschoviensis, Contracti Annales scepusienses. 1516 – 1537, in: *Analecta Scepusii* 2, s. 152.
[24] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 39.
[25] *Analecta Scepusii* 1, s. 36 – 39.
[26] *Analecta Scepusii* 2, s 153.

uhorsko-poľské hranice. Pri Humennom ho očakávalo 8 000 jazdcov a ďalší ozbrojenci sa zbiehali pod jeho zástavy. Sympatie značnej časti obyvateľstva sa klonili na Zápoľského stranu. Vyčíňanie žoldnierov, bieda a hlad v mnohých častiach rozdelenej krajiny spôsobili, že ani spojenectvo s Turkami sa nezdalo tak odstrašujúce. Od začiatku roku 1529 sa vpády Zápoľskovcov na územie Spiša množili a ich následky boli neustále ničivejšie. Pevnou základňou prívržencov Jána Zápoľského bolo ťažko prístupné územie Oravskej stolice. Už pred Moháčskou bitkou mal na Orave mimoriadny vplyv, patrilo mu tu až 72% všetkých poddanských usadlostí. Aby sa zabránilo nájazdom z Oravy na Spiš, 28. februára 1529 sa zišla spišská šľachta v Kežmarku na generálnej kongregácii. Radili sa, akým spôsobom budú brániť hranice. Šľachtici sa uzniesli, že do budúcej nedele vyzbierajú 50 zlatých a dajú ich Melchiorovi Varkočovi, ktorý bude mať k dispozícii dostatok pešiakov a jazdcov. Šľachta požiadala aj bratstvo 24 spišských farárov, aby tiež prispeli. Kňazi vybrali 3 000 denárov a peniaze posol priniesol Melchiorovi Varkočovi do kúrie Jána Berzeviciho vo Veľkej Lomnici.[27] Bratstvo spišských kňazov v tomto neobyčajne ťažkom roku muselo ešte niekoľkokrát hlbšie siahnuť do mešca. V júni pod hrozbou trestu uväznenia od nich požadoval Ferdinandov vojvodca Kacián 620 zlatých. Kňazi vyzbierali sotva 589 zlatých, okrem toho im aj Ľubovniansky kapitán naložil značné naturálne dávky – 580 meríc raže a 935 meríc ovsa. Na Kaciána a jeho vojsko s bolesťou spomínali nielen kňazi, ale najmä spišskí sedliaci. Podľa svedectva levočského kronikára im spôsobili nevyčísliteľné škody. Začiatkom leta 1529 tiahli jeho žoldnieri obťažkaní korisťou cez Spiš a odvliekli ju za hranice. Keďže lúpenie Kaciánových vojsk postihlo aj susedné oblasti, Pentapolitana vyslala prešovského notára Juraja Wernera so sťažnosťou k panovníkovi, no napriek tomu, že jeho misia stála mestá nemalé prostriedky, nič nedokázal vybaviť.[28] Medzitým

Obr. 17. *Zakladateľ a šíriteľ moslimskej viery – Mohamed a Otoman (dobová predstava).*

[27] *Tamže*, s. 201 – 202. V tejto súvislosti sa vynára otázka, ako podnikali Zápoľského prívrženci výpravy na územie Spiša z Oravy, keď obe stolice spolu nesusedia. Ako najlogickejšie sa javí riešenie, že prechádzali cez územie dnešného Poľska. To by ale znamenalo, že uhorsko-poľská hranica dovtedy vyzerala inak ako v nasledujúcich storočiach? Je pravdepodobné, že ešte počas bojov o uhorskú korunu došlo k značnej korekcii hranice Spišskej stolice, ktorej severovýchodná hranica prebiehala po toku Dunajca a Čierneho Dunajca a tu sa stýkala s hranicou Oravskej stolice Na Krayovej mape Spišskej stolice z roku 1715 je oblasť severne od Tatier až k Dunajcu označená ako bývalá súčasť Spišskej stolice v 16. storočí násilne okupovaná Poliakmi. („Peripheria Seculo XVI per Polonos violenter occupata et hodiedum ad Galliciam possessa."). Mappa Comitatus Scepusiensis cum suis vicinitatibus. O zmene hraníc v prospech Poľska svedčí aj pokyn miestodržiteľa Alexia Turzu zo 14. júla 1540 Spišskej stolici, aby spísala všetky porušenia hraníc (*potissimum de metis regni*), ktoré spáchali poddaní poľského kráľa, a v knižnej podobe mu ich poslala. V nastávajúcom stretnutí s poľskými komisármi bude o tom rokovať. ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 75.

[28] Jeremos Bal; Jenő Förster a Auréll Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 42 – 43.

sa celá osmanská armáda na čele so sultánom presúvala cez Balkán k hraniciam Uhorska. Ferdinand I. nariadil Spišskej stolici, aby vždy z piatich sedliakov zmobilizovala jazdca s ľahkou výzbrojou a vo sviatok Nanebevstúpenia Panny Márie sa takýto oddiel mal dostaviť k Pešti. Za veliteľa všetkých uhorských síl panovník určil Gašpara Šerédyho.[29] Príkaz však nebolo možné splniť. Turci rýchlo tiahli k Budínu, ktorý po krátkom obliehaní kapituloval. Cieľom osmanskej armády však bola Viedeň. Ferdinand I. ohrozené mesto opustil a už 15. augusta bol v Linci. Odtiaľto nariadil Spišskej stolici, aby zhromaždila všetku brannú moc pozostávajúcu zo zmobilizovanej šľachty a jej oddiel mal doplniť každý desiaty sedliak vybavený dobrou zbrojou. Spišskej vojenskej hotovosti nariadil dostaviť sa vo sviatok svätého Egídia k mestečku Tata.[30] Snaha o zhromaždenie vojska sa zdala byť zbytočným mrhaním času, keďže nielen Spišská, ale aj ostatné stolice neboli v danej situácii ochotné vyplniť príkazy. Uvedomil si to aj Ferdinand I. a 29. augusta poslal stolici už len povzbudzujúci list. Pripustil síce, že situácia je veľmi vážna, vzhľadom na prítomnosť celej tureckej armády, zároveň však šľachtu napomenul, aby neprepadla malomyseľnosti a dôverovala svojmu právoplatnému panovníkovi. Ferdinand zároveň uviedol, že s ríšskymi vojskami a pomocou, ktorú mu poskytne brat Karol V., sa podarí ochrániť vlasť i kresťanskú vieru.[31]

V lete 1529 sultán Sulejman na čele celej svojej brannej moci postupoval do Uhorska, aby splnil to, čo začiatkom minulého roka prisľúbil Hieronymovi Laskéimu – pomôcť Jánovi Zápoľskému v boji proti Ferdinandovi. Neďaleko Moháča sa národný kráľ zišiel so sultánom a bozkom ruky mu vyjadril vďaku aj vazalskú podriadenosť. V prvých septembrových dňoch boli Turci pod Budínom, ktorý bránil Tomáš Nádašdy. Nemeckí žoldnieri neboli ochotní položiť život za Ferdinanda a po piatich dňoch pevnosť opustili. Sultán prenechal hlavné mesto svojmu kresťanskému spojencovi a ďalej postupoval popri Dunaji k Viedni. Na sklonku septembra Turci mesto obľahli, ale posádka vytrvalo odolávala. V polovici októbra museli obliehanie ukončiť. Na spiatočnom pochode zanechal sultán Zápoľskému pomocné oddiely. Tak vďaka osmanskej intervencii získal kontrolu nad veľkou časťou krajiny. To sa odzrkadlilo aj v zmene pomerov na Spiši, kde mal Ferdinand síce dostatok vojska, no pre nedostatok prostriedkov na jeho financovanie boli jeho žoldnieri demoralizovaní a obyvateľom spôsobovali mnoho nepríjemností.

V roku 1530 boli hlavné Ferdinandove sily zamestnané neúspešnými pokusmi vyhnať Zápoľského z Budína. Asi tisícka žoldnierov, ktorá pod vedením kapitána Spišského hradu Krištofa Pernera mala udržiavať poriadok a chrániť územie Spiša už dlhšiu dobu nedostávala žold a v auguste sa vzbúrila. Hrozilo úplné rozpustenie oddielov, no napokon Perner presvedčil levočských mešťanov, aby mu požičali 600 zlatých. Na kompenzáciu dal mestu do užívania Vydrník a Spišskú Teplicu, kým pôžička nebude vyrovnaná. Obe dediny síce patrili opátstvu v Spišskom Štiavniku, no kapitán sa zaštítil tým, že koná v mene kráľa. Čoraz komplikovanejšie pomery sa pokúsili využiť aj rôzni dobrodruhovia z radov šľachty, aby sa obohatili. Gemerský magnát František Bubek rušil kráľovský monopol razením vlastných mincí, ktoré však mali len tretinový obsah striebra oproti riadnym peniazom, a preto ich ľudia nechceli prijímať. V auguste 1530 Bubek pohrozil Levočanom, že ak naďalej budú odmietať jeho mince, vpadne s 5 tisíc Turkami na Spiš a vyplieni všetky mestské majetky. Znehodnotenie meny Bubekom nebol ojedinelý prípad, zakrátko kolovali drobné mince s vyobrazením vlka, ktoré razili ďalší Zápoľského prívrženci s rovnako nízkym obsahom striebra. Ich skutočná hodnota bola asi sedemkrát nižšia v porovnaní s riadnymi peniazmi.[32] K výstrelkom žoldnierov a chaosu vo financiách sa pridal aj ďalší zhubný činiteľ, ktorý spôsobil obyvateľstvu množstvo škôd. Boli to zbojníci. Na Spiši aj v susedných stoliciach už dlhšiu dobu šarapatila zbojnícka tlupa pozostávajúca zo 400 valachov.

V lete 1530 dali prvýkrát o sebe vedieť aj „zbojníci z Muráňa". Takto nazval levočský kronikár skupinu ozbrojencov, ktorí v nasledujúcich rokoch pod vedením smutne známeho muránskeho kapitána Mateja Bašu a jeho dvoch bratov terorizovali nielen široké okolie, ale podnikali výpady aj do vzdialenejších končín. V lete vyraboval Hrabušice a podpálil Veľký Slavkov, obce patriace spišskému

[29] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 19.
[30] *Tamže*, i. č. 20.
[31] *Tamže*.
[32] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 51.

hradu. Ďalšia výprava muránskych zbojníkov, ku ktorým sa navyše pripojila skupina asi 150 valachov, postihla v októbri 1530 Batizovce. Obec síce užívala Levoča, no nie celkom oprávnene, lebo spolu s ďalšími desiatimi dedinami ju ešte v roku 1527 odňali Františkovi Mariášimu. Popud na lúpežné prepadnutie autor levočskej kroniky iste nie bezdôvodne pripísal opátovi kláštora v Štiavniku, ktorý mal nepochybne na mešťanov ťažké srdce, keďže mu zabrali Vydrník a Spišskú Teplicu.[33]

Matej Bašo, bojovný šľachtic pochádzajúci z gemerského Čoltova, bol partajníkom Zápoľského. Slovenský ľud ho azda kvôli zničujúcim nájazdom nazýval „Bože", čo si osvojil aj levočský kronikár Konrad Sperfogel. V septembri 1531 Bašu chytili husári Františka Ňáriho. Povestného lúpežníka zviazaného na voze prevážal cez Levoču uhorský kancelár a jágerský biskup Tomáš Salaházy, ktorý predtým riešil náboženské nepokoje v Košiciach. Od Levočanov požadoval 200 zlatých a z obáv pred útokom Bašových druhov aj vojenskú asistenciu. Mesto mu poskytlo 154 mušketierov, ktorí ho sprevádzali až po Liptovský Hrádok, kde na biskupa aj s prominentným zajatcom čakal Ľudovít Pekry s viac ako tromi stovkami husárov. Už počty ozbrojeného sprievodu naznačujú, akým nebezpečným bol dolapený muránsky kapitán. Bašove uväznenie ešte neznamenalo koniec jeho šarapatenia. Keď v nasledujúcom roku mestá Pentapolitany vyslali posolstvo k Ferdinandovi I. do Regensburgu, jeho členov niekde na hraniciach Sliezska zajali Zápoľského prívrženci a dopravili ich na Oravský hrad. Kapitán Mikuláš Kostka za ich oslobodenie požadoval prepustenie Mateja Bašu z väzenia na Trenčianskom hrade. Tak sa obávaný lúpežník opäť dostal na slobodu.[34]

Vojna Levoče s Kežmarkom

Pomery na Spiši sa zdramatizovali na sklonku novembra 1531, keď Kostka na čele s 1500 pešiakmi a 400 jazdcami obsadil Kežmarok a mesto odovzdal Hieronymovi Laskimu. Mešťania sa ani nebránili, údajne už boli s Kostkom dohodnutí.[35] Zápoľský však Kežmarok považoval stále za svoj majetok, a preto by mohol mať odpor proti jeho ľuďom ťažké následky. Prítomnosť početnej posádky Kežmarčania využili a podieľali sa na výpravách proti prívržencom habsburskej strany. Ich cieľom bola Levoča, dôležitá Ferdinandova opora na Spiši. Kežmarskí mešťania v podstate len využívali situáciu v krajine rozdelenej na dva tábory a ako prívrženci Zápoľského riešili s konkurenčným mestom staré spory s použitím vlastných ozbrojencov aj Zápoľského oddielov. Vojna oboch miest trvajúca tri roky patrí svojim dramatickým priebehom k najzaujímavejším epizódam celého obdobia občianskej vojny. Mnohé podrobnosti z tohto zápasu sú vďaka viacerým naračným prameňom z tej doby dobre zachytené a neskôr aj spracované.[36]

Situácia v habsburskom tábore na Spiši nahrávala Kežmarku a silnejúcej Zápoľského strane. Po náhlom úmrtí veliteľa Pernera ešte v auguste 1530 zostal Spišský hrad pod kontrolou prepošta Jána Horváta z Lomnice a kapitána Sebastiána Rybiho, no tí nedokázali zvládnuť nespoľahlivú posádku, ktorá sa skôr venovala zdieraniu bezbranného ľudu ako obrane stolice.[37] V Levoči mal prechodne svoj hlavný stan Ferdinandov vojvodca Gašpar Šerédy so 700 husármi. Jeho vojaci si počínali podobným spôsobom ako demoralizovaná hradná posádka a vyrabovali viaceré obce aj mestečká alebo pod zámienkou „ochrany" bolo obyvateľstvo nútené k bezdôvodným platbám. Šerédy sa odvážil požadovať 2 000 zlatých od zálohovaných miest, tie sa však obrátili s prosbou ku kráľovi Žigmundovi, ktorý prostredníctvom svojho emisára Šerédymu pohrozil.[38]

Už na tretí deň po obsadení Kežmarku Kostkovi vojaci a kežmarskí mešťania využili hmlu a na predmestí Levoče spálili majer, mlyn, útulok pre malomocných, papiereň a hospodárske budovy mestského farára. Na dobre opevnené mesto si ne-

[33] *Tamže*, s. 46.
[34] *Analecta Scepusii* 2, s. 165 a 167.
[35] Kežmarský historik a patriot Genersich odmieta vo svojich dejinách tvrdenie, že Kežmarčania sa dopustili zrady Ferdinanda I. Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmárk in Oberungarn, am Fusse der Carpathen*, vol. 1. Kaschau 1804, s. 205 – 206.
[36] O vzájomnom zápase Kežmarku a Levoče najpodrobnejšie referuje Ernő Gross : Késmárk és Lőcse városok versengése XVI. században. Lőcse 1885.
[37] Jeremos Bal : *Szepesvára története,* s. 52.
[38] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 209.

Obr. 18. *Reliéf erbu mesta Kežmarok zo 16. storočia.*

Obr. 19. *Reliéf erbu mesta Levoča zo 16. storočia.*

trúfli. O týždeň neskôr vyplienili tri levočské obce – Klčov, Spišský Hrhov a Spišské Tomášovce. Levoča bola spočiatku v defenzíve, keďže žoldnierska posádka rabovala po okolí a o obranu majetku mesta akosi nejavila záujem. Šerédyho husári 17. januára vyplienili dve obce na základe zálohu užívané levočskými mešťanmi, Markušovce a Uložu. Kostkovi vojaci pod vedením Mikuláša Minkoviča spolu s Kežmarčanmi využili ich zaneprázdnenosť a 18. januára napadli Levoču. Mesto ostreľovali zápalnými guľami a podarilo sa im podpáliť niekoľko domov. Levočania vyrazili do protiútoku a viacerých útočníkov zajali. Na mieste ich povešali.[39] O ďalšie dramatické udalosti v nasledujúcich mesiacoch nebola núdza. Koncom januára Levočania s 500 pešiakmi podporovaní tentoraz Šerédyho husármi zaútočili na Kežmarok, ale ani oni neuspeli. Na ústupe došlo medzi Levočanmi a Kežmarčanmi k otvorenému boju, v ktorom Levočania zabili 16 protivníkov a ako trofej si do mesta doniesli sedem odseknutých hláv. Počas spiatočnej cesty levočskí vojaci prepadli Spišský Štvrtok a vypálili ho. Šerédyho husári zaútočili aj na štiavnický kláštor, kde sa v tom čase zdržiavali Bašovi ľudia. Zo šiestich chytených zbojníkov troch obesili, dvoch lámali v kolese a jednému odsekli ruku, odrezali nos a vyrezali jazyk a takto dokaličeného ho na výstrahu poslali na Muráň. Opustený kláštor vypálili a zbúrali.[40] Napriek tomu, že Levoča bola vystavená nebezpečenstvu zo strany Kostku a Kežmarčanov, 12. februára 1531 mešťania s uspokojením prijali správu o odchode Gašpara Šerédyho s časťou husárov z mesta. Sperfogel si vo svojej kronike posťažoval na výčiny kapitána a jeho ľudí na celom Spiši. Mestu Levoči aj dedinám spôsobili veľké škody, zdaňovali chudobu, násilím odoberali majetky, keď aj niečo kupovali, platili denármi, ktoré mali sotva štvrtinovú hodnotu. Gašpar Šerédy prisľúbil nápravu a odškodnenie, no nikdy tak neurobil a svojimi husármi zapríčinil, že chudoba bola uvrhnutá do najväčšej biedy.[41]

Boje medzi národnou a nemeckou stranou sa vyostrovali v celom Uhorskom kráľovstve rovnako aj na Spiši. Levočania sa vyhrážali, že Kežmarok zmenia na kapustnú záhradu, čo kežmarskí mešťania považovali za urážku a najali si 400 kozákov, s ktorými potom zablokovali protivníka, takže Levoča bola prakticky izolovaná od okolia.[42] Mesto tiesnené oddielmi ľahkej kozáckej jazdy muselo uzavrieť tri brány a opevniť ich valmi, prístupná zostala len horná brána.

[39] Michal Suchý : *Dejiny Levoče*, vol. 1. Košice 1974, s. 142.
[40] *Tamže*.
[41] *Analecta Scepusii* 2, s. 161.
[42] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 210.

Z obáv pred podpálením bola strhnutá krytina zo všetkých mestských veží. V Levoči sa šírili fámy, že Kežmarčania budú mesto čo nevidieť bombardovať zápalnými, dokonca i jedovatými strelami. Čoraz početnejšie Zápoľského oddiely ohrozovali celý severovýchod. Trpeli pritom najmä mestá Pentapolitany. Preto sa rozhodli vyslať posolstvo k Ferdinandovi do Regensburgu so žiadosťou o pomoc. Pokúsili sa vykresliť mu svoju zúfalú situáciu a zdôraznili, že vlastnými silami sa vzrastajúcej Zápoľského moci neubránia. Žiadali od Ferdinanda rýchlu a dostatočnú vojenskú pomoc. Na ich veľké sklamanie panovník nič konkrétne nevedel prisľúbiť, a tak sa po Veľkej noci vyslanci vrátili z ďalekej cesty len s prázdnymi ubezpečeniami.[43] Ferdinand však svojich verných na Spiši celkom neponechal svojmu osudu a 23. apríla 1531 vymenoval za dedičného spišského župana krajinského sudcu a miestodržiteľa Alexiusa Turzu, ktorému na papieri už od roku 1527 patril aj Spišský hrad, spolu s Richnavou, Gelnicou a Smolníkom.[44] Turzo umiestnil na hrade nemeckú žoldniersku posádku, ktorá mala byť pravidelne platená z výnosu hradného panstva, čím by sa do budúcnosti predišlo vzburám a plieneniam zo strany vojakov, ktorí nedostávali pravidelný žold, ba často ani potraviny. Nie veľmi početná hradná posádka nemohla v tomto čase výraznejšie ovplyvniť pomery na Spiši. Navyše viaceré obce patriace k hradu okupovali protivníci. Preto sa prívrženci Ferdinanda I. museli spoliehať na vlastné sily. Ťažko skúšaných Levočanov vojensky podporovali aj ostatné mestá Pentapolitany. Na pomoc im poslali svojich vojakov. Menší Sabinov si mohol dovoliť len 11, Prešov a Bardejov po 22 a Košice vyslali ohrozenému spojencovi 32 ozbrojencov. Okrem toho mesto živilo 350 príslušníkov mestského vojska, 60 najatých žoldnierov a 30 ozbrojených sedliakov.[45] Dohromady predstavovali už značnú vojenskú silu.

Ferdinand I. v tomto období musel čeliť ďalším hrozbám, nielen v Uhorskom kráľovstve zo strany Turkov a Zápoľského, ale aj na pôde Nemecka. Vo februári 1531 nemecké protestantské kniežatá vytvorili v Šmalkalde protihabsburský spolok. V snahe zlepšiť svoju ťažkú finančnú situáciu, ktorej dôsledkom bolo aj vyčíňanie žoldnierov na Spiši, zreorganizoval Uhorskú komoru podľa vzoru Viedenskej komory a do jej čela v júli 1531 vymenoval Štefana Pemflingera, niekdajšieho dôverníka kráľovnej Márie. Komora vznikla ešte v roku 1528 a mala spravovať korunné majetky, vyberať dane a clo. Vzápätí snem prijal zákon, aby sa na obranu vyberala mimoriadna daň, tzv. *subsidium*. Základnou daňovou jednotkou bola jedna *porta*, teda brána, ktorá slúžila ako vchod do sedliackeho dvora alebo meštianskeho domu. Snem v roku 1530 odhlasoval, aby sa z jednej porty odviedla daň jeden zlatý ročne. Od platby bol oslobodený richtár, chudobní poddaní, ktorých hnuteľný majetok bol menší ako tri zlaté, majitelia nových domov, vyhorenci na tri až šesť rokov a hradní služobníci. Zavedenie novej dane využili viacerí špekulanti z radov šľachty na to, aby od poddanského obyvateľstva neoprávnene vyberali rôzne poplatky. Ferdinand I. na túto skutočnosť upozornil župana, podžupana, slúžnych a celú šľachtu Spišskej stolice listom datovaným v Prahe 21. júna 1531. Bolo mu už známe, že v posledných dvoch rokoch sa v niektorých uhorských stoliciach diali takéto nezákonnosti. V závere listu pohrozil, že ak sa niekto odváži bez jeho pokynu od poddaných vyberať poplatky, bude potrestaný stratou celého majetku.[46] Dnes už nevieme s istotou povedať, či si niektorí zo stoličných funkcionárov takýmto spôsobom prilepšili, no vzhľadom k rozsahu utrpených škôd, ktoré často postihli aj šľachtické majetky, nemožno celkom vylúčiť, že ten či onen stoličný funkcionár sa nedal zlákať takouto možnosťou, najmä keď boli časy neisté a prechmaty každého druhu takmer na dennom poriadku. V auguste 1531 panovník oznámil Spišskej stolici, že získal podrobné informácie o škodách, ktoré tu utrpela šľachta aj sedliaci v nedávnych časoch. Preto na ochranu a na zabezpečenie poriadku muselo byť na územie stolice poslané vojsko, ktoré je však potrebné živiť a platiť a teda na ich žold musí stolica od každého sedliaka vybrať jeden zlatý.[47] Ako stoliční funkcionári na tento príkaz reagovali, nie

[43] *Analecta Scepusii* 2, s. 161.
[44] Jeremos Bal : *Szepesvára története*, s. 53.
[45] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 54.
[46] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 29.
[47] *Tamže*, i. č. 35.

je presne známe. Vo februári 1532 povinnosť však opäť pripomenul, aby príkaz nezanedbali, lebo zle platené vojsko by opäť mohlo rabovať. Stolici prikázal vybranú sumu dať k dispozícii magistrovi účtovníkov uhorskej komory Blažejovi z Varadína.[48] Stolica si zo známych príčin povinnosť neplnila a nevybrala skoro žiadnu daň, na čo ju Ferdinand I. upozornil ďalším listom. Podobným spôsobom ako na Spiši sa príkazy ohľadom daní obchádzali aj v iných stoliciach, najmä tam, kde habsburská moc nebola dostatočne upevnená.[49]

Keď začiatkom roka 1532 prenikli do Uhorska správy o príprave Sulejmana na veľké ťaženie, chopila sa iniciatívy aj časť stavov a zvolali do Vesprímskej stolice čiastkový snem, nezávislý od oboch kráľov. Cieľom bolo nájsť spôsob, ako vyviesť Uhorsko z ťažkej krízy. Prítomní sa zhodli, že je potrebné zvoliť jedného kráľa, no tu sa ich mienky rozchádzali. Mestá dávali prednosť Ferdinandovi, iní si želali Zápoľského a časť chcela mať za panovníka Petra z Perína (Peréni), keďže on vraj mohol dohodnúť mier s Turkami. Mestský stav oponoval, že Ferdinand sa titulu nikdy dobrovoľne nevzdá a bude intervenovať. V prípade, keď zvolia Peréniho, vládu si môže zabezpečiť len s pomocou Turkov a tí buď zničia celú krajinu, alebo ju úplne ovládnu. Porady, ktorých sa napriek protestom Ferdinanda zúčastnili vyslanci Levoče, spišský prepošt Ján Horvát z Lomnice a aj pozorovatelia cisára Karola V., nič nevyriešili.[50] V súvislosti s hroziacim osmanským vpádom stavy odkázali Ferdinandovi, že keď nepošle vojenskú pomoc, krajina sa poddá Turkom. Kráľ si uvedomil vážnosť situácie a vyslal k sultánovi posolstvo, aby odvrátil intervenciu. Dokonca bol ochotný prenechať Uhorsko Zápoľskému, ale Sulejman mal už zvolané vojsko a mierové návrhy odmietol. V priebehu júla Turci zaujali niekoľko hradov v Slavónsku a po prekročení Drávy pokračovali v pochode na Viedeň. Ďalší postup osmanskej armády stroskotal na hrdinskej obrane mesta Köszeg pod vedením Chorváta Mikuláša Jurišiča. Na začiatku septembra 1532 sa Turci zo Zadunajska stiahli, nepokoje v Anatólii a konflikt s perzským šachom prinútili sultána vrátiť sa s hlavnými silami do Istanbulu.

Kým sa pozornosť sústreďovala na ťaženie osmanskej armády, občianska vojna v niektorých častiach pokračovala a neobyčajnú intenzitu nadobudla na severovýchode krajiny, najmä však v Spišskej stolici a v okolitých regiónoch. Ferdinandov tábor výrazne oslabil prechod gemerských magnátov Imricha a Františka Bubekovcov na Zápoľského stranu. Ferdinand im poslal list prostredníctvom Juraja Varkoča a prisľúbil im doplatiť dlžné peniaze. Rozhodnutie oboch bratov však nedokázal zmeniť. S Bubekovcami takmer celá šľachta na Spiši prešla do tábora Zápoľského, vrátane štiavnického opáta Tomáša Korotnokyho. Ferdinandovi zostali verné už len mestá Pentapolitany. Keďže boli dobre opevnené a disponovali početnými oddielmi František Druget Humenský (Homonnay) ich chcel pomocou diplomatických krokov priviesť do Zápoľského tábora. Do Košíc zvolal poradu, kde sa dohodlo čiastočné prímerie počas žatvy a oberačky. Drugetovi sa však nepodarilo zástupcov miest presvedčiť, aby Ferdinanda opustili.[51]

Na konci roka 1532 sa aj poverenci oboch kráľov na rokovaniach vo Veľkom Mederi dohodli na štvormesačnom pokoji zbraní a aj po jeho vypršaní ho niekoľkokrát predĺžili. Na Spiši však ani počas prímeria zrážky neustali. Kozáci, ktorí sa zdržiavali v susednom Šariši, vyplienili už začiatkom januára 1533 viacero obcí vrátane prepoštstva v Spišskom Podhradí. Situácia sa zdala byť natoľko bezvýchodisková, že levočský richtár Gašpar Müllner sa po dvoch rokoch chcel vzdať funkcie. Mešťania ho uprosili, aby ešte zostal na čele mesta. Podľa slov levočského kronikára pri voľbe mestského predstavenstva ani za polstoročie nebolo toľko prosieb a vyliatych sĺz, čo vyplývalo z ťažkej situácie Levočanov. Len za deväť mesiacov mesto zažilo 38 útokov zo strany Kežmarčanov a Zápoľskovcov.[52] Aby mohli rýchlejšie reagovať na hrozby, ktoré sa stali súčasťou každodenného života, na kopci nad mestom Levočania osadili vysoký signálny stĺp, obyvateľstvom nazvaný *Zeiger*. Keď stráže na okolitých vartách spozorovali nebezpečenstvo, rýchlo tu založili oheň, a tak dali znamenie, že sa protivník približuje. Nepriatelia Levoče napokon toto dômyselné

[48] *Tamže*, i. č. 36.
[49] *Tamže*, i. č. 38.
[50] *Analecta Scepusii* 2, s. 162 – 163 a *MHH* III. *Comitalia* 1, s. 314.
[51] *Tamže*, s. 168 – 169.
[52] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 60.

zariadenie zničili.[53] V priebehu vojenských kampaní spôsobili na mestskom majetku také škody, že z dôvodov naliehavej potreby mešťania predali časť strieborných cenností z farského kostola a dokonca aj levočské ženy obetovali svoje strieborné ozdoby.

Aby Ferdinand I. aspoň niečím pomohol ťažko skúšanému mestu, na jar 1533 potvrdil Levoči výlučné právo skladu a mešťanom na dva roky odpustil všetky dane a dávky.[54] Veľký zisk z obchodného obratu v tých časoch neprichádzal do úvahy, keďže zbojníctvo nadobudlo hrozivé rozmery a prakticky paralyzovalo obchod. Hlavnú zásluhu na tom mali lúpežníci Juraj Vitzthum a Žigmund Kauffgang. Pôvodne to boli dôstojníci Ferdinandovho žoldnierskeho vojska, no pre nevyplácanie žoldu sa dali na lúpežnícke chodníčky. S ďalšími spoločníkmi sa zmocnili hradu Dunajec, ktorý sa stal ich hlavnou základňou. Pozornosť zamerali najmä na kupcov, a tak sa medzi spišskými Nemcami rozšírilo porekadlo, že toho dňa, keď Žigmund Kauffgang neolúpil žiadneho kupca, bol iste chorý. Lupičom sa neďaleko Lipian podarilo olúpiť krakovských a košických obchodníkov o tovar v hodnote 5 tisíc zlatých. Korisť doviezol do Kežmarku, keďže mesto s nimi spolupracovalo.

V júni 1533 Ferdinand I. vydal na Kauffganga a jeho 12 spoločníkov proskripčnú listinu. Nakoniec sa Františkovi Bubekovi podarilo Kauffganga a niekoľkých ďalších chytiť a dopraviť do Viedne, kde ich sťali.[55]

V čase prímeria, ktoré sa v priebehu roka 1533 niekoľkokrát predlžovalo, Zápoľskovci zaberali dediny patriace Levoči a k Spišskému hradu, keďže boli na strane Ferdinanda. Spišská šľachta sa pokúsila o ich reštitúciu a vyslala povereníkov k veliteľovi Kežmarku Lobockému. Ten to odmietol, no bol ochotný vrátiť okupované dediny spišskému prepoštovi a kapitule, čo na druhej strane vyvolalo podozrenie, že sú Zápoľského tajnými spojencami.[56]

Keď sa začiatkom jesene 1533 misii v Istanbule konečne podarilo dohodnúť podmienky prímeria so sultánom, Ferdinand I. mohol uvoľniť početnejšie jednotky a vyslať ich do severných častí krajiny, kde v predchádzajúcom čase stratil svoje pozície. Spišskej stolici v októbri oznámil, že sem posiela vojsko, aby ochránil svojich verných. Zároveň stoličných funkcionárov upozornil, že vojakov bude potrebné platiť.[57] Už na konci mesiaca do Levoče dorazilo 500 ťažkých jazdcov a 400 pešiakov pod vedením povestného Jána Kaciána. Levočania ich s radosťou privítali, no zakrátko sa opäť presvedčili, že žoldnieri nie sú ochrancovia, ale skôr utláčatelia. Kacián neriešil násilnosti, ktoré páchali Kežmarčania levočským poddaným, a sťažnosti mešťanov vraj nebral do úvahy s výhovorkou, že panovník mu prísne nariadil, aby v čase prímeria voči Zápoľskovcom nezakročil. Navyše úplne ignoroval skutočnosť, že Ferdinand udelil mestu dvojročnú daňovú imunitu a s najväčšou tvrdosťou vymáhal od levočských dedín poplatky bez toho, aby prihliadal na utrpené škody. Ferdinandovi vojaci pripravili Levoču o zásoby potravín a po mesiaci nečinného hlivenia odtiahli do Košíc, zanechajúc obyvateľstvo svojmu osudu.[58] Kežmarčania ich odchod využili a na svätého Mikuláša roku 1533 prepadli Vydrník, poddanskú obec Levoče. Bola to posledná rozsiahlejšia akcia pomaly sa končiacej vojny oboch spišských miest. Na sklonku januára nasledujúceho roka sa Kacián s početnými oddielmi vracal späť od Košíc a 31. januára dojednal medzi Levočou a Kežmarkom prímerie. Obe strany sa mali zdržať násilia, kým medzi Zápoľským a Ferdinandom panuje pokoj zbraní. Súčasťou dohody bola reštitúcia zabraných obcí. Levočania boli roztrpčení, lebo protivníci im zatiaľ nemuseli vrátiť Tepličku, Vydrník, Gerlachov a Batizovce. Kacián nechal v Levoči vyše 200 žoldnierov ako posádku, ktorú museli Levočania ubytovať a živiť. Stovke jazdcov mali mešťania na základe jeho príkazu pripraviť obed vždy s tromi chodmi ale-

[53] *Analecta Scepusii* 2, s. 168.
[54] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 61.
[55] Samuel Weber : *Újabb adalékok Szepes megye történetéhez*. Budapest 1905, s. 14: „Wenn der Sigismundus Kauffgang keine Kauffleute fing und beraubet, dann ward er krank." Podobne aj Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 62 a 65.
[56] *Analecta Scepusii* 2, s. 172.
[57] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 39.
[58] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 65.

bo zaplatiť im miesto toho 4 denáre. Nanúteným mierom sa ozbrojené akcie oboch táborov na čas skončili, no nepriateľstvo a nevraživosť trvali ďalej. Jedna aj druhá strana sa museli mať na pozore, keďže protivníci organizovali záškodnícke akcie. V apríli veliteľ levočskej posádky kapitán Černahora chytil pri Spišskej Novej Vsi 4 cigánov a dal ich naraziť na koly. Pri mučení sa priznali, že dostali od Zápoľského peniaze, aby vypálili Levoču a aj ostatné kráľovské mestá. O krátky čas levočská mestská pechota zajala ďalších 6 podpaľačov, tentoraz údajne najatých Kežmarčanmi a spišským prepoštom.[59]

Posledné roky občianskej vojny

Výsledkom niekoľkotýždňovej prítomnosti Kaciána na Spiši bolo čiastočné stabilizovanie situácie. Pozícia habsburskej strany sa upevnila ešte viac na jeseň, keď Ferdinand I. vyslal na severovýchod vojsko, aby zabezpečilo pokoj a poriadok. Žoldnierov však bolo treba platiť, a preto kráľ nariadil Spišskej stolici od každého sedliackeho hospodárstva vybrať jeden zlatý subsídia. Mandát obsahoval aj sociálne ladené odporúčanie, aby sa pritom bral ohľad na chudobu. Panovník si uvedomoval, že jeho príkaz môže vyvolať u šľachty nevôľu a tak stolicu ubezpečil, že na platení vojska sa podieľajú aj iné krajiny pod jeho vládou. Zároveň otvorene priznal, že v minulých rokoch sa vyberali rôzne neoprávnené platby aj od šľachty, no to spôsobila vojna, a keď sa pomery upokoja, šľachta sa nemusí obávať o svoje slobody.[60]

V roku 1534 zmenu v pomere síl v neprospech Jána Zápoľského nespôsobili len početnejšie oddiely žoldnierskych vojsk, ale najmä prechod Hieronyma Laskiho do habsburského tábora. Poľský šľachtic bol v tej dobe kľúčovou osobou na Spiši. Zápoľskému preukázal mnohé cenné služby, okrem diplomatických aj viaceré vojenské a národnému kráľovi pomohol upevniť kontrolu nad územím v blízkosti poľskej hranice. Zároveň Laski bol iste mimoriadne ctižiadostivým a so Spišom mal ďalekosiahle plány. Povrávalo sa dokonca, že chce Spišskú prepozitúru povýšiť na biskupstvo.[61]

Laski najprv vo Veľkej pri Poprade vyjednával s Kaciánom, ktorý sa ho snažil prehovoriť, aby opustil svojho doterajšieho patróna. Poliak stál pred neľahkým rozhodnutím. Na jednej strane sa tešil Zápoľského priazni. Zápoľský ho obdaroval majetkami, titulom dedičného Spišského župana, ba dokonca ešte v roku 1530 ho ustanovil do funkcie sedmohradského vojvodu. Zároveň ho lákala možnosť prejsť na druhú stranu, keďže situácia na Spiši sa vyvíjala v prospech Ferdinanda. Laskiho schôdzka vo Veľkej nezostala v tajnosti a pravdepodobne ho Zápoľský začal podozrievať zo zrady. Ocitol sa v krajne zložitej situácii a stavil na svojho spojenca ešte z čias misie v Istanbule Lodovica Grittiho. Ten bol po osmanskom pustošení juhozápadného Slovenska na jeseň 1530 Zápoľským vymenovaný za gubernátora Uhorska. Kráľ chcel takto jeho prostredníctvom získať lepšiu kontrolu nad osmanskými pomocnými vojskami. Gritti bol však zároveň dôležitým informátorom sultána a vezíra Ibrahima, ktorí tak mali dokonalý prehľad o situácii v krajine. Začiatkom leta 1534 sa s početným osmanským sprievodom vracal z Istanbulu do Uhorska údajne aj s poverením rozdeliť krajinu medzi Zápoľského a Ferdinanda. Zároveň sa však šírili chýry, že jeho skutočným poslaním je odstrániť Zápoľského.[62] Laski ako menovaný sedmohradský vojvoda sa k jeho sprievodu pripojil už na pôde Sedmohradska. Došlo však k neočakávaným udalostiam. Na Grittiho príkaz bol úkladne zavraždený varadínsky biskup Imrich Cibák, jeden z najvplyvnejších Zápoľského podporovateľov. Smrť obľúbeného veľmoža rozbúrila pomery v Sedmohradsku a v nasledujúcim chaose Gritti prišiel o život. Hieronym Laski bol zajatý, dopravený do Budína k Zápoľskému a uväznený. Po intervencii francúzskeho aj poľského kráľa a na žiadosť vplyvných poľských magnátov Tarnovského a Lobockého Ján Zápoľský spišského župana prepustil a ponechal mu aj majetky, iba do funkcie sedmohradského vojvodu vymenoval Štefana Majláta. Na znak vďaky za jeho oslobodenie sa v Kežmarku slúžilo slávnostné *Te Deum*.[63] Uväznenie urýchlilo rozhodnutie u Laskiho opustiť Zápoľského. Dôležitú

[59] *Tamže*, s. 68 – 70.
[60] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 41.
[61] *Analecta Scepusii* 2, s 169.
[62] *Magyarország történeti kronológiája*, vol. 2 : *1526 – 1848*, ed.: Kálmán Benda. Budapest 1989, s. 368.
[63] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 218.

úlohu tu zohral práve Ferdinandov veliteľ Ján Kacián, ktorý mu sprostredkoval stretnutie s panovníkom priamo vo Viedni, kde bola prerokovaná aj kľúčová otázka jeho majetkov. Ferdinand I. mu potvrdil dedičné vlastníctvo všetkého, čo pred siedmimi rokmi dostal od Zápoľského. V jeho vlastníctve zostal Kežmarok aj s právom skladu, čo Levoči veľmi prekážalo, hrad a panstvo Dunajec, ďalej obce pozostalé po Jánovi Berzevicim v Spišskej a Šarišskej stolici. Navyše súhlasil aj s jeho ďalším užívaním mestečka Debrecín a majetkov po spišskoštiavnickom opátovi, ktoré mu Zápoľský pred časom dal do zálohu.[64] Titul dedičného spišského župana však ponechal Alexiusovi Turzovi, a tak od roku 1535 bola otázka hlavného župana na dlhú dobu vyriešená. Hieronym Laski zostal ďalej verný habsburskej strane a panovníkovi preukázal viaceré cenné služby. Podarilo sa mu zablokovať severnú hranicu Spiša, a tak Zápoľského prívrženci už nedostávali z Poľska toľko podpory ako doposiaľ. Pod jeho vplyvom sa aj poľský starosta prestal angažovať v prospech národného kráľa. Aby si Laski upevnil svoje vlastníctvo na Spiši, začal po dedinách stavať kúrie a v nich usadzoval poľských šľachticov.[65]

Biedne pomery všetkých vrstiev obyvateľstva sa prechodom toho či onoho šľachtica do iného tábora vôbec nezlepšili. Stolice na severovýchode krajiny sa preto spoločne obrátili na Ferdinanda, aby mu vykreslili svoj ťažký stav a požiadali ho, aby sa postaral o nápravu pomerov. Dokument je cenným dokladom umožňujúcim utvoriť si predstavu o tom, aký zničujúci dopad mala občianska vojna na tunajších obyvateľov. V úvode sa pripomínalo utrpenie šľachty a poddaných v minulých rokoch, ktoré bolo tak veľké, že už nemohli ničím slúžiť svojmu panovníkovi. Mnohých zabili, nespravodlivo uväznili, zbavili majetku a bolo s nimi zaobchádzané ako s najväčšími zločincami. Panovníka žiadali, aby sa zaviedli právne pomery a reštituovali zabraté a okupované šľachtické, ale aj cirkevné majetky, lebo sa prestávali konať služby Božie a vysluhovať sviatosti. Vyzvali ho, aby za týmto účelom poveril spoľahlivú osobu, vybavenú príslušnou súdnou mocou a autoritou, lebo príčinou biedy a úpadku je nevykonávanie práva. Na takto zorganizovaných mimoriadnych súdoch sa podľa ich návrhu mali zúčastňovať aj župani alebo ich zástupcovia. Ďalšia časť memoranda vykresľuje smutné pomery, keďže túto časť krajiny tí, čo majú moc, podelili svojim ľuďom, a tak je sotva možné nájsť osadu, kde nie sú ustanovení ich poverenci, ktorých dňom i nocou musia sedliaci živiť, a títo navyše znásilňujú panny aj vdovy. A tak sedliaci, aby predišli vlastnej záhube, opustili svoje domy a odsťahovali sa aj s rodinami. Obzvlášť zarmucujúce je, že lúpežníci a násilníci, prznitelia žien zväčša pochádzajú zo šľachtického stavu. Verní prívrženci Ferdinanda boli a sú utláčaní nielen nepriateľmi, ale priamo ľuďmi v jeho službách, ktorí tiež mnohých šľachticov alebo ich vdovy a siroty pripravili o majetky darované ich predkom za verné služby a preliatie krvi pri obrane kráľovstva a trónu. Takto zbavení majetkov sú vystavení najväčšej chudobe a žijú z milosti iných. Hoci panovník nariadil, že daň sa nesmie vyberať bez jeho písomného pokynu, aj tak sa mnohokrát vyberala. Vyberači vždy prišli v sprievode vojska a vyberali ju takým spôsobom, že na uspokojenie by z nej tretina stačila, no pritom ich sedliaci museli všetkých živiť. Aj decimátori, teda vyberači cirkevného desiatku, mnohokrát postupovali svojvoľne. S vojenskou asistenciou brali takým spôsobom, že úbohým sedliakom zostala len polovica úrody. Potom ju nechali pomlátiť a zrno dali odviezť do pevností a hradov a za tieto služby sedliaci nič nedostali, ba často prišli pri vození aj o ťažný dobytok. Žoldnieri sedliakom ulúpili potraviny a čo sami nemohli zjesť, predávali na trhoch, bez ohľadu na to, že sedliaci aj s rodinami hladovali. Svoje kone ustajnili v sedliackych chalupách, odkiaľ ich aj s rodinami vyhnali a príbytky obrátili hore nohami, keďže hľadali peniaze a jedlo. Po týchto skúsenostiach sedliaci začali schovávať potraviny na vlastné prežitie v lesoch. Žoldnieri často vzali sedliakom kone, nič im za ne nedali a sami ich potom na trhoch pod cenu predávali, niekedy len za 50 denárov. Keďže mnohí prišli o kone i ťažný dobytok, mali niekde dvaja, inde aj štyria hospodári len jeden záprah do pluhu. Sedliakov tiež nútili kupovať skazené a vodnaté víno

[64] MOL Budapešť, A 57 – archív Uhorskej kráľovskej kancelárie Libri regii III, s. 1044 a 1045.
Laskiho výmena patróna je opísaná vo výňatkoch *Leibicerovej kroniky* u Wagnera – Selecta ex Chonicis Leibitzerianis, in: Carolus Wagner (ed.) : *Analecta Scepusii* 2, s. 52 – 53.

[65] *Analecta Scepusii* 2, s. 180 – 182.

a platiť zaň starou mincou, ktorej však bolo málo. Tých, čo niečo mali, prinútili predávať svoje veci pod cenu. Takmer každý týždeň museli sedliaci pripraviť a doviezť na hrady kameň, drevo či iné potreby a svojim zemským pánom tak nemohli slúžiť.[66] Sťažnosť, iste nie ojedinelá, však nezostala bez účinku. Už v nasledujúcom roku na krajinskom sneme v Bratislave bol prijatý súbor zákonov, z ktorých viaceré akoby priamo reagovali na uvedené neporiadky a prechmaty. Nariaďovali reštitúciu svetských aj cirkevných majetkov, sprísňovali disciplínu vojska, zakazovali vyberať nepovolené dane a obnovovali pravidelné súdne konania.

Ešte začiatkom októbra 1535 obe strany opäť uzavreli prímerie, malo trvať do konca februára nasledujúceho roku. Ferdinand I. upozornil Spišskú stolicu, aby sa ho nikto neodvážil porušiť.[67] Pokoj zbraní pomohol zlepšiť pomery. Začala sa pomalá reštitúcia zhabaných a neprávom privlastnených majetkov, tak ako to nariaďovali snemové zákony. Keďže opäť vypukla vojna medzi Karolom V. a francúzskym kráľom Františkom I., ktorý uzavrel dohodu o vzájomnej podpore so sultánom Sulejmanom, prímerie sa viackrát predlžovalo. Aby Habsburgovci netrieštili vojenské sily, iniciatívy sa ujal Karol V. a pokúšal sa sprostredkovať v Uhorsku mier. Od júna 1536 jeho poverenci vyjednávali vo Veľkom Varadíne so Zápoľského stranou. Prímerie sa však nedodržiavalo dôsledne. Na jeseň Ferdinandovi prívrženci napadli Satmár (Satu Mare). Na deň svätej Barbory, 4. decembra 1536, sa husári Petra z Perína úskokom zmocnili Košíc. Pre Spišskú stolicu to znamenalo vážnu hrozbu. Prívrženci Jána Zápoľského mali takto od juhovýchodu na jej územie nerušený prístup. Už o niekoľko dní do Levoče doručili ich výzvu, aby sa mesto dobrovoľne pridalo na stranu národného kráľa, ak si obyvatelia chcú uchovať život a majetky. Levočania list odoslali Ferdinandovi I., aby ho upozornili na vážnosť situácie. Zároveň sa poradili s predstaviteľmi Prešova, Sabinova a Bardejova, ako ďalej postupovať. V kráľovských mestách prevládala mienka, že napriek hrozbe aj naďalej treba zotrvať vo vernosti habsburskému táboru. Časť košických mešťanov Zápoľskovci prinútili mesto opustiť, v studených zimných dňoch mnohí z nich aj s rodinami našli prístrešie na Spiši. Košického richtára, senát a 68 členov vonkajšej mestskej rady odviekli do Sedmohradska.[68] Aby Ferdinand po zaujatí Košíc protivníkmi podporil otrasené sebavedomie habsburského tábora, začiatkom februára 1537 poslal Spišskej stolici list, v ktorom šľachtu ubezpečil, že s podporou svojho brata a s pomocou ostatných krajín pod habsburským žezlom bude Uhorsko chrániť pred vnútorným a vonkajším nepriateľom a nastolí pokoj a poriadok. Šľachtu vyzval, aby dbala o blaho vlasti. S listom zároveň poslal aj odpis zákonov prijatých na Bratislavskom sneme koncom januára 1537, na ktorom sa zúčastnili aj zástupcovia Spišskej stolice. Väčšina z prijatých noriem sa týkala výšky a spôsobu vyberania daní určených v prvom rade na udržiavanie vojska. Dokonca aj polovica cirkevného desiatku mala byť poskytnutá na vojenské výdavky.[69]

Varadínsky mier

Panovníkove sľuby Spišskej stolici o ochrane pred nepriateľom neboli len prázdnymi slovami, tak ako sa to v minulosti niekoľkokrát stalo. Už v polovici februára na Spiš dorazil pomerne početný žoldniersky kontingent nemeckého vojska určený na obranu stolice. Tvorili ho spojenecké oddiely, ktoré bratovi na pomoc poslal cisár Karol V. o sile 2 000 strelcov a 100 ťažkých jazdcov. Piatimi stovkami českých a moravských pešiakov Ferdinand I. posilnil obranu Prešova. Za hlavného veliteľa vojsk na severe panovník vymenoval Leonarda Felsa, ktorý v lete podnikol ofenzívu a v susedných stoliciach dobyl niekoľko hradov, medzi nimi Kapušany, Šebeš a Makovicu. Po takmer dva mesiace trvajúcom obliehaní a kapitulácii posádky Fels ovládol hrad Šariš, odkiaľ Zápoľskovci podnikali výpady aj na územie Spiša.[70] Úspechy Felsa v Šariši a Zemplíne kontrastovali s katastrofou na juhu, kde sa Ján Kacián s 30 tisíc žoldniermi pokúsil dobyť mosty pri Osijeku, ale začiatkom októbra utrpel od Turkov ťažkú porážku. Následne ho Ferdinand I. odvolal z funkcie hlavného vojenského veliteľa v Uhorsku, dal

[66] *MHH* III. *Comitalia* 1, s. 598 – 601.
[67] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 44.
[68] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 78 – 80.
[69] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 48.
[70] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 81.

ho internovať a povolal ho do Viedne, aby sa zodpovedal zo svojho zlyhania. Najvyšším vojenským veliteľom sa miesto neho stal miestodržiteľ Alexius Turzo. V rukách dedičného spišského župana sa tak sústredila všetka politická aj vojenská moc. Kaciánovi sa s pomocou svojich verných podarilo vyslobodiť z internácie a v nádeji, že si zachová majetky, ktoré zhromaždil v Chorvátsku, začal paktovať s Turkami. Belehradskému pašovi dokonca ponúkol, že mu umožní obsadenie Chorvátska, no plán sa mu už nepodarilo realizovať. Chorvátski šľachtici Ján a Mikuláš Zrínsky sa postarali o Kaciánov neslávny koniec a zabili ambiciózneho a zároveň nespoľahlivého veliteľa, voči ktorému mali Levočania a iste aj mnohí ďalší obyvatelia Spiša veľa výhrad.

Pri jeho neúspešnom pokuse spojiť sa s Turkami sa potvrdilo to, čo o ňom pred niekoľkými rokmi napísal levočský kronikár Konrad Sperfogel, že je osobou krajne nespoľahlivou, dvojtvárnou a hoci slúži Ferdinandovi, paktuje aj s jeho nepriateľmi.[71]

Neúspešné ťaženie v Slavónsku urýchlilo mierové vyrovnanie medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom I. Už v novembri sa poverenci oboch strán stretli v Rozhanovciach a dohodli predbežné prímerie. Rokovania pokračovali v Blatnom Potoku a od začiatku roka 1538 vo Veľkom Varadíne. Na sviatok svätého Mateja a v deň, keď cisár Karol V. oslavoval 38. narodeniny, tu bola podpísaná mierová zmluva, ktorou sa skončila občianska vojna. Ferdinand I. a Ján I. sa navzájom uznali za zákonných kráľov a Uhorsko si rozdelili na dve časti. Dohoda obsahovala 40 bodov, ktoré zároveň riešili rôzne alternatívy dynastického vývoja a na to nadväzujúce dedičské nároky. Zápoľský sa zaviazal, že ak zomrie bez mužského potomka, jeho čiastka pripadne Ferdinandovi. Ak však bude mať syna, Ferdinand mu mal vrátiť všetky pôvodné majetky Zápoľskovcov a vytvoriť pre Zápoľského potomka Spišské vojvodstvo (*Ducatus Scepusiensis*), pod ktorého jurisdikciu bude spadať celá Spišská stolica. Toto vojvodstvo mal Ferdinand alebo jeho následníci udeliť Zápoľského synovi do dedičnej držby, čo malo byť zo strany habsburského vládcu potvrdené prísahou na uhorskom sneme.[72] Okrem majetkových reštitúcií a vojvodstva sa Ferdinand zaviazal, že nenarodenému synovi Zápoľského dá jednu zo svojich dcér za manželku a zabezpečí jeho nástupnícke práva v celej habsburskej dŕžave v prípade vymretia rakúskej i španielskej vetvy. Dohoda obsahovala aj tajný dodatok o vzájomnej vojenskej podpore v prípade tureckého útoku.

Ak by skutočne došlo k naplneniu tohto bodu Varadínskej zmluvy, možno predpokladať, že by sa Spiš stal zárodkom osobitného samosprávneho územia na severe Uhorského kráľovstva. Varadínsky mier vytváral možnosť na zjednotenie krajiny, ale vzhľadom k odstredivým tendenciám v Sedmohradsku a tureckej angažovanosti, obnovenie integrity v dohľadnej dobe už neprichádzalo do úvahy. Ferdinand I. si podržal značnú časť Chorvátska, Slavónsko a Dalmáciu a západné severné Uhorsko. V jeho rukách zostalo Slovensko od Bratislavy po Gemer a Spiš. Šariš, Zemplín, Turňu a Abov aj s Košicami ovládal už Ján Zápoľský. Pravda, hrady, ktoré v predchádzajúcom období dobyli Felsovi žoldnieri, rovnako i mestá Prešov a Sabinov nemal pod kontrolou.

V období, keď prvé dejstvo zápasu o uhorskú korunu pomaly končilo, Ferdinand I. venoval osobitnú pozornosť Spišskej stolici. Uvedomoval si, že bude tvoriť najvýchodnejšiu časť jeho súvislej domény a v prípade obnovenia konfliktu si chcel zabezpečiť podporu tunajšieho obyvateľstva. V mandáte vydanom 29. januára 1538 vo Viedni pripomenul, že v predchádzajúcich rokoch Spiš prežil vojny, nepokoje, útlak, ale tiež násilné vyberanie dávok, z čoho sa ešte jeho obyvatelia celkom nespamätali. Prísne nariadil svojim vojenským veliteľom, ale aj úradníkom, aby od poddaných vyberali len zákonom povolené dávky a dane.[73]

Podpisom Varadínskeho mieru sa skončili veľké boje. Drobné šarvátky spojené s menšími výpravami však pokračovali. Ich iniciátormi boli zväčša kapitáni jednotlivých oddielov a posádok, ktorým mier príliš nevyhovoval, keďže svojim ozbrojencom museli poskytnúť príležitosť na korisť, aby sa sami nestali obeťou ich revolty. Nebolo ničím výnimočným, že pri takýchto lúpežných výpravách sa do seba pustili aj ozbrojenci z jedné-

[71] *Analecta Scepusii* 3, s. 171.
[72] *Tamže*, s. 222.
[73] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 50.

ho tábora. Už lete v roku 1538 pri Lendaku došlo k zrážke medzi husármi Ferdinanda I. a ozbrojencami vyslanými na ich skrotenie z Kežmarku, prevažne kozákmi. Kežmarské vojsko utrpelo porážku, no v tomto boji, v ktorom proti sebe stáli prívrženci Ferdinanda, prišiel o život kapitán husárov Mikuláš Ňáry. V nasledujúcom roku Zápoľského ozbrojenci sídliaci v Košiciach podnikli útok na Prešov. Na pomoc im zo Spiša pritiahol Hieronym Laski a podporila ich aj posádka Šarišského hradu. Neďaleko Košíc však utrpeli porážku a mali veľké straty na životoch. Mnoho zajatých následne v Košiciach pomrelo.[74] Územie Spiša bolo zároveň vystavené aj nájazdom lúpežníkov, keďže hornatý terén a značná izolovanosť niektorých oblastí boli pre takéto živly veľkou výhodou. Navyše po uzavretí mieru množstvo ozbrojencov bojujúcich doposiaľ na strane jedného či druhého kráľa zostalo bezprizorných, a tak sa vytvárali veľké lúpežnícke oddiely. Jeden z nich pod vedením Petra Štítnického v máji 1539 prepadol Smolník. Lúpežníci obyvateľov orabovali o peniaze, cennosti, šatstvo, dobytok, vyplienili kostol a z veže odvliekli aj zvony. Zakrátko bandu rozprášila spišská milícia a 35 zbojníkov na čele s veliteľom zajala.[75]

Signatármi Vardínskeho mieru Karolom V. a Ferdinandom I. bol Ján Zápoľský uznaný za plnoprávneho panovníka a stal sa rovnocenným členom rodiny európskych kresťanských vládcov. To mu otvorilo cestu k sobášu s princeznou Izabelou, dcérou svojho niekdajšieho švagra, poľského kráľa Žigmunda I. V júli 1540 mu o dvadsať rokov mladšia manželka porodila syna, ktorý dostal meno po otcovi i dedovi – Ján Žigmund.

Osmanská invázia a rozpad krajiny na tri časti

Radostná zvesť o narodení dediča zastihla národného kráľa na smrteľnom lôžku. Krátko predtým dostal porážku a na polovicu tela ochrnul a 21. júla 1540 zomrel. Tesne pred smrťou za tútorov svojho syna vymenoval Štefana z Verbovca/Verboci (Verbőczi), Juraja Utešenoviča a päťkostolského biskupa Jána Osieckeho a odvolal záväzok vo Varadínskom mieri o odstúpení svojej časti krajiny Ferdinandovi. Tútorov poveril, aby synovi zabezpečili vládu. Smrť národného kráľa Spišskej stolici oficiálne oznámil najvyšší vojenský kapitán Gašpar Šerédy už 27. júla. Zároveň zdôraznil, že všetci obyvatelia Uhorska sa stali poddanými jedného kráľa. Vzhľadom na neistú situáciu šľachte nariadil vykonať osobnú insurekciu a vyzbrojiť sa podľa možnosti čo najlepšími zbraňami. Vo sviatok Nanebovstúpenia Panny Márie (15. augusta) sa mala spišská šľachtická hotovosť pripojiť k jeho oddielom, ktoré sa budú zdržiavať v okolí Tokaja.[76]

Zápoľského smrť zdanlivo nahrávala Ferdinandovi, ktorý svojich povereníkov vyslal k Izabele, aby zistili jej stanovisko k dodržaniu kľúčových bodov Varadínskej mierovej zmluvy. Kráľovná-vdova sa vyhla jednoznačnej odpovedi aj z toho dôvodu, že hlavné slovo mali tútori jej syna. Na obzore sa črtal ďalší vojnový konflikt. Ferdinand I. hľadal podporu v stoliciach, no vzhľadom na svoju neistú pozíciu najmä v severovýchodných častiach krajiny musel postupovať diplomaticky. Nedostatok financií ho však nútil rázne pripomenúť ich daňové povinnosti. Koncom júla 1540 urgoval Spišskú stolicu ohľadom subsídia vo výške 30 zlatých od každej sedliackej usadlosti, ako to schválil snem. Stoliční funkcionári mali vybranú sumu okamžite dopraviť do rúk šarišského kapitána Juraja Wernera, ktorý sa zdržiaval v Prešove.[77] Ale ešte v polovici septembra Werner peniaze nedostal, a tak 24. septembra nasledoval príkaz plný vyhrážok a hrozieb. Panovník pripomenul už niekoľkonásobné urgencie v tejto veci a prísne nariadil povinnosť okamžite vyplniť. Zároveň stolici oznámil, že už dal hlavnému kapitánovi Gašparovi Šerédymu potrebné inštrukcie a upozornil, že stolica sa len riadnym plnením záväzkov môže vyhnúť nepríjemnostiam.[78] Aj keď to v dokumente nie je jasne definované, Spišu zrejme hrozila vojenská exekúcia. Takýto spôsob vyrovnania podlžností mal zvyčajne ďaleko horšie následky ako riadne vyberanie daní. Stolica bola však v mimoriadne zložitom postavení. Hraničila s územím ovládaným Zápoľského prívržencami a šľachta nedoká-

[74] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kaufmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 82.
[75] *Tamže*, s 83.
[76] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 76.
[77] *Tamže*, i. č. 74.
[78] *Tamže*, i. č. 84.

Obr. 20. *Budín, hlavné mesto Uhorského kráľovstva, na konci stredoveku podľa Norimberskej kroniky.*

zala odhadnúť, v čí prospech sa situácia vyvinie. V septembri 1540 na tradičnom zhromaždisku uhorskej šľachty na Rákošskom poli pri Pešti sa poslednýkrát konala voľba uhorského kráľa. Zídené stavy síce nereprezentovali celú krajinu, no to im nebolo prekážkou, aby za panovníka nezvolili trojmesačné nemluvňa. Riadna korunovácia Jána Žigmunda sa nikdy neuskutočnila. Korunovačné klenoty však zostali v moci Izabely.

Ferdinand I. dokázal odhadnúť, že kľúčovú úlohu v druhom dejstve boja o vládu v Uhorsku zohrá turecký sultán. Do Istanbulu vypravil posolstvo na čele s Hieronymom Laskim. Skúsený diplomat však tentoraz nedokázal uplatniť svoje schopnosti. Aby zmaril Sulejmanove sympatie voči Zápoľskovcom, vyzradil mu dokonca tajný dodatok veľkovaradínskej zmluvy namierený proti Osmanskej ríši. Sultán však jeho návrh schváliť zjednotenie Uhorska pod žezlom Ferdinanda I. odmietol aj napriek ponuke odvádzať do Istanbulu každoročne tribút, ba dal Laskiho dokonca internovať. Posolstvo Zápoľského strany vedené kancelárom Štefanom Verbocim bolo na sultánovom dvore úspešnejšie a Sulejman prisľúbil obhajobe práv Jána Žigmunda plnú podporu.

Ferdinand vyhlásil rákošskú voľbu za protiprávnu a ešte v októbri 1540 vypravil vojsko na čele s Leonardom Felsom. Žoldnieri sa zmocnili Višegrádu, Vacova aj Pešti, ale dobyť Budín, ktorý bránili Juraj Utešenovič a Valentín Török, sa im nepodarilo. Konflikt so Zápoľskovcami sa pomaly rozhorieval aj na severe. Deň pred sviatkom svätého Ondreja (29. novembra) 1540 Ferdinandov kapitán Juraj Šerédy z hradu Makovica oznámil Spišskej stolici, že nedávne košické násilnosti sú predzvesťou vojny, na ktorú treba byť pripravený.[79] V nasledujúcich týždňoch prebiehali rokovania medzi Ferdinandom I. a kráľovskou vdovou Izabelou o mierovom urovnaní vzniknutých pomerov. Zároveň sa obe strany pripravovali na meranie síl. Už 4. januára 1541 Ferdinand I. oznámil Spišskej stolici, že do Uhorska pošle veľké vojsko, ktoré sa bude v krajine zdržiavať dlhšiu dobu. Keďže je určené na ochranu krajiny, šľachte nariadil, aby na jeho vydržiavanie prispela sumou 100 denárov za každého svojho sedliaka. Zároveň upozornil, aby túto svoju povinnosť nezanedbala a peniaze čo najrýchlejšie odovzdala úradníkom Uhorskej komory.[80] Šľachticov, a to nielen spišských, iste nepotešilo, že panovník opäť porušuje ich zdedenú daňovú imunitu, no vzhľadom na hroziace nebezpečenstvo bola tentoraz ochotná siahnuť aj do vlastného mešca. Pozíciu Ferdinanda podstatne upevnil prechod niekoľkých vplyvných veľmožov zo Zápoľského strany do jeho tábora. Medzi nimi bol aj dedičný abovský župan, Zápoľského kancelár a hornouhorský kapitán Peter Peréni (Peter z Perína). Malo to pre po-

[79] *Tamže*, i. č. 87.
[80] *Tamže*, i. č. 89.

Obr. 21. *Budín ako centrum Budínskeho pašalíku na mape Juraja Hufnágela zo začiatku 17. storočia.*

mery na Spiši a v okolitých stoliciach podstatný význam. Na druhej strane prívržencov Jána Žigmunda povzbudil Verbociho návrat z Istanbulu ešte v decembri 1540 s prísľubom sultánovej pomoci. Už začiatkom nasledujúceho roka k Budínu pritiahli pomocné oddiely smederevského bega, pred ktorými ustúpila aj Felsova posádka z Pešti. Ferdinand mal presné informácie o Sulejmanovom prísľube a pripravoval sa na veľkú vojnu s Turkami. Stoliciam rozoslal listy s výzvou, aby poslali svojich zástupcov na poradu do Banskej Bystrice. Neobvykle obšírna pozvánka vykresľuje obraz budúcnosti v najčernejších farbách. Ak sa nepodarí nepriateľov poraziť, Turci spolu s ich domácimi pomáhačmi, ktorí sídlia v Budíne, ovládnu krajinu, časť obyvateľstva vyženú a zvyšok uvrhnú do otroctva. Len spojené sily a vlastenecký zápal môžu odvrátiť toto nebezpečenstvo.[81]

Na jar 1541 sa boj o nástupnícke práva v Uhorsku rozhorel naplno. Za peniaze z augsburských bánk bolo v Nemecku naverbovaných asi 30 tisíc žoldnierov. Na ich čelo bol postavený skúsený Viliam Roggendorf. Už v polovici júna obľahli Budín. Izabela bola ochotná mesto vydať, ale členovia krajinskej rady na čele s Jurajom Utešenovičom, vsadili na tureckú kartu a dali ju internovať. Medzitým sa sultán Sulejman I. na čele početnej armády natoľko priblížil k Budínu, že Roggendorfovi vojaci museli prerušiť obliehanie a čeliť niekoľkonásobnej presile. Väčšina habsburského zboru bola v nasledujúcich bojoch zničená. Na sviatok sťatia svätého Jána Krstiteľa, dňa 29. augusta 1541, kráľovná Izabela po dlhom váhaní prijala sultánovo pozvanie. S početným sprievodom sa vybrala do tureckého tábora v Starom Budíne, aby Sulejmanovi a jeho synom ukázala ich chránenca, malého Jána Žigmunda. Medzitým janičiari vošli do mesta i do kráľovského hradu. Prekvapeným strážam odobrali zbrane a bez boja sa zmocnili Budína. Stalo sa to presne v deň 15. výročia nešťastnej moháčskej bitky. Na druhý deň do Budína vtiahol aj sultán. Z mesta okamžite vykázal časť obyvateľstva. Aj Izabela so synom a uhorskí veľmoži Zápoľského strany museli Budín opustiť. Rozhodnutím sultána im bola zverená vláda nad Zátisím a Sedmohradskom. Niekdajšie hlavné mesto krajiny a najdôležitejšia rezidencia uhorských kráľov sa stali centrom tu-

[81] *Tamže*, i. č. 90.

Obr. 22. *Hlavným mestom Horného Uhorska sa stali Košice.*

reckej moci. Usídlil sa v ňom budínsky paša. Sulejman vyhlásil oblasť medzi Dunajom a Tisou za chránené územie Osmanskej ríše.

Zvesti o pohrome Ferdinandovej armády sa rýchlo šírili po celej krajine. Vzrastali obavy, že sultán obsadí aj zvyšok Uhorska. Na Spiši panovalo veľké znepokojenie a zavládol strach z budúcnosti. Levočskí mešťania požiadali Alexiusa Turzu, aby im poskytol bližšie informácie o nedávnych udalostiach, a zároveň ho prosili o radu, ako si majú v súčasných pomeroch počínať. Turzo im zo svojho hlohoveckého sídla poslal 5. septembra 1541 obšírny list, v ktorom im podrobne opísal vojenskú katastrofu pri Budíne. Levočanom a aj ich susedom odporučil dobre si opevniť mesto a pripraviť sa na všetky možnosti.[82] Aj Ferdinand I. chcel posilniť otrasenú dôveru spišskej šľachty v jeho sily a 22. septembra 1541 z Linca adresoval list Spišskej stolici. Otvorene priznal neúspech svojich vojsk, no zároveň oznámil, že má k dispozícii tisícky ďalších bojovníkov odhodlaných k obrane krajiny a kresťanskej viery. Aby šľachtu upokojil, dal jej na vedomie, že prikázal vrchnému veliteľovi Leonardovi z Felsu vyslať niekoľko oddielov na Spiš s úlohou zabezpečiť poriadok a ochranu obyvateľstva.[83] Za hlavného kapitána svojich vojsk v Hornom Uhorsku panovník vymenoval Gašpara Šerédyho. Od Ferdinanda I. dostal úlohu zabezpečiť v tejto časti krajiny presadenie Varadínskeho mieru. Situácia bola však mimoriadne neprehľadná vzhľadom na to, že Zápoľského prívrženci ovládali Košice, celý severovýchod a Sedmohradsko. Obsadenie Budína Turkami však mnohých presvedčilo, že vo všeobecnom záujme je hľadať kompromis a zjednotiť sily. Vhodnou osobou na sprostredkovanie dohody bol Gašpar Šerédy, ktorý už od počiatkov občianskej vojny pôsobil ako Ferdinandov vojenský veliteľ v Hornom Uhorsku. V septembri 1541 viedol rokovania s Petrom Perénim, ktorý síce v záujme ochrany a celistvosti krajiny prešiel na stranu Ferdinanda, no otázka jeho funkcií a majetkov zostala nevyjasnená. Naďalej užíval titul hornouhorského kapitána aj uhorského kancelára, čo nebolo po vôli Šerédymu ani Ferdinandovi. Na rozhovoroch sa zúčastnili aj gemerský župan František Bubek a sedmohradský vojvoda Imrich Balaša a aj ďalší veľmoži, doposiaľ opory Zápoľského strany. V záujme kresťanstva a zachovania jednoty krajiny sa rozhodli pre Ferdinanda. Následne zvolali zástupcov severovýchodných stolíc do mestečka Gönc. Pozvánku dostala aj

[82] *Epistolae procerum regni Hungariae*, ed.: Georgius Pray, vol. 2. Posonii 1806, s. 112 – 114.
[83] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 120.

Mapa 2. *Rozdelenie Uhorského kráľovstva na vojenské kapitanáty.*

Spišská stolica s pokynom, aby si šľachta zvolila osemnástich čestných a vhodných mužov, ktorí sa 29. septembra majú dostaviť do mestečka.[84] Takmer súčasne sa ozvala aj druhá strana. Varadínsky biskup a kráľovský pokladník Juraj Utešenovič Martinuzzi pozval zástupcov Spišskej stolice na rokovania do Debrecína, ktoré sa mali začať vo sviatok svätého Lukáša (18. októbra). Niekdajší familiár Hedvigy Tešínskej na Trenčianskom hrade, neskôr opát pavlínskeho kláštora v Sajó Láde preukázal už Jánovi Zápoľskému mimoriadne služby. Po jeho smrti sa práve on stal kľúčovou osobnosťou domácej politiky. Vynikal politickými i diplomatickými schopnosťami a v zložitých pomeroch rozpadnutého Uhorska dokázal úspešne lavírovať celé desaťročie v zásade obhajujúc práva Jána Žigmunda. Zároveň pritom napĺňal aj osobné ambície, ako je to zvykom u osobností s nadpriemernými schopnosťami. Už z obsahu jeho pozvania Spišskej stolici vyplýva, že snahy o zmierenie a zjednotenie sa s táborom Ferdinanda mu boli cudzie a vsadil na sultána. Okrem iného uviedol, že v hre je osud kráľovstva a údajne aj samotný Sulejman vyzval uhorské stavy, aby boli jednotné a len tak sa vyhnú nebezpečenstvu a rozvratu. Spišskej stolici nariadil, aby na debrecínsku schôdzu poslala vhodných zástupcov, ktorí sú schopní a ochotní rokovať o záchrane rozpadajúceho sa kráľovstva. V závere svojho pozvania uviedol, že nič iné nemá na srdci, len nájsť spôsob a prostriedky na záchranu spoločnej vlasti.[85] Sulejmanova výzva na zjednotenie vyslovená zároveň s vážnymi hrozbami, bola určená predovšetkým šľachte v tábore Ferdinanda, aby sa pri-

[84] *MHH* III. *Comitalia,* vol. 2, ed.: Vilmos Fraknói. Budapest 1875, s. 287 – 288.
[85] *Tamže*, s. 288 – 289.

Obr. 23. *Dobový portrét uhorskej kráľovnej Izabely Jagelovskej. Vpravo hore jej náhrobný kameň v Albe Iulii. V strede slovenská listina s pečaťou a podpis kráľovnej.*

dala na stranu tútorov Jána Žigmunda. Nie je isté, či Spišská stolica vyslala na debrecínsku schôdzu svojich zástupcov už aj z toho dôvodu, že Ferdinandovi vojenskí velitelia sa snažili oblasť Zátisia, ktorú kontroloval Utešenovič, izolovať.

Do konca búrlivého a prelomového roka 1541 sa konalo ešte niekoľko zhromaždení, na ktorých sa zúčastnili zástupcovia Spišskej stolice aj Levoče. Ferdinandov kapitán na hrade Šariš Juraj Werner zvolal predstaviteľov Spišskej a Šarišskej stolice aj Pentapolitany do Prešova. Vyzval ich na spoluprácu pri príprave obrany. Vyslanci sa osvedčili, že stoja za Ferdinandom, no tradične žiadali nápravu niektorých krívd zo strany veľmožov a vojenských veliteľov.[86] Na ďalšej porade konanej ešte pred Vianocami 1541 v Miškovci predstavitelia stolíc naliehali na upevnenie disciplíny žoldnierskych oddielov, lebo ich výčiny môžu spôsobiť hromadný útek poddaných k Turkom.[87] Spišská šľachta však nevyslala svojich zástupcov na všetky schôdze, čo malo za následok výčitky a nevôľu zo strany vplyvných magnátov, ktorí takéto porady organizovali. Začiatkom januára 1542 abovský župan Peter z Perína stolicu obvinil, že svojou neúčasťou na porade v Blatnom Potoku[88] zanedbáva svoju povinnosť brániť krajinu pred tureckým nebezpečenstvom. Neúčasť spišskej šľachty na zhromaždení však nebola motivovaná sebeckými záujmami. Mnohým magnátom nemohli dôverovať už aj preto, že to boli viac ako desaťročie horliví stúpenci Jána Zápoľského. Navyše, väčšina podobných porád a zhromaždení sa ukázala ako zbytočná. Magnáti, od ktorých si obyvateľstvo bez ohľadu na stavovskú príslušnosť v poslednom desaťročí veľa vytrpelo, blahosklonne vypočuli sťažnosti reprezentantov stolíc a sľúbili nápravu. Tá

[86] *Tamže, s.* 283 – 285.

[87] *Tamže,* s. 374.

[88] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 121. Okrem Petra z Perína sa spomedzi magnátov spomínanej porady zúčastnili: Dedičný gemerský župan František Bubek; Gašpar Dragfi, stredno-solnocký a krasnanský župan; Ondrej Bátory, sabolčský a Juraj Bátory, satmárski župani; Štefan z Rašky, novohradský a Anton Druget, užský župan s bratmi Imrichom a Antonom.

Obr. 24. *Dobová rytina uhorského kráľa Jána II. Žigmunda. Vľavo hore jeho erb a náhrobný kameň v Albe Iulii.*

sa obvykle oneskorila. Zato však urýchlene požadovali peňažný príspevok, prípadne mobilizáciu ozbrojencov. Dôvod sa vždy našiel.

Koncom roka 1541 sa Ferdinand I. nachádzal v mimoriadne zložitej situácii, a tak sa pokúsil najprv vyrovnať sa so sultánom. Jeho nové posolstvo do Istanbulu s mierovou ponukou stroskotalo, napriek tomu, že bol ochotný zmieriť sa s rozdelením Uhorska a navyše aj platiť Porte ročný tribút. Sulejman výmenou za mier požadoval vydať niektoré pevnosti, okrem iných aj Ostrihom a Vyšehrad, na čo však Ferdinand nemohol pristúpiť. Začiatkom decembra 1541 sa mu však podarilo presvedčiť české a rakúske stavy, aby na spoločnom zasadaní v Prahe odsúhlasili mimoriadnu daň na protiturecké ťaženie vo výške viac ako 1 100 000 zlatých. Zároveň bola po rokovaniach Gašpara Šerédyho a Juraja Utešenoviča uzavretá zmluva v Gyalu, ktorá bola nádejou na znovuzjednotenie Turkami neokupovanej časti krajiny. Izabela sa zaviazala prenechať synovu čiastku Ferdinandovi a vrátiť mu aj korunovačné klenoty. V zmysle jedného z bodov varadínskeho mieru mal Ferdinand I. Jánovi Žigmundovi aj podľa novej zmluvy reštituovať všetky otcove panstvá a získať aj Spišské vojvodstvo, ročne mu malo byť vyplácané 12 000 zlatých a v budúcnosti sa smel oženiť s niektorou z dcér Ferdinanda. Zmluva z Gyalu, zakrátko potvrdená oboma stranami, znechutila Alexiusa Turzu, lebo by prišiel o svoje rozsiahle spišské majetky. V liste Tomášovi Nádašdymu si posťažoval, že jeho výsosť mu chce bez akejkoľvek náhrady odňať Spiš. V nasledujúcich týždňoch aj došlo k odovzdaniu Spišského hradu a panstva Izabele. Turzov kapitán Juraj Pauschner hrad opustil a odišiel bývať do svojho domu v Levoči.[89] Z dôvodu vojenských neúspechov habsburských armád v roku 1542, pre odpor Turkov, sedmohradských stavov a v konečnom dôsledku i samotnej Izabely, sa aj napriek počiatočnej snahe oboch strán dohoda

[89] Jeremos Bal : *Szepesvára története*, s. 54.

nikdy nenaplnila. Spočiatku sa však Ferdinandovi črtala nádej, že sa v Uhorskom kráľovstve konečne podarí skonsolidovať pomery a obnoviť jednotu. Hlavné opory jeho protivníkov Juraj Utešenovič aj Peter Petrovič mu prisľúbili vernosť a poslušnosť. Ešte v priebehu januára 1542 Ferdinand podrobne informoval 11 severovýchodných stolíc o nedávnych udalostiach a o svojich najbližších zámeroch. Kolísavej šľachte dal na vedomie, že vo svojich dŕžavách už zhromažďuje prostriedky a vojsko. Navyše má prisľúbenú mimoriadnu vojenskú pomoc od svojho brata Karola V. a nastávajúci ríšsky snem v Speyeri ju ešte rozšíri aj vďaka tomu, že sa ho osobne zúčastní. Neboli to len prázdne ubezpečenia. Už začiatkom februára ríšsky snem skutočne odhlasoval postaviť 48 tisíc vojakov na protitureckú kampaň a na oslobodenie Budína. Ferdinand zdôraznil, že okrem vojska, ktoré v Uhorsku vydržiava, posiela ako okamžitú pomoc 8 tisíc ľahkých jazdcov, ktorí budú nasadení v pohraničných územiach alebo na tých miestach, kde to bude najviac potrebné. Prísľubom zavedenia poriadku, odstránenia krívd a zníženia daňovej povinnosti najmä chudobným vrstvám sa snažil zmierniť všeobecné rozhorčenie. Zároveň dal stoliciam na vedomie, že na deň svätého Valentína (14. februára) zvoláva do Banskej Bystrice snem a jeho vedením poveruje miestodržiteľa a krajinského sudcu Alexiusa Turzu.[90] Do Bystrice sa dostavili traja zástupcovia Spišskej stolice a aj vyslanci Levoče. Medzi účastníkmi snemovania nechýbal ani obávaný Matej Bašo, o niekoľko rokov proskribovaný a napokon aj popravený lúpežný rytier. Rokovania viedol Alexius Turzo. Využil dobrú znalosť pomerov v krajine a osobné kontakty s mnohými magnátmi. Na základe kráľových inštrukcií aj z vlastnej inciatívy predložil celý rad návrhov, ktoré napokon snemoví vyslanci odsúhlasili. Bolo prijatých 51 zákonov, ktoré mali nastoliť poriadok v súdnictve, vo vlastníckych vzťahoch a upevniť disciplínu vojsk. Zákonné opatrenia umožňovali reštitúciu zabraných majetkov aj tým šľachticom, ktorí ešte nezložili prísahu vernosti Ferdinandovi a podporovali kráľovnú Izabelu a jej frakciu. Väčšina zákonných noriem bola zameraná na výber osobitných daní a na posilnenie obrany. Pod dojmom straty Budína a bezprostrednej hrozby ďalšieho osmanského postupu snemoví vyslanci odsúhlasili vybrať

Obr. 25. *Paulínsky mních Juraj Martinuzzi Utešenovič bol dlhé roky hlavným vyjednávačom medzi stranou Habsburgovcov a Zápoľskovcov.*

od každej brány sedliackej usadlosti jeden zlatý a celú sústavu mimoriadnych daní a odvodov, ktoré museli platiť aj privilegované vrstvy. Mešťania aj šľachta mali jednorázovo obetovať šesťdesiatinu zo svojho hnuteľného majetku. Museli priznať zlato, striebro, peňažnú hotovosť, dobytok, ročnú úrodu z polí a viníc. Do hnuteľného majetku sa nezarátalo šatstvo, kôň a vojenská výzbroj. Ocenenie a stanovenie dane mešťanom bolo záležitosťou richtára a mestského predstavenstva. V Kežmarku napríklad podliehalo tomuto odvodu 260 rodín a ich hnuteľný majetok bez nezdaniteľných položiek predstavoval sumu 11 984 zlatých. Z toho zaplatili do kráľovskej pokladnice 199 zlatých. V Levoči takto zdanili 622 domácností s odhadnutou cenou 19 060 zlatých, čo pre kráľovskú pokladnicu predstavovalo 319 zlatých. Napriek tomu, že Levočania mali štvornásobne väčší počet poddanských obcí a katastro-

[90] *MHH* III. *Comitalia* 2, s. 296 – 300.

Obr. 26. *Výjav z dlhoročných vojen medzi prívržencami Habsburgovcov a Zápoľskovcov z hrobu Jána II. Žigmunda v Albe Iulii.*

fálnemu požiaru, ktorý ešte v roku 1521 postihol Kežmarok, kežmarskí mešťania boli v priemere majetnejší ako ich konkurenti z Levoče, ak pravda predstavenstvo oboch miest vykonalo svoju úlohu naozaj svedomito.[91]

Aj stredná a vyššia šľachta vlastniaca poddaných bola povinná prispieť sumou, ktorá predstavovala jednu šesťdesiatinu z hodnoty majetku. Cudzí obchodníci, menovite Fuggerovci, mali dať dokonca štyridsiatinu z majetku. Snem stanovil aj vojenskú povinnosť týkajúcu sa všetkých kategórií obyvateľov. Zemepáni sa mali osobne dostaviť do kráľovského vojska a z 20 podanských hospodárstiev vo svojom vlastníctve postaviť a vyzbrojiť 1 jazdca. Zemania museli ozbrojení a na koni nastúpiť pod kráľovské zástavy. V prípade, že koňa nemali, mohli slúžiť ako pešiaci.[92] Od jarných mesiacov 1542 sa konali prípravy doma i v cudzine na veľké vojenské ťaženie a zhromažďovanie prostriedkov tak, ako to predpisovali snemové zákony z Banskej Bystice. Levočský kronikár k tomuto roku poznamenal, že v Uhorskom kráľovstve sa kvôli Turkom začalo všeobecné zdaňovanie šľachticov aj nešľachticov, bohatých aj chudobných, lebo Turek hrozil, že obsadí celú krajinu.[93]

Spišská stolica si povinnosti ohľadom postavenia vojska aj daní a odvodov plnila so značným oneskorením. Nasledovali výzvy, urgencie aj hrozby vojenských veliteľov, miestodržiteľa, napokon samotného panovníka. V tejto súvislosti na sklonku mája Ferdinand I. poslal podžupanovi, slúžnym, šľachtickej pospolitosti a majetným obyvateľom cirkevného i laického stavu Spišskej stolice rozhorčený list. Vyčítal im, že zanedbávajú snemom odsúhlasené zákonné nariadenia. Subsídium jeden zlatý od sedliackej usadosti doposiaľ nebolo vybrané a ani predpísaný odvod šesťdesiatiny majetku.[94] Šľachtická insurekcia sa nezvoláva, ani ozbrojenci spomedzi sedliakov nie sú k dispozícii. Kráľ ostrými slovami vyjadril svoju nevôľu a poukázal na skutočnosť, že v súčasnosti prúdia do Uhorska vojská z ďalekej cudziny a sú odhodlané krajinu oslobodiť. Stolica, ktorej hrozí priame nebezpečenstvo, však akoby nejavila záujem o obranu vlasti. Záver listu obsahuje hrozbu najprísnejšieho trestu s poukazom na zákonné ustanovenia. Banskobystrický snem totiž zakotvil, že zanedbanie daňovej povinnosti sa bude považovať za rebéliu a podľa toho aj trestať.[95] Po urgencii spišská šľachta začala plniť mobilizačné zákony a zhromažďovala peniaze aj predpísané vojenské sily. Na konci júna Ferdinand oznámil, že do krajiny prichádzajú oddiely z územia Rímsko-nemeckej ríše aj z habsburských krajín a ich veliteľom je Joachim markgróf Brandenburský. Stolici prikázal, aby svoj kontingent vo sviatok

[91] Béla Iványi : Késmárk város lakói és azoknak vagyoni viszonyai 1542-ben, in: *Közlemények a Szepes vármegye múltjából*, roč. 8, 1916, s. 68 – 86.
[92] *MHH* III. *Comitalia* 2, s. 305 – 306.
[93] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 85.
[94] Šesťdesiatinu z majetku v Kežmarku vyberali až 26. mája. Pozri Béla Iványi : Késmárk város, s. 69.
[95] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 137.

svätého Jakuba (25. júl) mala už na zhromaždisku pri Ostrihome, kde sa sústreďovalo domáce vojsko.[96] Generálna ofenzíva proti Turkom pripravovaná Ferdinandom s veľkou energiou sa však nevyvíjala priaznivo. Ešte v máji 1542 francúzsky kráľ František I. vypovedal Karolovi V. vojnu. To do značnej miery oslabilo ríšsky kontingent. Napokon sa však podarilo vypraviť vyše 50 tisícovú armádu proti Pešti. Mesto sa však nepodarilo dobyť. Neúspech vojska vedeného Joachimom Brandenburským otriasol dôverou niektorých šľachticov k Ferdinandovi, ktorý ešte pred niekoľkými mesiacmi ubezpečoval, že vyženie Turkov z krajiny. Abovský župan a významný vojenský činiteľ Peter Peréni nadviazal kontakty s Turkami, ale Ferdinand ho zbavil hodností a dal ho uväzniť. Prepustený bol až o niekoľko rokov a zakrátko umrel. Na protest proti Peréniho internácii, Alexius Turzo zložil hodnosť miestodržiteľa aj krajinského sudcu, keďže bol s ním aj v príbuzenskom pomere. Nebola to jediná príčina jeho odchodu, svoju úlohu zohrali intrigy a podozrenia, aj zlý zdravotný stav. O niekoľko mesiacov spísal poslednú vôľu a zakrátko umrel, hoci mal len 53 rokov. Už na prahu smrti vo svojom testamente priznal, že so svojimi poddanými nakladal bezohľadne a mnohým uškodil. Správcom majetkov a úradníkom prikázal, aby vo všetkých mestečkách a obciach zvolali obyvateľstvo. Tu mali v jeho mene tlmočiť žiadosť o odpustenie za všetky prechmaty, ba i zločiny, ktorých sa voči nim dopustil. Nezabudol však zdôrazniť, že k tomu bol nútený zlými časmi a veľkými výdavkami. Podľa Turzovej poslednej vôle sa všetky neprávosti mali odstrániť, povinnosti poddaných zredukovať a najviac postihnutým škody nahradiť.[97] Bolo to zaiste pekné gesto najvplyvnejšieho magnáta svojej doby, no vzhľadom na mimoriadne zložité pomery v krajine sa podmienky poddaných sotva zlepšili. Napriek tomu, že na Spiš zavítal len zriedkavo a väčšinu voľných chvíľ trávil na svojich panstvách Šintava, Hlohovec a Bojnice, pochovať sa nechal v levočskom farskom kostole svätého Jakuba. Na základe poslednej vôle mal Spišský hrad zdediť Alexiusov mladší brat Ján. K tomu ale hneď nedošlo. Iniciatívy sa chopil Ondrej Bátory, manžel Turzovej staršej dcéry Anny. Bátory patril k najvýznamnejším veľmožom tej doby, velil uhorskému vojsku, zastával funkciu taverníka, bol županom Sabolčskej a Satmárskej stolice. Prostredníctvom nátlaku a úplatkov sa v auguste 1543 zmocnil Spišského hradu a dosadil si tam svojich ľudí. Vo veci spišského dedičstva vydal v decembri 1543 kapitule pokyn aj Ferdinand I., aby uviedla do jeho držby obe Turzove dcéry – Annu a Alžbetu, ktorá bola zosobášená najprv s Adamom Ungnadom a po jeho smrti s Juliusom Salmom.[98] Situácia sa skomplikovala po tom, čo sa Magdaléna Sekeľová (Sekely) po tretíkrát vydala, tentoraz za moravského grófa Jána z Perštajna a Helfenštajna a navyše mala ešte jednu dcéru z prvého manželstva s Tomášom Séčim. Ani Ján Turzo sa nezmieril so stratou Spišského hradu ani Bojníc a vypukli dlhodobé majetkové spory. Spočiatku sa presadil Ondrej Bátory a do začiatku päťdesiatych rokov ovládol všetky spišské majetky, ktoré patrili jeho nebohému svokrovi. V súpise z roku 1549 sa uvádza ako majiteľ 359 sedliackych a 237 želiarskych port v 43 obciach a mestečkách. Patrila mu teda viac ako tretina všetkých poddanských usadlostí na Spiši.[99] Ján Turzo, ktorý sa stal na základe dedičného práva spišským županom, sa s podporou svojho rozvetveného príbuzenstva vytrvalo snažil o naplnenie testamentu staršieho brata. Najprv súd rozhodol v jeho prospech v spore o Bojnice. Jeho švagriná Magdaléna Sekeľová sa nechcela podrobiť, za čo ju súd odsúdil na stratu hlavy. Jej vplyvné príbuzenstvo roku 1549 dosiahlo, aby rozsudok nebol vykonaný. Po súdnom verdikte, ktorý uznal právoplatnosť testamentu Alexiusa Turzu, musel aj Ondrej Bátory ustúpiť. Už 3. mája 1550 dal Ján Turzo pokyn svojim ľuďom v Levoči, aby prevzali Spišský hrad od Bátoryho familiárov. Celý spor napokon ukončil Ferdinand I. listinou vydanou v Šoproni 11. mája 1553. Rodine Turzovcov potvrdil držbu Spišského aj Bojnického hradu aj s majetkami, ktoré k nim patrili. Hlavným vlastníkom sa stal spišský župan Ján Turzo, no keďže nemal potomka, práva mali prejsť na vedľajšiu

[96] *Tamže*, i. č. 146.
[97] *Analecta Scepusii* 1, s. 168 – 176.
[98] Jeremos Bal : *Szepesvára története*, s. 56 – 57.
[99] V celej stolici napočítali 1045 sedliackych a 644 želiarskych port Ferenc Maksay : *A Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, vol. 2. Budapest 1990, s. 769 – 770.

vetvu reprezentovanú Stanislavom a Krištofom a ich synovcami.[100] V nasledujúcich desaťročiach až do vymretia rodu v roku 1635 hrali tri generácie Turzovcov na Spiši rozhodujúcu úlohu.

Na hraniciach Kráľovského Uhorska

Skôr ako vypukli spory o dedičstvo po Alexiusovi Turzovi, vojna s Osmanskou ríšou pokračovala s veľkou intenzitou. V roku 1543 sa na čelo vojsk postavil samotný sultán a v lete vtiahol do Uhorska. V júli dobyl Päťkostolie a Siklós, potom svoju pozornosť obrátil na Zadunajsko. Tu sa jeho vojská rýchlo zmocnili niekoľkých pevností a obľahli Ostrihom. Ferdinand síce v Rakúsku zhromaždil 30 tisícové vojsko, ale neodvážil sa napadnúť silnejšieho protivníka. Zároveň mobilizoval aj uhorské insurekčné oddiely. Zdá sa však, že v habsburskom tábore panovali zmätky. Šiesteho júla 1543 Ferdinand I. nariadil Spišskej aj ostatným stoliciam, aby sa 1. augusta sústredili v Nitre. Naproti tomu hlavný kapitán Uhorska Ondrej Bátory zhromažďoval vojsko na východe. Začiatkom augusta bol na Spišskom hrade, odkiaľ organizoval šľachtickú insurekciu a urgoval, aby sa na výprave zúčastnili aj familiári Hieronyma Laskiho. Zároveň si v mene svojej manželky vybavoval prevzatie dedičstva po zomrelom svokrovi. Vzhľadom na to, že ako najvyšší vojenský veliteľ Uhorska disponoval značnými ozbrojenými silami, sotva by sa mu niekto odvážil odporovať. O niekoľko dní bol už pri Siksove (Szikszó) v južnom Zemplíne a stolicu žiadal, aby k nemu poslala šľachtických insurgentov a z každých 20 usadlostí jedného dobre ozbrojeného sedliaka.[101] Osmanský útok a panujúci chaos využili muránski zbojníci. Matej a Demeter Bašovci 29. júna prepadli kartuziánsky kláštor na Skale útočiska neďaleko Letanoviec, mníchov vyhnali a zriadili si tu tábor. Hrozilo, že si kláštor prebudujú na opevnené hniezdo, a tak proti lupičom zakročili Bátoryho husári. Ešte pred ich príchodom sa väčšine podarilo tajnými horskými chodníkmi ujsť aj s korisťou na Muránsky hrad. Niekoľkí sa pozabudli pri víne v kláštorných pivniciach a husári ich zmasakrovali. Aby budovy kláštora už viac nemohli slúžiť pochybným živlom, Levočania ich rozbúrali.[102] Vzhľadom na silnejúci tlak Turkov v Zadunajsku a nejasný postoj Izabely a Utešenoviča ovládajúcich v mene Jána Žigmunda severovýchodnú časť krajiny sa Ferdinand I. nachádzal v mimoriadne ťažkej situácii. Na november 1543 zvolal snem do Banskej Bystrice, kde sa opäť riešila otázka financovania obrany a prerozdeľovania vyberaných daní Uhorskou komorou, čo bolo predmetom častej kritiky zo strany stolíc. Snem odsúhlasil hneď dvojnásobné zvýšenie kontribúcie v nasledujúcom roku na dva zlaté. Jeden zlatý mali sedliaci odovzdať už vo Sviatok Obrátenia svätého Pavla (25. januára) a druhý na svätého Gregora (12. marca). Bolo to drastické nariadenie aj vzhľadom na fakt, že dvojnásobnú dávku mali poddaní odovzdať v priebehu prvého štvrťroka. Zároveň zákon určil, aby sa vybrané prostriedky prerozdeľovali spravodlivejšie, ako to bolo doposiaľ. Z každej zlatky sa 75 denárov malo použiť na výzbroj a plat stoličného vojska, 5 denárov na iné potreby stolice a len 20 denárov sa muselo odviesť do Uhorskej komory. Tie boli určené na nevyhnutné výdavky panovníka. Stoličné vojsko sa zo spomínaných prostriedkov malo zriadiť tak, aby vždy zo 100 sedliakov boli vyzbrojení 4 ľahkí jazdci. Povinnosťou šľachty bolo postaviť ďalších 2 jazdcov s ľahkou zbrojou, platiť im žold a dať tento oddiel k dispozícii vojenským veliteľom tam, kde si to potreba bude vyžadovať. Snem taktiež nariadil vybrať desatinu z ročného príjmu od všetkých kňazov aj iných duchovných osôb. Tieto prostriedky boli určené na platy kapitánov stoličných vojsk, ktorých výšku snem určil na sto zlatých ročne. Po jednom zlatom mal zaplatiť aj zeman na celej usadlosti. Zároveň im uľahčil brannú povinnosť, keď piati kuriálni zemania museli dohromady postaviť jedného ozbrojenca. Vyberanie daní sa rozšírilo aj na ďalšie poddanské vrstvy. Povinnosť platiť sa vzťahovala nielen na sedliakov, ale už aj na želiarov. Tí do kontribučnej povinnosti doposiaľ zahrnutí neboli. Ak

[100] MOL, Archív Uhorskej kráľovskej kancelárie, A 57 – Libri regii III, s. 132 – 133.
[101] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 189, 191, 192.
[102] Gyula Barger : Bassó murányvári rablóvezérnek káposztafalvi hegyeken át vezetett egykori hadászati útjáról, in: *Közlemények Szepes vármegye múltjából*, roč. 8, 1916, s. 62 – 67. Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 85.

ale ich hnuteľný majetok mal hodnotu nižšiu ako 6 zlatých, platiť nemuseli.[103]

Snemové nariadenia ohľadom daní, potvrdené Ferdinandom I. pre jeho návštevu ríšskeho snemu v Speyeri až v januári 1544, mala Spišská stolica vykonať v čo najkratšom čase, no s touto povinnosťou meškala. Ostrihomský arcibiskup Pavol z Várdy, poverený funkciou miestodržiteľa a zároveň aj kancelára, poslal z Bratislavy 17. apríla 1544 rozhorčený list, že doposiaľ určený podiel pre Komoru z prvej ani druhej kontribúcie neprišiel. Stolici prísne nariadil, aby v čo najkratšom čase povinnosť splnila.[104] Nasledovalo niekoľko ďalších urgencií v záležitosti vyberania subsídia, vystrojenia vojska a jeho vyslania do poľa nielen od miestodržiteľa, ale aj od vojenských veliteľov, ba aj samotného Ferdinanda I. Panovník napokon stratil trpezlivosť a 13. septembra 1544 stolici oznámil, že na Spiš posiela svojho poverenca, ktorý má preskúmať účty a zistiť príčiny neplnenia snemových nariadení.[105] Zanedbávanie zákonom uložených povinností Spišskou stolicou nespôsobil hospodársky rozvrat, ktorý tu už dlhšiu dobu panoval, ale zložitá politická situácia. Vplyv Zápoľskovcov vzrástol, keď do ich tábora prešiel gemerský magnát František Bubek. Spišská stolica sa ocitla na periférii habsburskej časti, keďže Gemer, časti Šariša, Abov i s Košicami aj Turňu ovládali Ferdinandovi protivníci.

Medzitým osmanský útok pod vedením budínskeho pašu, srbského konvertitu Mehmeda Sokoloviča pokračoval. Hlavným cieľom boli hrady a pevnosti v Tekovskej, Novohradskej a Hontianskej stolici. Turkom sa podarilo dobyť Vyšehrad a Hatvan, Levice sa ubránili zásluhou kapitána Melchiora Balašu. Keď Turci obľahli aj Novohrad, ohrozenej pevnosti mal prísť na pomoc hlavný veliteľ Leonard Fels. Miestodržiteľ Pavol z Várdy v súvislosti so snahou vyhnať Turkov spod Novohradu nariadil Spišskej stolici vyslať tam svoje jazdecké a pešie oddiely, ktoré mala postaviť na základe snemových zákonov prijatých v Banskej Bystrici.[106] Novohrad však Turci dobyli, keďže sa Fels pre nedostatok vojsk neodvážil prísť mu na pomoc. Po toľkých nezdaroch a porážkach otrasenú dôveru vo vlastné schopnosti trochu pomohlo vzkriesiť víťazstvo nad početným osmanským zborom neďaleko Salky v Honte, ktoré dosiahol František Ňáry (Nyary). Nádej na konečné víťazstvo dodal aj prísľub Karola V., že príde na jar 1545 na čele ríšskeho vojska oslobodiť celú krajinu. Spočiatku sa zdalo, že sľub by aj mohol splniť, keďže prinútil svojho úhlavného protivníka, francúzskeho kráľa Františka I., podpísať mier v Crépy a Osmanskej ríši hrozil konflikt na východe s Perziou a Gruzínskom. Stále napätejšia situácia v nemeckých krajinách, kde sa schyľovalo ku konfliktu cisára so Šmalkaldským protestantským spolkom, zabránila Karolovi V. uskutočniť plánované oslobodzovacie ťaženia do Uhorska, čo dal na jeseň na vedomie Ferdinandovi I. Ten v snahe podporiť brata na nemeckej pôde hľadal možnosti rýchleho uzavretia prímeria s Turkami. Z jeho poverenia začal Pavol z Várdy vyjednávať s budínskym pašom Sokolovičom a vo februári 1545 sa dohodli na prerušení bojov. Zároveň vyslal do Istanbulu mierové posolstvo, ku ktorému sa pripojili aj vyjednávači cisára Karola V. Až v júni 1547 cisársky vyslanec podpísal s Portou predbežnú mierovú zmluvu na 5 rokov, ktorá sa vzťahovala aj na krajiny pod žezlom Ferdinanda I. Keďže Sulejman považoval celé Uhorsko za svojho vazala, Ferdinand I. mu musel ročne odvádzať dar 30 tisíc dukátov za vládu nad časťou krajiny. Miestodržiteľská rada vyzvala panovníka, aby mier neratifikoval, lebo Turci budú aj naďalej pokračovať v útokoch na pohraničné územia a ešte viac oslabia zvyšok Uhorska.

V období postupného zmierňovania konfliktu sa dôležitým politickým činiteľom stal varadínsky biskup Juraj Utešenovič-Martinuzzi. Získal hodnosť pokladníka a potom aj miestodržiteľa v časti, ktorú ovládala frakcia podporujúca Jána Žigmunda. Jeho vplyv siahal až na hranice Spišskej stolice a stúpencov mal aj medzi tunajšou šľachtou. V rokoch 1543 – 1544 usporiadal Utešenovič niekoľko čiastkových snemov, na ktorých potvrdil svoju vernosť Ferdinandovi I. a žiadal ho aj o vojenskú pomoc. Zároveň si vyhradil právo v prípade krajnej nevyhnutnosti podporiť osmanské ťaženie proti nemu. Jeho dvojtvárnu a nečitateľnú politiku zvyšoval všeobecný chaos, no jej príčinou bol neutíchajúci zápas habsburskej

[103] Zákonné články 7, 9, 10,14,17 /1543.
[104] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 210.
[105] *Tamže*, i. č. 234.
[106] *Tamže*, i. č. 226.

a Zápoľského strany, úspechy Turkov a osobné ambície pavlínskeho mnícha. Na jún zvolal čiastkový snem do Debrecína, kde pozvanie dostala aj Spišská stolica. Padlo rozhodnutie zúčastniť sa ho. Skôr, ako boli zástupcovia stolice vyslaní do mestečka za Tisou, prišlo od najvyššieho veliteľa horných čiastok Uhorska Gašpara Šerédyho prísne upozornenie, že stolica sa účasťou dopustí velezrady, keďže snem bol zvolaný bez vedomia a súhlasu kráľa aj krajinských činiteľov. Obšírny list napísaný 14. mája 1545 na hrade Regec odzrkadľuje aj nálady obyvateľstva a chýry, ktoré kolovali po krajine. Šerédy rozhodne poprel tvrdenia, že panovníkom dojednané prímerie s Turkami sa týkalo len Nemcov a nie Uhrov, keďže Ferdinand I. ich údajne považoval za lupičov a zradcov. Spišskú šľachtu vyzval, aby podobným klamstvám neverila, lebo ich šírili protivníci panovníka a zradcovia kráľovstva. Ubezpečil ju, že ak kráľ uzavrie prímerie alebo i mier s Turkami, uhorský ľud z neho nikdy nebude vylúčený.[107] Napriek hrozbe najvyššieho vojenského veliteľa severovýchodnej oblasti stolica napokon svojich zástupcov do Debrecína vyslala. Výsledkom rokovania bolo prijatie viacerých zákonných opatrení, ktoré mali zúčastnené stolice dodržať. Zhromaždenie odsúhlasilo vyslať k tureckému sultánovi posolstvo s darmi a zároveň s prosbou, aby sultán oslobodil Štefana Majláta a Valentína Töröka, ktorých držal už dlhšiu dobu v zajatí. Rovnako bola nariadená daň 2 zlaté z každého domu v dvoch termínoch. Jeden zlatý bol určený tureckému sultánovi a pašom a tento poplatok sa mal vybrať okamžite. Druhý zlatý sa zbieral až do Vianoc a peniaze mali slúžiť na žold a vystrojenie vojska. Mobilizačný charakter čiastkového snemu potvrdzuje väčšina ostatných zákonov, ktoré určovali postavenie vojenských oddielov zo šľachty aj z poddaných a ich výzbroj, ale s ohľadom na sociálne pomery. Šľachtici, ktorí vlastnili jednu usadlosť a ich hnuteľný majetok bol 100 zlatých, mali slúžiť ako jazdci a okrem brnenia, prilby a štítu museli byť vyzbrojení aspoň oštepom. Tí, ktorých hnuteľný majetok bol 20 zlatých, museli k vojsku nastúpiť ako pešiaci vyzbrojení puškou, prachom a guľami. Ešte chudobnejšia šľachta s hnuteľnosťami v cene 10 zlatých mala mať v prípade mobilizácie aspoň oštep, meč a štít. Do služby museli nastúpiť aj sedliaci, a to tak, že vždy z 20 sedliackych dvorov postavili 1 jazdca. Osobitnú kategóriu sedliakov, ktorí priamo vlastnili pozemok o výmere jedného poplužia, zákon takisto zaviazal vojenskou službou a v prípade potreby boli povinní nastúpiť s puškou, prachom a guľami. Vlastníci polovice poplužia mali slúžiť tiež pešo vyzbrojení štítom, lukom a mečom. Podžupanom a slúžnym bolo nariadené, aby dvakrát do roka vykonali prehliadku stoličných oddielov. Vzhľadom na nedostatok strelných zbraní bolo sedliakom s jedným poplužím pôdy umožnené pri najbližšej prehliadke nastúpiť s oštepom, štítom a mečom, no v nasledujúcom termíne ju už museli mať. Hlavný strojca snemu Juraj Utešenovič ako veľký odporca reformácie presadil nariadenie, že šľachtic nesmel na svojich majetkoch trpieť prívržencov Luterovej viery a vyhradil si právo dať príkaz na ich prenasledovanie a uväznenie.[108] Členovia Miestodržiteľskej rady rýchlo oboznámili Ferdinanda I. o debrecínskom sneme a jeho záveroch. Už 5. júla 1545 im z Wormsu napísal odpoveď aj s príslušnými pokynmi. Ostro odsúdil konanie čiastkových snemov bez panovníkovho vysloveného povolenia a požadoval, aby sa predovšetkým zabránilo odovzdaniu vyzbieraných peňazí tureckému sultánovi.[109]

Spišská stolica sa ocitla v zložitom položení, na jednej strane mala plniť záväzok z Debrecína, na druhej strane tu boli panovníkove hrozby. Napriek zložitým pomerom stolica predpísanú daň napokon zozbierala, ale novembri 1545 milánsky vojvoda Jakub Medici, ktorý vyjednával s Turkami v Ostrihome, nariadil šľachte doručiť peniaze Uhorskej komore. List obsahuje aj výčitky za účasť na debrecínskom sneme spolu s výzvou, aby sa Spišská stolica už nikdy viac nespojila s protivníkmi zákonného kráľa. Ak by Zápoľskovci sumu akýmkoľvek spôsobom vymáhali, v záujme vlasti i kresťanstva nariadil šľachte brániť sa všetkými prostriedkami, v opačnom prípade mala byť zbavená majetkov.[110]

Oveľa bolestnejšie ako daňové zmätky zasiahli Spiš v tomto období dve pohromy. Už v roku

[107] *MHH* III. *Comitalia* 2, s. 605 – 607.
[108] *Tamže*, s. 607 – 610.
[109] *Tamže*, s. 610 – 611.
[110] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 212.

1544 poničili úrodu na mnohých poliach kobylky, čo v nasledujúcom období spôsobilo hlad. Invázia sa opakovala aj v lete 1546. Hladom sužované obyvateľstvo sa v roku 1545 stalo obeťou veľkej morovej epidémie. Nákaza sa rozšírila z Poľska a trvala od júna do konca septembra. Ani prísne sanitačné opatrenia nedokázali šírenie epidémie zastaviť. Mor spustošil všetky spišské sídla s výnimkou Tvarožnej a vyžiadal si množstvo obetí. V Kežmarku zomrelo 1 400, v Levoči 800 a v Spišskej Novej Vsi 600 ľudí.[111]

Na január 1546 dostala Spišská stolica pozvánku na snem do Bratislavy. Zasadanie sa začalo vo Sviatok Obrátenia svätého Pavla (25. januára) a spočiatku bolo poznačené búrlivou atmosférou. Stavy dali najavo nespokojnosť s prímerím a poukazovali na viacnásobné sľuby Ferdinanda I. a jeho brata Karola V., že nezložia zbrane, kým nevyženú Turkov z krajiny. Otázku, ktorú si mnohí kládli, prečo Uhorsko doposiaľ nebolo oslobodené, sa snažil zodpovedať hneď jeden z prvých snemových paragrafov, pravda, bez akejkoľvek právnej sily. Príčinou – ako nás poučujú riadky zákonného článku – bol „*hnev Boží, lebo ľud uhorský musí pykať za svoje predchádzajúce previnenia*." Hneď nasledujúci paragraf vysvetľuje, prečo ani cisár nedodržal svoje sľuby a Uhorsko neoslobodil:

> *„Nemožno pochybovať o tom, že jeho cisárska a katolícka výsosť obrátila minulý rok celú svoju pozornosť na to, aby dielo oslobodenia Uhorska bolo úspešné, ale náhla a ťažká choroba mu v tom zabránila."*

Oba snemové paragrafy reagujú na rozjatrenú verejnú mienku, ktorá Habsburgovcom pripisovala rôzne machinácie a nedostatočnú snahu vyhnať Turkov z krajiny. Preto sa Ferdinand zaviazal, že všetky rokovania o prímerí aj o mieri s Turkami bude konzultovať s reprezentantmi uhorských stavov.[112] Panovník, aby si v nastávajúcom konflikte s nemeckými protestantskými kniežatami udržal podporu obyvateľstva, prisľúbil čo najčastejšie sa zdržiavať v krajine. Zároveň sa zaviazal brániť Šarišskú, Zemplínsku a Užskú stolicu, ako i mestá Pentapolitany proti útokom prívržencov Zápoľského frakcie, ktorí ovládali Košice. Vyhovel aj žiadosti viacerých severovýchodných stolíc o riadne vykonávanie najvyššej súdnej moci. Potvrdil, že na ich území v dohľadnom čase a na vhodnom mieste bude onedlho usporiadaný zvláštny kráľovský súd na čele s personálom a ďalšími súdnymi úradníkmi na vykonanie spravodlivosti.[113]

Prerušenie vojny a rokovania o mieri sa ale pozitívne odzrkadlili v znížení daňového bremena poddanských vrstiev. Na obranu krajiny a potlačenie rebelov sa malo tentoraz vybrať len po 1 zlatom z každej sedliackej porty alebo usadlosti. Stavy navyše odsúhlasili ešte nezvyklú dávku 20 denárov na potreby kráľovnej z každej poddanskej porty. Zo sústavy ďalších zákonov týkajúcich sa subsídia je viditeľná snaha o spravodlivejšie daňové zaťaženie. Na obranu krajiny museli šľachtici vlastniaci poddaných okamžite zaplatiť 20 denárov z každej sedliackej usadlosti, ale z vlastného mešca. Do Sviatku svätého Vavrinca ešte 1 zlatý rovnakým spôsobom. Na odstránenie podvodov a nepresností sa šľachticom uložilo, aby umožnili kráľovským poverencom spočítať ich poddanské porty. Zemanom, teda šľachticom bez poddaných, snem nariadil zaplatiť do kráľovskej pokladnice 50 denárov od kúrie a farárom 1 denár od každého páru, ktorý vo svojej farnosti uviedli do manželského stavu. Ak mal kňaz aj poddaných, za každého sedliaka bol povinný zaplatiť zo svojho mešca pol uhorskej zlatky. Vzhľadom na množstvo rôznych podvodov pri výbere daní sa panovník prestal spoliehať na čestnosť a spravodlivosť stoličných funkcionárov. Do sústavy opatrení presadil zákon umožňujúci mu do každej stolice vyslať daňového komisára. Šľachta si musela z vlastných radov vyvoliť jednu spoľahlivú a čestnú osobu. Po zložení predpísanej prísahy mali obaja spísať poddanské porty. Keďže pri súpise boli odkázaní na pomoc slúžnych, ktorí dokonale poznali príslušný stoličný okres, zákon nariadil, keby slúžny zatajil existenciu niektorej obce, čím by zmenšil počet port, jeho potrestanie stratou hlavy.[114]

[111] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 234, inváziu kobyliek levočská kronika spomína len k roku 1546. Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 93.
[112] Zákonné články 2, 3 a 4/1546.
[113] *MHH* III. *Comitalia,* vol. 3, ed.: Vilmos Fraknói. Budapest 1876, s. 54.
[114] Zákonné články 5 – 9/1546.

V nasledujúcom roku bol Ferdinand I. plne zamestnaný situáciou v Nemecku a značnú pozornosť venoval aj prvému rokovaniu Tridentského koncilu. Jeho pozornosti však neunikli postupné šírenie reformácie a sektárstva v severovýchodnej časti Uhorska. Pravdepodobne ako reakciu na prvú evanjelickú synodu kňazov Penetapolitany, ktorá prebehla v novembri 1546, na sklonku decembra poslal z Prahy Spišskej stolici list s príkazom, aby prívržencov Luterovho učenia, anabaptistov a iných sektárov zo svojho územia vyhnala.[115]

Rýchle a presvedčivé víťazstvo Habsburgovcov nad Šmalkaldským spolkom a smrť francúzskeho kráľa Františka I. v roku 1547 upevnili pozíciu Ferdinanda I. Na október 1548 zvolal do Bratislavy ďalšie snemové rokovanie. Stavy vo svojich propozíciách panovníkovi nastolili aj požiadavku opätovného pripojenia 13 spišských miest. Ferdinand I. sa však vyriešeniu problému vyhol.[116] Na jednej strane mu chýbali prostriedky, na druhej strane potreboval zmierniť napäté vzťahy s novým poľským panovníkom Žigmundom II. Komplikovali ich postupná izolácia Izabely v Sedmohradsku, nedoriešená otázka dedičstva po Jánovi Zápoľskom a neustále roztržky medzi poddanými oboch kráľovstiev. Rozšírené boli predovšetkým na Spiši, a to v dôsledku nejasného priebehu uhorsko-poľskej hranice. Aj medzi mestečkami poľského zálohu a ich susedmi častejšie prepukli chotárne spory, ktoré vyústili do fyzických útokov a ich výsledkom bola stupňujúca sa nenávisť. V rokoch 1547 – 1549 vyvrcholili dlhodobé konflikty o hranicu medzi Ľubicou a Kežmarkom. Na požiadanie Alberta Laskiho a Spišskej stolice ich musel napokon riešiť kráľovský sudca Tomáš Nádašdy.[117]

Keďže sa Ferdinandovi už črtala možnosť opätovného pripojenia Sedmohradska, zaujal ústretový postoj voči požiadavke poľského kráľa, aby sa spory riešili dvojstranným rokovaním. Ferdinand určil, že 1. mája 1549 sa začnú rozhovory oboch delegácií na Spišskej Kapitule. Poľský kráľ v inštrukcii svojim poverencom osobitne kládol na srdce obnoviť priateľské spolunažívanie a odstrániť vzájomnú nenávisť. Ako konzultanta v záležitostiach uhorsko-poľských vzťahov im odporučil Petra Kmitu z Višnice (Wisznice), ktorý od roku 1529 zastával funkciu starostu 13 spišských miest.[118] Rokovania oboch komisií sa napokon začali s istým oneskorením, no medzitým vypukla medzi oboma krajinami obchodná vojna. Poľský kráľ zakázal svojim obchodníkom dovoz tovarov do Uhorska, čo veľmi poškodilo spišských kupcov. Snem v roku 1550 vyslal na Spišskú Kapitulu novú komisiu vedenú päťkostolským a vacovským biskupom, ktorých sprevádzali Juraj Werner, František Révay a Juraj Rabolči. Okrem doriešenia pohraničných sporov bolo jednou z hlavných tém rozhovorov zrušenie poľského obchodného embarga.[119]

Na bratislavskom sneme v roku 1548, tak ako v predchádzajúcich rokoch, opäť bola na programe daňová otázka, obrana, verejná bezpečnosť, ale v širšom rámci sa zaoberal aj poddanými. Nariadenia ešte z roku 1514 určili poddaným jeden deň v týždni bezplatne pracovať na majetku zemepána a v priebehu štyroch desaťročí sa im robotná povinnosť stále zvyšovala. Preto zákon výslovne nariadil, aby poddaný na 1 usadlosti pracoval 52 dní do roka. Taktiež bolo zákonom zakázané bezdôvodne poddaných väzniť. V praxi sa tieto nariadenia zo strany krajinských pánov príliš nerešpektovali, preto objem poddanskej roboty postupne rástol. Ferdinand I. na sneme vyhovel požiadavke stavov a zaviazal sa preskúmať dokumenty, ktoré boli ešte v roku 1528 uschovávané na Spišskom hrade a po jeho kapitulácii sa dostali do rúk Jánovi Kaciánovi, ktorý ich dopravil do Bratislavy. Mali obsahovať privilégiá a potvrdenia slobôd Uhorského kráľovstva. Súčasťou tohto zákonného opatrenia bol aj kráľov nezáväzný prísľub, že neskôr láskavo rozhodne o tom, či budú znova uplatňované.[120]

Panovník za podpory biskupov nastolil viaceré nové nariadenia vo veciach viery, herézy, kňazov i vyšších cirkevných hodnostárov, ktoré sa však v praxi sotva dali uplatniť. Snem napo-

[115] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 107, i. č. 268.
[116] *MHH* III. *Comitalia* 3, s. 191.
[117] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 236 .
[118] *Annalecta Scepusii* 1, s. 20 – 23.
[119] Zákonný článok 41/1550 a 65/1550. Aj tento snem opätovne nastolil otázku prinavrátenia spišského zálohu. Stavy vyzvali panovníka, aby našiel spôsob a cestu jeho opätovného pripojenia k Uhorsku. Pozri *MHH* III. *Comitalia* 3, s. 248: Zákonný článok 33/1552 panovníka priamo zaväzoval, aby riešil otázku spišského zálohu. V priebehu nasledujúcich desaťročí boli panovníci snemom viackrát vyzvaní prinavrátiť zálohované časti Uhorsku.
[120] Zákonný článok 71/1548.

kon prijal, že náboženské pomery sa mali navrátiť do pôvodného stavu a kacíri sa nemali trpieť. Na farnosti v mestečkách a dedinách museli byť ustanovení takí kňazi, ktorí vysluhovali sviatosti a vyučovali podľa zásad rímsko-katolíckej cirkvi, a anabaptisti aj sakramentári mali byť z krajiny vyhnaní. Vzhľadom na očakávanie možného zjednotenia katolíkov s protestantmi na práve prebiehajúcom koncile v Tridente, prívrženci učenia Martina Lutera (Luther), sa v zákonných nariadeniach nespomínali. Ferdinand I. sa vraj pokúsil presadiť podobné opatrenia vo veciach viery ako jeho brat Karol V. na ríšskom sneme v Augsburgu. Pre odpor stavov sa to však nepodarilo, čo so zadosťučinením konštatoval aj levočský kronikár Daniel Türk.[121] Zámer panovníka rozšíriť svoju moc naznačuje zákonný článok 57, ktorý vyslovil jeho najbližší cieľ, získať Šarišskú, Zemplínsku, Užskú a Hevešskú stolicu, ovládané Jurajom Utešenovičom, opäť pod svoju kontrolu.

V nasledujúcom roku došlo na konkrétne činy. Ferdinandov spoľahlivý vojenský veliteľ Mikuláš Salm bol vyslaný do severovýchodných častí krajiny, aby ju očistil od lúpežných rytierov, ktorí legalizovali svoje zbojníctva tak, že sa vydávali za prívržencov Zápoľského strany. Najprv vyhnal do Sedmohradska hontianskeho župana Melchiora Balašu, ktorý zo svojich hradov Levice a Čabraď znepokojoval široké okolie. Jeho ďalším cieľom bol Muráň, kde už dve desaťročia sídlil obávaný Matej Bašo. V predchádzajúcej dobe so svojimi tlupami mnohokrát lúpili aj na území Spiša a on sám poslal stoličným pánom niekoľko výhražných listov. Na bratislavskom sneme došla stavom i panovníkovi s vychýreným zbojníkom trpezlivosť a 49. zákonným článkom bol vyhlásený za verejného zločinca a mal byť na výstrahu ostatným potrestaný smrťou aj so svojimi spoločníkmi. Podľa najspoľahlivejšieho historika 16. storočia Mikuláša Ištvánfiho bol ťažením proti Bašovi poverený Mikuláš Salm. S miešaným zborom, ktorý tvorili uhorské, nemecké aj španielske oddiely, sa vydal z hradu Šariš k Muráňu. K Salmovi sa pridal aj gemerský župan František Bubek s gemerskými a novohradskými dobrovoľníkmi, hoci sám nebol oveľa lepší ako muránsky hradný pán.

Po niekoľkodňovom obliehaní sa obrancovia 12. augusta 1549 vzdali. Ešte pred pádom hradu sa Matejovi Bašovi podarilo s dvoma spoločníkmi ujsť, no pri Telgárte slávneho lupiča zajal akýsi pastier a spútaného dovliekol k Salmovi do tábora, kde bol spolu s bratmi Demeterom, Martinom a 14 spoločníkmi bez súdu sťatý.[122] Smrť Mateja Bašu a jeho spoločníkov a obsadenie hradu riadnou vojenskou posádkou neznamenali, že zbojníctvo bolo na ústupe. Nezriadené pomery, aké v tej dobe panovali v celej krajine, boli živnou pôdou na jeho rozšírenie. Stalo sa zdrojom príležitostnej obživy všetkých spoločenských vrstiev a ani drastické tresty ho nedokázali potlačiť. Snem siahol po nezvyklých opatreniach, ktoré však boli skôr zúfalstvom ako reálnym riešením. Už spomínaný zákon z roku 1548 nariadil, aby po oboch stranách ciest vedúcich cez horské oblasti, sedliaci vysekali všetky stromy až do vzdialenosti 200 lakťov (140 m).

Obr. 27. *Štylizovaná podobizeň kapitána Horného Uhorska Mikuláša Salma.*

Keďže Sulejmanova pozornosť sa sústredila na východ ríše, kde prebiehal konflikt s Perziou, Fer-

[121] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 93.
[122] Samu Borovszky (ed.) : *Magyarország vármegyéi és városai* : *Gömör-Kishont vármegye*. Budapest 1903, s. 496 – 497.

dinandovi sa ponúkla príležitosť pokúsiť sa zjednotiť obe časti Turkami neokupovaného Uhorska. Jeho zámer neodmietala ani kráľovná Izabela a prostredníctvom Ondreja Bátoryho nadviazala kontakty s habsburskou stranou. Začali sa tajné rokovania. Ich hlavný režisér, v tom čase už miestodržiteľ Sedmohradska a varadínsky biskup, Juraj Utešenovič napokon v septembri 1549 podpísal s Ferdinandovým poverencom Mikulášom Salmom v Nyírbátore neďaleko Debrecína dohodu o zjednotení Uhorska. Ján Žigmund a Izabela sa mali zriecť vlády aj kráľovského titulu za odškodné 100 tisíc zlatých a dve sliezske vojvodstvá Opole a Ratibor. Utešenovič pamätal aj na seba a vymohol si funkciu sedmohradského vojvodu, čo znamenalo, že si svoju doterajšiu pozíciu naďalej udržal. Dohoda išla nad rámec toho, čo Izabela bola ochotná pripustiť, obrátila sa na sultána a Utešenoviča označila za zradcu. Sedmohradský miestodržiteľ neváhal a zvolal do Kluže (Cluj-Napoca) snem, na ktorom sa už kráľovná ani jej prívrženci neobjavili. Tu si nechal odhlasovať mimoriadnu daň pre sultána a spolu s listom, v ktorom poukázal na Izabeline intrigy, dal peniaze dopraviť do Istanbulu. Sultán vypravil do Viedne osobitného posla, aby zistil skutočné podmienky dohody ohľadom Sedmohradska. Ferdinand I. medzitým pripravoval snem, ktorý do Bratislavy zvolal na Sviatok Troch kráľov. Stolice i kráľovské mestá v posledných dňoch decembra volili svojich zástupcov. Levoča poslala na snem Daniela Türka a Jakuba Guldnera. Vyslanci Pentapolitany sa niekoľko dní pred začatím snemu stretli na porade v Levoči. Jednou z požiadaviek bolo, aby snem zákonom obmedzil obeh poľských mincí, čo sa zaviazali podporiť aj vyslanci Spišskej stolice.[123] Snemové rokovania poznačilo stupňujúce sa napätie medzi katolíckymi prelátmi a protestantmi, čo dobre dokumentujú aj neúctivé výroky na adresu kancelára Mikuláša Oláha, ktoré vo svojich poznámkach a správach zanechal levočský vyslanec.[124] Do svojej známej kroniky napísal:

„ Na tomto sneme okrem obvyklých záležitostí boli podniknuté mnohé nebezpečné pokusy proti kresťanskej viere. Lebo kráľ spolu s biskupmi a niekoľkými barónmi veľmi prísne natískal prijatie pápežskej viery, obnovenie starého poriadku, proti čomu protestovala nižšia šľachta a mestá, jednohlasne hovoriac: ‚Pravda evanjelií sa musí hlásať v cirkvách a nik nesmie rušiť Božie slovo.' Kráľ a biskupi to prijali s veľkou nevôľou a panovníkom bolo jednoducho nariadené obnoviť starý, teda pápežský kult. Hoci to bolo prísne prikázané, do života to nevstúpilo, lebo naďalej sa zachoval zbožný kult a ceremónie a aj pravda evanjelií bola v mestách i po dedinách ďalej hlásaná."[125]

Zanedlho po návrate vyslancov zo snemu postihla Levoču jedna z najväčších katastrof. Popoludní 7. júna 1550 pri silnom vetre vypukol v dome puškárskeho majstra Hansa Hagnera, pôvodom z Norimbergu, požiar, ktorý sa rýchlo rozšíril. Zhorelo takmer 400 domov, veža farského kostola aj so zvonmi, radnica i celý mestský archív so všetkými privilégiami a dokumentmi. Okrem ohromných materiálnych škôd si požiar vyžiadal až 60 životov. Väčšina obetí sa udusila v pivniciach, kde hľadali záchranu pred zúriacim živlom. Pôvodca katastrofy si bol vedomý možných následkov a ešte počas požiaru ušiel do Krakova. Aj tu ho však dostihla prísna spravodlivosť a 12. augusta ho upálili.[126] Zničené mesto vyslalo k Ferdinandovi až do nemeckého Augsburgu notára Jakuba Guldnera so správou o nešťastí aj so žiadosťou o pomoc. Panovník sa k Levočanom zachoval veľkoryso, obnovil všetky mestské privilégiá, vydal novú erbovú listinu a požiadal predstavenstvá Sabinova, Bardejova a Prešova, aby Levoči pomohli dovozom stavebného materiálu, najmä však dreva na obnovu domov a opevnení za spravodlivú cenu. Zároveň ich vyzval, aby hojne navštevovali týždenné levočské trhy.[127] Na obnovu radnice, kostolnej veže a opevnení daroval mestu 600 zlatých a až do roku 1565 odpustil Levoči všetky kráľovské dane. Navyše mešťanom poskytol ročný príjem z troch miest Pentapolitany a aj Kežmarku uložil povinnosť mimoriadneho odvodu vo výške 500 zlatých v prospech Levoče, čo vzhľadom na staré i nové spory medzi týmito mestami iste nevzbudilo nadšenie.[128]

[123] *MHH* III. *Comitalia* 3, s. 234.
[124] *Tamže*, s. 244.
[125] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 94 – 95.
[126] *Tamže.*
[127] *Annalecta Scepusii* 1, s. 92 – 95.
[128] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 238.

Obr. 28. *Vražda kardinála Juraja Utešenoviča.*

Podobné katastrofy spôsobené ohňom postihli v priebehu 16. storočia aj iné spišské mestá, no levočskému sa svojím rozsahom mohol vyrovnať iba požiar Kežmarku z roku 1521, keď zhorelo 340 domov. V roku 1538 v Ľubici ľahlo popolom 64 domov. Zhorel kostol i škola. Žena, v ktorej dome oheň vznikol, sa prepichla nožom, keď jej ale pokus o samovraždu nevyšiel, obesila sa. V auguste 1576 to s mestečkom dopadlo ešte katastrofálnejšie, vyhorelo 192 domov. V roku 1553 vyhorela Spišská Belá, údajne zapálená strelnou zbraňou. Na jar 1556 zhoreli mestečká Veľká, potom celý Vrbov, kde prišlo o život 14 ľudí, a o dva týždne aj Stará Ľubovňa. Oheň tu ušetril len šesť domov. Keď nasledujúci deň zhorela veľká časť Košíc, ľudia to prestali považovať za dielo náhody. Vo Vrbove horelo aj v roku 1576, tentoraz ľahlo popolom 192 domov. Metropolu Spiša, Levoču, postihlo do konca 16. storočia niekoľko menších požiarov a tri hromadné požiare. Jeden zúril v roku 1572. O požiari sú však len nepriame správy.[129] V roku 1580 zhorelo 107 domov a v septembri 1599 oheň údajne ušetril len 45 domov v Novej ulici.[130]

Ešte v čase, keď sa levočskí mešťania iba spamätávali z prvej veľkej pohromy, prepukla v Sedmohradsku občianska vojna medzi Izabelou a Jurajom Utešenovičom. Zaplietli sa do nej aj vojvodovia Moldavska a Valašska a osmanskí pohraničí velitelia. Napriek tomu, že Izabela niekoľkokrát žiadala sultána o pomoc, Utešenovič víťazil. Koncom jari 1551 si od Ferdinanda vyžiadal pomocný zbor. Panovník vymenoval talianskeho generála Giovaniho Battistu Castalda za vojenského miestodržiteľa Sedmohradska a na čele 7 tisícového zboru pozostávajúceho z Talianov, Španielov, Nemcov a uhorských jednotiek, ktorým velili Tomáš Nádašdy a Ondrej Bátory, ho vyslal za Tisu. Izabele nezostávala iná možnosť len kapitulovať. Za asistencie Castalda, Nádašdyho a Juraja Utešenoviča podpísala 19. júla 1551 v Albe Iulii abdikačnú listinu aj v mene Jána Žigmunda a spolu opustili Sedmohradsko. Na dlhšiu dobu sa zdržala v Košiciach, kde odovzdala uhorským magnátom korunovačné klenoty, ktoré boli od roku 1529 v rukách Zápoľskovcov. Za veľkého nadšenia obyvateľstva ich viezli do Bratislavy.

[129] Požiar v roku 1572 levočská kronika nespomína. Ale radca Spišskej komory Ján Pacoth poslal 28. októbra 1572 Spišskej stolici list s výzvou, aby sa ohňom postihnutému mestu pomohlo dovozom stavebného materiálu a dreva, a to za obvyklú cenu. Stolici vyčítal, že sedliaci zvýšili cenu dreva dvojnásobne, čo je v rozpore s kresťanskými mravmi. ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, 1572.

[130] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 81, 99, 102, 104, 124 – 125, 129.

Obr. 29. *Kapitán Horného Uhorska a vojenský veliteľ Sedmohradska Giovanni Battista Castaldo.*

Izabela zostala v Košiciach až do marca 1552, potom pokračovala v ceste do Sliezska, aby zaujala obe vojvodstvá Opole a Ratibor, ktoré jej Habsburgovci prepustili na základe nyirbátorskej dohody. Tu vyčkávala na ďalší vývoj udalostí. Po jej odchode sa Košice dostali po 15 rokoch opäť pod zvrchovanosť Ferdinanda I. Takmer vzápätí vypukli v meste národnostné spory. Nemecký patriciát pripojenie k Ferdinandovej čiastke nepochybne povzbudilo a domáhal sa obnovy svojho výsadného postavenia.[131] Dlhé odlúčenie mesta od habsburského Uhorska sa prejavilo aj tak, že mestá Pentapolitany a aj okolitá šľachta nechceli rešpektovať košické výsady. Košičania si v roku 1553 sťažovali na mešťanov Prešova, Sabinova, Kežmarku i Levoče, že nútili košických kupcov prechádzať s tovarom cez ich mestá a nerešpektovali ich mýtne slobody.[132] Izabeline zrieknutie sa vlády vyriešilo situáciu v Sedmohradsku len na krátky čas. Stavy síce uznali Ferdinanda I. za svojho panovníka, ale turecký sultán za žiadnych okolností nechcel pripustiť zjednotenie Uhorska. Keď Ferdinandov poverenec Giovanni Malvezzi oznámil Sulejmanovi, že Castaldo začal vojenskú intervenciu, dal ho uvrhnúť do väzenia. Svojim vazalom, moldavskému a valašskému vojvodovi, nariadil vpadnúť do Sedmohradska. Zároveň poveril Mehmeda Sokoloviča, aby zaútočil od západu. Ferdinand I. potvrdil Jurajovi Utešenovičovi funkciu sedmohradského miestodržiteľa a pokladníka a menoval ho za ostrihomského arcibiskupa. Jeho veľké ambície chcel uspokojiť aj kardinálskym klobúkom, s čím pápež súhlasil. V politických intrigách mimoriadne zbehlý pavlínsky mních si na sedmohradských stavoch vymohol súhlas so všeobecnou mobilizáciou proti Turkom a spoločne s Castaldovými žoldniermi oslobodil na konci novembra pohraničnú pevnosť Lipa, ktorej sa Turci len prednedávnom zmocnili. Po vyčerpávajúcich bojoch sa žoldniersky zbor dostal do značných problémov, disciplína vojska z dôvodu zlého zásobovania a nevyplateného žoldu poklesla. V prvých decembrových dňoch roku 1551 viezol Ladislav Ňári cez Spiš peniaze pre Castaldových žoldnierov vraj až na 10 vozíkoch.[133] To už však Ferdinand I. rozhodol o ďalšom osude Utešenoviča, ktorého nie bezdôvodne podozrieval z tajného paktovania s Turkami. Je celkom možné, že spolu s peňažnou zásielkou bol Castaldovi doručený aj tajný Ferdinandov pokyn, aby sa ho zbavil. Dôstojníci Ferdinandovho pomocného zboru 17. decembra 1551 Utešenoviča zavraždili. Sedmohradské udalosti viedli k obnoveniu veľkej vojny s Osmanskou ríšou. Turecká ofenzíva prišla vo veľmi nevhodnej dobe, lebo v nemeckých krajinách protestantské kniežatá uzavreli spojenectvo s francúzskym kráľom a opätovne pozdvihli zbrane proti cisárovi. Ferdinand I. si bol vedomý, že na vojenskú ani finančnú pomoc z ríše sa sotva bude môcť spoľahnúť. Na sklonku februára 1552 otvoril v Bratislave ďalšie zasadanie snemu, ktoré netrvalo ani mesiac. Vyslancov, medzi ktorými nechýbali ani zástup-

[131] *Tamže*, s. 98 – 99.
[132] *MHH* III. *Comitalia* 3, s. 419.
[133] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 97.

covia Spišskej stolice, kapituly aj Levoče, kráľ oboznámil s hroziacim nebezpečenstvom osmanskej intervencie a so svojimi požiadavkami. Hneď prvým zákonom bola Ferdinandovi vyslovená vďaka za opätovné zjednotenie krajiny. Aby si panovník zabezpečil podporu a lojalitu niekdajších Zápoľského stúpencov, snem odsúhlasil, že donácie Jána I. aj Jána Žigmunda zostávajú v platnosti. Ohľadom rodinných majetkov Zápoľských, čo sa do značnej miery týkalo aj vlastníckych pomerov na Spiši, snem rozhodol, že súčasní majitelia ich mohli aj naďalej užívať. Bezprostredná hrozba veľkého konfliktu s Turkami prinútila bez prieťahov odsúhlasiť 3 zlaté subsídiá z každej sedliackej usadlosti splatné v dvoch termínoch. Na upokojenie verejnej mienky panovník súhlasil s obnovením úradu palatína, aj s požiadavkou stavov, aby cirkevné i svetské úrady zastávali len osoby domáceho pôvodu. Snaha udržať si podporu širokých poddanských vrstiev v nastávajúcom konflikte viedla k potvrdeniu slobody ich sťahovania. Na sklonku apríla sa početná osmanská armáda vydala z Drinopolu na pochod do Uhorska. Aby si Ferdinand I. upevnil svoju pozíciu v Sedmohradsku, vymenoval Ondreja Bátoryho za sedmohradského vojvodu. V chaotických pomeroch však nemal dostatok autority a funkcie sa vzdal. Moldavský vojvoda Peter Rareš spustošil na príkaz sultána časti Sedmohradska. Búrili sa aj Castaldovi žoldnieri a ich veliteľ žiadal panovníka, aby ho zbavil velenia zboru. Medzitým sa Turci zmocnili dôležitých pevností Vesprému, Segedína a Temešváru. Najmä pád mohutného Temešváru (Timişoara, Rumunsko) citeľne oslabil obranu. Ferdinand bol zaneprázdnený riešením situácie v nemeckých krajinách, kde odbojní protestantskí kurfirsti takmer zajali Karola V. a francúzske vojská úspešne prenikli do Porýnia. Turci v nasledujúcich týždňoch dosiahli významné úspechy. Dobyli Šahy, Ďarmoty (Balassagyarmat, Maďarsko), Bujak i Sečany (Szécseny, Maďarsko). Iba na hrade Dregeľ hrdinsky vzdorovala 10 tisícovému vojsku budínskeho pašu Hadima Aliho asi 80 členná posádka, ktorú Turci napokon zmasakrovali. Následne Aliho zbor prenikol hlboko do Novohradskej stolice a v bitke pri Plášťovciach

Obr. 30. *Obranca Jágerskej pevnosti Štefan Dobó.*

krvavo porazili habsburských žoldnierov a stoličné oddiely. Šľachta na severovýchode krajiny si uvedomila, že v tejto situácii sa musí spoliehať predovšetkým na vlastné sily. Osobitní vyslanci Spišskej, Gemerskej, Šarišskej, Boršodskej, Abovskej, Turnianskej, Hevešskej a Zemplínskej stolice sa 21. júla zišli na poradách v zemplínskom mestečku Šiksov (Szikszó, Maďarsko). Dohodli sa, že postavia spoločný kontingent zo sedliakov, ktorý sa mal v priebehu 10 dní zhromaždiť v tunajšom tábore. Sedliakom, ktorí preukázali statočnosť, museli ich zemepáni odpustiť tretinu z deviatku. Stolice zároveň vyzvali banské mestá aj Pentapolitanu, aby na obranu prispeli tisíckou ozbrojencov, z toho malo byť aspoň 500 jazdcov, dodali delá, strelné zbrane a kone. Aj magnáti František Bubek, Gabriel Peréni a Benedikt Seréd̈y prisľúbili posilniť vojsko svojimi delami.[134] Niektoré časti z takto zmobilizovaného vojska doplnili posádku v pevnosti Jáger, ktorá hrala v obrane severovýchodnej časti monarchie mimoriadne dôležitú úlohu. Asi 70 tisícové osmanské vojsko obľahlo 9. septembra 1552 Jáger. Pevnosť mala v nedávnej dobe zosilnené múry a pristavané bašty aj zásluhou spišského šľachtica Tomáša Varkoča, ktorý bol jágerským kapitánom v rokoch 1541 – 1548, a jedna hradná brána dodnes nesie jeho meno.[135] Dobre opevnený Jáger bránila posádka o počte 2 300 mužov. Velil jej Štefan

[134] *MHH* III. *Comitalia* 3, s. 383 – 384.

[135] György Csiffáry : Varkocs Tamás egri várkapitány emlékezete : Az egri Dobó István vármúzeum évkönyve, in: *Agria* : *Az Egri Múzeum Évkönyve* : *Annales Musei Agriensis*, roč. 40, 2004, s. 189.

Dobó. Päť týždňov hrdinsky odolávala osmanským útokom. Podľa kežmarského historika Kristiána Genersicha pochádzala väčšina obrancov zo Spiša a mnohí si tu vydobyli veľké zásluhy.[136] Turci stratili pod hradbami Jágru 6 tisíc chlapov a na sklonku októbra 1552 sa stiahli. Nebezpečenstvo však ani zďaleka nebolo odvrátené. Aj preto v posledných decembrových dňoch Spišská stolica vyslala svojich poverencov na ďalšiu poradu tentoraz do zemplínskeho mestečka Göncu, kde bolo s ostatnými siedmimi stolicami dohodnuté, že obranu Jágru spoločne posilnia 200 jazdcami a každý dostane mesačný žold 3 zlaté a 20 denárov. Bola to na tú dobu neúmerná suma, no v Jágri vraj panovala mimoriadna drahota. Za kapitána určili Juraja Bubeka s ročným žoldom 200 zlatých, ktorý si mal sám zvoliť podriadených veliteľov a v prípade, že peniaze na mužstvo už nebudú k dispozícii zaplatí im žold z vlastného vrecka. Stolice sa rozhodli posilniť aj fiľakovskú posádku 100 najatými jazdcami. Povinnosť vystrojiť a vydržiavať 300 jazdcov bola potom rozdelená mezi jednotlivé stolice, no pritom sa prihliadalo na ekonomické možnosti. Spišskej stolici pripadlo 32, susednej Šarišskej 40 a na Turniansku stolicu zostalo len 12 jazdcov. Zástupcovia šľachty vyzvali krajinských pánov, aby v záujme krajiny postavili jazdcov na posilnenie obrany Jágru, Divína, Fiľakova a ďalších hradov. Vzhľadom na veľké množstvo priestupkov, najmä vrážd a iných odsúdeniahodných činov, sa predstavitelia hornouhorskej šľachty dohodli, že na území každej stolice sa budú vydržiavať súdy a okamžite aj vykonávať rozsudky.[137] Všetky ustanovenia tejto porady panovníkovi doručil kapitán Šarišského hradu a radca Uhorskej komory Juraj Werner. K nim boli pripojené viaceré požiadavky v záujme obrany kráľovstva. Odpoveď Ferdinanda I. severovýchodným stoliciam sa niesla v kritickom tóne. Predovšetkým ich obvinil z porušovania starých zvyklostí a práv zákonného panovníka, keďže sa zišli a rokovali bez jeho súhlasu a vedomia a do budúcnosti podobné porady zakázal. Z rozsiahleho dokumentu vyplýva, že stolice vystupovali voči panovníkovi so značným sebavedomím, keď ho vyzvali, aby sa osobne zúčastnil veľkej výpravy a zabezpečil početné vojsko. Ferdinand I. ich požiadavku odmietol, s poukázaním na mimoriadne ťažkú situáciu v nemeckých krajinách, kde opäť povstal odboj proti jeho bratovi, cisárovi Karolovi V. Zároveň upozornil, že momentálne nie je možné vybrať v Ríši finančnú podporu pre Uhorsko, hoci ju už nariadil zákon. Až keď sa pomery v nemeckých krajinách upokoja, vyšle sa do Uhorska na obranu krajiny a kresťanstva veľké vojsko. Panovník však prisľúbil, že do pohraničných opevnení pošle svojich komisárov, ktorí ho budú o skutočnom stave vecí informovať. Iniciatívu stolíc zvýšiť počty ozbrojencov aj postavenie ďalšieho vojska z prostriedkov krajinských pánov privítal. Na druhej strane zamietol pokusy stolíc požiadať o pomoc aj poľskú šľachtu. Pripomenul, že rokovania so zahraničím sú výlučnou kompetenciou panovníka.[138] Osmanské útoky, ale už len v réžii budínskeho pašu a pohraničných begov, pokračovali, no nedosiahli už také úspechy. Zalesnený a hornatý terén Gemerskej a Malohontskej stolice umožnil menším jazdeckým oddielom prekĺznuť až na Spiš. V roku 1553 sa údajne objavili už v okolí Levoče.[139]

Na ďalší uhorský snem zvolaný do Bratislavy k 1. marcu 1554 vyslala Spišská stolica svojich zástupcov, Levoču reprezentovali Erazmus Windek a Martin Wallendorfer. Okrem obvyklých daňových a vojska sa týkajúcich zákonov stavy si po takmer dvadsaťročnej prestávke zvolili palatína. Stal sa ním horlivý protestant Tomáš Nádašdy. Na uvoľnené miesto krajinského sudcu vymenoval panovník Ondreja Bátoryho. S konaním bratislavského snemu a účinkovaním levočského vyslanca Erasma Windeka je spojená zriedkavá udalosť, zaznamenaná levočským kronikárom. Windek, ktorý istú dobu bol aj levočským richtárom, potratiac údajne rozum, opásal sa dvomi mečmi a vybral sa na Bratislavský hrad za kráľom, ktorého azda s pomocou násilia chcel prinútiť, aby sa stal protestantom. Podarilo sa mu preniknúť až do kráľovej jedálne, odkiaľ ho však vyhodili, následne zaistili a zavreli na Nitrianskom hrade. Po niekoľkých týždňoch ho poslali späť domov do Levoče, kde ho ešte nejaký čas

[136] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 252 – 253.
[137] *MHH* III. *Comitalia* 3, s. 385.
[138] *Tamže*, s. 403 – 410.
[139] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 253.

strážili, kým opäť neprišiel k rozumu.[140] Zdá sa však, že jeho strata súdnosti bola z pochopiteľných dôvodov len predstieraná, lebo Ján Turzo ho prijal do služby a v nasledujúcom roku slúžil na Spišskom hrade ako účtovník, ale onedlho zomrel už vo funkcii kapitána Spišského hradu.[141]

Udalosti v nasledujúcich mesiacoch po rozpustení snemu mali v konečnom dôsledku nepriaznivý dopad na Spišskú stolicu a jej obyvateľstvo. V septembri sa opäť rozšíril mor, ktorý si v Levoči vyžiadal asi 200 životov. Našťastie epidémia nebola taká zhubná ako pred 9 rokmi. V tom istom čase sa budínskemu pašovi Tojgunovi podarilo nečakane zmocniť sa hradu Fiľakova. Jeho majiteľom bol gemerský župan František Bubek, ktorý sa mal na základe krajinských zákonov zodpovedať panovníkovi za stratu tejto významnej pevnosti. Následkom toho aj osmanských intríg opäť odpadol od Ferdinanda. Pádom Fiľakova sa územie pod kontrolou Turkov rozšírilo a v nasledujúcom období sa hrozba osmanského vpádu na Spiš podstatne zvýšila.

Zároveň ale expanzia zablokovala obchodné spojenie v smere západ – východ a jedinou pomerne bezpečnou sa stala cesta vedúca od Bratislavy cez Ponitrie, Turiec, Liptov a Spiš ku Košiciam. Zabezpečovala spojenie medzi Viedňou, východnými časťami Uhorska a Sedmohradskom. Zostala hlavnou spojovacou osou v kráľovskom Uhorsku až do začiatku 18. storočia. V Levoči sa križovala s uhorsko-poľskou obchodnou cestou vedúcou z južných oblastí Uhorska a zo Sedmohradska do Košíc, kde sa rozvetvovala. Jej západná vetva smerovala od Košíc priamo do Levoče a odtiaľ cez Kežmarok do Nového Sonča a do Krakova. V Novom Sonči sa spájala s východnou vetvou vedúcou z Košíc cez šarišské mestá Prešov, Sabinov a Bardejov. Západná vetva zabezpečovala celému Spišu export aj import tovarov z Poľska, južného Uhorska a Sedmohradska. Mesto Levoča sa stalo najvýznamnejšou cestnou križovatkou v celom regióne. A tak predovšetkým Levoča, ale aj Kežmarok a ďalšie spišské mestá si mohli posilniť kontrolu nad obchodom s Poľskom, ale aj so Sedmohradskom. V dobe všeobecného zhoršenia hospodárskych a politických podmienok v Uhorsku vzrástli ich zisky z obchodu.[142] Aj preto sa Levoča dokázala po ničivých požiaroch v druhej polovici 16. storočia pomerne rýchlo spamätať.

Relatívny hospodársky prínos z osmanskej expanzie v dôsledku presmerovania cestných spojení a zvýšenia obchodného obratu sa na Spiši prejavil len postupne. Zatiaľ musela stolica myslieť predovšetkým na obranu, keďže sultán aj napriek prebiehajúcej vojne s perzským šachom nenechal bez povšimnutia udalosti v Sedmohradsku. V apríli 1554 v sýrskom Alepe vydal ferman, ktorým prikázal znovunastoliť vládu Jána Žigmunda Zápoľského a Izabely. Zároveň poveril moldavských a valašských vazalov a pohraničných osmanských veliteľov, aby ich návrat na trón vojensky podporili. Sultánova pomoc Izabele bola motivovaná jeho strategickým zámerom nedopustiť zjednotenie Uhorska. Dôležitú úlohu tu však nepochybne zohrala aj jeho priateľská politika voči Poľsku, ktorej iniciátorkou bola Sulejmanova najobľúbenejšia manželka Roksolana, pôvodným menom Anastazija Lisovskaja, ktorá pochádzala z východných oblastí Poľska. Sultán vyzval sedmohradskú šľachtu, aby sama povolala na trón Jána Žigmunda a Izabelu, lebo pri najbližšej príležitosti krajinu zmietne zo zemského povrchu. Časť sedmohradskej šľachty sa chopila zbraní a začala boj za návrat Izabely a jej syna. K nim sa pridali valašský i moldavský vojvodovia a viacerí magnáti. Do ich tábora prešli aj vplyvní magnáti, akými boli gemerský župan František Bubek so synom Jurajom, Gabriel a Juraj Perínsky (z Perína/Perény), Juraj Toryský (Tárcaj, Tárczay). Na svoju stranu strhli aj časť šľachty v Spišskej, Gemerskej, Šarišskej aj Abovskej stolici. Pre spišských šľachticov verných Ferdinandovi a mestá sa stali najnebezpečnejšími obaja Bubekovci. V decembri 1555 Juraj Bubek poslal Levoči výhražný list a mešťanov vyzval, aby prešli do tábora Izabely a Jána Žigmunda.[143] Vystrašení Levočania sa obrátili na panovníka, ktorý

[140] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 101. Tiež *MHH* III. *Comitalia* 3, s. 464.

[141] *Annalecta Scepusii* 1, s. 98.

[142] Pavel Horváth : Príspevok k obchodným stykom východoslovenských miest s Poľskom a Sedmohradskom v 16. a 17. storočí, in: *Nové obzory*, roč. 7, 1964, s. 135.

[143] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 102.

prisľúbil čo najrýchlejšie vyslať pomoc. Asi tisícka nemeckých knechtov (pešiakov) dorazila do Levoče už vo februári 1556. Polovica zostala v meste, aby ho chránila pred Bubekovcami, a druhá časť posilnila posádku v Košiciach. Obaja odbojní magnáti nemali čo stratiť, lebo uhorský snem ich koncom januára 1556 osobitným zákonným článkom vyhlásil za rebelov a zakázal každému pod prísnym trestom poslúchať ich príkazy. Na Bubekovcov to nemalo žiadny účinok a snažili sa pritiahnuť na svoju stranu aj ďalších nespokojencov. Turkom šíriaci sa protihabsburský odboj prišiel vhod a snažili sa ho využiť ako nástroj svojho ďalšieho prenikania do strednej Európy zo severovýchodného smeru. Správca Fiľakovského sandžaku beg Hamza plánoval rozšíriť svoju moc až na Spiš. Bezpochyby na zabezpečenie hlbšieho prieniku do gemerských hôr dal vybudovať neďaleko Rimavskej Soboty dôležitý oporný bod, malú pevnosť Sobôtka.[144] S vedomím, že majú na svojej strane mocného spojenca, a s vidinou vydobyť si zásluhy u Izabely a Jána Žigmunda sa množili drobné vpády na majetky Ferdinandovi vernej šľachty na Spiši a v oblasti zvyšných miest Pentapolitany. Bubekovci plánovali rozsiahlejšiu akciu, keďže ich sily na to nestačili, organizovali sedliacke oddiely. Prípravami však stratili veľa času a aj vyjednávanie s budínskym pašom Hadimom Alim viazlo. V apríli 1556 vytiahol Juraj, syn Františka Bubeka, na čele väčšieho zboru z Rožňavy ku Košiciam a s ním tiahlo aj veľké množstvo sedliakov. Turecká pomoc sa zhromažďovala vo fiľakovskej oblasti. Už ani župan Ján Turzo sa na Spišskom hrade necítil bezpečne a požiadal Levoču o zapožičanie niekoľkých palných zbraní a väčšieho množstva prachu.[145] Na stranu vzbúrencov sa pridal aj spišský šľachtic Tomáš Varkoč, ktorý niekoľko rokov velil pevnosti Jáger a verne slúžil habsburskej strane. Nečakaná zrada a paktovanie s Turkami bol dôvod, že Ferdinand I. roku 1556 daroval Varkočove spišské a bihorské majetky, ako aj celú pozostalosť po jeho nedávno zomrelom bratovi Melchiorovi hrdinskému obrancovi pevnosti Siget Markovi Horvátovi-Stančičovi (Horváth-Stansith) s predikátom „de Gradec".[146] Práve výprava budínskeho pašu Aliho k Sigetu v júni 1556, ktorý márne obliehal celých sedem týždňov, a ďalšie osmanské útoky v Zadunajsku znemožnili Ferdinandovi ráznejšie potlačiť odbojníkov v Gemeri, na Spiši a v okolitých stoliciach. Vojsko oslabila aj vojna s francúzskym kráľom Henrichom na západe rímsko-nemeckej ríše, kam bol poslaný aj Castaldo s časťou svojho sedmohradského zboru. Na sklonku leta však z Viedne vyslali do horných častí Uhorska o niečo početnejšie sily. Päťtisíc pešiakov vedených Marcelom Dietrichom a 6 stoviek jazdcov, ktorým velil Wolfgang Puchheim, vtiahlo do Levoče 20. júna. Niekoľko dní sa tu zdržali. Mesto zásobilo nedostatočne vyzbrojený zbor niekoľkými delami a množstvom pušného prachu. Predvoj asi 200 jazdcov potom navštívil Spišskú Novú Ves, kde sa dopustili rôznych násilností, podpálili sirotinec a richtára dali do želiez, lebo im nepripravil proviant. Dietrichovi pešiaci najprv dobyli hrad Kamenicu v Šariši, ktorý ovládal odbojný šľachtic Juraj Toryský, a zbúrali ho. O niečo neskôr podobný osud postihol aj hrad Veľká Ida, oporný bod ďalšieho sprisahanca Gabriela z Perína. Hlavné sídlo Bubekovcov, hrad Krásnu Hôrku, sa žoldnierom podarilo ovládnuť 1. septembra 1556 aj vďaka podpore Levoče. Z úspechu sa ale dlho netešili, lebo František Bubek posilnený niekoľkými tisíckami Turkov a ozbrojenými poddanými, medzi ktorými nechýbali ani ženy, nečakane prepadol ich tábor pod dobytým hradom a Dietrichov zbor rozprášil. Žoldnieri sa rozpŕchli. Väčšina prenasledovaná Turkami utekala hore dolinou k Dobšinej a cestou zahadzovali zbrane aj brnenie. Podarilo sa im dosiahnuť hranice Spiša. Napokon zamierili do Levoče.[147]

Z víťazstva mali najväčší úžitok fiľakovskí Turci, ktorí si tak zaistili východnú hranicu Fiľakovského sandžaku, hlavne v Muránskej a Štítnickej doline. Osmanské panstvo v Gemeri sa podstatne rozšírilo a aj Dobšiná v tesnej blízkosti južných hraníc Spišskej stolice sa stala poplatnou Tur-

[144] Eduard Tejnil : K dejinám tureckého panstva na Slovensku II, in: *Historické štúdie*, roč. 5, 1959, s. 151 – 152.
[145] *Annalecta Scepusii* 1, s. 97 – 98.
[146] *Tamže*, s. 176 – 178.
[147] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 258 – 259.

kom.[148] Porážka pri Krásnej Hôrke priniesla povstalcom len krátkodobú výhodu, pretože rozbitý Dietrichov zbor sa na Spiši znova zorganizoval, keď vojaci prezimovali v tunajších mestečkách. Bubekovci a ďalší odbojníci veľmi nevítali podporu Turkov, a preto drobná, no vyčerpávajúca vojna pokračovala aj v nasledujúcom roku. Levočania ako verní spojenci Ferdinanda držali v poli po celý rok 35 žoldnierov a dodávali kráľovskému vojsku prach, pušky i delá. Levočský kronikár píše o nebezpečných časoch, a tak od októbra 1557 sa hradby strážili osobitne najatými chlapmi najmä v noci a vykonal sa aj súpis všetkých obyvateľov schopných zaobchádzať so zbraňou.[149]

Ešte horšie pomery ako na Spiši a rozbúrenom severovýchode vládli v Sedmohradsku. Sultán v októbri 1555 opäť vyzval šľachtu, aby zabezpečila návrat Izabely a Jána Žigmunda do krajiny. Sedmohradské stavy oznámili Ferdinandovi, že ak ich nedokáže obrániť pred sultánovým útokom, sami si rozhodnú o svojom osude. Keďže Karol V., unavený neustálymi konfliktmi a trápený zdravotnými ťažkosťami, sa chystal abdikovať z trónu rímsko-nemeckého cisára v prospech Ferdinanda I. Uhorskému a českému kráľovi nezostávalo nič iné, len vyjsť sultánovi v ústrety. V júni 1556 Sulejmanovi písomne oznámil, že Sedmohradsko a priľahlé územia vracia Jánovi Žigmundovi a Izabele a o niekoľko mesiacov sa Izabela so synom vrátili z poľského exilu. Nadšene vítaní obyvateľstvom sa v októbri 1556 ujali vlády. Situácia na severovýchode sa ešte viac vyhrotila, lebo nebolo jasné, kadiaľ bude prebiehať hranica medzi dŕžavou Ferdinanda a Jána Žigmunda, čo záviselo od toho, na ktorú stranu sa pridajú magnáti a komu budú verné posádky v pevnostiach. Popri tom v Zadunajsku aj v iných častiach susediacich s osmanskou mocou prebiehali zrážky s Turkami, ktorí sa tu dobytím ďalších pevností usilovali rozšíriť svoje panstvo. Z dôvodov lepšej koordinácie obrany vznikla v priebehu roka 1556 vo Viedni Dvorská vojenská rada. Následne bolo habsburské Uhorsko rozdelené do šiestich vojenských okruhov, takzvaných kapitanátov na čele s kapitánmi. Spišská stolica sa stala súčasťou Hornouhorského kapitanátu so sídlom v Košiciach. Susedný Liptov pripadal do Banského alebo aj Preddunajského kapitanátu, ktorého veliteľ sídlil v Šuranoch, potom v Nitre až napo-

Obr. 31. *Podobizeň uhorského kráľa Maximiliána II. V strede jeho pečať a dole podpis.*

[148] Eduard Tejnil : K dejinám tureckého panstva na Slovensku II, s. 152 – 153.
[149] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 105.

kon sa jeho trvalým pôsobiskom stala novovybudovaná pevnosť Nové Zámky.

Systematická práca Dvorskej vojenskej rady sa odzrkadlila aj v znení viacerých zákonov. Na bratislavskom sneme roku 1557 sa zúčastnili vyslanci 32 stolíc vrátane Spišskej. Svojich zástupcov tu malo aj mesto Levoča a Spišská kapitula. Pre potreby panovníka a kráľovstva, pod čím sa rozumeli výdavky na vojsko, stavy odsúhlasili od sedliakov daň 2 zlaté, ale príslušný zákon upresňoval jej vyberanie. Zdaniť sa mohla len 1 usadlosť, hoci v nej bývali 2, 3 i viac rodín, oslobodené boli spálené a neobývané domy. Novým nariadením bolo, že vojenskí velitelia boli povinní za potraviny dodané do pevností a táborov zaplatiť obvyklú, teda trhovú cenu, no zákon presne určil aj platbu za dovoz, a to na základe vzdialenosti a množstva dodaného tovaru. Táto úprava iste prišla vhod aj obyvateľom Spišskej stolice, keďže často museli zásobovať vojsko v pohraničí. V súvislosti s budovaním obrany nielen proti Turkom, ale aj proti sedmohradskej frakcii snem prijal zákon o verejných prácach. Od každej obývanej sedliackej usadlosti sa vyžadovalo 6 dní bezplatnej roboty na výstavbe alebo oprave opevnení. Spišskej stolici spolu so Šarišskou, Zemplínskou, Abovskou, Turnianskou a Užskou bolo určené podieľať sa na oprave a modernizácii košických opevnení, keďže strategický význam mesta potom, čo sa stalo trvalým sídlom hornouhorského kapitána a početnej posádky, neobyčajne vzrástol. Okrem toho stolice v rámci tejto povinnosti mali za úlohu starať sa o opravu opevnení aj na vlastnom území. Poddaní Levoče a aj ostatných miest Pentapolitany museli pracovať na oprave, prípadne modernizácii mestských hradieb.[150] Spišská stolica mala v polovici 16. storočia viac ako 1 000 sedliackych usadlosti a vyše 600 želiarskych, čo znamenalo, že poddanské obyvateľstvo odpracovalo na obranných zariadeniach viac ako 10 000 dní do roka. O 10 rokov sa povinnosť verejných prác zdvojnásobila na 12 dní ročne z každej usadlosti. Zákonný článok 17/1567 nariadil Spišskej stolici spolu s Abovskou a Turnianskou budovať pevnosť Szendrö, ležiacu na juhu Abovskej stolice. Vzhľadom na značnú vzdialenosť (takmer 80 km od južných hraníc Spiša) a neisté cesty to predstavovalo značnú záťaž. Aj stavy na bratislavskom sneme roku 1569 túto skutočnosť vzali na vedomie a spišským poddaným vyslovili „večnú vďaku" za ich bezplatné práce za mimoriadne ťažkých podmienok. Zároveň však oznámili, že pomery nedovoľujú znížiť ich povinnosti.[151]

Boje o nadvládu nad severovýchodom krajiny[152] s väčšou alebo menšou intenzitou pokračovali až do začiatku šesťdesiatych rokov. Začiatkom roka 1558 sa vyhrotila situácia nástupom sedmohradských vojsk Izabely, ktoré doplnili pomocné oddiely z Valašského kniežatstva, k pevnosti Kiš Várda v Satmárskej stolici. Dvorská vojenská rada vyslala na východ početnejší zbor pod vedením Imricha Telekešiho s úlohou zabezpečiť východnú hranicu. Telekešiho výpravu museli podporiť stoličné oddiely a žoldnieri Pentapolitany. Následník trónu, arcivojvoda a zvolený český kráľ Maximilián prikázal Levočanom, aby všetkými silami podporili Telekešiho ťaženie proti obliehateľom Kiš Várdy, lebo prípadné dobytie pevnosti môže mať aj pre nich zhubné následky.[153] Práve v tomto kritickom roku zomrel vo veku 66 rokov spišský župan a majiteľ Spišského hradu Ján Turzo. Pochovali ho v turzovskej rodinnej hrobke v Kostole svätého Jakuba v Levoči. Administratívu Spiša riadil nasledujúcich 25 rokov Stanislav I. Turzo, veľký podporovateľ Luterovho učenia.[154] Po smrti spišského prepošta a vacovského biskupa Blažej z Petrovaradína roku 1560 si privlastnil jeho pozostalosť a dal ju odviezť na Spišský hrad. Rovnako si uzurpoval príjmy prepozitúry a požiadal panovníka, aby mu ich natrvalo pridelil. Ferdinand I. to ale odmietol a nariadil zhabané veci vrátiť.[155]

[150] *MHH* III. *Comitalia,* vol. 4, ed.: Vilmos Fraknói. Budapest 1877, s. 4, 16 a 35. Povinnosť verejných prác presne určil zákon 6/1557.

[151] *MHH* III. *Comitalia* 4, s. 175.

[152] Územiam za Tisou a na severovýchode, ktoré pôvodne nebolo súčasťou Sedmohradska, sa začalo hovoriť aj čiastky (maď. *részek*, lat. *partium*). Boli to časti Uhorska privtelené k teritóriu ovládanému Jánom Žigmundom. Tvorili ho Marmarošská, Zarandská, Stredosolnocká, Krasnianska a Biharská stolica, na území dnešnej Ukrajiny, severovýchodného Rumunska a východného Maďarska.

[153] *Analecta* 1, s. 98 – 99.

[154] Samuel Weber : *Zipser Geschichts- und Zeitbilder*. Leutschau 1880, s. 37 a ďalšie.

[155] Stephanus Katona : *Historia critica regum Hungariae*, tomulus IV, ordine XXIII (1558 – 1564). Budae 1793, s. 430 – 431.

Hrozivú situáciu na východe sa do konca roka 1558 podarilo vojenským zásahom stabilizovať. Izabela nedokázala rozšíriť svoju moc ku Košiciam, a tak jej tábor opustili aj niektorí vplyvní šľachtici. Pre pomery na Spiši mal veľký význam prechod Juraja Bubeka na stranu Ferdinanda. Keď bol Ferdinandov vojvodca Lazar Schwendi vyslaný obsadiť bubekovské hrady v Gemeri, prešiel na habsburskú stranu. Časť jeho majetkov mu vrátili, ako vyplýva zo snemového nariadenia z januára roku 1559. Zákon uložil Spišskej stolici, aby v rámci povinnosti verejných prác všetkých svojich poddaných poslala budovať opevnenie kaštieľa v Plešivci, keďže tadiaľ sa otvára cesta Turkom na jej územie. Kaštieľ patrí Jurajovi Bubekovi, hovorí sa v zákone, no ten vlastnými silami nie je schopný vykonať potrebné práce, ba hodlal ho aj zrútiť.[156] Prechod Juraja Bubeka na stranu Ferdinanda mal osudové následky pre jeho otca, ktorý zostal v tábore Izabely a Jána Žigmunda. Bol obvinený z velezrady a spolu s bratmi Kendyovcami bol 31. augusta 1558 v meste Alba Iulia popravený. To však malo nepriaznivý účinok na viacerých ďalších prívržencov. Izabela cítila, že jej pozícia sa oslabila, a začala hľadať možnosť dohody s Ferdinandom. Začiatkom roka 1559 bolo uzavreté prímerie a obe strany začali vyjednávať o podmienkach zmierenia. Kráľovná navrhla, že jej syn sa vzdá titulu uhorského kráľa, ak mu Ferdinand bude garantovať nerušenú vládu na území na východ od rieky Tisy a dá mu za manželku jednu z habsburských princezien. Skôr ako mohli byť mierové rokovania dotiahnuté do reálnej podoby, Izabela v septembri 1559 zomrela a Ján Žigmund, užívajúci titul zvolený uhorský kráľ Ján II., sa ujal vlády. Jeho splnomocnenec pokračoval v mierových rozhovoroch vo Viedni s habsburskou stranou a prímerie sa predlžovalo až do apríla 1560, keď Ján Žigmund rozhovory prerušil.[157] Ferdinand I. v obave, že sa opäť na východe začne vojna, si už 24. apríla požičal od Levoče 2 000 zlatých, ktoré potom mestu vrátil z príjmu tridsiatkových staníc v Levoči, Kežmarku a v Ľubovni.[158]

Jána Žigmunda oslabil prechod hlavného veliteľa sedmohradských vojsk Melchiora Balašu na konci roka 1561. Mal pod kontrolou veľké ma-

Obr. 32. *Lazar Schwendi zastával dlhé roky dôležitý úrad hornouhorského kapitána.*

jetky v Satmárskej a Marmarošskej stolici. Sedmohradské stavy vyslali na znovudobytie stratených území početný zbor, ale v marci 1562 utrpel porážku od hornouhorského kapitána Františka Zaja. Zanedlho vypukla vzbura nespokojných Sikulov, čo prinútilo Jána Žigmunda uzavrieť s Ferdinandom prímerie na jeden rok. Obe strany niekoľkokrát vyjednávali o riešení krízy, mladý sedmohradský vládca bol ochotný zrieť sa titulu uhorského kráľa výmenou za znovupripojenie území stratených v dôsledku Balašovej zrady, čo Ferdinand I. odmietol. Zakrátko boje na východe aj na osmanskej hranici prepukli, no onedlho sa zas utlmili, lebo cisárski vyslanci dojednali so sultánom prímerie na 9 rokov. Upokojenie pomerov využil Ferdinand I. na korunováciu Maximiliána za uhorského kráľa v septembri 1563. Na korunovačné slávnosti do Bratislavy pozýval všetky významnejšie osoby svetského i duchovného stavu. Pozvánku dostal aj prior kartuziánskeho kláštora

[156] Zákonný článok 19/1559.
[157] *Magyarország történeti kronológiája* 2, ed.: Kálmán Benda, s. 391 – 392.
[158] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 108.

v Lechnici, ktorý panovníkovi písomne oznámil, že pre veľkú chudobu sa na korunováciu do Bratislavy nemôže dostaviť. V stručnosti opísal biedne pomery, v akých kláštor ešte prežíva. Spôsobili ich nepokoje, rebeli, časté výpravy, neustále vymáhané kontribúcie pre potreby kráľovstva.[159]

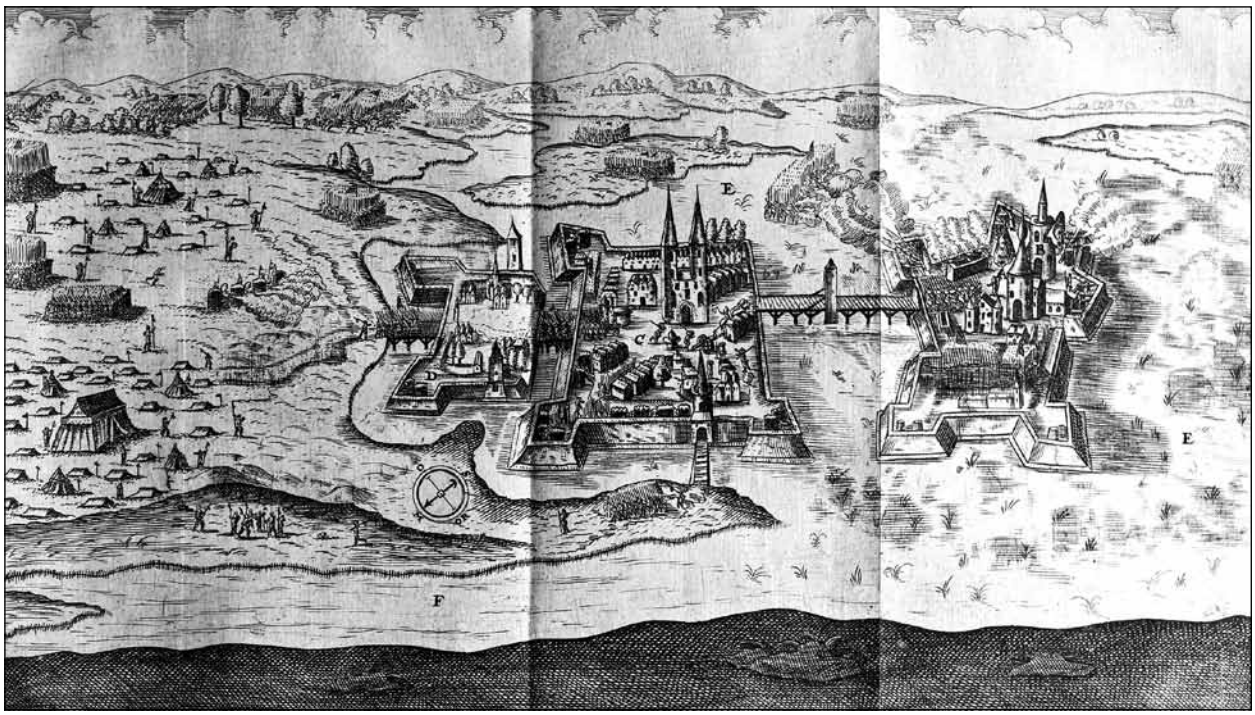
Zanedlho po korunovácii Ferdinand I. v júli 1564 zomrel. Po jeho smrti Ján Žigmund so sedmohradským vojskom začal dobývať hrady, o ktoré prišiel odpadnutím Melchiora Balašu. Do konca roka sa mu podarilo zmocniť sa niektorých, no to sa už cez Turiec, Liptov a Spiš na východ presúvali nemeckí žoldnieri pod vedením skúseného bojovníka Lazara Schwendiho, ktorého sprevádzal Ondrej Bátory, dobre znalý pomerov v horných častiach krajiny. Žoldniersky zbor doplnený aj stoličnými silami tiahol začiatkom januára 1565 cez Levoču a v meste zostala tisícka jeho vojakov takmer dva týždne. Ešte na sklonku zimy sa Schwendimu podarilo zaujať Tokaj, Satmár a ďalšie pevnosti. Keď Ján Žigmund videl, že neodolá tlaku cisárskych vojsk, požiadal o opätovné pokračovanie mierových rozhovorov. Už v polovici marca uzavreli obe strany v Satmári zmluvu, na základe ktorej sa Ján Žigmund vzdal titulu uhorského kráľa, no mohol si doživotne podržať vlastnými silami kontrolované územia a uzavrieť sobáš s Maximiliánovou mladšou sestrou arcivojvodkyňou Johanou. S podpísanou dohodou vyslal do Viedne Štefana Bátoryho, aby ju panovník ratifikoval. Keď o necelý mesiac dostal od Turkov prísľub vojenskej pomoci, rýchly posol mal vo Viedni oznámiť neplatnosť dohovorov zo Satmára. Rozhorčený Maximilián ho dal uväzniť, rovnako aj Štefana Bátoryho, aj keď ho len pred niekoľkými dňami s veľkou pompou privítal. Prepustili ich až o dva roky. Po stroskotaní zmierenia sa opäť rozhoreli ťažké boje. Vojskám Jána Žigmunda s podporou temešvárskeho pašu sa podarilo zatlačiť Schwendiho a znovudobyť viacero pevností stratených v predošlých mesiacoch. Na jeseň obe strany uzavreli prímerie. Vojna na východe si vyžiadala od obyvateľstva Spišskej stolice mnoho materiálnych aj ľudských obetí. Levoča vyslala do bojov 100 žoldnierov, no z vojenskej výpravy sa vrátili len dvaja, zvyšok rozsekali Turci.[160]

Ján Žigmund sa spoliehal na prísľub sultána, že osobne sa postaví na čelo vojsk v nasledujúcom roku, aby definitívne vyriešil uhorský problém. Neprijal ani jeho ponuku osobne sa dostaviť do Istanbulu, aby Sulejmanovi objasnil svoje zámery na dohodu s Habsburgovcami.

V tieni ďalšieho merania síl s Osmanskou ríšou sa vo februári 1566 zišiel ďalší snem, na ktorom sa stavy radili s panovníkom a jeho poradcami o potrebných opatreniach. Vzhľadom na stály nedostatok financií na platenie vojsk sa obnovili zákony zakazujúce vyvážať drahé kovy do cudziny. Panovník mal správy o nelegálnom vývoze veľkého množstva striebra zo Spiša do Poľska. Žiadal, aby sa všetko striebro zo spišských baní dopravovalo do kremnickej mincovne. Stavy namietali, že je veľmi ťažké, ba priamo nemožné dopravovať banským podnikateľom striebro do Kremnice, a preto požadovali, aby panovník vytvoril v Levoči úrad na výkup striebra a aby sa zaň platila taká cena ako inde.[161] Maximilián sa stotožnil s odporúčaním stavov a od 1. apríla nasledujúceho roka začala v Levoči činnosť Spišská komora. Jej úlohou nebolo len vykupovať striebro zo spišských baní, ako sa pôvodne myslelo, ale na území celého Hornouhorského kapitanátu mala rovnaké kompetencie pri výbere ciel a daní a správe kráľovských majetkov ako Uhorská komora, ktorej však podliehala. Neskôr sa presťahovala do Košíc, ale meno si zachovala.[162]

Koncom júna 1566 vtiahla veľká turecká armáda na čele so sultánom do Uhorska. Ján Žigmund mu šiel v ústrety až do mestečka Zemunu ležiaceho v najjužnejšom cípe krajiny naproti Belehradu. Jeho sprievod okrem telesnej gardy tvorilo 400 nádherne vyobliekaných osôb, reprezentujúcich tri sedmohradské národy. Bozkom ruky potvrdil vazalstvo a prerokovali plán spoločného postupu. Sultán chcel zaútočiť na niektoré pevnosti, a tak prilákať vojská protivníka, a Ján Žigmund mal začať pochod zo Sedmohradska smerom na západ a zaujať zvyšok krajiny pod kontrolou Maximiliána. Zdalo sa, že tentoraz už nič nemôže odvrátiť definitívny koniec vlády Habsburgovcov. Na obranu proti Turkom a Jánovi Žigmundovi sa pripravoval aj hornouhorský

[159] Stephanus Katona : *Historia critica regum Hungariae*, tomulus IV, ordine XXIII, s. 766 – 767.
[160] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 110.
[161] *MHH* III. *Comitalia,* vol. 5, ed.: Vilmos Fraknói. Budapest 1877, s. 36 a 46.
[162] *Magyarország történeti kronológiája* 2, ed.: Kálmán Benda, s. 397.

Obr. 33. *Hrdinský odpor obrancov pevnosti Siget (Sihoť) voči Turkom sa stal predmetom mnohých literárnych spracovaní.*

kapitán Lazar Schwendi. Vzhľadom na neveľmi úrodné roky boli posádky pevností zle zásobované potravinami, a preto požiadal Spišskú stolicu o ich dodanie. Niekoľko mesiacov márne čakal na vyplnenie príkazu, a tak 20. júla 1566 nariadil predpísané množstvo čo najrýchlejšie priviezť do Lelesu. Zdôraznil, že jeho zásobovací dôstojník za dodávku zaplatí hotovými peniazmi, alebo o tom vydá potvrdenie, takže stolica si bude môcť z budúcoročnej daňovej povinnosti sumu odpočítať.[163] Obavy z možného vpádu zachvátili obyvateľstvo, keďže fiľakovskí aj temešvárski Turci a s nimi aj niekoľko oddielov spojeneckých Tatárov podnikli nájazdy na sever. Spišský prepošt aj kapitula necítiac sa vo svojom sídle bezpečne, odniesli svoje cennosti do Levoče. Albert Laski ako dedičný pán Kežmarku písomne ubezpečil vystrašených mešťanov, aby sa nebáli, lebo on je dobre znalý vojenského remesla.[164] Na príkaz župana Stanislava Turzu sa stolica pripravovala na obranu a tiež mesto Levoča. Mestá Pentapolitany museli vydržiavať 300 vojakov spolu s dôstojníkmi a kazateľom, na Levoču ich pripadlo 75. Veľké náklady si v tomto roku vyžiadala aj výstavba opevnenia v Košiciach a sem-tam prechádzajúce vojsko.[165]

Hlavné dejisko bojov bolo však na juhu krajiny. Po zaujatí pevnosti Gyula, začiatkom augusta Turci obľahli hrad Siget. Mesiac trvajúce pokusy o dobytie stroskotali na hrdinskej obrane, ktorú riadil chorvátsky bán Mikuláš Zrínsky. Počas obliehania v poľnom tábore zomrel sultán Sulejman. Turci pevnosť napokon dobyli, ale celá armáda sa z Uhorska stiahla. Ešte pred skonom sultána na jeho poslednej výprave začali sedmohradské oddiely Jána Žigmunda a pomocné turecké vojsko útok na Horné Uhorsko. Spoliehali sa aj na pomoc tunajších magnátov. Hlavným osnovateľom protihabsburského sprisahania bol opäť Juraj Bubek, ktorý už niekoľkokrát zlomil prísahu vernosti. V roku 1560 ho zajali Turci a v Istanbule strávil 5 rokov. Jeho náhle prepustenie vyvolalo u košického hlavného kapitána Lazara Schwendiho podozrenie zo zrady, čo sa v kritickom roku 1566 aj potvrdilo. Oddiely Melchiora Balašu a Žigmunda Forgáča dostali príkaz dobyť hlavný Bubekov hrad Krásna Hôrka. V boji proti svojmu úhlav-

[163] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, i. č. 300.
[164] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, 260.
[165] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 111.

Obr. 34. *Bitka pri pevnosti Siget sa stala osudnou pre jedného z najslávnejších tureckých sultánov Sulejmana Nádherného.*

Obr. 35. *Mikuláš Šubič Zrínsky vošiel do učebníc dejepisu ako uhorský Leonidas.*

nému nepriateľovi pomáhala aj Levoča a mesto obliehateľom poslalo 6 kanónov. Na jeseň kráľovské vojská hrad dobyli a v nasledujúcom roku sa skončila pozemská púť aj jeho majiteľa.[166] Juraj Bubek bol posledným potomkom starobylého gemerského rodu, ktorý bol pre obyvateľstvo Spiša nebezpečným a často nevypočítateľným susedom.

Aj sultánova smrť znamenala koniec veľkej osmanskej výpravy. Trón zaujal Sulejmanov najstarší syn Selim II., ktorého splodil so svojou najobľúbenejšou manželkou Anastazijou Lisovskou, Turkami nazývanou Hürrem Sultan. Nemal otcovho bojovného ducha a snáď po svojich ukrajinských predkoch zdedil náchylnosť k alkoholu. Všetko smerovalo k uzavretiu trvalejšieho mieru medzi Osmanskou ríšou a Habsburgovcami. V októbri 1566 vezír Mehmed Sokolovič vyzval Jána Žigmunda, aby prerušil vojenské ťaženie na severe. Na jar nasledujúceho roku sa sedmohradský vládca s pomocou pohraničných osmanských veliteľov opäť pokúsil dobyť stratené pozície v okolí rieky Tisy. Náhle a ťažké ochorenie, rovnako aj odpor vojsk vedených hornouhorským kapitánom Lazarom Schwendim viedli k prerušeniu bojov. Vo februári 1568 uzavreli poverenci sultána a cisára Maximiliána II. v Drinopole mier predbežne na 8 rokov. Turci si podržali všetky svoje územné zisky z predchádzajúcich vojenských ťažení a vynútili si aspoň symbolický ročný tribút vo výške 30 tisíc zlatých. Po troch rokoch náročnej služby v máji 1568 Maximilián odvolal hornouhorského veliteľa Lazara Schwendiho a nahradil ho Jánom (Johanom) Rueberom.

Postavenie hlavného kapitána bolo v rámci vojensko-politickej hierarchie mimoriadne dôležité. Vzhľadom na široké rozhodovacie právomoci ich rozkazy musel plniť celý región, ktorý im podliehal. V súvislosti s ich mocou boli po-

[166] Samu Borovszky (ed.) : *Magyarország vármegyéi és városai* : *Gömör-Kishont vármegye*, s. 408.

važovaní za vicekráľov. Alsasan Lazar Schwendi, rodák z dnešného francúzskeho Colmaru, si u spišského obyvateľstva, osobitne u Levočanov, vydobyl značnú popularitu, keďže udržiaval vo vojsku prísnu disciplínu a na trestanie priestupkov zriadil na Spiši osobitný vojenský súd, ktorý mal podľa mienky stavov slúžiť ako príklad aj pre ostatných veliteľov.[167] Sympatie obyvateľov Levoče si získal aj tým, že sa na rozlúčkovej slávnosti v meste objavil v starom nemeckom odeve, čím dal najavo svoju etnickú príslušnosť, a navyše ich aj potešil výrokom, keby aj Košice mali takých občanov ako Levoča, celej krajine by to bolo na osoh.[168] Schwendiho nástupca Rueber, pochádzajúci z Rakúska, bol rovnako skúsený veliteľ, a na rozdiel od predchodcu sa prikláňal ku katolicizmu. Svoju pozíciu hornouhorského hlavného kapitána využil aj na osobné ciele. Na sneme roku 1572 obdržal indigenát, čiže domovské a stavovské právo uhorského šľachtica, čo mu umožnilo získavať v Uhorsku hodnosti a majetky do trvalej držby. Bol vymenovaný do funkcie šarišského župana a ešte v roku 1571 vzal od Alberta Laskiho za 10 tisíc zlatých do zálohu Kežmarok aj s majetkami, ktoré k nemu patrili. Laski však dlžobu nesplácal, ba Rueberovi zálohoval aj Štiavnické opátstvo a požičal si ďalšie sumy. V Kežmarku vypukli zmätky, keďže mešťania mali hneď dvoch pánov, dedičného a zálohového, a navyše sa o slovo hlásili aj deti Alberta Laskiho, ktoré proti majetkovým operáciám otca roku 1579 protestovali. Ich snaha zabrániť ďalším prevodom bola márna, keďže otec sa len nedávno druhýkrát oženil s talianskou šľachtičnou a chcel sa natrvalo usadiť v Poľsku. Ale aj Rueber upadol do finančných ťažkostí a svoj záloh prepustil Sebastiánovi Tökölimu (Thököly) za 42 tisíc zlatých. Tököli bol v tej dobe ešte takmer neznámym šľachticom, no bohatstvom už mnohých prevyšoval. Pochádzal z Temešváru a vďaka dôverným stykom s tureckým pašom podozrivo zbohatol. Získal armáles a oženil sa s Katarínou Dóciovou z popredného magnátskeho rodu. Ako skúsený obchodník si uvedomil, že spišské majetky Alberta Laskiho sú dobrou investíciou a za Rueberovým chrbtom sa s ich majiteľom dohodol, aby mu ich za ďalších 18 tisíc zlatých prepustil. Hornouhorský hlavný kapitán si uvedomil, že prišiel o vysnené kežmarské dedičstvo, roku 1580 násilím obsadil Kežmarský hrad a vyhnal odtiaľ Tököliho ľudí. Za to si od arcivojvodu Ernesta vyslúžil pokarhanie. Spory o Kežmarok sa ťahali ďalej, no Rueberova smrť roku 1584 značne pomohla Tökölimu. Ale ani Laski sa nechcel vzdať otcovského majetku a pokúsil sa celú záležitosť vyriešiť násilnou cestou, no Tököliho ľudia boli pripravení. Väčšina kežmarských mešťanov v sporoch i konfliktoch stála na strane Alberta Laskiho, ktorého si viac ctili ako uznávaného vojaka, ale obchodník dosť pochybného pôvodu si ich sympatie nezískal. To zapríčinilo napäté vzťahy medzi obyvateľmi Kežmarku

Obr. 36. *Johann Rueber zastával nielen úrad hornouhorského kapitána, ale pokúsil sa aj o zisk mesta a hradu Kežmarok.*

[167] *MHH* III. *Comitalia* 5, s. 176.
[168] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 113.

a ich novým pánom, hoci ich trocha zmiernilo vyrovnanie prijaté v roku 1586.[169] Konflikty a spory so Sebastiánom Tökölim a jeho potomkami v nasledujúcich desaťročiach poznačili nielen osudy mesta Kežmarok, no nezostali bez vplyvu ani na ďalší vývoj Spišskej stolice.

V tieni osmanskej hrozby

Drinopolský mier urovnal cestu aj ku konečnému vyrovnaniu Maximiliána s Jánom Žigmundom, no nešlo to tak ľahko. Ešte v roku 1569 Štefan Dobó a Ján Balaša, doposiaľ verne slúžiaci habsburskej strane, pripravovali sprisahanie, ktoré malo pomôcť Jánovi Žigmundovi zmocniť sa celého Slovenska, za čo mali byť bohato odmenení. Počítalo sa aj s tureckou pomocou. Celá akcia bola však prezradená a obaja sprisahanci skončili vo väzení.[170] Po zložitých rokovaniach bola v nemeckom Speyeri v auguste 1570 podpísaná zmluva, ktorou sa Ján Žigmund vzdal titulu uhorského kráľa a za jeho jediného a právoplatného panovníka uznal Maximiliána. Cisár jemu i jeho potomkom ponechal kniežaciu hodnosť a suverénnu vládu v Sedmohradsku a nad územím „Čiastok", ktoré mal doposiaľ pod kontrolou. Ak by zomrel bez potomkov, sedmohradské stavy si mohli slobodne zvoliť knieža. Súčasťou Speyerskej zmuvy bola dohoda o vzájomnej podpore v prípade osmanského útoku aj o manželskom zväzku Jána Žigmunda s Maximiliánovou neterou, arcivojvodkyňou Máriou. Po ratifikovaní dohody sa začali pomery stabilizovať, ale k očakávanému spojeniu dvoch súperiacich rodov – Habsburgovcov a Zápoľskovcov – nedošlo. V marci 1571 zomrel Ján Žigmund a sedmohradské stavy si za kniežа zvolili skúseného vojaka a obratného politika Štefana Bátoryho, zo šomľovskej línie tohto rodu. Turecký sultán schválil jeho voľbu, ale Bátory tajne prisľúbil vernosť aj Maximiliánovi II.

Drinopolská mierová zmluva sa týkala len veľkých vojenských výprav, menšie výpady jednej i druhej strany sa nepovažovali za porušenie pokoja. Velitelia pohraničných posádok sa museli mať neustále na pozore. Fiľakovskí Turci zostali trvalou hrozbou aj pre Spiš. Vo februári 1570 ich početný oddiel prenikol cez horské priesmyky až k Hrabušiciam. V nasledujúcich mesiacoch sa zvýšila pozornosť v pohraničných územiach a velitelia prostredníctvom špiónov získavali správy nielen o pohyboch, ale aj o plánoch Turkov, aby ich mohli včas zastaviť. Tak posádka pevnosti

Obr. 37. *Zápas kresťanov s tureckým nebezpečenstvom sa stával často záležitosťou všetkých zložiek obyvateľstva.*

[169] Zložité spory o Kežmarok podrobne opisuje Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 261 – 285 a aj staršia anonymná správa o majetkových prevodoch Kežmarku: Anonyma relativ historica, in: *Annalecta* 2, s. 296 – 307.
[170] Eduard Tejnil : K dejinám tureckého panstva na Slovensku II, s. 168.

Szendrö prenasledovala jeden osmanský oddiel a dostihla ho až pri Muráni. Spiš so svojimi baňami a osmanskými nájazdmi nedotknutými sídlami bol však pre nich veľkým lákadlom. Fiľakovskí Turci v neskorú jeseň pripravovali ďalší výpad. Vyzvedači však dali o tom vedieť veliteľovi hradu Krásna Hôrka a ten správu posunul spišskému županovi. Stanislav Turzo, zdržiavajúci sa v tom čase na Spišskom hrade, 17. novembra 1570 upozornil šľachtu na hroziace nebezpečenstvo a vyzval ju, aby bola pripravená na možný vpád.[171] Informácie boli pravdivé. Už začiatkom decembra podniklo 3 000 fiľakovských Turkov posledný pokus vpadnúť na Spiš. Tentoraz sa rozdelili na tri skupiny, jedna tiahla cez Muráň k Vernáru, druhá hustými horami k Spišskej Novej Vsi a posledná plánovala preniknúť cez Smolník ďalej na sever. Keď Turci zistili, že hornouhorský kapitán Rueber je pripravený ich privítať, stiahli sa. Hornouhorský kapitán dal potom niektoré doliny zatarasiť zoťatými stromami.[172] V júli nasledujúceho roka Rueber oznámil Spišskej stolici, že vyzvedači, ale aj niekoľkí zajatci potvrdili, že fiľakovskí Turci skúmajú možnosť, akým spôsobom by opäť mohli preniknúť na Spiš. Šľachte nariadil, aby aspoň na 3 mesiace obsadila päťdesiatimi ozbrojencami opevnený kaštieľ v Štítniku, ktorý mohol osmanskej invázii na územie stolice zabrániť. Sám tam pre dodržiavanie mieru nemohol vyslať vlastných vojakov, pokiaľ o tom nerozhodne panovník alebo snem. Zaujímavý je aj názor hornouhorského kapitána na kvalitu domácich a nemeckých vojsk:

> *„Pokiaľ nemáte vhodných vojakov,* pokračuje Rueber, *alebo vám chýbajú, môžete si ich najať za obvyklú sumu dva zlaté mesačne. Bolo by nám milé, aby posádku tvorili nemeckí vojaci, ktorí sa od iných odlišujú väčšou ostražitosťou."*

Hornouhorský kapitán stolici odporučil, aby ešte pred nastávajúcou žatvou poslala sedliakov prehĺbiť priekopy okolo Štítnického kaštieľa a vykonať nevyhnutné opravy na budovách.[173]

Napriek relatívne pokojnejším časom v porovnaní s predchádzajúcou dobou značná časť obyvateľstva Spiša trpela chudobou. Uložené daňové povinnosti si za takýchto okolností sto-

Obr. 38. *Ďalším uhorským kráľom korunovaným v Bratislave bol Rudolf II. Habsburský. V strede pečať, dole jeho podpis.*

[171] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, i. č. 305/1570.
[172] Stephanus Katona : *Historia critica regum Hungariae*, tomulus VI, ordine XXV (1568 – 1576). Budae 1793, s. 138.
[173] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, i. č. 313/1570.

lica nemohla plniť, a tak v januári 1571 dostala upozornenie od arcivojvodu Karola, aby si svoje podlžnosti čo najskôr vyrovnala.[174] Do veľkej chudoby upadli aj vrstvy nižšej šľachty, ožobráčené vojenskými ťaženiami, neúrodou aj vlastníckymi zmätkami. Rovnaké, prípadne i horšie pomery panovali aj v okolitých stoliciach. Maximilián II. pripravoval na september 1572 v Bratislave generálny snem a zároveň aj korunováciu svojho syna Rudolfa za uhorského kráľa. V tejto súvislosti 23. júna 1572 osobitným listom pozval všetkých spišských šľachticov, aby sa na snem dostavili a svojou osobnou prítomnosťou dodali lesk tejto udalosti. To však pre chudobných zemanov, tvoriacich väčšinu šľachtickej pospolitosti, bolo príliš nákladné. Iniciatívy sa ale ujala susedná Šarišská stolica, ktorej šľachta dostala rovnaké pozvanie, a obrátila sa na svojich spišských susedov s návrhom spoločne požiadať panovníka o súhlas, aby tunajšiu šľachtu zastupovalo len niekoľko zvolených osôb. V liste zo 17. júla 1572 zaslanom Spišskej stolici sa okrem iného píše:

„Nepochybujeme, že vo Vašej stolici je veľa šľachticov rovnako chudobných, ako aj v našej, ktorí by bez veľkej ujmy na majetku sotva mohli podniknúť dlhú cestu a navyše ešte aj vlastnými prostriedkami sa vydržiavať až do skončenia snemu…“

Šarišskí šľachtici navrhli spoločne aj so Zemplínskou a Abovskou stolicou vyslať posla s opisom biedneho stavu tunajšej šľachty, ktorej pre neúrody a nedostatok potravín dokonca hrozí smrť hladom, a vyžiadať si u neho zvolenie vyslať na korunovačný snem len niekoľko svojich zástupcov.[175] Dôsledkom úpadku a chaosu prehĺbeného aj náboženskými spormi bolo vzrastajúce spoločenské napätie. Takýto stav vyvolával beznádej aj u niektorých príslušníkov aristokracie. Spišský šľachtic Pavol Mariáši v roku 1576 pripisuje biedy svojej doby samotnému diablovi:

„Zo dňa na deň vzrastá medzi ľuďmi besné nepriateľstvo, zúri nákazlivá záhuba a verejná bezpečnosť je taká slabá, že človek si každú hodinu myslí, že Turek je už u nás…“[176]

Na zlepšenie bezpečnostných pomerov zástupcovia Spišskej stolice na bratislavskom sneme roku 1574 žiadali, aby namiesto predpísaných jazdeckých oddielov mohli vydržiavať viac pešiakov, ktorí sú vhodnejší na boj proti polovojenským bandám martalovcom, lúpežníkom a na prečesávanie lesov.[177]

V druhej polovici sedemdesiatych rokov 16. storočia nebezpečenstvo veľkého osmanského vpádu už nebolo také naliehavé. Obrana hornouhorských hraníc sa zlepšila. Len v roku 1575 bolo na obranné účely vynaložených 951 622 zlatých. Podľa rozhodnutia najvyšších miest vo Viedni malo slovensko-turecké pohraničie strážiť 9 312 mužov. Ale ich výzbroj, ani velenie neboli vždy na požadovanej úrovni.[178] To dokázali Turci využiť a zmocnili sa Divína, Modrého Kameňa, Šomošky v Novohrade a Hodejova v Gemeri. Pozornosť pašov sa sústredila predovšetkým na oblasť stredoslovenských banských miest, no menšie skupiny lúpežníkov z väčšej časti pozostávajúce z rôznych dobrodružných živlov a Turkov neustále znepokojovali oblasti Gemera a aj južné časti Spiša. Keď v roku 1577 opäť zúril mor a mnoho ľudí pomrelo najmä v Levoči, Turci hrozili Smolníku, obyvateľstvo však bolo ozbrojené a pripravené sa brániť. Nepriatelia sa dostali až na sedlo Úhorná neďaleko mestečka, oddeľujúce Spišskú a Gemerskú stolicu, kde sa zmocnili dvesto oviec, s čím sa uspokojili.[179] Podobné nájazdy, prepady a lúpeže, pravda nie vždy len zo strany Turkov, boli v týchto nepokojných dobách častou záležitosťou.

Cisársky dvor bedlivo sledoval počínanie Štefana Bátoryho, keďže smrťou Žigmunda II. v júli 1572 osirel poľský trón a popri Maximiliánovi a francúzskom kráľovičovi Henrichovi Valois prichádzal do úvahy aj Bátory. Maximilián sa snažil oslabiť jeho pozíciu podporou Bátoryho konkurenta pri kniežacej voľbe, Gašpara Bekeša. S pomocou časti šľachty na jeseň roku 1573 začal proti Bátorymu ozbrojený boj. To bol začiatok krátkej

[174] *Tamže*, i. č. 307/1571.
[175] *MHH* III. *Comitalia* 5, s. 36 a 46.
[176] Matúš Pajdušák : Markušovce, nástin dejepisný, in: *Zprávy z minulosti Spišskej župy*, ed.: Jozef R. Hajnóci. Levoča 1923, s. 92.
[177] *MHH* III. *Comitalia*, vol. 6, ed.: Vilmos Fraknói. Budapest 1879, s. 41.
[178] Eduard Tejnil : K dejinám tureckého panstva na Slovensku II, s. 185.
[179] *Annalecta Scepusii* 2, s. 62.

občianskej vojny, z ktorej knieža vyšiel ako víťaz. Medzitým si Poliaci zvolili za panovníka francúzskeho princa, ale ten po roku panovania zložil korunu a vrátil sa do vlasti zaujať trón po zomrelom Karolovi IX. Napriek krátkej dobe panovania v priebehu roku 1574 potvrdil privilégiá zálohovaných mestečiek a tiež Podolínca a Ľubovne.[180] Zásluhou kancelára Jána Zamojského (Zamoyski) a s podporou hlasov nižšej šľachty poľskú korunu získal Bátory pod podmienkou, že si za manželku vezme princeznú Annu, už päťdesiatročnú sestru zosnulého Žigmunda II. Augusta, a trvalo bude sídliť v Poľsku, čo Bátory aj splnil. Po korunovácii v Krakove vymenoval za správcu kniežatstva svojho brata Krištofa. Spojenie s Poľskom v rámci personálnej únie posilnilo postavenie Sedmohradska. Bátory plánoval vytvoriť z Poľska, Litvy, Sedmohradska a Uhorska mohutnú konfederáciu namierenú proti Habsburgovcom a Turkom. Zaplietol sa však do zdĺhavých vojen s ruským cárom Ivanom Hrozným a zámer už nedokázal realizovať a roku 1586 zomrel.

Ešte v roku 1580 Štefan Bátory zasiahol v prospech obyvateľov poľského zálohu, keď im niektorí šľachtici spôsobili rôzne príkoria. Azda najväčších prehreškov sa dopustil župan Stanislav Turzo so svojím mladším bratom Alexiusom. Ako majitelia spišského hradného panstva sa dostali do teritoriálnych sporov najmä s mestečkami Spišské Podhradie a Spišské Vlachy a ich obyvatelia si od oboch mocných feudálov veľa vytrpeli. Hajdúsi Stanislava Turzu viacerých zbili, bezdôvodne uväznili, spálili im stohy na poliach, zabrali ich pozemky a dokonca z hradu mestečko aj ostreľovali.[181] Majetkové hádky sprevádzané násilím boli v tom čase obvyklým javom aj v rámci turzovskej rodiny. Tretí manžel Alžbety Turzovej, gróf Július zo Salmu a Neuburgu, ako správca panstva Richnava patriaceho jeho žene, viedol dlhé spory o bane nachádzajúce sa na hraniciach Krompách a Gelnice, ktoré patrili Stanislavovi Turzovi. Salmovi richnavskí poddaní sa niekoľkokrát dostali aj do ozbrojených potýčok s Mariášiovcami, kde ich výsledkom boli aj obete. Richnavčania zas napadli susedov zo Spišských Vlách a z Podhradia aj s použitím strelných zbraní.[182]

Obr. 39. *Štefan Bátory bol ďalším sedmohradským kniežaťom. Neskôr dokonca poľským kráľom. V strede jeho kráľovská pečať. Dole podpis.*

[180] *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*, vol. 2, ed.: Michael Schmauk. (ďalej *Supplementum*). Szepesváralja 1889, s. 441 – 448.
[181] *Tamže*, s. 486 – 496.
[182] Dejiny Krompách, ed.: Ivan Chalupecký a Ján Rak. Košice 1981, s. 30 – 31.

V roku 1584 sa Stanislav Turzo vzdal pre vysoký vek hlavnožupanskej hodnosti. Odišiel do nemeckého Augsburgu, odkiaľ sám pochádzal, a v roku 1586 tu umrel. Miesto neho vymenoval panovník Rudolf II. za župana jeho mladšieho brata, Alexiusa II. Turzu. V zápise o tejto personálnej výmene sa zdôrazňuje, že sídlom župana na základe večného práva je Spišský hrad.[183] Za manželku mal Barboru Zrínsku, dcéru hrdinského obrancu pevnosti Siget. Ako predseda Spišskej komory sa najviac zdržiaval v Košiciach. Zaslúžil sa však o to, že cisár a kráľ Rudolf udelil Spišskej stolici právo používať novú pečať s novým stoličným znakom.[184]

Administrácia Spišskej stolice v 16. a 17. storočí

Funkcia dedičného župana bola už v tomto období reprezentačná, bežné záležitosti stolice a celú administratívnu agendu riadil podžupan so svojím aparátom a okresní slúžni. V súvislosti s narastajúcou byrokraciou dôležité miesto v stoličnej hierarchii zaujal postupne stoličný notár. O dôležitých a personálnych otázkach rozhodovalo šľachtické zhromaždenie. Odmeny jednotlivým funkcionárom do istej miery odzrkadľovali ich postavenie a aj pracovné zaťaženie na správe a riadení stolice. Hlavný župan mal v deväťdesiatych rokoch 16. storočia ročný plat 24 zlatých a na pohostenie (tzv. menzové) dostával ešte 6 zlatých a 66 denárov. Zato podžupan dostal 100 zlatých ročne a 13 zlatých 34 denárov menzové, slúžni dostávali len po 15 zlatých ročnej odmeny, ale notár mal 75 zlatých ročnej odmeny zo stoličnej pokladnice a župan mu pridával ešte 20 zlatých. Za prenájom domu Levoči, kde sa konali kongregácie a schádzal sa súd, dávala stolica 10 a župan ešte 5 zlatých ročne. Ďalšie prostriedky si podžupan a slúžni podelili z pokút za preliatie krvi, no to sa do ich príjmu nerátalo. Celkové náklady na stoličných funkcionárov predstavovali asi 280 zlatých ročne, no príjem vo forme zákonom stanovených daní bol oveľa vyšší. Do značnej miery závisel od politických pomerov, najmä od vzťahov s Osmanskou ríšou.[185]

Stolica citlivo reagovala na centralizačné snahy Habsburgovcov a v prípade, že záležitosti týkajúce sa celej krajiny neprešli riadnym snemovým rokovaním, nehodlala sa im podriadiť. V roku 1582 Rudolf II. nariadil používanie nového kalendára. Spišská kapitula sa prirodzene hneď prispôsobila a ešte v tom istom roku začala datovať vydané dokumenty podľa nového kalendára. V nasledujúcom období prepošt Gregor Bornemisa (Bornemisza) nariadil všetkým kňazom na Spiši používanie nového kalendára pod hrozbou dvojnásobného trestu, Spišská stolica však zaujala odmietavé stanovisko. Vo svojom prípise uviedla, že pokiaľ táto záležitosť nebude prerokovaná na krajinskom sneme, dovtedy bude užívať starý kalendár, lebo takéto zavedenie nového kalendára je porušením práv a slobôd. V júni 1584 stoliční páni urgovali u prepošta a kapituly používanie starého kalendára pri datovaní dokumentov, lebo nový pokladali za nelegitímny, a vyhrážali sa, že v opačnom prípade voči kapitule podnikne nastávajúci snem príslušné kroky.[186] Používanie nového kalendára bolo napokon roku 1588 nariadené snemovým zákonom, ale na Spiši v dôsledku protestantskej väčšiny, ktorá ovládla stoličné orgány, ale ani v okolitých stoliciach sa s uvedením zákona do praxe neponáhľali.

Nerešpektovanie snemových nariadení a stále zreteľnejšie odstredivé tendencie v severovýchodných častiach habsburského Uhorska boli dôvodom na to, aby Viedeň ráznejšie zasiahla do tunajších pomerov. V júni 1590 arcivojvoda Ernest spolu s miestodržiteľom, nitrianskym biskupom Štefanom Fejerkövym, vycestovali až do Prešova, kam zvolali hlavných županov aj prelátov a barónov z Horného Uhorska. Závery porady boli následne poslané aj Spišskej stolici, aby sa postarala o ich splnenie. Predovšetkým

[183] MOL, Archív Uhorskej kráľovskej kancelárie, A 57 – Libri regii IV, s. 394 – 395.

[184] *Annalecta Scepusii* 2, s. 226 – 227.

[185] V poslednej štvrtine 16. storočia, keď panoval relatívny mier, to boli 3 zlaté z jednej sedliackej porty, no keď začala vojna, príjmy sa prudko zvýšili. V roku 1595 po vypuknutí pätnásťročnej vojny s Turkami snem odhlasoval až 9 zlatých z jednej sedliackej porty a zemepáni museli ešte pridať 6 zlatiek za každú svoju portu, či sedliacky dvorec, ale z vlastného mešca, čo sa v zákone obzvlášť zdôrazňovalo. Keďže Spišská stolica k roku 1591 mala 403 zdanených port, len z tejto dane bol príjem vyše 6 000 zlatých. *Regesta portarum Comitatus Scepusiensis ab anno 1591 usque 1595*. ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, i. č. 334.

[186] Ferdinand [Nándor] Knauz : A veteristák, in: *Századok*, roč. 4, 1869, s. 24 – 25.

bolo nariadené, dôslednejšie ako doposiaľ, plniť si daňové povinnosti a verejné práce na opravách a výstavbe obranných zariadení. Všetky finančné podlžnosti voči Spišskej komore si stolica mala vyrovnať. Zároveň sa zdôraznilo dodržiavanie snemových zákonov v súvislosti so zavedením jednotných mier a váh. Všetkým podžupanom hornouhorských stolíc sa uložilo častejšie vydržiavať súdy a postarať sa aj o vykonanie rozsudkov. Na porade prišiel na pretras aj nový kalendár. Hlavní župani aj podžupani dostali príkaz, aby sa v stoliciach postarali o jeho rešpektovanie. Všetky cirkevné sviatky, ale aj jarmoky sa museli odbavovať už podľa nového kalendára. Ak by sa jarmok konal podľa starého kalendára, hrozila kupcom konfiškácia tovaru. Najmä otázka zavedenia, či odmietnutia pápežskej reformy kalendára sa stala predmetom vášnivých diskusií, keďže protestantská väčšina v stoliciach ho odmietala. V tejto súvislosti sa v septembri 1590 radili predstavitelia hornouhorských stolíc v Košiciach. Následne svoje zhodné negatívne stanovisko oznámili miestodržiteľovi.[187]

Pokračovanie nepokojov na slovensko-tureckej hranici

Prísne nariadenia ohľadom vyberania daní a organizovania verejných prác súviseli so zvýšenou osmanskou hrozbou. Budínsky paša a pohraniční velitelia začali zvyšovať poplatky a dane kresťanskému obyvateľstvu v blízkosti hraníc s kráľovským Uhorskom a prísne ich aj vymáhať. Na to v roku 1584 doplatila Dobšiná, ktorú Turci vypálili. Na Spiši narastal strach z Turkov a stolica sa pripravovala na ich možný vpád. Hlavný župan Stanislav Turzo v prípade mobilizácie rozhodol z nešľachtického obyvateľstva organizovať oddiely tak, že z každej poddanskej porty sa do stoličného vojska postavia len 2 ozbrojenci. Starý spôsob, keď nastúpili všetci schopní držať zbraň, sa neosvedčil, lebo medzi nimi sa vždy našlo veľa starcov, aj telesne slabých. Spomedzi obyvateľov banských mestečiek Gelnice, Smolníka, Krompách a ďalších, ktorí boli poddanými Salmu, Turzovcov a Mariášiovcov, v prípade ohrozenia mali byť mobilizovaní všetci schopní niesť zbraň, keďže nepriateľa mali v susedstve.[188]

Očakávaný turecký útok na Spiš však neprišiel. Na jeseň 1588 sa Turci rozhodli potrestať mestečko Šiksov/Siksov za neplnenie povinností, ale do cesty sa im postavili nemecké a uhorské oddiely posilnené posádkou z Jágra, ktorej velil Žigmund Rákoci. Početné osmanské vojsko bolo na hlavu porazené. Takmer 2 000 Turkov ostalo ležať na bojisku. Bolo to najkrvavejšie stretnutie v „mierových časoch." V bitke padlo aj viac ako 500 kresťanských bojovníkov. Množstvo Turkov sa počas boja rozpŕchlo a hľadalo útočisko v horách. Takto sa viacerým podarilo zatúlať sa až na Spiš, kde ich ľudia chytali alebo zabíjali.[189]

Následkom nepokojných časov bolo na vzostupe aj zbojníctvo. Stolica sa s prosbou o pomoc obrátila na hornouhorského kapitána Ferdinanda Hardegga. V žiadosti bolo uvedené, že cesty sú tu také nebezpečné, že zo Spiša už ani nie je možné dostať sa do susedných stolíc. Počet lúpežníkov bol viac ako 400 a stolica si vlastnými silami nevedela poradiť. Hardegg skutočne vyslal na potlačenie zbojníctva na Spiš niektoré oddiely spolu s verejnou výzvou, aby pri prenasledovaní, chytaní a trestaní zbojníkov boli všetci nápomocní.[190]

Pod dojmom častejších vpádov jednej i druhej strany sa viac pozornosti začalo venovať obranným zariadeniam a ich posádkam. Pevnosť Szendrö, ktorú mala stolica na starosti, nebola v dobrom stave, keďže sa platnosť zákona o verejných prácach prerušila. Múry si vyžadovali nutné opravy a aj posádka nebola dostatočná. Navyše sa šírili zvesti, že Turci sa ju chystajú dobyť. Podľa vtedajšej mienky by to znamenalo rozšírenie osmanskej moci na Spiš, ba až k poľským hraniciam. Preto padlo rozhodnutie opraviť a rozšíriť obranné zariadenia tejto dôležitej pevnosti. Funkcionári stolice museli stavebné práce organizovať a posielať na nich limitované počty pracovných síl. V auguste 1590 arcivojvoda Ernest vyzval župana, podžupana a celú šľachtickú pospolitosť Spiša, aby podľa nových zákonných úprav vyslali do pevnosti stálu posádku. Osobitne to žiadal od tunajších magnátov, keďže sa dopočul, že svoje povinnosti zanedbávali.[191]

[187] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, i. č. 330/1590.
[188] *Annalecta Scepusii* 3, s. 226.
[189] *Annalecta Scepusii* 2, s. 269 – 270. V kronikárskych zápiskoch bratstva farárov 24 spišských miest je víťazstvo pri Siksove podrobne opísané. Malo význam pre zaistenie bezpečnosti Spiša.
[190] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, i. č. 338/1591.
[191] *Tamže*, i. č. 333/1590.

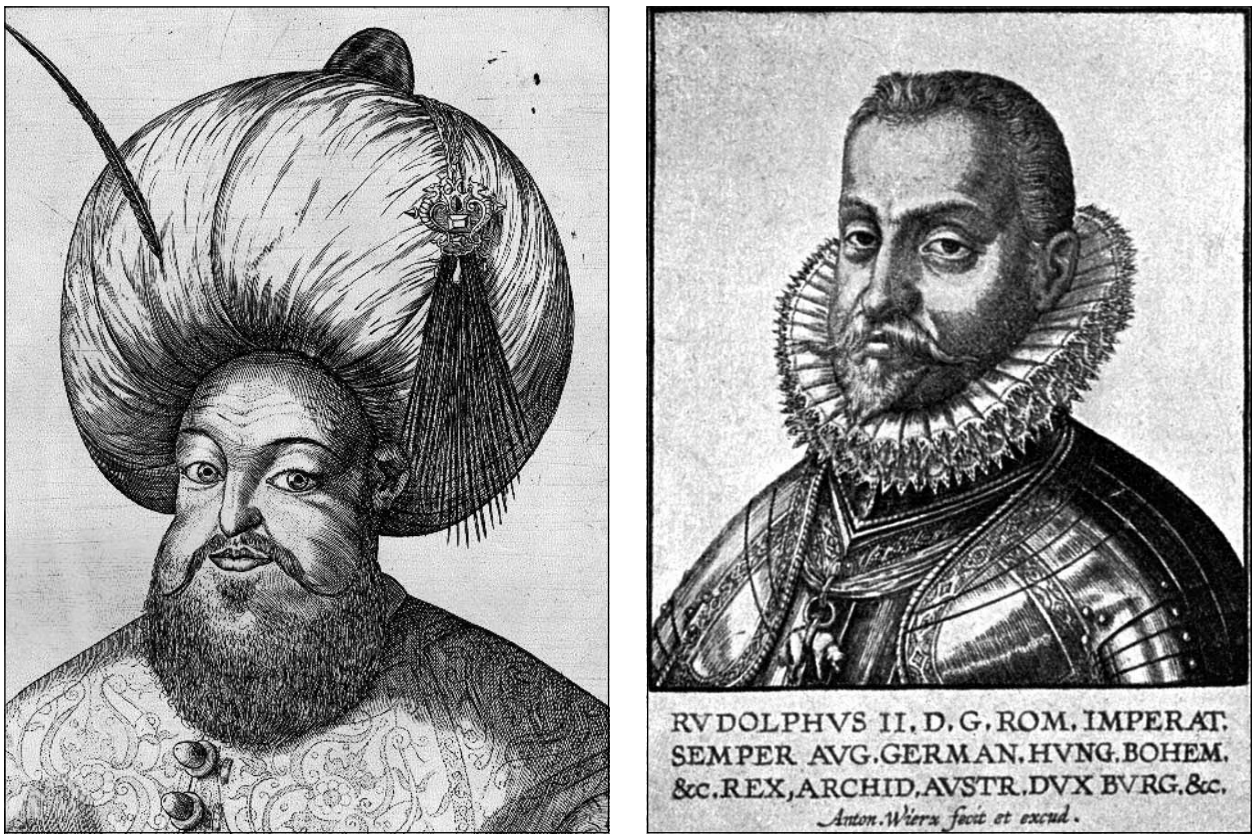
Obr. 40. *Alegorický zápas medzi uhorským kresťanským bojovníkom a moslimom.*

Pätnásťročná vojna

Zrážky na habsbursko-osmanskej hranici boli od roku 1590 čoraz častejšie až prerástli do otvorenej vojny. V auguste 1593 sultán Murad III. (1574 – 1595) vypovedal Rudolfovi vojnu. Keďže už v septembri bol veľkovezír Sinan s veľkým vojskom pri Osijeku, hornouhorský kapitán Krištof Tiefenbach zvolal stolice na poradu do Tarcalu v Zemplíne, kde bola dohodnutá okamžitá mobilizácia. Do vojska musel nastúpiť každý šľachtic schopný držať zbraň a z každej porty mal byť do poľa vypravený jeden pešiak. V očakávaní útoku Turkov zahrnuli do mobilizácie aj spišské mestá v poľskom zálohu, ktoré mali postaviť 500 pešiakov s odôvodnením, že veľké osmanské vojsko môže ohroziť aj ich. Mestá Pentapolitany boli povinné prispieť do spoločného kontingentu 200 žoldniermi. Desiatok z obilia vybraný od sedliakov sa mal podľa možnosti pomlieť a dodať do pevnosti Jáger, kde sa zhromažďovali zásoby. Vzhľadom k tomu, že opevnenia pevnosti Szendrö boli značne zanedbané, Spišská stolica dostala osobitnú úpravu, aby k pevnosti okamžite poslala 600 sedliakov, ktorí mali nasledujúce dva týždne opravovať hradby a čistiť priekopy.[192]

Už 11. novembra vojsko hornouhorských stolíc doplnené cisárskymi žoldniermi pri Romháni v južnom Novohrade porazilo Turkov. Nasledovali ďalšie úspechy kresťanských vojsk. Po dvoj-

[192] *MHH* III. *Comitalia,* vol. 8, ed.: Vilmos Fraknói. Budapest 1883, s. 162 – 164.

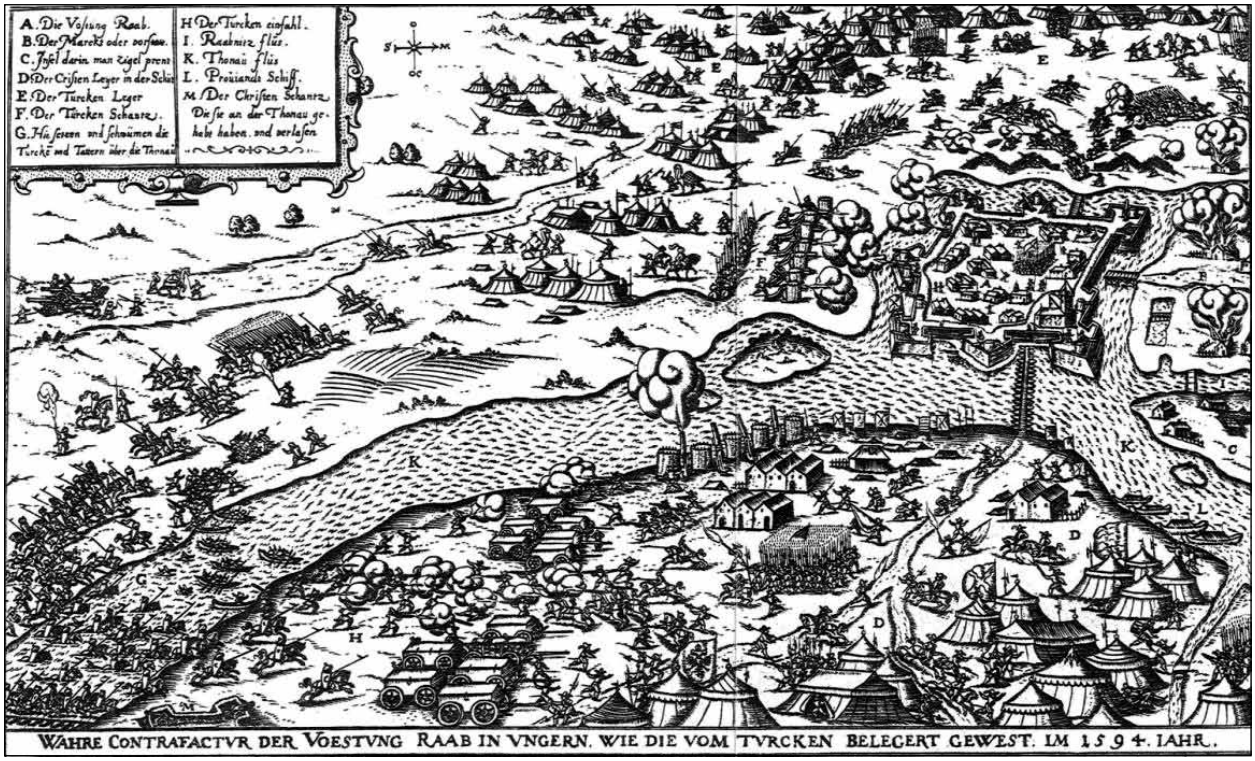
Obr. 41. *Dobové rytiny portrétov tureckého sultána Murada III. a cisára Rímsko-nemeckej ríše, uhorského kráľa Rudolfa II.*

dňovom obliehaní 27. novembra 1593 kapitulovala posádka Fiľakovského hradu. V priebehu niekoľkých týždňov Tiefenbach dobyl novohradské a hontianske oporné body Turkov – Sečany, Modrý Kameň, Novohrad, Modrý Kameň, Drégeľ, Šomošku aj gemerský hrad Hajnáčku. Vzdala sa aj pevnosť Sobôtka v údolí Rimavy, odkiaľ Turci ohrozovali Spiš.

V nasledujúcom roku veľkovezír Sinan dosiahol niekoľko úspechov, podarilo sa mu zmocniť Taty a Rábu (Györ). Turkom sa otvorila cesta k Viedni, čo vyvolalo veľké obavy. Veliteľ Rábu, niekdajší hornouhorský kapitán Ferdinand Hardegg, bol za jej vydanie popravený. Ktorýsi zo stoličných funkcionárov pripísal na jeden jeho list poslaný ešte dávnejšie Spišskej stolici: „*Povestný zradca mesta a pevnosti Rábu.*“[193] V roku 1594, ešte v počiatočnej fáze veľkej vojny s Turkami, po 10 rokoch účinkovania vo funkcii hlavného župana zomrel Alexius II. Turzo. Úrad mal zdediť jeho najstarší syn Stanislav (III.), no pre nízky vek sa ho ujal s niekoľkoročným oneskorením. Až 21. marca 1600 ho arcivojvoda Matej oficiálne vymenoval za župana a nariadil šľachte, aby mu zložila prísahu.[194]

Od začiatku roku 1595 sa obe strany snažili vojensky posilniť, keďže sa očakávala ďalšia eskalácia konfliktu. Ešte v januári umrel sultán Murad III. a nahradil ho jeho energický syn Mehmed III. Po jeho nástupe sa počítalo s osmanskou ofenzívou a tak cisár Rudolf II. zháňal posily. Spišskej stolici poslal list a pochválil tunajšiu šľachtu za zmužilosť a nasadenie. Zároveň ale požadoval, aby jej ozbrojené sily nezostali v poli 3 mesiace, ale tak dlho, ako to bude potrebné. Zároveň šľachtu povzbudil, aby na obranu kresťanstva a v boji proti úhlavnému nepriateľovi bojo-

[193] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, i. č. 338/1591.
[194] *Tamže,* i. č. 384.

Obr. 42. *Pád pevnosti Ráb v roku 1593 na dobovej rytine. Za stratou tejto pevnosti stál bývalý hornouhorský kapitán Ferdinand Hardegg.*

vala statočne a zo všetkých síl.[195] Napriek nástupu bojovného sultána sa pre habsburskú monarchiu priaznivo vyvíjala situácia v Sedmohradsku. Knieža Žigmund Bátory s podporou varadínskeho kapitána Štefana Bočkaja potlačil proturecku opozíciu a Bočkaja vyslal do Prahy, kde v januári 1595 podpísal s Rudolfom spojeneckú zmluvu. Dohodli sa, že budú spoločne bojovať proti Turkom, neuzavrú separátny mier a do koalície priberú Moldavské a Valašské kniežatstvo. Súčasťou dohôd bol aj prísľub vydaja niektorej dcéry arcivojvodu Karola za Žigmunda Bátoryho s venom 100 tisíc zlatých. Po podpise zmluvy pripadla Štefanovi Bočkajovi delikátna úloha, vybrať pre knieža niektorú z dcér arcivojvodu Karola. Rozhodol sa pre Máriu Kristínu. O niekoľko týždňov sa nevesta v sprievode matky a tridentského biskupa uberala v ústrety svojmu budúcemu manželovi cez Liptov a Spiš ďalej do Sedmohradska. So sprievodom prenocovala v Levoči a mesto ju slávnostne uvítalo.[196] Bátorymu sa medzitým po-

[195] *Tamže*, i. č. 364/1595.
[196] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 128.

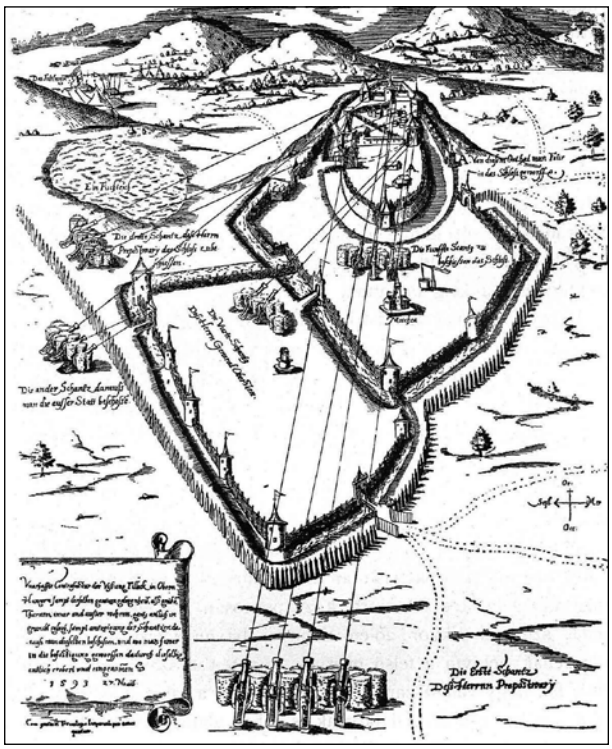
Obr. 43. *Pád Jágerskej pevnosti významne oslabil obranu Hornouhorského kapitanátu.*

darilo získať na svoju stranu aj ambiciózne valašské knieža Michala Chrabrého a vládcu v Moldavsku Štefana Razvana. Valašsko, Moldavsko a Sedmohradsko sa stali spojencami a ohrozili tak osmanské záujmy na Balkáne. Turci vyslali proti nebezpečnému zoskupeniu početné sily, ale v októbri 1595 v bitke pri Giurgiu utrpeli porážku. Zaneprázdnenie protivníka využili cisárske a uhorské oddiely a v septembri 1595 oslobodili Ostrihom. Vojna si vyžadovala mimoriadne finančné a materiálne prostriedky. Z dôvodov katastrofálnej neúrody viazlo zásobovanie vojsk a ich disciplína upadala. V snahe pokračovať v dobre rozbehnutej ofenzíve na január 1596 zvolal Rudolf II. snem do Bratislavy. Stavy sa napokon uzniesli, že aj magnáti, preláti a majetní šľachtici prispejú na armádu z vlastného mešca. Z každej poddanskej porty vo svojom vlastníctve museli obetovať po 9 zlatých. Z týchto peňazí mali vystrojiť jazdcov alebo pešiakov a od 15. mája ich po dobu 6 mesiacov vydržiavať v poli. Do zákona si šľachta presadila dodatok, že je to iba pre tento prípad a staré šľachtické slobody nesmú byť porušené. Ale v prípade, že tento zákon šľachtic nedodržal, hrozila mu exekúcia a trojnásobná výška oprávnenej sumy. Ďalší zo série zákonov nariadil šľachte aj osobnú insurekciu v prípade, že sa kráľ dostaví na bojisko. Uhorským vojakom bolo zakázané najímať sa do cudzích vojsk, s výnimkou pápežských. Dokonca aj tí, čo slúžili ako registrovaní kozáci, či v iných vojenských oddieloch v zahraničí, mali sa vrátiť domov a bojovať proti Turkom. Zakazovalo sa tiež z krajiny vyvážať sanitru potrebnú na výrobu pušného prachu, aj meď a predávať ju Turkom.

Obr. 44. *Hornouhorský kapitán Krištof Tiefenbach.*

V roku 1596 sa na bojisko osobne vypravil sultán, a to dodalo osmanským vojskám odvahy. Obkľúčili Jáger a po dvojtýždňovom obliehaní kapi-

Obr. 45. *Znovudobytie Fiľakovskej pevnosti v roku 1593.*

tán Pavol Ňári kapituloval. Pád Jágru znamenal hlboký prielom do uhorskej protitureckej obrany. Dvorská vojenská rada sa rozhodla, že pevnosť je treba dobyť späť. Cisárske vojská sa spojili so sedmohradskými a 26. októbra sa pri Mezökeresteši zrazili s tureckou armádou. Boj trval 3 dni a Osmani v nej so šťastím zvíťazili. Porážka kresťanských vojsk rozhodla o ďalšom osude Jágru. Turci si tu zriadili svoj tretí pašalík v Uhorsku a pevnosť sa na 90 rokov stala základňou pre vpády Turkov a Tatárov do bezprostrednej blízkosti Spiša. Na ťažení s cieľom vyhnať z Jágra Turkov sa zúčastnili mobilizovaní šľachtici zo Spiša aj ďalší ozbrojenci zverbovaní spomedzi poddaných. Na bojisko sa cez spišské a gemerské hory so svojim oddielom ponáhľal aj kežmarský zemský pán Sebastián Tököli. Vo svojom svedectve opísal starostovi zálohovaných miest Sebastiánovi Lubomirskému priebeh ťaženia a rozhodujúcu bitku, ktorej sa osobne nezúčastnil, lebo po príchode do hlavného tábora údajne upadol do akejsi choroby a musel sa vrátiť domov. Zároveň Lubomirského vyzval, aby mobilizoval svojich ozbrojencov a pripojil sa k spišskej brannej hotovosti.[197]

V nasledujúcom období sa vojna dostala do ďalšej fázy, keď sa jedna i druhá strana pokúšala dobyť niektorú z pevností v habsbursko-osmanskom pohraničí. Jednotlivé výpravy spotrebovali množstvo finančných a materiálnych prostriedkov a vyžiadali si veľa ľudských životov, ale povzbudzujúcich víťazstiev, ako oslobodenie Rábu Mikulášom Pálfim roku 1598, bolo poskromne.

Výsledkom vojnovej kampane bolo zbedačenie všetkých vrstiev obyvateľstva. Mali ho na svedomí plienenia Turkov a spojeneckých tatárskych tlúp, časté presuny a stále väčšie požiadavky zo strany kresťanských vojsk, neúrodné roky na prelome 16. a 17. storočia, mor dobytka a veľká morová epidémia v roku 1600. Podľa údajov levočského kronikára na jej následky len v meste pomrelo až 3 500 osôb. V niektoré dni pochovali až 80 obetí. Navyše slabá úroda v tom istom roku spôsobila neobyčajnú drahotu a hlad. Na levočskom trhu sa merica pšenice predávala za 4 zlaté a 50 denárov, jačmeňa 2 zlaté a ovsa zlatý 60 denárov. Za veľkej drahoty pred 75 rokmi mali byť ceny desaťnásobne nižšie.[198] Všeobecná bieda sa odzrkadľovala aj v znení niektorých snemových nariadení. V úvode k zákonu o vyberaní domovej dane sa hovorí:

> *„Obyvateľstvo tohto kráľovstva bolo následkom vojny uvrhnuté do takej chudoby a nedostatku, že to už nie je možné ďalej vydržať, a ak vojna ešte nejakú dobu potrvá, bude úplne vyhladené.“*

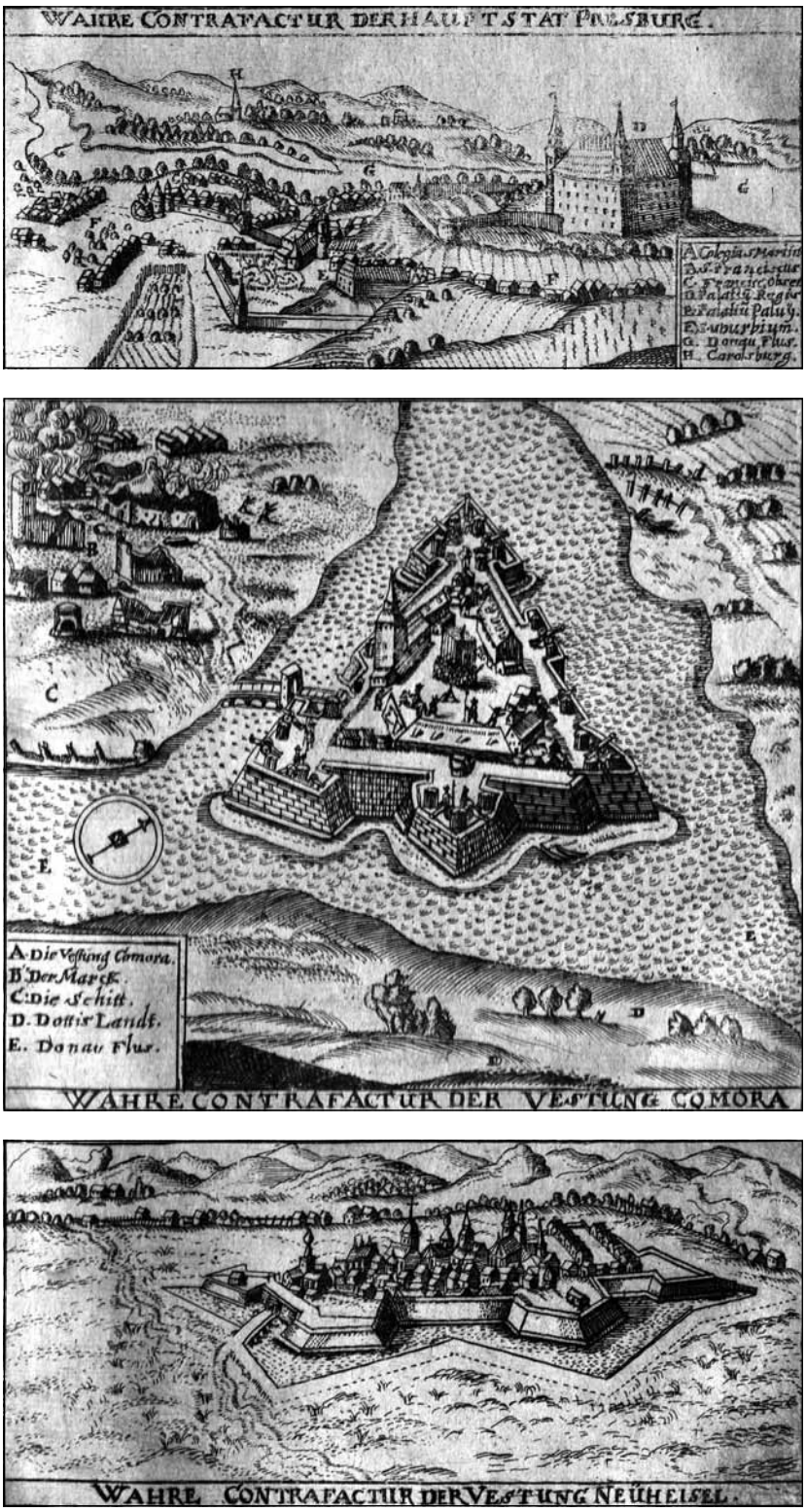
Hoci v týchto slovách je cítiť istú snahu vykresliť situáciu najčiernejšími farbami, zlomok účtov a súpisov Spišskej stolice z prelomu 16. a 17. storočia do značnej miery tieto slová potvrdzuje. Počet port sa v priebehu niekoľkých rokov zredukoval takmer o polovicu a podobný pokles zaznamenali aj počty zdanených domov. V dôsledku vojny s Turkami, moru a hladu v priebehu 5 rokov Spiš podľa všetkého stratil aj polovicu obyvateľstva.

V roku 1597 spišský podžupan vyúčtoval náklady stolice na mimoriadnu vojenskú výpravu. Na základe všeobecných pokynov stolica z každých 10 port postavila 3 jazdcov a 3 pešiakov.

[197] *Analecta Scepusii* 1, s 31 – 34.

[198] V roku 1525 na levočskom trhu stála merica pšenice 44 denárov, jačmeň 25 denárov, ovos 12 denárov. Desaťnásobný vzrast cien v období drahoty bol aj výsledkom inflácie, ktorú spôsobil dovoz striebra na európsky trh zo španielskych kolónií v Amerike. Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 29 a 129 – 130.

Po portálnej rektifikácii bolo v stolici napočítaných 344 a pol porty, čo znamenalo, že do poľa vypravili 98 jazdcov a toľko isto pešiakov. Na jedného jazdca bol mesačný žold 5 zlatých, na pešiaka 3. Spolu so žoldom kapitánov, desiatnikov, bubeníkov a zástavníkov mesačné výdavky na spišský vojenský kontingent boli 863 zlatých. Keďže v tom roku slúžili v poli celých 6 mesiacov, stolicu to stálo 5 262 zlatých.[199] Keďže portálne súpisy mali značné nedostatky, lebo za jednou bránou do sedliackeho hospodárstva žilo viacero rodín, v roku 1598 snem rozhodol, že sa vyberie vojenské subsídium 1 zlatý aj z každého domu bez ohľadu na to, či patrí šľachte, duchovenstvu, poddaným, alebo slobodníkom, či je to škola, krčma, starobinec alebo chalupa žobráka žijúceho len z almužny. Táto povinnosť sa vzťahovala aj na dediny Valachov a Rusínov, kde sa poplatky doposiaľ nevyberali. Aj zemskí páni museli zaplatiť za chalupy svojich poddaných po 50 denárov. Ak by sa zemepán zdráhal pripustiť sčítacích komisárov do svojich obcí alebo mestečiek, za trest mal zaplatiť trojnásobok svojej povinnosti. S výnimkou Levoče, kde bolo asi 550 budov, a zálohovaných miest na území Spišskej stolice napočítali spolu 4 980 domov, takže celkový príjem od poddaných a zemepánov z takto nastavenej domovej dane bol 7 470 zlatých. Stolica vybrala ešte taxu od kurialistov a kňazov, čo bolo 180 zlatých. Získané peniaze slúžili predovšetkým na žold jazdeckému a pešiemu oddielu, na odmeny veliteľom a 200 zlatých stála účasť dvoch

Obr. 46. *Systém protitureckých pevností, ktoré nechal vybudovať habsburský dvor na obranu Viedne, začal Bratislavou, pokračoval ku Komárnu a uzatvárala ho pevnosť v Nových Zámkoch.*

[199] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, i. č. 367/1597 – 1602.

Obr. 47. *Hornouhorský kapitán Juraj (Giorgio) Basta.*

zástupcov stolice na uhorskom sneme v Bratislave. V roku 1599 bolo odsúhlasené snemové nariadenie, že sa má domová daň vyberať už len zo sedliackych a želiarskych domov. Poldruha zlatého museli v dvoch splátkach zaplatiť poddaní a 50 denármi prispel zemepán. Snem rozhodol, že daňová povinnosť sa tentoraz vzťahuje aj na spišský záloh.[200]

V roku 1600 snem opäť povolil zdaniť sedliacke a želiarske domy, ale poddaným sa znížila povinnosť na 1 zlatý. Do sčítania sa mali zahrnúť len budovy, ktoré neboli opustené alebo vypálené Turkami či Tatármi.[201] V roku 1600 na Spiši vybrali daň z 3 229 domov, čo robilo dohromady 4 843 zlatých. Stoličné vojsko sa zriadilo v tomto roku podľa portálneho kľúča, a to tak, že zo 4 port bol postavený 1 pešiak. Na Spiši bolo evidovaných už len 216 port a tak bolo do poľa na dobu 6 mesiacov vypravených 50 pešiakov a na ich žold sa mesačne vynaložilo 250 zlatých. Spišská stolica musela prispievať aj na žold a stravu posádke na hrade Szendrö, ktorú tvorili sliezski kyrysníci a domáci husári. Spolu s ďalšími vynaloženými peniazmi to bolo v uvedenom roku 5 848 zlatých, ale túto sumu dane už nedokázali pokryť. O rok neskôr klesol počet zdanených domov na 2 680 a príjem z nich na 4 020 zlatých. V roku 1602 bolo na Spiši zdanených 2 317 domov a zaregistrovaných 176 port.[202] V roku 1603 napočítali v 3 okresoch Spišskej stolice iba 1964 domov. Napriek tomu, že šľachtické kúrie a fary neboli započítané, tieto čísla jasne dokumentujú úpadok za uplynulých 6 rokov.[203] Ani stolice na západe drancované Turkami nezaznamenali v tomto období taký drastický pokles zdanených obydlí. Napríklad v Nitrianskej stolici postihnutej na jeseň 1599 plienením Tatárov, ktorí vypálili 100 dedín, ubudla za to isté obdobie „len" tretina domov.

Všeobecný úpadok zrejmý aj zo súpisov domov a port sa premietol aj do postojov stoličných funkcionárov, u ktorých klesala ochota plniť príkazy vojenských veliteľov a to najmä z toho dôvodu, že široké vrstvy obyvateľstva boli postihnuté krajnou biedou. Keď snem v roku 1598 obnovil zákon o verejných prácach v rozsahu 6 dní z každej poddanskej porty, stolica túto povinnosť dlho ignorovala. Až v júni 1599, teda s odstupom viac ako jedného roka, hornouhorský kapitán Juraj (Giorgio) Basta vyzval šľachtu aj v mene panovníka, aby k pevnosti Szendrö konečne vyslala robotníkov na základe predpísaného rozvrhu, kde bolo predovšetkým potrebné vyčistiť hradné priekopy.[204] Poddaným sa však na roboty veľmi nechcelo, keďže Turci ovládali len 60 kilometrov vzdialený Jáger a okolie pevnosti bolo veľmi nebezpečné. Navyše cesta zo Spiša cez gemerské hory bola plná nástrah. Aj v apríli 1600 Basta opäť žiadal robotníkov o opravu spomínaného opevnenia, tak ako to ukladali snemové nariadenia. Vyhrážal sa, že aj pomocou vojska

[200] Zákonný článok 6/1599.
[201] Zákonné články 3 a 9/1600.
[202] Z portálneho súpisu bolo odpočítaných 96 port patriacich županovi Stanislavovi III. Turzovi. ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, i. č. 367/1597 – 1602.
[203] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108.
[204] *Tamže*, kart. 109, fasc. II, č. 143.

Obr. 48. *Arcivojvoda Matej Habsburský a turecký sultán Mehmed III.*

donúti spišských sedliakov splniť svoju povinnosť.[205] V tomto prelomovom období stolica dostala viacero upozornení, urgencií, napomenutí aj pokarhaní od vojenských veliteľov, ba dokonca aj od arcivojvodu Mateja, pretože nedokázala plniť uložené úlohy ohľadom vyzbierania peňažného subsídia aj zásobovania posádok pevností a poľných táborov. Keďže pomery sa zhoršovali, počet obyvateľstva klesal a šíril sa hlad, ťažko mohla podniknúť také opatrenia, aby ich uspokojila. Napriek oslabeniu obrany a klesajúcej podpore zo strany mnohých stolíc Osmanská ríša nedokázala na uhorskom bojisku zhromaždiť dostatok síl, keďže od roku 1596 vo východnej Anatólii zúrilo povstanie, ktoré sa podarilo potlačiť až po 6 rokoch krvavých bojov. Na pomoc v boji proti Habsburgovcom si v roku 1599 Mehmed III. privolal krymských Tatárov. Keď v máji začali prichádzať prvé tatárske oddiely do pohraničia, generál Basta vyzval stolice svojho kapitanátu, aby vyslali delegáciu na poradu do Blatného Potoka, ktorá sa bude konať 20. mája.[206] Tu boli dohodnuté podrobnosti obranných opatrení a vyslania vojska do poľa. Pružnosť, rýchlosť a pohotovosť pri plnení pokynov za použitia písomnej komunikácie a poslov je ešte aj dnes hodná obdivu. Už 23. mája Juraj Basta nariadil Spišskej stolici, aby v zmysle dohôd z Blatného Potoka vyslala svoje vojsko k Tarcalu, vzdialenému od Spiša vzdušnou čiarou 120 kilometrov, kam sa bez meškania musí dostaviť k 1. júnu.[207] Za Tisou sa zhromažďovali početné turecko-tatárske oddiely, ktoré si za svoj hlavný cieľ vybrali pevnosť Veľký Varadín, takže nebezpečenstvo vpádu na čas pominulo a stoličné oddiely sa rozišli. Vzhľadom na mizernú úrodu v predchádzajúcom roku vojská v poli

[205] *Tamže*, kart. 108, i. č. 384, s. 9.
[206] *Tamže*, i. č. 378/1599.
[207] *Tamže,* i. č. 379. Pravda, nad Bastovým rozkazom visí otáznik, či branná hotovosť Spišskej stolice naozaj v uvedenom termíne k Tarcalu aj dorazila.

Obr. 49. *Významným vojenským uzlom, ktorý bránil vstup Turkom na územie východného Slovenska, bola pevnosť Szendrö.*

a pohraničné pevnosti trpeli nedostatkom potravín. Vyvážať potraviny do cudziny bolo dokonca zakázané snemovým zákonom, ale na Spiši na to nebrali ohľad, obilie, víno i dobytok sa aj naďalej dodávali do Poľska, kde sa dali dobre speňažiť. V júni 1599 panovník poslal Spišskej stolici pokarhanie, vývoz striktne zakázal a nariadil, všetky prebytočné potravinové články dopraviť do fiškálnych skladov, alebo priamo do vojenských táborov, kde budú vykúpené.[208] Splniť kráľov príkaz nebolo mnohým po vôli a vojsku určené zásoby meškali alebo neprišli vôbec. Vojenskí velitelia sa v nasledujúcich mesiacoch viackrát obrátili na predstaviteľov stolice už aj s hrozbou rozpustenia hladujúcich oddielov, čo privodí vpád nepriateľa a vyplienenie stolice.

Napriek viacerým výzvam a urgenciám generála Bastu, Spišskej komory aj arcivojvodu Mateja ani povozy, ani potraviny v potrebnom množstve zo Spiša do vojenských táborov do konca augusta nedorazili. Početné skupiny Turkov a Tatárov, zhromaždené v pohraničnom pásme si vyžadovali energické opatrenia na obranu ohrozených území. Cisár Rudolf II. 4. septembra 1599 Spišskej stolici nariadil vykonať generálnu mobilizáciu všetkých dostupných síl, nie limitovanú podľa počtu port ako určovali snemové zákony.[209]

Zmobilizované vojsko dostalo od generála Bastu príkaz presunúť sa cez Rimavskú Sobotu k Fiľakovu, keďže Turci a Tatári sa ho chystali dobyť. V závere nariadenia hornouhorský veliteľ zdôraznil, že ak niekto zanedbá mobilizačný príkaz, bude zbavený majetku aj života.[210] Ale ani takéto hrozby nedokázali pohnúť spišskú šľachtu k väčšej aktivite. Už 10. októbra 1599 Basta stolici vyčítal, že doposiaľ nepotvrdila vykonanie mobilizácie, hoci ostatné stolice Horného Uhorska už zostavili svoje oddiely. Žiadal o vyplnenie rozkazu a okamžitý presun k Fiľakovu.[211] Ešte v polovici septembra Tatári vyplienili Nitriansku a Tekovskú stolicu odkiaľ odvliekli asi 13 tisíc ľudí a vypálili takmer 100 obcí. Túto skutočnosť Basta písomne oznámil Spišskej stolici 27. októbra a žiadal osobnú insurekciu šľachty. Navyše z každej porty mal byť postavený 1 ozbrojenec a stoličným silám prikázal tiahnuť k Rimavskej Sobote. Zdá sa však, že v rozkazoch aj v mobilizačných nariadeniach panovali zmätky, lebo už 30. októbra zmenil cieľ presunu a nariadil tiahnuť do tábora pri mestečku Mére, vzdialenému asi 30 kilometrov na juh od Košíc. Hornouhorský veliteľ získal informácie, že Turci sa koncentrujú pri Jágri a plánujú zaútočiť na Szendrö, Ónod alebo Diosgyör.[212]

Vo vojnovom roku 1599 sa Spišská stolica napriek prosbám, patriotickým výzvam i hrozbám príliš nevyznamenala, príkazy plnila nedostatočne a s veľkým oneskorením. Vo Viedni sa na jej počínanie množili sťažnosti. A tak arcivojvoda Matej dňa 2. februára 1600 stolicu prísne pokarhal za sústavné zanedbávanie povinnosti pri obrane krajiny. Uviedol aj konkrétne prípady od roku 1596, keď buď úplne ignorovala alebo neporiadne plnila príkazy na postavenie ozbrojencov. Zároveň zanedbávala požadované lustrácie vojska, subsidiálne dávky a vyčítal jej aj ďalšie prehrešky. Arciknieža v zastúpení cisársko-kráľovskej výsosti prikázal prísne vyšetrenie týchto prípadov a uviesť mená previnilcov. Odpoveď stolice obsahovala sťažnosti na prechmaty vojsk a na zložité pomery, ktoré zabránili splniť mnohé

[208] *Tamže*, i. č. 388/1599.
[209] *Tamže*, kart. 108, i. č. 369, s. 48 (401/1599).
[210] *Tamže*, i. č. 405/1599.
[211] *Tamže*, i. č. 407/1599.
[212] *Tamže*, i. č. 409/1599 a 412/1599.

Obr. 50. *V službách Habsburgovcov pôsobil v hodnosti sedmohradského kniežaťa striedavo aj Žigmund Bátory.*

Obr. 51. *Moldavský, valašský vojvoda a sedmohradské knieža Michal Víťaz.*

príkazy.[213] Ako dopadlo vyšetrovanie a či vinníci boli potrestaní, o tom pramene mlčia. Keďže pomery boli mimoriadne zložité a dosah ústrednej moci značne obmedzený, s najväčšou pravdepodobnosťou sa to obišlo bez následkov.

Ďalší priebeh vojny s Turkami ovplyvnili udalosti v Sedmohradsku. Keďže prakticky jediné použiteľné spojenie medzi Viedňou a sedmohradským kniežatstvom viedlo cez Spišskú stolicu, malo to priamy vplyv aj na tunajšie pomery. Knieža Žigmund Bátory vzhľadom na homosexuálne sklony a nekonzumované manželstvo sa s habsburskou princeznou Máriou Kristínou rozsobášil a upadol do hlbokých depresií. Rozhodol sa pre duchovnú kariéru a kniežatstvo prenechal cisárovi Rudolfovi. Ako kompenzácia mu boli prisľúbené vojvodstvá Opole a Ratibor a ročná apanáž 50 tisíc toliarov. V roku 1598 Sedmohradsko skutočne aj opustil, no už v auguste toho istého roka sa rozhodol pre návrat. Situácia bola zložitá. Turci využili zmätky a zaujali na západných hraniciach kniežatstva niekoľko pevností. Žigmund Bátory opäť zložil kniežaciu hodnosť a v marci 1599 abdikoval tentoraz v prospech svojho bratranca Ondreja Bátoryho, známeho humanistu, kardinála diakona a varmijského biskupa (hoci bez kňazských svätení). V krajine zároveň rástla nespokojnosť Sikulov, čo využil valašský vojvoda Michal a v októbri 1599 vtrhol do Sedmohradska a Ondreja Bátoryho porazil. Niekoľko dní po prehratej bitke sikulskí velitelia knieža zavraždili. Michal sa vyhlásil za Rudolfovho miestodržiteľa. Aby si zaistil vládu, vyjednával aj s Turkami a sultán Mehmed III. ho uznal za svojho vazala vo Valašsku aj Sedmohradsku. Zároveň ho aj Rudolf vymenoval za sedmohradského kráľovského námestníka. O politických zmenách v Sedmohradsku Spišskú stolicu upovedomil arcivojvoda Matej. So značným uspokojením oznámil, že valašský vojvoda Michal obsadil Sedmohradsko a vytrhol ho tak z rúk zradcov a kniežatstvo sa stalo cisárovou dŕžavou: „*Sily vašej najdrahšej vlasti vzrástli*“, pokračuje sa ďalej v liste, „*a tak môžete účinnejšie vzdorovať najstrašnejšiemu nepriateľovi kresťanstva.*“ Hornouhorského kapitána Juraja Bastu v mene cisára Rudolfa II. arcivoj-

[213] *Tamže,* i. č. 416 a 417/1600.

Obr. 52. *Ďalším zo sedmohradských kniežat bol Ondrej Bátory, kardinál a významný vzdelanec svojej doby.*

voda poveril vojensky zabezpečiť Sedmohradsko. Spišskú stolicu vyzval, aby ho podporovala, ale zároveň aby bránila svoje územie pred útokom vonkajšieho nepriateľa a bdela aj nad vnútornými protivníkmi, ktorí sa tiež v horných častiach krajiny vyskytujú.[214] Arcikniežа týmito slovami naznačil, že má poznatky o silnejúcej protihabsburskej opozícii. Tá zanedlho dala o sebe vedieť. Zatiaľ sa však veci vyvíjali rovnakým spôsobom ako v predchádzajúcich rokoch. Vojenskí velitelia posielali stolici príkazy zmobilizovať vojenské zložky, plniť kontribučné povinnosti, vyrovnať si niekoľkoročné nedoplatky, vysielať poddaných na opravu a stavbu pevností a zásobovať posádky potravinami. Sedmohradské zmätky sa však stupňovali, knieža Michal Chrabrý vo funkcii kráľovského námestníka si počínal príliš svojvoľne. V máji 1600 podnikol výpravu do Moldavska a kniežatstvo ovládol. Jeho skutočným cieľom bolo zjednotiť rumunsky hovoriace obyvateľstvo a vybudovať veľké Valašské kráľovstvo. To prekážalo nielen Habsburgovcom, ale aj Poľsku a Osmanskej ríši. Poľský kancelár Ján Zamojský organizoval vojsko, aby z Moldavska vyhnal oddiely valašského kniežaťa. Viacerí spišskí šľachtici i v bojoch s Turkami dobre vycvičení vojaci poddanského pôvodu sa dali najať do poľského vojska. To nezostalo bez odozvy a na konci júna 1600 arcivojvoda Matej Spišskej stolici pripomenul, že v súčasnej niekoľko rokov trvajúcej vojne sa pociťuje vážny nedostatok domáceho uhorského vojska. Veľké rozhorčenie mu spôsobilo, keď sa dozvedel, že bojovníci s vidinou lepšieho žoldu odchádzali slúžiť do cudziny, najmä však do Poľska, čo sa však rovná vlastizrade. Stolici nariadil, aby čo najrýchlejšie na svojom území pod hrozbou straty cti a hlavy vyhlásila zákaz slúžiť v zahraničí.[215] Situácia v Sedmohradsku sa stávala čoraz neprehľadnejšou. Valašský knieža Michal Chrabrý začal otvorene podporovať rumunských poddaných a pravoslávne duchovenstvo. Tým si však popudil sedmohradskú maďarsky cítiacu šľachtu. Tá vyhlásila všeobecnú mobilizáciu a za vodcu si zvolila Michala Čákiho (Csáky). Zároveň sa so žiadosťou o pomoc obrátila na Juraja Bastu. Hornouhorský kapitán vtiahol so svojím zborom do Sedmohradska, čím sa oslabila obrana severovýchodných stolíc. Preto cisár Rudolf II. 31. augusta 1600 mandátom vydaným v Prahe Spišskej stolici nariadil generálnu mobilizáciu. Príkaz dorazil do rúk podžupana so značným oneskorením, až 25. septembra, čo mohla spôsobiť šíriaca sa morová epidémia. Nariadenie panovníka malo zaiste inú váhu ako niektorého z vojenských veliteľov, no napriek tomu ho musel zopakovať v oveľa prísnejšom tóne. Všetci šľachtici sa mali mobilizovať, zároveň aj bojaschopní sedliaci.[216] Medzitým Michal Chrabrý utrpel od Poliakov niekoľko porážok vo Valašsku a Moldavsku a utiahol sa do Sedmohradska, odkiaľ sa vybral do Viedne a Prahy za cisárom Rudolfom II. V rozvrátenom kniežatstve sa začiatkom marca 1601 znova objavil Žigmund Bátory a nechal sa svojimi stúpencami opätovne zvoliť za knieža. Rudolf II. poveril Michala Chrabrého, aby spoločne s Bastom zakročili proti Bátorymu a jeho stúpencom. Ich spojené vojsko v auguste 1601 zvíťazilo, no

[214] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, i. č. 383, s. 57.
[215] *Tamže*, i. č. 435/1600.
[216] *Tamže*, i. č. 446/1600 a 449/1600.

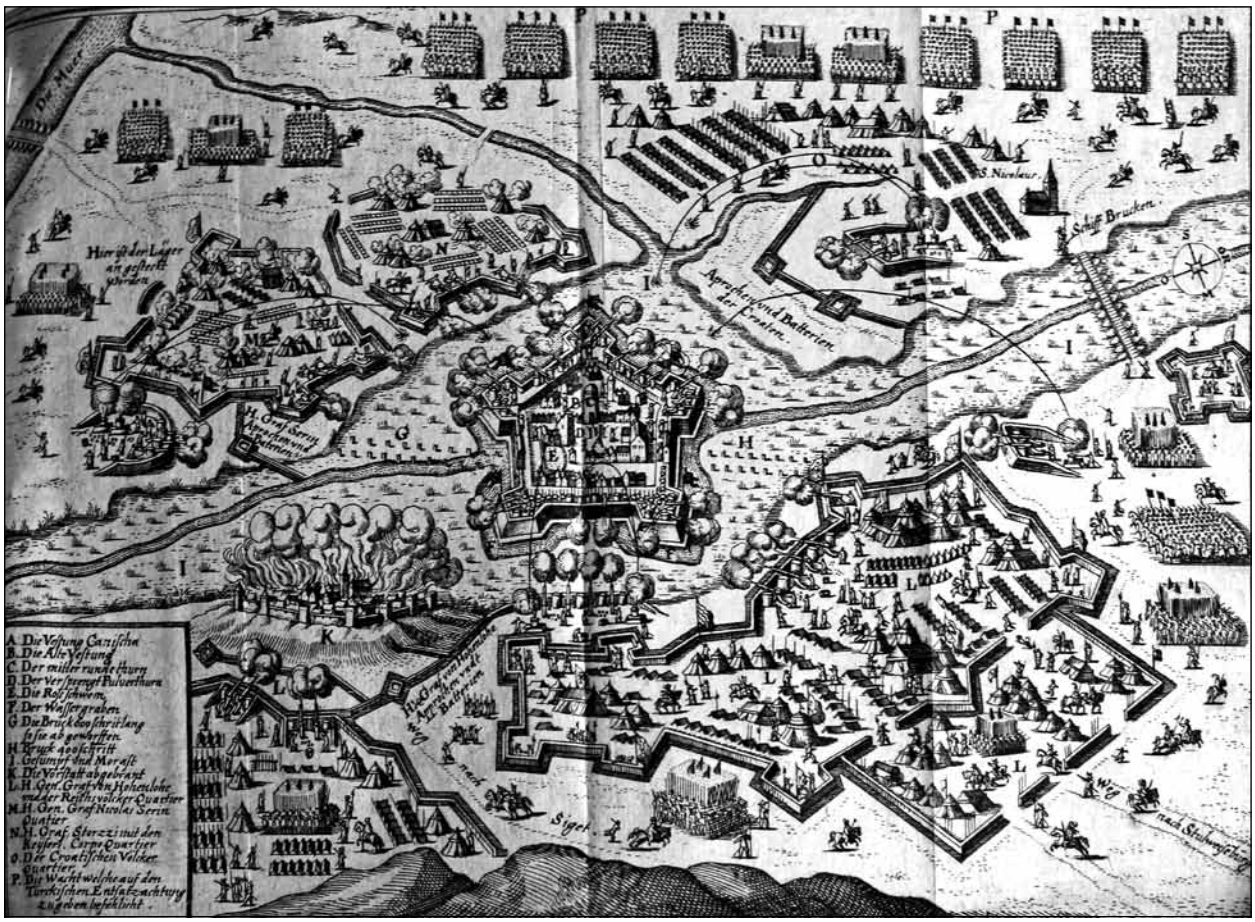

Obr. 53. *Tatársky, sedmohradský a janičiarsky vojak na dobovej kresbe.*

krátko po bitke bol Michal Chrabrý zákerne zavraždený. Žigmundovi Bátorymu tak svitla nová nádej udržať sa pri moci. Zabezpečil si podporu Turkov a pustil sa do boja s cisárskymi vojskami vedenými Žigmundom Rákocim a Bastom. Podľahol im a v júni 1602 definitívne rezignoval a navždy opustil Sedmohradsko. Súčasne s ťažko riešiteľnou situáciou v Sedmohradsku sa aktivizovali aj Turci a v Zadunajsku dosiahli niekoľko úspechov. Po niekoľkotýždňovom obliehaní na jeseň roku 1600 dobyli pevnosť Kanižu južne od Balatonu a zriadili si tu svoj štvrtý pašalík v Uhorsku.

Strata Kaniže znamenala, že hranica Osmanskej ríše sa nebezpečne priblížila k rakúskym krajinám Štajersku a Korutánsku. Rudolf II. na 25. január 1601 narýchlo zvolal snem do Bratislavy. V pozvánke poslanej Spišskej stolici ešte začiatkom decembra 1600 pripomína, aké veľké nebezpečenstvo vzniklo krajine po dobytí Kaniže, a preto sa stavy musia poradiť, akým spôsobom sa nielen účinne brániť, ale s pomocou Svätej ríše rímskej a ostatných kresťanských panovníkov oslobodiť Uhorsko.[217] Snem trval dva mesiace a za účasti zástupcov Spišskej stolice, kapituly a mesta Levoče odsúhlasil 33 zákonov, z nich len jeden sa netýkal vojenských záležitostí. Obvyklé vojenské subsídium vo výške poldruha zlatého sa nezdalo byť veľkou záťažou pre poddaných, no zároveň snem opätovne nariadil vyberanie nedávno zavedenej domovej dane. Poplatky od neprivilegovaného obyvateľstva sa takým spôsobom zdvojnásobili. Snem zároveň určil , že od obyvateľstva vybrané finančné prostriedky budú poskytnuté uhorskému poľnému vojsku a nie cudzím žoldnierom. Rôzne pomocné oddiely z habsburských provincií už dlhšiu dobu pôsobili na území krajiny a nie vždy bol z toho prospech. Na sneme stavy predniesli mnoho sťažností na vyčíňanie Valónov, v Zadunajsku a v niekoľkých slovenských stoliciach. Rovnakou pohromou boli aj polobojové zoskupenia hajdúchov. Pozostávali z rôznych deklasovaných živlov, a tak sa stále častejšie dostávali do potýčok s domácim obyvateľstvom. V lete 1601 5 hajdúskych oddielov táborilo v blízkosti Levoče a časť z nich vnikla cez bránu do mesta. Podarilo sa im vylúpiť vínnu pivnicu a ukradnúť aj peniaze, no mešťania napokon votrelcov zahnali. Mestská rada si na ich počínanie sťažovala u hornouhorského veliteľa a ten dal 2

[217] *MHH* III. Comitalia IX. ed.: Vilmos Fraknói a Arpád Károlyi. Budapest 1885, s. 483 – 484.

Obr. 54. *Pád strategickej pevnosti Kaniža na dobovej rezbe.*

kapitánov slobodných hajdúchov zodpovedných za levočské násilnosti popraviť.[218] Keďže Juraj Basta uviazol so svojím zborom v Sedmohradsku, arcivojvoda Matej 14. marca 1601 vymenoval za hornouhorského hlavného kapitána ďalšieho Taliana, Ferdinanda Gonzagu, a stoliciam prikázal plniť jeho rozkazy. Sotva sa Gonzaga ujal velenia, povolal predstaviteľov Spišskej stolice do Košíc, aby s nimi prerokoval zásobovanie vojska. Už 12. júna žiadal 32 záprahov aj s pohoničmi na prepravu ťažkého delostrelectva, hoci v Uhorsku túto činnosť už od stredoveku vykonávali slobodné kráľovské mestá.[219] Keď ale do 5. júla požadované záprahy do Košíc nedorazili, pohrozil stolici exekúciou. 2 000 sliezskych dragúnov vraj tiahne do Horného Uhorska. Hoci pôvodne ich chcel poslať do poľa, nedbanlivosť Spišskej stolice ho núti k tomu, aby pluk ubytoval na jej území a zostal tam tak dlho, až kým príkaz splnený nebude.[220] Keďže sa očakával nápor Turkov, Gonzaga 11. júla 1601 stolici nariadil generálnu mobilizáciu a vojsko malo byť už 22. júla v tábore pri Gönci. O niekoľko dní príkaz zrušil a požadoval do tábora poslať vždy z 20 domov 1 jazdca. To by znamenalo vystrojiť a poslať do poľa aspoň 130 jazdcov. No ani tento rozkaz nebol splnený, o čom svedčia ďalšie Gonzagove hrozby poslané 24. septembra. Keďže sa pomaly schyľovalo k zime, keď sa domáce oddiely rozpúšťali, stolica napokon oddiel zmobilizovala, ale opäť podnikla rôzne obštrukcie, aby ho nemusela vyslať do poľa. Ferdinand Gonzaga na konci októbra stolici vytkol, že svoju jednotku už pripravenú na boj opäť povolala domov. Nariadil, aby ju podžupan osobne do-

[218] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 130.
[219] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 109, i. č. 14/1601 a 17/1601.
[220] *Tamže*, i. č. 19/1601.

viedol ku Göncu, kde sa pripojí k výprave, ktorú vedie Sebastián Tököli.[221] Príčinou neochoty stolice vypraviť svoje ozbrojené sily do poľa bola obava o bezpečnosť na jej vlastnom území, neustále ohrozovanom presúvajúcimi sa, zväčša cudzími žoldnierskymi vojskami na bojisko do Sedmohradska. V septembri 1601 došiel na Spiš pokyn Uhorskej komory, aby stolica vyšetrila a zaznamenala všetky škody spôsobené Pezziho légiou. O výčiny žoldnierov sa zaujímal aj arcivojvoda Matej. Keďže boje v Sedmohradsku neutíchali aj počas nasledujúceho roku 1602, cez územie Spiša oboma smermi tiahli viaceré vojenské jednotky nemeckých a valónskych žoldnierov. Po nasadení v Sedmohradsku najčastejšie z nedostatku peňazí a zásob mužstvo zachvátila demoralizácia a počas presunu sa dopúšťalo rabovania. V apríli 1602 jeden vojenský oddiel plienil v Šarišskej stolici a tamojšia hotovosť sa mu postavila na odpor. Aj spišská šľachta sa na základe pokynu hlavného župana mobilizovala, aby zabránila lúpeniu.[222] Následkom takýchto neporiadkov obyvateľstvo severovýchodnej časti krajiny trpelo bez ohľadu na to, či to boli poddaní, mešťania alebo šľachta. Abovská stolica na kongregácii v Gönci sa rozhodla vyslať k cisárovi so sťažnosťou Juraja Kekedyho, dobre ovládajúceho nemecký jazyk. V tejto súvislosti sa obrátila aj na susednú Spišskú stolicu, aby zostavila svoje sťažnosti a poslala ich cisárovi a zároveň prispela na útraty spojené s touto misiou. V závere listu bolo zdôraznené, že je potrebné konať čo najrýchlejšie, lebo demoralizované nemecké vojsko ohrozuje všetky stolice.[223] V tejto dobe došlo k personálnej výmene na čele stolice. Stanislav (III.) Turzo v skutočnosti nezotrval v hlavnožupanskej funkcii ani dva roky a prepustil ju aj so Spišským hradom mladšiemu bratovi Krištofovi. Ten už v apríli 1602 ako hlavný župan vydal stolici prvé pokyny.[224] V nasledujúcom zložitom období Krištof Turzo riadil osudy Spišskej stolice až do svojej smrti roku 1614. Ešte v decembri 1603 pozval predstaviteľov tunajšej šľachty na svoju svadbu so Zuzanou Erdödyovou do Chtelnice.[225] Manželka pochádzala z mocnej magnátskej rodiny chorvátskeho pôvodu, jej otec Tomáš Erdödy bol kráľovským taverníkom a neskôr aj chorvátskym bánom a rovnako ako i jeho dcéra Zuzana patrili medzi horlivých katolíkov. To nezostalo bez účinku na evanjelika Krištofa Turzu zastávajúceho v náboženských záležitostiach neraz nejednoznačné postoje. Vplyvu manželky a svokra na istú dobu podľahol a konvertoval, ale po čase sa opäť stal evanjelikom.

Ani po definitívnom odchode Žigmunda Bátoryho sa pomery v Sedmohradsku nezlepšovali. Okupácia kniežatstva Bastovými vojskami, vysoké výpalné požadované od niektorých miest a drancovanie šľachtických majetkov a dedín nedisciplinovanými oddielmi vyvolali v krajine šľachtický odboj. Na jej čelo sa postavil Mojžiš Sékeľ (Székely Mózes), ktorého si časť stavov zvolila za knieža. Podporili ho aj Turci, a tak sa mu podarilo ovládnuť časť Sedmohradska. Do bojov na strane Bastových jednotiek mala vstúpiť aj branná hotovosť Spišskej stolice. Veliteľ pevnosti Veľký Varadín Pavol Ňáry na jar 1603 stolici oznámil, že Mojžiš Sékeľ a jeho turecký spojenec Bektaši paša dobyli pohraničné pevnosti Lugoš a Karansebeš a chytajú sa Sedmohradsko vyľudniť. Navyše Sékeľ lugošského kapitána Petra Husára vydal do rúk Betkašiho, ktorý ho dal sťať. Ňáry vyzval stolicu, aby organizovala vojenskú pomoc ťažko skúšanému Sedmohradsku.[226] Situácia, v akej sa stolica nachádzala, to sotva dovoľovala, ohrozovali ju demoralizované oddiely žoldnierov, ktoré sa vzbúrili a opúšťali Sedmohradsko. Ak stolica napokon splnila, čo od nej požadovali a zozbierala vojsko na výpravu, zvyčajne sa presúvalo k miestu zhromaždenia pomaly, často odpočívalo, vyčkávalo, ako sa veci vyvinú, a vôbec sa nesnažilo dodržať časový plán. Hornouhorskí vojenskí velitelia Gonzaga i Basta to stoličným predstaviteľom neraz vyčítali a žiadali nápravu.[227]

Mojžiš Sékeľ nedokázal v Sedmohradsku využiť svoje počiatočné úspechy. V júli 1603 utrpelo jeho šľachtické vojsko porážku pri Brašove od valašského vojvodu Radula, ktorého podporovali vzbúrení Sikuli, a knieža v nej prišiel o život. Na-

[221] *Tamže*, i. č. 22, 28, 31/1601.
[222] *Tamže*, i. č. 45/1602.
[223] *Tamže*, i. č. 72/1602.
[224] *Tamže*, i. č. 45/1602.
[225] *Tamže*, i. č. 169/1603.
[226] *Tamže*, i. č. 110/1603.
[227] *Tamže*, i. č. 75/1602.

priek odstráneniu hlavného protivníka si Basta ani potom nevedel zaistiť kontrolu, jeho násilnícke spôsoby rozširovali rady protihabsbursky naladených šľachticov podporovaných Turkami. Udalosti v Sedmohradsku mali vplyv na postoje šľachticov v kráľovskom Uhorsku, kde sa na začiatku 17. storočia vyostrovali rozpory medzi stavmi a dvorom.

Bočkajovo povstanie, Viedenský a Žitavský mier

Náboženské pomery v Uhorsku na prelome 16. a 17. storočia nemali obdobu vo vtedajšej Európe. Na čele krajiny bol síce katolícky panovník, ale katolícke bohoslužby boli na mnohých miestach zakázané a katolícky klérus vystavený ponižovaniu aj fyzickým útokom. Zemepáni trestali poddaných pokutami, ak sa odvážili navštíviť katolícku omšu. Takýto stav panoval aj na Spiši, o čom sa osobne presvedčil aj miestodržiteľ (od roku 1602) Martin Pete de Heteš (Martin Pethe de Hethes), ktorý bol zároveň spišským prepoštom, kaločským arcibiskupom, pravda len titulárne, správcom rábskeho biskupstva a uhorským kancelárom. Cisár Rudol II. vychovávaný niekoľko rokov v Španielsku bol na rozdiel od svojho otca oddaný katolíckej viere a v roku 1603 sa pokúsil o rekatolizáciu Košíc. Princíp augsburského náboženského mieru – čie panstvo, toho náboženstvo – užívaný protestantskými aj katolíckymi zemepánmi, panovníkovi takýto postup priamo umožňoval, keďže všetky slobodné kráľovské mestá mu boli priamo podriadené. Preto sa cítil byť oprávnený zasiahnuť do náboženských pomerov v Košiciach, ale narazil tu na odpor. Ten zlomila vojenská posádka, ktorej velil hornouhorský kapitán Ján Jakub Barbiano de Belgiojoso (Giorgio Jacobo Barbiano de Belgiojoso). Do funkcie nastúpil v júli 1603 a v tunajších zložitých pomeroch sa nedokázal dobre orientovať. Košickým protestantom zabral všetky kostoly a kazateľov vypovedal z mesta. Na obranu evanjelikov v Košiciach vystúpila solidárne protestantská šľachta i mestá. Jeden z vyhnaných košických kňazov Zachariáš Sommer našiel dočasný azyl v Levoči a v liste predstavenstvu Košíc napísal, že obyvateľstvo Spiša žije vo veľkom strachu, lebo vraj Barbiano poslal Tökölimu do Kežmarku list, aby odňal evanjelikom tamojšie kostoly a daroval ich katolíkom.[228] Boli to síce len falošné chýry, ale mimoriadne účinkovali na verejnú mienku.

Obr. 55. *Portrét hornouhorského kapitána Jána Jakuba Barbiana de Belgiojoso.*

Rekatolizácia namierená zatiaľ len proti košickým mešťanom spôsobila veľké rozhorčenie medzi protestantskou šľachtou. Na začiatok februára bolo do Bratislavy zvolané snemové zasadanie. Zo Spiša sa ho zúčastnili 2 vyslanci stolice, 2 zástupcovia mesta Levoče, hlavný župan a vyslanec kapituly. Snemové rokovania poznačili najmä náboženské roztržky. Reprezentanti evanjelických stavov slávnostne protestovali proti rušeniu náboženského pokoja, odoberaniu kostolov, zabavovania ich majetku a vyháňaniu protestantských kňazov. K protestným hlasom sa pridal aj podžupan Ladislav Horvát-Kiševič, a to aj v mene celej šľachtickej pospolitosti Spiša. Aby mal dôveryhodný doklad o svojom postoji, nechal si u miestodržiteľa palatínskeho úradu Mikuláša Ištvánfiho vystaviť písomné svedectvo, ktoré dostalo stoličné zhromaždenie k dispozícii.[229] Rudolf sľúbil, že sa o náboženských otázkach bude rokovať po tom, keď budú prijaté naliehavé zákony týkajúce sa najmä financovania vojny s Turkami. Ale hneď po odhlasovaní peňažnej

[228] Michal Suchý : *Dejiny Levoče*, vol. 1. Košice 1974, s. 170.
[229] *MHH* III. *Comitalia – Országgyűlési emlékek*, vol. 10 (1602 – 1604), ed.: Vilmos Fraknói a Árpád Károlyi. Budapest 1890. s. 523 – 526.

podpory stavmi rozpustil snem a z vlastnej iniciatívy pridal k 21 schváleným zákonom ešte jeden článok. Panovník tak obnovil všetky dovtedajšie zákony proti „bludárskym učeniam“, ktoré boli v minulosti snemom prijaté, vrátane drastických nariadení z rokov 1523 a 1525 o upaľovaní kacírov. Zároveň zakázal na snemoch debatovať o náboženských otázkach. Rudolfov postup rozhorčil protestantskú šľachtu. Bol to zjavný útok na ich náboženstvo, ale aj porušenie snemového práva. Na všetky hodnoverné miesta a aj do Spišskej komory prichádzali hromadné protesty. Nespokojná hornouhorská šľachta sa 8. septembra 1604 zišla v Sečovciach, kam boli pozvaní aj zástupcovia piatich miest. Ostro sa postavili proti predchádzajúcim rekatolizačným krokom a zabavovaniu majetkov košickým veliteľom Barbianom.

Levoča do Sečoviec svojich zástupcov neposlala, lebo mešťania už vedeli, že aj u nich sa chystá podobný zákrok ako v Košiciach, a nechceli dať cisárskej strane argument vo svoj neprospech. Richtár a mestská rada oznámili Prešovu, že miestodržiteľ a spišský prepošt Martin Pete odoberá liptovským evanjelikom kostoly a má taký istý príkaz aj pre Levoču a zálohované mestá.[230]

V tom istom čase, keď zvesť o zákone proti protestantom rozbúrila verejnú mienku, sa Turci pokúšali o dobytie Ostrihomu, strateného pred deviatimi rokmi. Veľká časť cisárskej armády bola presunutá z východného Uhorska a Sedmohradska na západ, čo oslabilo generála Barbiana, ktorý práve konfiškoval majetky Štefana Bočkaja, podozrivého z konšpirácie s Turkami a protihabsburskou opozíciou v Sedmohradsku. Barbianova intervencia však dopadla katastrofálne. V zrážke pri Dioseku v Biharskej stolici boli jeho jednotky v polovici októbra porazené. Nečakané víťazstvo Bočkaja uviedlo do pohybu celý severovýchod krajiny, posádky pevností Szendrö, Kalló, Putnok i hrad Krásna Hôrka prešli na jeho stranu. Niekoľko dní pred Barbianovou porážkou stroskotal aj pokus Martina Peteho vymôcť od levočských mešťanov splnenie cisárovho rozkazu a vrátiť katolíckej cirkvi všetky kostoly, školy, kláštor, faru i majetky. Napriek tomu, že Peteho sprevádzal na katolícku vieru čerstvo konvertovaný spišský župan Krištof Turzo, mešťania sa postavili na odpor, ktorý hrozil prerásť do vzbury. Na stranu Levoče

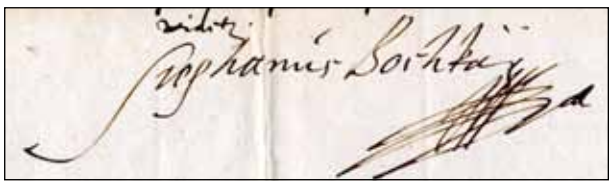

Obr. 56. *Portrét uhorského kráľa Mateja II., jeho pečať a podpis.*

[230] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 171.

Obr. 57. *Portrét sedmohradského kniežaťa Štefana Bočkaja, jeho pečať a podpis.*

sa postavili aj ostatné mestá Pentapolitany a na spoločnej schôdzi v Prešove vydali vyhlásenie namierené proti panovníkovi. Ich radikálne stanovisko zrejme ovplyvnili zvesti o Barbianovej porážke.[231] Martin Pete rýchlo opustil Spiš, hoci ho trápila podagra, a ponáhľal sa do Bratislavy. Členovia kapituly sa aj s cennosťami utiahli na Spišský hrad ku Krištofovi Turzovi. Tak sa skončil prvý pokus o rekatolizáciu na Spiši.[232]

Belgiojoso sa po neúspechu pri Dioseku pokúsil stiahnuť zvyšky svojich oddielov do Košíc, no mešťania mu odmietli otvoriť brány, pretože mali v živej pamäti odobratie kostolov, a tak pokračoval v ústupe. Pôvodne plánoval ostať v Levoči, ale mesto mu ako prenasledovateľovi protestantov tiež odmietlo vstup za svoje brány. Útočište našiel na Spišskom hrade, kde ho prijal spišský župan Krištof Turzo.

Medzitým Bočkajove tlupy dorazili ku Košiciam, ale košickí mešťania sa obávali vpustiť aj ich, lebo sa množili povesti, že divokí hajdúsi budú vraždiť Nemcov. Strach sa rozptýlil, keď ich ubezpečili, že prišli iba vykynožiť pápežencov, teda katolíkov.[233] V posledný októbrový deň velitelia hajdúchov Blažej Lipaj a Blažej Német vtiahli do Košíc, kde ešte toho istého dňa vydali proklamáciu a vyhlásili sa za ochrancov svätej a pravej kresťanskej viery, ktorí sa zbraní chopili v mene Ježiša Krista, kresťanskej viery a na obranu vlasti.[234] O niečo neskôr do mesta zavítal aj Štefan Bočkaj a odtiaľto do všetkých stolíc a kráľovských miest rozposlal patriotické proklamácie, ktoré vyzývali vlastencov k záchrane ozajstného kresťanského náboženstva a slobody národa. Bočkajove výzvy sa nestretli s veľkým nadšením najmä vo východoslovenských mestách združených v Pentapolitane. Bočkaj ako kalvín a jeho hajdúsi u evanjelických mešťanov prevažne nemeckej národnosti vyvolávali znepokojenie a strach.

Krátko po obsadení Košíc vzbúrencami sa na Spiši objavili prvé oddiely hajdúchov. Vyplienili kapitulu a väčšinu šľachty prinútili prisahať vernosť Bočkajovi. Levočskí mešťania na výzvu náčelníka hajdúchov Blažeja Németa pripojiť sa k odboju spočiatku nereagovali. No keď im pohrozil ohňom a mečom, podrobili sa. Splni-

[231] *Tamže*, s. 174 – 175.
[232] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen.* Budapest 1922, s. 199.
[233] Pozri Anton Harčar : *Historický význam protireformácie v Košiciach v roku 1604*. Budapest 1942, s. 84: „alhier kommen nur die papisten auszurotten".
[234] Johan Ribini : *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae a Ferdinando I. usque III*. Posonii 1787, s. 329.

li aj Bočkajov príkaz a povstalcom poskytli delá a zásobovali ich potravinami. V meste i na okolí medzitým došlo k niekoľkým dramatickým zrážkam medzi hajdúchmi a obyvateľstvom, ktoré sa našťastie skončili bez väčšieho krviprelievania. V nasledujúcich dňoch sa náčelníci Bočkajových ozbrojencov Blažej Lipaj a Blažej Német s niekoľkými tisíckami ozbrojencov pokúšali dobyť Spišský hrad. Obliehanie sa začalo 8. novembra 1604 a trvalo viac ako mesiac. Niekoľko pokusov o zdolanie múrov dobre vyzbrojená a vycvičená posádka, navyše posilnená Belgiojosovými oddielmi, úspešne odrazila. Spomedzi obrancov padol len jeden taliansky zástavník. Vodca hajdúchov si uvedomoval, že hrad je nad jeho sily, a pokúšal sa získať Krištofa Turzu pre odboj. Barbiano Belgiojoso dával však pozor na správanie hradného pána. Keď výzvy i hrozby zostali bez účinku, hajdúsi začali plieniť Turzove majetky. Vyrabovali a vypálili takmer všetky dediny aj mestečká patriace k Spišskému hradnému panstvu. Veľké škody spôsobili v Smolníku, kde zdevastovali väčšinu domov a zničili aj zariadenia na čerpanie cementačnej vody, ktorá vraj v priebehu niekoľkých hodín „*dokázala zmeniť kus železa na meď*“.[235]

Kým sa vzbúrenci pokúšali dobyť Spišský hrad, aby zúčtovali s Belgiojosom a zvyškom jeho vojska, Viedeň vyslala na východ početný žoldnierský kontingent pod vedením generála Juraja (Giorgia/Giorga) Bastu. Hajdúsi a pomocné osmanské oddiely sa mu pri Ožďanoch postavili do cesty, ale utrpeli krvavú porážku. Basta si prebojoval cestu až ku Košiciam. Pred prichádzajúcim cisárskym zborom sa Bočkaj stiahol ku Göncu a tu sústreďoval svoje roztrúsené sily. Prvého decembra 1604 z mestečka poslal výzvu obyvateľom Spišskej stolice, aby v záujme záchrany vlasti a obrany náboženstva sa proti Bastovi chopili zbrane. Ako jeden z dôvodov uviedol, že v prípade, ak nepriateľ dobyje Košice a potlačí odboj, krajina sa stane korisťou Turkov a Tatárov, lebo len on ich vďaka priateľstvu so sultánom udrží na uzde.[236] Okrem nezvyklej argumentácie je na dokumente pozoruhodné, že je napísaný po maďarsky, čo bol doposiaľ ojedinelý jav. To zároveň potvrdzovalo silné nacionálne podtóny, ktoré patrili k sprievodným javom odboja. Bočkajove obavy zo straty Košíc sa ukázali ako neopodstatnené, keďže v dôsledku vytrvalých jesenných dažďov

Obr. 58. *Hajdúske vojsko v dobovom vyobrazení.*

prišli Bastove oddiely pod košické hradby v zúboženom stave. Veľká časť mužstva ochorela a trpela vyčerpanosťou, a preto sa cisársky vojvodca o dobytie mesta ani nepokúsil. Po troch dňoch odtiahol k Prešovu a mesto požiadal, aby mu otvorilo brány. Prešovskí mešťania sa obrátili na Bardejov, Levoču a Sabinov, aby sa poradili o spoločnom postupe. Napokon 4 mestá Pentapolitany uzavreli s generálom zmluvu, že ho budú podporovať, ak bude rešpektovať ich práva, výsady aj náboženskú slobodu a potvrdí to prísahou. Prešov potom otvoril Bastovým oddielom brány. To však znepokojilo Lipaja a Németa pokúšajúcich sa o dobytie Spišského hradu a obliehanie prerušili. Hajdúske vojsko opustilo Spiš a stiahlo sa za Branisko. V tábore zanechali 4 veľké delá, ktoré im poskytla Levoča. Stali sa korisťou hradnej posádky.[237]

Spišská stolica sa ocitla v zložitej situácii, na hrade bol Barbiano s nemeckými a valónskymi žoldniermi aj dedičný župan Krištof Turzo, Prešov a okolie ovládal Basta, Levoča zložila prísahu vernosti panovníkovi. Ale Bočkajove tlupy kontrolovali susednú Abovskú i Gemerskú stolicu. V snahe nakloniť si váhajúcu šľachtu, Basta poslal

[235] Nicolaus Istvanffy : *Regni Hungariae historia*. Coloniae Agrippinae 1724, s. 501.
[236] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, fasc. II. i. č. 210.
[237] Jeromos Bal : *Szepesvára története*. Lőcse 1914, s. 63.

Obr. 59. *K významným dejateľom Uhorského kráľovstva na začiatku 17. storočia patril palatín Štefan Ilešházy.*

Spišskej stolici 14. januára 1605 výzvu, aby prísahou potvrdili vernosť panovníkovi. V tom prípade sa zaviazal chrániť životy a majetky, rešpektovať slobody, privilégiá i náboženstvo.[238] Stolica vyslala do Prešova posolstvo na čele s podžupanom Ladislavom Horvátom, aby v mene šľachty zložili prísahu a s Bastom uzavreli dohodu. Jej súčasťou bol záväzok zásobovať žoldnierov potravinami a postaviť ozbrojencov na stráženie horských prechodov z Gemera. Cisársky generál, ktorý v dohode užíval prázdny titul miestodržiteľa Sedmohradského kráľovstva a pána v Chuste a Marmaroši, zároveň potvrdil, že pred vzbúrencami bude stolicu ochraňovať.[239]

Arcivojvoda Matej, ktorý sa iniciatívne ujal riadenia politických záležitostí v Uhorsku namiesto do depresií čoraz viac upadajúceho Rudolfa, sa pokúsil s uhorskými stavmi rokovať. Na Trojkráľový sviatok roku 1605 narýchlo zvolal do Bratislavy snem, pozvánky dostala aj Spišská stolica, Levoča, kapitula a osobitne i župan. Do Bratislavy sa však dostavil len reprezentant kapituly a Krištof Turzo, reprezentanti spišskej šľachty na snem neprišli. Spomedzi zástupcov stolíc sa do Bratislavy unúvali iba bratislavskí a nitrianski vyslanci, no nepočkali ani na začiatok rokovania. Miestodržiteľovi Martinovi Petemu sa ospravedlnili, že ich rodiny a majetky sú ohrozené vzbúrencami, a ponáhľali sa domov organizovať obranu.[240] Pokus o krajinský snem sa skončil fiaskom, zúčastnila sa ho len menšia časť magnátov, pár stolíc, katolícka hierarchia a vyslanci niekoľkých miest. Napriek zmluve s Bastom si obyvateľstvo Spišskej stolice aj Šarišskej stolice veľa vytrpelo od jeho nemeckých, talianskych a najmä valónskych žoldnierov, ktorí zháňali potravu aj korisť. Obyvateľstvo si od nich viac vytrpelo ako od hajdúchov, lebo často im zabavili aj šatstvo a iné potrebné veci. Rovnakým spôsobom si počínali aj Belgiojosovi vojaci, ktorí po odchode hajdúchov v prvých mesiacoch roku 1605 vyrážali zo Spišského hradu na všetky strany. Bezpečnostné pomery boli natoľko rozvrátené, že ustal aj obchodný ruch, málokto sa odvážil vydať sa s tovarom na cestu. Na mnohých miestach obyvateľstvo pred terorom žoldnierov ušlo do lesov.[241] Medzitým si Bočkaj upevnil vojenskú aj politickú pozíciu. Podarilo sa mu dobyť pevnosť Satmár, zabezpečiť si podporu Moldavska. Potvrdením slobody pre Sikulov si ich získal na svoju stranu, a tak ho 21. februára sedmohradský snem zvolil za knieža. Zároveň začal robiť poriadok so svojimi ozbrojencami a zriadil riadne hajdúske vojsko pod vedením Františka Rédeyho. Náčelníkom zmobilizovaných stoličných oddielov sa stal Valentín Druget, ktorý sa ujal funkcie hlavného veliteľa celej povstaleckej armády. Pomocné oddiely Turkov a Tatárov však naďalej bojovali na vlastnú päsť a bolo náročné udržať ich na uzde. Dôležitú úlohu v ďalšom vývoji povstania zohral vplyvný magnát Štefan Ilešházy, ktorý sa vrátil z poľského exilu, kam sa pred časom musel uchýliť pred hroziacim trestom smrti v dôsledku sporu s panovníkom. Ilešházymu sa podarilo získať na stranu odboja doposiaľ váhajúcu šľachtu. V apríli 1605 sa v Serenči (Szerencs) zišli vzbúrené uhorské stavy a Štefana Bočkaja zvolili za uhorské knieža. Prijali aj 32 ustanovení, z ktorých vyplývala snaha dať

[238] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 108, fasc. II., i. č. 218.
[239] *Tamže*, i. č. 222.
[240] Copia literarum domini locumtenentis Hungariae die 4. februarii anno 1605 ad suam serenitatem datarum, in: *MHH* III. *Comitalia – Országgyűlési emlékek*, vol. 11 (1605 – 1606), ed.: Árpád Károlyi. Budapest 1899, s. 116 – 118.
[241] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 200.

odboju akýsi právny rámec a zaviesť poriadok a disciplínu. Snem nariadil mobilizáciu šľachty, reštitúciu zhabaných majetkov, ale len tým, ktorí sa pridali k odboju, opraviť cesty a vrátiť krajinským pánom utečených poddaných. Potulujúci sa hajdúsi mali byť okamžite uväznení a tým, čo vylúpili kostol, bez ohľadu na postavenie hrozila smrť na hranici. Za poškodenie mlyna sa mala hajdúchom uťať ruka. Ak by ho spálili, tiež ich mali upáliť. Keďže poľskí susedia sa medzičasom dopustili mnohých neprávostí, stavy poprosili Bočkaja o vypravenie poslov k poľskému kráľovi, aby sa roztržky urovnali. Snem sa ďalej uzniesol, že mesto Prešov ako hlavné hniezdo nepriateľa musí byť dobyté aj s pomocou obliehacích strojov a delostrelectva, jeho obyvatelia ako notorickí protivníci kruto potrestaní a mesto úplne zničené tak, ako to kedysi urobil kráľ Atila so severotalianskym mestom Argentom.[242] Toto nariadenie bolo zbytočné, lebo už začiatkom apríla Basta opustil Prešov a zanechal tam len malú posádku. Jeho oddiely vtiahli cez Branisko na Spiš a pokračovali cez Spišské Podhradie a Spišskú Novú Ves smerom na západ. Jeden z Bastových vyšších veliteľov, gróf Hohenlohe von Mansfeld, sa zastavil na obed v Levoči, na ktorom sa zišla celá mestská rada a prosila ho o radu, čo mala robiť, keď vojsko odchádzalo a celé územie nechávalo napospas nepriateľovi. Z jeho vyhýbavej odpovede však Levočania veľmi nezmúdreli, a tak vyslali posla k samotnému Bastovi. Generál im sotva mohol poradiť niečo iné. V písomnej odpovedi zdôraznil, aby zostali verní panovníkovi a bránili sa, ako môžu a vedia. Po Bastovom odchode oddiely povstalcov opäť vtiahli na Spiš. Asi 4 tisícky hajdúchov sa 18. apríla 1605 utáborili pod Levočou a ich velitelia Ján Dežőfi (Desewffy/Deseffy) a Mikuláš Šenej (Sennyey) vyzvali mesto, aby sa vzdalo.[243] Mešťania však neboli ochotní otvoriť povstalcom brány a dali im na vedomie, že Bočkajovi sa poddajú, až keď ovládne celú krajinu. Súčasne prisľúbili, že nechajú na pokoji povstalecké vojská, ale len za predpokladu, keď nebudú pustošiť mestské majetky. Príčinou odmietnutia dohody s povstalcami boli tradičná vernosť levočských mešťanov zákonnému panovníkovi, ktorú mnohokrát prejavili v predchádzajúcich časoch, a aj protinemecké nálady v povstaleckom vojsku. Prešovskí mešťania dali levočským písomne na vedomie, že „*uhorský národ prenasleduje Nemcov viac ako odvekí nepriatelia*“ (t. j. Turci).[244] Bočkajovci sa nepokúšali mesto hneď pokoriť, no Levočania si boli vedomí vážnosti situácie a pripravovali sa na obranu. Zároveň vyslali k arcivojvodovi Matejovi posla so žiadosťou o pomoc. Odpoveď prišla až na konci mája a pre levočských mešťanov, ani pre spišských šľachticov, ktorí zotrvávali na strane cisára, nebola nijako povzbudivá. Arcivojvoda s ľútosťou konštatoval, že „horonouhorský revír“ muselo cisárske vojsko opustiť a vydať ho do rúk rebelantov. Žiadal zachovať vernosť a sľúbil za ňu odmenu. Okamžitú pomoc však prisľúbiť nemohol, mala prísť najskôr v auguste až v septembri.[245]

Medzitým sa povstalecké vojsko ujalo iniciatívy. Ovládlo Považie, banské mestá a 5. mája 1605 otvorila Bočkajovcom brány aj Trnava. V nasledujúcich dňoch sa povstalci zmocnili Nitry a pustošili majetky veľmožov, ktorí zostávali na strane cisára. Stanislav Turzo v obave o osud svojich poddaných v dedinách šintavského a hlohoveckého panstva prešiel na Bočkajovu stranu. Jeho príklad nasledoval aj spišský župan Krištof Turzo, i keď vyrabovaným majetkom na okolí Spišského hradu to už pomôcť nemohlo, a vybral sa za kniežaťom do Košíc, kde mu zložil prísahu vernosti.[246] To podstatne ovplyvnilo situáciu na Spiši. Levočania však aj naďalej pokračovali v odpore. Od mája 1605 došlo k viacerým zrážkam medzi žoldniermi mesta a Bočkajovými hajdúchmi, ktorí sa neustále pokúšali ničiť mestské majetky a plieniť levočské poddanské obce. Náčelník jednej z hajdúskych bánd operujúcich na Spiši s príznačným menom Matej Tolvaj (Zlodej) 16. augusta 1605 vtrhol do levočských dedín Ulože a Závady a ulúpil obyvateľom kone a dobytok. Vavrinec Gróf s levočskými pešiakmi ich začali prenasledovať a došlo aj k otvorenej zrážke, no korisť sa nepodarilo zachrániť. Levočania však vyplienili niekoľko šľachtických kúrií v Hrhove, lebo aj páni z Hrhova (Hrhovský/Harhovský/Görgeyovci)

[242] A szerencsi gyűlés végzesei, in: *MHH III. Comitalia* 11, s. 161 – 167.
[243] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*. Lőcse 1910, s. 138.
[244] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 180.
[245] *Tamže*, s. 182.
[246] Nicolaus Istvanffy : *Regni Hungariae historia*, s. 507.

spolupracovali s hajdúchmi a nasmerovali ich do levočských poddanských dedín. Mestskí vojaci sa zmocnili dobytka, koní, ale aj striebra. Dokonca vylomili debnu podžupana a zmocnili sa stoličného pečatidla.[247] To však už boli prípravy na pokorenie Levoče povstalcami v plnom prúde. Začiatkom augusta 1605 košický kapitán Mikuláš Šenej písomne vyzval mesto, aby sa poddalo, no mešťania odmietli. V nasledujúcich dňoch organizoval šľachtické vojsko na dobytie Levoče. K oddielom košického kapitána sa pripojil aj spišský župan Krištof Turzo. Večer 21. augusta pritiahlo niekoľko jednotiek hajdúchov k mestu a spálili majere, hostinec a mlyn. Hlavné vojsko vedené Šenejom a šarišským podžupanom Jánom Bertótym (Berthóty) táborilo zatiaľ v Jamníku. Tvorila ho prevažne šľachtická insurekcia Šarišskej a Abovskej stolice. Levočania boli v ťažkej situácii, úroda na poliach práve dozrievala, ale opustiť opevnené mesto bolo veľmi nebezpečné. Preto aj vôľa k odporu postupne slabla. Navyše sa rady protivníkov v najbližších dňoch mali rozrásť aj o insurekciu Spišskej stolice. Medzi spišskou šľachtou mali levočskí mešťania veľa nepriateľov. Kongregácia zvolaná do Spišského Podhradia rozhodla o mobilizácii. Z 3 zdaňovaných domov sa mal postaviť 1 peší strelec a v nedeľu po Sviatku svätého Bartolomeja (28. augusta) sa zmobilizovaní ozbrojenci museli zhromaždiť v tábore stoličného vojska v Hrhove. Stolica vyslala k Mikulášovi Šenejovi do Jablonova Ladislava Horváta a Žigmunda Mariášiho, aby ho informovali o opatreniach. Medzitým Levočania rokovali o podmienkach kapitulácie a na konci augusta 1605 bola oboma stranami dohoda prijatá. Levočskí mešťania, podobne ako obyvatelia ostatných miest Pentapolitany, sa z donútenia pripojili k Bočkajovmu odboju a v nasledujúcich mesiacoch sa snažili, aby nepodnikli nič, čo by im znemožnilo požiadať cisára o milosť.[248] Po kapitulácii Levoče zavládli na niekoľko mesiacov pokojnejšie časy, čo umožnilo aspoň čiastočne odstrániť škody spôsobené obyvateľstvu v prvom roku Bočkajovho odboja. Okrem obcí patriacich k hradnému panstvu boli úplne spálené Batizovce, Mengusovce, Slavkov, Iliašovce, Uloža, Oľšavica a Folkmár. Čiastočne ľahli popolom Vikartovce, Spišské Bystré (Kubachy), Kravany, Hrabušice, Spišský Štvrtok, Letanovce, Arnutovce, Smižany, Dravce, Torysky, Harichovce, Chrasť, Domaňovce, Klčov, Vojkovce, Švedlár, Štós, Smolník, Mníšek nad Hnilcom, Kojšov, Žakarovce, Margecany a Kluknava. Preto stolica vyhotovila upravený portálny súpis všetkých troch svojich okresov a zároveň aj súpis domov.[249]

[247] ŠA LE, SŽ, kongregačný protokol č. 8, (1605 – 1613), s. 1 – 2.

[248] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 183 – 184. Podrobnejšie o osudoch Levoče v období Bočkajovho povstania píše Kálmán Demkó : Lőcse a Bocskay-felé fölkelésben, in: *Századok*, roč. 17, 1883, s. 844 – 856.

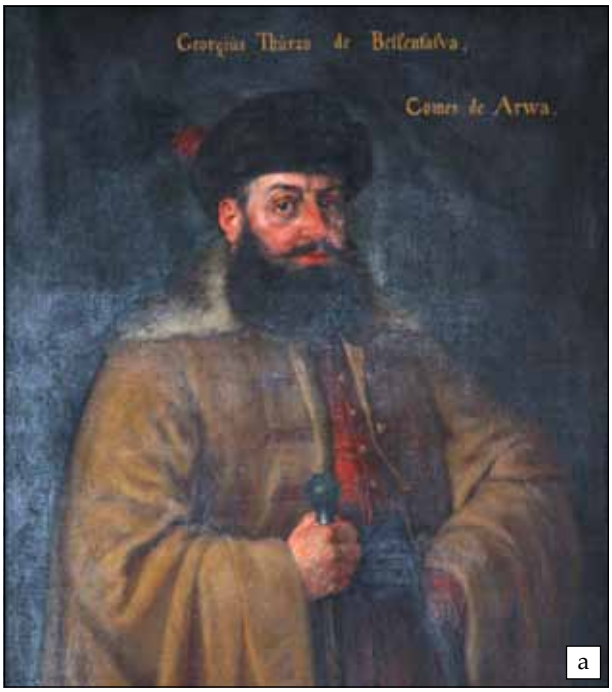
[249] Škody napáchané počas Bočkajovho povstania vykresľuje dobový prameň – ŠA LE, SŽ, kongregačný protokol č. 8, 1605 – 1613), s. 140 – 149:

Počet opravovaných domov (ďalej d.) a pôrt (ďalej p.) v Spišskej stolici v Roku Pána 1605 (*Numerus rectificatarum portarum et domorum in comitatu Scepusiensi Anno Domini 1605*):

Prvý okres:
Slovenská Ves (domy 22, porty 2); Výborná (d. 10, p. 2); Lendak (d. 13); Kacvín (d. 22, p. 4); Nižné Lapše (d. 4, p. ¾);Vyšné Lapše (d. 7, p. 2); Franková (d. 10, p. 1 ½); Tribš (d. 4, p. ½) ; Nová Belá (d. 13, p. 2 ¾); Krempachy (d. 17, p. 4); Fridman (d. 6, p. 1); Nedeca (d. 17, p. 1 ¾); Spišská Stará Ves (d. 31, p. 4 ½); Matiašovce (d. 4, p. 1 ¼); Spišské Hanušovce (d. 5, p. 1 ¼); Reľov (d. 4, p. ½); Lechnica (d. 15, p. 2); Lesnica (d. 12, p. 1 ¾); Lipník (d. 12, p.1 ½); Richvald (Veľká Lesná, d.12, p. 2 ½); Toporec (d. 10, p. 1 ½); Lomnička (d. 34, p. 2 ½); Kolačkov (d. 1, p. ¼ ;, Stotince/Hunderttmark, dnes Ihľany (d.11, p. 1 ¾); Jurské (d. 7, p. 1); Holumnica (d. 31, p. 2 ½); Krig/Vojňany (d. 7, p. 1); Maldur/Podhorany(d. 27, p. 2 ½); Bušovce (d. 24, p. 2); Krížová Ves (d. 20, p. 3 ½); Strážky (d. 14, p. 3); Rakúsy (d. 11, p. 2 ½); Žakovce (d. 40, p. 5 ¾); Huncovce (d. 27, p. 4 ½); Veľká Lomnica (d. 20, p. 2 ½); Stará Lesná (d. 20, p. 2 ½); Mlynica (d. 25, p. 3 ½); Gerlachov (d. 7, p. 1); Batizovce (vypálené); Mengusovce (vypálené); Slavkov (d. 30 všetky zhorené).

Druhý okres:
Štiavnik (d. 8, p. 2); Vikartovce (d. 15, z nich 9 spálených, šesť tvorí p. 1 ¼); Kubachy/Spišské Bystré, d. 14, 6 zhorených, 8 tvorí p.1 ¼); Hranovnica (d. 19, p. 2 ½); Kravany (d. 7, 4 zhorené, 3 tvoria p. 1); Lučivná (d. 8, p. 2); Teplica (d. 32, p. 6 ½); Šuňava Vyšná (d. 4, p. 1); Vydrník (d. 8, 1 zhorený, p. 3 ½); Hrabušice (d. 47, z nich 19 zhorených, zvyšných 28 tvorí p. 6); Primovce/Hôrka (d. 3, p. ¾); Švábovce (d. 13, p. 1 ¾); Jánovce (d. 6, p. 1); Spišský Štvrtok (d. 30, z nich 8 zhorených, 22 tvorí p. 5); Letanovce (d. 21, z nich 17 zhorených, zvyšné štyri tvoria p. 1); Spišské Tomášovce (d. 10, p. 2 ½); Arnutovce (d. 5 z nich 3 spálené, zvyšné 2 tvoria p. 1); Iliašovce (d. 12, všetky spálené); Smižany (d. 56, z nich 51 spálených, 5 zvyšných tvorí p. 1 ¼); Kurimany (d. 3, p. 1); Lengvarty/Dlhé Stráže, d. 3, p. 1); Dravce (d. 15, z nich 5 spálených, zvyšných 10 tvorí p. 1 ½); Vítkovce (d. 2, p. ¼); Hradisko (d. 3, p. 1); Závada (d. 6, p. 1); Torysky (d. 11, z nich 3 spálené, 8 tvorí p. 2 ½); Uloža (d. 7, všetky spálené); Harichovce (d. 18, z nich 10 spálených, 8 tvorí p. 2 ¼); Danišovce (d. 4, p. 1);

Vojenské úspechy povstalcov na jar 1605 prinútili panovníka hľadať možnosť mierového riešenia. Už v júli tiahol cez Spiš ku Košiciam preddunajský kapitán Juraj Turzo sprevádzaný príbuzným Mikulášom Turzom, aby zistili, za akých podmienok je Bočkaj ochotný pristúpiť na mierové riešenie. Bočkajove požiadavky prednesené obom kráľovským poverencom 19. júla 1605 v Košiciach neboli na panovníkovom dvore ochotní prijať, a tak padlo rozhodnutie pokúsiť sa získať zahraničnú pomoc a pokračovať v boji. Bočkaj však do konca leta ovládol aj celé Sedmohradsko, keď zlomil odpor sedmohradských Sasov a uzavrel dohodu s valašským kniežaťom Raduom X. Serbanom. Povstalci zaznamenali úspechy aj na západe. V októbri 1605 sa Valentín Druget zmocnil Nových Zámkov, no zabránil, aby sa v pevnosti usalašili spojenecký Turci. S Bočkajovou pomocou sa im však podarilo zaujať Ostrihom, ktorý kresťanské vojská oslobodili pred 10 rokmi. Ovládnutie dôležitej pevnosti a niekdajšieho sídla prímasa katolíckej cirkvi v radoch šľachty podporujúcej odboj vyvolalo zdesenie. Turci si hodlali Bočkaja ešte tesnejšie pripútať a zmariť možné zmierenie s Habsburgovcami. Veľkovezír Lala Mohamed mu v Pešti 11. novembra 1605 slávnostne odovzdal korunu a v sultánovom mene ho vymenoval za kráľa Uhorska. Bočkaj však zostal zdržanlivý, vidina kráľovského trónu závisléh o od tureckej priazne ho nelákala a obával sa aj straty podpory domácej šľachty. Ozývali sa čoraz početnejšie hlasy volajúce po mieri. Na konci novembra sa vzbúrené uhorské stavy zišli na sneme v Krupine, kde rokovali o jeho podmienkach. Väčšina prítomných si uvedomovala, že spojenectvo s Turkami môže mať škodlivé následky pre

a

b

Odorín (d. 9, p. 3 ¼); Štefanovce/dnes súčasť Markušovce (d. 10, p. ¾); Markušovce (d. 6, p. ½); Teplička (d. 5, p. 1); Vondrišel/Nálepkovo (d. 50, p. 3 ¼); Poráč (d. 5, p. 1 ¼); Chrasť (d. 4, 2 zhorené, zvyšné 2 tvoria p. ¼); Jamník (d. 19, p. 2); Domaňovce (d. 16, 5 z nich spálených, zvyšných 11 tvorí p. 3); Spišsky Hrušov (d. 7, 2 zhorené, zvyšných 5 tvorí p. ½); Hrhov (d. 9, p. 1); Klčov (d. 10, z nich 8 spálených, 2 zvyšné tvoria p. ½).

Tretí okres:
Nemešany (d. 5, p. 1); Baldovce (d. 3 1 z nich spálený, 2 zvyšné tvoria p. ¼); Lúčka (d. 3, p. ¼); Jabloňovce (d. 13, p. 2); Vyšné Repaše (d. 7, p. 1); Nižné Repaše (d. 6, p. ½); Oľšavica (d. 7, všetky spálené, p. 0); Brutovce (d. 3, p. ½); Vyšný Slavkov (d. 7, p. 1); Pongrácovce (d. 4, p. 1); Poľanovce (d.2, p. ¼); Kolbachy/Studenec (d. 4, p. 1); Bijacovce (d. 11. p. 1 ¾); Ordzovany (d. 5, p. 1); Beharove (d. 3, p.1/2); Granč (d. 2, p. 0); Hodkovce/dnes súčasť Žehry (d. 4, p. 1); Žehra (d. 2, p. ½); Dúbrava (d. 5, p. 1 ¼); Harakovce (d. 4 p. ¾); Oľšavka (d. 4, p. 1); Slatvina (d. 3, p. 1); Vojkovce (d. 7, 5 spálených, 2 zvyšné tvoria p. ½); Kaľava (d. 3, p. ½); Kolinovce (d. 3, p. 1); Krompachy (d. 37, p. 3); Vyšné Slovinky (d. 4, p. ½); Nižné Slovinky (d. 11, p. ½); Švedlár (d. 69, z nich 7 spálených, zvyšné tvoria p. 2); Štós (d. 10, 8 spálených, 2 zvyšné tvoria p. ¼); Smolník (d. 14 , z nich 10 spálených, zvyšné 4 tvoria p. 1); Mníšek nad Hnilcom (d. 34, z nich 27 zhorených, zvyšných 7 tvoria p. 7); Kojšov (d. 9, z nich 5 spálených zvyšné 4 tvoria p. 1); Gelnica (d. 70, p. 3); Žakarovce (d. 10, 1 spálený, p. ½); Folkmar (d. 9, 1 celý spálený); Jaklovce (d. 14, p. 1); Margecany (d. 13, 8 z nich spálených, zvyšných 5 tvorí p. 1); Kluknava (d. 12, z nich 4 spálené, zvyšných 8 tvorí p. 1 ¼); Richnava (d. 7, p. ½); Veľbachy/Bystrany (d. 9, p. 1 ½); Olcnava (d. 7, p. ½); Spišský Hrušov (d. 5, p. 1); Vítkovce (d. 7, p. ¾); Hincovce (d. 2, p. ¼).

c

d

Obr. 60. *Juraj Turzo patril k najmocnejším ľuďom svojej doby: a) portrét Juraja Turzu, b) erb Turzovcov, c) posmrtný portrét s detailom Bytčianskeho zámku, d) Oravský hrad.*

celú krajinu a osvedčila sa za ukončenie konfliktu. Na rokovaniach sa zúčastnili vyslanci Spišskej stolice aj mesta Levoče. Rozhodujúce slovo mali však magnáti na čele so Štefanom Ilešházym, spišským županom Krištofom Turzom aj kežmarským hradným pánom Sebastiánom Tökölim.[250] Posledný menovaný zohral významnú úlohu pri formulovaní najdôležitejšieho mierového bodu o náboženskej slobode. Bol síce horlivým luteránom, no ako protivník kalvinizmu protestoval proti pôvodnému návrhu, v ktorom malo byť vyslovene spomenuté helvétske vyznanie a na svoju stranu získal viacerých vplyvných magnátov.[251]

Krupinské snemové zhromaždenie poverilo trenčianskeho a liptovského župana Štefana Ilešházyho a kráľovského radcu Petra Mladoševiča Horváta, aby s arcivojvodom Matejom finalizovali znenie mierovej zmluvy a vyslovilo súhlas s uzavretím prímeria, ktoré vstúpilo 15. januára 1606 do platnosti. Predbežná mierová dohoda bola hotová už vo februári 1606, no trvalo ešte niekoľko mesiacov, kým obe strany jej znenie potvrdili. Hlavný vyjednávač povstalcov Štefan Ilešházy sa začiatkom marca z Viedne vybral do Košíc, aby Bočkajovi oznámil detaily dohody. Počas pobytu v Levoči mešťanov vyzval, aby vytrvali v tábore povstalcov a neprivodili si tak ďalšie škody.[252] Štefan Bočkaj zvolal v apríli snem do Košíc, ktorý vyslovil súhlas s mierovou zmluvou. O niečo podobné sa pokúsil aj Rudolf II., ale na snem zvola-

[250] *MHH* III. *Comitalia* 11, s. 499 – 500.
[251] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 203.
[252] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 145.

ný na koniec apríla do Bratislavy sa dostavila len nepatrná časť stavov, a tak ho rozpustil. Do veci sa zamiešal aj v Prahe sídliaci pápežský nuncius, ktorý protestoval proti kapitulácii pred protestantmi, ale arcivojvoda Matej mu dal na vedomie, že neochota Svätej stolice a španielskeho dvora finančne podporiť rakúskych Habsburgovcov v boji s dvoma protivníkmi je hlavnou príčinou veľkých ústupkov protestantským stavom. Po niekoľko týždňov trvajúcich ťahaniciach bol napokon vo Viedni podpísaný mier. Predstavoval medzník v ďalšom politickom vývoji krajiny. Uhorské stavy si dokázali presadiť takmer všetky svoje požiadavky. Najdôležitejším výsledkom viedenského mieru bolo zrušenie poburujúceho 22. zákonného článku vlastnoručne zostaveného Rudolfom II., zaručenie náboženskej slobody pre magnátov, šľachtu, kráľovské mestá, privilegované mestečká patriace ku korunným majetkom a pre vojakov uhorských pohraničných posádok. Zároveň bola prijatá zásada, že nemôžu byť rušené práva rímskokatolíckej cirkvi, čo pri nejednoznačnom výklade zasievalo semeno budúcich svárov. Mierová zmluva však zakazovala jezuitom vlastniť v krajine majetky. Bola potvrdená uhorská autonómia a na nasledujúcom sneme po viac ako polstoročí (od 1554) si stavy mohli opäť slobodne zvoliť palatína. Ústredné uhorské úrady a veliteľské funkcie v pohraničných posádkach mali byť v budúcnosti obsadzované len šľachticmi domáceho pôvodu. Štefan Bočkaj bol uznaný za sedmohradské knieža a na doživotie mu bola priznaná vláda aj v Satmárskej, Berežskej a Ugočskej stolici. Územie Uhorska kontrolovaného Habsburgovcami sa tým ešte viac zmenšilo. Na potvrdenie mierovej dohody 3 mesiace po jej uzavretí sa do Viedne dostavilo 24 popredných uhorských magnátov na čele so Štefanom Ilešházym, aby prísahou, podpisom a pečaťou ešte raz vyjadrili svoj súhlas. Medzi nimi nechýbali Krištof Turzo a Sebastián Tököli.[253] Následne Rudolf zaručil amnestiu všetkým, ktorí sa zapojili do povstania.

Viedenský mier urýchlil aj koniec vojny s Turkami. Už v júni 1606 sa obe strany dohodli na prímerí. Po trojtýždňových rozhovoroch zástupcovia Osmanskej ríše a panovníka v prítomnosti Bočkajových splnomocnencov v tábore pri ústí rieky Žitavy do Váhu podpísali 11. novembra 1606 mier s predbežnou dobou platnosti na dvadsať rokov. Žitavský mier znamenal posun v habsbursko-osmanských vzťahoch. Turci prestali užívať ponižujúcu formuláciu „viedenský kráľ“, ale habsburskému panovníkovi priznali titul „rímsky cisár“.

Obr. 61. *Portrét Krištofa Turzu.*

[253] Stephanus Katona : *Historia critica regum Hungariae,* tomulus IX, ordine XXVIII. (1601 – 1606). Budae 1794, s. 594 – 595. Sebastián Tököli bol pánom Kežmarku a po Krištofovi Turzovi druhým najvplyvnejší magnátom na Spiši. Zanedlho po návšteve Viedne začiatkom februára 1607 zomrel.

Obr. 62. *Rytina s portrétom Stanislava Turzu.*

Bola dohodnutá výmena zajatcov, zakazovalo sa dobýjanie pevností zbraňami alebo úskokom, rovnako aj vpády na územie protivníka, čo sa v praxi dalo sotva dodržať. Jestvujúce pevnosti sa nesmeli modernizovať a ani nové stavať. Porušenia mieru sa mali hlásiť vyšším veliteľom a previnilci mali byť potrestaní podľa zákona. Sťažnosti prijímali na tureckej strane beglerbegovia v Jágri, Temešvári a Kaniži. Ak nedošlo k náprave, sťažnosť mala byť prednesená budínskemu miestodržiteľovi. Posledné body mieru upravovali režim v pohraničných oblastiach. Dediny, ktoré sa podrobili sandžakom v Jágri , Ostrihome a Hatvani, im naďalej museli platiť dane. Iné dediny v pohraničí, ak platili dane obidvom stranám, mali tak robiť aj naďalej. Mier síce nepriniesol výhodu ani jednej z oboch bojujúcich strán, ale obyvateľstvo ho s veľkou radosťou privítalo. O uzavretí mieru s Turkami sa levočskí mešťania dozvedeli 3. decembra 1606 od kazateľa na rannej omši a následne trubači a bubeníci zvestovali radostnú udalosť z mestskej veže. Na polovicu decembra 1606 už ťažko chorý Bočkaj zvolal snem do Košíc, kde sa rokovalo o Viedenskom mieri a uzavrelo sa večné spojenectvo medzi Uhorskom a Sedmohradskom. Sedmohradské stavy mali na každý uhorský snem delegovať svojich vyslancov. Ešte počas trvania snemu Bočkaj nadiktoval testament a za svojho nástupcu v Sedmohradsku určil Valentína Drugeta. Sedmohradské knieža a organizátor úspešného protihabsburského povstania umrel v Košiciach 29. decembra 1606. Osud mu nedožičil užiť si v pokoji plody svojho zápasu.

Pomery po Viedenskom mieri

Nasledujúci rok priniesol množstvo zmätkov a následne aj nepokojov spôsobených predčasnou Bočkajovou smrťou, neochotou Rudolfa II. ratifikovať Žitavský mier a rešpektovať zásady Viedenského mieru. Hoci stavy mali prísľub slobodnej voľby palatína, Rudolf II. v júli 1607 vymenoval za miestodržiteľa nitrianskeho biskupa Františka Forgáča. Na 25. júl 1607 zvolal do Bratislavy snem, ale keď sa po mesiaci nedostavil ani on, ani jeho zmocnenec, stavy sa rozišli. Levočskí vyslanci sa vrátili domov 15. septembra bez toho, že by niečo vybavili.[254] Rovnako dopadli aj stoliční ablegáti. Panovník postupne strácal schopnosť vládnuť, čo si uvedomovali aj ostatní členovia habsburskej rodiny. Na jeseň sa chopili zbraní nespokojní hajdúsi, keďže Rudolf II. stále odkladal potvrdiť ich kolektívne povýšenie do šľachtického stavu. Asi 16 tisíc hajdúchov podporovaných Turkami tiahlo od Tisy. Hornouhorské stolice sa chystali mobilizovať šľachtické vojsko a za veliteľov si zvolili Žigmunda Forgáča a Valentína Drugeta. Hrozilo ďalšie povstanie. Situáciu využili aj Turci a keďže mier nebol potvrdený, podnikli niekoľko vpádov ďaleko za pohraničnú čaru. Iniciatívy sa však ujal arcivojvoda Matej a na január 1608 zvolal do Bratislavy snem. Tu uzavrel s uhorskými a rakúskymi stavmi konfederáciu na obranu Viedenského a Žitavského mieru, v skutočnosti však namierenú proti Rudolfovi. Cisár účastníkov snemu vyhlásil za vlastizradcov a stoliciam zakázal zbierať vojsko. Svojmu bratovi pohrozil stratou hlavy, ak sa bude paktovať s uhorskými rebelmi.

[254] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 146.

Jeho hlas si nik nevšímal a v stoliciach sa organizovalo vojsko proti Rudolfovi. Do akcie sa zapojil aj spišský župan Krištof Turzo[255] a spolu s oddielmi rakúskych a uhorských stavov sa v apríli 1608 vydal na pochod, aby cisára zbavili moci. Rudolfovi napokon nezostávalo nič iné, iba prijať podmienky diktované bratom. Libenskou zmluvou 25. júna 1608 sa Rudolf v prospech mladšieho brata Mateja vzdal uhorskej koruny, vlády v rakúskych krajinách a na Morave.

Korunovačný snem, ktorý sa začal v Bratislave v septembri 1606 aj za účasti vyslancov Spišskej stolice, jej župana, zástupcov mesta Levoče a kapituly, bol v znamení triumfu protestantských stavov. V porovnaní s ustanoveniami Viedenského mieru sa náboženská sloboda snemovými zákonmi ešte viac rozšírila a vypadla aj zmienka o nenarušení práv katolíckej cirkvi. Jezuiti mali zakázané získavať v krajine majetky. Do veliteľských funkcií mohol panovník menovať len osoby domáceho pôvodu a cudzí žoldnieri mali byť odvelení z posádok na osmanskej hranici. Veľkou novinkou bol zákon umožňujúci Slovákom a Maďarom paritné zastúpenie v samosprávnych orgánoch slobodných kráľovských miest a mohli si v nich bez obmedzenia kupovať domy. Šľachta si zo 4 kráľom určených osôb, dvoch katolíkov a 2 protestantov, volila palatína. Najviac hlasov dostal Štefan Ilešházy, ale osud mu nedoprial dlhšiu dobu spravovať druhý najvyšší úrad po kráľovi a už v máji 1609 zomrel. Jeho nástupcom sa stal preddunajský kapitán a oravský dedičný župan Juraj Turzo, horlivý evanjelik.

Pomery v severovýchodnej časti krajiny zostali aj naďalej nestabilné vzhľadom na osmanské nebezpečenstvo, neustále revolty hajdúchov a pomery v Sedmohradsku. Namiesto Štefanom Bočkajom určeného nástupcu Valentína Drugeta sa kniežaťom stal najprv Žigmund Rákoci, ale začiatkom roku 1608 rezignoval. Vďaka podpore hajdúchov a voľbe sedmohradských stavov sa kniežacej funkcie ujal ambiciózny, iba deväťnásťročný Gabriel, z vplyvného rodu Bátoryovcov (Báthory). Žigmunda Rákociho odškodnil Šarišským hradom a Sadvárom v Abovskej stolici a zblížil sa s arcivojvodom Matejom, keď ho podporil v ťažení proti bratovi. Súhlas s jeho voľbou vyjadril aj turecký sultán. Ukrutnosťou a nezriadeným životom si proti sebe popudil viacerých šľachticov a v marci 1610 sa takmer stal obeťou atentátu. Perzekúcie, ktoré nasledovali, postihli najmä katolíkov. Inšpirovaný príkladom svojho predka Štefana sníval o poľskej korune a vojensky sa pokúsil ovládnuť Valašsko. Do stále chaotickejších pomerov sa rozhodol zasiahnuť hornouhorský kapitán Žigmund Forgáč. V júni 1611 vyzval stolice, aby zhromaždili svoje oddiely pri Tokaji, a vydal sa na pochod do Sedmohradska. Ťaženie sa skončilo katastrofou. Turci podporili Bátoryho a Forgáč prišiel o väčšinu vojakov 8 000 zboru. Následky neúspešnej výpravy boli pre Spiš tragické. Takmer všetci príslušníci spišského stoličného oddielu, ktorý tvorilo niekoľko stoviek vojakov, padli do zajatia. Bohatší sa vykúpili, ale radoví vojaci skončili v tureckom otroctve.[256] Bátorymu sa podarilo potlačiť opozíciu a následne podnikol kroky, aby Sedmohradsko vymanil spod osmanského protektorátu. To ale Turci neboli ochotní tolerovať a už na jar 1613 v Istanbule bolo rozhodnuté, že bude nahradený Gabrielom Betlenom (Bethlen), ktorý zo strachu pred pomstou Bátoryho utiekol na územie ovládané Turkami. Na čele mohutného osmanského vojska v októbri 1613 bez väčšieho odporu zaujal Sedmohradsko a stavy ho v Kluži zvolili za knieža. Osud Bátoryho bol tak spečatený a v novembri 1613 ho protivníci vo Veľkom Varadíne zavraždili.[257] Betlenova pozícia bola mimoriadne komplikovaná. Za získanie moci vďačil Turkom, ktorí obsadili kľúčové oblasti Sedmohradska. Zdanlivé podmanenie kniežatstva Turkami vyvolalo vo Viedni paniku a v júli 1614 padlo rozhodnutie pripraviť sa na vojnu proti Osmanskej ríši a Betlenovi. Kniežaťu sa však podarilo z kritickej situácie vymanévrovať. Aby uspokojil Turkov , sľúbil im vydať pevnosť Lipova (maď. a nem. Lippa) na rieke Maroš a Matejovi II. dal na vedomie, že je ochotný s ním spolupracovať. Pravda, v Lipove narazil na odpor posádky, ktorá nebola ochotná vydať pevnosť. Tieto kroky ešte viac pošramotili

[255] Účasť Krištofa Turzu na výprave proti Rudolfovi potvrdzuje elegická báseň zložená spišskopodhradským kazateľom a levočským rodákom Štefanom Xylanderom-Holtzmanom pri príležitosti slávnostného pohrebu spišského župana v máji 1614. Pozri *Annalecta* 4, s.128 – 129.

[256] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 352.

[257] *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, ed.: Béla Köpeczi. Budapest 1990, s. 314 – 315.

Betlenovu povesť. Aby obhájil svoj postup a trocha si napravil reputáciu, poslal 9. októbra 1614 Spišskej stolici obsiahly list, v ktorom sa pokúsil vysvetliť svoje počínanie. Zdôraznil, že početné osmanské vojsko je veľkou hrozbou a je nanajvýš potrebné splniť niektoré turecké požiadavky. Stolicu ubezpečil, že jeho cieľom je nastoliť v celej krajine opäť pokoj.[258] Aj vo Viedni pochopili, že Betlen je v ťažkej situácii, no jeho hlavným záujmom je zachovanie Sedmohradska. Na jar 1615 sa medzi poverencami Mateja II. a Betlena začali rozhovory o usporiadaní vzájomných vzťahov. Zmluvou uzavretou v máji v Trnave Betlen uznal príslušnosť Sedmohradska k uhorskej korune a panovník akceptoval jeho samostatné postavenie. V tajnom dodatku bolo dohodnuté, že samostatnosť bude trvať len dovtedy, pokiaľ bude Budín a Jáger v tureckých rukách. Betlen sa navyše zaviazal v prípade potreby podporiť Habsburgovcov v boji proti Turkom. Dohodou s Matejom II. si upevnil postavenie a mohol doriešiť problém s pevnosťou Lipova, ktorú v júni 1616 napokon dobyl a odovzdal Turkom.

V období zápasu Bátoryho s opozíciou a Betlenovho nástupu na kniežací trón v Sedmohradsku sa v habsburskom Uhorsku riešila dlho odkladaná otázka postavenia evanjelickej cirkvi v zmysle ustanovení snemu z roku 1608. V marci 1610 si evanjelici augsburského vyznania z iniciatívy palatína Juraja Turzu na Žilinskej synode zriadili v Preddunajskom dištrikte tri superintendencie (biskupstvá), zvolili si na ich čelo superintendentov (biskupov) a definitívne sa osamostatnili spod dozoru katolíckej hierarchie. 6. augusta 1610 Turzo s odvolaním sa na snemové nariadenie a výsledky Žilinskej synody udelil evanjelikom augsburského vyznania v Spišskej a Šarišskej stolici právo zvoliť si superintendenta a po jeho zvolení mu sľúbil ochranu. Zároveň udelil evanjelickým kňazom testamentárne právo nezávislé od akejkoľvek svetskej a cirkevnej vrchnosti. Pod vplyvom svojho príbuzného Juraja Turzu sa k neobvyklému kroku odhodlal aj spišský župan Krištof Turzo. V marci 1613 po druhýkrát zmenil náboženské vierovyznanie a stal sa opäť evanjelikom. Ale ani po konverzii Krištofa Turzu neprebiehalo zriadenie Spišsko-šarišskej evanjelickej superintendencie hladko vzhľadom na postoj starostu zálohovaných miest Stanislava Lubomirského, ktorý županovi pripomenul, že ako dobrý katolík nemôže súhlasiť so zriadením protestantskej cirkevnej organizácie. Keď Krištof Turzo zvolal na 22. január 1614 synodu do Spišského Podhradia, farári zo zálohovaných miest pod hrozbou trestu smrti a straty majetku mali zakázané zúčastniť sa jej.[259] Na synode okrem prijatých kánonov bol zvolený biskup pre evanjelické farnosti v Spišskej a Šarišskej stolici, archidiakon bratstva 24 spišských farárov a jeden z najzaslúžilejších kňazov Štefan Xylander (vl. menom Holtzman). Za superintendenta pre Pentapolitanu bol zhromaždením mešťanov a farárov 5 kráľovských miest konanom v Levoči zvolený levočský kňaz Jakub Zabler. Jeho voľba prebehla až koncom júna, teda päť mesiacov po Spišskopodhradskej synode.[260] Kým Zabler nasledujúce 3 desaťročia mohol funkciu vykonávať bez väčších ťažkostí, Xylander sa ocitol v neľahkej situácii. Keďže pochádzal z Tvarožnej a bol poddaným poľského kráľa, porušil prechádzajúce nariadenia, čo malo dôsledky nielen pre jeho osobu, ale aj pre pomery na Spiši. Krištof Turzo ešte po januárovej voľbe Xylandera so všetkými poctami slávnostne prijal na Spišskom hrade a dokonca nechal vystreliť aj 28 rán z kanóna. Zakrátko si však Xylandera predvolal ľubovniansky podkapitán Gębczyński, ale novozvolený superintendent sa nedostavil. Potom poslal 300 kozákov, aby ho aj násilím doviedli. Xylanderovi sa podarilo ukryť na Spišskom hrade. Keď však 7. apríla 1614 zomrel jeho mocný ochranca Krištof Turzo, situácia sa zmenila. Zanedlho pred zhromaždením šľachty Spišskej a Šarišskej stolice v Levoči rezignoval. [261]

Župana Krištofa Turzu pochovali vo farskom kostole v Levoči 26. mája 1614 a jeho miesto zaujal Stanislav Turzo, ktorého panovník potvrdil v hlavnožupanskej funkcii. Spiškej šľachte 9. júna nariadil, aby mu prisahala vernosť.[262]

Vdova po zomrelom županovi, Zuzana Erdödyová, zostala katolíčkou až do smrti v roku 1633.

[258] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 109, i. č. 236.
[259] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 211.
[260] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 150.
[261] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 223.
[262] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 109, i. č. 228.

Aj naďalej užívala výnos z majetkov spišského hradného panstva. Bola veľkou ctiteľkou jezuitov, na prsiach v striebornom puzdre neustále nosila vyobrazenie svätého Ignáca z Loyoly a svätého Františka Xaverského. Značné prostriedky venovala trnavskému jezuitskému kolégiu.[263]

Spišskopodhradská synoda a po nej nasledujúce udalosti nepochybne prispeli k vystupňovaniu konfliktov medzi obyvateľmi stolice a zálohovaných miest. Keďže ich riešenie už nebolo v kompetencii stoličných orgánov, šľachta sa obrátila na palatína Turzu, aby intervenoval na poľskom dvore. Turzo vyhovel a v júli 1616 poslal list poľskému kráľovi s požiadavkou, aby v záujme dobrého spolunažívania sa odstránilo násilie páchané na obyvateľoch Spiša zo strany obyvateľov miest v poľskom zálohu, o čo by sa mal starať Stanislav Lubomirský. Hoci starosta dostal už v auguste od poľského kráľa pokyn na zmiernenie napätia, násilnosti pokračovali. Ešte v priebehu septembra došlo k útoku obyvateľov Spišskej Novej Vsi, patriaceho do poľského zálohu, na susedov zo Smižian.[264] Na pozadí týchto sporov bol zostrujúci sa zápas medzi evanjelikmi a katolíkmi a najmä nekompromisný postoj starostu Stanislava Lubomirského. Spišská šľachta i evanjelickí kňazi neustále poukazovali na skutočnosť, že Poliakom patrí na zálohovanom území svetská, nie však cirkevná moc. Sťažnosti však nemali veľký účinok, keďže zahraničná politika bola v kompetencii panovníka a Juraj Turzo, ktorý podnikol isté kroky, na Vianoce roku 1616 nečakane zomrel. Vdova Alžbeta Coborová pozvala predstaviteľov Spišskej stolice na smútočné obrady, ktoré sa mali začať odbavovať v Bytči večer dňa 19. februára 1617.[265]

Spišské roztržky mali odozvu aj na sneme v roku 1618, kde sa stavy uzniesli, že záloh je treba čo najrýchlejšie získať späť. Dokonca sa mala utvoriť komisia, ktorá mala dosiahnuť opätovné nadobudnutie Ľubovnianskeho hradu a panstva aj 13 miest. Zákon zaviazal spišského župana alebo podžupana a v prípade potreby aj palatína donútiť obyvateľov spišského zálohu, aby sa podieľali na krajinských daniach.[266] V plnení daňových povinností však nemohla byť príkladom ani Spišská stolica. Ešte v roku 1608 uhorský snem zriadil osobitnú stráž korunovačných klenotov, ktorú tvorilo 50 vybraných šľachtických mladíkov pod vedením strážcu koruny. Na vydržiavanie tohto kontingentu bolo určených 1 000 zlatých ročne, ktoré sa mali vybrať po stoliciach a v slobodných kráľovských mestách. Keďže to bol nový, i keď nie veľmi vysoký poplatok, Spišská stolica ho počas niekoľkých rokov zanedbávala. V roku 1615 musel strážca koruny Peter Révaj stolici pripomenúť riadne plnenie povinností.[267] Rovnaké ťažkosti s touto novou povinnosťou mal aj Kežmarok.

Spiš v období tridsaťročnej vojny. Ťaženia Gabriela Betlena

Na sklonku vlády Mateja II. sa v habsburskom súštátí začali prehlbovať náboženské a politické rozpory. Protestantské stavy vo všetkých krajinách spojených pod žezlom rakúskych Habsburgovcov znepokojilo rozhodnutie členov rodinnej rady, že nástupcom Mateja II. bude Ferdinand Štajerský, ktorý v predchádzajúcich rokoch dosiahol veľké pokroky pri rekatolizácii Štajerska a Horného Rakúska. Protestantská opozícia dávala najavo svoju nespokojnosť najmä v Čechách, kde sa situácia vyostrovala. Matej II. si uvedomoval, že ríšu čaká zložité obdobie, a poponáhľal sa predĺžiť Žitavský mier s Turkami. Následník sa uhorským stavom predstavil v marci 1618, keď osobne otváral snem v Bratislave. Potom, ako podpísal inauguračný diplom so všetkými podmienkami, ktoré stavy navrhli, bol zvolený a následne korunovaný za kráľa Uhorska ako Ferdinand II.

Snem obnovil zákon o náboženskej slobode z roku 1608 a viaceré staršie nariadenia ohľadom šľachtickej vojenskej hotovosti – *insurekcie*, verejných prác a daňových nedoplatkov. Spišská stolica spolu so Šarišskou a Gemerskou stolicou dostali opäť za úlohu udržiavať rozsiahle opevnenia na hrade Szendrö. Sriemskeho titulárneho biskupa Ladislava Majténiho sídliaceho v jasovskom kláštore snem vymenoval na čelo komisie, ktorá mala preskúmať a upraviť hranice medzi Uhor-

[263] Pozri *Annalecta* 4, s. 129 – 131.
[264] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 109, i. č. 265 a 268.
[265] *Tamže*, i. č. 284.
[266] *Corpus iuris Hungarici seu decretum generale inclyti Regni Hungariae partiumque eidem annexarum*, vol. 1. Budae 1822, s. 668, Articulus 10.
[267] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 109, i. č. 241.

skom a Poľskom, ale aj hranicu so zálohovanými mestami a Ľubovnianskym panstvom, keďže tu dochádzalo k častým chotárnym sporom. Tie iste boli jednou z príčin, prečo stavy opäť požadovali prinavrátenie zálohu. Dokonca zákon ustanovil komisiu, ktorá mala s poľským panovníkom začať rokovania. Zákon zároveň zdôrazňoval, že obyvatelia 13 spišských miest a Ľubovnianskeho panstva sú povinní niesť všetky verejné ťarchy ustanovené uhorským snemom vrátane daní, poplatkov a verejných prác. Ich vymáhaním bol poverený spišský župan a aj podžupan, v prípade neúspechu mal celú vec riešiť palatín Žigmund Forgáč (Forgács), ktorého vyslanci zvolili na bratislavskom zasadaní namiesto pred dvoma rokmi zomrelého Juraja Turzu. Obyvatelia 13 zálohovaných miest a obcí patriacich k panstvu Ľubovňa platili pri vývoze vína aj tovaru a v prípade odporu sa im mali vyvážané alebo i dovážané produkty skonfiškovať.[268] Zákonným článkom 42 snem opätovne nariadil spočítanie port, a to takým spôsobom, že do jednej sa mali rátať 4 sedliacke domy alebo 12 želiarskych. Na pokyn Spišskej komory prebehlo nové sčítanie aj na Spiši. Na generálnom stoličnom zhromaždení v Levoči 28. februára 1619 bolo už dokončené. Vo všetkých troch spišských okresoch napočítali 220 ¾ sedliackych a 74 ¼ želiarskych port, to znamená, že na území stolice sa zdaňovalo asi 1 600 poddanských domov.[269] V predvečer prvého ťaženia Gabriela Betlena, hladu a morovej epidémie, ktoré v konečnom dôsledku ešte viac preriedili obyvateľstvo, bolo na Spiši stále o štvrtinu menej domov ako koncom 16. storočia. V nasledujúcom období počet zdanených port ešte viac poklesol. V roku 1634 sumou 2 zlaté zdanili už len 117 port a po jednej zlatke museli pridať aj zemskí páni.[270] Hoci do zdanenia nebolo započítaných 14 osád spišských kopijníkov, poľský záloh a Levoča s Kežmarkom, čísla sú potvrdením značného úpadku.

Ešte počas rokovania korunovačného snemu v Bratislave sa v Prahe prihodili udalosti, ktorými začal jeden z najdlhších európskych konfliktov. Predstavitelia českých protestantských stavov vyhodili 23. mája 1618 z okien Pražského hradu 2 cisárskych miestodržiteľov a ich pisára, čím sa začal český protihabsburský odboj a zároveň aj tridsaťročná vojna. Viaceré udalosti súvisiace s globálnym európskym konfliktom v nasledujúcich troch desaťročiach niekoľkokrát ovplyvnili politický a spoločenský vývoj na území Spišskej stolice a zasiahli do života jej obyvateľov. Severovýchodná časť krajiny, takzvané Horné Uhorsko, ktorého súčasťou bol aj Spiš, sa viackrát ocitli v mocenskej sfére sedmohradského kniežaťa Gabriela Betlena, ktorému sa od nástupu na trón podarilo pomerne rýchlo stabilizovať svoju spočiatku otrasenú pozíciu a hospodársky i vojensky konsolidovať krajinu do takej miery, že až do druhej polovice 17. storočia bolo Sedmohradsko dôležitým politicko-mocenským činiteľom v stredoeurópskom priestore a viedlo na Osmanskej i Habsburskej ríši nezávislú politiku. Hlavnou Betlenovou ambíciou bolo upevnenie nezávislosti a rozšírenie politického a mocenského vplyvu predovšetkým v Uhorsku na úkor Habsburgovcov. Český odboj, ktorý eskaloval po smrti Mateja II. a nástupe Ferdinanda II. na trón 20. marca 1619, mu pomohol napĺňať jeho plány. Nahrávala mu aj situácia, v akej sa nachádzalo kráľovské Uhorsko, kde rástla nespokojnosť s novým panovníkom. Ferdinand II. síce na máj zvolal do Bratislavy ďalšie snemové zasadanie, ale stavy hneď na začiatku odmietli jeho požiadavku zmobilizovať vojsko na potlačenie českého povstania. Na druhej strane snemová delegácia navštívila český vojenský tábor pri Viedni s oficiálnym poslaním sprostredkovať mier, no dedičný spišský župan a preddunajský kapitán Stanislav Turzo zároveň viedol tajné rokovania s veliteľom stavovského vojska Matejom Thunom o spoločnom vojenskom vystúpení. Snemové zasadania boli poznačené zvyšujúcim sa napätím medzi protestantskými a katolíckymi stavmi. Protestanti predostreli panovníkovi sťažnosti na katolíckych hodnostárov a prítomnosť jezuitov v krajine. Katolíci poukázali na odoberanie majetkov, neodvádzanie desiatkov a porušovanie Viedenským mierom zaručenej náboženskej slobody zo strany protestantov. Vrchnosť na mnohých miestach za-

[268] *Corpus iuris Hungarici* 1, s. 608 (art. 10 a 11/1618).
[269] ŠA LE, SŽ, Kongregačný protokol 1611 – 1623, kart. 6, i. č. 28, s. 471.
[270] ŠA LE, SŽ, Kongregačný protokol číslo 13 (1633 – 1643), kart. 8, i. č. 32, s. 35.

braňovala veriacim návštevu katolíckych svätých omší. V sťažnosti je medzi viacerými katolíckymi kostolmi, kde dochádzalo k takýmto javom, uvedené aj Spišské Podhradie.[271] Aj na iných miestach v Spišskej stolici dochádzalo k slovným aj fyzickým útokom na katolíckych kňazov. Snaha prepošta Ladislava Hosútótyho, ktorému sa dostalo označenie „kladivo na heretikov," narážala na čoraz väčší odpor a množilo sa násilie. Šľachtic Ján Töke sa s mečom v ruke vyrútil na katolíckeho kňaza v Hrušove a počastoval ho surovými nadávkami, poškodil a znesvätil tunajší katolícky kostol. Kňazov z kapituly často slovne napádali šľachtici, ktorí im zabraňovali vykonávať pohrebné obrady a vyhrážali sa im smrťou.[272]

Vzájomné obviňovanie a úspechy českých vzbúrencov napokon doviedli snemovanie do slepej uličky. Stavy sa rozišli bez toho, aby prijali čo i len jeden zákon. Ferdinand II. bol v tej dobe viazaný ríšskymi záležitosťami. Konečne 23. augusta 1619 ho na ríšskom sneme vo Frankfurte kurfirsti zvolili za rímsko-nemeckého cisára. Medzitým sa pre neho nepriaznivo vyvíjala situácia v Čechách i Sedmohradsku.

Dňa 26. augusta 1619, teda v ten istý deň ako si české stavy zvolili za panovníka Fridricha Falckého, Gabriel Betlen začal prvé ťaženie do Uhorska. Už začiatkom septembra sa v Abovskej a Gemerskej stolici objavili ozbrojené oddiely pozostávajúce najmä z hajdúchov. Organizované boli popredným vojenským veliteľom Jurajom Rákocim, ktorý pochádzal z nie príliš významnej zemplínskej šľachtickej rodiny. V predvečer prepuknutia Betlenovho odboja práve Rákoci stál na čele vplyvnej skupiny protihabsbursky a protikatolícky naladenej šľachty z horných častí Uhorska a jeho vojenská moc sa opierala predovšetkým o kalvínskych hajdúchov. Po istom váhaní košickí mešťania otvorili Rákocimu brány a väčšina posádky sa pridala k vzbúrencom. Hornouhorského vojenského veliteľa Ondreja Dóciho, ktorý zachoval vernosť panovníkovi, Rákoci zajal a nechal internovať v Sedmohradsku. Na Rákociho rozkaz bol strhnutý malý katolícky kostolík vybudovaný palatínom Žigmundom Forgáčom. Hajdúsi zversky zavraždili 3 jezuitov a katolíckych kňazov, ktorých pochytali, surovo zmlátili a nahádzali do kloaky. Následne prepadli a vyplienili jasovský kláštor, kde zajali sriemskeho biskupa Ladislava

Obr. 63. *Portrét cisára a uhorského kráľa Ferdinanda II. Jeho pečať a podpis.*

[271] Stephanus Katona : *Historia critica regum Hungariae*, tomulus XI, ordine XXX (1599 – 1622). Budae 1794, s. 167.
[272] *Tamže*, s. 177.

Obr. 64. *Portrét Gabriela Betlena. Jeho kniežacia i kráľovská pečať a podpis.*

Majténiho. Po fyzickom týraní sa mohol za veľkú čiastku vykúpiť. Pre zvesti o výčinoch hajdúchov opustil spišský prepošt Ladislav Hosútóty (Hoszúthoty) kapitulu a s členmi kolégia ušiel do Poľska. V snahe zabrániť väčším škodám na opustenom majetku Spišská stolica poverila Baltazára Petróciho, aby dohliadal na budovy a stodoly, v ktorých bola už uskladnená veľká časť úrody.[273] Prevažná časť spišskej šľachty sa pridala k Betlenovi, ale urobili tak len pod tlakom okolností. Stanislav Turzo od počiatku patril medzi umiernených prívržencov sedmohradského kniežaťa a nemal v úmysle sa podieľať na úplnom pretrhnutí zväzkov s Habsburgovcami. Keď v septembri 1624 Ferdinand II. udelil Spišskej stolici a županovi právo používať na potvrdenie písomností červený vosk, pripomenul vernosť a stálosť spišských magnátov a šľachticov vo vojnových i mierových rokoch. Výsadná listina síce nesie stopy obvyklej frazeológie, no v podstate vystihuje postoje tunajšej šľachty, u ktorej Betlen postupne strácal sympatie a dedičný župan sa z prívrženca kniežaťa stal jeho protivníkom.[274] Zatiaľ však jeseň 1619 bola v znamení víťazného ťaženia Gabriela Betlena. Už 20. septembra vtiahol do Košíc a vyhlásil sa za ochrancu protestantov. Do mesta zvolal predstaviteľov stolíc a miest Horného Uhorska. Dostavili sa aj vyslanci Spišskej stolice a Levoče. Na poradách zvolili Juraja Rákociho za hlavného veliteľa Horného Uhorska, Betlena poctili titulom gubernátora a ochrancu krajiny a prisahali mu ver-

[273] *Analecta Scepusii* 3, s. 102.
[274] *Tamže*, s. 205 – 231.

nosť. Rákoci nariadil stoliciam osobnú insurekciu. Betlen sa s hlavnými silami vydal na pochod od Košíc na Spiš. Stolica aj Levoča s Kežmarkom sa pripravovali na príchod gubernátora a ochrancu krajinskej slobody a protestantov, no jeho vojsko, v ktorom bolo aj veľa Turkov, vyvolávalo obavy. Vzhľadom na rozrastajúci sa konflikt aj v iných častiach ríše a ťažko predvídateľný postoj Turkov bola budúcnosť celej krajiny neistá a kto mal na to možnosti, pripravoval sa na ťažké časy. Práve v krízovom roku 1619 dokončil Štefan Tököli prestavbu ruiny cistercitského kláštora v Spišskom Štiavniku na pevnosť.[275]

Na Sviatok svätého Michala (29. septembra) dorazil Betlen do Levoče, kde ho mešťania okázalo privítali, odovzdali mu kľúče od brán a vystrojili veľkú hostinu. Slávnostnú náladu však narušili Betlenovi vojaci, ktorí sa nedostali do mesta. Vyplienili mestské majere, mlyny, včelíny i záhrady. Rovnaký osud stihol aj Harichovce, Iliašovce, Kurimany, Repaše a ďalšie obce. V Spišskom Podhradí spálili až 5 domov. Akiste z náboženských dôvodov. Do Levoče na poradu so sedmohradským kniežaťom dorazili 4 turecká pašovia na čele s budínskym pašom.[276] Potom, ako vybavil tureckú delegáciu, prijal Betlen pozvanie Štefana Tökölihо, aby v nasledujúci deň navštívil Kežmarok. Ešte 30. septembra poslal z Levoče list trenčianskemu a liptovskému županovi Gašparovi Ilešházymu, ktorý patril medzi jeho tajných prívržencov. Objasnil mu vojenskú situáciu a najbližšie zámery. Nezabudol pripomenúť, že sa na rozdiel od Bočkaja snaží udržať disciplínu svojho vojska a obmedziť rabovanie.[277] To sa ale počas pobytu Betlenovcov na Spiši nepotvrdilo. Kým Betlen tiahol so sprievodom z Levoče do Kežmarku, jeho vojaci zatiaľ v okolí Popradu vyplienili viaceré obce. Evanjelický kazateľ Ján Leibitzer si 30. septembra 1619 poznamenal:

> *„Gabriel Betlen pritiahol s veľkým vojskom a zriadil si tábor pri mestečku Poprad. Mnohí sa z neho rozutekali a tu v Hozelci narobili veľké škody. Mne z hlavy strhli hodvábnu čiapku. Zabili mi všetky husi, kačice a holuby. Knieža sa medzitým zdržiaval v Kežmarku so svojím veľkým sprievodom.“*[278]

Obr. 65. *Pečať Drugetovcov zo začiatku 17. storočia.*

Na Spiši sa Betlen dlho nezdržal a nasledoval svoje oddiely, ktoré zaujali horné Považie a už 2. októbra Štefan Petneházy s tisíckou jazdcov obsadil Žilinu. O dva dni Gabriel Betlen na pozvanie oravského župana Imricha Turzu obedoval v jeho bytčianskom kaštieli. Jediný syn niekdajšieho palatína Juraja Turzu sa k Betlenovi pripojil so všetkou svojou zbrojnou mocou, ktorú tvorili 4 pešie a jazdecké zástavy.[279] V priebehu nasledujúcich dní sa Betlenove vojská prakticky bez odporu zmocnili celého Považia a František Rédey (Rhédey) opanoval Nové Zámky, keďže ich veliteľ Stanislav Turzo bol na strane sedmohradského kniežaťa. Betlen bol už 10. októbra 1619 v Trnave, kde rokoval s vyslancami zvoleného českého kráľa Fridricha Falckého o spoločnom postupe. O niekoľko dní jeho vojsko po krátkom boji opanovalo Bratislavu. Pod tlakom udalostí sa na stranu kniežaťa a vzbúrených uhorských stavov bez veľkého nadšenia pripojil palatín Žigmund Forgáč a strážca koruny Peter Révaj, ktorý Betlenovi vydal aj korunovačné klenoty uschované na Bratislavskom hrade. Už na konci októbra Betlen spoločne s voj-

[275] Samuel Weber : *Bilder aus der Zipser Vergangenheit*. Leutschau 1880, s. 100.
[276] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 155.
[277] Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz, ed.: Lajos Szádecky, in: *Magyar történelmi tár*. Budapest 1915, s. 7 – 11.
[278] Stephanus Katona : *Historia critica regum Hungariae*, tomulus XI, ordine XXX, s. 227.
[279] *Tamže*, s. 228.

Obr. 66. *Vďaka Jurajovi Drugetovi sa na území Slovenska znovu objavili kozáci.*

skom českých stavov obliehali viedenské predmestia. Pri tejto príležitosti poveril palatína, aby zvolal snem do Bratislavy. Ferdinand II. oznámil, že snem neuzná a sám je pripravený zvolať ho v záujme zmierenia. Medzitým sa prostredníctvom diplomacie snažil oslabiť mocnú protestantskú koalíciu, ktorej ešte nedokázal vojensky čeliť. Aby skoncoval s podporou Betlena zo strany Osmanskej ríše, prostredníctvom svojho vyslanca cisár údajne ponúkal Turkom prepustiť Vacov, Vesprém a Tatu. K tomu sľuboval sumu 100 tisíc zlatých. O tejto ponuke sa zo spoľahlivých zdrojov v Istanbule dozvedel aj Betlen a v marci 1620 o zámeroch Ferdinanda II. písomne informoval spišského župana Stanislava Turzu. Turci však nereagovali. Viac porozumenia cisár našiel na dvore poľského kráľa Žigmunda III. V poľskom pohraničí, predovšetkým na hraniciach Spišskej stolice, umožnil prívržencom habsburskej strany organizovať vojenské oddiely a krajinským hodnostárom dal pokyn, aby im boli nápomocní.[280] Cisárskemu vyslancovi v Poľsku grófovi Adolfovi Michaelovi von Althann a zemplínskemu magnátovi Jurajovi Drugetovi sa vďaka poľskej podpore podarilo zhromaždiť 8 tisícový zbor, ktorý 21. novembra 1619 na čele s Drugetom vpadol cez Dukliansky priesmyk na Zemplín. Betlenov hornouhorský veliteľ Juraj Rákoci sa pokúsil protivníka zastaviť, ale neďaleko Humenného utrpelo jeho vojsko porážku. Rákociho zbor pozostával poväčšine zo zmobilizovaných stoličných oddielov. Levoča musela niekoľko dní pred Drugetovým vpádom postaviť 200 peších žoldnierov a podľa záznamov levočského kronikára mnohí z nich padli.[281] Príčinou porážky bolo podcenenie protivníka a nízka morálka šľachtických insurgentov, ktorí opustili bojisko a zanechali nepriateľovi veľkú korisť.[282] Drugetovi kozáci prenikli k Sečovciam a mestečko nemilosrdne spálili. Zakrátko sa objavili pod Košicami a mesto vyzvali na kapituláciu. Drugetovo ťaženie zachránilo obliehanú Viedeň. Betlen po správe o Rákociho porážke stiahol svoje vojsko a na východ poslal niekoľko tisíc mužov. Juraj Séči tiahol k Fiľakovu a Dávid Petneházy cez Liptov na Spiš. Kým však v zimnom čase dorazili do horných častí Uhorska, prešiel takmer mesiac a zatiaľ kozáci vyplienili mnoho obcí najmä v povodí Torysy od Prešova až k poľským hraniciam. Cesty na Spiš cez Branisko a Levočské hory boli zatarasené a územiu Ľubovnianskeho panstva sa Druget pochopiteľne vyhýbal. Až začiatkom januára sa jeho zbor stiahol do Poľska, pričom so sebou odvliekli mnoho mladých dievčat.[283] Vyčíňanie Drugetových kozákov pobúrilo verejnú mienku, ktorá požadovala odvetný vpád do Poľska. V januári 1620 dojednali Betlenovi poverenci prímerie s cisárom platné až do Sviatku svätého Michala (29. septembra). Pokoj zbraní knieža využil na vnútornú konsolidáciu a upevnenie aliancie s českými stavmi. Na panovníkom nepovolenom bratislavskom sneme sa zúčastnila väčšina stolíc a kráľovských miest. Vzhľadom na úspechy protihabsburskej koalície prevládala snaha zbaviť Ferdinanda II. trónu. Vyslanci Levoče oznámili domov, že už 12. januára prebehne voľba aj korunovácia Betlena za uhorského kráľa. Palatín Žigmund Forgáč a viacerí

[280] Kálmán Demkó : A magyar-cseh confoederatio és a beszterczebányai országgyűlés 1620-ban, in: *Századok*, roč. 20, 1886, s. 109.

[281] Značné straty levočských pešiakov potvrdzuje aj list mestského predstavenstva vyslancom na bratislavskom snemovaní z 10. decembra 1619. Pozri Kálmán Demkó : Adatok az 1619 – 1620-iki pozsonyi országgyűlés történetehez, in: *Századok*, roč. 15, 1881, s. 432.

[282] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 155.

[283] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 365.

[284] Kálmán Demkó v štúdii „Adatok az 1619 – 1620-iki pozsonyi országyülés történetehez“ identifikoval geografické označenie udané levočskými mešťanmi „Alt Vater“ ako Fatru. Pravdepodobne však šlo o Tatry, jeden z najvyšších tatranských končiarov slovenský ľud v 17. storočí nazýval Starý otec.

ďalší zaujali rezervovaný postoj. Padali aj návrhy odčleniť Horné Uhorsko až po Tatry[284] a poskytnúť túto čiastku krajiny Betlenovi po dobu jeho života. Napokon z toho nič nebolo, lebo aj tu sa názory rozchádzali. Stavy však kniežaťu odsúhlasili právo disponovať kráľovskou mocou na územiach, ktoré ovládal za pomoci palatína a radcov. Nariadili osobnú insurekciu každému šľachticovi schopnému držať zbraň a za 10 tisíc zlatých vyzbieraných v stoliciach sa malo dodatočne postaviť 3 tisíc pešiakov. Zároveň bolo na sneme dohodnuté vyslanie posolstva do Čiech, Nemecka, Poľska a k sultánovi. Betlen poveril Imricha Turzu, plynule hovoriaceho slovensky i česky, aby v Prahe dohodol podrobnosti spojenectva s českým kráľom a vzbúrenými stavmi. Fridrich Falcký v snahe upevniť vzájomné vzťahy nielen diplomatickými rokovaniami si Turzu dokonca zvolil za krstného otca svojho práve narodeného syna. V apríli pritiahli početné oddiely uhorského vojska na Spiš, ale napriek očakávaniam nechali zálohované mestá a Podolínec na pokoji z obáv pred poľskou odplatou. Nasledovali porady hornouhorských stolíc a miest v Košiciach, kam poslal svojich zástupcov aj Kežmarok. Keďže bolo rozhodnuté, že sa bude pokračovať v boji, na stolice a mestá uvalili mimoriadne dane, kežmarskí mešťania museli zaplatiť 700 toliarov.[285] Betlen, ktorý medzitým vybavoval sedmohradské záležitosti a zdržiaval sa v Košiciach, zavítal 17. mája do Levoče, kde sa mala konať porada hlavných krajinských hodnostárov, ale palatín Žigmund Forgáč neprišiel, a tak sa knieža vrátilo do Košíc.

Obr. 67. *Dobová anglická medirytina Gabriela Bethlena.*

V tomto rušnom období prechádzali cez Spiš viaceré dôležité posolstvá, či už to bola delegácia česko-moravsko-rakúskych konfederovaných stavov, kráľovskí komisári vyslaní Ferdinandom II. na mierové rokovania alebo traja tureckí pašovia, ktorí Betlena navštívili počas jeho krátkeho pobytu v Levoči.[286]

Na koniec mája 1620 knieža zvolalo snem do Banskej Bystrice. O rokovania bol veľký záujem, okrem habsburských poverencov, ktorých úlohou bolo dojednať podmienky mieru, sa do Bystrice dostavili aj francúzski, poľskí, turecký, českí, moravskí a sliezski vyslanci. Mierové rokovania sa dostali do slepej uličky a cisárska delegácia snem opustila. Iniciatívy sa ujala radikálna opozícia a turecký vyslanec prečítal 18. augusta sultánov ferman odporúčajúci sedmohradské knieža za kráľa Uhorska. O týždeň stavy vyplnili prianie Osmana II. a Betlen sa stal zvoleným uhorským kráľom. Jeho hlavným cieľom bolo predovšetkým upevnenie Sedmohradska a aby si celkom nezahatal cestu k zmiereniu s Ferdinandom II., po svojom zvolení za kráľa sa nedal korunovať. Zakiaľ uhorské stavy v Banskej Bystrici rokovali, vojská Katolíckej ligy dosiahli značné úspechy v boji s protes-

[285] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 367.
[286] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 155.

tantskou opozíciou. Po úspešnom ťažení cez Horné Rakúsko a západné Čechy dorazili začiatkom novembra k Prahe.

Bitka na Bielej Hore rozhodla o osude českého odboja a začala sa nová etapa konfliktu medzi Habsburgovcami a sedmohradským kniežaťom. Ferdinandovo rozhodné víťazstvo v Čechách ovplyvnilo aj postoj uhorskej šľachty. V jej radoch začala prevládať snaha po zmierení.[287] Betlen však nebol ochotný pristúpiť na kompromis a pokúšal sa podnietiť protihabsburský odboj aspoň na Morave. Podporoval vzbúrených Valachov a udržiaval kontakty so sliezskym magnátom Jánom Jurajom Krnovským, ktorý ešte pokračoval v boji. Bez dostatočných finančných prostriedkov bolo sotva možné dúfať v úspech vojny s Ferdinandom II., a tak stoliciam a kráľovským mestám bola adresovaná požiadavka ohľadom dodatočných daní a vojenských kontingentov. Levoča mala zaplatiť 4 500 zlatých, vystrojiť 75 peších žoldnierov a navyše dodať 22 koní na ťahanie diel. Daňová povinnosť Kežmarku bola stanovená na 2 000 zlatých, v prípade zanedbania povinnosti mestám hrozila exekúcia. Kežmarskí mešťania nemali dostatok prostriedkov na rýchle zaplatenie povinností, a preto najprv poslali len 600 a potom 400 zlatých. Nedoplatky sa prísne vyžadovali, keďže v prípisoch znelo peniaze alebo krv, a tak Kežmarok napokon za celý rok odviedol 2 600 zlatých.[288] Aj stolici prichádzali Betlenove pokyny a príkazy, koľko vojakov treba ešte postaviť a aké množstvo peňazí vybrať od poddaných i od šľachty. Na generálnej kongregácii v Levoči 8. marca 1621 Spišská stolica odsúhlasila, že z 3 port sa postaví 1 pešiak, dohromady to bolo 66 peších strelcov. Za kapitána im určili Mateja Krompašského (Korompachy) s mesačným žoldom 16 zlatých. Prehliadka oddielu sa uskutočnila v Levoči týždeň odo dňa konania kongregácie. Do mobilizácie bola zahrnutá aj šľachta, ktorá osobne nemohla nastúpiť do boja. Veľkým pozemkovým vlastníkom bola uložená povinnosť postaviť jazdcov na základe svojho majetku. Až 12 mala vystrojiť Zuzana Erdödyová, ktorá mala dispozičné právo nad hradným panstvom, Štefan Tököli mal dodať 8, vdova po Jurajovi Horvátovi Palócim 5, Mariášiovci 4, Gergeyovci 2 a pol jazdca, Baltazár Horvát spoločne s Kolačkovskými 2 jazdcov, šľachtici z Podhradia a Krompách spolu 1 jazdca a Stolica spišských kopijníkov 5 jazdcov. Kontingent mal spolu 56 jazdcov a každý z nich dostával 6 zlatých žoldu mesačne.[289] Pre chudobnejších šľachticov to predstavovalo značnú finančnú záťaž.

Na konci zimy 1621 sa početné cisárske vojsko sústredilo na hraniciach, aby skoncovalo s uhorským odbojom. Niektorí šľachtici už predtým začali opúšťať Betlenov tábor. Vo februári 1621 zaujal Juraj Séči s 500 žoldniermi svoj hrad Muráň, vypovedal Betlenovi poslušnosť . Získal podporu kapitánov Fiľakova, Sečian a Balašských Ďarmot (Balásgyarmot). Na jar 1621 sa začala protiofenzíva habsburskej armády. Cisárski vojaci sa 29. apríla 1621 zmocnili Bratislavy, potom vstúpili do Trnavy a v máji dobyli aj Nitru. Tomáš Bosňák, Štefan Pálfi a jeho brat Mikuláš na čele uhorských a nemeckých žoldnierov sa pokúsili preniknúť k banským mestám. Betlen sa ocitol v zložitej situácii, pretože časť sedmohradského vojska bola na východe a na váhajúcich uhorských magnátov sa nemohol spoľahnúť. V mestách a na hradoch zanechal silné posádky a stiahol sa do Košíc. Kľúčovú pevnosť Nové Zámky zveril Stanislavovi Turzovi, ktorý mal k dispozícii 3 tisíc vojakov. Imrich Turzo sa ukryl na ťažko prístupnej Lietave, keďže jeho hlavné sídlo v Bytči bolo oveľa zraniteľnejšie. Betlen mu 10. mája 1621 z Košíc oznámil, aby z Lietavy listy bez obáv posielal cez Liptovskú stolicu, nie však poštou, ale prostredníctvom spoľahlivých ľudí, lebo Liptov a Spiš zabezpečil istým počtom vojska.

Zatiaľ cisársky zbor pod vedením generála Karola Bonaventúru Buquoya obľahol Nové Zámky. Spišský župan Stanislav Turzo s prehľadom riadil obranu a odrazil niekoľko útokov. O ďalšom osude Nových Zámkov rozhodol Gabriel Betlen, ktorý s početným vojskom pritiahol pevnosti na pomoc a 10. júla 1621 cisársky zbor krvavo porazil, pričom o život prišiel aj jeho veliteľ.[290] V nasledujúcich dňoch sa boje koncentrovali najmä na západnom Slovensku a v pohraničnej oblasti Dolného Rakúska. Po márnych pokusoch Betlena zmocniť sa Bratislavy sa v septembri najprv v Skalici a potom v moravskom meste Mikulov opäť rozbehli mierové rozhovory. Betlena

[287] *Magyarország történeti kronológiája* 2, ed. Kálmán Benda, s. 450.
[288] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 369.
[289] ŠA LE, SŽ, Kongregačný protokol číslo 10 (1614 – 1621), kart. 6, i. č. 29, s. 410 – 411.
[290] Ödön Olchváry : Betlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen, in: *Hadtörtenélmi Közlemények*, roč. 3, 1890, s. 544 – 545.

a uhorských povstalcov spočiatku zastupoval oravský župan Imrich Turzo z bytčianskej vetvy Turzovcov, ale 19. októbra 1621 nečakane zomrel. Nahradil ho spišský župan Stanislav Turzo, ktorý s cisárskymi poverencami na čele s Petrom Pázmaňom a Mikulášom Esterházim na Silvestra roku 1621 dojednal podmienky mieru, ktorý vošiel do dejín podľa miesta svojho uzatvorenia ako Mikulovský. O niekoľko dní Betlen aj Ferdinand II. mierovú zmluvu ratifikovali.

Sedmohradské knieža sa zrieklo titulu uhorského kráľa a zaviazalo sa vrátiť korunovačné klenoty. Oprávnenosť Betlenových majetkových donácií mal preskúmať nasledujúci snem, nobilitácie zostali v platnosti. Všeobecná amnestia a potvrdenie náboženskej slobody a privilégií z roku 1606 a 1608 uspokojili vzbúrenú uhorskú šľachtu. Ferdinand II. udelil Betlenovi titul ríšskeho kniežaťa a odstúpil mu sliezske vojvodstvá Opolsko a Ratiborsko, ktoré boli už raz určené pre Jána Žigmunda Zápoľského. Otázka odstúpenia severovýchodnej časti Uhorska Betlenovi, nadhodená už začiatkom roka 1620 na povstaleckom snemovaní, sa stala skutkom. Knieža však nezískal územie od Tatier na východ, ale Ferdinand II. mu prepustil 7 stolíc aj s Košicami. Spišská, Šarišská, Gemerská, ale aj Užská stolica však zostali súčasťou habsburského Kráľovského Uhorska. Panovník sa navyše zaviazal posielať Betlenovi každoročne 50 tisíc zlatých na udržiavanie pohraničných pevností, ktoré takto získal pod svoju kontrolu. Predstavitelia odstúpených stolíc aj košickí mešťania museli odprisahať, že nič nepodniknú proti cisárovi, nezapoja sa do sprisahania proti habsburskému rodu a nepovolia prechod Turkom cez svoje územia. Začiatkom marca sa v Košiciach konalo zhromaždenie šľachty a miest, kde sa riešilo naplnenie mierovej zmluvy. Stanislav Turzo mal hlavný dohľad nad praktickým uskutočnením mierových podmienok.

Jedným z najdôležitejších krokov bol návrat korunovačných klenotov právoplatnému panovníkovi. Spišskej stolici oznámil, že cez jej územie bude prechádzať sprievod s korunou. Štyri zostávajúce mestá Pentapolitany (Košice už podliehali Betlenovi) museli postaviť 200 ozbrojencov, ktorí mali tvoriť ochranný sprievod pre cisárových komisárov a strážcu koruny prevážajúcich klenoty

Obr. 68. *Generála Karola Bonaventúru Buquoya stála obrana pevnosti Nové Zámky život.*

z Košíc do Trenčína. Levoča postavila 75, Prešov a Bardejov po 50 a Sabinov 25 ozbrojených mešťanov. 24. marca odišlo z Levoče v ústrety sprievodu do Prešova 60 mešťanov a drábi, ktorí strážili obe mestské brány. O dva dni k večeru slávnostne doviezli korunu do mesta a umiestnili vo Wiesenbergerovom dome, kde sa ubytoval aj jej strážca Peter Révaj (de Réeva/Révay/Révai). 27. marca richtár a mestská rada zložili v Kostole svätého Jakuba slávnostnú prísahu vernosti cisárovi. Na druhý deň prísahu zložila i vonkajšia rada. Superintendent Peter Zabler predniesol ďakovnú kázeň a meštianstvo oslávilo svoj opätovný návrat do cisárskeho tábora slávnostným *Te Deum laudamus*.[291] Až 29. marca sa sprievod pohol z mesta, k hraniciam Spiša. Pri obci Lučivná ho sprevádzali reprezentanti stolice Martin Hrhovský (Görgey) a Juraj Dravecký. Náklady na 75 členný mestský oddiel, ktorý musel prekonať cestu až do Trenčína v celkovej sume 300 zlatých, už nebolo možné kryť z vyprázdnenej mestskej pokladnice, ale uhradili ich cechy a obchodníci. Korunovačné klenoty zostali v Trenčíne až do konca júla, keď ich konečne dopravili na pôvodné miesto, do veže na Bratislavskom hrade, odkiaľ ich Betlen dal začiatkom roka 1620 odviezť.[292]

[291] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 190.
[292] Sándor Takács : Szent korona Löcsén, in: *Közlemények a Szepes vármegye múltjából*, roč. 8, 1916, s. 111 – 112.

Obr. 69. *Podmienky Mikulovského mieru vyjednal najmä uhorský palatín Mikuláš Esterházi.*

Krajinský snem, ktorý panovník zvolal na 23. apríla do Šoprone, potvrdil podmienky Mikulovského mieru a prijal niekoľko zákonov nevyhnutných na stabilizovanie pomerov. Namiesto v predchádzajúcom roku zomrelého Žigmunda Forgáča sa volil nový palatín. Panovník kandidoval 2 evanjelikov a 2 katolíkov. Tesnou väčšinou zvíťazil dedičný spišský župan Stanislav Turzo. Získal 80 hlasov, kým jeho najväčší konkurent katolícky magnát Mikuláš Esterházi 75. Stanislav Turzo bol posledným evanjelikom v tejto vysokej funkcii. Najvyšší svetský úrad v krajine mu osud doprial vykonávať len necelé 3 roky.

V priebehu Betlenovho prvého zápasu s Ferdinandom II. na Spiši síce neprebiehali boje, ale obyvateľstvo utrpelo pri častých presunoch vojsk a v dôsledku bezohľadne vyberaných mimoriadnych daní, dodatočných odvodov vojska a dodávkach potravín i krmovín veľké škody. Úpadok všetkých spoločenských vrstiev prehĺbila prírodná katastrofa. Prudké dažde spôsobili na konci augusta 1621 takú povodeň, na akú si ani najstarší obyvatelia nepamätali. Prívaly mali na svedomí mnoho škôd, voda znehodnotila polia a lúky, poškodila mlyny, pretrhla hrádze rybníkov a v povodí Hornádu, Popradu a Hnilca zničila množstvo domov, kostoly a dokonca z plytkých hrobov vyplavovala mŕtvoly.[293] To však nebolo všetko. V nasledujúcom roku sa dostavila ešte väčšia pohroma. Citeľný nedostatok potravín spôsobený častými návštevami Betlenovho vojska v kombinácii s predchádzajúcou povodňou a slabá úroda mali na svedomí neobyčajnú drahotu. Tú ešte prehĺbilo znehodnotenie mince, keď Spiš, ale aj iné časti krajiny zaplavili sliezske polturáky s vysokým obsahom medi a spoľahlivé strieborné platidlo zmizlo z obehu.

> *„Takýto podvod a zlodejstvo nezapríčinili obyčajní zločinci, ale popredné osobnosti a urobili to napriek tomu, že z kazateľníc boli napomínaní…“*

naznačil levočský kronikár, bez toho, aby konkrétne menoval zodpovedných. Ceny základných produktov vyleteli do nevídanej výšky. Merica pšenice stála na Spiši viac ako 4 zlaté, raže 3,50, jačmeňa 3 zlatky, funt bravčoviny 10 denárov. Výsledkom bola podvýživa a hlad najmä medzi chudobnejšími obyvateľmi. Ľudia v zúfalstve mleli lieskové orechy i kôru a s pridaním otrúb vytvorili akési cesto pripomínajúce zmes, z ktorej sa piekol chlieb. Akoby sa ani počasie nedokázalo upokojiť a 8. júna 1622 neobyčajne veľký ľadovec zničil pod Tatrami oziminy a na pastvinách pozabíjal dobytok.[294]

V auguste 1622 počas veľkých horúčav sa v Debrecíne objavili prvé prípady moru. Epidémia sa rýchlo rozšírila cez Košice, Prešov, Bardejov a naplno zasiahla Spiš. Mor masovo kosil hladovaním a predchádzajúcimi útrapami oslabené obyvateľstvo. Len v samotnej Levoči si vyžiadal 1 668 obetí, okrem tých, čo pomreli na mestských majeroch a v špitáli.[295] V Spišskej Novej Vsi umrelo 1 300 ľudí, v Kežmarku 346. Tu sa však epidémia objavila aj v nasledujúcom roku a za obeť jej padlo 746 obyvateľov mesta.[296]

[293] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 157.
[294] Samuel Weber : *Bilder aus der Zipser Vergangenheit*, s. 100.
[295] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 161.
[296] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 371.

Uzavretie Mikulovského mieru bolo pre ambiciózneho Betlena len dočasným riešením. Už vo februári 1623 zvolal do Košíc čiastkový snem siedmich novonadobudnutých stolíc, na ktorom sa kritizovali závery šopronského snemu ako nedostatočné. Knieža si medzitým zabezpečil súhlas Porty s ďalším vystúpením proti Habsburgovcom a od marca sa pripravoval na nové ťaženie. S brandenburským kniežaťom Kristiánom uzavrel dohodu o spoločnom postupe a vyhnanému českému kráľovi Fridrichovi Falckému dal koncom júla písomne na vedomie, že v polovici nasledujúceho mesiaca zahájі útok na Ferdinanda II. Krátko potom jeho protestantskí spojenci utrpeli na pôde Nemecka porážku od vojsk Katolíckej ligy, no Betlenovou sebadôverou to neotriaslo. Na čele 10 tisícového vojska sa v polovici augusta vydal zo Sedmohradska na pochod a 10. septembra 1623 vtiahol do Košíc. Tento raz smeroval na Fiľakovo a k banským mestám a jeho hlavné sily sa tak Spišu vyhli. Stoličnú šľachtu aj mesto Levoču 24. septembra vyzval, aby sa k nemu pripojili.[297] Ale ani šľachta, ani mešťania sa nemienili hneď podrobiť. Iste tu zohrali rozhodujúcu úlohu zlé skúsenosti z predchádzajúceho ťaženia, aj skutočnosť, že dedičný spišský župan bol palatínom a kráľovi zachovával vernosť. Podobný postoj zaujali aj 3 zvyšné mestá Pentapolitany a šarišská stoličná šľachta. Hneď na druhý deň, ako na Spiš dorazil Betlenov posol, sa poverenci Spišskej a Šarišskej stolice spolu so zástupcami miest zišli na porade v Prešove. Na schôdzi sa objavil Betlenov plukovník, šľachtic František Daróci, pôvodom zo Šariša a v mene kniežaťa vyzval prítomných, aby sa podrobili, v opačnom prípade bolo jeho 2 000 hajdúchov pripravených všetko spustošiť. Obe stolice a 4 mestá nepodľahli hrozbe hneď, ale u plukovníka si vymohli osemdňový odklad a k palatínovi poslali Martina Berzeviciho so žiadosťou o pomoc alebo radu.[298] Stanislav Turzo nemal prostriedky na to, aby Betlenov pochod zastavil, a tak od 3. októbra sa rokovalo s Darócim v Prešove. Tu bolo dohodnuté, že Spišská a Šarišská stolica pošlú k Bethlenovi do Fiľakova po 2 vyslancoch a z každého mesta pôjde s nimi 1 delegát. Tým sa obe stolice a štyri mestá Pentapolitany pridali na stranu povstalcov a išlo už len o to, za akých podmienok. Tie zostali v podstate také isté ako predtým, teda uznanie všetkých privilégií a na druhej strane materiálna a vojenská podpora Betlena. Vyslanci sa vrátili s pozvaním na krajinský snem, ktorý knieža zvolalo do Trnavy na 19. novembra.[299] Na generálnej kongregácii v Levoči 21. októbra stolica splnila požiadavku sedmohradského kniežaťa a nariadila šľachtickým insurgentom zhromaždiť sa 28. októbra v Koterbachoch (dnes Rudňany). Okrem jazdeckého oddielu šľachty musel byť na základe zdanených port postavený peší žoldnierský oddiel mušketierov, vždy z 2 port 1 strelec. Za spoločného veliteľa bol určený Ladislav Mariáši s mesačným žoldom 40 zlatých. Zástavník mal dostať 5 a strelec 2 zlatky za mesiac služby v poli. Zároveň však šľachtici na generálnom zhromaždení podnikli kroky, aby oddiel zostal doma a nemusel sa pripojiť k Betlenovej výprave. K vojenskému veliteľovi do Košíc vyslali Mateja Nemešániho a dokonca mu z vlastného vrecka poskytli 10 zlatých na cestovné výlohy. Mal tlmočiť, v akom nebezpečenstve sa Spiš nachádzal pre nepriateľské správania zo strany 13 zálohovaných miest a Poliakov, ktorí hrozili vpádom. Pri Novom Targu už zhromaždili veľké množstvo kozákov, pripravených podniknúť útok, ak bude stoličná hotovosť preč.[300] O úspechu Nemešániho misie nemáme žiadne správy, no z iných dokumentov vyplýva, že viacero zbraneschopných šľachticov si svoje vojenské povinností nehodlalo splniť a do oddielu nenastúpili. V tejto súvislosti stolica ustanovila, že majetnejší šľachtici zaplatia pokutu 50 zlatých a zemania, teda šľachtici bez poddaných 25.[301]

Zdržiavacia taktika stolice slávila úspech, lebo Betlenova vojenská kampaň pre blížiacu sa zimu dlho netrvala. Jeho armáda posilnená tureckými oddielmi obľahla hrad v Hodoníne. Knieža si uvedomilo, že dobre opevnený protivník nedáva veľa nádeje na rýchly úspech, a už 8. novembra navrh-

[297] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 230.
[298] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 165.
[299] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, 192.
[300] ŠA LE, SŽ, Kongregačný protokol 1611 – 1623, kart. 6, i. č. 28, s. 595.
[301] *Tamže*, s. 597.

lo Ferdinandovi II. rokovanie. Hlavným vyjednávačom bol z poverenia panovníka Stanislav Turzo, ktorý už 20. novembra dohodol prímerie až do Sviatku svätého Michala nasledujúceho roka.

Vzápätí sa v Trnave zišiel snem zvolaný Betlenom, kde sa debatovalo o nastolení trvalejšieho mieru, no keď Stanislav Turzo prítomným oznámil, že panovník nie je ochotný pristúpiť na podmienky prímeria uzavretého pred krátkym časom v Hodoníne, všetko nasvedčovalo tomu, že vojna sa zakrátko obnoví. Zo Sedmohradska sa Betlenovi prepravovali cez územie Spišskej stolice finančné prostriedky, aby uspokojil svoje vojsko nečinne mrznúce na hraniciach Uhorska a Moravy. Zásielka peňazí na 14 vozoch dorazila 2. decembra 1623 do Levoče. V jej sprievode bol na prekvapenie mešťanov aj turecký hodnostár. Na druhý deň pokračovali v ceste a od mesta si požičali 32 koní do záprahu. V okolí Liptovského Mikuláša však, či už vinou nepozornosti, alebo z iného dôvodu, o ne prišli. O náladách, aké panovali v meste i medzi mnohými obyvateľmi Spiša, svedčí aj záverečná poznámka levočského kronikára uzatvárajúca opis tohto prípadu: „*Oj ty diabolská sedmohradská vláda*.“[302]

Začiatkom roka 1624 napätie a strach z pokračovania vojny predsa len poľavili, keď poverenci oboch strán v Banskej Bystrici odstránili niektoré sporné body prímeria uzavretého v Hodnoníne, no nevraživosť voči Sedmohradčanom nepoľavila. Po definitívnom potvrdení prímeria Betlen s celým vojskom tiahol cez Spiš ku Košiciam, kde mal naplánované rokovania so stavmi 7 hornouhorských stolíc. Do Levoče vstúpilo knieža 3. februára v sprievode popredných hodnostárov kniežatstva. Od mešťanov sa im dostalo dôstojného uvítania. Predsa však jeden z levočských mešťanov, súkenník Ján Blessung, nedokázal potlačiť odpor voči nevítaným hosťom a jedného hajdúcha zastrelil. Tento nerozvážny čin vyvolal u hajdúchov veľké pobúrenie. Ich kapitán sprevádzaný početnou tlupou vtrhol do domu richtára Pavla Windischa a vyrabovali ho. Samotnému richtárovi a dvom prítomným členom mestskej rady sa ušla taká bitka, že ich život visel na vlásku. Bolo veľkým šťastím pre všetkých obyvateľov, že sa podarilo hroziacu pomstu odvrátiť a schladiť vášne. Po odchode kniežaťa a jeho zboru si mešťania s úľavou vydýchli a ich nádeje sa upierali na trvalejší mier, o ktorom sa už niekoľko týždňov rokovalo vo Viedni. Cez Spiš opäť prechádzali osobitní poslovia jednej i druhej strany, keďže Betlen sa zdržiaval poväčšine v Košiciach a jediná bezpečná cesta od Viedne a Bratislavy na východ viedla horným Považím a popod Tatry. Dňa 29. apríla tiahol od Košíc do Viedne sedmohradský kancelár Štefan Kovačóci s podrobnými úpravami o konečnom znení mierovej zmluvy. Jeho ďalšou úlohou bolo získať ruku Ferdinandovej dcéry Renáty Cecílie pre Gabriela Betlena, ktorý pred časom ovdovel. V prípade kladného výsledku knieža naznačilo ochotu konvertovať na katolicizmus. V deň podpisu mieru vo Viedni, 8. mája 1624, Ferdinand II. vydal pokyn aj Spišskej stolici, ktorým potvrdil amnestiu pre všetkých, ktorí sa za posledného ťaženia sedmohradského kniežaťa dopustili velezrady alebo i násilia.[303]

V rušnom období druhého Betlenovho ťaženia došlo na Spiši k viacerým pochybeniam pri dodávkach potravín pre vojsko a zdá sa, že aj stoličná evidencia zlyhávala. Niektoré obce si predpísané dávky splnili, iné nie, no na nepresné záznamy okresných slúžnych sa nedalo spoľahnúť. Na základe rozhodnutia stoličnej kongregácie spišský podžupan Samuel Dravecký a súdny prísediaci Martin Hrhovský (Gergey) v júni 1624 si predvolávali richtárov spišských dedín a mestečiek, ktorí pod prísahou vypovedali, či majú ešte nejaké povinnosti alebo si všetko splnili. Ako vyplýva z vyšetrovacieho protokolu, podlžnosti malo viacero obcí, čo je vcelku pochopiteľné vzhľadom na to, čo postihlo celý región v predchádzajúcich rokoch.[304] Na základe mierovej zmluvy Spišská a Šarišská stolica a 4 kráľovské mestá pripadli opäť Ferdinandovi II. Až 12. augusta 1624 prišli z Košíc do Levoče 4 kráľovskí komisári – kninský titulárny biskup Pavol Dávid, Štefan Ostrošič, Blažej Aponi a Martin Móric, aby

[302] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 166.
[303] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 110, i. č. 69/1624.
[304] *Tamže*, fasc. III., i. č. 74/1624.

Obr. 70. *Ukážka výzbroje a oblečenia povstaleckých hajdúchov v 17. storočí.*

obvyklým spôsobom prevzali mesto. Bohaté pohostenie jedlom, vínom, ovos a seno pre kone ich početného sprievodu stáli 330 zlatých, čo bolo obzvlášť pre mešťanov bolestné vzhľadom na nedostatok prostriedkov v mestskej pokladnici.[305]

Napriek uzavretému mieru situácia zostávala stále napätá. Český kráľ Fridrich Falcký z holandskej emigrácie informoval Betlena, že sa chystá nová protihabsburská koalícia, a naznačil mu, aby sa na nej aktívne podieľal. Aj vzhľadom na odmietavý postoj Ferdinanda II. dať sedmohradskému kniežaťu ruku Renáty Cecílie panovali obavy z prepuknutia nového konfliktu. Navyše kolovali zvesti, že časť poľskej šľachty nespokojnej s politikou Žigmunda III. v očakávaní jeho blízkej smrti odporúčala zvoliť si za kráľa Gabriela Betlena.[306] To by bolo pre Ferdinanda II. neprípustné a znamenalo by to vojnu. V snahe upokojiť pomery Stanislav Turzo zo svojho sídla v Hlohovci v júni 1624 dal Spišskej stolici na vedomie, že Betlen bude dodržiavať práve dojednaný Viedenský mier, o čom ho listom osobne ubezpečil. Stoličných funkcionárov však vyzval, aby trestali rušiteľov pokoja, a tak predišli vzbure a nebezpečenstvu hroziacemu krajine.[307] O rušiteľov pokojných pomerov však na Spiši nebola

v tomto období núdza. Predovšetkým slobodní hajdúsi navyknutí na lúpež predstavovali stále nebezpečenstvo. Už začiatkom februára 1625 sa o tom mohli presvedčiť 2 levočskí vyslanci, cestujúci na poradu 4 miest do Prešova. Neďaleko mesta ich prepadli 5 hajdúsi, oboch vážne postrelili, pričom jeden na následky zranenia neskôr zomrel, orabovali o kone, šaty, pozlátený pohár a 3 tisíc zlatých v hotovosti, za ktoré mali nakúpiť víno. Levočania márne žiadali stolicu aj palatína o potrestanie zločincov, hajdúchov s veľkou korisťou sa nepodarilo vypátrať.[308] Ferdinand II. o niekoľko mesiacov informoval spišského podžupana a celú šľachtickú pospolitosť, že vydal kapitánom príslušné pokyny, aby obrátili svoju pozornosť na potulných hajdúchov ako rušiteľov pokoja. Zároveň však aj na tých zemských pánov, ktorí si ich najali, boli pod ich ochranou a využívali ich na nečestné ciele. Nemožno celkom vylú-

[305] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 168.
[306] *Magyarország történeti kronológiája* 2, ed.: Kálmán Benda, s. 454.
[307] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 110, i. č. 75/1624.
[308] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 169 – 170.

Obr. 71. *Ukážka výzbroje a oblečenia cisársko-kráľovských vojsk v prvej tretine 17. storočia.*

čiť, že k takým patrili hajdúsi, čo mali na svedomí prepadnutie levočských vyslancov a aj preto sa ich nepodarilo vypátrať.[309]

Napriek katastrofálnej bezpečnostnej a hospodárskej situácii Spišská stolica musela plniť všetky zákonmi stanovené úlohy vzťahujúce sa na obranu krajiny. Snem v roku 1622 potvrdil povinnosť starať sa o hrad Szendrö spolu so susedným Šarišom. Zároveň však kapitánom pevností zakázal pracovné sily využívať inak ako na výstavbu a údržbu obranných zariadení, čo sa pred prijatím zákona iste často stávalo. V súvislosti s nedostatočným zásobovaním pohraničných posádok potravinami, na čo potom najviac doplácalo okolité obyvateľstvo, snem nariadil, aby z každej porty bol do pevností dodaný 1 košický gbel obilia. Palatín a dedičný župan Stanislav Turzo vydal 3. marca 1625 stoličným predstaviteľom príkaz, aby si túto zákonnú povinnosť bezodkladne splnili a potravinové zásoby dodali do Fiľakovskej pevnosti, kde už panovala veľká núdza.[310] List bol napísaný na Šintavskom hrade, kde sa Turzo častejšie zdržiaval, pre jeho neveľkú vzdialenosť od Bratislavy a Viedne. Podľa všetkého to bol jeho posledný dokument, ktorý poslal Spišskej stolici, lebo 1. mája 1625 v Piešťanoch náhle zomrel vo veku nedožitých 49 rokov. Pochovali ho v levočskom farskom kostole až 12. januára nasledujúceho roku. V kongregačných protokoloch Spišskej stolice uviedli všetky jeho hodnosti a domény, ktoré vlastnil:

„Palatín, najvyšší a dedičný spišský župan, slobodný spišský barón, pán v Bojniciach, na Šintave, na Tematíne, v Hlohovci, na Richnave a Znieve, kráľovský radca, generál preddunajských a banských čiastok Uhorska a hlavný kapitán posádky v pevnosti Nové Zámky."

Už 5. mája 1625 zhromaždenie spišskej šľachty potvrdilo vo funkcii hlavného župana jeho najstaršieho syna Stanislava (IV).[311] Nový župan prišiel 11. júna v sprievode stovky husárov do Levoče, kde zložil predpísanú prísahu v prítomnosti celej šľachtickej pospolitosti, prepošta Hosútotiho, levočského richtára a 2 prísažných. Potom nasledovala veľká hostina a po jej skončení opustil Stanislav Turzo mesto i Spiš a vrátil sa späť do Šintavy.[312]

Funkcia hlavného župana už dávnejšie bola len reprezentačná, všetky stoličné záležitosti riadil podžupan so svojím aparátom. Podžupanský úrad viedol od roku 1624 Samuel Dravecký, ktorý patril medzi iniciátorov všeobecnej porady o hospodárskych záležitostiach konanej 13. júna v Kežmarku. Zúčastnili sa jej šľachtici, meštianstvo a prišli aj zástupcovia 13 zálohovaných miest. Chceli podniknúť opatrenia na zníženie cien a odstrániť všeobecný nedostatok, ktorý na Spiši panoval už tretí rok. Na ničom sa nedohodli a ešte v ten istý deň sa rozišli. Šľachtici označili za pôvodcov hospodárskej mizérie remeselníkov v mestách, ktorí vraj nič neprodukovali, mešťania zas roľníkov, lebo za potraviny aj svoju robotu požadovali veľa peňazí.[313] Spišská stolica pritom

[309] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 110, i. č. 124/1625.
[310] *Tamže*.
[311] ŠA LE, SŽ, Kongregačný protokol 1611 – 1623, kart. 6, i. č. 28, s. 96 a 106.
[312] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 173.
[313] *Tamže*, s. 172.

ešte v roku 1610 presne stanovila cenu práce, remeselníckych výrobkov, mäsa, vajec a hydiny, ale táto limitácia už dávnejšie prestala platiť; najmä však potom, keď sa do obehu dostali znehodnotené mince.[314]

Aj susedný Gemer postihlo nečakané úmrtie hlavného župana. Dňa 1. septembra 1625 sa náhle rozlúčil s pozemským životom Juraj Séči (Zeczi/Szechy), s predikátom z Rimavskej Seče. So spišskou šľachtou mával viacero sporov, no pozostalá vdova Mária Homonaiová pozvala predstaviteľov Spišskej stolice na čele s novým hlavným županom na smútočnú tryznu do kaplnky na hrade Muráň, ktorá sa mala začať 14. decembra už o ôsmej hodine rannej.[315]

Snem, ktorý sa opäť zišiel v Šoproni v septembri 1625, okrem prijatia nevyhnutných právnych noriem mal za úlohu zvoliť nového palatína. Zo Spiša sa na snem dostavili vyslanci mesta Levoče, podžupan Samuel Dravecký spolu so zvoleným reprezentantom šľachty a zástupca kapituly. Evanjelici boli už na sneme v menšine, a tak pri voľbe palatína dostal najviac hlasov katolík Mikuláš Esterházi, doposiaľ zastávajúci úrad krajinského sudcu. Nového palatína snem poveril úlohou uspokojiť nároky dedičov po Stanislavovi Turzovi vzhľadom na spory, ktoré prepukli medzi pozostalou vdovou a jej deťmi.[316] Zákonom sa riešila aj mimoriadne dôležitá otázka znehodnotených cudzokrajných mincí a určili sa prísne tresty na tele i majetku pre všetkých, čo ich púšťali do obehu a pomocou takýchto podvodov vyvážali získané zlato a striebro z dobrej domácej mince do cudziny. Pre Spišskú stolicu sužovanú neporiadkom vo financiách boli tieto zákonné opatrenia a ich plnenie mimoriadne dôležité. Na sneme prebehla voľba a následne aj korunovácia Ferdinanda Ernesta, najstaršieho syna Ferdinanda II. S formálnym aktom prejavili evanjelici značnú nespokojnosť, ozývali sa najmä vyslanci 7 stolíc pod jurisdikciou Gabriela Betlena, zástupcovia mesta Košíc dokonca oficiálne protestovali.[317] V čase, keď sa rozchádzal šopronský snem, protestantské mocnosti Anglicko, Holandsko a Dánsko uzavreli v Haagu protihabsburskú koalíciu a dali najavo záujem rozšíriť ju aj o Sedmohradsko. Ich nádeje posilňoval niekoľko mesiacov pripravovaný manželský zväzok Gabriela Betlena s Katarínou, sestrou brandenburského kniežaťa Georga Wilhelma. 1. januára 1626 sa v Levoči nakrátko zastavil početný sprievod sedmohradského posolstva vedeného Jurajom Rákocim. Po prenocovaní v Kežmarku pokračovali cez Poľsko do Berlína. Ich úlohou bolo priviesť netrpezlivému ženíchovi vyhliadnutú nevestu. Na sklonku februára sa posolstvo vracalo cez Spiš do Košíc, kde už prebiehali prípravy na sobáš. Budúcej manželke sedmohradského kniežaťa pripravila Levoča, kde prenocovala, veľkolepé privítanie. Sedmohradská delegácia však zanechala v Brandenbursku rozpačitý dojem, keďže služobníctvo jej členov pokradlo v Berlíne počas slávnostných banketov svojim hostiteľom strieborné náčinie v hodnote 15 tisíc toliarov. Prípad vylíčil levočský kronikár a jeho poznámka o zlodejských Uhroch (Maďaroch) a Sikuloch vystihuje nálady mnohých obyvateľov Spiša voči samozvaným ochrancom viery a slobody národa.[318]

Slávny sobáš Gabriela Betlena s Katarínou Brandenburskou sa odohral v prvých marcových dňoch roku 1626 za veľkej účasti šľachty, meštianstva i pospolitého ľudu. Nechýbalo ani posolstvo cisára Ferdinanda II., zástupcovia štyroch zvyšných miest Pentapolitany na čele s Levočou a Spišskej stolice. Manželský zväzok mal mimoriadny politický význam a následky sa čoskoro dostavili. Katarína Brandenburská dala už v pr-

[314] Samu Weber : Szepességi árszabály 1610-ből. (Gemeine Landts Ordnung), in: *Magyar Történelmi Tár*, roč. 13, 1890, s. 773 – 781.

[315] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 110, i. č. 147/1625.

[316] Stanislav III. mal s manželkou Annou Rozinou Lisiusovou sedem detí, z nich tri zomreli v mladšom veku. Synovia Stanislav IV. Michal a Adam sa dožili dospelosti, ich sestra Eva sa vydala za Štefana Pogániho, ale v roku 1627 náhle zomrela. Anna Rozina Listiusová nedržala príliš dlho smútok za svojím manželom a rýchlo sa vydala za Juraja Pogániho, správcu majetkov svojho prvého muža. Keďže Pogáni pochádzal len z drobnej šľachty, manželský zväzok vyvolal škandál a aj rozbroje medzi matkou a synmi Stanislavom IV. a Adamom, ktorý Pogániho nenávidel. Ale i Pogáni nečakane umrel dosť záhadným spôsobom a začalo sa šepkať, že ho Listiusová otrávila a rovnako otrávila aj palatína. Po smrti Stanislava IV. (1628) žila zväčša na Šintavskom hrade obklopená čudnými osobami, ktorých obyvatelia nazývali čarodejníkmi a Listiusovú kráľovnou čarodejníc. Okrem rôznych magických úkonov sa dopúšťala sadistických zločinov a utĺkla niekoľko ľudí na smrť. Po rozsiahlom vyšetrovaní bola odsúdená na stratu hlavy, ale panovník Ferdinand III. jej v roku 1638 udelil milosť. Zvyšok života strávila v izolácii na Šintavskom hrade. Pozri *Analecta Scepusii* 3, s. 124 – 126. Celý proces s Listiusovou pozri András Komáromi : Listius Anna Rozina bünpöréhez, in: *Magyar Történelmi Tár*, roč. 10, 1897, s. 627 – 652.

[317] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 175.

vých týždňoch po svadbe najavo svoje ambície aktívne vstupovať do politiky a na sedmohradskom sneme si presadila, že v prípade smrti manžela zaujme sedmohradský kniežací stolec. Už v polovici apríla Betlenov poverenec vyjednával o podmienkach pristúpenia k protihabsburskej zmluve nedávno uzavretej v Haagu.

Ferdinand II. sa dostal do zložitej situácie, pretože väčšinu svojich vojsk mal sústredenú v Nemecku, v Sedmohradsku už bežali prípravy na ďalšie vojnové ťaženie a nedalo sa spoľahnúť na to, že Turci budú dodržiavať v predchádzajúcom roku v novohradských Ďarmotách predĺžený žitavský mier. V tejto súvislosti palatín Mikuláš Esterházi oznámil predstaviteľom Spišskej stolice, že okolo Budína sa zhromažďovali osmanské oddiely a k nim sa pripojil aj bosniansky paša. V krátkej dobe mohli očakávať ich vpád do niektorých častí Kráľovského Uhorska a hoci Uhorsko bolo pripravené na obranu, potrebovalo nevyhnutne posily. Palatín preto požiadal podžupana, aby bol pripravený na vojenskú podporu a na výzvu musel okamžite reagovať.[319] Osmanská hrozba v priebehu prvých letných mesiacov pominula, o to väčšie ohrozenie sa však črtalo zo strany Betlena. Palatín 6. augusta vyzval hornouhorské stolice, aby mobilizovali svoje oddiely. V podobnom tóne sa nieslo aj nariadenie Ferdinanda II. napísané vo Viedni 8. augusta a adresované podžupanovi a spišskej šľachtickej pospolitosti. Panovník pripomenul šľachte jej povinnosť bez výnimky a bezodkladne konať svoju vojenskú službu s primeranou výzbrojou. Stoličnú kongregáciu vyzval, aby dala podžupanovi a slúžnym plnú moc okamžite zostaviť vojenský oddiel, ak by palatín nariadil pripojiť sa k jeho silám a to aj bez zvolania ďalšieho zhromaždenia, ako to bývalo obvyklé. Ferdinandov mandát dorazil do rúk podžupana Samuela Draveckého s pomerne veľkým oneskorením až 1. septembra.[320] V priebehu necelého mesiaca sa situácia radikálne zmenila. Betlen nariadil 7 pripojeným stoliciam mobilizáciu a kapitánom pohraničných pevností oznámil príčiny svojho vstupu do vojny, pričom jednou z nich malo byť aj prenasledovanie evanjelikov. Aj predchádzajúce udalosti na Spiši vyostrili napätie medzi oboma konfesiami a poslúžili Betlenovi ako jeden z argumentov na obnovenie boja za náboženskú slobodu.

Na generálnu kongregáciu spišskej šľachty 16. marca 1626 sa dostavil aj spišský prepošt Ladislav Hosútoty s cisárskym mandátom nariaďujúcim vykonať vizitáciu vo všetkých kostoloch. Narazil však na odpor. Splnenie mandátu bolo 30. marca striktne odmietnuté s odôvodnením, že takéto vizitácie sa nekonali už dlhé roky, keďže Matej II. uznal náboženskú slobodu katolíkov, evanjelikov i kalvínov. Od cisára aj palatína dostali privilégium slobodne si voliť superintendentov, ordinovať adeptov kňazstva a vizitovať kostoly a keďže toto privilégium platilo, pokladali príkaz za útok na svoje slobody.[321]

Už 25. augusta sa 30 tisícová Betlenova armáda vydala na tretie ťaženie proti Ferdinandovi II. Cisárske vojsko, ktoré by jej mohlo vzdorovať, sa nachádzalo na území Sliezska. Za takýchto okolností šľachta Spišskej stolice už nebola ochotná mobilizovať a pripojiť sa k palatínovmu vojsku. Stoličné zhromaždenie, ktoré sa zišlo v Levoči 3. septembra, zaujalo vyčkávací postoj. Aby zdôraznili svoju lojalitu, zostavili listy palatínovi Mikulášovi Esterházimu, preddunajskému kapitánovi a veliteľovi Nových Zámkov Štefanovi Pálfimu (Pálffy) a Stanislavovi Turzovi. V nich v prvom rade zdôraznili, že sú vernými občanmi vlasti a poddanými zákonného kráľa, ale príkaz na mobilizáciu a vojenskú expedíciu nemôžu splniť. Ako vždy sa vyhovárali na svojich susedov. Údajne niekoľko tisíc ozbrojených Poliakov stálo na hraniciach a nik netušil, čo vlastne urobia. Zároveň pripomenuli, že zakrátko na územie stolice vstúpia Betlenove oddiely a v takejto situácii nemohli opustiť svoje domovy.[322] Všetky tri ospravedlňujúce listy neboli doručené a ich originály zostali v stoličnom archíve, čo naznačuje, že keď sa kongregácia rozchádzala, na území Spiša boli už Betlenovi hajdúsi a doručiť posolstvá adresátom bolo prakticky nemožné. Už 4. septembra sa hajdúsi prehnali popri Spišskom Podhradí, kde chytili cisárskeho kuriéra, vyplienili kapitulu

[318] *Tamže*, s. 177.
[319] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 111, i. č. 180/1626.
[320] *Tamže*, i. č. 187/1626.
[321] Michal Sucнý : *Dejiny Levoče* 1, s. 193 – 194.
[322] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 111, i. č. 188 a 186/1626.

a prepošta Hosútotyho prinútili narýchlo opustiť rezidenciu a utiecť do Poľska. Potom ako Prešov otvoril Betlenovcom svoje brány, pritiahol 6 tisícový zbor vedený generálom Jánom Bornemisom na Spiš. Jeho veliteľ v mene sedmohradského kniežaťa vyzval 9. septembra levočských mešťanov, aby sa vzdali, inak mesto obráti v priebehu niekoľkých hodín na prach a popol. Keďže aj Šarišská a Spišská stolica prešli do Betlenovho tábora a pomoc zo strany Habsburgovcov neprichádzala do úvahy, Levoča kapitulovala.[323]

Hlavné sily sedmohradského vojska tiahli od Košíc južným smerom v ústrety svojim spojencom. Po porážkach v Sliezsku unikali cez Moravu a západné Slovensko zvyšky armády protestantského vojvodcu Ernesta Mansfelda, prenasledované zbormi cisárskeho veliteľa Albrechta Valdštejna. Začiatkom októbra 1626 sa pri Sečanoch spojili Mansfeldove jednotky s Betlenovými oddielmi. Valdštejn sa do rozhodujúcej bitky s Betlenom neodvážil. Silnými oddielmi obsadil najdôležitejšie prechody na dolnom Váhu – Šintavu a Hlohovec a zvyšok jeho 32 tisícového zboru niekoľko týždňov táboril medzi Trnavou a Váhom, kde sa však rozšírila morová epidémia a mnoho cisárskych vojakov jej podľahlo. Betlen nemal v úmysle stupňovať svoj konflikt s Ferdinandom a navrhol prímerie, ktoré panovník bez okolkov prijal. Mansfeldove zdecimované jednotky sa tak ocitli v zložitej situácii, ale ich veliteľ si poradil. Ťažšie delostrelectvo predal Betlenovi aj Turkom a vymohol si prechod cez územie kontrolované Osmanskou ríšou k Jadranskému moru a odtiaľ do Benátok.

Vzhľadom na rýchle ukončenie bojov Spiš neutrpel také veľké škody ako pri prvom Betlenovom ťažení a ani stolica nemusela vynaložiť väčšie prostriedky na svoj vojenský kontingent. Najviac postihnutá bola Levoča už pri prvom pobyte veliteľa hajdúchov Štefana Horváta v meste v októbri 1626. Nie bezdôvodne ho levočský kronikár nazval surovým tyranom. V decembri 1626 hajdúsi podnikli zo svojich táborov niekoľko lúpežných výpadov a mestu narobili veľké škody. Knieža pritiahlo tesne pred Vianocami na Spiš a na štedrý večer sa s veľkým počtom vojska ubytovalo v Levoči. Mešťania si knieža uctili skvostnými darmi, pozlátenou skrinkou v hodnote vyše 200 zlatých a misou pomarančov a citrónov. Betlen dary s radosťou prijal a predstavenstvu mesta všeličo prisľúbil, ale nič nesplnil. Po iné roky radostné vianočné sviatky sa pre Levočanov zmenili na dni smútku a utrpenia, a to vďaka prítomnosti množstva sedmohradských a sikulských bojovníkov, ktorí obsadili všetky domy a príbytok si našli aj v kostoloch. Vykúpenie prišlo až po štyroch dňoch, keď knieža a jeho armáda mesto a zakrátko i Spiš opustili. Na Silvestra však dorazil do mesta veliteľ sedmohradského zadného voja Štefan Horvát. On a jeho ozbrojenci spôsobili ďalšie škody a súženia. Na druhý deň zanechali zúboženú Levoču. Po jeho odchode levočský kronikár poznamenal:

> *„Odtiahol k diablovi a jeho materi, Bože dopraj nám, aby sme už nikdy viac tohto zbojníka nevideli, dopraj nám vytúžený mier.“*[324]

V tom istom čase bola podpísaná už v poradí tretia mierová zmluva medzi Ferdinandom II. a Gabrielom Betlenom. Uzavreli ju na základe nepatrne pozmenených článkov Mikulovského mieru v Bratislave 20. decembra 1626. Už o mesiac Ferdinand II. oznámil predstaviteľom spišskej šľachty, že k nim vyslal dvoch splnomocnencov, ktorí mali zabezpečiť obnovenie jeho zvrchovanosti nad Spišskou stolicou.[325] Trvalo však ešte niekoľko mesiacov, kým sa všetky podrobnosti mierovej dohody vyjasnili a dohodli sa aj podmienky obchodného styku medzi Kráľovským Uhorskom a Sedmohradskom, čo malo mimoriadny význam pre Spišskú, Šarišskú, ale i Gemerskú stolicu.

V dobe, keď sa pomery postupne stabilizovali aj napriek devalvácii medených peňazí, na Bojnickom hrade na Vianoce 1627 zomrel nečakane dedičný spišský župan Stanislav IV. Turzo. Hodnosť dedičného župana prešla na jeho mladšieho brata Adama, ktorý v Levoči júli 1628 zložil stolici prísahu. Anna Coborová, vdova po Stanislavovi Turzovi, poslala spišskej šľachtickej pospolitosti oznam o manželovej smrti s viac ako ročným oneskorením až v marci 1629 zároveň s pozvánkou

[323] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 180.
[324] *Tamže*, s. 182.
[325] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 111, i. č. 206/1627.

Obr. 72. *Generál Melchior Alaghy.*

do farského kostola v Bojniciach, kde sa 20. mája mali konať pohrebné obrady.[326]

Nový župan, podobne ako jeho brat, sa na Spiši zdržiaval len zriedkavo. Poväčšine radšej sídlil bližšie k Viedni, na svojich majetkoch na dolnom Považí. Krátko po prísahe v júli 1628 sa pokúšal dostať na Spišský hrad, kde sa zdržiavala Zuzana Erdödyová. Vytrvalo mu však odmietala otvoriť bránu. Hoci ju Turzo uisťoval, že ju chce len navštíviť a pozrieť si miesto, kde vyrastal jeho otec, nebola ochotná ho prijať. Až po jej smrti roku 1633 mohol Adam Turzo spoločne s mladším bratom Michalom zaujať Spišský hrad spolu s dedinami, ktoré k nemu patrili.[327]

Medzitým Gabriel Betlen spriadal ďalšie ambiciózne plány. Manželstvom s Katarínou Brandenburskou sa zošvagril so švédskym kráľom Gustávom Adolfom, ktorý od roku 1626 viedol vojnu proti poľskému panovníkovi Žigmundovi III. Sedmohradské knieža nechcelo zostať nečinné a vyvíjalo diplomatické aktivity, aby vytvorilo koalíciu s Ruskom, Moldavskom a Švédskom namierenú proti Poľsku aj Habsburgovcom. Sultán však jeho snahy nepodporil predovšetkým s ohľadom na nedávno predĺženú mierovú zmluvu s Ferdinandom II. Nevedno, ako by sa celá záležitosť ďalej vyvíjala, keby na jar 1629 Gabriel Betlen neupadol do vážnej choroby. V posledných mesiacoch života sa usiloval o upevnenie kalvinizmu a všetkých sedmohradských kalvínskych kazateľov aj s ich potomkami hromadne povýšil do šľachtického stavu. Aj ďalší osud Sedmohradska mu ležal na srdci a ešte krátko pred odchodom na večnosť odporúčal Jurajovi Rákocimu, svojmu najvplyvnejšiemu stúpencovi spomedzi hornouhorských magnátov, aby po jeho smrti zabránil navráteniu 7 stolíc Ferdinandovi II. Keď však 15. novembra 1629 knieža zomrelo, Katarína Brandenburská vyslala do Viedne splnomocnencov, ktorí mali dojednať podmienky pripojenia stolíc pod zvrchovanosť Habsburgovcov. K tomuto kroku ju viedli snahy získať kráľovské potvrdenie na manželov majetok roztrúsený po ich území. Za jeho správcu ustanovila svojho dôverníka sedmohradského katolíckeho magnáta Štefana Čákiho (Csáky). Vo Viedni rýchlo už 14. januára 1630 ustanovili komisárov, ktorí mali zabezpečiť prevzatie 7 stolíc pod zvrchovanosť Habsburgovcov. To však vyvolalo vlnu nespokojnosti najmä medzi hajdúchmi v pohraničných posádkach, a tak už v prvých mesiacoch roku 1630 sa v bezprostrednom susedstve Spiša črtala ďalšia kríza. Generál Melichar (Melchior) Alaghy nariadil stoliciam pripraviť svoje ozbrojené sily.[328]

Sedmohradská kríza, koniec rodu Turzovcov

Betlenova smrť vyvolala napätie, ktoré vyústilo do zápasu niekoľkých navzájom súperiacich frakcií nielen v samotnom Sedmohradsku, ale i na okolitom území. Víťazne z neho vyšiel hornouhorský magnát Juraj I. Rákoci. Do vývoja sa pokúsil zasiahnuť aj Ferdinand II., ale vojenská intervencia Mikuláša Esterháziho sa skončila veľkým neúspechom. Potvrdilo sa, že so Sedmohradskom ako s mocenským faktorom treba aj naďalej počítať. Panovník napokon dal prednosť dohode s Rákocim, aby zabezpečil jeho neutralitu v prebiehajúcom európskom konflikte. Po vstu-

[326] *Tamže*, i. č. 250.
[327] Jeremos Bal : *Szepesvára története*, s. 66 – 67.
[328] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 111, i. č. 260/1629.

pe Švédska do tridsaťročnej vojny roku 1630 sa situácia Habsburgovcov v nemeckých krajinách mimoriadne skomplikovala. Navyše postup voči protestantom v Českom kráľovstve a Reštitučný edikt vydaný Ferdinandom II. pre Rímsko-nemeckú ríšu nezostali bez účinku ani na protestantskú opozíciu v Uhorsku.

Po Betlenovej smrti sedmohradské stavy súhlasili, aby Katarína Brandenburská zaujala uprázdnený trón, ale za gubernátora vymenovali Štefana Betlena, mladšieho brata zosnulého kniežaťa a tak jej obmedzili výkon moci. Vzťahy Kataríny s gubernátorom boli od počiatku napäté. Betlen mal podporu protestantskej šľachty, lebo o Kataríne kolovali chýry, že jezuiti a prívrženci Ferdinanda II. ju získali pre katolicizmus.[329] Všeličo sa tiež šepkalo aj o jej vzťahu s dôverníkom Štefanom Čákim , ktorý bol katolíkom, čo ju pripravilo o ďalších prívržencov. Zdalo sa, že Sedmohradsko stojí na prahu občianskej vojny, keď Čáki pomocou financií Kataríny Brandenburskej verboval oddiely. Gubernátor si na pomoc zavolal syna, Štefana Betlena mladšieho, veliteľa veľkovaradínskej pevnosti a Juraja Rákociho. V septembri 1630 sedmohradský snem Katarínu Brandenburskú oficiálne detronizoval. Vzhľadom na vyostrenú situáciu rezignovala a utiahla sa na hrad Fogaraš, ktorý jej po svadbe daroval Gabriel Betlen. Keď v septembri 1632 navždy opustila Sedmohradsko a sprevádzaná Štefanom Čákim prechádzala cez Spiš do Rakúska, nik nemohol ešte tušiť, že o niekoľko rokov práve jej obľúbenec začne hrať v ďalšom vývoji Spišskej stolice dôležitú úlohu.[330]

Kým sa v Sedmohradsku stupňovalo napätie medzi Katarínou Brandenburskou a Štefanom Betlenom na február 1630 panovník zvolal do Bratislavy už raz odložený snem. Ešte pred jeho začiatkom Spišská stolica poslala listy palatínovi Mikulášovi Esterházimu aj hlavnému županovi Adamovi Turzovi so žiadosťou, aby sa okamžite riešila otázka hraníc s Poľskom a s mestami poľského zálohu. Palatín aj hlavný župan stolicu

Obr. 73. *Portrét sedmohradského kniežaťa Juraja I. Rákociho.*

písomne ubezpečili, že na nastávajúcom sneme bude zriadená komisia na spravodlivé vytýčenie hraníc. Turzo navyše požiadal v tejto veci šľachtu o trpezlivosť, čo naznačuje vyostrenie pohraničných sporov.[331] Nepochybne aj sťažnosti zo Spiša účinkovali na snemových vyslancov a tak sa opätovne otvorila viac ako polstoročia nastoľovaná, no stále nedoriešené otázka poľského zálohu. V tejto súvislosti snem zostavil štvorčlennú delegáciu ku kráľovi a poľským stavom na čele s titulárnym jágerským prepoštom Michalom Maurovičom (Maurovitius). Nielen vedúci posolstva, ale i ďalší dvaja členovia – tekovský podžupan Michal Bošáni (Bossany) a urodzený pán Ondrej Izdency (Izdenczy) nepatrili k osobnostiam vyššieho rangu. Trocha lesku jej snáď mohol dodať len magnát Michal Ostrošič. Úspech vyjednávania mali zaistiť mimoriadne finančné prostriedky odsúhlasené na krytie výdavkov. Zemskí páni

[329] Katarína Brandenburská ako dvanásťročná v roku 1614 prestúpila z luteranizmu na kalvinizmus a v roku 1632 na katolicizmus.

[330] *Levočská kronika* udáva, že 9. septembra pozostalá vdova po Gabrielovi Betlenovi, brandenburská kňažná v sprievode grófa Štefana Čákiho tiahla okolo Levoče do Viedne. Pozri Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 190.

[331] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 111, i. č. 274/1629.

Obr. 74. *Pečať a podpis sedmohradského kniežaťa Juraja I. Rákociho.*

v celej krajine museli z každej porty vo svojom vlastníctve odviesť osobitný príspevok vo výške 25 denárov.[332] Tak ako viackrát v minulosti ani tentoraz sa otázku poľského zálohu nepodarilo vyriešiť a spory, ba aj konflikty nenechali na seba dlho čakať.

Bratislavský snem trval tri mesiace a na konci mája Ferdinand II. všetkých 46 snemových zákonov svojim podpisom potvrdil. Prehlbujúce náboženské trenice mala zmierniť obnova zákona z roku 1608, ktorý garantoval náboženskú slobodu. Poriadok do finančných záležitostí zavádzal zákon, ktorý vyhlásil všetky mince domáceho pôvodu za platné v celej krajine aj v pripojených častiach. Dal plnú moc podžupanom alebo aj zemským pánom skonfiškovať tovar každému, kto by ich nechcel prijať. Stavy zároveň požiadali panovníka, aby zabezpečil akceptovanie uhorských mincí aj v ostatných provinciách ríše. Najviac ťažkostí spôsobil zákon, ktorý nariadil reštitúciu svetských a cirkevných majetkov, ktorých sa Gabriel Betlen od roku 1619 zmocnil v siedmich pripojených stoliciach a všetky jeho donácie na tomto území boli vyhlásené za neplatné. Zároveň nariaďoval majetky vrátiť pôvodným vlastníkom.[333] Tieto kroky, hoci zatiaľ boli len na papieri, vyvolali veľkú nespokojnosť predovšetkým v dotknutých stoliciach. Už v júni sa búrili hajdúsi, nepokojní s opätovným navrátením pod zvrchovanosť Viedne a odmietli prísahu vernosti panovníkovi. V auguste vypukli prvé zrážky medzi oddielmi hajdúchov a kráľovským vojskom. Na juhu opäť hrozili Turci. Situácia začala byť neprehľadná. Ferdinand II. sa v tej dobe zdržiaval v Nemecku a tak o pomeroch v severovýchodnej časti Uhorska dostával oneskorené informácie. Levoči vydal príkaz zložiť 6 tisíc zlatých a postaviť 100 pešiakov na boj proti Turkom.[334] O krátky čas dostala kráľovský mandát aj Spišská stolica. Panovník dokument podpísal v Regensburgu 28. septembra, no pre veľkú vzdialenosť ho podžupanovi Samuelovi Draveckému doručili takmer s mesačným oneskorením. Je plný obvyklých fráz a hladkých latinských zvratov o nebezpečenstvách hroziacich krajine, zradcoch vlasti, o nespokojencoch, rebeloch a rušiteľoch pokoja, bez toho, aby panovník niekoho konkrétneho označil. V závere však stolici prikázal, aby svojimi mobilizovanými oddielmi podporila výpravu vedenú palatínom Mikulášom Esterházim.[335] Tá sa však o niekoľko mesiacov oneskorila. Obyvateľov aj funkcionárov Spišskej stolice sa zrážky kráľovských oddielov s hajdúchmi na okolí rieky Tisy len málo týkali, oveľa viac pozornosti boli nútení venovať poľským susedom aj obyvateľom zálohu, lebo tu boli konflikty na dennom poriadku.

[332] *Corpus iuris Hungarici* 1, s. 721, art. 26/1630.
[333] *Tamže*, s. 724, art. 46/1630.
[334] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 188.
[335] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 111, i. č. 294/1630.

Stolica sa v tejto súvislosti obrátila so sťažnosťou na palatína, aby niečo podnikol, no vzhľadom na spojenectvo Habsburgovcov s Poľskom, nepokojný východ a nejasnú situáciu v Sedmohradsku nebola vhodná doba vyvolať škriepky so susedmi. Vzápätí hlavný župan poslal podžupanovi a šľachtickej pospolitosti list s odkazom, že práva Spišskej stolice a jej obyvateľov, tam kde sa to vyžaduje, bude horlivo podporovať.[336]

Zatiaľ v Sedmohradsku vrcholila kríza vyvolaná zápasom o kniežací trón medzi Štefanom Betlenom starším a Jurajom Rákocim. Sedmohradský snem nakoniec uprednostnil Rákociho, populárneho najmä medzi hajdúchmi a magnátmi kalvínskeho vierovyznania. Disponoval rozsiahlymi majetkami, ktoré rozmnožil manželským zväzkom so Zuzanou Lorantfiovou o výnosné panstvo Blatný Potok (Sáros Patak) v Zemplíne. Mal v pláne pripojiť k svojmu vlastníctvu aj panstvá Mukačevo a Tokaj, ktoré ešte Betlen daroval Kataríne Brandenburskej. Potreboval však na to vyjasniť si svoje vzťahy s kráľom. Ferdinand II. však poveril Mikuláša Esterháziho, aby prekazil Rákocimu zaujať kniežací trón. Kým však stihol niečo vojensky podniknúť, Rákoci sa ujal vlády napriek palatínovmu zákazu. S vedomím, že Viedeň ani Esterházi sa s tým nezmieria, snažil sa posilniť svoju pozíciu. K saskému kniežaťu a švédskemu kráľovi vyslal posolstvá s návrhom na protihabsburské spojenectvo. Skôr ako sa začala intervencia proti Rákocimu, Ferdinand II. 9. decembra poslal Spišskej stolici list. V očakávaní vojnových udalostí na východe odsúdil Rákociho svojvoľné počínanie, neposlušnosť, pobúrenie hajdúchov a velezradu už aj z toho dôvodu, že bol kráľovým poddaným. Obvinil ho z rušenia mieru aj zo zrady kresťanstva, keďže sa spolčil s Turkami, čo vzhľadom na Rákociho kooperáciu so solnockým pašom Muarrenom bola aj pravda, no iste nebol výnimkou. Stavom Spišskej stolice panovník oznámil, že palatín Mikuláš Esterházy tiahne s vojskom pozostávajúcim z pevnostných posádok a stoličných oddielov k hraniciam Sedmohradska a nabádal k vernosti a poslušnosti. Zároveň ich vystríhal pred účasťou v sprisahaní a zradou svojho zákonného vládcu.[337] Slová o konšpirácii a zrade neboli celkom neopodstatnené, aj na Spiši sa niektorí pohrávali s myšlienkou odtrhnutia severovýchodnej časti od Uhorska a vytvorenia samostatného kniežatstva. Prísny katolík Ferdinand II. evanjelikom nebol pochuti. Svoju pozíciu si ešte skomplikoval vydaním Reštitučného ediktu v marci 1629, ktorý síce platil len pre územie Rímsko-nemeckej ríše, no živú odozvu mal aj u evanjelickej šľachty v Uhorsku. Keď sa v septembri 1629 konalo v Levoči generálne stoličné zhromaždenie, šľachtic Matej Horvát Jakovič obvinil levočských mešťanov, že vzhľadom na ťažkú chorobu a očakávanú smrť Gabriela Betlena sú pripravení spolu s ostatnými mestami Pentapolitany a 7 stolicami zvoliť si miesto Ferdinanda niekoho iného za panovníka. Predstavenstvo mesta proti obvineniu vznieslo oficiálny protest, ale až so štvormesačným oneskorením.[338]

Začiatkom januára 1631 kráľovské vojsko vedené Mikulášom Esterházym pritiahlo na Spiš. Obyvateľstvo ho údajne prijalo so značným oduševnením. Cez Kežmarok a Levoču palatín pokračoval ku Košiciam, kam na 17. januára zvolal zhromaždenie hornouhorských stolíc. Do Košíc sa dostavili aj Rákociho vyslanci, ale na mierovom vyriešení sedmohradskej krízy sa s palatínom nedohodli. Vzhľadom na tuhú zimu a veľké množstvo snehu, aké sa podľa levočského kronikára nevyskytlo už dve desaťročia, vojenské operácie sa museli odložiť na priaznivejšiu dobu. Palatín počas pobytu v Košiciach sa postaral o posilnenie svojho vojska a 30. januára 1631 poslal príkaz Spišskej stolici, aby vykonala insurekciu pešiakov podľa počtu port, tak, ako to predpísali zákony posledných snemov a vyslala ich na potlačenie hajdúchov k Blatnému Potoku. V prípade nesplnenia rozkazu, pohrozil príslušnými sankciami i veľkou nemilosťou jeho cisársko-kráľovskej výsosti.[339] Napriek snahe palatína zabezpečiť si prevahu nad protivníkom sa výprava skončila katastrofou. V bitke pri Rakamaze na rieke Tise 15. marca 1631 utrpelo kráľovské vojsko porážku od Rákociho hajdúchov. Esterházy stratil vraj až 6 tisíc padlých. Rákoci získal aj 2 tisícky zajatých. Medzi nimi bol aj budúci palatín

[336] *Tamže*, i. č. 297/1630.
[337] *Tamže*, i. č. 302/1630.
[338] *Tamže*, i. č. 306/1630.
[339] *Tamže*, i. č. 2/1631.

František Vešeléni (Wesselény) a niekoľko ďalších popredných magnátov.[340]

Zmluvou uzavretou v Košiciach začiatkom apríla Ferdinand II. uznal Juraja I. Rákociho za kniežа Sedmohradska a na znak zmierenia vymenoval jeho mladšieho brata Pavla za krajinského sudcu. Rákoci sa zaviazal, že skrotí hajdúchov a vpustí do svojej pevnosti Ónod cisársku posádku.[341]

Palatín po porážke so zvyškami vojska tiahol od Košíc na západ. Dlhšiu dobu sa zdržiaval v Kežmarku, kým jeho vojsko táborilo po dedinách v okolí. S kežmarským zemepánom Štefan Tökölim starším nadviazal úzke priateľstvo, čo vysvetľovalo aj jeho neskoršie postoje, keď sa mesto dostalo do ostrého sporu so svojim zemským pánom.[342]

Opakujúce sa vojenské ťaženia uvrhli sedliakov Abovskej, Turnianskej a Boršodskej stolice do krajnej núdze a v lete 1631 sa vzbúrili proti drancujúcej soldatestke, aj proti zemepánom. Významnú úlohu zohrali sedliacke *stolice*, vojensko-miličné organizácie poddaných, ktoré v súvislosti s osmanským nebezpečenstvom vznikli ešte v 16. storočí. Tak povstanie nadobudlo organizovaný charakter a nebolo ho jednoduché zdolať. Na čelo povstalcov sa postavil schudobnený zeman Peter Čásár. Podporili ho aj turecké posádky, ale Čásár vkladal nádeje predovšetkým od Juraja I. Rákociho. Ten však delegácii sedliackych vzbúrencov, ktorá ho v januári 1632 prišla až do Alby Iulie poprosiť o podporu, dal len vyhýbavú odpoveď, i keď dediny patriace k pevnosti Ónod, kde povstanie začalo, boli jeho rodinným majetkom. Ešte na jeseň roku 1631 hrozilo, že sa vzbura rozšíri aj na Spiš. V tejto súvislosti košický vojenský veliteľ Ján Bornemisa radil podžupanovi Samuelovi Draveckému a ďalším funkcionárom stolice, že každého, čo nabáda k vzbure treba bez milosti potrestať stratou hlavy, čo ostatných zastraší.[343] Na konci februára 1632 hornouhorský kapitán Mikuláš Forgáč rozprášil sedliacke oddiely a zajatého Petra Čására dovliekol do Košíc. 3. marca oznámil predstaviteľom Spišskej stolice, že Čására čaká zaslúžený trest, neuviedol však podrobnosti o jeho dvojdňovom mučení. Zároveň upozornil, že aj napriek porážke sa medzi sedliakmi objavujú stále nové a nové nepokoje a situácia je krajne nebezpečná aj pre nejasný postoj sedmohradského kniežaťa, ktorý sa ešte do veci môže zamiešať. Stoličných funkcionárov vyzval, aby bedlivo sledovali ďalší vývoj.[344] Na druhý deň po odoslaní listu Petra Čására v Košiciach rozštvrtili. Až niekoľko týždňov po jeho smrti sa pomery začali upokojovať, najmä potom keď Forgáč vzbúreným sedliakom v prípade návratu domov zaručil beztrestnosť.

Následkom sedliackeho povstania a vojenských ťažení došlo k opätovnému oživeniu zbojníctva. Lupiči zdržujúci sa v horských oblastiach sužovali Zvolenskú stolicu do takej miery, že čiastočne paralyzovali pohyb po cestách. Stolica na prenasledovanie zbojníkov vyčlenila osobitné pešie oddiely, ktoré začali veľkú vyčisťovaciu akciu. V tejto súvislosti sa obrátili s požiadavkou na spišského podžupana, aby dal na vedomie, či sa zbojníci objavujú v horách, ktoré zo Zvolenskej stolice pokračujú až na Spiš. I keď v prípise nie sú podrobnosti uvedené, z jeho obsahu vyplýva, že výsledky ich protizbojníckeho snaženia nesplnili očakávanie a lupiči sa presunuli do iných stolíc a nepochybne niektoré skupiny sa stiahli aj na Spiš.[345] Túto skutočnosť potvrdzuje uznesenie kongregácie Spišskej stolice začiatkom októbra v tom istom roku, na ktorej bol zostavený obežník jednotlivým obciam s príkazom, aby zorganizovali stále stráže na ochranu pred zbojníkmi.[346] Stoličné orgány pri potláčaní lúpežníkov a verejných zločincov sa snažili postupovať veľmi dôrazne a nie vždy to bolo v súlade so zákonnými normami. Napríklad roku 1634 uväznili šľachtica Juraja Haršániho z Jasova, podozrivého z niekoľkých vrážd. Stolica si za to vyslúžila ostré výčitky od jágerského biskupa Imricha Lóšiho, že porušila šľachtické práva a slobody, nakoľko Haršáni nebol prichytený pri čine. Šľachtická osoba, ktorá mala trvalé sídlo, čo bol aj Haršániho prípad, ne-

[340] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 375.
[341] *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, ed.: Béla Köpeczi. Budapest 1990, s. 328.
[342] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 376.
[343] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 111, i. č. 26/ 1631.
[344] *Tamže*, s. i. č. 38/1631.
[345] *Tamže*, 51/1632.
[346] ŠA LE, SŽ, kongregačný protokol č. 13, i. č. 32.

smela byť uväznená, ale podľa platných zákonov mala byť predvolaná pred riadny súd.[347]

Starostlivosť o verejnú bezpečnosť patrila medzi trvalé úlohy stoličnej vrchnosti, okrem toho sa musela podieľať na obrane proti Turkom, či už dodávkami potravín posádkam na osmansko-habsburskej hranici alebo vysielaním vojenských oddielov. V septembri 1632 Ferdinand II. oznámil županovi, podžupanovi a celej spišskej šľachtickej pospolitosti, že Turci opäť podnikli vpády do niektorých stolíc a spôsobili tam veľké škody. Na posilnenie obrany palatín pripravil väčší počet vojska a preto bolo nevyhnutné vykonať čiastkovú insurekciu, zásobiť posádky potravinami tak ako to predpisovali zákony. Nepriatelia ohrozovali krajinu aj z iných strán. Niekoľkonásobné ubezpečenia, že aj zabezpečí pokoj najmä diplomatickým vyjednávaním, no v prípade nutnosti aj vojensky naznačujú v akej ťažkej situácii sa v lete 1632 Ferdinand II. ocitol.[348] Víťazstvá Švédov nad vojskom Katolíckej ligy na rieke Lech a pri Breitenfelde umožnili švédskemu kráľovi Gustavovi Adolfovi preniknúť až do južného Nemecka. Ferdinand II. i keď s nevôľou opäť povolal do služby Albrechta Valdštejna, ktorý organizoval novú armádu. Švédsky kráľ v tejto dobe plánoval ťaženie na Viedeň a poslal vyjednávača k Jurajovi I. Rákocimu s návrhom na spoločný postup. Diplomatické rozhovory ani misia kniežacích poverencov k švédskemu panovníkovi napokon neviedli k uzavretiu spojenectva, lebo Gustáv Adolf 16. novembra 1632 v nerozhodnej bitke pri pri Lutzene padol a postup Švédov sa zastavil.

Bez ohľadu na vývoj udalostí v nemeckých krajinách, Spišská stolica sa na pokyn palatína zišla 6. októbra v Levoči a odsúhlasila vykonanie generálnej mobilizácie. Z každej zdanenej porty mala postaviť, vyzbrojiť a zaplatiť 1 pešiaka. Jazdecký oddiel tvorili bojaschopní šľachtici. Keďže podľa posledného sčítania bol počet port ustálený na 116, stolica vystrojila rovnaký počet peších bojovníkov. Vojnové časy spôsobili, že mesačný žold pešiaka už stúpol na 4 zlaté za mesiac a stoliční úradníci zháňali prostriedky kde sa dalo, dokonca spoplatnili sumou 60 denárov aj domy goralov. Šľachta sa spod vojenskej povinnosti hromadne vyplácala. Mobilizované oddiely sa mali zhromaždiť už týždeň po kongregačnom uznesení v Domaňovciach a čakať na ďalšie rozkazy palatína.[349] Ferdinand II. spoločne s Mikulášom Esterházym uvedomujúc si zložitú situáciu si neželali začať aktívne operácie, predovšetkým plánovali demonštrovať pripravenosť postaviť sa na odpor akejkoľvek hrozbe. Hlavné nebezpečenstvo predstavoval sedmohradský magnát Dávid Zolyómi, ktorý uzavrel zmluvu so Švédmi o spoločnom ťažení proti Habsburgovcom. Keď ale začal zbierať vojsko, Rákoci ho nechal uväzniť.

Knieža sa sústredilo na upevnenie moci a na rozšírenie majetkov. Viaceré rodinné panstvá ležali na území Kráľovského Uhorska a preto prijal ponuku na rokovanie. Rozhovory medzi poverencami Ferdinanda II. a Juraja I. Rákociho sa začali vo februári 1633 v Prešove. Habsburský panovník nariadil svojim vyjednávačom, aby aj za cenu ústupkov dosiahli priaznivý výsledok, lebo Švédi opäť ponúkali sedmohradskému kniežaťu spojenectvo. Krátkym listom dal predstaviteľom Spišskej stolice na vedomie, že jeho hlavným želaním je obnoviť mier a pokoj v krajine a v tomto zmysle dal príslušné pokyny svojim vyjednávačom. Zdôraznil, že budú brať ohľad aj na ich požiadavky.[350] Po dlhých rokovaniach bola 6. mája 1633 podpísaná dohoda, ktorá odstránila napätie medzi kniežaťom, Ferdinandom II. a palatínom. Rákoci sa uspokojil s Mukačevským panstvom, pôvodne patriacim Kataríne Brandenburskej a odmietol ponúkané švédske spojenectvo proti Habsburgovcom.[351] Nebol ani ochotný pripojiť sa k pripravovanému ťaženiu sultána Murada IV. proti poľskému kráľovi Žigmundovi III. a sústredil sa na posilnenie moci a zveľadenie majetkovej základne svojho rodu.

V polovici tridsiatych rokov 17. storočia pomaly pohasínala sláva Turzovcov, ktorého príslušníci celé storočie hrali v politickom, hospodárskom

[347] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 112, i. č. 167/1634.
[348] *Tamže*, i. č. 65/1632.
[349] *Tamže*, i. č. 78/1632.
[350] *Tamže*, i. č. 106/1633.
[351] Sándor Szilágyi : *Eperjesi béke 1633* : *Magyar Történelmi Tár*, roč. 9, 1861, s. 252 – 259.

i kultúrnom vývoji Spiša mimoriadne dôležitú úlohu. V roku 1635 zomrel spišský župan Adam Turzo, ktorý sa ešte roku 1630 stal katolíkom. Pôvodne mal byť pochovaný v turzovskej hrobke v levočskom farskom Kostole svätého Jakuba, ale predstavenstvo mesta nechcelo povoliť verejný katolícky pohreb, iba tiché uloženie do hrobu, aby sa vraj mešťania nebúrili a jeho evanjelickí predkovia neurazili. Keď nedošlo k dohode Adama Turzu nakoniec pochovali na Spišskej kapitule. S manželkou Barborou Séčiovou nezanechal žiadnych potomkov a tak funkcia dedičného župana aj hradné panstvo mali prejsť na jeho mladšieho brata Michala. Listom adresovaným spišskej šľachte v novembri 1635 Ferdinand II. potvrdil Michalovi Turzovi hlavnožupanskú hodnosť aj vlastníctvo hradu. Čerstvo menovaný hlavný župan zavítal 14. apríla 1636 na slávnostne stoličné zhromaždenie do Levoče. Od inštalácie Stanislava Turzu, neskoršieho palatína, sa v Levoči údajne nezišlo také množstvo ľudí. Po obvyklých ceremóniách magnáti a stoličná šľachta predložili novému županovi svoje požiadavky a požiadali ho o ich splnenie.

Predovšetkým ho vyzvali, aby dodržal starý a chvályhodný zvyk vymenovaním 2 kandidátov pre voľbu podžupana, ďalších 2 kandidátov zvykli nominovať šľachtici. V nasledujúcom bode ho žiadali o prečítanie stoličných štatútov a ich dodržiavanie. Zdá sa, že predchodcovia Michala Turzu vo funkcii ignorovali aj takúto samozrejmosť. Zároveň šľachta urgovala vrátenie všetkých dokumentov a stoličných privilégií, ktoré podžupan Vilhelm Hrhovský (Görgey) a Ladislav Horvát doručili niekdajšiemu hlavnému županovi a palatínovi Stanislavovi Turzovi a doposiaľ ich stolica nedostala späť. Šľachta sa tiež dožadovala, aby hlavný župan trvalo sídlil na Spiši, alebo aspoň sa tu častejšie zdržiaval. V prípade, že jeho prítomnosť nie je možná, žiadali, aby sa neodkladným a naliehavým záležitostiam stolice často venoval a osobne, alebo prostredníctvom svojich ľudí ich písomne vybavoval. V memoriáli bola nadhodená aj celé desaťročia pálčivá otázka kontribúcie. Predovšetkým šľachte veľmi záležalo na tom, aby poddaní obcí panstva Spišského hradu boli zahrnutí do všeobecného zdaňovania. Doposiaľ sa totiž portálna daň z týchto obcí a mestečiek nevyberala sústavne, ale len pod mimoriadnym tlakom okolností. Župan mal zariadiť, aby obce panstva Spišského hradu boli nielen riadne zdanené, ale obyvatelia mali povinnosť vykonávať verejné práce a niesť aj ďalšie ťarchy, tak ako ostatní a to v záujme všeobecného dobra. Šľachte záležalo aj na vyberačoch kontribúcie, ktorými v posledných rokoch boli zväčša Spišskou komorou poverené cudzie osoby a tie často siahli k drastickým exekúciám. Šľachta žiadala, aby najvyšší župan sa pričinil o návrat k pôvodnému systému, keď dane od poddaných, ale i poplatky od šľachty vyberali okresní slúžni. Ďalší bod požiadaviek sa týkal stoličných väzňov. Mali opätovne byť zavretí na Spišskom hrade, tak ako tomu bolo v dávnejšej minulosti, odkiaľ by si ich stoliční úradníci prevzali na potrestanie alebo súdne pokračovanie. Aj dlhodobý problém s poľskými susedmi, ktorých v memoriáli označili za rušiteľov pokoja a strojcov vzájomnej nenávisti mal na žiadosť stoličnej šľachty z moci svojej funkcie nový dedičný župan vyriešiť.[352]

Michal Turzo sa pri prísahe zaviazal požiadavky splniť, no kým mohol podniknúť niektoré opatrenia po krátkej chorobe 11. augusta 1636 nečakane zomrel. Napriek mnohým Turzovým výstrelkom a náklonnosti k alkoholu, smrť tak zronila manželku Helenu Horvátovú, že nasledujúcich 24 rokov až do posledných chvíľ svojho života neodložila vdovský odev. Keďže deti spolu nemali, slávny a mocný rod Turzovcov vymrel po meči. Rozsiahly rodinný majetok v hodnote viac ako 2 milióny zlatých sa stal predmetom všeobecného záujmu. Už v deň smrti Michala Turzu Uhorská komora vyslala Michala Majténiho, aby pre kráľovský erár zaistil panstvá Tematín, Šintavu, Bojnice a Hlohovec. Zároveň bol z Bratislavy poslaný písomný pokyn Spišskej komore do Košíc, aby sa podobným spôsobom postarala o panstvo Spišského hradu.[353]

[352] ŠA LE, SŽ, kongregačný protokol č. 13, 1633 – 1643, i. č. 32, s. 103 – 104.
[353] *Annalecta Scepusii* 4, s. 151.

Nástup Čákiovcov

Medzi najvážnejších kandidátov na dedičstvo patril mladý šľachtic pôsobiaci dlhší čas aj v Sedmohradsku Štefan Čáki (Csáky, Chiaky),[354] niekdajší dôverník Kataríny Brandenburskej. Bol príslušníkom významného rodu pochádzajúceho z južnej častí Uhorska, ktorého predkovia sa neskôr usadili v Zátisí a v Satmárskej i Biharskej stolici nadobudli väčšie vlastníctvo a tu získali aj šľachtický predikát (de Kereszteg, tiež Körösszeg). V dobe osmanskej invázie a vojny o uhorskú korunu sa ich majetky rozšírili o dediny v Abovskej, Šarišskej, Turnianskej i Marmarošskej stolici. Štefan Čáki mladší bol synom kráľovského taverníka Štefana Čákiho a Anny Vešeléniovej. Narodil sa v obci Ruskov v Abovskej stolici neďaleko Košíc 3. mája 1603. Po nečakanej otcovej smrti roku 1605 ho vychovávala matka striedavo na hrade Šariš a biharskom hrade Adorjan (dnes Salard v Rumunsku). V roku 1614 matka i desaťročný syn prestúpili na katolícku vieru, čo mu pri budúcej kariére veľmi prospelo. V rokoch 1620 – 1623 sa vzdelával vo Viedni. Počas štúdií preukázal značné intelektuálne schopnosti a zároveň nadviazal styky s kľúčovými osobnosťami dvora. Následne sa usadil v Sedmohradsku na hrade Jablonov (dnes Almasul Mare/Almás), odkiaľ spravoval svoje majetky. V roku 1625 uzavrel manželstvo s Evou Forgáčovou, dcérou palatína Žigmunda Forgáča a Zuzany Turzovej, mladšej sestry palatína a spišského dedičného župana Stanislava Turzu. Týmto zväzkom sa dostal do príbuzenského vzťahu so slávnym rodom. Krátko po uzavretí manželstva ho Gabriel Betlen vymenoval za klužského župana. V tejto funkcii sa zúčastnil zápasu o vládu v Sedmohradsku ako prívrženec, ba dôverník Kataríny Brandenburskej. Nakoniec ho Juraj Rákoci zbavil funkcie župana i na čas skonfiškoval jeho sedmohradské majetky a prinútil opustiť krajinu. V auguste 1633 Ferdinand II. vymenoval Štefana Čákiho za kapitána pevnosti Szendrö, o ktorej údržbu sa zo zákona už niekoľko desiatok rokov v rámci verejných prác starali Spišská a Šarišská stolica. Zároveň dostal do dispozičného práva aj panstvo patriace k hradu.

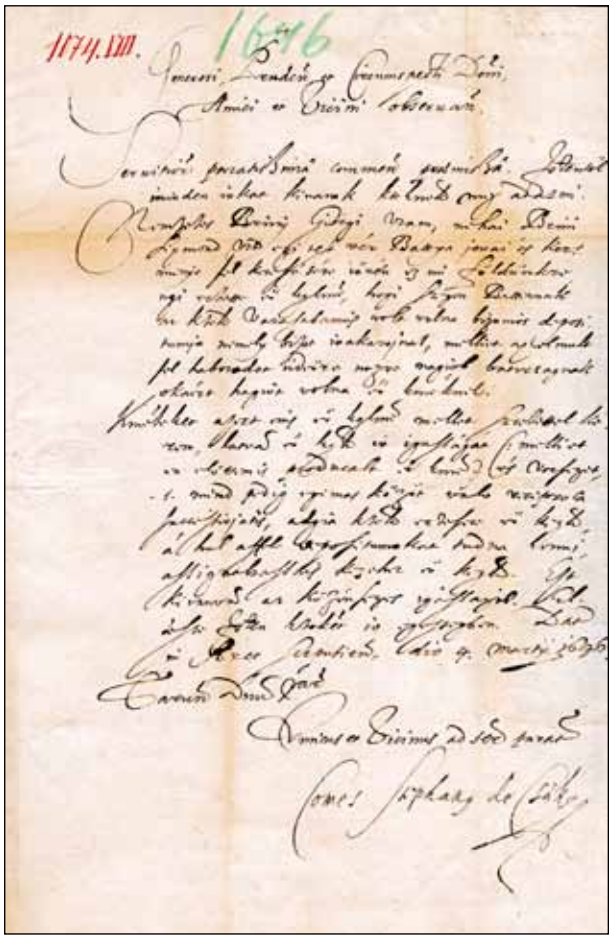

Obr. 75. *Potrét Štefana Čákiho a jeho pečať.*

[354] V dobových dokumentoch sa Štefan Čáki častejšie píše ako Čiaky (*Chiaky*). Levočský kronikár dokonca jeho priezvisko používal v slovenskej forme – Čiacky (*Chiazky*). Neskôr sa meno rodu stabilizovalo na Čáki (v maďarčine Csáky).

Obr. 76. *Kresba Spišského hradu zo 17. storočia, ktorá zachytáva jeho poslednú fázu vývoja.*

Obr. 77. *Maďarský list Štefana Čákiho s jeho podpisom.*

Navyše Katarína Brandenburská mu roku 1633 predala mestečko Tarcal v Zemplíne s rozsiahlymi vinicami za sumu 100 tisíc zlatých.[355] Keďže od roku 1619 Szendrö a celé územie na severovýchode ovládal Gabriel Betlen a aj niekoľko rokov po jeho smrti sa údržba zanedbávala, opevnenia boli v žalostnom stave. Snemový zákon z roku 1635 obnovil povinnosť oboch stolíc prispieť pracovnými silami na ich opravu a prísne zakázal jej zanedbávanie. Vzhľadom na veľký rozsah rekonštrukcie zákon navyše určil, že aj stolice Abovská, Turnianska, Ugočská i Berežská a niektoré okresy Gemera a Boršodu sa musia podieľať na rozsiahlych opravách.[356]

Vo funkcii kapitána pevnosti Štefan Čáki udržiaval s bratrancom svojej manželky Michalom Turzom priateľský pomer. Posledný Turzo sem zavítal častejšie. Snáď aj z úradnej povinnosti, no ešte viac ho lákalo milé prijatie a veľkolepé pohostenie. Nemal žiadnych potomkov a to bola jedna z možných príčin jeho nemierneho popíjania. O svoje majetky sa príliš nestaral, menšie dával do zálohu alebo predával. Rovnako zanedbával aj županské povinnosti. Spišský hrad pred Jágerskou kapitulou v prípade svojej smrti poručil Čákimu a jeho manželke. Michalov otec, palatín Stanislav Turzo si u Ferdinanda II. vymohol súhlas, že on i jeho potomkovia môžu aj bez kráľovského schválenia rozhodovať o svojich panstvách a v prípade vymretia mužskej vetvy automaticky prejdú do dispozičného práva ženskej línie. Proti rozhodnutiu prenechať hrad Čákiovcom pred hodnoverným miestom protestovala Uhorská komora.[357] Bolo to v rozpore s uhorským právnym poriadkom, keďže sa pri prevode majetku požadoval kráľov súhlas a bez neho boli všetky úkony neplatné.[358] Napriek tejto skutočnosti Štefan Čáki hneď po obdržaní správy o smrti posledného Turzu podnikol energické kroky a z pevnosti Szendrö sa v sprievode spoľahlivých ľudí rýchlo dostavil na Spišský hrad. Držba práve tohto hradu, či dokonca jeho vlastníctvo neboli len otázkou majetku. Pýšiť sa starobylým hradom uhorských kráľov a najvýznamnejších rodov kra-

[355] *Oklevéltár a gróf Csáky család történethez*, vol. I/2 : *(1500 – 1818)*. Budapest 1919, s. 677 – 681.
[356] *Corpus iuris Hungarici* 1, s. 740, art. 92/1635.
[357] Jeromos Bal : *Szepesvára története*, s. 67 – 68.
[358] *Tripartitum*, (ed. a trans.): Erik Štenpien. Bratislava 2008, časť I. titulus 65, paragraf I. s. 121 – 122.

jiny, bola najmä vec prestíže a tým i ďalšej slávy rodu Čákiovcov. Všetko nasvedčuje tomu, že ho zaujal bez násilia, Turzova posádka mu v tom nebránila. Úradníkov a veliteľa hradu však zbavil funkcií a už 4. septembra 1636 nový kastelán Ján Dorašovský, ktorý mal na starosti kľúče od hradu a stráž, Čákimu, jeho žene a deťom zložil prísahu vernosti. Ale aj Uhorská komora mala záujem na zaistení majetku a vyslala na Spišský hrad svojho úradníka Alexandra Porketa, ale Čáki ho do hradu nepustil. Na príkaz palatína Mikuláša Esterházyho komora začala konania vo veci násilného zaujatia hradu. V priebehu niekoľkých mesiacov aj palatín zmenil svoj postoj a začal podporovať nároky dedičov.[359] V záležitosti neoprávneného zabratia majetku sa koncom septembra začalo vyšetrovanie, ktoré viedli Peter Alvinci, palatínov poverenec a spišský kanonik Andrej Benický. Vypočuli 12 popredných spišských šľachticov, medzi nimi Štefana Tökölihо a aj niekoľkých Mariášiovcov. Pri vypočúvaní mešťanov a zemanov niektorí svedkovia prejavili sympatie k Čákimu a dokonca sa zdráhali dostaviť k výsluchu aj keby im „*ruky a nohy odsekli*" alebo poslali predvolanie s „*pečaťou veľkou ako klobúk*". Situácia sa zdala byť vyostrená aj z toho dôvodu, že Čáki si zabezpečil podporu poľských vojakov a dragúnov umiestnených na ten čas v zálohovaných mestách. Kapitánom prisľúbil finančné odmeny a vojsko dal počastovať vínom. Nový hradný pán necúvol ani pred komorským radcom Michalom Majténim a nevpustil ho do hradu. O postoji levočských mešťanov svedčí aj to, že aj oni Majténimu odmietli otvoriť večer bránu, keď sa vracal z hradu a musel stráviť noc na predmestí. Po tomto fiasku sa Komora odhodlala k ráznejším činom a Michala Oroslániho poverila, aby znemožnil dovoz potravín na hrad. Blokáda trvala až do 21. decembra 1636, keď konečne otvorili brány kráľovskému komisárovi Imrichovi Berčénimu. Ani Štefan Čáki ani jeho manželka sa nechceli vzoprieť kráľovmu rozkazu a hodlali si dedičstvo obhájiť súdnou cestou. Súd sa začal už koncom januára 1637 v Trnave a po niekoľkomesačnom pojednávaní uznal nároky Štefana Čákiho a jeho manželky na Spišský hrad. Zároveň však konštatoval oprávnenosť zabratia majetku kráľovskou komorou vzhľadom na právne zvyklosti krajiny. Súčasťou konania bolo aj uspokojenie dedičských nárokov vzťahujúcich sa na potomkov Márie Turzovej, mladšej sestry palatína Stanislava Turzu. Jej druhým manželom bol moravský gróf Ján Rottal, ktorý v roku 1622 dostal indigenát v Uhorsku a stal sa tak právoplatnou šľachtickou osobou a tak mohol v Uhorsku nadobúdať majetok do trvalého vlastníctva. Smrť Michala Turzu umožnila 4 deťom Jána Rottala a Márie Turzovej, totiž synom Jánovi (II.) a Ondrejovi a dcéram Kataríne, vydatej za Františka Šándora a Zuzane, manželke Júliusa Fittera, získať turzovské majetkové podiely. Ferdinand III. ktorý v priebehu trnavského procesu nahradil zomrelého Ferdinanda II., listinou vydanou v Bratislave 25. marca 1638 im udelil zdemolovaný Richnavský hrad aj s mestečkami Krompachy a (Veľký) Folkmar ako i s obcami Richnava, Olcnava, Slovinky, Kluknava, Kaľava, Žakarovce a Hrušov v Spišskej a dve dediny v Šarišskej stolici do dedičnej držby. Zároveň dostali hrad Tematín aj s obcami, ktoré k nemu patrili.[360] V ten istý deň Ferdinand III. udelil Štefanovi Čákimu a jeho manželke Eve rodenej Forgáčovej Spišský hrad aj s panstvom s podmienkou, že v priebehu troch rokov musia komore vyplatiť 85 tisíc zlatých, ktoré budú použité na uspokojenie majetkových nárokov Kataríny Brandenburskej.[361] V donácii sa pripomína, že panovník chce utlmiť nezhody, ktoré vypukli medzi dedičmi turzovských majetkov po praslici. K Spišskému hradu patrilo 11 mestečiek (dedín): Veľký Slavkov, Spišský Štvrtok, Smižany, Hrabušice, Žakovce, Odorín, Danišovce, Kurimany, Hrabušice, Mlynica a Iliašovce. Ďalej to bolo 5 mestečiek v južnej časti stolice s rozvinutým baníctvom a kovospracujúcim priemyslom – Smolník, Gelnica, Štós, Švedlár a Mníšek nad Hnilcom. Zvyšok panstva tvorili celé obce Helcmanovce, Bijacovce, Dúbra-

[359] Jeromos Bal : *Szepesvára története*, s. 69. Esterházy prostredníctvom druhej manželky Kristíny Ňáryovej (Nyáry), ktorá bola vdovou po Imrichovi Turzovi napriek prekážkam zo strany komory napokon získal z turzovského dedičstva panstvá Šintava a Bytča.

[360] MOL : Archív uhorskej kráľovskej kancelárie, A 57, Libri regii IX, s. 131 – 133.

[361] Katarína Brandenburská prišla na základe zmluvy medzi Ferdinandom II. a Jurajom I. Rákocim uzavretou v Prešove v roku 1633 o panstvo Mukačevo.

va, Žehra, Beharovce, Kojšov, Domaňovce, Bystrany, Baldovce, Henckovce, Hodkovce, Slatvina, Harichovce, Oľšavka a čiastky vo Vojkovciach a Granči. Hradný majetok so 16 mestečkami a 16 dedinami bol najrozsiahlejším nielen na Spiši, ale radil sa medzi najväčšie vo vtedajšom Uhorsku. Vzhľadom na pomerne nízku cenu a predchádzajúce rozpory Štefan Čáki ešte neobdržal Spiš do trvalého a večného užívania, ale len do dedičného zálohu. Panovník si zároveň určil niekoľko ďalších podmienok. Predovšetkým noví majitelia, či skôr trvalí užívatelia museli Uhorskej komore vydať všetky listiny a dokumenty týkajúce sa majetkov Turzovcov a v prípade nebezpečenstva a nepokojov vpustiť na hrad nemeckú posádku.[362]

Na druhý deň po vydaní listín pre turzovských dedičov Ferdinand III. podpismi ratifikoval 72 zákonov prijatých na bratislavskom sneme, započatom ešte v septembri 1637.

Štatúcia, slávnostné uvedenie do držby majetku, sa začala až pred Vianocami 1638 na Spišskom hrade a až vo februári 1639 Spišská kapitula poslala palatínovi Mikulášovi Esterházymu podrobnú správu o jej vykonaní. Zástupcom kapituly a palatína, ktorí mali štatúciu na starosti trvalo dva týždne, kým prešli všetky mestečká a obce patriace k hradu a priamo na mieste vykonali predpísaný akt.

Nový majiteľ sa aj s rodinou usadili na hrade a hneď postaral o potrebné úpravy najmä obranného charakteru, lebo komora odviezla časť výzbroje. Posádku tvorilo spolu 42 vojakov, väčšina pochádzala z okolia, niekoľkí aj z Poľska.

Radosť z nadobudnutia nového majetku čoskoro zakalila smrť. Čáki s manželkou čakal ďalšie dieťa, ale tehotenstvo spôsobilo Eve Forgáčovej vážne komplikácie a bezmála 5 mesiacov chorľavela. Po dlhšom trápení 16. apríla 1639 porodila na Spišskom hrade dcéru Zuzanu Evu, tá však o niekoľko hodín zomrela. O 8 dní umrela aj Čákiho milovaná manželka, s ktorou zdieľal osud celých 14 rokov a len vďaka nej získal Spišský hrad. Jej smrť ho veľmi zronila. Viac ako rok zotrval ešte pomerne mladý gróf vo vdovskom stave a domácnosť mu zatiaľ viedla matka, Anna Vešeléniová. Jeho smútok nedokázalo rozptýliť ani menovanie za hlavného župana Spišskej stolice v máji 1639.[363] V júni 1640 sa oženil s Máriou, dcérou abovského a zemplínskeho župana Juraja Peréniho. Veľkolepý sobáš a nákladnú hostinu odbavili na Spišskom hrade. Po svadbe vzala matka Anna svojich vnukov Františka a Štefana do Bratislavy, kde si kúpila dom, aby bola v blízkosti dcéry, ktorá bola mníškou a syna Ladislava, ktorý bol veliteľom pevnosti a mesta Levice.

Štefan nebol s novou manželkou veľmi spokojný, nebola taká talentovaná ako Eva Forgáčová a snáď dostala i malé veno. V marci 1641 na Spišskom hrade porodila syna Ladislava, no po dlhej nemoci 3. septembra toho istého roku zomrela. Tretiu manželku si priviedol zo Sedmohradska. Bola ňou Kristína Mindsentyová (Mindzenty), vdova po Štefanovi Erdélym. Do svadby bývala v Bijacovciach a až po sobáši na hrade 9. júla 1643 sa prisťahovala k svojmu manželovi. S treťou ženou Štefan Čáki dobre pochodil, bola mu až do smrti vernou družkou a starostlivou matkou jeho detí. Neuplynul ani rok od sobáša a Štefan Čáki musel svoj majetok i manželku opustiť, lebo sedmohradské vojsko doplnené tureckými oddielmi a domácimi nespokojencami sa vydalo na pochod proti Viedni.

Ťaženie Juraja I. Rákociho

Za vlády Ferdinanda III. i napriek platnosti Viedenského a Mikulovského mieru rekatolizácia ďalej pokračovala. Bola v réžii katolíckeho kléru, jezuitov i františkánov a magnátov, ktorí konvertovali do katolíckeho tábora. Keďže mala podporu dvora, dosahovala značné úspechy. Početný zástup exulantov z Čiech a Moravy síce posilnil rady protestantov, ale na zastavenie rekatolizácie nemali výraznejší vplyv. Jezuitské školstvo a premyslené kroky ostrihomského arcibiskupa Petra Pázmáňa (1615 – 1637) získavali na stranu Ríma a Habsburgovcov čoraz viac magnátov. Už na sneme v roku 1638 mali katolíci v hornej komore výraznú väčšinu. Nádeje protestantov sa upierali na Juraja I. Rákociho. Sedmohradské knieža však uprednostňovalo politické a hospodárske ciele. V náboženských otázkach bol Juraj I. Rákoci tolerantný, i keď sám patril k horlivým kalvínom. Na svojom dvore niekoľkokrát usporiadal teologickú

[362] MOL, A 57, Libri regii IX, s. 128 – 130.
[363] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 113, i. č. 378/1639.

diskusiu medzi sedmohradskými jezuitami a protestantskými kazateľmi a na rozdiel od svojho predchodcu mal medzi poradcami aj katolíkov.[364]

Jeho politickou koncepciou bolo zachovanie princípov Viedenského mieru, ústavnosti a náboženskej slobody v Uhorsku. Mal obavu z posilnenia postavenia Viedne. Ak by si totiž panovník Uhorsko podriadil rovnakým spôsobom ako České kráľovstvo po Bielej Hore, bola by to hrozba aj pre sedmohradskú samostatnosť.

Z korešpondencie Pavla Esterháziho s Jurajom I. Rákocim to napokon vyplýva dosť jasne. Palatín dával prednosť náboženskej jednote, ktorá v jeho chápaní nemohla byť iná ako katolícka, a oslobodeniu Uhorska:

> *„Iba katolicizmus, ktorý tu zosobňuje cisár a Nemecká ríša nám pomôžu Uhorsko oslobodiť spod tureckého jarma a po tejto ceste musíme kráčať."*

Rákoci mu oponoval s poukazom na zásluhy Sedmohradska:

> *„Len vďaka boju za Viedenský mier, ústavu a náboženskú slobodu nedopadlo Uhorsko tak ako Čechy a neboli tu konfiškácie a národ nebol odkázaný na žobrácku palicu, za to môže ďakovať Sedmohradsku."*[365]

Viacerí magnáti, ktorí sa vrátili ku katolíckej viere, však uvažovali podobne ako knieža. Znechucoval ich viedenský centralizmus, no viac obmedzovanie stavovskej autonómie. Náboženská orientácia už prestávala hrať primárnu úlohu aj v tridsaťročnej vojne, prednosť dostali záujmy politické a hospodárske. V roku 1635 katolícke Francúzsko vypovedalo vojnu katolíckemu Španielsku a zakrátko aj Ferdinandovi II. Cisár si našiel spojencov medzi protestantmi a tak európsky konflikt spôsobený predovšetkým náboženskými dôvodmi sa zmenil na výsostne politický. Aj palatín Mikuláš Esterházy, verný katolík niekoľkokrát protestoval proti porušovaniu uhorskej ústavy, dokonca hrozil abdikáciou.

Ešte väčšie napätie spôsobovala hospodárska mizéria a časté excesy vojska. Tridsaťročná vojna vyčerpávala pokladnice všetkých európskych

Obr. 78. *Portrét cisára Ferdinanda III.*

krajín, najmä však cisársku. Z kresťanskej solidarity i z obáv pred možným postupom Turkov ďalej do strednej Európy peniaze obvykle posielané cudzími panovníkmi na udržiavanie protitureckých pohraničných pevností neprichádzali. Obranné zariadenia boli v dezolátnom stave a posádky po celé mesiace nedostávali žold. Obživu si zaobstarávali plienením v pohraničných oblastiach, ale aj vo vnútrozemí, na čo veľmi doplácalo obyvateľstvo. V septembri 1643 asi 800 hajdúchov tiahlo cez Spiš a v niektorých dedinách napáchali veľké škody. Tak vypálili Vydrník, poddanskú dedinu Levoče.[366]

Protihabsburská koalícia Švédska a Francúzska od roku 1640 potrebovala Juraja I. Rákociho vtiahnuť do vojny, lebo v tejto fáze mohol jediným ťažením proti Viedni rozhodnúť o celkovom výsledku tridsaťročnej vojny. Porážku habsburských vojsk pri Breitenfelde v novembri 1642 využili Švédi na inváziu do Čiech a na Moravu. Pod dojmom švédskej vojenskej prevahy aj sed-

[364] Iván Berténi a Gábor Gyapay : *Magyarország rövid története*. Budapest 2001, s. 255.
[365] Sándor Szilágyi : *I. Rákóczy György* (*Magyar történeti életrajzok*). Budapest 1893, s. 367.

Obr. 79. *Pečať a podpis cisára Ferdinanda III.*

mohradské knieža začalo uvažovať o aktívnom vystúpení, čo doposiaľ odmietalo. Od jari 1643 rokovalo s vyslancami švédskej kráľovnej Kristíny a francúzskeho panovníka Ľudovíta XIII. o podmienkach koalície. S prísľubom zabezpečiť mu 3 000 zahraničných žoldnierov a finančnú podporu 150 tisíc toliarov ročne po dobu trvania bojov, ho obe protihabsburské mocnosti získali. Ferdinanda III. čakalo kritické obdobie. Jeho diplomatom sa však podarilo ešte na jar 1642 predĺžiť mierovú zmluvu s Osmanskou ríšou o ďalších 20 rokov, čo trocha vylepšilo pozíciu Viedne v nastávajúcom zápase. Tento dôležitý zahraničnopolitický úspech dal panovník na vedomie aj Spišskej stolici.[367] Porta však bola ústretová aj voči sedmohradskému kniežaťu a potvrdila rozhodnutie snemu o nástupníctve jeho syna Juraja II. Rákociho. Uspokojený následník kniežaťa zakrátko uzavrel v Albe Iulii manželský zväzok so Žofiou Bátoryovou, ktorá bola poslednou členkou kedysi mocnej kniežacej rodiny. Ambiciózny Juraj II. Rákoci si sobášom posilnil postavenie najmä medzi sedmohradskými magnátmi a rozšíril majetky. Na svadbu dostali pozvánku aj predstavitelia Spišskej stolice.[368] Nie je však známe, či sa do Sedmohradska skutočne aj dostavili, lebo vo Viedni už vedeli, že konflikt so Sedmohradskom je predo dvermi. Ferdinand III. 30. septembra 1643 upozornil Levoču, že Juraj I. Rákoci pripravuje nové povstanie a vyzval mesto k vernosti.[369]

Vo februári 1644 asi 15 tisícové vojsko Juraja I. Rákociho sa zo Sedmohradska vydalo na pochod s cieľom zmocniť sa čo najrýchlejšie slovenských stolíc a spojiť sa so Švédmi. V posolstve adresovanom stoliciam obvinil Ferdinanda III. z porušovania uhorskej ústavy a slobôd. Stavy vyzval, aby sa k nemu pripojili a nasledovali príklad Portugalcov, ktorí sa v tej dobe zbavili habsburskej nadvlády a zvolili si národného kráľa. Tento otvorený útok nenechal Ferdinand III. bez odpovede a protiproklamáciou vypočítal všetky svoje dobrodenia preukázané Rákociovcom. Zároveň vyhlásil, že po zbrani siaha len preto, aby potlačil vzburu a zachoval krajinské slobody. Doba na rýchle ťaženie proti Viedni sa zdala byť priaznivá. Ale už v polovici februára švédsky generál Levart Torstensson dal kniežaťu na vedomie, že vypukla vojna s dánskym kráľom Kristiánom IV. Keď vyrieši dánsky problém, môžu pokračovať v spoločnom ťažení. Torstenssonov list však Rákoci dostal do rúk s veľkým oneskorením, až koncom marca 1644. Sedmohradské knieža tiež už nemohlo počítať s takou veľkou podporou magnátov, akú mal pred štvrťstoročím Gabriel Betlen. Väčšina rozhodujúcich domácich rodov sa prinavrátila ku katolicizmu a ak sa aj pridali na jeho stranu, urobili tak len pod tlakom okolností. Vzhľadom na osmanskú okupáciu veľkej časti Uhorska nejasný plán na obnovenie národného kráľovstva ani patrioticky naladení magnáti nebrali vážne. Oveľa väčšiu oporu mal Rákoci

[366] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 201.
[367] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 114, i. č. 16/1642.
[368] *Tamže*, i. č. 23/1642.
[369] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 195.

v mestách, kde jeho výzvy na obranu náboženskej slobody padli na úrodnú pôdu.

Správy o vojenskom vystúpení sedmohradského kniežaťa sa rýchlo rozšírili aj na Spiši. Podľa levočského kronikára Štefan Čáki už 12. februára zo strachu opustil rezidenciu a ušiel do Poľska. Skutočnosť však bola trocha iná. Ferdinand III. ho poveril misiou k poľskému panovníkovi Vladislavovi IV. a úlohou zozbierať tu vojsko.[370] Pred príchodom sedmohradských oddielov sa pobral do bezpečia aj spišský prepošt a varadínsky i sedmohradský biskup Ladislav Hosútóty (Hoszutóthy), uchýlil sa na dočasné poľské územie do Podolínca. Aj niekoľkí jezuitskí pátri, ktorí sa pod ochranou Štefana Čákiho s väčšími či menšími úspechmi pokúšali misijnou činnosťou rozšíriť rady katolíckych veriacich, museli stolicu narýchlo opustiť. Naproti tomu prevažne evanjelické obyvateľstvo Spiša videlo v Jurajovi I. Rákocim ochrancu náboženskej slobody a s nádejami očakávalo jeho príchod.[371] Keď 18. februára Rákóci obkľúčil Košice nebolo ešte jasné, či sa dobre opevneného mesta rýchlo zmocní. Ale hornouhorský veliteľ Adam Forgáč nemal dostatok síl ani vôle k odporu a s kniežaťom sa dohodol. Mesto mu vydal a 9. marca odtiahol aj so zvyškom posádky. S menej početným sprievodom tiahol aj cez Spišskú stolicu a 14. marca nocoval v Levoči.[372]

Ešte pred kapituláciou Košíc, 2. marca 1644 odišiel levočský notár Krištof Teuffel spolu s prísažným Jánom Némethom k Jurajovi I. Rákócimu, aby s ním v mene mesta vyjednávali. Dňa 6. marca sa vyslanci mesta vrátili od vodcu nového povstania a referovali, že ich milo prijal a aj obdaroval. V tom čase už bola Levoča prakticky na jeho strane. Po obsadení Košíc prišli 12. marca do Levoče Rákociho komisári Gašpar Šerédy, Hrhovský (Görgey) a Klobušický a vedenie mesta ich pohostilo. Všeobecnú výzvu Ferdinanda III. na zachovanie vernosti a na odpor proti povstalcom ani mesto ani stolica za daných okolností nemohli poslúchnuť.[373] Bez odporu, ale i bez vážnejších excesov tiahli kniežacie oddiely od 22. marca cez Spiš na západ. Už zanedlho museli plniť mobilizačné príkazy Rákociho. Levoča mu poskytla 49

Obr. 80. *Cisársky generál Ján Götz.*

pešiakov a 18 koní pre delostrelectvo. Stolica tiež zostavila vojenský oddiel na základe počtu port. Vzhľadom na odchod švédskych vojsk z Moravy a Čiech do boja proti dánskemu kráľovi mohla Viedeň uvoľniť väčšie sily, aby zastavila Rákociho postup. Sedmohradské knieža si uvedomilo, že vzhľadom na chýbajúcu švédsku pomoc sa nachádza v nepríjemnom položení. Hlavný prúd sedmohradského vojska postupujúci údolím Váhu, sa 9. apríla pri Hlohovci zrazil s oddielmi Mikuláša Esterháziho a utrpel porážku. Ďalšia časť sedmohradskej armády vedená Pavlom Bornemisom posilnená mobilizovanými oddielmi stolíc smerovala od banských miest k Nitre, ale vzhľadom

[370] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 201.
[371] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 251.
[372] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 206.
[373] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 195.

na neúspech pri Hlohovci sa stiahla. Cisársky generál Ján Götz (Johann von Götzen) a Mikuláš Esterházi zatlačili protivníka na východ. Do konca apríla sa zmocnili Levíc, Fiľakova aj pevnosti Szendrö. Rákoci ustupoval a s ním aj spišský kontingent až k Blatnému Potoku. Následne začal s palatínom vyjednávať. Na Spiš sa rýchlo rozšírili správy o úspechoch cisárskych vojsk, ale aj o krutých represáliách Götzových nemeckých oddielov a Esterháziho Chorvátov. V mestečkách Turňa, Serenč, Siksov a aj inde vypaľovali domy a stínali ľudí. Zavládol veľký strach. Levoča mobilizovala obrancov a mesto sa pripravovalo na odpor. Dňa 6. júna 1644 rozposlal palatín výzvu, aby všetky styky s povstalcami boli prerušené a nad povstaleckým územím obnovená panovníkova zvrchovanosť. Znepokojená spišská šľachta zvolala do Kežmarku kongregáciu, na ktorej nechýbali ani zástupcovia Levoče Mikuláš Hain a Jozef Alauda.[374] Šľachtici sa zišli 13. júna a v mene celej stolice zostavili list palatínovi, v ktorom ho ubezpečili o neotrasiteľnej vernosti korunovanému kráľovi. Zdôraznili, že len moc sedmohradského kniežaťa ich prinútila dočasne sa mu poddať. Napriek úspechom cisárskych zbraní však situácia je naďalej veľmi nebezpečná a preto ho prosia o ochranu. Stolica zároveň vyslala k palatínovi dvoch šľachticov, Izáka Savora a Nemešániho, aby mu objasnili počínanie šľachty a jej položenie. Ako z maďarskej inštrukcie pre oboch vyslancov vyplýva, mali sa predovšetkým ospravedlniť, že na jeho výzvu z 29. mája nereagovali dostatočne rýchlo a vysvetliť príčiny. Hoci podžupan ohlásil konanie zhromaždenia na 6. júna v Levoči, šľachta sa zdráhala prísť, lebo sa necítila bezpečne. Nemeckí vojaci na hrade zajali niekoľkých šľachticov, uväznili ich, zhabali im dobytok a zabavili majetky. Zároveň vyslanci mali ubezpečiť palatína, že spišská šľachta zachováva neotrasiteľnú vernosť panovníkovi aj hlavnému županovi a všetky príkazy vrátane postavenia vojska sa bude snažiť splniť. Vyslanci mali zároveň palatína požiadať, aby boli na hrade uväznení šľachtici prepustení a ich majetky im boli vrátené.[375]

Spišská šľachta dávala prednosť vyjednávaniu s palatínom a zdôrazňovala vernosť kráľovi. Činila tak aj z toho dôvodu, že jej kúrie a po vidieku roztrúsené majetky boli ľahkou korisťou pre cisárskych vojakov. Levočskí mešťania sa zachovali inak. Prevládala mienka, že mesto sa bude brániť, no netreba sa unáhliť, ale zistiť, aké stanovisko zaujíma Šarišská stolica a ostatné mestá. Preto·18. júna vyslali do Prešova Jána Németa a Jozefa Alaudu. Keď sa o tri dni vrátili, zreferovali; že Šarišská stolica sa tiež prikláňa na stranu palatína, ale Prešov sa rozhodol brániť. Stanovisko Prešova, s ktorým Levoča udržiavala najpriateľskejšie styky, rozhodlo. Levočania vyslali do Rákócihо tábora poslov so žiadosťou o pomoc. Situácia však bola mimoriadne neprehľadná a sotva bolo možné predvídať ďalší vývoj. Palatín v polovici júna rokoval s poverencami Juraja I. Rákociho o prerušení bojov, zároveň so svojim vojskom zablokoval Košice. Koncom mesiaca však v Abovskej stolici utrpel porážku od sedmohradského veliteľa Jána Keméňa (Kemény) a stiahol sa na Spiš. 28. júna 1644 bol spoločne s generálom Götzom v Spišskom Podhradí. Príchod celej cisárskej armády vystrašil väčšinu šľachty a nevedela, čo si má počať, lebo aj víťazné Keméňove jednotky boli nablízku. Všeobecné pocity vyjadril aj notár 29. júna v stoličnom protokole, keď zaznamenal: „*Zachráň nás Bože, lebo zhynieme*“. Kongregácia ďalej zasadala v kežmarskom exile, nielen preto, že tu nehrozil náhly príchod vojska, ale aj pre postoj Levoče podporujúcej sedmohradské kniežа. Väčšina šľachty sa aspoň formálne hlásila ďalej k palatínovi. Na druhý deň spišskí šľachtici vyslali k palatínovi Juraja Horanského, aby mu opäť zdôraznil ich vernosť. Zároveň mal tlmočiť obavy o ich ďalší osud, lebo na Spiši sa už nachádzali oddiely sedmohradského kniežaťa. Obyvateľstvo i šľachtici v strachu ušli do lesov a aj preto sa mnohí nemohli dostaviť na zhromaždenie. V inštrukcii zostavenej stoličnému poslovi sa okrem iného dočítame, že šľachtici pripúšťali zradu kráľa niektorými jednotlivcami, no palatína prosili, aby zradu nepripisoval celej pospolitosti. Úpenlivo ho žiadali o ušetrenie svojich majetkov, lebo cisárski vojaci drancujú kúrie, rabujú kostoly a fary, mestečká i dediny, spásajú siatiny a všetko ničia ohňom. Snáď bol opis výčinov cisárskych

[374] *Tamže*, s. 196 – 197.
[375] ŠA LE, SŽ, kongregačný protokol č. 14 (1643 – 1649), i. č. 33, nepag. 13. jún.

vojakov aj trocha prehnaný, no na základe iných skutočností je známe, že najmä katolícki Chorváti sa správali voči protestantom pri takýchto príležitostiach surovo a nešetrili ani ich majetky ani kostoly, ba ani životy. Aj podľa údajov levočského kronikára, časť mužstva palatínovho zboru tvorili práve Chorváti. Juraj Horanský mal ešte u palatína intervenovať za prepustenie Gašpara Draveckého, ktorého uväznili na Spišskom hrade ani nie z dôvodov zrady kráľa, ale pre akýsi osobný spor so županom Čákim a to i napriek tomu, že mal od palatína sprievodný list.[376] Esterházi bol viac zamestnaný organizovaním vojska ako vybavovaním záležitostí súkromného charakteru a pravdepodobne zamýšľal dobyť aj Levoču. Z hradu si vzal dva veľké kanóny, vhodnejšie na ostreľovanie mestských múrov ako jeho ľahké poľné delá. Pre rýchly postup Keméňa však už na obliehanie Levoče nemohol pomýšľať. Odtiahol k Markušovciam, kde vojaci vyplienili kaštieľ Františka Mariášiho, ktorý bol veľkým prívržencom Juraja I. Rákociho.[377] Niektoré cisárske jednotky tiež prepadli Keméňove oddiely a spôsobili im veľké straty. V nasledujúcich dňoch sa ešte odohralo niekoľko ďalších potýčok, až kým cisárske vojsko zo Spiša neodtiahlo.

K Levoči sa nedostali a tak mestu nespôsobili priame škody. O tie sa však postarali sami povstalci a sedmohradskí žoldnieri. Napriek tomu, že Levoča prejavila snahu vzdorovať protivníkovi, Keméňovi vojaci vyplienili polia, záhrady, vyrabovali včelíny, vypustili rybníky, odohnali všetok dobytok a rozrúcali majere a mlyny.[378]

Medzitým spišský župan Štefan Čáki úspešne plnil svoju poľskú misiu. Necelý mesiac po jeho odchode (15. marca) mu Ferdinand III. udelil hodnosť taverníka, čím mu stúpol šľachtický rang, no zatiaľ to bol len prázdny titul bez finančného uspokojenia, ktoré by práve v tom čase veľmi potreboval. Na súkromnej audiencii u kráľa Vladislava IV. v prítomnosti kancelára musel Čáki odpovedať na otázku, či by sa uhorskí páni vrátili do cisárskeho tábora, ak by sa Rákocimu dostalo výraznejšej pomoci od Turkov. Čáki bol o tom presvedčený a poukázal aj na nedostatky sedmohradského vojska, ktoré malo v porovnaní cisárskymi oddielmi zastaranú výzbroj. Poľský kráľ vyjadril ochotu sprostredkovať v Uhorsku mier, no posťažoval si, že cisár teraz k tomu nie je príliš naklonený, lebo ešte z Rákociho majetkov nič neskonfiškoval. Čáki na audiencii tiež navrhol užšie styky medzi palatínom a poľským kráľom. Jeho najvýznamnejšou úlohou v Poľsku však bolo najímať vojsko pre Ferdinanda III. Iste aj uvažoval podniknúť niečo podobné ako Juraj Druget na jeseň 1619, keď prinútil Gabriela Betlena stiahnuť sa od Viedne. Ako spišský župan a majiteľ hradu, ktorého posádka vzdorovala, mal vyhliadky na úspech, no chýbalo mu viacej prostriedkov. V liste palatínovi Mikulášovi Esterházimu vlastnoručne napísanom 1. júla 1644 v poľskej Neplomici okrem stretnutia s kráľom opísal ako pokročil s organizovaním vojska. Mal už pripravených 5 zástav žoldnierov (asi tisícku chlapov), ktorých však bolo treba dozbrojiť. Zatiaľ ich plánoval umiestniť na panstvo Dunajec, neďaleko poľských hraníc. Počítal s podporou niektorých uhorských šľachticov. Gabriel Paločaj (Palochai), pán hradu Plaveč mu sľúbil 100 jazdcov a nie menej pripravoval aj niektorý z Drugetovcov. V závere listu si posťažoval na nedostatok prostriedkov a veľké dlžoby, ktoré si narobil.[379] Z ťaženia na Spiš napokon nebolo nič, lebo situácia sa zmenila v prospech Juraja I. Rákociho a povstalcov, ale Čáki väčšinu najatých žoldnierov disponoval pod Esterházyho zástavy. Posilnením cisárskeho vojska a svojou poľskou misiou si vydobyl u panovníka veľké zásluhy, čo sa mu neskôr aj vyplatilo. Po ústupe palatína a generála Götza sa posilnilo postavenie kniežaťa, ktoré na začiatok augusta zvolalo hornouhorské stolice a mestá Pentapolitany do Košíc. Porady trvali takmer mesiac, vyslanci sa vrátili až koncom augusta. Levočský kronikár po ich návrate poznamenal: „*Bohu vďaka obaja sa vrátili zdraví.*“[380] Od júna v niektorých častiach na severovýchode krajiny totiž už zúrila morová epi-

[376] *Tamže*, nepag. 30. jún.
[377] Matuš Pajdušák : Markušovce, s. 98. Juraj I. Rákoci daroval v roku 1644 Františkovi Mariášimu slobodnú vinicu v Zemplíne.
[378] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 197.
[379] Lajos Merényi : *Csáky István és László levelei Eszterházy Miklós nádorhoz*. Budapest 1904, s. 207 – 211.
[380] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 207.

démia. 9. septembra 1644 Ferdinand III. oznámil, že všetci, čo do 7. októbra opustia Rákociho a zložia cisárovi prísahu vernosti, dostanú milosť. Pod dojmom úspešnej septembrovej ofenzívy generála Götza, keď sa mu podarilo Rákociho zatlačiť až k Tise, mnoho šľachticov by ponuku aj využilo, ale morová epidémia a nedostatok potravín natoľko oslabili cisárske zbory, že začiatkom jesene generál nariadil ústup. V jeho zbore sa prejavili nezhody medzi nemeckými žoldniermi a domácimi vojakmi, medzi ktorými boli zastúpení prevažne Slováci, Chorváti a Poliaci. Rákocimu však najviac pomohli úspechy Švédov vo vojne s Dánskom. V tejto situácii bol Ferdinand III. ochotný prijať mierové podmienky. Od októbra 1644 sa rokovalo v Trnave, kam sa dostavili aj zástupcovia miest a stolíc, aby tlmočili svoje predstavy o trvalejšom mieri. Po troch mesiacoch boli rozhovory prerušené. Kráľovi poverenci podmienečne prijali návrhy Juraja I. Rákociho v náboženskej otázke.

Zahraniční spojenci potrebovali predlžovať konflikt v Uhorsku a tak sa na prelome rokov 1644/1645 za sedmohradským kniežaťom prišli delegácie francúzskeho i švédskeho dvora. Francúzsky vyslanec cestoval s veľkým sprievodom cez Poľsko a 23. januára dorazil do Kežmarku. Štefan Tököli im pomohol pri ich ďalšej ceste svojimi koňmi a pohostil ich. Vyslanec prišiel na druhý deň do Levoče, kde ho privítali poprední mešťania Fridrich Bapst a Dávid Genersich. Dávid Genersich sa vzácnym návštevníkom prihováral vo francúzskom jazyku. Vyslanec pokračovali cez Levoču, Sabinov a Bardejov až k Zborovu. Tu na hrade Makovica mal naplánovanú schôdzu s Jurajom I. Rákocim.[381]

Ďalšie rokovania o mieri s cisárom pokračovali, rovnako aj rozhovory s vyslancom francúzskeho kráľa, od ktorého prisľúbená finančná podpora stále neprichádzala. Napriek zimnému času neustali ani šarvátky oboch znepriatelených strán a dotkli sa aj Spiša. Kráľov prívrženec a fiľakovský kapitán František Vešeléni, ktorý vďaka vzťahu s Máriou Séčiovou ovládol aj hrad Muráň, sa rozhodol potrestať Františka Mariášiho za jeho podporu Rákociho. 20. februára 1645 Vešeléniho vojaci prenikli z Muráňa až na Spiš a opäť vyplienili Markušovce.[382] Trestná výprava pripomínala lúpežné výpady muránskeho kapitána Mateja Bašu spred jedného storočia. František Vešeléni, bratranec Štefana Čákiho, bol dobre informovaný o tunajších pomeroch a preukázal v tomto období Ferdinandovi III. neoceniteľné služby, čo panovník neskôr ocenil a roku 1657 ho kandidoval za palatína.

V prvých mesiacoch roka 1645 sa vojenská situácia cisára mimoriadne skomplikovala. Švédi víťazne ukončili vojnu a mierom v Brönsborö si uvoľnili ruky na ďalšiu ofenzívu do Čiech. V marci zničili cisársku armádu v bitke pri Jankove v južných Čechách a otvorili si cestu na Viedeň. Dvorská vojenská rada odvolala väčšinu jednotiek z Uhorska na obranu hlavného mesta a cisár naliehal na palatína, aby čo najskôr uzavrel s Rákocim mier. Zároveň cisárska diplomacia bola úspešná v Istanbule, keď po jej intervencii veľkovezír Mohamed vyzval Juraja I. Rákociho, aby sa stiahol. Kým kniežaťu príkaz doručili do topoľčianskeho tábora, bol už začiatok júna a operácie proti zvyškom cisárskych vojsk v plnom prúde.[383] V tejto fáze vojny Spišská stolica aj mesto Levoča museli na Rákociho výzvy poskytnúť materiálnu i vojenskú podporu.

Oveľa horšie následky ako vojnový konflikt pre všetkých obyvateľov mala morová epidémia, ktorá sa na Spiši šírila od júna 1645. V Levoči zaznamenali prvé ochorenie 21. júna a kulminovala v septembri, keď za jediný deň jej za obeť padlo 53 osôb.[384] Celkovo si vyžiadala až 2 214 obetí a takmer o tretinu znížila početný stav obyvateľstva Levoče. Následkom presunu vojsk sa mor rozšíril po celej stolici, zasiahol Spišskú Novú Ves, Ľubicu aj Kežmarok. Tu epidémia vypukla až v septembri. Mnohí ľudia zo strachu ušli do okolitých dedín, do hôr, ba i do Poľska, no i tak umrelo 572 obyvateľov, z nich ani nie polovicu (212), riadne pochovali aj s príslušnými ceremóniami.[385]

Nehľadiac na situáciu v zázemí a postoj Osmanskej ríše, Juraj I. Rákoci postupoval v ústrety

[381] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 372 a tiež Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 208.
[382] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 209.
[383] *Magyarország történeti kronológiája* 2, ed.: Kálmán Benda, s. 468.
[384] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 210.
[385] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 372.

Švédom. S výnimkou Bratislavy obsadil celé Slovensko a prenikol na Moravu, kde spoločne so zborom generála Leonarda Torstenssona elitné oddiely sedmohradskej armády obľahli Brno. Napriek veľkému úsiliu stroskotali na jeho rozhodnej obrane.

Linecký mier a reštitúcia kostolov Kežmarok a Štefan Tököli

Po nezdare na Morave dal knieža prednosť výhodnému mieru pred pokračovaním vo vojenskom dobrodružstve s neistým koncom. Švédskemu veliteľovi Leonardovi Torstenssonovi 20. augusta oznámil, že prerušuje spoluprácu a vracia sa domov. Ako dôvod uviedol príkaz tureckého sultána, ktorý mu dal na vedomie, že ako jeho vazal nesmie pokračovať vo vojne proti cisárovi. V septembri sa vydal na spiatočný pochod do Sedmohradska. Medzitým Rákociho vyslanci rokovali v Linci o podobe mieru a uzavreli ho už v polovici decembra. Štyri hlavné body sa týkali náboženských záležitostí. Znova boli potvrdené hlavné závery Viedenského mieru a navyše prijatá aj zásada slobodného vyznania viery. Ani zemepán nesmel nútiť svojich poddaných prestúpiť na iné náboženstvo. Tam, kde si to ľud želal sa vyhnaní kňazi mohli navrátiť do svojich farností a protestantom odobrané kostoly sa mali reštituovať.

Rákociho vojsko sa muselo vrátiť do Sedmohradska a zmobilizované oddiely do svojich stolíc, knieža sa zaviazalo zrušiť spojenectvo so Švédmi a Francúzmi. Cisár v snahe uspokojiť nebezpečného protivníka súhlasil s opätovným pričlenením 7 stolíc na severovýchode krajiny aj s Košicami pod zvrchovanosť Rákociho po dobu jeho života. Ten sa zas zaviazal, že nebude zasahovať do vnútorných záležitostí zmenšeného Uhorska. Spišská a Šarišská stolica i mesto Levoča tak zostali súčasťou habsburského Uhorska. 17. februára 1646 prišli do Levoče komisári Ferdinanda III. a do ich rúk richtár, mestská rada a 6 členov vonkajšej rady zložilo v mene mesta prísahu vernosti panovníkovi.[386]

Lineckou mierovou zmluvou sa panovník zaviazal, že do troch mesiacov zvolá snem, ktorý ju ratifikuje a vyjasní všetky sporné otázky najmä ohľadom reštitúcie. Snemové rokovanie bolo ohlásené na začiatok mája, stolica i Levoča vypravili do Bratislavy svojich vyslancov, ale náhla smrť Ferdinandovej manželky kráľovnej Márie spôsobila odročenie snemu až na august a tak merali dlhú cestu zbytočne. Snem bol otvorený až v auguste 1646 a trval celých 10 mesiacov. Z dôvodov stále vyhrotenejších náboženských sporov mal búrlivý priebeh. Proti ratifikácii Lineckého mieru protestoval v mene uhorského kléru ostrihomský arcibiskup Juraj Lipaj (Lippay). Jeho príklad nasledovali viacerí katolícki magnáti. Nakoniec bola mierová zmluva zavedená do snemových dekrétov s dodatkom, že protesty katolíckej časti sú neplatné. Nebolo to dobrým znamením do budúcnosti. Pôvodná požiadavka protestantov na reštitúciu 400 kostolov, ktoré prešli od roku 1606 do rúk katolíkov, sa ukázala ako nereálna. Za štyri desaťročia deliace Viedenský a Linecký mier urobila rekatolizácia veľké pokroky aj na vidieku a tak snem po preskúmaní náboženských pomerov aj napriek nespokojnosti protestantov odsúhlasil navrátenie 90 kostolov v 18 stoliciach. Zákonom 6/1646 evanjelici dostali opäť do užívania chrám v Hrabušiciach, kostoly v Krompachoch a Dunajci a tiež kaplnku v Spišskom Štvrtku, ale s tým, že katolíci ju budú môcť aj naďalej užívať, no budú do nej môcť vstúpiť len bočným vchodom a nie zo strany farského kostola, ktorý patril evanjelikom. Juraj Draškovič, o niekoľko mesiacov zvolený za palatína, rozhodnutie oznámil spišskému podžupanovi Ladislavovi Mariášimu, ktorý vzápätí reštitúciu aj zariadil.[387] Hoci panovník a viacerí katolícki magnáti si začali počínať v náboženských záležitostiach zmierlivejšie a preukazovali viac tolerancie, nie všetci si z toho vzali príklad.

Medzi takých patril aj župan a kráľovský taverník Štefan Čáki. Ešte v máji 1646 dal z gelnického kostola odviezť veľký zvon a umiestnil ho na Spišskom hrade. Zvon vážil 60 centnárov (viac ako tri tony). Nie príliš ohľaduplné počínanie grófa voči Gelničanom motivované najmä náboženskými dôvodmi interpretovali evanjelici ako lúpež.[388] V tom istom roku Štefan Čáki opäť

[386] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s 198.
[387] *Annalecta Scepusii* 3, s. 245 – 246.
[388] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 213.

pozval na Spiš jezuitov a daroval im pozemok pri Spišskom Podhradí, kde stál kamenný dom so záhradou, no vyžadujúci si opravu, pivovar aj mlyn. Pátri tu chceli zriadiť školu a misiu, čo ale evanjelici z Podhradia považovali za porušenie práve uzavretého náboženského zmieru. Podali sťažnosť starostovi Stanislavovi Lubomirskému. Knieža Čákiho konanie považovalo za neprípustné, lebo si nevyžiadal jeho súhlas, keďže misia a škola boli na území starostovstva. Navyše by jezuitská škola bola veľkou konkurenciou pre piaristické kolégium v Podolínci, ktoré v tom čase sám zriaďoval. Lubomirský najprv písomne protestoval a keď neuspel so žiadosťou o zastavenie prác, 19. novembra 1646 poslal z Podolínca do Spišského Podhradia vojakov. Evanjelickí obyvatelia mestečka spoločne s poľským oddielom ešte nedokončenú rezidenciu a školu dôkladne zničili, dokonca aj k nej vedúcu cestu urobili neschodnou. Čáki pred útokom vzal pátrov na hrad pod svoju ochranu a na nie veľkú radosť kanonikov presadil, aby si školu otvorili na kapitule. Rýchlo sa stala veľmi populárnou, už v priebehu roka ju navštevovalo 140 žiakov.[389]

Ešte väčšiu pozornosť ako spor medzi hlavným županom a kniežaťom Lubomirským o jezuitskú rezidenciu vzbudil dlhý a dramatický konflikt kežmarských mešťanov so Štefanom Tökölim starším a jeho oboma synmi. Vzťahy medzi mestom a kežmarským grófom sa vyostrili v čase ťaženia Juraja I. Rákociho. Starší Tököli mesto pohnal pred panskú stolicu (*sedes Dominalem*), kam zástupcov Kežmarku predvolalo samotné knieža Juraj I. Rákoci, ale i Spišská a Šarišská stolica. Tí sa však z nevedno akých príčin nedostavili a tak zhromaždení páni vyniesli rozsudok, že mestský magistrát a všetci občania majú byť potrestaní stratou hlavy. Mesto to však v turbulentnom čase bojov Rákociho s cisárskymi nebralo na vedomie. Aby Tököli prinútil Kežmarčanov kapitulovať povolal z Oravy 800 chlapov, ktorí v noci vtrhli do mesta, obsadili domy aj mestské majere a narobili veľké škody. Mestské brány zamkli a nik sa nemohol vzdialiť. Bezradní a drancujúcou soldateskou zaskočení mešťania pod tlakom týchto udalostí a v snahe zbaviť sa surových nájazdníkov v réžii zemského pána, podpísali nanútenú a mimoriadne ponižujúcu zmluvu s Tökölim. Plnenie jej podmienok by Kežmarok uvrhlo do podradného postavenia. Predovšetkým mali Tökölimu uhradiť 10 tisíc zlatých, ktoré vynaložil na oravské vojsko a každý mešťan za to, že nepríde o hlavu musel zaplatiť ešte 40 zlatých. Kým suma nebude splatená, Tököli si podrží mestský majetok, mlyny i poddanské obce. Ďalšou podmienkou reverzu bolo vydanie richtára a tribúna ľudu, všetkej výzbroje i zásob pušného prachu a kľúčov od mestských veží. Okrem toho mešťania mali vyčapovať v hostincoch 100 sudov jeho vína v jednom roku, mäsiarsky cech musel zásobovať panskú kuchyňu na hrade čerstvým mäsom, remeselníci v prípade potreby sa mali postarať o údržbu hradných budov a mešťania ubytovať Tökölihо hostí. Kežmarku uložil aj ďalšie podmienky, ktoré by hrdých mešťanov uvrhli až do stavu nevoľníctva: Nik by sa nesmel odsťahovať a mesto nikoho nového prijať bez jeho dovolenia, muselo si vyžiadať súhlas na voľbu richtára a notára, mestskí drábi mali prisahať vernosť Tökölimu a nie magistrátu a mešťania mali zabezpečiť peniaze i ľudí do sprievodu, ak by sa vydal na krajinský snem. Kežmarok sa prostredníctvom svojich zástupcov už nesmel viac zúčastňovať na stoličných ani krajinských zhromaždeniach. Hoci mešťania ponižujúci kontrakt prijali a niektoré jeho body aj splnili, rozhodli sa obrátiť na vyššiu inštanciu. O platnosti takto vynútenej zmluvy mal rozhodnúť snem a v prípade nutnosti aj najvyššia inštancia – kráľ.[390]

V dobe, keď sa v auguste 1646 v Bratislave schádzal snem, dostalo aj mesto Kežmarok pozvánku od Uhorskej komory, aby jeho zástupcovia rokovali o daniach a clách. Právne dobre podkutí vyslanci prednedávnom tak poníženého mesta požiadali uhorského kancelára a nitrianskeho biskupa Juraja Selepčéniho (Pohronec-Slepčiansky/Szelepcsényi), aby ich mimoriadne povolal na snemové rokovania, kde chceli vystúpiť so svojou sťažnosťou. Biskup ich žiadosť obvyklým spôsobom postúpil snemovému zhromaždeniu. Štefan Tököli nebol osobne na sneme prítomný, no zastupoval ho *ablegatus in absentis* Ján Fajgel,

[389] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 254 – 255.
[390] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 379 – 381.

ktorý energicky protestoval. Vo svojom emotívnom vystúpení uviedol, že zástupcovia mesta nemajú právo na účasť, lebo sa dobrovoľne zbavili všetkých mestských slobôd a stali sa poddanými grófa. Ako dôkaz ich poddanského stavu uviedol, že v meste čapujú panské víno. Ohľadom Kežmarku sa na sneme rozprúdila ostrá debata, väčšina zúčastnenej šľachty a aj vyslanci Sedmohradska dávali za pravdu Fajgelovi, mestský stav stál na strane kežmarských zástupcov. Spor vyvolal veľké vášne, dokonca hrozili vyústiť do násilností. Kežmarská záležitosť niekoľko dní zamestnávala snem. Napokon kancelár Selepčéni deputácii poradil, aby si znova nechali potvrdiť všetky staršie privilégiá a publikovali ich v Spišskej stolici. To sa však nedalo rýchlo vybaviť aj preto, že medzi mešťanmi mal Tököli svojich spojencov, dokonca aj richtár bol potajme na jeho strane a úsilie vyslancov úspešne sabotoval. Keď to vyšlo najavo, došlo v meste k prevratu a tajní podporovatelia ich nepriateľa boli zbavení funkcií. Malá kežmarská revolúcia pokračovala aj napriek hrozbám Tököliovcov. 19. januára 1647 sa občania zaviazali k jednote a vernosti mestu. V prípade porušenia záväzku, zrady a paktovania s Tökölim občanovi prepadol všetok hnuteľný a nehnuteľný majetok a navždy mal byť z mesta vypovedaný. Nasledujúce týždne boli v znamení napätia, strachu hrozieb aj útokov na mešťanov a ich majetok zo strany hradným pánom najatých ozbrojencov. V marci Kežmarok úplne zablokovali, zamkli brány, poničili mestské majere, nikoho do mesta nevpustili a ani nevypustili, takže obyvateľstvo trpelo hladom. Kežmarčania hľadali pomoc, kde sa len dalo, u šľachticov v okolí, aj Levoču žiadali o vojenskú podporu, no nik nechcel riskovať konflikt s mocným magnátom.[391] Mestská deputácia zatiaľ v Bratislave a vo Viedni podnikala príslušné kroky a koncom marca jej členovia dali mestu na vedomie, že vec sa dobre vyvíja a Kežmarok nebude zbavený starých mestských slobôd a výsad. Ich opätovné potvrdenie si ale vyžiada 6 000 toliarov. Zároveň panovník vydal pokyn hornouhorskému veliteľovi Františkovi Vešelénimu, aby chránil majetky a občanov mesta pred násilnosťami grófa Tökölihо.[392] Podpísaním 155 zákonov panovníkom a zvolením Ferdinanda IV. za kráľa sa v júni 1647 skončil pamätný snem, ale kežmarský spor zostal stále nedoriešený. Hrozby mestu zo strany Štefana Tökölihо staršieho a jeho synov, Žigmunda a Štefana neustávali a v meste panoval strach, lebo sa po podpísaní ponižujúceho kontraktu zbavilo výzbroje. František Vešeléni, ktorý mal pokyn od panovníka v prípade potreby mesto chrániť, mešťanom radšej len radil, aby sa v prípade útoku obrátili na vojenského veliteľa v poľskom zálohu Štefana Linbovieckeho so žiadosťou o dodávku výzbroje a pomocné oddiely. Zbraní sa mali chopiť len na obranu, dôrazne ich vystríhal zaútočiť ako prvých. Ani on sa nechcel dostať do rozporov s vplyvným Tököliovským klanom.

V januári 1648 prišiel násilnosti vyšetrovať krajinský sudca Pavol Pálfi. Pri výpovediach nestranných svedkov, poväčšine občanov spišských mestečiek, vyšlo najavo, akých násilností sa pán kežmarského hradu a jeho ľudia voči obyvateľom mesta dopúšťali a čo si museli do temníc kežmarského hradu odvlečení a tam mučení mešťania vytrpieť.[393] Vyšetrovanie však neviedlo k ráznejšiemu zákroku proti Štefanovi Tökölimu. Prostredníctvom manželky bol zošvagrený s palatínom Jurajom Draškovičom, a tak mesto aj naďalej žilo v strachu a ohrození. Mešťania o príkoriach písali aj Spišskej stolici, ale Tököli tiež nezostal nečinný a vzápätí sa posťažoval na neposlušnosť a svojvôľu svojich kežmarských poddaných.[394] Vďaka účinkovaniu kežmarských zástupcov na sneme v roku 1649 a aj na cisárskom dvore a zainteresovanie významných činiteľov do riešenia sporu, svitla predsa len ťažko skúšanému mestu nádej na obnovenie slobôd. V roku 1648 zomrel palatín Juraj Draškovič, Tökölihо švagor. Snem za jeho nástupcu zvolil Pavla Pálfiho, dobre oboznámeného s kežmarským prípadom.

Obyvateľov celého Spiša však trápili aj iné záležitosti, nielen zápas Kežmarku so svojim zemským pánom. Rok 1649 bol mimoriadne vlhký a navyše takmer v celej krajine zúril mor dobytka.

[391] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 230.
[392] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 392 – 397.
[393] *Tamže*, s. 408 – 412.
[394] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 114, i. č. 173/1648 a 178/1649.

Ľud sa z obavy, či nevypukne hlad si sťažoval na ťažké časy. Preto levočská mestská rada 29. októbra obmedzila svadobné hostiny na 2 dni a svadobný sprievod mohli tvoriť len 4 mládenci a 6 – 8 panien. Hostiny pri narodení a krste dieťaťa boli úplne zakázané.[395]

Kežmarská záležitosť sa čiastočne doriešila až na jar roku 1651, keď bola vo Viedni uzavretá dohoda medzi mestom a Tököliovcami. Podpísal ju len Štefan junior, keďže otec pre zlý zdravotný stav a vek už ďalekú cestu nedokázal absolvovať. Kežmarčania sa zaviazali zemským pánom vyplatiť 50 tisíc zlatých, no cisárovi za to, že presadí povýšenie mesta na slobodné až 160 tisíc, pravda vo viacerých splátkach. Tökölimu museli odovzdať kľúče od brán a so zemským pánom si vyjasnili všetky vlastnícke práva v meste aj v chotári, čo vlastne zapríčinilo i eskaláciu celého sporu. Kežmarku tak boli obnovené staré práva a zemský pán sa zaručil, že ich bude rešpektovať.[396]

Neuplynulo ani 7 mesiacov od uzavretia viedenského kontraktu a kežmarský zemský pán Štefan Tököli starší zomrel vo veku 70 rokov. Napriek násilnostiam spáchaným na obyvateľoch Kežmarku, kde ani mešťania neboli celkom bez viny, patril medzi mimoriadne vzdelaných a rozhľadených magnátov, známy bol aj ako milovník umenia i kultúry. S titulom slobodný barón v Kežmarku a na Štiavniku, bol najvýznamnejším spišským magnátom svojej doby a so Spišom zdieľal všetky osudy v pohnutom čase prvých piatich desaťročí 17. storočia. Oslavná báseň kežmarského kazateľa Jána Serpilia mladšieho glosuje jeho štúdiá a cesty po európskych krajinách, ktoré v mladších rokoch absolvoval.[397] Z kežmarského rodiska odišiel za vzdelaním najprv na lýceum do Levoče a neskôr do Blatného Potoka. Potom nasledovali štúdiá na sliezskych školách a univerzity v alsaskom Štrasburgu a Bazileji. Po ukončení vzdelávania niekoľko rokov cestoval po Európe, navštívil Paríž i kráľovský dvor, Anglicko, Holandsko, Rím, Benátky prešiel cez Alpy až napokon skončil vo Viedni na dvore arcivojvodu a neskoršieho kráľa Mateja II. Po smrti mladšieho brata Mikuláša sa stal univerzálnym mužským dedičom rozsiahlych majetkov otca Šebastiána i matky Zuzany Dóciovej. V roku 1609 sa oženil s dcérou košického komorského radcu Zuzanou Hofmanovou. Svadbu slávili v Strážkach a po skončení veľkej a dlhotrvajúcej hostiny mladomanželský sprievod vtiahol na Kežmarský hrad, radostne vítaný obyvateľmi mesta.[398] Z ich štyroch detí sa len syn Žigmund (1618 – 1678) dožil dospelosti. Po smrti prvej manželky roku 1618 uzavrel manželstvo s Katarínou Turzovou, dcérou palatín Juraja Turzu. Svadbu odbavili v sobášnom paláci v Bytči, v marci 1620, v pohnutých dobách Betlenovho ťaženia. Keďže manželkin jediný brat Imrich Turzo umrel už roku 1621, značná časť majetku bytčianskej vetvy Turzovcov prešla do vlastníctva Štefana Tökölihо. Medzi iným aj Oravské hradné panstvo, kde neskôr organizoval oddiely na vpád do Kežmarku. Ako človek dychtiaci po vzdelaní, si z Bytče nechal odviezť na Kežmarský hrad aj vzácnu knižnicu Juraja Turzu. Na jar 1647, po dvadsaťsedem ročnom pomerne šťastnom manželstve práve v dobe keď spory s kežmarskými mešťanmi nadobudli hrozivé rozmery, Katarína Turzová zomrela. Manželovi zanechala 3 deti, dcéry Máriu a Alžbetu a 24 ročného syna Štefana mladšieho.

Keď po dlhšej chorobe ju 8. novembra 1651 nasledoval aj Štefan starší, pozostalý majetok zostal obom synom. Keďže starší Žigmund nebol pokrvným potomkom Turzovcov, Orava a Likava spolu s Kežmarkom pripadli mladšiemu Štefanovi. Žigmund sa musel uspokojiť s oveľa menším podielom, zostal mu kaštieľ Štiavnik s 3 dedinami.[399] Či na brata zanevrel, nie je známe, no na rozdiel od Štefan mladšieho, ktorý vytrval pri luteránskej viere, Žigmund sa stal katolíkom.

Štefan Tököli mladší sa krátko po otcovej smrti opäť dostal do sporov s mestom, ktoré vyvrcholili v roku 1654 hromadnou bitkou medzi mešťanmi a služobníctvom hradného pána. Výsledkom boli 3 mŕtvi a 18 ťažko poranení. Krvavý súboj zintenzívnil snahy o konečné vyriešenie konfliktu. Do mesta prišla komisia na čele s kancelárom Selep-

[395] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 241.
[396] Samuel Weber : *Bilder aus der Zipser Vergangenheit*, s. 233. Celú zmluvu odpísal do svojej kroniky aj Gašpar Turk. Pozri Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája,* s. 244 – 251.
[397] *Annalecta Scepusii* 4, s. 164 – 167.
[398] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 458 – 459.
[399] *Tamže*, 461.

čénim, ale ani po dvoch týždňoch sa mu nepodarilo dosiahnuť dohodu a spor sa opäť nedoriešil.[400] Hradný pán však ešte nemal najvyššie potvrdenie svojho dedičstva, čo bola pre Kežmarok výhoda. V tej dobe a panovník zvykol vychádzať v ústrety mestskému, obyvateľstvu a chrániť ho pred svojvôľou magnátov ak navyše boli ešte aj evanjelikmi. Štefan Tököli junior napokon pristúpil na kompromis. Staré mestské privilégiá boli opäť potvrdené a snemovým zákonom 65/1655 bol Kežmarok spolu s Breznom povýšený na slobodné kráľovské mesto. Aby panovník uspokojil vplyvného magnáta, Štefanovi Tökölimu mladšiemu potvrdil vlastníctvo zdedených majetkov a platbu, ktorú mu mesto odvádzalo, ponechal naďalej v platnosti. Členovia mestskej deputácie Martin Gros, Žigmund Mös a Peter Andreánsky, ktorí sa na stavovskom sneme zaslúžili o povýšenie Kežmarku, boli pri návrate z Bratislavy 6. júla 1655 s veľkou slávou privítaní. Pred radnicou zhromaždenému davu prečítali znenie dokumentu potvrdzujúcich mestské slobody a výsady. Následne ho vložili do osobitnej schránky, priniesli do kostola a položili na malú kazateľnicu. Tu kazateľ Ján Serpilius predniesol slávnostnú reč. Večer sa na útraty predstavenstva vyčapovali dva sudy vína a občania sa z novonadobudnutých slobôd spoločne veselili, bez rozdielu či boli chudobní alebo bohatí.[401]

Úspech Kežmarku pri spore so zemským pánom a povýšenie dvoch sídiel, ktoré boli doposiaľ pod právomocou šľachtického majiteľa, vnímala aristokracia ako nabúranie svojich práv. Ostré spory s delegátmi slobodných kráľovských miest pri diskusiách ohľadom kežmarského prípadu na sneme v rokoch 1646/1647 i 1649 priviedli šľachtu na myšlienku obmedziť mestský stav. Na sneme roku 1681, keď bola Viedeň pod veľkým tlakom, šľachta presadila, že panovník bez jej súhlasu nesmie zvyšovať počet slobodných kráľovských miest a mestskému stavu bol pri snemovom hlasovaní pridelený len jeden spoločný hlas. Tento stav v rozpore so všetkými zásadami parlamentarizmu sa udržal až do štyridsiatych rokov 19. storočia.

Koniec moci a vplyvu sedmohradských kniežat

Na sklonku päťdesiatych rokov 17. storočia vinou dobrodružnej politiky Juraja II. Rákociho moc Sedmohradska výrazne oslabla. Kniežatstvo upadalo a prestalo sa miešať do politických a náboženských pomerov v habsburskom Uhorsku, čo v podstatnej miere ovplyvnilo ďalšie osudy najmä jeho severovýchodnej časti, ktorej súčasťou bola aj Spišská stolica.

Ešte v októbri 1648 zomrel Juraj I. Rákoci práve v tom istom čase, keď v Münsteri a Osnabrücku vyslanci francúzskeho kráľa, švédskej kráľovnej, cisára Ferdinanda III. a nemeckých kniežat sa chystali pritlačiť pečate a pripojiť podpisy pod mierovú zmluvu, ktorá ukončila tridsaťročnú vojnu. Ťaženie Juraja I. Rákociho a predtým aj tri výpravy Gabriela Betlena boli súčasťou tohto veľkého európskeho konfliktu. Vojnové akcie oboch sedmohradských kniežat zároveň vyvolali protihabsburské hnutia uhorských stavov, nespokojných s rekatolizáciou a politikou Viedne. Vďaka vojenskej podpore Sedmohradska, Turkov a priaznivej situácii v Európe, kde sa sformovala silná protihabsburská koalícia, bol odboj šľachty úspešný. Špecifické podmienky vytvorené tureckou prítomnosťou a vzrastom sedmohradskej moci zapríčinili odlišný vývoj v Uhorsku v porovnaní s ostatnými krajinami pod vládou Habsburgovcov. V rovnakej dobe, keď Ferdinand II. nechal na Staromestskom námestí v Prahe popraviť predstaviteľov českého odboja, musel uhorských magnátov, ktorí sa takisto dopustili velezrady, potvrdzovať vo funkciách najvyšších krajinských hodnostárov. Uhorská šľachta zaznamenala v boji s habsburským absolutizmom v prvej polovici 17. storočia výrazné úspechy. Dokázala obhájiť stavovské a náboženské slobody, no keď rozhodujúca spoločenská vrstva – magnáti – sa postupne vrátili do katolíckeho tábora, začal protestantský tábor strácať moc i vplyv. Po smrti Juraja I. Rákociho však tomu ešte nič nenasvedčovalo. Trón zaujal už dávnejšie na vládu pripravovaný syn Juraj II. Krátko po otcovej smrti vrátil

[400] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 259.
[401] Samuel Weber : *Bilder aus der Zipser Vergangenheit*, s. 233 – 234.

Obr. 81. *Nástupcom Juraja I. Rákociho v sedmohradskom kniežatstve sa stal jeho syn Juraj II. Rákoci (vľavo), ktorého v tejto funkcii na istý čas vystriedal Michal Apafi (vpravo).*

hornouhorské stolice aj s Košicami pod zvrchovanosť cisára, keďže v zmysle Lineckého mieru boli súčasťou Sedmohradska iba po dobu života Juraja I. Rákociho. Ten sa ešte na jar 1648, teda niekoľko mesiacov pred smrťou, pokúšal rozšíriť moc Rákociovského rodu presadením voľby mladšieho syna Žigmunda na poľský trón. Do Švédska i nemeckým kniežatám vyslal posolstvo, aby podporili jeho kandidatúru. Napokon z toho nič nebolo a poľský snem na jeseň 1648 dal prednosť Jánovi Kazimírovi z rodu Vasa, mladšiemu bratovi zomrelého panovníka.

Navyše susedné Poľsko, ktoré si za tridsaťročnej vojny zachovalo neutralitu, od jari čelilo revolte kozákov vedených Bohdanom Chmelnickým, podporovaného aj krymskými Tatármi. Po porážke poľských vojsk pri Korsuni, kozácke a tatárske oddiely prenikli ďaleko na západ a koncom leta 1648 ohrozovali severovýchodné časti Uhorska. O ich možnom vpáde dostala vyrozumenie aj Spišská stolica spolu s pokynom, aby sa pripravila na obranu.[402]

Nebezpečenstvo hrozilo aj od Turkov, hoci mierová zmluva zostávala v platnosti. V septembri 1651 budínsky paša Murad zhromaždil vojsko a tiahol do Šomodskej stolice k hradu Kiškomár (Kiskomár, dnes Zalakomár, Maďarsko). V krajine sa rozšírili obavy z možného vypuknutia veľkej vojny. Hornouhorský veliteľ František Vešeléni zvolal predstaviteľov stolíc do Košíc, aby sa poradili o obranných opatreniach. Následne musela Spišská stolica vyhlásiť čiastočnú mobilizáciu brannej moci a pre istotu dala obnoviť záseky na horských cestách od Dobšinej a od Rožňavy, aby nepriateľ nečakane neprenikol na jej územie.[403] Napokon sa ukázalo, že pohyby osmanských vojsk spôsobili zbytočný rozruch. Osmanská ríša zápasila s vnútornými ťažkosťami. Vo východnej Anatólii vypukla revolta a aj janičiari si na sultánovom dvore dočasne uzurpovali moc. Ešte kým

[402] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 114, i. č. 164/1648.
[403] *Tamže*, kart. 115, i. č. 239 a 243/1652.

sa množili chýry o osmanskom útoku a aj pozícia sedmohradského kniežaťa bola neistá, Ferdinand III. definitívne doriešil otázku vlastníctva Spišského hradu a majetku k nemu patriacemu. Štefan Čáki ho užíval síce dedične ale len na základe záložného práva. Panovník ocenil jeho vernosť počas predchádzajúcich rokov a listinou vydanou vo Viedni 22. novembra 1651 mu i jeho potomkom udelil hrad i všetky mestečká a obce patriace k hradu do trvalého a dedičného vlastníctva. Zároveň ho vymenoval aj za dedičného spišského župana. V rozsiahlom privilégiu Ferdinand III. pripomenul aké škody na majetkoch v Uhorsku a Sedmohradsku utrpel za Rákociho ťaženia a koľko prostriedkov obetoval na svojej misii v Poľsku v prospech koruny, nielen počas návštevy poľského kráľa, ale najmä pri najímaním žoldnierov a napokon, že musel vynaložiť 6 tisíc zlatých pre posádku Spišského hradu na poldruharočný žold v čase vojny s kniežaťom. Keď k tomu boli prirátané aj prostriedky vyplatené pri zálohu a Spišskej komore a Kataríne Brandenburskej, celková suma sa vyšplhala na 167 799 zlatých. Donáciou boli všetky Čákiho prípadné pohľadávky voči korune anulované. Hrad i panstvo tak nespochybniteľne pripadli až do posledných dní života Štefanovi Čákimu a po jeho smrti získali dedičské oprávnenie obaja synovia z prvého manželstva František a Štefan. V prípade ich úmrtia bez dedičov, majetok by prešiel na syna Ladislava narodeného z druhého manželstva s Máriou Peréniovou. Panovníkova donácia pamätala aj na tretiu Čákiho manželku, Kristínu Mindsentyovú, a do jej dispozičného práva po smrti manžela pripadli Žakovce a Mlynica. Zároveň ju nik nesmel z hradu vyhnať bez uspokojenia jej majetkových nárokov.[404]

Moc Rákociovcov začiatkom päťdesiatych rokov 17. storočia vzrastala. Nové knieža Juraj II. Rákoci i naďalej uvoľňoval závislosť od Osmanskej ríše a snažil sa viesť samostatnú zahraničnú politiku. S valašským vojvodom Basarabom uzavrel spojeneckú zmluvu. Spolu s cisárom Ferdinandom III. chcel podniknúť veľké ťaženie proti sultánovi. Jeho mladší brat Žigmund si vyhliadol nevestu z kráľovského rodu. Plánoval svadbu s falckou princeznou Henrietou, dcérou zimného českého kráľa Fridricha Falckého, čo vo Viedni považovali za nepriateľský krok. Keď sa nevesta v júni 1651 uberala na svadbu do Blatného Potoka, v Levoči ju slávnostne privítali a celý jej sprievod pohostili.[405] Manželstvo so Žigmundom Rákocim však netrvalo dlho, už v septembri 1651 Henrieta zomrela a o niekoľko mesiacov ju nasledoval aj ženích. Jeho smrť neodradila Juraja II. Rákociho od spriadania ďalších, často protichodných politických plánov, ktoré sa rozchádzali s realitou. Jeden čas pripravoval veľké európske protihabsburské spojenectvo, potom chcel definitívne vyriešiť osmanský problém. Počínal si ako suverénny vládca a sultánovi odmietal platiť obvyklý tribút. Jeho najväčšiu pozornosť však pútalo Poľsko. V roku 1651 mu poľskú korunu ponúkali Chmelnického vyslanci v prípade konečného úspechu kozáckej vzbury.[406] Nakoniec sa táto možnosť ukázala nereálnou.

Len o niekoľko rokov nato sa však nechal zlákať na osudové poľské dobrodružstvo. V roku 1654 švédska kráľovná Kristína prestúpila v Innsbrucku na katolícku vieru a vzdala sa trónu. Vzápätí vypukol dynastický spor medzi protestantskou a katolíckou líniou švédskeho kráľovského rodu Vasa, ktorá panovala v Poľsku. Dôsledkom sporov bola prvá severná vojna medzi Švédskom a Poľskom, ktorá vypukla v júni 1655. Počiatočná fáza konfliktu sa niesla v znamení víťazstiev švédskych zbraní. Vnútornými spormi a šesť ročnou kozáckou vojnou oslabené Poľsko nedokázalo vzdorovať. Švédi rýchlo prenikli až na juh krajiny a obsadili Krakov. Spišská stolica podnikla opatrenia na zabezpečenie severných hraníc.[407] Kráľ Ján Kazimír musel opustiť Krakov. Na sklonku decembra 1655 prekročil so sprievodom hranice Spiša a krátko pobudol v Spišskej Sobote, kde ho poctili návštevou aj vyslanci Levoče a na pohostenie mu priniesli víno.[408] Smeroval do dočasného exilu sliezskom Glogove.

Výčiny okupantov a zázračná obrana národného pútnického miesta – pavlínskeho kláštora

[404] *Oklevéltár a gróf Csáky család történethez* I/2, s.720 – 726.
[405] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 252.
[406] *Magyarország történeti kronológiája* 2, ed.: Kálmán Benda, s. 473.
[407] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 115, i. č. 286/1655.
[408] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 264.

Obr. 82. *Sedmohradské knieža Ákoš Bárčaj.*

v Čenstochovej (Częstochowa) – prebudili vôľu Poliakov k odporu a vyvolali vlnu patriotizmu. V roku 1656 sa Švédi dostali do ťažkostí a hľadali spojencov. V auguste prekročili poľsko-uhorské hranice poslovia švédskeho kráľa a cez Spiš pokračovali do Sedmohradska, aby prísľubom poľskej koruny vtiahli do vojny aj knieža.[409] V decembri 1656 Juraj II. Rákoci podpísal spojeneckú zmluvu s Karolom X. a o necelý mesiac sa na čele 20 tisícového zboru vydal na pochod do Poľska. Jeho vojsko tvoril výkvet domácej šľachty, ale aj pomocné oddiely podunajských kniežatstiev Valašska a Moldavska, v ktorých presadil svoj mocenský vplyv na úkor Osmanskej ríše. Viedeň sa nemohla nečinne prizerať ako susednú krajinu ovládnu protestantské mocnosti a do Poľska vyslala na diplomatickú misiu kancelára Juraja Selepčéniho. Zároveň vzrastali obavy, aký postoj zaujmú hornouhorské stolice. Preto kancelár na spiatočnej ceste požiadal levočských mešťanov, aby prijali cisársku posádku, ale na jeho veľké sklamanie otcovia mesta jeho návrh zamietli.[410] Viedenskej diplomacii sa podarilo vtiahnuť do protišvédskej koalície aj Dánsko. V máji 1657 kráľ Leopold I. obnovil habsbursko-poľské spojenectvo a do Poľska vyslal pomocný zbor. Časť švédskych vojsk bola z Poľska stiahnutá, aby zastavila dánsky postup. Pre Rákociho, ktorý táboril severovýchodne od Varšavy to malo katastrofálne následky. Kozácky zbor ho opustil a tak sa pokúsil ustúpiť do Sedmohradska. Poliaci však jeho armádu zablokovali. Vyčerpaný sedmohradský kontingent padol pri Kamenci Podolskom do pasce a väčšinu vojakov zajali Tatári. Rákoci sa niekoľko dní pred pohromou oddelil od hlavných síl a začiatkom augusta 1657 s troma stovkami husárov prekročil hranice kniežatstva. Asi 20 tisíc jeho vojakov aj s hlavným veliteľom Jánom Keméňom (Kemény) Tatári odvliekli na Krym, kde mnohí zahynuli, alebo skončili v otroctve. Niekoľko tisíc poľských vojakov na oplátku vpadlo cez nestrážený Verecký priesmyk do severovýchodnej časti Sedmohradského kniežatstva, vyplienili veľa dedín a spálili aj Rákociho Mukačevo. Ešte väčšiu pohromu spôsobili Tatári, keď v auguste spustošili sikulské stolice. Na sedmohradskom sneme v Albe Julii v októbri 1657 na základe písomných príkazov sultána bol Juraj II. Rákoci zosadený a stavy si za knieža zvolili Františka Redeja (Rhedey), synovca Gabriela Betlena. Rákoci sa však rozhodol pre boj s Osmanskou ríšou. Vyhlásil sa za obrancu slobôd vlasti a v januári 1658 sa nechal opätovne zvoliť za knieža. So žiadosťou o vojenskú podporu sa obrátil do Viedne, ale vzhľadom na blížiacu sa voľbu Leopolda I. za rímsko-nemeckého cisára dostal len vyhýbavú odpoveď. Aj šľachtu spišskej stolice vyzval, aby ho v boji podporila.[411] Turci však medzitým vyhnali valašského vojvodu Konstantina Serbana i moldavského Štefana Gheorgeho, ktorí boli Rákociho spojencami a obsadili pohraničnú pevnosť Jenö. V auguste 1658 sa opakoval vpád Tatárov, ktorý bol ešte ničivejší ako v predchádzajúcom roku. Súčasníci odhadovali počet zabitých a odvlečených na 100 000. Po správach o výčinoch turecko-

[409] *Tamže*, s. 267.
[410] *Tamže*, s. 272.
[411] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 115, i. č. 339/1658.

tatárskych oddielov v blízkom susedstve zavládol na Spiši strach. Superintendent nariadil mestám Pentapolitany každodenné spoločné modlenie za odvrátenie nebezpečenstva a stolice podnikli potrebné kroky na zvýšenie obranyschopnosti. Šľachta aj ozbrojení sedliaci sa začiatkom októbra zhromaždili v Spišskom Štvrtku. Hranice stolice však nakoniec nebolo treba brániť.[412] Hlavným záujmom Turkov nateraz zostalo Sedmohradsko. Veľkovezír Ahmed Köprülü vymenoval v septembri 1658 za knieža Ákoša Bárčaja (Achacius Bárcsay) a časť šľachty sa k nemu pridala. Aj Juraj II. Rákoci naoko ustúpil a začiatkom jari 1659 sa opäť vzdal kniežacej hodnosti. Mal však dostatok prívržencov a značnú vojenskú silu, aby sa pustil do boja s tureckou stranou. Čiastkový sedmohradský snem v Marmarošskej Sihoti (Marmarosziget) v septembri 1659 opäť povolal Rákociho na kniežací stolec. So žiadosťou o podporu sa obrátil na uhorských magnátov a šľachtu. Bárčaj požiadal o pomoc Portu. Nasledovala krvavá občianska vojna v Sedmohradsku. O jej výsledku rozhodol budínsky paša Ahmed Sejdi. Začiatkom mája sa vydal na pomoc Bárčajovi, keď ho Rákoci zablokoval v meste Sibiň (Sibiu). Rákoci ho nedokázal zastaviť a v bitke pri Sásfeneši (Florești) 22. mája 1660 podľahol tureckej presile a o niekoľko dní aj početným zraneniam, ktoré v boji utrpel. Turci víťazstvo využili a obľahli Veľký Varadín (Oradea). Po niekoľkotýždňovom obliehaní ho dobyli a zmenili na sídlo pašalíku. Varadín bola najdôležitejšia pevnosť v tejto časti pohraničia. Jeho obsadením Turci porušili mierovú dohodu z roku 1606.

Vo Viedni sa po urgenciách uhorských magnátov naoko odhodlali k ráznejším krokom. Turecký úspech v Sedmohradsku ohrozoval aj stolice na severovýchode a Dvorská vojenská rada sa rozhodla poslať tam početnejšie vojenské sily. V máji a júni 1660 prechádzali cez Spiš nemecké oddiely pod vedením Rajmunda Montecuccoliho a Lousia de Souchesa. K nim sa pridal aj 6 tisícový zbor holštajnského kniežaťa. Spiš zaplavilo takmer 20 tisíc nemeckých vojakov. Dlho sa tu našťastie nezdržali a cez Košice pokračovali k rieke Tise. Nasledoval ich aj palatín Vešeléni, ale len s niekoľkými stovkami uhorského vojska. V Levoči opäť naliehal, aby mesto prijalo nemeckú posádku. Mešťania argumentovali, že posádku nemeckého vojska nepotrebujú, keď je ho dosť v celej krajine.[413] S prechodom, zásobovaním aj ubytovaním početných oddielov mala stolica veľa práce. Zároveň na príkaz panovníka nariadila aj personálnu insurekciu.[414]

Obr. 83. *Sedmohradské knieža Ján Keméň.*

Okrem zásobovania a ubytovávania vojenských oddielov, ktoré sa zdržiavali v okolí Tisy, stolicu zamestnával dlhotrvajúci trhový spor, ktorý začal v roku 1658. S poukazom na to, že mestá neprispievajú do kráľovskej pokladnice, Spišská stolica pozastavila trhové a jarmočné práva 3 mestám poľského zálohu – Spišskému Podhradiu, Spišskému Štvrtku a Spišskej Novej Vsi. Určila aj náhradné miesta na konanie trhov

[412] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 276.
[413] *Tamže*, s. 289.
[414] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 115, i. č. 37/1660.

– Levoču, Jablonov a Spišskú Teplicu.[415] Na Spiši vypukla niekoľko rokov trvajúca obchodná vojna, lebo poľský starosta všetkým obyvateľom zálohu zakázal navštevovať levočský jarmok pod pokutou 100 zlatých. Kežmarskí obchodníci boli vypovedaní z jarmokov v Spišskej Sobote, ktoré sa i naďalej konali. Jedna aj druhá strana vzájomne obmedzovali svojim obyvateľom prístup na trhy. Poškodzovalo to všetkých. Celá vec sa prostredníctvom levočských a spišských vyslancov riešila na krajinskom sneme v roku 1659. Tu bola zákonom ustanovená komisia, ktorá mala celý spor vyšetriť a vyriešiť. Za Spišskú stolicu boli do nej menovaní Žigmund Mariáši, Ezechiel Hrhovský (Görgey) a Mikuláš Záborský.[416] Spory sa však nedarilo rýchlo doriešiť s tak v roku 1661 bola zriadená zmiešaná uhorsko-poľská komisia, ktorá mala obe strany uspokojiť.[417]

Hlavnú pozornosť v tomto období na seba pútali sedmohradské udalosti a očakávaný postoj Viedne. Početné cisárske vojsko netiahlo ďalej do Sedmohradska ako sa očakávalo, ale zaujalo na Tise obrannú pozíciu a nič nepodnikalo. Dokonca ani vtedy, keď sa Turci zmocnili Veľkého Varadína. Vo vyčkávacom postavení tu Montecuccoliho zbory zotrvali až do jari 1662.

Medzitým sa odohrávalo ďalšie dejtvo sedmohradskej drámy. Ani smrť Rákociho neprerie-dila rady protitureckej strany ochotnej bojovať. Všeobecne verili, že s podporou cisárskeho dvora zvíťazia. Na ich čelo sa postavil Ján Kéméň, ktorý sa v predchádzajúcom roku za vysoké výkupné vyslobodil z tatárskeho zajatia. Podarilo sa mu poraziť Bárčaja a prinútil ho abdikovať. V januári 1661 si Keméňa sedmohradský snem zvolil za knieža. Osmanská ríša sa nehodlala nečinne prizerať na vývoj v Sedmohradsku. Pod vedením belehradského pašu Aliho vtrhla na územie kniežatstva veľká turecká armáda. Pri Satmári (Satu Mare, Rumunsko) sa Keméňove oddiely spojili s cisárskymi oddielmi, ale Turci medzitým obsadili najdôležitejšie časti Sedmohradska. Na príkaz Ali pašu sa v Targu Mureši zišli sedmohradské stavy a 14. septembra 1661 si za knieža zvolili Michala Apafiho. Keď sa vo Viedni diplomatickou cestou presvedčili, že Turci nehodlajú natrvalo obsadiť Sedmohradsko, Dvorská vojenská rada nariadila Montecuccolimu, aby v severozápadnej časti ponechal niekoľko posádok a hlavným silám vydal rozkaz sa stiahnuť. Keméň bol ponechaný svojmu osudu a v januári 1662 v potýčke s Turkami prišiel o život. Vojnami a tatárskymi vpádmi spustošené Sedmohradsko síce Turci neobsadili, ale výrazne si tu posilnili svoj vplyv. Politický i vojenský význam krajiny výrazne poklesol. Najvýznamnejší uhorskí magnáti, medzi nimi aj palatín Vešeléni, či spišský župan Štefan Čáki, boli rodinnými a vlastníckymi zväzkami úzko spojení so sedmohradskou šľachtou. Ich záujmom bolo, aby sa tu pri moci udržala rákociovsko-keméňovská skupina. Viac ako rodinné vzťahy však uhorskú šľachtu motivovali politické pohnútky. V silnom a nezávislom Sedmohradsku mala prirodzeného spojenca v zápase s habsburským absolutizmom. Preto uhorskí magnáti naliehali na Leopolda I. aby poskytol Jurajovi II. Rákocimu účinnú pomoc ešte skôr, ako sa on sám v októbri 1659 o ňu vo Viedni uchádzal.

Úpadok Sedmohradska mal fatálne následky aj pre protestantov. Michal Apafi už nemohol ako jeho predchodcovia vystupovať v roli ochrancu nekatolíckeho náboženstva v Uhorsku. Na dôvažok v auguste 1660 Žofia Bátoryová, vdova po Jurajovi II. Rákocim aj so svojim maloletým synom Františkom konvertovala na katolicizmus a sama začala podnikať prvé rekatolizačné kroky na svojich rozsiahlych majetkoch v Hornom Uhorsku.

Snem v roku 1662 a smrť Štefana Čákiho

V prvých mesiacoch roku 1662 Spišskú stolicu zaplavili oddiely cisárskeho vojska sťahujúceho sa od sedmohradských hraníc, kde strávili takmer 20 mesiacov. Montecuccoliho zbor utrpel najväčšie straty v dôsledku ochorení a v bažinách na okolí rieky Tisy vojakov najviac trápili útoky komárov. Až na niekoľko bezvýznamných potýčok k bojom s Turkami vôbec nedošlo a dlhá nečinnosť spôsobila demoralizáciu vojska. Obyvateľstvo hornouhorských stolíc muselo početnú cisársku armádu zásobovať potravinami a poskytovať presúvajú-

[415] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 272.
[416] *Corpus iuris Hungarici*, vol. 2. Budae 1779, s. 19, art. 52/1659.
[417] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 115, i. č. 80, 81/1661.

cim sa jednotkám záprah a ubytovanie počas dlhotrvajúcej operácie, ktorej výsledok bol mizivý. Keď vo februári 1662 Montecuccoliho oddiely tiahli cez Spiš, poddaní boli už natoľko vyčerpaní, že požiadavky na zásobovanie ignorovali. Richtárov Vyšných a Nižných Repáš, Oľšavice a Torysy na rokovanie so zásobovacími komisármi do Sabinova museli privliecť vojaci, kde ich vyhrážkami donútili zaviazať sa k plneniu dodávok ovsa, teliec, sliepok, husí, masla, vajec a ďalších potravín. Levočania museli upiecť vyše 50 tisíc funtov chleba, opakovane poskytnúť vojakom 15 kusov dobytka na mäso, 20 sudov piva a množstvo ovsa pre kone. Predstavenstvo mesta dodalo múku do jednotlivých domácností a predpísalo aj počet chlebov, ktoré majú upiecť. V polovici februára sa hlavné Montecuccoliho sily presúvali cez Spiš. Jadro jeho vojska táborilo pri Letanovciach, vrchný veliteľ v sprievode kancelára Juraja Selepčéniho a Jána Rottala sa ubytoval v mariášiovskej kúrii v Granči, kde však vypukol oheň.[418] Nielen vdova po Jánovi Mariášim následkom pobytu vrchného veliteľa, ale aj obyvatelia Krompách, Nemešian, Kolinoviec, Studenca, Pongrácoviec, Korytného, Hrhova a Ordzovian utrpeli pri presune nemeckého vojska veľké škody.[419]

Nečinnosť Montecuccoliho zboru, bezohľadne vymáhané potraviny na jeho zásobovanie a výčiny demoralizovaných vojakov pôsobili na verejnú mienku. Čoraz častejšie dochádzalo ku konfliktom medzi domácim obyvateľstvom a nemeckými žoldniermi. Stavy požadovali ich nasadenie do bojov alebo okamžitý odchod z krajiny. Viedeň sa ale vyhýbala konfliktu s Osmanskou ríšou aj keď mohla počítať s podporou Benátok. Republika už od roku 1645 viedla s vojskami Vysokej Porty vojnu a preto by jej prišlo vhod angažovanie cisárskych vojsk v Sedmohradsku v prospech protitureckej frakcie. Tá mala aj po Apafiho voľbe a Keméňovej smrti ešte veľa prívržencov. Ich nádeje sa upierali na Viedeň a aj ostatné kresťanské krajiny. V máji 1662 preto vyslali k cisárovi Leopoldovi I. poslov so žiadosťou o pomoc, ale na dvore im dali na vedomie, že o vojenskom zákroku v Sedmohradsku rozhodne snem.[420] V skutočnosti však už dávnejšie vyriešila problémy medzi Habsburgovcami a Portou ohľadom Sedmohradska tajná diplomacia. Viedeň súhlasila so začlenením Veľkého Varadína pod zvrchovanosť Osmanskej ríše a zaviazala sa vojensky nepodporovať Keméňov odboj. Na druhej strane Turci prisľúbili, že ich vojská Sedmohradsko opustia a nenechajú tam žiadne posádky. O dohode nik spomedzi popredných uhorských politikov nemal ani tušenia a vo Viedni rokovali o veľkom protitureckom ťažení, ktoré malo s konečnou platnosťou zlomiť osmanskú moc v Uhorsku.[421]

Obr. 84. *Portrét cisára Leopolda I.*

V snahe objasniť postoj Viedne počas bojov v Sedmohradsku a upokojiť vášne zvolal Leopold I. na začiatok mája 1662 do Bratislavy snem aj napriek tomu, že palatín František Vešeléni to v tejto situácii neodporúčal. Stavy hneď na začiatku protestovali proti prítomnosti niekoľkotisíco-

[418] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 292.
[419] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 115, i. č. 97/1661.
[420] *Magyarország történeti kronológiája* 2, ed.: Kálmán Benda, s. 482.

Obr. 85. *Pečať a podpis cisára Leopolda I.*

vého kontingentu žoldnierov v blízkosti mesta. Snemové inštrukcie zostavené stolicami a mestami pre svojich vyslancov obsahovali sťažnosti na cisárskych vojakov a preťažovanie obyvateľstva dodávkami. Stolice Horného Uhorska mali tlmočiť obavy z rozšírenia osmanskej moci v ich susedstve v dôsledku pádu Veľkého Varadína. Udalosti v Sedmohradsku, nečinnosť cisárskych vojsk a ich výčiny boli predmetom ostrej kritiky zo strany niektorých politických predstaviteľov spomedzi najvyššej šľachty na čele s chorvátskym bánom Mikulášom Zrínskym. S dôraznými ponosami vystupovala protestantská frakcia, ktorá dominovala v dolnej komore. Neboli smerované len na cisárske vojsko, Viedeň a jej dvojtvárnu politiku, ale aj na domácich magnátov a prelátov. Sťažovali sa na násilné zaberanie kostolov, farností a na porušovanie princípov Lineckého mieru.

V rokoch, ktoré predchádzali bratislavskému snemu, sa aj na Spiši udialo viacero podobných prípadov a v ich dôsledku napätie medzi protestantmi a katolíkmi v stolici stúpalo. V roku 1658 napríklad Krištof Horvát s pomocou obyvateľov Bijacoviec obsadil kostol v Brutovciach práve v dobe, keď evanjelický kazateľ slúžil služby Božie. V roku 1661 Štefan Čáki ako zemský pán v Olcnave násilím zabral tunajší chrám. Z fary vyhnal evanjelického kazateľa a nahradil ho katolíckym kňazom. Hlavným organizátorom rekatolizačných opatrení aj s pomocou vojenskej asistencie sa od roku 1660 stal spišský prepošt Ján Pálfalvai (Pálffalvay/Pálmaffalvay). Na jeho pokyn katolícky farár Albert Zadurský so skupinou poľských vojakov vtrhol do bydliska evanjelického kazateľa v Novej Belej, ktorému sa len útekom podarilo zachrániť si život.[422] Tieto a viaceré ďalšie prípady násilia a porušovania náboženskej slobody predložili evanjelici snemu z čoho povstali ostré debaty, ktoré poznačili celý priebeh rokovania. Protestanti vo svojom obsiahlom memorande podanom panovníkovi označili aj hlavných porušovateľov ich práv v každej stolici. Na Spiši ním bol prepošt a zároveň varadínsky titulárny biskup Ján Pálfalvai. Odpoveď tlmočená dvorským radcom Portiom ich neuspokojila a tak spišský podžupan a snemový vyslanec Ezechiel Hrhovský (Görgey) osobne doručil Leopoldovi I. prosebnú knižočku (*supplex libellum*) so sťažnosťami najmä na kancelára a nitrianskeho biskupa Juraja Selepčéniho a trenčianskeho i liptovského župana Juraja Ilešháziho (Illésházi), so žiadosťou o navrátenie nimi zhabaných kostolov.[423]

Leopold I. odpovedal veľmi stroho a odkázal vyriešiť sťažnosti na porušovanie zákonov a práv prostredníctvom súdov. Väčšina evanjelických vyslancov opustila snem a k nim sa pridali niekoľkí magnáti, medzi nimi aj chorvátsky bán Mikuláš Zrínsky. Levočský vyslanec sa z Bratislavy vrátil už 30. augusta a predstavenstvu mesta zreferoval, že cisár nebol ochotný vypočuť sťažnosti evanjelikov o porušovaní ich práv a ani nič nepodnikol proti rušiteľom náboženskej slobody. Preto evanjelické stavy snem opustili a ani príka-

[421] *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, ed.: Béla Köpeczi, s. 359 – 360.
[422] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 258 – 259.
[423] Stephanus Katona : *Historia critica regum Hungariae*, tomulus XIV, ordine XXXIII. Budae 1804, s. 321 – 322.

zy, ktoré dostali, ich neprinútili k návratu.[424] Katolíci bez účasti protestantskej frakcie prijali ešte niekoľko zákonných opatrení, ktoré súviseli najmä s obranou krajiny, udržiavaním pohraničných pevností a určujúcich spôsob mobilizácie v prípade vojny. Na uspokojenie verejnej mienky asekuračný zákon potvrdil skoré vyvedenie cudzieho vojska z krajiny. Nemeckí žoldnieri, ktorí slúžili v pohraničných pevnostiach tu mohli naďalej zostať, ale spolu so svojimi veliteľmi boli podriadení palatínovi. Náboženskými spormi paralyzovaný snem sa skončil 9. septembra 1662, znamenal však ďalšie prehĺbenie vnútornej krízy.

Keď v decembri boli Spišskej stolici aj mestu Levoči doručené prijaté snemové zákony, padlo rozhodnutie, že ich nebudú akceptovať. O niekoľko týždňov na porade v Prešove zaujalo rovnaký postoj všetkých 13 hornouhorských stolíc a 6 kráľovských miest. Ich zástupcovia sa dohodli, že zákony odošlú späť palatínovi. Osobitní splnomocnenci sa vo februári 1663 vybrali k Vešelénimu, ktorý sa sám zdráhal dokumenty prevziať a vyslancov vyzval, aby spolu šli do Viedne. Keď sa vydali na cestu k cisárovi, palatín vyhlásil, že je chorý a vrátil sa domov. V dôsledku Vešelénihо obštrukcie zostali neprijaté snemové zákony a sprievodné listy stolíc a miest ležať v akomsi hostinci.[425] Aj táto, nie síce podstatná udalosť zaznamenaná levočským kronikárom, potvrdzuje kritický stav v akom sa Kráľovské Uhorsko nachádzalo v predvečer ďalšej konfrontácie s Osmanskou ríšou.

V období, keď vrcholili politicko-náboženské šarvátky na bratislavskom sneme, obyvateľstvo Spiša, ale aj susedných stolíc muselo bojovať s ničivým prírodným živlom. Neobyčajne silné prívaly dažďa začiatkom augusta spôsobili silné povodne aj veľké zosuvy pôdy, najmä v Tatrách. V Spišskej Belej, Kežmarku aj inde prudké prívaly vody odniesli celé domy, Podolínec poškodili vody vyliateho Popradu, v neveľkej Chmeľnici rieka strhla 36 domov a 19 ľudí sa utopilo.[426] Veľké škody utrpela aj Levoča, rovnako aj všetky sídla poblíž brehov Hornádu, Popradu a Hnilca. Podľa levočského kronikára fatálna letná povodeň si na Spiši vyžiadala niekoľko stovák ľudských životov.[427] Kým sa odstraňovali škody napáchané povodňou, dedičný župan, taverník a kráľovský radca Štefan Čáki náhle ochorel a 5. novembra 1662 na Spišskom hrade nadiktoval testament. Ani nie pred dvoma mesiacmi účinkoval na stavovskom sneme a vzhľadom na dlhú i namáhavú cestu do Bratislavy a späť musel byť ešte v dobrom zdravotnom stave. Nemožno vylúčiť, že bol jednou z prvých obetí morovej epidémie, ktorá sa od jari 1662 pomaly šírila po krajine. V poslednej vôli si želal katolícky pohreb bez zbytočných ceremónii a svetskej pompy aj z dôvodu pohnutých časov. Ani príbuzenstvo žijúce v iných končinách krajiny, ani predstavitelia stavov a krajinskí hodnostári sa nemuseli unúvať. Namiesto účasti popredných magnátov si prial, aby ho na poslednej ceste odprevádzalo 200 žobrákov a každý mal dostať 1 zlatý, jedlo i pitie. Štefan Čáki chcel byť uložený v kaplnke Spišského hradu spolu s Evou Forgáčovou a nariadil, aby v deň pohrebu pozostatky milovanej prvej manželky exhumovali z miesta jej posledného odpočinku na Spišskej kapitule a v sprievode mníchov a žobrákov previezli na hrad.[428] Z poslednej vôle dedičného spišského župana tiež vyplýva, že Čáki mal komplikované vzťahy s potomkami. Uprednostňoval mladšieho syna z prvého manželstva Štefana (1635 – 1699), so starším Františkom (1630 – 1670) prekonal niekoľko vážnych kríz. Keď v roku 1650 tvrdohlavý syn odmietol otcom dohovorený manželský zväzok s Katarínou Humenskou (Homonai) a chcel sa oženiť s Katarínou Jakušičovou (Jakussith), otec ho nechal na Spišskom hrade uväzniť. Po 5 mesiacoch syn prisľúbil, že sa podriadi otcovej vôli, ale počas cesty za vyhliadnutou nevestou ušiel a s Jakušičovou narýchlo uzavrel manželský zväzok.[429] Vzťahy medzi otcom a synom sa ešte viac vyostrili a zdalo sa, že pre Františka to bude mať osudné následky. V donácii Ferdinanda III. na trvalé vlastníctvo Spišského hradu pre Štefana Čákiho sa medzi dedičmi vždy na prvom mieste uvádza mladší Štefan. Napätie trocha povolilo,

[424] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 295.
[425] *Tamže*, s. 297.
[426] Samu Weber : Podolin története és okmányai (II. közl) Közli, in: *Magyar Történelmi Tár*, roč. 14, 1891, s. 405.
[427] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 294 – 295.
[428] *Oklevéltár a gróf Csáky család történethez* I/2, s. 727 – 728.
[429] Ferenc Deák : Gróf Csáky Ferencz első házasságáról, in: *Századok*, roč. 9, 1875, s. 293 – 310.

keď sa František po smrti prvej manželky druhýkrát oženil s údajne veľmi peknou Alžbetou Coborovou (Czobor) a otec ho vzal na milosť. Podelenie majetku medzi potomkov a tretiu manželku nebolo jednoduché.

Rovnako zložité vzťahy mal aj s najmladším synom Ladislavom (1641 – 1708), ktorý sa narodil z druhého manželstva s Máriou Peréniovou (z Perína/Perény/Prini). Rovnako ako najstarší František aj Ladislav mal prchkú a dobrodružnú povahu. Sotva dospel už sa dostal do sporu s otcom a odišiel do Sedmohradska, kde sa angažoval v prospech Ákoša Bárčaja. V roku 1662 sa na čas vrátil k otcovi na Spišský hrad, kde sa mu narodil najstarší syn Gabriel.[430] Keďže si v Sedmohradsku vybudoval silné pozície, otec mu testamentárne poručil všetky práva na sedmohradské dedičstvo a na Spišskom hrade mu vydelil len jednu menšiu budovu pre prípad, ak by sa tu zdržiaval. Zvyšok hradu mali spoločne užívať obaja synovia z prvého manželstva, František a Štefan, a tiež manželka Štefana staršieho Kristína Mindsentiová (Mindszenty). Navyše z hradného panstva jej do konca života dal do užívania mestečko Smižany a obce Iliašovce, Kurimany, nedostavaný majer Turnik a vinice v chotári mestečka Gönc v Abovskej stolici. František Čáki získal podstatnú časť panstva, rezidenčné priestory na hrade a dedil aj hlavnožupanskú hodnosť na Spiši. Mladšiemu Štefanovi, ktorý bol v tej dobe už berežským županom a veliteľom pevnosti Satmár okrem časti hradných priestorov a nového majera pod hradom otec z panstva vydelil celú Hnileckú dolinu – Gelnicu, Mníšek, Helcmanovce, Švedlár a dedinu Kojšov a k tomu výnosné vinice v chotári mestečka Gönc.[431] Len niekoľko dní po spísaní testamentu, 10. novembra 1662, Štefan Čáki starší zomrel na Spišskom hrade. Jeho pohreb sa konal až o viac ako dva mesiace, to jest 22. januára nasledujúceho roku.

Hoci v poslednej vôli napomínal synov, aby žili v bratskej láske a vzájomne sa podporovali, jeho želanie sa nesplnilo. Medzi bratmi viackrát prepukli majetkové spory, ktoré napokon musel riešiť samotný panovník. V júni 1663 bol najstarší syn František v Levoči inštalovaný do funkcie spišského župana. V nasledujúcej vojne s Turkami sa viackrát vyznamenal, za čo ho roku 1665 Leopold I. vymenoval aj do funkcie hornouhorského kapitána.

Vojna s Turkami v rokoch 1663 – 1664

Úspešný zásah v Sedmohradsku posilnil sebavedomie sultána Mehmeda IV. a obnovil dôveru v jeho vlastné sily. Vojenské a politické reformy už takmer osemdesiatročného vezíra Ahmeta Köprülüho a drastické vykorenenie korupcie zastavili úpadok Osmanskej ríše. Udalostí na bratislavskom sneme a pasivita cisárskych vojsk počas vojny v Sedmohradsku v predchádzajúcom období priviedla Turkov k záveru, že pozícia Habsburgovcov je oslabená a rýchly vojenský úder im iste prinesie víťazstvo.

V prvej polovici apríla 1663 sa stotisícová osmanská armáda pod vedením vezíra Ahmeda Köprülüho vydala na pochod z Adrianopolu do Uhorska. Ešte počas pochodu Turkov k Budínu sa habsburská diplomacia všetkými prostriedkami snažila o mierové riešenie. Vezír to však pokladal za dôkaz slabosti a všetky mierové návrhy odmietol.

S vedomím veľkého nebezpečenstva sa v habsburskom Uhorsku organizovali obranné opatrenia. Už 17. júna 1663 dostala Spišská stolica rozkaz od palatína na mobilizáciu podľa najnovších zákonných nariadení. Tie však boli prijaté na sneme v predchádzajúcom roku, ktorý stolica bojkotovala. Palatínovi Veselénimu preto odpísali, že nič nevedia o takých zákonoch. Pasívny postoj Spišiakov trval až do konca augusta, keď

[430] Ladislav Čáki, syn Štefana staršieho a Márie Peréniovej sa narodil na Spišskom hrade. Oženil sa s Katarínou Kálnokyovou, mladou vdovou po Štefanovi Kúnovi. Hral dôležitú vojenskú úlohu v Sedmohradsku v službách Michala Apafiho a za odmenu získal funkciu dobockého župana. Neskôr sa zaplietol do sprisahania proti Apafimu a musel utiecť na územie kontrolované Osmanmi. Podľa kronikára Michala Čereja (Cserey) sám sa chcel stať sedmohradským kniežaťom. V Istanbule ho však uväznili a až na zákrok srbského despotu Juraja Brankoviča prepustili. Odišiel do Viedne a potom bojoval na strane cisára proti Turkom. Michal Apafi starší požadoval od Leopolda I. aby ho nepoveril vojenským účinkovaním v Sedmohradsku. Až po smrti kniežaťa mohol zaujať niektoré svoje majetky, no keďže patril medzi známych hýrivcov, väčšinu mal i tak v zálohu. Zomrel v roku 1708. V čase posledného protihabsburského povstania (1703 – 1711) nepodporoval Františka II. Rákociho, no jeho syn Ladislav mladší patril medzi jeho veľkých stúpencov. Opozícia syna voči otcovi nebola teda zriedkavým javom v rode. Pozri Miklós Lázár : Erdély főispánjai, in: *Századok*, roč. 22, 1888, s. 736 – 738.

[431] *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez* I/2, s. 731 – 735.

sa predsa len krajinská šľachta začala mobilizovať. Dovtedy stolica obmedzila svoju účasť v boji s Turkami len na dodávky potravín pre pohraničné posádky. Hlavný útok Turkov totiž smeroval na Nové Zámky. Pevnosť hrala kľúčovú úlohu v systéme protitureckej obrany a velil jej Adam Forgáč. Po niekoľkých týždňoch obliehania bol prinútený prijať čestné podmienky kapitulácie a 25. septembra 1663 opustil Nové Zámky aj so zvyškom posádky. Pád novozámockej pevnosti prehĺbil strach v neobsadenej časti krajiny a vyvolal pohnutie v celej Európe. Stratu Nových Zámkov palatín Vešeléni osobitným listom oznámil celej šľachtickej pospolitosti Spišskej stolice a vyzval ju k vytrvalosti. Zároveň oznámil, že čoskoro obranu posilnia nemeckí žoldnieri.[432] Po skúsenostiach v predchádzajúcom roku správa o skorom príchode cudzieho vojska nevyvolala nadšenie. Ešte počas obliehania boli z tureckého tábora vyslané oddiely ľahkej jazdy, aby zabezpečili vojsku potraviny a krmivo. Prenikli cez Záhorie až na Moravu a v priebehu niekoľkých dní vyrabovali mnoho dedín a tisíce ľudí odvliekli do zajatia. Aj v tejto situácii Viedeň hľadala možnosť dohodnúť sa za každú cenu s Turkami.

Po páde Nových Zámkov prevládol na dvore vplyv vojnovej strany. Radcovia si uvedomili, že osmanské úspechy sú hrozbou pre Viedeň aj rakúske krajiny. Panovník evakuoval dvor do vzdialenejšieho Linca a podnikol ráznejšie kroky na diplomatickom a vojenskom poli. Hlavní uhorskí hodnostári – palatín Vešeléni, krajinský sudca František Nádašdy (Nádasdy), chorvátsky bán Mikuláš Zrínsky a ostrihomský arcibiskup Juraj Lipaj od začiatku dávali prednosť vojenskej konfrontácii s Osmanskou ríšou a hľadali podporu v západnej Európe. Zrínsky vypracoval plán útoku a jeho riešenie privítali aj viacerí magnáti a hlavní župani. Palatín František Vešeléni vyhlásil insurekciu a začal verbovať žoldnierske jednotky. Na jeho návrh vymenoval panovník na čelo uhorského vojska Mikuláša Zrínskeho. Viaceré stolice váhali ako sa majú zachovať, keď žiadne väčšie sily schopné postaviť sa početnému nepriateľovi v krajine neboli. Predstavitelia 13 hornouhorských stolíc a 6 kráľovských miest sa začiatkom septembra zišli v Košiciach, aby sa poradili, čo by bolo najlepšie v danej situácii urobiť. Tu padlo rozhodnutie brániť sa len v prípade osmanského vpádu. Spišská stolica mala postaviť 100 jazdcov a z každej porty jedného pešiaka. Do zbrane museli nastúpiť aj všetci bojaschopní šľachtici. Tým, čo by povinnosť zanedbali, hrozilo vyrabovanie majetkov. Pôvod-

Obr. 86. *Turecký sultán Mehmed IV.*

Obr. 87. *Dobytie Nových Zámkov v roku 1663.*

[432] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 117, i. č. 199/1663.

Obr. 88. *Vezír Ahmed Köprülü.*

Obr. 89. *Turkom sa v roku 1663 podarilo dobyť aj starodávnu Nitru.*

Na pomoc prišlo 200 ozbrojencov Šarišskej stolice a stovku poslali aj zálohované mestá, keďže im tiež hrozilo nebezpečenstvo. Na obranu proti Turkom vyrazil kežmarský zemepán Štefan Tököli so svojimi oravskými bojovníkmi, ktorých pred čosi viac ako desaťročím tak nehanebne využíval proti kežmarským mešťanom.[433] Vpád nepriateľa cez Liptov sa však nekonal, boli to len plané chýry. Hlavná sila osmanského vojska bola sústredená v okolí Nových Zámkov a v Zadunajsku.

Konflikt v Uhorsku medzitým prerástol hranice krajiny i habsburskej monarchie a stal sa záležitosťou celej kresťanskej Európy. Zrínsky i palatín žiadali panovníka o možnosť vystúpiť na ríšskom sneme v Regensburgu so žiadosťou o vojenskú pomoc. Keď im panovník nevyšiel v ústrety, sami oslovili potenciálnych spojencov: Francúzsko, Rýnsky spolok, Benátky i Poľsko. Myšlienku medzinárodného spojenectva si osvojil aj Leopold a v decembri 1663 o jeho konkrétnej podobe rokoval na ríšskom sneme.[434] Ani Turci nezostali pasívni, zmocnili sa Nitry, Hlohovca, Novohradu i Levíc a pokúsili sa získať doposiaľ neobsadené stolice a mestá pod svoju zvrchovanosť. Za pomocníka si vybrali sedmohradské knieža Michala Apafiho, ktorý sa ako turecký vazal zúčastnil ťaženia s menej početným oddielom. Vo zvyšku Uhorska mal rozšíriť vezírovu výzvu na prijatie osmanskej zvrchovanosti. Za dobrovoľné poddanie sa Turkom a odvádzanie nie príliš vysokej dane vezír zaručoval ochranu, pokoj a náboženskú slobodu. Možnosť zaistiť si trvalejší kľud zaručený hoci aj Turkami bola najmä pre obyvateľov stolíc a miest v blízkosti habsbursko-osmanskej hranice lákavá, bez ohľadu na ich spoločenské postavenie. Desaťročia k ničomu nevedúcich bojov, turecké vpády a výstrelky domácich i cudzích žoldnierov už natoľko všetkých unavili, že sa vezírova ponuka stretla s kladnou odozvou. Na konci roka 1663 sa uskutočnila porada hornouhorských stolíc, na ktorej sa prerokovala aj mož-

ným zámerom bolo obsadiť spišským vojskom priesmyky do Gemera a Abova, odkiaľ sa očakávalo najväčšie nebezpečenstvo. Keď však dorazili správy, že Turci a Tatári plánujú preniknúť od západu, oddiely sa presunuli do Liptovskej stolice.

[433] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 300.
[434] Peter Kónya a kol. : *Dejiny Uhorska*. Prešov 2013, s. 291.

nosť uznať osmanskú zvrchovanosť. Pre tunajšiu prevažne protestantskú šľachtu bola hlavným lákadlom najmä záruka náboženskej slobody. Cisár Leopold I. mal informácie o protureckých náladách a reagoval manifestom osobitne adresovaným aj Spišskej stolici. Pripomenul v ňom, aby tureckým sľubom nik neveril a prísnym trestom pohrozil každému, kto sa spolčí s Turkami.[435] Veľkovezírova iniciatíva sa síce niekde stretla aj s pochopením, ale minula sa účinkom aj pre dvojitú hru Michala Apafiho. V konšpirácii s Vešelénim nechal zároveň s tureckým patentom doručiť palatínovu výzvu zakazujúcu poddať sa a sľubujúcu rýchle vyhnanie Turkov z krajiny. Na tajný pokyn kniežaťa sa sedmohradská diplomacia zapojila do organizovania protitureckej koalície.[436]

Stavy Spišskej stolice sa na sklonku roka ocitli v zložitej situácii. Na jednej strane tu bola ponuka veľkovezíra, ktorý v prípade jej odmietnutia hrozil pustošením, na druhej hrozby panovníka a palatína. Ani spojené sily viacerých stolíc by nemohli odolať sústredenému náporu Turkov, ktorí v predchádzajúcom ťažení dosiahli veľké úspechy. Poddaní, mešťania i šľachta sa však obávali aj nemeckého vojska, s ktorým mali mimoriadne zlé skúsenosti. Preto sa vyslanci hornouhorských stolíc v trojkráľový sviatok roku 1664 zišli na porade v Levoči. Do mesta sa dostavil palatín a najvplyvnejší magnáti na čele s hlavným županom Františkom Čákim, Ladislavom Rákocim, Štefanom a Žigmundom Tökölim a nechýbala ani vdova po Jurajovi II. Rákocim, Žofia Bátoryová. Aj prítomnosť prelátov, akým bol jágerský biskup Tomáš Pálfi a len pred krátkym časom vymenovaný spišský prepošt a zároveň varadínsky biskup Juraj Báršoň (Bársony), naznačovala dôležitosť rokovania. Na poradu však neprišli zástupcovia stolíc ležiacich pri rieke Tise a tak po niekoľkých dňoch čakania a bezvýsledného jednania sa schôdza skončila s tým, že v rokovaní sa bude pokračovať o mesiac v Liptovskom Mikuláši. Dohodlo sa tiež, že do hornouhorských stolíc nebude vovedené žiadne nemecké vojsko a ak by sa tak stalo, odoprie sa mu zásobovanie, stolice postavia vlastné oddiely na boj proti Turkom. Zároveň sa prítomní uzniesli, že za cisárom Leopoldom I. pošlú do Regensburgu posla so sťažnosťou na veliteľa Satmáru plukovníka Cobba.[437] Keďže hlavné turecké vojsko sa pred príchodom zimy stiahlo, nebezpečenstvo vpádu opadlo.

V prvých zimných mesiacoch roku 1664 sa tak hlavné udalosti odohrávali v západných častiach krajiny. V januári podnikol chorvátsky bán úspešný výpad hlboko na územie kontrolované Turkami, obsadil Päťkostolie (Pécs) a podarilo sa mu spáliť mosty cez Dunaj pri Osijeku, čím ohrozil zásobovanie tureckých posádok. Zakrátko dostal František Vešeléni list od prezidenta Rýnskeho spolku a mohučského arcibiskupa Jána Filipa s ubezpečením o vojenskej pomoci v boji proti Turkom. Do Uhorska začali postupne prichádzať spojenecké kresťanské vojská. Na severovýchode sa podarilo zhromaždiť asi 10 tisícový zbor, ktorý na čele s Pavlom Rákócim a Štefanom Barkócim (Barkóczy) sa vydal na pochod k Veľkému Varadínu. Cieľom tejto operácie malo byť odlákanie osmanských síl. Na tejto výprave sa podieľali aj stoličné oddiely. Hlavné boje sa sústreďovali v západných častiach krajiny. V máji 1664 vojsko pod vedením generálov Štefana Kohárya, Rajmunda Montecuccoliho a Louisa de Souchesa vyhnali Turkov z Levíc a Nitry. Začiatkom augusta spojenecké vojská vybojovali víťaznú bitku s hlavnými silami Turkov pri mestečku Svätý Gothard (Szentgotthárd) ležiacom na rakúskych hraniciach. Neuplynulo ani 10 dní po pohrome osmanskej armády a poverenci Leopolda I. v mestečku Vašvár (Železný hrad, Vasvár, Maďarsko) uzavreli s veľkovezírom mier za nevýhodných podmienok. Nedávno dobyté pevnosti Veľký Varadín aj Nové Zámky zostali v tureckých rukách. Ako náhradu si cisár mohol na pravom brehu Váhu vybudovať nové opevnenie. Už v roku 1665 nitriansky biskup Selepčéni vysvätil základy pevnosti, ktorá dostala meno Leopoldov. Strata Nových Zámkov a Veľkého Varadína znamenala rozšírenie tureckej moci na severnom brehu Dunaja i na okolí rieky Tisy.

Takto uzavretá mierová zmluva len prehĺbila latentnú nespokojnosť s vládnucimi viedenskými kruhmi aj s panovníkom, lebo po víťaznej bitke všeobecne očakávané vyhnanie Turkov odložila Viedeň z politických dôvodov na neurčito. Mier bol narýchlo podpísaný bez vedomia a súhlasu uhorskej reprezentácie, čím boli tiež porušené zákony.

[435] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 117, i. č. 201/1663.
[436] *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, ed.: Béla Köpeczi, s. 361.
[437] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 302 – 303.

Spišská stolica zostala napokon ušetrená na istú dobu od hroziaceho vpádu Turkov a Tatárov. Aj v minulosti sa tragické presuny vojsk dotkli obyvateľstva, len v menšej miere. Na vojnové udalosti však doplatili neobyčajným rozšírením zbojníctva a to až do takej miery, že nebolo možné bez nebezpečenstva ani vkročiť do lesa, prepady a lúpeže boli na dennom poriadku. Rovnaký nešvár však postihol aj iné časti krajiny. V tom istom čase, keď bolo treba strážiť horské priechody, aby neočakávaný vpád protivníka nespôsobil skazu a zároveň vystrojiť mužstvo na výpravu k Varadínu, musela stolica venovať značné sily na zabezpečenie poriadku.[438] Ešte väčšia pohroma ako zbojníci prišla na jeseň 1664 – v poradí už štvrtá veľká morová epidémia v priebehu 17. storočia. Najviac obetí si vyžiadala v Hrabušiciach, Podolinci, Kežmarku a v Levoči, kde na jej následky zomrelo asi 800 osôb.[439]

Sprisahanie magnátov

Vašvársky mier spustil hlbokú vnútropolitickú krízu v Uhorskom kráľovstve, ktorá vyústila do revolty magnátov známej aj ako Vešeléniho sprisahanie. Palatín Vešeléni, ostrihomský arcibiskup Juraj Lipaj, krajinský sudca František Nádašdy, chorvátsky bán Mikuláš Zrínsky a jeho brat Peter, ale i spišský župan František Čáki a ďalší magnáti boli pobúrení, že o mierových podmienkach nevedeli a protestovali proti jeho uzavretiu. Poukazovali na záväzok panovníka v korunovačnom diplome uzatvárať s nepriateľom mier len s vedomím a po porade s uhorskými krajinskými hodnostármi. Nepáčilo sa im ani zbytočné prenechanie Nových Zámkov Turkom. Až keď panovník ratifikoval mierovú zmluvu, vláda pozvala do Viedne uhorských kráľovských radcov a niektorých magnátov, aby im vysvetlila svoje počínanie a zistila ich mienku. Uhorskí páni si vypočuli zdôvodnenie predchádzajúcich krokov z úst Václava Lobkovica, ktorý tvrdil, že vláda musela mier rýchlo uzavrieť, lebo dedičné krajiny boli celkom vyčerpané, zahraničná pomoc nebola trvalá a spojenecké vojska mohli byť hocikedy odvolané. Strata Nových Zámkov nebude vraj veľa znamenať, keď sa postaví nová pevnosť. Turci si však zriadili v dobytej pevnosti sídlo novej provincie – *vilájetu* a od obcí na dolnom Považí, Ponitrí aj v oblasti Žitného ostrova požadovali dane. Podľa Lobkovica ďalšou výhodou mieru bolo vyjasnenie pomerov v Sedmohradsku. Kniežatstvo sa totiž nestalo osmanským pašalíkom. Turci garantovali, že v prípade smrti kniežaťa Apafiho budú mať stavy slobodnú voľbu jeho následníka. Z voľby však boli vylúčení synovia Juraja II. Rákociho a Jána Keméňa. Turecká strana tiež potvrdila, že Satmárska a Sabolčská stolica aj hajdúske mestečká zostávajú súčasťou Uhorska, nebude si na ne nárokovať ani Sedmohradsko, ani Osmanská ríša. Pohraničné pevnosti týchto stolíc môže Viedeň opevniť a držať tam posádky. Lobkovicovo ubezpečenie, že sultán sa na 20 rokov zaviazal dodržiavať mierovú zmluvu a vystríhať sa každého nepriateľstva, však neuspokojilo uhorských politikov. Osobitne im bola nepríjemná dohoda o neposkytovaní útočiska (azylu) potenciálnym buričom. Zanedlho po ratifikácii mierovej dohody dala Viedeň Spišskej stolici na vedomie, že mier je potrebné striktne dodržiavať a vystríhala každého pred jeho porušovaním.[440]

Porada vo Viedni predstaviteľov krajiny nie veľmi uspokojila. Ešte v novembri 1664 sa reprezentanti 13 hornouhorských stolíc a 6 slobodných kráľovských miest zišli v Košiciach, aby spoločne protestovali proti zmluve s Vysokou portou.[441] Sklamanie z mieru, podľa všeobecnej mienky horšieho ako prehratá bitka, zradikalizovalo spoločnosť. Z radov lojálnej katolíckej šľachty sa už za sedmohradskej krízy ozývala hlasná kritika politiky dvora, no výsledok vojny s Osmanmi ich utvrdil v domnienke, že viedenský dvor nemá záujem na vyhnaní Turkov a rozdelenie krajiny mu v podstate vyhovuje. Hlavným cieľom vlasteneckých magnátov bola obnova integrity kráľovstva a keď sa presvedčili, že s habsburským panovníkom ho nedosiahnu, začali uvažovať o radikálnom riešení. Napokon dospeli k záveru, že pre krajinu bude najlepšie zbaviť Habsburgovcov vlády.

Na jeseň v roku 1664 sa formovala magnátska opozícia. Jej hlavnými iniciátorom bol chorvátsky bán Mikuláš Zrínsky a jeho mladší brat Peter, ktorého manželka Katarína Frankopanová v sep-

[438] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 118, i. č. 252 a 261/1664.
[439] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 306.
[440] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 118, i. č. 269/1664.
[441] *Magyarország történeti kronológiája* 2, ed.: Kálmán Benda, s. 487.

tembri 1664 nadviazala kontakty s francúzskym vyslancom v Benátkach. Keďže sa medzi Leopoldom I. a Ľudovítom XIV. schyľovalo k ďalšiemu konfliktu, bolo opozičné hnutie v Uhorskom kráľovstve v Paríži vítané. Obaja Zrínski si uvedomovali, že hlavnou základňou pripravovaného odboja proti Viedni nemôže byť ich Chorvátsko. Vsadili na 13 hornouhorských stolíc, kde väčšina obyvateľov boli protestanti. Práve tu totiž panovala najväčšia nespokojnosť s rekatolizáciou a Vašvárskym mierom. Do úvahy sa tiež brala výhodná poloha tohto územia vzdialeného od Viedne, susedstvo Poľska, Sedmohradska. Mikuláš Zrínsky bol rozhodným protivníkom spojenectva s Osmanmi, uprednostňoval koalíciu s Poľskom a Francúzskom.[442] Hoci obidvaja boli katolíkmi, náboženská otázka v ich plánoch musela ísť bokom. Na dosiahnutie politického cieľa boli ochotní využiť protestantov a aby ich získali, plánovali uvoľniť opraty rekatolizácie.

Ťažkou ranou pre opozíciu bola tragická smrť chorvátskeho bána na poľovačke v novembri 1664, keďže bol všeobecne rešpektovanou osobnosťou a disponoval veľkým politickým i vojvodcovským talentom. Vo funkcii bána ho nahradil menej schopný mladší brat Peter. Vedenie opozície prebral palatín František Vešeléni. Vzhľadom na vyšší vek a zdravotné komplikácie nebol za Zrínskeho plnohodnotnou náhradou. Vešeléniho manželka Mária Séčiová poskytla svoj hrad Muráň, ktorý sa pre svoju odľahlosť i ťažkú prístupnosť konšpirátorom výborne hodil ako miesto pre organizovanie tajných schôdzok a vyjednávaní. Do hnutia sa zapojili najvyšší krajinskí hodnostári. Pridali sa k nim aj kľúčoví magnáti Spiša – Štefan Tököli a František Čáki. Spišskému županovi totiž panovník naďalej dôveroval a menoval ho do funkcie hornouhorského kapitána. Jeho inštalácia sa mala udiať 14. mája 1665 za účasti stavov. Dvorská vojenská rada však do Košíc delegovala nemeckého vojenského komisára s takmer rovnakými právomocami, akými disponoval hlavný kapitán, čo rozhorčilo hlavného veliteľa aj stavy zhromaždené na inštalácii a tak sa slávnosť zrušila. Trvalo pomerne dlhú dobu, kým sa veci vyjasnili. Leopold I. Františka Čákiho vo funkcii potvrdil až v roku 1667.[443]

Obr. 90. *Palatín František Vešeléni.*

Širšie vrstvy obyvateľstva Spiša viac ako ťahanice okolo mieru trápili hospodárske ťažkosti: dane, prechody nemeckého vojska, náboženské konflikty, ale tiež zbojníci. Na Spiši panoval chaos vo financiách v dôsledku znehodnotenej poľskej medenej mince, ktorá sa tu vo väčšom množstve dostávala do obehu. Stolica sa v roku 1665 pokúsila znížiť jej hodnotu na polovicu, ale to neveľmi pomohlo. V nasledujúcom roku ju úplne zakázali a zároveň sa stanovili cenové limitácie na potraviny a potom aj na remeselné výrobky. To však vyvolalo mnoho sporov a násilností, lebo remeselníci sa cenovej limitácii nechceli podriadiť. Šľachtici im preto na trhoch habali tovar. Levočskí remeselníci v dôsledku bezohľadného postupu stoličnej vrchnosti utrpeli také škody, že prestali navštevovať cudzie trhy a jarmoky a výrobky predávali doma za ceny, aké si stanovili. Bojkot tradičného obchodu nielen remeselníkmi, ale aj predajcami iných produktov mal nežiadúci účinok na hospodárske pomery na Spiši.[444]

[442] Gyula Pauler : Zrínyi Péter, in: *Századok*, roč. 1, 1867, s. 109 – 110.
[443] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 118, i. č. 327 a 328/1666.
[444] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 317 a 329.

Obr. 91. *Arcibiskup Juraj Lipaj.*

Nedisciplinované počínanie nemeckých vojsk, ktoré často prechádzalo územím stolice, aby zásobilo posádky na hraniciach s Osmanskou ríšou a náboženské spory riešila Spišská stolica na spoločných rokovaniach so zástupcami ostatných 12 stolíc a 6 kráľovských miest Horného Uhorska. Vzhľadom na napäté vzťahy medzi stavmi a Viedňou sa na porady zvolávané bez panovníkovho súhlasu pozerali so značným podozrením. V júli 1665 sa hornouhorské stavy zišli v Trebišove, kde sa dohodli na vyslaní posolstva k cisárovi. Obsahovalo výpočet ponôs a sťažností predovšetkým na nemecké vojsko, ktorého pobyt v krajine sa mal ukončiť; na obmedzovanie šľachtických a mestských výsad a na porušovanie náboženskej slobody.[445] Osobitná sťažnosť bola venovaná Žofii Bátoryovej, ktorá na svojich majetkoch odoberala kostoly protestantom a dávala ich katolíkom, ba kalvínske kolégium v Blatnom Potoku zbavila finančnej základiny a skonfiškovala pozemky darované jej zbožnou svokrou Zuzanou Lórantfiová (Lórantffy). Vdova po sedmohradskom kniežati svoj postup odôvodnila XI. článkom zákona z roku 1647, podľa ktorého evanjelici katolíckym a katolíci evanjelickým kňazom nie sú povinní nič dávať. Neistý osud kolégia a napredovanie katolíckeho školstva v hornom Uhorsku podnecovali protestantov k ďalšej aktivite. Piaristické gymnázium v Podolínci, jezuitské v Spišskom Podhradí a košické kolégium založené jágerským biskupom Benediktom Kišdym (Kisdy) v roku 1657 a o tri roky Leopoldom I. pozdvihnuté na úroveň univerzity, získavali čoraz väčšiu popularitu medzi mládežou a tešili sa bohatým dotáciam od katolíckych šľachticov a duchovenstva. Latinské evanjelické školy v Levoči a Kežmarku im nemohli konkurovať. Protestantskí šľachtici a mešťania na Spiši i v Šariši si uvedomovali, že bez kvalitného vzdelania mládeže rekatolizácia bude zakrátko triumfovať.

Po dlhšom vyjednávaní v auguste 1665 padlo rozhodnutie zriadiť v Prešove evanjelické kolégium. Z taktických dôvodov sa však malo nazývať gymnáziom.* Hlavnú organizačnú prácu tu odviedol Štefan Vitnédy (Vittnyedy), vzdelaný právnik zo Šoprone, ktorý mesto viackrát zastupoval na snemoch, kde sa vďaka svojim schopnostiam a zaujatosti za vec evanjelickej cirkvi sa zblížil s protestantskými magnátmi. Dôverné styky nadviazal najmä so Štefanom Tökölim a dlhšiu dobu sa zdržiaval v jeho kežmarskom sídle. Najmä Vitnédyho zásluhou spišská a šarišská protestantská šľachta aj meštianstvo finančne i materiálne podporila vznik školy. Levoča venovala 400 zlatých, hoci tu nepanovalo veľké nadšenie najmä preto, že mesto sa nestalo sídlom kolégia. Levočskí mešťania neskôr organizovali verejnú zbierku, ktorá vyniesla vyše 900 zlatých. Vdova po Jánovi Mariášim poslala z Batizoviec do Prešova 30 tisíc šindľov na pokrytie budovy a Štefan Tököli dal kolégiu tisícku dukátov.[446] Po začatí výučby v apríli 1666 školu navštevovali synovia popredných protestantských rodín prevažne z Horného Uhorska, medzi nimi aj Imrich Tököli, talentovaný syn kežmarského magnáta.[447] Zahra-

[445] *Tamže*, s. 311.

* Zriadenie kolégia mohol povoliť len panovník (pozn. autora).

[446] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 261.

[447] Ako študent kolégia 4. októbra 1669 dvanásťročný Imrich Tököli vystupoval v latinskej dráme o troch dejstvách. Po prvom dejstve nasledovalo *intermezzo*, teda výklad skráteného obsahu deja v nemeckom, po druhom v maďarskom a po treťom v slovenskom jazyku, tak aby sa multietnické prešovské obecenstvo neznalé latinskej reči dozvedelo, o čom hra pojednáva. Neznámy : Drobnosti, in: *Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu*, roč. 4, 1880, s. 173 – 174.

niční pedagógovia sa postarali o kvalitnú výučbu a skutočnosť, že bola rovnako ako jezuitské učiliština bezplatná, lákali do Prešova aj chlapčenský dorast z nižších šľachtických vrstiev.

V čase prípravy na otvorenie prešovského kolégia vypukli na Spiši nábožensky motivované násilnosti. Misijná činnosť jezuitov, piaristov aj františkánov s pomocou katolíckych šľachticov žala úspechy najmä v poddanských vrstvách. Masa ľudu nevnímala vieroučné rozdiely a bez väčšieho odporu rekatolizovala. Významnú podporu poskytoval katolíkom spišský prepošt Juraj Báršoň, župan František Čáki, jeho brat Štefan aj starosta zálohovaných miest Juraj Sebastián Lubomirsky. Rady katolíckeho ľudu rozšíril taktiež taliansky nájomca medených baní Johann (Giovani) Joanelli presťahovaním nezanedbateľného počtu poľských katolíckych rodín do Smolníka. Stalo sa tak potom, ako časť pôvodných obyvateľstva vyhubila morová epidémia v roku 1664.[448]

Stále početnejší katolíci sa potom usilovali prevziať kostol i faru do svojich rúk. Keď to inak nešlo aj s pomocou násilia. V osobe hlavného župana, jeho brata a ďalších katolíckych šľachticov nachádzali podporu. Evanjelici mali sympatie medzi funkcionármi stolice, kde v osobe podžupana a slúžnych zastávali dôležité funkcie a do kľúčových miest v stoličných orgánoch katolíkov spravidla nepripúšťali. To viedlo k veľkým sporom a bezmála privodilo rozčesnutie spišskej stoličnej správy na katolícku a evanjelickú.

Spúšťačom sa stali spory o kostol a faru v Bystranoch (Velbachy). Na konci marca 1666 asi 300 ozbrojených sedliakov pod vedením 2 kňazov a 2 šľachticov obsadilo kostol v Bystranoch, kde odslúžili katolícku omšu. Potom odstránili zámok na dverách, aby ho nebolo možné zamknúť. Evanjelici protestovali u stolice, kde mali v osobe podžupana Ezechiela Hrhovského (Görgey) vplyvného protektora. Keďže hlavný župan ani jeho brat si neželali vystupňovanie sporov, zanedlho sa našlo kompromisné riešenie a kostol istý čas spoločne užívali obe náboženské komunity. Nemalo to však dlhého trvania. František Čáki dal najprv pre zlorečenie zavrieť rektora bystrianskej školy a potom vypovedal evanjelického kňaza z fary. Protestantská šľachta a vedenie stolice v tom videli porušenie zákona a v auguste 1667 obsadili kostol, aby ho navrátili evanjelikom. František Čáki však do Bystrian vyslal z hradu vojakov, ktorí šľachticov a predstaviteľov stolice z obce vyhnali. Násilnosti riešila stolica na októbrovom zasadaní, kde bolo rozhodnuté, že celú vec vyšetrí osobitná komisia zložená zo 4 katolíkov a 4 evanjelikov. Na mieste mali aj zisťovať náboženské pomery vo farnosti. Pod zámienkou úradnej povinnosti sa v Bystranoch komisia rozšírila o podžupana a okresného

Obr. 92. *Chorvátsky bán Peter Zrínsky.*

[448] Samu Weber : A Nedecz vára, in: *Magyar Történelmi Tár*, roč. 16, 1893, s. 400.

Obr. 93. *Krajinský sudca František Nádašdy.*

Obr. 94. *Krištof Frankopan.*

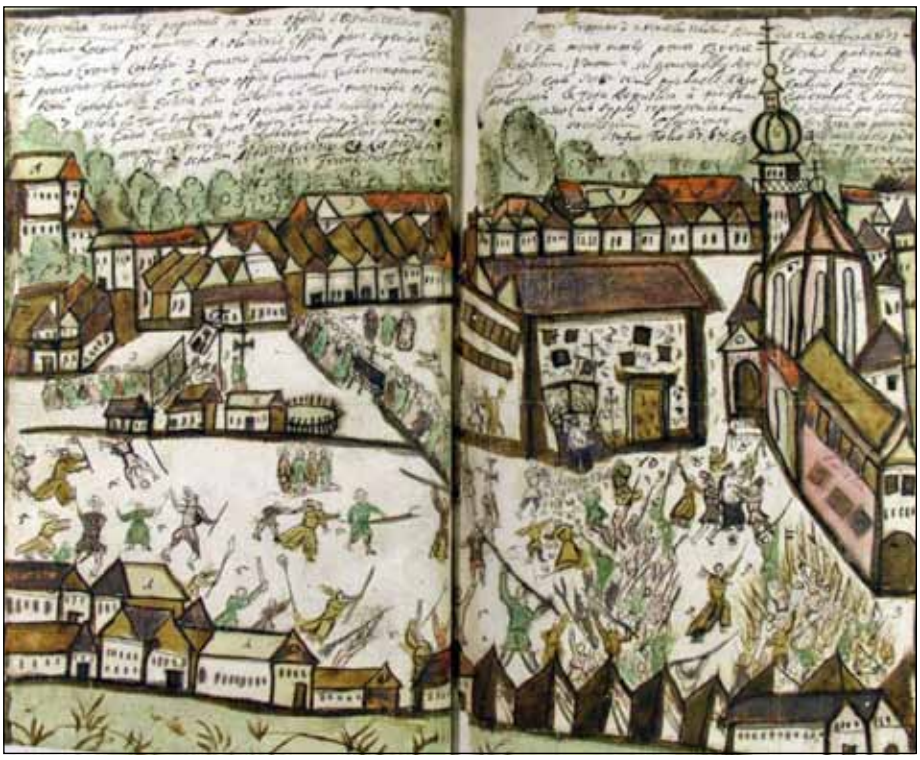
slúžneho a tak evanjelici nadobudli dvojtretinovú väčšinu. Katolíci protestovali. Dvaja z nich sa vzdali členstva. Bez ohľadu na to, podžupan Ezechiel Hrhovský (Görgey) v mene komisie pririekol kostol evanjelikom a prítomný kazateľ mal hneď zaujať faru i chrám. Čákiovci však opäť zasiahli, z hradu vyslali oddiel vojakov a spolu s ozbrojenými sedliakmi to prekazili. Podžupan znova vzniesol proti násiliu protest a na základe porušenia zákona z roku 1647 grófom udelil pokutu 2 400 zlatých. Kým sumu nezaplatia, zabral im 15 sedliackych gazdovstiev.[449]

Katolícki šľachtici po skúsenostiach s ťahanicami okolo fary v Bystranoch sa chceli oddeliť od stolice a jej orgánov, v ktorých dominovali evanjelici a plánovali si zvoliť vlastného podžupana, slúžnych aj úradníkov, nakoniec však k tomu nedošlo.[450] Nábožensky motivovaný zápas o kostol a faru v Bystranoch, v tej dobe vôbec nie ojedinelý, sa skončil až v roku 1669 víťazstvom katolíckej

[449] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 263 – 265.
[450] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 363.

väčšiny. Zároveň potvrdil narastajúce napätie medzi oboma konfesiami, ktoré v nasledujúcom období vyústilo do krvavej konfrontácie.

Ešte pred rozhorením zápasu o kostol a faru v Bystranoch sa pripravoval politický sobáš dvadsaťročného Františka I. Rákociho, jediného syna Žofie Bátoryovej, s Helenou Zrínskou, dcérou chorvátskeho bána Petra Zrínskeho. V októbri 1665 prechádzali matka i so ženíchom cez Spiš s osemstočlenným sprievodom na rokovanie s rodinou nevesty. Vo februári 1666 Helena Zrínska spolu s otcom, matkou a 6 stotinami chorvátskej jazdy tiahli opačným smerom na severozemplínske panstvo Makovica, kde sa 1. marca začala svadobná hostina.[451] Počas nej Peter Zrínsky presvedčil svojho zaťa, aby vyšiel protestantom v ústrety, vzhľadom na pripravovanú revoltu. Rákoci teda kalvínskym kňazom a pedagógom kolégia vrátil zhabané dôchodky a navyše ich odškodnil sumou 1 000 dukátov. „*Vaša veľkomožnosť pripásala si týmto činom 20 tisíc mečov,*“ tlmočil Rákocimu po tomto geste horlivý evanjelický agitátor Štefan Vitnédy. Svojim výrokom naznačil, že 20 tisíc kalvínskych hajdúchov z Potisia tak získal na svoju stranu.[452] Podobne postupovali aj konvertiti palatín František Vešeléni a krajinský sudca František Nádašdy, ktorí doposiaľ utláčali svojich bývalých súvercov. Obaja zmiernili tlak na protestantov na svojich rozsiahlych majetkoch.

Obr. 95. *Náboženský zápas na Spiši naberal v poslednej tretine 17. storočia na intenzite. Na obrázku priebeh boja medzi evanjelikmi a katolíkmi v Spišských Vlachoch.*

Po skončení mesiac trvajúcej svadobnej hostiny Peter Zrínsky pri návrate zo Zemplína sa v Turčianskych (vtedy Štubnianskych) Tepliciach zišiel s Vešelénim. Podpísali tu tajný dohovor o vzájomnej podpore. Palatín nadviazal písomný styk s francúzskym kráľom Ľudovítom XIV., v ktorom mu vysvetlil, že v zmysle *Zlatej buly* Ondreja II. sú šľachtici oprávnení povstať proti kráľovi (*ius resistendi*), keď porušuje ich práva. Načrtol mu plán odboja, do ktorého chcel zatiahnuť i Sedmohradsko a získať podporu Poľska. Osmanskú ríšu plánoval uspokojiť poplatkom. Francúzskeho kráľa požiadal o finančnú podporu a ponúkol jeho synovi, alebo blízkemu príbuznému uhorskú korunu. Potom palatín povolal na Muráň svojich prívržencov. Na čele početnej skupiny šľachty sa dostavil aj spišský župan a hornouhorský kapitán František Čáki. Prísahou sa zaviazali k vzájomnej podpore.[453] O niečo neskôr na Muráni prebiehalo jednanie s Michalom Telekym a Mikulášom Betlenom, poverencami sedmohradského kniežaťa Michala Apafiho. Prostredníctvom Sedmohradska ponúkli sprisahanci spojenectvo Osmanskej ríši

[451] *Tamže*, s. 312 a 316.
[452] Július Botto : Leopold I. a sprisahanie Vešeléniovské, in: *Slovenské pohľady*, roč. 24, 1904, s. 263.
[453] József Hörk : Muzsaji Vitnyédy István, in: *Századok*, roč. 41, 1907, s. 504.

aj záväzok, že Habsburgovcov zbavené Uhorsko prijme turecký protektorát s ročným tribútom 60 000 zlatých. Do plánov sprisahancov boli zasvätení aj krajinský sudca František Nádašdy a hornouhorský magnát František I. Rákoci. S pomalým vývojom revolty nebol spokojný agilný Štefan Vitnédy a navrhol zajať Leopolda I. počas niektorej vychádzky do okolia Viedne, uniesť ho na hrad Košecu, kde by bol prinútený splniť všetky požiadavky vrátane abdikácie. Chorvátskeho bána Petra Zrínskeho požiadal, aby mu poskytol na vykonanie plánu aspoň 500 vojakov. Zrínsky jeho návrh zamietol a vojakov neposkytol a keď sa o pláne dozvedel palatín, požadoval zbaviť sa radikálneho Vitnédyho.[454]

Ďalšia rana pre opozičné hnutie prišla 3. januára 1666, keď zomrel ostrihomský arcibiskup Juraj Lipaj. Jeho nástupca Juraj Selepčéni bol tiež horlivým uhorským patriotom za akých sa vydávali sprisahanci, ale zároveň zostal verný trónu, katolicizmu a v žiadnom prípade nebol ochotný paktovať s Turkami. Nečakaná smrť palatína Vešeléniho na hrade Slovenská Ľupča v marci roku 1667 vyvolala v radoch opozície neistotu a zmätky. Nádašdy a Zrínsky sa stali formálnymi náčelníkmi celého hnutia, ale napätie medzi nimi silnelo. Povstanie ešte zďaleka nebolo pripravené a už jeho vodcovia vzájomne súperili o tituly a funkcie. Nádašdy chcel byť palatínom, Zrínsky túžil stať sa zadunajským kniežaťom, Rákoci sa zas videl v hodnosti kniežaťa Horného Uhorska, hoci ešte nič nepodnikli. Ich snaha zapojiť do odboja Osmanskú ríšu sa míňala účinkom. Keď sedmohradskí sprostredkovatelia zasvätili do spiknutia opozičných magnátov veľkovezíra, Ahmed Koprülü odmietol podporovať povstanie v Uhorsku, s výhovorkou, že nechce porušiť mier.

Prostredníctvom tlmočníka sedmohradských vyjednávačov sa o zámeroch sprisahancov dozvedel aj cisársky vyslanec v Istanbule Casanova. Hnutie sa ocitlo v izolácii, lebo Francúzi zapletení do vojny so Španielskom, neboli ochotní ich podporiť. No ani Viedeň sa neponáhľala s rozhodným postupom. Navyše chýbali dôkazy a dvor potreboval, aby sa uhorskí magnáti čo najviac zaplietli do velezrady, za čo zákony umožňovali konfiškáciu majetku. Situácia v krajine začínala byť opäť vážna. Stavy žiadali zvolať snem. Radcovia však panovníka nabádali vyčkávať. Preto Leopold I. zvolal na 14. apríla 1669 poradu hornouhorských stolíc do Prešova, kam sa dostavili vyslanci sedmohradského kniežaťa, miest a kráľovskí komisári. Kráľa zastupovali gróf Ján z Rottalu (Johann von Rotthal), kancelár, jágerský biskup František Segedy (Szegedi) a Peter Zrínsky. Na zhromaždenie sa dostavilo množstvo nespokojných šľachticov, ktorí kritizovali viedenskú politiku, protestovali proti mieru s Turkami, žiadali zvolanie snemu, voľbu palatína a odčinenie prechmatov voči evanjelikom. Po mesiaci sa zhromaždenie rozišlo bez hmatateľného výsledku. Iba levočským zástupcom boli dané neurčité sľuby na opätovné získanie základiny Alexiusa Turzu. Levočský kronikár však vyjadril presvedčenie, že i tak k tomu nedôjde.[455] Vedúce osobnosti sprisahania si koncom roka uvedomovali, že ich plány sú odhalené a pokúsili sa ešte raz získať podporu v Paríži. Ľudovít XIV. im odporúčal, aby zachovali kráľovi vernosť. Rovnako ich emisári v januári 1670 nepochodili v Istanbule. S vedomím, že už nemajú čo stratiť sa odhodlali k činom. Pod zámienkou obrany proti Turkom Štefan Čáki vo februári zvolal bez kráľovského súhlasu poradu hornouhorských stolíc do Košíc. kde padlo rozhodnutie, že zhromaždia vojenské sily. Spišská stolica mala dodať 120 jazdcov a neskôr mobilizovať šľachtu.[456]

Na odlákanie pozornosti od hornouhorských stolíc, ktoré sa podľa pôvodného plánu mali stať základňou odboja, vypuklo v marci 1670 dlho pripravované povstanie v Chorvátsku. Peter Zrínsky spolu so švagrom Krištofom Frankopanom vyzvali poddaných na svojich majetkoch, aby sa chopili zbrane. Sedliakom sa do boja za svojich pánov nechcelo a Viedeň revoltu rýchlo potlačila. Panov-

[454] *Tamže*, s. 300 – 301.

[455] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 368 – 369. Ešte v roku 1543 Alexius Turzo testamentárne poručil Levoči 10 tisíc zlatých na cirkevné a školské ciele. Suma bola uložená v Kremnickej komore a mesto ročne dostávalo 500 zlatých výnosu. V roku 1662 bola základina prevedená v prospech banskobystrických jezuitov a od tej doby sa mesto bezvýsledne snažilo ju získať späť. Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 259 – 260.

[456] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 382.

ník zbavil Zrínskeho hodnosti bána a prísľubom milosti ho aj so švagrom vylákal do Viedne. Tu ich miesto audiencie u Leopolda I. čakalo uväznenie.

Zástavu odboja na severovýchode zdvihol Zrínskeho zať, František I. Rákoci. Na jeho výzvu sa 9. apríla v Blatnom Potoku zhromaždilo asi 6 tisícové šľachtické vojsko. Podarilo sa im zajať veliteľa Tokaja generála Ernsta Rüdigera von Stahremberga, ale pevnosť nedokázali dobyť. Oddiely Rákociho husárov sa rozbehli po krajine a patriotickými výzvami sa pokúsili vyvolať všeobecné povstanie. Ľudí nútili zložiť prísahu vernosti kráľovstvu, ak mali podozrenie, že niekto nie je prívržencom odboja, zajali ho. Skôr ako patriotické nadšenie šírili nepokoj a paniku. Na predmestí Prešova sa im podarilo zajať menší cisársky oddiel.[457] Na Spiši zavládlo napätie, Levoča sa pripravovala na obranu. Vzápätí dorazil na Spiš list od Leopolda I. s výzvou k vernosti a zároveň s oznamom, že dvaja poprední rebeli boli chytení. Keď František I. Rákoci zistil, že jeho svokor je uväznený a povstanie v Chorvátsku potlačili, zatrúbil na ústup. Hlavná časť vojska zložila 1. mája 1670 zbrane.

Krach odboja poskytol panovníkovi príležitosť skoncovať s nespokojnou šľachtou. Hneď sa dali do pohybu cisárske oddiely, ktoré obsadzovali šľachtické sídla, odvádzali ich majiteľov v putách do väzenia a vyšetrovali každého, na koho len padol tieň podozrenia. 4. júna 1670 prišlo na Spiš početné vojsko pod vedením generála, poľného maršala Jána Sporcka (Johann von Sporck) a ďalších významných cisárskych vojenských hodnostárov. Keď sa 5. júna zastavilo na krátky odpočinok pri Letanovciach, Levoča vyslala do hlavného stanu delegáciu, aby cisárskych veliteľov ubezpečili o vernosti, bohato ich obdarovali a ponúkli im pohostinstvo. Sporck pokračoval v ťažení na východ a obsadzoval mestá a hrady, kde zanechal posádky. Po dohode so Žofiou Bátoryovou sa v rukách cisárskeho vojska ocitli rákociovské pevnosti Mukačevo aj Blatný Potok. Do Košíc bolo umiestnených 2 tisíc nemeckých vojakov a doterajší hornouhorský veliteľ František Čáki bol nahradený Parisom Spankauom. Aj Prešov musel prijať nemeckú posádku.

Po dokončení pacifikácie tiahol začiatkom augusta Sporck cez Spiš do Liptova. Generála a jeho dôstojníkov Levoča opäť obdarovala, no mestu sa odvďačili vyplienením poddanskej obce Spišská Teplica.[458] V priebehu niekoľkých týždňov cisárske oddiely potlačili ojedinelé ohniská vzbury na strednom Slovensku. Po krátkom obliehaní sa na Muráni vzdala Mária Séčiová, vdova po palatínovi Ešelénim. Na hrade boli objavené dôležité dokumenty sprisahancov. Viedenská vláda mala v rukách jasné dôkazy a tie priťažili Františkovi Nádašdymu aj obom zatknutým magnátom. Hlavní organizátori Zrínsky, Nádašdy a Frankopan boli odsúdení na smrť. Hoci za nich intervenovali viacerí panovníci a aj pápež Klement X., boli všetci 30. apríla 1671 popravení. František I. Rákoci si zachránil život iba vďaka intervenciám svojej matky, horlivej katolíčky Žofie Bátoryovej. Za milosť musel zaplatiť pokutu 400 tisíc zlatých. Za túto sumu sa v blízkosti košických hradieb postavilo moderné opevnenie – citadela.

V neskorú jeseň sa jeden z hlavných sprisahancov, kežmarský pán a oravský župan Štefan Tököli utiahol na Oravský hrad, pod ktorým sa zakrátko objavili generáli Ján Sporck a Sigbert Heister s početnými silami. Tököli začal s nimi vyjednávať a bol ochotný vydať im Oravu, Likavu aj Kežmarok. Mal už podlomené zdravie a počas rokovania ho zachvátila akási slabosť. Nedôveroval cisárskym dôstojníkom a v predtuche blízkej smrti sa postaral o syna Imricha. V sprievode 2 zemanov ho v prestrojení za sedliaka poslal do Sedmohradska aj so sumou niekoľko tisíc dukátov. Krátko potom kežmarský magnát zomrel a hrad obsadili cisárski vojaci. Keď vyšlo najavo, že synovi sa podarilo ujsť, Sporck poslal na Spiš 2 stotiny vojska, aby ho zajali. Imrichovi Tökölimu spolu so sprievodcami sa však podarilo vykĺznuť cez mestečká poľského zálohu do susednej Haliče a odtiaľ sa šťastne dostali do Sedmohradska.* Ohromné majetky Štefana Tökölihо, vynášajúce sumu až 100 tisíc zlatých ročne skonfiškovala Uhorská komora. Podobný osud zdieľal aj spišský župan František Čáki, rovnako zapletený do šľachtického sprisahania. Zanedlho po zbavení funkcie hornouhorského kapitána zo-

[457] *Tamže*, s. 383.

[458] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 201.

* Ak by sa cisárskym vojakom utečencov podarilo na Spiši chytiť, ušetrili by svojmu panovníkovi veľa starostí a celej krajine množstvo strádania (pozn. autora).

mrel v novembri 1670 v Košiciach. Aj jeho veľký podiel, ktorý mal na spišskom hradnom panstve, skonfiškovala komora.[459] Súrodenci oboch veľmožov, Štefan Čáki mladší aj Žigmund Tököli sa do sprisahania nezapojili. Či to patrilo k osvedčenej taktike uhorských magnátov hrať pre istotu na obidve strany, je dnes ťažké potvrdiť. Obaja si však podržali svoje majetkové podiely. Štefan Čáki už v roku 1671 získal dedične hodnosť spišského župana a keď viackrát potvrdil vernosť panovníkovi, nadobudol aj skonfiškovaný podiel svojho brata.

Kurucké hnutie a jeho dôsledky

Prvý nájazd kurucov

Na jeseň 1670, teda ešte pred popravou hlavných vodcov sprisahania, v Levoči niekoľko týždňov pracovala vyšetrovacia komisia pod vedením tajného cisárskeho radcu grófa Jána Rotala s asistenciou komisárov generála Gotfrieda Heistera, päťkostolského biskupa Jána Gubašóciho (Gubasóczi), ríšskeho grófa Gottlieba von Volckru a kráľovského personála Wolfganga Esterháziho, ktorý však zakrátko v Levoči zomrel. Do mesta vojaci privážali v hornouhorských stoliciach pochytaných šľachticov zapletených do sprisahania a nevydareného povstania a tu ich podrobili prvým výsluchom. V meste zatiaľ panoval takmer výnimočný stav pre množstvo cudzieho vojska. Rotal si od richtára a prísažných vyžiadal kľúče od brán a nechal ich obsadiť žoldniermi. Pociťovalo sa to ako porušenie mestskej autonómie. Sľúbil, že ich vráti, až keď komisia skončí svoju činnosť. Pobyt v meste Rotal využil aj na presadenie kráľovského mandátu, aby bol niekdajší františkánsky kláštor a kostol užívaný 126 rokov mestskou komunitou, vrátený katolíckej cirkvi. Keď však Levoču aj s vojskom opustil a odobral sa do Bratislavy, kde predsedal delegovanému súdu, reštitúcia sa pre obštrukcie mešťanov oneskorila. Trvalo ešte niekoľko mesiacov, kým v máji 1671 Levočania kľúče od kostola a kláštora vydali osobitnej komisii vedenej veľkovaradínskym biskupom a spišským prepoštom Jurajom Báršoňom. Predstavení mesta vyhlásili, že budovy vracajú katolíkom preto, aby sa nedopustili zločinu nevery. Do kláštornej budovy sa však nenasťahovali pôvodní majitelia – františkáni, ale členovia Spoločnosti Ježišovej.[460] Iba niekoľko mesiacov po zaujatí kláštorného komplexu si tu jezuiti otvorili gymnázium. Sympatie protestantskej časti obyvateľstva si však pochopiteľne získavali len pomaly.[461]

Po udalostiach v Levoči sa začala ďalšia etapa rekatolizácie na Spiši, no nielen tu. Podobné reštitučné kroky boli podniknuté aj v Prešove, Sabinove a Bardejove. Bol to jasný signál, že potlačenie sprisahania bude využité na posilnenie postavenia katolíkov najprv v mestách Pentapolitany, kde doposiaľ žiadne katolícke kostoly neboli a s výnimkou Košíc sa v nich ani neslúžili katolícke omše. Potom prišiel na rad aj vidiek, nielen na Spiši, ale i v Šariši a Above.

Vydanie kľúčov levočského františkánskeho kostola a kláštora Jurajovi Báršoňovi tento raz neprebehlo s asistenciou vojska, zato ale v prítomnosti početných zástupov katolíckeho ľudu zo spišského vidieka, ktorý sa pod vedením kňazov a učiteľov pri tejto príležitosti zhromaždil pred levočskými bránami.[462] Hlavný organizátor rekatolizácie prepošt Juraj Báršoň, rodák z Petrovej Vsi na Záhorí, patril zároveň aj medzi jej popredných teoretikov. Vo svojom diele, ktoré vyšlo v Košiciach práve roku 1671 dokazoval, že cisár nie je viazaný zachovávať dohody s protestantskými sektami, teda ani ustanovenia Viedenského, či Lineckého mieru.[463] Od jari 1671 Báršoň sprevádzaný komisiou a ozbrojeným sprievodom odoberal evanjelikom kostoly, fary aj školy a vracal ich katolíkom. Väčšinou sa zmena udiala bez násilností, s výnimkou Huncoviec. Tunajší kostol i faru Báršoň 18. mája vrátil katolíckej cirkvi, ale kňaza

[459] *Analecta Scepusii* 4, s. 179 a *Analecta Scepusii* 3, s. 235.

[460] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 201 – 202.

[461] Levočský kronikár Gašpar Hain ich posmešne nazýval *Jesuiwider*, teda „protivníci Ježiša" (pozn. autora).

[462] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 395. Kostol v kláštore minoritov užívala slovenská evanjelická cirkev v Levoči. Po odovzdaní kláštorného komplexu jezuitom si levočskí evanjelickí Slováci zriadili dočasnú modlitebňu v súkromnom dome.

[463] Georgius Bársony : *Veritas toti mundo declarata, argumentum triplici ostendens sac. Caes. Regiamque Majestatem non obligari tollere in Hungaria Lutheranam et Calvinistam sectam*. Cassoviae 1671. Kniha sa dožila ešte jednej reprízy a vydali ju roku 1706 v Trnave. Juraj Báršoň neraz preukázal pri rekatolizácii osobnú statočnosť. Počas krvavých udalostí v Turej Lúke v roku 1672 vzbúrení evanjelici zabili jeho brata Jána a Juraja ťažko zranili.

tu neusadil. Niekoľko dní po odchode komisie sa iniciatívy chopili huncovské ženy, odrazili zámky na kostole a evanjelického kazateľa Šimona Bieleka doviedli späť na faru. Napokon protestantská frakcia v Huncovciach ťahala za kratší koniec a kostol i fara zostali katolíkom. Do konca roka boli katolíkom vrátené chrámy v Spišskom Štvrtku, Odoríne, Hrabušiciach a v banských mestách Smolník, Gelnica, Švedlár, Mníšek a Štós. Evanjelici si začas udržali iba kostol v Nálepkove (Vondrišel). Nepochybne aj preto, že zemským pánom tu bol evanjelik Imrich Mariáši.

Po smrti podžupana Ezechiela Hrhovský (Görgey) začiatkom roka 1670 sa práve on stal jeho nástupcom. Dlho vo funkcii ale nezotrval a už v apríli 1672 ho vystriedal František Mariáši. Ten však len niekoľko mesiacov predtým prestúpil na katolícku vieru. Bol to od rozšírenia reformácie prvý katolícky podžupan Spišskej stolice.[464] Rekatolizácia prebehla aj v ďalších obciach a v 11 spišských mestečkách, ktoré zostali súčasťou Uhorského kráľovstva. Spišský historik Samuel Weber tvrdí, že s katolicizmom postupovala aj ich slovakizácia, zároveň však aj pozvoľný úpadok a strata sebavedomia občanov, „*takže dnes* (t.j. roku 1880) *už sotva vedia, čím voľakedy boli*".[465] Evanjelickí kazatelia donútení opustiť fary sa utiahli do Levoče, Kežmarku alebo našli útočisko v mestách poľského zálohu. V nasledujúcom období sa práve oni stali dôležitou oporou opozičného hnutia a prvého kuruckého povstania. Aj v zálohovaných mestách v priebehu roku 1671 sa knieža Lubomirsky pokúsil vrátiť kostoly katolíkom a osadiť tu rehoľníkov. Údajne sa ho však podarilo podplatiť a preto svoj pôvodný úmysel zredukoval a katolíkom vymohol len pusté chrámy v Ľubici a Spišskom Podhradí, či slovenský kostol v Spišskej Novej Vsi.[466]

V čase, keď sa naplno rozbiehala rekatolizácia na Spiši aj v ostatných hornouhorských stoliciach, pod predsedníctvom grófa Jána Rotala v Bratislave prebiehal mimoriadny súd, kde za účasť v sprisahaní súdili 230 šľachticov. Tresty väzenia a rozsiahle konfiškácie mali na jednej strane oslabiť vplyv a moc odbojnej šľachty, na druhej naplniť prázdnu štátnu pokladnicu. Súdnym rozhodnutím boli napríklad skonfiškované rozsiahle majetky Štefana Tökölihо v Oravskej, Liptovskej i Spišskej stolici. Pri tejto príležitosti kežmarskí mešťania vzniesli nárok na reštitúciu domov a pozemkov, ktoré sa v predchádzajúcom období dostali do rúk Tökölіovcov. Dokonca si nárokovali aj na Kežmarský hrad, keďže stál na pozemku mesta. Celú záležitosť mala vyjasniť konfiškačná komisia Spišskej komory. Jej prácu však prerušili udalosti roku 1672.[467]

Rotalov delegovaný súd nariadil vykonať len jeden rozsudok smrti, kat sťal hlavu zemplínskemu šľachticovi Františkovi Bónišovi (Bónis). Prostredníctvom svojej manželky Anny, rodenej Mariášiovej, bol v príbuzenskom zväzku s viacerými spišskými šľachtickými rodinami.

Mnohí šľachtici zo strachu pred činnosťou Rotalovej vyšetrovacej komisie a súdu ušli do Sedmohradska, do oblasti hajdúskych miest aj pod ochranu veľkovaradínskeho pašu, kde Viedeň nemala dosah. Už v nasledujúcom roku utečenci šľachtického pôvodu posilnení nespokojencami rôzneho druhu, prepustenými vojakmi a hajdúchmi vytvorili početné oddiely a z Potisia, z hornatých oblastí severozápadného Sedmohradska začali podnikať nájazdy na východné i stredné Slovensko. Ľud ich začal nazývať *kurucmi* a pre cisárskych vojakov a ich prívržencov sa ujala trocha hanlivá prezývka *labanci*. Boje medzi kurucmi a labancami mali s prestávkami vyplniť nasledujúce 4 desaťročia.

Vodcom kurucov sa v prvom období stal Štefan Petróci (Petróczi), švagor Štefana Tökölihо, nedávno zosnulého popredného účastníka sprisahania. V záujme posilnenia opozičného hnutia spolu s abovským zemanom Pavlom Sepešim (Szepessy) sa vybral do Istanbulu so žiadosťou o vojenskú podporu. Ich snahy neušli pozornosti cisárskeho vyslanca, ktorý zakročil u veľkovezíra s poukázaním na Vašvársky mier, v ktorom sa obe strany zaviazali neposkytnúť buričom ani pomoc ani útočisko. S ohľadom na zachovanie korektného vzťahu s cisárom poslal veľkovezír Ahmed Köprülü osmanskému poverencovi v Sedmohradsku dvojakú úpravu. Oficiálne mal Apafimu zakázať podporovať uhorských nespokojencov, no tajným pokynom mu dal na vedomie, aby im pomáhal.[468] Osmanská ríša sa v tom čase pripravovala na vojenskú konfrontáciu s Poľskom a jej možnosti pomoci

[464] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 403.
[465] Samu Weber : *Bilder aus der Zipser Vergangenheit*, s. 138 – 140.
[466] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 400.
[467] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 500 – 502.

sa značne znížili. Sedmohradské knieža sa k uhorským nespokojencom správalo zdržanlivo, najmä keď sa dozvedelo, že sprisahanci uvažovali o jeho nahradení Františkom I. Rákocim. Bezvýhradne ich podporoval len Apafiho švagor vplyvný vojenský veliteľ Michal Teleki. Rady nespokojencov rozmnožili skúsení domáci vojaci. V decembri 1671 Leopold I. nariadil prepustiť z pohraničných posádok dve tretiny uhorského vojska a nahradiť ich nemeckými žoldniermi. Opozičné protihabsburské hnutie sa šírilo aj v stoliciach, ktoré boli pod kontrolou Viedne. Spiš nebol v tomto smere výnimkou. Nespokojenci sa tu organizovali už v máji 1671, zatiaľ len tajne. Niektorí zemania, ale aj príslušníci nižších spoločenských vrstiev prisahali vernosť Imrichovi Tökölimu.[469] Generál Spankau v snahe zastrašiť opozíciu v hornouhorských stoliciach rozoslal obežník zakazujúci verejné i tajné zhromaždenia. Osobitne upozornil na evanjelických kazateľov, ktorí miesto kresťanskej viery šíria buričské reči. Stoliciam nariadil pochytať všetkých, ktorí slovami alebo činmi navádzajú na vzburu proti zákonitému panovníkovi. Zároveň od stoličných funkcionárov požadoval prísne zakročenie proti zbojníctvu, keďže sa opäť mimoriadne rozšírilo a páchali ho šľachtici, rovnako ako aj poddaní, no spomedzi týchto, najmä Rusíni.[470] Zásahy stoličnej vrchnosti proti lúpežníkom najmä v častiach Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej stolice s prevahou Rusínov narazili na taký odpor, že sa, nie celkom bezdôvodne, začalo povrávať o rusínskom povstaní.[471]

Hornouhorský veliteľ Paris Spankau disponoval informáciami zo sedmohradského pohraničia, kde sa vytvárali oddiely nespokojencov aj o snahe ich vodcov zaistiť si pomoc Osmanskej ríše. Bez ohľadu na to, že žatva ešte neprebehla, na jar 1671 zhromažďoval potravinové zásoby pre svoje vojsko. Vedel totiž, že v prípade vypuknutia konfliktu sa na stolice nemohol spoľahnúť. V máji nariadil Spišskej stolici dodať 2 768 košických gbelov[472]* pšenice alebo raži a 2 798 gbelov ovsa. Dalšou povinnosťou bola dodávka 3 400 viedenských okovov piva a 692 centnárov hovädzeho mäsa. Osobitný výmer dostala Levoča: 1500 gbelov obilia, 517 gbelov ovsa, 1988 viedenských okovov piva a 83 centnárov hovädzieho mäsa.[473]

V prvých mesiacoch roku 1672 sa situácia ešte viac vyostrovala, najmä po zverejnení Leopoldovho patentu, ktorým stanovil výšku daní z 1 porty na 40 zlatých. Polovicu mal zaplatiť jej poddanský užívateľ a druhú šľachticky majiteľ. Patent z večera na ráno niekoľkonásobne zýšil dane, závažne porušoval šľachtické privilégiá a uhorskú právnu tradíciu, keď o výške daní vždy spolurozhodoval snem. Ešte pred vydaním osudného patentu dvor zaviedol v Uhorsku spotrebnú daň, tzv. *akcíziu* a to za pálenku, víno, pivo a za mäso porazených domácich zvierat s výnimkou hydiny. Úplne nové a doposiaľ neslýchané daňové opatrenie bolo vodou na mlyn nespokojencom.[474] Vo Viedni sa domnievali, že po rýchlom potlačení Vešeléniho sprisahania a následného nepodareného povstania, nastala vhodná doba na radikálnejšie opatrenia voči Uhorsku v politickej aj hospodárskej oblasti, podobne ako sa to podarilo presadiť v Českom kráľovstve po stavovskom odboji v roku 1620. Zámerom habsburského dvora nahrával aj konflikt Osmanov s Poľskom. V júni 1672 začal turecký sultán Mehmed IV. poľné ťaženie a vyzval sedmohradské knieža Michala Apafiho, aby osmanskej armáde dodal 600 vozov s potravinami. Pre kurucov to znamenalo zníženie šancí na širšiu vojenskú podporu Turkov. Ich vodcovia však rátali s tým, že časť nemeckých žoldnierov bude z Horného Uhorska odvelená na pomoc Poľsku. Spankau v snahe brániť Hornouhorský kapitanát zverený mu cisárom, zvolal do Košíc poradu 13 hornouhorských podžupanov. Stolice mu prisľúbili 1 000 jazdcov, ale generál po predchádzajúcich skúsenostiach sa neveľmi spoliehal na ich pomoc ani na prísľuby vernosti.[475]

[468] Július Botto : Leopold I. a sprisahanie Vešeléniovské, s. 368.
[469] József Hörk : Muzsaji Vitnyédy István, s. 504.
[470] *Magyarország történeti kronológiája* 2, ed.: Kálmán Benda, s. 492. Pozri aj Július Botto : Leopold I. a Imrich Tököli, in: *Slovenské pohľady*, roč. 24, 1904, s. 367 – 369.
[471] Spankau nyiltparancsa a 13 felső-vármegyéhez 1672 ben, in: *Századok*, roč. 1, 1867, s. 283 – 285.
[472] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 119, i. č. 63 a 64 /1672.
* Jeden košický gbel bol (do roku 1715) 63 l (pozn. autora).
[473] Ignácz Acsády : Végvaraink és költségeik XVI. és XVII. században, in: *Hadtörténelmi közlemények*, roč. 1, 1888, s. 264 – 266.
[474] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 402 a 404. Levočský kronikár Gašpar Hain zaplatil len za víno uskladnené vo vlastnej pivnici akcíziu 24 zlatých.
[475] Gyula Pauler : Bujdosók támadása 1672, in: *Századok*, roč. 4, 1869, s. 11.

Obr. 96. *Veduta Levoče z roku 1676.*

Napriek neistým vyhliadkam na úspech sa v lete 1672 zhromaždilo v Marmarošskej stolici a východne od Tisy niekoľko početných oddielov nespokojencov, aby podnikli útok na stolice kontrolované Viedňou, v ktorých mali množstvo tajných stúpencov. Pomerne rýchlo dosiahli pozoruhodné úspechy. K prvým tlupám sa pripojili hajdúsi s 5 stovkami jazdcov. Kurucov podporil aj veľkovaradínsky paša. Následne obsadili niekoľko pevností, vrátane mohutných hradov Szendrö a Tokaj. V stoliciach šírili výzvy na ozbrojené povstanie vyšperkované patriotickými heslami. Všetkých mužov bez ohľadu na ich pôvod a starších ako 12 rokov (*sic!*) volali do zbrane za oslobodenie vlasti spod útlaku. Bojom proti nemeckým žoldnierom si mali uhorskí šľachtici plniť svoju vlasteneckú povinnosť. Pre istotu sa im však sľubovali aj stály žold a majetky. Sedliakom, ktorí sa chopia zbrane do boja za slobodu, ponúkali povýšenie do šľachtického stavu. Aby váhajúci nabrali viac odvahy, povstalci ich ubezpečovali, že majú podporu Sedmohradska, Valašska, Moldavska a čoskoro im pomôže aj sám turecký sultán. Každému, kto sa k nim a k proklamovanej povstaleckej stoličnej únii nepripojí, hrozili zničením.[476] Bez väčších prekážok šírené výzvy povstalcov v Zemplínskej i Abovskej stolici nezostali bez účinku. Pod kurucké zástavy ozdobených heslom *„Za Boha a slobodu"* (*Pro Deo et libertate*) sa hrnuli zemania, sedliaci, protestanti, ba aj katolíci… Rady kurucov tak rýchlo rástli. Počas ťaženia cez východné Slovensko sa kruto pomstili na nevinných katolíckych kňazoch a rehoľníkoch za niektoré príkoria spáchané prelátmi na evanjelikoch v predchádzajúcich mesiacoch. Neušetrili ani majetky tých šľachticov, ktorí v nedávnej dobe zanechali protestantizmus a vrátili sa do lona katolíckej cirkvi.

Hlavný zbor kurucov 14. septembra 1672 v bitke pri Haniske pod Košicami prekvapujúco porazil oddiely hornouhorského generála Spankaua. Keďže na dobre opevnené Košice si netrúfali, kuruci pod vedením hlavných náčelníkov Štefana Petróciho, Mateja Suhaja (Szuhay), Pavla Sepešiho (Szepessy) a Gabriela Kendeho tiahli do Šariša, kde bez boja zaujali Prešov, Bardejov i Sabinov.

Prvé správy o výpade kurucov dorazili na Spiš ešte 10. septembra. V priebehu týždňa sa šľachtická insurekcia zhromaždila v Spišských Vlachoch, ale zakrátko sa rozišla, lebo nepriateľ bol oveľa početnejší. Štefan Čáki junior sa utiahol na Spišský hrad a 19. septembra vyzval levočských mešťanov, aby prijali nemecké vojsko, ktoré malo v najbližších dňoch na Spiš doraziť. Levočania mu odpovedali, že zostávajú verní cisárovi. Už o 4 dni pritiahol pod levočské hradby cisársky regiment vedený plukovníkom Diepenthalom, ktorý požiadal o ubytovanie svojho pluku len na jednu noc, keďže nasledujúci deň hodlá pokračovať v ceste do Košíc. Vedenie mesta najprv odmietlo, ale na opätovnú žiadosť, keď plukovník prehlásil, že v prípade napadnutia povstaleckými oddielmi bude za škody niesť následky Levoča, vedenie ustúpilo. Mesto tak, aby dokázalo svoju vernosť cisárovi, prijalo do svojich hradieb 2 500 pešiakov aj s ich ženami a deťmi v nádeji, že to naozaj bude len jediná noc. Na druhý deň však prišla správa, že kuruci sa značne priblížili. Nemeckí pešiaci tak zostali v Levoči. Keď do mesta dorazili zvesti, že Bardejov, Prešov a Sabinov sa poddali povstaleckému uhorskému vojsku, Diepenthalovi vojaci obsadili mestské brány a veže. Následne sa predvoj Petróciho povstaleckého zboru utáboril na východnom úpätí Braniska pri obci Víťaz, odkiaľ velitelia poslali list levočským mešťanom, v ktorom zdôraznili, že s Božou pomocou sa už zmocnili Prešova, Blatného Potoka (Sárospatak, dnes Maďarsko), Ónodu, hradu Salanc a ďalších pevností a všade navrátili protestantom odobraté chrámy. Vzhľadom na pretrvávajúce obavy o tom, ako sa povstalci vyznávajúci prevažne kalvinizmus budú

[476] *Tamže*, s. 13.

Obr. 97. *Dobový obraz znázorňujúci kuruckých vojakov počas oddychu.*

správať k evanjelikom a katolíkom, ubezpečili levočských mešťanov, že kresťanských veriacich nebudú znepokojovať. Silnej žoldnierskej posádke prisľúbili nerušený slobodný odchod z mesta a luteránskym alebo kalvínskym žoldnierom prijatie do svojho vojska, ak o to budú mať záujem. List zakončili hrozbou, že ak sa Levočania okamžite nepridajú na stranu povstalcov: *„nielenže vypália a vyplienia mesto, ale vyvraždia ešte aj nenarodené deti a všetko rozbúrajú“.* Diepenthal prísne zakázal na tento list odpovedať a vôbec o ňom v meste hovoriť a richtára i prísažných vyzval, aby mu vydali kľúče od mestských brán. Aj mešťania sa začali pripravovať na obliehanie a z majerov dohnali do vnútorného mesta všetok dobytok. Povstalci ešte nezaútočili na Levoču. Vyrabovali však už levočskú poddanskú dedinu Jamník.[477]

Na Spiši povstalcov prijali veľmi rozpačito. Obyvateľstvo vidieka napríklad utieklo pred plieniacimi oddielmi do hôr. Jedna časť kurucov vedená šarišským šľachticom Adamom Bertótym začiatkom októbra vypálila Spišské Podhradie. 13 spišských miest, hoci boli pod jurisdikciou poľského kráľa, poslalo do tábora vzbúrencov v Krompachoch vyslancov. Aby dokázali svoju obvyklú lojalitu, priniesli aj ochranné listiny vydané mestám ešte Gabrielom Betlenom a Jurajom I. Rákociho. Poslovia prisľúbili nielen potraviny a pomoc, ale aj 13 tisíc zlatých v hotovosti. Z Krompách sa ozbrojené bandy vzbúrencov vedené Štefanom Kirájom (Király) a Mikulášom Sirmajom (Szirmay) presunuli ku Kežmarku, kde mal Kiráj veľa príbuzných a známych. Kľúčom od mesta bol dvojitou hradbou opevnený Kežmarsky hrad, v ktorom sa vtedy zdržiaval Žigmund Tököli. Sirmajovi sa ho na čele 70 chlapov podarilo bez boja obsadiť, lebo hradný pán údajne opitý ležal v posteli a na odpor nik nepomyslel. Kurucký veliteľ vyhlásil hrad za majetok Imricha Tököliho a vtiahol do mesta. S vytasenou šabľou vyzval richtára na kapituláciu, lebo v opačnom prípade jeho vojsko nebude mať zľutovanie ani s nemluvňatami. Mesto sa bez odporu vzdalo a viacerí občania sa pripojili k povstalcom. Domy niekoľkých katolíckych mešťanov boli vyplienené. Luteránsky kňaz August Serpilius zaujal hradnú kaplnku a s dvoma druhmi tu odslúžil protestantské služby Božie. Kalvínsky kazateľ Adam Lúci, ktorý s kurucmi prišiel do mesta, ostro vystúpil proti katolíkom.[478]

Medzitým v bezprostrednom okolí Levoče došlo k viacerým zrážkam medzi povstalcami a cisárskymi vojakmi. Mesto dostalo novú výzvu ku kapitulácii podpísanú vicegenerálom povstalcov Ladislavom Farkašom. Keď ani na tento list nedostali odpoveď, kuruci vypálili mestský mlyn a pílu. Zdá sa, že obyvateľstvo Levoče bolo ochotné pridať sa k povstalcom. Diepenthal dal zhromaždiť všetkých mešťanov a žiadal ich, aby sa vyjadrili, či chcú zachovať vernosť cisárovi. Keďže im celkom nedôveroval, vydal príkaz, že sa nikto nesmie sám priblížiť k mestským hradbám. Nariadil aj zákaz nočného vychádzania. Keď sa meštianstvo ponúklo, že tiež nastúpi do zbrane, najprv to zamietol, potom súhlasil, ale len pod tou podmienkou, že mu budú podriadení. No aj tak mešťanov na mestské hradby a veže nepustil a ich obranu zosilnil vlastnými vojakmi.

Hlavná časť nemeckého vojska vytiahla z Levoče a 11. októbra sa zrazila s povstalcami na Mestskom vrchu a Novoveskej ceste. Povstalci vypálili tehelňu a majer jedného mešťana, zničili vodovodné potrubie a opäť sa priblížili až k mestu, využívajúc hospodárske staviská nachádzajúce sa pred hradbami. Diepenthal ich dal odstrániť a v okolí Vyšnej brány nechal strhnúť aj strechy domov. Keď z povstaleckého tábora prišiel do mesta posol s listom, plukovník vyhlásil, že títo Uhri nie sú hodní odpovede, a poveril poručíka Vogla, aby posla zajal. Vyvolalo to opäť nové ‚šar-

[477] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 206 – 207.
[478] Gyula Pauler : Bujdosók támadása 1672, s. 166 – 167.

vátky. Situácia pre mesto začala vyzerať hrozivo, keď povstalci doviezli niekoľko diel z Prešova, medzi nimi aj jeden veľký kanón. Práve v tom čase bola už pomoc na ceste. Cez Liptov na Spiš tiahol generál Wolfgang Cobb s početným vojskom. Levoči poslal list s výzvou zachovať vernosť a zároveň oznámil svoj príchod. Mešťania aj tak s obavami očakávali, čo sa v najbližších dňoch stane. Diepenthal dal postaviť na hornom námestí pred tržnicou šibenicu a chcel tu nechať popraviť jedného mešťana len za to, že dal vojakovi nevypečený chlieb. Obliehanie sa skončilo až 17. októbra, keď do Levoče vtiahol generál Cobb s nemeckým zborom v sprievode grófa Pavla Eszterházihо, ktorý stál na čele chorvátskych oddielov.[479]

Obaja velitelia boli slávnostne prijatí a hneď poďakovali mešťanom za preukázanú vernosť. Do Levoče sa dostavili aj vyslanci Kežmarku, ktorí sa Cobbovi pokúsili vysvetliť okolnosti ich spolupráce s povstalcami. Poukázali na to, že mesto nemalo nemeckú posádku tak ako Levoča a preto brániť sa oveľa početnejším kurucom nebolo možné. Cobba ich vysvetlenie neuspokojilo a Kežmarčanov dal odviesť do svojho hlavného tábora v Hrhove.[480]

Dobrovoľná alebo i prítomnosťou cisárskeho vojska vynútená vernosť Levoče cisárovi stála mešťanov nemalé prostriedky. Len priame škody na majetku boli odhadované na 20 000 zlatých. Mesto malo aj ďalšie výdavky na ubytovaných žoldnierov a na dary pre dôstojníkov. Keď 20. októbra nemecké vojsko z Levoče odchádzalo, Diepenthal odviezol aj množstvo munície a mešťania boli povinní dať na prevoz vojenského materiálu všetky kone, z ktorých sa po štvrťroku vrátila iba časť. Až po odchode posledných nemeckých vojakov z mesta začiatkom roku 1673 richtár a prísažní dostali späť kľúče od brán, čím bola obnovená suverenita mesta. Ale už 18. februára Leopold I. podpísal vo Viedni mandát, ktorým Levoči prikazoval odovzdať jezuitom všetok majetok patriaci kedysi katolíckej cirkvi, vrátane poddanských dedín.[481]

Potom, čo Levoču zbavil obliehateľov, pokračoval generál Wolfgang Cobb v ťažení ku Košiciam. V bitke pri Ďurkove sa 26. októbra jeho asi 8 tisícový zbor zrazil s hlavnými silami kurucov vedených Štefanom Petrócim. Cisárski žoldnieri triumfovali a na istý čas skoncovali s panstvom kurucov na východnom Slovensku.

Mier sa však ešte nepodarilo nastoliť, bojovalo sa totiž na Orave, kam prenikol početný kurucký oddiel vedený prešovským rodákom Gašparom Pikom. Podarilo sa mu vzbúriť evanjelických sedliakov a spoločne ovládli Oravský hrad. Až zásahom generála Sporcka bolo povstanie potlačené. A práve počas Pikovho povstania na Orave sa potvrdilo, že evanjelická časť obyvateľstva žijúca prevažne na dolnej Orave zvedená aj náboženskými heslami sa pridala ku kurucom. Katolícki sedliaci z hornej Oravy zachovali vernosť panovníkovi, ba v záverečnej fáze pomohli potlačiť odboj. Inak tomu nebolo ani v severovýchodnej časti Uhorska, ktorú kuruci zaplavili na jeseň 1672. Ich hlavnou oporou tu boli prevažne protestantskí zemania, meštianstvo, inteligencia a aj poddanské vrstvy. Prevažná väčšina katolíkov sa k ich hnutiu správala prinajmenej rezervovane. Dôležitú úlohu v ich postoji zohralo kruté prenasledovanie katolíckeho duchovenstva, ale aj svetských osôb povstalcami. Tieto skutočnosti nezostali bez vplyvu na viedenskú politiku voči Kráľovskému Uhorsku, ktorá sa ešte viac zostrila krátko po potlačení kuruckého povstania.

Spiš počas náboženských zápasov a ďalších kuruckých nájazdov

Prvý kurucký výpad na jeseň 1672 nedopadol tak, ako si to jeho organizátori pôvodne predstavovali. S pomocou Turkov, Tatárov, Sedmohradska, Poliakov, ale i valašského a moldavského kniežaťa plánovali zaplaviť celé habsburské Uhorsko, vyvolať všeobecné povstanie, vyhnať jezuitov, reštituovať evanjelikom kostoly, rozprášiť nemecké pohraničné posádky a vzbúrení sedliaci na Slovensku mali každého cez hory utekajúceho Nemca zabiť. Mestá, ktoré by sa kurucom nepoddali, mal postihnúť smutný osud, povstalci ich hodlali dobyť a spáliť pomocou tureckého delostrelectva dovezeného z Jágru a Varadína. Kuruckí vodcovia pripravovali v podstate to isté, čo sa nepodarilo realizovať Vešeléniho sprisahancom, zaviesť

[479] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 207.
[480] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 504.
[481] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 208 – 209.

Obr. 98. *Typickým znakom zostrujúcich sa náboženských zápasov na Spiši bola ostrá vzájomná konfrontácia evanjelikov a katolíkov. Na obrázku priebeh katolíckeho pohrebu v Spišskej Sobote podľa Pischovej kroniky.*

osmanský protektorát a zbaviť krajinu habsburskej dynastie a Nemcov. Hlavnou oporou aj mocenskou základňou malo byť 13 stolíc v Hornom Uhorsku. Počítali s tým, že pod tlakom víťazného ťaženia kurucko-osmanských tlúp sa 11 stolíc Preddunajska pripojí k povstaniu a už sa aj plánoval spoločný snem v Banskej Bystrici. Aby si získali sympatie širokých vrstiev obyvateľstva, rebeli chceli zrušiť dane na 6 rokov.[482]

Naivný plán sa nepodarilo uskutočniť najmä v dôsledku rýchleho zásahu cisárskych vojsk aj pre nedostatočnú zahraničnú i domácu podporu. Osmanská ríša bola vo vojne s Poľskom, Sedmohradsko nebolo ochotné riskovať a po fiasku Vešeléniho sprisahania, konfiškáciách majetkov odbojnej šľachty v habsburskom Uhorsku a rekatolizácii rozhodujúcich magnátskych rodín tu povstalci nemali veľkú podporu.

Pokus o povstanie, plánovaná velezrada i zrada kresťanstva nemohli zostať bez následkov pre tých, ktorí podporili rebelov i pre mestá na východnom Slovensku, ktoré im otvorili brány. Spišská komora po vytlačení kurucov zo Spiša naplno rozbehla konfiškácie majetkov všetkých, ktorí sa zaplietli do sprisahania aj povstania roku 1670 a k nim pridružili aj tých, ktorí sa kompromitovali v roku 1672.

Komorským majetkom sa stal Kežmarský hrad, donedávna sídlo Štefana Tökölihо. Keďže sa Kežmarčania počas vpádu Petróciho kurucov nesprávali ako verní poddaní jeho cisárskej milosti a časť z nich rebelov privítala, museli sa vzdať myšlienky na jeho získanie. Rovnako komorskí úradníci zabavili Tökölihо dediny Matejovce, Hanušovce, Huncovce, Starú Lesnú, Veľkú Lomnicu, Malý Slavkov, Maldur (Podhorany), Krempachy (Kremná), Vernár a Lúčivnú. Podobný osud postihol aj podiel Františka Čákiho na Spišskom hradnom panstve aj na panstve Richnava, kde v predchádzajúcom období spolu s bratom Štefanom nadobudli jednu štvrtinu. O majetky v Štefanovciach, Oľšavici a Jakubanoch prišiel šarišský

[482] Sándor Szilágyi : Naplók és emlékiratok a XVII. század második feléből : Jelentés a 1672-iki mozgalmakról, in: *Történelmi Tár*, roč. 13, 1890, s. 46 – 48.

šľachtic Ján Bertóty. Jeden z kľúčových účastníkov sprisahania roku 1670 Ambróz Kecer (Keczer), niekdajší správca majetkov Štefana Tökölihо na Orave a jeho dôverník, bol zbavený zdedených podielov v Huncovciach a Lomnici.[483]

Na rad prišla evanjelická cirkev, keďže mnohí kazatelia aj veriaci otvorene podporovali kurucov. Rekatolizačné opatrenia spočiatku prebehli v mestách, ktoré otvorili rebelom brány, no neskôr došlo aj na Levoču. Už začiatkom marca 1673 boli evanjelikom v Prešove odňaté všetky kostoly, evanjelických kňazov i profesorov kolégia vypovedali z mesta. Na konci apríla tiahol rektor prešovského kolégia Samuel Pomarius cez Levoču do rodnej Vroclavi v Sliezsku aj so svojou nemalou batožinou. Evanjelickí mešťania, medzi ktorými mal viacero priateľov aj žiakov, obľúbeného pedagóga vyprevádzali s plačom.[484]

Prešov sa azda najviac previnil paktovaním s kurucmi a mesto istú dobu vzdorovalo cisárskemu vojsku, za čo obyvateľstvo postihli aj vysoké pokuty. Na čelo samosprávy bol dosadený katolícky richtár a senát doplnili niekoľkí katolíci. Prešov prišiel o všetku výzbroj, mestu strhli bašty a zborili časť opevnenia. Podobný osud postihol aj Sabinov a Bardejov.

V lete 1673 osobitná komisia obchádzala spišské obce a mestečká, aby prevzala kostoly a fary od evanjelikov a vracala ich katolíkom. Jej členovia nepochodili len v Kežmarku, kde sa na odpor postavili ženy. O niekoľko dní do mesta prišiel prezident Spišskej komory gróf Otto von Volckra a v mene panovníka požiadal o vydanie kľúčov od kostola a škôl, ktoré následne dal spišskému prepoštovi Báršoňovi.[485] Evanjelici istú dobu mávali služby Božie na radnici až kým ich celkom nezakázali. V Levoči prebiehala rekatolizácia s oneskorením, keďže mesto sa na jeseň roku 1672 kurucom bránilo, no nebyť prítomnosti početného nemeckého vojska, mešťania by sa zachovali podobne ako tomu bolo v Prešove, Kežmarku, či Sabinove.

Spišská komora 2. októbra 1673 Levočanom nariadila, že richtárom sa musí stať katolík a rovnako v senáte i vonkajšej mestskej rade majú miesta zaujať aj katolíci. Výzbroj si zatiaľ mesto mohlo ponechať, no mala byť kedykoľvek k dispozícii cisárskemu vojsku. Mešťania boli prinútení komore odovzdať mlyny na pušný prach a zmieriť sa s *acvisíciou*.* Levočania sa pokúsili intervenovať priamo u panovníka a hoci Leopold ich vyslancov prijal, nič nevybavili.[486]

V júni jezuiti v Levoči s veľkou pompou odbavili sviatok Božieho tela, čo prilákalo množstvo veriacich i zvedavcov. V záujme šírenia katolíckej viery sa Juraj Báršoň rozhodol postaviť na Mariánskej hore nad Levočou kaplnku, kde chcel umiestniť zázračný obraz, ale mesto tam vyslalo svojich ozbrojencov, aby robotníkov odohnali a podalo na stoličnom súde na biskupa žalobu. Báršoň odpovedal žalobou na mesto za násilie. Hoci Levoča zostávala baštou protestantizmu na Spiši, situácia na vidieku sa v posledných dekádach 17. storočia začala radikálne meniť. Počet katolíkov medzi zemanmi a najmä v ľudových vrstvách prudko rástol.

To sa potvrdilo počas procesie na Mariánsku horu 2. júla 1673, kam sa dostavili početné zástupy. Po skončení slávnosti slovenský katolícky ľud zaplavil Levoču, no žiadne incidenty sa nevyskytli.

K personálnym zmenám v prospech katolíkov prišlo aj v stoličnej samospráve. Už 11. marca 1673 sa podžupanom Spišskej stolice stal katolík Štefan Nemešáni (Nemessani) a aj do ďalších stoličných úradov boli zvolení katolíci. Mnohí evanjelici si uvedomovali, že stať sa katolíkom v danej situácii znamená zlepšiť i svoje ekonomické položenie, či iné výhody. Aj cisárski dôstojníci si voči zajatým rebelom počínali miernejšie, keď prestúpili na katolícku vieru. Predseda komory gróf Ferdinand Gottlieb von Volckra začiatkom mája 1673 počas svojho pobytu v Levoči nariadil všetkých internovaných, ktorí sa stali katolíkmi prepustiť, urputných evanjelikov naďalej ponechal vo väzbe.[487]

Zásahom generálov Cobba a Sporcka na jeseň 1672 sa podarilo rebelov zo Spiša vytlačiť až k hraniciam Sedmohradska, no na definitívne po-

[483] MOL – B, E 156, Urbaria et conscriptiones (ďalej UC), fasc. 17, č. 33 a fasc. 19, č. 14.
[484] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 416.
[485] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 505.
* *Acvisicitia*, z latinčiny, spotrebná daň, akvizícia, (*Verbrauchsteuern*), daň z pridanej hodnoty (pozn. redakcie).
[486] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 210.
[487] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 416.

tlačenie kuruckého hnutia nemali dostatok síl. Pohyblivé skupiny odporcov Viedne zostali trvalým nebezpečenstvom aj pre Spišskú stolicu. V súvislosti s ich hroziacim vpádom napríklad spišská šľachta v septembri 1673 mobilizovala, ale kým sa oddiel stihol sformovať, kuruci už boli preč.[488]

Aj v podmienkach všeobecnej neistoty a strachu z ďalších útokov sa začalo vyšetrovanie šľachticov už kompromitovaných spoluprácou s kurucmi na jeseň roku 1672. Vo Viedni mali k dispozícii podrobnú správu vypracovanú kráľovským komisárom a komorským úradníkom Žigmundom Hollom (Holló).[489] Panovník poveril Spišskú kapitulu, aby bod po bode prešetrila všetky jej prípady. Na základe výpovedí takmer troch desiatok svedkov sa potvrdilo, že viacerí spišskí šľachtici s rebelmi spolupracovali. Ich hlavným pomocníkom bol niekdajší podžupan Imrich Mariáši. Navštevoval kurucký tábor, vo svojom kaštieli v Markušovciach hostil hlavu rebelov Štefana Petróciho a kurucom preukázal aj ďalšie služby. Svedkovia tiež potvrdili, že s kurucmi sa spolčili aj Gabriel Kapi a Marek Horvát-Stančič, označený za najotvorenejšieho rebela.[490] Boli potrestaní konfiškáciou všetkého hnuteľného aj nehnuteľného majetku. V auguste 1673 jágerský opát Imrich Kološváry (Kolozsváry) prišiel do Markušovského kaštieľa v sprievode prešovského tridsiatkára a poštmajstra Dávida Bélaváryho, aby v prítomnosti Imricha Mariášiho vykonali potrebné konfiškačné úkony. Mariáši prišiel o rodinné sídlo a podiely v Markušovciach, Batizovciach, Nálepkove (Vondrišeli) a Štefanovciach.[491] Majetky skonfiškovali aj jeho manželke Barbore Bakošovej a rodina zostala celkom bez prostriedkov. Ponechali im iba nevyhnutné osobné veci. Len vďaka blahosklonnosti komorského provizora markušovských majetkov mohol neskôr Imrich Mariáši aj s rodinou zostať bývať vo svojom kaštieli, inak by v nastávajúcich zimných mesiacoch musel požiadať o dočasný príbytok niektorého spomedzi svojho širokého príbuzenstva. Napriek tomu, že v nasledujúcich rokoch posielal na vyššie inštancie ospravedlňujúce listy, v ktorých dokazoval, že nikdy zbraň proti zákonnému panovníkovi nepozdvihol, Petróciho údajne pohostil len z donútenia a do kuruckého tábora pri Levoči ho dovliekli násilím, majetky späť nedostal. Podarilo sa mu vymôcť si iba časť zabavených osobných vecí. V rušných časoch Tökölioho odboja žil v tichosti utiahnutý v Levoči a ku kuruckému hnutiu sa nepripojil, no i tak nehnuteľné majetky mu až do smrti vrátené neboli. Až v roku 1690 jeho 4 dcéry po zaplatení niekoľkých tisíc zlatých získali späť otcove dedičstvo.[492] Podobný osud dohnal aj Mareka Horváta-Stančiča, ktorému v roku 1673 skonfiškovali Krížovú Ves, Strážky a Výbornú. Jeho manželke Žofii, rodenej Mariášiovej, komora zaujala majetkové podiely v zamagurských dedinách Fridman, Kacvin, Osturňa a Jezersko a tiež časti v Batizovciach, Gánovciach, Filiciach, Hozelci, aj dom v Levoči.[493]

Konfiškácia postihla aj posledného evanjelického magnáta na Spiši Žigmunda Tökölioho. Komora mu zabavila opevnený kaštieľ Štiavnik aj s dedinami, ktoré predtým patrili spišskoštiavnickému opátstvu a domy v Kežmarku. Nepomohlo ani osvedčenie 9 spišských šľachticov, že s rebelmi spolupracoval len z donútenia, v ich tábore sa zdržal iba krátko a 2 kanóny z kaštieľa kuruci vzali proti jeho vôli. Aby pre svojich dedičov získal niečo späť zo zabavených majetkov, v roku 1674 sa vzdal zdedeného panstva Štiavnik v prospech eráru a zakrátko sa stal katolíkom. Zomrel v roku 1678, v čase, keď začala vychádzať hviezda jeho synovca Imricha Tökölioho.[494] Rozsiahle konfiškácie v prvej polovici sedemdesiatych rokov podstatne zmenili majetkové pomery spišskej šľachty.

[488] József R. Hajnóci : *A szepesi bányavárosok története* : *A szepesmegyei történelmi társulat milleniumi kiadványai* VII. Lőcse 1903, s. 88. Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 418.

[489] *Informatio de rebellione generosi domini (Sigismundi) Holló. In Comitatu Scepusiensi*. Pozri Béla Iványi (ed.) : *A Markusfalvi Máriássy család levéltára 1243 – 1803*, vol. 1. Lőcse 1917 s. XXXI.

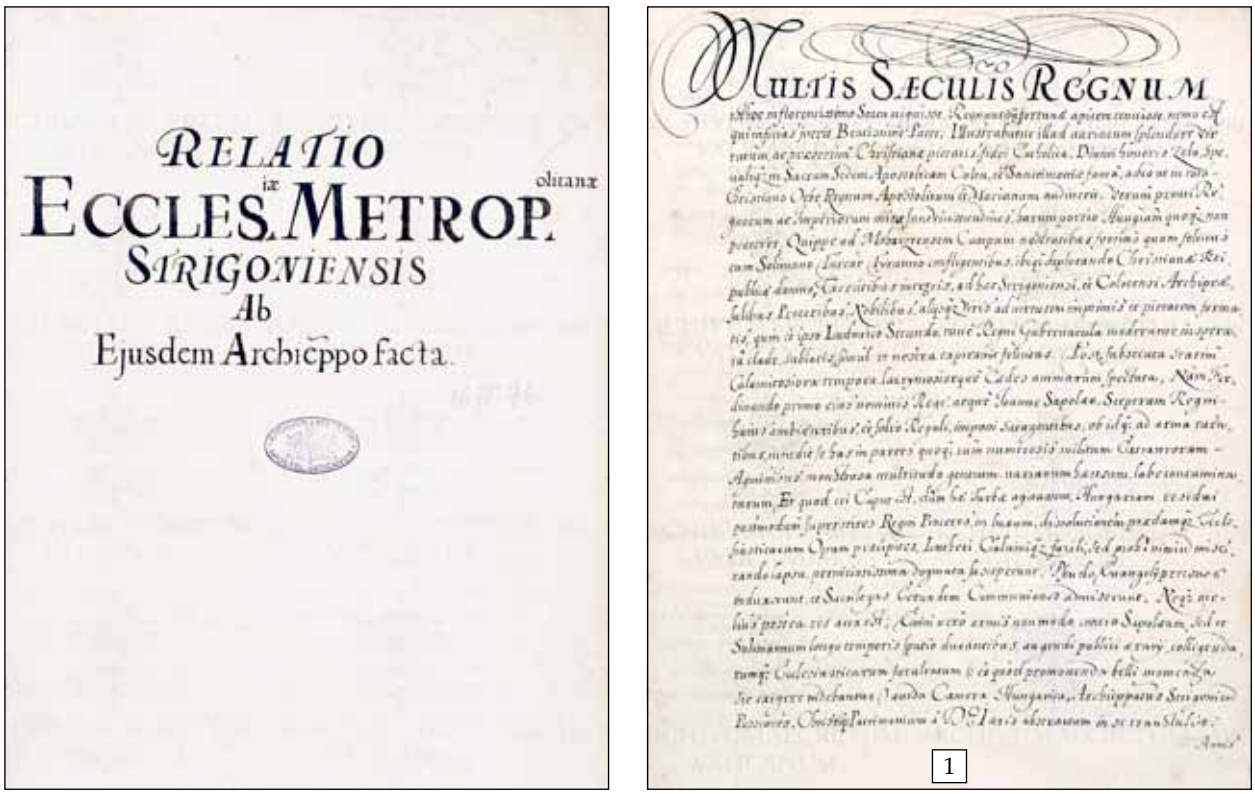
[490] *Tamže*, s. XXXIV.

[491] MOL – B, E 156, UC, fasc. 8, č. 45.

[492] Béla Iványi (ed.) : *Markusfalvi Máriássy család levéltára 1243 – 1803*, s. XXXVII.

[493] MOL – B, E 156, U et C, fasc. 10, č. 95 a. fasc 11, č. 35.

[494] *Analecta Scepusii* 4, s. 175 – 177. Juraj Báršoň si kaštieľ v Štiavniku zvolil za svoje prechodné sídlo po tom, ako bol v marci 1676 vymenovaný za jágerského biskupa, ale zakrátko zomrel. V roku 1678 dostal Štiavnik do zálohu banský podnikateľ a nájomca Smolníka Silvester Joanelli, roku 1689 ostrihomský arcibiskup Juraj Séčeni (Széchény) ho získal pre cirkev za 60 tisíc zlatých aj so všetkými poddanskými obcami a poskytol ho ako fundáciu jezuitskému kolégiu v Jágri. *Analecta Scepusii* 3, s. 162.

Obr. 99. *Prvá správa ostrihomského arcibiskupa Juraja Selepčéniho do Ríma o stave Uhorského kráľovstva z rokov 1675 – 1676.*

Vplyv niektorých tradičných rodov výrazne poklesol. Viedenská vláda podnikla energické kroky nielen proti kompromitovaným šľachticom a protestantom, ale konečne sa odhodlala definitívne zrušiť aj uhorskú autonómiu zriadením nového úradu, ktorý mal byť prevodnou pákou medzi Viedňou a stolicami.

Leopold I. jeho vytvorenie oznámil Spišskej stolici 27. februára 1673. Vo svojom liste zdôraznil, že úrad vznikol v záujme lepšieho usporiadania a riadenia vecí verejných. Okrem iného dal stolici na známosť, že gubernium, alebo kráľovské zastupiteľstvo, bude pozostávať z viditeľnej hlavy a k nej pripojenej rady určitého počtu prísediacich, sekretárov a výkonných úradníkov kancelárie a bude mať pevné sídlo na Bratislavskom hrade.[495] Za hlavu miestodržiteľského úradu alebo gubernia panovník vymenoval veľmajstra rádu nemeckých rytierov Jána Gašpara Ampringera, ktorý mal mať pri ruke 3 uhorských a 3 nemeckých radcov.

Prevaha Nemcov v novom úrade a faktické zrušenie palatinátu a stavovského snemu pobúrilo domácu šľachtu i prelátov a verejne sa začalo hovoriť, že Viedeň chce Uhorské kráľovstvo navliecť do „českých gatí". Postup Leopolda I. sa totiž dosť podobal opatreniam Ferdinanda II. v Českom kráľovstve po porážke stavovského odboja. Aby sa otupili protesty a nespokojnosť s krokmi, ktoré neboli v Uhorskom kráľovstve akceptovateľné, panovník začiatkom roka 1673 znížil portálnu daň z neúnosných 40 na 28 zlatých. Aj nový gubernátor krajiny sa snažil normalizovať pomery a v krajine zaviesť aspoň elementárny poriadok. So stolicami rokoval o výške daní, o insurekcii proti rebelom a zásobovaní vojsk, kurucom ponúkol milosť, ak zložia prísahu vernosti. Podobný sľub vernosti tiež požadoval aj od stolíc.

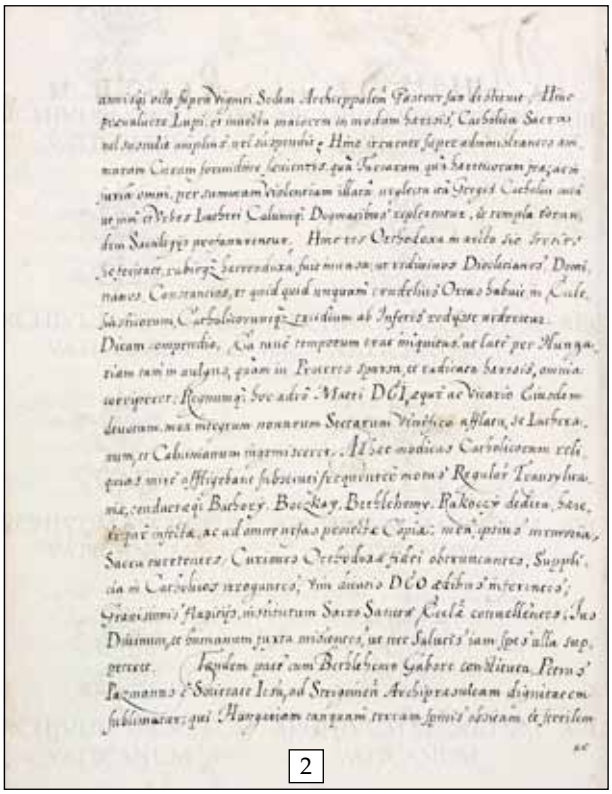
S obmedzovaním tradičnej uhorskej „slobody" zriadením gubernia, však neboli spokojní ani preláti a predovšetkým ostrihomský arcibiskup Juraj Selepčéni. Práve on bol po smrti Františka Ve-šeléniho spolu s Františkom Nádašdym vymenovaný za dočasného miestodržiteľa, do času, kým snem nezvolí nového palatína.

Aby ho Viedeň trocha uspokojila, dostal voľnú ruku pri presadzovaní rekatolizačných opatrení. Spolu s nitrianskym biskupom a predsedom uhorskej komory Leopoldom Koloničom (Kollonitsch, Kollonich) a veľkovaradínskym bisku-

[495] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 119, i. č. 78/1673.

Obr. 100. *Dobová rytina vzdelanca, diplomata a cirkevného hodnostára Juraja Selepčéniho (Pohronského).*

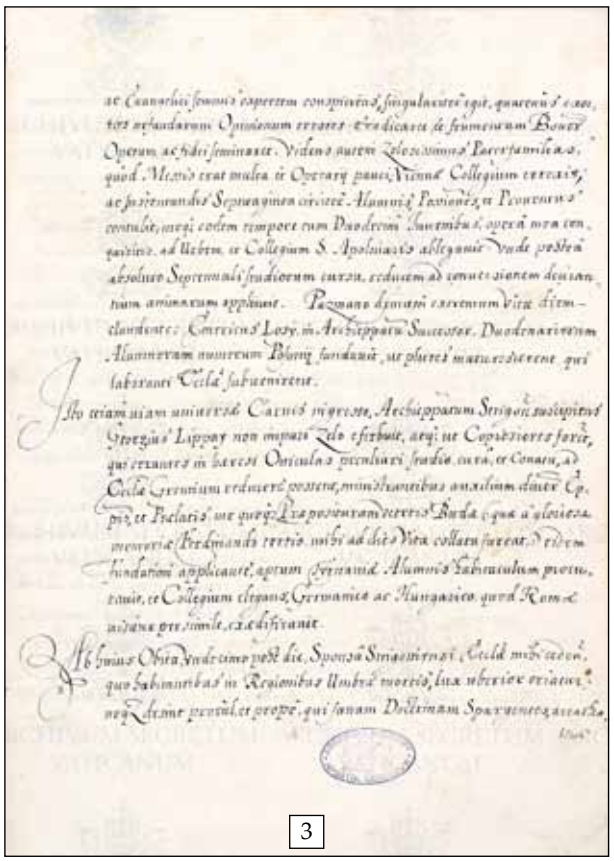
pom a spišským prepoštom Jurajom Báršoňom, zorganizoval hromadné procesy s predstaviteľmi protestantskej inteligencie. V septembri v roku 1673 boli pred mimoriadny súd povolaní dokonca evanjelickí duchovní z banských miest a ich okolia. Do Bratislavy sa dostavilo 32 luteránskych a 1 kalvínsky kňaz. Tu ich obvinili zo spojenectva s Turkami a rebelmi, z nabádania na vzburu, poškvrnenia hostií, uväznenia katolíckych duchovných a ich vydania Turkom, taktiež z uzurpácie katolíckych kostolov. Odsúdili ich na trest smrti. No panovník im udelil milosť pod podmienkou, že sa vzdajú pastoračnej aj pedagogickej činnosti a podpíšu reverz s priznaním svojho previnenia. V prípade, že tak odmietnu urobiť, musia sa z Uhorska do 30 dní vysťahovať.

No od začiatku roka 1674 sa v Bratislave pripravoval ešte väčší proces. Pred súdny tribunál, ktorému predsedal sám arcibiskup Selepčéni, sa mali dostaviť všetci protestantskí kňazi a učitelia (rektori) z dôvodov účasti na rebélii.

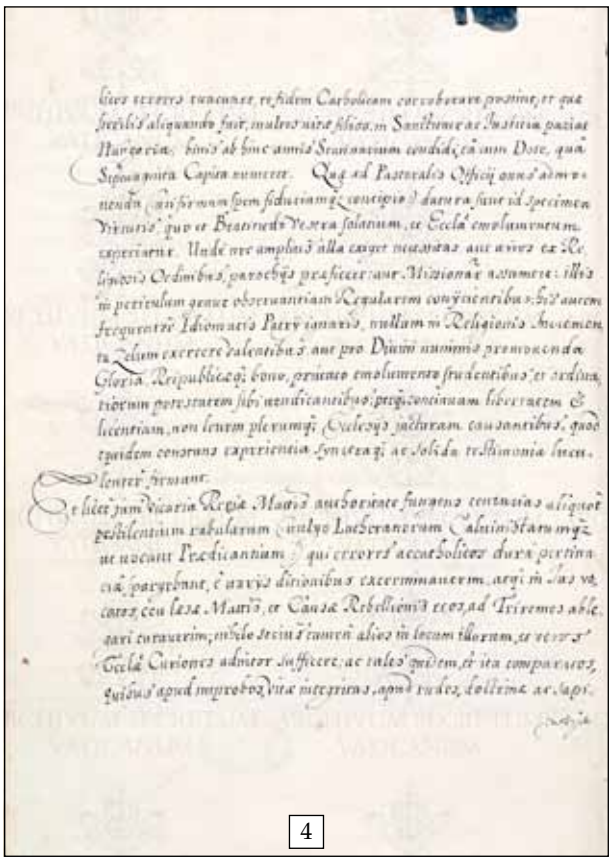
Predvolanie k mimoriadnemu súdu pre všetky duchovné osoby a učiteľov bolo na levočský mestský úrad doručené 8. februára. Do mesta sa uchýlilo viacero evanjelických kazateľov v poslednom čase vypovedaných zo svojich farností. Na zhromaždení mešťanov bolo dohodnuté, že duchovných nevydajú a poskytnú im ochranu. Vzopretie sa ústrednej moci, predvolaniu, však malo zanedlho vážne následky a mestu začal hroziť ťažký trest.

Biskup a budúci kardinál Leopold Kolonič Levočanom navrhol, že ak nechcú byť obvinení zo vzbury, musia vydať všetky kostoly, školy a fary v meste i poddanských obciach katolíkom a zakázať činnosť protestanským kazateľom a aj učiteľom vychovaným v nemeckých krajinách. Mešťania to pochopiteľne opäť odmietli s poukazom, že takýto príkaz môže vydať len panovník. Po príchode 1 000 chorvátskych vojakov s vytasenými šabľami odpor Levočanov a najmä ich žien, ktoré dňom i nocou strážili Kostol svätého Jakuba, ochabol. Za veľkého napätia a mimoriadnych bezpečnostných opatrení došlo k prevzatiu špitálskeho (františkánskeho) a farského kostola aj fary komisármi vedenými biskupom Báršoňom. Predseda Spišskej komory Otto gróf von Volckra v obave, aby nevypukla vzbura, pod hrozbou straty života a majetku v deň preberania kostolov vydal zákaz vychádzania.[496]

[496] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 424 – 425.

3

4

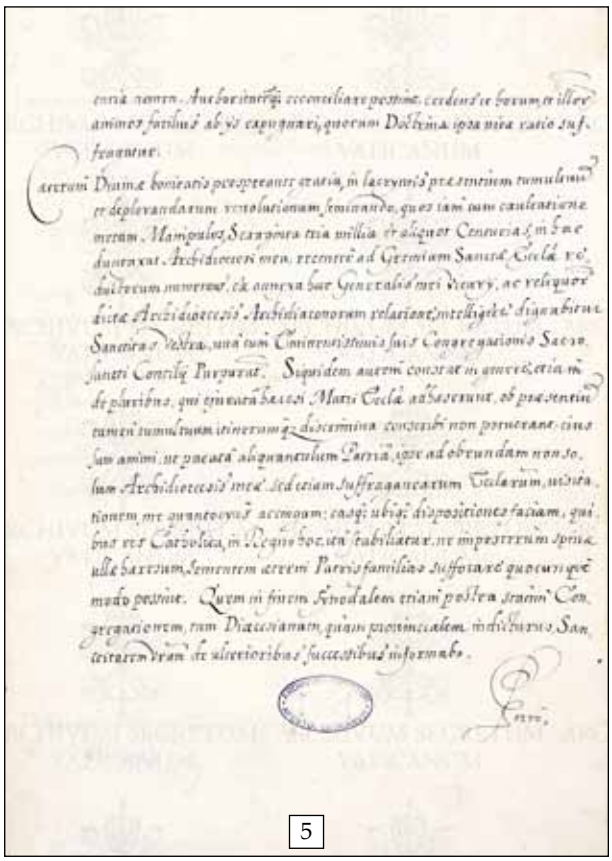
Situácia sa začala upokojovať len postupne. Levoču museli opustiť všetci evanjelickí kňazi, ktorí sa vysťahovali do Nemecka. Nasledovali učitelia a 25. septembra dostali občania príkaz povinne navštevovať katolícke bohoslužby a sväiť katolícke sviatky. Ešte nasledujúce dva roky levočskí evanjelici mávali súkromné bohoslužby v niektorých meštianskych domoch, ba organizovali si aj privátne školstvo, no v apríli 1676 na zákrok jezuitov im to mesto zakázalo. I tento zákaz sa však dlho v praxi nedarilo presadiť.[497]

Ťažko splniteľnou úlohou pre kráľovských komisárov bolo prinútiť Levočanov, aby si za richtára zvolili katolíka. Predstavenstvo mesta to jednoducho nebralo na vedomie. Na čelo mestskej samosprávy bol zvolený evanjelik, slávny Gašpar Hain. Pritom sa použili všetky možné výhovorky, že vraj medzi levočskými katolíkmi niet ani jediného mešťana a katolícki obyvatelia nie sú schopní zastávať takýto úrad. Evanjelici odmietali odporučenie, aby na čelo mesta nominovali niektorého katolíka spomedzi spišských šľachticov. Mešťania to zase odmietli s poukazom na to, že títo nemajú v meste majetok a tak im je jeho osud ľahostajný.

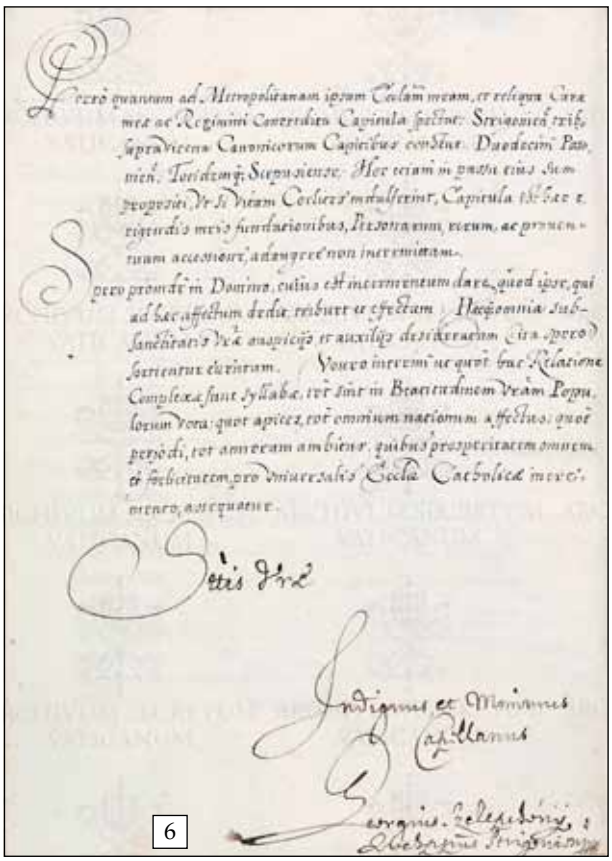
Pripomínali pritom nepriateľstvo šľachty a mesta Levoča, jej neznalosť nemeckého jazyka a mestských právnych zvyklostí a uvádzali ďalšie nevýhody takéhoto riešenia. Komisári potom ponúkli richtárovi Gašparovi Hainovi prestúpenie na katolícku vieru, výmenou za možnosť zotrvania vo funkcii, ale ten to odmietol a vzdal sa úradu. Takto sa na čele mestskej samosprávy uvoľnilo miesto pre katolíka. Kráľovský komisár Žigmund Hollo určil kandidátov na voľbu jeho nástupcu a spomedzi nich vonkajšia rada vybrala levočského tridsiatkára a poštmajstra Mateja Gandela. Hoci komisár presadil do najvyššieho úradu katolíka, medzi senátormi a aj vo vonkajšej rade v nasledujúcom období mali mať obe konfesie paritné zastúpenie a evanjelická i katolícka časť obyvateľov aj osobitných tribúnov.[498]

Takýto stav sa v Levoči udržiaval do času, kým sa jej nezmocnili kuruci Imricha Tökölihо. Zmena

[497] *Tamže*, s. 447.
[498] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 210.

5

6

vedúcich funkcionárov oslabila doposiaľ dominantný nemecký živel v samospráve. Niektorí členovia mestskej rady vymenili nemecký odev za uhorský. Kráľovský komisár Žigmund Hollo žiadal, aby s ním komunikovali v uhorskom jazyku (teda po maďarsky), keďže žijú v Uhorskom kráľovstve, to jest pod žezlom uhorských kráľov a navyše on „*nemčinu dobre neovláda*".[499]

Približne v tej istej dobe za asistencie kráľovského komisára vyslaného Spišskou komorou došlo k výmene kežmarského evanjelického richtára Žigmunda Moža (Mösza) za katolíka Jána Vitalisa. Zároveň boli aj do mestskej rady dosadení 4 katolíci.[500]

Skôr ako v meste Levoča a tým aj na celom Spiši prebiehali personálne zmeny v prospech katolíkov, v Bratislave sa začal mimoriadny súd s protestantskými kňazmi a rektormi škôl. Pred tribunál sa však dostavilo len okolo 250 z vyše 700 predvolaných. Hlavným dôkazovým materiálom boli šifrované listy Štefana Vitnédyho prešovskému richtárovi Ambrózovi Kecerovi a sedmohradskému šľachticovi Mikulášovi Betlenovi, údajne usvedčujúce evanjelických biskupov a kazateľov, že vedeli o prípravách povstania, poburovali veriacich, prejavili ochotu platiť Turkom tribút a ako píše Vitnédy v závere svojho posolstva, boli dokonca pripravení za Boha, cirkev a slobodu bojovať a mrieť a „*katolíckych psov trestať*". Medzi ďalšími dôkazmi obžalobcu svedčiacimi o velezradnej činnosti sa nachádzal aj list Daniela Klescha, evanjelického kazateľa v Spišských Vlachoch, niekoľkým iným kňazom. Väčšina obvinených využila možnosť a podpísala reverz, ale 42 odmietlo kompromis a boli odsúdení na galeje.

Zvesť o ich osude ako aj podrobnosti o zlom zaobchádzaní sa prostredníctvom tlače rýchlo rozšírili a vtedajšie evanjelické mocnosti ako napríklad Švédsko a Brandenbursko za nich u Leopolda I. intervenovali. Panovník dal však na vedomie, že neboli odsúdení pre vieru, ale pre rebéliu. Až po roku utrpenia, ktoré niektorí z nich nepreżili, sa dostali na slobodu.[501] Takmer súčasne s bratislavským mimoriadnym súdom prebiehalo podobné právne konanie aj v Spišskom Podhradí

[499] Jeromos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 435.
[500] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 505.
[501] Johann Graf von Mailáth : *Geschichte der Magyaren*, vol. 3. Regensburg 1853, s. 326 – 327.

so 41 kňazmi a diakonmi zo zálohovaných mestečiek. Aj tu ako dôkaz prípravy na vzburu poslúžili nakmä *Vitnédyho listy*. Skôr ako súd skončil, s asistenciou stovky poľských mušketierov prebrala katolícka cirkev do svojej správy všetky kostoly v 13 spišských zálohovaných mestách.

Po vynesení formálnych rozsudkov smrti obvinení kazatelia podpísali reverzy a zväčša sa vysťahovali do cudziny.[502] Bol medzi nimi aj rodák zo Spišskej Novej Vsi, farár v Spišských Vlachoch Daniel Klesch, ktorého list poslúžil ako jeden z dôkazov na bratislavskom mimoriadnom súde. Zomrel v exile v meste Jena v roku 1679. Manželky vypovedaných evanjelických duchovných spolu s deťmi mohli ešte nejakú dobu zostať, ale v októbri 1675 obdržali mestá príkaz, že v priebehu jedného mesiaca musia svojich mužov buď nasledovať, alebo prestúpiť na katolícku vieru.[503]

Krátko po skončení procesov s evanjelickými duchovnými začala znovu vzrastať aktivita kurucov. V júni 1674 ich oddiely vpadli do Zemplínskej stolice, kde vyplienili niekoľko mestečiek. Na zhromaždení v Biharskej stolici v auguste 1674 si nespokojenci za svojho hlavného vodcu zvolili Pavla Vešeléniho, synovca pred časom zomrelého palatína a hlavu tragického sprisahania, čím nadviazali ešte užšie styky s Turkami.

Mesto Košice, predstavujúce hlavný oporný bod cisárskych síl na severovýchode krajiny, postihla v tomto období veľká tragédia. Za jej strojcov boli, pochopiteľne, považovní kurucki záškodníci. Dopoludnia 22. augusta vypukol v Košiciach rozsiahly požiar a plamene zachvátili aj mestskú baštu s veľkým množstvom uskladneného pušného prachu. Nasledoval obrovský výbuch, ktorý si vyžiadal 300 ľudských životov, zrovnal so zemou viacero budov a časť mestských hradieb. Levoča aj Spišská stolica ťažko postihnutému mestu solidárne pomohli dodávkou stavebného dreva, šindľov a iného materiálu.[504]

V súvislosti s aktivitou kurucov, ale aj Turkov, generál Spankau posilňoval posádky v blízkosti hraníc s Osmanskou ríšou a Sedmohradskom. Časté presuny vojska z Liptova smerom ku Košiciam a späť a občasné táborenie spôsobovali poddaným nutné zvýšené náklady aj škody. Mimoriadne boli postihnuté obce Vyšné Repaše, Ordzovany, Nemešany, Kolinovce, Krompachy, Richnava a ďalšie.[505] Prechmaty vojska a zároveň vysoká kontribúcia a jej bezohľadné, ako to už v dejinách býva, vymáhanie zapríčinili odchod mnohých poddaných do oblastí, kde mali vyhliadky na pokojnejšiu existenciu, často aj do Poľska.

Taktiež značná časť obyvateľstva poddanských obcí Levoče opustila svoje domy a hospodárstva, čo spôsobilo mestu nemalé škody. Na mestskom úrade určili osobitných inšpektorov pre každú obec, ktorí mali ďalším útekom zabrániť.[506] Ale nielen poddaní boli vystavení mimoriadnemu tlaku v rámci plnenia kontribučných povinností. V marci 1675 pritiahlo z Košíc na Spiš 350 žoldnierov, aby u tunajších šľachticov vykonali exekúcie, keďže neodviedli predpísané kontribučné poplatky. Šľachta však peniaze rýchlo našla, lebo exekučné zákroky vojska boli mimoriadne drastické, na čo privilegovaná šľachtická pospolitosť doposiaľ nebola navyknutá.[507] Podobným spôsobom armáda vymáhala nedoplatky a zanedbané dodávky obilia od šľachty aj v nasledujúcich rokoch a cisárski dôstojníci bez ohľadu na staré šľachtické práva.

Od jesene roku 1673 viedol Leopold I. vojnu s francúzskym kráľom Ľudovítom XIV. Mnohé jednotky boli z Uhorska postupne prevelené do nemeckých krajín a oslabené oddiely už nedokázali zabrániť stále častejším vpádom kurucov. Navyše mohli počítať s podporou Francúzska aj Poľska. V apríli 1675 na zhromaždení v Biharskej stolici si nespokojenci zvolili za nového vodcu Michala Telekiho, bohatého sedmohradského magnáta a kancelára kniežaťa Apafiho. Vďaka jeho vojvodcovským schopnostiam dosiahli kuruci niekoľko významných úspechov. V lete sa im podarilo zaujať Turniansky hrad a Szadvár a na čas sa usalašili v susedstve Spišskej stolice. Menšie a mimoriadne pohyblivé jednotky využívali dokonalú znalosť prírodného prostredia a prenikali aj na Spiš, kde mali ešte mnoho tajných stúpen-

[502] Ludovicus Munyay : *Historia Ecclesiae evangelicae in Hungaria augustanae confessione addictorum in Hungaria universe praecipue vero in tredecim oppidis Scepusii*. Halberstadt 1830, s. 162 – 166.
[503] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 444.
[504] *Tamže*, s. 430 – 431.
[505] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 119, i. č. 120/1674, i. č. 214 a 215/1675.
[506] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 433.
[507] *Tamže,* s. 434.

cov. Domáci evanjelici rozdráždení prechmatmi, ktoré sa vyskytli počas rekatolizačných opatrení, sa k nim pridávali, aby si vyrovnali účty. Najmä katolícki kňazi žijúci na vidieku sa nachádzali v neustálom ohrození. Vo svojej správe pápežovi sa o situácii na Spiši a v Gemeri zmieňoval ostrihomský arcibiskup Selepčéni. Často len s nebezpečenstvom života a v prevlečení mohli navštevovať veriacich. O niečo lepšie boli pomery v mestách, kam povstalci nedokázali preniknúť.[508]

Neustále potýčky a množstvo preliatej krvi vystupňovali nenávisť medzi oboma náboženskými tábormi do takej miery, že sa začali páchať neslýchané krutosti. O charaktere zápasu, v ktorom sa miešali náboženské motívy s politickými sa zmienil aj autor *Košickej kalvínskej kroniky*:

> *„13 júla 1675 zomrel v Košiciach hornouhorský kapitán Paris von Spankau. Jeho nástupcom sa stal generál Strassoldo a po ňom sadista Cobb. Po dedinách a mestečkách 13 stolíc nechal nosiť krvavý meč, naostrený kôl a koleso ako varovanie všetkým, ktorí by paktovali s nepriateľom. V Košiciach hneď odpravil 6 zajatých kurucov, ale akým spôsobom. Jedného nechal rozštvrtiť koňmi, ostatných kat zodral z kože, opekal ich na ohni a nakoniec ich napichol na kôl. Načo kuruci podobným spôsobom zmárnili 600 nešťastných Nemcov.“*[509]

Krutého generála považovali súčasníci za zodpovedného za to, že drobná kurucká vojna, ktorá sa aj doposiaľ viedla veľmi nevyberanými prostriedkami, skĺzla do svojej najtragickejšej podoby. Vpády kurucov mali charakter náboženskej vojny a na oboch stranách sa vyskytli neslýchané krutosti. Turci ako spojenci uhorských nespokojencov sa aktívne zapojili do tohto zápasu. Začiatkom jari 1676 vyslali do Horného Uhorska podpaľačov, ktorým sa podarilo založiť rozsiahly požiar v Spišskom Štvrtku, vypáliť Lipany v Šariši a viacero ďalších obcí. Na konci mája kuruci prepadli a podpálili dedinu Granč. O niekoľko dní prepadli konvoj cisárskeho vojska pri Lučivnej, zmasakrovali niekoľkých žoldnierov, zajali jedného poručíka a zmocnili sa veľkej koristi. V nasledujúcich týždňoch sa jazdecké oddiely kurucov objavovali čoraz častejšie a prinášali obyvateľstvu skazu. V júli vyplienili Gelnicu a spálili okolie Mníška nad Hnilcom, o niekoľko dní prepadli Hrabušice a pokúsili sa podpáliť Spišskú Novú Ves. Potom prišiel na rad Štós, kde spálili viacero domov, zabili 7 a odvliekli 5 občanov a hneď nato Kubachy (Spišské Bystré).[510] Na konci augusta sa konečne zmobilizovala spišská šľachta, ktorá sa zhromaždila v Starej Lesnej, aby spolu s oddielom kráľovského vojska chránila severné časti stolice a prechody z Poľska, kadiaľ kuruci prenikali na Spiš.[511]

Represálie kurucov sa zamerali v prvom rade na katolíckych kňazov. V Strážach pod Tatrami z kostola vyvliekli rehoľníka, ktorý práve držal kázeň a odviedli ho nevedno kam. Podobne dopadol aj katolícky farár v Granči spolu s richtárom. Po týchto udalostiach kňazi poväčšine z dedín poutekali a utiahli sa do bezpečnejších miest.

V tejto situácii sa Štefan Čáki rozhodol pre obnovu hradu Richnava ležiaceho už viac ako poldruha storočia v ruinách. Dúfal, že pevnosť zabráni prenikaniu kurucov od východu do centrálnych oblastí Spišskej stolice, ale po nejakom čase práce na jeho obnove zastavil.[512] O to intenzívnejšie sa budovala moderná citadela v Košiciach, ktorá

---

[508] Ján Vencko : *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie 1941, s. 107.

[509] *Kassai kalvinista krónika 1644 – 1944*, ed.: Lajos Szabó. Kassa 1944, s. 67.
Keď bol generál Cobb zvolený za veliteľa Košíc, tento muž prísneho ducha nariadil, aby sa so vzbúrencami viac netrvalo na pokojnejších postupoch, ale aby sa zabíjali najstrašnejším spôsobom. Za tým účelom uverejnil otvorený list po všetkých dedinách: „Nariaďujeme, aby nikto, ani šľachtic, ani prostý človek, ani pánska, ani šľachtická stolica, ani jej úradníci, ani tajne, ani verejne, ani sami, ani cestou iných sa nespolčoval s rebelmi a kuruckými zlodejmi, s ničiteľmi kráľovstva, so synmi, ktorí sa pridŕžajú čertovských skutkov. Nech nik neprijíma ani ich reči, v ničom nech sa s nimi nepriatelí a nedorozumieva. Slovom, aby sa ani v najmenšej veci nezamiešali medzi nich… Ináč každý jeden bude bez milosti natiahutý na kôl, ohňom a mečom bude trestaný a bude spomínaný ako zlý príklad potomkom z pokolenia na pokolenie. Nedodržanie príkazu bude potrestané sťatím a bez odvolávania sa na kresťanské cnosti zhabú im majetky a rozrumia ich príbytky. A na to všetko prisaháme, že to dovedieme do konca na základe rezolúcie a príkazu nášho milostivého pána. Dané na cisárskom veliteľstve v Košiciach, dňa 7. októbra 1677. Gróf Fridrich Cobb, mp.“ Pozri preklad podľa Anton Sirmaj zo Sirmy : *Historické, topografické a politické poznatky stolice Zemplínskej*, trans. a ed.: Anton Semeš. Michalovce 2004, s. 321 – 322.

[510] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 448.

[511] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 119, i. č. 120/ 1674, i. č. 356/1677.

[512] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 447 – 451.

mala posilniť obranu mesta. Na jej výstavbe sa v rámci pracovnej povinnosti zúčastňovali aj poddaní zo Spiša, aj keď vzhľadom na katastrofálnu bezpečnostnú situáciu sa im neveľmi chcelo merať cestu až do Košíc. Stolica musela na citadelu zabezpečovať dodávky stavebného dreva.[513]

Koncom roka 1676 kuruckému hnutiu pomohlo ukončenie vojny Osmanskej ríše s Poľskom a kroky francúzskej diplomacie. V máji 1677 bola vo Varšave podpísaná zmluva medzi Ľudovítom XIV., sedmohradským kniežaťom Michalom Apafim a zástupcami kurucov o finančnej a vojenskej pomoci. Francúzsky kráľ prisľúbil podporovať protihabsburské hnutie sumou 100 tisíc toliarov ročne. Kuruci sa zaviazali držať aspoň 15 tisícové vojsko a podniknúť útok na Kráľovské (habsburské) Uhorsko.

Aj bez tohto záväzku sa od jari 1677 vpády kurucov množili. Len počas mesiaca apríla sa niekoľko ráz objavili na Spiši, odvliekli mnoho ľudí, viacerým obciam a mestečkám uložili výpalné. Tak napríklad Hrabušice museli zaplatiť 1 000 zlatých. Keď obyvatelia Závadky nemali prostriedky, 14. mája dedinu vypálili. Počas konania jarmoku vyplienili Krompachy a obsadili opevnený kaštieľ v Štiavniku. Následkom neistých pomerov a paralyzovaného obchodu bol na Spiši pred oneskorenou žatvou veľký nedostatok potravín, drahota a ľudí sužoval hlad. V snahe eliminovať kurucké hnutie Spišská komora na konci augusta prisľúbila peňažnú odmenu za každého zabitého kuruca a za hlavy náčelníkov ponúkala až 1 000 toliarov.[514] To však veľmi nepomáhalo, lebo v septembri 1677 sa ku kurucom pripojil 2 tisícový francúzsky zbor pod vedením plukovníka Bohama a v Ugočskej stolici uštedrili cisárskemu vojsku ťažkú porážku. Sedmohradsko ale váhalo bez zvolenia Porty oficiálne sa pripojiť k protihabsburskej kuruckofrancúzskej vojenskej výprave. Knieža Michal Apafi však povolilo Imrichovi Tökölimu len ako súkromnej osobe verbovanie dobrovoľníkov. Na konci novembra 1677 sa sedmohradské dobrovoľnícke vojsko pod jeho vedením pripojilo k hlavným kuruckým silám. Už v nasledujúcom roku dosiahol vtedy iba 21 ročný kežmarský rodák významné vojenské úspechy a stal sa kľúčovým činiteľom protihabsburského odboja.

Začiatky Tökölihо odboja

V prvých mesiacoch roka 1678 sa množili vpády menších kuruckých oddielov na Spiš. Napriek častým presunom cisárskych oddielov sa bezpečnostná situácia neustále zhoršovala. Mnohí šľachtici opustili vidiecke kúrie, kde sa už necítili bezpečne a utiahli sa za hradby, do Levoče. Vo Viedni si uvedomovali, že v habsburskom Uhorsku môže dôjsť k všeobecnému výbuchu a rozhodli sa pre zmierlivejšiu politiku. Leopold I. urobil niektoré ústupky protestantom a zvolal uhorských prelátov a magnátov do Viedne na poradu. Tí na panovníka naliehali, aby zvolal riadny snem a tak navrátil krajine ústavu. Pochopiteľne tiež žiadali znížiť dane. Kráľ prisľúbil vyhovieť ich požiadavkám, ale nič konkrétne nepodnikal. Ako gesto dobrej vôle odvolal generála Wolfganga Friedriecha Cobba a vo funkcii veliteľa Horného Uhorska ho nahradil milosrdnejším generálom Štefanom, grófom z Vrbna. Leopold I. dal Spišskej stolici túto zmenu na vedomie osobitným listom a šľachticov vyzval, aby dôsledne plnili Vrbnove úpravy.[515] Mnohí prijali túto správu s úľavou, Cobbove praktiky v predchádzajúcich 2 rokoch vyvolávali hrôzu i odpor. Ďalším krokom panovníka v záujme urovnania konfliktu bolo vydanie amnestie s prísľubom milosti pre všetkých rebelov, ktorí mu zložia prísahu vernosti a dokonca im bol ochotný vrátiť majetky.[516]

Vo vypätej situácii sa mienené kroky dvora míňali účinkom. Už v apríli 1678 početný kurucký oddiel vyplienil predmestia Bardejova, mestečko Veľký Šariš a viacero okolitých dedín. O niekoľko dní kuruci podobným spôsobom podnikli nájazd na Krompachy a Gelnicu, kde však bolo 55 nemeckých vojakov pod vedením istého poručíka. Keď stratil viac ako polovicu mužstva, kapi-

[513] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 119, i. č. 120/ 1674, i. č. 241 a 255/1676.

[514] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 452 – 453. V súvislosti s neudržateľnou situáciou v severovýchodnom Uhorsku vznikol vo Viedni elaborát generála Raimunda Montecuccoliho *L´Ungheria nell´anno 1677*, v ktorom navrhoval k rebelantstvu náchylných Uhrov čiastočne vykynožiť, vyľudnené oblasti kolonizovať cudzincami, povoliť len katolícku cirkev, postaviť viaceré pevnosti a do krajiny nakomandovať čo najväčší počet vojska.

[515] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 121, i. č. 341/1678.

[516] Anton Sirmaj zo Sirmy : *Historické, topografické a politické poznatky stolice Zemplínskej*, s. 323.

Obr. 101. *Neslávne známy habsburský generál Wolfgang Fridrich von Cobb.*

tuloval aj so zvyškom. Kuruci potom vyplienili mestečko i okolité obce.[517]

Šľachtici ťažko skúšanej Spišskej i Šarišskej stolice sa rozhodli mobilizovať, ale generál Vrbna to zakázal.[518] Mal asi obavy, že stoličné oddiely sa napokon môžu pripojiť ku kurucom. Každému šľachticovi, ale aj sedliakovi hrozil trestom smrti, ak by sa pridal k rebelom. V záujme posilnenia svojich pozícii generál nakomandoval do Levoče 200 vojakov ako stálu posádku, ktorá sa postupom času ešte rozrástla. Aby z mestských bášt hrozila kurucom podľa možností dostatočne odstrašujúca palebná sila, v nasledujúcich dňoch cisárske vojsko doviezlo z Kežmarku niekoľko diel. Prítomnosť nemeckých žoldnierov v meste však nemala zjavne veľký účinok na sebavedomie rebelov. Prostredníctvom najatého sedliaka požadovali od mesta 1 000 zlatých, v opačnom prípade hrozili vypálením predmestia, mestských majerov a mlynov. Začiatkom júla 1678 kuruci doslova zaplavili Spiš, obsadili nestrážený kaštieľ v Štiavniku, kde sa, podobne ako pred nimi bratríci, opevnili. O niekoľko dní sa generál Götz pokúsil ich odtiaľto vyhnať, ale neuspel. Až po príchode generála Vrbnu s početnými silami kuruci kaštieľ opustili.[519]

Medzitým s podporou veľkovezíra Kara Mustafu bola potlačená opozícia v Sedmohradsku namierená proti Michalovi Apafimu, do ktorej bol zapletený aj Ladislav Čáki. So snahou odpútať pozornosť od vnútorných treníc a zmierniť napätie, vyzval generála Michala Telekiho, aby s časťou sedmohradského vojska 1. mája 1678 zaútočil na habsburské Uhorsko. Francúzi Telekimu prisľúbili osobnú odmenu 1 000 zlatých za každý mesiac vedenia vojny. Sedmohradské oddiely sa spojili s kurucmi Imricha Tököliho. Keď túto pestrú zmes doplnil poľský kontingent a rôzne dobrodružné živly lákané vidinou koristi, koncom júna 1678 stála na juhovýchodných hraniciach habsburského Kráľovského Uhorska hrozivá vojenská sila, počtom ďaleko prevyšujúca rozptýlené cisárske jednotky. Teleki vyzval šľachtu hornouhorských stolíc, aby sa v boji za slobodu k nemu pripojila. Odozva bola zatiaľ mizivá, šľachta zastrašená krutovládou Cobba nejavila veľa nadšenia.[520] Kurucko-sedmohradská spoločná armáda prekročila Tisu a v priebehu júna a júla dosiahla v Zemplínskej, Abovskej, Turnianskej a Gemerskej stolici veľké úspechy. Teleki a Tököli sa zmocnili hradov Szendrö, Turna, Putnok, Slanec i Muráň zväčša takým spôsobom, že ich posádky sa dobrovoľne vzdali. Hrad Krásnu Hôrku však odmietol jej majiteľ, barón Mikuláš Andráši (Andrássy) vydať, hoci bol s Imrichom Tökölim v príbuzenskom pomere.[521]

Teleki so sedmohradským vojskom obľahol Prešov, no nemecká posádka a meštianska milícia

[517] Samuel Weber : *Bilder aus der Zipser Vergangenheit*, s. 267.
[518] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 456 – 457.
[519] *Tamže*, s. 458.
[520] *Magyarország történeti kronológiája* 2, ed.: Kálmán Benda, s. 498.
[521] *Magyarország vármegyéi és városai* : *Gömör-Kishont vármegye*, ed.: Samu Borovszky. Budapest [s.a.], s. 513.

sa ubránili. Po 18 dňoch ostreľovania mesta aj ťažkými kanónmi Teleki svoje niekoľkotisícové vojsko stiahol a v dôsledku pretrvávajúcich osobných nezhôd s Tökölim sa rozhodol pre návrat do Sedmohradska. To však mladého kežmarského grófa nevyviedlo z rovnováhy. Spoliehajúc sa na podporu slovenských poddaných na rodinných majetkoch na Spiši, Liptove a Orave chcel spoločne so Štefanom Petrócim pokračovať v ťažení. Na prelome júla a augusta táborilo niekoľko tisíc Tökölio kurucov pri Spišskej Teplici. Do tábora im z 13 zálohovaných mestečiek ako spojencom poľského kráľa vozili proviant.[522] V noci 4. augusta kuruci prenikli do Kežmarku, kam ráno prišiel aj Tököli. Dlho sa tu nezdržal, po krátkom pobyte v meste si dôkladnejšie prezrel hradné budovy a večer svoje sídlo opustil. Nepochybne na pokyn svojho veliteľa sa kuruci v meste, kde sa narodil a vyrastal, nedopustili žiadnych násilností, iba farský kostol odobrali katolíkom. Niekoľko nasledujúcich dní sa tu opäť slúžili evanjelické služby Božie. To však netrvalo dlho. Keď sa na Spiši sústredili početnejšie cisárske sily, kuruci Kežmarok opustili. Evanjelické bohoslužby opäť zakázali a mešťania museli žiadať cisárskych generálov o milosť.[523]

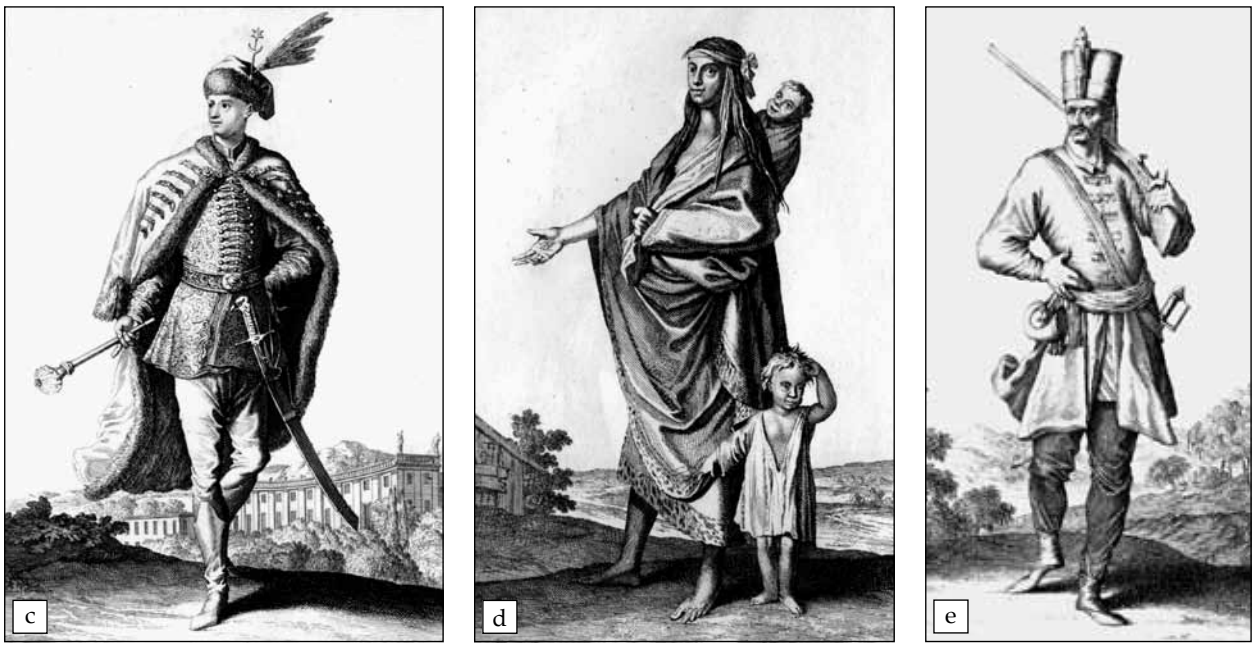
Tökölimu sa podarilo za pomerne krátky čas zhromaždiť 20 tisíc mužov a opanoval staré rodové dŕžavy – Likavu, Ružomberok i Oravu. Na sklonku septembra kurucké tlupy spestrené Poliakmi, Kozákmi, Tatármi, Švédmi, Francúzmi, Valachmi ba aj cigánmi, prešli cez Turiec a v snahe obkľúčiť banské mestá od západu sa vrhli na Bojnické panstvo patriace cisárovi vernému magnátovi Karolovi Pálfimu. Vyrabovali všetky obce aj mestečko Prievidzu, kde povraždili množstvo ľudí a ďalších odvliekli, aby ich predali Turkom. V nasledujúcich dňoch obsadili všetky banské mestá (s výnimkou Kremnice), kde sa zmocnili zásob striebra i zlata. Z ukoristeného striebra dal Tököli raziť mince s nápisom: E. *Tököli princeps. Partium Hungariae dominus* a *Ludovicus XIV. Galliae Rex. Defensor Hungariae* (*Knieža Tököli. Pán časti Uhorska* a *Ľudovít XIV. Kráľ Francúzska. Obranca Uhorska*)

Cisár Leopold I. prostredníctvom arcibiskupa Selepčéniho zisťoval za akých podmienok by Tököli pristúpil na zmierenie. Požadoval všeobecnú amnestiu, vrátenie zhabaných majetkov, voľbu palatína, znovuuvedenie ústavy, udelenie náboženskej slobody a vypovedanie jezuitov. V odpovedi zdôraznil, že keď ich dvor neprijme, banské mestá

a

b

[522] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten,* s. 508.
[523] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája,* s. 461.

Obr. 102. *Tökölihо vojsko bolo rozmanité: a) poľský hajdúch, b) goral, c) uhorský dôstojník, d) cigánka, e) janičiar.*

prepustí budínskemu pašovi. Už zakrátko sa ale vojenská situácia zmenila v neprospech kurucov. Neďaleko Handlovej im generáli Ján Henrich von Dünewald, Štefan Vrbna a Karol Pálfi uštedrili 2. novembra porážku. Kuruci vyprázdnil banské mestá a odtiahli do Sedmohradska. Smelým ťažením však mladý gróf získal rešpekt všetkých popredných činiteľov kuruckého hnutia i jeho radových bojovníkov. Preukázal nielen osobnú statočnosť, veľké vojenské nadanie, ale aj schopnosť získať podporu širokých ľudových vrstiev.

Aj na jeseň, keď sa hlavné kurucké sily sústredili na ovládnutie banských miest, menšie kurucké bandy na Spiši neustále znepokojovali cisárskych vojakov, no ešte častejšie obyčajných obyvateľov. Zajímali dobytok, kone, vozy unášali ľudí a vyžadovali za nich výkupné. Časté prepady a nebezpečenstvo na cestách paralyzovali obchod a dovoz tovarov. Mnohí roľníci prišli pri orbe o záprahy i pluhy a tak ostatní zo strachu, aby ich nepostihol podobný osud ani neobrobili svoje pozemky. To malo za následok veľkú drahotu. Už na jeseň 1678 na Spiši panoval všeobecný nedostatok. Ľuďom chýbala najmä múka, lebo aj leto bolo mimoriadne suché a v potokoch takmer žiadna voda. Mlyny, pokiaľ aj ich kuruci nezničili, nepracovali.[524]

Pravda, nie všetky biedy zapríčinili rebeli. Aj cisárski vojaci, v dobovej slovenčine labanci, spotrebovali množstvo potravín a krmovín a počas táborenia často ničili ešte nezožatú úrodu. Najväčšie škody utrpeli obyvatelia obcí ležiacich na hlavných cestách, kadiaľ sa vojsko presúvalo častejšie.[525] S príchodom zimy sa pomery trocha upokojili, s kurucmi bolo uzavreté prímerie. Generál Vrbna však prikázal rozmiestniť po mestách i dedinách posádky na zimný „kvartír". Do Kežmarku nakomandoval 700 vojakov a Levočania sa museli nasledujúce mesiace deliť o svoje skromné zásoby s takým istým počtom. Keď po Vianociach 1678 cisársky oddiel zajal v blízkosti Hrabušíc 14 kurucov, veliteľ levočskej posádky plukovník Karol Strassoldo ich nariadil vzhľadom na panujúce prímerie prepustiť.[526] Také niečo by ešte pred rokom, keď v Košiciach sídlil generál Cobb, neprichádzalo do úvahy. To naznačovalo, že nádej na urovnanie konfliktu pomocou kompromisu a vzájomných ústupkov bola celkom reálna. Práve v tom čase vo Viedni prebiehali rozhovory za účasti kuruckého poverenca aj sedmohradského

[524] *Tamže*, s. 462.
[525] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 121, i. č. 411 a 417/1678.
[526] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 463.

vyslanca, ktoré sa však po niekoľkých mesiacoch skončili neúspechom. Situácia sa pre Tökölihо nevyvíjala priaznivo. Leopold I. uzavrel 5. februára 1679 mier s Ľudovítom XIV. a Ján Sobieski odvolal Poliakov, ktorí ako dobrovoľníci vstúpili do služby Tökölihо.

O necelý mesiac sa skončilo aj prímerie v Uhorsku a opäť sa na Spiši aj v ďalších stoliciach Horného Uhorska rozhorela kurucká vojna. Cisárskym oddielom sa v priebehu apríla podarilo vyhnať kurucké posádky z hradov Divín v Novohradskej, Turňa v Turnianskej a Slanec v Abovskej stolici a vyhodili ich do vzduchu.

Strata dôležitých oporných bodov južne od Spiša však rebelov nezlomila. Od začiatku mája sa objavovali na Spiši stále častejšie. Vpády ich pohyblivých jazdeckých oddielov mali predovšetkým lúpežnícky a výpalnícky charakter. Väčšina cisárskych žoldnierov kežmarskej a levočskej posádky bola odvelená na poľné ťaženie a tak sa Spišská stolica musela znovu spoliehať predovšetkým na vlastné sily. Keďže kuruci mali veľkú početnú prevahu, stoliční ozbrojenci ich nedokázali zastaviť. Navyše medzi poddanými i zemanmi mali rebeli značný počet sympatizantov ochotných im poskytnúť cenné služby, alebo sa k nim aj pripojiť. Viacerých do ich radov zlákala vidina ľahkej koristi, či túžba po odplate. Kuruci boli populárni aj medzi mestskou mládežou, najmä v Levoči. Keď Levočania z dôvodov neustáleho nebezpečenstva organizovali mestskú stráž, mládencov do nej neprijímali, lebo im nedôverovali.[527] Panovník sa pokúsil aspoň výhražným listom vystríhať všetkých, ktorí by rebelov podporovali.[528] Ale Viedeň bola ďaleko a kuruci hneď za horami. Už v apríli pozajímali viacerých šľachticov i mešťanov a požadovali za nich výkupné. Vedenie stolice posilňovalo svoj vojenský kontingent a vyslalo ho do susedného Gemera, aby spoločnými silami bránili kuruckým nájazdom. Ale morálka niektorých vojakov nebola na potrebnej úrovni a v Gemerskej stolici spôsobili podobné škody ako kuruci.[529] Aj mesto Levoča muselo podniknúť príslušné kroky a zvýšilo počet stráží, aby vôbec bolo možné osiať polia jarinami. Na ich žold sa zaviedla osobitná daňová prirážka z obrábanej pôdy. Ani tieto opatrenia však nedokázali odvrátiť kurucké pustošenia. V máji 1679 vyplienili Hozelec, Spišský Štiavnik, Vrbov, Smižany, Betlanovce, Letanovce, Švábovce a ďalšie obce. Levočským mäsiarom zajali dobytok, ale za 100 toliarov im ho vrátili. Onedlho tiahlo viac ako 1500 kurucov okolo Levoče, odkiaľ na nich niekoľkokrát vystrelili. Pokračovali ku Kežmarku, aby sa ho nečakaným nočným útokom zmocnili. Mestská stráž sa ale nedala prekvapiť. Kuruci vedení Petrócim a Petneházim sa utáborili poblíž hradieb a predstierali, že sa ich chystajú dobyť. To Kežmarčanov dostatočne vystrašilo a začali s nimi vyjednávať. Kuruci navyše pohrozili, že vypália predmestia a tak mesto bolo ochotné zaplatiť 3 tisíc zlatých. Keďže takú sumu sa nepodarilo rýchlo zhromaždiť, dali kurucom dvoch rukojemníkov spomedzi popredných mešťanov. Do konca júna kuruci dosiahli ešte jeden úspech, keď na hraniciach Spišskej a Liptovskej stolice v lese známom pod menom Hochwald prepadli kolónu vozov, ktorú sprevádzalo 600 príslušníkov pešieho pluku markgrófa Bádenského. Nemcov rozohnali, 230 z nich zabili a zmocnili sa veľkej koristi.[530] Až príchodom početnejších cisárskych oddielov, ktoré posilnili posádky v Levoči a Kežmarku sa podarilo kurucké nájazdy obmedziť.

Chaotickú situáciu a stratu kontroly štátu nad obyvateľstvom využívali rôzni dobrodruhovia a podvodníci. Tak napríklad si dali vyhotoviť falošné pečatidlo a v mene kráľa od obyvateľstva vyberali dane. Aktivizovali sa aj jágerskí Turci, ktorí vyzývali obce, aby im odviedli poplatky, čím si zabezpečia pokoj. Mestečko Štós, ležiace v dosahu tureckej moci, prejavilo úmysel o dohodu.[531] Vpády kurucov a odvetné akcie nemeckého vojska a spišskej domobrany na sklonku leta paralyzovala morová epidémia. Od jari 1679 sa mor rozšíril z Viedne na Žitný Ostrov a do Bratislavy. Istú dobu sa uvažovalo dočasne premiestniť zasadanie guberniálnej rady do Kežmarku, ale mor už v auguste zasiahol Prešov. Pod zámienkou vyhnúť sa morovej nákaze sa z Bratislavy vzdialil aj gubernátor Ján Gašpar Ampringer. Svojvoľne odišiel do

[527] *Tamže*, s. 465.
[528] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 121, i. č. 455/1679.
[529] *Tamže*, i. č. 482/1679.
[530] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 466.
[531] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 121, i. č. 476/1679.

Francúzska, zanechajúc svoju funkciu neobsadenú. Bol to skôr útek od neriešiteľných problémov ako dobrovoľný odchod z funkcie. Cisára Leopolda I. to mimoriadne pobúrilo.[532] V septembri už mor zúril aj na Spiši, zasiahol Spišské Podhradie, kde si vyžiadal 1500 životov. V Levoči nákaze podľahlo 400 ľudí. Epidémia citeľne postihla Kežmarok, Vrbov, Spišskú Sobotu i Veľkú.[533]

V januári 1680 si kuruci na zhromaždení v Hajdúszoboszló na čelo svojho hnutia zvolili Imricha Tököliho, ktorý sa snažil obmedziť závislosť na Sedmohradsku a radšej utužoval spojenectvo s Turkami. Nevyhýbal sa ani kompromisu s Viedňou, kde už prehodnotili dovtedajšiu chybnú politiku voči Uhorsku. Okrem politických a náboženských požiadaviek nastolil aj otázku vrátenia všetkých majetkov, ich reálna hodnota prevyšovala 200 tisíc zlatých.[534]

Vo februári bolo uzavreté prímerie a niekoľko týždňov sa vyjednávalo. Na Spiši bolo zatiaľ umiestnených 1 000 nemeckých jazdcov na zimný pobyt. Často sa po stolici presúvali a páchali veľa škôd. Obyvateľom chudobnej dedinky Torysky patriacej Levoči odohnali 100 kusov dobytka. Keď po mesiaci odtiahli, prišiel generál Aeneas Caprara s 5 tisíc pešími žoldniermi a zostal tu do začiatku mája. Po ich odchode zostala na Spiši len 100 členná posádka v Levoči. Ako poznamenal do svojej kroniky Gašpar Hain:

> *„úbohá Spišská stolica konečne zostala bez cudzích vojakov, ktorí tu všetko, čo našli, zožrali".*

V polovici mája obe strany porušili prímerie a opäť vypukli boje. Veľké množstvo kurucov zaplavilo Spiš a vydrancujúc celé oblasti odtiahli s bohatou korisťou do Liptovskej stolice. Odtiaľ pokračovali v ťažení cez Turiec a Trenčín do Sliezska a na Moravu. Jednému oddielu sa dokonca v Richnave podarilo zajať spišského dedičného župana Štefana Čákiho aj s manželkou. Vykúpili sa za 200 dukátov a 4 sudy vína. V nasledujúcich týždňoch sa cez Spiš presúvali raz kurucké, inokedy cisárske jednotky a obyvateľstvo od oboch strán trpelo škody. Niektoré skupiny kurucov sa vyhýbali boju s labancami a sústredili sa predovšetkým na zajímanie dobytka i ľudí. So zajatými narábali veľmi kruto, aby rýchlo získali výkupné. Tak napríklad poprednému kežmarskému mešťanovi Zábrockému zoťali hlavu a tak prinútili Kežmarčanov za ostatných zajatých spoluobčanov zložiť 4 tisíc zlatých a 10 balov súkna. Začiatkom augusta tiahol cez Liptov na východ asi 3 tisícový kurucký húf obťažkaný korisťou získanou v Sliezsku. V Spišskej Belej i v Spišskej Novej Vsi, ale aj v ďalších sídlach narobili veľké škody. Tököli sa od lúpiacich kurucov snažil dištancovať a popieral, že konajú na jeho príkaz. Ešte v prvej polovici augusta pritiahol na Spiš sprevádzaný 6 tisícovým zborom a 500 Turkami a snažil sa zjednať poriadok. Pri Ľubici sa mu podarilo rozprášiť bandu rabujúcich kurucov. Ich vodcu menom Greško dal popraviť.[535]

Podľa predstáv Imricha Tököliho sa kurucké hnutie malo transformovať a nadobudnúť civilizovanejší charakter, aby ho akceptovali čo najširšie vrstvy obyvateľstva, bez ohľadu na náboženské alebo spoločenské rozdiely. Stúpenci Tököliho sa zaväzovali, že svojho vodcu nezradia ani v nešťastí a potvrdili to prísahou. Nemal sa robiť žiadny rozdiel v náboženstve. Jednotlivcov mala spájať vzájomná láska. Boli prijaté aj disciplinárne zásady: Bohorúhači mali byť potrestaní, chrámy ktoréhokoľvek náboženstva, bane a mlyny mali zostať nedotknuté. Kto by sa priečil týmto zásadám alebo by zneužil vojenské zástavy, mal zaplatiť stratou hlavy. Záverečným heslom bolo:

> *„Nech prestane zbojníčenie, nech sa nahradia škody a navráti sa česť postihnutým. Nech povstanú všetci s výnimkou nevládnych, ktorí sa môžu preukázať svedectvom stolice."*[536]

Doposiaľ prevažne lúpežný ráz kuruckého odboja, v ktorom dominovala odplata katolíkom, sa mal radikálne zmeniť. Tökölihu snahou totiž to bolo pritiahnuť na stranu odboja čo najširšie vrstvy, ale najmä katolíckych magnátov. Zaoberal sa tiež myšlienkou získať ruku Heleny Zrín-

[532] Anton Sirmaj zo Sirmy : *Historické, topografické a politické poznatky stolice Zemplínskej*, s. 324.
[533] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 466.
[534] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 511.
[535] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 471 – 472.
[536] Anton Sirmaj zo Sirmy : *Historické, topografické a politické poznatky stolice Zemplínskej*, s. 325.

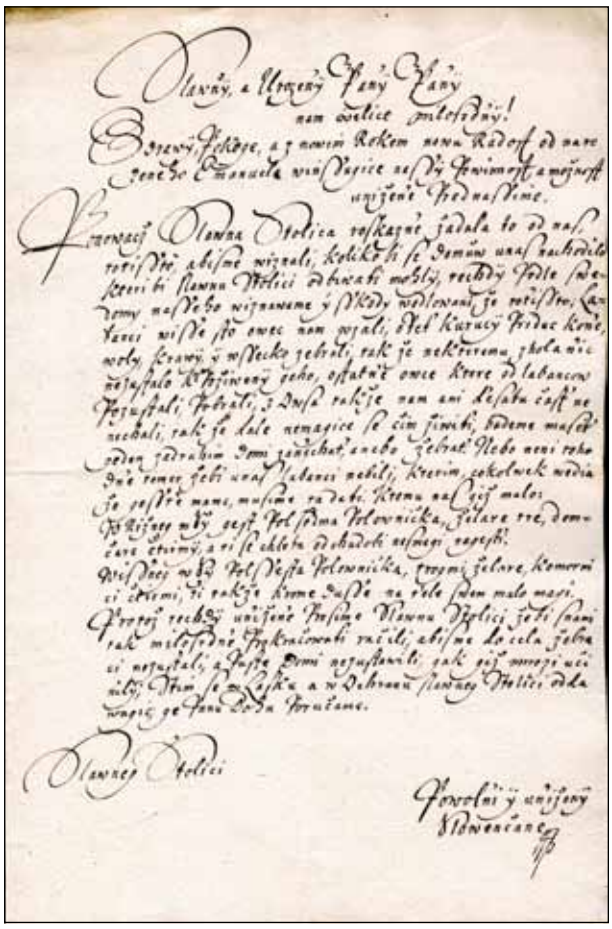
skej, vdovy po Františkovi I. Rákocim. Rozsiahle majetky, nepochybne najväčšie v celom Uhorsku, ktorými disponovala, by vytvorili dôležitú hospodársku základňu odboja, čo by Tökölihо zbavilo od problematickej závislosti na zahraničnej pomoci. Jeho plány komplikovala skutočnosť, že Helena Zrínska bola prísnou katolíčkou, čo mohlo od Tökölihо odvrátiť niektorých prívržencov z protestantského tábora. Ešte väčšiu prekážku predstavovala Zrínskej svokra Žofia Bátoryová, tá však 14. júna 1680 zomrela, čím sa uvoľnila cesta k manželskému zväzku katolíčky s vodcom protestantského odboja. Sobáš však bolo treba ešte na nejaký čas odložiť.

Tökölihо snaha zlepšiť disciplínu v povstaleckom vojsku sa poväčšine minula účinkom. Oddiely zložené z domácich nespokojencov, hajdúchov, doplnené Turkami, Tatármi a rozmnožené o živly túžiace najmä po koristi, navyše opierajúce sa o svoje autonómne postavenie na veľkom priestore nebolo prakticky možné regulovať. A tak lúpeže i vraždenie najmä katolíckych duchovných a rehoľníkov pokračovali i naďalej, napriek príležitostným zásahom samotného vodcu povstania.

Po príchode Tökölihо s početnými oddielmi na Spiš otvoril Kežmarok kurucom brány a ich vodcovi obyvateľstvo zložilo prísahu vernosti. Symbolická, len 50 členná nemecká posádka, sa vzdala. Po obsadení Kežmarku a kežmarského hradu (16. augusta 1680) odišiel Tököli do Ľubice. Odtiaľ poslal Levoči list, v ktorom žiadal, aby mesto poslalo k nemu svojich zástupcov s plnou mocou na rokovanie o pripojení sa k povstaniu. Pre prípad, že by Levočania odmietli spoluprácu, pohrozil im ohňom a mečom. Skôr než mesto zaujalo stanovisko, pritiahol k Levoči s celým vojskom, ktoré zaujalo bojové postavenie od Novoveskej až po Hrhovskú cestu, kde úplne zničilo nezožaté jariny. Na spoločnej schôdzi mestskej rady, volenej obce, prizvaných mešťanov a spišskej šľachty, ktorá sa v hojnom počte uchýlila pred povstalcami do Levoče, veliteľ cisárskej posádky v Levoči Hans Carl (19. augusta) žiadal zachovať vernosť cisárovi a zdôrazňoval, že povstalcov sa netreba báť. Zástupcovia meštianstva navrhli, aby v prípade, že Tököli pošle svojich vyslancov, boli slušne prijatí, prípadne pohostení a obdarovaní. Veliteľ posádky to striktne zamietol a zhromaždenie upozornil, že povstalci i samotný Tököli nie sú takým nepriateľom, ktorý by si zaslúžil úctu, ale obyčajní rebelanti a treba s nimi jednať ako s neposlušnou zberbou. To sa ale levočským mešťanom nepáčilo, uprednostňovali pragmatický prístup, veď na rozdiel od žoldnierov v hre boli aj ich rodiny, domy a majetky. Meštianstvo však ochotne nastúpilo do zbrane na obranu mesta. Skôr než Tököli niečo podnikol, veliteľ cisárskej posádky v Levoči dal príkaz trúbiť a strieľať ako na oslavu víťazstva, čím chcel zvýšiť bojovú náladu obrancov mesta, najmä mladíkov zhromaždených na námestí, kde sa rozdávalo i víno.

Proti vôli meštianstva Hans Carl odbil aj Tökölihо trubača a poslov, ktorým pohrozil, že ak sa ešte raz priblížia k hradbám, dá ich zastreliť. Keď kuruci po odmietnutí vyjednávania vypálili majere nachádzajúce sa pred hradbami a poškodili vodovodné potrubia, nespokojnosť v meste ešte vzrástla. Mešťania kritizovali veliteľa nemeckej posádky a niektorí verejne dali najavo svoje sympatie k Imrichovi Tökölimu. Napríklad sklenár Martin Karich na námestí pred viacerými mešťanmi prehlásil, že Tököli dá mestu náboženskú slobodu a treba s ním držať. Dostal sa za to do väzenia. Viaceré ženy prehlásili, že komandanta Carla – ak príde na ich ulicu – ukameňujú. Napätie po niekoľkých incidentoch rástlo. Veliteľ obviňoval mešťanov zo zrady. Pri ostrej výmene názorov medzi richtárom a Hansom Carlom sa rozletel po meste chýr, že Carl napadol richtára. Za štvrť hodiny dobehlo na námestie okolo sto ozbrojených mešťanov, ktorí žiadali prepustiť z väzenia Martina Karicha. Na námestí sa zhŕklo i množstvo žien a detí a prepukla otvorená vzbura. Najviac sa búrili ženy. Za pôvodcu všetkého zla označili správcu fary jezuitu Pauerfeindta, ktorého chceli prepadnúť v dome veľkoobchodníka Šimona Dankischa, kde bol ubytovaný, ale útoku sa podarilo zabrániť. Vzbúrení mešťania žiadali vyhnať jezuitov z mesta a zavolať naspäť evanjelických kňazov. Dvoch jezuitov, ktorí vyšli z fary napadli a zranili kameňmi.

Tököli sa o levočskej vzbure hneď dozvedel a zaiste ju prijal s veľkým uspokojením. Hneď na druhý deň upustil od obliehania mesta a po podpálení ďalších objektov, nachádzajúcich sa v predmestiach, jeho vojsko spolu s tureckým oddielom odtiahlo smerom na Spišskú Novú Ves. Po odchode kurucov prišli do Levoče viacerí jeho prívrženci, ktorí sa usilovali mešťanov presvedčiť, že vodca povstania nemal nikdy v úmysle poškodiť mesto a je mu veľmi ľúto škôd spôsobených jeho vojskom, ktoré bolo rozhorčené, keď sa Levoča zachovala k nemu nepriateľsky. Túto povstaleckú propagandu ale narušali lupičské oddiely vydávajúce sa za kurucov, ktoré začali plieniť polia, prepadávať žencov, odháňať dobytok. Sympatie k povstalcom v Levoči na čas zmrazil i súd nad účastníkmi vzbury. 1. septembra 1680 neočakávane prišiel do Levoče generál Aeneas von Caprara. Do mesta vtiahol s 200 pe-

Obr. 103. *Slovenská sťažnosť obce Slovinky z roku 1685 na predchádzajúce výčiny kurucov a labancov.*

šiakmi a pred hradbami rozmiestnil 500 jazdcov.

Hneď po príchode zahájil rozsiahle vyšetrovanie. Po výsluchu mnohých obyvateľov, dal 2. septembra Martina Karicha, ktorý bol označený za vodcu vzbury, verejne na námestí pri klietke hanby sťať.[537] Štyria ďalší mešťania sa vyhli podobnému osudu len tak, že prestúpili na katolícku vieru. Telesné tresty a väzenie postihli aj 7 žien. Jeden účastník vzbury bol navždy vypovedaný z mesta, ale keď sa stal katolíkom, mohol sa po roku do mesta vrátiť. Levočania uspokojili generála niekoľkými darmi a 4 sudmi vína. Generál Caprara predvolal aj zástupcov mesta Kežmarok, aby vysvetlili prečo sa spolčili s rebelmi a uväznili nemeckého veliteľa. Po pacifikovaní Levoče a doplnení tunajšej cisárskej posádky pokračoval Caprarov zbor v ceste ku Košiciam. Zo Spiša si odviezol značné potravinové zásoby, navyše keď jeho vojaci táborili pod Braniskom, vyplienili a z väčšej časti vypálili obec Granč. Podobne si o niekoľko dní počínala iná skupina nemeckých žoldnierov v Klčove a okolí, na ich plienenie doplatili aj Bystrany aj ďalšie obce.

V novembri bolo v Jelšave podpísané prímerie medzi kurucmi a poverencami cisára. Tököli vydal príkaz, aby sa všetky jeho vojská stiahli do zimovísk v Berežskej, Satmárskej a Užskej stolici. A tak väčšina kuruckých oddielov Spiš opustila. Stiahli sa aj cisárski žoldnieri, s výnimkou posádok v Levoči a Kežmarku, kam za trest bol odvelený 1 000 členný Zrínskeho regiment. Sťažnosti občanov nemali veľký zmysel, ale keď vypukla vzbura nemeckých vojakov v pevnosti Satmár, väčšina nemeckej posádky Kežmarok opustila. Keď sa o niekoľko mesiacov vracali so 72 zaistenými a na smrť odsúdenými vzbúrencami, 16 z nich obesili na levočských šibeniciach, kde na výstrahu ostatným viseli 10 týždňov.

Spišská stolica bola na prahu prichádzajúcej zimy na mnohých miestach poznačená vyčínaním vojsk jednej i druhej strany a zbavená väčšiny potravinových zásob. Obyvateľstvo často ani nedokázalo zasiať oziminy pre neustále nebezpečenstvo aj pre odohnaný alebo zabavený záprah.[538]

Leopold I. v dôsledku vojnovej hrozby z Francúzska aj Osmanskej ríše, ktorá práve ukončila konflikt s Moskovskou ríšou, sa usiloval upokojiť pomery v Uhorsku. Na 28. apríla 1681 zvolal po 19 rokoch do Šoprone snem. Panovník signalizoval ochotu prinavrátiť krajine autonómiu a obnoviť náboženskú slobodu. Jedným z prvých krokov snemu preto bolo zrušenie guberniálnej správy, obnovenie palatínskeho úradu, potvrdenie šľachtických výsad a regulácia nemeckého vojska v krajine. Snem opäť prijal rozvrh verejných prác na protitureckých pevnostiach pre jednotlivé stolice, no Spišská nebola do neho zahrnutá vzhľadom na kurucké ohrozenie. Stavy za palatína zvolili Pavla Esterháziho, ktorý bol prívržencom Habsburgovcov a katolíkom, ale prostredníctvom Evy Tökölliovej, ktorú si v najbližšej dobe mal vziať za manželku, mal byť zakrátko s vodcom kurucov v rodinnom vzťahu. Očakávalo sa, že bude môcť dosiahnuť prijateľný kompromis. Na snemových rokovaniach odzneli sťažnosti na obyvateľov miest poľského zálohu a Poliakov,

[537] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 217 – 219.
[538] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 478 – 479.

ktorí podnikli vpády do pohraničných oblastí Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej i Užskej stolice, kde sa dopustili mnohých zločinov. V snemovom memoriáli sa spomínajú zabitia, plienenia, zajímanie dobytka, odvliekanie ľudí a ďalšie prečiny. V Šarišskej stolici takto spustošili viaceré dediny patriace k hradu Plaveč.

Do memoriálu boli zakomponované aj konkrétne sťažnosti Spišskej stolice. Šľachtici, ktorí mali domy v mestách poľského zálohu si užili od ich obyvateľov veľa neprávosti, dokonca aj útoky na svoju osobu. Ešte agresívnejšie sa správali ku svojim susedom. Podolínčania sa dopustili násilností na obyvateľoch Toporca, Lomničky a ďalších spišských obcí v údolí Popradu. Odohnali im dobytok, zajali vozy, porušili hranice a privlastnili si niektoré pozemky. Podobné útoky si užil poddaný ľud žijúci v Markušovciach od obyvateľov Spišskej Novej Vsi. Dediny Horvát-Stančičovcov a Paločajovcov (Palochay) ležiace na hraniciach, znepokojovali poľskí poddaní zo susedných panstiev Čorštin (Czorsztyn) a Nový Targ (Nowy Targ). Pravda, nielen na Spiši a poľskej hranici, ale aj v iných pohraničných oblastiach Uhorska dochádzalo v búrlivých časoch predchádzajúcich šopronskému snemovaniu k podobným javom.[539] Vzhľadom na neustále rozpory s mestami poľského zálohu, kaločský arcibiskup Juraj Séčeni navrhol opäť sa začať zaoberať otázkou ich vykúpenia. Zákon dokonca určil komisárov, ktorí po skončení snemu mali začať vyjednávať s Poľskom. Za jej člena boli predbežne menovaní aj levočský a košický richtár.[540]

Najzložitejšie rokovania prebiehali o náboženskej otázke. Protestanti síce tvorili iba jednu pätinu zo všetkých snemových vyslancov, čo im nedávalo veľké nádeje na presadenie svojich požiadaviek rokovaním, ale mali veľkú oporu v kurucoch ovládajúcich časť krajiny na severovýchode a v osobe Imricha Tökölihо.[541] Vodca kurucov sa síce osobne na snem nedostavil, i keď bol pozvaný. Jeho list, ktorý poslal z tábora vo Veľkých Kapušanoch 7. mája 1681 novozvolenému palatínovi Pavlovi Esterházimu a snemu posilnil sebavedomie protestantov. Aj on priznal, že ho smutný stav krajiny a jej pustošenie veľmi zarmucuje. Zároveň stavy povzbudil, aby dosiahli opätovné potvrdenie slobôd, no najviac mu na srdci v tej dobe ležala evanjelická viera.[542] O nejaký čas sa ukázalo, že v záujme svojich osobných cieľov ju bol ochotný zanechať. Zatiaľ pokračovali zložité rokovania prerušované podávaním obvyklých sťažností a replík. Evanjelici predložili dlhý zoznam kostolov a škôl na území 26 stolíc, ktoré im od roku 1647 boli odňaté. Sťažnosťami evanjelických stavov počas búrlivých diskusií bol údajne veľmi prekvapený aj dvorský kancelár slobodný pán von Hocher, ktorý sa vyslovil, že je obdivuhodné vydržať toľké trápenia 10 dní a nie celých 10 rokov.[543] Katolícke stavy však odpovedali, že všetci magnáti sa vrátili späť do lona katolíckej cirkvi a preto aj kostoly a školy boli rekatolizované. Okrem toho uvádzali mnoho prípadov ako sa vodí katolíckej cirkvi tam, kde siaha Tökölihо alebo turecká moc. Napokon snem prijal zákonné články 25. a 26. ktoré potvrdili náboženskú slobodu, no protestanti dostali okrem slobodných kráľovských miest v 11 stoliciach po 2 kostoly. Niekde si dokázali vymôcť ešte užívanie ďalších kostolov nad rámec zákona. Na Spiši si mohli zriadiť modlitebne v Kežmarku a Levoči a vrátili im chrámy v Toporci a Hrhove. Takýto kompromis však neuspokojil ani katolíkov ani protestantov a ešte pred rozpustením snemu sa ozývali vážne výhrady oboch strán. Aj od levočského kronikára Gašpara Haina sa dostalo výčitiek i samotnému cisárovi, lebo vraj podpísal všetko, čo mu *pápeženci* podstrčili.[544]

Ešte v dobe, keď sa len rokovania snemu rozbiehali, Tökölihо splnomocnenec Štefan Gécy dňa 20. mája 1681 oznámil generálovi Aeneasovi Caprarovi v Levoči, že v priebehu 6 týždňov bude

[539] Stephanus Katona : *Historia critica regum Hungariae*, tomulus XV. ordine XXXIV. Budae 1804, 517 – 522.
[540] *Corpus iuris Hungarici* 2, s. 60, art. 24/1681.
[541] Na snem prišlo 22 prelátov, 48 grófov a barónov, 16 členov kráľovskej súdnej tabule, ktorí tvorili hornú snemovňu. Medzi nimi bol jeden kalvín a 6 evanjelikov. V dolnej tabuli bolo 18 zástupcov opátstiev a jezuitských kolégií, 62 vyslancov stolíc a 55 vyslancov miest a 28 ďalších. Spomedzi zástupcov stolíc bolo 13 kalvínov a 14 evanjelikov, z miest prišli 2 kalvíni a 16 evanjelikov. Pozri Mihály Zsilinszky : *Magyar országgyűlések vállásügyi tárgyalásai*, vol. 3. Budapest 1893, s. 410 – 418. Levočským evanjelikom sa napokon podarilo presadiť jedného svojho zástupcu. Pozri Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 481.
[542] Mihály Zsilinszky : *Magyar országgyűlések vállásügyi tárgyalásai* 3, s. 435: „…melyben a mi vallasunk, evangelica Religiónk, nekünk mindenek felett legelsö."
[543] Hermann Ignaz Bidermann : *Geschichte der Österreichischen Gesammt-Staats-Idee*, vol. 1. Insbruck 1867, s. 167.
[544] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 488.
[545] Georgius Pray : *Epistolae procerum regni Hungariae*, vol. 3. Posonii 1806, s. 473 – 474.

vypovedané prímerie a obnovia sa boje. Caprara túto skutočnosť v nasledujúcich dňoch oznámil hornouhorským stoliciam a pripomenul, že cisárske vojsko prímerie prísne zachovávalo a nebolo príčinou jeho porušenia. Zdôraznil, že zrušenie prímeria prišlo v čase, keď len začína rokovať snem, do ktorého všetci vkladajú nádej, že situácia v Uhorsku sa upokojí. Stolice vyzval, aby zachovali vernosť panovníkovi.[545] V tom istom čase budínsky paša oznámil Tökölimu, že z Istanbulu sa už vrátil novohradský Mehmed Aga, ktorý sultánovi doručil Tököliho list a doniesol odpoveď, že Mohamed IV. ho berie aj s jeho prívržencami pod svoju ochranu.[546]

Sultán 19. júla 1681 nariadil sedmohradskému kniežaťu Michalovi I. Apafimu vojensky podporovať povstalcov. *Uhorskému národu,* ako sa píše v sultánovom príkaze:

> *„Nemci vyplienili vlasť, zaujali všetky hrady a preto tento uhorský národ chce pod krídla našej skvostnej moci skloniť svoju hlavu. My však chceme pomôcť v dlhotrvajúcom smutnom položení a opustenosti tomuto národu a na jeho žiadosť ho oslobodiť od nemeckého jarma."*

„Nezištná pomoc úbohému uhorskému národu" mal byť hlavným motívom rozkazu sultána Mohameda Apafimu, aby všetkými silami podporoval kurucký odboj. Spolu so sedmohradskými šíkmi sa na pomoc Uhorsku mali vypraviť aj 2 moldavské zbory a paša Silistrie s 13 tisíc pešími janičiarmi a až 70 tisíc jazdcami.[547] Je treba zdôrazniť, že mandát tureckého sultána mal propagandistický charakter a počty vojenskej moci pašu boli značne navýšené, ale postoj Porty voči udalostiam v Uhorsku a jednoznačný príklon na stranu Tököliho bol znamením aj pokynom pre ostatných osmanských pohraničných veliteľov na zvýšenú aktivitu. Na druhej strane na pozadí mandátu Mohameda IV. Apafimu môžeme tušiť úmysel Porty živiť konflikt v habsburskom Uhorsku a nedopustiť zmierenie Tököliho s cisárom. Turci, pod kepienkom pomocníka, či dokonca osloboditeľa ujarmeného uhorského národa prebrali iniciatívu už v druhej polovici roka 1681. Nielen pre obyvateľstvo Spišskej stolice to malo tragické dôsledky.

Spiš za Tökölihо povstania

Spojenectvom Turkov s kurucmi sa začala ďalšia a nepochybne najtragickejšia etapa Tököliho odboja, počas ktorej bolo do bojov, drancovania a zmätkov uvrhnuté celé slovenské územie, osud Habsburskej ríše a tým aj európskeho *Occidentu* (Západu) visel doslova na vlásku.

Už v máji začali na územie Spiša prenikať rôzne polovojenské lúpežnícke zoskupenia, pôsobiace v osmanských službách, známe pod označením martalovci.* Špecializovali sa najmä na únosy ľudí, aby ich potom predali do otroctva. Predovšetkým v južných častiach Spišskej stolice sa im podarilo zajať značný počet obyvateľov. Nepohŕdali však ani lúpežou. Ich nájazdy sa stali tak neznesiteľnými, že mestečko Štós sa opäť poddalo Turkom, aby si od nich zabezpečilo pokoj.

Boje kurucov a labancov opäť vzplanuli až v júli, no v rámci posilňovania cisárskych posádok na východe ešte pred obnovením nepriateľstva tiahli cez Spiš početné zbory nemeckého vojska a spolu s nimi húfy žien aj detí. V Levoči ich dlhšiu dobu zostalo asi 2 500 a mešťanom spôsobili veľa nepríjemností. Kronikár Gašpar Hain ich nazval darebáckou zberbou. V lete sa už objavovali kurucké oddiely, či skôr polovojenské bandy, keďže ich hlavnou činnosťou bola lúpež.[548] Jedna asi 3 tisícová skupina vracajúca sa zo Sliezska prepadla a vyplienila pohraničný hrad Nedecu, ktorý mal v zálohu nájomca Smolníka a verný prívrženec Habsburgovcov Silvester Joanelli. Počas pochodu cez celý Spiš od Nedece k Rožňave narobili kuruci obyvateľstvu veľké škody. V tomto období kuruci častejšie využívali cestu zo severného Spiša cez Nový Targ a odtiaľ na Oravu alebo do Sliezska, keďže Poľsko kurucov podporovalo.[549]

Tököliho záujmom bolo zaraziť lúpeže pod kuruckými zástavami a začiatkom augusta 1681 poslal stoliciam listy, aby bez obáv proti nim zakročili silou. Iniciatívy sa ako prví chopili poddaní,

---

[546] *Tamže*, s. 477 – 478.

[547] Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), ústredný archív rodu Pálfi: Armarium V. lad. 7, fasc. 5.

* Levočský kronikár martalovcov označuje slovom *pribék* (pozn. autora).

[548] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája,* s. 482 – 483.

[549] Endre Friedreich : A Thököly- kor az egykori piarista kronikákban, in: *Századok*, roč. 68, 1934, s. 100.

Mapa 3. *Uhorské kráľovstvo v časoch stavovských povstaní od roku 1604 do roku 1683.*

v Jamníku zabili 6, v Nálepkove (Vondrišel) zajali 10 kurucov. Z poverenia Tökölího prišiel vyčistiť Spiš kapitán Šuhajda s niekoľkými oddielmi. Jeho vojaci lúpežnícke kurucké tlupy rozohnali a viacerých postínali.

Na konci augusta sa v okolí Debrecína k Tökölího kurucom pripojilo niekoľko sedmohradských regimentov a oddiely varadínskeho pašu. Proti cisárskym posádkam tak stálo asi 25 tisíc bojovníkov a počtom ich výrazne prevyšovali. Hlavné boje sa sústreďovali okolo niekoľkých pevností v Sabolčskej, Satmárskej i v Zemplínskej stolici. Celá oblasť sa menila na púšť. V októbri sa kurucké oddiely opäť objavili na Spiši a vyplienili obce v jeho východnej časti až po Spišské Vlachy. Neobmedzili sa len na zajímanie dobytka, unášanie zemanov za výkupné a vyberanie výpalného od obcí, ale tentoraz konfiškovali aj desiatok z úrody pripravený pre katolícku cirkev.[550] Ospravedlňovali to tým, že zakrátko desiatok budú vyberať evanjelickí duchovní.

S príchodom ďalších cisárskych jednotiek sa situácia trocha upokojila. Vytúženú úľavu však prinieslo až uzavretie prímeria v Jelšave v polovici novembra 1681. Kuruci sa opäť stiahli do svojich zimovísk na východe. Pozornosť Viedne sa od začiatku roka 1682 sústredila na vykonanie nevyhnutných opráv pevností v Hornom Uhorsku a ich dostatočné zásobenie. Vo februári panovník rozposlal stoliciam príkaz, aby si splnili svoje zákonné povinnosti. Spišská stolica vzhľadom na utrpené škody a kritickú situáciu odmietla dodávať potraviny do pohraničných posádok, keďže na Spiši panoval veľký nedostatok.[551] V nasledujúcich mesiacoch sa začali do praxe uvádzať náboženské zákony prijaté na sneme v Šoproni. Po menších ťahaniciach evanjelici získali kostoly aj s farami v Toporci a Hrhove. Evanjelické služby Božie sa po zásahu kráľovského komisára začali slúžiť v Levoči, ale zatiaľ len v súkromnom dome a vzápätí aj v Kežmarku. Vzhľadom na nespokojnosť s výsledkami šopronského snemu

[550] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 483
[551] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 121, i. č. 18/1682.

v tábore opozície a aj osmanské ambície, si vo Viedni uvedomovali, že situácia je mimoriadne vážna a panovník sa u veľkovezíra uchádzal o predĺženie mieru na ďalších 20 rokov. Veľkovezír Kara Mustafa však formuloval nesplniteľné podmienky: Jeden milión dukátov, odstúpenie územia okolo Tisy aj na Považí a Ponitrí od Nových Zámkov až po Trenčín a Topoľčany a vrátenie skonfiškovaných majetkov nespokojencom. V Istanbule zjavne vsadili na Tökölihо a dúfali, že s jeho podporou stredoeurópsku Habsburskú ríšu rozvrátia.

Už koncom apríla Tököli dojednal v Budíne u pašu Ibrahima spojeneckú zmluvu, na základe ktorej sa mal stať kniežaťom Uhorska pod protektorátom tureckého sultána, ktorý však nebude obmedzovať uhorské slobody a za ochranu bude dostávať sumu neprevyšujúcu 40 tisíc toliarov ročne. Generál Strassoldo zdržiavajúci sa v Levoči bol zakrátko oboznámený s obsahom dokumentu a radil panovníkovi, aby aj on ponúkol Turkom tribút a vyhol sa tak vojne.[552] Koalícia Tökölihо, budínskeho pašu a Sedmohradska dostala v júni konkrétnu podobu, keď veľkovezír vyzval váhajúceho Michala Apafiho, aby sa pripravil na ťaženie proti habsburskému Uhorsku.

Imrich Tököli ešte pred obnovením vojny podnikol dôležitý a dlhší čas pripravovaný krok: Na Mukačevskom hrade uzavrel 14. júna manželstvo s Helenou Zrínskou.* Na dlhé veselie však nebolo veľa času. Generál Strassoldo už vedel, čo bude nasledovať a 25. júna vyzval šľachtu hornouhorských stolíc, aby zostala verná panovníkovi. Zároveň bol na Spiš doručený Leopoldov príkaz na vykonanie všeobecnej mobilizácie na základe zákona prijatého na poslednom sneme a to tak, že poddaní mali z 20 domov postaviť 1 pešiaka a ich zemepáni 1 jazdca.[553] V danej situácii bolo nemožné nariadenie splniť. Ešte kým sa oficiálne dodržiavalo prímerie, kurucom sa podarilo zajať novovymenovaného veliteľa Horného Uhorska grófa Johanna Jozefa von Herberstein a aj so sprievodom a pokladnicou, keď prichádzal ku Košiciam. Mal vymeniť spišského župana, hornouhorského generála a zároveň veliteľa košickej posádky Štefana Čákiho, ktorý až do jari 1682 bol vo funkcii, ale vo Viedni uhorským magnátom po predchádzajúcich skúsenostiach neveľmi dôverovali.[554] Rýchlo sa však ukázalo, že jeho odvolanie nebolo šťastným rozhodnutím.

Tököli niekoľko dní vodil za nos hlavného cisárskeho vyjednávača, veliteľa Tokaja slobodného baróna generála Filipa Saponaru a ponúkal predĺženie prímeria, aby vraj mohla v pokoji prebehnúť žatva i vinobranie, no keď dostal správu, že budínsky paša už dokončil vojenské prípravy, na sklonku júla ohlásil obnovenie bojov. Prekvapujúcim útokom sa mu podarilo obsadiť košickú citadelu. Napriek citeľnej strate veliteľ Košíc ešte nemienil kapitulovať. Tököli z tábora pod košickými hradbami vyzval hornouhorské stolice a mestá, aby čo najrýchlejšie vyslali k nemu svojich zástupcov a každému, kto sa nepodriadi jeho rozkazu, hrozil stratou života a majetku. Na Spiši hneď zistili, že hrozby sú myslené vážne. Už 2. augusta kuruci pod vedením Štefana Petróciho podpálili Spišskú Sobotu, kde prišlo o život množstvo ľudí.[555] Začiatkom augusta generál Strassoldo vydal v Hronskom Svätom Beňadiku manifest namierený proti Tökölimu a kurucom. Stavy vyzval k vernosti k panovníkovi a zdôraznil, že zakrátko pritiahnu na pomoc početné nemecké vojská. Generálova výzva bola doručená aj na Spiš, ale účinok už nemala žiadny.[556]

Keď početné kurucké vojsko ležiace pod Košicami posilnili oddiely budínskeho pašu Ibrahima a pomocný zbor zo Sedmohradska, veliteľ mesta plukovník Lamb sa rozhodol pre kapituláciu. Sotva deň po zaujatí Košíc, 15. augusta Tökölimu otvoril brány aj Prešov. Cisárske vojsko sa nemohlo mnohokrát početnejšiemu protivníkovi postaviť v otvorenom boji. Zanechajúc v dobre opevnených pevnostiach posádky rýchlo ustupovalo na západ, lebo časť osmanských vojsk vytiahla z Budína a obľahla Fiľakovo.

Z Levoče bolo odvelených 1500 nemeckých pešiakov, ktorých sprevádzal početný húf žien a detí. Levočský richtár po dlhšom čase opäť

[552] Johan Christian von Engel : *Geschichte des Ungarischen Reiches*, vol. V. Wien 1814, s. 106 – 107.

* Svadba sa konala presne v deň 2. výročia smrti Žofie Bátoryovej, keď Helene Zrínskej uplynula doba smútku za svokrou (pozn. autora).

[553] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 121, i. č. 33 a 37/1682.

[554] MOL – B, A 57, Libri regii XVII, s. 174.

[555] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 493.

[556] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 121, i. č. 26/1682.

dostal kľúče od mestských brán. Ešte predtým z mesta aj z vidieka odišli jezuiti, viacerí katolícki kňazi aj šľachtici obávajúci sa o svoj život. Spiš opustil aj generál a hlavný župan Štefan Čáki, najmä v obavách o manželku a deti. Nakoniec skončil vo Viedni, no posádka na dobre opevnenom hrade doplnená nemeckými žoldniermi zostala a nemienila kapitulovať. Rovnaké odhodlanie vládlo aj na hrade Nedeca. Spišská šľachta na príkaz Tökölihо mobilizovala a pripojila sa k povstaleckým silám, aby spoločne postupovali k banským mestám. Predstavení Levoče poplašení chýrmi o 20 tisícoch Turkoch, ktorí údajne tiahnu obliehať mesto, poslali k vodcovi povstania dvoch povereníkov s 1 000 toliarmi, aby si naklonili jeho priazeň. O niekoľko dní do Levoče zavítali povstalecký komisár Peter Sirmaj (Szirmay) v sprievode Abraháma Komjátyho (Komjáthy). Mešťania 2. septembra 1682 do ich rúk zložili prísahu Tökölimu. Na ďalší deň sa komisári pustili do práce, za asistencie katolíckeho richtára Gálika, ktorý hneď prestúpil k protestantom, a celej mestskej rady odobrali katolíkom všetky kostoly, faru, kláštory i školu a katolíckych duchovných i rehoľníkov prinútili opustiť mesto. Pod patronátom komisárov sa potom uskutočnila voľba richtára a mestskej rady, v ktorej už katolíci nemali zastúpenie, iba ak apostati.[557] Podobná reštitúcia kostolov evanjelikom a renovácia samosprávy výlučne evanjelickými mešťanmi prebehla aj v Kežmarku. Katolíkom nakoniec nezostal na spišskom vidieku ani jeden kostol s výnimkou 13 zálohovaných miest a kapituly.[558]

Pod náporom kurucko-tureckých oddielov 10. septembra kapitulovalo aj Fiľakovo. Ibrahim paša pozval sedmohradské a hornouhorské stavy, aby sa zúčastnili slávnostného vyhlásenia Imricha Tökölihо za vládcu Horného Uhorska. Paša odovzdal vodcovi kurucov kniežacie insígnie a ochrannú zmluvu sultána Mohameda IV. Zaviazal sa ňou za 40 tisíc zlatých ročného poplatku ochraňovať svojho spojenca a ľud jeho krajiny. Turci ponúkli Tökölimu titul kráľa stredného Uhorska, ten však odmietol a radšej užíval titul knieža čiastok Uhorska. Okrem priamej tureckej

Obr. 104. *Neskoršia rytina s portrétom Imricha Tökölihо.*

vojenskej pomoci Tökölimu dúfal, že ho podporí aj Francúzsko, ktoré bolo vo vojnovom stave s Leopoldom I., a prostredníctvom francúzskeho emisára Louisa du Vernay-Boucaulta zdržiavajúceho sa ponajviac v Krakove udržiaval spojenie s Ľudovítom XIV. a to aj s pomocou poľských kruhov, kde prevládali sympatie k opozičnej uhorskej šľachte. Ale z Paríža prichádzalo viac sľubov ako konkrétnej pomoci, i keď na začiatku ťaženia Tökölihо dôverník, spišský šľachtic Valentín Nemešáni doniesol z Poľska vyše 11 tisíc dukátov pochádzajúcich z Francúzska. Habsburská diplomacia však presadila du Vernayove vypovedanie a spojenie s Parížom cez Poľsko sa tak prerušilo.[559]

[557] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 221.
[558] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 494.
[559] Johan Christian von Engel : *Geschichte des Ungarischen Reiches* V, s. 110.

Obr. 105. *Kniežacia pečať Imricha Tökölihoho a jeho podpis.*

Spojenectvo s Turkami odboju vojensky prospelo, ale politicky uškodilo, lebo výzvy na podporu odboja sa stretli len s malým ohlasom a veľká časť šľachty sa k Tökölimu pripojila iba pod dojmom jeho úspechov a v dôsledku hrozieb, že prídu o majetok. V Levoči bývajúci bezmajetní šľachtici, takzvaní armalisti, dokonca ani nesplnili príkaz a nenastúpili do insurekčného oddielu. V októbri prišli do mesta Tökölihoho komisári a po vyšetrovaní im udelili veľké pokuty.

V Levoči tiež bola umiestnená posádka pozostávajúca z 50 pešiakov a jej veliteľom sa stál Ján Hrhovský (Görgey). Obyvatelia si svojich ochrancov museli zaplatiť, žold každého vojaka bol stanovený na 4 zlaté a mericu obilia mesačne, navyše mesto ešte poslalo Tökölimu 5 tisíc zlatých.

Prítomnosť kuruckej posádky a jej veliteľa, ktorý podľa slov kronikára Gašpara Haina bol veľkým nepriateľom Nemcov, využili levočskí evanjelickí Slováci, ktorí sa emancipovali nielen po stránke cirkevno-organizačnej, ale aj politickej. Presadili si odstúpenie Špitálskeho kostola, osamostatnenie slovenského kazateľa a v jeho prospech si nárokovali na polovicu desiatku. Zároveň požadovali paritné zastúpenie v orgánoch mestskej samosprávy. Nemeckí mešťania museli ustúpiť, keďže to zabezpečovali aj krajinské zákony.

> *„Za takých okolností, aké v tom čase panovali, museli sme im vyhovieť. A tak namiesto sporov s katolíkmi mali sme ich teraz so Slovákmi, čo bolo zlým znamením aj do budúcnosti,“*

poznamenal s dávkou trpkosti autor *Levočskej kroniky*.[560] Slovenská evanjelická komunita si za svojho kazateľa napokon zvolila Daniela Sinapia Horčičku, doposiaľ pôsobiaceho v Radvani pri Banskej Bystrici, sebavedomého Slováka známeho aj svojou literárnou a edičnou činnosťou.

Vďaka tureckej a sedmohradskej vojenskej pomoci do konca jesene Tököli ovládol banské mestá a v kremnickej mincovni nechal raziť vlastné toliare. Pochod kuruckých vojsk a ich spojencov bol sprevádzaný násilnosťami a na mnohých miestach rabovaním. Najväčšiemu prenasledovaniu boli vystavení katolícki kňazi, rehoľníci a katolícki poddaní na majetkoch ostrihomského arcibiskupa, ale aj na iných miestach. Tököli sa však navonok snažil krotiť takéto výčiny, ale oddiely zložené z kurucov, hajdúchov, Turkov i Tatárov nemal pevne pod kontrolou. V polovici októbra bolo v Žemberovciach uzavreté prímerie na 6 mesiacov. Za demarkačnú líniu sa určil tok rieky Hron od hraníc Zvolenskej stolice až po jeho ústie do Dunaja. Vzhľadom k tomu, že na území obsadenom kurucmi zostali v niekoľkých pevnostiach a hradoch zablokované cisárske posádky, v ich okolí bol dohodnutý zvláštny režim a platil aj pre Spišský hrad. Počas trvania prímeria v okruhu jednej míle (8,9 km) sa kuruci museli zdržať každého nepriateľstva, nesmeli sa tu ubytovať, a ani nič podnikať. Naopak, posádka si mohla slobod-

[560] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 495 – 496. Paritné zastúpenie uhorských národov (Slovákov, Nemcov a Maďarov) v samosprávnych orgánoch slobodných kráľovských miest zaručoval už zákon 15 z roku 1608, respektíve jeho sankciou 2 tisíc zlatých doplnená novelizácia z roku 1609. Oba zákony sa však v Levoči až do dôb Tökölihoho odboja nedodržiavali.

ne dovážať všetko, čo potrebovala aj z iných končín, ba dokonca vojakov bolo možné vystriedať, ich počet však nesmel prekročiť 500.[561]

Väčšina tureckých a sedmohradských pomocných oddielov sa potom stiahla. Mobilizovaní spišskí šľachtici sa 18. novembra vrátili domov a priniesli radostnú zvesť o prímerí. O 4 dni neskôr pritiahol na Spiš aj Tököli spolu s manželkou a 10 tisíc vojakmi. Zakrátko obaja zavítali do Levoče, kde ich s veľkou pompou privítalo predstavenstvo mesta, odovzdalo kniežaťu pozlátený pohár a 100 dukátov. Uvítacie prejavy, slávnostne vyobliekaní občania a študenti, kvety, vence, streľba z kanónov a hromové vivat sprevádzali Tökölihо triumfálny sprievod mestom. V snahe upokojiť mešťanov vystrašených protinemeckým počínaním mnohých kuruckých veliteľov, si do mesta doviedol 150 nemeckých jazdcov, ktorí tu ako posádka zotrvali až do nasledujúceho roka. Levočania museli pohostiť asi 1 000 ľudí z jeho sprievodu, čo mestskú pokladnicu odľahčilo o 1 000 toliarov. Po Tökölihо odchode do Prešova sa na spišskom vidieku na zimu ubytoval smutne preslávený kurucký regiment kapitána Dávida Petneházyho. Jeho vojsko narobilo množstvo škôd, obzvlášť v poddanských dedinách Levoče. Veľa sedliakov v dôsledku ich vyčíňania radšej opustilo svoje domovy.[562]

Na január 1683 zvolalo knieža do Košíc čiastkový stavovský snem. Zišli sa tu zástupcovia 19 uhorských stolíc a 9 kráľovských miest. Tököli ovládal viac ako polovicu habsburského Kráľovského Uhorska a to stolice Zemplínsku, Abovskú, Turniansku, Užskú, Satmársku, Šarišskú, Spišskú, Gemerskú, Peštiansku, Ugočskú, ďalej Sabolčskú, Hevešskú, Berežskú, Boršodskú, Novohradskú i Hontiansku, ale tiež Liptovskú, Oravskú a Zvolenskú.

Spišskú šľachtu zastupovali Mikuláš Hrhovský (Görgey), Michal Nagy Lešenej (Lessenyey) a Baltazár Hrhovský. Do Košíc sa tiež dostavili 3 zástupcovia Levoče a 2 z Kežmarku. Tököli pozval aj reprezentantov duchovného stavu spomedzi katolíkov na čele so sedmohradským biskupom a spišským prepoštom Andrejom Šebeštéňom (Sebestény), ktorého sprevádzali kanonici Ondrej Berzevici (Berzeviczy) a Ondrej Senteši (Szenthessy).

Obr. 106. *Veľkovezír Kara Mustafa.*

Prepošt Andrej Šebeštén udržiaval s Tökölim i panovníkom korektné vzťahy a obaja ho v predchádzajúcej dobe využívali ako sprostredkovateľa. Na sneme sa spočiatku riešili sťažnosti a náprava krívd z predchádzajúceho obdobia. Skonfiškované majetky šľachticov musela Spišská komora reštituovať pôvodným majiteľom spolu s písomnou dokumentáciou. Na pretras prišli aj požiadavky katolíkov, ale aj evanjelikov ohľadom zabratých kostolov a fár. Snem napokon konštatoval, že všetky 3 recipované náboženstvá – katolícke, kalvínske a luteránske – sú rovnoprávne, čo však v praxi neveľmi platilo, kým vo vojenskej zložke povstania mali protestanti prevahu. Podobne ako pred dvoma rokmi v Šoproni veľa sťažností sa týkalo zálohovaných miest. Ležia vraj v najúrodnejšej časti Spiša, ich obyvatelia v celej stolici slobodne obchodujú, ale dane tu nechcú platiť. Navyše neustále napádali šľachticov, ich kúrie, ale aj sedliakov, bili ich a väznili. Pravda, pravé príčiny týchto konfliktov neboli spomenuté.

[561] Béla Majláth : A felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból, in: *Történelmi Tár*, roč. 6, 1883, s. 368.
[562] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 496.

Obr. 107. *Cisár a uhorský kráľ Leopold I.*

Navyše z mestečiek poľského zálohu nevydávali tých poddaných, ktorí poutekali svojim zemepánom. Snemovníci sa napokon uzniesli, že k poľskému kráľovi treba poslať deputáciu, aby sa tieto dlhotrvajúce spory a zrážky konečne odstránili.[563] Krátko po skončení košického snemovania knieža vyslalo spišského prepošta a biskupa Ondreja Šebeštéňa na misiu k poľskému kráľovi Jánovi Sobieskemu, ale dlhé putovanie v zimnom čase bolo už na neho priveľa a na ceste ochorel. Krátko po návrate v Levoči 1. apríla zomrel, čo zarmútilo cisára Leopolda I. i Tökölilho.[564]

Po dohadovaní trvajúcom dva týždne boli všetkým stoliciam vymerané dane podľa portálneho kľúča s výnimkou Zvolenskej, ktorá pre veľké škody bola spod daňovej povinnosti oslobodená. 9 slobodným kráľovským mestám okrem toho bolo uložené poskytnúť vojsku povozy, ale aby sa veci nekomplikovali, museli sa spolu vyplatiť sumou 10 tisíc zlatých, z nich 1 400 pripadlo na Levoču.[565]

Spišská stolica spoločne so Šarišskou, Abovskou a Turnianskou sa musela postarať o opravu rozbúranej pevnosti Ónod a to v rámci bezplatných verejných prác, čiže táto úloha sa týkala poddaných. Zároveň sa ustanovilo, koľko vojakov riadneho uhorského vojska pozostávajúceho z 8 600 jazdcov a toľko isto pešiakov bude v stoliciach zimovať. Na Spiš pripadlo len 200 peších, 300 jazdcov a Malá stolica spišských kopijníkov musela prijať a niekoľko týždňov živiť 100 jazdcov.[566]

Na sklonku februára Imrich Tököli s rodinou a početným sprievodom znovu zavítal do rodného Kežmarku. Mesto si uctilo jeho manželku Helenu Zrínsku porcelánovou misou a 50 dukátmi. Jej syn z prvého manželstva, iba sedemročný František II. Rákoci dostal strieborný meč a dcéra Juliana perlový náhrdelník. Po niekoľkých dňoch strávených v Kežmarku sa knieža odobralo do Levoče, kde Helena Zrínska priviedla na svet syna. Po niekoľkých dňoch však dieťa umrelo. Pochovali ho do turzovskej hrobky v levočskom farskom kostole.[567] Zatiaľ pokojný priebeh prímeria na Spiši narušila výprava kurucov proti pohraničnému hradu Nedeca, kde sa zdržiaval jeho zálohový vlastník, barón Silvester Joanelli, verný prívrženec cisára a katolík, ktorý odmietal povstalcom otvoriť brány. Barón si ešte pred príchodom kurucov zabezpečil prijatie za krakovského mešťana. Keď kuruci obľahli Nedecu, poľský panovník Ján III. Sobieski poslal z Varšavy osobitného zmocnenca k Tökölimu s protestom, v ktorom žiadal zrušiť obliehanie, lebo gróf ako krakovský mešťan bol jeho poddaným. Tököli odpovedal, že Joanelli je uhorský šľachtic, ktorý sa ako prívrženec labancov dopustil vlastizrady a odmietol prerušiť dobýjanie Nedece. Keď priviezli z Levoče ďalšie kanóny, 4. mája 1683 hrad kapituloval. Joanelli bol zajatý. Vykúpil sa až po zložení 8 tisíc zlatých. Utiahol sa pod ochranu poľského kráľa do Krakova, kde onedlho zomrel.[568] Dnes

[563] Béla Majláth : A felső vármegyei rendek, s. 559 – 560.
[564] *Annalecta Scepusii* 3, s. 121 – 122.
[565] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája,* s. 499.
[566] Béla Majláth : A felső vármegyei rendek, s. 372.
[567] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája,* s. 498.
[568] Samu Weber : A Nedecz vára, s. 400. Dobýjanie Nedece podrobnejšie opisuje aj Endre Friedreich : A Thököly- kor az egykori piarista kronikákban, s. 604.

už nevedno presne určiť, či to bolo práve toto nedorozumenie s Tökölim, ktoré nakoniec podnietilo poľského panovníka uzavrieť pakt s Leopoldom I., ktorý doposiaľ poľský panovník odmietal. Jedno je však isté, že dohoda bola podpísaná v posledný marcový deň, teda krátko po začatí dobýjania hradu kurucmi (Nedecu kuruci napadli 28. marca, zmluva poľského kráľa s Leopoldom bola uzavretá 31. marca 1683).

Na konci mája uplynula lehota 6 mesačného prímeria. Všeobecná túžba obyvateľstva, aby sa Tököli a cisár zmierili, sa nenaplnila. Sultán Mohamed IV. pritiahol s celou osmanskou vojenskou silou k Belehradu a 13. mája Leopoldovi vypovedal vojnu. Vedením armády poveril veľkovezíra Kara Mustafu, ktorý si do Osijeku zavolal Tökölihо na poradu. Dohodli sa, že osmanské zbory potiahnu proti Viedni po pravej strane Dunaja a knieža bude k hlavnému mestu postupovať po ľavej strane cez územie slovenských stolíc. Po návrate z porady s vezírom Tököli opäť zvolal zástupcov stolíc a miest do Košíc. Všetky stolice dostali príkaz na mobilizáciu a Spišská navyše musela poskytnúť 50 záprahov a potraviny. Vzhľadom na pokles obyvateľstva v minulom období, na poldruha porty vychádzal 1 záprah, 1 kus dobytka na mäso a 10 košických gbelov múky, čo predstavovalo mimoriadnu záťaž. Celá spišská hotovosť 22. júna odtiahla do tábora pri Košiciach, levočskí armalisti, ktorí v minulosti preukázali málo nadšenia bojovať pod kuruckými zástavami, sa vyplatili sumou 700 zlatých.[569]

Cisárske vojská sa sťahovali k obrane hlavného mesta a Tökölimu už nič nestálo v ceste. V Dvorskej vojenskej rade si uvedomili, že na zastavenie náporu Turkov a kurucov nie sú k dispozícii dostatočné sily a boli vydané úpravy, aby sa cisárske zbory stiahli k Viedni. Navyše osmanskú armádu posilnili Tatári, ktorí tiahli cez Sedmohradsko a k nim sa pripojil Apafiho pomocný zbor. Začiatkom júla z Bratislavského hradu odviezli uhorské korunovačne klenoty. Pred blížiacimi sa Turkami cisár Leopold I. aj s členmi rodiny opustil Viedeň. Jeho situácia bola zdanlivo zúfalá, no spoliehal sa na spojeneckú zmluvu s poľským kráľom Jánom III. Sobieskim, ktorú nedávno vyjednal ostrihomský arcibiskup Juraj Selepčéni a vojenskú pomoc z nemeckých krajín.

Obr. 108. *Pri obliehaní Viedne sa preslávili poľní maršáli Georg Friedrich von Waldeck a Ernst Rudiger von Starenberg.*

[569] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 498.

Obr. 109. *Hrdinami bitky pri Viedni sa stali poľský kráľ Ján III. Sobieski a saské knieža (kurfirst) Johann Georg III.*

Kurucké tlupy vtrhli na západné Slovensko a 18. júla 1683 prisahala Tökölimu vernosť už aj Trnava. O týždeň otvorila brány povstalcom aj Bratislava, ale hrad zostal v rukách cisárskych vojsk.[570] Počas ťaženia kuruci a ich turecký spojenci vyplienili veľa obcí, zničili a rozkradli výbavu katolíckych chrámov, spôsobili nevyčísliteľné škody a utrpenie. Napriek tomu, že Trnava zaplatila Tökölimu 3 tisíc zlatých výpalného a ostrihomská kapitula ešte ďalších 12 tisíc, Tököliovci ju o niekoľko dní na viacerých miestach podpálili. Za uzamknutými metskými bránami zhorelo alebo sa udusilo takmer 4 tisíc ľudí.

O osude kuruckého odboja, ale aj osmanského panstva v Uhorsku sa rozhodlo pod hradbami Viedne. Posádka doplnená meštianskou milíciou sa chrabro bránila. Medzi obrancami vynikol spišský dedičný župan generál Štefan Čáki. Ako veliteľ jedného úseku hradieb aj napriek už vyššiemu veku sa vyznamenal niekoľkými hrdinskými činmi v priamom boji s nepriateľom. Čákiho vernosť i neoceniteľné služby o 10 rokov ocenil Leopold I. a potvrdil mu vlastníctvo čiastok na panstvách Tematín a Richnava na Spiši.[571]

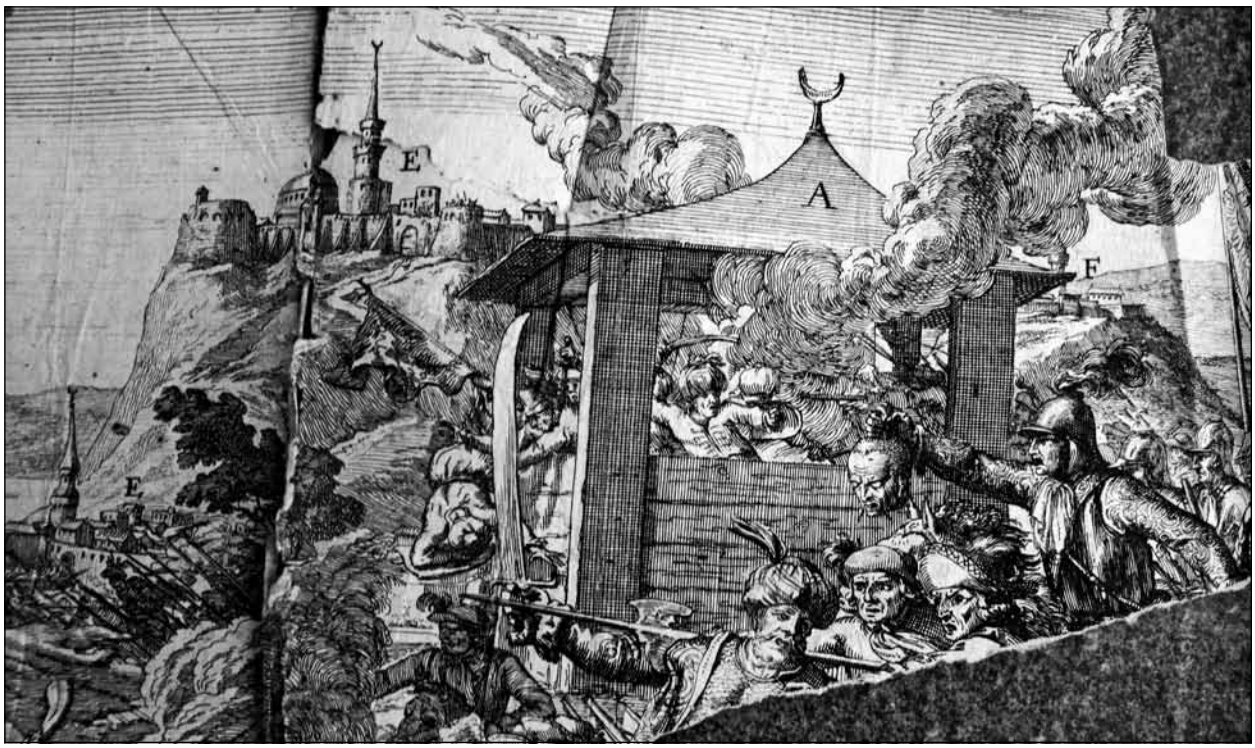
Dvojmesačné obliehanie hlavného mesta Habsburskej ríše sa skončilo neúspechom osmanskej armády, keď 12. septembra 1683 spojené vojská Jána Sobieskeho, Karola Lotrinského a Maximiliána II. Emanuela Bádenského uštedrili Turkom zdrvujúcu porážku. Panstvo polmesiaca v Uhorsku sa začalo rúcať. Ešte do konca roka bol oslobodený Ostrihom, Vacov i Sečany. Imrich Tököli sa k osmanskej armáde pod Viedňou napriek príkazom veľkovezíra nepripojil, ale snažil sa upevniť si moc nad obsadenými územiami. Keď dostal správu o porážke Turkov, pokúsil sa rokovať. Jeho poverenci navštívili tábor spojencov a predostreli podmienky za ktorých by bol ochotný zložiť zbrane. Z 13 hornouhorských stolíc sa malo vytvoriť osobitné kniežatstvo, v ktorom by mu panovník garantoval zvrchovanú moc. Žiadal tiež zvolanie snemu na doriešenie náboženských a politických požiadaviek a reštitúciu zabavených majetkov.[572]

Práve v dňoch, keď sa pod viedenskými hradbami rozhodovalo o budúcnosti celej Európy,

[570] Na Spiši sa šírili dohady o tom, že Tököli sa preto ponáhľal do Bratislavy, aby sa zmocnil korunovačných klenotov a nechal sa korunovať za kráľa. Jeho manželka Helena Zrínska si vraj už dala šiť korunovačné rúcho. Endre Friedreich : A Thököly- kor az egykori piarista kronikákban, s. 604.

[571] *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez* I/2, s. 766 – 770.

[572] Johan Christian von Engel : *Geschichte des Ungarischen Reiches* V, s. 114.

Obr. 110. *Druhou porážkou pri dnešnom Štúrove (Parkány) oproti Ostrihomu sa neslávne skončilo ťaženie Osmanov proti Viedni.*

kurucký veliteľ Levoče Ján Hrhovský (Görgey) dostal za úlohu zmocniť sa Spišského hradu. Posádka sa však počas 6 mesačného prímeria dobre zásobila potravinami a strelivom. Hrhovský zozbieral húf sedliakov a 15. septembra ich priviedol pod hradné múry. Sedliacke vojsko mohlo hrad zablokovať, ale sotva dobyť, lebo len 100 z nich bolo riadne ozbrojených. Nepomohlo ani to, keď sa o niekoľko dní k nemu pripojili niekoľkí zmobilizovaní šľachtici. Skutočný útok na hrad Hrhovský teda nepodnikol, lebo chýbali skúsení vojaci aj delostrelectvo. Oveľa väčšie úspechy dosiahol pri plienení majetkov Štefana Čákiho. V dôsledku klesajúcich teplôt improvizovaný spišský sedliacko-šľachtický zbor 11. novembra obliehanie zanechal. Odhodlanosť hradnej posádky dokumentuje aj jej výpad proti početnejšiemu kuruckému oddielu na sklonku januára 1684, keď nepriateľa rozprášili a 31 jeho vojakov zneškodnili.[573] Od polovice septembra panovala na Orave podobná situácia ako na Spiši. Aj tu sa kuruci pokúšali zmocniť Oravského hradu. Na začiatku októbra na Oravu vtrhlo poľsko-litovské vojsko pod vedením kniežaťa Kazimíra Jána Sapiehu, aby oslabilo Imricha Tökölihо a pomohlo Jánovi III. Sobieskemu v boji proti Turkom. Rozprášili obliehateľov. Vyše 200 rozsekali, ich hlavy napichali na koly a na výstrahu obkolesili nimi hrad.[574] Potom vydrancovali 27 prevažne evanjelických obcí, medzi nimi aj Veličnú, kde, bohužiaľ, zhorel celý stoličný archív.

O krátky čas sa poľské a litovské oddiely objavili pod vedením kniežaťa Lubomirského aj v Hornom Uhorsku. Spolu s kniežaťom zavítal na Spiš aj hlavný župan Štefan Čáki. Vojaci vyplienili Toporec a Lomničku, keďže patrili Hrhovským (Görgey) a členovia rodu účinkovali v tábore Imricha Tökölihо. Stolicu aj Levoču vyzvali na zloženie prísahy vernosti cisárovi. V meste však bola početná kurucká posádka, ktorej velil Ladislav Rády a ten nemienil hneď len tak kapitulovať. Lubomirského vojaci medzitým bez boja obsadili Kežmarok, kde sa žiadni kuruckí bojovníci nenachádzali. Mešťania museli 24. novembra 1683 zložiť sľub vernosti cisárovi a jeho spojencom. Poľsko-litovský oddiel zostal v meste počas celej zimy, lebo kuruci boli na Spiši veľmi aktívni.[575]

[573] Jeremos Bal : *Szepesvára története*, s. 88.
[574] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 504.
[575] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 519.

Obr. 111. *„Odmenou" za neúspešné ťaženie proti Viedni bol pre Kara Mustafu zelený hodvábny šál, ktorý mu poslal do Belehradu sultán Mohamed IV.*

Oveľa dramatickejší priebeh malo zaujatie Levoče, ktorú 5. decembra cisársky generál Dünewald vyzval ku kapitulácii, ale kurucký veliteľ ju odmietol. Generál prikázal mesto ostreľovať a jeho delostrelcom sa podarilo podpáliť predmestie a niekoľko domov vnútri hradieb. Hrozilo, že v prípade dlhšie trvajúceho odporu celá Levoča opäť ľahne popolom a tak sa na bránach objavili biele zástavy. Kurucký veliteľ odtiahol na čele celej posádky pozostávajúcej z 653 pešiakov a 200 jazdcov a mesto zaujali 3 regimenty cisárskeho zboru. Už 12. decembra predstavitelia Spišskej stolice prisahali vernosť panovníkovi a potom aj levočskí mešťania. Dünewald prikázal skonfiškovať všetko, čo patrilo kurucom, aj veľké Tököliho zásoby vína a iné veci, ktoré tu mal uskladnené a mešťanom nariadil pozháňať 1 000 dukátov.[576] Po odchode Dünewalda zostala v Levoči posádka 1500 vojakov cisárskeho pluku Grana, ktorým velil podplukovník Semorácký (Semoratzky). Na ich vyživenie muselo mesto zaobstarať denne 2 158 porcií chleba, mäsa a vína za 12 denárov a za 60 zlatých seno a ovos pre kone. Každý deň pobytu stál 318 zlatých a 68 denárov, čo za týždeň predstavovalo 2 228 zlatých a 52 denárov. K tomu treba pripočítať rôzne dary a diškrécie dôstojníkom. Takéto výdavky boli doslova pohromou, čo potvrdil aj levočský kronikár svojou poznámkou: *„vojsko nás úplne zruinovalo"*.[577]

Veľké úspechy protitureckej koalície v závere roka 1683 preriedili rady Tököliho stúpencov. Od kniežaťa odpadli viacerí magnáti z Horného Uhorska. Na odvetu knieža nechal vyplieniť ich majetky, čo ešte viac prehĺbilo chaos a anarchiu. Napokon dal ako zradcov popraviť Žigmunda Drugeta Humenského (Homonay) a dvoch Barkóciovcov (Barkóczi). No i tak v jeho tábore zostal značný počet odhodlaných bojovníkov, ktorých ani početnejší nepriateľ nedokázal zastrašiť. Keď sa celé poľské vojsko vracalo cez Rožňavu a Košice domov, z prešovských hradieb Poliakov ostreľovali, napriek tomu, že ich bolo takmer 40 tisíc. Jedna guľa takmer zasiahla kráľa Jána III. Sobieskeho.[578]

12. januára 1684 Leopold I. v otvorenom liste uhorským stavom prisľúbil nielen amnestiu každému, kto mu do konca februára odprisahá vernosť, ale aj skoré oslobodenie krajiny spod tureckého jarma. V Bratislave bola ustanovená osobitná komisia, ku ktorej vyslala Spišská stolica, Levoča i Kežmarok svojich zástupcov, aby prísahu zloži-

[576] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 508.
[577] Ignácz Acsády : Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században, in: *Hadtörténelmi Közlemények*, roč. 1, 1888, s. 266.
[578] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 505.

li. Do konca februára amnestiu využilo 17 stolíc, 12 slobodných kráľovských miest, 14 magnátov a stovky šľachticov. Stolice ležiace na východ od Spiša sa nedostavili, najmä pre obavy z možných následkov. Tököli ustanovil podobnú komisiu v Prešove, kam povolal stolice, mestá i magnátov a žiadal ich zložiť prísahu vernosti jemu.

V roku 1684 sa postavenie povstalcov oslabilo a to nielen v dôsledku porážok osmanských spojencov. Zásluhou Inocenta XI. sa sformovala Svätá liga, mohutné protiturecké spojenectvo za účasti Poľska, Rímsko-nemeckej ríše, Benátok a pápeža. V auguste Leopold I. na 20 rokov uzavrel mier s francúzskym kráľom Ľudovítom XIV., do ktorého vkladal vodca povstania v Uhorsku veľké nádeje. Poverenci Michala Apafiho rokovali vo Viedni a pripravili tajnú zmluvu o budúcej spolupráci, takže na podporu Sedmohradska sa Tököli už nemohol spoliehať. Navyše sa stupňovalo nepriateľstvo medzi kurucmi a Poliakmi.

Na Spiši došlo medzi niekdajšími spojencami k viacerým zrážkam. Na konci februára 1684 veliteľ hradu Nedeca Štefan Hrhovský (Görgey) stále ešte predstieral priateľské vzťahy k svojim susedom a menšiemu poľskému oddielu, ktorý sa zdržiaval v blízkom mestečku, poslal veľký sud vína. Po jeho konzumácii ostražitosť vojakov poklesla a v noci Poliakov napadla asi 1 000 členná kurucká jednotka, ktorú hradný kapitán nechal privolať. Kuruci mestečko podpálili a poľských vojakov zmasakrovali. O niekoľko dní neďaleko Spišskej Belej došlo k ďalšej zrážke medzi Poliakmi a kurucmi. Na správy, že na Spiš tiahne Tököli s turecko-tatárskym vojskom, sa poľské oddiely stiahli, iba v Podolínci zostala menšia posádka.[579] Dvorská vojenská rada bola zaujatá protitureckým ťažením popri Dunaji k Budínu a na ochranu stolíc na východe, ktoré prisahali vernosť cisárovi, neboli k dispozícii početnejšie oddiely. A tak sa vpády kurucov na Spiš množili. Už na konci februára vyplienili časť Spišskej Novej Vsi. V priebehu niekoľkých dní sem pritiahol Tököli s kurucmi, Turkami aj Tatármi, dohromady ich malo byť až 10 tisíc. V Spišskom Podhradí vyrabovali všetkých „labancov", spálili polovicu Spišských Vlách aj ďalšie obce a obsadili Kežmarok. V rodnom meste sa však knieža dlhšie nezdržal. Zanechal tu posádku a odtiahol ku Košiciam. V polovici marca sa na Spiši objavil cisársky generál Antonio Caraffa a kuruci ešte pred jeho príchodom Kežmarok opustili. Ale ani nemeckí žoldnieri ani chorvátske oddiely častejšie sa v tomto roku objavujúce pod Tatrami, nedokázali zabrániť prenikaniu kurucov na územie stolice. K zabezpečeniu pokoja len málo napomohla insurekcia spišskej šľachty. Dôležitým oporným bodom kurucov zostával hrad Nedeca. V polovici apríla sa ho márne pokúšal dobyť asi 500 členný cisársky oddiel doplnený niekoľkými tuctami bojachtivých Kežmarčanov.

V letných mesiacoch boli kurucké nájazdy na Spiš stále častejšie. Takmer denne bol v Levoči vyhlasovaný poplach, keďže sa neustále pohybovali v bezprostrednom okolí mesta. Vyrabovali viacero dedín i mesto Smolník, spálili Poráč, zajímali ľudí a mučením si vynucovali výkupné. Šľachta poutekala do miest a zanechala im napospas svoje majetky. Na celom Spiši zavládla veľká bieda, lebo polia ležali ladom, záhrady spustli, trávu na lúkach nik nepokosil, dobytok nebolo možné pásť. Bez ohľadu na tieto smutné pomery cisársky generál Valentín Schulz (Schultz) pod hrozbou exekúcie požadoval veľké sumy peňazí od Spišskej kapituly, Kežmarku aj zálohovaných miest. Levočskí mešťania mu museli do 2 dní zohnať 2 tisíc toliarov, no toľko peňazí nemali a narýchlo si ich požičali od kapitána uhorského vojska Gomboša za čo mu dali poddanskú dedinu Torysa do zálohu.[580] Potom ako Schulz takýmto spôsobom cisársko-kráľovské vojsko finančne zabezpečil, pravda na úkor obyvateľov Spiša, podnikol úspešné ťaženie v susednej Šarišskej stolici. Obsadil Sabinov a po 4 dni trvajúcom obliehaní sa zmocnil Bardejova. Následne kapituloval aj Zborov a Schulzove oddiely pritiahli pod prešovské hradby. Dobre opevnené mesto sa mu aj pre skorý príchod zimy nepodarilo dobyť a na konci novembra obliehanie zanechal. Cisárski vojaci boli úspešnejší na severnom Spiši a už na začiatku novembra vyhnali kurucov z Nedece. Do hradu potom sústreďovali zajatcov, zakrátko sa ich tu zhromaždilo asi 60. Počas Vianoc väzni využili zníženú ostražitosť pomerne malého počtu strážnikov a 25. decembra sa zmocnili hradu. Ich husársky kúsok však nemal vážnejší význam, lebo Tökölihо sláva pomaly hasla.[581] Rady kurucov redli a ich vodca bol nútený požiadať varadínskeho pašu, aby mu poskytol

[579] Endre Friedreich : A Thököly- kor az egykori piarista kronikákban, s. 605.
[580] Jeremos Bal; Jenő Förster a Aurél Kauffmann (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*, s. 511 – 512.
[581] Samu Weber : A Nedecz vára, s. 401.

vojakov na doplnenie posádok pevností a hradov, ktoré ešte ovládal. Paša síce odmietol, ale takéto kroky Tökölimu na popularite nepridali.

V priebehu roka 1685 cisárske a spojenecké vojská dosiahli ďalšie úspechy. V auguste kapitulovala turecká posádka v Nových Zámkoch a v septembri po dvojmesačnom obliehaní otvoril generálovi Schulzovi brány Prešov. Onedlho vstúpili cisársko-kráľovské oddiely aj do Košíc. Po kapitulácii ďalších oporných bodov povstalcov v Above, Zemplíne a na okolí rieky Tisy varadínsky paša Ahmed nechal Tököliho uväzniť. Chcel ho ponúknuť Leopoldovi I., ak pristúpi na prímerie. Svojho vodcu zbavení kuruci húfne vstupovali do kráľovského vojska využijúc opätovný prísľub amnestie, aby bojovali proti svojim niekdajším spojencom.

Na zákrok sultána bolo knieža z väzenia prepustené a s pomocou Turkov sa opäť usilovalo oživiť kurucké hnutie. Jeho výzvy na povstanie však už nemali žiadny ohlas. Iba Tököliho manželka Helena Zrínska statočne odolávala až do januára 1688 cisárskemu vojsku na hrade Mukačevo.

Vyhnanie zvyšku kurucov zo Šariša a Abova v priebehu roku 1685 malo priniesť obyvateľstvu Spiša značnú úľavu, lebo hrozba ich nájazdov pominula. Hospodársky zruinované obce a mestá, poklesom obyvateľov. Sedliaci, ktorí pre neznesiteľné pomery často opustili svoje chalupy, boli tentoraz vystavení útlaku a ožobračovaniu zo strany vojenskej aj stoličnej vrchnosti. Bezohľadne vymáhané zásobovanie vojska, peňažné odvody, poskytovanie povozov, oprava poškodených opevnení v rámci povinných prác a časté výstrelky nedisciplinovaného vojska strpčovali život obyvateľstvu živoriacemu beztak vo veľmi biednych pomeroch. Do rúk podžupana bolo adresovaných množstvo prosebných listov so žiadosťami o úľavy, v ktorých sa zrkadlí ťažké položenie ľudí v mnohých obciach. Jaklovce, Veľký Slavkov, Odorín, Krompachy, Kojšov, Smolník, Mlynica, Mengusovce, Repaše a ďalšie utrpeli za kuruckých nájazdov najmä v roku 1684 viacnásobné škody a nedokázali plniť to, čo im bolo uložené.[582] Ani obe slobodné kráľovské mestá na tom neboli oveľa lepšie. Kežmarok počas dvojmesačného obliehania Prešova pre zbor generála Schulza musel vydržiavať 26 konských povozov a výdavky mesta od začiatku januára do konca októbra 1685 dosiahli sumu 95 614 zlatých.[583] Kým sa však viedla vojna s Osmanskou ríšou a v Uhorsku operovali desaťtisícové domáce i spojenecké armády, sotva sa dalo dúfať v zlepšenie pomerov.

Ešte v priebehu roka 1684 kráľovskí komisári začali regulovať náboženské pomery. Do orgánov mestskej samosprávy v Levoči sa opäť dostali katolíci, no vzhľadom na nebezpečenstvo kuruckého vpádu sa väčšie zmeny, najmä otázka vlastníctva kostolov, zatiaľ radikálne neriešili. Zato však Uhorská komora Tököliho prívržencom začala konfiškovať majetky a to aj napriek tomu, že ešte stále hrozili vpády kurucov. O podiely vo Vyšných Lapšoch a Krempachoch prišiel Žigmund Berzevici. Čiastky v Osturni, Haligovciach, Novej Belej aj inde musel oželieť Marek Horvát-Stančič. Františkovi Mariášimu zabavili kaštieľ a pozemky v Batizovciach, poddaných aj role v Mengusovciach, Gerlachove, Šuňave, Hozelci, Štôle, Závadke, Štefanovciach a v mestečku Nálepkovo.[584] Tí, ktorí preukázali trónu vernosť, boli odmenení. Župan Štefan Čáki, ktorého majetky kuruci plienili, dostal do árendy polovicu hradného panstva skonfiškovanú jeho staršiemu bratovi a na istý čas aj bývalé tököliovské panstvá Štiavnik a Kežmarok. Čáki musel Komore z týchto majetkov dodať stanovený objem obilia a platiť viac ako 15 tisíc zlatých nájom ročne.[585] Panovník ho však na sklonku roka 1685 opäť vymenoval do funkcie veliteľa Horného Uhorska a po smrti Juraja Draškoviča v roku 1687 dedičnému spišskému županovi Leopold I. udelil dokonca hodnosť krajinského sudcu.

Koniec osmanského panstva v Uhorsku a Karlovacký mier

Po obsadení Prešova, Košíc, Tokaja, Blatného Potoka, Užhorodu a ďalších oporných bodov kurucov v hornouhorských stoliciach cisárskymi vojskami a po Tököliho zajatí tureckými spojencami, sa protihabsburský odboj na sklonku roka 1685 zrútil. Leopold I. opäť ponúkol všetkým účastníkom hnutia amnestiu.[586] Mnohí šľachtici zaplete-

[582] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 122, i. č. 253, 276, 292, 322, 330 a 344/1685.
[583] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 520.
[584] MOL – B, E 156, UC, fasc. 11, č. 37 a fasc. 26, č. 21.
[585] Jeremos Bal : *Szepesvára története*, s. 87.
[586] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 122, i. č. 343/1685.

ní do povstania využili možnosť a v Košiciach sa u generála Eneasa Capraru uchádzali o jej udelenie aj o navrátenie majetkov. Generál si však pred jej udelením nechal všetko preveriť.[587]

Palatín Pavol Esterházi vyzýval obyvateľov na splnenie vlasteneckej a kresťanskej povinnosti – vyhnať Turkov z krajiny. Situácia sa menila aj v Sedmohradsku, kde šľachta poskytovala kurucom v predchádzajúcich rokoch neoceniteľnú pomoc. Pod vplyvom víťazstiev spojeneckých vojsk bolo knieža Michal I. Apafi ochotné tajne podporovať protitureckú koalíciu. Vzhľadom na silné osmanské posádky v Temešvári a Veľkom Varadíne si však muselo počínať obozretne. Sedmohradsku tiež z východu hrozili krymskí Tatári. Po skúsenostiach z doby Juraja II. Rákociho sa teda Apafi obával riskovať otvorené spojenectvo s Leopoldom.

Bez ohľadu na Apafiho váhanie, v decembri 1685 vtiahli časti cisárskeho vojska do severných a západných stolíc Sedmohradska, aby tu prezimovali. Ubytovanie, zimovanie, zásobovanie žoldnierov, verejné práce na oprave pevností a zásobovanie armád v poli zaťažilo počas roka 1685 a aj v nasledujúcom období obyvateľov obcí a miest na celom Spiši. Nič alebo len málo im pomohli sťažnosti adresované podžupanovi a stoličným funkcionárom. Pomery nedokázali napraviť ani osobné intervencie stoličných ani mestských vyslancov u cisárskych generálov. Mimoriadne boli postihnuté mestečká Smolník či Krompachy a dediny Mlynica, Vyšné Repaše, Odorín, Jaklovce, Štós i ďalšie.[588] Aj slobodné kráľovské mesto Kežmarok utrpelo množstvo škôd od žoldnierov generála Eneasa Capraru.[589] Keď obyvateľstvo nedokázalo splniť prísne rozkazy vojenských veliteľov, nasledovali exekúcie. Nie všetko však spôsobili regulárne jednotky, prechmatov i zločinov sa dopúšťali aj zbehovia zo žoldnierskych oddielov, ktorých nebolo málo. Generál Antonio Caraffa v lete 1686 prikázal stoliciam, aby dali obyvateľstvu na vedomie, že vojakov, ktorí sa pohybujú bez povolenia môžu chytiť, spútať a poslať na súd do Banskej Bystrice. Vo svojom pokyne pripustil zbehnutie mnohých nemeckých vojakov, ktorí rabujú a obyvateľstvu spôsobujú veľa príkorí.[590] Za takéhoto stavu sa viacerí poddaní na Spiši rozhodli riešiť svoju biedu opustením domovov a útekom, buď do zálohovaných miest, ktoré neboli postihnuté takým spôsobom ako sídla v stolici patriace pod uhorskú korunu, alebo priamo na územia oslobodené spod osmanskej moci.

Sotva sa už podarí niekedy presne zistiť, koľko finančných i naturálnych dávok si v tomto období vymohli cudzí žoldnieri. Podľa odhadov Leopolda Koloniča, ktorý v rokoch 1672 – 1684 predsedal Uhorskej komore, zaplatili obyvatelia cisárom kontrolovanej časti Uhorska iba v roku 1685 armáde 4 790 000 zlatých.[591] Palatín Pavol Esterházi v sťažnosti podanej Leopodovi I. tvrdil, že za roky 1683 – 1690 Uhorsko bez Sedmohradska a novodobytých území prispelo na vojsko sumou 30 miliónov zlatých.[592]

V spomínanom roku 1685 do cisárskej pokladnice dodalo Česko 672 tisíc zlatých, Morava 307 tisíc, Sliezsko 600 tisíc a rakúske krajiny sa na vydržovaní armády podieľali sumou 900 tisíc zlatých.[593] V porovnaní s uhorským podielom to boli podstatne nižší príspevok, nehovoriac už o tom, že krajina bola vďaka vojnovému zápoleniu s Turkami a kuruckým nájazdom hospodársky značne zničená.

V prvých mesiacoch roku 1686 sa pápežskej diplomacii podarilo sprostredkovať medzi Poľskom a Ruskom takzvaný Večný mier a ruská regentka Sofia Alexejevna pristúpila k Svätej lige. Dve výpravy organizované z Moskvy proti Krymu síce nepriniesli veľké úspechy (1687 a 1689), ale viazali tatárske vojsko, ktoré tak sultán nemohol použiť ani v Uhorsku ani na zastrašenie Sedmohradska.

[587] Na sklonku roka 1685 poslali Eneasovi Caprarovi žiadosť aj 2 šľachtici Štefan a Tomáš Kéry, pôvodne slúžiaci vdove Helene Zrínskej, ale po svadbe s Tökölim mu boli prinútení zložiť prísahu a utiecť od neho nemohli, lebo boli stále dobre strážení. Hoci obaja napokon prijali veliteľské funkcie, v srdci vraj stále zachovávali vernosť cisárovi. Obaja žiadali o amnestiu a vrátenie majetkov. Generál Caprara si ich výpoveď nechal preveriť a keď sa ukázala pravdivá, vlastnoručne na ich podanie potvrdil udelenie amnestie a v jej zmysle prisľúbil vrátenie skonfiškovaného majetku. SNA, rod Kostoláni, kart. 143, i. č. 1206/35.

[588] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 122/ i. č. 253, 276, 286 , 315, 322 a 346/1685.

[589] *Tamže*, i. č. 311 a 334/1685.

[590] Štátny archív Bytča, (ďalej ŠA BY), Turčianska župa (ďalej TŽ), kongregačné spisy, kart. 12, fasc. 1. č. 32.

[591] Ferenc Szakály : *Hungaria Eliberata: Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól*, 1683 – 1718. Budapest 1986, s. 156.

[592] ŠA BY, TŽ, kongregačné spisy, kart. 14, fasc. rok 1691, č. l.

[593] Hermann Ignaz Bidermann : *Geschichte der Österreichischen Gesammt-Staats- Idee* 1, s. 106.

Rozšírenie Svätej ligy a zvýšená aktivita Poľska proti Osmanskej ríši umožnili kresťanským vojskám v Uhorsku vybojovať viaceré víťazné bitky a ich úspechy zavŕšilo oslobodenie Budína 2. septembra 1686. Turkom nepomohli ani výmeny pašov v kľúčových pašalíkoch ani výmena veľkovezíra. Do konca roka spojenecké kresťanské vojská oslobodili Päťkostolie i Segedín a od Turkov vyčistili takmer celé Slavónsko.

So snahou riešiť naliehavé náboženské otázky, najmä vlastníctvo kostolov a fár v Hornom Uhorsku, ustanovil Leopold I. 19. novembra 1686 komisiu na čele s hlavným kapitánom a spišským dedičným županom Štefanom Čákim. Jej členmi boli kanonici kapituly, katolícki zástupcovia stolice, ale aj kalvín Žigmund Mariáši, evanjelik Ján Brečkovský. Sprevádzal ju vybraný vojenský oddiel.[594] Na Spiši začala pracovať už začiatkom januára 1687 a jej úlohou bolo uviesť cirkevné pomery do súladu s ustanoveniami snemu v Šoproni. Tu si evanjelici žiadali vrátiť až 101 kostolov, z nich 4 v Levoči, 2 v Kežmarku, na vidieku zvyšných 95. Zákony pripustili len po 1 v mestách a 2 na vidieku.[595] Za Tökölihо povstania prešli až na malé výnimky takmer všetky kostoly do rúk evanjelikov.

Komisia zavítala do Levoče 16. januára 1687. Vzápätí hlavný kostol, faru, kláštor i školu prevzala katolícka cirkev. Podobne postupovali aj v Kežmarku, kde farský kostol dostal rád pavlínov. Následne predseda riešil žiadosť levočských protestantov, ktorí si chceli modlitebňu postaviť vnútri hradieb. Čáki však postupoval v zmysle zákona a vykázal nemeckým evanjelikom pozemok pre chrám a školu za hradbami a slovenskej evanjelickej cirkvi tiež povolil si tu postaviť kostol, alebo využívať spoločný kostol s Nemcami.

Levočskí protestanti sa po uzavretí dohody zhromaždili na vyznačenom mieste za hradbami a v snehu pod stromami začali slúžiť služby Božie.[596]

Od začiatku februára členovia komisie obchádzali spišské obce a kostoly i fary reštituovali katolíckej cirkvi. V mnohých dedinách panovala katastrofálna situácia. Obec Rakúsy utrpela ohromné škody, vyrabovali ich kuruci aj cisárski vojaci. Po navrátení kostola katolíkom, evanjelický kňaz Pavol Grós (Grósz) slúžil služby Božie na povale jedného domu. O dva roky sa vybral do Pruska, kde pre evanjelickú cirkev v Rakúsoch zbieral almužnu. Keď sa nakoniec vrátil do obce, slúžil evanjelické bohoslužby v pivniciach a stodolách. Nie všade sa tolerovali súkromné modlitebne. V mestách poľského zálohu prepošt Ondrej Podolský (Podolszki) na podobných miestach nechal rozrúbať lavice a evanjelikom zabavil kňazské ornáty.[597] Aj Leopoldov patent vydaný v apríli 1691, ktorým spresnil výklad náboženských zákonov zo Šoprone (dokument je známy pod označením *Explanatio Leopoldina*) zakázal evanjelickým kazateľom opustiť povolené kostoly a konať bohoslužby vo filiálnych modlitebniach. Remeselníci evanjelického vierovyznania sa museli zúčastniť sprievodu vo sviatok Božieho Tela a to s celým cechom. V domácej kaplnke šľachtica sa mohli konať iba súkromné bohoslužby čítané z *Postily* bez účasti kňaza. Leopoldovo nariadenie sprísňovalo i povinnosti týkajúce sa odvádzania štóly katolíckemu duchovenstvu a dávalo katolíckym zemepánom voči poddaným hlásiacim sa k protestantizmu temer voľnú ruku.

Náboženské trenice sa však aj po vydaní Leopoldovho patentu vyskytovali pomerne často. V júli 1696 panovník nariadil Levoči prísne potrestať tých evanjelikov, ktorí znevažujú katolícke náboženstvo a spochybňujú mariánsku úctu. Veľmi to nepomohlo, lebo o niečo neskôr došlo v Levoči k poškodeniu obrazu Panny Márie.[598]

Vládu viedenského dvora v Uhorsku po potlačení Tökölihо odboja niektorí maďarskí historici charakterizujú ako teroristickú. Často pripomínajú výčiny vojska, vyberanie kontribúcie takým spôsobom, ako sa to deje v dobytej krajine a tiež smutne preslávený delegovaný súd zasadajúci pod dozorom generála Antonia Caraffu v Prešove. Vďaka literárno-historickému spracovaniu tejto udalosti evanjelikom Jánom Rezikom bol neskôr nazvaný „Prešovské jatky". Od februára do septembra 1687 súd v Prešove poslal na popravisko 22 osôb a viac ako 300 obvineným nariadil konfiškáciu majetku. Hoci zodpovednosť za konanie súdu padá predovšetkým na hlavu generála Caraffu, impulzom na začatie vyšetrovania

[594] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 521.
[595] Győző Bruckner : *A reformáció és ellenreformáció*, s. 376
[596] *Tamže*, s. 378.
[597] *Tamže*, s. 395 – 398.
[598] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 223.

sprisahania bola osobná nevraživosť a chamtivosť medzi domácimi šľachticmi.[599] Vykonštruované obvinenia a justičná svojvôľa mali zdrvujúci účinok na spoločnosť. Medzi šľachtou zavládol strach, nedôvera a často až fatalistická rezignácia. Viacerí popravení mali rodinné i majetkové zväzky so spišskou šľachtou. Predstaviteľ významnej aristokratickej rodiny a kľúčová osobnosť evanjelickej frakcie v Prešove i v celej Šarišskej stolici Ondrej Kecer (Keczer), popravený spolu so synom Gabrielom a zaťmi Žigmundom Zimmermanom a Martinom Šárošim (Sárossy), bol v rodinnom vzťahu s Mariášiovcami a prostredníctvom staršieho brata Ambróza spriaznený so Štefanom Tökölim aj jeho starším bratom Žigmundom.[600] Ambróz mal na Spiši v zálohu niektoré majetky v Huncovciach, Veľkej Lomnici a inde, druhý brat popraveného Melichar Kecer ako manžel Alžbety Mariášiovej vyženil podiely v niektorých obciach v Zamagurí (Jurgov, Čorštín, Osturňa) a tiež v mestečku Nálepkovo.[601] Ďašia obeť delegovaného súdu – prešovský senátor a právnik Samuel Medvecký (Medwecki), pochádzal zo Spišských Vlách a až v roku 1680 sa zaradil medzi prešovských mešťanov.[602]

Proti činnosti prešovskej komisie sa z celej krajiny ozývali protesty. Aj vplyvné osoby na čele s rábským bikupom, neskôr prímasom a kardinálom Leopoldom Koloničom žiadali zrušenie súdu. Hornouhorský hlavný kapitán a spišský župan Štefan Čáki zakázal žalobcovi Ladislavovi Sentiványimu (Szentiványi) v komisii vykonávať funkciu vojenského sudcu, podieľať sa na jej činnosti ako i „*robiť ďalšie novoty proti mandátu Jeho Výsosti*“.[603]

Generálovi Antoniovi Caraffovi a jeho sekundantom na cisárovom dvore sa podarilo pomocou justičného teroru nakoniec zlomiť rezistenciu šľachty a prinútiť ju k radikálnym ústupkom. Uhorský snem zvolaný na október roku 1687 do Bratislavy sa stal medzníkom v politickom vývoji krajiny. Vyslanci zastupujúci šľachtu, cirkev i slobodné kráľovské mestá nakoniec jednomyseľne pristúpili na dedičnosť uhorskej koruny v mužskom pokolení habsburského rodu a vypustili

Obr. 112. *Slobodné kráľovské mesto Prešov sa vďaka mimoriadnemu súdnictvu a krvavým rozsudkom navždy spojilo s menom generála Antonia Caraffu.*

z krajinskej ústavy sporný 31. článok *Zlatej buly Ondreja II.* dovoľujúci šľachte ozbrojený odpor voči kráľovi, ktorý by nerešpektoval jej slobody. Spomínaný článok *Zlatej buly*, ktorého dodržiavanie počas korunovačných ceremónií prísahou potvrdili všetci uhorskí panovníci, bol pre

[599] Ján Rezik : *Prešovská jatka z roku 1687*. Liptovský sv. Mikuláš 1937, s. 111.
[600] Množstvo údajov o vzťahoch Kecerovcov ku Spišu a tunajšej šľachte obsahuje zaujímavý denník Ambróza Kecera. Pozri *Monumenta Hungaiae historica* : *Magyar történelmi emlékek*, vol 2 : *Keczer Ambrus naplója*. Budapest 1894, s. 83 – 441.
[601] MOL OL E Budapest 156 a fasc. 35, č. 54 a fasc. 14, č. 60.
[602] Peter Kónya : *Prešovský krvavý súd z r. 1687*. Prešov 2001, s. 86 – 87.
[603] *Tamže*, s. 79.

Habsburgovcov ťažko akceptovateľným záväzkom, no vzhľadom na poldruhastoročné rozdelenie krajiny i politické osobitosti Uhorska počas 16. a 17. storočia, nemohli iniciovať jeho zrušenie. Uhorská šľachta si žiarlivo strážila svoje stredoveké feudálno-stavovské výdobytky a dlhý čas nebola ochotná od nich upustiť. Až druhá polovica 17. storočia priniesla u časti magnátov zmenu názorov, keďže postupne si osvojovali novodobé názory na charakter a úlohy štátu, ktoré sa šírili zo západnej Európy. Napriek tomu, že stavovská opozícia bola zlomená a väčšina šľachty zneistená, dvor sa na snemovanie dokonale pripravil. Ešte niekoľko týždňov pred zvolaním snemu panovník prerokoval s magnátmi všetky dôležité otázky.[604] V krajine prebiehala vojna s Osmanskou ríšou, obyvateľstvu strpčovali existenciu početné žoldnierske oddiely, svojvôľa ich veliteľov a cisárskych komisárov, navyše konfiškácie a popravy delegovaného súdu nahrávali zámerom dvora a ešte tu bol aj vodca odboja Imrich Tököli, ktorý z milosti Turkov stále disponoval vojskom. V takejto situácii stavy napokon rezignovali na starodávne *ius resistendi* – „právo odporu" a vyslovili súhlas s dedením koruny v mužskej línii habsburského rodu. Začiatkom decembra 1687 bol v Bratislave slávnostne korunovaný za kráľa Leopoldov najstarší syn Jozef. Mal iba 9 rokov. Snem trval až do januára roku 1688, cisár na jednej strane a preláti spolu s magnátmi na strane druhej podpismi potvrdili všetky zákonné články. Nechýbal medzi nimi ani podpis spišského župana Štefana Čákiho, ktorý bol v dobe konania snemu povýšený do funkcie krajinského sudcu, čo bola po palatínovi druhá najvyššia svetská hodnosť v krajine.[605] Zákony oficiálne rušili prešovský súd. Ten však už aj predtým bol rozpustený a nariadili vrátiť pozostalým zhabané majetky. V nasledujúcom roku panovník skutočne zriadil komisiu pod predsedníctvom Štefana Čákiho, s úlohou preskúmať rozhodnutia delegovaného súdu a vrátiť postihnutým alebo pozostalým ich majetok.[606]

Snem zároveň renovoval cirkevné zákony zo Šoprone z roku 1681, aby sa odstránilo nábožen-

ské napätie, no protestanti proti nim prejavovali odpor. Rovnako ich neuspokojil zákon o recepcii jezuitov v Uhorsku aj s právom nadobúdať majetok. Na druhej strane šľachta presadila zákon zakazujúci zvyšovať počet slobodných kráľovských miest. Bola to reakcia na vývoj v 17. storočí, keď panovník okrem Kežmarku povýšil na kráľovské mesto aj Brezno, Pezinok, Modru a Svätý Jur. Podivná právna norma mala aj náboženské pozadie, keďže v slobodných kráľovských mestách mali protestanti právo vydržiavať si kostol. Šľachtu najviac znepokojili zákony udeľujúce 110 cudzincom indigenát. Bolo to takmer bezmála toľko ako za celé predchádzajúce storočie. Rôznym pohlavárom viedenského dvora, radcom cudzieho pôvodu, vojenským veliteľom a plukovníkom bolo uznané právo domáceho šľachtica a tým aj spôsobilosť nadobúdať v Uhorsku majetky. Konfiškáty domácich odbojníkov v správe Uhorskej komory sa potom za malý peniaz dostávali do rúk cudzincov, zaslúžilých vojakov a dvorských úradníkov. Vešeléniovské panstvo Strečno tak napríklad kúpil barón Ján Jakub Löwenburg.[607] V dvorských kruhoch dobre zapísaný Siegfried Breuner dopomohol Johanesovi Andreasovi Joanellimu k majetkom na Spiši a v Šariši. Aj viedenský obchodník Johan Weis dostal na Spiši niektoré diely zhabané Mariášiovcom.[608] Takéto praktiky vyvolávali žiarlivosť u domácej šľachty. Ešte viac protestov a rozhorčenia spôsobila činnosť komisie pre znovuzískané územia (*Comissio neoaquisistica*). Jej hlavnou úlohou bolo reštituovať šľachtické a cirkevné panstvá na územiach vydobytých spod tureckého panstva. Komisia vznikla v roku 1688 pod predsedníctvom Leopolda Koloniča. Je príznačné, že všetky spisy z jej činnosti zmizli bez stopy a nič neobjasnilo ani dvojnásobné šetrenie podivuhodnej straty dokumentov.[609] V lete roku 1689 Kolonič oznámil všetkým stoliciam, aby sa každý uchádzal o prinavrátenie majetku, ak má reštitučné nároky po predkoch na vlastníctvo nachádzajúce sa na oslobodených územiach, pravda až po predložení príslušných dokumentov. Ten, čo dostane majetky späť bude musieť zaplatiť istú

[604] Jean Bérenger a Károly Kecskeméti : *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1698 – 1918*. Budapest 2008, s. 103.
[605] Stephanus Katona : *Historia critica regum Hungariae*, tomulus XVI, ordine XXXV. Budae 1804, s. 516.
[606] Spišský župan Štefan Čáki sa listom obrátil na všetky stolice, aby pri reštitúciách s komisiou spolupracovali a do Prešova vyslali svojich zástupcov so sťažnosťami na činnosť súdu. ŠA BY, TŽ, kongregačné spisy, kart. 12, fasc. 3, č. 43.
[607] MOL, OL Budapest, E-144 (Magyar Kamara történelmi iratok, Filmtár) film č. 6613, zábery 50 – 55.
[608] Hermann Ignaz Bidermann : *Geschichte der Österreichischen Gesammt-Staats- Idee* 1, s. 125.
[609] *Tamže*, s. 120.

sumu určenú Dvorskou komorou, obvykle vo výške desiatich percent z jeho ceny. Požadovanie reštitučnej taxy malo opodstatnenie, lebo oslobodenie území si vyžadovalo veľké náklady na vojsko, no šľachte to prekážalo. Často sa určená hodnota majetku rozchádzala s realitou, panstvá boli často zdevastované a ľudoprázdne. Sťažností na komisiu a praktiky komory pribúdali aj preto, že reštitučnú sumu bolo treba vyplatiť v peniazoch a potomkovia šľachty, ktorá zanechala majetky na územiach obsadených Turkami, ich obvykle nemali nazvyš.[610] Domácim pánom prekážalo aj to, že novonadobudnuté územia spravovala Dvorská a nie Uhorská komora. U jej úradníkov, ako to už v podobných prípadoch býva, bola rozšírená korupcia a snaha obohatiť sa.[611] Pravda, rôzne pokusy o podvody a machinácie, spojené najmä so snahou neoprávnene získať majetky mala na svedomí aj domáca šľachta. Spišská stolica dostala v tejto súvislosti niekoľko upozornení.[612]

Okrem zásobovania, verejných prác a zimného ubytovania žoldnierov, predstavitelia stolice museli organizovať ozbrojené sily, ktoré v rámci kontingentu z Horného Uhorska vyháňali z krajiny Turkov a navyše sa postarať aj o obranu a bezpečnosť vlastného územia. Zbojníctvo sa opäť rozšírilo do nevídaných rozmerov a Imrich Tököli so svojim početnými oddielmi a ozbrojenými soldateskami zloženými z Turkov i kuruckých dobrodruhov predstavoval stálu hrozbu. Turci si uvedomili, že jeho uväznením si výrazne oslabili pozíciu medzi uhorskou opozíciou a začiatkom januára 1686 ho preto nielen prepustili, ale dostal k dispozícii 9 tisícový zbor a 20 tisíc toliarov na nábor nových prívržencov. Jeho snahou bolo prebojovať sa k Mukačevu, kde cisárske vojská obliehali, či skôr blokovali 4 tisícovú posádku na čele s Helenou Zrínskou. Táto odhodlaná dáma predbežne nebola ochotná kapitulovať, hoci mala pri sebe i deti z prvého manželstva – Františka II. Rákociho a dcéru Julianu. Generál Antonio Caraffa však Tökölimu znemožnil preniknúť k Mukačevu. Na Spiši však zavládla neistota aj strach v dôsledku aktivít niekdajšieho vodcu kuruckého odboja, ktoré sa stupňovali v priebehu januára 1688, keď Helena Zrínska vyjednávala o kapitulácii. Vodca rebelov veril ešte v pomoc zo strany poľskej šľachty a vkladal aj isté nádeje do samotného Jána III. Sobieskeho. Ten však nebol ochotný meniť svoje dlhodobé plány zamerané na obnovenie poľskej zvrchovanosti nad Podolím.[613] Spojenie s Poľskom by si vodca rebelov zabezpečil len ovládnutím Spiša a preto stolica musela v súvislosti s hroziacim nebezpečenstvom zo strany Imricha Tökölihо a jeho stúpencov vykonať nevyhnutné opatrenia, aby tomu zabránila.[614]

Helena Zrínska napokon za vydanie Mukačeva zabezpečila amnestiu členom posádky, svojim deťom navrátenie majetkov v dospelom veku a sama sa nechala internovať vo Viedni. Tökölihо sa však táto dohoda netýkala, snažil sa svoje práva vybojovať mečom, ale jeho sily už na to nestačili, lebo Turci napokon odvolali aj pomocný zbor, ktorý mu po prepustení z väzby poskytli. Zostal mu už iba neveľký oddiel verných, ktorý navyše v polovici februára 1688 neďaleko Veľkého Varadína generál Donat Heisler rozprášil.

V prvom roku po skončení prelomového snemu sa zdalo, že krajinu očakáva pokojnejšia doba, tak potrebná na hospodársku obnovu vojnou poznačených krajov a celkovú regeneráciu vyčerpaných oblastí. Skvelé úspechy cisárskych vojsk v bojoch proti Turkom, najmä však dobytie Belehradu v septembri 1688, ovládnutie pevnosti Vidin ako i priaznivý vývoj v Sedmohradsku, zvyšovali nádeje na skoré ukončenie vojny. Knieža Michal Apafi a sedmohradská šľachta uznali Leopolda I. za svojho kráľa. Roku 1690 panovník osobitným privilégiom (*Diploma Leopoldina*) navyše potvrdil zvláštne postavenie Sedmohradska v rámci monarchie. Zaručil mu stavovskú samosprávu, dedičnú moc kniežaťa i náboženskú slobodu. Stavy sa zaviazali odviesť do kráľovskej pokladnice ročne 100 tisíc zlatých a za vojny štvornásobnú sumu. Ešte pred ratifikáciou zmluvy Michal Apafi I. zomrel. Jeho syn ešte nebol plnoletý, a tak Leopold I. povolil stavom zvoliť si gubernátora, kým nedospeje. Michala Apafiho II. však neskôr vylákali do Viedne, kde ho panovník síce obdaril titulom říšskeho kniežaťa a zahrnul poctami i peniazmi, ale až do smrti roku 1713 sa nemohol vrátiť do vlasti.

[610] ŠA BY, TŽ, kongregačné spisy, kart. 13, fasc. l, č. 31 a 52.
[611] Franz Krones : *Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rakoczis II*. Wien 1870, s. 11.
[612] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 126, i. č. 182 a 186 /1693
[613] Zygmunt Abrahamowicz : Sobieski és Thököly, in: *A Thököly felkelés és kora*, ed.: László Benczédi. Budapest 1983, s. 115 – 116.
[614] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 124, i. č. 259 a 260 /1688.

Obr. 113. *Základom kresťanskej Svätej ligy, ktorá sa pričinila o vyhnanie Turkov zo strednej Európy, bolo spojenectvo poľského kráľa Jána III. Sobieskeho, uhorského kráľa (cisára) Leopolda I. a benátskeho dóžu Marcantonia Giustinianiho pod agendou pápeža Inocenta XI.*

Oslobodenie Belehradu a prienik spojeneckých vojsk do Valašska a Srbska vyvolali obavy na francúzskom aj poľskom dvore z porušenia európskej rovnováhy. Už na sklonku septembra 1688 francúzsky kráľ Ľudovít XIV. zrušil prímerie uzavreté pred štyrmi rokmi a jeho vojská obnovili boje na Rýne. Časti nemeckých spojeneckých oddielov sa presunuli z Uhorska na západné bojisko, čo veľmi pomohlo Turkom. Vnútornými bojmi a nepokojmi oslabenú Osmanskú ríšu však stabilizoval nový vezír Mustafa Köprülü, ktorý spolu s bojovným sultánom Sulejmanom III. upevnili upadajúcu disciplínu vojska. Snažili sa vydobyť späť stratené územia, vrátane Sedmohradska. Vytlačili kresťanské vojská z južného Srbska, v auguste dobyli späť Vidin a októbri 1690 sa znova zmocnili Belehradu. Na opätovné dobytie Sedmohradska využili Turci opäť Imricha Tökölihо, ktorého sultán po smrti Michala Apafiho I. vymenoval za sedmohradské knieža. Dal mu k dispozícii oddiely Tatárov a Valachov, aby sa s ich pomocou v knieżatstve presadil. Tökölimu sa podarilo prekvapiť cisárske jednotky a sedmohradské šľachtické vojsko a na sklonku augusta 1690 v bitke pri Zernesti zvíťazil. Počas boja padol veliteľ domácich mobilizovaných šľachticov Michal Teleki, niekdajší spolubojovník a podporovateľ Tökölihо, neskôr jeho úhlavný nepriateľ. Pod dojmom nečakaného úspechu sedmohradský snem uznal Tökölihо za sedmohradské knieža. Potvrdením privilégií stavom, zaručením slobodnej voľby svojho nástupcu a uznaním náboženskej slobody sa Tököli snažil rýchlo si upevniť pozíciu. Zároveň cisárovi Leopoldovi I. ponúkol spojenectvo ako člen Svätej ligy a chcel bojovať proti Turkom, ak ho panovník uzná za zvrchovaného sedmohradského vládcu.

Vo Viedni však mali so Sedmohradskom iné plány, ako krajinu prenechať nespoľahlivému odbojníkovi. Hlavný veliteľ cisárskeho vojska Ľudovít Bádenský už na konci októbra 1690 vyhnal knieža zo Sedmohradska. Tento raz navždy.[615] Niekdajší kežmarský gróf a vodca nespokojencov predsa len vpádom niečo získal: zajatého generála Donata Heislera vymenil za internovanú manželku Helenu Zrínsku, aby neskôr spoločne zdieľali osud vyhnancov. Generál Heisler sa za svoje oslobodenie odvďačil opätovným dobytím Veľkého Varadína v júni 1692. Tým cisárske vojská ovládli Sedmohradsko, no nepriaznivé medzinárodnopolitické okolnosti prinútili viedenský dvor vystupňovať vojenské úsilie, čo sa prejavilo v podobe neúmerne vysokého zaťaženia hospodársky rozvinutých častí na severe a východe krajiny. Bojujúca armáda trpela finančným a materiálnym nedostatkom a tak Slovensko muselo niesť znovu hlavné bremeno potrieb žoldnierskych vojsk.

Po roku 1687 prešli daňové povinnosti do kompetencie stolíc, pričom celkovú výšku určovala štátna moc. Od začiatku deväťdesiatych rokov sa vrchnosť pokúšala o systematickejšie rozdelenie pri výbere daní ubytovaní a zimovaní vojska. V roku 1692 malo Uhorsko odviesť na vojsko celkovú sumu 2 milióny zlatých. V skutočnosti

[615] Kurze Geschichte Siebenbürgens. ed.: Béla Köpeczi. Budapest 1990, s. 369 – 370.

zimovanie, stravovanie a presuny žoldnierskych oddielov si vyžiadali viac ako dvojnásobnú sumu. Podľa memoriálu palatína Pavla Esterháziho z októbra 1693 boli celkové náklady krajiny na vojsko 4 112 000 zlatých.[616] Na rok 1693 pripadlo na Spišskú stolicu 41 614 zlatých kontribúcie, na jej území malo zimovať 625 pešiakov a 1 213 jazdcov, teda viac ako 1 800 žoldnierov. Každému vojakovi bolo treba zabezpečiť dennú porciu: Funt (pol kg) mäsa, 2 funty chleba a holbu vína. Kone museli dostať 6 funtov ovsa a slamu. Povinnosť 13 zálohovaných miest vyčíslili na 13 871 zlatých, nebolo však isté, či sa túto sumu podarí vymôcť, keďže spadali pod poľského kráľa. Mestá nemuseli ani ubytovať vojsko. Susedný Abov s 35 200 zlatými kontribúcie a Liptov s 32 893 zlatými mali o niečo nižšie kvótu. Zato Gemer (58 220) a Šariš (56 457) Spiš prevyšovali o pätinu.[617]

Stálym problémom pre Spišskú stolicu zostávali mestá poľského zálohu. Stoliční úradníci ich už v predchádzajúcom obdobiach chceli zaťažiť daňovou povinnosťou, dokonca im to umožňoval aj zákon. Ich snaha však narazila na vážny odpor. V januári 1692 poľský kráľ Ján III. Sobieski protestoval u uhorského kancelára a nitrianskeho biskupa Blažeja Jaklina proti takémuto zaťaženiu zálohovaných miest kontribúciou a zimným ubytovaním vojska. Pripomenul, že sú majetkom panovníka a podľa zmluvy medzi Žigmundom Luxemburským a Vladislavom II. Jagelovským mali byť oslobodené od všetkých stoličných daní a dávok.[618] Vyše 40 tisíc zlatých kontribúcie pripadajúcich na Spiš bez účasti oboch slobodných kráľovských miest predstavovalo neobyčajné veľký nárast. Ešte v prvej polovici 17. storočia stolica odvádzala 3 – 4 zlaté z každej porty, čo spolu robilo okolo 500 – 800 zlatých. V čase vojny povinnosť stúpla aj trojnásobne. Okrem toho sa pod rôznym titulom vyberali aj ďalšie poplatky a naturálne dávky na vojsko, ale ich celková výška nikdy neprekročila neúnosnú mieru. Od zavedenia guberniálnej správy, no najmä od potlačenia kuruckého odboja Imricha Tökölihо platby, dane a dávky poddaných, mešťanov a aj šľachty razantne stúpli. Aj taký exponent dvorskej politiky, akým bol Leopold kardinál Kolonič, vo svojom projekte napísanom v roku 1688 kriticky zhodnotil daňovú politiku Viedne:

> *„Počas tejto tureckej vojny, temer každý dom, ktorý bol započítaný do porty, bol tak vysoko zdaňovaný, a to ešte v najväčšom neporiadku a nerovnosti a tak bezohľadne, že toto šľachetné kráľovstvo v týchto rokoch ako nepriateľská krajina vydaná na milosť vojsku a jeho komisárom a jeho utláčaní obyvatelia, poddaní, svetská i cirkevná šľachta, mešťania a sedliaci však pritom zamlčali to, čo ale dobre museli vidieť, kam sa tie vybrané sumy, ktorých množstvo od roku 1683 bude asi 20 miliónov zlatých, podeli.“*[619]

Tu opäť málo, alebo vôbec nepomohli memoriály Spišskej stolice i žiadosti o zníženie porcií.[620] Daňové povinnosti sa totiž stále neznižovali, skôr naopak. V roku 1696 uložili celému Uhorsku kontribučnú povinnosť 2 milióny zlatých, Spiš mal zaplatiť 45 500. Okrem toho mesto Kežmarok malo zaplatiť 3 tisíc a Levoča 9 tisíc zlatých. V porovnaní s úrodnejšími a rozsiahlejšími stolicami v južnejších častiach krajiny to bola naozaj vysoká suma, veď plochou oveľa väčšia Peštianska stolica mala vybrať iba 23 tisíc zlatých, Čongrádska 10 tisíc a Komárňanská dokonca len 5 500 zlatých.[621] Počet zdanených sedliackych port na Spiši bol v tomto období 127. V roku 1696 Uhorská komora rozposlala stoliciam podrobné inštrukcie ako sa budú poddanské porty určovať. Mal sa brať do úvahy najmä rozsah polí, ich úrodnosť aj ďalšie možnosti využívania pôdy a predaja poľnohospodárskej produkcie. Do portálnych súpisov museli byť zahrnutí aj želiari na základe osobit-

[616] OSzK, Budapešť, Kézirattár (Oddelenie rukopisov), folia latina 1002, s. 123 – 124.
[617] *Tamže*, s. 158 – 159.
[618] HHS, Acta Hungarica, fasc. 178/1692, č. 167.
[619] Teodor Mayer : *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit* : *Kompendium ser Haubtrelation über Einrichtung dess Königreich Ungarn anno 1688*. Wien a Leipzig 1911, s. 62 – 63. Na bránu viedenského paláca generála Antonia Caraffu niekto napísal: „Ex lacrimis Hungarorum“ („zo sĺz Uhrov“). Môže to byť historická anekdota, no povrávalo sa, že generál uhorské obyvateľstvo ako rebelantské a protestantské nenávidel a nerozpakoval sa ho zdierať. Pozri Peter Kónya : *Prešovský krvavý súd*, s. 105.
[620] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 123 i. č. 133/ 1687.
[621] Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA BA) Bratislavská župa (ďalej BŽ), kongregačný protokol č. 2, s. 603 – 604.

Obr. 114. *Významným dejateľom, ktorý sa pričinil o rozvoj uhorskej a slovenskej katolíckej cirkvi bol ostrihomský prímas Leopold Kolonič.*

nej klasifikácie. Ba podľa nových noriem sa dane mali vyberať aj od šľachtického majetku, čo bolo v rozpore s domácou tradíciou.[622]

Nielen vysoké dane boli predmetom neustálych sťažností spišských obcí a miest, viacero ponôs palatínovi i panovníkovi poslala stolica. Zo všetkých kútov krajiny i od šľachty sa množili sťažnosti na počínanie žoldnierskych oddielov. Armádu bojujúcu proti Turkom tvorila pestrá zmes pozháňaná po Európe, no našli sa aj idealisti, ktorí prišli do Uhorska dobrovoľne, aby si bojom proti Turkom splnili svoju kresťanskú povinnosť. Prevažovali Nemci, popri nich sa však našli aj Španieli, Taliani, Francúzi, Švédi, Česi, Dáni, Poliaci i kozáci, domáceho uhorského vojska bola sotva štvrtina z takmer 80 tisícovej armády. Nečíre počínanie veliteľov, svojvôľa komisárov pri exekúciách, pri vyžadovaní dávok, dopravných služieb so záprahom, pri ubytovaní vojska boli však i naďalej na dennom poriadku. Najvyšší vojenský veliteľ Uhorska generál a poľný podmaršál Ferdinand Gobert Aspremont v auguste 1689 vydal nariadenie veliteľom a vojenským komisárom v Hornom i Dolnom Uhorsku obsahujúce 22 bodov, ktorým nepriamo priznal veľké násilnosti a prechmaty, ktorých sa vojsko doposiaľ dopúšťalo. Rozkaz zdôrazňoval slušné zaobchádzanie s obyvateľmi, prikazoval veliteľom, aby spolupracovali s mestskými a stoličnými úradmi, udržiavali vo vojsku prísnu disciplínu, zamedzili otvorené i skryté násilné činy, zakázali všetky neprávosti. V opačnom prípade mali byť vojaci aj ich nadriadení potrestaní. Velitelia nesmeli stolice, mestá, úradníkov, nešľachtických ani šľachtických obyvateľov nútiť vykonávať bezplatné verejné práce, zabavovať im dobytok,kone a vozy alebo inak škodiť, nesmeli od nich pod rôznymi zámienkami vymáhať peniaze, potraviny a iné veci. Svojvoľne nesmeli tak postupovať ani v prípade naliehavosti a odvrátenia nebezpečenstva. O všetkých potrebách vojska mali najprv upovedomiť najvyššieho veliteľa, ktorý potom v spolupráci s miestnymi orgánmi a obyvateľmi veci vyrieši tak, aby nebol dôvod podávať sťažnosti. Najvyšší veliteľ zároveň obmedzil svojvoľné exekúcie a vymáhanie podlžností od stolíc a miest. Tieto sa nesmeli vykonať bez jeho vysloveného nariadenia. Rovnako tiež zakázal vyžadovanie rôznych nelegálnych poplatkov vojskom od vozov i pocestných na mostoch, brodoch, v priesmykoch a na iných verejných miestach, platby za konanie trhov a jarmokov a zabavovanie rôzneho tovaru i dobytka predávajúcim. V nariade-

[622] Celú sedliacku portu tvorilo 100 bratislavských meríc (bratislavská merica = 21 ha) najúrodnejšej pôdy, stredne úrodnej 133 b.m. a neúrodnej 167 b.m. alebo 200 kopáčov (8 ha) viníc prvej, 267 kopáčov druhej a 333 kopáčov tretej kategórie. Do jednej celej sedliackej alebo poddanskej porty sa rátalo 10 želiarov prvej triedy s rozsiahlejším hospodárstvom, 20 želiarov druhej triedy s menším hospodárstvom a 30 bez hospodárstva. Okrem zistenia hospodárskych náležitostí poddaných mal stoličný úradník brať do úvahy lúky, pasienky a lesy a možnosti predávania svojich produktov a mal možnosť porty navýšiť.
Šľachtici museli platiť za rezidenciu 5 denárov aj za svojich poddaných – za každého sedliaka 6 denárov, za želiara 3 alebo 2 denáre. Neobišli ich ani dane z pôdy: za každú mericu ornej pôdy denár, za 10 kopáčov viníc takisto. Mali platiť aj za regálne práva – za krčmu, výsek mäsa, za pivovar, mlyn atď. ŠA BA, BŽ, kongregačný protokol č. 2 s. 603 – 604.

ní sa tiež konštatuje, že vojenskí velitelia najmä mestských posádok si takto uzurpovali veľké stáda domácich zvierat všetkého druhu, ktoré v jarných a letných mesiacoch svojvoľne nechajú pásť, no na zimu ich ustajnia u sedliakov a tí sa musia o cudzie zvieratá zdarma starať a kŕmiť ich. Keď vojsko nemalo drevo poruke, sedliakom rozborilo drevené chalupy a trámy využilo na stavbu obranných zariadení, čo sa nestalo v ojedinelých prípadoch. Najvyšší veliteľ prísne zakázal úžeru, veľmi rozšírenú medzi mnohými dôstojníkmi. Tento neduh bol dokonca až tak zneužívaný, že veritelia neboli spokojní s 10 – 30 % úrokom, ale vyžadovali stopercentné úroky z požičanej sumy.

„Ba našli sa aj takí, čo od poddaných jeho Výsosti (teda od domáceho obyvateľstva) žiadajú tri zlaté úrokov týždenne z požičaných sto zlatých a tak ich úrok prekračuje aj 150 %. Takéto praktiky spôsobia zruinovanie a záhubu tohto kráľovstva“,

pripomína podmaršál a žiada proti každému, čo požaduje úžernícke úroky zakročiť v zmysle zákonov.[623]

Museli by sme venovať ešte viac priestoru všetkým výstrelkom a nekalým praktikám spôsobovaných vojakmi, dôstojníkmi a vyššími veliteľmi, ktoré vo svojom rozkaze Ferdinand Aspremont vydanom v auguste 1689 v Košiciach zakazuje, no i táto ukážka dostatočne ilustruje situáciu obyvateľstva na Spiši i v ďalších slovenských stoliciach zaplavených cudzím i domácim vojskom a vystavených im na milosť a nemilosť.

Aj Antonio Caraffa sa snažil o zlepšenie disciplíny od svojich vojakov. Požadoval, aby sa správali tak ako v dedičných krajinách. Velitelia pri vyberaní potravinových a peňažných dávok, ubytovaní vojakov sa mali vyhýbať prehnanej tvrdosti, zamedziť sa malo bitiu a mučeniu ľudí, ktorého sa vojaci aj na ich príkaz dopúšťali pri zaobstarávaní svojich potrieb. Rozkaz aj presne určuje množstvo povolenej potravinovej porcie na 1 vojaka a krmovinovej na koňa s pripomienkou, že za ich dodanie treba vždy vystaviť riadny účet. Caraffa určil, že vojsko smie žiadať od 1 obce nanajvýš 3 vozy na prepravu a iné.[624] Vojaci totiž často nútili povozníkov, ktorých dostali spravidla k dispozícii od stoličných úradov, aby v rozpore so zaužívanou praxou so záprahom opustili územie stolice a dopravili náklad do vzdialených oblastí.[625] Kópia rozkazov bola poslaná všetkým stoliciam a slobodným kráľovským mestám, aby sa verejná mienka trocha upokojila, no možno pochybovať, či sa príkazy aj naozaj plnili. Stolice zostali i naďalej preťažené ubytovaným vojskom. V roku 1692 susedný Liptov poslal sťažnosť, že za pol roka na prechádzajúce vojsko stolica vydala 3 800 zlatých, no velitelia refundovali sotva 250. Vo výkaze výdavkov sa pripomínajú lúpeže a násilie, ktorých sa vojaci mali na jej území dopustiť. Inak tomu nebolo ani na Spiši. Bieda vzrástla do nevídaných rozmerov. V rokoch 1693 – 1694 sa viacero spišských obcí sťažovalo na vysoké dane, výčiny vojakov a veľkú biedu. Dediny Kluknava a Spišský Štvrtok boli na mizine a tiež mnohé ďalšie.[626] Rovnaký stav sa zrkadlí z prosbopisov Huncoviec, Kolačkova, Pongrácoviec, Poľanoviec a ďalších dedín.[627] Vyberanie kontribúcie znevýhodňovalo najmä severne položené stolice, ktoré sa nachádzali mimo dosahu Turkov. Naproti tomu v stoliciach hraničiacich s tureckou mocou boli kontribučné povinnosti nastavené tak, že nezodpovedali skutočnému stavu. Dlho sa nebrala do úvahy ani úrodnosť jednotlivých regiónov, čím boli samozrejme znevýhodnené severné stolice. Proti tomuto ako prvá protestovala Šarišská stolica, ktorá poukazovala na to, že zo svojho nie príliš úrodného územia musí prispievať vyššou sumou ako susedný väčší a úrodnejší Zemplín. O nerovnostiach a nezrovnalostiach svedčí aj skutočnosť, že celé Zátisie pozostávajúce z Čanádskej, Békešskej, Torontálskej, Bodrockej, Biharskej, Marmarošskej, Kovarskej, Krasnanskej, Čongrádskej, Strednosolnockej, Aradskej a Satmárskej stolice, malo kontribučnú povinnosť vymeranú z 398 port, teda sotva trojnásobok toho, čo mal odvádzať oveľa menej úrodný Spiš. Aradská, Čanádska, Čongrádska i Békešská stolica však boli už

[623] ŠA BY, TŽ, kongregačné spisy, kart. 13, fasc. rok 1689, č. 460.
[624] *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 1905, č. 6. s. 190 – 192.
[625] Palatín Pavol Esterházi v jednej z množstva sťažností na vojsko podanej panovníkovi v októbri 1691 napísal, že dovozom materiálov na opevňovanie Budína, Stoličného Belehradu, Kaniže a Jágru sú severne položené stolice preťažené. Cesta trvá často aj 8 týždňov a nedostatok krmiva spôsobuje majiteľom úhyn dobytka. MOL, A – 27, fasc. 2, č. 231.
[626] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 126, i. č. 153 a 190/1693.
[627] *Tamže*, i. č. 197, 198 a 239/1694.

dosť zaľudnené tisíckami poddaných, ktorí pútekali zo severu. Veliteľ segedínskej posádky a iní úradníci Dvorskej vojenskej rady a komory im zľahčovali dane, aby sami mohli viacej vyberať.[628]

Niet snáď stolice, ktorá by aspoň raz za rok v obsiahlych memoriáloch neupozornila komoru, kanceláriu, palatína i panovníka na svoje bezvýchodiskové postavenie. V ich záujme bolo samozrejme vykresliť svoj stav podľa možnosti čiernymi farbami, ale keď opisuje kritickú situáciu v krajine samotný palatín Pavol Esterházi, o ktorého lojalite voči dvoru niet pochýb, možno sa s veľkou pravdepodobnosťou spoľahnúť na to, že príliš nezveličuje. Na jeseň roku 1690 adresoval palatín Leopoldovi obsiahly memoriál, v ktorom najtemnejšími farbami vykreslil položenie krajiny, najmä však úbohého ľudu. *Misera plebs*, ako sa o poddaných viackrát vyjadruje, už nie je schopný viac platiť, poddaní sú nútení predať svojich synov a dcéry Turkom, aby si vyrovnali daňové podlžnosti a vyhli sa vojenským exekúciám, počas ktorých sa údajne prekonávajú všetky zvrátenosti Turkov. Sedliaci vyrovnávajú svoje dlžoby voči vojsku aj tým, že vojakom poskytnú svoje ženy a dcéry a tak ukájajú ich vášne. V Hornom Uhorsku sa vyskytli prípady, keď zúfalí poddaní spáchali samovraždu, lebo nemohli ďalej znášať násilie vojska. Tisíce ďalších obyvateľov severných stolíc opustilo svoje domovy a odišlo do krajov, odkiaľ boli Turci vyhnaní. Ľud, ktorý predtým znášal turecké jarmo teraz tvrdí, že za 7 rokov zaplatili cisárskej výsosti viac ako Turkom za 100 rokov. Palatín sa nerozpakoval vo svojom memoriáli panovníkovi zdôrazniť, že všetko sa deje so zámerom Uhorsko zničiť a vyľudniť.[629] V takejto zúfalej situácii si poddaní hľadali spôsoby ako sa zbaviť kontribučného bremena. Nedržali záprahový dobytok, aby im boli zmenšené povinnosti. Aj tí, čo ho mali, skôr ako úradníci spísali ich hospodárskeho pomery, ho predali. Spišská stolica si sťažovala, že stovky, ba tisíce sedliakov zanechali svoje hospodárstva a obchodujú s dobytkom, vínom, tabakom a inými produktmi. Mnohí obyvatelia z pohraničných oblastí obchodovali so soľou, ktorú napriek zákazom tajne dovážali z Poľska.[630] Štátny monopol na obchod so soľou spôsobil jej nedostatok a to využívali pašeráci najrôznejšieho druhu. V roku 1695 napomínal cisár Leopold I. všetky stolice, aby obmedzili tajný a nepovolený dovoz soli z Poľska.[631] Obchodovaním s nedostatkovou, no potrebnou surovinou, si však celé dediny dokázali zlepšiť svoju situáciu. Keď sa ale poddaný venoval takémuto, či podobnému druhu zárobkovej činnosti, vyhol sa obvykle i plateniu daní a jeho pôvodný podiel museli uhradiť ostatní obyvatelia obce, z ktorej pochádzal. Väčšina poddaných sa nevedela preorientovať na obchod, alebo nechcela opustiť svoje hospodárstvo. Ich daňová povinnosť vzrastala, keďže kontribučné kvóty rozpísané na stolice a obce sa neprispôsobovali novej situácii. Práve v polovici deväťdesiatych rokov 17. storočia sa začal masový odchod na Dolnú zem, kde im noví vlastníci rodiacich sa panstiev poskytovali oveľa lepšie podmienky na existenciu. Tí, čo zostali doma, hneď pocítili odchod, či skôr útek svojich susedov. Leopold I. bol iste dobre informovaný o sústavnom preťažovaní obyvateľstva, ale aj vzhľadom na vojnové pomery nemohol zo stanovenej kvóty zľaviť. Na sťažnosti viacerých stolíc údajne namietal, že pokiaľ trvá vojna, na zmiernenie kontribučnej povinnosti nemožno pomýšľať.[632] Preťažovanie daňami a rôzne služby vyžadované vojskom vyvolali nespokojnosť najmä medzi najnižšími vrstvami. Na viedenskom dvore si uvedomovali, že kontribúcia je nespravodlivo rozložená a preťažuje predovšetkým poddaných. Z iniciatívy Leopolda Koloniča, ktorý sa medzičasom stal ostrihomským arcibiskupom a dobre poznal pomery v krajine, panovník navrhol, aby svetská i duchovná šľachta participovala na kontribučnej sume 4 miliónov zlatých jednou tretinou. Uhorská reprezentácia sa pridržiavala pôvodného návrhu, že šľachta bude participovať jednou päťdesiatinou a mestá pokryjú jednu desatinu, teda 400 tisíc zlatých. Zvyšok mali hradiť poddaní. Vyjednávania, ktoré sa začali ešte v roku 1695 sa nakoniec skončili na jeseň 1698 otvorenou roztržkou.[633] Pokus o reformu

[628] ŠA BY, TŽ, kongregačný protokol, i. č. XIX. (1699 – 1707), s. 875 – 879.
[629] *Tamže*, kongregačné spisy, kart. 14, fasc. r. 1691, č. 1.
[630] Ágnes Várkonyi : A habsburg- abszolutizmus és a magyarországi jobbágyság a 17. – 18. század fordulóján, in: *Századok*, roč. 99, 1965, s. 691.
[631] ŠA LE, SŽ, kongregačné spisy, kart. 127 i. č. 26/1696.
[632] Ágnes Várkonyi : A habsburg- abszolutizmus, s. 701.
[633] Informácia o priebehu zasadania bola poslaná všetkým stoliciam na Vianoce roku 1698. ŠA BA, BŽ, kongregačné spisy, fasc. 2. č. 4.

daňového systému skrachoval. Nespravodlivá kontribúcia a dlhodobá preťaženosť poddanskej vrstvy však mali už onedlho zapríčiniť výbuch ďalšej nespokojnosti uhorského obyvateľstva.

Aj vysoká a stredná šľachta mala veľa dôvodov na sťažnosti. Centralizačné snahy, nerešpektovanie a obchádzanie ľudí domáceho pôvodu sa prejavili aj v personálnej politike. Autonómne postavenie Uhorskej komory zaručené zákonmi sa nebralo do úvahy, ovládali ju úradníci z cudziny, najmä však Nemci. Aj na čele Spišskej komory stáli hlavne ľudia neuhorského pôvodu a to už od roku 1672 s výnimkou Tököliho povstania. To isté sa dialo aj v banských komorách a platilo to aj o miestach najvyšších vojenských veliteľov.[634]

Pre Spišskú stolicu mimoriadne dôležitou bola funkcia hlavného veliteľa Horného Uhorska sídliaceho v Košiciach. Od roku 1684 ju opäť zastával spišský župan Štefan Čáki, no v roku 1689 bol vystriedaný Octavianom Nigrellim, na necelý rok ho zastúpil gróf Ferdinand Róbert Aspremont a v rokoch 1691 – 1703 opäť velil Nigrelli, cudzinec talianskeho pôvodu.[635] Domáci preláti, hoci väčšina z nich patrila k oporám viedenského dvora, mali tiež dosť dôvodov na kritiku pomerov. Spôsobila ich Leopoldova podpora nemeckým, respektíve rakúskym rádom pri prenikaní do Uhorska. V roku 1697 kanonikovi rádu premonštrátov Dolného Rakúska a prepoštovi kláštora v Perneggu Františkovi Stöllingerovi panovník udelil kláštory Jasov a Leles za 230 tisíc zlatých, ktoré si na vojnové účely od neho požičal.[636] Katolícky klérus v roku 1695 dostal na vedomie, že panovník vymenoval saské knieža Kristiána Augusta za rábskeho biskupa. Nasledovala jeho rýchla kariéra. Zakrátko sa stal koadjútorom ostrihomského arcibiskupa, čo ho predurčovalo na zdedenie tejto najvýznamnejšej cirkevnej funkcie v krajine. Domácim prelátom prekážalo, že je to cudzinec a navyše konvertita.[637]

Počas roka 1695 sa konflikt s Osmanskou ríšou nevyvíjal pre Leopolda I. veľmi priaznivo. Vo februári na miesto zomrelého sultána Ahmeda II. nastúpil bojovný Mustafa II. a na čele veľkého vojska sa vypravil na bojisko. Turkom sa podarilo dobyť pevnosti Lippa a Lugoš, ale pokus Turkov o prienik do Sedmohradska stroskotal. Aktivita osmanských vojsk, ktoré opäť sprevádzal aj Imrich Tököli, nezostali bez účinku na niektorých jeho stúpencov v hornatých oblastiach krajiny. Na hraniciach Sedmohradska a severovýchode Uhorska sa začali utvárať prvé skupiny nespokojencov tvorené predovšetkým sedliakmi.[638] Najvyšší vojenský komisár pre Horné Uhorsko Mikuláš Berčéni (Bercsényi) v roku 1696 spísal správu o veľkom napätí v tejto časti krajiny. Satmársky župan Alexander Károli (Károlyi) mal dôverné informácie, že sa pripravuje vzbura. A tá skutočne aj vypukla na konci júna 1697 pod vedením Františka Tokajiho, niekdajšieho kapitána Tökölihо pešiakov. K povstaniu sa pripojili mnohí sedliaci, aj kuruckí bojovníci. Zmocnili sa hradov Blatný Potok a Tokaj a zmasakrovali ich nemecké posádky. Povstanie sa malo rozšíriť aj na sever ku Košiciam a k Prešovu, ale ani poddaní ani šľachta napriek nespokojnosti s viedenským režimom nemali veľa pochopenia pre živelný odboj. Nevyšiel ani plán získať na jeho čelo Františka II. Rákociho, ktorý aby na neho nepadol ani tieň podozrenia, radšej aj s manželkou ušiel do Viedne.

Vojenský komisár Mikuláš Berčéni, čerstvý zať spišského župana, organizoval oddiely na potlačenie kurucko-sedliackej vzbury. Spišskej stolici nariadil mobilizáciu, ale kým sa šľachta stihla pozbierať, povstanie strácalo samo na sile. Z osmanského frontu bolo povolaných niekoľko žoldnierskych plukov. Vzbura vypukla len 2 týždne potom, čo sa sultán Mustafa II. vydal na čele celej armády z Istanbulu na pochod, aby si znova podrobil Uhorsko.

Na druhej strane ešte v máji 1697 Leopold I. uzavrel s Ľudovítom XIV. prímerie. To umožnilo Dvorskej vojenskej rade presunúť početnejšie vojská do Uhorska. Po niekoľkomesačných rokovaniach bol v septembri podpísaný v holandskom Ryswicku definitívny mier. Tesne pred vypuknutím povstania hlavný veliteľ cisárskych síl v Uhorsku, saské knieža Fridrich August zlo-

[634] Ignác Acsády : *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657 – 1711)*. Budapest 1898, s. 510.
[635] Hermann Ignaz Bidermann : *Geschichte der Österreichischen Gesammt-Staats-Idee* 1, s. 127.
[636] HHS, Acta Hungarica, fasc. 178, č. 231.
[637] Johan Christian von Engel : *Geschichte des ungarischen Reiches*, vol. 5. Wien 1814, s. 176.
[638] Gusztáv Hecknaszt : *A hegyaljai felkelés historiografiája és nemzetközi háttere* : *Hegyaljai felkelés 1697*. Sárospatak 2000, s. 28

Obr. 115. *Rozhodujúca úlohu pri vyhnaní Turkov zo strednej Európy pripadla vojenskému géniu princa Eugena Savojského.*

žilo funkciu, lebo po smrti Jána III. Sobieskeho ho šľachta zvolila za poľského kráľa. Na jeho miesto bol vymenovaný vynikajúci stratég, francúzsky princ Eugen Savojský. Za takýchto okolností nemal odboj šance na úspech. Po niekoľkých porážkach časť povstalcov využila amnestiu a zložila zbrane, iní sa utiahli do lesov alebo pod ochranné krídla temešvárskeho pašu. Berčéni so šľachtickým vojskom z hornouhorských stolíc a podmaršál Charles Vaudemont so žoldniermi sa poľahky zmocnili Tokaja. Revolta tak bola už na sklonku júla potlačená.

O niekoľko týždňov dosiahli cisárske vojská doplnené aj uhorskými plukmi ďalšie úspechy. Princ Eugen Savojský uštedril 11. septembra 1697 v bitke pri Zente Turkom rozhodujúcu porážku. V priebehu niekoľkých mesiacov bolo dohodnuté prímerie a na jeseň nasledujúceho roka sa rozbehli mierové rozhovory. V januári 1699 bol zástupcami Svätej ligy a Osmanskej ríše v Karlovaci podpísaný mier.

Skončila sa dlhá, vyčerpávajúca a napokon víťazná vojna s Turkami. Sultán sa musel vzdať všetkých území, ktoré poldruha storočia v Uhorsku jeho predchodcovia ovládali, vrátane Sedmohradska. Osmani si však podržali pevnosť Temešvár a priľahlú oblasť. Sultán sa zaviazal, že Imricha Tökölihо a ďalších kurucov nachádzajúcich sa pod jeho ochranou usadí vo vnútorných krajoch svojej ríše a nie v blízkosti uhorskej hranice. Mierová zmluva mala platiť 25 rokov. Ale aj jej uzavretie, hoci bezpochyby priniesla úľavu, sa stalo ďalšou príčinou veľkej nespokojnosti uhorskej aristokracie. Na rokovania nebol prizvaný žiadny predstaviteľ Uhorska aj keď sa habsburskí panovníci i samotný Leopold I. k tomu zaviazali.

Koniec vojny mal priniesť úľavu najmä poddaným a mestskému stavu. Mnohé obce sa domnievali, že sa tak stane a bude im znížená daňová ťarcha, keďže ju sotva vládali platiť. Podžupanovi Františkovi Hrhovskému (Görgey), ktorý stál od roku 1698 na čele administratívy Spišskej stolice a ďalším predstaviteľom posielali prosby so žiadosťou o zníženie povinností. Takými sú príklady ponosov Vikartoviec, Smolníka, Nálepkova, Lechnice, Harakoviec, Gelnice, Mníška nad Hnilcom, Osturne, ale aj vysokého úradníka Spišskej komory Žigmunda Holloa na zbedačovanie svojich poddaných, ktorých mal v Krompachoch.[639] Kým však panoval čoraz pevnejší centralizmus, zníženie kvóty sa dalo presadiť len vo Viedni. Tu mohol stoličným žiadostiam pomôcť niekdajší spišský prepošt a rodák Ladislav Matiašovský (Mattyasovszky), ktorý od roku 1696 zastával funkciu Nitrianskeho biskupa a zároveň aj uhorského kancelára so sídlom vo Viedni.

[639] ŠA LE, SŽ, kart. 129, i. č. 232, 342, 343, 377, 340, 289 a 204/1699.

Rozrod domu Čákiovcov

Krajinský sudca a dedičný spišský župan Štefan Čáki mladší mal už v tej dobe svoje dni spočítané. Zomrel 5. decembra 1699 vo veku 64 rokov. Už keď ho sily opúšťali snažil sa uspokojiť svojich najstarších potomkov, keď im podelil pozostalosť po prvej žene. Bol trikrát ženatý a mal dohromady 26 detí. Z nich 16 sa dožilo dospelosti. Prostredníctvom manželských zväzkov svojich dcér a synov sa rod Čákiovcov rozšíril do všetkých kútov krajiny a vybudoval si rodinné vzťahy s príslušníkmi popredných magnátskych rodín. Niektorí jeho potomkovia vynikli v politike a vojenstve, iní to dotiahli na najvyššie miesta na cirkevnom poli. V nasledujúcom pohnutom období však jeho deti mali povstať na opačných koncoch barikády. Uhorskú i spišskú spoločnosť rozčesla posledná kurucká vojna.

Prvou manželkou Štefana Čákiho bola vdova po Štefanovi Telegdym a dcéra berežského župana Margita Lóňajová (Lónyay). Zomrela v roku 1670. K oltáru si ju priviedol ako 19 ročný v januári 1654. Z manželstva sa zrodilo 7 dcér a 2 synovia. Z 9 detí sa 5 dožilo dospelosti. Nepochybne najvýznamnejšou dcérou spomedzi všetkých bola prvorodená Kristína, najmä pre svoj pôvab a pohnuté životné osudy. Narodila sa na Spišskom hrade v novembri 1654 a vydávala už ako 15 ročná. Jej prvým mužom bol predseda uhorskej komory Alexander Erdődy, s ktorým slávila sobáš roku 1669. Opustila rodný Spiš a trvalo žila na mužových majetkoch v zadunajskom mestečku Vép. Tu porodila 3 dcéry a syna. Zvesť o jej kráse sa rozniesla po krajine a začali ju nazývať „vépska Venuša" i keď by jej skôr patrilo označenie „Venuša spišská". Po Erdődyho smrti sa jej manželom stal krajinský sudca Mikuláš Draškovič (Draskovich). V roku 1687 zomrel aj jej druhý muž a do osirelej funkcie bol inštalovaný práve Štefan Čáki, otec vdovy po krajinskom sudcovi. Tretie manželstvo s užhorodským županom Mikulášom Berčénim (Bercsényi) uzavrela v roku 1695. Vzhľadom na mužovu funkciu počas povstania Františka II. Rákociho z ich spoločného a veľmi pohnutého života poznáme množstvo podrobností.[640] Už ich sobáš sa stal námetom pre rozsiahlu epickú báseň v maďarskom jazyku, keďže v kaštieli vo Vépe sa v priebehu 3 dní odohrali 3 veľké sobáše. Kristína vo štvrtok a piatok vydávala obe dcéry z prvého manželstva Júliu a Margitu a v sobotu sa sobášila s Berčénim.[641] Rodáka z Tematína, župana a výborného vojaka Spišiačka upútala krásou, vzdelanosťou a starostlivosťou o rodinu a preto ju pri prvom stretnutí požiadal o ruku, hoci bola o 11 rokov staršia.[642]

Prvý mužský potomok z prvého manželstva Štefana Čákiho dostal meno Žigmund (1665 – 1738) a prišiel na svet po narodení 6 dcér. Podobne ako otec stál na strane Viedne na rozdiel od niektorých mladších bratov a po potlačení posledného kuruckého povstania sa stal spišským aj abovským županom, septemvirálnym sudcom, taverníkom a napokon aj županom Peštiansko-Pilišskej a Šoltskej stolice.

Mladší Žigmundov brat menom Štefan (1669 – 1729) bol županom stolice Ugoča a spočiatku tiež prívržencom Františka II. Rákociho, potom sa pridal na cisársku stranu a za vlády Karola III. sa stal kráľovským pohárnikom.

Po smrti prvej ženy sa v novembri 1672 Štefan Čáki oženil s kalvínkou Klárou Melitovou (Melith), ktorá hneď po svadbe prestúpila na katolícku vieru. Porodila mu 8 detí, z nich 3 zomreli v dojčenskom veku. Prvým synom bol talentovaný Imrich (1672 – 1732), ktorý si zvolil duchovnú dráhu. Stal sa najprv košického farárom, potom veľkovaradínskym biskupom (1702) a roku 1710 ho vysvätili za kaločského arcibiskupa. Traja Imrichovi mladší bratia – Tomáš, Michal a Juraj si vybrali svetskú a vojenskú kariéru. Tomáš Čáki (1675 – 1705) nakrátko zdedil funkciu spišského župana a dosiahol hodnosť plukovníka. Zomrel predčasne ako tridsaťročný v Nemecku. Oveľa známejším bol jeho mladší brat Michal (1676 – 1757) a vďaka tomu, že sa pridal ku kurucom, stal sa spišským županom a kuruckým generálom, napokon aj podmaršálom. Skončil podobne ako jeho najstaršia nevlastná sestra Kristína na území Osmanskej ríše ako emigrant. Najmladší syn

[640] Mikuláš Berčéni bol hlavným veliteľom povstaleckého vojska a podľa súčasníkov aj *spiritus movens* celého kuruckého odboja.
[641] Pál Kőszeghy : Bercsényi házassága, in: *Történeti ének 1695-ből*, ed.: Kálmán Thaly. Budapest 1894, s. 208 .
[642] Kálmán Kiss : Csáky Krisztina, a „Vépi Vénusz", in: *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 1988*. Szombathely 1988, s. 31.

z druhého manželstva bol Juraj Čáki (1677 – 1742), ktorý to dotiahol až na husárskeho generála.

Po smrti Kláry Melitovej roku 1684 bol Štefan 5 rokov vdovcom a po tretíkrát sa ženil roku 1689 s Máriou Barkóciovou (Barkóczy). Iba jedno ich dieťa a to posledný syn Mikuláš, narodený na sviatok svätého Mikuláša 1698 presne rok pred otcovou smrťou, sa dožil vyššieho veku. Zomrel až v roku 1757. Zvolil si duchovnú dráhu a dosiahol hodnosť varadínskeho biskupa (1737), kaločského (1747) a napokon aj ostrihomského arcibiskupa (1751 – 1757), uhorského prímasa a kardinála. Zjavne kráčal v stopách o 26 rokov staršieho brata Imricha, ktorý zastával rovnaké cirkevné funkcie varadínskeho biskupa a kaločského arcibiskupa.[643]

V júni 1702 v Levoči si 7 synovia podelili otcove majetky, pasíva aj aktíva. Tak vzniklo 5 vetiev pôvodne spišských Čákiovcov, z nich 3 dedičia si zvolili sídlo v Spišskej stolici a rozdelili si to, čo ich otcovi patrilo z hradného panstva.

Deleniu predchádzal náročný súpis vlastníctva, nehnuteľností, poľností, lesov, regálnych práv a úžitkov aj poddaných a to v Spišskej, Nitrianskej, Boršodskej, Abovskej, Turnianskej i Gemerskej stolici a to tak, aby podelenie bolo čo najspravodlivejšie. Najmladší Mikuláš zastupovaný vzhľadom na vek (mal sotva 4 roky) matkou Máriou Barkóciovou, získal kaštieľ vo Veľkej Ide a k nemu patriace poľnosti a vinohrady v Abovskej stolici. Na Spiši dostal aj obec Helcmanovce s poliami a lúkami so všetkou panskou pôdou aj v chotári Gelnice a tiež mýto v Kolínovciach. Žigmund Čáki si vybral za sídlo hrad Szendrö v Boršodskej stolici a všetko čo k nemu patrilo – teda poľnohospodárska pôda, vinohrady, krčmy, výseky mäsa, mlyny aj panskú pôdu v Turnianskej a Gemerskej stolici. Štefan Čáki si za sídlo zvolil kaštieľ v Moravanoch a ďalšie čiastky patriace k panstvu Tematín a k tomu Veľký Slavkov na Spiši s pílou a lesmi, ktoré si za peniaze prenajímali obyvatelia Mlynice. Tomáš Čáki zostal na Spiši a za sídlo chcel mať kaštieľ v Iliašovciach, k nemu patriaci veľký panský majer so všetkou pôdou, lúky v Domaňovciach, čiastky v Smižanoch, v Spišskom Štvrtku, v Mlynici a mlyny Smižanoch, panské rybníky aj krčmu. Michal Čáki si vybral za sídlo veľký majer pod hradom, k nemu patriace pozemky, mlyny, pivovar, záhrady. Získal aj mlyny a rybníky v Žehre a Dúbrave a k tomu panské lesy. Imrich Čáki spolu s Jurajom si zvolili za rezidenciu kaštieľ v Kluknave a k nej patriace čiastky v Richnave, vo Veľkom Folkmári, Olcnave, Hencovciach a v ďalších obciach. Dobytok si všetci siedmi delili rovnakým dielom. Súčasťou prepracovanej zmluvy bolo aj splatenie otcových pôžičiek a to takým spôsobom, že každý dedič sa zaviazal uhradiť istú presne určenú čiastku. Dohodli sa na spoločnom užívaní Spišského hradu aj na spoločnom hradení opráv a platov hajdúchov a polkorába. Dohoda tiež určila, že listiny a dokumenty bude opatrovať najstarší syn Žigmund Čáki.[644]

Kým sa však bratia stačili riadne usídliť na svojich nových majetkoch a pokúsili sa ich zveľadiť, na severovýchode sa objavili prvé veľké oddiely nespokojencov a ich vodcovi sa podarilo vyburcovať nespokojné masy do ďalšieho povstania, ktoré o krátky čas naplno zasiahlo i samotnú Spišskú stolicu.

Povstanie Františka II. Rákociho. Ovládnutie Spiša kurucmi

Krátko po uzavretí mieru s Turkami v Karlovaci sa situácia v celej Európe skomplikovala. Už v roku 1700 vypukla Severná vojna, v ktorej švédsky panovník Karol XII. prvých 9 rokov úspešne bojoval s alianciou Ruska, Dánska a Saska. Vzhľadom k tomu, že saské knieža Fridrich August s prívlastkom Silný bolo zároveň poľským kráľom, aj územie susednej „Rzeczpospolitej" sa stalo bojiskom. Švédi v máji 1702 obsadili Varšavu, v auguste aj Krakov a kráľ Karol XII. chcel presadiť zmenu na tróne.

Zmätky v susednom Poľsku spôsobili hospodárske ťažkosti najmä slobodným kráľovským mestám. V ich mene vo februári 1703 kežmarský notár Jakub Kray predostrel panovníkovi memoriál, v ktorom poukázal na znemožnenie obcho-

[643] *Annalecta Scepusii* 3, s. 236 a Frigyes Sváby : A körösszeghi és adorjáni gróf Csáky család Genealógiája, in: *Turul*, roč. 4, 1891, č. 1. s. 35 a Iván Nagy : *Magyarország családai czímerekkel és nemzetrendi táblakkal*, vol 3. Pest 1858, s. 84 – 88.

[644] *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez* I/2 : *(1500 – 1818)*. Budapest 1919, s. 785 – 796.

dovania v Poľsku v dôsledku neustálych pohybov švédskeho vojska.[645] Kežmarskí mešťania práve v tomto období potrebovali zachovať svoje obchodné zisky, lebo mesto sa veľmi zadĺžilo, keď v predchádzajúcom období po niekoľkoročnom úsilí a vynaložení sumy viac ako 100 tisíc zlatých získalo od kráľovskej komory a rodu Rueber hrad Kežmarok a aj obce alebo ich časti, ktoré k hradu patrili.[646] Počas veľkolepej slávnosti vo februári 1702 vedenie mesta prevzalo kľúče od Kežmarského hradu, ale dlžoby bolo treba vyplácať. Len nitrianskemu biskupovi a uhorskému kancelárovi Ladislavovi Matiašovskému Kežmarok dlhoval 20 tisíc zlatých. Ako zábezpeku mu na 6 rokov prepustili niekoľko dedín z novonadobudnutého panstva.[647]

Podstatný význam pre Spiš i celú monarchiu však mal spor o dedičstvo po španielskych Habsburgovcoch. Bezdetný španielsky kráľ Karol II. určil za dediča trónu Filipa z Anjou, vnuka Ľudovíta XIV., ktorý bol so španielskym kráľom v blízkom príbuzenskom vzťahu.

Rakúski Habsburgovci spríbuznení so španielskymi vzniesli tiež dynastické požiadavky. Anglicko a Holandsko sa obávali z rozšírenia francúzskej moci a podporili nároky arcivojvodu Karola, druhého syna cisára Leopolda I. Po sérii diplomatických jednaní v septembri 1701 vypukla vojna dvoch európskych blokov. Francúzsko podporované Španielskom, Portugalskom, Bavorskom a napokon aj Savojskom vyhlásilo vojnu Leopoldovi I., ktorý uzavrel spojenectvo s Anglickom a Holandskom. A tak sotva sa podarilo dosiahnuť mier s Osmanskou ríšou, Habsburská monarchia bola vystavená ďalšej náročnej skúške. Tentoraz musela bojovať na pôde Nemecka a na Apeninskom polostrove proti hlavnej európskej mocnosti – Francúzsku. Početné posádky rozmiestnené v Uhorsku prevelili na západné bojiská. V krajine, kde cudzí diplomati už dlhšie predpovedali výbuch nespokojnosti, zostalo len 4 000 pešiakov, 1 200 jazdcov a asi 20 stotín takzvaných slobodných kompánií, zložených z vojnových veteránov a čiastočných invalidov bez väčšieho významu. Aj riadne žoldnierske oddiely boli demoralizované, často mali zastaranú výzbroj a vojakom sa riadne nevyplácal žold.[648]

Viedenský dvor podcenil situáciu v Uhorsku, keď odtiaľto stiahol väčšinu bojaschopných jednotiek bez toho, aby krajine zabezpečil vnútorný pokoj a snažil sa o nápravu pomerov. Pozornosť Leopolda I. i jeho najbližších radcov sa sústredila na zápolenie o španielske dedičstvo, no dobre informované osoby z panovníkovho okolia si uvedomovali výbušnú situáciu v krajine a snažili sa predísť vzbure. Mladého cisárskeho dôstojníka, rodom z Lotrinska, markíza Françoa de Longuevalla, použili ako agenta provokatéra tam, kde tušili najväčšie nebezpečenstvo. Mal nadviazať úzke kontakty s bohatým magnátom a v tej dobe už ríšskym kniežaťom Františkom II. Rákocim, ktorý sa často zdržiaval v kaštieli vo Veľkom Šariši. Na osobu vtedy iba 24 ročného dedičného župana Šarišskej stolice sa upierali zraky všetkých nespokojencov. Jeho pôvod akoby ho predurčoval byť vodcom protihabsburského povstania. Okolo neho sa zhromažďovali viacerí šľachtici zo Šariša a Zemplína a z ďalších hornouhorských stolíc usilujúci o zmenu, lebo pomery aké v Uhorsku vládli od poslednej kuruckej vojny boli neúnosné. Na čele nespokojencov stál užhorodský župan Mikuláš Berčéni. Rastúce napätie medzi Viedňou a Parížom dávalo tušiť, že veľká vojna Leopolda I. s Ľudovítom XIV. je predo dvermi, čo vytváralo príhodné vonkajšie predpoklady na úspešný vnútorný odboj. Keďže markíz de Longuevall konal službu v cisárskej posádke v Prešove, nebol pre neho problém viackrát navštíviť Rákociho a votrieť sa mu do priazne. Rákoci povzbudzovaný Berčénim sa pokúsil nadviazať písomný kontakt s Ľudovítom XIV. Listy napísané francúzskemu kráľovi a jeho ministrovi sa rozhodol doručiť prostredníctvom poručíka de

[645] Győző Bruckner : *Kray Jakab a Késmárki vértanú, közéleti szereplése és diplomaciai működése II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. Budapest 1927, s. 52.
Medzi 8 slobodných kráľovských miest postihnutých poľskými zmätkami okrem Kežmarku patrili Levoča, Bardejov, Prešov, Košice, Sabinov, Debrecín a Baia Mare (Veľká Baňa).

[646] Panstvo Kežmarok tvorilo 14 obcí alebo ich častí: Lučivná, Spišské Hanušovce, Spišské Matiašovce, Huncovce, Výborná, Zálesie (Gibel), Nová Lesná, Stráňany (Folvark), Tribš (Trybsz, Poľsko), Veľká Lomnica, Podhorany (Maldur), Fridman (Frydman, Poľsko), Hodermark (dnes Ihľany), Krempachy (dnes Poľsko), Lendak, Kežmarský majer a niekoľko domov na predmestí. Kežmarok v týchto dedinách získal 100 sedliackych a 119 želiarskych gazdovstiev. *Tamže*, s. 45.

[647] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 547. Ladislav Matiašovský pochádzajúci zo Spišských Matiašoviec mal medzi kežmarskými mešťanmi viacero príbuzných.

[648] Bedřich Swietecký : *Kurucké války na Slovensku*. Praha 1928, s. 69.

Longuevalla. V nich informoval o možnostiach a perspektívach protihabsburského povstania a od Francúzska očakával diplomatickú, vojenskú a finančnú pomoc. Poručík však listy predložil vo Viedni, kde po ich prečítaní rozhodli, aby sa ešte istý čas v tejto hre pokračovalo. Následne bol Longuevall prijatý s dôverou aj vo Versailles. Na Rákociho otázky odpovedali Francúzi kladne. Po výmene niekoľkých listov medzi Parížom a Veľkým Šarišom mali už vo Viedni dostatok informácií o pripravovanom sprisahaní a 10. apríla 1701 asi 500 vojakov z prešovskej posádky vtrhlo do kaštieľa vo Veľkom Šariši, kde Františka II. Rákociho zatkli. Zároveň na rôznych miestach boli pozatýkaní ďalší účastníci tajných schôdzok a sprisahanci. Všetkých potom transportovali do vyšetrujúcej väzby vo Viedenskom Novom Meste (Wiener Neustadt). Iba Mikulášovi Berčénimu sa podarilo vyhnúť zaisteniu a ušiel do Poľska. Okruh podozrivých sa rozrastal a Uhorskom sa valila nová vlna zatýkaní. Satmársky župan Alexander Károli sa neskôr vyjadril, že v danej chvíli sa každý, aj ten najnevinnejší bál, aby nebol na základe falošných obvinení zatknutý nemeckými oficiermi.[649]

Františka II. Rákociho v žalári podrobne vypočúvali a hoci odmietal obvinenia, dôkazy svedčili proti nemu. Keďže sa dopustil velezrady, hrozil mu najvyšší trest. V noci 7. novembra 1701 sa však pomocou podplateného kapitána väzenskej stráže Rákocimu podarilo z väzenia ujsť. Panovník si uvedomoval, že prominentný väzeň je nebezpečný a za jeho dolapenie sľuboval odmenu 10 tisíc zlatých, za zabitie 6 tisíc. [650]

Napriek všetkým opatreniam Rákoci šťastne unikal a do bezpečia sa dostal tou istou cestou ako pred troma desaťročiami jeho otčim Imrich Tököli. Smeroval cez Slovensko na Spiš a na územie poľského zálohu. Kronika piaristov v Podolínci zaznamenala, že 11. novembra sa tu stretol so šľachticom Berzevicim a jeho ľuďmi a potom prijal pohostenie pátrov, za čo sa im neskôr odvďačil darovaním 20 sudov vína zo svojich tokajských viníc. Rehoľníci museli ale odslúžiť každoročne jednu ďakovnú omšu.[651] Na Rákociho útek sa zachovala umelecká pamiatka vyhotovená neznámym majstrom začiatkom 18. storočia s jeho portrétom a latinským nápisom hlásajúcim, že život si zachránil v kolégiu v Podolínci.[652] Nasledujúci deň cez Hniezdne pokračoval do Poľska.

Po dramatickom úteku sa stretol s Mikulášom Berčénim, ktorý sa v Poľsku zdržiaval už od Rákociho zatknutia. Obaja sa ani tu nemohli cítiť bezpečne. Cisársky vyslanec v Poľsku, gróf von Strattman, v októbri 1701 organizoval únos Mikuláša Berčéniho a jeho dopravenie do Viedne. Plán však nevyšiel. Vyslanec potom podával Leopoldovi I. podrobnú správu a v závere uviedol, že Berčéni sa s Rákocim usilujú vyvolať rebéliu v Uhorsku, na čo už získali od francúzskeho vyslanca peniaze, preto považuje za nevyhnutné prípadne ich zneškodniť.[653]

Obaja exulanti sa pomocou poľských priateľov napojili na francúzskeho veľvyslanca vo Varšave, ktorý sa postaral o ich bezpečnosť a zároveň informoval Ľudovíta XIV. o možnostiach ďalšieho povstania v Uhorsku. V tom istom čase si už vojna Leopolda I. s Francúzskom a jeho spojencami vyžadovala početné a čerstvé vojsko. Museli ho poskytnúť aj uhorské stolice. V roku 1702 Leopold I. Spišskej stolici nariadil vystrojiť z každej porty jedného vojaka. Stolica musela zabezpečiť zverbovanie a vystrojenie 127 nováčikov. Povinnosť regrutačky sa týkala aj slobodných kráľovských miest, Levoča najala a vystrojila 23 a Kežmarok 10 bojovníkov.[654]

Ale uhorskí vojaci nemali veľa chuti bojovať pod cisárskymi zástavami. V priebehu niekoľkých mesiacov dezertovali desiatky nováčikov a rozpŕchli sa po horách v Hornom Uhorsku. V lesnatých oblastiach tu vznikali nepočetné, ale pohyblivé oddiely kurucov pod vedením Tomáša

[649] Stephanus Katona : *Historia critica regum Hungariae*, tomulus XVII, ordine XXXVI. Budae 1805, s. 174.
[650] Gabriel Kolinovics Senquicziensis : *Fulcrum Commentariorum de Rebus Hungaricis*, I – XIII. Senquiczii 1742, rukopis, s. 3 – 5. OSzK, rukopisy, Folia latina 338.
[651] Franz Krones : *Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rakoczis*, vol 1 – 2. Wien 1870 (tu vol. 1, s. 24). Štúdia vyšla v časopise *Archiv für österreichische Geschichte*, roč. 22, 1870 aj ako separát.
[652] Portrét je v spodnej časti doplnený rákociovským erbom a a latinským nápisom: *Serenissimus Franciscus Rakoczy Princeps Transylvaniae in Collegio Podolinensi cum a periculo vitae Neostadio mirabiliter evasisset. A.D. 1703.*
[653] HHS, Acta Hungarica, fasc. 186, s. 29 – 42.
[654] Archív mesta Košíc (ďalej AMK), Collectio Schwarzenbachiana, missiles, i. č. 11 974.

Eseho (Esze), Adalberta Kiša (Kiss) a ďalších veteránov z predchádzajúcich kuruckých bojov a spôsobovali ťažkosti stoličnej vrchnosti.

Hlavný vojenský veliteľ Horného Uhorska Oktavian Nigrelli z Košíc vyzval Spišskú aj ostatné stolice, aby zneškodnili zbojníkov a vojenských zbehov.[655]

Napätá situácia v krajine a vojna o španielske dedičstvo ovplyvnili vývoj smerujúci k otvorenej rebélii proti Viedni. Dôvodov na odboj bolo v Uhorsku nadostač. Formuloval ich leták *Centuria Hungarorum contra Germanos gravaminum* (*Sto sťažností Uhrov proti Nemcom*), ktorý koloval po krajine. Hneď v prvom bode sa zdôrazňovala vrodená nenávisť Nemcov voči Uhrom. Mnohé výčitky boli dosť pochybné, ako napríklad pohŕdanie uhorským krojom, uprednostňovanie židov pred domácimi, poprava Nádašdyho, Zrínskeho a Frankopana, zbytočná a nákladná stavba pevnosti Leopoldov, demolácia hradov, vysoké clo na uhorské vína v Rakúsku a nehatený dovoz rakúskych vín, protizákonný vývoz zlata a striebra, povinnosť platiť mýto pre uhorských šľachticov v Rakúsku a Nemecku a mnohé ďalšie.[656] Aj každé slobodné kráľovské mesto si vypracovalo prehľad svojich sťažností a ponôs, ktoré sa navzájom od seba veľmi nelíšili, lebo mestské obyvateľstvo nech žilo kdekoľvek, pociťovalo ten istý útlak a bolo vystavené podobným prechmatom zo strany politickej i vojenskej vrchnosti. Napríklad Košice roku 1703 v sťažnosti na prvom mieste uviedli daňové preťaženie (repartíciu, akcíziu) ale aj nezákonné služobnosti, odňatie krčiem, odvlečenie poddaných, rúbanie mestských lesov, exekúcie, verejné práce a aj vztýčenie šibenice v meste.[657]

František II. Rákoci spolu s Mikulášom Berčénim sa v priebehu roka 1702 presídlili z nie veľmi bezpečnej Varšavy do kaštieľa v Brezanoch (poľ. Brzezany, ukr. Berežany, okres Tarnopoľ, Ukrajina), neďaleko severovýchodnej hranice Uhorska. Obaja mali podporu vplyvných kruhov poľskej šľachty a to najmä vďaka domácej panej, grófke Alžbete Sieniawskej. Súčasníci o nej hovorili aj

Obr. 116. *František II. Rákoci bol vďaka svojmu pôvodu predurčený stať sa vodcom posledného protihabsburského povstania.*

ako o nekorunovanej poľskej kráľovnej. Jej priazeň však nebola len politického charakteru. Ako Rákoci oveľa neskôr priznal vo svojich vyznaniach, grófkin manžel Adam Mikuláš Sieniawski bol veľkým korunným hajtmanom a otec Stanislav Heraklius Lubomirsky poľským starostom na Spiši. Po otcovej smrti túto dôležitú funkciu prevzal Alžbetin nevlastný brat Teodor Lubomirsky. S ich pomocou Rákoci s Berčénim získali spojenie s domácimi nespokojencami a s vidinou ďalšej finančnej podpory francúzskeho kráľa si plánovali najať skúsených žoldnierov. Hoci priame dôkazy chýbajú, Rákoci využil aj spišské kontakty rodiny Lubomirských. Prostredníctvom ďalšieho uhorského exulanta v Poľsku, Alexandra Sentivániho, ktorý po neúspešnej rebélii v Tokajskom podhorí v roku 1697 žil v Poľsku, nadviazali styk s Imrichom Tökölim a francúzskym vyslancom v Osmanskej ríši.[658]

[655] ŠA LE, SŽ, kart. 130, i. č. 32 a 80/1702.

[656] Gabriel Kolinovics Senquicziensis : *Fulcrum Commentariorum de Rebus Hungaricis*, s. 49 – 51.

[657] AMK, Collectio Schwarzenbachiana, missiles, i. č. 12 083.

[658] HHS, Acta Hungarica, fasc. 189, s. 41 – 43, Správa Leonarda Paluďaja (Palugyay) tridsiatkára v Debrecíne z roku 1706 (Leonardus Palugyay tricesimator Debreciensis informat suam Majestatem sub qualinam nimirum Personae Larva Franciscus Rákoczi Rebellionis author in Polonia et apud quem diutus latuerit).
Počiatky kuruckého hnutia podrobne opísal župan Satmárskej stolice Alexander Károly : *Rákóczi tükör*, vol. 1. ed.: Béla Köpeczi a Ágnes Várkonyi. Budapest 1973, s. 78 – 80.

Obr. 117. *Generál Mikuláš Berčéni, spríbuznený s Čákiovcami, mal Rákocimu preukázať mnoho dôležitých služieb.*

V apríli 1703 sa do kaštieľa v Brezanoch tajne dostavili dvaja emisári nespokojencov, Michal Pap a Juraj Bige, a v mene ľudu prosili Rákociho aj Berčéniho, aby sa postavili na ich čelo, lebo pod ich vedením sú ochotní povstať a obetovať aj život. Bolo to po prvýkrát v dejinách protihabsburských povstaní uhorskej šľachty, keď iniciatíva k ozbrojenému odporu vzišla z ľudových vrstiev. Zástupy nespokojencov v pohraničných oblastiach Uhorska zo dňa na deň rástli a k húfom zložených prevažne zo sedliakov a zbehov sa pridávala aj drobná šľachta. V máji 1703 Rákoci poslal do Uhorska zástavy s vyšitými iniciálami *F.R. de F.V.S.R.I.P.* a s nápisom *Pro Deo et Libertate Anno 1703*.[659] Vydal tiež manifest určený všetkým obyvateľom bez rozdielu stavovskej príslušnosti, aby sa chopili zbrane v boji proti neznesiteľnému rakúskemu jarmu a za obnovenie starých slobôd krajiny. Zástavy a manifest potom nosili z dediny do dediny. V kraji na hornom toku rieky Tisy tak vyvolali veľké ľudové vrenie. Už na trhu v Prešove, ktorý sa konal koncom mája sa šírili správy o nepokojoch v okolí Mukačeva, kde Rákociho poddaní očakávajú príchod svojho pána.[660] Vrenie zachvátilo celú oblasť Horného Uhorska. Vybrať sa na cestu z Kežmarku do Košíc sa radšej neodvážil ani notár Jakub Kray a 2. júna to oznámil aj košickým mešťanom.[661]

O niekoľko dní Leopold I. vyzval stavy Spišskej stolice, aby zachovali vernosť a oznámil, že na potlačenie nepokojov na východe posiela Montecuccoliho regiment. Zároveň prikázal spolupracovať s vojskom najmä pri obranných prácach a pri zásobovaní potravinami.[662] Aj hlavný veliteľ Horného Uhorska Oktavián Nigrelli nenechával nič na náhodu a už 7. júna stolici nariadil vykonať nevyhnutné opravy opevnení na Spišskom hrade.[663]

Ugočský a berežský župan Štefan Čáki mal podrobné správy o ľudovej vzbure, ktorá postupne začínala zachvacovať aj územie jeho stolíc. Vedel aj o krokoch samotného Rákociho, ba aj svojho švagra Mikuláša Berčéniho. Spolu so satmárskym županom Alexandrom Károlim na čele šľachtickej insurekcie niekoľkých stolíc podporenej 2 stotinami cisárskych žoldnierov v zrážke pri dedine Dolha 7. júna 1703 rozprášili kurucké a sedliacke húfy.[664] Generál Nigrelli dal ostatným stoliciam na vedomie porážku vzbúrencov a zároveň nariadil, aby všetkými silami zakročili proti kurucom, ktorí sa zhromažďujú v horách, najmä na okolí rákociovských panstiev Makovica v Šariši a pri Humennom v Zemplínskej stolici.[665]

Napriek porážke kurucko-sedliackych ozbrojencov František II. Rákoci s neveľmi početným sprievodom prekročil 16. júna poľsko-uhorské hranice a postupoval k Mukačevu. Zakrátko sa

[659] (Význam písmen na zástave: „Franciscus Rákoci de Felső Vadas, Sacrae regiae Imperii Princeps, Za Boha a slobodu“).
[660] Chronicon Eperiense, s. 32, OSzK, rukopisy, Quart. Germ.
[661] AMK, Collectio Schwarzenbachiana – protokoly, s. 113.
[662] ŠA LE, SŽ, kart 130, i. č. 124/1703.
[663] *Tamže*, kart 130, i. č. 126/1703.
[664] Kálmán Thaly : II. Rákóczi Ferenc és kora a gróf Csákyak, Szepes vármegye és a báró Palocsay-család levéltárában, in: *Századok* , roč. 7, 1873, s. 10.
Ďalšie osudy spišského rodáka Štefana Čákiho (1669) boli podobné ako viacerých vplyvných magnátov v Hornom Uhorsku. Potom ako sa kurucké povstanie rozšírilo, uchýlil sa pod ochranu nemeckých žoldnierov v pevnosti Satmár (Satu Mare). Keď ale posádka kapitulovala, zložil Rákocimu prísahu vernosti a stal sa kuruckým generálom, senátorom a vojenským komisárom.
[665] Franz Krones : Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rakoczis II., in: *Archiv für österreichische Geschichte*, roč. 42, 1870, s. 26.

k nemu pripojilo niekoľko tisíc, najmä rusínskych poddaných z územia jeho panstiev. Na sklonku júna však cisárski dragúni rozohnali aj tieto nedisciplinované a slabo vyzbrojené oddiely. Druhé víťazstvo Nigrelli s radosťou oznámil Spišskej stolici a to už 1. júla.

„Bohu chvála, že rebeli a drzí tuláci boli pri Mukačeve vojskom jeho Výsosti porazení rozohnaní a mnohí z nich zabití."

Zároveň však upozornil, že buriči sa môžu rozpŕchnuť a ak sa objavia na území stolice, stoličné orgány ich musia vykoreniť.[666]

Po porážke pri Mukačeve Rákoci pomýšľal na návrat do Poľska, ale na úteku sa k nemu pripojilo 200 husárov zbehnutých z cisárskeho vojska vedených Ladislavom Očkajom (Ocskay) a Blažejom Borbélym. V nasledujúcich dňoch konečne dorazil Mikuláš Berčéni s 800 žoldniermi najatými v Poľsku za francúzske peniaze. Takto posilnení povstalci prenikli z karpatských dolín na rovinu k rieke Tise, kde ich už netrpezlivo očakával ľud, pripravený chopiť sa zbrane. Nižšie šľachtické vrstvy Satmárskej, Sabolčskej a Marmarošskej stolice spolu s obyvateľmi hajdúskych miest sa pridali na stranu Rákociho. Emisári povstalcov a bývalí kuruckí velitelia z čias povstania Imricha Tökölihо vyzývali poddaných, aby sa chopili zbrane. V Zemplíne, na Spiši, v Gemeri i v Novohrade sa sformovali prvé kurucké oddiely pozostávajúce najmä z ozbrojeného sedliactva. Terčom ich prvého útoku sa stali panské kaštiele a šľachtické kúrie.

Po ovládnutí Potisia a zablokovaní Mukačeva, Užhorodu, Tokaja, Satmáru, Blatného Potoka a ďalších pevností bola na rade Abovská, Šarišská, Gemerská, Spišská stolica a banská oblasť na strednom Slovensku. Rákoci i jeho druh Berčéni si uvedomovali, že tunajšie ľudské a materiálne zdroje sú dôležitým predpokladom úspechu povstania. V mnohých obciach čakali poddaní na príchod kurucov, aby sa zbavili neznesiteľného daňového bremena a v období anarchie a chaosu mohli drancovať šľachtické majetky.

Počiatočné obdobie povstania bolo predovšetkým revoltou nespokojného poddanského ľudu. Vo svojom životopise to potvrdil trenčiansky šľachtic, kurucký plukovník a neskôr Rákociho dvormajster Juraj Ottlík:

„Pre veľké a neznesiteľné dane a drahotu soli bol ľud tak zbedačený, že stačilo, aby sa niekto chytil zbrane a už sa k nemu zo všetkých strán hrnul."[667]

Rákoci si chcel ich podporu zaistiť aj manifestom vydaným 28. augusta 1703. Zaručoval v ňom oslobodenie všetkých poddaných od panských služobností a dávok, za podmienky, že vstúpia do kuruckej armády.

Vo Viedni si uvedomili, že v severovýchodných častiach krajiny vypuklo veľké povstanie a vojenské sily na jeho potlačenie nemusia stačiť. V prvý augustový deň oznámil Leopold I. Spišskej stolici, že proti vzbúrencom do Horného Uhorska o niekoľko dní vyšle vojská pod vedením podmaršala grófa Leonarda Schlicka. Stoličným predstaviteľom nariadil, aby všetky rozkazy vojenskej vrchnosti vyplnili, vojsko zásobili potravinami a do vojenskej pokladnice zaplatila dane na celý polrok.[668]

Oznámená trestná výprava podmaršala Schlicka sa ale oneskorila, začala sa až v druhej polovici septembra. Zatiaľ sa plameň povstania čoraz viac rozrastal a nadobúdal masový charakter. Košický magistrát 10. augusta 1703 dal na vedomie, že návšteva tradičného jarmoku vo sviatok Nanebovstúpenia Panny Márie v terajších pohnutých dobách je rizikom pre rozbúrený vidiek.[669]

Podmaršal František Barkóci (Barkóczy) 30. augusta 1703 poslal príkaz Spišskej stolici, aby v rámci čiastkovej insurekcie do ôsmich dní poslala do Košíc 30 dobre ozbrojených jazdcov s žoldom vyplateným na nasledujúce 2 mesiace. V prípade zanedbania alebo odmietnutia rozkazu hrozil tvrdými následkami.[670] Na oveľa početnejšie kurucké oddiely a rozbúrený vidiek mali však cisárski velitelia málo síl.

V tej dobe už povstanie zachvátilo Gemer, Abov i Šariš. Vidiek ovládli kurucké oddiely, ku

[666] ŠA LE, SŽ, kart. 130, i. č. 139/1703.
[667] Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György önéletírása : (1663 – 1711), in: *MMH*: *Scriptores*, vol. XXVII, ed.: Kálmán Thaly. Budapest 1874, s. 267.
[668] Kálmán Thaly : II. Rákóczi Ferenc és kora a gróf Csákyak, s. 102.
[669] AMK, Collectio Schwarzenbachiana, protokoly, s. 124.
[670] Kálmán Thaly : II. Rákóczi Ferenc és kora a gróf Csákyak, s. 102.

ktorým sa pridávali poddaní aj zemania. Rebéliou vystrašená šľachta z hornouhorských stolíc húfne hľadala bezpečie za hradbami 5 hornouhorských kráľovských miest. Postupne však aj samotní šľachtici začali prechádzať na stranu kurucov. Dialo sa tak najmä v dôsledku strachu o svoje majetky a tak povstanie strácalo charakter sociálneho výbuchu nespokojných más ľudu a nadobúdalo ráz stavovsko-šľachtického odboja. Aj príslušníci hornouhorskej aristokracie na sklonku leta menili svoje postoje. Víťaza od Dolhy, satmárskeho župana Alexandra Károliho urazil výsmech a poníženie s akým ho prijali vo Viedni a v októbri o tom poslal do Satmáru rozhorčený list Štefanovi Čákimu, s ktorým spoločne rozprášili prvé kurucké oddiely. Celkom nepokryte mu naznačil, že aj on chce bojovať za slobodu a proti útlaku, aký doposiaľ znášala uhorská vlasť.[671] Onedlho sa Károlidostavil do kuruckého tábora a prisahal mu vernosť. S odstupom niekoľkých týždňov ho nasledoval aj Štefan Čáki a ďalší horonouhorskí magnáti.

Na začiatku mesiaca septembra niekoľko skupín rebelov preniklo na Spiš. Aj tu sa ľud na mnohých miestach búril. Hlavný nápor kuruckých oddielov smeroval k banským mestám. V západnej časti Spišskej stolice – pri Veľkej, Spišskej Sobote a Matejovciach, už 10. septembra táborila veľká skupina ozbrojencov. Zakrátko sa objavili pri Kežmarku a ich veliteľ žiadal, aby mesto otvorilo brány. Spočiatku Kežmarčania odmietali s kuruckými hodnostármi vôbec vyjednávať, ale keď sa na konci mesiaca pod hradbami objavil kapitán František Monoky s niekoľkými riadnymi oddielmi, vyjednávanie sa začalo. Po niekoľkých dramatických dňoch boli dohodnuté podmienky kapitulácie a 2. októbra mesto otvorilo kurucom brány. Údajne ich však nebolo viac ako 300. Zodpovednosť za rýchlu kapituláciu Kežmarku historik Christian Genersich pripisoval cisárskym dôstojníkom, ktorí krátko predtým nariadili z mesta odviezť všetok pušný prach a olovo.[672] V skutočnosti však v meste bola vplyvná skupina Rákociho prívržencov na čele s mestským notárom Jakubom Krayom, ktorý už v predchádzajúcej dobe s ním udržiaval dôverné styky. Navyše prevažná časť mešťanov boli evanjelici a sľuby o prinavrátení náboženskej slobody nezostali bez účinku.

Niekoľko dní pred kapituláciou Kežmarku nečakane zomrel Oktavián Nigrelli. Jeho smrť v dobe, keď Horné Uhorsko zachvátila rozsiahla rebélia, spôsobila v roztrúsených cisárskych posádkach bezradnosť. Už na konci septembra bol celý Spiš prakticky posiaty rebelmi. Kapitán kuruckého vojska Štefan Solnoky (Szolnoky) s početným oddielom táboril v Polomke na Horehroní, odkiaľ vyzval mesto Brezno, aby sa poddalo, v opačnom prípade hrozil mesto zničiť ohňom a mečom.

V prvých októbrových dňoch vzbúrenci ovládli celý spišský vidiek a obsadili aj slabo strážený hrad Nedecu. Odolávali už len Levoča a Spišský hrad, kde boli žoldnierske posádky. Kurucom k úspechu pomohli masy ľudu a šľachtici od začiatku sympatizujúcich s Rákociho hnutím na čele s podžupanom Jánom Hrhovským (Görgey). Ten si za Tökölihho odboja vyslúžil dokonca plukovnícku hodnosť.[673]

Anglický vyslanec na cisárskom dvore hlásil do Londýna, že Uhorsko je plné ozbrojeného ľudu a zo 72 stolíc zostalo Leopoldovi verných iba 10.[674] V Londýne vzrástli obavy, lebo francúzske a bavorské vojská sa prebili údolím Dunaja a obsadili Linec. Hrozilo, že v priebehu krátkeho času sa pri Viedni spoja s Rákociho kurucmi. Začiatkom októbra sa situáciou v Uhorsku zaoberala aj ministerská konferencia vo Viedni. Panovníkovi odporučila vyhlásiť odpustenie štvrtiny zo 4 miliónovej vojenskej dane, rozsiahlu amnestiu pre všetkých povstalcov. Ďalej sa malo prisľúbiť 10 tisíc zlatých za zabitie Rákociho a Berčéniho. Na svoje si mal prísť každý, kto zabije rebela a za odmenu mal dostať polovicu jeho majetku. V zápise sa však zachovala aj klasická (viedenská) poznámka – „*nech sa vlci navzájom medzi sebou požerú*“. Členovia ministerskej konferencie prikázali tajne dopraviť do Sliezska manželky oboch povstaleckých vodcov, ktoré boli zatiaľ internované vo Viedni. Obe, Rákociho žena Charlotta Amalia Hessenská i Berčéniho manželka, povestná spišská kráska Kristína Čákiová, mali pri vyjednávaní poslúžiť ako rukojemníčky.[675]

[671] Kálmán Thaly : II. Rákóczi Ferenc és kora a gróf Csákyak, s. 30.
[672] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 552.
[673] Kálmán Thaly : *A székesi gróf Bercsényi család*, vol. 3: *(1703 – 1706)*. Budapest 1892, s. 62.
[674] Sándor Márki : *Rákóczi Ferenc I*. Budapest 1907, s. 292.
[675] Kálmán Thaly : *A székesi gróf Bercsényi család* 3, s. 69 – 71.

Už na ďalší deň po zasadaní konferencie 9. októbra 1703 vydal cisár Leopold manifest s oznámením, že odpúšťa milión zlatých vojenskej kontribúcie v tomto i nasledujúcom roku a všetky nedoplatky. Zároveň ponúkol rozsiahlu amnestiu všetkým, ktorí sa k vzbure pridali a zaručil im beztrestnosť i ochranu majetku, ak sa v priebehu 6 týždňov sami prihlásia u cisárskych veliteľov a zložia predpísanú prísahu vernosti. Zároveň sľuboval odmenu za zneškodnenie vodcov a každému kto zabije jedného či viac rebelov aj ich majetky, keďže sa dopustili zločinu velezrady.[676] Manifest adresoval už len stoliciam na západe, hoci Spišská, Šarišská, ba ani Turčianska sa oficiálne ešte na stranu kurucov nepridali.

Kuruci však už v tom čase ovládali väčšinu Spišskej stolice, zaplavili Liptov, Turčiansku aj sever Trenčianskej stolice. Podžupan Biharskej stolice Štefan Budai na čele početného jazdeckého oddielu dostal príkaz obsadiť banské mestečká na dolnom Spiši.[677]

Ďalší kurucký zbor sa utáboril pri Levoči s cieľom zmocniť sa mesta. Podľa očitých svedkov tábor kurucov vyzeral veľmi biedne a nevojensky, boli v ňom iba 3 riadne stany, jeden pre veliteľa Františka Monokyho a dva pre vyšších dôstojníkov. Ostatní si vykopali len zemnice a prikryli ich slamou. Sotva bolo možné hovoriť o riadnom obliehaní, lebo povstalecké húfy nemali k dispozícii ani delá. V meste boli 2 stotiny prevažne nemeckého vojska a ozbrojená meštianska garda, spočiatku odhodlaná sa brániť. Za levočské hradby sa ukryli úradníci Spišskej komory, aj šľachtici zo Spišskej, Gemerskej, Abovskej, Zemplínskej a Šarišskej stolice. V meste zasadala stoličná kongregácia. V prvých dňoch obrancovia bez väčších problémov odrazili niekoľko chabých pokusov o dobytie. Už zakrátko si však kuruci doniesli z Kežmarku niekoľko diel a začali mesto ostreľovať. Ale veľa škody nespôsobili, ich vojenské umenie nedávalo veľkú nádej na skoré dobytie mesta. O to viac škôd narobili na okolitom mestskom majetku, vypálili všetky majere a ďalšie hospodárske budovy.[678] Drancovanie postihlo nielen okolie Levoče, ale aj väčšinu oblastí Spišskej stolice. Kuruci sa zmocnili stád dobytka, vyplienili dediny a za obeť im padla väčšina opustených šľachtických kúrií. Časť koristi predali obyvateľom zálohovaných mestečiek, ktorí neváhali využiť chaotické pomery na svoje obohatenie. Neskôr šľachta predostrela žiadosť, aby sa aspoň niečo z toho vrátilo pôvodným majiteľom.[679]

Levoča zatiaľ požiadala Dvorskú vojenskú radu o urýchlenú pomoc, lebo v meste neboli dostatočné zásoby, aby mohlo dlhšie odolávať obliehaniu. Už 17. novembra prišla odpoveď, že generál Leonard Schlick dostal rozkaz rozprášiť povstalcov a oslobodiť mesto z obkľúčenia. V liste nechýbala ani výzva na zachovanie vernosti panovníkovi.[680] Ale situácia sa vyvíjala inak, ako si vo Viedni naplánovali. Expedičný zbor generála Schlicka, podporovaný uhorskými oddielmi, ktorým velil Šimon Forgáč, utrpel od kurucov pod Zvolenom porážku a musel ustúpiť až k Bratislave. Pomoc zvonka sa už nedala očakávať a tak s klesajúcimi vyhliadkami na úspech cisárskych zbraní mnohí šľachtici opustili mesto a vyšli zo svojich dočasných úkrytov, aby sa pridali na stranu kurucov. František Monoky/Monaky nariadil šľachte mobilizáciu, no viacerí preukázali málo ochoty bojovať za slobodu vlasti a uchýlili sa tam, kam už kurucká moc nesiahala – do miest poľského zálohu, pod ochranu mladého starostu Teodora Lubomirského. Keď sa v Levoči prejavoval nedostatok potravín, stolica začala vyjednávať s povstalcami. Jej poverenci sa s Monokym dohodli na kapitulácii, ale boli ochotní mesto vydať až keď kapitulačné podmienky podpíše samotný Rákoci. Veliteľ cisárskej posádky mohol Levoču opustiť aj so zvyškom verných, ale väčšia časť sa pridala na stranu povstalcov a Rákocimu zložili prísahu. Keď už boli dohodnuté predbežné podmienky kapitulácie, skončilo sa aj obliehanie a sporadické ostreľovanie mesta. Vyžiadalo si len 2 obete, jednu na strane kurucov a jedna osoba v meste následkom streľby zahynula. Zranenia utrpeli len niekoľkí, čo svedčí o celkovo nízkej intenzite bojov.[681]

[676] Gabriel Kolinovics Senquicziensis : *Fulcrum Commentariorum de Rebus Hungaricis*, s. 56 – 58.
[677] Zoltán Baksay : Czelder Orbán, a Rákoczi-szabadságharc brigadérosa, in: *Századok*, roč. 91, 1957, s 753.
[678] Kálmán Berwaldzky a Godofréd Szentmiklóssy : II. Rákóczi Ferencz hadjárataira vonatkozó feljegyzések Szentmiklóssy Godofréd egykorú krónikájában, in: *Történelmi tár*, roč. 12, 1911, s. 204.
[679] *Ráday Pál iratai*, vol. 1 : *(1703 – 1706)*, ed.: Kálmán Benda, Ferencz Maksay, Tamás Esze a László Pap. Budapest 1958, s. 74.
[680] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 224 – 225.
[681] Kálmán Berwaldzky a Godofréd Szentmiklóssy : II. Rákóczi Ferencz hadjárataira, s. 203 – 204.

Stoliční predstavitelia sa v kapitulačnom návrhu zaviazali vydať mesto a prisľúbili odprisahať Rákocimu vernosť. Zároveň požadovali normalizovať pomery v stolici. Pre vojenské oddiely prechádzajúce alebo ubytované na jej území sa mal zaviesť riadny zásobovací režim. Povstalci si svoje potreby nesmeli viac zabezpečovať svojvoľne, ale len v magazínoch. Ich rozmiestnenie mal na starosti župan a zásobovanie potravinami stolica. Šľachta tiež požadovala ušetriť zemianske kúrie od drancovania aj od ubytovania vojska a pripomínala, aby Spiš nebol preťažovaný vyživovaním vojska, keďže v poslednom období všetko obyvateľstvo utrpelo veľké škody. Stoliční predstavitelia nenápadne medzi svoje požiadavky vsunuli bod obnovujúci ich zvrchovanosť nad slobodnými kráľovskými mestami a obcami hradného panstva pri rozdeľovaní daňových a kontribučných povinností, ako aj ubytovaní vojska. Rákoci s tým však nevyjadril súhlas. Ďalší bod kapitulačnej zmluvy sa týkal vyjasnenia zásobovania hradu Nedeca a platenia tamojšej kuruckej posádky. Stavy Spišskej stolice tiež požiadali Rákociho, aby rozhodol o vyživovaní a zabezpečení rodín Žigmunda a Tomáša Čákiho, ktoré zostali v Levoči.[682] Keď vodca povstania s pripomienkami návrh kapitulačnej dohody koncom novembra v Tokaji podpísal, Levoča otvorila brány. V meste sa usídlila kurucká posádka a jej veliteľom sa stal doterajší obliehateľ František Monoky.

Po ovládnutí Levoče Rákoci vydal príkaz Spišskej stolici, aby sa jej vojsko zmocnilo Spišského hradu. Michal Čáki s niekoľkými zemanmi a služobníkmi a asi 40 členná žoldnierska posádka vedená kapitánom českého pôvodu ho však odmietli vydať. Ešte pred Vianocami zmobilizovaná stoličná šľachta a asi 150 hajdúchov začali hrad obliehať. Obliehaniu velil Ján Hrhovský (Görgey). O niekoľko dní jedna delostrelecká guľa natoľko poškodila cisternu slúžiacu na zásobovanie vodou, že jej citeľný nedostatok prinútil obliehaných začať s vyjednávaním. Navyše Michal Čáki by akiste rád tiež prešiel na stranu kurucov, keďže väčšina magnátov z Horného Uhorska tak urobila ešte v priebehu jesene. Medzi nimi nechýbal ani jeho brat Štefan a svokor František Klobušický. S ohľadom na hrad a svojich ľudí tak však nemohol urobiť. Žoldniersky veliteľ, zmienený Čech, totiž zachovával vernosť panovníkovi. Michal Čáki ešte s 2 príslušníkmi hradnej posádky mali viesť rokovania v tábore obliehateľov. Do hradného areálu boli spomedzi rebelov vybraní a následne vyslaní 3 šľachtickí rukojemníci. Čáki sa však nemienil na hrad viac vrátiť a po dramatických udalostiach, keď sa 2 rukojemníkom podarilo ujsť a jeden z Čákiho sluhov zákerne napadol a zranil veliteľa žoldnierov aj jeho manželku, sa situácia zmenila. Žoldniersky poručík stratil odhodlanie ďalej sa brániť a bol ochotný vydať hrad za podmienky slobodného odchodu celej posádky. Žoldnieri odtiahli do Poľska aj s 2 malými kanónmi a tak pomocou úskoku sa kuruci 26. decembra bez väčšieho boja zmocnili Spišského hradu aj s celou výzbrojou.[683]

Takto aj Michal Čáki prešiel na stranu vzbúrencov a prisahal vernosť Rákocimu. Ten ho potvrdil vo funkcii spišského župana a na návrh Mikuláša Berčéniho ho vymenoval dokonca za generála kuruckého vojska. V nasledujúcich desaťročiach mal práve tento muž preukázať Rákocimu neochvejnú vernosť a kuruckému hnutiu mnohé cenné služby.

Povstaleckému vojsku bol rovnako prospešný aj iný spišský rodák, ktorý však na rozdiel od hlavného župana pochádzal z nižších spoločenských vrstiev. Bol to slávny kurucký plukovník, Urban Celder. Vynikol nielen ako organizátor ľudovej vzbury a veliteľ, ale aj snahou po skončení povstania v roku 1711 na Spiši oživiť kurucké hnutie, za čo napokon skončil na popravisku. Narodil sa v Nálepkove roku 1674. Otec, Melchior Celder zomrel ešte pred narodením syna a tak sa matka druhýkrát vydala za Antona Lániho (Lányi), nobilitovaného mešťana, ktorý prevádzkoval železný hámor v Hrabušiciach. Tu vyrastal a od nevlastného otca sa priučil hutníckemu remeslu. V dospelom veku sa vrátil do rodiska, kde krátko prevádzkoval hámor a pílu, no z dôvodu konfliktu pravdepodobne s nevlastným otcom, sa ako 21

[682] *Ráday Pál iratai* 1, s. 71 – 75. Vtedajší spišský a abovský župan Žigmund Čáki sa utiahol k bratovi do Jágru a Tomáš ako dôstojník cisárskeho vojska bojoval proti Francúzom a Bavorom na západe, kde aj prišiel o život.

[683] Jeremos Bal : *Szepesvára története*, s. 91 – 93.

ročný rozhodol vstúpiť do cisárskej armády. Zúčastnil sa oslobodzovacej vojny s Turkami. Vzhľadom na vzdelanie dosiahol funkciu pokladníka regimentu, ale keď nedokázal doložiť vyplatené peniaze, bol odsúdený na galejné roboty. Trest si odpykával vo väzení v Liptovskom Hrádku. Po prepustení žil na otcovom majetku v Nálepkove, kde sa opäť venoval železiarstvu a prevádzkoval aj pílu. V októbri 1703, no nepochybne už skôr, začal organizovať nespokojencov. Obyvateľstvo mestečka bolo v predchádzajúcich rokoch vystavené zbedačovaniu a aj náboženskému útlaku, keďže väčšina z nich boli evanjelici. Heslá o politickej a náboženskej slobode šírené Rákociho emisármi si obratne osvojil a vyburcoval nielen svojich spoluobčanov, ale množstvo obyvateľov mestečiek a dedín najmä na dolnom Spiši. Celderom vedený zástup sa postupne rozrastal a smeroval zo Spiša do susednej Liptovskej stolice. Aj tu sa k nemu pripojili ďalší a tak počet Celderom vedených bojovníkov dosiahol až 1600. Zablokovali hrady Likavu aj Oravu a na sklonku novembra pritiahli pod Bojnice. Celdera poverili hrad dobyť, no posádka ho až do leta odhodlane bránila. V ďalších vojnových rokoch viackrát preukázal vojvodcovský talent a osobné hrdinstvo. Vo svojich oddieloch udržiaval prísnu disciplínu. František II. Rákoci mu udelil hodnosť plukovníka a zveril mu velenie pešieho regimentu.[684] Jeho mužstvo tvorili najmä Slováci, doplnení niekoľkými tuctami spišských Nemcov. Regrutovalo sa aj spomedzi obyvateľov Spiša, Liptova a Oravy. Celderov peší regiment mal 11 kompánií a 1 000 bojovníkov. Pri prehliadke v novembri 1706 štvrtina mužstva nebola prítomná, vojenskí komisári napočítali 743 vojakov, 252 z rôznych príčin chýbalo.[685] 3. februára 1703 plukovník Celder oznámil z Rožňavy Spišskej stolici, že na základe Berčéniho rozkazu, má Spiš na doplnenie jeho regimentu postaviť 519 peších hajdúchov, Liptov 298 a Oravská stolica 346.[686]

Do decembra 1703 kuruci ovládli s výnimkou niekoľkých pevností a hradov celé Horné Uhorsko a aj stolice a mestá na ľavom brehu Dunaja s výnimkou Bratislavy. Počet vzbúrencov narastal každým dňom a najmä nižšie spoločenské vrstvy Rákociho a jeho bojovníkov vítali ako osloboditeľov. Dvorská vojenská rada vykonala najnutnejšie opatrenia, aby sa zastavil postup kurucov. V kritickej situácii bol do Uhorska povolaný Eugen Savojský. Na cisárov príkaz opustil talianske bojisko a prišiel do Bratislavy, aby zreorganizoval obranu. Korunovačné klenoty dal pre istotu odviesť z Bratislavského hradu do Viedne. Odvolal neschopného generála Leonarda Schlicka z funkcie vrchného veliteľa cisárskych síl v Uhorsku a nahradil ho maršalom Sigbertom Heisterom, ktorý bol energický, no bezohľadný vojak. Eugen Savojský nepodceňoval nebezpečenstvo hroziace Rakúsku i Morave, žiadal peniaze, vojsko aj premyslené politické kroky. V prípade, že jeho odporúčania nebudú splnené panovníkovi dal na vedomie:

> *„Pred Bohom vyhlasujem Vašej výsosti i celému svetu, že nebudem zodpovedný za to, keď celá ríša, Bože buď milostivý, zničená bude a zanikne.“*[687]

Spiš pod vládou kurucov

Cisár Leopold I. vydal 1. januára 1704 manifest a vyzval stolice aj mestá, ktoré ešte kuruci neobsadili, aby vytrvali vo vernosti. Ostatným ponúkal milosť a ochranu ak Rákociho opustia. Zároveň prisľúbil odpustenie všetkých daní a riešenie daňovej otázky na budúcom sneme. Jeho manifest mal byť daný na vedomie aj ľudovým vrstvám.[688] Panovníkova snaha za daných okolností nemala veľký účinok. Kuruci si udržiavali prevahu, hlavné sily vedené Alexandrom Károlim prešli zamrznutý Dunaj a za niekoľko týždňov si podrobili celé územie Zadunajska až k chorvátskym hraniciam. No Chorváti ani Srbi obývajúci pohraničné územia sa i napriek Rákociho výzvam k povstaniu nepripojili. Naopak, v nasledujúcom období preukázali cisárovi cenné služby. Vzbúrencom sa spočiatku darilo v Sedmohradsku, kde Rákociho podporovala časť šľachty. V júli 1704 bol zvolený za sedmohradské knieža, ale narazil na odpor sedmohradských Sasov, Rumunov aj časti Sikulov. Už v prvých mesiacoch povstania sa potvrdila nespoľahlivosť a nedostatok disciplíny u mobilizovaných šľachticov. V marci 1704 Mikuláš

[684] Zoltán Baksay : Czelder Orbán, s. 751 – 772.
[685] MOL, Thököly és Rákóczi-szabadságharcok levéltárai – G 28 (Katonai iratok) II, s. 109.
[686] ŠA LE, SŽ, kart. 131, i. č. 22/1707.
[687] Alfred Arneth : *Prinz Eugen von Savoyen II*. Wien 1887, s. 222.
[688] MOL, G – 33, fasc. 91/VI, s. 44 – 45.

Berčéni oznámil všetkým stoliciam, že značný počet šľachticov opustil svoje oddiely s tým, že budú slúžiť v poľnom vojsku, ale to neurobili a potulujúc sa po krajine utláčajú obyvateľstvo. Podžupanom nariadil pochytať ich a uväzniť.[689] Zároveň sa spolu s Rákocim pokúsili nahradiť šľachtické insurekčné vojsko najatými a riadne platenými regrútmi zo všetkých spoločenských vrstiev.

V roku 1704 Rákoci nariadil Spišskej a Marmarošskej stolici postaviť po 250 regrútov, Zemplínskej 300.[690] O niečo neskôr museli stolice z každej porty vyslať do vojska 2 a pol pešiaka. Portálnych stoličných pešiakov nazývali hajdúchmi a Spiš zo svojich 129 port musel po dedinách a mestách zohnať 519 peších bojovníkov.[691] Ich najatie ale najmä zaopatrenie riadnymi zbraňami a ošatením však predstavovalo značný problém a veľká časť takýchto stoličných regimentov trpela nedostatkom zbraní, výstroje aj disciplíny. Vyzbrojovali ich aj zbraňami, ktoré skonfiškovali mešťanom.[692]

Doplnenie oddielov novými silami sa spočiatku prejavilo úspechmi kuruckého vojska. V marci 1704 kapitulovali pevnosti Chust a Užhorod. V máji kuruci porazili cisárske zbory pri Smoleniciach. V júli sa zmocnili Bojníc. Pri ich obliehaní vynikol spišský regiment Urbana Celdera. V auguste ovládli Nitriansky hrad a po niekoľkých týždňoch sa vzdala aj posádka Nových Zámkov. Kurucké pluky vpadli na územie Dolného Rakúska a podpálili domy na viedenskom predmestí. Opäť hrozilo, že sa spoja s francúzsko-bavorskou armádou, ktorá v lete 1704 tiahla údolím Dunaja k Viedni. Vojenské šťastie však opäť stálo pri starnúcom Leopoldovi. V bitke pri Hochstädte v auguste 1704 cisárske a anglické oddiely donútili protivníka k ústupu. Aj keď sa spojenie protihabsburských síl napokon neuskutočnilo, francúzsky kráľ si uvedomoval význam rebélie v Uhorsku a zvýšil finančnú, diplomatickú a vojenskú pomoc kurucom. Rákocimu poslal skupinu francúzskych vojenských odborníkov pod vedením plukovníka markíza Jeana-Baptista Lebourg des Alleursa. V nasledujúcom období sa markíz všetkými prostriedkami usiloval, aby nedošlo k zmiereniu rebelov s Habsburgovcami.

Od začiatku roka 1704 sa Spiš nachádzal hlboko v povstaleckom zázemí a spočiatku tu neprebiehali žiadne vojenské akcie. Časť poddanského obyvateľstva aj šľachty slúžila v zmobilizovaných oddieloch alebo v poľnom vojsku. Viacerí šľachtici dosiahli aj vyššie hodnosti, Mikuláš Mariáši, syn niekdajšieho podžupana Františka, ktorý zomrel ešte roku 1676, bol plukovníkom, jeho druhá žena Klára Berzevici pochádzala z významnej spišskej šľachtickej rodiny.[693] Stoličná správa musela plniť rozkazy kuruckých generálov, poskytovať potraviny a povozy tam, kde bolo treba. Keď v septembri 1704 kapitulovala cisárska posádka v Košiciach a mohla slobodne odtiahnuť, jej presun cez Spiš zabezpečovali tunajšie stoličné orgány na základe rozkazu kuruckého generála Šimona Forgáča, tiež prebehlíka z cisárskeho tábora. Do okolia Kluknavy boli vyslané vozy na prevoz ranených, chorých a materiálu až na hranice Liptovskej stolice. Na začiatku decembra generál Forgáč opäť žiadal od Spišskej stolice 200 vozov aj so záprahom a ešte aj 40 volov a koní na evakuáciu prešovskej posádky, ktorá po páde Košíc tiež kapitulovala. O transport od hraníc Šariša až do Liptova sa musela postarať stovkou vozov aj Gemerská stolica.[694]

Kurucká armáda bola početná, jej stav prekročil aj 70 tisíc. Rozdelená na niekoľko častí sa sústreďovala najmä na západe, na považskej línii a v blízkosti moravských hraníc, v Zadunajsku, okolo Tisy aj v Sedmohradsku. Cez územie Spišskej stolice sa tak rôznymi smermi presúvali oddiely, ktoré často trpeli nedostatkom disciplíny, čo veľmi sťažovalo každodenný život obyvateľstva a to nielen na Spiši. Preto mnohí ľudia, poddaní, mešťania a nižšia šľachta, opúšťali vojnou rozbúrenú krajinu a odchádzali do zahraničia. V decembri roku 1704 František Rákoci všetkým osobám bez ohľadu na stavovskú príslušnosť zakázal bez povolenia prejsť hranicu do Poľska, Sliezska alebo na Moravu. Povolenia vydával samotný vodca povstania, jeho námestník Berčéni, alebo kapitán pohraničných oddielov na poľsko-uhorskej hranici a zároveň aj inšpektor smolníckych baní František Bertóty. Zákaz posla-

[689] ŠA BY, TŽ, kongregačné protokoly 1699 – 1707, s. 1123.
[690] Sándor Takács : *Köztehérviselés II. Rákóczi Ferenc korában*. Zalaegerszeg 1941, s. 93.
[691] *Tamže*, s. 100.
[692] Vo februári 1705 dištriktuálny vojenský komisár Alexander Kecer prikázal levočskému magistrátu spísať všetky zbrane, ktoré vlastnia občania aj cechy, aby im ich neskôr zabavili. Pozri AMK, Schwarzenbachiana, č. 12 386.
[693] Béla Kempelen : *Magyar nemes családok*, vol 7. Budapest 1913, s. 69.
[694] ŠA LE, SŽ, kart. 130, i. č. 180 a 181/1704.

li na vedomie aj veliteľom Spišského, Šarišského, Oravského a Liptovského hradu, keďže mali na starosti aj kontrolu pohraničných ciest.[695]

Stolica i mestá sa snažili brániť svojvôli vojakov už od prvých mesiacov, keď sa Spiš dostal do područia kurucov. Vďaka priateľským vzťahom richtára Jakuba Kraya s Františkom II. Rákocim dostal v marci 1705 Kežmarok protekčnú listinu, ktorou knieža zakázal vojakom vstúpiť do mesta. Len krátka časť dokumentu naznačuje, čo sa v tej dobe nielen v Kežmarku, ale aj v mnohých iných mestách a obciach pod kontrolou kurucov dialo:

„ … S povolením, ale často i bez neho, vstupovali naši vojaci do spomenutého mesta a požadovali jedlo, nápoje a iné spôsoby pohostenia a rôznymi nepríjemnosťami sa odvážili utláčať obyvateľov, ba ešte i teraz sa na to odvažujú…"[696]

V decembri 1704 Rákoci menoval vojenských dištriktuálnych komisárov vybavených širokými právomocami, ktorým zveril v stoliciach vyberanie potravín, krmiva, finančných prostriedkov a organizáciu vojenských odvodov, dodávky zbraní a výstroje. Komisárom pre Spišskú, Abovskú, Šarišskú, Berežskú, Užhorodskú a Zemplínsku stolicu sa stal Alexander Kecer, ktorý krátko po nástupe do funkcie poslal na Spiš nariadenie, aby do zásobovacieho skladu košickej posádky každý mesiac stolica dodávala 778 košických gbelov* obilia, alebo také isté množstvo ražnej múky, k tomu ešte 1 427 košických mier ovsa a 129 centnárov mäsa. Stoliční úradníci mohli namiesto mäsa posielať aj peniaze a to 4 uhorské zlatky za 1 centnár. V závere príkazu komisár zdôraznil, že v prípade zanedbania donúti stolicu plniť povinnosti nemilými prostriedkami.[697] Takéto množstvo dodávok navyše v zimných mesiacoch nebolo jednoduché splniť, o čom svedčí ďalší príkaz komisára z apríla nasledujúceho roka. Stolici nariadil naplniť sudy ovsom a múkou, ktorú Spiš dlhuje za 3 mesiace a 20. apríla zložiť v tábore pri Levoči, kde si ich vyzdvihnú vojenské oddiely smerujúce do Gemera a na Liptov.[698]

Spišská stolica hrala počas niekoľkých rokov povstania Františka II. Rákociho veľmi dôležitú úlohu. Cez jej územie totiž viedli hlavné cestné spojenia do Poľska, odkiaľ prichádzala finančná aj materiálna pomoc, najmä z Francúzska. V súvislosti s organizovaním transportu francúzskych peňazí a zbraní z prístavu Gdansk, vykonal viaceré dôverné misie kežmarský richtár Jakub Kray. Aj dočasný spišský prepošt Dominik Anton Brenner, ktorý v roku 1705 nahradil prepošta Jána Žigraja odmietajúceho spolupracovať s kurucmi, preukázal povstalcom v susednom Poľsku a neskôr aj vo Francúzsku cenné diplomatické služby. Oporou povstaleckého hnutia na Spiši bol spišský dedičný župan Michal Čáki, ktorý patril k najvyšším vojenským a politickým činiteľom celého odboja a istú dobu velil poľskej kohorte v službách kniežaťa Rákociho.[699] Bol to oddiel v Poľsku najatých žoldnierov, bojujúci na strane kurucov. So susedným Poľskom sa Rákoci snažil udržať podľa možnosti bezkonfliktné vzťahy napriek tomu, že situácia bola aj tam mimoriadne zložitá. V patente upravujúcom disciplínu vojska osobitne zdôrazňoval nedotknuteľnosť zálohovaných miest na Spiši. Pod trestom smrti zakázal svojim vojakom olúpiť ich obyvateľov, odohnať im kone a dobytok alebo inak ich poškodiť, aby tak nevznikla zámienka na zákrok zo susedného Poľska.[700]

Napriek tomu, že v Poľsku mali kuruci značný počet sympatizantov, vzťahy sa komplikovali, keďže Rákoci spolupracoval s predstaviteľmi sandomierskej konfederácie podporujúcej Švédmi zosadeného Fridricha Augusta a teda namierenej proti Karolovi XII. a jeho favoritovi Stanislavovi Leńczyńskému. Z územia poľského zálohu i samotného Poľska bolo na Spiš neskôr podniknutých niekoľko vojenských akcií i vpádov. Aj zápas medzi oboma znepriatelenými poľskými blokmi – varšavskou a sandomierskou konfederáciou sa dotkol územia stolice. V marci 1706 saské vojsko a kozáci prepadli Ľubicu a mestečko vyrabovali.[701] Bol to trest za postoje starostu Teodora Lubomirského, ktorý sa v tej dobe prikláňal k táboru Stanislava Leszczyńského.

[695] Franz Krones : *Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rakoczis II.*, vol. 1. Wien 1870, s. 35.
[696] Győző Bruckner : *Kray Jakab*, s. 54 – 55.
* 1 košická miera podľa vtedajších prepočtov asi 63 litrov obilia (pozn. autora).
[697] ŠA LE, SŽ, kart. 130, i. č. 183/1704.
[698] *Tamže*, i. č. 188/1705.
[699] MOL, G – 28, fasc. 75/49, s. 16.
[700] Kálmán Thaly : A Rákóczi-féle dátum nélküli hadi czikkek, in: *Hadtörténelmi közlemények*, roč. 1, 1888, s. 651 – 653.

V roku 1705 sa Rákoci ocitol na vrchole moci. Po 48 ročnom panovaní 5. mája 1705 zomrel cisár Leopold I. Trón zdedil najstarší syn Jozef I., ktorý už dávnejšie prejavoval nesúhlas s otcovou politikou voči Uhorsku. Dištancoval sa od predchádzajúcich prechmatov, prostredníctvom palatína Pavla Esterháziho ubezpečil obyvateľstvo Uhorska, že v najbližšom čase zvolá snem a odstráni všetky neprávosti predchádzajúcej doby. Zdalo sa, že nič nestojí v ceste k zmiereniu panovníka a Rákociho, keďže si boli aj vekovo blízki. V skutočnosti najtajnejšie myšlienky Františka II. Rákociho a Mikuláša Berčéniho živené najmä francúzskou diplomaciou smerovali proti dynastii Habsburgovcov. Po smrti Leopolda I. obaja uvažovali, že sa im ponúkla príležitosť vyhlásiť *interregnum*, no vzhľadom na nejasný postoj väčšiny svojich prívržencov sa museli predbežne vzdať tejto myšlienky. Aby Rákoci dodal svojim snaženiam zákonný charakter a vnútorne konsolidoval celé hnutie, zvolal na september do novohradského mestečka Sečany (Szécsény, dnes Maďarsko) celokrajinský snem, kde slávnostnými bohoslužbami 12. septembra 1705 otvorili prvé rokovanie. Do Sečian sa dostavili zástupcovia 10 slobodných kráľovských miest. Kežmarok zastupoval Jakub Kray. Prišlo sem aj množstvo šľachty z 25 stolíc, ale aj poverenci cisára Jozefa I., kaločský arcibiskup Pavol Séčeni a zemplínsky magnát Štefan Sirmaj, obaja nabádajúci k rýchlemu uzavretiu mieru.

Účastníci snemovania sa dohodli, že sa budú nazývať „Konfederované stavy Uhorska bojujúce za slobodu“ , aby tak predišli pejoratívnym označeniam povstalci, rebeli, či nespokojenci. Názov pripomínal súčasné konfederácie poľskej šľachty, ktorá zápasila za obhájenie zlatých šľachtických slobôd. František II. Rákoci bol formálne zvolený za hlavu a vodcu (*caput et dux*) konfederácie a podľa poľského príkladu bol ustanovený 24 členný senát zložený zo zástupcov prelátov, magnátov doplnený niekoľkými šľachticmi. Po 3 týždňoch búrlivých rokovaní začiatkom októbra snem prijal zákonné články. Knieža dostalo všeobecný súhlas na začatie mierových rokovaní, no dojednané podmienky mali byť schválené celou konfederáciou stavov. Aby sa uspokojili požiadavky stoličnej šľachty, ktorá sa zriadením senátu cítila byť obídená, každá stolica mohla na kniežací dvor vyslať dvoch zástupcov. Na sklonku októbra spišské stoličné zhromaždenie v Levoči do tejto funkcie zvolilo Štefana Závora a Adama Rádyho.[702]

Snem nepriniesol proklamované zjednotenie stavov bojujúcich za obnovenie slobody. Niektoré zákonné opatrenia boli nanajvýš problematické. Napríklad nariadenie o konfiškácii majetkov šľachticom, ktorí sa k povstaniu nepripoja. Ostatní príslušníci šľachtickej pospolitosti, ba i katolícki a evanjelickí kňazi boli zaviazaní zložiť predpísanú prísahu vernosti konfederovaným stavom a ich vodcovi. To komplikovalo očakávané mierové urovnanie.

Aj na území ovládanom povstalcami, sa našlo viacero tajných prívržencov cisára Jozefa. Palatín Pavol Esterházi v obsiahlom zozname verných cisárovi z roku 1706 spomedzi magnátov uviedol abovského župana Žigmunda Čákiho, ale aj berežského a ugočského župana Štefana Čákiho, ktorý sa zapojil do povstania, no jeho účasť v tábore Rákociho pokladal za vynútenú okolnosťami. Ďalej panovníkovi pripomínal, že v mestách Horného Uhorska, ktorých sa povstalci zmocnili, má stále dostatok prívržencov, no zatiaľ sú prinútení k vernosti rebelom. K takým počítal mnohých levočských mešťanov a celý rad spišských šľachticov.[703]

Snemové zhromaždenie prijalo zákon nariaďujúci reštitúciu majetkov Imrichovi Tökölimu. Kežmarských mešťanov, ale aj ďalších šľachticov by to zaiste poškodilo a vyvolalo len ďalšie spory. Našťastie deň po otvorení sečianskeho snemovania, v tureckej Nikomedii (dnes Izmit), kde v pokoji a izolácii trávil posledné roky búrlivého života, Tököli zomrel. Dva roky pred smrťou kežmarského grófa umrela jeho verná družka Helena Zrínska, ktorá s ním zdieľala trpký osud vyhnanca. Keďže Tököli nezanechal potomkov, s jeho majetkami sa predbežne nehýbalo.

Najdôležitejším bodom rokovaní bola náboženská otázka. Rákoci už vo svojich prvých

[701] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 552.
[702] ŠA LE, SŽ, kart. 130, i. č. 190/1705.
[703] Catalogus fidelium Caesareo Regiorum a Palatino confectus. Gabriel Kolinovics Senquicziensis : *Fulcrum Commentariorum de Rebus Hungaricis*, s. 360 – 362. Odpisy najdôležitejších dokumentov z obdobia povstania Františka II. Rákociho sa viažu ku Kolinovičovej práci *Commentariorum de Rebus Ungaricis Libri XIII*. Rukopis je uložený v OSzK v Budapešti, Folia latina 338.

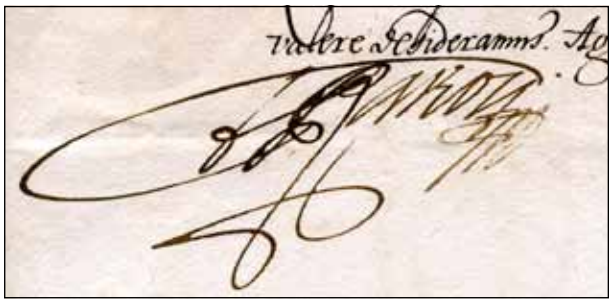
Obr. 118. *Portrét cisára a kráľa Jozefa I. Vľavo hore jeho pečať, dole podpis.*

proklamáciách s prísľubom náboženskej slobody získal medzi protestantmi veľkú podporu. Na začiatku povstania dochádzalo často k odoberaniu kostolov katolíkom, najmä tam, kde boli protestanti v početnejšej prevahe. Neskôr Rákoci pod prísnym trestom zakázal ďalšie podobné svojvoľnosti s tým, že všetky otázky spojené s vlastníctvom kostolov sa budú riešiť na sneme. Patent určený najmä nedočkavým protestantom, vydaný v Miškovci 27. januára 1704, bol doručený aj Spišskej stolici, kde v búrlivej dobe po príchode prvých kuruckých oddielov evanjelici zabrali viaceré kostoly a fary.[704]

Napokon snem prijal zákon o reštitúcii kostolov evanjelikom na základe stavu z roku 1647. Za viac ako polstoročie sa však náboženské pomery radikálne pomenili a to v prospech katolíkov. Otázku sporných kostolov mali definitívne riešiť osobitní komisári v prospech väčšiny veriacich. Takýto kompromis však obyčajne neuspokojil ani katolíkov ani protestantov. Snem potvrdil protestantom na Spiši 43 kostolov, katolíkom ostalo 47. O ďalších 26 kostoloch mala rozhodnúť komisia podľa počtu veriacich. Vo viacerých obciach a mestečkách musela evanjelická väčšina poskytnúť katolíkom pozemok na stavbu nového kostola alebo aj naopak.[705] Už v polovici októbra začala v Kežmarku pracovať trojčlenná komisia. Katolíkov v nej zastupoval Ján Melcer, evanjelikov Imrich Hrhovský (Görgey) a kalvínsku stranu, ktorá však na Spiši bola len marginálna, Štefan Bečkeházy (Becskeházy).[706] V nasledujúcich týždňoch navštívili sporné farnosti a upravili vlastníctvo kostolov podľa snemových záverov. Po stabilizácii pomerov sa 8. decembra 1705 zišli na kežmarskej fare spišskí evanjelickí kňazi a prisahali Rákocimu vernosť. Za seniora si zvolili veľkolomnického kazateľa Juraja Buchholtza a za konseniora huncovského kňaza Melichara Birnsteina.[707] Rovnakú prísahu vernosti museli zložiť aj šľachtici a obyvateľstvo slobodných kráľovských miest.

[704] ŠA LE, SŽ, kart. 130, i. č. 177/1704.
[705] *Ráday Pál iratai* 1, s. 375 – 376.
[706] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 554.
[707] Hermann Ignaz Bidermann : *Geschichte der Österreichischen Gesammt-Staats-Idee* 1, s. 167.

Obr. 119. *Portrét Františka II. Rákociho. Vpravo hore jeho pečať, dole podpis.*

Na sečianskom sneme sa Rákocimu podarilo odstrániť väčšinu prekážok. Zdanlivo utužil jednotu protihabsburskej opozície. V boji s cisárskymi vojskami sa mu už darilo oveľa menej. Cisárovi prívrženci v Sedmohradsku vyhlásili voľbu Rákociho za knieža z roku 1704 za neplatnú. Rákoci si chcel silou zbraní vynútiť ich poslušnosť, lebo na Sedmohradsku mu veľmi záležalo. Prohabsburská frakcia žiadala Viedeň o pomoc a dvor zmobilizoval 24 regimentov pre generála Ľudovíta Hebervilla. Podarilo sa mu preniknúť za Tisu aj napriek tomu, že za pochodu uhorskou nížinou kuruci použili taktiku spálenej zeme. V horskom priesmyku pri Žibove (Jibou, Rumunsko) sa cisárskemu vojsku postavil do cesty

Rákoci aj s hlavnými silami konfederácie a 11. novembra 1705 utrpel porážku. Cisárske oddiely obsadili Kluž a Rákoci sa musel na čas rozlúčiť s myšlienkou zasadnúť na sedmohradský kniežací stolec. Jeho sedmohradskí prívrženci vydesení vojenskou katastrofou a príchodom silnej cisárskej armády sa rozutekali na všetky strany.

Ďalším z výsledkov povstaleckého snemovania boli mierové rokovania. Hlavnými prostredníkmi medzi oboma stranami boli holandský a anglický vyslanec, čo znamenalo, že odboju sa dostalo medzinárodného uznania aj zo strany habsburských spojencov a prípadný mier by mal garanciu zahraničných mocností. Hlavným vyjednávačom za cisársku stranu bol český kancelár Ján Václav Vratislav. Mikuláš Berčéni, Michal Čáki, Štefan Šenej (Senyey), Žigmund Jánoki, Juraj Gerhard, Pavol Kajali a vedúci Rákociho kancelárie Ján Lapšanský (Lapszanszky),pochádzajúci z Vyšných Lapší, viedli rozhovory za konfederované stavy. Po dohodnutí prímeria generál a spišský župan Michal Čáki riešil niektoré vojenské otázky. Povolil zásobiť cisárske posádky blokované kurucmi v Komárne, Ostrihome a Budíne, ale lode, vezúce po Dunaji obilie a lieky sa museli podrobiť prehliadke pri Podunajských Biskupiciach, či nepašujú aj zbrane a strelivo. Michal Čáki demonštroval svoje patriotické zmýšľanie a nechcel prijať žiadosť o povolenie pôvodne napísanú v nemeckom jazyku, ale požadoval ju preložiť do latinčiny.[708]

[708] HHS, Acta Hungarica, fasc. 190 s. 132 – 133.

Rozhovory sa však umelo preťahovali, najmä zo strany povstalcov, väčšina obyvateľstva si želala koniec vojny.[709] Požiadavka Františka II. Rákociho, aby Jozef I. akceptoval jeho pochybnú voľbu za sedmohradské knieža spolu s francúzskymi intrigami napokon zmarili takmer rok trvajúce mierové rokovania. Francúzsky vyslanec pri konfederácii markíz des Alleurs v súlade s inštrukciami z Paríža vyvinul maximálne úsilie, aby v Uhorsku zabránil zmiereniu. Diplomatický vyslanec konfederátov vo Francúzsku Ladislav Kökéneždi (Kökényessdy), upozorňoval Rákociho, aby neveril francúzskym sľubom a s cisárom mier uzavrel. Ľudia z najbližšieho okolia Berčéniho i Rákociho si začali uvedomovať, že za vlasteneckými výzvami bojovať za slobodu a nezávislosť sa v skutočnosti skrývajú osobné záujmy oboch vodcov.[710] Koniec mierových vyjednávaní bol pre mnohých prívržencov konfederácie sklamaním . Presvedčili sa, že cisár bol ochotný obnoviť politickú autonómiu a reštituovať náboženskú slobodu a to boli hlavné dôvody, prečo sa chopili zbrane.

Koncom júla 1706 sa opäť obnovili boje. Cisársky generál Rabutin de Bussy posilnený aj sedmohradskými oddielmi v septembri obľahol Košice a viac ako dva týždne sa pokúšal mesto dobyť. Jeho kanóny veľmi poškodili košické múry a tak kurucký generál František Bertóty prikázal spišským stoličným úradníkom, aby na ich opravu a výstavbu nových dodala ľudí a povozy.[711]

Ku sklamaniu zo stroskotania mierových rokovaní sa pridružil čoraz citeľnejší hospodársky úpadok, ktorý sa začal prejavovať v roku 1705. Jedno z hlavných hesiel povstania bolo odbúranie neznesiteľného daňového bremena, v prvých dvoch rokoch sa riadne dane ani nevyberali, čo obyvateľstvo prijalo s uspokojením. V tomto období stolice a kráľovské mestá dodávali vojskám potraviny, výstroj, zbrane, prípadne poslúžili povozom. Hlavné príjmy plynuli povstalcom z fiškálnych majetkov, baní a cla, no ukázalo sa, že to nebude stačiť na pokrytie vojnových potrieb. Aj keď si Rákoci privlastňoval dôchodky z panstiev tých majiteľov, ktorí boli na strane cisára, pre vojnový stav ich výnos stále klesal. Už v prvých mesiacoch kuruckej rebélie Rákoci venoval pozornosť niektorým hospodárskym otázkam. V novembri 1703 dal ohlásiť, že obchod bude podporovať všetkými prostriedkami. Potvrdil ďalšie vyberanie tridsiatku pri vývoze a dovoze tovarov a zisk z pohraničných tridsiatkových staníc sa mal použiť na vojenské účely. Zároveň potvrdil ich správcov, kežmarskú viedol Martin Láni (Lányi), levočskú Ján Vitalis a najmenšiu v Spišskej Starej Vsi Gabriel Korponay. V roku 1705 sa vo všetkých troch vybralo viac ako 5 tisíc zlatých. Najvýnosnejšia z nich bola levočská s príjmom 3 365 zlatých, čo bol päťnásobok bardejovskej.[712] Tieto čísla len potvrdzujú význam spišských obchodných ciest za povstania Františka II. Rákociho.

Z dôvodov nedostatku drahých kovov, ale aj vypočítavých finančných operácií povstalci už na jar roku 1704 pustili do obehu medené mince, ktorými sa mala nahradiť strieborná mena. Aj preto spišská banská oblasť, najmä bane a huty v Smolníku produkujúce meď, mali mimoriadny význam a boli podriadené osobitnému komisárovi Bertótymu. Povstalci Smolník skonfiškovali ich majiteľovi Joanellimu, ktorý pred príchodom kurucov svoj majetok opustil. Nerušený chod smolníckych baní a hút bol v záujme odboja a v prípade potreby tu museli vypomôcť aj poddaní. Na základe nariadenia dištriktuálneho vojenského komisára Alexandra Kecera z novembra 1706 mali spišské stoličné orgány smolníckym podnikom poslať 200 chlapov vybavených sekerami.[713]

Tunajšie bane a huty spočiatku prinášali nezanedbateľný zisk, ktorý pomáhal kryť potreby vojska, ale aj nákladný dvor „*hlavy a vodcu konfederácie.*“ Za rok 1706 to bolo 21 644 zlatých. V nasledujúcom roku až 26 680 zlatých. Iba soľné bane v Solivare produkovali v tej dobe porovnateľný zisk ako Smolník.[714]

Medzi obyvateľstvom si medené peniaze nezískali príliš veľkú dôveru. Keďže na averze niesli nápis *Pro libertate* („*Za slobodu*“), ľudovo sa im hovorilo libertáše. Razili ich v Košiciach, Kremnici, v Satmári (Satu Mare), v Smolníku, ale aj na Spiš-

[709] Anna Gašparíková : *Povstanie Rákócziho a Slovania* : *Sborník Filosofické fakulty University Komenského*, roč. 7, č. 55(2). Bratislava 1930, s. 27.
[710] Rákociho dvormajster Juraj Ottlík vo svojom životopise neskôr poznamenal: „Propter sua privata publicumot elhagyot.“ Pozri Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György önéletírása (1663 – 1711), in: *MMH* 2 : *Scriptores*, diel XXVII, s. 93.
[711] ŠA LE, SŽ, kart. 131, i. č. 20/1707.
[712] Sándor Takács : *Köztehérviselés II. Rákóczi Ferenc korában*, s. 72 a 77
[713] ŠA LE, SŽ, kart. 131, i. č. 13/1706.
[714] Sándor Takács : *Köztehérviselés II. Rákóczi Ferenc korában*, s. 77.

Obr. 120. *Polturák („libertáš) – kurucká medená minca z roku 1704.*

skom hrade. Zakrátko ich kolovalo veľké množstvo, viac ako 12 miliónov.

V snahe zabezpečiť akú-takú ekonomickú stabilitu, Rákoci zriadil v roku 1705 hospodársku radu (*consilium oeconomicum*) na čele so zemplínskym županom Františkom Klobušickým, svokrom Michala Čákiho. Rada vydávala nariadenia, ktoré mali zastaviť hospodársky úpadok. Existencia striebornej meny spolu s medenými peniazmi na jednom trhu sa prejavila v poklese reálnej hodnoty libertášov a ľudia ich napriek nariadeniam nechceli prijímať v stanovenej hodnote, alebo ich úplne odmietali.

Na jar 1705 Mikuláš Berčéni vyzval stolice a mestá, aby sa pri predaji obilia, či iných potrebných vecí vojsku na ich území prijímali 5 grošové medené mince, v opačnom prípade hrozil predávajúcim konfiškáciou. Kúpna sila medenej mince stále klesala, každý chcel získať len peniaze zo striebra. Zvláštna komisia pod predsedníctvom Šimona Forgáča vypracovala rozsiahlu cenovú i mzdovú limitáciu, stolice ju museli zverejniť a zároveň trestať všetkých, ktorí by ju nedodržiavali.[715] V krajine zaplavenej nehodnotnými a často falošnými mincami ani trestami nebolo možné hospodársky úpadok zastaviť. Svedok tej doby Gottfried Sentmiklóši (Szentmiklóssy) zo Spišskej Novej Vsi o libertášoch poznamenal, že najprv boli požehnaním pre Uhorsko, kde pre veľké dane nikdy nebol dostatok obeživa, no nakoniec spôsobili zdraženie a z toho povstali nepokoje po celej krajine, hlad a konfiškácie. Ešte ďalší zhubný účinok pripísal medenej minci. Znehodnotené peniaze spôsobili úpadok kuruckého vojska, ktoré strácalo odvahu i vernosť a mnohí z toho dôvodu prebehli na cisársku stranu.[716] Chaos vo verejných financiách prehlbovali aj kuruckí hospodárski odborníci rôznymi ďalšími úpravami. V roku 1706 hospodárska rada nariadila správcovi levočskej tridsiatkovej stanice Vitalis, aby za tovar dovážaný z Poľska požadoval poplatok v striebre. Ale koncom nasledujúceho roka Vitalis hospodárskej rade oznámil, že plánovaný objem prostriedkov sa nenaplní, lebo v Krakove vypukol mor. Colné príjmy postupne klesali aj vzhľadom na poľské i domáce udalosti.[717]

Zavedenie medených peňazí malo svoje temné pozadie, ktoré vo svojich záznamoch vystihol lomnický evanjelický kňaz Juraj Buchholtz:

> *„Namiesto platenia zlatou a striebornou mincou vodcovia povstania zasypali obyčajných vojakov smolníckou meďou a drahé kovy si ponechali pre seba. Časť z nich zašantročili, alebo si pokúpili majetky a za zvyšok nakúpili drahé líščie kožuchy, ťažké anglické dolomány, nohavice a kabáty spredu i zozadu vyzdobili neslýchaným spôsobom tak, že nebolo možné rozoznať k akej národnosti patria, čo sa predtým nikdy nestalo.“*[718]

[715] ŠA LE, SŽ, kart. 131, i. č. 4 a 5/1706.
[716] Kálmán Berwaldszky : *Hadi mozgalmak Szepesség földjén II. Rákóczi Ferenc korában*. Igló 1912, s. 205.
[717] Sándor Takács : *Köztehérviselés II. Rákóczi Ferenc korában*, s. 79.
[718] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, 557.

Zlato a striebro získané od obyvateľov za málo hodnotnú meď vyvážali Rákoci, Berčéni a ich ďalší „bratia v zbrani“ za hranice. Dnes už nik nevie koľko z toho použili na nákup zbraní. Vtedajší chorvátsky bán a neskôr uhorský palatín Ján Pálfi sa v tejto súvislosti vyjadril, že vodcovia povstania sú obyčajní zlodeji, ktorí vedú krajinu do katastrofy, a keď si to národ konečne uvedomí, potom sa od nich sám odvráti.[719] Obchod upadal, ceny stúpali, zlato a striebro zmizlo z obehu. Cisár Jozef I. dobre poznal pomery krajiny a na požiadavku rebelov, aby po uzavretí mieru bola znehodnotená medená minca nahradená striebornou odpovedal, že vina za obeh libertášov padá na tých, ktorí milióny kusov strieborne mince podvodne získali od obyvateľov výmenou za bezcenné medenáky. Tí aj strieborné peniaze spolu s rýdzim striebrom a zlatom vyviezli za hranice.[720]

Obr. 121. *Zrážka kurucov s labancami.*

V decembri 1705 Mikuláš Berčéni nariadil stoliciam a mestám, aby prispeli k riadnemu zaodetiu armády konfederácie. Do stolíc vyslal svojich poverencov, ktorí popísali všetky cechy i samostatných majstrov krajčírskeho, čižmárskeho a kožušníckeho remesla. V júni nasledujúceho roka Spišská stolica poslala do Nových Zámkov 7 vozov naložených uniformami, ktoré boli zhotovené v Levoči.[721]

Zakrátko sa vyrúbila prvá kontribúcia na všetky stolice pod kontrolou konfederácie, rozvrhnutá na základe počtu port. Keďže následkom medenej mince boli financie vo veľmi zlom stave, stolice mohli určenú sumu odvodenú od množstva port odovzdať v naturáliách. Popri obvyklých potravinách sa mohla dodať vlna, ľanová tkanina, konope, med, vosk, bravčové a volské kože, topánky i čižmy.[722] V máji 1706 dal Rákoci Spišskej stolici na vedomie, že z kontribúcie, ubytovania vojakov, poskytovania povozov a ďalších služieb sú zatiaľ oslobodené len rodiny tých šľachticov, ktorí slúžia vo vojsku.[723] Čoraz vyššie nároky na obyvateľstvo, ktoré bolo vystavené stále sa zvyšujúcemu bezohľadnému tlaku vyvolávali v povstaleckom tábore vážne rozpory. V novembri 1706 dal Rákoci uväzniť generála Šimona Forgáča. Väznili ho na Krásnej Hôrke a potom na Spišskom hrade. Keď Forgáč začiatkom roka 1704 opustil cisársky tábor a pridal sa ku kurucom, Rákoci ho vyzdvihoval ako príkladného vlastenca.[724] V súvislosti s upadajúcou disciplínou a klesajúcou bojaschopnosťou vojska sa senát na porade v Rožňave v decembri 1706 uzniesol, že krajina na zabezpečenie armády musí zozbierať jeden a pol milióna zlatých. Vzhľadom na obmedzené teritórium konfederácie boli rozvrhnuté čiastky privysoké. Na Spišskú stolicu

[719] List Eugena Savojského vojvodovi z Maulborough, dňa 23. februára 1706. Pozri tiež *Historische Nachrichten über Ungarn aus der Schriften Prinz E. von Savoyen*. Österreichische Nationalbibliothek Wien, Handschriften-, Autographen-und Nachlass-Sammlung, č. 8546, s. 30 – 31.

[720] Johan Christian von Engel : *Geschichte des Ungarischen Reiches* 5, s. 219.

[721] Kálmán Thaly : II. Rákóczi Ferenc és kora a gróf Csákyak, s. 105.

[722] Sándor Takács : *Köztehérviselés II. Rákóczi Ferenc korában*, s. 126 – 130.

[723] Kálmán Thaly : II. Rákóczi Ferenc és kora a gróf Csákyak, s. 105.

[724] Šimon Forgáč, majiteľ Topoľčianskeho hradného panstva, mal už dávnejšie rozpory s vedúcimi osobnosťami povstania a veľa nechýbalo a vstúpil by do služieb ruského cára Petra I. V odporúčaní na jeho prijatie sa spomína, že je výborným veliteľom a výborne hovorí „po slovensky“. Inak východoslovenským dialektom výborne hovorili aj Rákoci, Berčéni a mnohí ďalší kuruckí pohlavári. Pozri Anna Gašparíková : *Povstanie Rákócziho a Slovania*, s. 56, pozn. 156.

pripadla mesačná platba 5 627 zlatých, čo za rok predstavovalo sumu 67 525 zlatých. Navyše Levoča mala ročne odovzdať 12 562 zlatých, teda toľko ako celá Turnianska alebo Ugočská stolica, Kežmarok musel prispieť sumou 5 653 zlatých. Medzitým došlo k prepočítaniu port, lebo za 3 roky vojny takmer všade počet obyvateľov poklesol. Na začiatku povstania bolo na Spiši 129 a tri štvrtiny porty, do roku 1706 ich počet poklesol takmer o pätinu na 107 a pol porty. Podobný vývoj sa premietol aj v Levoči, kde porty klesli z 23 na 20, v Kežmarku z 10 na 9.[725] Finančná čiastka rozvrhnutá rožňavskou poradou na jednu portu predstavovala viac ako 600 zlatých ročne, čo stolice považovali za neúnosné aj keď časť bolo možné odviesť v naturáliách, ale za pevne stanovené ceny, ktoré však následkom finančného chaosu a inflácie nezodpovedali realite. Okrem potravín a krmovín sa mohli vyúčtovať dopravné služby vojsku, dodať vlna, látky, med a vosk, bravčové a volské kože, topánky i čižmy.[726]

Proti chaoticky a bezohľadne nastavenej kontribúcii, ďaleko prevyšujúcej toľko kritizované požiadavky Viedne spred niekoľkých rokov, sa zaslúžene ozývali kritické hlasy. František II. Rákoci im spočiatku nevenoval väčšiu pozornosť, bol zaujatý sedmohradskou otázkou, kde ho po niekoľkých vojenských úspechoch snemové zhromaždenie v Targu Mureši (Târgu Mureș, Rumunsko) slávnostne uviedlo do hodnosti kniežaťa. V súvislosti s vysokými daňami aj spôsobom ako boli nadiktované sa iniciatívy chopila Turčianska stolica a k Rákocimu vyslala prosbu, v ktorej opísala smutné pomery, núdzu i hlad a pripomenula množstvo obetí vojny. V memoriáli zdôraznila, že vojna sa predlžuje len pre súkromný prospech niektorých osôb a je treba uzavrieť mier. Kópiu prípisu poslali aj okolitým stoliciam a od svojich susedov turčianska šľachta žiadala spoločný postup vo veci verejného dobra.[727] Vedúce osobnosti povstania celú záležitosť považovali za nebezpečné sprisahanie. Rákoci v liste Berčénimu poznamenal: „*Stolice ničoho nechcú dávať, ako vidím turčianske spiknutie sa šíri*“.[728]

Obaja sa zhodli, že celú záležitosť vybavia na pripravovanom snemovaní. Skôr ako sa zišiel druhý povstalecký snem, evanjelici si v Ružomberku usporiadali celokrajinskú synodu, kde preberali nielen náboženské, ale i politické záležitosti. Medzi svetskými deputátmi z 24 stolíc a kráľovských miest nechýbali ani reprezentanti Spiša – Ján a Juraj Hrhovský (Görgey) z Toporca a kežmarský richtár Jakub Kray. Spišských farárov zastupoval senior Juraj Buchholtz.[729] Rákoci a Berčéni s nedôverou sledovali dianie na Ružomberskej synode. Pre istotu tu mali svojho dobrého informátora.

Na konci mája 1707 sa na rákociovských majetkoch v Ónode zišiel v poradí už druhý povstalecký snem. Mnohí sa na snemovanie nedostavili. Chýbali viacerí magnáti. Aj stoličnej šľachty bolo menej ako v Sečanoch, ba vyskytli sa prípady, že Berčéniho husári násilím do Ónodu dovliekli niekoľkých šľachticov a mešťanov z Trnavy.[730] Po otváracom ceremoniáli došiel na pretras memoriál Turčianskej stolice. Keď jej podžupan Krištof Okoličáni a stoličný notár Melchior Rakovský obhajovali stanovisko uvedené v memoriáli, Rákoci oboch vyhlásil za zradcov a aby sa zvýšili emócie naoko sa vzdal funkcie vodcu konfederácie. Rozvášnení radikáli na čele s Berčénim sa do oboch nešťastníkov pustili šabľami, Okoličániho, ktorý utrpel len zranenia, o niekoľko dní popravili. Nasledovalo zatknutie ďalších zemanov z Turca a v dôsledku „zrady“ konfederácie „zrušenie“ celej stolice. Vopred pripravená tragická udalosť mala zastrašiť opozíciu, ktorá bola na vzostupe a pripraviť pôdu na detronizáciu Habsburgovcov. O niekoľko dní účastníci snemu jednomyseľne odsúhlasili návrh zákona, ktorým bolo vyhlásené *interregnum* a Jozef I. za zbaveného trónu.[731] Tento krok v skutočnosti znamenal porážku konfederovaných stavov a celého odboja.

[725] Sándor Takács : *Köztehérviselés II. Rákóczi Ferenc korában*, s. 121.
[726] *Tamže*, s. 126 – 130.
[727] Oba dokumenty publikoval Gabriel Kolinovics : *Fulcrum commentariorum de rebus Hungaricis*, s. 419 – 422.
[728] Sándor Takács : *Köztehérviselés II. Rákóczi Ferenc korában*, s. 123.
[729] Gabriel Kolinovics : *Fulcrum commentariorum de rebus Hungaricis*, s. 444.
[730] ŠA, BA, BŽ, kongregačné spisy, kartón rok 1707, fasc. 14, č. 2.
[731] Ivan Mrva : Povstalecký snem v Ónode : Neznáme skutočnosti z doby jeho konania: Memorialis : Historický spis slovenských stolíc, in: *Zborník prác na počesť turčianskych martýrov Melchiora Rakovského a Krištofa Okoličániho*, ed.: Miloš Kovačka a Eva Augustínová. Martin 2008, s. 114 – 129.

Rákoci stratil podporu veľkej časti šľachty, ale i meštianstva. Prítomným na Ónodskom sneme zaťažko padla aj požiadavka potvrdiť svoj hlas písomne. Podpis vynútený Rákocim a Berčénim sa mal stať neprekonateľnou prekážkou každému, kto by pomýšľal na návrat do cisárskeho tábora. Ďalšie opatrenia snemu ešte viac naštrbili sympatie k povstaniu. Katolíci mali výhrady voči vypovedaniu jezuitov a bez ohľadu na náboženské vierovyznanie a spoločenské postavenie vyvolalo všeobecné pobúrenie zavedenie dikálnej dane. Nasledoval bod zlomu. Kurucký odboj sa dostal do záverečnej a najtragickejšej fázy.

Koniec posledného kuruckého povstania

Proklamáciou *interregna* na sneme v Ónode viditeľne poklesli sympatie voči povstalcom vo všetkých spoločenských vrstvách. Panovník bol zástancom kompromisnej politiky a uvedomoval si, že počet jeho prívržencov v Uhorsku sa zvyšuje. Protesty a manifesty vydané uhorskými stavmi a palatínom Pavlom Esterházim sú dôkazom straty popularity kuruckého hnutia vo všetkých spoločenských vrstvách. Snahu viedenského dvora a panovníka presadiť sa v Uhorsku aj politickými prostriedkami potvrdilo aj zvolanie snemu na koniec februára 1708 do Bratislavy. Pozvánka na snemové rokovanie bola poslaná Spišskej stolici a aj samotnému Rákocimu. Knieža účasť odmietlo. Rovnako zakázalo účasť stoliciam, mestám i šľachticom. Ale Spiš mal na sneme aspoň symbolických zástupcov – Žigmunda Čákiho, ktorý bol medzičasom povýšený do hodnosti taverníka, jeho brata varadínskeho biskupa Imricha Čákiho a Rákocim zosadeného a na istú dobu aj internovaného prepošta Jána Žigraja.[732] Kuruci ešte stále predstavovali značnú vojenskú silu a stupňujúca sa brutalita a bezohľadnosť, v ktorej vynikali najmä niekdajší Tököliho velitelia, bola príčinou toho, že mnohí šľachtici sa na snem radšej nedostavili. Snemové rokovanie i jeho závery potvrdené Jozefom I. museli uspokojiť uhorských autonomistov, no nekompletné zastúpenie stolíc a miest bolo argumentom pre spochybnenie jeho výsledkov. V máji 1708 sa v Jágri konali porady senátu a povstaleckej hospodárskej rady. Aby Rákoci čelil pozitívnemu ohlasu, ktoré vyvolalo bratislavské snemovanie, dal prepustiť turčianskych šľachticov internovaných ešte na Ónodskom sneme. Zároveň umožnil rozšíriť senát aj hospodársku radu o zástupcov stolíc a miest. Okrem sprísnenia kontribučných povinností a devalvácie medených peňazí nepriniesli porady žiadne významnejšie výsledky.

Vo Viedni boli dobre známe aj pomery na Spiši, Šariši i v Zemplíne v radoch rusínskeho obyvateľstva, kde lojalita k zákonnému panovníkovi napriek detronizácii ostala neotrasená. Nezanedbateľný bol aj vplyv grécko-katolíckeho duchovenstva, ktoré Leopold I. spolu s rodinnými príslušníkmi roku 1692 oslobodil z poddanstva a po právnej stránke postavil na úroveň rímskokatolíckych farárov. Apoštolský vikár a titulárny biskup mukačevskej eparchie Ján Jozef de Camelis odoprel prisahať vernosť Rákocimu a utiahol sa do Prešova, kde roku 1706 zomrel. V lete nasledujúceho roku cisár Jozef I. vymenoval Jozefa Jána Hodermarského, kňaza pochádzajúceho zo Spiša, za jeho nástupcu. Podobne ako jeho predchodca mal odmietavý postoj ku kuruckému odboju. Pravdepodobne s prevzatím menovacieho dekrétu vo Viedni dostal úpravy i prostriedky na organizovanie protikuruckého hnutia na severovýchode krajiny. V Spišskej i Šarišskej stolici, najmä medzi rusínskymi obyvateľmi, naverboval značný počet krajanov a v novembri 1707 vpadli na Spiš. Kurucké velenie malo informácie o hroziacom nebezpečenstve a už 5. novembra generál František Bertóty zo Spišského hradu nariadil stolici, aby do 4 dní vykonala mobilizáciu šľachty, ktorá sa potom dostaví do tábora pri Prešove. Spolu so šľachticmi iných stolíc môžu preukázať službu pri obrane vlasti. Generál pohrozil zákonným trestom všetkým, ktorí rozkaz neuposlúchnu alebo sa spoja s nepriateľom. Mobilizácia šľachty bola zvolaná aj preto, lebo žiadne väčšie oddiely kuruckého vojska neboli rýchlo k dispozícii.[733]

Hodermarský vyrazil zo Sliezska, prešiel južným Poľskom a využil podporu kniežaťa Lubomirského, ktorý sa podľa autora *Prešovskej kroniky*

[732] Catalogus statuum in Diaeta Posoniensi, in: Gabriel Kolinovics Senquicziensis : *Fulcrum Commentariorum de Rebus Hungaricis*, s. 573 – 576.
[733] ŠA LE, SŽ, kart. 131, i. č. 31/1707.

Obr. 122. *Rozpory medzi povstalcami predznamenalo i zatknutie generála Šimona Forgáča a jeho uväznenie v roku 1707 na Spišskom hrade (v pozadí).*

správal ako starý lišiak, bol prívržencom cisára, ale pred Rákocim to obratne skrýval. Hodermarskému dokonca poskytol 80 vojakov a podporu.[734] Nájazd Hodermarského zboru smeroval do Zamaguria a potom do Toporca, kde zajali podžupana Jána Görgeya, ktorý patril medzi najagilnejších podporovateľov kuruckého hnutia aj ďalších príslušníkov rozvetvenej rodiny. Dopravili ich cez Sliezsko do Viedne a potom do väzenia na Špilberku v Brne, odkiaľ Jána Görgeya a viacerých príbuzných vymenili za zajatých cisárskych dôstojníkov.[735] Hodermarský rozširoval medzi rusínskym obyvateľstvom proklamácie v mene cisára Jozefa I., ktoré ľudu sľubovali „srbské slobody". Pod jeho zástavu s vyšitým nápisom *Pro libertate, fide et caesarae* pripomínajúcom kurucké heslá zo začiatkov povstania, sa hrnuli ďalší dobrovoľníci. Podarilo mu vzbúriť asi 30 dedín a potom obsadiť hrad Plaveč. Neskôr sa zmocnili aj Rákociho kaštieľa v Makovici a obkľúčili hrad Zborov.[736] Až zákrok početnejších kuruckých oddielov potlačil rusínsku revoltu. Aj po rozohnaní Hodermarského zboru niektoré skupiny Rusínov pod vedením kňazov zostali aktívne. V prvých mesiacoch roka 1710 podnikal do severných častí Šariša i Spiša nájazdy oddiel pod vedením grécko-katolíckeho kňaza Pavla Korotnokyho. Kurucká propaganda ho nazývala vlastizradcom a jeho druhov zbojníckou rusínskou zberbou.[737] Niet pochýb, že sa nevyhýbali ani lúpežiam a plieneniu, podobne ako to robili kuruci a proti nim zasiahli aj poľskí pohraniční kapitáni.

[734] Franz Krones : *Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rakoczis II.*, s. 58.
[735] Hermann Ignaz Bidermann : *Geschichte der Österreichischen Gesammt- Staats-Idee* 1, s. 155 – 156.
[736] *Chronicon Eperiense* rkp, OSzK, Quart. Germ. 94 s. 111.
[737] *Mercurius veridicu ex Hungaria*, 1710, II: „Ex faece hominum Rutheniae nationis, per certum Ruthenicum Parochum et perfidum quendam Patriae proditorem *Paulum Korotnoky*, spe et affidatione liberae praedae collecta colluvies, pagos et villas Regni Hungariae confiniis proximas, more praedanico saepe irrumpere…"

Ešte pred vystúpením Hodermarského sa kurucom vzopreli aj niektorí katolícki kňazi. Jezuiti museli opustiť Levoču i Spišskú Kapitulu. Ich misiu kuruci vyplienili. Spišský prepošt Ján Žigraj kritizoval odňatie desiatku katolíckemu kňazstvu a odvolávajúc sa na prísahu zloženú prímasovi Leopoldovi Koloničovi odmietol postaviť dvoch jazdných žoldnierov napriek príkazu stolice. Odbojného prepošta dal kurucký generál Anton Esterházi zatknúť a uväzniť vo františkánskom kláštore v Levoči. Ani internácia Žigraja nezlomila a príkazu stolice bol ochotný sa podrobiť len v tom prípade, keď Rákoci vráti kňazom odňatý desiatok.[738] Knieža odbojného Žigraja pozbavilo funkcie a nahradilo ho svojim verným stúpencom, hontianskym prepoštom a vesprímskym kanonikom Antonom Brennerom.

Obyvateľstvo Spiša, aj iných častí krajiny pod kontrolou kurucov, stále citeľnejšie pociťovalo dôsledky rôznych daňových a finančných opatrení, ktoré prijala a do praxe uviedla povstalecká hospodárska rada. Ich cieľ bol jasný, získať od ľudí čo najviac prostriedkov na udržiavanie početnej kuruckej armády.

Hospodárska mizéria sa už spomínaným zavedením medených peňazí prejavovala stále vypuklejšie. V novembri 1706 František Bertóty z Levoče opísal Rákocimu situáciu, aká panovala v spišských mestách, ale aj inde:

„Tu má každá osoba dostatok medených peňazí. Ale nikto nič nechce predať, iba ak za štvor až päťnásobnú cenu. Na mestských trhoch nieto ani mäsa ani chleba, tiež víno a pivo sa len zriedkavo predáva. V mestách bývajúci remeselníci trpia hladom, keď cudzí niečo na trh neprivezú. Sedliaci sa vyhovárajú, že sami majú málo a niet čo predať. Ani šľachtici ničoho nechcú predávať, lebo by vraj hladom pomreli.“

Bertóty však v ďalšej časti správy navrhol riešenie hospodárskych ťažkostí takým spôsobom, že sa bude uprednostňovať peňažná a nie naturálna kontribúcia a bude rozšírená aj na iné vrstvy, teda aj na šľachtu.[739]

Na Ónodskom sneme sa namiesto portálneho zaviedol takzvaný dikálny systém výberu daní. Dikou sa zdaňovalo všetko, čo mohlo byť zdrojom príjmu a mala byť vymeraná všetkým obyvateľom bez ohľadu na jeho spoločenské zaradenie:

„knieža, či najvyšší veliteľ, generáli alebo kňazi, nik z dikálneho zdanenia nemal byť vyňatý.“[740]

Diky sa vyberali zmiešaným spôsobom, časť v peniazoch, časť v naturáliách alebo od remeselníkov aj vo výrobkoch. Podrobnejšie úpravy o novom spôsobe vyberania daní poslala Spišskej stolici v liste kancelária Františka II. Rákociho.[741]

Diky sa vymerali za dom, za podnájomníka, za role podľa výmery, lúky, pasienky, záhrady i vinohrady, za uskladnené potraviny, zásoby vína, piva. Do úvahy sa brala aj ťažba palivového dreva, domáce zvieratá. Najvyššie platby boli za voly a kone, menej za kravy a jalovice, prípadne ošípané. Ak sa sedliak popri svojej práci zaoberal príležitostným remeslom, alebo drobným obchodom, či skôr handlovaním, daň sa vzťahovala aj na túto činnosť. Remeselníci platili od remesla a okrem toho za každého tovariša osobitne. Ak mal gazda pri svojom hospodárstve dospelého syna alebo dcéru staršiu ako 15 rokov, diky mu boli vymerané aj za nich. Všeobecne sa počítalo, že z ďalšej pracovnej sily na gazdovstve alebo v dome bude mať jeho majiteľ úžitok a ten bolo treba zdaniť. Ak pri spisovaní gazda nebol doma, dikátori vyspovedali jeho suseda a všetko čo udal zapísali do registra. Na baníkov, živiacich sa výlučne len prácou v bani sa vzťahovali iba diky vymerané na osobu. Zdanili sa, pravda s istou redukciou aj šľachtické majetky, ba dokonca sa spisovali aj hospodárstva slúžiacich vo vojsku. Komplikovaný dikálny daňový systém plný mnohých protirečení, nejasností a doladený rozsiahlymi inštrukciami, len zvyšoval hospodársky chaos. Vytváral sa rýchlo a pri uvedení do praxe panovala svojvôľa poverených úradníkov, na ktorú sa sťažovali jednotlivci, mestá i celé stolice.

Pre Spišskú stolicu boli za vrchných vyberačov dane určení Imrich Horvát-Stančič a Benedikt Görgey. Obaja si následne prizvali ďalšie osoby, ktoré asistovali pri súpise. Po Ónodskom sneme sa mestá Levoča, Kežmarok, Sabinov, Košice, Prešov a Bardejov pokúšali zaistiť si daňovú imunitu

[738] Sándor Takács : *Köztehérviselés II. Rákóczi Ferenc korában*, s. 95.
[739] *Tamže*, s. 119.
[740] *Tamže*, s. 125.
[741] ŠA LE, SŽ, kart. 131, i. č. 29/1707.

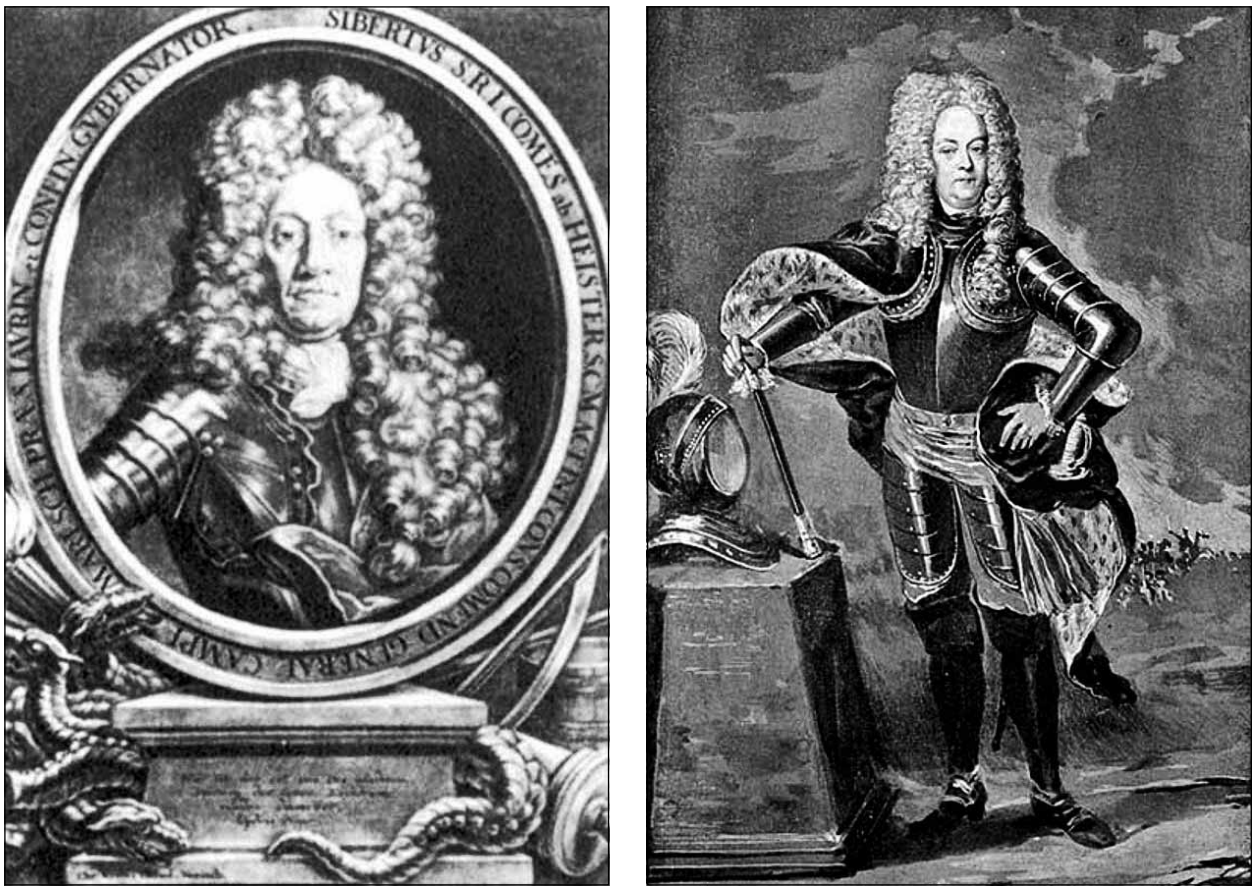
na naturálne dávky, čo Rákoci odmietol. Imrich Horvát-Stančič v sprievode Martina Kornidesa a Antona Šporera na jeseň 1707 spisoval diky v Kežmarku. Mestské predstavenstvo sa na ich postup sťažovalo, lebo do dikálneho zoznamu vraj zapísali všetkých, ktorých v meste postretli – svetské i duchovné osoby, bohatých aj chudobných, vdovy i vandrujúcich tovarišov. Údajne aj najchudobnejší remeselníci, ktorí sa živia prácou svojich rúk a sotva si zarobia na každodenný chlieb, boli ohodnotení na tri diky – za seba, ženu a živnosť. Kežmarku tak určili príliš veľkú sumu a mesto žiadalo o zníženie taxy, lebo príjmy poklesli a výdavky stúpali.[742] Celkovo bolo v Kežmarku spísaných 8 tisíc dík.

V smolníckych podnikoch napočítali 2 813 dík. Stoličné orgány určili na každú diku peňažnú dávku 1 nemecký florén, na 4 diky sa vzťahovala naturálna dávka, košický gbel obilia, 5 a pol diky dohromady odvádzali gbel ovsa a vždy 15 dík centnár mäsa. Vymeraná daň sa musela pod dohľadom Ladislava Bertótyho odovzdať v priebehu 2 týždňov.[743] Dikátori v celej Spišskej stolici našli 46 921 dík, k tomu ešte Levoča mala plniť daňovú povinnosť z 13 tisíc dík, čo bolo najviac spomedzi všetkých slobodných kráľovských miest, Kežmarok už spomínaných 8 tisíc . V tomto období podliehala daňovej povinnosti aj šľachta a aj rodiny tých, čo boli vo vojsku, pravda tiež s istou redukciou. Z celého daňového výmeru stolice, vyjmúc obe kráľovské mestá, sedliackych alebo poddanských dík bolo 36 912, magnátskych a šľachtických 9 157, šľachticom a magnátom slúžiacim vo vojsku vymerali 809 dík a 42 dík pripadlo na majetky vojakov nešľachtického pôvodu, zväčša poddaných.[744] Reakciou obyvateľstva na stále citeľnejšie zaťaženie daňami a otvorené prenasledovanie domnelých aj skutočných sympatizantov cisára, ktoré po Ónodskom sneme zosilnelo až nadobudlo drastickú podobu, bol odchod z územia ovládaného kurucmi. V novembri 1707 sa uchýlili 2 kežmarské a 4 levočské meštianske rodiny pod ochranu kniežaťa Lubomirského, do miest poľského zálohu.[745] To bol však len začiatok, lebo kurucké hnutie zjavne upadalo. Kto zostal, musel platiť za vymerané diky a odvádzať naturálie v stanovenej výške. V prípade zanedbania alebo omeškania nasledovali bezohľadné exekúcie. V marci 1708 sa jej musel podrobiť aj veľkolomnický evanjelický farár a spišský senior Juraj Buchholtz. Podľa jeho slov sa exekútori správali nekresťansky, na stajni vylomili dvere a všetko čo našli zabavili. Dokonca sa pokúsili znásilniť slúžku.[746]

Kuruci tak strácali podporu doma, ale i v zahraničí. Po víťazstvách Eugena Savojského v severnom Taliansku a spojeneckých vojsk vo Flandersku na jar 1708 boli bavorsko-francúzske sily zatlačené do defenzívy. Pre narastajúce finančné problémy Francúzsko prestalo Rákociho finančne podporovať. Ten sa snažil o priazeň cára Petra I, ale vládca rozsiahleho impéria nemal vážny záujem o spojenectvo, keďže sa pripravoval na rozhodujúce stretnutie so Švédskom Karola XII. Aj pokusy získať si Prusko či Švédsko boli len diplomatickými epizódami bez nádeje na úspech. V máji 1708 odmietlo aj bavorské knieža Maximilián Emanuel ponuku zasadnúť na uprázdnený uhorský trón. V bojoch na domácom fronte prevzali cisárski vojaci iniciatívu a ešte počas zimy upevnili svoje pozície na dolnom toku Váhu. Ale občasné výpady kurucov na územie kontrolované cisárskou stranou niekedy zaznamenali nečakaný úspech. Tak napríklad vo februári 1708 sa kuruckému jazdeckému oddielu podarilo neďaleko Senca zajať významného cisárskeho vojenského činiteľa, maršala Maximiliána Stahremberga. Prominentného zajatca uväznili na Spišskom hrade, odkiaľ sa mu v nasledujúcom roku podarilo ujsť a cez Poľsko a Sliezsko sa vrátil do Viedne. Berčéni dal zavrieť veliteľa hradu Jána Acéla (Aczél) z Hrabušíc, hradného kapitána Jána Gomboša z Kišoviec a provizora Juraja Lehockého, lebo na nich padlo podozrenie, že maršalovi útek umožnili. Všetkých troch väznili v Prešove vyše roka, ale pre nedostatok dôkazov ich nakoniec prepustili.[747]

Situáciu v krajine komplikovalo aj napätie medzi katolíkmi a protestantmi. V máji 1708 došlo v Nitre k prepuknutiu násilností medzi katolíckym a kalvínskym oddielom, ktoré si vyžiadali niekoľko obetí na životoch vrátane jedného

[742] MOL, G – 28, fasc. 76.
[743] Sándor Takács : *Köztehérviselés II. Rákóczi Ferenc korában*, s. 145.
[744] *Tamže*, s. 152.
[745] Franz Krones : *Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rakoczis II.*, s. 58.
[746] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 555.
[747] Kálmán Berwaldszky : II. Rákóczi Ferencz hadjárataira vonatkozó feljegyzések Szentmiklóssy Godofréd egykorú krónikájában [1703 – 1719], in: *Történelmi Tár*, roč. 12, 1911, s. 211.

Obr. 123. *O potlačenie povstaleckej konfederácie nielen na Spiši sa spoločnými silami úspešne usilovali cisárski generáli Sigbert Heister (vľavo) a Ján (IV.) Pálfi (vpravo).*

z najvýznamnejších kuruckých veliteľov Tomáša Eszeho. Na mnohých miestach sa vyskytovali náboženské spory, všade sa našli veriaci, ktorí sa cítili byť poškodení rozhodnutiami snemových komisárov pri podelení kostolov a cirkevného majetku.

Na jar 1708 Jozef I. vymenoval za vrchného veliteľa cisárskych vojsk v Uhorsku generála Sigberta Heistera, ktorý bol už raz z tejto funkcie odvolaný pre prílišnú bezohľadnosť. I keď sa opieral najmä o žoldnierske regimenty, v boji sa začali uplatňovať aj oddiely naverbované medzi domácim obyvateľstvom najmä v západných častiach krajiny. Kurucký odboj nadobudol podobu občianskej vojny. V lete 1708 sa dostavil aj obrat vo vojenskej kampani. František II. Rákoci vkladal nádeje do zahraničnopolitických aktivít a nebral ohľad na odporúčania, aby rezignoval na kniežací stolec v Sedmohradsku a snažil sa o kompromis s cisárom. Plánoval vpadnúť do Sliezska a podnietiť k povstaniu tamojších protestantov. Jeho zámer však skrížili generáli Heister a Ján Pálfi v bitke pri Trenčíne 3. augusta 1708, kde s početne slabšími silami zničili jadro kuruckého vojska. Rákocimu zostalo k dispozícii iba niekoľko vybraných regimentov, ktoré si po zdrvujúcej porážke zachovali bojaschopnosť. Trenčianskej bitky sa zúčastnil aj Celderov peší regiment, ktorého hajdúsi z polovice pochádzali zo Spiša. Veliteľ preukázal veľkú zmužilosť, no ani to nezabránilo pohrome. Smerom na Prievidzu po nešťastnej bitke ustúpili len zvyšky regimentu, väčšina mužstva zostala na bojisku, alebo sa rozpŕchla.[748] Boja sa zúčastnili aj spišskí šľachtici slúžiaci pod generálom Michalom Čákim a tiež utrpeli veľké straty.[749] Víťazstvo

[748] Zoltán Baksay : Czelder Orbán, s. 758.

[749] Spišskonovoveský šľachtic Žigmund Sentmiklóši sa až dva roky po trenčianskej bitke šťastne vrátil domov, kde ho už považovali za mŕtveho. Svojmu bratovi vyrozprával, ako si v boji šťastnou náhodou zachránil život, kým všetci okolo neho padli a z celej kompánie zostal len on sám nažive. Kálmán Berwaldszky : II. Rákóczi Ferencz hadjárataira vonatkozó feljegyzések Szentmiklóssy Godofréd egykorú krónikájában, s. 213.

cisárskych oddielov i rozpory v povstaleckom tábore zapríčinili, že viacerí vojenskí velitelia aj so svojimi jednotkami prešli na stranu Jozefa I. Protikurucké nálady sa stupňovali už aj v susednom Liptove. V októbri 1708 sa Berčéni sťažoval v liste Rákocimu, že liptovskí „slovenskí šľachtici" (*tót nemesek*) už všetci paktujú s labancami.[750]

Vedúce osobnosti odboja sa snažili čeliť úpadku radikálnymi opatreniami. Na konci novembra 1708 sa v Blatnom Potoku zišiel ďalší povstalecký snem. 17. decembra Rákoci slávnostne podpísal prijaté zákony a ich obsah dal na vedomie stoliciam. Každý piatok sa musel prísne dodržiaval pôst, na čo mali dozerať predstavení katolíckej i protestantských cirkví. Snem sa uzniesol aj na ďalšom vyberaní peňažnej a naturálnej podpory pre armádu konfederácie na základe precízne vypracovaných daňových rozpisov s poukazom na to, aby sa žalostný stav úbohému ľudu ešte viac nezhoršil. Viaceré zákony sa týkali aj obehu a prijímania medených mincí, čo predstavovalo jeden zo zásadných hospodárskych problémov konfederácie. Zároveň boli pre poddanské obyvateľstvo prijaté nové zásady služby vo vojsku. Nielenže zemepán nesmel zabraňovať ich vstupu do stoličných oddielov, ale poddaní, ktorí budú slúžiť v povstaleckom vojsku až do konca (rozumie sa, že víťazného) mali byť spolu so svojimi potomkami oslobodení spod zemepanskej právomoci na spôsob obyvateľov hajdúskych miest. Zakiaľ slúžili vo vojsku ich hospodárstva mali byť oslobodené od daní a dávok. Aj vdovy po padlých boli od daní oslobodené.[751] Zákony prijaté v Blatnom Potoku predsa len pomohli stabilizovať situáciu povstalcov, takže sa v nasledujúcom roku mohli pokúsiť ešte o jednu ofenzívu.

V decembri 1708 nastala mimoriadne krutá zima na akú si ani najstarší obyvatelia nepamätali. Napriek tomu sa po Novom roku cisárski velitelia rozhodli vpadnúť z Pohronia do Liptova. Horský priesmyk medzi Ružomberkom a Banskou Bystricou strážili len dva regimenty – Pavla Andrášiho a Urbana Celdera. Snehu boli takmer dva metre a kuruckí vojaci trpeli nedostatkom potravín, výzbroje aj zimného oblečenia. Preto nekládli vážnejší odpor. Po niekoľko hodinovom boji sa cisárske vojsko na Tri krále 1709 prebilo cez Revúcku dolinu a obsadilo Ružomberok. V Kláštore svätej Žofie našli len niekoľkých boja neschopných kurucov s ťažkými omrzlinami, koľkí z nich boli z Celderovho regimentu sa nevie, no iste utrpel počas zimných bojov opäť veľké straty. Vojna sa rýchlo približovala k hraniciam Spišskej stolice. Kuruci 10. januára vyprázdnili Liptovský Svätý Mikuláš a potom aj Hrádok. Vo východnom Liptove zanechali posádku vo Važci a utiahli sa na Spiš. Cisárskym silám v Liptove velil generál Viard a niektoré jeho oddiely už v januári prekročili hranice stolice.[752]

Niekoľko stoviek cisárskych jazdcov a pešiakov s úmyslom zabezpečiť väčšie potravinové zásoby preniklo až k Hrabušiciam a Smižanom. V mnohých spišských obciach sa im podarilo zhabať stovky meríc obilia, naložiť na vozy a doviezť do kaštieľa v Batizovciach, ktorý si zmenili na sklad. Po niekoľkých týždňoch odtiahli, hoci na Spiši bolo až 8 tisíc kurucov. Kronikár Gotfried Sentmiklóši poznamenal, že buď zo zrady alebo z dôvodov neschopnosti ich kurucký plukovník nechal pokojne odísť, aj s množstvom obilia. Kronikár ďalej dodáva:

> *„Všetky dediny v tejto Spišskej stolici, zostali pusté a vyľudnené, lebo sedliaci, ktorí ešte mali nejaké zásoby, keď videli, čo sa deje v rýchlosti opúšťali svoje domy s tým čo im zostalo a utekali do zálohovaných alebo aj iných miest a tak už vo februári potraviny veľmi zdraželi a vôbec ich na trhu nebolo dostať."*[753]

O vzniknutej situácii mal Mikuláš Berčéni podrobné správy z Užhorodu a 19. januára ich dal na vedomie Alexandrovi Károlimu:

> *„Protivník je na postupe a votrel sa i na Spiš, knieža Lubomirsky vytiahol s vojskom až k Spišskej Novej Vsi. V tichosti prepochodoval popri Kežmarku a viezol so sebou všetku vojenskú výzbroj vrátane kanónov. S našimi ľuďmi zatiaľ zachováva pokoj, no čo bude, nevie sa. Všeobecná mienka je, že sa bude správať nepriateľsky. Ukáže sa, čo vlastne zamýšľa…"*

[750] *Archivum Rakocianum* : *II. Rákóczi Ferenc levéltára*, ed.: Kálmán Thaly, vol. 6. Budapest 1888, s. 176.
[751] Franz Krones : *Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rakoczis II.*, s. 68 – 69.
[752] Ivan Houdek : *Švihrová* : *Sborník muzeálnej slovenskej spočnosti*, roč. 20, 1926, s. 45 – 46.
[753] Kálmán Berwaldszky : II. Rákóczi Ferencz hadjárataira vonatkozó feljegyzések Szentmiklóssy Godofréd egykorú krónikájában, s. 212.

K listu pripojil aj najnovšie informácie, že ešte 16. januára poslal dispozície plukovníkovi Babočajovi, ktorého zbor bol pri Liptovskom Svätom Mikuláši, kde chcel zaopatriť posádku a opevniť Liptovský Hrádok. V prípade nepriateľského vystúpenia Lubomirského sa mal stiahnuť pod Spišský hrad do Jablonoviec. V Kežmarku bola posádka 200 mužov a v Levoči Andrášiho regiment. Predpokladal, že môžu vypuknúť aj rozbroje s Lubomirského ľuďmi a dal pokyn Babočajovi, aby vyslal ku kniežaťu posla s otázkou, na čej strane stojí.[754]

Na Spiši mali kuruci početné oddiely v Kežmarku i Levoči a mnohí ďalší boli na zimovaní roztrúsení po vidieku. Značná časť sa potulovala, obťažovala obyvateľstvo a do boja s cisárskymi sa im v tuhých mrazoch nechcelo. Preto Berčéni poslal 25. januára 1709 stolici pokyn, aby takých hajdúchov a vojakov dala zlapať a eskortovať do táborov ich regimentov. Zároveň oznámil, že funkciu stoličného kapitána zveril Mikulášovi Mariášimu a stoličným úradníkom prikázal, aby rešpektovali jeho rozkazy.[755]

Hlavný župan Michal Čáki vyhlásil 23. februára Spiš za vojnovú zónu. Vojenskej službe a rozkazom veliteľov boli podriadené meštianske gardy v Levoči i Kežmarku a v prípade neplnenia alebo zanedbania ich aj trestali. [756]

Na Spiši v prvých mesiacoch roka 1709 panovala chaotická a pre obyvateľstvo mimoriadne ťažká a nebezpečná situácia. Podľa evanjelického kňaza vo Veľkej Lomnici Juraja Buchholtza sa tu striedalo raz nemecké, potom uhorské vojsko a na dôvažok exekútori. V januári pritiahol do Veľkej Lomnice jazdecký regiment Eleka Žigmonda. Jeho vojaci boli suroví a nedisciplinovaní, farár si od nich veľa vytrpel. V noci sa mu vlámali do stajne a hľadali kone. Keď im v tom chcel zabrániť, jeden sa po ňom zahnal šabľou, no trafil len vráta. Po ich odchode z Batizoviec pritiahol cisársky generál. Jeho vojaci vyplienili veľkolomnickú faru a niekoľko šľachtických kúrií a zmizli. Už 14. februára sa vo Veľkej Lomnici objavil husársky regiment kurucov vedených veliteľom Šemšejom (Semsey). U Buchholtza sa ubytovali 4 vojaci. Denne im na fare pripravili dohromady 12 jedál, počas pôstu až 18, okrem toho spotrebovali veľa vína, piva, pálenky a ovsa pre kone. Ich takmer mesačný pobyt poriadne zredukoval zásoby potravín na veľkolomnickej fare. Niekoľko dní po odchode zavítali na faru exekútori, aby zobrali to, čo ešte zostalo. Ľud pomenoval dikálnu daň „rabiš“, svojským výrazom odvodeným od slova rabovať.

> *„Tak vyzerala uhorská vojna“*, povzdychol si spišský senior: *„hoci jej vodcovia hlásali, že chránia obyvateľstvo krajiny. Vyzeralo to však úplne inak, nejeden zbožný človek bol pripravený o zdravie, údy, ba aj o život, lebo pri vyberaní dík s ním zaobchádzali horšie ako Turci.“*[757]

Počas zimy sa Spiš zaplnil vojskom, keďže panovali obavy, že cisárski po úspechu v Liptove rýchlo preniknú na východ. Bolo to na úkor tunajšieho obyvateľstva.[758]

Morová nákaza, ktorá sa šírila po krajine od jari roku 1709 spomalila ďalšie vojenské akcie. Na základe rozhodnutia Dvorskej vojenskej rady sa uprednostnili operácie v Zadunajsku. Cisárske vojská vedené generálom Heisterom sa sústredili predovšetkým na zosilnenie obrannej línie, ktorá sa v dĺžke 200 kilometrov tiahla zo severu na juh. Jej hlavné oporné body obsadilo vojsko pod velením generála Jána Pálfiho. Línia začínala na Orave, odtiaľ viedla do Liptova, kde na Švihrovej, neďaleko Liptovského Hrádku, vybudovali pevné obranné postavenie. Ďalšia časť obrany sa nachádzala v okolí Banskej Bystrice a Zvolena a chránila prístup k banským mestám. Opornými bodmi kurucov bol na severe Spiša hrad Nedeca, ďalej Spišská Belá, Kežmarok a Lučivná. Tu sa kurucká línia tiahla cez masív Nízkych

[754] *Rákóczi tár II.* : *Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz*, ed.: Kálmán Thaly. Pest 1868, s. 241 – 242.
[755] ŠA LE, SŽ, kart. 131, i. č. 51/1709.
[756] Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 562.
[757] *Tamže*, s. 555 – 556.
[758] V spišských mestečkách a dedinách, v Kežmarku i v Levoči sa od januára do marca nachádzal Celderov regiment s 856 pešiakmi, Babočajova brigáda, pluk Mikuláša Peréniho (Perényi) s 5 stovkami bojovníkov a regimenty Alexandra Lužinského (Luzsinszky) s 500 chlapmi, Pavla Andrášiho s 450 mužmi, pluk Eleka Žigmonda mal 300 bojovníkov, pluk Mikuláša Šemšeja mal 140 jazdcov, Jána Pongráca s 2 stovkami pešiakov a 160 jazdcami, ďalej sa v stolici na rôznych miestach nachádzali karabinieri Františka Deáka, dragúni Pavla Ďurkyho (Gyürki), Imricha Hangošiho (Hangossy) a Jána Réteja (Réthey) teda asi 2 tisícky vojakov. Spiš zaťažilo počas krutej zimy takmer 5 tisíc kurucov, čo predstavovalo mimoriadnu záťaž pre obyvateľstvo. Zoltán Baksay : Czelder Orbán, a Rákóczi, s. 761.

Tatier k Telgártu. Kuruci mali pevné pozície na hradoch Muráň, Vígľaš, Divín, Hajnáčka, Haliča a v mestečkách Tisovec, Detva a Senohrad.

Pravému krídlu kuruckej línie na Spiši velil generál Michal Čáki, jeho zástupcom bol barón Pavol Andráši. Ľavému krídlu v Novohrade a Honte velil Daniel Esterházi. Hlavným komandantom kuruckých síl v tomto priestore bol Mikuláš Berčéni, ktorý sa najčastejšie zdržiaval v Košiciach a Užhorode.

Dve oproti sebe stojace línie pretínali stredné Slovensko od severu na juh. Cisárske vojsko vedomé si početnej prevahy kurucov a v snahe zamedziť vpády pohyblivých oddielov do svojho zázemia sa snažilo využiť všetky výhody, ktoré obrancom ponúkal členitý horský terén a rozloženie strategických oporných bodov.

Keď pominuli zimné mesiace, spišskí stoliční úradníci museli opäť organizovať odvody hajdúchov na základe zákonov prijatých na sneme v Blatnom Potoku koncom roka 1708 a na ich výživu, platenie a výzbroj finančné a naturálne dávky. V predchádzajúcom roku utrpel stoličný regiment Urbana Celdera také straty, že nováčikovia boli viac ako potrební. Na Spišskú stolicu pripadla povinnosť postaviť dohromady 767 peších hajdúchov a obce menšej stolice ďalších 30. Iba zlomok z nich mal výzbroj, vyše 7 stoviek zatiaľ zostalo na území stolice. Hajdúsi sa museli postaviť podľa počtu poddanských port, teda na základe zaužívaného systému, každá celá porta musela zmobilizovať 14, polovičná 7. Peniaze na výzbroj a žold sa tentoraz vyberali aj na základe dikálneho systému, aj portálneho kľúča. Každá porta musela zozbierať 541 zlatých a z každej diky sa platil zlatý a 43 denárov. Po prerátaní a rôznych úpravách mala spišská šľachta zaplatiť 7 346 zlatých, poddaní 28 tisíc a obce 10 kopijníkov 3 tisíc zlatých. [759] Pri vtedajšej chudobe a hospodárskej mizérii to pre vyberačov daní nebola jednoduchá úloha. Exaktor Jozef Engelmayer 12. apríla 1709 dal na vedomie Berčénimu, že sa neodváži ísť vyberať dane do miest poľského zálohu, hoci sa v nich nachádza veľa šľachticov, ktorí opustili svoje kúrie. Mikuláš Mariáši, poverený neľahkou úlohou pozbierať dane v obciach v okolí Kežmarku hlásil Berčénimu, že sotva niečo zozbiera, lebo dediny sú vojskom tak vyplienené a ľuďom zostalo len trocha chleba. Aj podľa neho všetci šľachtici poutekali a ich kúrie i majetky niekde zaujali exulanti, ktorí zo západnejších stolíc utiekli pred cisárskym vojskom. Berčéni Mariášimu nariadil, aby peniaze vybral aj od nich.[760] Obvodný pokladník Baltazár Berzevici hlásil, že zo Spiša pred vyberaním daní utiekla i chudoba a to najmä do zálohovaných miest. Celé obce zostali prázdne a za týždeň sa podarilo vybrať iba 500 zlatých. „*Len Boh vie ako budeme pokračovať*“, posťažoval si Berčénimu. Ďalej dal hlavnému veliteľovi na vedomie, že pre veľkú biedu ani vojsko nie je možné zásobiť. Vojenskí komisári vydali úpravu regimentom, že v tom prípade, keď u poddaných nenájdu chlieb, mäso, obrok, seno a iné požívatiny, nech si to vezmú u šľachty. Proti takýmto poriadkom sa mnohí postavili na odpor. Cynický Berčéni nariadil Berzevicimu, aby chudobným, čo nezaplatia daň v peniazoch zobral aspoň kone. Tých obyvateľov Spiša, ktorí sa preukážu pečaťou hlavného župana Čákiho, nemal žiadnym spôsobom nútiť k platbe.[761] V lete 1709 generálna kongregácia Spišskej stolice na zasadaní v Levoči žiadala o pomoc susedov, lebo jej územie je celkom bez potravín, keďže je zaplavené vojakmi a šľachtou, ktorá poutekala zo severozápadných stolíc pred cisárskym vojskom. [762]

Situácia bola kritická, násilné spôsoby zháňania peňazí a potravinových dávok obrali kurucov o posledné zvyšky sympatií u obyvateľstva. Aj ľudia blízki hlavným predstaviteľom odboja s odstupom času odsúdili tieto praktiky. Rákociho dvormajster Juraj Ottlík vo svojich spomienkach na posledné roky povstania poznamenal, že „*za Nemcov sa nikdy nestalo toľko krutostí ako v tých časoch páchal po stoliciach Berčéni*“.[763] Pavol Okoličáni v liste z januára 1709 adresovanom členovi ekonomickej rady Alexandrovi Platymu (Platthy) sa vyjadril o najvyššom veliteľovi ešte kritickejšie. Poukázal na porušovanie zákonov,

[759] Sándor Takács : *Köztehérviselés II. Rákóczi Ferenc korában*, s 216.
[760] *Tamže*, s. 231.
[761] *Tamže*, s. 242 – 243.
[762] ŠA LE, SŽ, kart. 131, i. č. 53/1709
[763] Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György önéletírása, ed.: Kálmán Thaly, s.103.

na hrôzy najrôznejšieho druhu ako podpaľačstvo, lúpenie, vydieranie, mučenie dokonca vraždenie ľudí. Podľa Okoličániho je za všetko zodpovedný Berčéni, ktorého meno sa poriadny človek aj štíti vysloviť. Na konci latinského listu použil zaujímavý výklad priezviska najvyššieho veliteľa: „*Ber – id significat omnia rapias et – činí, quod cuncta iuxta suam voluntatem facias*“.[764] Takouto slovnou hračkou charakterizovala druhého muža povstania slovenská šľachta.

Krivdili by sme Berčénimu, ak by sme aspoň nespomenuli jeho snahu o nápravu alebo aspoň evidenciu škôd spôsobenú kuruckými vojskami, ktoré sa tu počas zimy zdržiavali. V apríli 1709 nariadil Spišskej stolici, aby dala spísať škody spôsobené zimujúcimi vojakmi z regimentu Urbana Celdera v Smolníku, Švedlári, Mníšku a Krompachoch. O niekoľko týždňov žiadal spísať všetky škody, ktoré boli dielom vojakov z Babočajovho regimentu v Domaňovciach, Gánovciach, Hrabušiciach, Vydrníku, Hrhove, Betlanovciach, Vondrišeli (Nálepkovo) a inde. [765]

Vo Viedni dokázali odhadnúť, akým spôsobom sa mení postoj širších vrstiev obyvateľstva a na jar 1709 Jozef I. vydal patent o amnestii v slovenskom jazyku. Bol určený prevažne slovenskej šľachte v Spišskej, Liptovskej, Gemerskej, Malohontskej a Šarišskej stolici. Ponúkal amnestiu na životy a majetky všetkým prívržencom Rákociho, keď sa do 3. augusta podrobia panovníkovi. Z udelenia milosti boli vylúčení len František II. Rákoci a Mikuláš Berčéni. Obom vodcom konfederácie sa amnestia pre ťažké zločiny zbojstva a rabovania odriekla a mali byť potrestaní smrťou a stratou majetku.[766] Ponuku využilo veľa osôb, no mnohí šľachtici pre strach z možných následkov sa to neodhodlali urobiť.

Berčéni sa ešte pomocou patriotických výziev a protinemeckých hesiel pokúšal oživiť kuruckého ducha v širokých masách. Každému, kto sa chopí zbrane, sľuboval oslobodenie aj slobodné nakladanie s prípadnou korisťou.[767] Iste sa našli jednotlivci, ktorí sa nechali zlákať vidinou slobodného plienenia, ale Berčéniho výzvy už masové hnutie nevyvolali. Napriek tomu sa začiatkom augusta 1709 pokúsil o ofenzívu v Liptove. Boje na šancoch neďaleko Liptovského Hrádku a Vavrišova trvali niekoľko dní. Kuruci obranné postavenia cisárskeho vojska nedobyli a museli sa stiahnuť. Spiš však až do jesene kontrolovali.

V októbri 1709 Dvorská vojenská rada vypracovala plán ďalšieho postupu a ovládnutia Horného Uhorska. Prvými cieľmi boli spišské banské mestá, Levoča, Kežmarok, Spišský hrad a hrad Nedeca. Až po ich ovládnutí mohli postupovať ďalej na východ k Mukačevu a na juhu k Jágru. Najvýznamnejším oporným bodom kurucov na Spiši bola Levoča, najmä vďaka ľudnatosti, polohe, opevneniu a výzbroji. Kým cisárski mesto nedobyli, nemohli ani pomyslieť na ovládnutie Spiša, ba ani sa odvážiť dobývať tu iné pevnosti. Aj najvyšší veliteľ kuruckého vojska Mikuláš Berčéni venoval obrane Levoče veľkú pozornosť a za jej veliteľov 10. novembra vymenoval Urbana Celdera a generála Štefana Andrášiho. Mesto mali brániť oba ich regimenty, teda asi 1600 mužov a meštianska milícia, ktorá musela tiež zaujať miesta na hradbách. Kapitán Juraj Bajči (Bajcsi) mal s oveľa menšími silami brániť mesto Kežmarok i s hradom, Ján Görgey sa opevnil na Spišskom hrade a plukovník Pavol Bokroš dostal na starosť hrad Nedecu, s úlohou zabrániť preniknutiu protivníka na územie stolice od severu.[768]

Cisárske vojsko začiatkom novembra z dvoch smerov vtrhlo na Spiš, generál Heister cez Telgárt k Popradu a generáli Georg Wilhelm Löffelholtz a Filip Hartleben cez Liptov. Oba zbory sa spojili neďaleko Spišskej Novej Vsi, kde sa k nim pripojili aj vojaci kniežaťa Lubomirského. Ich prvým cieľom bola Levoča. Už 13. novembra mesto obľahli a začali ostreľovať. Zároveň vyzvali mesto k kapitulácii, čo Celder so smiechom odmietol. Nedostatok pušného prachu a snehová víchrica ich prinútila ostreľovanie prerušiť. Po 20. novem-

[764] „*Ber* – to znamená všetko zoberieš – *a činí* – že všetko podľa vlastnej vôle robíš“. Gabriel Kolinovics Senquicziensis : *Fulcrum Commentariorum de Rebus Hungaricis*, s. 645. Pravda, Pavol Okoličáni nebol pri hodnotení Berčéniho celkom nestranný, lebo jeho syna, turčianskeho podžupana Krištofa Okoličániho dorúbali a potom popravili na Ónodskom sneme, nepochybne to bolo na Berčéniho popud.

[765] ŠA LE, SŽ, kart. 131, i. č. 48 a 49/1709.

[766] Csanda Sándor : A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar szlovák kapcsolatai, in: *Irodalomtörténeti füzetek*, č. 32. Budapešť 1961, s. 29.

[767] *Tamže*, s. 188 – 189.

[768] Zoltán Baksay : Czelder Orbán, a Rákóczi, s. 763 – 764.

bri sa streľba na mesto opäť obnovila. Kuruckému veleniu na obrane Levoče veľmi záležalo a snažilo sa zvonka mestu pomôcť. Alexander Károli 29. novembra v Nižnom Slavkove v Šarišskej stolici vydal rozkaz veliteľovi jazdeckého regimentu plukovníkovi Jurajovi Paločaiovi (Palocsay), aby sa spolu s Bokrošovým a Hangošiho oddielom presunul k Levoči. Mali prejsť po horských cestách okolo obcí Vyšné a Nižné Repaše a pred polnocou napadnúť Heisterov tábor neďaleko mesta. Podľa Károliho dispozícii vojaci sa museli presúvať v najväčšej tichosti, zakázal im fajčiť, strieľať i odpočívať. Dedinám sa mali podľa možnosti vyhnúť a ak by natrafili na sedliaka alebo aj inú osobu, prikázal im každého zajať, zviazať a strážiť, prepustený mohol byť až po skončení celej akcie. Nič lepšie neodzrkadľuje postoj obyvateľstva Spiša ku kurucom ako tento Károliho príkaz. Generál si uvedomoval, že väčšina ľudí beztak sympatizuje s cisárskym vojskom a pohyb kurucov by nepochybne vyzradili.[769]

Nečakaný nočný útok niekoľkých kuruckých regimentov sa odohral 30. novembra so značným úspechom. Zmätok v tábore využil Celder a zaútočil spoza hradieb mesta. Cisárski údajne stratili do 300 padlých a dve delá. Ukázalo sa, že dobytie Levoče si vyžiada dlhší čas a tak si generáli zvolili za náhradný cieľ Kežmarok. Ostreľovanie mesta trvalo niekoľko dní, keď za hradbami zhorelo vyše 40 domov a streľba si vyžiadala životy niekoľkých popredných mešťanov. 12. decembra zaviala na Kežmarskom hrade a na hradbách biela zástava. Kurucký veliteľ Kežmarku Juraj Bajči nemal veľkej chuti vzdorovať, ešte pred kapituláciou sa nenápadne vytratil pod zámienkou, že ide preskúmať protivníkove sily.[770] Po vstupe do mesta generál Sigbert Heister nechal uväzniť v železných putách richtára a členov mestskej rady a zvyšky kuruckej posádky. Mešťanom odobrali výzbroj, museli odprisahať vernosť panovníkovi a do čela mesta boli menovaní katolíci. Zároveň oba kostoly, fara a škola boli vrátené katolíckej cirkvi, keďže počas celého kuruckého odboja kežmarskí evanjelici katolíckym spoluobčanom prepustili len jeden kostolík v malej osade patriacej ku kežmarskému panstvu. Nasledoval vojenský súd s niekoľkými uväznenými mešťanmi, ktorý na smrť odsúdil richtára Jakuba Kraya spolu s dvoma prísažnými Martinom Lánim a Sebastianom Topercerom. Priťažilo im najmä prenasledovanie katolíkov v predchádzajúcom období.[771]

Obrancovia Levoče využili prerušenie obliehania na zásobenie mesta potravinami a výzbrojou. Až od začiatku januára 1710 cisárske oddiely pokračovali v obliehaní mesta. Rákociovské noviny *Mercurius Veridicus* vydávané v Bardejove, priniesli 5. januára správu, že Levoča je obkľúčená nepriateľom a preto knieža povolalo dostupné oddiely k Jágru a vydal im príkaz napadnúť cisárske pozície v Lučenci, Sečanoch, Vadkerte, aby odlákal cisárske jednotky obliehajúce mesto. Noviny potvrdili pád Kežmarku, no zároveň uviedli, že po kapitulácii cisárski popravili 6 popredných mešťanov, čo nebola celkom pravda. Predložili to ako ďalší dôkaz porušovania vojnových zákonov. Prešov sa tiež pripravoval na obranu a občania sa uzniesli, že vytrvajú až do konca podľa príkladu hrdinských Levočanov. V januárových dňoch 1710 plukovník Ordódy so svojim regimentom prenikol cez východný Spiš, kde neďaleko Spišského Podhradia narazil na cisársky oddiel. Po krátkom boji ich kuruci porazili a zahnali do mestečka, kde však boli pod poľskou ochranou. Počas tejto zrážky bolo údajne zabitých viac ako 50 nemeckých pešiakov, viacerí dôstojníci cisárskeho vojska i samotný veliteľ plukovnej stráže, padlo aj 12 kurucov vrátane kapitána. Ordódymu sa podarilo doviezť zásoby na Spišský hrad. Ale aj na Spiši vznikli v tomto období rôzne skupiny bojujúce na strane cisára. Prevládali v nich rôzne aj na lúpež privyknuté živly, bojujúce predtým pod kuruckou zástavou. Jeden oddiel viedol zbojník Ordáš, podľa kuruckých správ to bola zberba Slovákov, Nemcov a Poliakov. 9. januára 1710 prepadli silné kurucké stráže neďaleko Jasova, okolo stovky ich zahnali. Na okolí Rožňavy sa objavil generál Viard s početným vojskom. Súčasťou jeho zboru bolo 20 nemeckých práporov a 4 poľské, ktoré cisárskemu veliteľovi poskytol knieža Lubomirský.[772] Jedna časť Poliakov organizovaná starostom spišských zálohovaných miest, kniežaťom Teodorom Konštantínom Lubomirským, bojovala na strane cisá-

[769] Kálmán Thaly : A Rákóczi kora a szepesi levéltárakban, in: *Századok*, roč. 7, 1873, s. 181 – 182.
[770] Samuel Weber : *Kešmarskí mučedlníci* (!). Prešov 1908, s. 7.
[771] *Tamže*, s. 14.
[772] *Mercurius veridicus ex Hungaria* 1710/I.

a

b

ra Jozefa I. No v novembri 1709 preriedené rady kuruckých vojsk posilnilo 4 tisíc poľských, kozáckych aj tatárskych žoldnierov, najatých kyjevským vojvodom Jozefom Potockým. Po porážke Švédov pri Poltave v júli 1709 cárom Petrom I. nastala v susednom Poľsku celkom nová situácia. Saské knieža August odvolalo svoju abdikáciu z poľského trónu a jeho vojská vtrhli do Poľska. Švédsky favorit Stanislav Leszczyński ušiel a krajina upadla do chaosu, ktorý nemal ďaleko od pomerov aké boli v Uhorsku, čo skomplikovalo aj situáciu na Spiši. Ruský generál Golc sa začiatkom roku 1710 objavil v zálohovaných mestách aj s niekoľkotisícovým vojenským kontingentom.

Na postup cisárskych vojsk to však nemalo veľký vplyv a od polovice januára 1710 zosilnelo ostreľovanie Levoče. Generál Löffelholz mal hlavný stan v kaštieli v Iliašovciach, odkiaľ riadil vojenské operácie. Medzi mešťanmi rástli obavy a nespokojnosť, väčšina si želala kapituláciu mesta. Nepochybne ich zmýšľanie ovplyvnilo aj korektné správanie cisárskych vojsk v Kežmarku a neodstrašila ich ani poprava 3 kežmarských mešťanov, lebo vyšlo najavo, že aj im mala byť udelená milosť. Kurucké noviny sa snažili vplývať na verejnú mienku evanjelických mešťanov a šírili správy o surovom zaberaní evanjelických kostolov generálom Heisterom, ktorý údajne nariadil z nich aj odstrániť za posledné roky pochovaných evanjelikov.[773]

Dobre opevnené mesto a neustále nájazdy kurucov a tuhá zima spôsobovali obliehateľom Levoče neustále problémy a generál Löffelholz videl, že dobytie mesta je v nedohľadne. Ale aj generál Andráši a veliteľ delostrelectva, francúzsky plukovník Du Press, boli naklonení tajnému vyjednávaniu s nepriateľom. Prvé kontakty sprostredkovala v Levoči žijúca šľachtičná Juliana Korponayová, dcéra kuruckého plukovníka Žigmunda Géciho (Géczy).[774]

Pravdepodobne zásluhou francúzskeho plukovníka 23. januára vyletela do vzduchu jedna z bášt a časť hradieb. Krajne odhodlanému Urbanovi Celderovi sa však podarilo provizórne opraviť opev-

[773] *Tamže*.
[774] Vďaka romantickému dielu Móra Jókaiho je Juliana Korponayová známa pod označením Levočská biela pani.

Obr. 124. *Tragickou hrdinkou dobytia Levoče a neskorším predmetom mnohých umeleckých stvárnení sa stala Juliana Korponayová (rodená Géciová) – Levočská biela pani: a) portrét od Jánosa Cziroka (1706), b) Neznámy stredoeurópsky maliar (1770 – 1780), c) Jan Jeřábek (1780 – 1785) a d) Jozef Czauczik (?), azda najznámejšie spodobenie, (1831 – 1835).*

nenia a tak odpor posádky pokračoval. Nespokojnosť mešťanov však narastala a 9. februára spísali s generálom Löffelholzom podmienky kapitulácie. Tajné kontakty opäť sprostredkovala Juliana Korponayová aj francúzsky plukovník. Po paralyzovaní Celdera a jeho tvrdého jadra obrancov v noci z 13. februára prívrženci kapitulácie otvorili hlavné brány a mesto zaplavilo cisárske vojsko. Richtár, notár, mešťania, ale aj Štefan Andráši a ďalší kuruckí velitelia zložili prísahu vernosti cisárovi, čím sa pre Levoču kurucké povstanie skončilo.[775]

Urban Celder skončil vo väzení, oslobodili ho až po uzavretí mieru v nasledujúcom roku. Po ovládnutí Levoče sa cisárski velitelia sústredili na zabezpečenie južného Spiša, kde najmä okolo Smolníka a ďalších banských miest sa neustále pohybovali početné skupiny kurucov, ktorí až do decembra 1710 ovládali hrad Krásnu Hôrku.

Kurucká posádka pod vedením Jána Görgeyho naďalej zostala zablokovaná na Spišskom hrade ešte 5 mesiacov po páde Levoče. Napriek viacnásobným výzvam na kapituláciu, veliteľ nebol ochotný otvoriť hradné brány. Keď však začiatkom júla cisársky generál Hartleben hrad obkľúčil a pripravoval sa ho ostreľovať, Görgey si uvedomil márnosť ďalšieho odporu. Po potvrdení amnestie veliteľ aj s posádkou zložili prísahu vernosti panovníkovi. A tak 13. júla 1710 kuruci stratili posledný oporný bod na Spiši.[776]

Hoci požiar domácej vojny pomaly hasol, na obzore bola ďalšia pohroma, horšia ako vojnový stav. V lete 1710 na viacerých miestach Spišskej stolice prepukol mor, ktorý strašným spôsobom

[775] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 228 – 229. Podrobnú správu o obliehaní a kapitulácii Levoče prinieslo aj tretie číslo novín *Mercurius veridicus* z roku 1710. Na jednej strane vyzdvihli hrdinstvo Urbana Celdera, veliteľa Štefana Andrášiho označili za vlastizradcu, ktorý stál na čele zradcovskej frakcie Levočanov.

[776] Jeremos Bal : *Szepesvára története*, s. 91 – 94.

pustošil podvýživou a hladom oslabené obyvateľstvo až do konca zimy v nasledujúcom roku. V Kežmarku do februára 1711 zomrelo 2 178 ľudí, v Levoči len do októbra 1710 si vyžiadal mor 1 953 životov, vo Veľkej Lomnici 600. Epidémia neobišla ani zálohované mestá, v Spišskej Novej Vsi umrelo 3 364, v Ľubici 2 000, v Spišskom Podhradí 1 600 a v Podolínci 974 obyvateľov.[777]

Aj napriek na mnohých miestach zúriacemu moru na konci roka 1710 pokračovala ofenzíva cisárskych vojsk. Prenikli do Šarišskej a severnej časti Zemplínskej stolice. Zvyšky kurucov sa stiahli do severovýchodnej časti krajiny, kam smerovali aj zástupy utečencov skompromitovaných počas povstania. Hlad i mor a výčiny rozpadajúcej sa kuruckej soldatesky, rozmnoženej vojakmi rozmanitej národnosti a pôvodu, ktorí sa do Uhorska uchýlili po porážke Švédov pri Poltave, boli posledným dejstvom tragickej kuruckej vojny. Panovník vymenoval za hlavného veliteľa všetkých vojsk v Uhorsku domáceho magnáta Jána Pálfiho. Ten v roku 1710 nadviazal písomný styk s popredným kuruckým generálom Alexandrom Károlim a v prvom liste ho žiadal, aby sa snažil uzavrieť mier. Zložité rokovania komplikované zahraničnými aktivitami Rákociho a Berčéniho priniesli nakoniec dlho očakávanú mierovú zmluvu. Tá bola oboma stranami podpísaná v tábore neďaleko Satmáru, dnešného Satu Mare v Rumunsku dňa 29. apríla 1711.[778] Vzhľadom na dané okolnosti bola pre povstalcov veľmi výhodná. Ján Pálfi presadil všeobecnú amnestiu, reštitúciu zabavených majetkov, rešpektovanie náboženskej slobody v Uhorsku a Sedmohradsku. Podmienky mieru umožňovali beztrestný návrat všetkým utečencom a toto sa vzťahovalo i na Františka II. Rákociho, ak zloží predpísanú prísahu vernosti do troch týždňov. Oznam o uzavretí mieru dal jeho hlavný iniciátor na vedomie aj Spišskej stolici. Keďže cisár Jozef I. v marci 1711 nečakane zomrel, vyskytli sa nejasnosti ohľadom jeho ratifikácie. Vdova po Leopoldovi I. cisárovná Eleonóra, ktorá sa na prechodné obdobie ujala vlády, však potvrdila jeho platnosť.[779]

Obr. 125. *O pád Levoče sa zaslúžil (zradou) veliteľ jej obrancov Štefan (I.) Andráši. Tento akt mu vyniesol cisársku milosť a v konečnom dôsledku i návrat jeho majetkov. Neznámy maliar (1720 – 1735).*

[777] Priebeh epidémie na Spiši a najmä v Kežmarku podrobne opisuje Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten*, s. 574 – 587.
[778] Najpodrobnejšie dielo o okolnostiach a podpise mieru v Satmári vydal Imre Lukinich : A szatmári béke története és okirattára. Budapest 1925.
[779] ŠA LE, SŽ, kart. 131, i. č. 18 a 22/1711.

Rákoci, Berčéni a ich najvernejší prívrženci ponuku na zmierenie neprijali a zotrvali v Poľsku. Odtiaľ viedla ich cesta do Francúzska na dvor niekdajšieho spojenca Ľudovíta XIV. Ale po uzavretí mieru v Rastatte medzi Habsburgovcami a Francúzskom sa uhorskí exulanti stali pre mladého Ľudovíta XV. nepohodlnými. V roku 1717 sa kuruckí exulanti usadili na území Osmanskej ríše dúfajúc na návrat do vlasti, keďže sultán viedol s habsburským panovníkom vojnu. Ich sny sa nenaplnili a tak zostali fakticky internovaní v malom mestečku Rodošte (dnes Tekir Dag) na pobreží Marmarského mora. Rákociho a Berčéniho sprevádzalo aj niekoľko verných spišských rodákov. Na prvom mieste to bola Berčéniho manželka Kristína Čákiová, ktorá v exile roku 1723 umrela vo veku 69 rokov. Po smrti Rákociho roku 1735 sa hlavnou osobnosťou exulantov stal niekdajší spišský župan a verný kurucký generál Michal Čáki. Napriek vplyvným súrodencom vo vysokých svetských i cirkevných funkciách nevyužil amnestiu a zotrval nakoniec úplne izolovaný v exile. O svadbe svojej dcéry Kristíny sa dozvedel s deväťročným oneskorením. Zomrel v Rodostove roku 1757 až ako 81 ročný. Spoločnosť mu dlhšiu dobu robil Adam Mariáši, syn Imricha Mariášiho, podžupana spišskej stolice zapleteného do Vešeléniho sprisahania a Barbory Bakošovej, ktorý si v závere Rákociho povstania vyslúžil hodnosť generála.[780] Uhorský snem v Bratislave roku 1715 zákonom vyhlásil Rákociho a Berčéniho za rebelov a nepriateľov vlasti, zakázal pod trestom smrti komukoľvek vstúpiť s nimi do písomného či iného styku a nariadil konfiškáciu ich majetkov. To isté sa týkalo aj ostatných exulantov. Michala Čákiho ešte na konci povstania zbavili županskej hodnosti a skonfiškovali mu majetky. Nahradil ho cisárovi počas celého povstania neochvejne verný starší brat Žigmund. Pri zabavení podielu Michala Čákiho na Spišskom hradnom panstve Uhorská komora jeho cenu ohodnotila sumou 33 889 zlatých. Patrili mu dediny Slatvina, Dúbrava, Žehra, Bijacovce a mestečko Danišovce, veľký majer pod hradom s kaštieľom a mýto v Spišskom Podhradí. Súpis konfiškátu dobre odzrkadľuje spustnutosť a depopuláciu Spiša v dôsledku povstania a morovej epidémie. V Dúbrave stáli len 4 obývané chalupy, 12 bolo opustených. Ich obyvatelia buď vymreli, odišli na iné miesto alebo ušli aj s dobytkom. Vo všetkých spísaných obciach sa často o niekdajšom hospodárovi uvádza poznámka: „*Umrel aj s manželkou a deťmi*“.[781]

[780] Osudy kuruckých exulantov a ich snahy o oživenie protihabsburského odboja spracoval Gyula Szekfű : *A számüzott Rákóczi*. Budapest 1913. Vtedajšia maďarská historiografia a publicistika jeho dielo prijala najmä z dôvodov objektivity s veľkou kritikou.

[781] MOL – B, E 156, UC, fasc. 5, č. 29 (Conscriptio bonorum notorii comitis Michaelis Csaky inc. Comitatus Scepusiensi existentium die 12 et subsequentibus februarii 1711 facta).

ZDZISŁAW NOGA

Obchod a remeslo na Spiši v 16. – 18. storočí

Ekonomické a právne východiská

Obchodné vzťahy spišských miest v novoveku neboli doteraz systematicky prebádané ani poľskou, ani slovenskou historiografiou. Existuje však dosť obšírna sekundárna odborná literatúra k jednotlivým témam takto poňatej problematiky, na základe ktorej je možné vytvoriť si všeobecný pohľad na tento aspekt hospodárskeho života Spiša vo vymedzenom období.[1]

Trvalý vplyv na rozvoj hospodárskeho života, obzvlášť na charakter obchodnej výmeny v novoveku, mali politické udalosti, ktoré sa udiali na počiatku 15. storočia. Provincia 24 spišských miest bola v roku 1412 zálohovaním 13 spišských miest a Ľubovniansko-podolineckého panstva poľskému kráľovi rozdelená na dva subjekty.[2] Záloh, ako je známe, pretrval *de facto* do roku 1769, *de iure* však až do roku 1772. Zálohované územia mali remeselno-obchodný charakter. Zvyšok bývalej provincie, ktorá sa ďalej volala Provincia 11 spišských miest, bol oproti tomu viac poľnohospodársky zameraný. Kráľovské mestá ako Levoča a Kežmarok sa tiež vyčlenili z bývalej provincie a v krátkom čase po bitke pri Moháči začali medzi sebou významne konkurovať.[3] Osobitnú skupinu ekonomicky vplyvného územia Spiša tvoril oddávna Gelnický banský okruh na čele s Gelnicou a so Smolníkom. Patrili sem usadlosti ako Mníšek nad Hnilcom, Štós, Švedlár, Helcmanovce, Prakovce, či Kojšov a iné.

Demografický vývoj Spiša ako predpoklad jeho ekonomického rastu

Mestá, ktoré patrili do zálohu, boli zatriedené podľa veľkosti. Platili tiež rôznu daň (činžu). Nemôže to však byť, bohužiaľ, ich stratifikačným kritériom. Výmer ročnej dane totiž nebol vyrátavaný od počtu obyvateľov mestečka, ani kupcov, ba ani remeselníkov a zostával v zásade nezmenený. Osobitne to dokazujú lustrácie z 16. a 17. storočia.[4] Pri ich porovnaní je očividné, že zdanenie sa menilo len málo. Týka sa to napríklad Matejoviec

[1] Jednou zo základných prác o obchode v stredoveku, ale tiež pre obdobie včasného novoveku je stále monografia – Ondrej R. Halaga : *Košice – Balt* : *Výroba a obchod v styku východnoslovenských miest s Pruskom (1275 – 1526)*. Košice 1975. V poľskej historiografii je to text – Krystyna Pieradzka : Handel Krakowa z Węgrami w XVI w., in: *Biblioteka Krakowska*, roč. 87. Kraków 1935.
Z ďalších prác, ktoré sa týkajú obchodnej výmeny pozri Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom v 2. polovici 16. storočia, in: *Historické štúdie*, roč. 1, 1955, s. 105 – 145. Rudolf Fišer : Obchodní styky Levoče s Polskem a Slezskem v 1. polovině 17. století, in: *Acta Universitatis Wratislaviensis*, vol. 109 : *Historia XVII*: 1970, s. 67 – 91. Pramenný materiál z colných registrov obsahujú práce – Roman Rybarski : *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, vol. 2 : *Tablice i materiały statystyczne*. Warszawa 1958. Honorata Obuchowska – Pysiowa : *Udział Krakowa w handlu zagranicznym Rzeczypospolitej w pierwszych latach XVII wieku*. Wrocław 1981 a Jacek Wijaczka : *Handel zagraniczny Krakowa w połowie XVII wieku*. Kraków 2002.
Všeobecná charakteristika zálohovaných spišských miest v novoveku – Michal Suchý : Spišské mestá v poľskom zálohu, in: *Spišské mestá v stredoveku*, ed.: Richard Marsina. Košice 1974. Do problematiky cechového remesla vovádza článok – Miriam Lengová : Cechy v Spišskej Sobote, Poprade, Veľkej, Matejovciach a Strážach pod Tatrami, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 11, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2003, s. 47 – 70. Mnoho informácií k našej téme obsahujú monografie miest a mestečiek Spiša, ktoré vychádzajú v posledných desaťročiach na Spiši najmä pod vedením Ivana Chalupeckého a jeho spolupracovníkov.

[2] Julia Radziszewska : *Studia spiskie*. Katowice 1985, s. 43. Michal Suchý : Spišské mestá, s. 71 a Henryk Ruciński : Dzieje polityczne Spiszu do końca XV wieku, in: *Terra Scepusiensis* : *Stav bádania nad dejinami Spiša*, ed.: Ryszard Gładkiewicz a Martin Homza. Levoča a Wrocław 2003, s. 299.

[3] Michal Suchý : Spišské mestá, s. 72.

[4] V polovici 16. storočia bolo daňové zaťaženie nasledovné (uvádzané v poľských zlatých): Ľubica – 487 ½, Spišská Nová Ves – 374 ½ , Spišské Vlachy – 352 ½, Spišské Podhradie – 328, 25, Spišská Belá – 276, Vrbov – 225, Tvarožná – 225, Matiašovce 90, Poprad – 142 ½, Veľká – 142 ½, Ruskinovce – 120, Stráže pod Tatrami – 12 –, Spišská Sobota 67 ½. Pozri *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, vol. 1 – 2, ed.: Jan Małecki, Warszawa 1962 (tu vol. 1, s. 193 – 196) a *Lustracja województwa krakowskiego 1659 – 1664*, vol. 2, ed.: Alicja Falniowska-Gradowska a Franciszek Leśniak. Warszawa 2005, s. 710 – 742.

nad Popradom, ktoré v polovici 16. storočia odvádzali 180 poľských zlatých. Z dôvodu zničenia mesta však ich činža bola znížená na polovicu. Podobne sa zmenšili aj daňové výdavky Veľkej, ktorá pôvodne platila 195 zlatých. V polovici 16. storočia to bolo len 142,5 zlatých.

Z iných prameňov našťastie vieme, že v roku 1553 stálo v Poprade 95 domov. V tom istom čase mala Veľká 65 domov a Spišská Sobota 63. Stráže boli menšie (48 domov) a Matejovce nad Popradom mali len 40 domov. Podľa spoľahlivých vyhodnotení týchto údajov od Ivana Chalupeckého to znamená, že Poprad mal v polovici 16. storočia 595 obyvateľov, Spišská Sobota 394, Veľká 406, Stráže 300 a Matejovce 250.[5]

Obr. 126. *Tradičné poľnohospodárstvo zostalo aj v 16. – 18. storočí základným odvetvím hospodárstva nielen na Spiši.*

Politická situácia v 16. – 17. storočí nebola však pre Spiš vždy priaznivá. Nedostal sa síce pod priame turecké panovanie, ale dôsledky tureckej expanzie sa dali cítiť aj tu. Pozitívnou zmenou však bolo presmerovanie hlavnej obchodnej trasy medzi východom a západom krajiny, ktorá sa po vzniku Budínskeho pašalíku posunula viac na sever. Negatívne sa na ekonomickom vývoji Spiša podčiarkovali vojenské ťaženia znepriatelených armád takmer permanentnej občianskej vojny, ktorá zužovala dobové Slovensko od Moháča až do uzavretia Satmárskeho mieru v roku 1711. S tým súviseli rekvizície obživy, koní, hospodárskych zvierat, povinné práce na protitureckej obrane, či nekonečné vymáhanie nových a nových vojenských daní, o verbovaní mužskej vojenskej sily do vojska ani nehovoriac. Ilustratívnym príkladom je osud Spišskej Soboty, ktorá vyhorela v roku 1682 do tla. Podpálil ju neznámy žoldnier. Len Spišská Sobota zaplatila v odvodoch na armádu v rokoch 1687 – 1699 vyše 5 000 zlatých.[6] Reálnou hrozbou bol tiež pravidelný úbytok obyvateľstva, ktorý sa dotýkal najmä miest. Napríklad Podolínec bol decimovaný morovou epidémiou v rokoch 1646, 1664, ale najviac v roku 1710, keď zomrelo až 974 ľudí. Mesto navyše celkom vyhorelo v roku 1694.[7]

I napriek nežičlivej situácii však celkový počet obyvateľov Spiša, vrátane mestského obyvateľstva, celkovo vzrástol, hoci nie všade a vždy rovnomerne. Dosvedčujú to aj údaje kanonickej vizitácie spišského prepošta Jána Žigraja (Sigraya) na konci 17. storočia. Najväčším mestom spomedzi zálohovaných miest bol vtedy Poprad s 1 003 obyvateľmi, o niečo menej 828 obyvateľov mala Spišská Sobota. Medzi stredne veľkými mestami sa nachádzala aj Veľká (626 obyvateľov) a Stráže (505 obyvateľov). Najmenšie boli Matejovce (265). Dodajme ešte, že v roku 1773 mal Poprad 162 domov, ktoré obývalo 768 obyvateľov; v Spišskej Sobote bolo napočítaných 87 domov a 745 obyvateľov, to znamená menej než pred 20 rokmi. Veľká sa oproti tomu významne rozvinula. Jej 1 006 obyvateľov tu bývalo v 196 domoch. Príliš sa nezmenili Stráže pod Tatrami (79 domov a 483 obyvateľov) a Matejovce (128 domov, 616 obyvateľov).[8] Od 16. storočia sa zväčšoval význam Popradu, ku ktorému začali gravitovať susedné mestečká, ktoré postupne začali vytvárať „veľký Poprad" (Matejovce, Spišská Sobota, Veľká a Stráže).

Čoraz významnejším mestom sa však stávala aj Spišská Nová Ves, ktorá mala v roku 1758 už 2 772 obyvateľov, z toho bolo 1 122 mužského pohlavia, z nich bolo 561 mešťanov, 561 roľníkov a 558 baníkov.[9] Konjunktúra baníctva, podobne ako pri Spiš-

[5] Ivan Chalupecký : V poľskom zálohu, in: *Dejiny Popradu*, ed.: Ivan Chalupecký. Košice 1998, s. 80 – 82.
[6] Vendelín Jankovič : Z minulosti Spišskej Soboty, in: *Popradské metamorfózy*, roč. 8, 1966, s. 116.
[7] Ivan Chalupecký : *Podolínec 1292 – 1992 : 700 rokov mestských práv*. Podolínec 1992, s. 10 – 11.
[8] Ivan Chalupecký : V poľskom zálohu, s. 82 – 83.
[9] Ivan Chalupecký : Medzi porážkou uhorského vojska pri Moháči a zánikom zálohu (1526 – 1772), in: *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*, ed.: Ivan Chalupecký. Spišská Nová Ves 2014, s. 147.

Obr. 127. *Potvrdenie privilégií mestu Levoča od kráľa Ferdinanda I. z roku 1555. Dole detail erbu.*

skej Novej Vsi, poznamenala aj rozvoj Smolníka. Po búrlivom 17. storočí a stabilizovaní pomerov v Uhorskom kráľovstve už v roku 1739 predstavovalo toto stredoveké banské mesto významné centrum banskej a hutnej výroby celokrajinského, ba i európskeho významu. Podľa údajov z uvedeného roku tu bolo už 300 domov, v ktorých žilo 1 302 katolíkov a 322 protestantov. Celkovo mal teda Smolník 1 624 mužských obyvateľov a bol dokonca väčší ako Spišská Nová Ves (ba dokonca väčší, ako je dnes). V neďalekej Smolníckej Hute stálo až 103 domov s 374 katolíkmi a 81 luteránmi. Počet mužských obyvateľov v blízkej Úhornej dosiahol v roku 1739 spolu 170 obyvateľov. Spádovú oblasť Smolníka obývalo celkovo 2 249 mužských obyvateľov s ich rodinami.[10] Najväčšími mestami zostali však i naďalej Kežmarok a Levoča. Levoča ako centrum obchodu a remesiel celého Spiša mala v 17. storočí 5 000 obyvateľov.[11]

[10] Štátny archív v Levoči (ďalej ŠA LE), Zbierka cirkevných matrík (ďalej ZCM), i. č. 650, matrika III rímskokatolíckej fary v Smolníku – *Conscriptio universalis animarum sub curam parochi Szomolnokiensis*. Za informáciu ďakujem Miroslavovi Lackovi.

[11] *Kežmarok* : *700 rokov od udelenia mestských privilégií*, ed.: Ján Ďuračinský. Bratislava 1969, s. 10 – 18 a Rudolf Fišer : Obchodní styky Levoče s Polskem, s. 69.

Remeslá

Spišské mestá mali prevažne remeselný charakter. Miestni remeselníci boli podobne ako inde zorganizovaní do cechov. Život v cechu bol pôvodne organizovaný na základe starších obyčají. Neskôr boli tieto obyčaje spísané do normatívnych štatútov. Z ich porovnania vyplýva, že spôsob organizácie života určitého cechu sa nutne neodvíjal od cechových noriem podobného cechu v inom meste. Na čele každej remeselníckej korporácie zloženej z majstrov, tovarišov a učňov, stáli majstri cechu. Boli volení s ročnou, alebo dvojročnou kadenciou. Obdobie učenia bolo dlhé. Začínalo už v detstve. Učni sa prijímali na niekoľko rokov trvajúcu výuku, ktorá sa končila slávnostným uvedením učňa do tovarišského stavu. Záväzným pre každého tovariša bola „vandrovka" po iných cechoch s cieľom získať ďalšie odborné skúsenosti a nové vedomosti. „Vandrovka" trvala obvykle 3 – 4 roky. V hrnčiarskom cechu z Popradu dokonca 6 rokov. Po jej absolvovaní bývalo tovarišovi, po zložení istého finančného obnosu, umožnené pristúpiť k majstrovskej skúške, ktorá spočívala v predvedení majstrovského „umenia", čiže v preukázaní sa odbornými zručnosťami. Cechy vo svojich štatútoch dbali na vysokú odbornú úroveň členov vo svojich cechoch, a preto predpisovali, akými zručnosťami majú disponovať kandidáti na majstrov. Z kežmarského štatútu krajčírov z roku 1607 sa napríklad možno dozvedieť, že kandidát na krajčírskeho majstra sa musel preukázať umením ušiť až 16 rôznych druhov odevu. Budúci mäsiarsky majster počas svojej majstrovskej skúšky, ktorá sa obyčajne konala posledný deň fašiangu, zasa musel vo svojom popradskom cechu predviesť porážku a spracovanie jedného vola a prasaťa. V garbiarskom a sedlárskom cechu adept na majstra musel zasa za jediný deň vyrobiť kompletný konský postroj, ktorý sa skladal z 9 častí.[12] Ak prísna skúška dopadla úspešne, smel si nový majster založiť vlastnú dielňu, ale len pod podmienkou, že je zároveň mešťanom v danom meste. Ďalšou podmienkou bolo do jedného roka sa oženiť (ak nebol ešte ženatý). Ak bol výsledok takejto skúšky negatívny, tovariš musel celú svoju cestu k odbornosti, vrátane vandrovky, absolvovať ešte raz.

Stredovekých štatútov zo Spiša nemáme veľa. Najstarší je z 2. januára roku 1415 a bol vystavený pre obuvníkov z Podolínca.[13] V Spišskej Sobote bol najstarším kamenársky a murársky cech. Podľa názoru Vendelína Jankoviča existoval tu už približne v roku 1474. Nie je to však v prameňoch priamo doložené.[14] Ozajstný rozvoj cechovej výroby na Spiši po ťažko doložiteľných stredovekých počiatkoch spadá do obdobia novoveku.

Postupne sa jedným z najvýznamnejších remeselných centier stával Kežmarok. Najstaršia zmienka o jeho cechoch pochádza už z roku 1475. V 16. storočí získali cechové štatúty: kožušníci (1531), mäsiari (1545), hrnčiari (1556), povrazníci (1570), obuvníci (1573), zámočníci (1581), nakoniec tkáči (1587) a pivovarníci (1589). Je známe, že v meste pracovali aj ďalšie profesie. Na konci 17. storočia boli legálne pôsobiaci remeselníci v Kežmarku zorganizovaní v 21 cechoch. Najväčší význam mali garbiari, súkenníci a farbiari. S 263 rôznymi výrobkami patril Kežmarok na začiatku 18. storočia medzi najväčšie remeselné centrá nielen na Spiši, ale i na Slovensku. Až 85,1 % jeho obyvateľov (podľa daňového súpisu z roku 1715) sa zaoberala remeslom. Významnejšou v tomto ohľade bola už len Levoča, v ktorej sa na konci 17. storočia remeslám venovali v 30 cechoch.[15]

Dôležitým centrom produkcie tovarov boli tiež mestá, ktoré dnes ležia na území Popradu. Už v 14. storočí bolo zaznamenané, že niekoľko členov v ich mestských radách tvorili remeselníci. Najvýznamnejším z týchto mestečiek bola vtedy Spišská Sobota. Už v16. storočí však tieto mestečká mali aj niektoré spoločné cechy.[16] Prvá informácia o nich pochádza však až z roku 1551, keď poľský kráľ Žigmund August potvrdil cechové štatúty súkenníkov, mäsiarov, obuvníkov a krajčírov s tým, že v Spišskej Sobote, Matejovciach, vo Veľkej, v Poprade i v Strážach majú remeselníci osobité štatúty, ktorými sa majú riadiť.

[12] Miriam Lengová : Cechy, s. 63 – 69 a Nora Baráthová : Vzťah obyvateľov Kežmarku k Poľsku, in: *Terra Scepusiensis*, s. 548.
[13] Ivan Chalupecký : *Podolínec 1292 – 1992*, s. 7.
[14] Tenže : V poľskom zálohu, s. 94 a Miriam Lengová : Cechy, s. 47 a 51.
[15] Tenže : *Kežmarok*. Košice 1968, s. 20 – 21. *Štatúty bratislavských cechov*, ed.: Anton Špiesz. Bratislava 1978, s. 11 a Ilpo Tapani Piirainen : Aus den handschriftlichen Büchern der frühen Neuzeit aus Kesmark/Kežmarok, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 12, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2004, s. 59.
[16] Zuzana Kollárová a Božena Malovcová : Stráže známe a neznáme 1276 – 2001, in: *Stráže známe a neznáme 1276 – 2001*, ed.: Božena Malovcová. Stráže 2001, s. 38 – 39.

Poľskí králi tento právny akt na žiadosť remeselníkov spomínaných miest potvrdili niekoľkokrát – v roku 1688, 1697 a 1746.[17] Okrem spoločných cechov v uvedenej aglomerácii mestečiek pracovali tiež aj osobité cechy. Samostatný cech mali napríklad obuvníci v Stražach. Ich štatút potvrdil v roku 1612 cech remeselníkov tejto profesie v Levoči.[18]

Najviac samostatných cechov bolo jednako v Spišskej Sobote. V roku 1579 sa tu vyskytoval garbiarsky cech, ktorý však pravdepodobne už zakrátko prestal existovať. Oproti tomu sa tu naďalej rozvíjali iné cechy. V druhej polovici 16. storočia sa v Spišskej Sobote nachádzalo 5 obuvníckych majstrov, 4 mäsiari, po 2 majstroch mali kožušníci, krajčíri, rybári a lazobníci. Okrem toho tu bol stolár, kolár, povrazník, sladovník a kotlár. Dôležité je tiež zdôrazniť, že v susednom Poprade pracovali dielne stolárov, kováčov, obuvníkov, hrnčiarov, ihlárov a tesárov. V prameňoch sa tiež objavujú kramári.[19]

Obr. 128. *Erb Kežmarku a úvodná stránka Kežmarskej účtovnej knihy z roku 1688.*

Spišská Sobota si taktiež v 17. storočí podržala primát, pokiaľ šlo o remeselnú výrobu na území dnešného mesta Poprad, a preto si jej remeselníci zakladali osobitné cechy. Je známe, že v roku 1614 miestni mäsiari získali osobitný štatút identický s košickými mäsiarmi. Neskôr vznikol cech krajčírov, ktorý si zobral za vzor kežmarský štatút. Keď v roku 1645 došlo k sporu s kežmarskými krajčírmi, spišskosobotský krajčírsky cech sa spojil s bratským cechom v Levoči. Väzby Spišskej Soboty s Levočou museli byť silnejšie, keďže v roku 1643, keď sa v Spišskej Sobote osamostatnil kováčsky cech, prijal štatút korporácie kováčskych majstrov z Levoče. Z Levoče tiež čerpali organizačné vzory spišskosobotské cechy čižmárov a obuvníkov, ktoré vznikli v roku 1697. Treba tiež spomenúť, že v roku 1737 sa v Poprade usídlili súkenníci z Bielska. V tom istom čase bol postavený nový stav, ktorý slúžil pri výrobe súkna.

K rozvinutým spišským remeselným centrám patril aj Podolínec. V 16. storočí tu pracovali cechy hrnčiarov, kováčov, tkáčov, ale tiež nožiarov a mečiarov.[20] Väčšou diferenciáciou remesiel ako Podolínec sa vyznačovala Ľubica. Pre požiare a vpády husitov v roku 1433 sa nezachovali najstaršie pramene, ktoré by dosvedčovali počiat-

[17] Ivan Chalupecký : V poľskom zálohu, s. 93 a Miriam Lengová : Cechy, s. 52.
[18] Zuzana Kollárová a Božena Malovcová : Stráže známe a neznáme 1276 – 2001, s. 38 – 39 a Miriam Lengová : Cechy, s. 55 – 57.
[19] Ivan Chalupecký : V poľskom zálohu, s. 92 – 94.
[20] Tenže : *Podolínec 1292 – 1992*, s. 8.

ky remesiel v tomto meste. Bez pochýb však ich tradícia musela byť dávna. Prvé vedomosti o cechoch v tomto meste pochádzajú preto až z konca 15. storočia. Už v roku 1480 získalo štatút cechu zhromaždenie súkenníkov. Zaradilo sa tak k najstarším a najdôležitejším (jeho cechový majster sa svojím významom rovnal richtárovi) remeslám v meste. V roku 1633 tento štatút potvrdil poľský kráľ Vladislav IV. Z potravinárskych remesiel boli v Ľubici najsilnejší mäsiari. V roku 1689 prameny spomínajú 19 mäsiarskych majstrov a 5 vdov po majstroch, ktoré prevádzkovali samostatnú hospodársku činnosť.[21] Z významnejších cechov treba spomenúť ešte kováčov, ktorí mali v meste v roku 1763 až 10 majstrov. Slávnym produktom tohto mesta boli nože.

V 18. storočí fungovalo v Ľubici 8 jatiek, ktoré prevádzkovali mäsiarski majstri. Platili daň 3 uhorské zlaté. Početní mäsiari pracovali vo všetkých spišských mestách, vrátane Gelnického banského okruhu. Keďže ešte v 17. storočí boli zaťažení dodatočnou daňou (v loji), zmieňujú sa o nich aj urbáre. Je známe, že napríklad v Mníšku nad Hnilcom a v Gelnici pracovali 4 mäsiari, v Švedlári až 6. Ten istý počet mäsiarov sa spomína v roku 1642 aj v Hrabušiciach; v Smižanoch oproti tomu 3 a v Spišskom Štvrtku 2. Mäsiari sa museli vo svojich mestských komunitách starať o obživu početnej skupiny nájomných robotníkov, ale i iných majstrov remeselníkov. Elitou medzi nimi boli nepochybne kováči. Je známe, že 11 predstaviteľov tohto remesla malo svoje dielne v Gelnici a po 4 dielňach sa nachádzalo vo Švedlári a v Mníšku.[22]

V druhej polovici 18. storočia sa najväčšie zoskupenia remeselníkov nachádzali v Kežmarku, Levoči, ale tiež v Spišskej Novej Vsi. V každom z týchto miest pracovalo vyše 300 remeselných dielní. O niečo menej – 234 dielní existovalo v Spišskom Podhradí. Za zmienku stojí aj Stará Ľubovňa (196 dielní) a Ľubica (153).

Medzi aglomeráciami, ktoré dnes vytvárajú mesto Poprad, aj v 18. storočí zostala najdôležitejším remeselným centrom Spišská Sobota. V roku 1758 tu pracovalo až 171 remeselníkov reprezentujúcich 25 profesií. Najpočetnejšiu profesnú skupinu tvorili kováči. Bolo ich 30. Okrem toho tu prevádzkovali svoju profesiu početní mäsiari (25), krajčíri (21), obuvníci (19), ale tiež tesári (16), kožušníci (11) a lanári (20). Medzi ďalšími remeslami sa tu možno stretnúť so 4 gombikármi, s 3 kotlármi a 3 drobnými obchodníkmi. V meste tiež pôsobili dvaja zlatníci a medovnikári. Po jednom odborníkovi majstrovi mali stolári, pekári, tkáči, zámočníci, kordovaníci, kominári, debnári a garbiari. O niečo menším remeselným centrom bol Poprad. Podľa prameňov tu pracovalo 97 dielní. Najpopulárnejším remeslom tu boli čižmári, ktorí vlastnili až 18 dielní. Popritom tu tiež pracolo 9 obuvníckych majstrov. Početný bol tradične cech mäsiarov a krajčírov s 11 majstrami. 8 majstrov mali kováči, 5 kožušníci a 5 kotlári, 4 majstrom sa tešili tesári a murári, 3 debnári a 3 boli aj majitelia baní. Pramene spomínajú aj 2 stolárov, 2 sústružníkov a ránhojičov. Po jednom majstrovi mali iné remeslá ako medikováč, farbiar, gombikár, kolár, košíkar, rukavičník, rybár a zámočník.

Vo Veľkej nachádzame v roku 1758 predstaviteľov 14 profesií. Aj v 18. storočí tak zostala významnou výrobnou aglomeráciou. Koncentrovala sa tu predovšetkým obuvnícka výroba (15 majstrov). Okrem toho bolo v meste 9 kováčskych a 8 krajčírskych dielní. Ďalšie remeslá boli menej početné: po 4 majstroch mali mäsiari a tesári, 3 debnári, 2 klobúčnici a olejkári. Po jednom majstrovi disponovali ostatné odbory (farbiar, košíkar, kotlár, kožušník a sklár). V meste pracovalo spolu 53 samostatných majstrovských dielní.

K najmenším remeselným mestečkám patrili Matejovce nad Popradom a Stráže pod Tatrami. V Matejovciach v roku 1758 bývalo 27 rôznych remeselných majstrov. Najpočetnejší boli obuvníci (8) a mäsiari (5). Okrem toho tu pôsobili 3 majstri v odboroch debnár a krajčír. Dvoch majstrov mali kolári. Po jednom boli zastúpení: čižmár, farbiar, kotlár, stolár a tesár. V tom istom roku v Strážach pôsobilo iba 20 remeselníckych majstrov. Najviac bolo tesárov (6), obuvníkov (5) a košíkarov (4). Okrem toho tu pôsobili 3 kováčski majstri. Po dvoch majstroch mali kožušníci, debnári, ale tiež kolári.[23]

[21] Jozef Vojtas a Jozef Szontagh : Remeselnícke cechy v Ľubici, in: *Ľubica 1271 – 1971*, ed.: Jozef Vojtas. Bratislava 1971, s. 77.

[22] Michal Suchý : Urbariálne povinnosti poddaných hradného panstva Spiš v druhej polovici 16. storočia a v 17. storočí, in: *Historické štúdie*, roč. 15, 1970, s. 101 – 102.

[23] Ivan Chalupecký : Inventár spišského starostovstva z roku 1758, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 3 – 4, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 1995 – 1996, s. 81 – 87. Tenže : V poľskom zálohu, s. 96. Miriam Lengová udáva počet 126 remeselníkov v Spišskej Sobote. Pozri Miriam Lengová : Cechy, s. 70 a Zuzana Kollárová a Božena Malovcová : Stráže známe a neznáme 1276 – 2001, s. 39.

Vo všetkých 5 zmienených aglomeráciách spolu pôsobilo 382 remeselníkov. O niekoľko rokov neskôr, v roku 1773, možno v prameňoch nájsť spolu 319 remeselníkov. Najviac ich vtedy žilo v Spišskej Sobote, až 126. V tom istom čase v Poprade účinkovalo 88 majstrov, vo Veľkej 49, ďalej v Matejovciach nad Popradom 37. Najmenej, ledva 19 ich pôsobilo v Strážach pod Tatrami (3 kováči, 1 čižmár, 5 obuvníkov, 4 mäsiari, 3 krajčíri a kováči a po jednom stolár, kolár a košíkar).[24] V skupine 37 remeselníkov v Matejovciach sa spomínajú v prameňoch 10 obuvníci, 7 kolári, 6 mäsiari, 4 kováči, po 2 krajčíroch a kožušníkoch, ale tiež ojedinelí majstri ako (sedlár, medovnikár, čižmár, klobučník, čipkár a košíkar).

K významným mestám s vysokou remeselnou výrobou v poľskom zálohu patril aj Podolínec. V polovici 18. storočia tu bývalo 106 remeselníkov. Najpočetnejší boli majstri zaoberajúci sa spracovaním kože: 23 obuvníkov a 14 kožušníkov. Ekonomicky silní boli aj kováči (13 majstrov) a tkáči (12). Okrem toho tu pracovalo 6 krajčírkych dielní a 5 dielní hrnčiarov. Taktiež i tu pracovali najlepší mäsiari a povesť tohto mesta hlásala, že práve tu bolo možné nakúpiť najkvalitnejšie mäso a mäsové výrobky na celom Spiši.[25] Treba sa však tiež ešte raz zmieniť o Ľubici, v ktorej v roku 1766 pracovalo 16 remeselníckych majstrov. Známe je tiež, že v roku 1772 tu žilo 72 súkenníkov.[26]

Od konca 15. do 19. storočia pracovalo na Spiši, ako sa dnes odhaduje, vyše 200 cechov. Ich produkcia bola roztrieštená do 28 miest a osád.[27] Počet profesných korporácií, najmä vďaka prijateľnej politickej klíme v krajine v 18. storočí, podobne ako inde na území dnešného Slovenska, mal vzostupnú tendenciu. Na konci stredoveku, podľa odhadov slovenských autorov, pracovalo 65 – 70 remeselných dielní v 25 mestách. V 18. storočí to už bolo okolo jednej tisícky v 150 aglo-

Obr. 129. *Charakter ranonovovekej remeselnej výroby a výmeny zachytávajú iluminácie takzvaného Behemovho kódexu z Krakova. Na obrázku pekári.*

meráciách mestského typu. Postupne a pozvoľna sa menila aj etnická skladba cechových majstrov. Kým totiž počas stredoveku všetky cechy mali nemecký jazykový charakter, čoraz častejšie sa cechové štatúty zo Slovenska písali aj po slovensky, ba niekedy dokonca aj po maďarsky.[28]

Pre úplnosť obrazu o remeslách na Spiši je ešte potrebné dodať, že popri oficiálnych remeselníkoch pracovali aj takí, ktorí fungovali mimo systé-

[24] Vendelín Jankovič : Z minulosti Spišskej Soboty, s. 116 a Jozef Vojtas : Z minulosti Matejoviec, in: *Matejovce 700-ročné*. Poprad 1971, s. 19.
[25] Ivan Chalupecký : *Podolínec 1292 – 1992*, s. 11 – 12.
[26] Jozef Vojtas a Jozef Szontagh : Remeselnícke cechy v Ľubici, s. 77 a nasl.
[27] Miriam Lengová : Cechy, s. 47.
[28] Anton Špiesz : *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. Bratislava 2000, s. 68.

mu cechov. V prevažnej miere sa tak dialo na dedinách. Takýchto remeselníkov nazývame partáši.

Významnú a nie celkom zanedbateľnú vrstvu výrobcov, ktorá nebola viazaná na cechový systém, tvorili mlynári. Rozvoj tejto profesie na Spiši bol prirodzený. Umožnilo ho najmä prevýšenie v nadmorskej výške v jednotlivých dolinách Spiša. Pramene zaznamenávajú na Spiši jedno a viackolové vodné mlyny. Plnili viaceré funkcie. Napríklad len roku 1768 pracovali v Matejovciach nad Popradom až 2 mlyny.[29] Základnou úlohou mlyna bolo mletie obilného zbožia na múku. Časté však boli mlyny, ktoré poháňali gátre na spracovanie dreva. Mlynári, ako držitelia menších regálnych práv, však obyčajne boli voči eráru zaviazaní (okrem platenia daní v peniazoch) tiež chovať podľa danej dohody stanovený počet hydiny, svíň alebo rožného statku.[30] Mlyny boli často miestami peňažnej výmeny. Okrem pravej meny sa tu často vymieňali aj mince falošné, čo mlynárov viedlo k rozširovaniu hrôzostrašných bájok o ich mlynoch.

V cechoch tiež neboli organizované zriedkavé špecializácie, ktoré využívali pri svojej práci vodnú energiu mlynského náhonu. Na slovo vzatým príkladom sú papiernici. Vo Veľkej napríklad pracovala papiereň, ktorá bola založená už v roku 1632 papiernickým majstrom Andrejom Nekielom. Tento muž síce nestál pri počiatkoch mlyna a gátera na Velickom potoku (1 km vyššie od mesta), ale technicky ho prispôsobil novej úlohe. Získal tiež povolenie úradov na jeho prevádzkovanie. Za slobodnú výrobu papiera mal platiť 3 dukáty ročne.[31] Papiereň pretrvala napriek všetkým problémom (nedostatok a zlá akosť vody) celé 18. storočie. O niečo neskôr v roku 1692 bola Jakubom Zieserom založená aj papiereň v Poprade. V rukách jeho potomkov bola prevádzkovaná až do 19. storočia. Jej papier bol veľmi kvalitný a konkuroval papieru iných spišským papierní, akými boli papierne v Ružbachoch či Spišskej Teplici.

Energiu vody využívali na svoju prácu aj garbiarne. V 17. storočí sa o takýchto garbiarskych dielňach nad Popradom dozvedáme v Starej Ľubovni. Stáli tam až do času, kým ich nezničila povodeň.[32]

V cechoch tiež neboli organizovaní spišskí pivovarníci a výrobcovia pálenky. Tieto tovary boli následne distribuované v blízkom i vzdialenejšom okolí a predávané v miestnych krčmách. Zabúdať však nemožno ani na to, že aj v hospodárskom systéme spišských mestečiek a miest malo svoje pevné miesto poľnohospodárstvo a chov dobytka, najmä volov a oviec.[33] Záhradu so základnými plodinami pre domácnosť vlastnil prakticky každý mešťan, rovnako remeselník, ako aj kupec.

Remeselníci zo Spiša mali veľmi živé kontakty s Poľskom, najmä s Krakovom. Platí to predovšetkým o Kežmarku. Pod Vavelom (Wawel) sa učil zlatníctvu Gregor z Kežmarku (1536), syn Štefana Kirschnersa a tiež Klement (1542), z toho istého mesta. V Krakove sa usadili nastálo a stali sa mešťanmi, okrem iných aj Erazmus Czipser, syn kováča Urbana (1519), Václav Behem (1578) a Pavol Fryznekier (1631). Je tiež známe, že tovariši z Kežmarku pracovali v druhej polovici 18. storočia v krakovskom cechu mosadzníkov. Podobne sa v Kežmarku usádzali remeselníci spoza Karpát. Takto sa napríklad v roku 1636 v cechu pekárov objavil istý Matúš Poliak. Poliaci tiež nechýbali v remeslách, ktoré sa zaoberali spracovaním kovov. V roku 1682 sa medzi kežmarskými zámočníkmi spomína Martin Paślinski.[34]

Kontakty s Krakovom mali tiež remeselníci z Levoče. Niektorí sa prisťahovali do Levoče a stali sa tu mešťanmi. K takýmto patril napríklad sladovník Martin Warzech (1523), Jakub Tatosz (1527), za ktorého sa zaručili starší cechu klobúčníkov. Krakovským mešťanostom sa stal tiež istý Benedikt Czipser, maliar (1535). Niektorí remeselníci prichádzali do Krakova na kratší čas ako napríklad Klement a Lazar, synovia Mikuláša

[29] Ivan Chalupecký : V poľskom zálohu, s. 91.
[30] Michal Suchý : Urbariálne povinnosti, s. 92, 100 a ďalšie.
[31] Ivan Chalupecký : V poľskom zálohu, s. 92, 96 – 97.
[32] *Lustracja województwa krakowskiego 1659 – 1664*, vol. 2, s. 712.
[33] Michal Suchý : Urbariálne povinnosti, s. 81 – 83.
[34] Księga cechowa złotników krakowskich 1462 – 1566, ed.: Bogusław Dybaś a Janusz Tandecki, in: *Złotnicy krakowscy XIV – XVI wieku i ich księga cechowa*, vol. 2, ed.: Jerzy Pietrusiński. Warszawa 2000, s. 124, č. 535 a s. 143, č. 606. *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507 – 1572*, ed.: Aniela Kiełbicka a Zbigniew Wojas. Kraków 1993, s. 42, č. 702. *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573 – 1611*, ed.: Aniela Kiełbicka a Zbigniew Wojas. Kraków 1994, s. 35, č. 365. Feliks Kiryk : *Cechowe rzemiosło metalowe* : *Zarys dziejów do 1939 r.* Kraków 1972, s. 251, 415 a 418 a Nora Baráthová : Vzťah obyvateľov Kežmarku k Poľsku, s. 548.

Organistu, ktorí v roku 1529 vstúpili ako tovariši do zlatníckeho cechu pod Vavelom. Lazar sa v roku 1547 stal krakovským mešťanom. V krakovskom zlatníckom cechu možno natrafiť na majstrov, ktorí sa narodili v Levoči, ako napríklad Krištof Braunsberg, Juraj Zaur, či Henryk Nonnart.[35] Kontakty Krakova s inými spišskými mestami boli zriedkavejšie. Majstri z týchto mestečiek v Krakove získali meštianske právo sporadicky. K nemnohým patril napríklad v roku 1536 Lukáš, stolár zo Spišskej Starej Vsi.[36]

Cestná sieť

Úvahy o obchode v novoveku je potrebné začať od charakteristiky cestnej siete, pretože situovanie Spiša prialo v tomto období ešte viac vzájomnej výmene tovarov s Poľskom. Práve cez Spiš prechádzala i naďalej väčšina obchodnej výmeny medzi Poľskom a Uhorskom. Zálohované mestá, ktoré ležali na hlavnej spojnici medzi banskými mestami Spiša a Krakovom, z tejto polohy celkom pochopiteľne významne profitovali. Územie Spiša ležalo na hlavnej poludníkovej ceste od Čierneho mora k Baltskému moru. Význam tejto cesty bol pre kraj pod Tatrami od stredoveku zásadný. Koncom stredoveku, po úpadku janovských kolónií pri Čiernom mori a po veľkých zámorských objavoch prišlo k celoeurópskej zmene geografie toku tovarov. Obchodné cesty sa presunuli viac na sever a západ. Obchod s východnými tovarmi sa pritom čoraz viac odohrával prostredníctvom prístavu v Lisabone. Menil sa charakter i profil tranzitnej výmeny v strednej Európe.

Cestná sieť na Spiši sa sformovala už v stredoveku. Najdôležitejšia cesta spájala Krakov s Košicami. Obchodník, ktorý vycestoval z Krakova, dorazil za hranicami najprv do Prešova a potom do Lipian. Z Košíc sa ale dalo ísť aj do Spišskej Novej Vsi, odtiaľ do Levoče, Starej Ľubovne. Tu sa cesta ďalej rozvetvovala. Jedna jej vetva (smerujúca na sever) obchádzala Tatry z východu; druhá od západu. „Východná" vetva smerovala do Poľska, cez Nový Sonč (Nowy Sącz) a Bochňu (Bochnia) smerovala do Krakova. Druhá vetva cesty oproti tomu smerovala do Podolínca, Kežmarku a ďalej na západ do Žiliny, následne cez Jablunkovský priesmyk do Tešína a ďalej po rieke Odre do Vroclavi. Iná z hlavných obchodných ciest zo Spiša do Krakova šla priamo z Levoče cez Levočské vrchy do Starej Ľubovne a cez Spišskú Starú Ves, Nedecu do Nového Targu a Mysleníc (Myślenic).[37]

Obr. 130. *Charakter ranonovovekej remeselnej výroby a výmeny zachytávajú iluminácie takzvaného Behemovho kódexu z Krakova. Na obrázku kupci.*

[35] Księga cechowa złotników krakowskich 1462 – 1566, s. 108, č. 472 a s. 108, č. 473. Jerzy Pietrusiński : Złotnicy krakowscy XIV – XVI wieku i ich cech, in: *Złotnicy krakowscy XIV – XVI wieku*, s. 138, 218, 250, 456, 485, 491 a 616. *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507 – 1572*, s. 51, č. 928, s. 63, č. 1176, s. 89, č. 1796 a s. 132, č. 2515.

[36] *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507 – 1572*, s. 59, č. 1087.

[37] Krystyna Pieradzka : Handel Krakowa z Węgrami, s. 41 – 61. Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 116 – 117. Ondrej R. Halaga : *Košice – Balt*, s. 110 – 112 a 142. Danuta D. Molenda : *Polski ołów na rynkach Europy Środkowej w XIII – XVII wieku*. Warszawa 2001, s. 52 – 56 a Michal Suchý : Spišské mestá, s. 60 a Friedrich Lütge : *Strukturwandlungen im deutschen und osteuropäischen Fernhandel des 14. bis 16. Jahrhunderts*. München 1964.

Spôsoby dopravy

K transportu tovarov sa okrem vozidiel používali aj lode. Z denníka Juraja Tymowského († 1631), najslávnejšieho novosončského kupca 17. storočia, je napríklad známe, že v roku 1609 sa víno kúpené v Uhorsku prevážalo po rieke Poprad, potom po Dunajci a Visle až do Kazimierza nad Vislou a odtiaľ furmankami do Ľublina. Podobne v roku 1615 víno, ktoré nadobudol v Levoči a Kežmarku, Tymowski vyexpedoval po Dunajci a Visle až do Varšavy. Nasledujúceho roku však poslal víno, ktoré nakúpil v Kežmarku, do Varšavy na vozoch.[38] Vodné a suchozemské cesty pri prevoze tovarov alternovali.

Právne základy obchodnej výmeny medzi Spišom a Poľskom

Je bez diskusie, že 13 zálohovaných miest profitovalo v obchodnej výmene zo svojho dvojakého právneho postavenia. Pozícia kupcov v týchto mestách bola týmto spôsobom výnimočná. Na jednej strane využívali svoje pozície garantované uhorským kráľom, na druhej strane v Poľsku s nimi nakladali ako s kupcami z Poľského kráľovstva. Obchodné privilégiá získavali rovnako od poľských i uhorských vládcov. Po bitke pri Moháči v roku 1526, respektíve po vzniku Budínskeho pašalíku v roku 1540, navyše významne vzrástol tranzitný význam severných stolíc Uhorského kráľovstva.[39]

Ako je známe, poľský kráľ Žigmund August potvrdil všetky predchádzajúce privilégiá zálohovaných spišských miest od uhorských, ako aj poľských panovníkov. Rovnako tie, ktoré dostali od uhorských, ako aj od poľských kráľov. Urobil tak dva razy. Po prvý raz v roku 1539 a potom v roku 1555. Vyvolalo to, čomu sa nemožno čudovať, nevôľu niektorých poľských miest. Aj preto prikázal už privilégiom z roku 1539 všetkým úradníkom v Poľsku i na Rusi, no najmä v Starom a Novom Sonči, aby neporušovali dávne práva a obyčaje spišských kupcov, najmä pokiaľ ide o ich právo slobodne ochodovať v Poľsku i na Rusi. Neskôr, v roku 1551, Žigmund August na žiadosť Petra Kmitu zakázal v lokalite Staré Clo (dnes časť Nového Targu) poberať colné poplatky od kupcov z 13 spišských zálohovaných miest, zo Starej Ľubovne a z Podolínca. Tento zákaz podľa všetkého nebol aplikovaný konzekventne, keďže v roku 1554 bol vydaný ďalší kráľovský dokument, v ktorom sa po druhý raz opakujú nariadenia a kategoricky sa prikazuje, aby bolo s kupcami z 13 spišských miest nakladané ako s poľskými kupcami. Listiny, ktoré potvrdzujú oslobodenie kupcov zálohovaných spišských miest od cla v Poľsku, vystavili tiež aj ďalší poľskí králi 16. storočia: Henrich (III.) Francúzsky (1574) a Štefan Bátory (1578) zo Sedmohradska. Identicky potom postupovali aj ďalší poľskí králi v 17. a 18. storočí.[40] Zvýhodňovanie spišských kupcov malo iba jedinú výnimku, netýkalo sa dovozu železa a medi do Krakova. Pri obchode s týmito komoditami boli Spišiaci povinní rešpektovať sandecké právo skladu a zdržať sa v Novom Sonči s tovarom tri dni. Nevzťahovalo sa to však na kupcov, ktorí svoj tovar viezli na Rus alebo na Podolie. Získať kráľovské privilégiá uľahčoval Spišiakom aj v Poľsku všeobecne rozšírený názor, že ceny za hlavné importované tovary (meď, železo a vína) budú nižšie, ak do Poľska dorazia prostredníctvom spišských kupcov, ktorí sú oslobodení od platenia colného tridsiatku* v Uhorskom kráľovstve.

Osobité postavenie kupcov z 13 zálohovaných spišských miest nevzbudzovalo nevôľu len v Poľsku, rozhorčovalo tiež väčšie obchodné centrá Spiša, ktoré systematicky pracovali na tom, aby ich exkluzivitu ohraničili alebo ich dokonca celkom eliminovali z medzinárodného obchodu. Od počiatku 16. storočia pokračovala tiež tichá, ale urputná vojna týchto mestečiek s kráľovskou Levočou a Kežmarkom. Zálohované mestá hľadali v tomto boji oporu na uhorskom kráľovskom dvore. Ako je známe, už v roku 1499 uhorský kráľ Vla-

[38] Jan Sygański : Diariusz Jerzego Tymowskiego, in: *Przewodnik naukowy i literacki*, roč. 33, 1905, s. 371 – 384 a 465 – 480. Tadeusz Ślawski : *Biecz i Gorlice* : *Ośrodki handlu winem od XIV do XVIII w.* Biecz 2001, s. 50.

[39] Nové kráľovské obchodné privilégiá alebo potvrdenie starších privilégií dostali: Kežmarok (1491), Stará Ľubovňa (1499 a 1508), Spišská Sobota (1499), Spišská Nová Ves (1499), Spišské Vlachy (1507 a 1512), Spišské Podhradie (1511), Poprad (1502 a 1509), Ľubica (1509). Pozri Krystyna Pieradzka : Handel Krakowa z Węgrami, s. 13 – 15. Pozri tiež Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 114.

[40] Ivan Chalupecký : V poľskom zálohu, s. 78 – 80.

* Clo vo veľkosti 1/30 z hodnoty prevážaných tovarov (pozn. redakcie).

dislav II. Jagelovský napomínal reprezentantov miest Levoča a Kežmarok, aby nebránili dovozu tovaru z Krakova do 13 spišských miest. Potvrdil tiež dobové privilégiá Spišskej Soboty i Stráží pod Tatrami. Tento mandát sa ale ukázal ako málo platný a kupci zo zálohovaných miest neustále narážali na prekážky zo strany silnejších susedov. V roku 1524 ho musel znovu zopakovať ďalší uhorský kráľ Ľudovít II., syn Vladislava II. Na problémy so slobodným obchodom na území Uhorského kráľovstva upozorňovali tiež košickí kupci. Aj v ich prípade však Spišiaci zo zálohovaných miest našli podporu na kráľovskom dvore. V roku 1523 uhorský kráľ Ľudovít II. napomínal (na žiadosť 13 miest a poľského kráľa), aby nebránili kupcom zo zálohovaných miest v ich cestách za nákupom vína a iných tovarov južnejšie od Košíc, keďže na to majú podľa dávnych privilégií a obyčajov právo. Nasledujúceho roku uhorský kráľ pre zmenu pripomenul Levočanom a Kežmarčanom, že kupci zo zálohovaných miest majú právo privážať na územie Uhorského kráľovstva tovary z Krakova a iných poľských miest.[41]

Evidentne však problémy pretrvávali i naďalej, keďže v roku 1560 uhorský kráľ a rímsky cisár Ferdinand I. vydal generálne privilégium, ktorým potvrdil staršie obchodné slobody mešťanov zo zálohovaných miest, podľa ktorého smeli naďalej slobodne privážať z Poľska tovar a nakupovať ho aj južne od Košíc. Mali byť oslobodení od platenia tridsiatku – obvyklého cla, ktoré sa platilo v Spišskej komore, ale tiež od práva skladu Levoče. Súdiť ich nesmeli žiadni iní sudcovia okrem ich vlastných sudcov. Ak by však predsa len vznikli dôvody na súdne konanie, mali sa riešiť na súde v meste, z ktorého pochádzal obvinený kupec.

Hornouhorské mestá však i naďalej porušovali cisársky mandát ohľadnom slobodného obchodu. Preto Ferdinand I. ešte raz prikázal reprezentantom Košíc, Levoče, Prešova, Bardejova a Sabinova, aby nerobili prekážky kupcom zo zálohovaných spišských miest v ich voľnom obchode.[42] Cisársko-kráľovské rozhodnutia Ferdinanda I. však stále zostávali bez efektu, preto i jeho nástupca Maximilián II. musel pokračovať v politike vydávania mandátov. Publikoval ich 16. a 20. septembra 1567. V konečnom dôsledku i tieto mandáty sa míňali účinkom, keďže ten istý cisár a kráľ 12. decembra toho istého roku znovu pripomínal Košiciam a Levoči svoje septembrové príkazy. Spory však i napriek dobrej vôli dvora pretrvávali

Obr. 131. *Charakter ranonovovekej remeselnej výroby a výmeny zachytávajú iluminácie takzvaného Behemovho kódexu z Krakova. Na obrázku krajčíri.*

[41] Michal Suchý : Spišské mestá, s. 60 a 77 a Ivan Chalupecký : V poľskom zálohu, s. 78.
[42] Michal Suchý : Spišské mestá, s. 73 – 76.

aj naďalej. Dosvedčuje ich listina Štefana Bočkaja z 12. septembra 1606, ktorou nariaďuje svojim úradníkom, aby dbali na dodržiavanie privilégia o oslobodení od mýta a od tridsiatku pre kupcov zo zálohovaných miest. Podobne po Bočkajovom (Bocskai/Bocskay) povstaní kráľovskí komisári Juraj Turzo (Thurzo) a Žigmund Forgáč (Forgach) potvrdili 13. marca 1607 privilégiá týchto miest a špeciálne právo slobodného obchodu na celom území Uhorského kráľovstva (teda aj južne od Košíc), a to bez nutnosti platenia tridsiatku alebo mýtneho. Okrem toho mešťania Spišskej Novej Vsi boli oslobodení aj od práva skladu. Znovu a znovu sa však nariadenia úradov míňali účinkom. Z tohto dôvodu 9. apríla 1610 vystavil Juraj Turzo v Levoči dve listiny, ktoré potvrdzovali existujúce privilégiá zálohovaných miest, v ktorých im opäť, okrem iného, podčiarkoval právo byť súdený len súdmi v ich mestách. Konflikty sa nakoniec dostali až na rokovanie uhorského snemu. Ten v roku 1618 schválil, že kupci 13 miest majú platiť z obchodu s vínom a inými tovarmi tie isté dane a tridsiatky ako mešťania iných uhorských miest, ak ich vyvážajú za hranice.

Počas povstania Gabriela Betlena (Bethlen) si kupci 13 spišských miest od neho znovu vymohli potvrdenie práva na slobodný nakup vína, ibaže nie na export, ale len pre vlastné potreby a výčap v ich krčmách. Po porážke povstania konflikty ožili nanovo. Dosvedčuje to príkaz palatína Mikuláša Esterháziho z roku 1631, ktorý potvrdzuje najčastejšie spochybňované privilégiá kupcov zálohovaných miest, teda ich právo slobodne obchodovať južnejšie od Košíc a tiež ich oslobodenie od platenia tridsiatku, či oslobodenie Novovešťanov od práva skladu. Tieto privilégiá znovu potvrdil nový vládca Ferdinand II. na žiadosť Spišiakov zo zálohovaných miest v roku 1633 a 1634. Nezačali sa však opäť reálne napĺňať, keďže 30. januára roku 1650 gróf Pavol Pálfi (Pálffy) nariadil všetkým svojim podriadeným úradníkom a inštitúciám, aby dodržiavali kupecké privilégiá 13 miest, no najmä aby dbali na ich právo slobodného obchodu na celom území Uhorského kráľovstva, a znovu tiež pripomenul, že mešťania Spišskej Novej Vsi sú vyňatí z dodržiavania práva skladu. I napriek tomu sa obchodníci zo zálohovaných miest naďalej stretávali so šikanou od konkurečných subjektov, keďže aj noví kompetentní úradníci na ich žiadosť vydávali ďalšie dokumenty, ktoré potvrdzovali ich obchodné zvýhodnenia. Nakoniec mestá uzavreli 1. júla 1669 dohodu so Spišskou stolicou, ktorá ich prijala do svojho zväzu za podmienky každoročnej finančnej kontribúcie vo výške 200 zlatých, ktorá sa mala platiť v deň Sviatku svätého Jakuba, to jest 25. júla. Stolica sa mala stať garantom obchodných privilégií zálohovaných miest. V konfrontácii s reálnou silou konkurencie sa aj vymožiteľnosť práva stoličnými úradníkmi ukázala slabá. Preto sa delegácia 13 miest obrátila na cisársku autoritu Leopolda I. Ten 24. februára 1688 znovu potvrdil privilégiá spišských mestečiek. V nariadení Spišskej stolice, ktoré bolo vydané v roku 1714 a znovu zopakované v roku 1719, sa pripomína, že kupci 13 zálohovaných miest smeli prevážať víno bez platenia tridsiatku. Ak ho však vyvážali za hranicu, boli zaviazaní platiť clo. Spor o tridsiatok sa nakoniec tiahol až do samého konca zálohu.

Napriek politickej protekcii 13 zálohovaných miest nevyhralo nad konkurenciou Levoče a Kežmarku. Obe tieto mestá sa oddávna tešili početným obchodným privilégiám a ich prevaha nad ostatnými spišskými mestami bola od počiatku sporu očividná. Je len prirodzené, že i medzi oboma týmito mestami postupne rástla vzájomná rivalita.

Z privilégia kráľa Žigmunda vyplýva, že kupci z Kežmarku boli už od roku 1412 oslobodení od ciel na celom území Uhorského kráľovstva. Dodajme tiež, že od roku 1440 boli jeho obchodníci oslobodení tiež aj od ciel v Poľskom kráľovstve za to, že podporili Vladislava I. Jagelovského (ako poľského kráľa Vladislava III.) v jeho zápase o uhorský trón.[43] O 7 rokov neskôr mesto získalo od Ladislava V. Pohrobka právo organizovať 2 výročné trhy ročne. V roku 1435 získal Kežmarok právo skladu. Získanie tohto práva a spor o priebeh obchodných ciest sa stalo dôvodom vyše storočného sporu s Levočou. Jeho intenzita rástla pod vplyvom rozdielov v politických postojoch medzi oboma mestami. Vo vojnách o uhorský trón Levoča podporovala Habsburgovcov a Kežmarok Zápoľskovcov. Počas konfliktu prichádzalo často aj ku krvavým epizódam.

Je známe, že napríklad v roku 1531 Levočania nakrátko obľahli Kežmarok. O rok neskôr došlo k potýčke pri Spišskej Novej Vsi. Zvíťazili v nej

[43] Nora Baráthová : Vzťah obyvateľov Kežmarku k Poľsku, s. 546.

Kežmarčania, ktorí vyše 100 nepriateľov odviedli do zajatia.[44] Tridsiate roky 16. storočia boli pre Kežmarok priaznivé. Mestu sa podarilo vymôcť napĺňanie ich práva skladu. Vďaka tomu miestni mešťania preberali tovary iných kupcov a rozbiehali vlastné obchodné transakcie vo veľkej škále. Vyvolávalo to mnohé protesty. V roku 1540 sa kupci z Nového Sonča sťažovali na kežmarskú vrchnosť, že ich nechcela pustiť s tovarom do Spišskej Novej Vsi a do Spišskej Soboty. Vyhrážali sa, že ak nezískajú slobodný prejazd, odvďačia sa tým istým, a pričinia sa o zákaz vstupu Kežmarčanov do Poľska. Na ťažkosti spojenými s obchodom sa sťažovali aj mešťania zo Spišskej Soboty, ktorí do Kežmarku vozili ryby a soľ.[45]

Po smrti Jána Zápoľského sa situácia zmenila a Kežmarok svoj zápas s Levočou začal prehrávať. V roku 1544 bolo mestu prikázané „večné mlčanie" vo veci práva skladu a v roku 1558 ho stratili definitívne. V dôsledku tejto udalosti v 17. storočí mesto stratilo obchodný charakter a čoraz viac sa stávalo najmä remeselným mestom.[46] Konečným víťazom sporu sa stala Levoča. Od konca stredoveku vyrástla v hlavné centrum tovarovej výmeny s Poľskom. Napomohlo tomu i oslobodenie jej kupcov od platenia tridsiatku, ktoré získala ešte v roku 1419 od kráľa Žigmunda Luxemburského.[47] Orbit jej obchodných záujmov nezahŕňal len poľské, české a rakúske krajiny, ale tiež západoslovenské stolice, ako aj Sedmohradsko.

Spomedzi 13 zálohovaných miest najväčšie obchodné ambície a preukázateľný rast preukazovala v sledovanom období Spišská Nová Ves, ktorá ešte pred zálohom získala právo organizovať výročné trhy a jarmoky a celý rad obchodných zvýhodnení.[48] Významným obchodným centrom sa v 16. storočí stala aj Spišská Sobota, kam sa prisťahovali remeselníci a kupci a kam prichádzali na týždenné trhy remeselníci a obchodníci zo susedných miest. Obchodné privilégiá jej v roku 1567 potvrdil uhorský kráľ Maximilián II. Okrem týždenných trhov povoľoval držať 2 výročné jarmoky v roku, a to na Troch kráľov a na Svätého Juraja (23. apríla). Nasledujúce storočie však mestu prinieslo stagnáciu. Stalo sa dokonca to, že Spišská stolica chcela v roku 1568 preniesť výročný jarmok do iného mestečka. Spišská Sobota si nakoniec svoje právo ubránila. Nádej mestu, ktoré strádalo pre požiar a neustále vojenské kontribúcie, prinieslo privilégium kráľa a cisára Leopolda I. z júla 1690. Dokument mestu povoľoval konať ďalšie dva jarmoky, a to na Deň svätého Bartolomeja (24. augusta) a na Všetkých svätých (1. novembra).[49]

Ďalšie mesto Stará Ľubovňa malo privilégium, ktoré ho oprávňovalo konať v utorky pravidelné týždňové trhy. Získalo ho ešte v roku 1343 od kráľa Ľudovíta Veľkého. Neskôr ho potvrdili poľskí králi Žigmund August (21. jún 1556 vo Vilne); 19. apríla 1574 v Krakove Henrich (III.) Francúzsky; ďalej Štefan Bátory 7. novembra 1577 v Malborku a tiež Žigmund III. v Krakove.[50] Na základe kráľovských privilégií sa v meste konali výročné jarmoky. Spočiatku sa konali 2 razy do roka: na Nanebovstúpenie Pána (pohyblivý sviatok), ako aj na svätého Mikuláša (6. decembra). Potvrdil to kráľ Žigmund III. 10. augusta 1591. Ďalšie 2 termíny jarmokov, na Nanebovzatie Panny Márie (15. augusta) a predposledná nedeľa pred Popolcovou stredou, získalo mesto v časoch panovania kráľa Jána Kazimíra 27. februára v roku 1649.[51] Mešťania Ľubovne vlastnili tiež privilégium od kráľa Vladislava II. Jagelovského, ktoré ich oslobodzovalo od polovice cla v Krakovskej krajine a taktiež im dávalo právo výhodného nákupu soli v Bochni.[52]

Je tiež známe, že v blízkom Podolínci sa konali výročné jarmoky na Sviatok Navštívenia Panny Márie (2. júla) a na svätých Šimona a Júdu (28. októbra). 2. januára v roku 1656 získalo mesto od poľského kráľa Jána Kazimíra potvrdenie dovtedajších jarmokov a privilégium na konanie ďalších dvoch. Mali sa konať na svätého Fabiána a Sebastiána (20. januára) a na Deň svätých Filipa a Jakuba (1. mája). Neskôr, 20. februára v roku 1704 poľský kráľ August II. daroval mestečku právo dodatočných ďalších 2 jarmokov a jeho syn a nástupca – August III. – v listine vydanej 5. júna v roku 1750 ešte ďalšie 2. Vďaka tomu sa v Podolínci v polovici 18. storočia konali výročné jarmoky osemkrát do roka. Týždenné trhy sa tam

[44] Krystyna Pieradzka : Handel Krakowa z Węgrami, s. 20 – 21. Ilpo Tapani Piirainen a Arne Ziegler (ed.) : *Das älteste Gerichtsbuch der Stadt Käsmark/Kežmarok aus den Jahren 1533 – 1553*. Leutschau/Levoča 1998, s. 30.
[45] Krystyna Pieradzka : Handel Krakowa z Węgrami, s. 21 a Nora Baráthová : Vzťah obyvateľov Kežmarku k Poľsku, s. 547.
[46] Nora Baráthová : Vzťah obyvateľov Kežmarku k Poľsku, s. 546 a Ivan Chalupecký : *Kežmarok*. Košice 1968, s. 20.
[47] Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 115 – 116.
[48] Michal Suchý : Spišské mestá, s. 73.

pritom navyše konali každý štvrtok. Neskôr boli presunuté na soboty.[53]

Oproti tomu v mestečku Hniezdne sa okrem týždenných štvrtkových trhov konali 3 jarmoky do roka. Kupci sa sem schádzali na štvrtú nedeľu po Veľkej noci (*Cantate*); na Deň svätého Bartolomeja a na Sviatok Všetkých svätých.[54]

Obr. 132. *Charakter ranonovovekej remeselnej výroby a výmeny zachytávajú iluminácie takzvaného Behemovho kódexu z Krakova. Na obrázku hrnčiari.*

Ďalším centrom obchodu na Spiši bola Spišská Belá. Mesto získalo v roku 1535 privilégium od poľského kráľa Žigmunda I. Starého. Zaručovalo mu týždenné trhy, čo zároveň narúšalo trhový monopol blízkeho Kežmarku. Keď v roku 1607 poľský kráľ Žigmund III. (Švédsky) Vasa daroval Spišskej Belej právo konať 2 výročné jarmoky, a to na svätého Antona opáta (17. januára) a na svätého Matúša Evanjelistu (21. septembra), mestská rada Kežmarku začala s Belou ekonomickú vojnu. Vyhrážali sa všetkým, ktorí by sa odvážili prísť na jarmok, pokutou 12 zlatých. Usilovali sa tiež Spišskej Belej odobrať právo na týždenné trhy. Postarali sa dokonca o to, že uhorský kráľ Matej vystavil listinu, ktorou potvrdil, že Spišská Belá u uhorských kráľov nikdy nezískala privilégium, ktoré by ju oprávňovalo ku konaniu týždenného trhu a výročných jarmokov. Zakázal ich konanie pod hrozbou zabratia lesov a pastvísk mestečka. Pri tejto príležitosti tiež kráľovský dokument pripomínal aj ostatným 12 zálohovaným mestám, že majú i naďalej dodržiavať uhorské právne normy. Reakcia poľskej strany bola rýchla a efektívna. Keď totiž spišský starosta zakázal zálohovaným mestám zúčastňovať sa na kežmarských jarmokoch pod hrozbou konfiškácie ich majetku, Kežmarčania prestali s bojkotom Spišskej Belej. Tá nielenže si udržala svoje predchádzajúce privilégiá, ale taktiež získala ďalšie. Navyše tieto privilégiá jej potvrdili aj uhorskí vládcovia. Dodajme, že privilégiá pre Spišskú Belú vystavili: Ján Kazimír (20. februára 1649); Michal Korybut Wiśniowiecky (30. septembra 1669), August III (5. apríla 1739) a taktiež uhorský kráľ Karol III. (ako cisár Karol VI.), ktorý jej privilégiá potvrdil 13. augusta v tom istom roku. Z dokumentov vy-

[49] Vendelín Jankovič : Z minulosti Spišskej Soboty, s. 115.

[50] *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*, vol. 2 (ďalej *Supplementum* 2), ed.: Michaelis Schmauk, Szepesváraljae 1889, s. 91 – 92, č. 60, s. 395 – 396, č. 240, s. 443 – 445, č. 269, s. 449 – 450, č. 272 a s. 540 – 541, č. 327. *Lustracja województwa krakowskiego 1659 – 1664*, vol. 2, s. 711 a Julia Radziszewska : *Studia spiskie*, s 90.

[51] Michaelis Schmauk (ed.) : *Supplementum* 2, s. 540, č 326, a *Lustracja województwa krakowskiego 1659 – 1664*, vol. 2, s. 712.

[52] *Lustracja województwa krakowskiego 1659 – 1664*, vol. 3, s. 777, č. 120.

[53] *Lustracja województwa krakowskiego 1659 – 1664*, vol. 2, s. 732 a Ivan Chalupecký : *Podolínec 1292 – 1992*, s. 11.

[54] *Lustracja województwa krakowskiego 1659 – 1664*, vol. 2, s. 736.

plýva, že Spišská Belá získala právo organizovať 7 dvojdňových jarmokov každý rok, a to v termínoch: 17. – 18. januára; 11. – 12. apríla; 23. – 24. mája; 11. – 12. júla; 19. – 20. septembra; 21. – 22. novembra a 19. – 20. decembra.[55]

K úplnému obrazu dodajme, že aj Nová Belá (Nowa Biała, dnes v Poľsku) neďaleko Nového Targu mala privilégiá od cisára Leopolda I. z roku 1699. Podľa nich sa mohli výročné jarmoky konať v tomto mestečku na Sviatok Panny Márie Hromničnej; v pondelok po Turícach a na Sviatok svätej Alžbety. Týždenné trhy sa konali v stredy.[56]

I napriek tomu, že foriem, časov i miest na obchodovanie bolo veľa, najdôležitejším zostávali trhy v Levoči. Po veľkom požiari, v ktorom zhoreli tiež privilégiá mesta, Ferdinand I. znovu potvrdil 20. augusta v roku 1550 obchodné práva tohto mesta. Z dokumentu vyplýva, že týždenné trhy sa tu konali v stredu a v sobotu. O dva roky neskôr od toho istého panovníka získala Levoča právo konať osemdňový jarmok, a to od štvrtku po Kvetnej nedeli. Ďalší kráľovský dokument z roku 1580 povoľoval ešte jeden jarmok. Konkurenčný Kežmarok smel organizovať výročné jarmoky dva razy v roku: na začiatku februára a na Sviatok svätých Petra a Pavla (29. júna).[57]

Obchodovanie s kovmi

Po spišských cestách na kupeckých vozoch, na ťažných koňoch, ale i na pleciach drobných obchodníkov sa prenášali najrozličnejšie tovary. Na prelome stredoveku a novoveku šlo hlavne o meď, olovo a víno. Najdôležitejším cieľom obchodu bol Krakov. Zo Spiša do Krakova sa na začiatku 16. storočia vyvážala najmä meď. Každoročne šlo o niekoľko alebo často dokonca viac ako desaťtisíc cetnarov (centnarov/centarov)* tohto kovu, ktorého ruda sa pôvodne ťažila a následne spracúvala najmä v okolí Banskej Bystrice. Obchodom s týmto tovarom sa zamestnávali mešťania z rôznych centier. Rozhodujúcim elementom v jeho sprostredkúvaní však boli levočskí kupci. Z Levoče do Poľska bolo v druhej polovici 16. storočia vyexportovaných 6 993 cetnarov (najviac v roku 1597 – 1 245 cetnarov).[58]

Obrat s týmto tovarom bol v rukách veľkých kupeckých spoločností. Najprv rodinou Turzovcov z Levoče. Tento stav možno zaznamenávať od čias, keď sa Ján Turzo stal v 15. storočí mešťanom Krakova, a tak umožnil hospodárske aktivity tejto spoločnosti aj na sever od Krakova. Ján Turzo v roku 1505 získal od poľského kráľa privilégium na splav medi až do Gdanska. Turzovcom patril krakovský sklad medi až do roku 1526.[59] V tomto vysoko ziskovom obchode ich nahradili Fuggerovci, ktorí v roku 1527 získali privilégium oslobodzujúce ich od práva skladu v Krakove za pravidelnú taxu v hotovosti. Fuggerovci transportovali meď cez Krakov až do Gdanska v sudoch s hmostnosťou 2 cetnarov. V roku 1548 sa však vzdali tohto obchodu. Nahradili ich kupci z Augsburgu zastúpení osobou Mateja Mannlicha. Neskôr, na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 16. storočia, aj Augsburčania rezignovali na organizáciu obchodu cez Krakov. Dôvodom, ktorý nemusel byť bez významu, bola aj zmena obchodných trás. Rástol totiž transport tohto kovu v smere Těšín a Vroclav, hoci ešte v 16. storočí i naďalej Krakov zostával dôležitým centrom obchodu so slovenskou meďou, keďže ju odtiaľ kupovali dokonca až kupci z Prahy.[60]

V dôsledku zmien vzrástol význam iných centier v obchode s meďou. Treba podčiarknuť, že v prvej polovici 17. storočia spravil kariéru v tomto obchode novosončský kupec Juraj Tymowski, ktorý meď dovážal až do Poľska. Výhodnosť tohto obchodu dokazuje aj príklad jednej z jeho transakcií, ktorá sa udiala v roku 1609. V Levoči vtedy kúpil spolu s ľubovnianskym mešťanom

[55] Michal Suchý : Spišské mestá, s. 79 – 80. Michaelis Schmauk (ed.) : *Supplementum* 2, s. 345 – 346.

[56] Jozef Šimončič : Privilégium cisára Leopolda I. Novej Belej z roku 1699 o výročných jarmokoch a týždenných trhoch – v urbárnych spisoch z roku 1772, in: *Terra Scepusiensis*, s. 667 – 669.

[57] Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 121.

* *Cetnar* (niekedy aj *centnar*, *centar*), jednotka hmotnosti, približne 50 kg, v Poľsku okolo 60 kg. (pozn. autora).

[58] Jozef Vlachovič : Hutnícke spracúvanie medených rúd v Banskej Bystrici v druhej polovici 16. storočia, in: *Historické štúdie*, roč. 5, 1959, s. 110 – 147. Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 141.

[59] *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, vol. 3, ed.: Theodor Wierzbowski. Warszawa 1919, s. 147, č. 2458. Jan M. Małecki : *Związki handlowe miast polskich z Gdańskiem w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. Wrocław 1968, s. 29 – 30.

[60] Danuta D. Molenda : *Polski ołów*, s. 24 – 27. Jan Kühndel : Feudální expanze Fuggerů na Slovensku, in: *Historické štúdie*, roč. 13, 1968, s. 117 – 130.

540 cetnarov medi. Previezol ju na vozoch do Nového Sonča a následne splavil po Dunajci a Visle do Gdanska, pričom jeho čistý zárobok bol 219 zlatých a 25 grošov. Tymowski tiež v Gdansku obchodoval so slovenským železom. Meď tiež vyvážal aj na iné poľské trhy, predovšetkým do Ľublina, ktorého hospodársky význam v tomto čase taktiež významne vzrástol.[61]

Obr. 133. *Charakter ranonovovekej remeselnej výroby a výmeny zachytávajú iluminácie takzvaného Behemovho kódexu z Krakova. Na obrázku kováči.*

Druhým kovom, ktorý bol exportovaný zo Spiša a cez Spiš do Poľska, bolo železo. Len z Levoče bolo v rozmedzí rokov 1559 – 1599 na sever vyvezených až 984 cetnarov tohto kovu. Je známe, že v 16. storočí dominovali v tomto exporte kupci zo Spišskej Novej Vsi. Na trhu v Krosne, napríklad v kategórii dovozu železa pre potreby miestnych remeselníkov, bol jedným z najvýznamnejších dodávateľov Jakub Sonntag, ktorý tu predával nielen surovinu. V roku 1580 sa stal dokonca výlučným dodávateľom tohto kovu pre cech kováčov v tomto meste. Predával však aj také produkty, ako boli kotly na varenie piva a kotly do kúpeľov. Treba sa tiež zmieniť, že Ľudovít Zontak i Matej Kayzer, kupci zo Spišskej Novej Vsi, prevádzkovali v polovici 17. storočia obchod v Novom Targu. Do Krakova vyvážal železo Krištof Toporcer z Podolínca. Spišskí kupci predávali železo aj na Moravu i do Sliezska. Dosvedčuje to colná kniha mesta Martin, v ktorej sa okolo roku 1538 spomína, že Krištof zo Spiša tu preclil 2 vozy železa. Spiš zostal centrom produkcie železa aj v druhej polovici 18. storočia, keď len v roku 1776 produkcia tohto kovu činila vyše 10 tisíc cetnarov.[62]

Ťažké tovary ako kovy a minerály sa vozili na ťažkých vozoch, ťahaných prinajmenšom 4 koňmi, v karavánach, ktoré boli zložené z viac ako 10 vozov. Zachovali sa údaje, podľa ktorých v Levoči v 17. storočí nakladali na takýto voz priemerne 12,5 cetnara.[63] Ak ťažké vozy smerovali na sever, na ceste späť ich využívali na prepravu olova, ktoré sa vozilo z baní v Olkuši.[64]

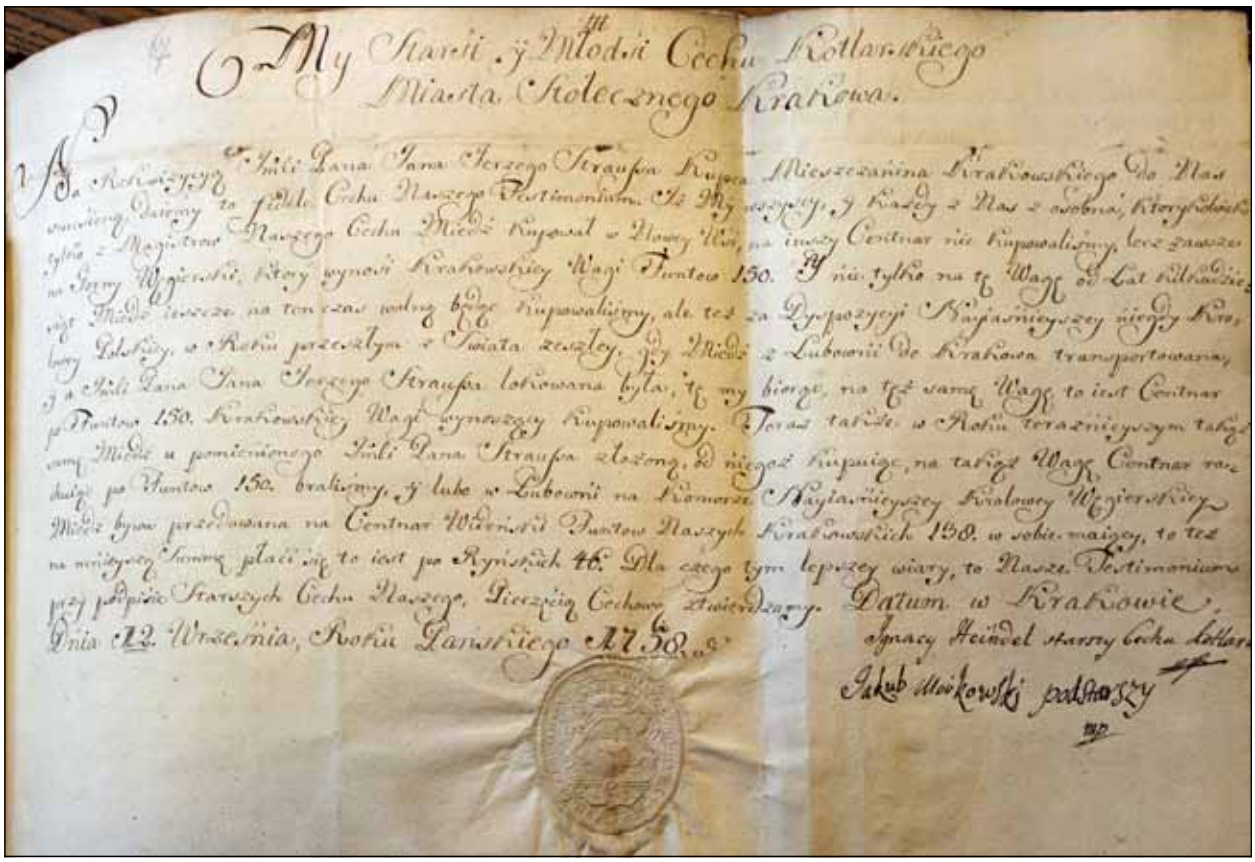
Poľsko od neskorého stredoveku do konca 17. storočia patrilo k najvýznamnejším producentom olova. Olovo patrilo (okrem soli) k najvýznamnejším exportným surovinám Poľska. Najdôležitejším zahraničným trhom jeho odbytu na konci stredoveku, ale tiež v prvej polovici 16. storočia bolo východné Slovensko. Samo nedisponovalo

[61] Jan M. Małecki : *Związki handlowe miast polskich z Gdańskiem*, s. 134 a 154.

[62] Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 127 a 141. Pavel Horváth : Príspevok k obchodným stykom Slovenska so Sliezskom a Moravou v 1. polovici 16. storočia, in: *Historické štúdie*, roč. 11, 1960, s. 184. Franciszek Leśniak : *Rzemieślnicy i kupcy w Krośnie (XVI – pierwsza połowa XVII wieku)*. Kraków 1999, s. 130, 186 a 188. Henryk Ruciński : Stosunki z Węgrami (do 1770), in: *Dzieje miasta Nowego Targu*, ed.: Mieczysław Adamczyk. Nowy Targ 1991, s. 157, pozn. 60 a Štefan Kazimír : Stav a rozmiestnenie železiarskeho priemyslu na Slovensku v druhej polovici 18. storočia, in: *Historické štúdie*, roč. 5, 1958, s. 128 – 131.

[63] Danuta D. Molenda : *Polski ołów*, s. 34.

[64] *Tamže*, s. 57 a Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 117.

Obr. 134. *Osvedčenie starších i mladších členov krakovského cechu kotlárov o kvalite a množstve nakúpenej medi v Spišskej Novej Vsi a v Starej Ľubovni z roku 1758.*

vlastnými zásobami tohto kovu. Poľské olovo sa tu používalo najmä v hutníctve, keďže šlo o nevyhnutný komponent používaný pri stápaní rúd obsahujúcich zlato, striebro a meď; na ich čistenie, na scedzovanie striebra od medi.[65] Korunované hlavy smerovali k monopolizácii obchodu s olovom. Uhorský kráľ Ladislav V. Pohrobok v roku 1453 a po ňom Matej Korvín v roku 1462 odporúčali distribuovať olovo po území dnešného Slovenska prostredníctvom kráľovskej komory v Košiciach. Tiež v 16. storočí sa mali všetky zásielky olova dodávať do centrálnych bodov a odtiaľ ďalej predávať spoločnostiam ťažiarov i jednotlivým odberateľom. Obchod s týmto kovom sa však nepodarilo eráru nikdy zmonopolizovať. Niektorým veľkým finančným domom, ku ktorým v prvej polovici 16. storočia patrili napríklad Turzovci, sa na krátky čas podarilo dokonca získať právo výlučne obchodovať s týmto kovom. Kupci z Levoče držali značný podiel obchodu s olovom tiež v neskorších dobách, keďže do tohto mesta bolo len v rokoch 1558 – 1593 privezených až 6 270 cetnarov tohto kovu. Od prvej polovice 17. storočia sa tržby za obraty s olovom postupne pomaly zmenšovali. Levočania si však ešte stále medzi všetkými kupcami, ktorí sa zaoberali týmto obchodom, držali svoj prím. Spomeňme najvýznamnejších kupcov s týmto kovom: Pavol, Anton a Gašpar Kromerovci; Krištof a Ján Langovci, Juraj Rainold a Anton Michorov, ale tiež Michal a Tomáš Fickerovci. Samozrejme, že na obchode s týmto kovom sa tiež zučastňovali aj kupci z iných spišských miest. Dosvedčuje to aj fakt, že uprostred množstiev olova, ktoré sa preclievali pri Krakovskej komore, sa spomínajú tiež mešťania zo Spišskej Novej Vsi a Starej Ľubovne (1519); z Kežmarku (v rokoch 1538 – 1539 vyviezli 639,5 cetnarov) a tiež z Hniezdneho (1584). Obchod s olovom však zostal doménou krakovských kupcov, ktorí doručovali tovar bezprostredne na objednávku zodpovedných miestnych mestských rád.

[65] Danuta D. Molenda : *Polski ołów*, s. 38 a 52.

Obr. 135. *Významným obchodným artiklom Poľska s Uhorskom bola soľ, ktorou sa obchodovalo v takzvaných balvanoch (na obrázku). Jeden krakovský balvan mal okolo 1200 kg. Slovenský balvan určený na obchod s Uhorskom mal zhruba o polovicu hmotnosti menej.*

O štatistike obchodu s týmto kovom najlepšie hovoria zachované čísla. Uznáva sa, že v rokoch 1494 – 1526 sa do hút stredného Slovenska priviezlo 130 000 cetnarov olova, z čoho vyše 100 000 (okolo 6 000 ton) stanovil podiel poľského olova. Ak sa k tomuto číslu priráta ešte poľské olovo privážané do Košíc, je celkom jasný význam vývozu tohto kovu v obchodnej výmene s Poľskom. Napriek tomuto veľkému exportu sa však na Slovensku pravidelne pociťoval nedostatok olova. V roku 1611 prišlo dokonca k tomu, že sa v spišských hutách musel zastaviť proces scedzovania striebra od medi.

V súvislosti so zmenami priebehu exportných ciest medi zo Slovenska a s krízou produkcie olova v Olkuši (Olkusz), exportné čísla olova smerom na Slovensko sa začali systematicky znižovať. Export však celkom nezanikol, keďže na územie dnešného Slovenska história zaznamenáva dovoz neveľkých transportov olova ešte aj v 18. storočí, teda v čase, keď sa už olkušské bane nachádzali v hlbokom úpadku.[66]

Vývoz a dovoz poľskej soli

Cenným obchodným ekvivalentom za dovoz kovov zo Slovenska do Poľska bola soľ z kráľovských baní vo Vieličke (Wieliczka) a v Bochni. Do Uhorského kráľovstva sa dovážala zväčša v celých kusoch, v tzv. slovenských balvanoch,[67] ale aj rozdrvená v sudoch. Obchodný obrat s týmto minerálom bol regulovaný kráľovskou kanceláriou, ktorá udeľovala právo jej skladu. Takéto privilégium získal Nový Sonč. V tomto meste mali poľskú soľ kupovať spišskí kupci. Potvrdil to aj poľský kráľ sedmohradského pôvodu Štefan Bátory v listine z roku 1581. Podľa tohto dokumentu Spišiaci mali nakupovať v Novom Sonči, kde soli malo byť vždy dostatok. Len ak by sa tam nenachádzala v potrebnom množstve, smeli ju bezprostredne nakupovať v kráľovských baniach v Bochni a vo Vieličke. Kvantifikáciu obchodu so soľou dobre ilustruje štatistika obchodného obratu z Levoče. Len do tohto mesta bolo totiž v rokoch 1557 – 1595 privezených z Poľska 601 cetnarov soli. Na obchode s týmto tovarom sa však zúčastňovali aj iní spišskí kupci. Je napríklad známe, že v polovici 17. storočia so soľou obchodoval Jakub Slota, mešťan zo Spišskej Novej Vsi. V roku 1650 nakúpil a preclil v Krakove 6 vozov tejto komodity.[68]

Nezávisle od oficiálneho obratu, zavše existoval aj nelegálny obchod pri využívaní tohto minerálu. Pašovanie soli dosiahlo najväčšie rozmery v 18. storočí, najmä však po tom, čo bol v roku 1701 ustanovený soľný monopol. Preslávili sa ním najmä obyvatelia Hanušoviec, Osturne, Kacvínu, Nižných a Vyšných Lapší. Pašeráci pracovali v skupinách, ktoré sa skladali až z 50 osôb. Takýto organizovaný zločin bol hrozivý, najmä v porovnaní s oficiálnymi strážcami hraníc o to viac, že za kontrabandmi stáli ako múr obyvatelia týchto obcí. Obyvatelia solidárne nechceli nakupovať soľ na sklade v Spišskej Starej Vsi aj preto, že tovar, ktorý tu ponúkali, bol nielen drahší, ale

[66] Roman Rybarski : *Handel i polityka handlowa Polski*, s. 178 a 183. Danuta D. Molenda : *Polski ołów*, s. 38, 52, 58 – 59, 62 – 63, 112 – 113, 117 a Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 145.

[67] Matúš Kučera : Poľsko-slovenský obchod so soľou do konca 16. storočia, in: *Slovanské štúdie*, roč. 7, 1965, s. 89 – 122.

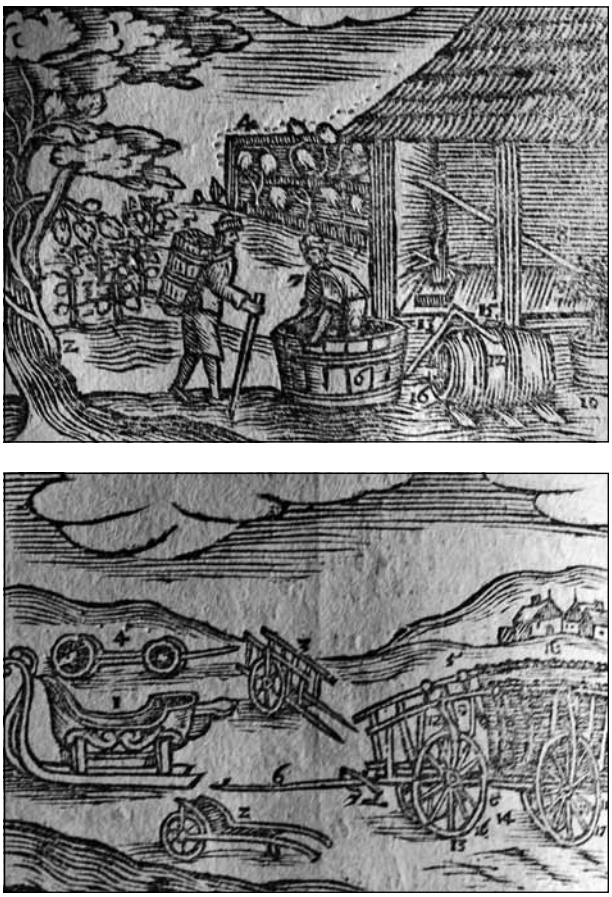
[68] Roman Rybarski : *Handel i polityka handlowa Polski*, vol. 1, s. 128 – 130. Jan M. Małecki : Handel zewnętrzny Krakowa w XVI wieku, in: *Zeszyty Naukowe WSE w Krakowie*, roč. 11, 1960, s. 105. Franciszek Leśniak : Życie gospodarcze, in: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, vol. 1, ed.: Feliks Kiryk. Warszawa 1992, s. 383; Michal Suchý : Spišské mestá, s. 78, Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 130 – 131, 145 a Jacek Wijaczka : *Handel zagraniczny Krakowa*, s. 177.

aj menej kvalitný. Prišlo až k tomu, že do inkriminovanej oblasti bolo poslané vojsko. No ani drastické opatrenia moci, ani ďalšie a ďalšie nariadenia nedokázali pašeráctvo odstrániť. Výmenný obchod (za poľskú soľ – potravinárske produkty) sa ukázal ako vzájomne výhodný.[69]

Obchod s vínom

Na rozdiel od soli, ktorá bola predmetom obchodnej výmeny od najstarších čias, obchod s uhorským vínom sa rozvinul neskôr. Väčšie rozmery dosiahol už na konci stredoveku. V 16. storočí uhorský obchod s vínom neustále narastal.[70] Vektor jeho vývozu smeroval do Krakova. Víno sa sem dovážalo všetkými existujúcimi cestami. Najväčším konzumentom vína v Krakove bol samotný kráľovský dvor. Uhorským vínom sa hostili aj najvyšší poľskí magnáti, zámožnejšia šľachta i patriciát.

Len ťažko sa dá vyrátať štatistika exportu vína cez spišské mestá do Poľska. Do colných registrov sa nezapisovalo mesto, odkiaľ pochádzali kupci, ktorí tu preclievali svoj tovar. Chýbajú aj ich mená. Navyše to, čo sa preclievalo, nezodpovedalo skutočným vyvážaným množstvám. Oslobodené od cla boli nádoby zavesené na vozoch, v ktorých sa prevážalo víno „na dolievanie". Dosť rozšírené bolo tiež pašovanie vína. Zdá sa, že rozhodujúcu úlohu v exporte vína do Krakova, podobne ako aj pri iných komoditách, hrala Levoča. Ešte v polovici 16. storočia bol vývoz vína z tohto mesta neveľký.[71] Oproti tomu v roku 1650 štyria levočskí mešťania (Krištof Wizner, Gašpar Wizner, Hanuš Meszteli a Juraj Andras) dodali do Krakova 194 sudov vína (okolo 10 % všetkého importu). Medzi kupcami z iných miest sa objavujú v polovici 17. storočia aj dvaja mešťania z Podolínca – Krištof Toporcer a Stanisław Przeździecki. Samotný Toporcer dopravil do Krakova v roku 1650 tri povozy vína (39 sudov). Przeździecki doviezol uhorské víno dva razy (20 sudov). Okrem spádovej Tokajskej Hornouhorskej oblasti doviezol aj víno svätojurské (zo Svätého Jura na juhozápadnom Slovensku).[72]

Obr. 136. *Rytiny z levočského vydania Komenského Orbis Pictus, ktoré znázorňujú spracovanie hrozna a výrobu vína. Dole jednotlivé druhy vozov zo 17. storočia z toho istého diela.*

Víno dovezené do Krakova pochádzalo najmä z vínnych skladov Košíc, Prešova, Kežmarku a Levoče. Z tohto dôvodu sa muselo prevážať najmä cez Spiš. Víno do Krakova vozil tiež Ján Kremeň zo Spišskej Starej Vsi, ale aj Ján Smyd zo Spišskej Novej Vsi (2 transporty, 29 sudov).[73]

Väčšina kupcov dovážala víno radšej do bližších destinácií. Tu ich tovar preberali miestni kupci a ziskový obchod ďalej vykonávali vo vlastnej réžii. Odvážali víno do viac vzdialenejších cieľových staníc. Treba dodať, že ak sa im pri zložitom dodržiavaní technológie udržiavania vína v jeho optimálnej kvalite prevoz podaril, bol to slušný zárobkový podnik. Ilustratívnym príkladom takéhoto podnikania je jedna z ciest už zmienené-

[69] Henryk Ruciński : Stosunki z Węgrami (do 1770), s. 149.
[70] Jan M. Małecki : *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku*. Warszawa 1963, s. 33 – 35.
[71] V roku 1553 Levočania vyviezli do Poľska 23 sudov vína, v roku 1558 – 8 sudov, v 1559 – 7 sudov, v 1560 – 15 sudov, v 1599 – 13 sudov. Pozri Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 125.
[72] Jacek Wijaczka : *Handel zagraniczny Krakowa*, s. 190 – 191.
[73] Franciszek Leśniak : Życie gospodarcze, s. 379.

ho sandeckého meštana Juraja Tymowského. Pri prevoze vína do Ľublina v roku 1609, keď v Novom Sonči investoval 911 poľských zlatých a potom ho predal v Ľubline za 980, zarobil v čistom 69 zlatých, čo je 6 % z investovaného kapitálu. Sklady vína boli aj na hrade spišských starostov v Ľubovni. Aj kupci tohto mesta dovážali tento nápoj do Krakova. Len v roku 1650 Abrahám a Adam Usertovci sem doviezli v šiestich kupeckých transportoch 113 sudov.[74]

Obchod s textilom, plátnom a súknom

Ďalším predmetom masovej výmeny medzi Poľskom a Uhorskom boli textilné tovary, plátno a súkno. V novoveku, najmenej od 16. storočia, na rozdiel od predchádzajúceho obdobia, keď sa prostredníctvom Krakova dovážali najmä drahé tkaniny: brabantské, anglické či holandské súkno, vzrástol dopyt po lacnejších tkaninách. Populárnym sa stalo napríklad gorlické súkno. V roku 1580 kupci priviezli do Levoče až 825 postavov* tejto tkaniny. Nie menej populárne bolo moravské súkno importované bezprostredne z Moravy. V roku 1598 ho priviezli až 685 postavov. V prvej polovici 17. storočia však už na Spiši prevládol dovoz moravského súkna (47 % všetkého súkna v Levoči). V období najväčšieho rozmachu moravského importu (1611 – 1621) sa sem ročne priviezlo vyše 5 tisíc postavov. V tom istom čase sa zo Sliezska privážalo okolo 2 tisíc postavov sliezskeho súkna. Tento obchod následne v čase tridsaťročnej vojny upadol. Obchod so súknom sa sústreďoval v rukách veľkých obchodných domov.[75]

Väčšina tkanín ale celkovo pochádzala z Krakova. V tomto meste už od začiatku 17. storočia kupci z Kežmarku a z Levoče kupovali neveľké množstvá sliezskeho plátna, drelichu i farbeného plátna, ale tiež kolínskeho čierneho plátna a bagarie. Mešťania z Kežmarku nakupovali tiež flanderský fejnjindliš (druh polodrahého súkna) a garážiu (lacné hrubé súkno). Oproti tomu Levočania uprednostňovali mohér. Pod Vavelom sa tiež nakupovali luxusné tkaniny: aksamit (chlpatý aj obyčajný), tapisérie, plyš a iné. Kupci z Levoče okrem toho nakupovali aj turecký a čínsky hodváb, damašek a atlas. Vyvážali sa tiež hotové výrobky: pančuchy, rukavice a kapce (do Kežmarku), ale tiež čiapky a rukavičky (do Levoče). Z galantérie sa na Spiš vyvážali vroclavské hodvábne šnúry a zlátenia (Kežmarok), ale tiež hodváb, polhodváb, garbiarska vlna (do Levoče). Z kože sa vyvážali z Krakova na Spiš neveľké množstvá safiánu a pergamen. Viac sa exportovali kože z hranostaja (prirodzené i farbené), kuny, líšky a sobole, ale tiež kože z vlkov, karmazín (jemná teľacia koža) a jahňacie kože.[76]

Niektoré tkaniny sa dostávali na Spiš aj z iných poľských miest. Kupci z Levoče a z Kežmarku kupovali aj krosnianske plátno, známe aj inde v Európe. Kupovali ho bezprostredne v Krosne u jeho výrobcov, ale len do polovice 16. storočia, teda do času, keď si Bardejovčania v rokoch 1548 – 1549 nevydobyli zákaz dovozu tohto bieleného plátna zo spomínaného mesta. V druhej polovici 16. storočia sa Levočania preorientovali na nákup iného sortimentu. Nakupovali a do Levoče privážali gorlické, vroclavské, moravské, lamberské (z mesta Lemberg vo Francúzsku), sliezske súkna, ale tiež karasiu. Spišské súkno sa oproti tomu predávalo na juhouhorských trhoch a v Sedmohradsku.[77]

Obchodom s textilom sa zaoberalo veľa drobných spišských obchodníkov a kramárov. Krištof Kramar dovážal čipky do Podolínca. Z Popradu do Krakova prichádzal Malcher Hawas. V roku 1650 doviezol do svojho mesta 10 balov bieleho plátna a tiež 1 bal alunu.[78]

---

[74] Abram Usert so sebou zobral aj 3 súdky loja na predaj. Pozri Jan Sygański : Diariusz Jerzego Tymowskiego, s. 371 – 384, 465 – 480. Tadeusz Ślawski : *Biecz i Gorlice*, s. 50. Feliks Kiryk : Sandeciana w Archiwum w Levoczy, in: *Rocznik Sądecki*, roč. 24, 1996, s. 77 a Feliks Kiryk : Związki handlowe i kulturalne miast małopolskich ze Słowacją w XV i XVI stuleciu, in: *Historické štúdie*, roč. 41, 2000, s. 13 – 15. Pozri tiež Jacek Wijaczka : *Handel zagraniczny Krakowa*, s. 185 a 190.

* Postav, jednotka dĺžky používaná od stredoveku na meranie dĺžky tkaniny. Jej rozmery boli v rôznych krajinách rôzne. Priemerne však šlo o dĺžku 30 lakťov, to jest okolo 18 metrov (pozn. redakcie).

[75] Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 131 – 139 a Rudolf Fišer : Obchodní styky Levoče s Polskem, s. 73 – 75.

[76] Honorata Obuchowska-Pysiowa : *Udział Krakowa w handlu*, s. 311 – 312, 315, 317, 319 – 321, 325 – 326 a 330.

[77] Roman Rybarski : *Handel i polityka handlowa Polski* 1, s. 186. Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 142 – 144. Pavel Horváth : Príspevok k obchodným stykom Slovenska so Sliezskom a Moravou, s. 192 a Franciszek Leśniak : *Rzemieślnicy i kupcy w Krośnie*, s. 177.

[78] Pavel Horváth : Príspevok k obchodným stykom Slovenska so Sliezskom a Moravou, s. 184 a Jacek Wijaczka : *Handel zagraniczny Krakowa*, s. 159, 162 a 174.

Obchod s kovovými produktmi

Väčšina kovových výrobkov sa na Spiš dostávala bezprostredne najmä z rakúskych krajín. V niektorých prípadoch však tieto tovary prichádzali okľukou. Ako je známe, do Kežmarku sa v roku 1538 priviezlo 300 kôs a toľko isto kosákov. V tom istom čase sa do Krakova tieto tovary privážali z Kremsu. V neskorších rokoch, v dôsledku cisárskeho patentu z roku 1550, ktorým sa zakazoval export kôs a kovových výrobkov do Osmanskej ríše, sa obchod s týmito tovarmi odklonil severnejšie na Krakov a odtiaľ sa privážal do Levoče. Kežmarskí kupci importovali z Krakova nože a malé množstvá výzbroje. Najdôležitejším odberateľom kovových výrobkov z Krakova bol Kežmarok, Levoča bola na druhom mieste.[79]

Obchod s potravinárskymi výrobkami

Významnou časťou spišského dovozu z Poľska boli potravinárske výrobky. Šlo najmä o ryby, ktoré sa sem dostávali prostredníctvom Krakova. Sem sa vozili morské ryby (hlavne slede) po Visle priamo z Baltského mora. Sladkovodné ryby sa zasa dovážali z východu cez Ľvov, preto sa tiež nazývali ľvovskými rybami. Obchodom s týmto tovarom sa v sledovanom období vyznamenali najmä kupci z Levoče, zo Starej Ľubovne a z Kežmarku.[80]

Je známe, že v rokoch 1509 – 1510 sa priviezli do Ľubovne cez Krakovskú colnú komoru 4 sudy sleďov. V rokoch 1533 – 1534 to už bolo 71 sudov týchto rýb. Ešte viac sleďov sa doviezlo do Kežmarku. V roku 1509 – 1510 to boli síce iba 3 sudy, ale už v roku 1533 – 1534 až 53; v rokoch 1549 – 1550 to bolo 22; v roku 1584 – 21 sudov. Kežmarok bol navyše aj odberateľom úhorov. Miestni kupci cez Krakovskú colnú komoru priviezli v roku 1533 – 1534 až 30 sudov tejto ryby; v roku 1549 – 1550 ale už iba 16. V uvedenom colnom registri je tiež v rokoch 1509 – 1510 do tohto mesta zaznamenaný vývoz 10 sudov sleďov a úhorov. Ak k týmto číslam pridáme ešte export do Starej Ľubovne, je zrejmé, že spišské mestá boli vôbec najväčším odberateľom tohto tovaru v 16. storočí.[81]

Obr. 137. *Strana z účtovnej knihy mesta Levoče uvádzajúca účty mesta z roku 1586.*

[79] Roman Rybarski : *Handel i polityka handlowa Polski* 1, s. 187. Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 137. Janina Bieniarzówna a Jan M. Małecki : Dzieje Krakowa : Kraków w wiekach XVI – XVIII, in: *Dzieje Krakowa*, vol. 2. ed.: Janina Bieniarzówna a Jan M. Małecki. Kraków 1984, s. 177. Honorata Obuchowska-Pysiowa : *Udział Krakowa w handlu*, s. 311, 12, 315, 317, 319 – 321, 325 – 326 a 330. Janina Bieniarzówna : Związki handlowe Krakowa z Krems do XVI do XVIII wieku, in: *Studia Austro-Polonica*, roč. 5, 1997: *Zeszyty Naukowe UJ, MCXCV, Prace Historyczne*, vol. 121, s. 97 – 109.

[80] Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 129 – 130. Jan M. Małecki : *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa*, s. 33. Stanisław Gierszewski : Słowackie zaplecze portu gdańskiego w końcu XV i w pierwszej połowie XVI w., in: *Strefa bałtycka w XVI – XVIII w. Polityka – Społeczeństwo – Kultura – Gospodarka* : *Ogólnopolska sesja naukowa zorganizowana z okazji 70-lecia urodzin Profesora Edmunda Cieślaka*, ed.: Jerzy Trzoska. Gdańsk 1993, s. 124.

[81] Roman Rybarski : *Handel i polityka handlowa Polski* 1, s. 174 – 176 a 193.

Obr. 138. *Cechová kniha z Levoče z roku 1676.*

Z iných potravinárskych produktov sa z Krakova na Spiš masovo vyvážali korenie a koreniny. Do Kežmarku a Levoče, ale tiež do iných spišských miest sa privážalo čierne korenie, ďumbier, šafran, klinček, muškátový orech, škorica, majorán, ale tiež drahé marcipány, cukrovinky, či vôbec sladké delikatesy, ale tiež olivy, pomaranče, figy či hrozienka a cukor.[82]

Dovozom týchto tovarov sa zaoberali početní spišskí kupci. Slávny levočský obchodník Juraj Andras v roku 1650 preclil do svojho mesta z Krakova 26 funtov škorice, datlí (v Krakove 6 gbelov), olivy (pol gbela), sladkosti, cukor nazývaný kanar (2 transporty, 8 gbelov), datle (5 gbelov), čierne korenie (38 gbelov), hrozienka (10 funtov), kandizovaný cukor (*cukrkandel*), 10 gbelov ďumbiera v 3 transportoch; ba dokonca i sladkosti a tabak (2 transporty 5 gbelov). Tabak v 17. storočí dovážal do Levoče aj Bruno Lorenc (zaznamenaný pri preclievaní 3,5 gbelu).[83]

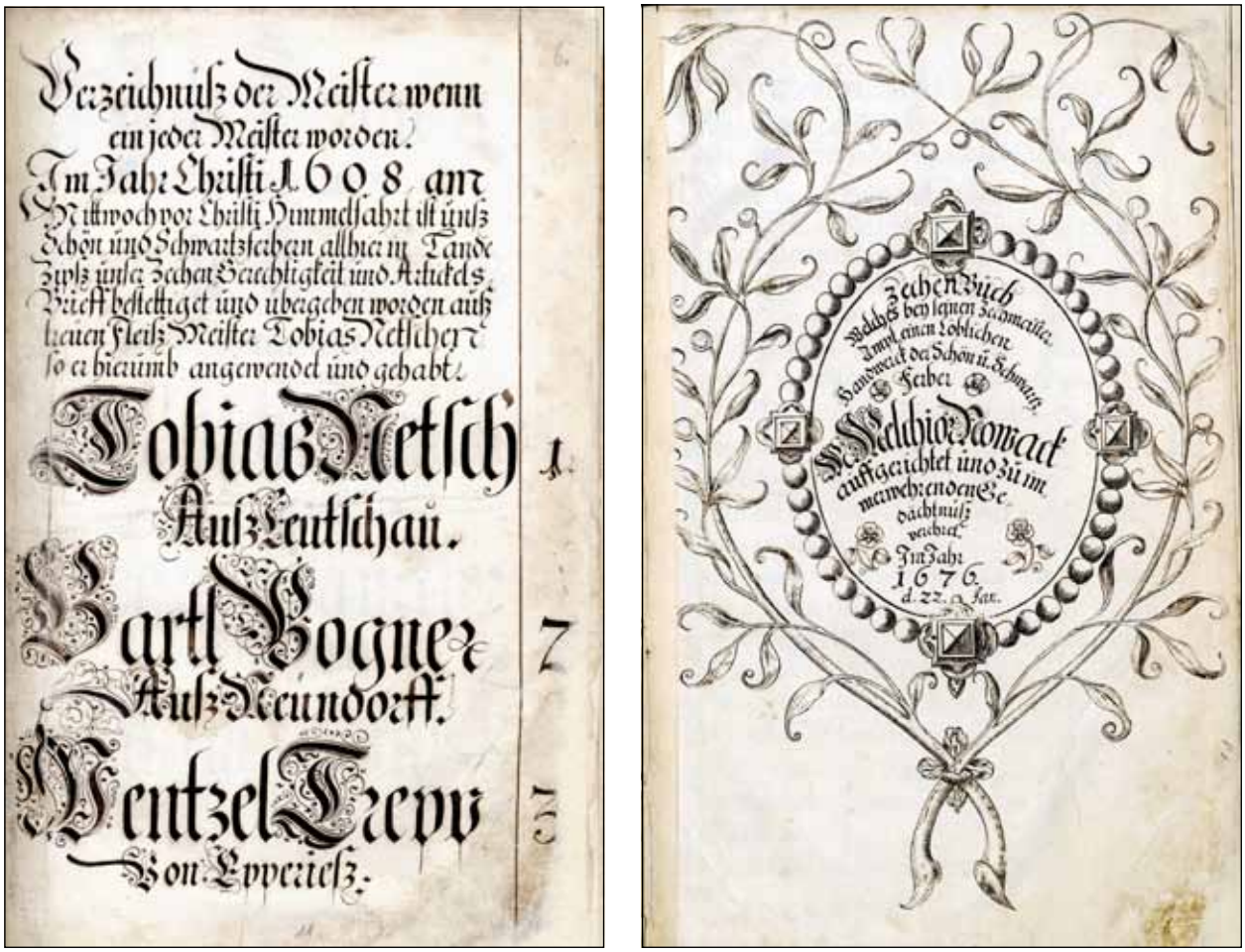
Na obchode s poľnohospodárskymi produktmi sa zúčastňovali aj najslávnejší podolínecki kupci. V polovici 17. storočia Krištof Toporcer a Stanislav Przeździecki. Len Toporcer v roku 1650 doviezol 5 gbelov loja, 18 kusov hovädzích koží, 24 súdkov medu, 6 gbelov vosku. Súčasne cez Krakovskú colnú komoru preclil 4 gbely ďumbieru a 10 funtov ďumbieru v cukre, 4 funty muškátového orecha, 3 gbely anízu, 3 gbely bôbkového listu, 5 gbelov olív, 16 gbelov čierneho korenia, sušeného ovocia (*galas*) a tabak či kadidlo.[84]

S podobným sortimentom obchodoval aj Przeździecki. Z Krakova v roku 1650 vyviezol muškát a 2 funty muškátového kvetu, 2 funty klinčekov, 5 gbelov olív a 3 štvrte gbela oliviek, 8 gbelov čierneho korenia, 2 gbely ďumbieru, 1 gbel anízu; tabak, cukor nazývaný kanar – 1 gbel kandizovaného cukru, *kapary*. Doviezol tiež do Podolínca 50 kusov hustiek s čipkou, ale tiež španielsky vosk, čiže lak (3 funty), pre potreby miestnej mestskej kancelárie.[85]

Najväčším dodávateľom čierneho korenia do Kežmarku bol v roku 1650 Žigmund Mesz (55 gbelov). Dovážal do mesta tiež aníz. S čiernym korením obchodovali aj Július Mesz či Martin Lux. Posledný menovaný síce vyviezol len 2 gbely čierneho korenia, ale iné korenia v hodnote 50 hrivien. Do Spišskej Soboty importoval čierne korenie aj Ján Waikert, zmienený Július Mesz okrem korenia tiež ďumbier.

Oproti tomu Ján Kremeň zo Spišskej Starej Vsi do Krakova dovážal kamenec, lieskové orechy (6 funtov), med (126 súdkov). Na ceste späť viezol domov 27 gbelov čierneho korenia. Podobnú kvantitu i sortiment tovarov mala aj obchodná firma Jána Šmida, kupca zo Spišskej Novej Vsi. Šmíd dovážal do Krakova loj, med (11 súdkov) a vosk (4 cetnare). Z Krakovských colných registrov vyplýva, že v roku 1650 tento kupec nakúpil

[82] Jan M. Małecki : *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa*, s. 52. Honorata Obuchowska-Pysiowa : *Udział Krakowa w handlu*, s. 303, 305 a 307 – 308.
[83] Jacek Wijaczka : *Handel zagraniczny Krakowa*, s. 152, 167, 169 – 173.
[84] *Tamže*, s. 152, 166 – 173, 175 – 177 a 185 – 192.
[85] *Tamže*, s. 152, 154, 163, 166 – 169, 171 – 173, 177 a 189.

Obr. 139. *Kniha farbiarskeho cechu z Levoče s prvými záznamami z roku 1608 a ilustrovaný záznam z roku 1676, ktorý v ňom umelecky vykonal jeden z jeho majstrov Melchior Novak.*

4 gbely kamenca. Vo svojom meste predával dokonca aj fajky, ktoré kúpil v Krakove (tucet v roku 1650). Zo Spišskej Soboty prichádzal do Krakova v obchodných veciach aj Ján Waikert. V colných účtoch je zaznamenané, že vyviezol pol gbela ďumbieru. „Kramárske" tovary vyvážali z Krakova v sledovanom období aj kupci zo Starej Ľubovne Ján Domalkovič a Vavrinec (Lorenc) Goredan, ale taktiež aj zo Spišskej Soboty Martin Malcer. Zo Spišskej Novej Vsi (Iglawy) dovážal med Hans Smid.[86]

O blízkych obchodných vzťahoch spišských miest s Krakovom svedčí aj fakt, že do Kežmarku sa z Krakova vyvážali dokonca aj sadeničky cibule, semená kapusty, majoránu, rasce, uhoriek, mrkvy a šalátu. Do Poľska sa oproti tomu exportovali sušené slivky, jablká a hrušky.[87]

Je celkom samozrejmé, že tovarová výmena vykonávaná spišskými kupcami sa neohraničovala len Krakovom, ale zasahovala aj iné poľské územia. S východnejšími časťami Poľského kráľovstva udržiavali vzťahy najmä levočskí mešťania. Prichádzali na jarmoky do Krosna a privážali sem napríklad také tovary ako meď, železo, mosadz, výrobky z kovu, kamenec, vitriol a terpentín. V menších množstvách tiež kožušiny, mydlo, sviece a iné. Zaujímali sa o nákup súkna, plátien, textilnej galantérie. Kupovali tiež soľ, olovo, cín, sklo, papier a koreniny, ale aj ryby (predovšetkým slané slede), mäso a chmeľ.[88]

[86] *Tamže*, s. 166, 169, 172 – 173, 177, 184 – 185, 187 a 191.
[87] Honorata Obuchowska-Pysiowa : *Udział Krakowa w handlu*, s. 308 a Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 125.
[88] Franciszek Leśniak : *Rzemieślnicy i kupcy w Krośnie*, s. 200.

Na Spiši sa však obchodom zaoberali aj kupci z Nového Targu. Vie sa o tom z nemilého incidentu, ku ktorému prišlo v roku 1695. Stanislaw Strama ohrozoval a slovne napádal Vincenta Lopeckého, neskôr vo Veľkej Belej a nakoniec ešte po ceste v Strážkach ho v noci zbil tyčou od vozu, vyčítajúc mu spoluúčasť v zbojníckej družine na Orave.[89]

Okrem kresťanských kupcov sa obchodom zaoberali aj Židia, rovnako krakovskí, ako aj spišskí. S akým tovarom presne obchodovali, nateraz nie je známe. Len ako príklad uveďme, že krakovský Žid Izák Biely (Weiss) kúpil v Levoči prikrývky a doviezol mu ich v roku 1593 do Krakova furman Matúš z Kamienky pod Starou Ľubovňou. Neskôr, v roku 1661, Mojžiš Jakubovič zo Starej Ľubovne priviezol do Krakova lieskové orechy, sušené jablká, slivky a loj.[90]

Z obchodu žila aj početná skupina furmanov. Prevozom tovaru na vozoch sa zaoberali mešťania spišských mestečiek ako Podolínec, Stará Ľubovňa, Hniezdne, ale tiež mestečiek na poľskej strane hranice ako Pivničná (Piwniczna) či Nový Sonč. Neboli z nej vylúčení ani sedliaci z dedín ako Durštín, Fridman, Krempachy, Nižné Lapše či Tribš, ktorí dovážali tovar do Nového Targu.[91] O tom, do akej miery sa Spišiaci zaoberali týmto remeslom, svedčí aj vysoký počet koní v mestách.[92]

Vzájomné poľsko-spišské osobné ekonomické väzby

Z uvedeného prehľadu tovarovej výmeny vyplýva, že všetky spišské mestá boli úzko napojené na vzťahy s Poľskom. Významne z toho ťažili najmä v 15. a 16. storočí. Potvrdzuje to aj najstaršia zachovaná mestská kniha Starej Ľubovne (1513 – 1583), v ktorej sa zmieňujú kupci z Poznane, Varšavy, ale predovšetkým z Krakova, ale tiež iných menších miest v južnom Poľsku. Podobne mestská kniha Kežmarku z rokov 1533 – 1535 zaznamenáva početné vpisy o obchodných transakciách miestnych kupcov s obyvateľmi poľských miest, hlavne však s Krakovom.[93]

Je očividné, že pri takýchto živých kontaktoch dochádzalo k občasným nezhodám. Napríklad v roku 1561 sa Kežmarčania sťažovali na krakovských kupcov, že títo im vykupujú meď a striebro v banských mestách a vyvážajú ho do Poľska na vlastnú päsť, hoci by sa tak malo diať ich prostredníctvom.[94] Častejšie ale vzájomné obchodné vzťahy viedli k tesnejším a hlbším vzájomným väzbám, ktoré sa okrem iného prejavili aj tým, že niektorí kupci sa natrvalo usídľovali v mestách, ktoré pre nich boli ekonomicky atraktívne, kupovali tu nehnuteľnosti, ba dokonca tu prichádzalo i k vytváraniu príbuzenských väzieb. Intenzívne kontakty so Spišom mali najmä rodiny krakovských mešťanov. Ako príklad uveďme vplyvný klan Schillingovcov. Pred mestskú radu Krakova sa napríklad 11. januára 1535 dostavil Fridrich Schilling, krakovský mešťan a kežmarský mešťan Franz Heynrich, ktorý tu verejne priznal, že dlžil Krakovčanovi 195 uhorských zlatých. Heynrich sa tu zároveň zaviazal, že v priebehu jedného roka a jedného dňa svoj dlh vráti.[95] Iný Krakovčan, Leonard Fogelweder, prapredok krakovskej línie tohto rodu a zároveň prvý člen tohto rodu, ktorý sa stal krakovským radným, vlastnil nehnuteľnosti na Spiši, menovite v lokalite neďaleko Starej Ľubovne mal kus poľa, ktorý predal v roku 1527 ľubovnianskemu mešťanovi Maximovi.[96]

Migrácia sa však rozvíjala aj v opačnom smere. V Krakove sa usídľovali rovnako kupci, ako aj remeselníci zo Spiša.[97] Ako príklad tu možno uviesť

[89] Henryk Ruciński : Stosunki z Węgrami (do 1770), s. 148.

[90] *Handel żydowski w Krakowie w końcu XVI i w XVII wieku* : *Wypisy z krakowskich rejestrów celnych z lat 1593 – 1683*, ed.: Jan M. Małecki. Kraków 1995, s. 99, č. 512 (1593), s. 170, č. 39 (1661).

[91] Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 117 – 118 a Henryk Ruciński : Stosunki z Węgrami (do 1770), s. 148 – 149.

[92] Podľa inventára z roku 1758 sa v Spišskej Sobote chovalo 40 koní, v Poprade 190, vo Veľkej 378, v Strážach pod Tatrami 202, v Matejovciach 195. Pozri Ivan Chalupecký : V poľskom zálohu, s. 92.

[93] Virgínia Mislovičová : Súdna právomoc starej Ľubovne v zrkadle najstaršej mestskej knihy, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 7 – 8, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 1999 – 2000, s. 80. Ilpo Tapani Piirainen a Arne Ziegler (ed.) : *Das älteste Gerichtsbuch der Stadt Käsmark*, s. 39, 49, 52 – 58, 66 a iné.

[94] Nora Baráthová : Vzťah obyvateľov Kežmarku k Poľsku, s. 547.

[95] Ilpo Tapani Piirainen a Arne Ziegler (ed.) : *Das älteste Gerichtsbuch der Stadt Käsmark*, s. 35.

[96] Virgínia Mislovičová : Súdna právomoc starej Ľubovne, s. 76 a Zdzisław Noga : *Krakowska rada miejska w XVI wieku* : *Studium o elicie władzy*. Kraków 2003, s. 120.

[97] Napríklad Ján Kulhan zo Spiša v roku 1509 (č. 158), v roku 1531 Servác Blaško z Mlynice (*Melenbach*) na Spiši. Pozri *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507 – 1572*, s. 77, č. 1497. Pozri tiež – Stanisław Kutrzeba a Jan Ptaśnik : Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego, in: *Rocznik Krakowski*, roč. 14, 1910, s. 93.

príklad rodiny Czipserovcov, ktorej najznámejším predstaviteľom bol Stanislav Czipser († 1540). Záujmy tohto obchodníka siahali po celej Európe. Okrem iného vlastnil aj nehnuteľnosti v Antverpách. Symbolom jeho úspechu v Poľsku bola jeho naturalizácia povýšením do šľachtického stavu, čiže *indigenát*, ktorý si vyslúžil v roku 1532.[98]

Ešte známejšie sú zväzky, ktoré s Krakovom udržiavali Turzovci, najvýznamnejší levočskí mešťania.[99] Prapredkom krakovskej línie Turzovcov bol Ján (Johan) Turzo, ktorý sa už v roku 1464 stal krakovským mešťanom. O rok neskôr už sedel v jeho mestskej rade. Vplyv Jána Turzu v Krakove bol obrovský. Dôvodom nebola len jeho pozícia v uhorskom obchode, či jeho príbuzenstvo s Fuggerovcami, ale aj jeho neprehliadnuteľné schopnosti. Spomedzi jeho 5 synov sa po smrti Jána Turzu v roku 1508 Ján Starší stal vroclavským biskupom, Stanislav zasa olomouckým biskupom a Alex sa presťahoval do Uhorského kráľovstva. V krakovskej mestskej rade zasadal ďalej Juraj Turzo (1503 – 1520), no jeho potomstvo už bývalo v Augsburgu. V Krakove býval istý čas Ján (Turzo) Mladší, dedič rodu Pszczyńských. Zomrel však v roku 1543 bezdetný.[100] Treba tu ešte spomenúť, že s vdovou po Jánovi Turzovi – Barbarou Beckovnou sa oženil Michal Meydel-Spiss, prisťahovalec z Jágra, čo mu otvorilo cestu ku kariére v Krakove. V spoločnosti, ktorú vytvoril s bratom Gašparom Meydlom z Jágra (Eger, Maďarsko) a s krakovským radným Leonardom Fogelwederom, sa zaoberal obchodom s uhorskými mestami. Obchodoval s olovom, meďou, ľvovskými rybami. V roku 1524 bol účastníkom spoločnosti, ktorá sa usilovala o hľadanie nerastných surovín v Tatrách, ale dodával tiež potraviny na uhorský kráľovský dvor.[101]

Z ďalších Levočanov v Krakove uveďme Jána Ulla, ktorý tu začal svoju kariéru ako mnohoročný faktor kupca Jána Schwoba. V jeho mene viedol obchod s vínom a súknom (lundským, norimberským i gorlickým). O blízkom vzťahu oboch kupcov svedčí aj to, že po smrti Jána Schwoba sa Ull v roku 1539 stal tútorom jeho maloletých detí. Takto sa dostal do konfliktu s jasovským prepoštom Petrom, ktorý chcel prevziať Schwobov majetok v Levoči i v Prešove.[102] Ján Ull získal v tomto konflikte podporu mestskej rady Krakova, svojho tesťa Hieronyma Remera, ale i Bartolomea Kromera, či tiež mestského pisára, vplyvného Mikuláša Jaskra. Z ich podnetu krakovská mestská rada intervenovala niekoľko ráz, keď napísala listy mestskej rade Prešova. Dokonca tiež prispela aj k tomu, že poľský kráľ Žigmund I. Prešovčanom osobne v tejto kauze napísal. Nepomohlo však

[98] Archiwum Narodowe w Krakowie (ďalej ANKr.), Consularia Cracoviensia (ďalej Cons. Crac.), 432, s. 647; 435, s. 596 a Cons. Crac. 438, s. 127. Pozri tiež *Acta Tomiciana*, vol. 14, ed.: Władysław Pociecha. Posnaniae 1952, č. 16, s. 27 – 29. Mieczysław Niwiński : Z dziejów rodziny Czipserów, in: *Rocznik Krakowski*, roč. 30, 1938, s. 227. Zdzisław Noga : Elita Krakowa i jej kontakty z miastami górnych Węgier oraz ze Lwowem w XVI wieku, in: *Miasta i mieszczaństwo w Europie Środkowowschodniej do połowy XIX wieku*, ed.: Dorota Michaluk a Krzysztof Mikulski. Toruń 2003, s. 99 a Zdzisław Noga : *Krakowska rada miejska*, s. 208 a 303.

[99] Jan Ptaśnik : Turzonowie w Polsce i ich stosunki z Fuggerami (kartka z dziejów Krakowa w epoce humanizmu), in: *Pamiętnik Naukowy i Literacki*, roč. 33, 1905, s. 3 – 19. Emil Reinhard : *Johann Turzo von Bethlemfalva* : *Bürger und Konsul von Krakau in Goslar 1478 – 1496* : *Ein Beitrag zur Klärung unseres Verbandswesens*. Goslar 1928 a recenziu na toto dielo Jan Ptaśnik, in: *Rocznik Krakowski*, roč. 22, 1929, s. 154 – 161 a Krystyna Pieradzka : Handel Krakowa z Węgrami, s. 16 a 148.

[100] ANKr., Liber Testamentorum, sign. 772, s. 178 – 181, 259. Balthasar Behem : *Codex picturatus* : *Anno 1505: Continens privilegia et plebiscita urbis Cracoviae*, reprint Wydawnictwa Krajowa Agencja, s. 1. Jodok Ludwik Decjusz : *Księga o czasach króla Zygmunta*, trans.: Kazimierz Feliks Kumaniecki. Warszawa 1960, s. 32 – 33. Jaroslav Pánek : Olmütz als Bischofs- und Landeszentrum an der Schwelle zur Neuzeit, in: *Metropolen im Wandel* : *Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, ed.: Evamaria Engel; Karen Lambrecht a Hanna Nogossek. Berlin 1995, s. 233 – 243 a Stanisław Kutrzeba a Jan Ptaśnik : Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego, s. 95 – 96.

[101] ANKr., Scabinalia Cracoviensia (ďalej Scab. Crac.) 9, s. 580 a Cons. Crac., 431, s. 611. Pozri tiež *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392 – 1506*, ed.: Kazimierz Kaczmarczyk. Kraków 1913, s. 352, č 8908. Štátny okresný archív v Bardejove, sign. 4073, 4554, 4601, 4692, 4694, 4726 a 4730. Pozri tiež Krystyna Pieradzka : Handel Krakowa z Węgrami, s. 116. Janina Bieniarzówna : Michał Meidel, in: *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 29. Wrocław 1986, s. 384 – 385 a Danuta D. Molenda : *Polski ołów*, s. 111.

[102] Štátny oblastný archív v Prešove, Dokument papierowy, sign. 2961, 2965, 2969 – 2971 a 3057; i. č. 1703, sign. 2686 (*Deposita in fidem et custodiam senatus ad aerarium civitatis Preszoviensis* 1523 – 1556), s. 13. *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507 – 1572*, s. 104, č. 2045. Nevieme, aké kontakty udržiaval Hieronym Remer s Prešovom. Rok predtým (1538) však v počte *Centum Viri*, čo zodpovedá krakovskému *Quadragintaviratu*, nachádzame až 2 ľudí s tým istým priezviskom – Gregora a Stanislava Riemerovcov. Pozri i. č. 1, sign. 2663 (Mestská rada v Prešove – voľby do mestskej rady… 1538 – 1544), s. 4.

Obr. 140. *Kupec vykladá svoj tovar na trhu.*

ani to a Ján Ull bol uväznený. Po ďalších intervenciách rôznych vplyvných inštitúcii a osôb, vrátane poľského kráľa, ho nakoniec prepustili. Musel však opustiť Levoču. Presťahoval sa preto do Krakova nastálo. V roku 1540 sa stal krakovským mešťanom. O nejaký čas sa presadil aj v krakovskej elite a v roku 1556 zasadol do kresla v mestskej rade.[103] Po jeho náhlej smrti (zomrel na mozgovú mŕtvicu v roku 1563) jeho vdova Katarína Remerová-Ullová, ktorú v Krakove pokladali za významnú špecialistku na ženské choroby, viedla ešte niekoľko rokov veľmi energicky obchodnú firmu svojho manžela. S jedinou dcérou Jána Ulla sa nakoniec oženil Ján Schwob, ktorý bol kedysi sám v Levoči v opatere Jána Ulla.[104]

V 16. storočí však tiež migrovali kupci z Krakova do Levoče. V roku 1529 sa sem presťahoval Sebastián Krupek (syn radcu Petra Krupku). Časom sa z neho stal jeden z najbohatších kupcov, radca, ba dokonca až levočský richtár. Viedol tu filiálku rodinnej firmy, ktorej obchodné záujmy siahali až na Balkán. Z Krakova tiež pochádzal Juraj Tribel († 1593). Jeho náhrobok sa nachádza v Kostole svätého Jakuba v Levoči.[105] Od polovice 16. storočia vzťahy medzi mešťanmi Krakova a Levoče pomaly oslabovali. Najlepšie to dokumentuje fakt, že v rokoch 1572 – 1611 sa žiaden z Levočanov nestal mešťanom v Krakove.

Obchodné vzťahy medzi Krakovom a Spišom však neustali ani v 17. storočí. Najväčší podiel na ňom mali kupci z Kežmarku a Levoče. Veľkosť ich obratu bola porovnateľná s tou, ktorú vykazovali Košice či Banská Bystrica.[106] Dodajme len, že najviac kapitálovo zaangažovaným kupcom v obchode s Poľskom bol v tomto období Kežmarčan Krištof Ambroževič. Najvyššie obraty z obchodu s Poľskom v Levoči mal zasa Fridrich Pabst. Najintenzívnejšie podnikal v rokoch 1607 – 1623. Do počtu najviac zaangažovaných kupcov na tovarovej výmene so severom patril aj Krištof Lang (pochádzal pôvodne z krakovskej rodiny), jeho syn Ján Lang, ale tiež Anton a Michal Kromeroci, či Bruno a Vavrinec Brajerovci.[107] V neskoršom období však dávne zväzky medzi Krakovom a Spišom oslabovali. Napriek početným a rôznorodým prekážkam však nikdy úplne neustali. Na území Spiša, veľmi zurbanizovanom a ekonomicky rozvinutom, predsa len v sledovanom období nevznikla mestská aglomerácia podobná Krakovu.

[103] ANKr., Cons. Crac., 443, s. 947. Scab. Crac. 14, s. 10, 229, 420, 549 a Scab. Crac. 15, s. 14. Pozri Krystyna Pieradzka : Handel Krakowa z Węgrami, s. 91.

[104] ANKr., Cons. Crac., 443, s. 947; sign. 447, s. 32. Scab. Crac., 14, s. 10, 229, 420 a 549. Scab. Crac. 15, s. 14. Pozri Krystyna Pieradzka : Handel Krakowa z Węgrami, s. 91. Bartosz Paprocki : Herby rycerstwa polskiego, t. 3, wydał Kazimierz Józef Turowski, Kraków 1858, , s. 898 – 899. Zdzisław Noga : Elita Krakowa i jej kontakty, s. 97 – 112.

[105] Pavel Horváth : Obchodné styky Levoče s Poľskom, s. 111. Ivan Chalupecký : Spoločenský a duchovný život Levoče v prvej polovici 16. storočia, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 5 – 6, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 1997 – 1998, s. 90 a Zdzisław Noga : Elita Krakowa i jej kontakty, s. 104.

[106] Honorata Obuchowska-Pysiowa : *Udział Krakowa w handlu*, s. 228, 268 a 270 – 271.

[107] Rudolf Fišer : Obchodní styky Levoče s Polskem, s. 70 – 71.

MARTIN HOMZA

Vzdelanie a kultúrne pomery na Spiši v 16. – 18. storočí

Vstup do problematiky

Spiš, podobne ako celá Európa i svet, v 16. až 18. storočí prešli veľmi výraznými politickými, ekonomickými, sociálnymi, ale i mentálnymi premenami. Tieto zmeny možno pomenovať rôzne. Z hľadiska rozvoja materiálnej kultúry dá sa hovoriť o prechode gotiky do renesančného a následne barokového umenia. Z hľadiska vývoja ľudského myslenia stredoveký kristocentrický pohľad nahradil humanizmus a neskôr racionalizmus a osvietenstvo. Od teológie ako „vedy vied" sa postupne odčlenila filozofia a z nej ďalšie prírodné a humanitné vedy. Geocentrický model sveta nahradil model heliocentrický. Sväté monarchie prvé republiky. Profánne umelecké prejavy začali víťaziť nad v stredoveku dominantnými sakrálnymi. Ľud sa už chystal vstúpiť do dejín.

Hlavným katalyzátorom, ktorý najmä v zaalpských krajinách postupne spúšťal všetky tieto zmeny, bola reformácia. Na Spiš prenikala zhruba od dvadsiatych rokov 16. storočia z nemeckých krajín. Následná rekatolizácia (po Tridentskom koncile, ktorý sa konal v rokoch 1545 – 1563) – hoci z dlhodobého hľadiska zastávala konzervatívnejšie postoje – sa nastupujúcim trendom, najmä pokiaľ išlo o výsledky prírodných vied, nedokázala a často ani nechcela ubrániť. Konfesionálne súperenie, nový prvok v európskych i spišských dejinách, ovplyvňoval každú úroveň spoločnosti a každú, i tú najmenšiu sídelnú aglomeráciu, vstupoval do každodenného života bežného človeka.

Na vzdelanostnú i kultúrnu úroveň Spišiakov však nepriamo vplývali aj významné politické udalosti tohto obdobia. K najdôležitejším patrilo turecké nebezpečenstvo a od počiatku 17. storočia takmer permanentný vojenský odboj (zväčša) protestantských uhorských stavov voči centralizačným snahám Habsburgovcov vo Viedni. K všetkému, čo tu už bolo povedané, treba navyše pridať aj zložité spoločensko-politické usporiadanie Spiša, o ktorom však už v tejto knihe bola reč mnohokrát. Spiš bol tiež akousi križovatkou, na ktorej sa, hoci aj s istým (často minimálnym) oneskorením, o to však intenzívnejšie prelínali v podstate všetky dobové trendy aktuálneho spôsobu myslenia i umenia. K osobitostiam ich spracovania patrí aj vedomý konzervativizmus spišských mysliteľov a umelcov. Najlepšie je pochopiteľný v teológii, filozofii, viditeľný je však vo výtvarnom umení, ale aj v móde, architektúre či hudbe. Jeho zmyslom bolo preukázať inakosť tohto geopolitického priestoru, ktorý je v dobovej terminológii známy ako *Hungaria superioris* (Horné Uhorsko). Od 16. storočia totiž, vzhľadom na aktuálne politické rozdelenie krajiny na Kráľovské Uhorsko, Budínsky pašalík a Sedmohradské kniežatstvo, Spiš vždy prechodne, to jest na istú dobu, ale zato dosť cyklicky, konvenoval k Zátisiu (*Transtisia*), ktoré kontrolovali zväčša uhorské protestantské (kalvínske) stavy (zväčša) pod dozorom Vysokej Porty. Ostro to kontrastuje najmä v porovnaní s *Hungaria inferioris* (Dolné Uhorsko), s hlavným mestom v Bratislave, ktoré bolo jednoznačne napojené na cisársku Viedeň a cez Viedeň na hlavné mestá európskeho Západu.

Počet obyvateľov Spiša v týchto zložitých politických a ekonomických podmienkach stúpal len pomaly. To isté však nemožno povedať o dynamike rozvoja štruktúrovanosti spišskej society. Každá časť spoločnosti, vysoká i nízka šľachta, dvorskí úradníci, vysokí vojenskí dôstojníci, obchodníci, duchovní všetkých konfesií, početné študentstvo, mnísi, remeselníci, baníci, robotníci v kovospracujúcom priemysle, ale i prostí roľníci či pastieri, sa reprezentovali do určitej miery svojim vlastným, v mnohom osobitým svetonázorom s originálnym umeleckým prejavom.

Komplexné popísanie problematiky vzdelávania, vedy i umenia na Spiši v 16. – 18. storočí je pri dnešnom stave poznania prakticky nemožné. Komplikuje ho niekoľko aspektov. Prvým je relatívna neprebádanosť tejto problematiky. To však tiež súvisí s naozaj úctyhodným množstvom dodnes zachovaných písomných prameňov z tohto obdobia a s ich rôznou jazykovou mutáciou. Rôznorodosť jednotlivých skúmaných umeleckých, teologických a vedeckých odborov si vyžaduje svojich vlastných školených špecialistov a tým aj tímový, interdisciplinárny prístup. Metodika výskumu, ktorá platí pri skúmaní obrazových

alebo hudobných prameňov totiž neplatí pri skúmaní dejín ideí. To bol aj dôvod prečo sa v tejto práci budeme venovať najmä evolúcii dejín novovekého myslenia na Spiši.* Súčasný bádateľ pri skúmaní tejto problematiky môže zažívať pocity takmer permanentného objavovania. Hoci výskum parciálnych tém pravdepodobne neskončí nikdy, konečný výsledok tohto bádania je zrejmý už dnes: Spiš i napriek svojej excentrickej polohe na hranici európskeho Occidentu a Orientu, patril počas celého novoveku k tým regiónom, ktoré významným spôsobom prispeli k celkovému rozvoju pokroku v rámci Uhorského kráľovstva a strednej Európy vôbec.

Školstvo a osveta

Vznikom prvých mestských škôl a knižníc v mestách akými boli Levoča a Kežmarok sa už na konci stredoveku začal presadzovať laický smer vo vzdelávaní a vede. Významným spôsobom tento trend posilňovali vysokoškolskí študenti, zväčša s bakalárskymi titulmi, ktorí sa na Spiš vracali z okolitých univerzitných centier. Kým na konci stredoveku medzi nimi dominovali najmä študenti z Krakova, Prahy a Viedne, v časoch silnejúcej reformácie pribúdalo vysokoškolských študentov, ktorí svoje štúdium absolvovali najmä na nemeckých protestantských univerzitách, akými boli spočiatku takmer výlučne Wittenberg, neskôr Tübingen, Königsberg (dnes Kaliningrad, inak Kráľovec), Halle, Jena, Göttingen a iné.

Veľavravné sú v tomto ohľade tiež štatistiky. V rokoch 1694 až 1789 bolo zapísaných na nemeckých univerzitách 134 študentov zo Spišskej stolice, čo predstavuje 3,40 % z celkového počtu študentov z Uhorska. Z Levoče tam študovalo 68 študentov, čo je 1,72 % z tohto počtu.[1] Oproti tomu významné miesto zaujímali aj poľské a baltské univerzity a akadémie. V rokoch 1526 až 1788 tu študovalo zo Spišskej stolice a Levoče spolu 308 študentov, čo je 18,1 % zo študentov z Uhorska. Z hľadiska miesta pôvodu teda Spišská stolica vysoko prevyšuje ostatné stolice. Väčšina spišských študentov prichádzala do Poľska študovať nie zo zálohovaných miest, odtiaľ pochádzalo len 92 študentov, ale takmer 2/3 boli z častí spadajúcich pod uhorskú moc.[2]

Významnou zmenou v organizácii školstva na území dnešného Slovenska bol vznik jezuitskej univerzity v Trnave (1635)[3] a neskôr podobnej jezuitskej inštitúcie v Košiciach (1657/1660).[4] Najvyššie katolícke teologické štúdiá mohla katolícka mládež z Uhorského kráľovstva získať na viedenskom Pázmaneu. V Trnave okrem teologickej a filozofickej (artistickej) fakulty tiež postupne vznikali fakulty právnická a lekárska. Košická univerzita nemala lekársku fakultu. V Banskej Štiavnici tiež v roku 1762 dekrétom založila Mária Terézia takzvanú Banskú akadémiu, prvú vysokú školu technického smeru na svete s Katedrou chémie, mineralógie a metalurgie. V roku 1765 k nej pribudla Katedra matematiky, mechaniky a hydrauliky. Od roku 1770 sa tu ako samostatná disciplína prednášalo aj baníctvo.[5] Konjunktúra ťažby medenej rudy a výroby medi v Smolníku viedla v druhej polovici päťdesiatych rokov 18. storočia k vzniku Banskej školy v Smolníku. Cieľom školy bolo praktické zvládnutie základných montánnych vied (skúšobníctvo, banské meračstvo, úpravníctvo, či hutníctvo).[6] Prvé nábehy na odborné školstvo tiež zaznamenávame aj v iných odboroch. V 18. storočí napríklad v Kežmarku vďaka Danielovi Fischerovi existovala nižšia zdravotná súkromná škola, ktorá pripravovala kádre v odboroch felčiarstvo a pôrodníctvo. Taktiež dávala základy budúcim adeptom zahraničného štúdia medicíny.[7]

---

* Vzhľadom k tomuto faktu sa redakcia rozhodla umiestniť časti o umení a hudbe ako samostatné, viac analytické časti, celého spoločného projektu *Dejiny Spiša*. „Umenie Spiša v roku 1526 – 1918“, ktoré napísali Zuzana Jánošíková, Katarína Chmelinová, Katarína Beňová a Marta Herucová, uvádzame ako samostatnú 6. časť *Historia Scepusii*, vol. 2. Hudobné dejiny Spiša sa už nemohli zmestiť do *Historia Scepusii* 2. Tvoria samostatnú časť *Historia Scepusii*, vol. 3. Ich autorkou je Janka Petőczová a vyjdú ako kapitola „Hudba a hudobná kultúra na Spiši.“ (pozn. redakcie).

[1] Attila Tar : *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694 – 1789.* Budapest, 2004, s. 36.

[2] László Szögi : *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526 – 1788*. Budapest 2003, s. 31. Za informácie v pozn. 1 a 2 ďakujem Diane Duchoňovej (pozn. autora).

[3] Kolektív : *Dejiny trnavskej univerzity 1635 – 1777, 1992 – 2010*, ed.: Jozef Šimončič a Alžbeta Hološová. Trnava 2010.

[4] Ondrej Halaga : Z dejín košickej univerzity, in: *Historický časopis* (ďalej *HČ*), roč. 4, 1956, s. 521 – 535.

[5] Peter Konečný : *250. výročie Banskej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici* : *Jej význam pre vývoj montánneho školstva v Rakúsko-Uhorsku, 1762 – 1919.* Košice 2012.

[6] Miroslav Lacko : Banícka škola v Smolníku vo svetle nových poznatkov, in: *Historické štúdie*, roč. 48, 2014, s. 177 – 202.

[7] Ján Tibenský : Daniel Fischer, in: *Biografické štúdie*, roč. 11, 1984, s. 66 – 75.

Študentov do zahraničia vysielali zväčša spišské mestá na svoje vlastné náklady. Bohatšie mestá ako Levoča či Kežmarok za týmto účelom dokonca vytvorili akési miestne fundácie (v Levoči napríklad dlhodobo fungovala Turzovská nadácia). Podobne potom postupovali aj najvýznamnejšie šľachtické rody Spiša, medzi ktoré patrili v 16. a 17. storočí najmä Turzovci (Thurzo), neskôr aj Horváth-Stančičovci (Stansith, Stanchitz de Gradec), ale tiež rod pánov z Markušoviec (Mariáši/Mariássy), či pánov z Hrhova (Hrhovský/Harhovský/Görgey). Posledné tri rody, ako o tom ešte bude reč, disponovali vlastnými nižšími školami. Štipendisti boli po svojom návrate zväčša viazaní prácou pre svojich mecénov a donorov. Z absolventov teologického štúdia na evanjelických vysokých školách sa obyčajne stávali kazatelia pri jednotlivých hlavných evanjelických kostoloch. Aj v rozmedzí druhej polovice 16. a posledných decénií 18. storočia stále platilo, že úrad farára bol voliteľný a plne spadal do kompetencie samosprávy mesta. Zaujatie takéhoto miesta znamenalo zaradenie sa medzi špičku miestnej society. Študenti, ktorí neabsolvovali celé štúdiá (bakalársky stupeň), zastávali úrady miestnych

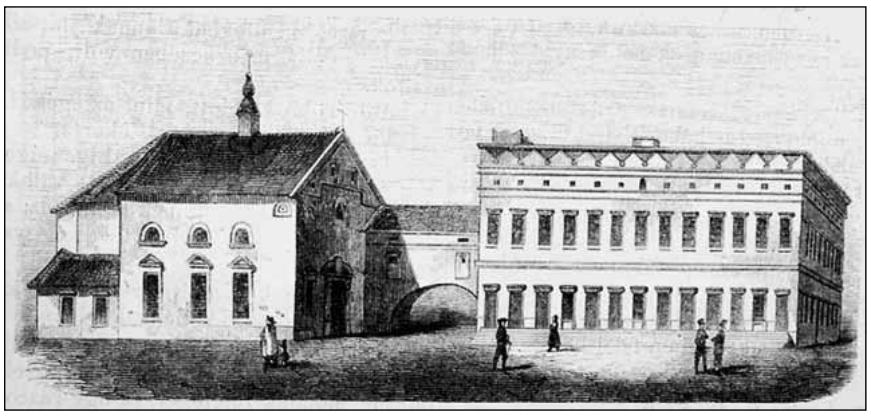

Obr. 141. *Alegória vzniku jezuitskej univerzity v Trnave a veduta Trnavy zo sklonku 17. storočia s popiskami jednotlivých pamätihodností.*

učiteľov – rektorov (*rector*), či pisárov, ale tiež notárov. Vďaka hudobnému vzdelaniu tiež tieto úrady mohli spájať s miestom regenschoriho/regenta (nem. *Chorleitung*), ktorého úlohou bolo viesť miestny spevokol. Veľmi často pôsobili aj ako organisti pri miestnych kostoloch, starali sa o výber skladieb a často ich aj sami písali. Funkcie učiteľov pri mestských (bývalých farských), ale čoraz častejšie i dedinských školách, formálne patrili k prestížnym miestam. Nie vždy tomu zodpovedalo ich finančné ohodnotenie. Viac vynášal úrad pisárov. V niektorých mestách úrady rektorov a pisárov splývali. Čím rozvinutejšie bolo mesto, tým viac pisárov sa tu nachádzalo. Svojich pisárov ale potrebovali aj úrady. Na Spiši žilo popri sebe viac národov, od pisárov sa teda vyžadovala nielen znalosť latinčiny, ale aj nemčiny a slovenčiny, počas stavovských povstaní sa úradovalo i v maďarčine. So znalosťou jazykov a písma bola tiež spojená vyššia efektivita riadenia stolice, ktoré sa čoraz častejšie začínalo prejavovať vo forme rôznych obežníkov (cirkulárov).

K najslávnejším chlapčenským „učilištiam" patrili evanjelické lýceá v Levoči a Kežmarku, jezuitské kolégium v Spišskej kapitule (následne v Levoči, od roku 1773 kráľovské gymnázium

Obr. 142. *Prešovské evanjelické kolégium malo v 17. storočí všetky predpoklady pretransformovať sa na jedinú evanjelickú univerzitu v Uhorskom kráľovstve.*

v Levoči), piaristické kolégium v Podolínci, či kamaldulské profesórium v Červenom kláštore.* V určitej dobe im však svojou povesťou a slávou sekundovali aj šľachtické súkromné školy v Hrhove a Toporci, v Markušovciach či v Strážkach. Škola pre šľachticov – šľachtický konvikt, bola v Levoči. Dievčenské školy mali Kežmarok i Levoča.[8]

Rozvoj školstva na Spiši sa v počiatkoch sledovaného obdobia niesol pod vplyvom myšlienok humanizmu a reformácie.[9] Reformácia kládla dôraz na bezprostrednú komunikáciu veriaceho s Bohom, to jest bez sprostredkovania katolíckej cirkvi, čo si vyžadovalo najmä samostatné čítanie *Písma Svätého* a každodenné čítanie *Katechizmu* Martina Lutera (Luther).[10] Takéto školy sa sformovali nielen v hlavných centrách Spiša, to jest v Levoči a Kežmarku, ale od druhej polovice 16. storočia sa s nimi možno stretnúť aj v Spišskej Novej Vsi, Ľubici, Spišskej Belej, Spišskej Sobote,[11] Spišských Vlachoch, Spišskom Podhradí či v Hniezdnom. Vlastné mestské školy však malo aj banícke mesto Gelnica, rovnako v údolí rieky Hnilec vtedy banské mestečko Švedlár, či v údolí rieky Hornád neďaleké banícke Krompachy. Školami však na Spiši disponovali aj jednotlivé dediny. Takzvanú artikulárnu školu mali Batizovce. Nie artikulárne evanjelické školy boli v Gánovciach, Huncovciach, Jaklovciach, Letanovciach, Matejovciach, Vrbove, Strážach pod Tatrami, v neďalekej Štrbe a inde. Ak k týmto školám po Tridentskom koncile zaradíme aj všetky školy katolícke, potom Spiš z hľadiska kvality i kvantity školstva v 16. – 18. storočí bude potrebné zaradiť na jedno z popredných centier vzdelanosti nielen v rámci Uhorského kráľovstva, ale i celej strednej Európy.

Organizácia školstva

Nižšie dedinské a stredné mestské školy na Spiši, bez ohľadu na to, či boli evanjelické alebo katolícke, boli organizované približne na tých istých princípoch. V podstate je veľmi ťažké stanoviť, komu konkrétne pripísať prvenstvo v definovaní

* Pozri (tu s. 608 – 782) kapitolu o cirkevných dejinách (pozn. editora).

[8] Anton Špiesz : *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice 1983, s. 243.

[9] Slovenská historiografia má v tomto období v súvislosti s rozvojom školstva relatívne encyklopedické vedomosti vďaka dielu Jána Rezika († 1711) a jeho pokračovateľov. Ján Rezik a Samuel Matthaeides : *Gymnaziológia : Dejiny gymnázií na Slovensku*, trans.: Vladislav Ružička. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, *1971,* 614 s. Odpis a redakcia Michala Rotaridesa v knižnici SAV (sign. 62092). Citujeme podľa internetu: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1156/Rezik_Gymnaziologia-3-diel-Skoly-malomestske/1, dňa 13. júna 2014.

[10] Toto dielo má v slovenských dejinách veľmi dôležitú úlohu. Bola to totiž vôbec prvá tlač, ktorá vyšla po slovensky v roku 1581 pod názvom *Katechysmus/To gest: Kratičke obsazenji a wyklad přednich Czlanků Wyrij a Náboženstwij Křestianského/ čemuž se Lidé Křeštianšštij/a zwlašště Díjtky w Sskolách/počátečné wyučugij. Wytišťeno w Bardijowe Skrz Dauida Guttgesella*. V roku 1612, pravdepodobne v Levoči v tlačiarni u Brewera, vyšiel tento katechizmus znovu pod názvom *Katechizmus menší od troch superintendentov*. O jeho redakciu sa postarali traja aktuálni superintendenti evanjelickej cirkvi Eliáš Láni, Izák Abrahamides a Samuel Melik. V roku 1632 taktiež u Brewera v Levoči vyšlo toto dielo znovu pod titulom *Katechysmus D. M. Luthera z Nemeckého yaziku na Slowěnsky přeložený. Od Trech Superattendentůw Roku 1612 Njny Znowu… obnoweny: Ku kterému Prídane gsu try knižečki: Rosarium Animae. 2. O spůsobu Modlenj. 3. Pjsně Duchownj. Od kneze Daniela Pribischa ffarare Harhowskeho a na ten čas Seniora bratrstva při nižnem Hornadu.* Pozoruhodné pritom je, že Daniel Pribiš bol v danom čase v Spišskom Hrhove, kde tiež pôsobila slovenská šľachtická škola.

[11] Ján Rezik vo svojej slávnej *Gymnaziológii*, to jest spise o školstve (najmä evanjelickom) v Uhorskom kráľovstve v 16. – 18. storočí v súvislosti so školou v Spišskej Sobote píše: „Ako sa na obilnom a dobytčom trhu susedné obce obchodovaním chutných nápojov navzájom pretekajú, tak sa aj Spišská Sobota stala zo stránky školského prospechu ostatným mestám vzorom."

ich obsahu. Najjednoduchšie je preto konštatovať, že vznikli ako efekt svojej doby, celoeurópskeho humanizmu, ktorý či už v podobe katolíckej ústami Erazma Roterdamského († 1536), alebo protestantskej ústami Filipa Melanchtona († 1560), postavil do samého epicentra novej doby človeka ako takého a tomu podriadil aj spôsob jeho výchovy. Predĺženou rukou Melanchtona a učiteľom Uhorska (*Praeceptor Hungariae*) sa stal bardejovský rodák Leonard Stöckel († 1560), žiak Leonarda Coxa, Martina Lutera i Filipa Melanchtona.

Za bezprostredný chod miestnych škôl boli zodpovední miestni zemepáni. Bolo tomu tak aj vtedy, ak išlo o školu v dedine, ktorej chotár patril do ich väčšej domény, ako to bolo napríklad v Batizovciach, ktorá patrila rodu pánov z Markušoviec – Mariášiovcov. Zemepáni boli tiež zodpovední za chod ich vlastných šľachtických škôl. Páni z Markušoviec tak prevádzkovali školu pre mladých šľachtických synov v Markušovciach; rod pánov z Hrhova – Hrhovských zasa školy v Spišskom Hrhove a Toporci a rod Horváth-Stančičovcov de Gradec v Strážkach. Prevádzkovateľmi mestských škôl boli mestá samotné, v praxi však v evanjelických komunitách za chod školy zodpovedala miestna cirkev a jej farár (kazateľ). Ak medzi rektorom a farárom panovala zhoda a porozumenie, išlo o dobré riešenie. V opačnom prípade prichádzalo k častým nedorozumeniam, ktoré, ako píše Ján Rezik vo svojej *Gymnaziologii*, sa odzrkadľovali najmä na finančnom ohodnotení učiteľa. Z toho dôvodu miestna evanjelická cirkev menovala dozorcu zodpovedného za chod školy. Ani to však nemuselo byť ideálne riešenie, keďže, ako opäť píše zmienený autor, stávalo sa, že zvolený dozorca nepresahoval svojím vzdelaním kantora a veľmi nedbal na potreby školy. O niečo lepšie na tom boli katolícke školy, kde existovala prísna, často až vojenská subordinácia medzi jednotlivými článkami zodpovednými za výchovno-vzdelávací proces. Táto presne definovala miesto učiteľa v katolíckej hierarchii. Jednoznačne bola tiež definovaná zodpovednosť za každodenný chod vyšších katolíckych škôl. Platí to pre kolegiátnu školu pri Spišskom prepoštstve zodpovednú za výchovu katolíckych kňazov, rovnako ako pre jezuitské kolégium v Spišskej Kapitule (neskôr v Levoči), ktoré prevádzkovali sami jezuiti, či piaristické kolégium v Podolínci vedené piaristami. Nie inak tomu bolo aj s kamaldulmi, ktorí v roku 1742 založili takzvané Profesórium, pri kamaldulskom Červenom kláštore. Aj jeho vedenie bolo zodpovedné za výchovu a všestrannú formáciu budúcich kamaldulských pátrov.

Evanjelické a katolícke školy existovali na Spiši mnoho storočí paralelne vedľa seba. Vzájomne medzi sebou súperili v kvalite vyučovania, keďže v konečnom dôsledku bolo práve školstvo pokladané za základ formovania budúceho náboženského presvedčenia svojich absolventov.

Od konca 17. storočia rástla medzi šľachtou prestíž najmä jezuitských škôl. Spišské jezuitské kolégium nebolo výnimkou. Zároveň si však svoju vysokú úroveň zachovávalo i Kežmarské lýceum, ktoré dokonca istú dobu súperilo s blízkym Prešovom o to, ktorá škola si v rámci Uhorského kráľovstva vybojuje povesť kvalitnejšej a ako prvá sa transformuje na evanjelickú školu vysokoškolského charakteru. Z tejto súťaže vyšiel nakoniec víťazne Prešov. Vďaka tvrdším a razantnejším postupom rekatolizátorov krajiny si však svoju exkluzivitu nezachoval až tak dlho. Kežmarské lýceum si udržalo počas 16. – 18. storočia vysoký štandard svojho vyučovania, čo dokazuje nielen osobnostný profil jednotlivých pedagógov, ale aj celokrajinský charakter tejto školy, keďže, ako je známe, študovali tu evanjelici (ale nielen) z celého Uhorského kráľovstva.

Keďže evanjelikmi boli takmer výlučne Nemci a Slováci (Maďari sa skôr klonili ku kalvinizmu), medzi študentmi školy prevažovali práve tieto národy. Pre miestne evanjelické lýceum, nie nepodobne ako napríklad pre jezuitské kolégium, však platila istá otvorenosť v prijímaní žiakov. V praxi to znamenalo i to, že na katolíckej škole študovala protestantská mládež a na evanjelickej katolíci, či dokonca pravoslávni alebo gréckokatolíci.

Podobne ako v prípade mestských škôl na Spiši, aj v prípade najslávnejších stredných škôl v Kežmarku a Levoči, kvalita vyučovania závisela od kvality pedagogického zboru a podmienok na vyučovanie. To sa odvíjalo od hmotného zabezpečenia vyučujúcich, existujúcej knižnice, dostupnosti didaktických pomôcok. Aj v tomto ohľade vynikalo najmä Kežmarské lýceum s knižnicou i dnes preslávenou viac ako 150 tisícmi zväzkov, ktoré začínajú stredovekými rukopismi a systematicky od 16. storočia svojimi prírastkami reflektujú nielen rozvoj teológie či filozofie, ale aj prírodných vied, geografie, histórie a iných vied. Fyzikálne kabinety malo Kežmarské i Levočské evanjelické lýceum už v 18. storočí.

Výpočet významných osobností, ktoré pôsobili v 16. – 18. storočí na spišských školách je dosť veľký. Spomeňme len niektoré z nich. Na Kežmarskom lýceu od jeho vzniku v druhej polovici 16. storočia pôsobili aj také osobnosti ako Leonard Stöckel osobne, Juraj Bohuš, Juraj Buchholtz st. a ml., Jozef Bencúr, a iní. V Levoči zasa rektor

Tyllabykář Český
A
Začátek Wčenj Božjho
wyběugicý sprostné rozumnosti.
MILé Dítě, CWICj se.
A B C Cz D E F G H
I K L M N O P Q R
S T U W X Y Z Ż.
Aa Bb Cc Czc Ddd Ee Ff Gg
Hh Ii Kk Llł Mm Nnń Oo Pp
Qq Rrř Sſs ſſš Ttť Vvu
Ww Xx Yy Zzž.
a b c c d d e f g h i j k l l m n
ń o p q r ſ s ſſ š t t́ v u w
x y z ž.
a e i o u y.
Obr. 143. *Základom vzdelania bolo naučiť sa čítať. K tomuto účelu slúžil šlabikár. Na snímke slovenský (český) šlabikár z roku 1753.*

Obr. 144. *Predstava (túžba) študenta evanjelického lýcea v Kežmarku z druhej polovice 18. storočia o tom, ako si osvojiť vedomosti.*

Ján Henckel, dvorný kazateľ ovdovelej kráľovnej Márie, sestry cisára Karola V. a Ferdinanda I., Daniel Sinapius Horčička či Ján Bubenko, zakladateľ slovenskej knižnej ilustrácie; na jezuitskom gymnáziu v Levoči zasa pôsobil pred polovicou 18. storočia aj slávny astronóm Maximilián Hell a iní.

Spôsob vyučovania

Humanistické školstvo – či už katolícke alebo protestantské – v celej Európe vychádzalo približne z tých istých zásad. Všeobecne sa však dá povedať, že významne preceňovalo význam školy pri formovaní charakteru, či celkového osobnostného profilu žiaka. Pedagógovia verili, že chlapec (dievčatá z lepších rodín zväčša vzdelávali súkromní učitelia alebo navštevovali prestížne dievčenské kláštorné školy, akou bola napríklad dievčenská stredná škola pri kláštore uršulínok v Bratislave, hlavnom meste kráľovstva), adept vzdelávacieho procesu, vstupuje do školy ako „nepopísaná tabuľa" – *tabula rasa*.

Rovnako v katolíckych, ako aj evanjelických školách na území dnešného Slovenska a tým aj na Spiši, sa po zvládnutí *trivia* (čítanie, písanie a počítanie) dbalo najmä na náboženskú výchovu, ku ktorej sa žiaci viedli v duchu pedagogického realizmu často v miestnom (vernakulárnom) jazyku. Na Spiši teda vzhľadom na národné zloženie Spišiakov po slovensky (v rôznych formách pre Slovákov prispôsobenom českom jazyku), alebo nemecky. V ďalších triedach k týmto jazykom pribudla latinčina.[12] Pri vyučovaní tohto jazyka, ale nielen jeho, sa v súlade s aktuálnymi európskymi trendmi začali využívať najmodernejšie pedagogické a didaktické metódy, ako to dosvedčuje napríklad levočský školský poriadok *Ordo studiorum* z roku 1589.[13] Zohľadňujúc progresívne didaktické trendy dobového školstva (najmä zásadu *schola ludus*, to jest škola hrou), ktoré našli svoju optimalizáciu v diele českobratského (kalvínskeho) exulanta Jána Amosa Komenského *Orbis pictus* (*Svet v obrazoch*) sa učenie tohto jazyka stávalo čoraz efektívnejším. Za zmienku pritom stojí, že po prvý raz v Uhorskom kráľovstve, ale aj v strednej Európe vôbec, bolo toto dielo vydané v levočskej Brewerovskej tlačiarni v roku 1685.

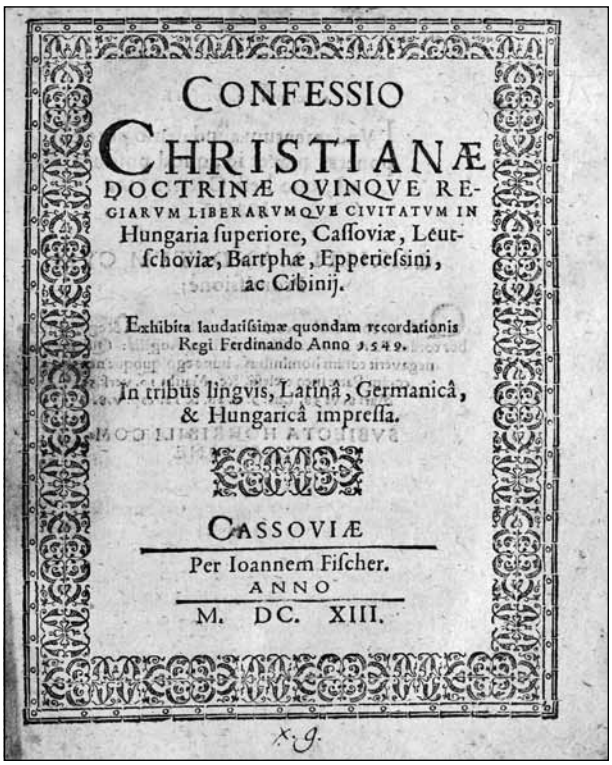
[12] Príručku latinčiny pre začiatočníkov zostavil Filip Melanchton (*Compendium Grammaticae maius latinae pro Incipientibus et Donatistis*). Aj na slovenských latinských školách sa Melanchtonove *Compendium* hojne používalo, najmä po didakticky vhodnejšom spracovaní levočského rektora Eliáša Ursina zo začiatku 17. storočia. Pozri Ján Rezik : *Gymnaziologia* (citované podľa internetu http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1164/Rezik_Gymnaziologia-Uvod/18#ixzz43no4x4rr).

[13] Porovnaj *tamže*, § 19.

Okrem latinčiny a nemčiny jednotlivé základné heslá a k nim pripojené obrazové rytiny k biológii (živej a neživej prírode), k teológii a k človeku podávala aj v jazyku českom (slovenskom) i maďarskom. Prvé ilustrácie do tohto diela vyryl gemerský rodák a profesor evanjelického lýcea v Levoči, už zmienený Ján Bubenko.[14]

Teologické spory a zápas o veriacich na Spiši v 16. – 18. storočí

Vysoká koncentrácia rôznych stupňov škôl na Spiši znamenala nielen početný pedagogický zbor, ale aj vysoký počet vzdelancov. Nie nadarmo už Juraj Buchholtz chcel aby sa: „*Spišu dostalo čestného priezviska matky a ochrankyne vied*." Vzhľadom na charakter dobového vzdelania na prvom mieste stála pochopiteľne teológia. Táto „veda vied", ako ju možno dobovo chápať vďaka reformácii začala prudko napredovať. Nosným motívom jej rozvoja na Spiši ale i v celej Európe a vzdialenom svete, bol spor katolíckych a reformačných teológov. Dá sa povedať, že okrem toho paralelne prebiehal aj zápas o definitívnu podobu reformovanej cirkvi na Spiši. Veľký míľnik na tejto ceste urobil bardejovský rodák, žiak Martina Lutera a Filipa Melanchtona na univerzite vo Wittenbergu, Leonard Stöckel († 1560). Najmä jeho pričinením bolo na základe základného dokumentu evanjelickej viery *Augsburského vyznania* (*Confessio Augustana*) z roku 1530, v roku 1549 vypracované *Vyznanie viery piatich hornouhorských kráľovských* miest Bardejova, Košíc, Levoče, Prešova a Sabinova, známe tiež pod menom *Confessio Pentapolitana* (v plnom znení *Confessio Christianae doctrinae quinque regiarum liberarumque civitatum in Hungaria superiore, Cassoviae, Leutschoviae, Bartahae, Epperiessini, ac Cibinii*[15]). Príznačné pre tento dokument je, že sa

CONFESSIO
CHRISTIANÆ
DOCTRINÆ QVINQVE RE-
GIARVM LIBERARVMQVE CIVITATVM IN
Hungaria ſuperiore, Caſſoviæ, Leut-
ſchoviæ, Bartphæ, Epperieſsini,
ac Cibinij.
Exhibita laudatiſsimæ quondam recordationis
Regi Ferdinando Anno 1549.
In tribus lingvis, Latinâ, Germanicâ,
& Hungaricâ impreſſa.
CASSOVIÆ
Per Ioannem Fiſcher.
ANNO
M. DC. XIII.

Obr. 145. *Titulná strana Stöckelovho Confessio Pentapolitana – Vyznania piatich slobodných kráľovských hornouhorských miest (latinské, maďarské a nemecké vydanie z roku 1613 Košice).*

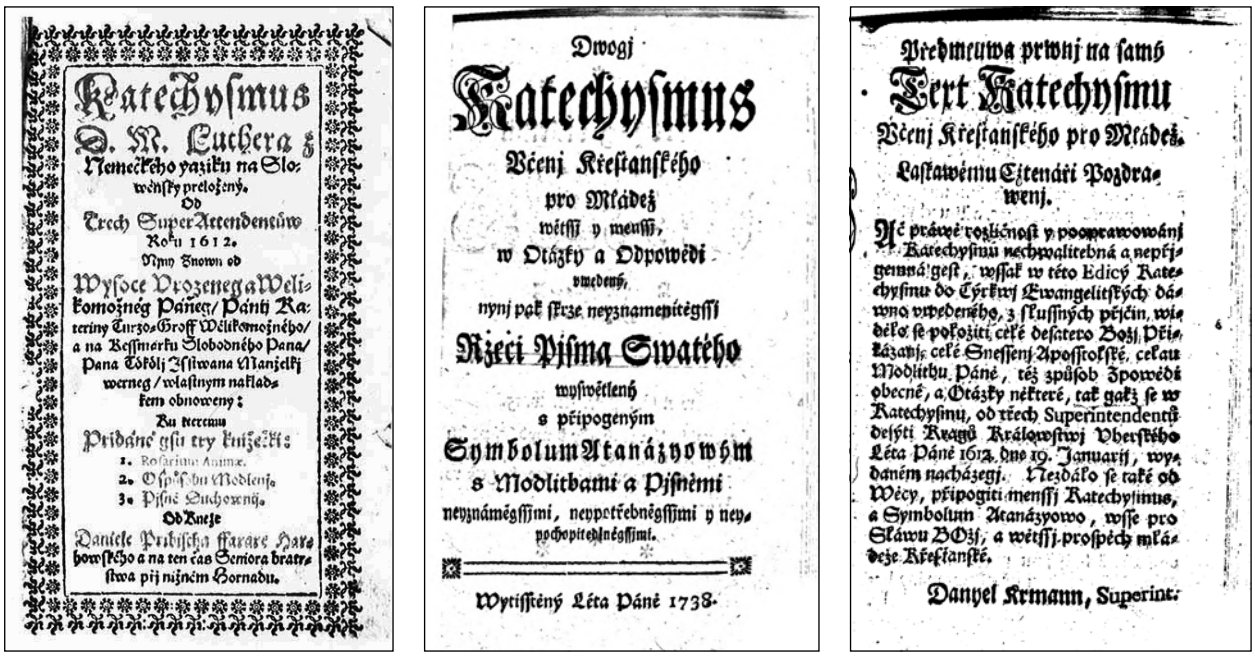
jeho tvorca a tým aj jeho vyznávači striktne vymedzujú voči iným, viac radikálnejším formám reformácie, najmä však anabaptisom (novokrstencom) a sakramentárom (nazývaní podľa rozdielneho chápania sviatostí).[16]

Už v roku 1569 v reakcii na výsledky Tridentského koncilu presadzované na Spiši ostrihomským arcibiskupom Mikulášom Oláhom († 1568) Bratstvo 24 farárov spišských kráľovských miest prijalo voči katolíckej cirkvi o niečo zmierlivejšie *Spišské vyznanie viery*, známe tiež pod menom *Confessio Scepusiana* (*Confessio fidei christianae paro-*

[14] Ján Bubenko sa pod svoje drevorytiny podpísal Jonah Sculpsit Bubenkius. *Orbis pictus* obsahuje dokopy 152 obrázkov. Ján Bubenko sa ich ilustrovaním stal zakladateľom slovenskej ilustrácie. K ďalším pozoruhodnostiam knihy, okrem iného, patrí aj to, že na niektorých rytinách možno rozpoznať inšpiráciu autora v meste Levoča, levočskú módu poslednej tretiny 17. storočia. Dielo vyšlo u Brewera ešte dva razy a poslúžilo ako podklad pre neskoršie norimberské vydanie.

[15] Jeho oprávnenosť potvrdil uhorský snem i panovník Ferdinand I. *Confessio* vyšlo po schválení panovníkom v roku 1550 a neskôr v niekoľkých ďalších edíciách. Bolo vydané v latinskom, nemeckom a maďarskom jazyku. Slovenský (v biblickej češtine) preklad sa pripisuje Slezanovi Štefanovi Trebnickému, ktorý bol na Spiši kazateľom. Jeho autograf však zostal v rukopise. Pavol Jozef Šafárik nesprávne uvádza, že vyšiel v košickom vydaní tohto diela z roku 1614. Pozri Pavol Jozef Šafárik : *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* : *Severozápadní Slovania*, vol. 2 : *Dejiny jazyka a literatúry Slovákov*, § 46 (Citované podľa internetu http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1203/Safarik_Dejiny-slovanskeho-jazyka-a-literatury-vsetkych-nareci-Severozapadni-Slovania/2#ixzz4DXI0Zyi5, dňa 10. januára 2014).

[16] Ján Kvačala : *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*. Liptovský svätý Mikuláš 1935, s. 69 – 70. Pozri tiež Thomas A. Brady : Emergence and Consolidation of Protestantism in the Holy Roman Empire to 1600, in: *The Cambridge History of Christianity*, vol. 6 : *Reform and Expansion*, ed.: Ronnie Po-Chia Hsia. Cambridge 2008, s. 20 – 36.

Obr. 146. *Katechizmus Martina Lutera sa stal jedným z fundamentov evanjelickej ortodoxie na území dnešného Slovenska. Vľavo jeho levočská edícia z roku 1612 od Eliáša Lániho, vstrede a vpravo vydanie Daniela Krmana z roku 1738.*

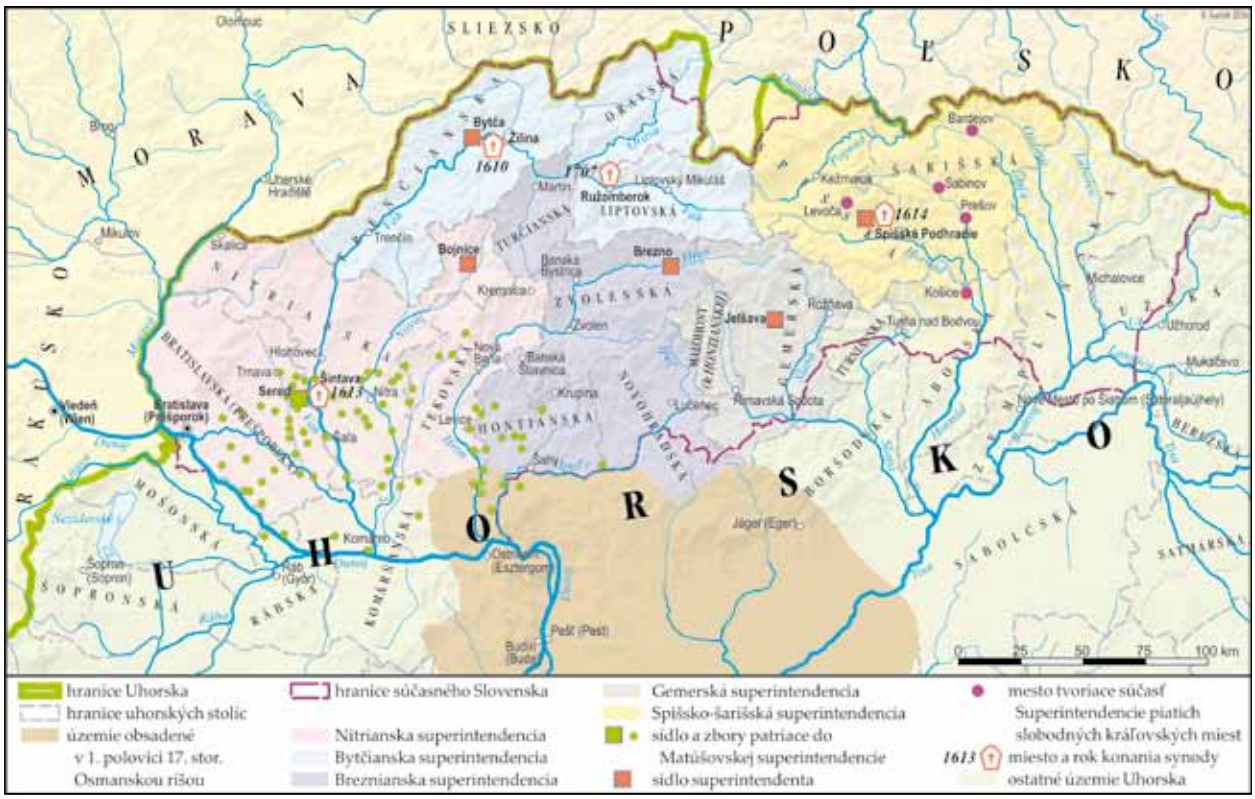
chum XXIV regalium ecclesarium in Scepusio). Sformuloval ho Vavrinec Serpilius/Quendel († 1572), rodák zo Spišskej Belej a farár v Ľubici, ďalší žiak Lutera i Melanchtona.

V rámci hľadania osobitej formy evanjelickej cirkvi prebiehali intenzívne diskusie o jej obsahu a forme. Dialo sa tak prakticky v celej Európe, najmä však v nemeckých krajinách a na univerzite vo Wittenbergu, tým však logicky aj na Slovensku a preto aj na Spiši, ktorý mal intenzívne kontakty s touto univerzitou. Veľmi významne do nej zasiahlo aj to, že blízke Sedmohradsko, respektíve jeho šľachta, sa na konci päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov 16. storočia nepriklonilo k saskej, ale švajčiarskej podobe reformácie – kalvinizmu.

Na druhej strane aj v samotnom luteranizme prebiehali dosť ostré výmeny názorov. Hoci autorom *Augsburského vyznania viery* bol Filip Melanchton, sám sa od neho napokon začal odkláňať s odôvodnením, že v čase keď ho formuloval bol príliš silno pod vplyvom Martina Lutera. Najslávnejší zo žiakov Lutera sa od svojho učiteľa a tým aj jeho ortodoxných nasledovateľov začal líšiť najmä v otázke reálnej prítomnosti Krista vo Večeri Pánovej (prijímaní). Tento smer sa podľa jeho autora začal nazývať filipizmom a jeho nositelia filipistami. Takýmto chápaním sa ale dosť priblížil práve ku kalvínskemu ponímaniu hlavného aktu kresťanskej liturgie. To bol aj hlavný dôvod, pre ktorý filipistov dedičia Martina Lutera začali nazývať kryptokalvinistami, s čím však oni, pochopiteľne nesúhlasili. Ku kalvinizmu však filipisti konvenovali aj odsudzovaním obrazov. Vďaka úzkemu personálnemu prepojeniu medzi Wittenbergom a Horným Uhorskom je celkom logické, že tieto Melanchtonove teologické inovácie už koncom 16. storočia prenikli aj na Spiš.

Typickým znakom spišského prostredia bol – a do dnešných dní zostal – istý konzervativizmus a tradicionalizmus v duchovných oblastiach ľudského života. Filipizmus zo Saska do Horného Uhorska prenikal postupne. Svoje miesto našiel najprv v Prešove. Od osemdesiatych rokov 16. storočia do začiatku 17. storočia sa však práve na Spiši rozhorela učená dišputa medzi filipistami a ortodoxnými evanjelikmi, vyznávačmi čistej luteránskej náboženskej doktríny, a to s neobvyklou intenzitou. Vďaka tomu, že niektoré vzájomné polemiky vyšli aj tlačou, je dodnes tento spor pokladaný za jeden z vrcholov teologických protestantských dišpút 16. a 17. storočia vôbec.[17] Za

[17] David P. Daniel : The Acceptance of the Formula of Concord in Slovakia, in: *Archiv für Reformationsgeschichte – Archive for Reformation History*, roč. 70, 1974, s. 260 – 277.

Mapa 4. *Evanjelické superintendencie na území Kráľovského Uhorska v 17. – 18. storočí a miesta významných evanjelických synod v tomto období.*

hlavného obrancu ortodoxného poňatia luteranizmu sa deklaroval veľký mecén vzdelanosti na Spiši, gróf Juraj Horvát-Stančič de Gradec. Podporovateľom filipistov sa stal zasa nový dedičný pán mesta Kežmarku, Sebastián Tököli (Thököly), sám presvedčením azda viac kalvín ako evanjelik. Spory spočiatku prebiehali umiernenými metódami, najmä dialógmi na dvore grófa Juraja Horváta-Stančiča. Zástancami tradičného luteranizmu na jeho dvore boli viacerí doboví teológovia. Najvýznamnejším sa však postupne stal Slovák Eliáš Láni (Lányi/pseudonym Petrus Petchius),[18] vtedy rektor šľachtickej školy v Strážkach, po Žilinskej synode z roku 1610 jeden zo superintendentov novozriadenej evanjelickej cirkvi, inak skvelý literát.

Novú intenzitu do sporu vniesol najmä rodák z Kežmarku Sebastián Ambrózius-Lám. V roku 1583 sa stal kazateľom v Kežmarku. O rok na to nechal odstrániť pozlátené plastiky z oltára v hlavnom kežmarskom kostole Svätého Kríža a zatvoril jeho krídla, keď predtým nechal podľa filipistických zásad zničiť interiér Kostola svätého Mikuláša v Prešove (dnes konkatedrála). Na Spiši však nebol až tak úspešný. To však tiež neznamená, že nezostal bez skrytých zástancov. Najvýznamnejším z nich bol nepochybne Tomáš Tolnai-Fabricius, dvorný kazateľ Sebastiána Tökölihо, ktorý sa nakoniec ukázal ako najurputnejší zástanca zákazu obrazov v kostoloch.[19] Podozreniam z kryptokalvinizmu musel v roku 1593 čeliť aj levočský rektor Ján Milius (Mylius).

[18] K priebehu tejto etapy a ďalších Ján Kvačala : *Dejiny reformácie na Slovensku*, s. 120 – 135.

[19] Marcell Sebök : Sebastian Thököly and his Sensibility towards Religious Questions, in: *The Man of Many Devices, who Wandered full Many Ways…* : *Festschrift in Honor of János M. Bak*, ed.: Balász Nagy a Marcell Sebők. Budapest 1999, s. 583 – 595. Okrajovo aj Martin Golema : Autorita písma a autorita obrazu – obrazoborectvo na Slovensku v 16. storočí, v národnom obrodení a súčasná hrôza z televíznych obrazov, in: *Studia Slovaca* : *Zborník vedeckých prác členov Katedry slovenského jazyka a literatúry*, ed.": Jozef Tatár. Banská Bystrica 2004, s. 9 – 29 (tu s. 12 – 17). Tiež Ján Kvačala : *Dejiny reformácie na Slovensku*, s. 109 – 110.

Odišiel do Kežmarku a potom do vtedy nemeckého Elblągu.[20] Kryptokalvinizmus bol tiež témou Sabinovskej synody v roku 1599, kde bol oficiálne odsúdený.[21] Z uvedeného vyplýva, že Spiš sa stal v 16. a 17. storočí akousi baštou ortodoxného ponímania luteranizmu. Spolu so Šarišskou stolicou sa stal aj ohniskom, z ktorého vyžiarila tendencia k oficiálnemu konštituovaniu sa Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na území dnešného Slovenska.

Formálne víťazstvo slovenských a nemeckých luteránov nad kryptoalvinizmom potvrdila Žilinská a následne Spišskopodhradská synoda v rokoch 1610 a 1614, ktoré nielen určili organizačnú štruktúru evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku, ale aj presne definovali jej obsah. Na pravovernosť luteranizmu na Spiši mal dozerať nový spišsko-šarišský superintendent Štefan Xylander,[22] dvorný kazateľ Krištofa Turzu v Spišskom Podhradí. Eliáš Láni, dvorný kazateľ palatína Juraja Turzu, sa stal superinendentom pre susedný Bytčiansky dištrikt. Ani po týchto dátumoch však sympatie s filipizmom u evanjelikov zo Spiša celkom neustali, ako o tom svedčí Ján Kvačala. Píše o tom, ako bol z neho obvinený ešte v roku 1623 a potom znovu 1633 ľubický farár Ján Serpilius († 1645).[23]

Víťazstvo stúpencov tradičného luteranizmu okrem iného znamenalo aj to, že sa na Spiši nikdy v plnej miere neuplatnili zásady protestantského obrazoborectva. Práve na Spiši, ale tiež v susednom Šariši, či v Hornom Uhorsku vôbec, sa tak z veľkej časti zachovala jedinečná stredoveká výzdoba mnohých stredovekých interiérov pôvodných katolíckych kostolov, čím sa Spiš stal akýmsi živým múzeom európskych dejín umenia.

Viac alebo menej otvorený spor slovenských a nemeckých evanjelikov s prevažne maďarskými kalvínmi prebiehal aj na iných ako teologických úrovniach. Najočividnejšia z nich bola pochopiteľne politická. Spor, ako sa to už v dejinách stáva, sa však občas menil v otvorené dvorenie, ktoré niekedy prešlo v sobáš z rozumu. Ako to už býva u malých ale vplyvných komunít, ktoré sa mohli stať jazýčkom na pomyselných váhach dejín, kľúčovou sa stala otázka: „Kto dá viac?" V praxi to znamenalo oscilovanie evanjelikov z územia Spiša a dnešného Slovenska (či už to boli v prevažnej miere Slováci alebo aj Nemci) medzi lojalitou Habsburgovcom, alebo dobrodružným spojenectvom s večne nespokojnou maďarskou kalvínskou šľachtou zo Sedmohradska, obyčajne podporovanou Turkami. Klasickým príkladom takéhoto *salto mortale* sa stal Imrich Turzo. Kým jeho otec Juraj Turzo, uhorský palatín a zakladateľ evanjelickej cirkvi na Slovensku, zostal do posledných dní verným synom Habsburgovcov, syn Imrich uprednostnil protikatolícke spojenectvo s odbojnými kalvínmi. Formálne malo byť potvrdené uzatvorením manželstva medzi ním a Kristínou Ňáriovou (Nyáry), dcérou jágerského a veľkovaradínskeho kapitána Pavla Ňáryho v roku 1618. Tento manželský zväzok je okrem iného veľavravný aj preto, že pri jeho uzatváraní sa uplatnil evanjelický obrad, ktorý však vykonal košický kalvínsky pastor Peter Alvinci (Alvinczy). Sobáš medzi Imrichom Turzom a Kristínou Ňáriovou opísali vo svojich básňach až traja básnici Ján Rimaj (Rimay) z Dolnej Strehovej, levočský lekár a humanista Samuel Spillenberger a Ján Bocatius z dolnolužického mesta Wětošow (dnes Vetschau, Nemecko). Tlačou vyšla práca posledného menovaného autora. Za zmienku stojí preto, lebo v nej vystupujú 4 alegorické postavy furmanov s menami slovenských riek Váh, Orava, Bodrog a Tisa.[24] Pekne, hoci v inotajoch, tu slávny básnik slovenského i európskeho humanizmu Bocatius vyjadril politický program svojho objednávateľa, ktorý sa už skoro, počas vojenského vystúpenia sedmohradského kniežaťa Gabriela Betlena (Bethlen) proti cisárovi a kráľovi Ferdinadovi II. z rodu Habsburgovcov, stal očividnou politickou realitou.* Za zmienku stojí azda už len to, že Imrich, kedysi dokonca na istý čas rek-

[20] Pozri Ján Rezik : *Gymnaziologia* (citované podľa internetu http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1155/Rezik_Gymnaziologia-2-diel-Skoly-kralovskych-a-banskych-miest/16#id2597534, dňa 13. marca 2014).

[21] Ján Kvačala : *Dejiny reformácie na Slovensku*, s. 128 – 131.

[22] Ivan Chalupecký : Významné evanjelické osobnosti Levoče Peter Zabler, Štefan Xylander, Christian Pfanschiedt a Ján Ľudovít Topertzer, in: *Pohľady do minulosti* : *Zborník prednášok z histórie*, vol. 2, ed.: Mária Novotná. Levoča 2002, s. 101 – 115.

[23] Ján Kvačala : *Dejiny reformácie na Slovensku*, s. 200.

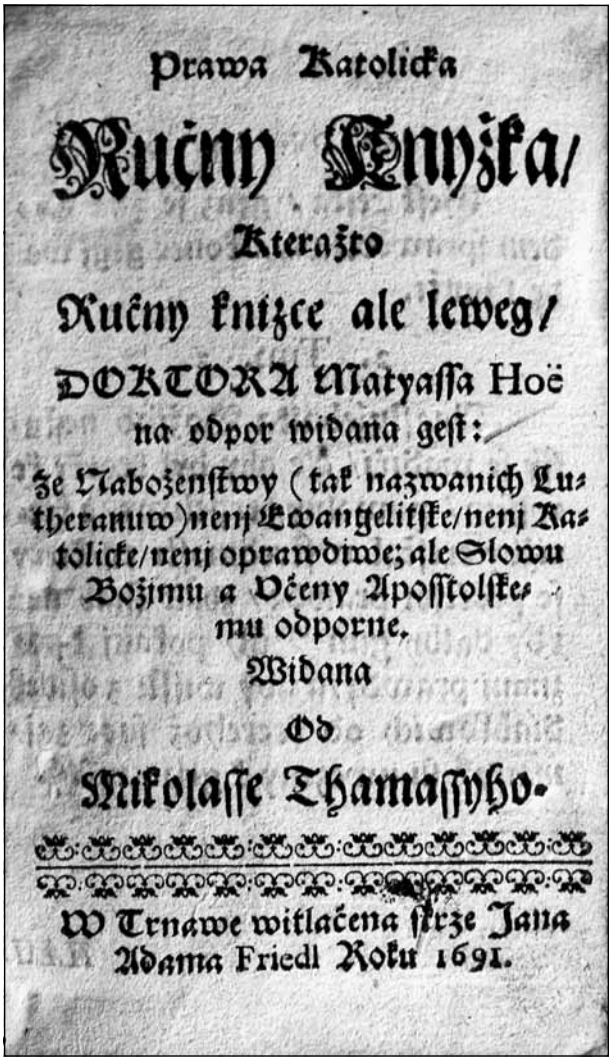
[24] Jana Balegová : *In ilicis umbra… Ján Bocatius ako bukolik*. Košice 2016, s. 97.

* Rozbor a priebeh Betlenovho povstania na Spiši pozri tu s. 130 a nasl. (pozn. redakcie).

tor Wittengberskej univerzity, podobne ako iní vplyvní protivníci Habsburgovcov, skončil svoj život v októbri roku 1621 ako hlavný vyjednávač sedmohradského kniežaťa Gabriela Betlena za pomerne nejasných okolností. Stalo sa tak tesne pred uzavretím Mikulovského mieru.

Luteránska ortodoxia sa postupne stávala akýmsi pilierom, na ktorom stála evanjelická cirkev augsburského vyznania pôsobiaca na území dnešného Slovenska. Osvedčila sa najmä v čase jej najväčšieho útlaku, ktorý sa začal približne od sedemdesiatych rokoch 17. storočia, keď zomkla rady evanjelikov na Slovensku. Podobnú funkciu plnila aj časoch, keď jej najdôležitejší predstavitelia v mene náboženskej slobody kolaborovali so vzbúrenými uhorskými stavmi v posledných dvoch veľkých protihabsburských povstaniach Imricha Tököliho (1678 – 1686) a Františka II. Rákociho/Rákoczy (1703 – 1711).[25] Počas druhej polovice 17. storočia, ale aj v storočí nasledujúcom tak znovu a znovu vyvstávala otázka zjednotenia oboch hlavných protestantských konfesií – evanjelikov a kalvínov.[26]

Najvýznamnejšími odporcami ortodoxnej luteránskej teológie sa však stali poprední muži potridentskej katolíckej cirkvi v Uhorskom kráľovstve. Medzi nimi významnú úlohu zohrávali najmä jezuiti. Na Spiši tomu nebolo inak. Členovia Spoločnosti Ježišovej, ako je známe, sa tu začali postupne presadzovať od začiatku 17. storočia. A spolu s nimi aj nové formy zbožnosti, ktorých cieľom bolo pre katolícku vieru získať čo najvyšší počet ovečiek.[27] Okrem divadiel, rôznych druhov bratstiev a ľudových pútí, azda najpozoruhodnejšou novinkou boli verejné teologické dišputy, vedené v zrozumiteľnom domácom jazyku. Už v roku 1655 sa na Spišskej kapitule konali hneď dve takéto teologické predstavenia a to po slovensky.[28] Táto informácia je dôležitá hneď z dvoch dôvodov. Je z nej jasné, že jezuiti nijako nezaostávali

Prawa Katolicka
Ručny Knyžka/
Kterážto
Ručny knižce ale leweg/
DOKTORA Matyassa Hoë
na odpor widana gest:
že Náboženstwy (tak nazwanich Lutheranuw) nenj Ewangelitske/nenj Katolicke/nenj oprawdiwe; ale Slowu Božjmu a Učeny Apoſſtolſkemu odporne.
Widana
Od
Mikolasse Thamaſſyho.
W Trnawe witlačena ſkrze Jana Adama Friedl Roku 1691.

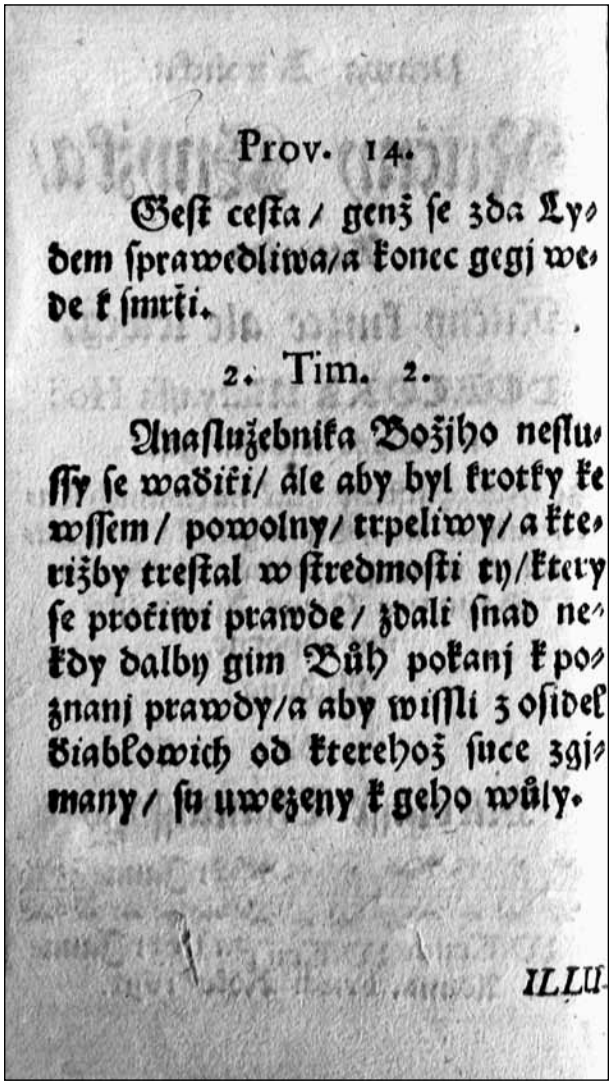
[25] V rámci jeho ideového kalvínskeho programu (inak v otázke neuznávania obrazov identického s islamom) bolo aj na Spiši zničených a vypálených množstvo originálnych umeleckých pamiatok, ako to dosvedčuje *Vizitácia spišského prepošta Žigraja* (Sigray) z konca 17. storočia . Pozri Joannes Sigray : Visitatio Ecclesiarum Scepusiensium, in: *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*, ed.: Josephus Hradszky. Szepesváralja 1903 – 1904, s. 115 – 277. Ničenie sakrálnych inventárov katolíckych kostolov na Spiši, v lepšom prípade ich kapitalizácia, sa prejavili aj deštrukciou svätých relikvií, úctu ktorých jednoznačne revitalizoval Tridentský koncil. Výstižný príklad na takýto postup zachytáva v druhej polovici dvadsiatych rokov 18. storočia Ján Baltazár Magin, keď píše o zneucteni ostatkov Žofie Bosniakovej.

[26] Annamária Kónyová a Peter Kónya *: Kalvínska reformácia* a *reformovaná cirkev* na *východnom Slovensku* v *16. – 18. storočí. Prešov 2010*, *passim*.

[27] Pozri Ivan Chalupecký: Spišskokapitulskí jezuiti a rekatolizácia na Spiši, in: *Viera a život* : *Časopis pre kresťanskú orientáciu*, roč. 9, júl 1999, č. 3, s. 225 – 235, alebo podrobenejšie tu s. 731 – 746 (pozn. redakcie).

[28] Pri Kristovom hrobe na Veľký piatok (13. apríla) a druhú na sviatok Božieho tela (14. júna). Bližšie pozri Vladimír Olejník ed. a trans. : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš, (in: *Pohľady do minulosti*, roč. 7: *Acta Musaei Scepusiensis 2007*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2007, s. 113 – 148, (tu s. 283).

v teológii za svojimi intelektuálnymi protivníkmi; navyše však, na rozdiel od nich, svoje argumenty deklamovali verejne a v najrozšírenejšom jazyku

Prov. 14.
Geſt ceſta / genž ſe zda Ly-
dem ſprawedliwa/a konec gegj we-
de k ſmrti.
2. Tim. 2.
Anaſluženika Božjho neſlu-
ſſy ſe waditi/ ále aby byl krotky ke
wſſem / powolny / trpeliwy / a kte-
rižby treſtal w ſtredmoſti ty/ktery
ſe protiwi prawde / zdali ſnad ne-
kdy dalby gim Bůh pokanj k po-
znanj prawdy/a aby wiſſli z oſidel
Diablowich od kterehož ſuce zgj-
many / ſu uwezeny k gehо wůly.
ILLU

Obr. 147. *Titulná strana polemickej príručky Mikuláša Tamášiho Prawa katolicka ručny knyžka… z roku 1691 (vľavo) a jej slovenské „motto" (vpravo).*

regiónu, čo sa v prameni vyslovene zdôrazňuje. Nešlo teda už len o problematiku, ktorá sa dotýkala úzkej, vybranej skupiny ľudí, skupiny vzdelancov, ktorí sa sporili na dvore niektorého z ich mecénov, ale vec, ktorá sa týkala všetkých, ktorí boli ochotní počúvať a rozmýšľať. Tak, ako to nakoniec po slovensky deklamuje aj Mikuláš Tamáši (Thamassy), autor antiluteránskej polemiky *Prawa katolicka ručny knyžka…* (*Pravdivá katolícka učebnica…*) z roku 1691:

> *„A protož predkladam tobe čtenari mili ohen i vodu. K čemu chtiťy budeš vstáhni ruku svu. Pred sebu maš y žiwot i smrt. Dobre y zle, co se bude libiťi tobe. Dáno bude tobe."*[29]

S rozširovaním recepčnej skupiny obyvateľov vťahovaných do aktívnej teologickej diskusie medzi reformáciou a potridentským katolicizmom, bez ohľadu na sociálny status, s cieľom získať na svoju stranu jedinca, súvisí aj rozvoj staronového média – kázňovej tvorby. Písanie kázní stojí na pomedzí teológie a krásnej literatúry. Na Spiši je od 14. storočia (*Spišský misál*) zachovaná tradícia písaných homílií v miestnom jazyku. Z 15. storočia sa zachovali slávne *Spišské modlitby*. Približne od polovice 17. storočia je zachovaných niekoľko tlačou nevydaných zbierok kázní. Sú zväčša po slovensky, respektíve v jednotlivých variantoch tohto vtedy ešte oficiálne nekodifikovaného jazyka. Nechýbajú však tiež kázne nemecké, ba v niektorých prípadoch i maďarské. Väčšina kázní je z katolíckeho, menej z evanjelického prostredia. Do dnešného dňa čakajú na svoje detailnejšie spracovanie. Najväčší zachovaný korpus kázní pochádza zo spišského františkánskeho prostredia.[30] Medzi najslávnejších františkánskych kazateľov tu patril Serafín Bošák († 1785).[31]

K druhu homiletickej teologickej literatúry patria tiež modlitby. U evanjelikov ide o modlitby spojené s liturgickou praxou a predpísané na isté udalosti (narodenie, svadba, pohreb a iné). V iných prípadoch tiež o modlitby príležitostné.

[29] Mikolass Thamassy : *Prava katolícka ručny knyžka, kteražto ručny knyzce ale leweg,* Doktora *Matyassa Hoe na odpor Widana gest : že Nabožentswy (tak nazwanich Luthernuw) nenj ewangelitske, neni Katholicke, nenj oprawdiwe; ale Slowu Božimu a Učeny Aposstolskemu odporne*. Trnawa 1691, pozri „K pobožnemu čtenari" (úvod).

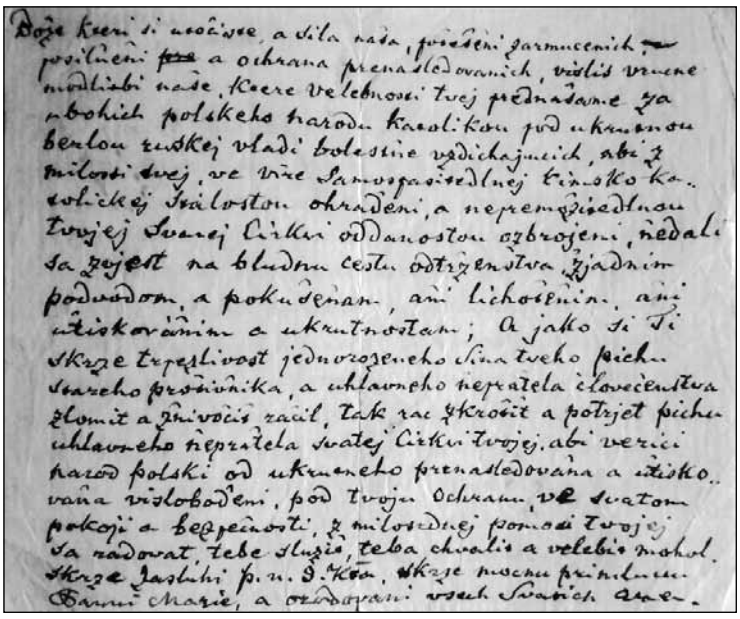
[30] Ivana Labancová : *Františkánske kázne na Spiši* : *Bakalárska práca*. Katedra slovenských dejín. Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Bratislava 2015, 47 s. + 1 mapa. Nateraz nedisponujeme kázňovými zbierkami iných katolíckych rádov pôsobiacich na Spiši. Je však pravdepodobné, že existujú a v blízkej budúcnosti sa s nimi bude potrebné bližšie zaoberať.

[31] Pozri Tomáš Lesňák : Ľudový misionár páter Serafín Bošák, in: *Pohľady do minulosti*, roč. 8: *Acta Musaei Scepusiensis 2008*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2008, s. 75 – 92.

K takým patria napríklad modlitby, ktoré vydal tlačou v roku 1648 v Levoči u Brewera Štefan Pilárik Očovský, evanjelický kazateľ v Teplici na Spiši. Okrem iných modlitieb sa tu nachádza tiež jedna, ktorá tematicky využíva motív Vysokých Tatier. Je to pravdepodobne po prvý raz, čo sa tento, neskôr, najmä v časoch romantizmu viac ako populárny motív, ocitol v slovensky písanej literatúre:

„By byli ďáblowé tak mocní, jako Tatři Spišské, wšak modlitbau roztopeni budau, jako wosk od ohne."[32]

Pozoruhodné slovenské príležitostné modlitby sa zachovali do dnešných dní aj z katolíckeho prostredia. Na ilustráciu uvádzame dve, síce neskoršieho dáta (okolo roku 1830), ktoré sme našli v zbierke archiválií spišskej obce Hranovnica. Prvá z nich je modlitba proti cholere a druhá je raritná slovenská modlitba za trpiaci poľský národ z povstania z roku 1831:

Obr. 148. *Slovenská modlitba za hrdinský poľský národ z Hranovnice, pravdepodobne z roku 1831.*

„Bože, kterí si útočiste, a sila naša, posvíceni zarmuceních, posilňeňi a ochrana prenasledovanich, vysliš vrucne modlitby naše, ktere velebnosti tvej prednašame za ubohich polskeho narodu katolikou pod ukrutnou berlou ruskej vladi bolestňe vzdichajucich, abi z milosti tvej, ve víre samospasitedlnej rimskokatolickej svátostou ohradeni, a nepremožitedlnou tvojej Svatej Cirkvi oddanostou ozbrojeni, nedali sa zvjest na bludnu cestu odtrženstva žjadnim podvodom, a pokušeňam ani lichošeňím, ani útiskováňím a ukrutnostami; A jako si Ti skrze trpezlivost jenorozeneho Sina tveho pichu stareho proťivňika a uhlavneho nepratela človečenstva zlomit a zňivočiť račil, tak rac (ráč), zkroťiť a potrjet pichu uhlavneho ňepraťela svatej Cirkvi tvojej, abi verici narod polski od ukrutneho prenasledovaňa a uťiskovaňa visloboďeni, pod tvoju ochranu ve svatom pokoji a bezpečnosti, z milosrdnej pomoci tvojej sa radovat, tebe služiť, teba chvalit a velebit mohol. Skrze zasluhi p. (Pána) *n.* (našeho) *S.* (Spasiteľa) *Ks¯a* (Krista), *skrze mocnu primluvu Panni Marie, a orodovani vsech Svatich Amen"*[33]

Pokiaľ ide o ich jazyk, doterajší výskum ukázal, že pre nich platí to isté, čo pre kázne. V každom prípade okrem latinských modlitieb zo Spiša evidujeme tu v rozmedzí 16. – 18. storočia aj modlitby nemecké (zväčša z evanjelického prostredia) a slovenské, zriedkavo maďarské (kalvínske). To isté, čo pre kázne platí aj pre konfesionálny pôvod modlitieb zo Spiša, ide o modlitby z prostredia katolíckeho i evanjelického. Tak ako kázne, ani modlitby doteraz neboli podrobnejšie vedecky spracované.

K modlitbám majú nepochybne najbližšie ich spievané varianty. Z hľadiska povedaného nie je náhoda, že práve na Spiši v slávnom vydavateľstva u Samuela Brewera, ktorý býval aj levočským richtárom, bol v roku 1636 tlačou vydaný tak prvý slovenský evanjelický spevník, ktorý podľa svojho autora Juraja Tranovského nesie meno *Tranoscius*, alebo tiež *Citara sanctorum*.[34] V roku 1655 v tej istej tlačiarni vyšiel aj prvý slo-

[32] Ján Kvačala : *Dejiny reformácie na Slovensku,* s. 284. Pozri tiež Štefan Pilářik Očowský : *Favus destillans* : *To jest Stred tekaucý utěssených, srdečných a nábožných Modliteb*. Lewoča 1648.

[33] Za Poljakou. Pozri ŠA LE, Pobočka Poprad, Hranovnica 1689 – 1895, sign. 1883/71.

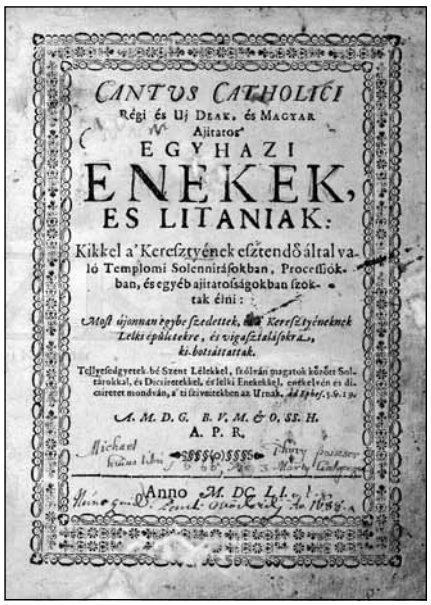
[34] *Cithara Sanctorum 1636 – 2006* : *Zborník z vedeckej konferencie konanej 22. – 23. 11. 2006 v Liptovskom Mikuláši a Liptovskom Jáne*, ed.: Eva Augustínová a Miloš Kovačka. Martin 2007.

Cithara Sanctorum, Apocal. 5.

Pýsně duchownj/ Staré y Nowé/

kterýchž Cýrkew Křesťanská/ při Wýročních Slawnostech a Památkách/ Gakož y we wsselikých potřebách swých obecných y obzwlássstních/ s mnohým prospěchem/ užiwá: K nimžto přidány gsau Pýsně tomeť wssecky/ z Německé Řeči do naší Slowanské přeložené;

S Naučením (we předmluwě položeným) o Zpěwánj: Gak wzáctna to wěc gest? A proč my Křesťané často a rádi Panu Bohu Cestu chwále zpěwati mámo? K obecnému Cýrkwe Božj wzdělánj/ we nowé ohromážděné/ a wydané.

CANTVS CATHOLICI

Régi és Uj Deak, és Magyar Ajitatos

EGYHAZI

ENEKEK,

ES LITANIAK:

Kikkel a' Keresztyének esztendő általvaló Templomi Solennitásokban, Processiókban, és egyéb ajitatosságokban szokottak élni:

Most újonnan egybe szedettek, és Keresztyéneknek Lelki épületekre, és vigasztalásokra, kibotsáttattak.

Tellyesedgyetek be Szent Lélekkel, szólván magatok között Soltárokkal, és Dicsiretekkel, és lelki Enekekkel, énekelvén és dicséretet mondván, a' tiszteletekben az Urnak. Ad Ephes. 5. 19.

A. M. D. G. B. V. M. & O. SS. H.

A. P. R.

Anno M. DC. LI.

CANTVS CATHOLICI.

Pýsne

KATHOLICKE.

Latinské, y Slowenské: Nowé y Starodawné.

K-kterymi Křesťané w-Pannonygi Na Wýročné Swátky, Slawnosti, prý Služebe Božj, a w ginem obzwlásstnem čase, z pobožnosti své Křesťanské ostrahy.

Nasledugý po tem, Pýsne na Katechismus: O Swátostech Nowého Zakona.

Letanye rozlične na Wýchody Cýrkewné, a ach Processyge, a Putowánj.

Z-mnohá, pilnosti, ku potěssenj Lidu Křesťanskému, z-nowu zebrané, a wždy widené.

S. Pawel k Ephesským Cap. 5. v. 19.

Naplněnj buďte Duchem Swatým, mlúwáce sobě w Zalmech, a w Chwalách, a w Pýsnech duchownych spěwagýce, a chwálu wydáwagýce w srdcých swých Pánu.

Cum facultate

ILLUSTRISSIMI ac REVERENDISSIMI

DOMINI, DOMINI

GEORGII LIPPAI

ARCHIEPISCOPI STRIGONIENSIS,

Regni Ungariæ Primatis.

A. M. D. G. B. V. M. & O. SS. H.

A. P. R.

1655.

Obr. 149. *Jedným z fundamentov evanjelickej ortodoxie u Slovákov sa stali aj duchovné piesne. Po prvý raz vyšli v zbierke Citara sanctorum z roku 1636.*

Obr. 150. *V levočskej brewerovskej tlačiarni vyšiel v roku 1651 maďarský a následne v roku 1655 aj slovenský katolícky kancionál. Objednávateľom prvého z nich bol jágerský biskup Benedikt Kisdy a slovenského ostrihomský arcibiskup Juraj Lipaj. Zostavovateľom bol v oboch prípadoch Benedikt Sölöši.*

venský katolícky spevník známy pod titulom *Cantus Catholici*.[35]

Pokým potridentská katolícka teológia vykazovala všetky známky stability, evanjelická teológia v snahe o uchovanie svojej pravej luteránskej viery (*vera doctrina*) nenápadne postupovala k čoraz silnejšej individualizácii náboženského života svojich vyznávačov. Vplyv na takéto ponímanie kresťanskej viery mala v nemeckých krajinách tridsaťročná vojna, v Uhorskom kráľovstve zasa najmä nestabilná politická situácia. Od nástupu cisára, nového uhorského a českého kráľa a rímskonemeckého cisára Leopolda I. († 1705) koncom päťdesiatych rokov 17. storočia, no najmä v rokoch sedemdesiatych potom možno sledovať aj pritvrdenie zo strany viedenského dvora proti uhorským protestantom, spojené s odoberaním kostolov, núteným alebo dobrovoľným exilom, súdmi, v niektorých prípadoch aj hrdelnými, ako napríklad u českobratského kazateľa a vizionára Mikuláša Drábika († 1670), či doživotné väzenia, ako v prípade Daniela Krmana ml. († 1740). Nový smer v evanjelickej teológii, ktorý bol sčasti ovplyvnený týmito udalosťami sa nazýval pietizmus. Za jeho otca sa považuje Philip Jacob Spener († 1705) a diela *Pia desideria* (*Zbožné želania*), v ktorom vystupuje proti strnulosti evanjelickej dogmatiky a podáva návod na zlepšenie činnosti evanjelickej cirkvi. Cestu k tomu vidí predovšetkým v plnosti chápania Evanjelia, ktoré sa má dosiahnuť nie prostredníctvom cirkvi, ale osobitným a intenzívnym prístupom jednotlivca k Božiemu Slovu. V praxi to znamená súkromné čítanie a prežívanie *Svätého písma*. V Sasku a ostatných protestantských nemeckých krajinách sa toto učenie stretlo najprv so živým ohlasom. Neskôr však, aj vzhľadom na to, že evanjelická cirkev sa stala aj oficiálnou (štátnou) cirkvou Saského kurfirstva, však podobne ako kedysi filipizmus, bolo podrobené ostrej kritike.

[35] Benedikt Sölöši : *Cantvs Catholici* : *Pýsne Katholicke. Latinské, y Slowenské* : *Nowé y Starodawné*. Leutschoviae 1655, 320 s. Celkom zaujímavý komentár k jeho tlači podáva vo svojej dizertačnej práci Naďa Rácová [Labancová] : *Ideové a historické predpoklady vzniku prvého úplného prekladu Písma Svätého do slovenčiny* : *Dizertačná práca*. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Bratislava, s. 32: „Vôbec prvým katolíckym spevníkom z územia Uhorska bol maďarsko-latinský *Cantus Catholici*, ktorý vyšiel v roku 1651 s podporou jágerského biskupa Benedikta Kisdiho. Redigoval ho podľa všetkého tiež Benedikt Sölöši. Miesto vydania nie je známe, no podľa vonkajších znakov a typografickej úpravy sa väčšina bádateľov zhoduje na Brewerovej tlačiarni v Levoči.“

V pomeroch evanjelickej cirkvi na území dnešného Slovenska tento smer vzhľadom na pretrvávajúce úzke personálne kontakty našiel takmer okamžitý ohlas. Na Spiši sa k nemu napríklad hlásili už spomenutí Štefan Pilárik či Daniel Sinapius Horčička. Podobne ako v nemecky hovoriacich krajinách, aj v prostredí Uhorského kráľovstva však už v poslednom desaťročí 17. storočia začal byť pociťovaný ako príliš individualistický, tým aj svojvoľný, moralistický, tým rozrušujúci autoritu jednotlivých kňazov, superintendentov, ba i jednotu ťažko skúšanej evanjelickej cirkvi ako takej. Najvýznamnejším spôsobom sa o začiatok postupného zapudenia pietizmu pričinil superindendnet Daniel Krman mladší. Pietistov nazval „líškami pustošiacimi vinicu Pánovu" a na Ružomberskej synode 3. – 7. apríla 1707 sa pokúšal aj o ich oficiálny zákaz.[36] Hoci ustanovenia tejto synody nikdy neprišli celkom do života, a to najmä kvôli porážke povstaleckých vojsk Františka II. Rákociho, jej význam spočíva nielen v odmietnutí pietizmu, ale aj v jednoznačnejšom odklone od katolíckej cirkvi najmä po formálnej stránke (napríklad zákaz mariánskych obrazov v evanjelických kostoloch). K zániku pietizmu na Slovensku po Ružomberskej synode nedošlo. Jeho prívržencom sa stal napríklad slávny uhorský polyhistor Matej Bel z Očovej († 1749), ktorý z Bratislavského evanjelického lýcea urobil jeho novú ideovú základňu. Ako sa neskôr ukázalo, pietizmus na Slovensku i na Spiši zostal slepou uličkou v evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Evanjelická ortodoxia sa ukázala nielen teologickou témou, ale aj témou politickou, sociálnou,[37] no a postupne čoraz viac aj slovenskou a národnou. Ako o tom píše Eva Kowalská:

> *„Už v priebehu 80. rokov* [18. storočia] *sa totiž jasne ozývali (v tom čase ešte ojedinelé) názory spájajúce etnickú príslušnosť s istým typom teologického myslenia (ortodoxiou). Význam náboženskej otázky pre politiku neklesal – práve naopak, v podmienkach nastupujúcich národných hnutí sa stávala ďalším faktorom komplikujúcim situáciu v Uhorsku."*[38]

Satmársky mier v roku 1711 priniesol najprv stabilizovanie postavenia protestantov v Uhorskom kráľovstve. Následné cisársko-kráľovské edikty prispeli k jeho postupnému zrovnoprávneniu. Postupne sa však menilo aj myslenie najdôležitejších predstaviteľov evanjelickej cirkvi. Tí namiesto hľadania opory pre svoje náboženské vyznanie v „úteku do vnútra" (pietisti), alebo podpory pre svoj odpor v zahraničí (okrem Turkov, napríklad aj u švédskeho či pruského kráľa), potrebovali modernejšie riešenie pre svoju často ohrozovanú komunitu. Našli ju v aplikovaní staronového spôsobu myslenia jednej časti osvietenského spektra, ktorý vyznával lojalitu k vládnucej dynastii ako jediný správny postoj človeka k vládnej moci, keďže práve pravá a stará dynastia opretá o autoritu nie ľudskej, ale Božej moci reprezentovala stabilitu spoločenského zriadenia, jeho mier, terajšiu i budúcu prosperitu. Azda najviac je tento prístup spojený s dielami jedného z najvýznamnejších rektorov Kežmarského lýcea 18. storočia Jozefa Bencúra z Jasenovej († 1784).[39] Vychádzajúc z tejto pozície vo svojich rozpravách azda ako vôbec prvý v Uhorskom kráľovstve použil právno-historický rozmer.[40] Stalo sa tak v niekoľkých dielach, ale spišsko-poľských tém sa dotýkajú najmä dva *Spochybnenie právnych nárokov Pruska na Sliezsko*[41] a *Predbežné pojednanie o právach Uhorského kráľovstva na Malú, alebo Červenú Rus a Podolie…*[42] Týmito dielami si nielen získal priazeň uhorskej kráľovnej Márie Terézie, ale prostredníctvom definovania historických práv uhorského kráľa na západné územia dnešnej Ukrajiny aj významne dopomohol dvo-

[36] Ján Kvačala : *Dejiny reformácie na Slovensku*, s. 296 – 297.
[37] Eva Kowalská : *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí* : *Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava 2001, s. 104.
[38] *Tamže*, s. 103.
[39] Pozri k nemu podrobne Eva Kowalská : *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18.* storočí, s. 166 – 175 a iné práce autorky.
[40] Historické práva Habsburgovcov na vládu v Apoštolskom Uhorskom kráľovstve napríklad zhrnul v diele: Eusebii Verini *Commentatio juridica Critica de Hereditario Jure Serenissimae Domus Austriacae in Apostolicum Regnum Hungariae.* Viennae et Lipsiae 1771.
[41] Josef Bentzur : *Confutatio praetensionis Borussicae in Silesiam*. Viennae 1768.
[42] Tenže : *Vorläufige Ausführung der Rechte des Königreichs Hungarn auf Klein- oder Roth-Russen und Podolien, und des Königreichs Böhmen auf die Herzogthümer Auschwitz und Zator*. Wien 1772 a 1783. Po latinsky pozri Tenže : *Jurium Hungriae in Russiam minorem et Podoliam, Bohemiaeque in Oswiciensem et Zatoriensem ducatus praeviae explicatio*. Vindobonae 1772.

ru Habsburgovcov pričleniť si Halič (Galicia) ako svoju ďalšiu historickú krajinu. Podľa všetkého sa tým stal nielen prvým spišským, uhorským právnym historikom, ale popredným filozofickým legitimistom z radov luteránov.

Tradičnými legitimistami boli v Uhorskom kráľovstve najmä katolíci. Patrili k nim aj viacerí Spišiaci. Len ako ilustratívny príklad spomeňme katolíckeho kňaza Juraja Sklenára († 1790),[43] rodáka zo Spišských Tomášoviec, neskôr po vysviacke okrem iného aj učiteľa na vyššom katolíckom gymnáziu v Levoči.*

S osvietenskými reformami Márie Terézie a Jozefa II. však nielen evanjelikom, ale do istej miery aj katolíkom v Uhorskom kráľovstve začali vyrastať nové ideové hrozby. Spomeňme napríklad socinianizmus, pokus o vytvorenie takzvaného prirodzeného náboženstva popierajúceho Božskú podstatu Ježiša Krista i Najsvätejšiu Trojicu, postaveného na kritickom a historickom výklade Biblie a čoraz výraznejšie zasahovanie štátu, to jest samotného panovníka do vnútorných vecí cirkvi (najmä v autonómii školstva, ale i v liturgii). Rozvoj prírodných vied a s tým súvisiacej prírodnej filozofie (*philosophia naturalis*) smerovali k ďalšiemu uprednostňovaniu „čistého rozumu" vo všetkých sférach ľudskej spoločnosti. „Racionalizácia" kresťanského náboženstva však nenašla v učených centrách i medzi konzervatívne naladenými katolíckymi, či evanjelickými kruhmi zväčša pochopenie. Aj preto bolo potrebné pokúsiť sa zrúcať bašty staršej konzervatívnej teológie, ku ktorým u evanjelikov patrili najmä vyššie školy a u katolíkov rády jezuitov či františkánov, alebo kontemplatívne rády vôbec. Niektoré rády ako jezuiti či kamalduli boli v časoch jozefínskych reforiem na Spiši úplne zrušené a františkánom natoľko obmedzená činnosť, že napokon ako živá a mocná rehoľa pôsobiaca v tejto časti Uhorského kráľovstva, po tom, čo prechodne prevzali po zrušení jezuitov koncom osemdesiatych rokov 18. storočia správu katolíckeho kráľovského gymnázia v Levoči, prestali okolo polovice 19. storočia prakticky pôsobiť. Na úkor Generálneho seminára sa oslabila miestna výchova ku kňazstvu na Spiši živá už od stredoveku. Podobné osvietenské vstupy sa ani v evanjelickej cirkvi nestretli s významnejším úspechom. Naopak, ešte viac utvrdili tradičné ortodoxné chápanie evanjelického učenia, akokoľvek mu bolo často vyčítané, že je skostnatené, či dokonca „inkvizičné".[44]

Podobne ako iné evanjelické cirkvi, aj uhorská sa ku koncu 18. storočia čoraz viac národne vyhraňovala. Vzhľadom na skutočnosť, že jej väčšinu tvorili Slováci, vcelku často sa jednoducho začala nazývať aj Evanjelická slovenská cirkev. Na druhej strane i naďalej na všetkých úrovniach sa prísne dbalo na rovnosť s inými národmi, najmä však s nemeckým a maďarským. To isté sa dá povedať aj o katolíckej cirkvi pôsobiacej na území dnešného Slovenska. Zriadenie generálneho seminára v Bratislave spôsobilo okrem iného aj vytvorenie prvej celoslovenskej katolíckej organizácie, či lepšie hnutia, ktorú poznáme pod názvom *Slovenské učené tovarišstvo* alebo skrátene bernolákovci.

Filozofia

Filozofia sa ani v novoveku celkom nevymanila z kristocentrického ponímania sveta, ako ho nastavili najvýznamnejší myslitelia stredoveku. A to aj napriek tomu, že mnoho a mnoho ráz deklarovala svoje odhodlanie do centra novovotvorenej paradigmy stavať človeka ako takého.[45] Postupnými krokom však aj ona vystupovala zo sakrálneho stredovekého sveta do sveta profánneho novoveku. Najdôležitejšie míľniky na tomto poli prinášali prírodné vedy, medzi nimi azda najvýznamnejšie matematika, prírodoveda, geografia, či astronómia, ktorých výsledky začínali čoraz viac podkopávať stredovekú povahu filozofie ako „slúžky teológie" a čoraz viac samu seba začala definovať ako vedu. Napriek tomu ani tí najvýznamnejší reformátori svojej doby ako napríklad Luter, Zwingli alebo Kalvín,

[43] Ján Tibenský : *Juraj Papánek a Juraj Sklenár* : *Obrancovia slovenskej národnosti v 18. storočí*. Martin 1958, 156 s. a iné.

* Tematike vzniku a rozvoja spišskej historiografie sa z dôvodu rozsahu a komplikovanosti témy komplexnejšie venujeme v pripravovanej *Historia Scepusii*, vol. 3 (pozn. redakcie).

[44] Eva Kowalská : *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18.* storočí, s. 177 – 178.

[45] Pokiaľ ide o reflexiu tejto problematiky z územia dnešného Slovenska, pozri antológiu: O*d kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*, ed.: Mária Novacká. Bratislava 1986.

alebo viac konzervatívny a katolicizmu verný Roterdamský, ale aj všetci potridentskí katolícki myslitelia, ani jeden z nich poriadne nevyšiel za rámec stredovekého poňatia aristotelizmu a jeho praktickej aplikácie na kresťanskú vieru, známu pod menom scholastika, alebo tiež neoscholastika. Neoscholastika sa preto pestovala tak medzi protestantskými, ako aj katolíckymi filozofmi. Rozdiel možno badať azda len v tom, že katolícki myslitelia sa ešte väčšmi primkli k učeniu svätého Tomáša Akvinského, známeho ako tomizmus, respektíve neotomizmus. Spoločné pre katolícky i protestantský smer vo filozofii 16. – 18. storočia bol veľmi silný prienik prírodných vied a s tým spojený ústup od špekulatívnych metód poznania či metafyziky, k empirickému poznaniu dosiahnutému analytickými metódami. Správnosť záverov týchto analýz bola najčastejšie overovaná priamo experimentom alebo formálnou logikou či matematicky.

Spomenuté trendy v dobovom myslení nezostali bez svojho vplyvu aj na Spiši, keďže niektorí z prominentných uhorských novovekých filozofov zo Spiša priamo pochádzali, alebo na Spiši vyučovali, či tu priamo pôsobili v nejakej inej funkcii. Na jednej strane sem prichádzali a dlhodobo tu pôsobili jezuiti, vyškolení na popredných jezuitských univerzitách (Trnava, Košice, či Viedeň, či dokonca na niektorých z talianskych univerzít alebo dokonca priamo v Ríme), na druhej strane práve evanjelická Prešovská vysoká škola a s ňou neustále konkurujúce Kežmarské evanjelické lýceum, až do čias obmedzenia svojho pôsobenia zamestnávala významných filozofov vzdelaných vo Wittenbergu, Jene, Halle, či na iných nemeckých protestantských univerzitách. Je preto viac ako príznačné, že podobne ako v teológii, aj vo filozofii sa najmä do konca 17. storočia v Hornom Uhorsku (to jest najmä na Spiši a v Šariši) rozhoreli spory, ktorých cieľom bolo filozoficky „podoprieť" niektoré teologické tézy.

Jadrom týchto diskusií sa preto celkom pochopiteľne stala otázka „substancie", to jest vlastná podstata vecí a javov, obyčajne chápaná ako aristotelovské „súcno o sebe". Katolícki filozofi dôvodili, tak ako je tomu nakoniec i dodnes, že substancia (substanciálna forma) môže prijať inú formu, teda akákoľvek látka môže prejsť svojou transsubstanciáciou. Vyplynulo to z tradičnej náuky Cirkvi, že počas Svätej omše chlieb je možno premeniť na Telo Kristovo a víno na Krv Kristovu.

I na území dnešného Slovenska sa od prelomu 17. a 18. storočia s čoraz väčšou intenzitou presadzujú trendy spochybňujúce neoscholastiku a tým aj aristotelizmus. Najdôležitejšími predstaviteľmi týchto trendov v Európe boli Francis Bacon († 1626), René Descartes († 1650), či Isaac Newton († 1727), ale aj iní. Hlavným výsledkom ich diel je pravdepodobne definovanie nových metód poznania (Bacon experimentálna a induktívna metóda, Descart analytická a deduktívna metóda, Newton svojimi „základmi mechaniky" položil fundament exaktných, teda overiteľných vied). Dôsledkom ich práce bolo zasa odčlenenie (oslobodenie) ďalších a ďalších vied od filozofie (teológie) definovaním osobitého predmetu ich výskumu, vlastnej terminológie ako samostatných vedných disciplín a následne ich postupné inštitucionalizovanie pri osobitých vedeckých pracoviskách na univerzitách, respektíve kráľovských akadémiách vied a krásnych umení. Cesta k takýmto cieľom bola na Slovensku ako súčasti Uhorského kráľovstva osobitá a trvala dosť dlho. Východné Slovensko, a tým aj Kežmarok, Levoča, ale aj Šariš a Košice so svojimi vzdelancami, ako ešte o tom bude reč, v tejto veci v mnohom predbiehali nielen svoju dobu, ale aj ostatné uhorské stolice.[46]

V poslednom období, približne od polovice 18. storočia, však možno sledovať aj opačný proces. Jednotlivé vedy, najmä však takzvané exaktné (matematika, astronómia, fyzika, či chémia) začínajú spätne ovplyvňovať filozofiu, ktorá sa tým ešte viac vzďaľuje od svojho východiskového bodu v časoch, ktoré definovali začiatok novoveku, to znamená stáva sa čím ďalej, tým menej spojená s kresťanským učením, o to viac však vedou exaktnejšou (*philosophia naturalis*). Takto na konci novoveku v našich krajinách ako medzník možno chápať rok 1780, to jest na prelome takzvaných najnovších dejín, aj filozofia u nás prechádza do svojho najslávnejšieho obdobia, takzvaného klasického.

[46] Ján Tibenský : Historické pozadie pokusu o vytvorenie celouhorského vedeckého centra na východnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia : K vedeckej aktivite D. Fischera, J. Bohuša, J. Buchholtza ml. a J. A. Raymanna, in: *Biografické štúdie*, roč. 18, 1991, s. 9 – 29.

HISTORICA RELATIO
COLLOQVII CASSOVIENSIS
De
JUDICE CONTRO-
VERSIARUM FIDEI,
Præside
R. P. GABRIELE JVUL, Soc.
JESU, SS. Theol. ac Phil. Doctore, Almæ
Episcopalis Academiæ Cassoviensis Cancellario
& Controversiarum fidei Professore.
Respondente
Nobili STEPHANO RENYES
Varadiensi (ante Studioso Calvin.)
ex convictu Nobilium,
habiti,
cum
DN. ELIA LADIVERO, Rectore Bartphensi
&
M. ISAACO ZABANIO, Con R. Eperiensi,
ANNO M DC LXVI. die 25. Junii tota,
& 26. usq; ad meridiem.
Bonâ fide & conscientiâ inculpatâ à
Scriptoribus in Actu disputationis excerpta & in Judicium Lutheran. ac Pontif. à Confessore Veritatis Anno C. 1679. exhibita.

Obr. 151. *Titulná strana latinskej dišputy košických jezuitov a prešovských evanjelických profesorov o vieroučných i filozofických otázkach z roku 1666.*

Základná otázka dejín filozofie na Spiši v období novoveku stojí a padá na tom, do akej miery je jej recepcia a následná percepcia originálna, alebo nie?[47] Podobne ako pri teológii, aj pri filozofovaní platí, že sa takéto témy mohli praktizovať len tam, kde na to boli podmienky. V našom prípade ide opäť o dôležitejšie vedecké a pedagogické pracoviská, ktoré sa z veľkej časti v 16. – 18. storočí koncentrovali, pokiaľ ide evanjelikov v Prešove, Kežmarku a Levoči; pokiaľ ide o katolíkov, potom predovšetkým v ich tradičných baštách, ktorými boli Trnava a Košice, no a na Spiši najmä v jezuitskom kolégiu v Levoči.

Novšie filozofické smery sa ponajprv prejavili u evanjelických filozofov pôsobiacich sčasti v Prešove a sčasti aj na Spiši. Napríklad Eliáš Ladiver mladší († 1686), ktorý študoval na Levočskom lýceu a neskôr pôsobil v Prešove, sa síce už venoval logike,[48] pri jej aplikácii však zostával verný ešte wittenberskej neoscholastike.[49] Oproti tomu Ján Bayer, ktorý pôsobil ku koncu života († 1674) ako kazateľ v Spišskom Podhradí, stál spolu s iným prešovským profesorom Izákom Cabanom († 1707) na o niečo iných pozíciách. Bayer, podobne ako Caban odmietal novoscholastiku, o to viac však obaja dbali na prírodné vedy. Svojím spôsobom teda stáli bližšie materialistickým východiskám filozofie ako idealistickým, hoci na druhej strane, podobne ako u iných dobových filozofov, ani ich materializmus úplne nemožno paušalizovať. Jánovi Bayerovi býva obyčajne prisudzovaná skôr baconovská experimentálna a induktívna metóda. Izák Caban zasa býva označovaný za prvého slovenského materialistu, keďže tvrdil, že podstatou každej matérie sú atómy, to jest jej najmenšie a ďalej nedeliteľné čiastočky, ktoré sú ale konštantné a nemenné.[50] Z uvedeného vyplýva, že k transubstanciácii nemôže prísť. Aj „Večera Pánova" je teda viac-menej len symbolickým aktom. O presahu takýchto záverov do každodennej náboženskej praxe a do sporu ortodoxných luteránov s filipistami, či dokonca kalvínmi azda netreba ani hovoriť. Možno aj preto Eliáš Ladiver z viac luteránsko-ortodoxných pozícii ešte v roku

[47] Rudolf Dupkala : Filozofovanie na Slovensku : Reflexie a súvislosti (K problematike receptívnosti filozofického myslenia na Slovensku, in: *Filozofia*, roč. 64, 2009, s. 552 – 559.

[48] Ladiveri Elliae : *Summulae logicae, in quibus omnis formalis ratio agumementandi et exprimitur ac ad conversias Dialecticas dispo.* Solnae 1671.

[49] Rudolf Dupkala : Arystotelizm protestancki Eliáša Ladivera a filozofia na Słowacji, in: *Społeczeństwo i Edukacja – Międzynarodowe Studia Humanistyczne*, roč. 2, 2009, s. 71 – 82.

[50] Ako je z vyššie uvedeného prehľadu literatúry jasné, Prešovskej filozofickej škole venovala slovenská filozofia najmä v časoch marxizmu i po ňom pomerne veľa reflexie. Pozri sumárne Ján Bodnár a kol. : *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*, vol. 1. Bratislava 1987. Rudolf Dupkala : *Prešovská škola*. Prešov 1999. Naposledy sa k téme vyjadril Milovan Ješič : *Dejiny filozofie na Slovensku a v Čechách do konca 17. storočia*. Košice 2013, s. 57 – 80. Jeho analýza však nedosahuje úrovne predchádzajúcich prác.

1667 napísal spis *O atómoch proti Cabanovi* (*De atomis contra Zabanium*), v ktorom sa snažil vyvrátiť názory svojho kolegu Cabana. A naopak ešte v tom istom roku vydal dotknutý autor spis *Existencia atómov…* (*Existentia Atomorum…*).

Na druhej strane to, že Ladiver a Caban mali odlišné filozofické a teologické postoje, obom nebránilo, aby spolu ako protestanti vstúpili do verejnej dišputy proti dvom košickým jezuitom Gabrielovi Ivulovi, kancelárovi Košickej univerzity, a Štefanovi Renešovi (Renyes), pôvodne kalvínovi, členovi šľachtického košického jezuitského konviktu. Stalo sa tak 25. júna 1666. Učená dišputa vyšla tlačou.

Jezuiti z Trnavy a Košíc (a preto hypoteticky aj jezuiti z Levoče) sa tiež od poslednej tretiny 17. storočia verejne vyjadrovali k René Descartovi a jeho filozofii. Keďže jeho knihy sa dočkali oficiálneho odsúdenia katolíckou cirkvou a dostali sa na zoznam *libri prohibiti*, ich postoj bol kritický. Rudolf Dupkala píše, že ho ponajprv kritizovali z pozícií neoscholastiky. V tejto súvislosti udáva z trnavských jezuitov napríklad Vavrinca Topolčianskeho (Tapolcsáni). Neskôr v odsudzovaní karteziánov, ako sa nazývajú tí, ktorí vyznávajú a rozvíjajú učenie René Descarta, najmä pokiaľ ide o jeho aplikáciu vo fyzike, jezuiti z Trnavy už neboli takí radikálni. K tejto skupine patrí Anton Revický (Reviczky).[51] Oproti tomu Andrej Jaslinský (Jaszlinszky) stojí niekde na pomedzí medzi Newtnovou mechanikou a karteziánmi.[52] Úplne na stranu Izáka Newtona sa stavia iný jezuita z Trnavy Ján Krstiteľ Horváth, a to ako vôbec prvý vedec v Uhorsku. Navyše v diele *Objasnenie nedostatočnosti základov Kantovho diela Kritika čistého rozumu* (*Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani Kritik der reinen Vernunf*) kritizuje slávneho filozofa ešte v čase jeho života.[53] Keďže všetky uvedené publikácie mali svoju veľmi jasnú cieľovú (intenčnú) skupinu čitateľov a mentálnych odoberateľov, ktorou boli predovšetkým samotní vzdelaní jezuiti, je len málo pravdepodobné, že tí zo Spiša voči aktuálnym trendom uhorskej katolíckej filozofie zostali imúnni.

Alchýmia

Na pomedzí medzi prírodnými a duchovnými vedami stála mnoho storočí alchýmia.[54] Prírodným vedám sa blížila metódou experimentu a analýzy či syntézy, duchovným zasa svojou rétorikou a symbolikou. Tendencia jej vývoja pritom smerovala od viac prírodnej disciplíny, k disciplíne dnes takmer výlučne duchovnej. Práve z tejto pradávnej disciplíny sa vyvinuli ďalšie vedy ako chémia, medicína, farmaceutika, metalurgia a iné.

Spiš od stredoveku disponoval všetkými predpokladmi na pestovanie alchýmie. Nechýbali tu významné centrá vzdelanosti, akými boli spočiatku kláštory, neskôr vyspelé školstvo so svojimi pedagógmi, napojenými prakticky na celý vtedajší vzdelanostný svet. Spiš však mal aj rozsiahle zásoby nerastných surovín, ktoré sa často stávali predmetom alchymistických experimentov. Efektívne využívanie kovov bolo očakávaným praktickým cieľom dlhoročnej a namáhavej práce nielen alchymistov pôsobiacich na Spiši. Hoci alchýmia patrila ešte aj na začiatku novoveku skôr k experimentálnym vedám, možno na ňu aplikovať to, čo svojho času o prechodnom období novoveku a vedách napísal Ján Tibenský:

> *„U nás (na Slovensku) sa veda v podstate redukovala na svetonázor, alebo lepšie na prírodnú filozofiu, v ktorej dominujú, a to nielen pokiaľ ide o jezuitami ovládanú Trnavskú univerzitu, ale aj o protestantov, vo výklade prírodných javov, vesmíru a spoločnosti názory scholasticky traktovaného Aristotela. Astronómia sa stále prelína s astrologickými poverami, chémia s alchýmiou, do vedy preniká renesančný platonizmus a mystická kabalistika, povery a bájky často prevažujú nad realitou a to často aj v prípadoch, keď by sa skutočnosť ľahko dala overiť pozorovaním a skúsenosťou.“*[55]

Ako je známe, na Spiši sa alchýmia pestovala už v stredoveku. Centrom alchymistických experimentov boli kartuziánske kláštory. *Kronika anonymného kartuziána* k tejto téme uvádza:

---

[51] Rudolf Dupkala : Arystotelizm protestancki Eliáša Ladivera o filozofia na Słowacji, s. 80.

[52] Katarína Karabová : Andrej Jaslinský – moderne zmýšľajúci trnavský profesor filozofie, in: *Známi i neznámi autori historickej Trnavskej univerzity VIII* (citované podľa internetu http://nzr.trnava.sk/?q=node/1878, dňa 11. decembra 2015).

[53] *Tamže*. Pozri tiež heslo Horvát, Ján Krstiteľ SJ, in: *Dominikánsky knižný inštitút* (citované podľa internetu http://knihy.dominikani.sk/k/hlavna_biblio?pcmeno=horvatjankrstitelsj&par=3, dňa 11. decembra 2015).

[54] Definícia tejto disciplíny nie je dodnes ustálená, blížime sa k tej, ktorú podal Miloš Jesenský na základe H. J. Sheparda: „umenie oslobodzovať časti vesmíru z doterajšej existencie a dosahovať dokonalosť, ktorú pre kovy predstavuje zlato a pre človeka dlhovekosť, následne nesmrteľnosť a konečné vykúpenie“. Pozri Miloš Jesenský : *História alchýmie na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 9.

Obr. 152. *Kachlica z kartuziánskeho kláštora na Skale útočišťa s motívom alchymistu, ktorý vyrába piaty element (vpravo hore) – Alchymista je oblečený v krokodílej („dračej") koži.*

> *„Po tomto* [prior Gabriel] *sa stal priorom pán Ján z Transylvánie, pôvodne pôsobiaci ako mních v Maurbachu, ktorý alchýmiou a hľadaním piatej substancie* [elementu] *premárnil všetok majetok, roztavil zlato a zničil striebro, náramne ožobráčil kláštor a majetok* [patrimonium] *Ježiša Krista a svätého Jána Krstiteľa; a pre túto príčinu bol zosadený z úradu priora."*[56]

Možno je tento súd anonymného kartuziána trochu príkry. Niekedy v tomto období, to jest v šesťdesiatych – sedemdesiatych rokoch 15. storočia Ján III. Turzo z Betlanoviec († 1508), pôvodne levočský rodák, totiž prišiel s radikálnou technologickou novinkou. Pomocou poľského olova v Krakove Mogile odlúčil z medi dovážanej zo Slovenska striebro a tak položil základ budúcej vplyvnej Turzovsko-fuggerovskej spoločnosti. Otázka odkiaľ prišiel Turzo na túto myšlienku dodnes nebola spoľahlivo vyriešená. Odpoveď možno nie je aj až taká komplikovaná. Rod Turzovcov sa odvádzal od obce Betlanovce. Tie sa však nachádzajú v tesnej blízkosti dvoch kláštorov. Pol kilometra od cistercitského kláštora v Spišskom Štiavniku a pár kilometrov vzdušnou čiarou pod kláštorom kartuziánov na Skale útočišťa. V čase levočského detstva jedného z najvýznamnejších mužov slovenských a uhorských dejín navyše kartuziáni zo strachu pred husitami a následne bratríkmi mali svoj kláštor priamo v kráľovskom meste Levoči.

Ján zo Sedmohradska nebol však zďaleka na Spiši jediný, ktorý sa zaoberal alchýmiou. Kežmarská daňová kniha podľa Miloša Jesenského už pred rokom 1440 spomína istého Bartolomea Alchymistu. V prostredí kartuziánskeho kláštora v Lechnici (Červený kláštor) zasa v polovici 16. storočia pôsobil Martin Kasperbovič, ktorý odtiaľ odišiel do Olomouca. Tu sa z jeho pozostalosťou pravdepodobne oboznámil Poliak, Andrej Smoczký, ktorý neskôr pôsobil ako organista v Spišskej Novej Vsi. Smoczký je autorom prvého alchymistického spisu z územia dnešného Slovenska *Vade mecum ego tecum* (*Sprievodca*), v ktorom sa, okrem iného zamýšľa nad cementačnými vlastnosťami potoka Smolník.[57]

V Kežmarku podľa Jesenského, ale aj ďalších autorov mali na dvore Alberta Laskiho v roku 1583 pôsobiť nejaký čas aj svetovo známi alchymisti John Dee († 1609) a Edward Kelley († 1597). Ich pobyt mal iste aj svoje politické pozadie, na druhej strane ale netreba zabúdať na to, že Spiš a celé Slovensko malo v tomto období, nie inak ako v stredoveku, povesť krajiny s bohatými surovinovými zdrojmi, a týkalo sa to i ťažby drahých kovov. Izák Newton napríklad svojho priateľa sira Astona, ktorý mal na Slovensko podniknúť cestu nabáda týmito slovami:

> *„Dozviete sa, či v Kremnici v Uhorsku železo na meď rozpúšťaním v skalicovej vode pretvárajú.* (…) *Zistite tiež, či v Uhorsku, na Slovensku (in Sklavonia) a v Čechách nejestvujú zlatonosné rieky."*[58]

[55] Ján Tibenský : Dávid Frölich, s. 57.

[56] *Kronika anonymného kartuziána zo Skaly útočišťa*, trans.: Naďa Labancová (citované podľa rukopisu), ide o Jána zo Sedmohradska. Zomrel v roku 1501 v kláštore v Pleterje.

[57] Detaily okolo uloženia rukopisu pozri Miloš Jesenský : *História alchýmie na Slovensku*, s. 82 – 102, prepis citácie podľa obr. 31, s. 85. Podobných príkladov je však viac pozri napríklad Jakub Fora : *Libellus ac Mannae absconditae sive Iter ad Montes Carpatos Hungariae in Comitatu Scepusiensi, ubi Mater Thesaurorum iacet recondita, quostamen Secundum hunc librum facile invenire potest*. Pozri http://z-ne.pl/t,haslo,4596,spiski.html (citované podľa internetu, dňa 18. februára 2015).

[58] Sergej Ivanovič Vavilov : *Izák Newton*. Bratislava 1952, s. 23. Citovaná ukážka je okrem iného zaujímavá aj tým, že v nej Izák Newton referuje o termíne Sklavonia, ktorý sa nedá inak preložiť ako Slovensko.

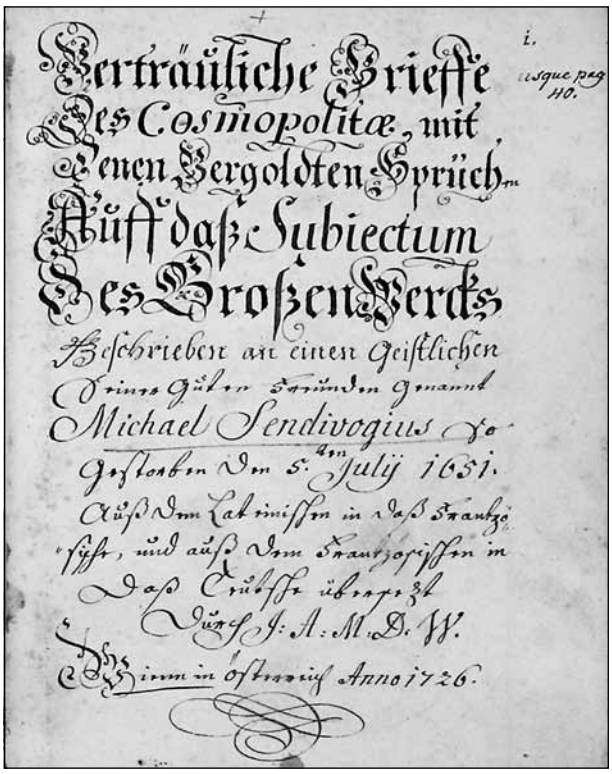
Sprievodcovia či návody na hľadanie a spracovanie rúd boli teda relatívne častými písomnosťami, ktoré vychádzali z alchymistickej náuky a zároveň kolovali v početných odpisoch a prekladoch. Zaujímavé je, že veľká časť takýchto manuálov pochádza zo Spiša, alebo sa Spiša priamo dotýka. Inou zaujímavou črtou je, že niektoré, ktoré sa týkajú Spiša sú v slovenčine. Ako príklad uvádzame úryvok z diela Jána Soběslavského *Archidemia Magistri Friderici*:

> *„Concordans descriptio cum praecessa Anno a a nativitati Christi 1567*
>
> *A gdiž prídeš k Kežmarku jdiž od něho vedle potoka kterému říkaji Bíla voda. Drž se je precka prídi a prídeš na jedon vrch, který zovou jménem Ostríš (?) kde rastě jedna drahá zelina jméno ji UNORA. Zatym brehom avšak drž se ty predce pri tej vodie Bílej až přideš k Bílemu jazeru, to jest k hladině tej Bílej vody. Ty obejť to Bíle jezero a nadaj sa na pravej vrube…* [59]

Výpočet všetkých alchymistov pôsobiacich na Spiši v 16. – 18. storočí je veľmi bohatý. Možno aj najbohatší v dobovej Európe. Ako uvádza vo svojej stati Katarína Slavíčková:

> *„Boli to najmä lekári a lekárnici, obchodníci so zelinkami, zlievači, baníci a učitelia na kežmarskej škole ako napríklad Bartolomeus Bertram, David Prätorius, Dávid Frölich, Christian Augustini ab Hortis a ďalší. V 18. storočí to boli prírodovedci ako Georg (Juraj) Buchholtz ml., Daniel Fischer, Thomas Mauksch a ďalší. Posledným alchymistom bol majiteľ knižnej a rukopisnej zbierky alchymistických kníh Pavel Doleviczény.“* [60]

Miloš Jesenský k týmto pridáva kežmarského fyzikusa a senátora Amanda Wilhelma Smitha, Jozefa Bencúra, Jána Adama Moesza, Jána Karlovského, prešovského i levočského rektora Eliáša Chrastinu, či prísediaceho banského úradu v Levoči Pavla von Ketskésa a ďalších. Vo svojom diele o alchýmii na Slovensku potom osobitú ka-

[59] Prepis podľa Miloš Jesenský : *História alchýmie na Slovensku*, s. 85.

[60] Katarína Slavíčková : Alchýmia v Kežmarku – na hrade aj v lýceu – Kežmarský hradný pán ako alchymista, in: *Poľská rodina Laski a Kežmarok* : *Zborník s odbornej konferencie*, ed.: Nora Baráthova a kol. Kežmarok 2012, s. 78 – 89.

Obr. 153. *Iluminovaný odpis alchymistického diela Michaela Sendivoja z roku 1726.*

pitolu venuje aj kamaldulskému frátrovi Cypriánovi († 1775?) z Červeného kláštora.[61]

K tomuto výpočtu však musíme zarátať aj všetkých tých v dobovej Európe, ktorí nepochádzali zo Spiša, ale sa o Spiš zaujímali. Zdá sa, že z vtedajších polyhistorov medzi nimi nikto nechýbal, za všetky zmienky stačí pripomenúť mená ako Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, skrátene Paracelsus († 1541), ktorý podľa všetkého v roku 1527 dokonca navštívil aj Smolník. Cementačné schopnosti smolníckych vôd, ktoré premieňali železo v meď, sa stali z dlhodobého hľadiska neprekonateľným argumentom možnosti premeny substancií a tým aj premeny chleba na Telo Kristovo a vody na Krv Kristovu. O dôsledkoch takýchto výsledkov v každodennom živote sa dnes môžeme len domnievať. V súvislosti s cementačnými schopnosťami by sa dalo ešte veľa hovoriť, keďže z dlhodobého hľadiska fascinovali prakticky celý vzdelanostný svet. Zaslúžil sa o to aj Juraj Werner (Wernher), ktorý vydal v polovici 16. storočia v Bazileji knižku *De admirandis aquis Hungariae Hypomnemation* (*O pozoruhodných vodách Uhorska*). V tom istom období sa skoncentroval len na Spiš a vo Viedni vydal *Hypomnemation de aquis in Scepusio* (*O pozoruhodných vodách na Spiši*):

> *„A najskôr budem hovoriť o vode, ktorá má schopnosť rozožierať železo. Nachádza sa pri mestečku Smolník, ktorý podlieha Spišskému hradu, medzi veľmi hlbokými jaskyňami, odkiaľ sa kedysi ťažili rudy. Vyťahuje sa čerpacím kolesom, pri vytekaní sa vylieva do podzemných kanálov a zachytáva sa do drevených žľabov, do ktorých sa vkladá buď čerstvo ukuté alebo staré železo. Menšie železné predmety sú rozožrané rýchlejšie, konská podkova v priebehu dvadsiatich štyroch hodín. Hrubšie kusy železa, ako sú tie, ktoré sú na toto použitie v železorudných baniach v susednej hore, sú potom, čo niekoľko dní ležali ponorené vo vode, nahlodané a akoby potiahnuté kalom. V pevne stanovených dňoch sa umývajú a čistia, aby bol účinok vody na zvyšok železa silnejší. To, čo ostáva z erodovaného železa akoby nejaký kal, je meď, ako som už povedal (ľudovo ju nazývajú cement). Tá sa vo vyhni roztaví na tvárnu hmotu a keď potom prejde tavením v inej vyhni, stáva sa čistej-*

[61] Miloš Jesenský : *História alchýmie na Slovensku*, s. 147 – 155 (zoznam spišských alchymistov na s. 154 – 155).

šou a rýdzejšou. Je rovnako vhodná na akékoľvek použitie, ako meď získavaná z rudy, ktorá sa tu ťaží v mnohých baniach."[62]

Ako už bolo naznačené, za posledného spišského alchymistu sa pokladá Pavol Doleviczény († 1835), šľachtic zo Slovenskej Vsi. Jeho alchymistická knižnica na základe jeho testamentu z roku 1821 bola darovaná Lyceálnej knižnici v Kežmarku. Podľa údajov evanjelického farára Jána Agneta pozostávala z 287 titulov.[63] K dnešnému dňu sa z tejto knižnice Kataríne Slavíčkovej podarilo identifikovať 42 diel. K téme alchýmie sa viaže aj ďalších 18 titulov, ktoré nemajú jasne stanoveného darcu. Teoreticky by teda tiež mohli patriť do tejto zbierky. Ďalších 42 alchymistických diel je od rôznych iných darcov (najviac od Theodora de Jóny a Wilhelma Amanda Smitha). I napriek „zriedeniu" alchymistickej zbierky v Knižnici evanjelického lýcea v Kežmarku jej 105 jednotlivín viažucich sa k tematike alchýmie zo 16. – 18. storočia z tejto knižnice robí jednu z najvzácnejších v celej Európe.[64]

K skvostom zbierky nepochybne patrí aj mimoriadne pekne ilustrovaný prepis diela poľského alchymistu Michaela Sendivoja (Sędziwoj/Michaela Sendivogius) zo Skorska († 1636) *Vertrauliche Brieffe des Cosmopolitae mit denen vergoldeten Spruchen* (*Dôverné listy Kozmopolitu s pozlátenými príslovami*) z roku 1726. Aj na týchto ilustráciách sa totiž dá celkom dobre demonštrovať dominancia mystiky a prechod od experimentálno-poznávacej alchýmie k alchýmii blížiacej sa k hermetickej filozofii, ako ju poznáme z 19., ale aj z 20. storočia,[65] ale i k jej využitiu v liečení psychických chorôb, ako to poznáme z praxe svetoznámeho Karola Gustáva Junga. Chemické látky a materiálne procesy sa stávajú metaforou pre duchovné podstaty a transformácie. Premena obyčajných kovov na zlato a vytvorenie všelieku symbolizovala evolúciu nedokonalého, chorého, pominuteľného štádia k bezchybnému, zdravému a dokonalému. Kameň mudrcov reprezentoval mystický kľúč, skrytú, spirituálnu pravdu alebo moc, nasmerovanú k „najvyššiemu" cieľu. Jeho vznik bol často chápaný ako analógia ku kristologickému tajomstvu umučenia, smrti a zmŕtvychvstania. Kameň mudrcov sa tak stáva symbolom Krista. Skutočnou podstatou snaženia mnohých alchymistov nebola transmutácia prvkov, kovov alebo materiálnych predmetov, ale psychická, mentálna premena – pretavenie osobnosti človeka, jeho nižšej podstaty tak, aby sa stal dokonalou vyššou bytosťou, pôvodným Adamom, človekom duchovným *homo pneumaticus* (podľa teológie svätého Pavla – *homo novus*) a touto cestou dokázal prísť bližšie k Bohu.

Lekárnictvo a lekárstvo

Väčšina alchymistov na Spiši boli aj lekármi a/alebo lekárnikmi. Podobne ako teológia i filozofia aj lekárstvo a lekárnictvo prekonalo v období novoveku svoj vlastný vývin, ktorý sa dá charakterizovať ako proces postupného vymaňovania sa týchto disciplín z pôvodného jednotného univerzálneho vedenia k dvom úzko prepojeným, predsa však samostatným vedeckým disciplínam. Aj pri tejto téme pritom treba podotknúť, že lekári i lekárnici začali viac uprednostňovať analytické metódy pri liečení chorôb. V lekárnictve to spôsobil najmä pokrok chémie, v lekárstve zasa praktické anatomické poznanie ľudského tela, jeho jednotlivých orgánov, spôsob ich fungovania i jednotlivých ich funkcií. Spiš v oboch týchto odboroch prakticky počas celých svojich dejín držal krok s dobovými trendmi, ba niekedy ich aj predbiehal.

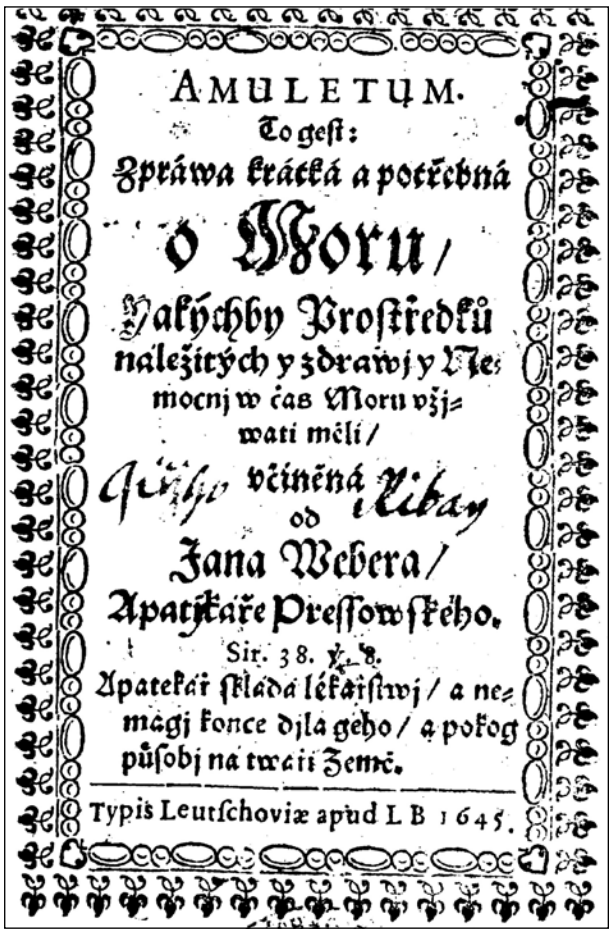
Počiatky lekárstva a lekárnictva na Spiši treba opäť hľadať v tradícii stredovekých kláštorov na Spiši. Menovite antoniti v Spišských Dravciach, božohrobci v Lendaku mali svoj vlastný špitál, čo nakoniec vyplývalo z ich funkcie, keďže vznikli

[62] Juraj Werner : O pozoruhodných vodách na Spiši, trans. a edit.: Jana Balegová, in: *Jazyk a reč* : *internetový časopis Lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočníckeho centra excelentnosti pri Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove*, roč. 5, 2014, č. 17 – 18, 2014, s. 1 – 2 (citované podľa internetu www.ff.unipo.sk/jak/17 – 18_2014/balegova.pdf, dňa 15. decembra 2015).

[63] Ján Agnet : Alchymistická knižnica Pavla Doleviczényho, in: *Kniha 78* : *Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku*, vol. 5, ed.: Kozef Telgársky. Martin 1980.

[64] Katarína Slavíčková : Alchýmia v Kežmarku, s. 86.

[65] Miloš Jesenský : *História alchýmie na Slovensku*, s. 164.

AMULETUM.
To geſt:
Zpráwa krátká a potřebná
O Moru/
Jakýchby Proſtředků
náležitých y zdrawj y Mo-
mocnj w čas Moru vžj-
wati měli/
Sſſſ, včiněná Libay
od
Jana Webera/
Apatykaře Preſſowſkého.
Sir. 38. v. 8.
Apatekář ſkládá léčiwſtwj/ a ne-
mágj konce djla geho/ a pokog
půſobj na twáři Země.
Typis Leutſchoviæ apud L B 1645.

Obr. 154. *Slávna kniha Jána (Johana) Webera Amuletum, ktorá okrem nemeckého a maďarského jazyka vyšla v Levoči v roku 1645 aj po slovensky.*

ako rehole špitálnikov. S plnením vyslovene liečiteľských úloh sa hovorí aj v súvislosti s kartuziánmi. Bieli mnísi zo Skaly útočišťa dokonca liečili aj duševné choroby:

> *„Za čias tohto samotného* [prior Mikuláš, po roku 1428] *bol akýsi klerik – subdiakon chorej mysle, menom Krištof Huffnagel, pochádzajúci zo Spišskej Novej Vsi, ktorý mal veľmi bohatých rodičov a tento pre svoju choromyseľnosť strávil takmer 18 rokov v cele.“*

Písať o všetkých významných lekároch a lekárnikoch na Spiši by si zaslúžilo opäť samostatný priestor[66] preto sa pokúsime o výber tých najdôležitejších. V 17. storočí to boli nepochybne levočský, spišskonovoveský a spišský stoličný lekár Samuel Spillenberger († 1654). K nemu takmer automaticky je potrebné priradiť kežmarského lekára Kristiána Augustína ab Hortis († 1650). Samuel Spillenberger pôsobil v Levoči od prvých desaťročí 16. storočia.[67] Svoj titul získal v roku 1597 v Bazileji na tému *Theses de morbo Hungarico* (*Tézy k uhorskej chorobe*). Nielen na Spiši patril teda medzi prvých vyštudovaných doktorov medicíny vôbec. Okrem toho to bol humanista, o ktorom a ktorému jeho priateľ, slávny básnik Ján Bocatius, napísal 2 básne. Spomeňme osobitý epigram s titulom – *Samuelovi Spillenbergerovi, doktorovi medicíny*:

> *„Spillenberger, čo nových bratov vrúcnou si láskou/a čomu v uhorskej zemi rovného lekára niet:/v maličkej skrinke tieto hľa dary ja dávam ti, pozdrav/vrelý, no nemysli, že on neblahý Pandorin je./Zle by som, najdrahší z bratov, zahynul, ak by som nechcel,/aby so svojimi bol si zdravý, ty zdravý buď vždy.“*

Jana Balegová, autorka tohto prekladu a František Šimon, autor komentárov k tomuto textu, v tejto súvislosti správne pripomínajú, že hoci mohlo ísť o básnickú licenciu, označenie Spillenbergera za najlepšieho lekára Uhorského kráľovstva, muselo znamenať, že sa tešil prinajmenšom v hornouhorskom prostredí mimoriadnej povesti.[68] Skutočnosť, že spolu s Bocatiom napísal oslavnú báseň pri príležitosti svadby Imricha Turzu zasa svedčí, že v tomto prostredí patril k absolútnej dobovej špičke.

Jeho o niečo mladší súčasník Kristián Augustín ab Hortis zo Slieszka obhájil titul doktor medicíny tiež v Bazileji v roku 1620. Podobne ako Spillenberger študoval aj on vo Wittenbergu, ale predtým i na iných nemeckých univerzitách. Bol

[66] Reprezentatívny zoznam lekárov z územia Slovenska s ich najvýznamnejšími dielami je spracovaná v diele *Biobibliografia prírodných, lekárskych a technických vied na Slovensku*. Martin 1976. Vracia sa k nim aj novšia práca Anton Bartunek : *Osobnosti slovenského lekárnictva*. Martin 2001.

[67] Alena Kredatusová : Spišský lekár, vzdelanec a podnikateľ Samuel Spillenberger (1572 – 1654), in *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 17, 2007, č. 2, s. 3 – 16.

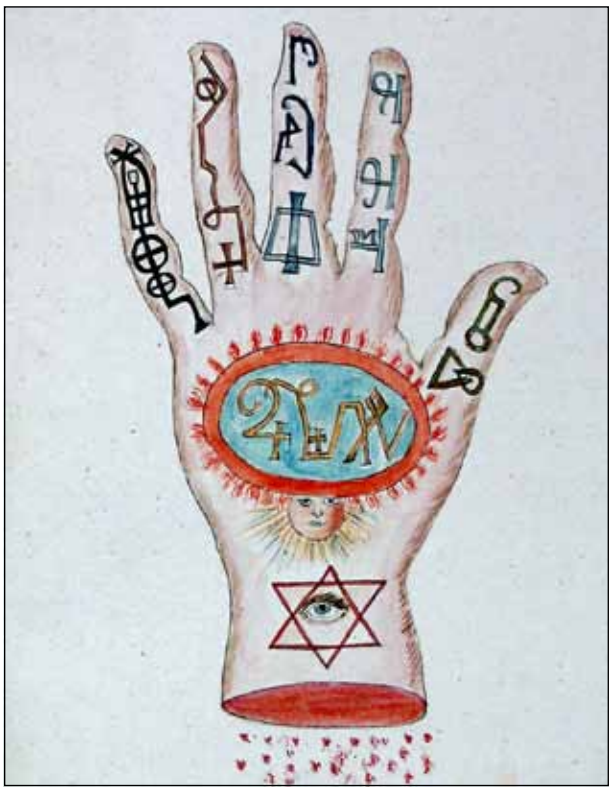
[68] František Šimon a Jana Balegová : Príspevok k poznaniu života a diela levočského lekára Samuela Spillenbergera, in: *Zborník o problémoch dejinách knižnej kultúry* : *Dejiny knižnej kultúry Spiša*. Martin 2013, s. 259 – 265.

lekárom v Kežmarku, ale slávu a šľachtický titul mu prinieslo najmä vyliečenie cisára a uhorského kráľa Ferdinanda II. a postavenie botanickej záhrady vo Viedni. Okrem medicíny sa zaoberal aj lekárnictvom a bol autorom slávnej Karpatskej alebo Uhorskej tinktúry (*oleum carpathicum*), ktorá liečila mnoho chorôb. Bol tiež botanikom a mineralógom.[69]

Ďalší významný dejateľ, spojený s východným Slovenskom a lekárstvom je Ján Weber († 1684). Bol síce viac spojený s Prešovom ako so Spišom, ale práve v Levoči u Brewera v roku 1645 vyšlo jeho slávne dielo *Amuletum* : *Poučenia o ochrane proti moru*. Zaujímavosťou tohto diela je, že vyšlo zároveň v nemčine, maďarčine i slovenčine.[70] Okrem toho spísal aj iné diela, ktoré súviseli s osvetou pri ochrane zdravia.

Za istú kuriozitu v súvislosti s lekárstvom a lekárnictvom treba pokladať záujem o nadrozmerné fosílie. Moderne povedané o paleontológiu. V dobovom chápaní šlo však o vyhľadávanie ostatkov drakov, keďže sa všeobecne verilo, že majú liečiteľské, ak nie priamo nadprirodzené účinky. Tradícia hľadania dračích kostí siahala aj na Spiši hlboko do minulosti. Ján Weber v tejto záležitosti nebol výnimkou a usilovne mu v tom napomáhali aj ďalší Spišiaci, napríklad kežmarský lekár Johan Peterson Hain, ale nielen on. Fascinácia drakmi na Spiši pretrvala aj v nasledujúcom storočí. Medzi hľadačov kostí drakov patrili Juraj Buchholtz ml., ale aj kežmarský lekár Daniel Fischer, o ktorom je tu reč a píše o nich dokonca aj Matej Bel. Dôvod bol jednoduchý. Spiš je relatívne členité územie s množstvom jaskýň a práve v nich mali žiť mýtické draky.[71] Nechceným efektom takéhoto vývoja bol v podstate vznik novej vedy o jaskyniach – *speleológia*. Za jej zakladateľa možno právom pokladať Juraja Buchholtza ml., ktorý v Belovom *Prodrome* uverejnil mapu Demänovskej jaskyne.[72]

V prvej tretine 18. storočia iste najvýznamnejšou postavou medzi lekármi Spiša bol Daniel Fischer († 1746). Zároveň bol osobnosťou, ktorá

Obr. 155. *Ilustrácia z rukopisu Hermetis Alchymia zo zbierky Pavla Doleviczényho, ktorá dokumentuje dobové splývanie vied s chiromantickými praktikami.*

sa radila aj za popredné vedecké osobnosti dobového Uhorského kráľovstva. So Spišom ho viaže miesto narodenia Kežmarok, ktoré sa nakoniec stalo i miestom jeho trvalého odpočinku, keď tu dlhodobo pôsobil vo funkcii mestského lekára, zároveň bol fyzikusom Liptovskej, po čase Spišskej stolice. S predchádzajúcimi lekármi ho spájala tiež univerzitná formácia najmä na Univerzite vo Wittenbergu. Ako už o tom bola reč, v Kežmarku si zriadil súkromnú nižšiu zdravotnú školu. Ako uvádza Ján Tibenský, ktorý sa na viacerých miestach venoval Danielovi Fischerovi, okrem iného tu školil i mladých adeptov na ďalšie štúdium medicíny. Daniel Fischer sa stal známym najmä aplikovaním séra proti tuberkulóze.[73] Zaoberal sa tiež dobovo módnym prírodným

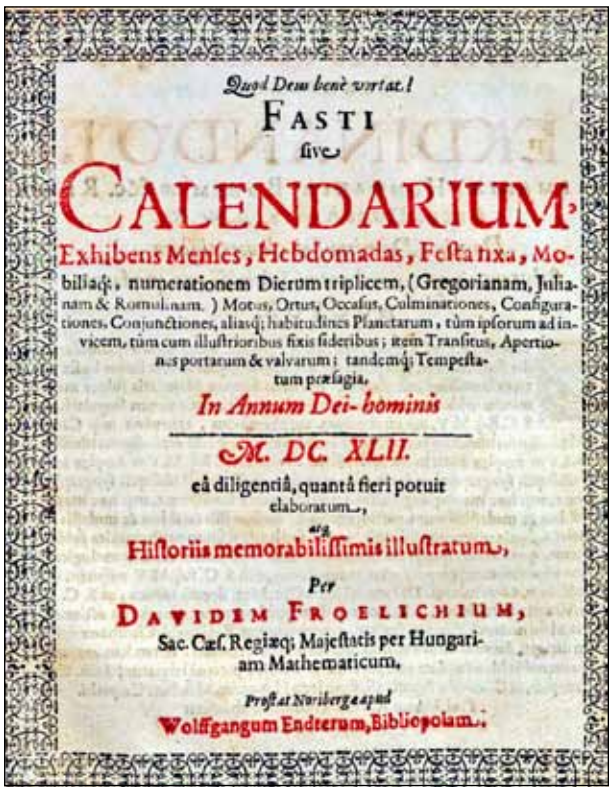
[69] Ján Tibenský : Historické pozadie pokusu o vytvorenie celouhorského vedeckého centra, s. 11.

[70] Jan Weber : *Amuletum* : *To gest zpráwa krátká a potřebná o moru, jakýchby prostředků náležitých y zdravj y nemocnj v čase moru užiwati měli*. Leutschoviae 1645. Pozri tiež Ján Tibenský : Historické pozadie pokusu o vytvorenie celouhorského vedeckého centra, s. 11.

[71] Pozri podrobnejšie Zuzana Šimková : Dračie jaskyne, in: *Archeológia SK …vykopaná minulosť z prvej ruky* (citované podľa internetu http://www.archeologiask.sk/clanok/article/-d8738c9a5e.html, dňa 14. 12. 2015).

[72] Pozri Ján Tibenský : *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava 1979, s. 92.

[73] Norbert Duka Zolyomi : Otázka prvenstva prešovského lekára J. A. Raymanna v očkovaní proti kiahňam, in: *Časopis pro dějiny věd a techniky*, roč. 1, 1968, s. 48 – 50.

Quod Deus bene vertat!
FASTI
sive
CALENDARIUM,
Exhibens Menses, Hebdomadas, Festa fixa, Mobiliaq;, numerationem Dierum triplicem, (Gregorianam, Julianam & Romulianam.) Motus, Ortus, Occasus, Culminationes, Configurationes, Conjunctiones, aliasq; habitudines Planetarum, tùm ipsorum ad invicem, tùm cum illustrioribus fixis sideribus; item Transitus, Apertiones portarum & valvarum; tandemq; Tempestatum præsagia,
In Annum Dei-hominis
M. DC. XLII.
eâ diligentiâ, quantâ fieri potuit elaboratum,
atq;
Historiis memorabilissimis illustratum,
Per
DAVIDEM FROELICHIUM,
Sac. Cæs. Regiæq; Majestatis per Hungariam Mathematicum.
Prostat Norimbergæ apud
Wolffgangum Endterum, Bibliopolam.

Obr. 156. *Titulná strana latinského kalendára Dávida Frölicha na rok 1642.*

determinizmom, ktorým zdôvodňoval existenciu jednotlivých chorôb. Analyzoval tiež vzťahy chorôb k spôsobu stravovania. Slávu mu priniesla aj výroba rôznych liekov.[74]

Ďalším Spišiakom a Kežmarčanom, ktorý významne vstúpil do sveta medicíny i vedeckého sveta bol Ján Daniel Perlitzi († 1778). Aj on vyštudoval medicínu v zahraničí (Wittenberg a Utrecht). Svoju kariéru síce začal v Kežmarku, jeho neskorším pôsobiskom sa však stala nie menej slávna Banská Štiavnica. Ako uvádza Ján Tibenský, dielom *Posvätné záležitosti Themidy, bohyne spravodlivosti, v Uhorsku* sa stal jedným zo spoluzakladateľov súdneho lekárstva v Uhorskom kráľovstve. Ján Daniel Perlitzi sa tiež pokúšal založiť prvú celouhorskú lekársku vysokú školu. Tento návrh predložil v roku 1750 aj kráľovnej Márii Terézii. Za jej sídlo mienil mať Pešť, z praktických dôvodov však uprednostňoval Banskú Štiavnicu.[75]

Hoci sa v 16. – 18. storočí na Spiši nepodarilo vybudovať odborné pracovisko, ktoré by sa zaoberalo rozvojom farmaceutiky a medicíny, jednotlivé osobnosti školené na zahraničných univerzitách vytvorili solídny základ pre takýto vývoj v storočí nasledujúcom.

Astrológia, pranostiky, čítanie z ruky (*chiromantica*) a prvé kalendáre

Astrológia spolu s astronómiou a meteorológia s pranostikami patrili v novoveku do odvetvia, ktoré nazývame nemeckým termínom *Sternkunst*. Okultný charakter je typický pre astrológiu. Podobne ako u alchýmie aj základy tejto mentálnej disciplíny siahajú až do starého Egypta. V niektorých prípadoch dokonca niektorí alchymisti boli rovnako dobrými astrológmi. Zmyslom astrológie v novoveku, rovnako aj dnes, je na základe postavenia hviezd (planét) predikovať budúcnosť. Významní muži i ženy svojej doby sa radi obklopovali ľuďmi, ktorí ovládali takéto umenie. Za zmienku v tejto súvislosti stojí, že vlastných okultistov (*volchov*) mal podľa svedectva *Halič-sko-volynského letopisu* aj zbožný uhorský kráľ Ondrej II. Astrológia sa stala módnou najmä v časoch humanizmu a renesancie. Správa o narodení Jána Zápoľského mala zastihnúť dedičného spišského župana Štefana Zápoľského na dvore Mateja Korvína, ktorému pri tejto príležitosti dvorskí astrológovia vyrátali horoskop jeho syna Jána. Po tom, čo sa s ním Matej Korvín oboznámil, Štefanovi Zápoľskému gratuloval k narodeniu budúceho „uhorského kráľa".[76] Astrológmi sa tiež hmýrili aj dvory nástupcov Turzovcov, následníkov Zápoľskovcov v dedičnom úrade spišských županov, no nechýbali ani na dvoroch jednotlivých Čákiovcov (Csáki), ktorí ich v tomto úrade nahradili.

Spájanie astrológie, alchýmie, prognostiky, *chiromantiky* (čítania z dlane), spolu s informáciami o dátumoch najdôležitejších krajinských jarmokov tvorili obsah najstarších európskych a tým i uhorských kalendárov. Medzi prvými v celom Uhorskom kráľovstve vychádzali takéto kalendáre opäť v tlačiarni Brewerovcov v Levoči. Ich vydavateľom bol Dávid Frölich. Vzhľadom

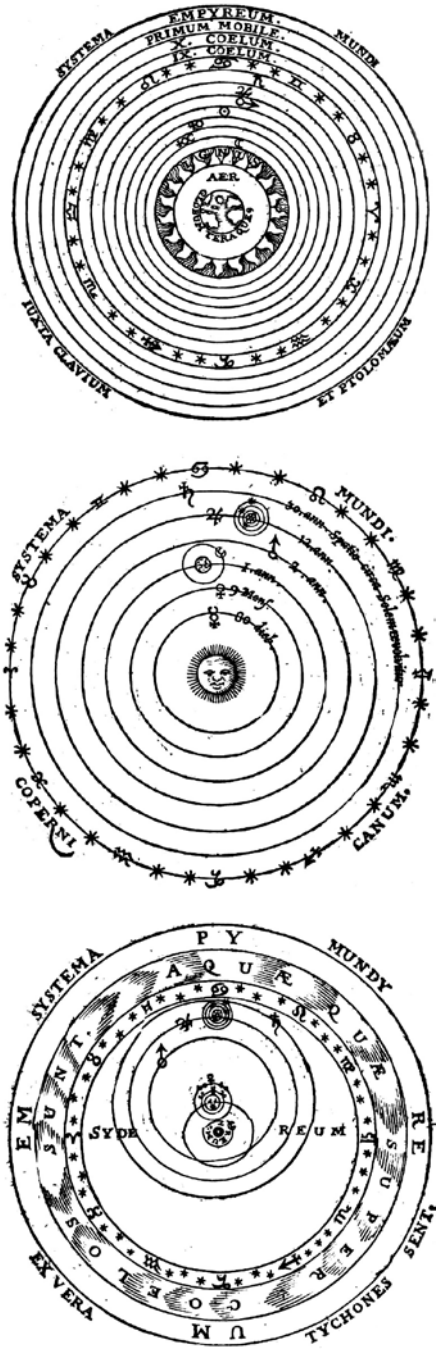
[74] Tenže : Daniel Fischer, s. 66 – 75 a Tenže : Historické pozadie pokusu o vytvorenie celouhorského vedeckého centra, *passim*.
[75] Tenže : *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*, s. 93 – 94.
[76] Veronika Kucharská : Ducissa : *Život tešínskej kňažnej v časoch Jagelovcov*. Bratislava 2014, s. 42.

na široké spektrum ich odberateľov ich okrem nemčiny a maďarčiny, či univerzálnej latinčiny, vydával aj v treťom jazyku kráľovstva – slovenčine. O kalendároch v období 16. – 18. storočia tak v súlade s aktuálnym poznaním možno konštatovať, že prístupnou a pútavou formou, často i pomocou ilustrácií, komunikovali zložité výsledky poznania svojej doby. Svojím spôsobom tak stáli na začiatku populárno-vednej literatúry.

Astronómia

Samostatnou témou v dejinách Spiša je postupné emancipovanie sa ďalšej špecializovanej vedy – astronómie. Ako je známe, pôvodne bola chápaná tiež ako súčasť fyziky a tá bola až do konca 17. storočia stále súčasťou filozofie. Aj pri tejto téme patrí Spišiakom niekoľko zaujímavých celokrajinských prvenstiev. V roku 1574 v Košicich zomrel Joachim Rheticus nazývaný „Anjelom Gabrielom kopernikanizmu." Vieme o tom len vďaka tomu, že to zapísal levočský kronikár Joachim Leibitzer vo svojej kronike a k tomu dodal, že tu žil niekoľko rokov.[77] Práve Rheticus dlhodobo spolupracoval s Koperníkom v Toruni a do Košíc priniesol rukopis jeho diela. Z Košíc sa tiež postaral o jeho vydanie.[78] Týmto a ďalšími spôsobmi (najmä vďaka neustálemu kontaktu s protestantskými univerzitnými centrami) medzi vzdelané vrstvy Spišiakov začali prenikať nové koperníkovské myšlienky prekonávajúce stredoveký geocentrický model vesmíru.

K postupnému osamostatneniu astronómie ako exaktnej vedeckej náuky prispel azda najvýznamnejšou mierou už niekoľkokrát zmienený Dávid Frölich z Ľubice († 1648). Cisár a uhorský kráľ Ferdinand II. ho za jeho práce dokonca ocenil titulom: *„cisársky a kráľovský matematik a praktický astronóm v Uhorskom kráľovstve."*.[79] Ján Tibenský právom nazýva Dávida Frölicha *„priekopníkom vedy na Slovensku"*. Dávid Frölich bol presvedčený zástanca názorov Mikuláša Koperníka, akceptoval pri svojich výskumoch aj výsledky pozorova-

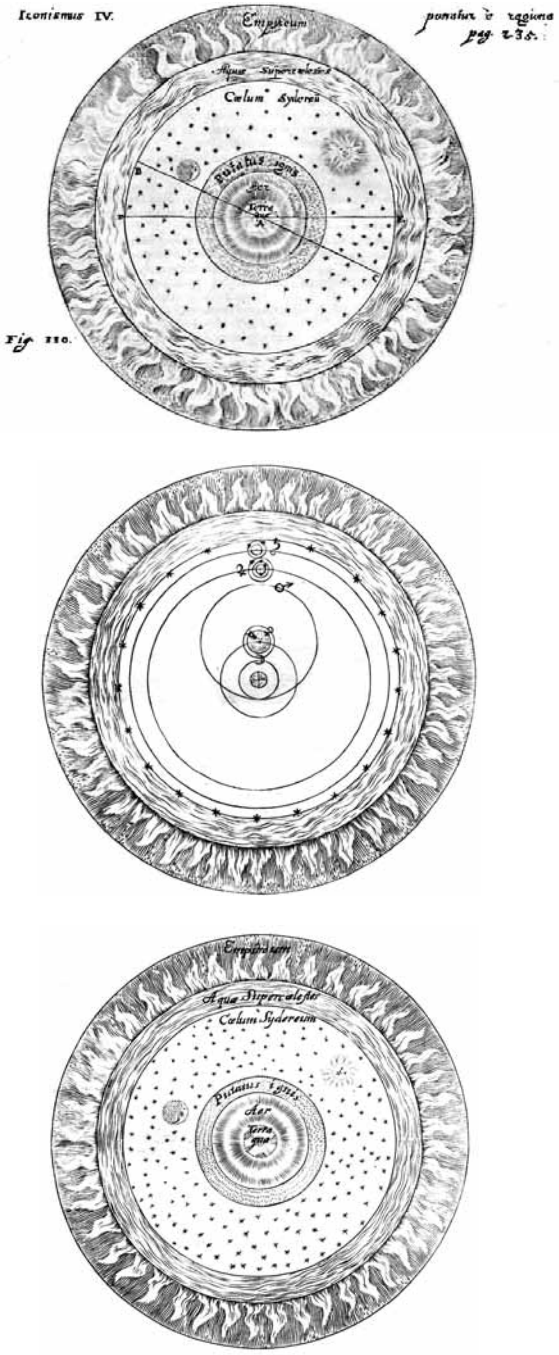

Obr. 157. *Názorný prehľad vývinu pohľadov na položenie Zeme vo vesmíre. Hore klasický názor Ptolemaiov, v strede Koperníkov a dole Tycha de Brahe.*

[77] Matúš Kučera : Mikuláš Kopernik – osobnosť humanizmu a renesancie, in: *Historica* : *Zborník Filozofickej fakulty UK*, roč. 24 – 25. 1973 – 1974, s. 3 – 37.

[78] Ján Tibenský : Historické pozadie pokusu o vytvorenie celouhorského vedeckého centra, s. 10.

[79] Ján Tibenský : Dávid Fröhlich, in: *Biografické štúdie*, roč. 11, 1984, s. 44 – 48. Nora Baráthová : David Frölich 1595 – 1648, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 3 – 4, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 1998, s. 27 – 43 a Ilona Pavercsik : Diela Dávida Fröhlicha v Széchényiho národnej knižnici, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 3 – 4, s. 43 – 57 a iní.

Obr. 158. *Modelu vesmíru a zemských sfér od Martina Sentivániho (hore) poslúžili ako vzor jezuiti Giovanni Batista Riccioli a Caspar Schott (ich modely v strede a dole).*

ní Johanna Keplera, ale tiež aj Williama Gilberta. Slovenský historik filozofie Teodor Münz ešte v roku 1977 pripravil preložil a okomentoval rozhodujúce dielo Dávida Frölicha *Náčrt o pohybe sveta*,[80] v ktorom sa, okrem iného, jeho autor vyznal z heliocentrizmu a z toho, že Zem rotuje okolo Slnka. Ďalší vývoj kežmarského vedca mapujú najmä jeho kalendáre, v ktorých svoje astronomické výskumy, ako uvádza Jolana Zemplénová, obohacuje aj o prírodnú mystiku.[81] V tomto i iných pohľadoch v duchu dobového synkretizmu zostal verný iným vedcom 17. storočia. I napriek tomu však možno konštatovať, že cisársky astronóm v mnohých ohľadoch udal smer ďalšieho vývoja modernej vedy nielen na Spiši, ale i v celom Uhorskom kráľovstve.[82]

Okrem astronómie to platí aj pre meteorológiu, geografiu či historiografiu.[83] Pri skúmaní dejín všetkých týchto vedných odborov bádateľ totiž nutne narazí na jeho meno. Patrí mu však ešte jedno prvenstvo. Pravdepodobne ako celkom prvý kvôli vedeckým experimentom v súvislosti so zmenou tlaku vzduchu v závislosti od nadmorskej výšky, vystúpil na jeden z tatranských štítov (Slavkovský štít). Stal sa tak zakladateľom tatranskej vysokohorskej turistiky.

Výnimočnosť postavenia Dávida Frölicha vyčnieva aj v porovnaní s ďalšími spišskými rodákmi, ktorým sa dostalo podobného vzdelania. Ján Juraj Graff († 1680) sa narodil v Levoči a Levoča tiež platila jeho štúdiá vo Wittenbergu a Štrasburgu. Astronómii sa venoval iba v mladosti a v súlade so súčasnými výskumami možno konštatovať, že v umiernenej miere sa postupne odpútaval od dobou zaužívaných schém pohľadu na vesmír a zem. Ďalším Spišiakom, ktorý sa venoval astronómii, bol Andrej Thann z Jurského. Venoval sa najmä otázkam zatmenia hviezd. Ani on však mimoriadne neprekročil svoju dobu. Za ozajstného následníka Dávida Frölicha Jolana Zemplénová pokladá až Juraja Buchholtza, ml. Aj on pochádzal z Kežmarku a v Kežmarku aj svoj život zakončil. Astronómii sa venoval najmä v mladosti,

[80] Teodor Münz : Fröhlichov Náčrt o pohybe sveta, in: *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, roč. 8, 1977, s. 395 – 421.
[81] Pozri Jolana Zemplénová : *Dejiny fyziky na Slovensku do polovice 19. storočia*. Bratislava 1974, s. 89.
[82] *Tamže*, s. 57.
[83] Pozri napríklad dielo David Frölich : *Der uralte Deutsch-Ungarische Zipserische und Siebenbürgische Landsmann* : *Das ist*: *Vorlauffer der Newen Ungarischen Chronik*. Leutschaw. 1641. Analýze tohto textu sa budeme venovať v *Historia Scepusii*, vol. 3 (pozn. autora).

keď riešil otázku konjunkcie Merkúra a Slnka.[84]

Na rozmedzí medzi fyzikou, astronómiou a meteorológiou sa pohybovalo v dobovej Európe množstvo vedcov. Aj ďalší z nich pochádzal zo Spiša. Volal sa Adam Paprádi († 1692) a pochádzal zo Spišskej Belej a neskôr pôsobil istý čas najmä na Prešovskej evanjelickej vyššej škole a na iných miestach. Do dejín vedy vstúpil výskumom optických javov a meteorológie. Okrem iného sa zaoberal aj lomom svetla. Podľa všetkého ako prvý popísal fyzikálnu povahu dúhy.[85]

Dôležité astronomické, ale i fyzikálne objavy sú okrem osobnej erudície vedca, jeho usilovnosti a vedeckého tímu závislé aj od praktického vybavenia pracoviska. Slovenskí evanjelici takéto pracoviská nemali, mohla sa nimi ale pochváliť Trnavská jezuitská univerzita, ktorá v druhej polovici 18. storočí disponovala na svoj čas veľmi modernou hvezdárňou.[86] Za zmienku na tomto mieste stojí trnavský profesor, polyhistor, liptovský rodák Martin Sentiváni/Szentyiványi († 1705), ktorý svojim dielom *Sústava sveta*: *Kozmologická štúdia* (*Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate*) z roku 1689, vydaného ako prvý diel jeho monumentálneho trojzväzkového diela *Miscellanea*, v mnohom ovplyvnil nielen jezuitov z dnešného Slovenska. V bilingválnom vydaní ho spracoval a okomentoval Svorad Zavarský.[87]

Martin Sentiváni však ani zďaleka nebol posledným jezuitom – astronómom, ktorý preslávil Trnavskú univerzitu. V jeho šľapajach kráčal napríklad aj Peter Mayr († 1753). Prednášal filozofiu v Košiciac a v Kluži (Cluj-Napoca). V Košiciach vydal knihu *Nebeský svetový systém*. Podobne Krištof Akai(?) († 1766) tiež v Košiciach vydal dielo *Kosmografia, alebo filozofický opis sveta*. Kým obaja prv zmienení zostávali pevne ukotvení v novoscholastike a na tradičných geocentrických a aristolovských základoch, ich ďalší košický kolega Michal Lipsicz v ďalšej publikácii *O zmenách pohybu a zvlášť o jeho druhoch* (z košickej jezuitskej tlačiarne) sa výraznejšie priklonil k mechanike a dynamike Isaaca Newtona. I napriek tomu, že je dielo spísané vo forme pripomínajúcej scholastiku, naznačuje jej postupné prekonávanie i v rámci jezuitského rádu.[88]

Ozajstný zlom v pohľade uhorských a tým i spišských jezuitov na vesmír a svet však priniesla až druhá polovica 18. storočia. Dáva sa jednako do súvislosti s vážnou reformou jezuitskej univerzity v Trnave, s vybudovaním astronomického observatória, s ktorým začal fenomenálny Maximilián Hell († 1792). V roku 1756 ho dokončil jeho žiak František Weiss († 1785). Bolo to vôbec prvé pracovisko podobného druhu v celom Uhorskom kráľovstve. František Weiss a jeho kolega Ján Šajnovič († 1785) vydávali svetoznáme astronomické ročenky *Observationes astronomicae*.[89]

Geografia, kartografia a vlastiveda

Zámorské objavy, rozvíjajúce sa vojenstvo, ale i prudký rozvoj výroby a obchodu v novovekej Európe kládol čoraz väčší dôraz aj na rozvoj geografie a kartografie. Stále hlbšie poznávanie predností svojej malej i veľkej vlasti zasa viedli k položeniu základov vlastivedy. Aj v týchto odboroch patrí, a to nielen v spišských reláciách, popredné miesto rodákovi z Ľubice Dávidovi Frölichovi. Ten istý autor zároveň vynikol aj v praktickom sprístupňovaní svojich poznatkov. Svoje vedomosti a skúsenosti z jednotlivých ciest po Európe i zo všeobecného zemepisu ako zrelý štyridsiatnik pútavo zhrnul v diele *Jadro praktického zemepisu…* a neskôr do praktickej encyklopedickej príručky pre pútnikov *Knižnica pre cestujúcich…* Ako

[84] Jolana Zemplénová : *Dejiny fyziky na Slovensku*, s. 131 – 137. Prenikanie koperníkovskej heliocentrickej teórie do Uhorska (teda zväčša na územie dnešného Slovenska) mapuje Táže : The Reception of Copernicanism in Hungary (A Contribution to the History of Natural Philosophy and Physics in the 17th and 18th centuries), in: *The Reception of Copernicus' Heliocentric Theory: Proceedings of a Symposium Organized by the Nicolas Copernicus Committee of the International Union of the History and Philosophy of Science*, ed.: Jerzy Dobrzycki. Toruń 1973, s. 311 – 356. Pre porovnanie pozri Mike A. Zuber : Johann Jacob Zimmermann and God's two Books : Copernican Cosmology in Lutheran Germany around 1700, in: *Knowing Nature in Early Modern Europe*, ed.: David Beck. Routlage 2016, s.

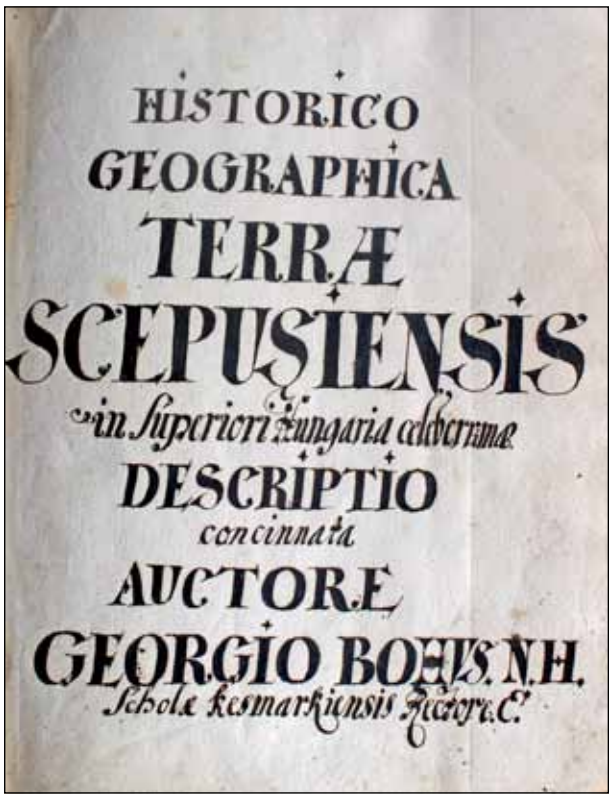
[85] *Tamže*, s. 126 – 127.

[86] Pozri Ján Tibenský : *Dejiny vedy a techniky na Slovensk*u, s. 136 – 142.

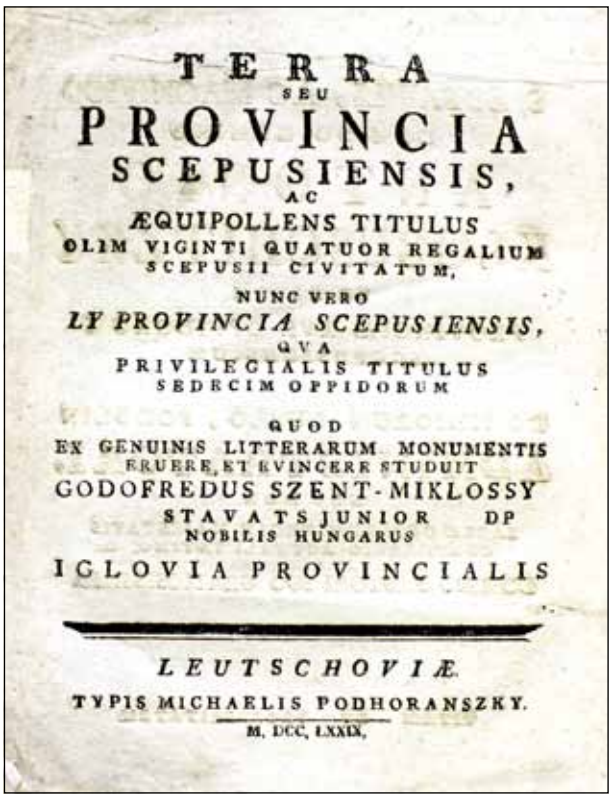
[87] Martin Sentiváni: *Sústava sveta*: *Kozmologická štúdia* (*Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate*), trans., ed. a koment.: Svorad Zavarský, in: *Slavica Slovaca*, roč. 46, 2011, 3 : *Supplementum*. Bratislava 2011.

[88] Pozri Jolana Zemplénová : *Dejiny fyziky na Slovensku*, s. 182 – 186.

[89] *Tamže*, s. 373 – 384.

HISTORICO
GEOGRAPHICA
TERRÆ
SCEPUSIENSIS
in Superiori Hungaria celeberrimæ
DESCRIPTIO
concinnata
AUCTORE
GEORGIO BOHUS N.H.
Schola kesmarkiensis Rectore C.

Obr. 159. *K jedným z prvých pokusov o systematické vlastivedno-geografické popísanie Spiša patril pokus kežmarského rektora Juraja Bohuša.*

TERRA
SEU
PROVINCIA
SCEPUSIENSIS,
AC
ÆQUIPOLLENS TITULUS
OLIM VIGINTI QUATUOR REGALIUM
SCEPUSII CIVITATUM,
NUNC VERO
LV PROVINCIA SCEPUSIENSIS,
QVA
PRIVILEGIALIS TITULUS
SEDECIM OPPIDORUM
QUOD
EX GENUINIS LITTERARUM MONUMENTIS
ERUERE, ET EVINCERE STUDUIT
GODOFREDUS SZENT-MIKLOSSY
STAVATS JUNIOR DP
NOBILIS HUNGARUS
IGLOVIA PROVINCIALIS
LEUTSCHOVIÆ.
TYPIS MICHAELIS PODHORANSZKY.
M. DCC. LXXIX.

Obr. 160. *Titulná strana publikácie Godfrída Sent-Miklóšiho o Spiši Terra seu Provincia Scepusiensis.*

jeden z prvých v Uhorskom kráľovstve informuje aj o novom kontinente Amerike. [90]

Prvý ucelený geograficko-historicko-vlastivedný popis Spiša vyhotovil rektor Kežmarského lýcea Juraj Bohuš († 1722). Jeho text zostal v rukopise. V mnohom však poslúžil ako podklad pre veľkolepý vlastivedný projekt uhorského polyhistora slovenského pôvodu Mateja Bela († 1749)[91] známeho pod skráteným názvom *Notitiae*.[92]

Záujem o geografický a vlastivedný popis Spiša v Kežmarku prebiehal paralelne s dielom Juraja Bohuša. Už v roku 1715 vypracoval na pergamene prvú mapu Spiša cisársko-kráľovský nadporučík, kežmarský rodák – Jakub Kray z Ra-

[90] David Froehlich : *Medulla geographiae practicae peregrinantium imprimis usui, deinde historiarum et rerum hoc tempore belocissimo gestarum, gerendarumque pleniori cognitioni accomodata. In qua potissimum Europae regiones nobiliores novo compenditosque methodo proponuntur* : *earum situs, quantitas, qualitas, dominium, partitio, distributio Urbium, Oppidorum, Arcium, resque in iis memorabiles, conditio, politia, consuetudines et mores incolarum; Insulae, Peninsulae, Maria, Sinus, Fluvii, Lacus, Portus, Promontoria, Montes, Thermae, Acidulae, Minerae, Agri, Viridaria, Silvae, Vivaria, Animantia, Antiquitatum monumenta nec non alia quamplurima insigniora naturalia, atque artificialia cuiusvis loci Gnorismata singillatim adumbrantur: et tandem caeterae quoque Orbis terrarum Partes summatim pertractantur:… Partim experientia atque oculari observatione, partim lectione neotericorum Geographorum concinnata, in Prodrorum suae Bibloithecae etc.* Bartfae 1639 a Tenže: *Bibliotheca seu cynosura peregrinationum, id. est: Viatorium (omnium hactenus editorum absolutissimum)…* Ulmae 1644. Pozri aj Ján Tibenský : *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*, s. 59.

[91] Matej Bel je v mnohom ústrednou postavou uhorskej vedy prvej polovice 18. storočia. Privlastňujú si ho rakúska, maďarská i slovenská historiografia. On sám o svojej identite v duchu dobovej uhorskej národnej tolerancie údajne vyjadril, že sa cíti byť: „*lingua Slavus, natione Hungarus, eruditione Germanus*“ („jazykom Slovák, národom Uhor a vzdelaním Nemec“.

[92] Originál *Historico-geographica terrae Scepusiensis in Superiori Hungaria celeberrimae descriptio* sa nachádza v Archíve knižnice Evanjelického lýcea v Kežmarku. O jeho nemecký preklad sa postaral Ján Lipták. Pozri Georg Bohus : *Historisch-geographische Beschreibung des Oberungarn berühmtesten Zipser Landes*, ed. a trans.: Johannes Lipták. Kässmark 1919. Najdôležitejšie myšlienky z geografického opisu Spiša prevzal do svojho diela Matej Bel : Historiae Comitatus Scepusiensis, in: *Hungariae antiquae et novae prodromus…* Norimbergae 1723, s. 69 – 80.

kús (de Rokus) († 1720). O niečo zmenená mapa neskôr vyšla aj tlačou v diele Mateja Bela *Posol starého a nového Uhorska*.[93] Na základe Krayovej mapy vznikla v polovici 18. storočia aj ďalšia kolorovaná mapa Spiša, ktorá sa vyznačuje niektorými osobitosťami.[94]

Ďalší pokrok v uhorskej kartografii, zemepise, vôbec vo vlastivede, ale aj v iných, najmä prírodovedných odboroch priniesol Samuel Mikovíni († 1750). Bol jedným z najvýznamnejších spolupracovníkov Mateja Bela v jeho monumentálnom projekte *Noticií*, v ktorých sa staral ako vynikajúci medirytec a kartograf tiež o praktické vyhotovenie jednotlivých máp. Okrem vysokej umeleckej a odbornej úrovne jeho diela história vedy a techniky oceňuje najmä jeho iniciatívy pri zjednocovaní kritérií bádania i odbornej terminológie pri spoločnom celoeurópskom vedeckom výskume. Pri mapovaní jednotlivých častí Uhorského kráľovstva sa pridŕžal prísnych vedeckých kritérií (astronomického, geometrického, magnetického a hydrografického). Vďaka trigonometrickému meraniu bol potom schopný stanoviť na svoju dobu presnú zemepisnú šírku i dĺžku jednotlivých lokalít nielen na území dnešného Slovenska. Pozoruhodnosťou jeho systému bolo, že svoj nultý poludník nechával prechádzať hlavným mestom vtedajšieho Uhorského kráľovstva – Bratislavou.[95] Novú mapu Spiša však od neho nemáme.

Mapa 5. *Geografické zobrazenie Spiša z polovice 18. storočia, ktoré zachytáva pravdepodobný rozsah Spišskej stolice v časoch Jána Zápoľského. Červenou farbou sú vyznačené mestá spišského zálohu Poľsku.*

Aj ďalší z rektorov Kežmarského učilišťa Jozef Bencúr sa pričinil k rozvoju geografie a vlastive-

[93] Detaily ohľadne mapy pozri Ivan Mrva : Krayova mapa Spiša z 18. storočia, in: *Terra Scepusiensis*, predsádka: „Rukopisnú, kolorovanú mapu s rozmermi 60 x 80 cm vyhotovil v približnej mierke 1 : 116 000. Krayova mapa vyšla tlačou v diele Mateja Bela *Hungariae antiquae et novae prodromus*, vydanom v roku 1723 v Norimbergu. Do tlače ju pripravil, resp. vyryl norimberský rytec Johann Georg Puschner st."

[94] Ivan Mrva o tejto mape v súvislosti s našou knihou napísal: „Mapa nesie latinskú explikáciu *Mappa Comitatus Scepusiensis cum suis vicinitatibus*. Nemá zemepisnú sieť, iba v ľavom dolnom rohu je udaná mierka v nemeckých a uhorských míľach. Mapa zobrazuje celý Spiš aj so susednými stolicami a je podobne ako predloha orientovaná na juhovýchod. Jej autor opakuje geografické nepresnosti, ktorých sa dopustil Kray najmä v polohopise niektorých sídiel a pri znázornení riečnej siete. Vyniká však jemnou kresbou a farebnosťou. Hory sú znázornené zelenými a belasými kopčekmi, Tatry sú zvýraznené podfarbením. Mestá v poľskom zálohu sú zakreslené červenou farbou, ostatné hnedé. Autor osobitne zvýraznil slobodné kráľovské mestá, zvlášť však Levoču. Názvoslovie sídiel je zmiešané – latinské, slovenské, nemecké i maďarské. Hranice stolice sú zvýraznené žltou farbou. Podhaliansko pod poľskými Tatrami, teda oblasť medzi Čiernym Dunajcom a riečkou Bialka, považuje za niekdajšiu súčasť Spišskej stolice. Preto je kartograficky spracovaná ako ostatné časti Spiša. Navyše nesie vysvetľujúci latinský nápis: *Peripheria Saeculo XVI-. per Polonos violenter occupata et hidedum ad Galliciam possesa* – „Oblasť Poliakmi v 16. storočí násilne zabraná a dodnes patriaca ku Galícii". Podľa neznámeho autora pôvodne teda Spišská stolica hraničila aj s Oravskou, pričom ich delila riečka Čierny Dunajec. Túto skutočnosť naznačujú aj niektoré písomné doklady z prvej tretiny 16. storočia." (pozn. redakcie).

[95] Ján Tibenský : *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*.

Mapa 6. *K výučbe historickej geografie na Kežmarskom lýceu prispieval aj názorný farebný atlas od Jána Tomku-Sáskeho. Mapa Veľkomoravskej ríše, 1751.*

dy na Spiši. Týka sa to najmä pedagogického a didaktického procesu. Ako Habsburgovcom lojálny evanjelik a vzdelanec európskej úrovne od polovice päťdesiatych rokov prepájal svojou osobnosťou Spiš s Bratislavou a Viedňou. Ako uvedomelý Slovák dejiny Uhorského kráľovstva začínal veľkomoravským obdobím. Jedným z výsledkov tohto prepojenia bol aj vôbec prvý historický atlas Uhorského kráľovstva známy pod menom *Parvus atlas Hungariae* (*Malý atlas Uhorska*). Jeho autorom je Ján Tomka-Sásky († 1762). Zaujímavosťou tohto diela je, že sa v skrátenej forme ako *Úvod do starovekej a stredovekej geografie Uhorska* vo vydaní z roku 1781 zachovalo v Knižnici evanjelického lýcea v Kežmarku.[96] V tej istej knižnici sa z roku 1795 zachovali aj vlastivedné zápisky Andreja Klennera, ktoré reflektujú tento atlas.[97] Znamená to, že živé vedomosti o historickej i súčasnej geografii sa na Kežmarskom lýceu učili v druhej polovici 18. storočia najmodernejšími didaktickými technikami.

Záujem o vlastivedu Spiša však pokračoval aj v druhej polovici 18. storočia. Sedemdesiate roky na Spiši napríklad významne poznamenala prvá vedecká edícia kriticky vydaných a komentovaných prameňov k dejinám Spiša z dielne Karola

[96] Iohannes Tomka Szászky : *Introductio in geographiam Hungariaeantiqui et medii aevi et VI. tabulis illustrata*. Posonii 1781.
[97] Andrej Klenner : *Školské poznámky z rétoriky, náboženstva a zemepisu*, rukopis z roku 1795, sign. Ms1257.

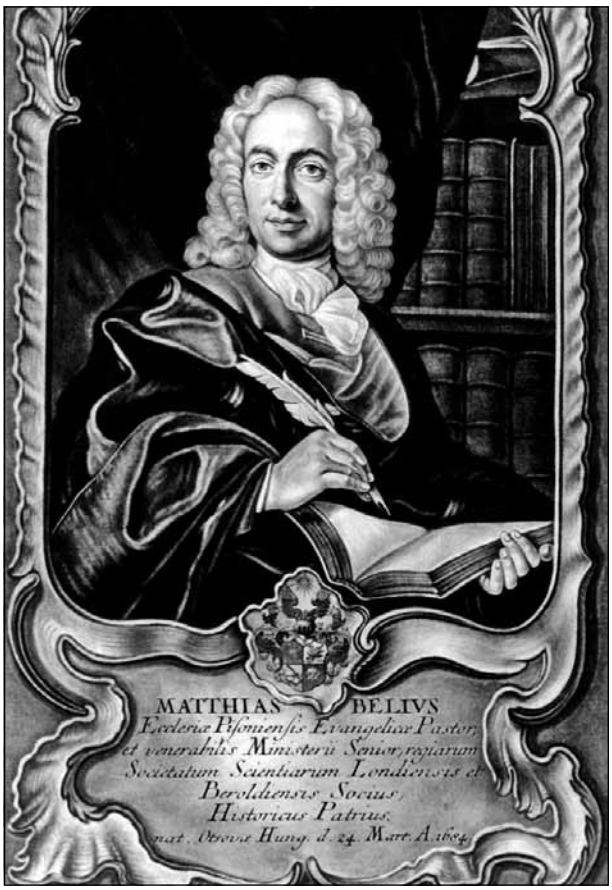
Wagnera.[98] Karol Wagner však nebol ani zďaleka jediný, ktorý sa odborne venoval historickým a vlastivedným poznatkom o Spiši v tomto prelomovom období európskych dejín. V roku 1779 Godfried Szent-Miklóssy vydal v Levoči svoju krátku knižku o Spiši *Spišská krajina alebo tiež provincia…*[99]

Záujem o „spišské starožitnosti", nielen medzi Spišiakmi však neustal ani po roku 1780, keď Máriu Teréziu pri kormidle ohromného Habsburského súštatia nahradil jej syn Jozef II. Najočividnejšie na to poukazuje dielo Jána Bárdošiho (Bárdossy), ktoré tak v slovenskej ako i maďarskej historiografii čaká na svoje komplexnejšie spracovanie.

Spiš a pokusy o inštitucionalizáciu vedy v Uhorskom kráľovstve

Ako je z uvedeného – nie celkom komplexného – výpočtu významných humanistov a vedcov Spiša 16. – 18. storočia spoľahlivo vidno, Spiš v tomto ohľade, spolu so Šarišom a Košicami, nijako nezaostával za dobovými centrami vzdelanosti. Patril tak k jedným z najvyvinutejších regiónov dobového Uhorského kráľovstva, ale aj strednej Európy vôbec. Je preto celkom pochopiteľné, že nezostal bokom ani od dobových trendov, ktoré viedli nielen k vzniku špecializovaných vedeckých pracovísk, ale aj k ich následnej integrácii do celokrajinských vedeckých inštitúcií. Prirodzene toto právo prináležalo najprv krajinským univerzitám. Vzhľadom na to, že Uhorské kráľovstvo disponovalo len katolíckymi vysokými školami, vo vedeckých kruhoch bola široko pociťovaná potreba preklenúť tento partikularizmus konštituovaním nadkonfesionálnej vedeckej inštitúcie podľa vzoru dobových kráľovských akadémii vied a umení.

K prvým takýmto pokusom došlo v prvej tretine 18. storočia. Zaslúžil sa o nich okruh ľudí okolo Mateja Bela. Zo Spišiakov sa na projekte aktívne zúčastňoval najmä Juraj Bohuš, Štefan Berzevici (Berzeviczi), bratia Buchholtzovci, Pavol Kray, Ján Miletter a ďalší.[100] Z hľadiska Spišiakov to bol projekt, na ktorom mali najširšie zastúpenie vôbec.

Obr. 161. *Matej Bel sa pokúsil ako prvý z uhorských učencov o vytvorenie vedeckej inštitúcie s celouhorskou pôsobnosťou.*

Zároveň však treba dodať, že práve Spišiak, vplyvný spišský fyzikus a kežmarský rodák Daniel Fischer, sa k Belovmu projektu postavil kriticky, keďže mal o ňom svoje vlastné predstavy.[101] Kontúry projektu sa vytvorili začiatkom tridsiatych rokov 18. storočia, teda päťdesiat rokov pred inou iniciatívou Adama Františka Kollára a približne sto rokov pred podobným, tentoraz ale úspešným projektom celouhorskej krajinskej Akadémie vied grófa Štefana Sečéniho (Széchenyi).

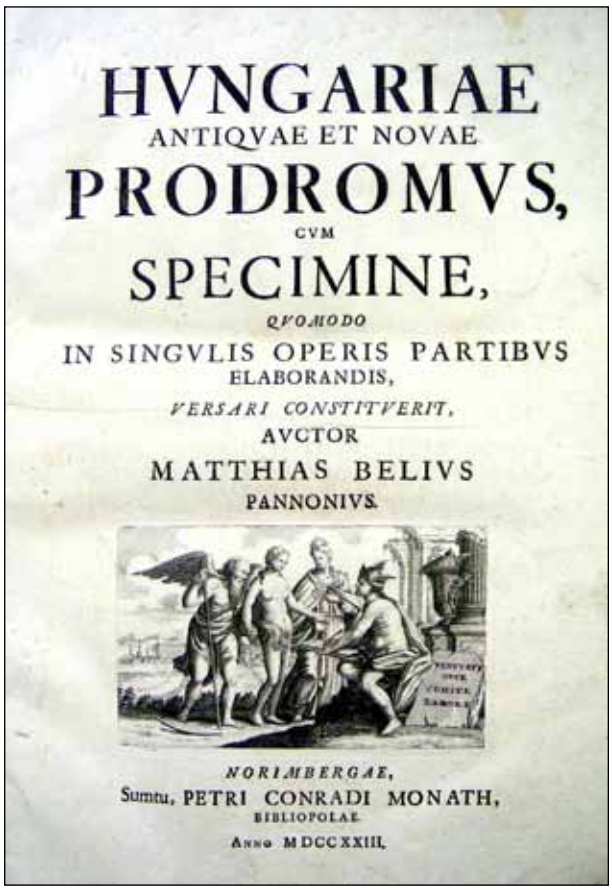
Zaujímavou kapitolou spojenou so šírením myšlienok racionalizmu a osvietenstva na Spiši sú dejiny tajných spoločností na východnom Slovensku (Hornom Uhorsku). Centrom, z ktorého myšlienky slobodomurárov v tejto časti Uhorského kráľovstva vyžarovali, sa pred Veľkou francúzskou

[98] *Analecta Scepusii sacri et profani* (ďalej *Annalecta Scepusii*), vol. 1 – 4, ed.: Carolus Wagner. Viennae, Possoniae et Cassoviae 1771 – 1778. Historiografii Spiša sa budeme venovať v treťom pokračovaní *Historia Scepusii* (pozn. autora).

[99] Godefredus Szent-Miklossy : *Provincia Scepusiensis* : *Ac Aequipollens Titulus Olim Viginti Quatuor Regalium Scepusi Civitatum…* Leutschoviae 1779.

[100] Ján Tibenský : Historické pozadie pokusu o vytvorenie celouhorského vedeckého centra, *passim*.

[101] *Tamže* a Tenže : Daniel Fischer, *passim*.

Obr. 162. *Kniha Posol starého a nového Uhorska vyšla v Norimbergu roku 1723. Mala byť vzorom pre ďalšie podobné projekty Mateja Bela. Nie náhodou obsahuje aj časť venovanú najlepšie prebádanej uhorskej stolici – Spišskej.*

revolúciou stal Prešov. Slobodomurárske myšlienky, na rozdiel od Dolného Uhorska s centrom v Bratislave, sa sem dostali z Varšavy. Stalo sa tak v roku 1769. Názov lóže bol podobný ako vo Varšave. Varšavskí slobodomurári sa volali *K cnostnému Sarmatovi* (*Zum tugendhaften Sarmat*), prešovskí *K cnostnému cestovateľovi* (*Zum tugendhaften Reisenden*). Najstaršia lóža na Spiši vznikla v Ľubici a založil ju Jakub Glosz. V roku 1775 vznikla slobodomurárska lóža aj v Spišskej Sobote. Jedným z jej zakladateľov bol Samuel Augustín ab Hortis, potomok slávneho Kristiána Augustína ab Hortis. To bol možno aj dôvod, prečo sa nazvala *Ab Hortis*, teda *Zo záhrad*. Jej členovia sa grupovali zväčša s protestantských (evanjelických) kruhov a šľachty. K ďalším jej členom patrili Andrej Cirbes (Czirbesz), gróf Ján Brüderlein, Ján Schmid, Samuel Cornides. Činnosť lóží nebola v Uhorskom kráľovstve v časoch panovania Márie Terézie dovolená, ich existencia sa však zväčša veľkoryso prehliadala. Za Jozefa II. sa ju štát snažil kontrolovať. Po Francúzskej revolúcii bola zakázaná.[102]

Zhrnutie

Ako je z uvedených poznámok vidno, Spiš, ale aj celé východné Slovensko (Horné Uhorsko) v období novoveku patrili z hľadiska školstva, vzdelanosti, vedy a kultúry k najviac rozvinutým územiam v rámci dobového Uhorského kráľovstva. Na prvý pohľad ide o istý paradox, lebo objektívne politické, náboženské i ekonomické pomery by mali skôr viesť k opačnému trendu. V 16. a v prvej polovici 17. storočia k takémuto pozitívnemu hodnoteniu prispela reformácia a úzke prepojenie územia Spiša s nemeckými protestantskými univerzitnými centrami, najmä však s Wittenbergom. Približne od polovice 17. storočia tento na prvý pohľad jednoznačný priebeh v prospech protestantov začali významnejšie meniť jezuitská Trnavská a Košická univerzita.

Prevažne kladné výsledky, ktoré takéto konfesionálne „predbiehanie sa“ pre Spiš, ale nielen preň, prinášalo, boli narušené postupným prenášaním centrálnych politických, cirkevných a vzdelanostných centier z územia dnešného Slovenska viac na juh, na územie dnešného Maďarska. V roku 1777 sa napríklad z Trnavy do Budína a neskôr do Pešte presťahovala Trnavská univerzita. Približne v tom istom období sa z Trnavy do pôvodného centra arcibiskupstva Ostrihomu tiež presunulo sídlo uhorského prímasa, ostrihomského arcibiskupa. Z Košíc a Jasova sa naspäť do Jágra (Eger) presídlilo sídlo vplyvného Jágerského biskupstva. V roku 1825 sa v Budíne konštituovala uhorská kráľovská Akadémia vied. V staronovom hlavnom meste kráľovstva sa postupne začali etablovať aj ďalšie centrálne vedecké, umelecké, ale tiež politické inštitúcie a orgány (v roku 1849 sem bol prenesený z Bratislavy aj Uhorský snem). Pre Spiš, ale i celé územie dnešného Slovenska to znamenalo postupnú stratu starého významu a funkcie. Ten oproti tomu čoraz viac preberalo dvojmestie Budín a Pešť (od roku 1867 známe ako Budapešť/Pešťbudín).

[102] Pozri Martin Javor : *Slobodomurárske hnutie v českých krajinách a v Uhorsku v 18. storočí*. Prešov 2009 a Tenže : Slobodomurárske hnutie na Spiši, in: *Annales historici Presoviensis*, roč. 9, 2009, s. 97 – 103. Pozri tiež Martin Hajduk : Rozenkruciánska tradícia a slobodomurárske hnutie v strednej Európe v 17. – 18. storočí, in: *Mladá veda* : *Young Science*, roč. 2, 2014, s. 87 – 94 (citované podľa internetu: http://www.mladaveda.sk/casopisy/04/04_2014_11.pdf, 5. 1. 2015).

DIANA DUCHOŇOVÁ A MICHAL DUCHOŇ

Spiš v rokoch 1711 až 1769

Spiš po Satmárskom mieri

Po Satmárskom mieri sa pre Uhorsko začala nová etapa dejín. Dlhotrvajúce boje posledného stavovského povstania a nasledujúca morová epidémia spôsobili, že sa celá krajina ocitla v biednom stave. Napriek tomu sa naďalej v rôznych regiónoch Uhorska objavovali snahy o pokračovanie v odboji voči Habsburgovcom. Z nich najvýraznejším bolo povstanie dvoch bývalých kuruckých veliteľov Urbana Celdera (Czelder) a Jána Pongráca.[1] Na poverenie Mikuláša Berčéniho sa Pongrác ešte v roku 1711 vrátil z emigrácie v Poľsku späť do Uhorska s úlohou rozpútať nové boje. Odišiel na Spiš, kde nadviazal spojenie s kuruckým veliteľom pechoty Urbanom Celderom. Ten bol od kapitulácie Levoče cisárskemu vojsku väznený vo svojej rodnej obci v Nálepkove (Vondrišeli), avšak v novembri 1711 sa mu podarilo vyslobodiť sa.

V mene predstaviteľov povstaleckej emigrácie ho Pongrác požiadal, aby sa spolu s ním podieľal na prípravách nového povstania. Obaja dokázali rýchlo naverbovať vojakov, vzhľadom na ich popularitu medzi veteránmi, ktorých sa po týchto stoliciach pohybovali celé skupiny. Celder za krátky čas zhromaždil viacero svojich bývalých vojakov a vytvoril z nich oddiely pechoty. Zdržiavali sa v lesoch medzi Rožňavou a Spišskou Novou Vsou. Okrem bývalých vojakov sa k nemu pridali aj mešťania nespokojní so situáciou, ktorá nastala po podpísaní Satmárského mieru. V Levoči sa Celder dohodol so svojím príbuzným Martinom Hustom, ktorý bol členom mestskej rady, že v deň vypuknutia povstania otvoria mestské brány, premôžu nemeckú stráž a obsadia mesto.[2]

K povstalcom sa podľa dobových prameňov pripojilo až 36 bývalých kuruckých dôstojníkov. Podľa plánov mal Celder veliť pechote a Pongrác jazde, ale v skutočnosti bol hlavným veliteľom Celder a Pongrác ako emisár Rákociho mal zabezpečiť spojenie s predstaviteľmi v emigrácii. Po rokoch príprav sa v auguste 1714 rozpútalo povstanie, pričom si velitelia sľubovali, že sa k nim pridá celá masa nespokojných ľudí rôznych stavov. Zoskupení vojaci vyšli z lesov, v okolí Košíc, Prešova a Tokaja napadli kúrie prohabsbursky orientovaných šľachticov a príbytky katolíckych kňazov. Celkovo sa týchto operácií zúčastnilo približne 1 200 účastníkov, avšak povstanie sa nedokázalo rozšíriť zo Spišskej a z Gemerskej stolice do iných oblastí, lebo po celej krajine boli rozmiestnení cisárski vojaci, ktorí lokálne vzbury rýchlo potlačili.[3]

Karol III. nariadil cisárskym reskriptom z 2. septembra 1714 príslušným stoliciam, aby sa v žiadnom prípade nepridali na stranu povstalcov a potláčali odboj. V takejto dikcii vyzýval na lapanie rebelov a ich veliteľov aj hlavný cisársky veliteľ Ján Pálfi o niekoľko dní neskôr.[4] Po partikulárnej kongregácii Spišskej stolice 17. septembra 1714 veľmi rýchlo zatkli prvých účastníkov, ako aj samotných veliteľov. Odviedli ich do Košíc a tam uväznili. Pongrácovi sa podarilo ešte ujsť do Poľska, no tu sa dostal na majetky kniežaťa Lubomirského a ten ho v decembri vydal späť do Uhorska. Počas osobitného delegovaného súdu, ktorý zasadal v Košiciach, bol však Pongrác koncom októbra 1715 počas mučenia zabitý. Jeho telo tak odsúdili posmrtne, najprv ho rozštvrtili, potom sťali hlavu a zavesili ju na baštu mestského opevnenia. Urbana Celdera odsúdili za vlastizradu na smrť a po troch rokoch väznenia ho v októbri 1717 takisto v Košiciach popravili. Najprv mu odťali pravú ruku, potom hlavu, telo rozštvrtili a zavesili na šibenicu na výstrahu.[5]

[1] K ich osobe pozri bližšie Gusztáv Heckenast : *Ki kicsoda a Rákóczi – szabadságharcban?* Budapest 2005, s. 88 a 345.
[2] Zoltán Baksay : Czelder Orbán, a Rákóczi – szabadságharc brigadérosa, in *Századok*, roč. 91, 1957, s. 770, s. 768. Kálmán Thaly : II. Rákóczi Ferenc kora a gr. Csákyak, Szepes vármegye és a b. Palocsay család levéltáraiban. II, in *Századok*, roč. 7, 1873, s. 109.
[3] Zoltán Baksay : Czelder Orbán, s. 768.
[4] Alžbeta Gácsová (ed. a trans.) : *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu* : *1113 – 1848*. Bratislava, 1955, č. 92, s. 165 – 166.
[5] Zoltán Baksay : Czelder Orbán, s. 770 a Gusztáv Heckenast. *Ki kicsoda a Rákóczi – szabadságharcban?*, s. 345.

Mapa 7. *Stredná Európa okolo roku 1721.*

Celderovo povstanie sa vôbec považuje za najväčšie kurucké povstanie po potlačení povstania Františka II. Rákociho. Nebolo len pokračovaním jeho myšlienok, malo tiež proticirkevný náboj namierený voči rekatolizačnej činnosti rožňavských jezuitov. Väčšiemu rozšíreniu zabránilo pomerne skoré zatknutie oboch veliteľov, ako aj skutočnosť, že Rákoci nevedel zohnať pomoc zo zahraničia. Zvyšky povstalcov schované v lesoch ešte sporadicky napádali jednotlivé oblasti, no neustále ich prenasledovali stoličné úrady. Ešte koncom tridsiatych rokov 18. storočia sa v Šarišskej a Zemplínskej stolici objavovali reminiscencie na Rákociho povstalcov, ktoré sa snažili úrady čo najskôr zastaviť a prešetriť. Prítomnosť zbehlých vojakov, neskôr prevažne z radov pravidelnej cisárskej armády, ktorí sa venovali zbojníctvu, bola na Spiši citeľná až do polovice 18. storočia.[6]

Mapa 8. *Predstava Uhorského kráľovstva v prvom historickom atlase Uhorska od Jana Tomku Sáskeho z roku 1751.*

Kým drobná a stredná šľachta mohla mať reminiscencie na Rákociho odboj, aristokracia sa takmer bez výnimky v období po roku 1711 pridala na stranu Habsburgovcov a podieľala sa na reformách krajiny spoločne s panovníkom. Uhorskej šľachte sa podarilo zachovať si svoje dôležité privilégiá, akým bolo právo rozhodovať na krajinskom sneme o daniach, ako aj vlastnú daňovú slobodu. Vznikla tak špecifická situácia, ktorá nemala v iných krajinách obdobu. V čase, keď sa pod vplyvom panovníckeho absolutizmu podriadila šľachta vplyvu kráľovskej štátnej autority, zostali v Uhorsku nielen významné práva vo fiškálnej oblasti – tradičnej doméne absolutistickej monarchie – ale aj v politických otázkach. Tomu dosvedčuje existencia krajinského snemu s jeho právomocami, ako aj politické právomoci stolíc – respektíve stoličných kongregácií. Moc stolíc stavala na dvoch dôležitých prvkoch – na lokálnej správe a súdnictve. Pritom jej predstavitelia neboli byrokratickým štátnym aparátom, ale čiastočne samosprávnou inštitúciou, ktorá bola volená (samozrejme šľachticmi). Tým, že neboli závislí od kráľovskej moci (nedostávali plat od štátu), ale od stolice (odsúhlasila im ho kongregácia), prehĺbila sa ich nezávislosť.[7]

Už prvý snem po skončení Rákociho povstania bol miestom búrlivých rokovaní aj z toho dôvodu, že panovník Karol III. nebol zvolený snemom tak, ako jeho predchodcovia ešte počas života otca Leopolda I. Musel preto uhorským stavom prisľúbiť určité ústupky, ako dodržanie územnej integrity, ponechanie platnosti niektorých zákonov prijatých v čase povstania, zabezpečiť vrátenie kráľovskej koruny. Karola v Bratislave v mene uhorských stavov privítal kalocský arcibiskup Imrich Čáki (1672 – 1732), syn krajinského sudcu a spišského grófa Štefana Čákiho († 1699). Arcibiskup sa stal známym podporovateľom reforiem nového panovníka, ktorý bol korunovaný 22. mája 1712. Krajinský snem prerušili v augus-

[6] Zoltán Baksay : Czelder Orbán, s. 769.

[7] Aspektmi habsburskej politiky v Uhorsku v 18. storočí sa najnovšie zaoberajú Peter Kónya et al. : *Dejiny Uhorska.* Bratislava 2014, s. 397 a nasl. Pozri tiež Robert John Weston Ewans : *Austria, Hungary, and the Habsburgs* : *Essays on Central Europe, c. 1683 – 1867.* Oxford 2006, s. 17 – 55 a István Szijártó : *A Diéta* : *A magyar rendek és az országgyűlés 1708 – 1792*. Keszthely 2010, *passim*.

Obr. 163. *Potrét cisára Karola VI., jeho veľká pečať a podpis.*

te 1712 pre morovú epidémiu až do jesene roku 1714. Hlavným programom obnovených rokovaní sa stala voľba nového palatína Mikuláša Pálfiho a prijatie množstva zákonných článkov potvrdzujúcich viaceré staršie stavovské privilégiá. Jednou z noviniek bolo zriadenie stálej armády podriadenej panovníkovi. S tým súviselo zavedenie vojenskej dane (*porcia*), ktorá sa začala oproti predchádzajúcemu obdobiu vyberať pravidelne a jej výber nebol viazaný na súhlas snemu.[8]

Karol III. riešil akútne problém následníctva vzhľadom na absenciu mužského potomstva, ako aj vysokú úmrtnosť svojich detí. V roku 1713 bol Tajnou radou prijatý dokument o nástupníctve s názvom *Pragmatica sanctio* (*Pragmatická sankcia*), ktorý obsahoval princíp nedeliteľnosti habsburskej monarchie a zároveň stanovoval spôsob dedičských nárokov, kde v prípade následníctva dostávajú prednosť dcéry Karola III. pred dcérami jeho zomretého brata Jozefa. Do začiatku dvadsiatych rokov 18. storočia sa Karolovi mužský potomok nenarodil, a tak bola *Pragmatická sankcia* postupne uznávaná jednotlivými dedičnými habsburskými krajinami. V roku 1722 (30. júna) ju schválili *motu proprio* („z vlastnej iniciatívy“) aj delegáti uhorského snemu, iniciátorom prijatia sankcie na sneme bol práve už spomínaný arcibiskup Imrich Čáki (odsúhlasenie snemom dostal panovník až 3. októbra).[9] Oproti iným zneniam mala v Uhorsku zakomponovaný špecifický prvok, podľa ktorého následnícke právo prechádzalo len na posledné tri ženské línie rodu (po Leopolda I.), po ich vymretí mala byť reštituovaná slobodná voľba nového panovníka.

Cisárovi sa podarilo uspieť ešte niekoľkými reformami v súdnictve a v správe krajiny. Jedným z dôležitých výsledkov snemu z rokov 1722 – 1723 bolo zriadenie Miestodržiteľskej rady: 22 členného orgánu so sídlom v Bratislave. Tá sprostredkovala nariadenia od panovníka stoliciam, čím fakticky obchádzala vôľu uhorského snemu a postupne sa stala najdôležitejším úradom v krajine. Na tomto sneme dal panovník prvýkrát schváliť snemu výber dane nie podľa počtu port, ale na základe sumy, ktorú mala krajina každoročne odviesť (2 138 000 zlatých). Zdanení

[8] Jean Bérenger a Károly Kecskeméty : *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon. 1608 – 1918.* Budapest 2008, s. 143 – 154 a Győző Ember a Gusztáv Heckenast : *Magyarország története 1686 – 1790*, vol. 1. Budapest 1989, s. 393 a 400.

[9] Győző Ember a Gusztáv Heckenast : *Magyarország története 1686 – 1790*, s. 367 – 369. Jean Bérenger a Károly Kecskeméty : *Országgyűlés*, s. 154 – 155. K osobe Imricha Čákiho pozri Ödön Málnási : *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora* (1672 – 1732). Kalocsa 1933.

boli aj armalisti (šľachtici, vlastniaci šľachtický erb, avšak nie majetok) a menej majetní zemania s majetkom neprevyšujúcim veľkosť jednej sedliackej usadlosti. Tieto prvky začali byť prvým prejavom odvážnejšieho panovníckeho prístupu k vláde s tendenciou presadzovať absolutistické prvky, zatiaľ stále v hraniciach stavovského štátu. Podľa zásad prijatých na tomto sneme dostala Spišská stolica v roku 1727 výrub dane na nasledujúci rok z viac ako 103 port vo výške 46 376 zlatých a 33 denárov. Samotná porta nebola práve najlepšou daňovou jednotkou, pretože sa v tej dobe už len veľmi ťažko dalo presne určiť, koľko sedliackych usadlostí spadalo do jednej porty. Za jej výber bola zodpovedná stolica, ktorá musela danú sumu odovzdať, aj keď chýbali daňovníci (napríklad pre úteky poddaných do iných stolíc).

Na sneme v rokoch 1728 – 1729 sa Karolov pokus o nový spôsob zdanenia podľa pôdy, ktorá sa mala týkať väčšieho množstva šľachticov, stretol s nespokojnosťou a odporom snemových delegátov. Dane by totiž museli platiť tiež šľachtici od opustenej poddanskej pôdy a majerov, ktoré mali vo svojej réžii.[10] Panovník nakoniec ustúpil, takže daňová povinnosť zostala aj naďalej na pleciach poddaných, avšak boli zrušené niektoré staršie zákony týkajúce sa bezplatnej práce na opevneniach, či zrušenie vymáhania darov nad rámec poddanských povinností. Po skúsenostiach s protestujúcimi stavmi už Karol III. do konca svojej vlády snem nezvolal a vládol formou patentov. Po smrti palatína Mikuláša Pálfiho v roku 1732 nebol zvolaný nový snem, čo sa malo zákonite stať. Ba nový palatín nebol vôbec zvolený. Tento snem bol zaujímavý aj z iného hľadiska. Samotný panovník sa nezúčastnil ani jeho slávnostného otvorenia, čo bolo nóvum. Uhorské stavy, okrem iného, vytiahli na rokovaní aj večnú diskusnú tému – otázku zálohovaných 13 spišských miest (zákonný článok 11 roku 1719) a od viedenského dvora žiadali, aby vo Varšave urobil príslušné diplomatické kroky. Hlavným cieľom malo byť ich odkúpenie, ale interpelácia sa minula účinkom.[11]

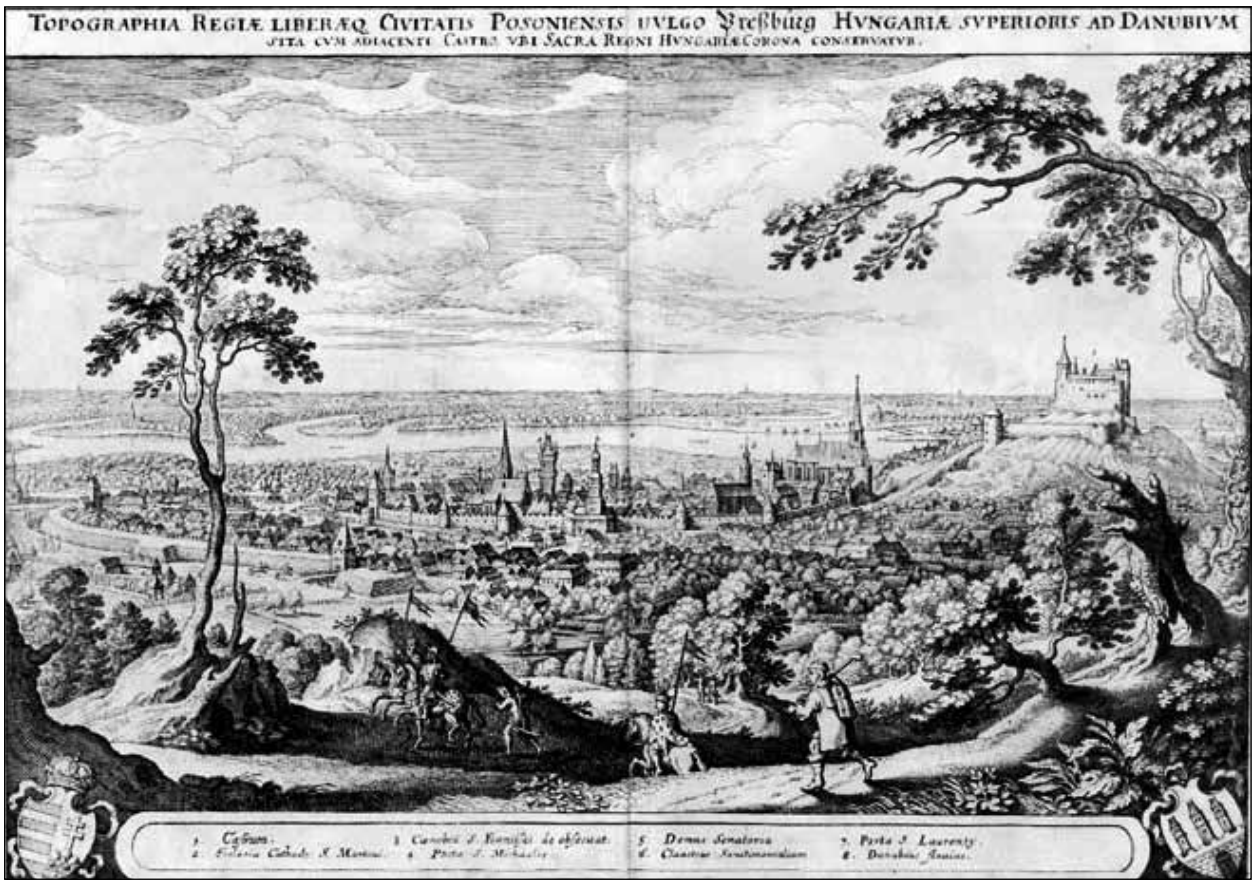
Situácia v Uhorsku sa v období po Satmárskom mieri skonsolidovala. Stavy nepremýšľali nad ďalšou otvorenou vzburou, najvyššie pozície v krajine boli obsadené lojálnou katolíckou a na Viedeň orientovanou šľachtou. Protestanti boli v nevýhodnej pozícii, najmä po prijatí *Resolutio Carolina* v roku 1731, ktoré potvrdzovalo šopronské články týkajúce sa ich vierovyznania. Avšak ani v tomto prostredí už nebola snaha o zmenu pomerov mocenskou či revolučnou cestou. Udržanie celistvosti monarchie pod vládou rodu Habsburgovcov sa prenieslo skôr na medzinárodnú politickú scénu.

Obr. 164. *Pohľad z juhu na hlavné mesto Uhorského kráľovstva Bratislavu v diele uhorského polyhistora slovenského pôvodu Samuela Mikovíniho.*

Dve desaťročia viedol Karol III. diplomaticko-vojenskú ofenzívu s cieľom uznať *Pragmatickú sankciu*. Po skončených protitureckých vojnách (1718) mala habsburská monarchia silné postavenie ako vojenská veľmoc aj vďaka genialite predsedu Dvorskej vojenskej rady vojvodcu Eugena Savojského. Samozrejme, iné krajiny neboli veľmi ochotné podporovať pozíciu habsburskej monar-

[10] István M. Szijártó : *A diéta*, s. 232 – 233.
[11] Jean Bérenger a Károly Kecskeméty : *Országgyűlés*, s. 160.

Obr. 165. *Pohľad zo severu na hlavné mesto Uhorského kráľovstva Bratislavu.*

chie formou diplomatických a personálnych aliancií, preto bolo presviedčanie spojené s rôznymi ústupkami v teritoriálnej alebo hospodárskej oblasti. Karolov zásah do vojny o Poľské dedičstvo v rokoch 1733 – 1736 so snahou zabezpečiť poľskú korunu pre svoju neter Máriu Jozefu Habsburskú, ktorá bola manželkou saského kurfirsta Augusta III. (1696 – 1763), a tým aj podporu týchto dvoch krajín, stálo Habsburgovcov stratu viacerých oblastí na Apeninskom polostrove. Došlo však k dohode s Francúzskom, ktoré akceptovalo v roku 1736 sobáš dcéry Karola III. a následníčky trónu Márie Terézie s Františkom Štefanom Lotrinským.

Po neočakávanej smrti Karola III. v roku 1740 nastúpila na trón mladá Mária Terézia, bez panovníckych skúseností, schopného vedenia armády a s chýbajúcimi financiami po prehratej vojne proti Osmanskej ríši v roku 1739. Viedenský dvor očakával, že garancie mocností zostanú v platnosti, ale systém, ktorý sa Karol snažil budovať počas celého obdobia svojej vlády, sa veľmi rýchlo rozpadol. Krátko po nástupe na trón vystúpili s požiadavkami na územia jednotlivých krajín habsburskej monarchie susedné štáty – Bavorsko a Prusko, ale tiež Francúzsko a Španielsko. V priebehu roku 1741 Viedeň stratila Sliezsko, ktoré vojensky obsadil pruský kráľ Fridrich II., ktorý svojho času vymenil udelenie svojho kráľovského titulu Karolom III. za uznanie *Pragmatickej sankcie*. Doba sa totiž, najmenej podľa jeho názoru, zmenila.

Uhorsko, relatívne v zázemí, sa stalo čoskoro dôležitým jazýčkom váh na strane mladej panovníčky, vzhľadom na svoj ľudský, ako aj ekonomický potenciál. Snem v Bratislave na jar roku 1741 priniesol nielen korunováciu nového kráľa (Mária Terézia vládla v Uhorsku ako kráľ – *Rex Hungariae* – a nie kráľovná, táto titulatúra prináležala len manželke panovníka), tiež uznanie uhorskej stavovskej ústavy, ktoré sa týkalo najmä nezdaniteľnosti pôdy a zastúpenia uhorskej aristokracie v centrálnych úradoch monarchie.[12] V septembri,

[12] Jean Bérenger a Károly Kecskeméty : *Országgyűlés*, s. 165.

po zhoršení sa vojenských pomerov porážkami habsburskej dŕžavy na bojiskách s Pruskom, prijala panovníčka hold uhorských stavov na Bratislavskom hrade a Uhorsko sa zaviazalo zabezpečiť pre monarchiu 100 000 vojakov a potrebné potraviny, ako aj krmivo pre armádu. Samozrejme, toto rokovanie nebolo len pragmatickým konaním šľachty využívajúcej zlé postavenie panovníka, ale tiež zmenou paradigmy stavovskej spoločnosti v Uhorsku. Tá sa už nesnažila o odboj voči dynastii, ale skôr o koexistenciu. Myšlienka vlády absolutistického bavorského kniežaťa Karola Alberta v Uhorsku, po predpokladanej porážke Habsburgovcov, nebola vhodnou alternatívou pre stavy, ktorým sa nateraz darilo udržať si svoje výsady. Okrem toho posledná vojna s Osmanskou ríšou opätovne poukázala na skutočnosť, že v prípade ďalších bojov je stále potrebné opierať sa o silu celej ríše, pretože samotné Uhorsko by proti Vysokej porte nemalo veľkú šancu uspieť.

Obr. 166. *Symbolická poklona krajín Uhorského kráľovstva Márii Terézii.*

Uhorsko tak podporilo azda najvýraznejšie Viedeň v boji o udržanie celistvosti monarchie, aj keď nie v takej výške, akú pôvodne uhorské stavy v Bratislave prisľúbili. Na také veľké výdavky nebola krajina dostatočne hospodársky silná. Od roku 1741 sa habsburským vojskám podarilo vytlačiť bavorskú armádu z rakúskych krajín do Čiech, v roku 1742 už víťazili na viacerých frontoch v Nizozemsku, či v talianskych dŕžavách. V roku 1745 zomrelo bavorské knieža Karol Albert a František Štefan Lotrinský bol zvolený za rímsko-nemeckého cisára. Vojna pokračovala z vôle Pruska až do uzavretia mieru v Aachene v roku 1748. Okrem Sliezska a Kladska, ktoré muselo byť odstúpené Prusku, boli ostatné teritoriálne straty monarchie len minimálne. Dá sa povedať, že z vojny vyšla Mária Terézia víťazne aj preto, že sa jej prakticky podarilo udržať celistvosť habsburskej ríše a zabezpečiť pokračovanie lotrinsko-habsburskej vlády nad jednotlivými politickými subjektmi monarchie.[13]

Po skončení vojny o rakúske dedičstvo bolo vidieť, že zo strany panovníčky existuje ochota na isté ústupky voči uhorským stavom, čím by sa im nepriamo odvďačila za ich podporu. Uhorského kráľovstva sa napríklad netýkali reformy štátnej správy vykonané vo viacerých dedičných krajinách, ani zdanenie šľachty, ktoré sa inde zaviedlo. Obdobie päťdesiatych rokov sa nieslo v znamení konsolidačných aktivít dvora so zámerom zvýšiť hospodárske postavenie ríše a tým aj jeho vojenskú silu. Na najbližšom krajinskom sneme, ktorý sa konal v roku 1751, sa rokovalo o zvýšení daní o 1,2 milióna zlatých, čo bolo nad hospodárske možnosti krajiny. Bol to skôr skrytý pokus o zdanenie šľachty, na ktorý stavy reagovali protestmi. Nakoniec sa podarilo zvýšiť sumu dane o 700 000 zlatých, ale bez participácie šľachty. Poddaným, ako hlavným nositeľom bremena daňovej povinnosti, stavy odsúhlasili ústupky v prijatí zákonov

[13] Peter Kónya et al. : *Dejiny Uhorska*, s. 417 – 418.

a

c

b

Obr. 167. *a) Portrét mladej Márie Terézie, b) pečať Márie Terézie, c) chlapčenský portrét budúceho cisára Jozefa II.*

rušiacich zabezpečovanie povozov a nocľahu pre armádu. Na sneme 30. júla vymenovala Mária Terézia kaločského biskupa Mikuláša Čákiho za ostrihomského arcibiskupa a uhorského prímasa, tento post zastával až do svojej smrti roku 1757.[14]

Ďalším z krokov v rámci zvyšovania konkurencieschopnosti monarchie bola reforma cla zavedená v roku 1754. Bol zrušený tridsiatok a stanovili sa rôzne colné tarify zavedené na dovoz a vývoz. Najnižšie clá boli určené na potraviny a suroviny vyvážané do ostatných dedičných krajín, najvyššie za hotové remeselnícke a priemyselné výrobky dovážané z cudziny do monarchie. Nízke clá na poľnohospodárske produkty si vyžiadala práve uhorská šľachta, ktorá podnikala s dobytkom, obilím, vínom a s vlnou. Takisto viedenskí kameralisti sa snažili po strate Sliezska o akúsi prirodzenú deľbu práce medzi jednotlivými krajinami monarchie. Uhorsko ako prevažne poľnohospodárska krajina malo byť potravinovou základňou celej ríše. Na jednej strane takto vedená hospodárska politika krajinu neochudobňovala, na druhej strane dochádzalo k výraznejšiemu zaostávaniu Uhorského kráľovstva v priemyselnej oblasti (napríklad vzniku manufaktúr). Výnimkou bolo banské podnikanie a spracovanie rúd v stredo- a vo východoslovenskej oblasti, ktoré výraznou mierou prispievali k finančnej stabilite krajiny a uhájeniu pozícií Márie Terézie ako uhorskej kráľovnej.

Konsolidácia monarchie sa naplno prejavila počas ďalšieho konfliktu, a to sedemročnej vojny,

[14] Jean Bérenger a Károly Kecskeméty : *Országgyűlés*, s. 170, 172 – 173 a István M. Szijártó : *A diéta*, s. 246 – 247.

ktorá vypukla v roku 1756. Mária Terézia sa pri nej snažila o opätovné získanie Sliezska, čomu mala dopomôcť široká koalícia protipruských spojencov vrátane cárskeho Ruska. Dobre pripravená a vyzbrojená habsburská armáda získala v prvej polovici konfliktu niekoľko dôležitých víťazstiev. Do pozornosti súčasníkov sa zapísala najmä odvážna akcia generála Andreja Hadika po porážke pruského kráľa Fridricha II. v bitke pri Kolíne. S niekoľkými husárskymi švadrónami a pešími plukmi 16. októbra 1757 nečakane napadol a obsadil hlavné mesto Berlín. Vystrašení mešťania sa vykúpili výpalným vo výške takmer 300 000 toliarov. Meno Andreja Hadika sa preslávilo po celej Európe a odvtedy sa traduje pojem „husársky kúsok". Hadik bol povýšený do hodnosti generála jazdectva a stal sa štvrtým nositeľom veľkokríža vojenského radu Márie Terézie.[15]

Sedemročná vojna sa nakoniec skončila v roku 1763 bez akýchkoľvek územných zmien. Počas vojny nebol v Uhorskom kráľovstve zvolaný snem, stavy dokonca zamietli panovníčke vojnovú pôžičku, príspevok krajiny sa ale nedal nevšimnúť. Tisíce uhorských vojakov bojovalo vo viacerých bitkách na všetkých bojiskách.

Dosah na bežného obyvateľa sa niesol v dvoch rovinách. Po hospodárskej stránke museli poddaní znášať ťarchy spojené so zásobovaním vojakov a takisto s ich prezimovaním. Okrem toho vojenské jednotky doplňali svoje stavy práve z radov neurodzeného obyvateľstva, pričom po návrate z vojny zostávali veteráni na obtiaž svojmu rodisku. Aj na Spiši sa zmnožujú často nie celkom transparentné odvody vojakov z dedín známe ako „verbovačky" a následné dezercie zverbovancov z regulárnej armády. Riešenie týchto prípadov bolo „ad hoc" na základe rôznych „príhovorov" zo strany vidieckych kňazov, ba dokonca i zemepánov.

Už jeden z prvých stálych vojenských peších plukov, ktorý vznikol a sídlil v Košiciach v tridsiatych rokoch 18. storočia, verboval svojich vojakov na území dnešných východoslovenských stolíc a tiež na Spiši. V súvislosti s vojnou o rakúske dedičstvo vznikol roku 1741 v zmysle zák. č. 63 Sirmaiho peší pluk, ktorý verboval vojakov predovšetkým na Spiši a sídlil v Levoči. Počas sedemročnej vojny v Spišskej a Šarišskej stolici prezimoval pravidelne cisársky husársky pluk

Obr. 168. *Maršál Andrej Hadík, vodca uhorských husárov, ktorí dobyli Berlín.*

Obr. 169. *Rád Márie Terézie patril k najvyšším oceneniam hrdinstva.*

(zriaďovateľom bol František Štefan Lotrinský). Síce jeho pôvodným verbovacím priestorom bola Bratislavská a Nitrianska stolica, predpokladá sa, že do jeho služieb vstúpili aj miestni regrúti.[16]

Po skončení vojny bol nový snem zvolaný do Bratislavy v roku 1764. Tu prijaté zákony mali po-

[15] Vojtech Dangl a Vladimír Segeš : *Vojenské dejiny Slovenska*, vol. 3. (1711 – 1914). Bratislava 1996, s. 48.
[16] *Tamže*, s. 19 – 20.

môcť vyčerpanej cisárskej pokladnici a zároveň sa malo posilniť postavenie panovníka voči stavovským štruktúram. Plánované zvýšenie daní a vyriešenie otázky insurekcie (v tej dobe už neefektívnom spôsobe vojenskej služby šľachty, ktorá sa pri stálej armáde ani nepraktizovala) opätovne narazilo na odpor uhorskej šľachty. Napokon sa viedenskému dvoru podarilo získať na svoju stranu časť uhorskej politickej elity a snem odsúhlasil mimoriadnu daň vo výške viac ako 1 milión zlatých.[17] Snem tiež navrhol panovníčke viacero starších požiadaviek – okrem iného aj vykúpenie spišských miest – čo vyvolalo jej nevôľu. Obvinila viacerých vysokých predstaviteľov uhorskej správy z nelojálnosti a rozhodla sa tak, ako jej otec, vládnuť v Uhorsku formou patentov, nariadení, bez odsúhlasenia snemom. Týmto krokom sa začal uplatňovať vo vládnutí takzvaný osvietenský absolutizmus – to jest spojenie absolutizmu s modernými hospodárskymi, štátoprávnymi teóriami o spôsobe vlády, pretavenom do rôznych reformných návrhov.

Habsburská monarchia potrebovala po dvoch dlhotrvajúcich vojenských konfliktoch vzhľadom na zadlženosť predovšetkým reformu a modernizáciu verejných financií. V období rokov 1751 – 1765 došlo k nárastu daňového zaťaženia až o 60 %. Dane platili predovšetkým poddaní a jedným zo spôsobov, ako sa dalo zvýšiť ich daňové zaťaženie, bolo zníženie ich povinností voči zemepánom. Reformnými krokmi sa viedenský dvor snažil o zníženie objemu poddanských povinností a presnejšie vyšpecifikovanie, čo sa dosiahlo zavedením urbárskeho patentu (1767) a urbárskej regulácie v druhej polovici šesťdesiatych rokov 18. storočia. V sedemdesiatych rokoch nasledovali ďalšie dôležité reformy: v roku 1777 v školstve (*Ratio Educationis*), kde okrem iného zriadila všeobecnú školskú dochádzku či v zdravotníctve (rozšírenie systematickej zdravotníckej starostlivosti vytvoreným stálych lekárskych miest, vzdelávaním pôrodných babíc či zavedením očkovania proti kiahňam), ale aj menšie týkajúce sa otázok dopĺňania a ubytovania armády alebo verejného poriadku.

Návrat zálohovaných miest do Uhorska

Od 17. storočia sa otázka vrátenia zálohovaných spišských miest objavovala pravidelne vo volebných kapituláciách uhorských kráľov (od roku 1608). V roku 1649 poveril Ferdinand III. palatína Pavla Pálfiho, aby vyriešil výkup zálohovaných miest. Táto akcia však nebola úspešná. V druhej polovici 17. storočia sa objavili iniciatívy viacerých uhorských magnátov, ktorí chceli mestá vykúpiť vo vlastnej réžii (spišský župan Štefan Čáki v roku 1654, spišský prepošt biskup Juraj Báršoň začiatkom sedemdesiatych rokov, kaločský arcibiskup Juraj Sečéni v roku 1681).[18] Otázke návratu zálohovaných miest sa nevenovali vodcovia protihabsburských povstaní pre vlastné politické afinity k Poľskému kráľovstvu. Výkupu nepriali ako hospodárske, tak aj politické pomery. Koncom 17. storočia bol poľský panovník zase spojencom monarchie v boji proti Osmanskej ríši. Okrem toho sa poľskí panovníci zriekli zodpovednosti za právne otázky spojené s výkupom prisúdením zálohu samotnému kráľovstvu (myslené Rzeczypospolitej). Spišské starostovstvo sa považovalo za jedno z najvýnosnejších v Poľsku, a preto by museli byť uspokojené požiadavky rodu Lubomirských, ktorí mali funkciu starostov dedične.[19] Neboli to len ekonomické výnosy, aj z vojensko-politického hľadiska predstavoval záloh dôležitý obranný bod južnej poľskej hranice a hrad v Starej Ľubovni patril medzi najvýznamnejšie poľské pevnosti.[20] V prvej polovici 18. storočia panovník a uhorský snem viackrát potvrdili svoje staré uznesenia ohľadom výkupu miest zo zálohu (zák. čl. 45 z roku 1715, 11 z roku 1729, 11 z roku 1751 a 15 z roku 1764), ale k žiadnej zmene nedošlo, až kým sa nezmenili vnútropolitické pomery v Poľsku.

Zálohované mestá dlhodobo využívali svoje postavenie na rozhraní oboch kráľovstiev a tešili sa priazni a ochrane poľských a aj uhorských kráľov, napríklad v hospodárskej oblasti. Avšak v prvej polovici 18. storočia sa situácia zmenila. Poslední starostovia Stanislav Heraklius († 1702)

[17] Jean Bérenger a Károly Kecskeméty : *Országgyűlés*, s. 173 – 176.

[18] Michal Suchý : Spišské mestá v poľskom zálohu, in: *Spišské mestá v stredoveku,* ed.: Richard Marsina. Košice 1974, s. 69 – 70. Pozri tiež Ivan Chalupecký : Snahy Uhorska o vykúpenie spišských miest z poľského zálohu v 15. – 17. storočí, in: *Historické štúdie*, roč. 41, 2000, s. 115 – 120.

[19] Ivan Chalupecký : Snahy Uhorska, s. 120.

[20] Miroslav Števík a Michaela Timková : *Dejiny hradu Ľubovňa*. Stará Ľubovňa 2005, s. 78 – 79.

a Teodor Konštantín Lubomirsky († 1745) požadovali od obyvateľstva čoraz častejšie zvýšené a niekedy až prehnane vysoké dane, čo pochopiteľne prinášalo časté sťažnosti zálohovaných miest poľskej kráľovnej Márii Jozefe. Napríklad len v rokoch 1714 – 1716 zaplatilo 13 zálohovaných spišských miest na vojenské účely hotovosť v sume 181 tisíc zlatých. Mestá museli pre tieto mimoriadne čiastky zálohovať svoj majetok ako mlyny, pozemky a prenajaté desiatky.[21]

V roku 1745 zomrel bez potomkov posledný predstaviteľ rodu Lubomirských, Teodor. Zálohované mestá sa tak znovu dostali do rúk poľskej koruny. Kráľ August III. daroval starostovstvo svojej manželke Márii Jozefe (1699 – 1757), ktorá bola dcérou uhorského kráľa a rímsko-nemeckého cisára Jozefa I. V roku 1747 vykonala prostredníctvom menovanej komisie kontrolu panstva s cieľom zistiť hospodársky stav zálohovaných miest a prípadné ďalšie možnosti zlepšenia ekonomickej situácie v remesle či baníctve. Zaujímavým paradoxom bolo riešenie náboženskej otázky. Pretože v Poľsku prevládal antagonizmus voči nekatolíckym vierovyznaniam, komisia iba konštatovala, že popri katolíckom obyvateľstve sa tu žijúcim evanjelikom nedeje žiadna krivda. V roku 1750 vymenovala kráľovná Mária Jozefa za dedičného kráľovského komisára zálohovaného územia člena komisie Karola Františka Salu de Grossa.[22]

Kráľovná sa snažila zaviesť na zálohovanom území viacero nových reforiem s cieľom zlepšenia správy a súdnictva.[23] Medzi iným to boli nové daňové predpisy, úprava a zjednodušenie provinčného súdnictva, prenájom mestských zariadení (mlyny, krčmy atď.) cez verejné súťaže, zjednotenie mier a váh, zavedenie platov pre mestských a provinčných funkcionárov alebo vyučovanie maďarčiny v školách popri latinčine. Vydala aj niekoľko nariadení proti evanjelikom, ktoré ale neboli uvedené do praxe. Mnohé tieto jej návrhy sa nakoniec nezrealizovali, pretože kráľovná v roku 1757 zomrela.

V tom istom roku sa majiteľom panstiev a miest stal dôverný radca poľského panovníka a zároveň saský ministerský predseda gróf Heinrich von

Obr. 170. *Portrét jedného z posledných spišských starostov grófa Heinricha von Brühl. Jeho pečať a podpis.*

[21] Samu Weber : *Ujabb adalékok Szepes megye történetéhez*. Budapest 1905, s. 69.

[22] Janusz Kurtyka : Starostwo spiskie (1412 – 1769/70), in: *Terra Scepusiensis* : *Stav bádania o dejinách Spiša*, ed.: Martin Homza a Ryszard Gładkiewicz. Levoča a Wrocław 2003, s. 531 a Ivan Chalupecký : Medzi porážkou uhorského vojska pri Moháči a zánikom zálohu (1526 – 1772), in: *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*, ed.: Ivan Chalupecký. Spišská Nová Ves 2014, s. 162 – 163.

[23] Jenő Förster : A 13 város állapota 1747 – ben : A kir. biztosi intézmény, in: *Közlémenyek Szepes vármegye múltjából*, roč. 3, 1911, s. 20 – 28.

Obr. 171. *Portrét posledného poľského kráľa Stanislava Augusta Poniatowského, jeho pečať a podpis.*

Brühl (1700 – 1763), ktorý správu majetkov vykonával prostredníctvom bývalého riaditeľa baní baróna Petra Mikuláša Gartenberga. Von Brühl pokračoval v reformách načrtnutých kráľovnou Máriou Jozefou.[24] Okrem toho vystupoval pomerne tolerantne voči obom konfesiám, čo bolo dané jeho pôvodom. Po jeho smrti v roku 1763 prevzal záloh na krátku dobu jeho brat Karol von Brühl († 1802), ktorému bolo starostovstvo odňaté už v roku 1764 na korunovačnom sneme. Stalo sa to tak, že keď koncom roku 1763 zomrel poľský kráľ August III., nový kráľ Stanislav II. August Poniatowski daroval zálohované územie svojmu bratovi Kazimírovi Poniatowskému. Predsa len príjem zo starostovstva predstavoval na tú dobu pomerne slušnú čiastku. V roku 1765 to bolo 60 933 zlatých. Správu aj naďalej vykonával barón Gartenberg. Novému majiteľovi poslali zálohované mestá posolstvo na čele s grófom, ktoré mu odovzdalo ako dar okrem iného aj tokajské víno, inak mimoriadne obľúbené v poľských šľachtických kruhoch.[25]

Politická situácia na Spiši a v Uhorskom kráľovstve v druhej polovici 18. storočia

V druhej polovici 18. storočia sa začalo v Poľsku prejavovať reformné úsilie zamerané na modernizáciu krajiny. Týkalo sa nielen vzdelania, hospodárskych reforiem, ale aj náznaku zmeny základov poľského politického systému – predovšetkým odstránenia zásady jednomyseľnosti – *liberum veto*. Krajina začala zjavne zaostávať za zvyškom Európy. V zahraničnej politike už Poľsko dávno hralo druhé husle. Kráľovstvo nedokázalo zasiahnuť do pokusu o deľbu habsburskej monarchie počas vojny o rakúske dedičstvo (aj napriek snahe kráľovnej Márie Jozefy získať pre jej manžela cisársky trón). Počas sedemročnej vojny utrpelo Augustovo Sasko obrovské škody. Poľsko, spojené s kurfirstvom personálnou úniou, ako krajina kurfirstovi vôbec nepomohlo a zachovávalo si neutralitu, a to dokonca aj v prípade, keď saský panovník prišiel o krajinu. Cudzie armády sa pohybovali po Poľsku takmer voľne. Prusko a Rakúsko využívalo Poľsko po ekonomickej stránke a ruské vojská tu bez ostychu pre-

[24] Janusz Kurtyka : Starostwo spiskie (1412 – 1769/70), s. 531 – 532, Ivan Chalupecký : Medzi porážkou, s. 162 – 163.
[25] Janusz Kurtyka : Starostwo spiskie (1412 – 1769/70), s. 516 a Matej Vojtaš : *Spišská Nová Ves* : *Príspevok k miestopisnej monografii*. Spišská Nová Ves 1957, s. 46.

zimovali. Všetky tri strany sa vyvŕšili na poľských poddaných a saský kurfirst sa pre svoju bezmocnosť nedokázal Poľska zastať. Poľská aristokracia však bohatla na dodávkach pre ruskú armádu. Pre Sasko to bola aj porážka politická, pretože sa saská strana v Poľsku nedokázala po smrti Augusta III. 5. októbra 1763 presadiť.[26]

Od čias Petra I. bol v Poľsku badateľný značný vplyv ruskej politiky, ten sa prejavil potom, čo na ruský trón nastúpila ambiciózna cárovná Katarína II. Veľká (1762 – 1796). Medzi Pruskom a Ruskom bola v roku 1762 uzavretá tajná dohoda ohľadom dosadenia proruského kandidáta na poľský trón. Tým došlo pod vplyvom vnútropolitických pomerov v Rusku k zmene politickej orientácie a krajina odpadla z protipruskej koalície.[27]

Pre Poľsko znamenalo zbližovanie s Ruskom zase ochranu trónu pred čoraz agresívnejším Pruskom. Po smrti saského kurfirsta pri poslednej „slobodnej" voľbe nového poľského panovníka v roku 1764 ruská strana zasiahla (v zmysle spomínanej dohody) celkom neskrývane aj vojenskou intervenciou v prospech proruského kandidáta.[28] Saská strana navrhla za poľského kráľa veľkého korunného hajtmana Jána Klemensa Branického († 1771), proruská strana vedená magnátskou rodinou Czartoryských presadila za nového panovníka Stanislava Poniatowského (1732 – 1798), ktorý po svojej korunovácii prijal meno Stanislav II. August. Protikandidát Ján Klemens Branicki ušiel do Uhorska, na zálohované územie. V Podolínci pobudol niekoľko týždňov a mesto muselo zásobovať jeho sprievod. Odtiaľto sa snažili získať pre poľskú kráľovskú korunu brata pruského panovníka.[29]

Bývalý cárovnin milenec a favorit Stanislav II. August si uvedomoval, že v krajine sú značné rozdiely medzi jeho západnou časťou, obývanou väčšinou katolíckymi obyvateľmi, a pravoslávnym východom, poľnohospodárskym a viac zaostalejším regiónom s bieloruským a ukrajinským obyvateľstvom. Nechcel byť len vo vleku bývalej milenky Kataríny II., ale chcel robiť aj samostatnú politiku, ktorá bez reforiem nebola možná.

Obr. 172. *Protokol Uhorsko-poľskej hraničnej komisie z roku 1755.*

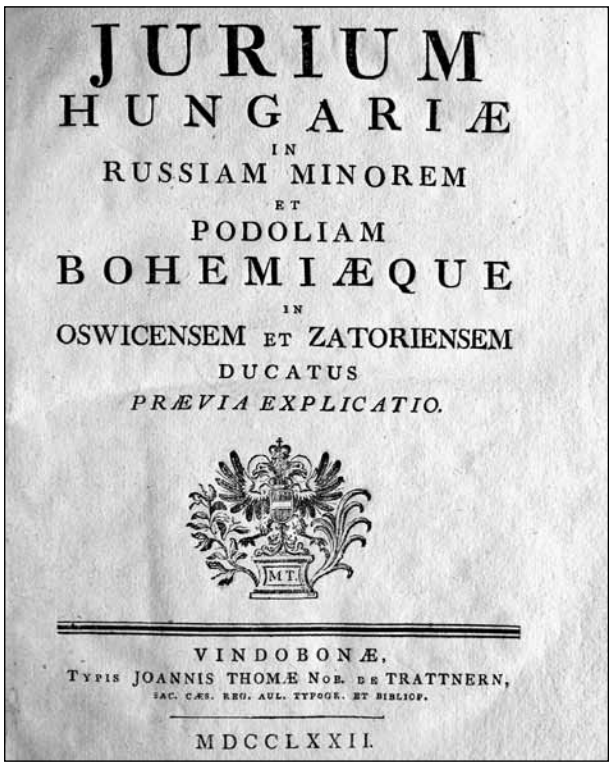
Obr. 173. *Mapové zobrazenie hraničného sporu medzi Fridmanom a Maniowom v roku 1784 – 1786.*

[26] František Stellner : *Sedmiletá válka v Evropě*. Praha 2007, s. 317 – 318.

[27] Prehľadne k dejinám Poľska v tomto období pozri Henryk Schmitt : *Dzieje polskie XVIII i XIX wieku*, vol. 1 – 2. Kraków 1866 – 1867 (tu vol. 2, s. 18 a nasl.). Marceli Kosman : *Dějiny Polska*. Praha 2011, s. 184 – 188, Henryk Schmitt : *Dzieje panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*. Tom I – II. Lwów 1868 – 1869.

[28] Marceli Kosman : *Dějiny Polska*, s. 179 a 184 – 185 a Adolf Beer : *Die erste Teilung Polens,* vol. 1. Wien 1873, s. 106 a nasl.

[29] Ludwig Nabielak : Jan Klemens Branick i: Ustęp z dziejów Polski XVIII wieku. Lwów 1864, s. 98. K pobytu poľských vojakov tiež Františka Marcinová : Odraz skončenia poľského zálohu v súdnej knihe mesta Podolínec z rokov 1764 – 1780, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 21, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2013, s. 115.

JURIUM
HUNGARIÆ
IN
RUSSIAM MINOREM
ET
PODOLIAM
BOHEMIÆQUE
IN
OSWICENSEM ET ZATORIENSEM
DUCATUS
PRÆVIA EXPLICATIO.
VINDOBONÆ,
TYPIS JOANNIS THOMÆ NOB. DE TRATTNERN,
SAC. CÆS. REG. AUL. TYPOGR. ET BIBLIOP.
MDCCLXXII.

Obr. 174. *Práva uhorskej koruny na územie kniežatstiev Haličska a Vladimírska, spolu s ďalšími historicko-právnymi nárokmi Habsburgovcov na územia Poľského kráľovstva mapoval spis Jozefa Benického, kežmarského rektora.*

Týkali sa právnych otázok – zrušenia zásady *liberum veto*, ako aj náboženských reforiem – predovšetkým tolerancie voči mase pravoslávneho obyvateľstva, ako aj protestantov. Takisto sa mala vybudovať národná armáda. Reformy sa nepodarilo presadiť, pretože katolícka väčšina odmietala dať náboženské práva iným konfesiám. Rusko odmietlo z krajiny odísť a stiahnuť svoje vojská. Vyhlasovalo, že musí kráľa chrániť pred poddanými, ktorí proti nemu vytvárali konfederácie.[30]

Na konvokačnom sneme v roku 1764 bol navrhnutý program reforiem: navýšenie počtu vojakov stálej armády a zrušenie *liberum veto* v ekonomických otázkach. Avšak Prusko aj Rusko chceli zachovať v Poľsku *status quo*, t. j. voliteľnú monarchiu. Jediné ústupky boli ochotné prijať v otázke náboženských práv pre nekatolíkov (nazývaných „disidenti"). Už v roku 1765 vystúpila Katarína II. v prospech pravoslávnych veriacich, ktorí si vytvorili vlastnú konfederáciu – na jej obranu v roku 1767 vyslala 40 tisícovú armádu. V roku 1767 vznikla aj protestantská konfederácia v Toruni pod ochranou Pruska. Zrušenie *liberum veta* na sneme v roku 1766 takisto neprešlo. Vo vláde sa dostali do popredia protestanti či pravoslávni (práve vďaka proruskej orientácii dvora). Katolícki šľachtici, ktorí boli zároveň odporcami kráľa a reforiem, sa združili v októbri 1767 v takzvanej Radomskej konfederácii. Paradoxne požiadali Katarínu II. o garanciu nemennosti politického zriadenia Rzeczpospolity – cárovná *de facto* vystupovala ako protektor šľachtickej republiky. Na sneme v roku 1768 Rusko otvorene zasiahlo aj vojenskou silou a zatýkaním odporcov, práve na podporu politického zriadenia a uchovania nemennosti (s výnimkou náboženských práv) a stalo sa garantom práva. Prisľúbilo zároveň stiahnutie vojsk v priebehu nasledujúceho roka.[31]

Druhá časť poľských magnátov bola síce ochotná prijať niektoré reformy, ale proklamovaná náboženská sloboda, ako aj proruská orientácia im nevyhovovala. Na obranu katolíckeho vierovyznania, ako aj iných slobôd vyhlásili 29. februára 1768 v dnes ukrajinskom meste Bar ďalšiu konfederáciu, tzv. Barskú.[32] Takmer okamžite sa začali boje s ruskými vojskami. Ku konfederácii sa pripojila veľká časť Litovského kniežatstva a začala sa partizánska vojna. Konfederáti sa obrátili na viaceré európske krajiny o pomoc, očakávali ju najmä od Rakúska a Francúzska, odkiaľ naozaj prišli viacerí vojenskí odborníci. Takisto hľadali podporu u Osmanskej ríše, ktorá 6. októbra vyhlásila Rusku vojnu (skončila sa v roku 1770). Situácia v Poľsku vyzerala veľmi kriticky a z tohto dôvodu sa rozhodla habsburská monarchia zasiahnuť.

Ruský vplyv v Poľsku sledovala rakúska diplomacia s veľkým záujmom, pretože tu hrozilo zväčšenie ruskej moci a aj neželané zmeny v geopolitickom rozdelení Európy. Po vypuknutí šľachtického povstania Mária Terézia spoločne s kancelárom Václavom Antonom Kaunitzom vyslali na osobný prieskum spoluregenta cisára Jozefa II. Ten sa vybral do Sliezska, kde mal v Nise v auguste 1769 stretnutie s Fridrichom II. Situácia v Poľsku tak napomohla vytvoreniu spojeneckých vzťahov medzi týmito doteraz nepriateľsky naladenými krajinami.[33]

[30] Adolf Beer : *Die erste Teilung Polens* 1, s. 188 a nasl.
[31] Henryk Schmitt : *Dzieje polskie XVIII i XIX wieku*, vol. 2, s. 165 a nasl.
[32] Dejiny Barskej konfederácie prehľadne podáva už klasická práca – Władysław Konopczyński : *Konfederacja Barska,* vol. 1 – 2. Warszawa 1936 – 1938 (repr. 1991).
[33] Derek Beales : *Joseph II.,* vol. 1 : *In the Shadow of Maria Theresa 1741 – 1780*. Cambridge 1987, s. 275 – 280, stretnutie panovníkov s. 284.

Už pred rokom 1764 začal viedenský dvor riešiť otázku výkupu zálohovaných miest, spočiatku hlavne z finančného a z právneho hľadiska. Premýšľalo sa nad vyplatením záložnej sumy, a preto bolo potrebné vyčísliť ju v súdobých finančných pomeroch. S týmto cieľom už pred týmto rokom vyhotovil cisársky komisár a archivár Theodor Anton Taulow von Rosenthal rozsiahly spis, ktorý predložil kancelárovi Kaunitzovi s právnym odôvodnením nárokov monarchie na zálohované mestá. Chaotickú situáciu v Poľsku po voľbe Stanislava Augusta II. sa nakoniec Viedeň rozhodla využiť na obsadenie územia.

Prezident Dvorskej vojenskej rady gróf František Móric von Lacy odporučil 22. júla 1768 kancelárii v zmysle Rosenthalovej správy, že Uhorské kráľovstvo má nad zálohovanými mestami právo *Dominium supremum* („územnej zvrchovanosti"), čím si viedenský dvor zároveň vyhradil právo nestrpieť na zálohovanom území prítomnosť poľských a ruských vojsk.[34] Generál Lacy chcel mať Spiš preventívne okupovaný habsburským vojskom. V tom istom čase, 25. júla 1768 bol v celom pohraničí vyhlásený sanitný kordón, ktorý mal zabrániť rozšíreniu morovej epidémie z Moldavska a z Valašska.[35]

V lete roku 1768 zasiahol do udalostí aj známy dobrodruh Móric Beňovský, ktorý sa počas svojho pobytu v Poľsku pridal na stranu konfederátov. Mal na území zálohovaných miest naverbovať vojenskú jednotku. Pretože sa tváril, že podporuje panovníka, vyhotovil mu veliteľ Ľubovnianskeho hradu major Ján Elstermann verbovací patent. Avšak jeho lesť bola prezradená, Beňovského 26. júla 1768 zajali a niekoľko mesiacov väznili na spomínanom hrade. Veliteľ pevnosti ho potom poslal do Krakova k ruským vojenským jednotkám, ktoré ho prepustili pravdepodobne na základe sľubu, že nebude bojovať na strane povstalcov. To ale Beňovský nesplnil a v roku 1769 sa znovu pripojil ku konfederátom. Po ďalšom zajatí došlo k jeho odsúdeniu a vyhnanstvu na Sibír.[36]

Vojská konfederátov pod vedením jedného z konfederačných vojvodcov Jozefa Bierzińského v marci roku 1769 vpadli na zálohované územie a obsadili okolie Starej Ľubovne spolu s hradom. Žiadali, aby mestá prisahali vernosť voči konfederácii a takisto mali odovzdávať peniaze priamo im a nie Kazimírovi Poniatowskému. Takisto začali rozmiestňovať vojakov po jednotlivých mestách. Mária Terézia prikázala cisárskou deklaráciou z 19. apríla 1769 spišskému županovi Jánovi Čákimu, aby zálohované mestá na ochranu pred konfederátmi, ako aj z titulu zriadenia sanitného kordónu, vojensky obsadil. Akciu vykonal veliteľ posádky v Sabinove plukovník Ignác Almáši (Almássy). K bojom s povstalcami nakoniec nedošlo, pretože ich porazil oddiel ruského vojska pri Hraničnom a zvyšok sa stiahol na územie Poľska.[37] V lete sa snažili konfederáti ponúknuť rakúskemu vyslancovi v Paríži, že odstúpia územie zálohu za určitý obnos, avšak Kaunitz považoval právne nároky Viedne za dostatočné na to, aby bol záloh inkorporovaný späť do Uhorska.

V apríli 1769 obsadili cisárske vojská Ľubovniansky hrad a od 10. mája obsadzovali postupne celé zálohované územie – spočiatku Ľubicu a Spišskú Belú, čo mali na starosť vojenské posádky dislokované v Levoči. 19. mája obsadili vojaci umiestnení v Kežmarku Spišskú Novú Ves, 20. mája obsadili Spišské Vlachy a Spišské Podhradie. Počas júna a júla bol obsadený zvyšok územia a správu prevzal osobitný kráľovský komisár Imrich Esterházi.[38] Zastieracím manévrom pre vstup vojsk bolo zriadenie sanitárneho kordónu, ktorý bol vyhlásený predchádzajúci rok. S týmto cieľom partikulárna kongregácia Spišskej stolice 6. júla 1770 odsúhlasila zriadenie sanitného kordónu na území stolice, ako aj tzv. ľudových stráží tvorených poddanými, strážiacich hraničné prístupy.[39] V rámci svojej návštevy po Uhorsku a čiastočne aj pre kontrolu pohraničia v roku 1770 navštívil Levoču a spišské mestá spoluregent cisár Jozef II. Do denníku si poznamenal prospeš-

[34] Celú genézu podáva Horst Glassl : Der Rechtsstreit um die Zips vor ihrer Rückgliederung an Ungarn, in: *Ungarn-Jahrbuch*, roč. 1, 1969, s. 25 – 36.

[35] *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*, ed.: Franciscus Xav. Linzbauer, vol. 2. Budae 1852, s. 461 – 462, tiež definitívne stanovenie kordónu 14. decembra 1769, s. 499 – 508.

[36] Patrik Kunec : Účasť Mórica Beňovského v bojoch tzv. Barskej konfederácie v rokoch 1768 – 1769 : Sumarizácia historických faktov, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity : Historie/Historica*, roč. 15, 2008, s. 125 – 135.

[37] Frigyes Sváby : *A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története*. Lőcse 1895, s. 279 – 281.

[38] *Tamže*, s. 280.

[39] Melánia Benkovská : K situácii na severovýchodných hraniciach Uhorska v rokoch 1768 – 1772, in: *Nové obzory*, roč. 24, 1982, s. 84.

Mapa 9. *Zobrazenie hraníc Uhorska, Poľska, Haliče z roku 1793 – 1794, s vyznačením hraníc Spišskej, Liptovskej, Šarišskej stolice a Beskidského dištriktu, ktorý mal pripadnúť k Uhorskému kráľovstvu.*

nosť pripojenia zálohovaných miest pre príjmy, ktoré z nich Uhorsko bude mať.[40]

Po obsadení zálohovaných miest cisársky komisár Jozef Török medzitým zaistil listiny a preštudoval archívne materiály týkajúce sa hraníc s Poľskom a podľa nich navrhol nové vytýčenie a posunutie hraníc krajiny až k Dunajcu. Zároveň tu zistil ďalšie informácie, na základe ktorých dala cisárovná súhlas s posunutím severnej hranice Uhorska. Podľa Törökových zistení, ktoré síce stáli na nie práve najhodnovernejších informáciách získaných prieskumom archívov Spišskej kapituly a Paločajovských písomností, boli zo strany Poľska robené úpravy hraníc z dôvodu nevšímavosti uhorských panovníkov o túto oblasť v minulosti. Priestor medzi Oravskou a Spišskou stolicou bol v dávnych dobách súčasťou Uhorska, a obidve stolice tu boli hranicami spojené, čo vypovedali svedkovia, podľa ktorých na to spomínali ich predkovia. Podľa Török bolo severnou hranicou v minulosti starostovstvo Nový Targ, a preto náleží Uhorsku. K „ulúpeniu" územia malo dôjsť v nepokojných časoch 15. storočia, keď sa uhorskí panovníci nemohli venovať pre iné vojny sporom o severné hranice.[41]

Po 19. júli 1770 anektovali cisárske vojská južné oblasti starostovstiev Nový Targ, Čorštýn (Czorzstyn) a Nový Sonč (Sandec, Nowy Sącz). Správou bol poverený už spomínaný dvorský radca Jozef Török. Podľa neho malo Uhorsko nárok aj na územie Haličska a Vladimírska, ktoré boli súčasťou kráľovstva za vlády Ľudovíta I. Od tohto sa odvíjal nárok Viedne na príslušné časti Poľska, pričom zástancom pripojenia poľských území bol predovšetkým Jozef II. Anexia Spiša nevyvolala zo strany Poľska žiadnu odozvu. Samotný poľský kráľ dokonca navrhol, aby Spiš okupovalo habsburské vojsko práve pre to, aby ho neobsadili povstalecké vojská, ktorým sa v tej dobe po vojenskej stránke darilo.[42] Avšak obsadenie ostatných starostovstiev už bolo predmetom protestnej nóty, na ktorú Kaunitz odpovedal právnym nárokom na dané oblasti v zmysle novozískaných, avšak nie vždy práve najhodnovernejších, listinných svedectiev. Riešenie mala priniesť arbitráž dvoch nezávislých mocností, ktorá sa však nakoniec vzhľadom na ďalšie udalosti v Poľsku neuskutočnila.[43] Právne postavenie obsadeného územia zálohovaných spišských miest tak bolo zmenené 20. novembra 1770, keď boli oficiálne znovuzačlenené do Uhorského kráľovstva.

Od obsadenia cisárskymi vojskami sa museli zálohované mestá podieľať na zásobovaní tu dislokovaných vojenských jednotiek. Predstavovali ich pravidelné dávky krmiva pre kone, ako aj poskytovanie povozov na odvoz proviantu do Nového Targu.[44] Boje v Poľsku pokračovali aj v nasledujúcich rokoch a sanitný kordón sa presunul na čerstvo zabraté poľské územie. Po porážkach konfederátov cárskym generálom Alexandrom Vasilievičom Suvorovom sa časť vedúcich predstaviteľov konfederácie so súhlasom viedenského dvora presunula na územie dnešného Slovenska, konkrétne do Prešova. Avšak velenie tu vydržalo len do roku 1771, keď odišli do tešínskeho mesta Bielice, kde bol zároveň sústredený väčší počet konfederačných vojakov.[45] V roku 1771 ešte konfederáti v niekoľkých stretnutiach vyhrali, napríklad veľký hajtman Litvy Michal Kazimír Oginski s Rusmi v bitke pri Bezdeži (Bieździeż). Čoskoro ho však Suvorov porazil, V roku 1772 boli potlačené posledné ohniská odporu a konfederácia vojensky padla. Bolo to nielen pod tlakom cárskych, ale už aj rakúskych a pruských vojsk podieľajúcich sa na obsadzovaní poľských území. Dňa 5. augusta roku 1772 všetky tri veľmoci podpísali tajnú dohodu o delení častí Poľska, ktorú musel poľský snem potvrdiť.[46]

Na pozadí týchto udalostí sa inkorporovali zálohované mestá a panstvá späť do Uhorského kráľovstva v zmysle nariadenia Márie Terézie, bez akéhokoľvek vyrovnania sa s poľskou korunou. Prísahu vernosti panovníčke vykonal a formálne odovzdal zálohované územie do rúk komisára župana Jána Čákiho provinčný gróf Tobiáš Jóny v Spišskej Novej Vsi 5. novembra 1772 spoločne s richtármi jednotlivých miest.[47] Vyše 360 rokov trvajúci záloh sa týmto aktom skončil.

[40] Die Chronik der Stadt Leibitz/Ľubica, in: Ilpo Tapani Piirainen a Soňa Polláková (ed. a trans.) : *Die Chroniken der frühen Neuzeit aus der Zips*. Levoča 2013, s. 186. Tiež Derek Beales : *Joseph II*, vol. 1, s. 283 – 284.
[41] Horst Glassl : Der Rechtsstreit um die Zips, s. 39 – 41.
[42] Alfred von Arneth : *Geschichte Maria Theresias*, vol. 8. Wien 1877, s. 171 – 172.
[43] Horst Glassl : Der Rechtsstreit um die Zips, s. 43 – 44.
[44] Františka Marcinová : Odraz skončenia poľského zálohu v súdnej knihe mesta Podolínec, s. 119 – 120.
[45] Melánia Benkovská : Barskí konfederáti a Prešov, in: *Nové obzory*, roč. 18, 1976, s. 104 – 106.
[46] Diplomatické pozadie podpisu zmluvy zachytáva Adolf Beer : *Die erste Teilung Polens*, vol. 2. Wien 1873, s. 143 a nasl.
[47] Adorján Divéky : *A Lengyelországnak elzálogosított 16 Szepesi város visszacsatolása 1770-ben*. Budapest 1929.

Hospodárske pomery

Demografický vývoj na Spiši

Demografický vývoj na území dnešného Slovenska sa v 18. storočí napriek všetkým negatívnym spoločenským javom niesol v znamení rastu počtu obyvateľstva, ani Spišská stolica nebola výnimkou. Súviselo to aj so zlepšením hospodárskych pomerov, ktoré sa začalo koncom 17. storočia a pretrvávalo aj po prestávke, ktorú spôsobilo Rákociho povstanie a po jeho skončení morová epidémia. Obdobie demografického rastu s pozitívnym trvalým prírastkom trvalo až do osemdesiatych rokov 18. storočia. Podľa práve nie najpresnejších údajov druhého celouhorského súpisu bolo v roku 1720 v rámci Spišskej stolice evidovaných 28 881 hláv domácností (z nich 28 584 platilo dane).[48] Presnejšie počty obyvateľstva nám poskytuje až prvé sčítanie obyvateľstva v roku 1787, podľa ktorého žilo v stolici 142 145 obyvateľov.[49] V spišských slobodných kráľovských mestách sa v priebehu 18. storočia zvýšil počet obyvateľov približne o tretinu: v Kežmarku z počtu 2 976 v roku 1720 na 3 951 obyvateľov v roku 1786, v Levoči z 3 162 na 4 304 obyvateľov. Zo zálohovaných miest bola najľudnatejšia Spišská Nová Ves, kde v roku 1773 žilo 4 706 obyvateľov.[50]

Na konci povstania Františka II. Rákociho, v rokoch 1710 až 1711, sa v celom Uhorsku rozšírila epidémia moru, ktorá zasiahla krajinu mimoriadne tvrdo. Šíreniu a veľmi silnému priebehu ochorenia napomáhal biedny stav obyvateľstva vyčerpaného vojnovými udalosťami. Zlé klimatické podmienky sa odrážali v zhoršenom zásobovaní potravinami.[51] V rámci Spišskej stolice bol priebeh epidémie mimoriadne silný. Daňové konskripcie nasledovného obdobia evidujú množstvo opustených poddanských domácností. Vysoké počty mŕtvych boli prevažne v mestskom prostredí. V Kežmarku v rokoch 1710 – 1711 zomrelo 2 178 obyvateľov a v roku 1710 len v Levoči 1 953 osôb, čo predstavovalo takmer dve tretiny celkového obyvateľstva oboch miest.[52] V Spišskej Novej Vsi zomrelo 2 485 obyvateľov, teda približne polovica obyvateľov mesta.[53] Celkovo zomrelo spoločne so Spišskou Novou Vsou v 13 zálohovaných mestách 7 677 obyvateľov.[54] Vzhľadom na nízke priemerné počty obyvateľov týchto miest to bol značný úbytok obyvateľstva, čo zaznamenali aj súčasníci.[55]

Postihnuté boli aj zemepanské mestá či jednotlivé obce. Banícke mestečko Krompachy prišlo o 40 rodín. V roku 1715 tu žilo len 49 domácností. V Nálepkove bolo 37 pustých domácností.[56] Pre

[48] V súpise nebol uvedený počet členov v domácnosti, len veľmi zbežným odhadom mohlo žiť v stolici okolo 90 000 obyvateľov. Pozri Ignác Acsády : *Magyarország népessége a Pragmatica sanctio korában*. Budapest 1896, s. 34.

[49] V roku 1787 už tu bola zarátaná aj Provincia 16 spišských miest. Pozri Dezső Danyi a Zoltán Dávid (ed.) : *Az első magyarországi népszámlálás (1784 – 1787)*. Budapest 1960, s. 50, 176.

[50] Anton Špiesz : *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice 1983, s. 70. Ivan Chalupecký : Medzi porážkou uhorského vojska pri Moháči a zánikom zálohu (1526 – 1772), in: *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*, ed.: Ivan Chalupecký. Spišská Nová Ves 2014, s. 147.

[51] Časovo korešponduje Rákociho povstanie s klimatickým obdobím nepriaznivého počasia spojeného s ochladením, ktoré sa prejavilo napríklad v roku 1708/1709 mimoriadne silnou zimou. Tieto klimatické zmeny boli súčasťou dlhodobejšieho ochladenia Európy v16. až 18. storočí nazývanom aj Malá doba ľadová, bližšie pozri Pavel Matejovič : *Zima AD 1500 – 2000*. Bratislava 2012, s. 75 a nasl.

[52] Nora Baráthová : Politický vývoj mesta Kežmarok od polovice 15. storočia do polovice 18. storočia, in: *História Kežmarku do polovice 18 storočia*, ed.: Nora Baráthová et al. Kežmarok 2012, s. 150 – 151 a Michal Suchý : *Dejiny Levoče*, vol. 1. Košice, 1974, s. 229.

[53] Ivan Chalupecký : Medzi porážkou uhorského vojska pri Moháči, s. 161.

[54] *Tamže*, s. 147.

[55] Podľa kežmarského notára Jána Tromplera. Pozri Christian Genersich : *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmark*, vol. 1. Kaschau 1804, s. 580 – 585.

[56] Ivan Chalupecký a Ján Rak (ed.) : *Dejiny Krompách*. Košice 1981, s. 44. Pozri aj Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL), Budapest, fol. Regnikoláris levéltár, Országos összeírások (N 78), 1715. évi országos összeírás.

niektoré sídla mala epidémia spolu s predchádzajúcimi vojnovými udalosťami dôsledky väčšieho charakteru: obec Richnava (16 rodín, ktoré zomreli počas moru) stratila svoje postavenie v prospech susednej Kluknavy, kam sa presťahovali nielen Čákiovskí majitelia, ale aj sídlo farnosti.[57] Nákaza sa nevyhla ani obyvateľstvu dedín nachádzajúcich sa na frekventovaných obchodných komunikáciách. Napríklad v Bijacovciach zomrelo 230 farníkov a zasiahnuté boli aj okolité dediny.[58] Počet rodín v dedinách sám o sebe nebol veľmi vysoký, a tak je namieste konštatovanie, že niektoré obce sa takmer vyľudnili.[59]

Mapa 10. *Predpokladaná mapa národov Uhorského kráľovstva na konci 18. storočia.*

Morová epidémia znovu udrela v rokoch 1739 – 1740, keď bola na územie Slovenska zavlečená z Poľska.[60] Aj zima na prelome týchto rokov patrila medzi mimoriadne chladné a nasledujúci rok bol nedostatok potravín nielen na Spiši, ale aj v Gemeri.[61] Epidémia neudrela tak silno ako predchádzajúca, avšak niektoré lokality boli veľmi postihnuté a zomrelo v nich množstvo obyvateľov, napríklad v Mníšku nad Hnilcom, alebo v Helcmanovciach.[62] Okrem morovej epidémie sa stolice dotkla celouhorská epidémia škvrnitého týfusu v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 18. storočia a najmä opakujúce sa kiahňové nákazy, ktoré boli do zavádzania očkovania vo veľkej miere príčinou zvýšenej detskej úmrtnosti.[63] Obyvateľstvo Spiša sužovala tiež endemická kožná choroba zvaná *Plica polonica* (*polnischer Zopf*), ktorá sa prejavovala vlasmi zlepenými hnisom a špinou do pevnej, bolestivej masy.[64]

[57] Ivan Chalupecký : Richnava v nepokojných časoch 1526 – 1711, in: Kol. (ed.) : *Dejiny Richnavy*. Richnava 2010, s. 117 – 119 a 137 – 138. V roku 1696 bolo v Richnave evidovaných 23 hláv domácností. Pozri MOL, Budapest, fond: Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, E158 Conscriptiones portarum, Conscriptio portarum Comitatus Scepusiensis 1696, s. 511 – 512.

[58] Štátny archív v Levoči (ďalej ŠA LE), Zbierka cirkevných matrík (ďalej ZCM), Matrika r.k. farnosti Bijacovce, i. č. 11.

[59] Pavel Horváth : *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. Bratislava 1963, s. 111 – 112. Ján Vencko : *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927, s. 231. Pozri aj jednotlivé hárky za rok 1720 uložené v MOL, fond Regnikoláris levéltár, Országos összeírások (N 79), 1720. Évi országos összeírás.

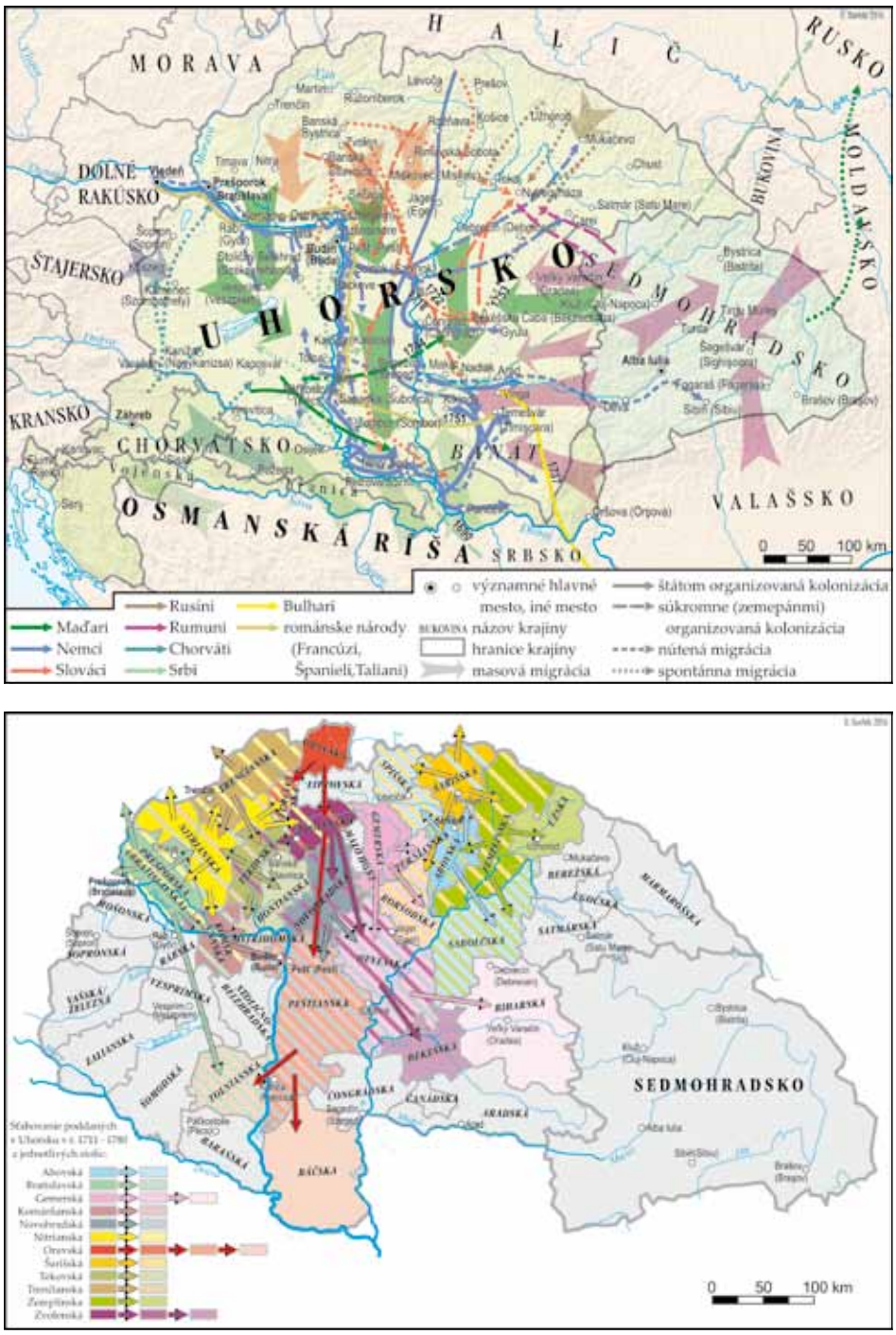
[60] Spišská stolica zakázala návštevy trhov a jarmokov, aby sa infekcia ďalej nerozširovala. Pozri ŠA LE, Spišská župa (ďalej SŽ), kongregačné spisy, rok 1739, i. č. 510, č. 165 a ďalšie.

[61] Bálint Ila : *Gemerská župa*, vol. 1 : *Dejiny župy do roku 1773*. Dolné Strnie 2010, s. 272 a Die Chronik der Stadt Leibitz (Ľubica), in: Ilpo Tapani Piirainen a Soňa Polláková (ed., trans. a koment.) : *Die Chroniken der frühen Neuzeit aus der Zips*. Levoča 2013, s. 179.

[62] Ivan Chalupecký a Ján Rak (ed.) : *Dejiny Krompách*, s. 44 – 45, ŠA LE, ZCM, Matrika r.k. farnosti Mníšek nad Hnilcom, i. č. 59.

[63] Pokusy s očkovaním robil prešovský lekár Ján Adam Rayman (1690 – 1770) v roku 1720, jeho súčasník, spišský stoličný lekár Daniel Fischer († 1746) skôr zaznamenal ľudovú liečbu pomocou kúpeľov z mlieka. Pozri Ján Tibenský a kol.: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*, vol. 1. Bratislava 1986, s. 139.

[64] Norbert Duka Zólyomi : Zdravotníctvo v 13 spišských mestách za poľského panstva (1412 – 1770), in: *Vlastivedný časopis* 24, 1975, č. 1, s. 31.

Mapy 11a 12. *Etnické posuny v rámci Uhorského kráľovstva v 18 storočí.*

Sťahovanie poddaných

Jednou z foriem riešenia zlých hospodárskych podmienok v roľníckom prostredí bolo opustenie pôdy a odsťahovanie sa poddaných do iných stolíc alebo oblastí Uhorského kráľovstva. Predovšetkým územia oslobodené spod osmanskej nadvlády, ktoré boli po dlhotrvajúcich bojoch na konci 17. storočia veľmi riedko osídlené, ponúkali nové možnosti na život vo výhodnejších podmienkach. Noví a staronoví majitelia panstiev sa oslobodením platenia dávok na určité časové obdobie, pokiaľ sa roľník neusadil, snažili vyľudnené územie čo najrýchlejšie kolonizovať. Pritom musíme mať na zreteli, že sťahovanie poddaných medzi jednotlivými panstvami bolo zákonom obmedzené a mohlo sa diať len za splnenia viacerých náležitostí. Právom sťahovania disponovalo v rámci Spišskej stolice len niekoľko mestečiek (Smolník, Štós, Švedlár, či Mníšek nad Hnilcom), ako aj nemecké a slovenské obyvateľstvo v niekoľkých obciach.[65]

Už v roku 1715 bol v rámci Spišskej stolice evidovaný odchod takmer 461 poddanských rodín, ktoré opustili vyše 2 930 bratislavských meríc pôdy a 448 koscov lúk. Poväčšine odišlo pár rodín z približne 90 dedín, viac ako 10 rodín ušlo z Nálepkova (24), z Lomničky (18), Lendaku (15), Toporca, Mengusoviec a z Poráča. V tomto prípade ale nešlo vždy o sťahovanie na Dolnú zem, viacero roľníckych rodín

[65] Karol Rebro : *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II.* Bratislava 1959, s. 85.

odišlo do rôznych spišských miest, iní sa rozptýlili po obciach, kde bolo málo obyvateľov po predchádzajúcej morovej epidémii. Poddaní utekali aj na územie zálohovaných spišských miest. Menšie množstvo sa skutočne vysťahovalo mimo stolice či už do susednej Abovskej alebo Boršodskej stolice, kde sa usídlili v Miškovci a v Szendrö.[66]

Sťahovanie poddaných prebiehalo aj v nasledujúcich rokoch, avšak nemalo už masový charakter. Uľahčovali ho napríklad pravidelné odchody za poľnohospodárskou prácou do dolnozemských oblastí, kde sa potom niektorí roľníci aj natrvalo usadili. Úplne iný charakter mali úteky poddaných zo štiavnických majetkov jágerských jezuitov. V priebehu tridsiatych a štyridsiatych rokov 18. storočia odtiaľto ušli viaceré rodiny do zálohovaných spišských miest a iných lokalít, pravdepodobne pre konfesionálne dôvody. Na panstve prebiehala rekatolizácia a v zálohovaných mestách existovala väčšia sloboda vierovyznania.[67]

Hospodárske pomery

Zhoršenie postavenia väčšiny poddanského obyvateľstva neskončilo ani po roku 1711. Prvé celokrajinské daňové súpisy (1715 a 1720), ktoré síce nie sú najpresnejšie, poukazujú na skutočnosť, že síce sa pomery obyvateľov po dlhotrvajúcej protitureckej oslobodzovacej vojne a Rákociho povstaní skonsolidovali, ale vôbec neboli obrazom prosperujúceho hospodárstva, ktoré malo prinášať štátu financie formou zdanenia. O to viac bol hospodársky stav poddaných a miest dôležitý, že daňové bremeno zostalo aj v priebehu 18. storočia najmä na ich pleciach.[68]

Roľníci naďalej hospodárili na malej výmere pôdy a výnosy ich produkcie boli nízke, ba v horských oblastiach tak, ako tomu bolo zväčša na Spiši, boli pre menej úrodnú pôdu ešte nižšie. Dominantná produkcia obilnín prinášala priemerný výnos z hospodárstva v objeme 14 hektolitrov obilia, z ktorého sa muselo prirodzene odkladať osivo na budúcoročnú sejbu. Z daného množstva musel

Obr. 175. *Chov rôznych druhov domácich zvierat patril k základným spôsobom obživy aj v 18. storočí.*

roľník uživiť domácnosť, odovzdať poddanské dávky a získať aj predajom finančné prostriedky na zaplatenie štátnych daní. Okrem štátu platil poddaný aj stoličnú daň, dávky a deviatok pre zemepána, desiatok a iné dávky pre cirkev.

Preto sa mnohí roľníci rozhodli radšej vzdať sa držby sedliackej usadlosti (spojenej aj s vyšším daňovým zaťažením a povinnosťami) a poklesli do vrstvy želiarov, ktorí boli nielen menej zdaňovaní, ale vykonávali tiež menšiu robotnú povinnosť. Majitelia pôdy – svetská a cirkevná šľachta – prenajímali takéto opustené usadlosti roľníkom, ktorí mali záprah (a vedeli tak vykonávať v rámci povinností voči zemepánovi robotu so záprahom) alebo pripojili tieto usadlosti k alodiálnej pôde (v priamom vlastníctve zemepána). Nárast alodiálnej pôdy sa odrazil v tridsiatych rokoch 18. storočia v tendencii šľachty zakladať nové majere a hospodáriť vo vlastnej réžii pre zvýšenú cenu obilia a jeho predaj do Čiech a rakúskych dedičných krajín. Takýto spôsob znižovania výmery pôdy v poddanskej držbe, a tým aj počtu daňovníkov štátu mal riešiť zák. č. 18/1723, podľa ktorého mali stolice predvolať na generálne kongregácie tých zemepánov, ktorí nechceli vrátiť pôdu, ktorú predtým obrábali roľníci. Tento proces dosahoval aj v rámci Spiša značné rozmery a pokračoval aj v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 18. storočia. V roku 1713 zabral zemepán Kluknavy (Čáki) 13 opustených sedliackych

[66] Ján Sirácky : *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava 1966, s. 126.

[67] Pavel Horváth : *Poddaný ľud na Slovensku*, s. 222 – 223. Tiež Ján Vencko : *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*, s. 129.

[68] Prehľadné spracovanie hospodárskych dejín Slovenska v 18. storočí podávajú práce – Mária Kohútová a Jozef Vozár : *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava 2006 a Pavel Horváth : *Poddaný ľud na Slovensku*. Podobne Štefan Janšák : *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu* : *Hospodárske pomery od r. 1514 do r. 1848*. Bratislava 1932.

usadlostí, v roku 1719 v Hranovnici 28 usadlostí. V Jamníku boli opustené usadlosti (8) pripojené k majeru. V roku 1738 postavilo panstvo v Uloži na opustených majetkoch nový majer, v Buglovciach dokonca 2. Pokračovať by sa dalo aj v iných obciach.[69] Pôdu v alodiálnej držbe obrábali sedliaci a želiari v rámci svojej robotnej povinnosti, čo znamenalo jej neúmerné navýšenie. Tá v čase urbárskej regulácie dosiahla v niektorých prípadoch až 3 dni v týždni. V uvedenom čase musel vykonávať poddaný prácu, či už so záprahom alebo peši (Richnava). V rámci vyžadovania roboty boli medzi obcami rozdiely, pretože niektorí vlastníci preferovali peňažný výkup z tejto povinnosti. Uplatňovali ho tiež v prípade, keď ich poddaní bývali ďalej od hospodárskeho dvora majiteľa, či dokonca v inej stolici. Panstvá s rozšírenou výrobou vo vlastnej réžii so sieťou majerov vyžadovali robotnú povinnosť poddaných, niekedy aj bez ohľadu na vzdialenosť, kam sa museli poddaní pre splnenie povinností dostaviť.

Už na začiatku 18. storočia nebolo v Uhorsku obvyklé, aby sedliak vlastnil majetok vo výmere celej usadlosti, dôvodom bolo postupné delenie hospodárstiev medzi potomkov. Na Spiši bola výmera poddanskej usadlosti vo väčšine prípadov osminová. Vysievala sa podľa jednotlivých oblastí 10 – 14, 18 – 20 niekedy aj 36 gbelmi obilia.[70] Obce boli v prvej polovici 18. storočia málo obývané, žilo v nich zhruba 10 domácností, len menšie množstvo dedín malo viac ako 20 domácností.

So zvyšujúcim sa počtom obyvateľstva v druhej polovici 18. storočia dochádzalo k ochudobňovaniu roľníckych domácností. V roku 1766 Spišská stolica hlásila, že pre nedostatok pôdy a neúrodu museli poddaní popredať dobytok, čo znamená, že v nasledujúcom roku bude veľké množstvo pôdy neobrobené. V dobe tereziánskej urbárskej regulácie (začiatok sedemdesiatych rokov 18. storočia) bolo na Spiši približne 45 % hospodárstiev sedliackych. Stolica v tom kopírovala všeobecný celoslovenský trend. Na jedno gazdovstvo pripadalo približne 10,9 ha pôdy, avšak z toho sa približne tretina až polovica neobrábala, v rámci stále používaného trojpoľného hospodárstva ležala vždy jedna časť pôdy úhorom.[71]

V rámci stolice aj pod vplyvom geografických podmienok vládli rozdielne hospodárske pomery. Vzťah medzi poddanými a zemepánmi v tejto otázke bol taktiež veľmi špecifický a líšil sa často obec od obce, a to aj v rámci jedného panstva. Po geografickej stránke vykazoval Spiš analógie s inými severne ležiacimi stolicami, ako boli Liptov či Orava. V Poľsku sa podobnými podmienkami mohlo pochváliť Podhaliansko. Tak ako v rámci celého územia Slovenska sa aj na Spiši pestovala najmä raž. Táto ozimina bola menej náročná na klimatické, ako aj pôdne pomery, okrem toho ju vo veľkom vykupovali cisárske orgány ako hlavnú chlebovinu pre armádu. V nižšie položených a úrodnejších oblastiach sa pestovala tzv. súraž, zmes pšenice a raži (*triticum mixtum, mixtura*). Tá mohla aj v menej úrodných rokoch zabezpečiť určitú úrodu. Pestovala sa takisto ako chlebové obilie. Podľa dokumentov urbárskej regulácie sa pšenica pestovala najmä v nižších polohách a v klimaticky výhodnejšie umiestnených chotároch, ale len v malom množstve. Slabé využívanie tejto obilniny malo tiež celoslovenský trend.

Na Ľubovnianskom a Podolíneckom panstve okolo polovice 18. storočia pre klimatické podmienky prevládal osev ovsa, pred ražou a jačmeňom. Pšenica sa vôbec nepestovala. Navrhoval sa trojpoľný systém s tým, že úhor mali nahradiť výsevom hrachu či ľanu. Výnosy z osevu boli veľmi nízke, len 2 zrná úrody na 1 zrno osiva. Pôdu bolo potrebné hnojiť či už hnojom oviec a dobytka, alebo popolom a vápnom (miešaným s maštaľným hnojom).

Z jarín dominoval jačmeň a ovos, ktoré takisto slúžili ako chlebové obilie, na tento cieľ sa miešali s ražou. Produkcia ovsa stúpala počas celého 18. storočia vo vyššie položených oblastiach, pretože bol po ňom dopyt zo strany armády. Jačmeň a ovos bolo dokonca zakázané vyvážať za hranice. Veľmi dôležitú úlohu mali strukoviny. Na Spiši najmä hrach a šošovica.[72] Zemiaky sa pestovali v roku 1771 už v Nedeci, ale zatiaľ neboli všeobecnejšie rozšírené.

[69] Pavel Horváth : *Poddaný ľud na Slovensku*, s. 128 – 129.

[70] *Tamže*, s. 122 – 123. Gbel – miera na sypaniny i tekutiny, spišský mal objem 48 l. Mária Kohútová a Jozef Vozár : *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*, s. 159.

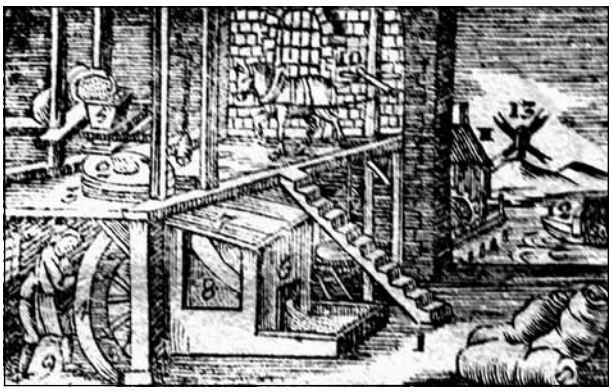
[71] Vladimír Matula a Jozef Vozár (ed.) : *Dejiny Slovenska,* vol. 2 : *1526 – 1848*. Bratislava 1987, s. 393 – 394.

[72] Údaje boli získané z urbárskych písomností obcí Spišskej stolice uložených v MOL, Budapest, fond Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum urbariale (C 59).

Poľnohospodárska produkcia výrazne závisela od klimatických podmienok a výkyvov počasia. Suchá, vlhké daždivé roky, jarné mrazy, nepredvídateľné búrky a krupobitia mohli poškodiť úrodu, a tým značne ovplyvnili aj život poddaných. Na prelome 17. a 18. storočia boli chladnejšie zimy, než bol priemer v rámci 18. storočia (1708/1709, 1716), teplejšie zimy nasledovali v dvadsiatych – tridsiatych rokoch. Od štyridsiatych rokov boli znovu studenšie zimy (1766).[73] Letné mesiace boli teplé s výraznejšími zrážkami. Mesiace august a september, keď sa zbierala úroda, boli často vyslovene daždivé. V roku 1734 na Spiši zničili úrodu dažde v auguste, tiež v roku 1727 pršalo takmer celý tento mesiac. Vplyv na výnosnosť hospodárstiev mali aj lokálne búrky s ľadovcom či víchrice v jarných a letných mesiacoch.[74] Od polovice 18. storočia už boli letá suchšie a menej daždivé.[75]

Druhým extrémom počasia boli dlhodobé suchá, ktoré postihli Spiš v rokoch 1718 a 1726. Problémom mohlo byť aj premnoženie hlodavcov, ktoré napádali obilné jamy a sýpky s obilím.[76] V roku 1725 bola veľká augustová povodeň na rieke Poprad.[77] Na podmáčané brehy riek a zatopené lúky či polia sa sťažovali aj samotní poddaní v rámci 9 otázok, ktoré zisťovali o hospodárskych pomeroch obcí urbárski komisári počas zavádzania tereziánskeho urbára.

Poddanské hospodárstva boli čoraz viac závislé aj od vedľajších príjmov z iných hospodárskych činností. Azda najdôležitejšou bolo pestovanie ľanu a s tým súvisiaca domácka výroba plátna. Okrem toho bolo obľúbené včelárstvo (už aj preto, že z medu sa v niektorých obciach nemuseli platiť dávky, napríklad v Iliašovciach či Haligovciach). Od panstiev sa dali prenajať niektoré menšie regálne práva (napríklad výčap piva, vína, mlyn). V takej Hranovnici si od panstva prenajímala obec mlyn za 83 zlatých a 34 denárov ročne. Pálenku a pivo mali možnosť poddaní čapovať vo vlastnej

Obr. 176. *Mlynárstvo na Slovensku v 18. storočí patrilo stabilne k popredným a výnosným remeslám.*

réžii, čo bola výhoda najmä v obciach ležiacich na obchodných cestách. Veľké množstvo poddaných sa venovalo furmančeniu s tovarom, prevážaním rudy pre huty a tiež prevozu soli do kráľovského soľného skladu v Smižanoch. Intenzívna banská činnosť na území stolice poskytovala množstvu poddaných nájsť obživu či už pri práci na banských dielach, alebo v pridružených hospodárskych odvetviach, akým bolo napríklad rúbanie dreva, či výpomoc pri pálení dreveného uhlia. V Markušovciach zástupcovia obce uviedli, že v baniach pracujú aj desaťročné deti, a tak zarábajú pre rodinu. Chodilo sa aj na poľnohospodárske práce do južnejších stolíc, napríklad Abovskej stolice (Slovinky). Poddaní z Kluknavy na margo rôznych možností zárobku uviedli to najdôležitejšie, čo bolo potrebné, a to vlastnú iniciatívu*: ktery su pracovite a usilovne gazdove, penize mozu sebe zarobit*.

V obciach nachádzajúcich sa na území zálohovanom Poľsku sa udržala ešte inštitúcia šoltýšstva (napríklad vo Frankovej/Frankovke) s niektorými pôvodnými výsadami. Šoltýsi držali vo svojich rukách úrad richtára, oslobodený od poplatkov, ako aj niektoré menšie regálne práva – napríklad mlyny.[78]

Poddaní chovali hospodárske zvieratá nielen na zabezpečenie fyziologických potrieb, ale tiež

[73] Lajos Rácz : *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. Szeged 2001, s. 214 – 217.

[74] Podľa *Ľubickej kroniky* napr. v roku 1749, v júli 1768 a po iné roky: Die Chronik der Stadt Leibitz/Ľubica, in: Ilpo Tapani Piirainen a Soňa Polláková (ed., trans. a koment.) : *Die Chroniken*, s. 176 – 186. Tiež ŠA LE, SŽ, Kongregačné písomnosti – spisy, i. č. 496, rok 1725, č. 109, 111 – 112, 117, 119, 120, 125, 135 – 137, 148, 151 a 173 – 177.

[75] Lajos Rácz : *Magyarország éghajlattörténete*, s. 234 – 238.

[76] Príklady napríklad Bálint Ila : *Gemerská župa* 1, s. 272.

[77] Rudolf Brázdil; Andrea Kiss; Jürg Luterbacher a Hubert Valášek : Weather patterns in eastern Slovakia 1717 – 1730, based on records from the Breslau meteorological network, in: *International Journal Of Climatology 2008* (citované podľa internetu – www.interscience.wiley.com), s. 1646.

[78] Pozri Ivan Chalupecký : Hospodárske pomery na severovýchodnom Spiši v polovici 18. storočia, in *Historické štúdie*, roč. 10, 1965, s. 113. Tiež podľa záznamov v krajinskom súpise z roku 1715 a príslušných urbárov tereziánskej regulácie z roku 1771.

na pracovné účely (záprah), pričom preferovali hovädzí dobytok. Chov koní bol predovšetkým v mestách.[79] Najmä hornaté oblasti s dostatkom pasienkov boli vhodné na chov oviec, vlnu mali poddaní spriadať na hrubé súkno, alebo ju odoberali početné súkennícke cechy v okolitých mestách. Na predaj bola určená tiež bryndza, výrobu syra formovaného do tvaru trojuholníka zvaného *turl* si všimol pozorný nemecký cestovateľ doktor F.A. Bruckmann.[80] Na Ľubovnianskom a Podolíneckom panstve mal chov dobytka spoločne s pestovaním ľanu podstatný vplyv na príjmy obyvateľov, a to napriek tomu, že stav pasienkov, ako aj kvalita sena nebola veľmi dobrá.[81] Dôležitým odberateľom bola armáda, a to aj v negatívnom slova zmysle. O množstvo dobytka prišlo obyvateľstvo stolice počas Rákociho povstania, ešte v roku 1725 (!) sa poddaní z Olšavice sťažovali na ukradnutý dobytok z povstania, čím boli ich hospodárstva veľmi ochudobnené. Negatívnym javom postihujúcim podomácky chov boli opakované epidémie dobytčieho moru v roku 1737, 1740, 1757 a v rokoch 1766 – 1767, ktoré znižovali u poddaných počet ťažných zvierat.[82] Pri procese alodizácie dochádzalo k zmenšovaniu pasienkov, ktoré užívali roľníci a zemepáni im zakazovali na nich pásť ich dobytok. Tieto pasienky sa často premenili na ornú pôdu.

Tab. 1. *Majetkové rozvrstvenie v Spišskej stolici v čase urbárskej regulácie*[83]

Majiteľ	Počet vlastníkov	Rozloha v jutrách	Percentuálny podiel
Štát		17 104	13,3 %
Cirkevné inštitúcie	8	23 654	18,4 %
Slobodné kráľovské mestá	3	2 785	2,2 %
Šľachtickí majitelia s majetkom viac ako 5 000 jutár (veľkomajitelia)	7	46 154	35,9 %
Šľachtickí majitelia s majetkom od 1 000 – 5 000 jutár (veľkí a strední majitelia)	18	19 580	15,2 %
Šľachtickí majitelia s majetkom od 1 000 do 100 jutár (strední majitelia)	65	16 638	12,9 %
Šľachtickí majitelia s majetkom menej ako 100 jutár (malí majitelia)	71	2 840	2,2 %
Šľachtickí majitelia majúci iba želiarov	23		

O pomerne výraznej exploatácii lesov svedčia i zachované chotárne spory zo 17. storočia a opakujúce sa výruby stromov, ktoré boli príčinou konfliktných situácii medzi šľachtickými majiteľmi, ako aj mestami. V roku 1637 Spišská Nová Ves potom, čo zistila, že im mariášiovskí poddaní vyrúbali 100 stromov v ich lesoch, násilím vtrhli na miesto, kde bolo drevo uskladnené a odviezli ho späť do mesta. Mestské lesy Spišskej Novej Vsi boli v 18. storočí už pomerne vyťažené pre intenzívnu banskú činnosť i napriek tomu, že ťažba dreva sa od 17. storočia regulovala. V roku 1758 mali niektoré mestá nedostatok vhodných lesov alebo žiadne lesy (Spišská Sobota, Poprad), Veľká dovážala drevo z Liptova a Matejovce so Strážami pod Tatrami zase až z územia dnešného Maďarska.[84]

Rozvinutá hutnícka výroba na Spiši a Gemeri vyžadovala obrovské množstvá drevenej hmoty a tiež dreveného uhlia. V roku 1747 sa pre 22 hámrov a 34 železiarskych pecí, ktoré boli na Spiši v činnosti, spotrebovalo mesačne asi 1 760 vozov dreveného uhlia. Pri spracovaní železa na plechy

[79] Ivan Chalupecký : Inventár spišského starostovstva z roku 1758, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 3 – 4, ed.: Ivan Chapupecký. Levoča 1998, s. 85.
[80] Ján Tibenský a Viera Urbancová (ed., trans. a koment.) : *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava 2003, s. 158.
[81] Ivan Chalupecký : Hospodárske pomery na severovýchodnom Spiši, s. 117.
[82] Die Chronik der Stadt Leibitz/Ľubica, s. 178.
[83] Podľa Zoltán Fónagy : Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában, in: *Századok*, roč. 133, 1999, č. 6, s. 1158.
[84] Ivan Chalupecký : Inventár spišského starostovstva z roku 1758, s. 86.

a prúty sa spotrebovalo mesačne ďalších 40 vozov a v kováčskych dielňach banských závodov ešte približne 10 vozov, dohromady tak bolo potrebné pripraviť na riadne fungovanie výroby 1 880 vozov.[85] Pritom na vypálenie jedného milieru sa spotrebovalo približne 30 kubických metrov dreva. Pri rúbaní, zakladaní pilierov, obsluhe hrabieľ na riekach, kde sa zachytávalo vyťažené splavované drevo, sa vo veľkej miere podieľali práve poddaní formou platenej práce. V lesoch sa tiež zbierali hľúzovky, ktoré Kežmarčania vyvážali do Viedne.[86]

Remeselná výroba vo vidieckom prostredí

Koncom 17. storočia na východnom Slovensku narástla dedinská výroba plátna. Už predtým bola táto oblasť dôležitým strediskom plátenníctva, ktoré však bolo sústredené v mestských cechoch. Stredovekým centrom tejto výroby bol Bardejov, avšak mestské plátenníctvo počas posledného stavovského povstania upadlo, remeselníci vyrábali len na objednávku z prinesenej priadze. Vidiecki výrobcovia si nielen dopestovali surovinu, ale ju aj spracovali, utkali plátno a ponúkali ho na predaj. So samotnou priadzou sa neveľmi obchodovalo, preto boli mestskí remeselníci znevýhodnení a museli si priadzu zaobstarať vo vlastnej réžii a zvýšeným nákladom. Okrem toho v rámci cechových obmedzení neexistovalo také, podľa ktorého by si vidiecki tkáči nemohli z priadze dohotoviť hotový výrobok.

Oslobodením južných oblastí Uhorského kráľovstva od osmanského jarma sa otvoril trh priemyselným výrobkom z územia agrárne chudobného Slovenska, ktoré sa dali vymeniť za chýbajúce poľnohospodárske produkty. V prvej polovici 18. storočia sa tak aj územie Spiša stalo dôležitým strediskom výroby ľanového plátna, ktoré zabezpečovalo vidieckemu obyvateľstvu potrebné finančné prostriedky.[87] Podľa údajov urbárskej regulácie sa na severnom Spiši vyrábalo plátno vo väčšom množstve v 19 obciach, pričom v Toporci sa aj bielilo. Okrem toho sa v 7 dedinách okrem plátna vyrábala priadza na predaj,

a

b

c

Obr. 177. *a) Cechová pečať spoločného cechu farbiarov Popradu, Veľkej, Spišskej Soboty a Stráží, b) cechová pečať kováčov vo Veľkej, c) pečať obuvníkov z Veľkej.*

[85] Radomír Pleiner a Jaroslav Purš : *Dějiny hutnictví železa v Československu*, vol 1 : *Od nejstarších dob do průmyslové revoluce*. Praha 1984, s. 208.
[86] Ján Tibenský a Viera Urbancová (ed., trans. a koment.) : *Slovensko očami Európy 900 – 1850*, s. 158.
[87] Anton Špiesz : Východoslovenské plátenníctvo od konca 17. do polovice 19. storočia, in: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava 1964, s. 135 – 137.

a

b

c

Obr. 178. *a) Pečať kováčov z Veľkej, b) pečať stolárov z Veľkej, c) pečať cechu zámočníkov a puškárov vo Veľkej.*

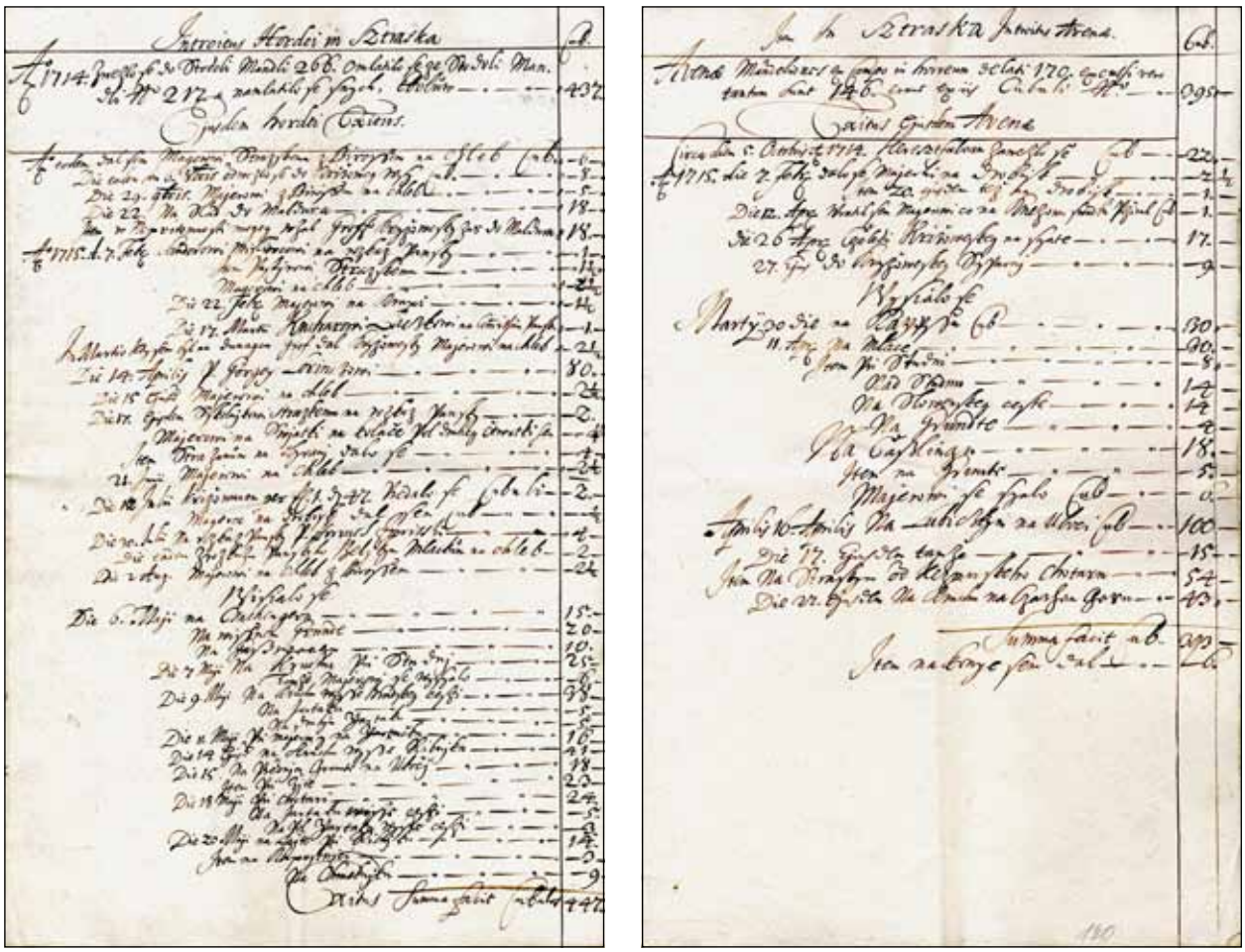
ktorá sa predávala na ďalšie spracovanie do iných obcí. Priadza sa tiež odovzdávala spolu s plátnom zemepánom vo forme poddanských dávok (Richnava). Na južnom Spiši sa produkovalo plátno v 16 obciach a v Olcnave sa tiež bielilo.[88]

Aj keď boli mestá z tejto činnosti obídené, využili svoje skúsenosti v iných oblastiach textilného spracovania, a to vo farbiarstve. V Kežmarku narástol v rokoch 1712 až 1737 počet farbiarskych dielní z 11 na 22 a takisto bolo prijatých 37 majstrov.[89] Farbiarstvo ovplyvnilo aj stavebný charakter meštianskych domov. Pod strechami sa vytvárali veľké priestory, kde na bidlách schlo zafarbené plátno.

Obchod s plátnom sa veľmi rýchlo dostal do rúk balkánskych obchodníkov, ktorí kupovali zafarbené a aj biele plátno. Grécki obchodníci sa usádzali hlavne v Prešove, ktorý sa stal centrom predaja plátna aj pre územie Spiša. Koncom 17. storočia tu bolo už 9 gréckych rodín, ktoré nadobudli meštianstvo. V priebehu prvej polovice 18. storočia získali mestské práva ďalší 9 obchodníci. Balkánski obchodníci sa usadili aj v Levoči, v roku 1755 získal mestské právo P. Hadži, pôsobiaci predtým v Gyöngyösi. Pre obchodníkov pochádzajúcich z územia Osmanskej ríše platili určité limity ich činnosti, boli pod kontrolou úradov a museli sa preukázať vydaným cestovným pasom. Balkánskym obchodníkom sa podarilo vstúpiť do vzťahu medzi výrobcom plátna a jeho zákazníkom ako sprostredkovateľom a neskôr odberateľom celej produkcie, ktorú už predávali vo vlastnej réžii. Znamenalo to však úplné odstavenie výrobcov pri predaji svojej produkcie, ako aj ostatnej konkurencie z domáceho vidieckeho či mestského prostredia, ktoré nedokázalo kapitálovo silnejším Grékom konkurovať.[90] Preto proti nim protestovali obchodníci takmer všetkých slobodných kráľovských miest (Levoču a Kežmarok nevynímajúc) už na sneme v roku 1722 a opätovne na sneme v roku 1741, avšak neúspešne.[91]

Vhodné hydrologické pomery umožňovali rozvoj papierenského priemyslu, ktorý bol v réžii podnikateľov z mestského prostredia. Pred rokom 1770 bolo na Spiši funkčných niekoľko

[88] Anton Špiesz : *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*. Martin 1983, s. 133.
[89] Miriam Lengová : *Kežmarskí remeselníci : Z dejín remesiel a cechov v Kežmarku (1443 – 1872)*. Kežmarok 2013, s. 20.
[90] Anton Špiesz : Východoslovenské plátenníctvo, s. 137 – 138.
[91] Tenže : Slobodné kráľovské mestá, s. 137 – 138.

Obr. 179. *Príjem a výdaj obilia (jačmeň a ovos) v rokoch 1714 – 1715 na panstve Horvát-Stančičovcov v Strážkach.*

ručných papierní, ktoré boli postavené na tokoch vyznačujúcich sa stabilným prietokom aj počas zím („teplice“). Vhodným príkladom je papiereň v Spišskej Teplici (vznikla v roku 1613), ktorú založil levočský lekár Samuel Spillenberger. Pretože Teplica patrila do zálohu Levoče, hovorilo sa o nej aj ako o levočskej papierni. V 18. storočí ju mala v prenájme rodina papiernických majstrov Matavovskovcov. Papiereň vo Veľkej (dnes súčasť Popradu) vznikla v roku 1652. V Poprade založil papiereň v roku 1692 Jakub Zieser st. Jeho potomkovia ju spravovali aj v 18. storočí, keď sa táto papiereň stala centrom papiernického remesla a Zieserovci (Cziserovci) hovorcami celej obce remeselníkov. Papiereň v Nižných Ružbachoch vlastnila tiež rodina Matavovskovcov. Okrem nej vznikla papiereň aj v susedných Vyšných Ružbachoch. Mesto Spišská Nová Ves založilo svoju papiereň v roku 1675. Začiatkom 18. storočia sa v sťažnosti 13 spišských miest dokonca uvádza, že Lubomirský si prisvojoval príjmy z tunajšej papierne, ako aj z Veľkej a Popradu. Menej známe papierne boli vo Veľkom Slavkove, vo vlastníctve rodu Petróciovcov (Petróczy) a v Podolínci.[92]

Hospodárske pomery v mestách

V rámci Slovenska mal urbanizmus Spiša svoje špecifické postavenie. Dve slobodné kráľovské mestá Kežmarok a Levoču dopĺňalo zálohovaných 13 spišských miest, ktorých postavenie sa rovnalo slobodným kráľovským mestám. Tieto mestá sa tešili výsadám ako poľských, tak aj uhorských panovníkov, čo sa odrážalo na ich hospodárskom postavení.

Mestské komunity Levoče a Kežmarku sa v 18. storočí čoraz viac uzatvárali, pod vplyvom protekcionistickej politiky mestských orgánov.

[92] Viliam Decker : *Dejiny ručnej výroby papiera na Slovensku*. Martin 1982, s. 34 – 42.

Noví mešťania sa prijímali najmä z prostredia menších spišských miest, ktoré boli nemecké. Prílev nemeckého obyvateľstva z nemeckých oblastí monarchie či priamo zo Svätej ríše však nedosahoval takú intenzitu ako v minulosti. Novoprijatí mešťania v Levoči boli predovšetkým z domácich rodín (55 % podiel) a z cudzích prevládali hlavne obyvatelia z okolitých mestečiek (45 %). Levoča pritom dávala v prvej polovici 18. storočia aj menšie meštianske práva – akúsi ochranu mesta – aj ľuďom pracujúcim na mestských majetkoch, napríklad mlatcom obilia, pôvodom z Poľska či Sliezska, či vinohradníckym robotníkom v tokajských viniciach.

V Kežmarku nastala veľmi podobná situácia. Viac ako 75 % novoprijatých mešťanov bolo domáceho pôvodu, ďalších 13 % pochádzalo zo susedných lokalít. V meste sa usídlila početná slovenská komunita tvorená remeselníkmi pôvodom z Liptova. V druhej polovici 18. storočia bolo podľa zachovaných evidencií zo zahraničia len málo novoprijatých mešťanov.[93]

Turbulentné pomery v krajine v poslednej tretine 17. a v prvom decéniu 18. storočia sa priamou úmerou odrazili na zadlženosti slobodných kráľovských miest v rámci krajiny. Nevyhli sa mu ani spišské mestá. Mestský dlh Kežmarku dosiahol vrchol v roku 1735 (47 750 zlatých), aj pre kontrolu mestského hospodárenia zo strany Spišskej komory došlo v roku 1758 k jeho redukcii na 23 750 zlatých a koncom sedemdesiatych rokov sa už mesto dlhov zbavilo. Astronomický dlh Levoče (v roku 1751 dosahoval stále výšku 106 438 zlatých) sa podarilo aj formou zálohovania poddanských dedín znížiť na sumu 22 952 zlatých v roku 1780.[94]

Zvýšené daňové zaťaženie sa dotýkalo aj zálohovaných miest. Na konci Rákociho povstania vyberal nadmerné dávky od meštianstva zálohovaných miest komisár Martin Rossman, čím sa viaceré lokality zadlžili. V roku 1714 boli gróf a richtári po ich sťažnosti na tieto zvýšené povinnosti a svojvoľne vyrubené dane uväznení na Ľubovnianskom hrade a prepustili ich až po zákroku panovníka.[95] V roku 1745 znovu zasahoval poľský panovník August III. voči neoprávneným dávkam a zásahom do mestskej samosprávy zo strany spišského starostu.[96]

Zdrojom mestských príjmov slobodných kráľovských miest na východnom Slovensku boli najmä vinice, ktoré mestá vlastnili v tokajskej oblasti. Tokajské víno sa vyvážalo prevažne do Poľska (pre jeho obľubu u tunajšej šľachty). Dominantnú úlohu vo výmene hral predovšetkým Prešov. Na začiatku 18. storočia boli takmer všetky tieto vinice pre zlú hospodársku situáciu miest zálohované.[97]

Kežmarok v priebehu rokov 1701 až 1703 získal celé hradné panstvo za 100 000 ríšskych zlatých aj s viacerými dedinami a majetkovými podielmi, čo mohol byť dobrý základ pre mestské hospodárstvo.[98] Postupne sa však mešťania museli zbaviť veľkej časti tohto majetku predajom či dať ho do zálohu, aby mohli nielen vyplatiť nadobúdaciu sumu, ale aj zvýšené dane.[99] Tým sa toto vlastníctvo značne zredukovalo. Príjmy z vinohradníctva mal Kežmarok zo svojich viníc v dedine Erdöbénye (Zemplínska stolica), kde sa mu podarilo vykúpiť záloh a malo výnos okolo 129 okovov vína. Mesto malo tiež príjmy aj z vlastného majerského majetku (polia, lúky) a poddanských obcí, a to v peniazoch, ako aj robotnej povinnosti (Veľká Lomnica, Výborná, Malý Slavkov). V druhej polovici 18. storočia malo mesto príjem z trhových a jarmočných poplatkov, práva skladu, z dovážaného vína a masla, tridsiatku, mýta (až 3 500 zlatých ročne). K týmto príjmom treba ešte pridať aj zisky z čapovania vína, piva a pálenky v troch mestských krčmách (1 695 zlatých).[100] Kežmarok tak ťažil zo svojej pozície najviac navštevovaného trhového mesta v stolici. Príjem z predaja vína a piva bol takmer rovnocenný.

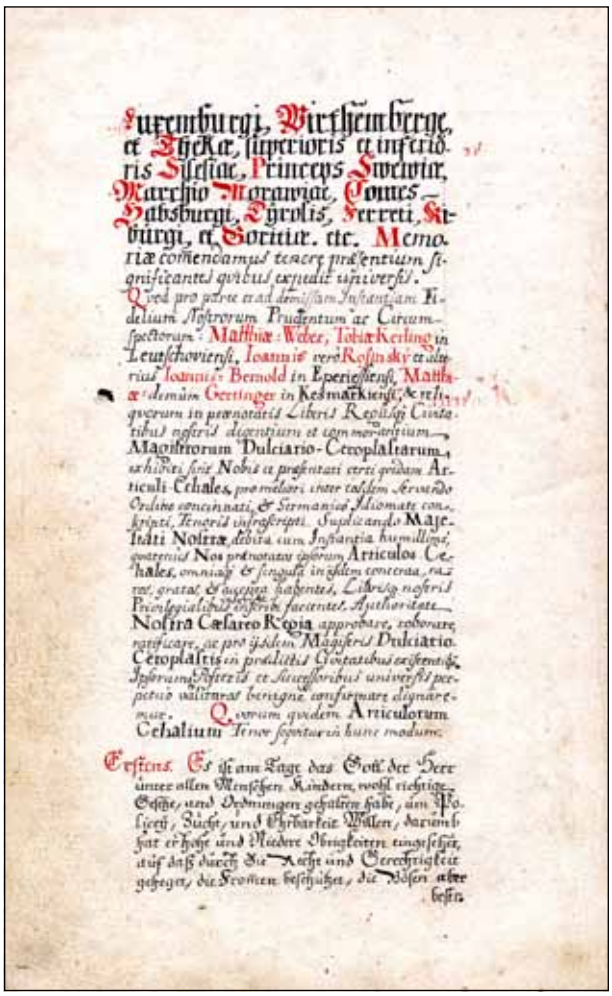
[93] Anton Špiesz : *Slobodné kráľovské mestá*, s. 100 – 101.
[94] Levoča vykazovala aj určité aktíva, ktoré boli zrejme len nedoplatkom meštianskych dávok, bližšie Anton Špiesz : *Slobodné kráľovské mestá*, s. 77.
[95] Ivan Chalupecký et al.: *Dejiny Popradu*. Košice 1998, s. 75.
[96] Tenže : Medzi porážkou uhorského vojska pri Moháči, s. 152.
[97] Anton Špiesz : *Slobodné kráľovské mestá*, s. 181.
[98] Tomáš Janura : Kežmarský hrad v rukách šľachticov – nový pohľad na jeho dejiny od konca 15. do začiatku 18. storočia, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 21, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2013, s. 68.
[99] Nora Baráthová : Politický vývoj mesta Kežmarok, s. 147 – 148.
[100] Anton Špiesz : *Slobodné kráľovské mestá*, s. 183 – 184.

Levoča musela takisto zálohovať svoje poddanské dediny, vinice v Erdöbénye a Liske (Liszka) a v tridsiatych rokoch 18. storočia aj mestský majer. V šesťdesiatych rokoch 18. storočia Spišská komora odkúpila od mesta polovičný tridsiatok, čím sa podarilo výraznejšie znížiť dlhy mesta.[101] Dozor kráľovského eráru nad mestami znamenal nielen dôslednú kontrolu hospodárenia, ale predovšetkým akýchkoľvek výdavkov, čo sa odrazilo na postupnom útlme verejných aktivít a investícií.

Zo zálohovaných miest vykazovala najvýraznejší hospodársky rast Spišská Nová Ves, ktorá mala tendenciu stať sa prirodzeným centrom celého regiónu. Vo veľkej miere tomu napomohol aj rozvoj baníctva, i keď jednotlivé banské diela boli v rukách mešťanov a šľachticov, ktorí mestu platili poplatky. Najväčší príjem malo mesto z výčapu vína, ktorý predstavoval sumu okolo 2 000 zlatých ročne. Víno kupovali od Levočanov, či Mariášiovcov. Predaj piva bol v réžii meštianstva, právo variť a čapovať pivo mali domy prvej triedy podobne ako v iných slobodných kráľovských mestách. Majitelia boli združení vo vlastnom cechu (1747). Ďalšie príjmy malo mesto z trhových poplatkov, prenájmu mlynov, papierne, či z predaja dreva.[102]

Obchod, trhy a jarmoky

Po skončení Rákociho povstania sa začal postupne obnovovať zahraničný obchod s nemeckými krajinami a Poľskom, v ktorom hrali dôležitú úlohu spišské mestá už od stredoveku. Levoča si udržala aj v 18. storočí právo skladu a v roku 1719 si dala toto privilégium opätovne potvrdiť uhorskému kráľovi Karolovi III. Na prelome 17. a 18. storočia sa totiž uvažovalo nad tým, že mestom s týmto právom budú v tejto oblasti už len Košice. Právo skladu znamenalo, že všetci cudzí obchodníci museli v danom meste vyložiť svoj tovar a miestni kupci si tak mohli vybrať ako prví a rozpredať takýto tovar ďalej.[103] Celkovo výhodné postavenie Levoče na obchodnej ceste vedúcej z Poľska do Sedmohradska jej význam v diaľ-

Luxemburgi, Virtsemberge, et Thecke, superioris et inferioris Silesiae, Princeps Sueviae, Marchio Moraviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kiburgi, et Goritiae. etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod pro patre et ad dimissam Instantiam Fidelium Nostrorum Prudentum ac Circumspectorum: Matthiae Weber, Tobiae Kerling in Leutschovienſi, Joannis vero Roſinski et alterius Joannis Bernold in Eperieſienſi, Matthiae Demian Oertinger in Kesmarkienſi, &c. relationibus nostris dignorum et commendatitiis Magistratuum Dulciario-Ceroplastarum, archivari scil. Nobis et praesentari certi quidam Articuli Cehales, pro meliori eorum tabulam Arcuario Ordine concinnati, & Germanico Idiomate conscripti, Tenoris infrascripti. Supplicando Majestati Nostrae debita cum Instantia humillime, quatenus Nos praenotatos eorum Articulos Cehales, omniaque & singula in eisdem contenta, rata vel, grata & accepta habentes, Literis nostris Privilegialibus confirmare faceremus. Authoritate Nostra Caesarea Regia approbare, roborare, ratificare, ac per ijsdem Magistros Dulciario Ceroplastis in praelibati Comitatibus existentibus, Inperatum, Posteris et Successoribus universis perpetuis valituras benigne confirmare dignaremur. Quorum quidem Articulorum Cehalium Tenor sequitur in hunc modum.

Erstens. Es ist am Tage das Gott der Herr unter allen Menschen Kindern, wohl richtige Gesetze, und Ordnungen gehalten habe, um Policeij, Zucht, und Ehrbarkeit Willen, darumb hat er hohe und Niedere Obrigkeiten eingesetzt, auf daß durch Sie Recht und Gerechtigkeit gehegt, die Frommen beschützet, die Bösen aber beste-

Obr. 180. *Detail cechových artikulov pre medovnikárov Levoče, Kežmarku a Prešova z roku 1735.*

kovom obchode iba potvrdzoval. V meste bol zastúpený obchodnícky stav značným počtom, v rokoch 1715 – 1720 tu bolo až 20 obchodníkov, v roku 1778 13 obchodníkov, ktorí mali 4 tovarišov a 2 učňov. Tunajší obchodníci dovážali zahraničný tovar z manufaktúr, južné ovocie, koreniny, rôzne prísady a chemické látky pre miestne remeslá, ktoré predávali na trhoch a jarmokoch, ďalej distribuovali kože a kožušiny, loj, vosk, med, ale aj kov.[104] Pri dohode o cezhraničnom obchode s Poľskom v roku 1756 sa obchod so súknom a s látkami zo zahraničia ocitol v tejto časti Uhorska v rukách levočských kupcov.[105]

[101] *Tamže*, s. 183 – 184 a Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 294 – 295.
[102] Ivan Chalupecký : Medzi porážkou uhorského vojska pri Moháči, s. 168 – 169.
[103] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 310.
[104] Anton Špiesz : *Slobodné kráľovské mestá*, s. 148 – 149.
[105] August Foutnier : *Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts*. Wien 1887, s. 426.

Obr. 181. *Výroba medu. Drevorezba.*

Konkurenčný tlak zo strany zálohovaných miest pretavili Levočania do rôznych foriem hospodárskeho protekcionizmu. Robili rôzne prekážky maloobchodníkom z iných spišských miest na tunajších jarmokoch, pre čo Miestodržiteľská rada musela intervenovať: povolila napríklad možnosť slobodne predávať na jarmokoch všetkým kupcom, domácim aj cudzím a zároveň obmedzila trvanie jarmoku na tri dni. Mesto sa nevzdalo a pokúšalo sa zriadiť si filiálky, na ktorých zastavovalo tovar a vyberalo od kupcov rôzne poplatky, na čo sa obchodníci sťažovali Spišskej stolici.[106]

Najviac sa týmto monopolizačným tendenciám Levoče postavili ekonomicky sa vzmáhajúci obchodníci zo Spišskej Novej Vsi.[107] V roku 1756 sa im podarilo získať potvrdenie od panovníčky Márie Terézie, že slobodné kráľovské mesto nemôže od spišskonovoveských obchodníkov žiadať, aby tovar, ktorý vyvážajú do Poľska, zložili v Levoči a tu zaň platili rôzne poplatky.[108] Od práva skladu v Levoči boli oslobodení aj poľskí kupci, pokiaľ svoj tovar viezli na predaj do Spišskej Novej Vsi. V roku 1719 požiadali spišskonovoveskí obchodníci o schválenie štatútu pre obchodnícky cech (*Handlungs Bruderschaft oder Sozietät*), ktoré v roku 1746 potvrdil poľský kráľ. V roku 1747 toto privilégium prevzali ostatné zálohované mestá.[109] Zálohované mestá sa tešili rôznym obchodným privilégiám zo strany uhorských, ako aj poľských panovníkov. V 18. storočí boli privilégiá konfirmované. Okrem iných mali právo predávať svoj tovar na území Poľska a Ruska voľne bez platenia mýt.[110]

Levoča spolu s Kežmarkom musela čeliť konkurencii zálohovaných miest, aj čo sa týka návštevnosti trhov a jarmokov. Na Spiši bolo veľké množstvo trhových miest, sčasti pre výhodné prírodné podmienky, sčasti preto, že neustála výmena tovaru bola nevyhnutná na prežitie obyvateľstva. Nevytvorili sa tu jedno či dve trhové centrá, kam by chodili poddaní z okolitých dedín ponúkať svoj tovar na predaj. Z údajov urbárskej regulácie vyplýva, že poddaní navštevovali okrem stolice aj trhy a jarmoky v okolitých stoliciach zhruba do vzdialenosti 10 – 15 míľ, či dokonca v Poľsku, kde však po roku 1770 došlo k poklesu významu miestnych trhov.

V takzvaných 9 otázkach o hospodárskych pomeroch uviedlo 154 sídiel Spišskej stolice vo svojich odpovediach približne 30 lokalít, ktoré obyvateľstvo navštevovalo, a to podľa dôležitosti. Najfrekventovanejším trhovým miestom bol Kežmarok (využívaný obyvateľmi 56 sídiel). Potom nasledovalo Spišské Podhradie (45 sídiel), Spišská Nová Ves (36 sídiel), na štvrtom mieste bola Levoča (30 osád). Päticu najdôležitejších trhov uzatvárala Spišská Sobota, ktorej trh využívalo 29 sídiel.[111]

Tab. 2. *Návštevnosť trhov obyvateľmi obcí Spišskej stolice v roku 1772*

Miesto trhu navštevované obyvateľmi Spišskej stolice	Iba sem chodili	1. miesto	2. miesto	3. miesto	4. miesto	5. miesto	6. miesto
		podľa poradia návštevnosti					
Kežmarok	5	38	7	3	3	–	–
Spišské Podhradie	10	14	10	11	–	–	–
Spišská Nová Ves	4	11	15	5	1	–	–
Levoča	1	16	12	1	–	–	–
Spišská Sobota	6	4	14	5	–	–	–
Podolínec	0	4	10	6	0	1	–

[106] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 310 – 311.
[107] V roku 1758 bolo v meste evidovaných 7 obchodníkov. Pozri Ivan Chalupecký : Inventár spišského starostovstva z roku 1758, s. 84.
[108] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 311.
[109] Ivan Chalupecký : Medzi porážkou uhorského vojska pri Moháči, s. 180.
[110] ŠA LE, Provincia 16 spišských miest (ďalej SM), Grófsky archív, Listiny, i. č. 108 – 109 a 118.
[111] Údaje a tabuľka podľa štúdie Péter Takács a István Udvari : Adalékok a Szepes megyei vásárok és a vásározó Szepes megyei úrbéres lakosság 18. század végi történetéhez, in: *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, roč. 30 – 31, 1993, s. 171 – 181.

Miesto trhu navštevované obyvateľmi Spišskej stolice	Iba sem chodili	1. miesto	2. miesto	3. miesto	4. miesto	5. miesto	6. miesto
		podľa poradia návštevnosti					
Stará Ľubovňa	8	5	4	–	–	–	–
Spišské Vlachy	0	3	7	3	–	–	–
Spišská Belá	0	0	8	3	1	–	–
Krompachy	1	9	1	–	–	–	–
Spišská Stará Ves	1	1	1	4	2	–	1
Gelnica	1	5	1	–	–	–	–
Jurské	0	0	3	1	–	–	–
Hniezdne	0	0	1	1	1	–	–
Poprad	0	1	–	–	–	–	–
Huncovce	0	0	–	1	–	–	–
Mníšek nad Hnilcom	0	1	–	–	–	–	–
Švedlár	0	–	1	–	–	–	–
Nálepkovo	–	1	–	–	–	–	–
Medzev (Abovská stolica)	0	–	5	2	2	–	–
Košice (Abovská stolica)	0	1	3	–	–	–	–
Jasov (Abovská stolica)	0	–	–	–	2	–	–
Moldava nad Bodvou (Abovská stolica)	0	–	–	1	–	1	–
Rožňava (Gemerská stolica)	0	–	–	–	2	–	1
Prešov (Šarišská stolica)	0	–	1	–	1	–	–
Debrecín	0	–	–	–	–	–	3
Kečkemét (Kecskemét)	0	–	–	–	–	–	2
Nový Targ	3	–	5	1	–	–	–

Zaujímavá bola charakteristika trhových pomerov na Spiši zo strany súpisových komisárov v roku 1720. Kým podľa nich bol trh v zálohovaných mestách dobrým miestom pre poddaných z celej stolice na odpredaj poľnohospodárskych produktov, Spišská stolica bola tej mienky, že zálohované mestá, vzhľadom na fakt, že sa nachádzajú v úrodnejších oblastiach, vyvíjajú konkurenčný tlak, ktorý núti poddaných odpredávať tovar lacnejšie či dokonca so stratou.[112]

Zálohované mestá nekonkurovali len v oblasti týždenných trhov, ale aj jarmokov. Spoločne dokonca výrazne prevyšovali obidve slobodné kráľovské mestá. Levoča nadobudla v priebehu 16. a 17. storočia právo konať 4 jarmoky: prvý piatok po Novom roku, v piatok po týždni (nedeli) *Judica*, na Sviatok Navštívenia Panny Márie (2. júla) a v piatok po týždni Gála. Každý piatok sa v meste konal tzv. kramársky trh a v stredu dobytčí trh. Kežmarok mal právo na 2 jarmoky. Prvý bol v nedeľu *Invocavit* (6. – 8. marca), druhý v prvý týždeň po Trojičnej nedeli. V rámci nich sa konal predjarmok, na druhý deň dobytčí trh a na tretí deň hlavný trh. Spišská Nová Ves mala právo konať 3 jarmoky ešte od stredoveku a z toho 2 boli vo veľmi výhodných termínoch, po skončení poľnohospodárskych prác: jeden v polovici pôstu, druhý v auguste (v týždni po Sviatku Nanebovzatia Panny Márie) a tretí v novembri (v týždni po Sviatku svätého Martina). V stredu sa konal dobytčí trh, kramársky bol od štvrtka do soboty. Rovnaký počet jarmokov mali Spišské Vlachy, Ľubica a Poprad. Vyšším počtom jarmokov disponovala podľa privilégií Spišská Sobota (4), Spišská Stará Ves (4), Spišská Belá (7), Stará Ľubovňa (7), Hniezdne (7). Spišské Podhradie malo právo na základe privilégií Vladislava II. (1511 a 1512) právo konať 4 jarmoky v máji, septembri, decembri a v polovici pôstu a mimo privilégií si nárokovali aj na piaty jarmok v júni. Najväčší počet jarmokov mal jednoznačne Podolínec. V meste sa mohlo konať až 8 jarmokov ročne.[113] Je však veľmi otázne, do akej miery boli tieto jarmoky pre dané lokality aj prínosom, pretože lustrácia spiš-

[112] Juraj Žudel : Trhové sféry v roku 1720, in: *Geografický časopis*, roč. 25, 1973, s. 304.
[113] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 311 – 316.

ského starostovstva z roku 1758 eviduje výročné jarmoky len v 9 z nich. Okrem zálohovaných miest sa jarmoky konali aj v zemepanských mestách, akými boli napríklad Krompachy (2), alebo v mestách, ktoré po zálohovaní zostali v Uhorsku a pripadli pod Spišské hradné panstvo (Žakovce, Spišský Štvrtok, Hrabušice).[114]

Rozvoj cechov a remeselnej výroby v mestskom prostredí

Obdobie 18. storočia charakterizuje nebývalý rozmach remeselníckej výroby v rámci cechovej organizácie. Napomohlo tomu nielen dlhodobé mierové obdobie, v ktorom sa územiu dnešného Slovenska vyhli vojenské konflikty, ale aj dopyt po výrobkoch v rámci územia oslobodeného spod osmanského záboru. Cechová výroba často suplovala iné formy produkcie (napríklad manufaktúry) pri dodávkach pre armádu, ktoré sa zavedením stálej armády stali pravidelnosťou.

Aj z celoslovenského hľadiska bol najvýznamnejším remeselníckym centrom Spiša Kežmarok. V roku 1715 tu bolo evidovaných 263 remeselníckych dielní, v roku 1738 ich bolo 308 a do sedemdesiatych rokov 18. storočia ich počet narástol na 366.[115] Kežmarok bol vôbec jedným z najvýznamnejších remeselníckych stredísk celého východného Slovenska, o čom svedčí aj jeho prvé miesto, čo sa týka návštevnosti trhov v rámci spišských obcí v čase urbárskej regulácie. V počte dielní sa Kežmarok radil k tak významným remeselníckym strediskám, akými bola Banská Bystrica, Prešov, či Bardejov, dokonca bol druhým najväčším centrom, avšak tunajší majstri zamestnávali veľmi málo tovarišov, čo znižovalo jeho význam. Nadregionálny význam malo ihlárske remeslo (vyše 300 000 ihiel ročne na jedného majstra v roku 1744), v cechu bolo v druhej polovici 18. storočia združených 12 až 14 majstrov. Okrem ihlárov bolo v Kežmarku veľmi dôležité farbiarske remeslo. Venovalo sa mu približne 15 až 20 majstrov, ktorí farbili nielen miestne výrobky, ale aj dovážané plátna z Haliče, ktoré sa ďalej predávali na trhoch v Pešti a Debrecíne. Veľký počet súkenníckych a klobučníckych majstrov svedčí tiež o rozvinutej výrobe v tejto oblasti.[116]

V Levoči v roku 1715 bolo 232 dielní, v roku 1720 len 163, avšak aj tu sú presnejšie čísla z roku 1763, keď bolo v meste už 276 dielní. V roku 1770 narástol ich počet na 313. Rovnako ako v Kežmarku aj tu zamestnávali majstri menej tovarišov. Levočské remeslo stratilo na význame a čo sa týka počtu majstrov, boli najväčšími cechy, ktoré vyrábali skôr pre miestnu spotrebu (v roku 1720 mäsiari, kožušníci, krajčíri a ševci). V sedemdesiatych rokoch 18. storočia tak boli významnejšie cechy skôr s nižším počtom majstrov, avšak orientované na trh, ako napríklad súkenníci, debnári či medikováči.[117]

V remeselníckej produkcii si neboli konkurenciou len tieto dve mestá, ale na celkové prostredie vplývali remeslá aj v zálohovaných mestách. Nárast počtu remeselníkov v 18. storočí tu bol priam enormný a prevyšoval počty v oboch slobodných kráľovských mestách. Preto sa stávali predmetom sťažností mestských orgánov ako jeden z faktorov ich zlej finančnej situácie, popri platení daní. V roku 1758 pracovalo v rámci zálohovaných miest 655 kožu spracujúcich remeselníkov. Cechy kožušníkov v Spišskej Belej a Spišskej Novej Vsi svojím počtom (40, 34) prevyšovali Levočanov (25). To isté sa týkalo aj čižmárov, počtom 46 majstrov najpočetnejšieho remesla v Levoči V Spišskej Novej Vsi bolo 52 čižmárskych majstrov a v Spišskom Podhradí až 34. V remeslách spracujúcich textil bol vyšší počet krajčírov v Spišskej Novej Vsi (37) či v Spišskom Podhradí (46). V súkenníctve dominovala Ľubica (50 remeselníkov), kým v Levoči ich bolo len 9. Tkáčskych dielní bolo tiež veľmi málo, iba 8, v porovnaní so Starou Ľubovňou, kde sa ich nachádzalo 50. Iba gombikári a klobučníci boli početnejší v Levoči než Spišskej Novej Vsi. V tomto meste pôsobil tiež veľký počet mäsiarov (40), pričom v Levoči to bolo so svojimi 28 majstrami tretie najpočetnejšie remeslo. Početnejšie remeslá ako ihlári či cínari zase narážali na konkurenciu Kežmarku. Výrobky zlatníkov mali

[114] Ivan Chalupecký a Ján Rak (ed.) : *Dejiny Krompách*, s. 76 – 77 a Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 316.
[115] Anton Špiesz : *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava 1972, s. 165.
[116] Tenže : *Slobodné kráľovské mestá*, s. 146.
[117] Tenže : *Remeslo na Slovensku*, s. 164.

v Levoči svojich odberateľov, pôsobilo tu až 8 majstrov, avšak ani Spišská Nová Ves nezaostávala so svojimi 6 majstrami. Nemusíme sa preto pozastavovať nad tým, že remeselníci trvali na cechovej organizácii zviazanej pravidlami, práve pre silnú konkurenciu zálohovaných miest. Zo zálohovaných miest boli najdôležitejšími remeselníckymi centrami Spišská Nová Ves (v roku 1758 – 445 remeselníkov) a Spišské Podhradie (189 remeselníkov).[118]

V rámci cechového života začala od tridsiatych rokov 18. storočia intenzívnejšie zasahovať do vnútorných pomerov cechov Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada. Jedným z nich bolo zrušenie poplatkov v roku 1733, ktoré museli platiť iní príslušníci toho istého remesla, ak prišli do mesta predávať svoje výrobky na trh. Okrem toho museli mať vandrujúci tovariši platný pas, ak sa chceli pohybovať mimo územia ríše. Veľmi pozorne sa sledoval výber poplatku za prijatie medzi majstrov, ktorý dosahoval v niektorých prípadoch neúmernú výšku. Kráľovské úrady vypracovali návrh reforiem cechového života, ktoré boli v obmedzenej miere od šesťdesiatych rokov 18. storočia uplatňované prostredníctvom Miestodržiteľskej rady práve s cieľom nárastu počtu nových dielní, aby si ich mohlo dovoliť otvoriť väčšie množstvo tovarišov.

Hospodárske pomery Spišskej stolice sa v 18. storočí neveľmi odlišovali od ostatných stolíc na území dnešného Slovenska. Pokiaľ išlo o poľnohospodársku výrobu, boli stále konzervatívne, značným pozitívom bol však rozvoj domácej produkcie ľanu a výroby plátna. Poddanské obyvateľstvo našlo tiež možnosť zlepšenia vlastných pomerov v prudko sa rozvíjajúcej banskej výrobe. Slobodné kráľovské mestá prešli ozdravením mestskej ekonomiky zasiahnutej stavovskými povstaniami, zároveň strácali svoj vplyv na úkor zálohovaných miest, ktoré ťažili zo svojho postavenia na pomedzí dvoch kráľovstiev. Najmä v druhej polovici 18. storočia sa výrazne prejavili právne a ekonomicky orientované reformy osvietenského absolutizmu Habsburgovcov v oblasti zlepšenia právneho a hospodárskeho postavenia poddaných (urbárskou reguláciou), zásahmi do cechového života a tiež ochranou a cieleným využívaním lesného hospodárstva.

[118] Michal Suchý : *Dejiny Levoče* 1, s. 304 – 306 a Ivan Chalupecký : Inventár spišského starostovstva z roku 1758, s. 83 – 84.

Osobnosti Spiša 1526 – 1770*

(výber)

Augustíni ab Hortis Kristián (1598 – 1650)
Kristián Augustíni bol prírodovedec a vyhľadávaný lekár, ktorého služby využíval okrem iných aj cisár Ferdinand II. Narodil 6. decembra 1598 v Kežmarku, kde zároveň chodieval aj do školy. Neskôr študoval medicínu na univerzitách vo Frankfurte nad Odrou, v Jene, Lipsku, Wittenbergu a Bazileji. Od roku 1621 pôsobil ako mestský lekár v Kežmarku. Vďaka svojim schopnostiam sa stal vyhľadávaným lekárom, ktorého si všimol aj cisársky dvor. Po úspešnej liečbe samotného panovníka Ferdinanda II. ho cisár vymenoval za svojho osobného lekára a Augustíni získal šľachtický titul s prídomkom *ab Hortis* (zo záhrady). Súvisí s viedenskou botanickou záhradou, ktorú Augustíni založil na základe cisárovho poverenia. Od roku 1637 žil na svojom majetku vo Veľkej Lomnici, kde 21. augusta 1650 aj zomrel.

Obr. 182. *Listina, ktorou Ferdinad II. povyšuje Augustína ab Hortis do šľachtického stavu a prideľuje mu rodový erb.*

* Skoro 250 rokov trvajúce obdobie tejto kapitoly neumožňuje redakcii ani zďaleka podať komplexný zoznam osobností, ktoré v uvedenom čase zdobili Spiš. Uvedený výber má preto úmysel len dopĺňať niektoré vedomosti spomenuté v jednotlivých kapitolách tejto časti *Historia Scepusii*, vol. 2 a iné, tu nerozobraté témy, ako napríklad hudbu na Spiši len ilustrovať na príklade niektorých najslávnejších spišských skladateľov (pozn. redakcie).

Svoju výskumnú činnosť zameral na účinky živicových olejov z karpatských drevín, pričom vynašiel spôsob ako vyrobiť z kosodreviny tzv. *Balsamum Carpaticum/Hungaricum*. Okrem toho sa zaoberal aj mineralógiou a vlastnil rozsiahlu zbierku minerálov. Výskum v tejto oblasti ostal však iba v rukopise.

(Pavol Demjanič)

Ambrozi Juraj (Ambrosius, Ambrozy) (18. apríl 1694, Dolný Kubín – 5. júl 1746, Štítnik)

Juraj Ambrozi bol evanjelickým učiteľom, kňazom, od roku 1741 superintendentom Potiského dištriktu, ktorého súčasťou bol Spiš. Patril medzi najvýznamnejších predstaviteľov evanjelickej inteligencie a náboženskej literatúry svojho obdobia.

Narodil sa v Dolnom Kubíne 18. apríla 1694 v zemianskej rodine, ktorej nemecké korene siahali do Kežmarku. Najprv navštevoval školu vo svojom rodisku, po jej zatvorení pokračoval v škole artikulárneho miesta v Leštinách, následne študoval v rokoch 1712 – 1714 v Kežmarku, kde si osvojil nemecký jazyk, a v rokoch 1714 – 1716 v Debrecíne a v Brzotíne. V Debrecíne sa naučil po maďarsky. Vyššie vzdelanie nadobudol v rokoch 1716 – 1718 na evanjelickom kolégiu v Prešove, svoje formálne vzdelávanie zavŕšil na univerzite vo Wittenbergu v rokoch 1718 – 1721.

Počas jeho pešieho návratu z Wittenbergu do Uhorska bol zadržaný a postavený pred súd v sliezskej Bialej a to pre podozrenie, že nepovolene kázal v Krakove. Bol odsúdený na smrť, pred vykonaním rozsudku ho však zachránilo včasné zaangažovanie sa liptovského podžupana a správcu Oravského panstva, Jozefa Okoličániho. Po úspešnom návrate sa jeho prvým pôsobiskom stal Prešov, od roku 1721 potom Necpaly v Turci, kde sa ako rektor tamojšej evanjelickej školy zaslúžil o ich výrazné kultúrne povznesenie.

Od roku 1724 pôsobil ako evanjelický kňaz v myjavskej oblasti, najprv vo Vrbovciach, bývalom Krmanovom pôsobisku, oženil sa s Krmanovou nevlastnou dcérou Katarínou Benedikty (zomrela v roku 1732). Od roku 1734 bol druhým farárom v artikulárnom zbore v Prietrži, vytvorenom šľachtickým rodom Jesenákovcov. Tam sa v roku 1735 po druhýkrát oženil, s meštianskou dcérou z Banskej Štiavnice, Zuzanou Klieberovou.

Výrazne formatívny vplyv na jeho spisovateľskú a duchovnú činnosť malo prepojenie s Danielom Krmanom a jeho intelektuálnym okruhom. V tomto období najprv spolupracoval s D. Krmanom pri jeho novom vydaní *Kralickej Biblie* v roku 1722 v Halle. Známe sú slová z predhovoru, že bola určená „*pro rozptýlený Národ Český i nás* [Slovákov] *týmž jazykem mluvících*." Práve tento aspekt je príznačný aj pre neskoršiu cirkevnú spisovateľskú činnosť J. Ambroziho, ktorý sa stal nositeľom a rozširovateľom jazykového dedičstva *Kralickej Biblie* v prostredí slovenských evanjelikov.

Ako duchovný dedič Krmanových snáh, prinajmenšom do istej miery, sa po jeho uväznení zaslúžil o vydanie Krmanovej slovenskej agendy (*Agenda ecclesiastica slavonica*) v roku 1734. Táto agenda sa stala jedným z kanonických textov slovenských evanjelikov v nasledujúcom období a výrazne prispela k formovaniu ich konfesionálnej a s ňou prepojenej jazykovej identity. J. Ambrozi bol aktívnym činiteľom aj pri vydaní ďalšieho Krmanovho diela – *Dvojí katechizmus učení křesťanského pro mládež větší i menší*, ktorý vyšiel roku 1738. Niesol sa v duchu Ružomberskej synody mierne prepracovaným a doplneným vydaním Lutherových katechizmov, spolu s modlitbami a piesňami.

V roku 1738 však už Ambrozi prechádzal na nové pôsobisko, do gemerského Štítnika. Prišiel práve v čase, keď dochádzalo k úpravám evanjelickej cirkevnej organizácie, ktoré boli vyvolané úpravou *Resolutio Carolina* z roku 1734, na základe ktorej si mohli voliť evanjelici v Uhorsku iba 4 superintendentov. Na severovýchode krajiny sa teda vynorila potreba zjednotenia dovtedy jestvujúcich dvoch superintendencií, jednej zahŕňajúcej územie Spišskej, Šarišskej a napokon aj Gemerskej stolice, a Superintendencie 6 slobodných kráľovských miest, ktoré sa však usilovali zachovať si dominantné postavenie v cirkevnej organizácii. Keď v roku 1738 zomrel spišsko-šarišsko-gemerský superintendent Samuel Antoni, časť jeho dištriktu prijala za svojho predstaviteľa superintendenta slobodných kráľovských miest Kristiána Pfannschmidta. Nie všetci aktéri v dištrikte však prijali takýto vývoj situácie, a tak bol 16. februára 1741 v Giraltovciach za superintendenta zvolený aj Juraj Ambrozi, ešte za života K. Pfannschmidta (ten zomrel 21. novembra 1741). Komplikovanú situáciu sa napokon podarilo definitívne vyriešiť v roku 1743 na stretnutí v Dobšinej (takzvaná dobšinská koalícia). Dobšinské stretnutie sa zišlo z iniciatívy Gašpara Szontagha III., patróna aj Ambroziho štítnického evanjelického zboru. 6 slobodných kráľovských miest sa tu pripojilo k takzvanému Potiskému dištriktu pod vedením J. Ambroziho, pod podmienkou, že superintendenti budú striedavo volení z radov nemeckých a slovenských, prípadne maďarských evanjelických kňazov.

V období pôsobenia vo funkcii superintendenta sa naplno rozvinula spisovateľská činnosť J. Ambroziho. V uvedenom čase vyšli dve jeho

Líbezné
CELÉHO
KŘESŤANSKÉHO EVANGELICKÉHO
Učení,
neboť
w Známosti BOHA y Člowěka,
pokřtěné
we dwau a čtyřidceti Článcých Wjry Křesťanské
záležegicého,
s připogenjm Powinnosti a Potěšenj Křesťanských odtud pocházegicych, ne gen pro Mladež Školnj, ale y pro giné kteréhokoli Stawu Církewnjho, Politického a Domownjho lidi,
aby mohli prawdu Náboženstwj Evangelického poznati, nálezitým Pobožnostem w geho Učenj, zwlášťtě pak w wyře prawé, w podobném žiwotě y k tjmto rozlič-nému se wystříhati, otrocowati, potěšowati, Prawo Smrte s milým wjrau skl, čekati Slawné Božjho lépe rozumětí, a napossledy y k šťastnému skonánj přijsti.
z samého Pisma Swatého wybráno,
a k Slawy Božj rozssjřenj, y Církwe Ewangelické wzdělánj wydáno od
Gednoho Augssjpurského nesmíněného
Wyznánj wyřjmého a wěrného Následowniká.
Léta Páně MDCCXLV.

Obr. 183. *Titulný list Ambrozyho knihy Líbezné jádro…*

najvýznamnejšie diela. Prvým bola už roku 1742 *Spasitedlná příprava k smrti jak křesťana mladého a zdravého, tak věkem sešlého a nemocného*. Práca predstavuje príklad ešte stále populárneho barokového žánru *ars moriendi* v slovenskom evanjelickom prostredí, napísaná bola aj s využitím zahraničných, predovšetkým nemeckým zdrojov, v jazyku *Kralickej Biblie*.

Druhým, a azda najvýznamnejším, Ambroziho dielom bolo *Líbezné jádro celého křesťanského evangelického učení*, vydané v roku 1745. V tejto rozsiahlej publikácii (prvé vydanie malo takmer 1700 strán) sú predstavené základné články viery a vysvetlenie evanjelického učenia v dvoch oddieloch, o Bohu (6 článkov) a o človeku (34 článkov). V čase, keď sa na mnohých miestach v dôsledku štátnej politiky nepriateľsky pristupujúcej k protestantom nemohol v plnej miere rozvinúť cirkevný život, toto dielo plnilo v prostredí slovenských evanjelikov významnú úlohu pri udržiavaní a posilňovaní konfesionálnej identity a dogmatickej ortodoxie. Svoju rolu v tom zohrala aj skutočnosť, že bolo tiež napísané v jazyku *Kralickej Biblie* a teda pomáhalo v slovenskom evanjelickom prostredí konzervovať jej status jazyka vertikálnej komunikácie z Bohom – *lingua sacra*.

V rámci možností, ktoré mal v daných podmienkach, sa snažil posilňovať cirkevný a organizačný život. Ako superintendent vysvätil 23 kňazov. Zomrel 5. júla 1746 v Dobšinej.

(Peter Benka)

Bošák Serafín (1713 – 1785)

Ukončenie stavovských povstaní znamenalo pre rehole na území Slovenska istú voľnosť v katechizácii obyvateľstva. Pole pôsobenia jednotlivých reholí na najbližšie storočie bolo ovplyvnené práve stavom katolicizmu a postojom veriacich k nemu. Obdobie pokoja vytváralo pre rády priestor na realizáciu svojich misijných úloh. Jedným z najvýznamnejších fenoménov 18. storočia, ktoré formovali spoločenský i náboženský život boli práve ľudové misie, ktorým sa aktívne začali venovať práve františkánske rády (františkáni, kapucíni, minoriti). Svojím pôsobením medzi ľuďmi a vycibreným kazateľským umením spĺňali na takúto činnosť všetky predpoklady. Misijné aktivity môžeme sledovať aj u bratov minoritov v Levoči. Presné záznamy o začiatku ich činnosti sa nezachovali. Z prameňov avšak vieme, že už od roku 1711 existovala fundácia „sväté misie“, ktorá ich zaväzovala k pravidelným misiám na Orave. Medzi mimoriadne angažovaných minoritských misionárov, spätých s levočským kláštorom, patrí nepochybne Páter Serafín Bošák.

Obr. 184. *Františkán na misijnej ceste.*

Narodil sa 11. októbra 1713 v Podvlku, obci spadajúcej pod správu Oravskej stolice, ktorá po roku 1923 pripadla Poľsku (Podwilk). Serafínov pôvod je spájaný so zemianskou rodinou Bošákovcov. Miestom jeho intelektuálneho rastu sa stala Trstená. Tu nadobudol svoje základné vzdelanie a pravdepodobne sa stretol aj so svojím rovesníkom Hugolínom Gavlovičom.

Do rádu vstúpil v roku 1731 a noviciát absolvoval v Nyirbátore (dnešné Maďarsko). Nevieme s presnosťou lokalizovať jeho ďalšie štúdiá, čo vytvára priestor pre rôzne špekulácie, avšak najpravdepodobnejším miestom bolo práve rádové *studium generale* v Prešove, v tom čase navštevované aj jeho mladými spolubratmi bohoslovcami. Onedlho v roku 1737 prijal kňazské svätenie a získal aj doktorát z filozofie a teológie. Stal sa magistrom noviciátu v Nyirbátore a pravdepodobne vykonával aj funkciu lektora v študijnom dome v Prešove. Jeho dosiahnuté vzdelanie, zručnosti nadobudnu-

té v jemu udelených funkciách a schopnosti výnimočného kazateľa sa stali priam predurčením pre jeho ďalšie poslanie v rámci rádu.

Prvé zmienky o jeho misionárskej činnosti pochádzajú z roku 1746, avšak je možné, že misie vykonával, aj keď nie systematicky, už od roku 1740. V tom roku totiž vyšiel jeho malý katechizmus, napísaný v predspisovnej slovenčine. Bol určený priamo pre minoritských misionárov. Od roku 1747 do roku 1774 viedol Páter Bošák ako apoštolský prefekt projekt rekatolizácie „oravská a ostrihomská vnútrodiecézna misia", ktorý bol vytvorený na žiadosť ostrihomského arcibiskupa a následne Serafínovi pridelený samotným provinciálom Pátrom Imrichom Pálom. Počas misionárskeho pôsobenia získali levočskí misionári mnohé privilégiá na udeľovanie odpustkov a rozhrešení. Bošákovi sa podarilo získať povolenie od pápeža Klementa XIII. na udeľovanie pápežského požehnania a odpustkov za dodržania podmienky, že misia bude trvať aspoň 8 dní. Náplňou Serafínovho povolania v užšom zmysle bolo kázanie, vyučovanie katolíckej kultúry a pomoc chudobným.

Okrem toho vydal množstvo kníh, v latinčine i slovenčine. Boli určené predovšetkým na rozvíjanie ľudovej zbožnosti obyvateľstva. Išlo o knihy obsahujúce spevníky, náboženské spisy a najmä kázne pozostávajúce z mravných exempiel, ktoré mali viesť k náprave poslucháčov. Medzi jeho náboženskými publikáciami sú aj knihy venované geografii či astronómii doplňované jeho vlastnými ilustráciami.

Vydal niekoľko diel v slovenčine. Napríklad v roku 1740 vychádza katechetická príručka pre potreby misionárov uhorskej minoritskej provincie pod názvom *Kratke Wynaučenj Čloweka Krestianskeho Katolickeho Z Bellarmina a ginich katechysmůw,* ktoré následne vyšlo ešte v ďalších 15 vydaniach. Ďalej *Kratke a Gjste Človeka Na cestu Spasenj wečneho* (1754), *Otázky ze Znesenj Aposstolskeho* (1759), *Hwiezdičký Katolícke* (1766), spevník *Pisničký Pobožne a Missyonárske* (1766), modlitby *Zornička Katolicka* (1778), *Katekizm, čili kriestianská škola*, o ktorom existujú zmienky len u niektorých autorov a ide skôr len o akési domnienky.

Knihy vydávané v latinčine sa po obsahovej stránke venujú najmä Bošákovým kázňam, ide o tituly ako napríklad *Sermones catechetici PP. Missionariorum Almae Provinciae Hungariae* (1758), *Sermones Mariani* (1769), *Sermones Funebres* (1772) či *Sermones Catechetico – Doctrinales* (I. zväzok 1783, II. zväzok 1786). Latinsky tiež spísal duchovné cvičenia pre spolubratov *Solitudo Seraphica Decemdialis*, etc.

V roku 1777, po vyše 30 rokoch misijných aktivít, Páter Serafín ochorel a nebol schopný naďalej vykonávať svoje povolanie. Odsťahoval sa do Odorína na Spiši, kde pokračoval v písaní a redigovaní homílií. Zomrel 19. apríla 1785 a pochovaný bol v Spišskom Štvrtku, kde sa taktiež nachádzal kláštor menších bratov konventuálov – minoritov.

V rokoch 1747 – 1777 bol levočský kláštor minoritov pre Bošáka miestom, kde sa medzi jednotlivými misiami vracal načerpať fyzickú i duchovnú silu pre svoje ďalšie misie a zároveň miestom redakcie jeho vlastných kníh. Vďaka svojej angažovanej aktivite počas celého pôsobenia na misiách patrí Páter Serafín Bošák medzi najvýznamnejšie osobnosti ľudovej rekatolizácie v 18. storočí na území Slovenska.

(Ivana Labancová)

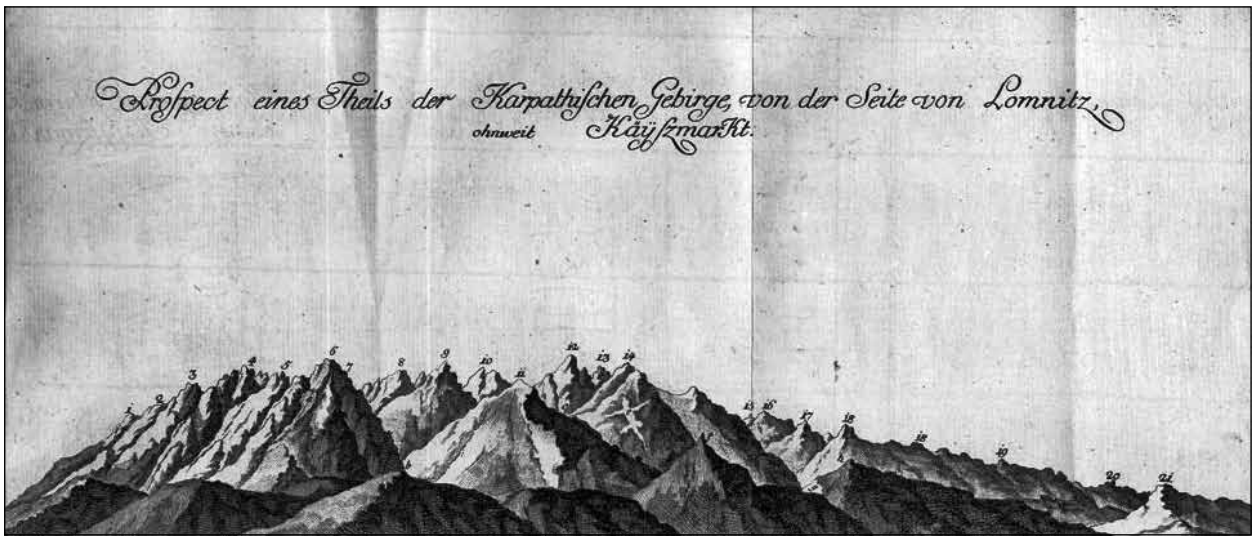
Buchholtz Juraj/Georg ml. (1688 – 1737)

Juraj Buchholtz ml. bol významným uhorským učencom, ktorý sa zaoberal astronómiou, speleológiou a skúmaním Vysokých Tatier a ich prírody. Patril do okruhu spolupracovníkov Mateja Bela, ktorý využíval a publikoval jeho poznatky vo svojich vlastivedných prácach.

Buchholtz sa narodil 3. novembra 1688 v Kežmarku. Štúdiá absolvoval v Rožňave, Kežmarku, Gdansku, Greifswalde, Lipsku a Wittenbergu. Po skončení teológie sa stal rektorom artikulárnej evanjelickej školy vo Veľkej Paludzi (1714) a neskôr rektorom evanjelickej školy v rodnom Kežmarku (1722 – 1728), kde pôsobil aj ako kňaz a kde napokon 3. augusta 1737 zomrel.

Ako učiteľ uskutočňoval so svojimi študentmi vychádzky do Vysokých Tatier, ktoré sám aj spolu s ich blízkym okolím podrobnejšie preskúmal. Považuje sa za pôvodcu prvej známej panorámy Tatier, na ktorej vyznačil názvy 28 vrcholov. Napísal taktiež štúdiu o charaktere tamojších vetrov a robil pokusy s výškovými meraniami. Okrem toho sa venoval skúmaniu minerálnych prameňov, jaskýň a riek Poprad a Dunajec. Preskúmal napríklad Silickú Ľadnicu, Domicu a Demänovskú jaskyňu. Ich náčrty a mapy posielal Matejovi Belovi, ktorý ich následne publikoval. Záujem o jaskyne v ňom vzbudzovalo presvedčenie, že v nich žijú draky a kosti medveďov, ktoré tam našiel, považoval za ich pozostatky.

Buchholtz sa venoval aj astronómii a meteorológii. Pozoroval slnečné a mesačné úkazy a viedol si denník s meteorologickým záznamami. Svoje poznatky uverejňoval, podobne ako jeho súčasníci, v časopise *Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Li-*

Obr. 185. *Jakob Buchholtz a Karol Gottlieb sú autormi podľa všetkého prvého vedeckého zobrazenia a popisu Vysokých Tatier.*

teratur-Geschichten. Mimo vedeckej činnosti sa zaoberal písaním latinských, nemeckých, ale aj slovenských veršov a pre svojich študentov napísal takmer každý rok nejakú hru.

(Pavol Demjanič)

Fischer Daniel (1695 – 1746)

Daniel Fischer patril medzi významných uhorských učencov-polyhistorov. Venoval sa predovšetkým medicíne, chémii, fyzike a vlastivede. Medzi jeho najväčšie spoločenské prínosy patrí vyvracanie povier, presadzovanie vedeckých postupov, systematizovanie vedeckého výskumu a pokus o zorganizovanie celokrajinskej uhorskej vedeckej spoločnosti podobnej iným dobovým akadémiám vied a krásnych umení.

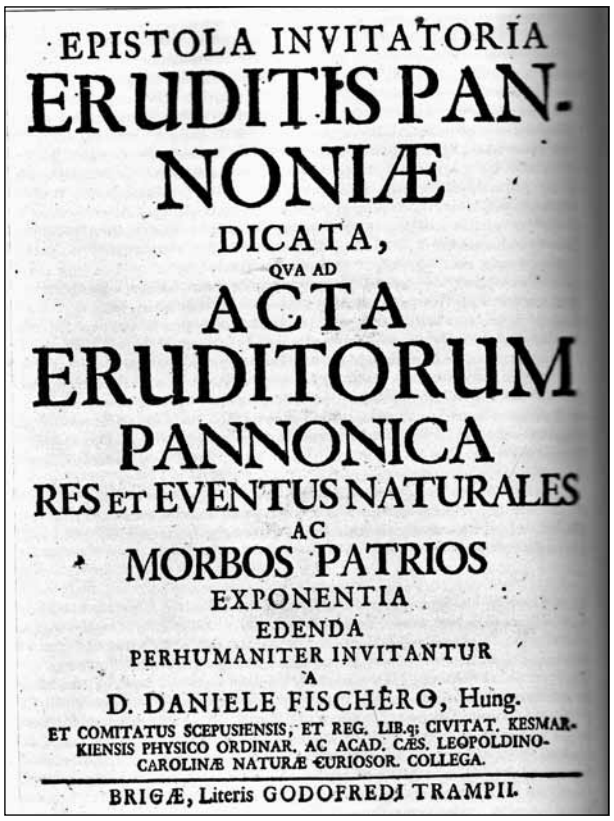
Fischer sa narodil 9. novembra 1695 v Kežmarku ako syn evanjelického farára. Po gymnaziálnych štúdiách absolvovaných v Kežmarku nastúpil v roku 1713 na štúdium medicíny vo Wittenbergu, kde následne získal licenciát (1716) a po absolvovaní lekárskej praxe v rodnom Kežmarku aj doktorát (1718). Po úspešnom štúdiu sa stal stoličným lekárom Liptovskej stolice so sídlom v Liptovskom Mikuláši (1719 – 1725). V roku 1719 bol zároveň prijatý do prírodovednej akadémie, tzv. Leopoldiny (*Sacri Romani Imperii Academia Caesareo-Leopoldina Naturae Curiosorum*) a bol povýšený do zemianskeho stavu. Po svojom pôsobení v Liptovskom Mikuláši sa vrátil do Kežmarku, kde sa stal mestským lekárom a zároveň aj stoličným lekárom Spišskej stolice. Zomrel náhle a nečakane v roku 1746 v Debrecíne, keď sa vracal z biskupského sídla vo Varadíne.

Okrem bežnej lekárskej praxe a školenia nižšieho zdravotníckeho personálu na svojej súkromnej škole sa venoval aj výskumu chorôb a výrobe vlastných liečiv (*Pulvis bezoardicus Kesmarkiensis, Spiritus nitri bezoardicus Fischerianus, Essentia carpatica, Essentia ligni carpatica, Elixir antivenereum Fischeri*) z látok nachádzajúcich sa v spišskej prírode.

Bol zástancom existencie takzvaných endemických chorôb, teda takých, ktoré sú spôsobované miestnymi prírodnými podmienkami a prijímanou stravou. O ľudovom liečiteľstve bol presvedčený, že sa nezakladá iba na poverách, ale aj na skutočných účinkoch v ňom používaných prírodných látkach. Túto myšlienku rozoberá predovšetkým v diele *O ľudovom liečení…* (*De remedio rusticano…*), ktoré napísal niekedy začiatkom štyridsiatych rokov. Vychádzal pritom z pozorovaní, ktoré získal na Orave v rokoch 1721 – 1722 a neskôr v rámci celého Uhorska. V prílohách tohto diela sa venuje ľudovému liečeniu kiahní pitím mlieka a kúpaním chorého dieťaťa striedavo v teplej vode a v srvátke.

V ďalšej zo svojich prác, ktorá vyšla pod názvom *O liečivej tokajskej zemine* (*De terra medicinali Tokayensi*), sa zaoberal rozborom tokajskej pôdy, z ktorej sa pre jej údajné liečivé účinky vyrábali liečivá. Odmietol v nej tvrdenia, že tokajská zemina, ako aj tamojšia vínna réva obsahujú zlato a ich vlastnosti sú spôsobované slnkom. Podľa neho bolo príčinou týchto špecifík minerálne zloženie tamojšej pôdy.

V súvislosti s výskumom minerálnych prameňov ho o spoluprácu požiadal Matej Bel, ktorý chcel využiť jeho poznatky v pripravovanom veľkolepom vlastivednom diele. Fischer však túto ponuku odmietol, pretože pochyboval o Belovej pripravenosti na takéto vedecky náročné podujatie. Časť svojho výskumu zameraného na minerálne pramene, jaskyne a iné prírodné úkazy

EPISTOLA INVITATORIA
ERUDITIS PAN-
NONIÆ
DICATA,
QVA AD
ACTA
ERUDITORUM
PANNONICA
RES ET EVENTUS NATURALES
AC
MORBOS PATRIOS
EXPONENTIA
EDENDA
PERHUMANITER INVITANTUR
A
D. DANIELE FISCHERO, Hung.
ET COMITATUS SCEPUSIENSIS, ET REG. LIB.q; CIVITAT. KESMAR-
KIENSIS PHYSICO ORDINAR. AC ACAD. CÆS. LEOPOLDINO-
CAROLINÆ NATURÆ CURIOSOR. COLLEGA.
BRIGÆ, Literis GODOFREDI TRAMPII.

Obr. 186. *Titulný list z diela Daniela Fischera Epistola invitatoria eruditis Pannoniae…*

Spiša zverejnil v časopise *Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten*. Zároveň sa sám pokúšal vytvoriť učenú spoločnosť, v ktorej by sa sústredili uhorskí vedci a ktorá by vydávala prírodovedno-lekársky časopis, keďže považoval stav uhorskej vedy v týchto odboroch za stagnujúci. Tento počin sa mu aj napriek viacerým výzvam k uhorským akademikom nepodarilo uskutočniť.

(Pavol Demjanič)

Frölich/ Fröhlich Dávid (1595 – 1648)

Geograf, astronóm, historik, matematik, cestovateľ, pedagóg i vydavateľ kalendárov, všestranná osobnosť, ktorá sa zrodila a viac ako polovicu života prežila na Spiši. Chýr jeho diela však prenikol ďaleko za jeho hranice, ba ďaleko za hranice Uhorska.

David Frölich sa narodil v roku 1595 v rodine Margaréty Clemensovej a Jána Frölicha, vtedajšieho rektora evanjelickej mestskej školy v Ľubici pri Kežmarku. Tá sa pravdepodobne stala aj jeho rodiskom, hoci on sám ju tak nikde neuvádza. Vrúcny vzťah získal až k ďalšiemu pôsobisku svojho otca – Kežmarku, ktorý na stránkach svojich geografických diel opisuje slovami *patria mea dulcissima*. Sám si navyše dáva prímenie *Cesareopolitanus* – Kežmarský.

Keď sa Ján Frölich v roku 1601 stal rektorom kežmarského evanjelického gymnázia, začal malý David práve tu so svojou školskou dochádzkou. Jeho otec bol veľkým milovníkom astronómie, k čomu postupne priviedol i svojho najmladšieho syna. David Frölich po ňom zdedil okrem pomerne bohatej knižnice i malú hvezdáreň. Po smrti Jána Frölicha v roku 1608 sa novým rektorom kežmarského ústavu, ale i tútorom a dlhoročným mecénom nedospelého Davida Frölicha stal kežmarský rodák David Praetorius. Práve s jeho pomocou odchádza mladík v júli 1616 študovať na vyššie gymnázium v Elblągu. Rektorom tu v tom čase bol Ján Mylius, Praetoriov dávny učiteľ, rodák z Čiech, ktorý na samom sklonku 16. storočia pôsobil na gymnáziách v Levoči a v Kežmarku. O 4 roky neskôr sa David Frölich zapísal na univerzitu vo Frankfurte nad Odrou, kde sa venoval praktickej matematike, zemepisu, histórii, astronómii, medicíne i teológii. Štúdiá dočasne prerušil v roku 1622, aby sa k nim opätovne vrátil po dlhšej prestávke v roku 1627, keď sa zapísal na univerzitu vo Wittenbergu. Počas nasledujúceho roku krátkodobo navštevoval aj univerzity v Magdeburgu, Jene, Halle, Lipsku či v Drážďanoch. V auguste 1629 sa David Frölich definitívne vrátil na Spiš, do Kežmarku, kde sa 15. júla 1635 oženil s Juditou, dcérou kežmarského chemika a lekárnika, senátora a svojho priateľa Bartolomeja Bertrama. Z manželstva sa narodili syn Bartolomej a dcéry Eufrozína a Mária.

Už počas štúdií v Elblągu podľahol vášni pre geografiu a cestovanie. V priebehu rokov strávených na tamojšom gymnáziu podnikol cesty do Kráľovca (Kaliningrad/Königsberg), Štetína, Gdanska či Kolobrehu (Kolberg/Kołobrzeg). Na cestovanie využil i prerušenie univerzitných štúdií. Navštívil Francúzsko, Holandsko, Sliezsko, Čechy i mnohé nemecké mestá, kde nadviazal kontakty s viacerými učencami i vydavateľmi. Peniaze na cestovanie získaval prevažne súkromným vyučovaním, čiastočne mu cesty, podobne ako štúdiá, pomáhalo financovať mesto Kežmarok.

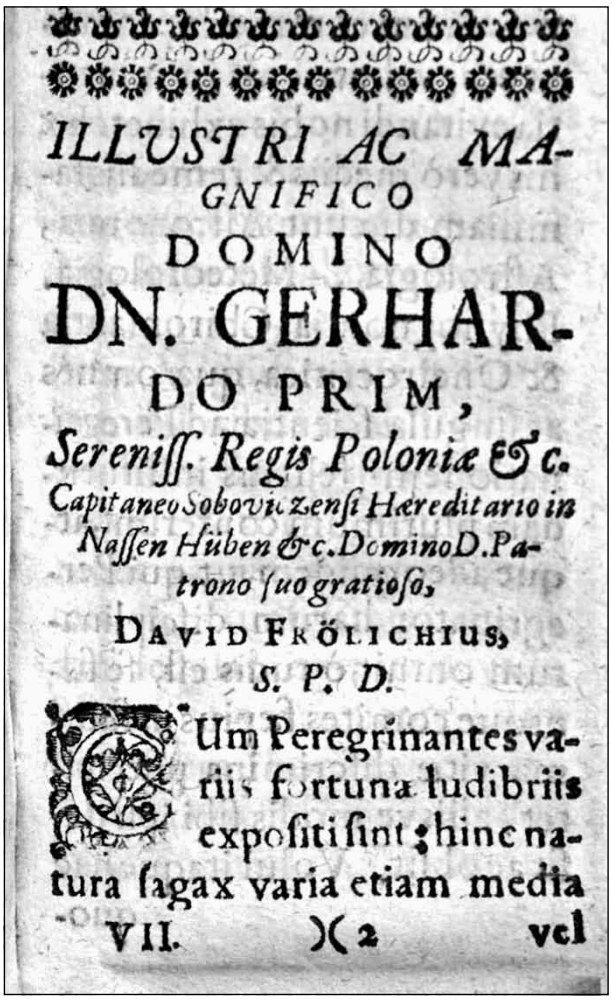
Svoje skúsenosti a pozorovania z ciest i najnovšie poznatky svetovej geografickej vedy pretavil do diela *Medulla geographiae practicae peregrinantium imprimis usui*, ktoré vydal v Bardejove v roku 1639. Obsah knihy tvoria opisy jednotlivých, prevažne európskych krajín. Možno tu nájsť údaje o polohe, rozlohe či celkovom charaktere krajiny, prehľad jej dejín, administratívneho členenia, údaje o politických i spoločenských pomeroch. Autor ďalej prezentuje prírodný ráz krajiny (rieky, jazerá, moria, pohoria, lesy, ale aj faunu a flóru) a rovnako poukazuje na nerastné bohat-

stvo. Pri opise Uhorska venoval pomerne veľký priestor územiu Slovenska. Najviac sa zmieňoval o Tatrách, ktoré nazýva Kežmarskými (*Das Kesmaercker Gebuerg*) alebo Snežnými (*Das Schneegebuerg*) horami, uvádza i slovenské názvy *Tatri* či *Tarczal*. Frölichovo dielo možno pokladať za prvú systematickú zemepisnú prácu o Uhorsku a v rámci uhorskej vedy prvý pokus o súhrn a ustálenie odbornej geografickej terminológie. Práca tiež zachytáva vzácny autentický popis jeho výstupu na jeden z tatranských štítov. Uskutočnil ho spoločne s dvoma priateľmi ešte v roku 1615. Dnes už nie je jasné, či išlo o Kežmarský alebo Lomnický štít, za isté však možno pokladať, že to bol prvý doteraz známy horolezecký výstup v dejinách Tatier.

Svoje geografické dielo David Frölich zavŕšil v roku 1644 prácou *Bibliotheca seu cynosura peregrinantium, hoc est viatorum*. Predchádzajúcu knihu doplnil praktickými odporúčaniami a radami pre cestujúcich. Možno tu nájsť informácie o trhoch či domácich peňažných menách jednotlivých krajín, príručný večný kalendár, základy meteorológie a rôzne druhy prognostiky počasia. Prácu možno charakterizovať ako moderný bedeker, cestovného sprievodcu.

Po celý život ho neopustil ani záujem o astronómiu. Svoje pozorovania a názory na usporiadanie vesmíru zhrnul v malom spise *Anatome revolutionibus mundanae*, ktorý vyšiel v Levoči v roku 1632. Najzaujímavejšou je časť, v ktorej tlmočí svoje náhľady na postavenie Zeme vo vesmíre. Naďalej zastával názor, že je centrom vesmíru, vyčlenil ju však celkom zo slnečnej sústavy. Okolo Zeme sa potom podľa neho otáčajú Mesiac a Slnko (s celou sústavou okolo neho obiehajúcich planét). Azda ako prvý vzdelanec v Uhorsku sa otvorene hlásil k teórii o vlastnom otáčaní sa Zeme okolo svojej osi.

Popri nespočetných vedeckých aktivitách sa David Frölich stal známym predovšetkým ako vydavateľ kalendárov. Začal ich pripravovať ešte počas univerzitných štúdií a prvý z nich sa dostal do tlače už v roku 1623 vo Frankfurte nad Odrou. Po návrate do Kežmarku v roku 1629 postupne nadviazal spoluprácu aj s domácimi kníhtlačiarmi. Kalendáre začali vychádzať v Levoči u Vavrinca Brewera (1632 – 1638), neskôr v Bardejove v tlačiarni Jakuba Klössa (1639 – 1649). V štyridsiatych rokoch sa tlač Frölichových kalendárov rozšírila do Trenčína či sedmohradského Veľkého Varadína (Oradea), Sibine (Sibiu), Brašova, Alba Iulie a Klužu. S príchodom na Spiš začal popri pôvodných latinských a neskôr nemeckých kalendároch pripravovať aj ich maďarské a slovenské verzie, určené jednoduchším čitateľom. Kým v latinských kalendároch publikoval mnoho vedeckých príspevkov (historických, zemepisných, medicínskych, astronomických,…), národné mutácie obsahujú viac pranostík, prognóz počasia, astrologických predpovedí, rôznych rád pre domácnosť, ale i krátku kroniku udalostí či zoznam jarmokov. Kalendáre Davida Frölicha si postupne získali veľmi dobrú povesť a zohrali priekopnícku úlohu pri zverejňovaní nových vedeckých poznatkov.

ILLUSTRI AC MAGNIFICO
DOMINO
DN. GERHARDO PRIM,
Sereniſſ. Regis Poloniæ &c.
Capitaneo Sobovicziensi Hæreditario in Naſſen Hüben &c. Domino D. Patrono ſuo gratioſo,
DAVID FRÖLICHIUS,
S. P. D.
Um Peregrinantes variis fortuna ludibriis expoſiti ſint; hinc natura ſagax varia etiam media
VII.)(2 vel

Obr. 187. *Dedikácia knihy Bibliotheca, seu Cynosura peregrinantium… Dávida Frölicha svojmu dobrodincovi Gerhardovi Primovi*

Nemálo času a energie venoval David Frölich i historickému bádaniu. Ako uvedomelý Nemec a stúpenec tzv. *Rest-Germanen-Theorie*, zhrnul svoje názory v diele *Der Uralte Deutsch-Ungerische, Zipserische und Siebenbürgische Landssmann*, ktoré vyšlo v Levoči v roku 1641. Hlavnou myšlienkou a zámerom autora bolo presvedčivo dokázať autochtónnosť Nemcov v Uhorsku. Pojednanie zachytáva ich osudy a cesty od rozchodu národov pri Babylonskej veži a ich usadenia sa v Panónii, na Spiši a v Sedmohradsku až po príchod starých Maďarov. Pod vedením Jafetovho vnuka Aškenáza (alebo tiež Tuisca) prišli nemeckí Góti alebo Ge-

pidi z východu do Európy. Podľa Gepidov dostal aj celý priestor dnešného Slovenska pomenovanie Gepidia. Postupnou zmenou mena Gepusia/Chepusia na Sepusium/Scepusium sa podľa D. Frölicha tento pôvodný názov celej krajiny až dodnes zachoval v pomenovaní regiónu Spiša. Cenné sú Frölichove zmienky o Slovanoch, ich príchode do Panónie a ich tamojších osudoch. Slovania/Slováci, ktorých uvádza pod rozličnými menami – Sarmati, Heneti, Slavi, Slavini, Vindi či Vendi, sa za vlády cisára Justiniána (527 – 565) definitívne usadili v Ilýrii a Dalmácii, ktoré podľa nich dostali aj pomenovanie Slavónia, Slavónsko. Len neskôr sa dostali do severnejších oblastí, kde sa začali miešať s pôvodným, domácim nemeckým obyvateľstvom. D. Frölich na tomto mieste menovite uvádza oblasť Spiša, Šariša, Gemer, Liptov, Oravu, Turiec a Trenčiansku župu. Zaujímavé je tiež Frölichovo negatívne stanovisko k obrazu kniežaťa Svätopluka ako ho vykresľujú staršie pramene, predovšetkým kronika Jána z Turca. Tvrdenia, že Svätopluk (*Zwatapolugo*) vymenil celú Panóniu (v metaforizovanej podobe fľaše dunajskej vody, hrsti panónskej zeme a trsu trávy) za koňa, sedlo a kantár, pokladá ako jeden z mála vtedajších uhorských vzdelancov za bájky. Podobne odmietavo hodnotí aj tzv. *Privilégium Alexandra Veľkého Slovanom*.

Podľa všetkého pracoval David Frölich na sklonku života aj na rozsiahlejšom projekte uhorských dejín, no po jeho smrti sa práca nenávratne stratila. Zomrel len pár rokov po prekročení päťdesiatky, 24. apríla 1648 počas návštevy Levoče.

Vo všetkých vedeckých či spoločenských oblastiach, ktorým sa David Frölich počas svojho života venoval, dosiahol mimoriadny stupeň poznania. Vysokú úroveň jeho rozsiahleho diela ocenil i cisár Fridrich III., keď D. Frölichovi udelil titul cisárskeho a kráľovského matematika (*sacrae caesareae ac regiae maiestatis per regnum Hungariae matematicus*).

(Naďa Labancová)

Gosler Tomáš/Gosler(us) de Zeger, (? Flensburg – po 1646 Kežmarok)

V dejinách hudobného života Spiša je mimoriadne zaujímavou postavou. Vieme o ňom, že pochádzal z učiteľskej rodiny, z mesta Flensburg (Šlezvicko-Holštajnsko), odkiaľ odišiel niekedy pred rokom 1620. Po exulantskom pobyte na Sliezsku a Morave prišiel na Spiš okolo roku 1625 a usadil sa v Kežmarku. Jeho manželka sa volala Justina, pochádzala z Opavy a v kežmarskej cirkevnej matrike krstených nájdeme mená jeho piatich detí (Anna-Maria, Tomáš, Justína, Kristína, Katarína a Zuzanna). V rokoch 1625 – 1646 žil v Kežmarku, na radnici pracoval ako notár a zároveň bol hudobným skladateľom. Vyhotovoval mestské účtovné a daňové knihy, zápisnice zo zasadaní, úradné spisy, listiny a po roku 1641 bol aj školským inšpektorom a členom mestskej rady. Z jeho tvorby sa zachovali len dve skladby v *Levočskej zbierke hudobnín*, zapísané do tabulatúrneho zborníka sign. SK-Le 3A (olim 13992) v roku 1642 v Ľubici pri Kežmarku. Skomponované sú v štýle viachlasnej barokovej polyfónie a polychórie.

Z dejín hudobného života Kežmarku sa nezachovali archívne dokumenty o tom, že by bol aktívne pôsobil v nejakej hudobníckej funkcii v meste. Organistom farského kostola bol v tom čase Anton Grensner a po ňom Juraj (Georg) Plotz v rokoch 1639 – 1648. Vieme však, že Gosler mal veľmi kvalitné hudobné vzdelanie. Z jeho tvorby sa zachovalo šesťhlasné moteto s koncertantnými prvkami *Du hast mir das Herz genommen* a jeden dvojzborový duchovný koncert *Ist Gott für uns, wer mag wider uns sein?*, ktorý sa predvádzal dvoma štvorhlasnými oddelene stojacimi speváckymi zbormi so sprievodom hudobných nástrojov. Za zápisom moteta je uvedené: *Leibicii Ipsa Vigilia Joh. Bapt./q[eu] erat 23 Junii 1642*. Za osemhlasným koncertom je časový údaj *10 Jan: 1642* a zároveň aj pisárska signeta *MP*, t. j. *manu propria*, zapísané vlastnou rukou. Podporuje to hypotézu, že Gosler bol zároveň i zapisovateľom svojej hudby, a teda i pisateľom celého rozsiahleho rukopisného hudobného prameňa.

Tomáš Gosler zhudobnil v dvojzborovej skladbe *Ist Gott für uns, wer mag wider uns sein?* pomerne rozsiahly textový úryvok z *Listu apoštola Pavla Rimanom* (8, 31 – 39) *Keď boh za nás, kto proti nám?* Podľa liturgického určenia textu sa skladba spievala v rámci bohoslužby na Starý rok. V tabulatúrnom zborníku sa v prostriedku notového zápisu skladby na voľnom mieste spodnej strany papiera nachádza unikátna latinská báseň *Non nex, non Zωe, non Styx, non mundus* rektora kežmarskej školy Dávida Praetoria (David Praetorius, 1608 – 1646). Tento vážený vedec, polyhistor a autor školských drám sa v básni dokonca vyjadril ku Goslerovmu rozhodnutiu zhudobniť práve zvolený biblický text a tiež k jeho osobnému rozpoloženiu (preklad z latinčiny do slovenčiny Daniel Škoviera, úryvok):

> *Túto Pavlovu útechu si ty, nábožný Tomáš, upravil do piesne*
> *ľúbozvučnej a nachádzaš poľahčenie v zarmútenom srdci.*
> *Naďalej sa takto rozplývaj v chválach a vďakách Bohu*

a budeš sa nazývať spevákom v nebeskom Božom paláci.

Báseň svedčí o tom, že v priaznivej priateľskej atmosfére hudobného života v Kežmarku spolupracovali evanjelickí vzdelanci, pedagógovia, umelci, hudobníci i ďalší hudbymilovní mešťania. Kvalitné hudobné vzdelanie bolo pre nich samozrejmosťou. Obidve Goslerove skladby vyšli – transkribované do modernej notácie – prvýkrát tlačou po ich znovuobjavení v pramenno-kritickej edícii *Musica Scepusii Veteris* I/1, I/2 (ed.: Janka Petőczová, 2003).

(Janka Petőczová)

Horčička Daniel/Sinapius (3. september 1640, Sučany pri Váhu – 27. január 1688, Levoča)

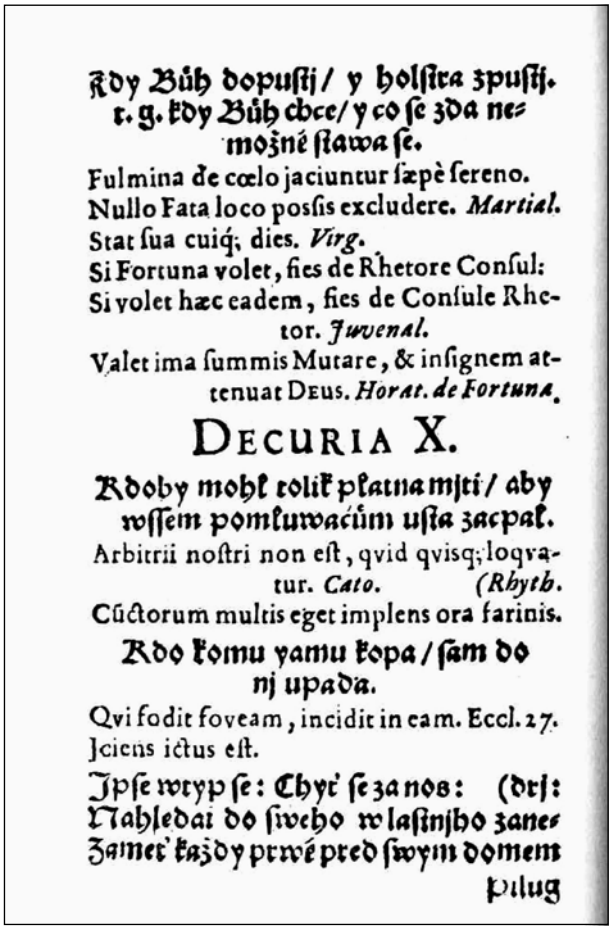
Daniel Horčička bol slovenským evanjelickým kňazom, učiteľom a barokovým spisovateľom, z ktorého diel čerpali podnety aj nasledujúce generácie slovenských vzdelancov.

Narodil sa 3. septembra 1640 v Sučanoch pri Váhu v rodine evanjelického kazateľa a učiteľa, ktorého predkovia sa do Turca dostali cez Sliezsko z Nemecka. Priezvisko „Sinapius" je latinizovanou formou pôvodného nemeckého priezviska Senf (alebo Senfft), teda horčica (v jednom zo svojich diel sa sám Daniel podpísal ako „z Horčice", v priamej narážke na pôvod priezviska). Študoval v Žiline, v rokoch 1659 – 1662 na univerzite vo Wittenbergu. Do univerzitných rokov siahajú – podobne ako v prípade mnohých iných vzdelancov obdobia – začiatky jeho literárnej činnosti. V tom čase šlo však len o príležitostné verše.

Po návrate zo štúdií roku 1662 sa stal rektorom latinskej školy a diakonom v Jelšave. V rokoch 1665 – 1667 pôsobil ako slovenský kazateľ v gemerských Kameňanoch. Pravdepodobne na podnet Eliáša Ladivera ml. zmenil v roku 1667 pôsobisko a stal sa evanjelickým kňazom v Liptovskej Teplej. Po 3 rokoch prijal pozvanie na uvoľnené miesto kazateľa do Radvane vo Zvolenskej stolici. Tam ho zastihla zmena politickej a spoločenskej situácie po odhalení Vešeléniho sprisahania a zostrenie prenasledovania protestantov. Po odobratí kostola a predvolaní pred prešporský súd s protestantskými kňazmi a učiteľmi na jeseň roku 1673 s celou rodinou opustil Uhorsko.

Najprv sa usadil v sliezskej Vroclave, kde sa musel vyrovnať so zložitou sociálnou situáciou exulanta. Napokon sa mu podarilo v roku 1677 získať miesto rektora na gymnáziu v poľskom Nowom Bojanowe, neďaleko od bývalého Komenského Lešna (Leszno). Na novom pôsobisku sa vo väčšej miere rozvinula jeho literárna činnosť, ktorá už prekročila hranice príležitostných básní, rečí a učených rozpráv. Už v roku 1676 vyšla v Drážďanoch jeho modlitebná knižka *Hortulus animae piae – Zahradka dušičky pobožné*. Šlo o vyše 400 stranovú modlitebnú knihu, ktorá bola rozdelená do viacerých oddielov, „záhradných hriadok". Vyšla „*v našem jazyku slovenském*", pričom autor uvádza, že motívom na publikáciu bola aj

„… jakás od prirození vštípená k národu mému náklonnost a kněh slovenských jináč velice potrebných rídkost".

Kdy Bůh dopuſtj/ y holſtra zpuſtj. t. g. kdy Bůh chce/ y co ſe zda nemožné ſtawa ſe.

Fulmina de cœlo jaciuntur ſæpè ſereno.
Nullo Fata loco posſis excludere. *Martial.*
Stat ſua cuiq; dies. *Virg.*
Si Fortuna volet, fies de Rhetore Conſul:
Si volet hæc eadem, fies de Conſule Rhetor. *Juvenal.*
Valet ima ſummis Mutare, & inſignem attenuat Deus. *Horat. de Fortuna.*

DECURIA X.

Kdoby mohl tolik platna mjti/ aby wſſem pomluwaćům uſta zacpal.

Arbitrii noſtri non eſt, qvid qvisq; loqvatur. *Cato.* (*Rhyth.*
Cūctorum multis eget implens ora farinis.

Kdo komu yamu kopa/ ſam do nj upadá.

Qvi fodit foveam, incidit in eam. Eccl. 27.
Jciens ictus eſt.

Jpſe wryp ſe: Chyť ſe za nos: (drſ:
Nahledai do ſiweho wlaſnjho zane
Zameť každy prwé pred ſwym domem
pilug

Obr. 188. *Ukážka jednej zo strán z diela Daniela Sinapia Horčičku Neo Forum Latino Slavicum.*

V práci autor využíva javy z rastlinnej ríše na barokové metaforizovanie a alegorizovanie duchovných otázok.

Z tohto obdobia pochádza aj jedno z jeho najznámejších diel, *Neo-forum Latino-Slavonicum – Nový trh latinsko-slovenský, na kterémž se nekteré do hospodárství slovenského potrebné tovary predajné nachádzejí*. Kniha vyšla v roku 1678 v Lešne. Ide o súčasť svetskej vzdelávacej literatúry (možno ho vnímať ako učebnú pomôcku), ktorú tvorí latinský úvod a 30 oddelení, v ktorých sú uvedené príslovia, sentencie, porekadlá a podobne. Kniha

bola venovaná mládeži zemianskych rodov Liptovskej, Turčianskej, Oravskej a Spišskej stolice, medzi ktorými zaujímali popredné postavenie zvolenskí Radvanskovci a spišskí Horvát-Stančičovci (Horváth-Stansith). Latinský úvod práce predstavuje obranu a oslavu slovenského národa a jazyka. Tento pozoruhodný text zapadá do kontextu osláv a obhajob takzvaných národných (vernakulárnych) jazykov tak, ako boli rozšírené v ranom novoveku naprieč jednotlivými európskymi kultúrami. Slovenský jazyk vynikal podľa Sinapia starobylosťou, čistotou, rozľahlosťou a stručnosťou, ale zlé časy a nedbanlivosť ľudí zapríčinili, že ho v autorovej dobe len málo ľudí pestovalo v kultúrnej podobe. Venuje sa aj otázkam pôvodu Slovanov (z ázijských sídel zaujali rozsiahle územia v Európe), ich charakteristickým vlastnostiam (skromnosť, pohostinnosť, odolnosť, nadanosť, učenlivosť) a významným osobnostiam (okrem iných napríklad svätý Hieronymus, rímsky cisár Dioklecián, svätí Cyril a Metod, Ján Hus, Vavrinec Benedikt Nedožerský, Lániovci, či Ladiverovci).

Väčšina prísloví publikovaných v diele pochádza z poľských prameňov, v neprehliadnuteľnej miere však využíva aj príslovia a porekadlá slovenského ľudového pôvodu.

Na jar roku 1683 prijal pozvanie levočskej mestskej rady a 1. mája nastúpil na post tamojšieho slovenského kazateľa. V meste strávil zvyšok svojho života. Hneď v roku svojho príchodu do Levoče vydal aj ďalšie svoje dielo *Perlička dítek Božích*, ktoré napísal „*pre slovenský národ*." Šlo o katechizmus s modlitbami, vydaný v rodnom jazyku, keďže „*jako mluvíme, tak i psati máme*".

V roku 1684 bol menovaný za inšpektora levočského gymnázia a stal sa aj redaktorom a korektorom diel vychádzajúcich v slovenčine v levočskej tlačiarni Samuela Brewera. Ďalším z jeho významných počinov bolo nové vydanie a zredigovanie Tranovského *Cithary sanctorum* v Levoči roku 1684. Kancionál bol rozšírený o 58 slovenských, 14 latinských piesní a o viaceré preklady z nemčiny a poľštiny.

Vzhľadom na svoje dlhodobé pôsobenie v školstve neprekvapuje jeho publikačná činnosť v tejto sfére. Ešte v čase pôsobenia v Nowom Bojanowe napísal viacero latinských divadelných hier pre školské potreby. V Levoči potom roku 1685 prichystal a vydal Komenského učebnicu *Orbis pictus*, v texte ktorej sa – podobne ako v iných, jeho vlastných prácach – objavujú výrazné slovakizačné tendencie, predovšetkým v terminológii.

Ako vzdelanec žijúci v mestskom prostredí Levoče napísal aj viacero básní, v ktorých sa v rôznych súvislostiach obracal na významné osobnosti miestneho života. Medzi nimi možno spomenúť meninovú oslavu na tlačiara a senátora Samuela Brewera (*Samuel, prophetarum primus,* 1686) či utešujúce verše pre rektora, richtára a kronikára Gašpara Haina pri smrti jeho dcéry (*Domus Hain, moesta Nain*, 1686).

Okrem toho naďalej pokračoval vo svojej spolupráci s levočskou tlačiarňou – roku 1686 pripravil vydanie diela básnika Juraja Zábojníka (*Modlitby nábožné*), chystal slovenský preklad nemeckej modlitebnej knihy G. Neumanna, ten však vyšiel až posmrtne. Daniel Sinapius-Horčička zomrel 27. januára 1688 v Levoči.

(Peter Benka)

Jagelovská Izabela (*18. januára 1519, Krakov – † 15. septembra 1559, Alba Iulia)

Izabela sa narodila ako prvé dieťa poľského kráľa Žigmunda I. Jagelovského (1506 – 1548) a jeho druhej manželky Bony z rodu Sforzovcov. Získala výborné humanistické vzdelanie, naučila sa čítať a písať v poľštine, latinčine, taliančine a nemčine. Izabela sa stala dôležitým objektom sobášnej politiky svojej matky, ktorá sa snažila zabezpečiť vhodné protihabsburské spojenectvo. Jagelovská princezná sa tak postupne ocitla v plánoch na sobáš so synom francúzskeho kráľa Františka I., s milánskym a mantovským vojvodom, synom savojského vojvodu, ale i so synom Ferdinanda I. Habsburského Maximiliánom. Od roku 1531 sa začali objavovať prvé plány na Izabelin sobáš s uhorským kráľom Jánom Zápoľským (1526 – 1540). Zápoľského v čase prebiehajúcej občianskej vojny medzi ním a Ferdinandom I. podporovala predovšetkým Bona Sforza. Žigmund I., ktorého prvou manželkou bola Zápoľského sestra Barbara (1512 – 1515) proti zväzku nenamietal, obával sa však, či bude Zápoľský schopný udržať si uhorskú korunu. Jeho podmienkou preto bolo ukončenie vojny a uzavretie mierovej dohody medzi oboma uhorskými kráľmi.

24. februára 1538 prišlo vo Veľkom Varadíne (Oradea, v dnešnom Rumunsku) k podpisu mierovej zmluvy. Ján Zápoľský a Ferdinand Habsburský si rozdelili územie Uhorska na základe *status quo.* Zápoľský získal celé územie Sedmohradska, stredné a severovýchodné Uhorsko (východné Slovensko). Ferdinandovi Habsburskému pripadla západná časť krajiny – Chorvátsko, Slavónsko, Dalmácia a takmer celé územie dnešného Slovenska, vrátane Spiša, bývalej rodovej domény Zápoľských. Súčasťou Veľkovaradínskej zmluvy boli aj dedičské nároky oboch kráľov. Ak by Ján Zápoľský zomrel bez mužského potomka, mal Ferdinand získať všetky jeho územia.

V prípade, že by mal Zápoľský syna, mal tento po jeho smrti od Ferdinanda obdržať titul spišského kniežaťa – *dux Scepusiensis* a všetky pôvodné majetky rodu Zápoľských. Veľkovaradínska mierová zmluva priniesla Jánovi Zápoľskému doživotnú garanciu titulu uhorského kráľa a mohol realizovať sobáš primeraný svojmu postaveniu. Dva mesiace po podpise zmluvy vyslal Zápoľský do Krakova svojich vyslancov pod vedením päťkostolského biskupa Štefana Brodariča, aby dohodli podmienky uzavretia sobáša s dcérou poľského kráľa. 23. februára 1539 bola Izabela Jagelovská v Stoličnom Belehrade korunovaná za uhorskú kráľovnú a 7. júla roku 1540 sa jej v Budíne narodil syn Ján Žigmund. O 2 týždne neskôr už bola

Obr. 189. *Hrob posledného (nominálneho) spišského župana z rodu Zápoľskovcov Jána Žigmunda (vpredu) a jeho matky Izabely Jagelovskej (Alba Iulia).*

20 ročná Izabela vdovou. Narodenie syna primälo Zápoľského krátko pred smrťou zrušiť záväzky vyplývajúce zo zmluvy.

Trojmesačný Ján Žigmund bol s podporou uhorskej šľachty a výraznej postavy tohto obdobia, regenta Juraja Utešenoviča Martinuzziho, v septembri 1540 na Rákošskom poli zvolený za uhorského kráľa. V roku 1541 bola Izabela nútená opustiť Budín a z rozhodnutia sultána Sulejmana I. bola jej a Jánovi Žigmundovi zverená vláda nad Zátisím a Sedmohradskom. V zmysle Veľkovaradínskeho mieru a taktiež podľa novej zmluvy z Gyalu z roku 1541 mal Ferdinand I. navrátiť Jánovi Žigmundovi všetky rodové majetky po otcovi, Spišské kniežatstvo s titulom spišského kniežaťa, ročnou rentou 12 000 zlatých a možnosťou oženiť sa s niektorou z Ferdinandových dcér. Spišský hrad aj s panstvom boli odovzdané do Izabeliných rúk. Zmluva z Gyalu sa však nikdy úplne nenaplnila. V Albe Iulii (Gyulafehérvár), hlavnom meste Sedmohradska, si Izabela vybudovala renesančný dvor podľa vzoru kráľovských palácov v Krakove a Budíne. Na jej pozvanie prišlo do Sedmohradska viacero významných talianskych architektov a umelcov.

V roku 1549 prišlo medzi Izabelou a Ferdinandom I. k novým rokovaniam, ktoré vyvrcholili podpisom zmluvy v Nyírbátore. Izabela s Jánom Žigmundom sa mali zriecť vlády v Sedmohradsku výmenou za dve sliezske kniežatstvá Opole a Ratibor a odškodné 100 tisíc zlatých. Sedmohradský miestodržiteľ Juraj Utešenovič, ktorý rokovania viedol v prospech Ferdinanda, sa mal za odmenu stať sedmohradským vojvodom, ostrihomským arcibiskupom a kardinálom. Izabela obvinila Utešenoviča zo zrady a v Sedmohradsku vypukla medzi nimi občianska vojna. V júli 1551 bola Izabela nútená kapitulovať a podpísať novú zmluvu v Albe Iulii, v dôsledku ktorej sa musela zrieknuť vlády v Sedmohradsku a spolu so synom opustiť krajinu. Na ceste do Sliezska sa na istý čas usídlila v Košiciach, kde odovzdala korunovačné klenoty uhorským magnátom. Tu ju v decembri 1551 zastihla aj správa o zavraždení kardinála Juraja Utešenoviča Ferdinandovými prívržencami. Pravdepodobne počas svojej cesty do Sliezska navštívila Izabela aj Spišskú kapitulu a obdarovala pohrebnú Kaplnku Božieho Tela s hrobkami rodičov Jána Zápoľského (Štefana Zápoľského a Hedvigy Tešínskej) viacerými striebornými bohoslužobnými predmetmi.

Izabela *z božie milosti Kralowna Uherska* ako sa tituluje v jednej z listín vydaných v Sliezsku, bola nútená čakať v exile na intervenciu sultána Sulejmana v jej prospech. Ten v roku 1554 prikázal

sedmohradskej šľachte, ku ktorej sa pripojila aj časť uhorskej šľachty, aby znovunastolili vládu Izabely a Jána Žigmunda v Sedmohradsku. V júni 1556 sultán oznámil, že Sedmohradsko opäť vracia Izabele a Jánovi Žigmundovi. Izabela v októbri 1556 vstúpila do Klužu a spolu so synom sa ujala vlády. V roku 1557 vydala edikt zaručujúci náboženskú slobodu pre všetky vyznania v Sedmohradsku – katolíkov, luteránov, kalvinistov a unitariánov. Začiatkom roka 1559 bolo uzavreté prímerie s Habsburgovcami a obe strany začali vyjednávať o podmienkach zmierenia. Snahy o zbližovanie s Habsburgovcami pokračovali aj v oblasti rodinnej politiky. Izabela navrhla, že jej syn sa vzdá titulu uhorského kráľa, ak mu Ferdinand bude garantovať nerušenú vládu na území na východ od rieky Tisy a dá mu za manželku jednu z habsburských princezien. Skôr ako mohli byť mierové rokovania dotiahnuté do reálnej podoby, Izabela v septembri roku 1559 zomrela. Je pochovaná v Katedrále svätého Michala v Albe Iulii.

(Veronika Kucharská)

Mariáši Andrej (1757 – 1846)

K polozabudnutým osobnostiam z vojenského prostredia ako bol Andrej Hadik (1710 – 1790) či „večný vojak" Ladislav Škultéty-Gábriš (1738 – 1831) patrí aj spišský rodák a šľachtic Andrej (IV.) Mariáši z Markušoviec a Batizoviec/Máriássy de Markus et Batisfalva (1757 – 1846). Narodil sa ako druhý syn v rodine Františka Máriášiho (1726 – 1789) a Anny Márie Horvát-Stančičovej/Horvath Stansith de Gradecz (1727 – 1810), teda v batizovskej vetve rodu Mariášiovcov. Viaceré práce mylne uvádzajú rok narodenia, predovšetkým že sa narodil v roku 1759 v Batizovciach, no dokumenty ukazujú, že sa narodil 10. januára 1757 (dátum krstu) v kaštieli v Strážkach v blízkosti Spišskej Belej a Kežmarku. Okrem staršieho brata Alexandra sa dospelosti dožili ešte 4 sestry (Zuzana Apolónia, Terézia Františka, Anna Apolónia a Klára Júlia). O detstve vieme málo, trávil ho azda v Strážkach a Batizovciach, kde bolo sídlo rodiny. Tu pravdepodobne navštevoval aj evanjelickú školu, stredoškolské vzdelanie potom získal na gymnáziu (neskôr lýceum) v Kežmarku. S matkou mal dobrý vzťah, radil sa s ňou na diaľku a písali si až do jej smrti v roku 1810. Korešpondoval v slovenčine, majoritne v nemčine a minimálne v maďarčine.

Ako bolo u šľachtických rodín zvykom, neprvorodení synovia často absolvovali vojenskú kariéru. Vo veku 18 rokov ako kadet vstúpil 16. septembra 1775 do 37. cisársko-kráľovského pešieho pluku grófa Siskovica. V hodnosti zástavníka (*Fähnrich*) (od 6. júna 1776) sa zúčastnil vojny o bavorské dedičstvo (tzv. zemiaková vojna) (1778 – 1779). Po 8 rokoch služby sa stal 16. septembra 1783 poručíkom (*Unterlieutenant*). Zdá sa, že v tomto období sa stal aj členom slobodomurárskej organizácie, čo dokazujú v jeho pozostalosti objavené slobodomurárske symboly. Od roku 1784 sa stal patrónom evanjelickej cirkvi v Batizovciach a staršie snahy rodičov o výstavbu nového evanjelického kostola zavŕšil jeho výstavbou v rokoch 1784 – 1791. V roku 1787 sa zúčastnil na ťažení Jozefa II. proti Osmanskej ríši, vo Veľkom Varadíne dostal týfus, ochorenie ho držalo od augusta či septembra do polovice októbra. Útechou mu bolo povýšenie do hodnosti nadporučíka (*Oberlieutenant*) 1. novembra 1787. V roku 1790 bol povýšený po hodnosti kapitána (*Kapitän-Lieutenant*). S vojskom sa presúval po rôznych lokalitách monarchie. V obľube mal väčšie mestá, kde sa zúčastňoval spoločenského života, hlavne bálov. Po smrti brata Alexandra v roku 1792 jeho matka čoraz intenzívnejšie naliehala aby opustil armádu, vrátil sa do Batizoviec a založil si rodinu. Tento scenár odmietal. Ako argument mu poslúžila zložitá vojensko-politická situácia (vojna s revolučným Francúzskom). Ako dôstojník sa zúčastnil vojenských stretov 1. i 2. protifrancúzskej koalície. V roku 1794 pôsobil aj na poľskom území. V roku 1798 v Benátkach a Tirolsku.

V júli 1799 bol vytvorený zbor ľahkej pechoty určenej na prieskum. Skladal sa z dobrovoľníkov z Piemontu pod velením plukovníka baróna Filipa Brentana (*Brentano-Feld-Jäger-Corps*). Jedným z jeho veliteľov sa stal aj Andrej Mariáši. 9. decembra 1799 bol povýšený do hodnosti majora. V roku 1800, keď sa Brentano stal generálmajorom, ujal sa velenia osobne. Jeho zbor v rokoch 1800 až 1801 nesie jeho meno (*Máriássy-Feld-Jäger-Corps*). Bojoval úspešne v kampani proti Janovu, no v bitke pri Marengu (14. júna 1800) mal veľké straty. V auguste 1801 bol zbor v Mariane vo Friaulsku rozpustený. Mariáši bol preložený do 48. pešieho pluku. Z Talianska sa vrátil do Viedne, Budína a Bratislavy. Zrejme začiatkom septembra 1805 bol menovaný plukovníkom 60. pešieho pluku (pluk Ignáca Gyulayho). Putoval s ním opäť z Talianska do južného Nemecka a do Uhorska, v roku 1807 do Haliče, v roku 1808 do pevnosti Komárno. Začiatkom roku 1809 bol vo Viedni a českom Rožmberku (nad Vltavou), v blízkosti hraníc s Bavorskom operoval so svojím plukom ako súčasť síl arcivojvodu Karola. Po víťaznej bitke pri Asperne a Esslingu 21. – 22. mája 1809 ho povýšili do hodnosti generálmajora. Pod jeho velenie odvtedy spadala brigáda 6. armádneho zboru.

Vyznamenal sa aj v bitke pri Wagrame 5. – 6. júla 1809 a zvlášť v bitke pri Hollabrunne 9. júla. Po porážke rakúske vojská ustupovali usporiadane od Wagramu na Moravu a práve 6. armádny zbor pod velením Johanna von Klenau chránil ich tylo. Francúzom trvalo niekoľko dní, než zistili smer ústupu a napadli zbor. Predvoj 4. francúzskeho zboru maršala Andrého Massénu zaútočil 7. júla pri Korneuburgu a podarilo sa mu prelomiť rakúsku obranu, na druhý deň 8. júla pri Stockerau na oplátku rakúske husárske oddiely pod velením Ludwiga von Wallmoden-Gimborn zničili francúzsky jazdecký pluk pod velením generála Jacoba Françoisa Marulaza. Nasledujúci deň, 9. júla pri Hollabrune Klenau zaujal obranné postavenie. Francúzi sa ho snažili obísť po pravej strane – kým Wallmoden s 2 husárskymi plukmi viedol útok. Mariáši s 31. peším plukom Benyovszky úspešne viedol obranu a až do polnoci odrážal francúzske útoky. Bitka umožnila rakúskej armáde odpútať sa od prenasledovateľov a nerušene ustúpiť. Za hrdinstvo v tomto boji Andrej Mariáši dostal 13. júla najvyššie rakúske vojenské vyznamenanie – Rytiersky kríž Rádu Márie Terézie. Umožňovalo tiež žiadať o grófsky či barónsky titul. Mariáši túto príležitosť aj využil. V roku 1810 získal titul barón (*Freiherr*). Vylepšený erb obsahoval barónsku korunku so siedmimi cípmi a dole červeno-bielu stuhu rádu s nápisom FORTITUDINI (udatnosť).

Obr. 190. *Maršál Andrej Mariáši bol nositeľom najvyšších rakúskych i ruských vyznamenaní.*

V roku 1812 sa rakúsky pomocný zbor pod velením Karola Filipa Schwarzenberga zúčastnil po Napoleonovom boku osudnej výpravy do Ruska. Ani tu Mariáši nechýbal v divízii pechoty vedenej barónom Vincentom Friedrichom Bianchim. Velil 2 plukom: 48. pešiemu pluku Schimbschen a 19. pešiemu pluku Hessen-Homburg. Už na poľskom území bol (šťastne z pohľadu budúceho vývoja výpravy do Ruska) ranený do pleca. Stalo sa tak 18. októbra 1812. Musel podstúpiť rekonvalescenciu. Zo zranení sa doliečoval ešte na jar roku 1813. V tomto roku sa stal majiteľom 37. pešieho pluku, v ktorom kedysi začal vojenskú kariéru. V lete bol už v Prahe a 26. – 27. augusta sa zúčastnil bitky pri Drážďanoch, kde bol 27. augusta znovu vážne zranený. Na Spiši sa dokonca rozšírili správy, že padol. Koncom septembra sa Mariáši dozvedel, že bude vymenovaný do hodnosti poľného maršala (*Feld Marschall Lietenant*). Kvôli liečeniu zranenia v Prahe, ktoré sa pretiahlo až do začiatku ďalšieho roku sa už osobne nezúčastnil bitky pri Lipsku (16. – 19. október 1813).

V tomto čase prišiel s nápadom na vytvorenie nového oltára pre kostol v Batizovciach ako pamiatku na rodičov. S realizáciou mu pomáhal jeho priateľ Gregor Berzevici. Klasicistický oltár s obrazom *Zmŕtvychvstanie Krista* od známeho spišského maliara Jozefa Czauczika (Caucik) nechal zhotoviť v roku 1814 za 1 400 zlatých. Na jar roku 1814 sa Andrej Mariáši vrátil k vojsku. Pridelený bol k Nosticovmu záložnému zboru a v máji sa dostal do Paríža. Koncom mája sa tiež zrejme stretol s ruským cárom Alexandrom I. V júni do Francúzska prišiel cisár František I. a zbor ho sprevádzal. Pre dôsledky zranení Mariášimu lekár odporúčal návštevy kúpeľov ako Piešťany, no on si vybral Trenčianske Teplice. Dozvedel sa tiež o úmysle Rusov dekorovať ho Rádom svätej Anny prvej triedy. V auguste 1814 bol v kúpeľoch v Trenčianskych Tepliciach a na ceste do Košíc, ktoré boli centrom jeho divízie. Pri tejto príležitosti sa zastavil aj na Spiši. Navštívil Batizovce a Kežmarok, kde ho v lýceu oslavnou ódou v latinčine privítal ako študent Pavol Jozef Šafárik. Podobnej básne sa dočkal od neznámeho autora aj v roku 1827. Bol patrónom kežmarského evanjelického lýcea i evanjelickej školy v Batizovciach. V lete roku 1815 bola Mariášimu zverená arcivojvodom

Jánom úloha riadiť obliehanie pevnosti Hüningen s francúzskou posádkou v bezprostrednej blízkosti Bazileja (Basel) vo Švajčiarsku. Po odmietnutí kapitulácie bolo nasadené ťažké delostrelectvo a posádka sa nakoniec 26.augusta vzdala. Mariáši zostal v Bazileji do konca jesene, odtiaľto sa presunul do Linca, kde bol ešte na začiatku roku 1816. V apríli 1816 sa vrátil do Košíc, ktoré sa stali jeho trvalým pôsobiskom.

Skončenie napoleonských vojen pre neho znamenalo začiatok „nudného" života. Počas vojen precestoval značnú časť Európy. Po nich zostal pripútaný v Košiciach ako veliteľ divízie. Postupne sa však na ňom začal podpisovať jeho vek i utŕžené zranenia. Celkom bol zranený 47 krát. Každoročne v lete cestoval do Trenčianskych Teplíc či Piešťan a na ceste sa dlhšie zastavil v Batizovciach. Spiš sa mu predtým darilo navštíviť iba zriedkavo, využíval na to presuny vojska či dovolenky. Záležitosti spravoval na diaľku, zrejme aj prostredníctvom matky. V roku 1816 vybavil evanjelický kostol v Batizovciach klasicistickou kazateľnicou, znovu ako spomienku na rodičov. V roku 1821 prispel na výmenu okien kostola 500 zlatými. V dobrom vzťahu bol aj s farárom Ondrejom Škultétym. V batizovskom kaštieli mal miestnosť ozdobenú maľbami vojenských motívov a osudnú delovú guľu, ktorá mu odtrhla časť sedacieho svalu, tu dekoroval nápis *Memento mori* („*Pamätaj na smrť*"). Mal rád a zbieral porcelán, no holdoval aj poľovačkám (zvlášť na medvede). V roku 1819 konečne osobne dostal udelené vysoké ruské vyznamenanie. V roku 1821 hostil v Košiciach ruského cára Alexandra I. V roku 1828 mu hrozilo premiestnenie do Sibine (Sibiu, Rumunsko). Strávil tu však len leto. Keďže Mariáši tušil blízky koniec služby a ubytovania, kúpil si v roku 1831 v Košiciach dom. V roku 1832 vo veku 75 rokov bol skutočne uvoľnený zo služby. Od panovníka dostal penziu vo výške 3 000 zlatých ročne a titul *Feldzeugmeister* (generál delostrelectva), stal sa tiež vnútorným tajným radcom panovníka. Zúčastňoval sa aj rokovaní uhorského snemu. Nikdy sa neoženil. Zomrel v Košiciach 17. júla 1846 o 11. hodine večer vo veku nedožitých 90 rokov. V Košiciach sa 23. júla konal pompézny vojenský pohreb, pochovaný bol v rodinnej hrobke na cintoríne v Batizovciach.

(Peter Podolan)

Marckfelner Samuel
(1621 Košice – 1674 Levoča)

Samuel Marckfelner patril k najvýznamnejším organistom a hudobným skladateľom v 17. storočí na Spiši (respektíve na Slovensku, v Uhorsku). Od roku 1648 pôsobil ako organista v hlavnom farskom, vtedy nemeckom evanjelickom Kostole svätého Jakuba v Levoči. Tu hral na nádhernom, kvalitnom organe, o ktorom sa až do 19. storočia hovorilo, že je najväčším v celom Kráľovskom Uhorsku. Spomedzi všetkých spišských hudobných skladateľov máme z jeho biografie najviac archívnych údajov. Okrem toho, že bol košickým rodákom, vieme, že už ako 22 ročný navštívil Sedmohradsko, pravdepodobne počas študentských peregrinácií. Svedčia o tom jeho zápisy melódií nemeckých piesní v mestách Brašov (Braşov, nemecky Kronstadt, 1643) a Sighişoara (nemecky Schäßburg/Schössburg 1648; Rumunsko), ktoré sa zachovali v jednom z levočských tabulatúrnych zborníkov.

Samuel Marckfelner prišiel do Levoče koncom roka 1648 po krátkom pôsobení v Spišských Vlachoch. Tamojší kronikár Gašpar Hain to dokonca poznamenal do levočskej kroniky: „*Ist also den 29 Decembris Herr Samuel Marckfeldner von Wallndorff, welcher ohngefehr anhero kommen, zu einen Organisten angenommen worden*." Výnimočné hudobnícke miesto organistu v najväčšom spišskom slobodnom kráľovskom meste zastával až do svojej smrti v roku 1674. Patril k váženým levočským mešťanom. Od roku 1655 bol členom mestskej rady a v hierarchii mestskej samosprávy sa vypracoval až na funkciu senátora, ktorú zastával od roku 1670. Jeho manželka sa volala Margaréta a mali spolu 5 detí (Samuel, Ján/Johannes, Judita, Zuzana a Anna-Mária). Pre potreby levočského evanjelického a. v. kantorátu komponoval predovšetkým duchovnú hudbu pre bohoslužby, skladby viachlasné vokálne i vokálno-inštrumentálne a organové. Z hudby pre veľké obsadenie sa však zachoval len zlomok – fragment signovaný monogramom *Tenor I. Chori ab 8. S. M.*, jeden hlas z dvojzborového osemhlasného spracovania hymnu *Veni sancte spiritus, reple tuorum corda fidelium* (v Bardejovskej zbierke hudobnín, sign. Ms. Mus. Bártfa 17, Koll. 2, dnes v Budapešti).

Hudbu, ktorá sa v Levoči predvádzala – diela európskych i domácich skladateľov – zapisoval Marckfelner nemeckou organovou tabulatúrnou notáciou na papierové hárky, ktoré boli neskôr zviazané. Na zhotovovaní týchto notovaných rukopisov sa síce podieľali viacerí hudobníci, dnes ich však poznáme pod názvom *Tabulatúrne zborníky Samuela Marckfelnera,* sign. SK-Le 5A (olim 13994) a sign. SK-Le 6A (olim 13991). V nich sa zachovali jeho krátke skladby pre organ – preambulá, fúgy, fantázie, dohry – a organove improvizačné kompozície na motívy duchovných piesní. Štyri skladby pre organ signované monogramom *S: M:* sa nachádzajú i v menšej tabulatúrnej kniž-

ke z *Levočskej zbierky hudobnín*, ktorú muzikológovia nazvali *Pestrý zborník*. Autorstvo týchto skladieb – *Praeambulum ex A*, *Praeambulum ex C*, *Fuga 6. Thoni*, *Fuga S M* – môžeme pripísať Marckfelnerovi jednak na základe ich hudobnoštýlovej podobnosti s jeho známou hudbou, ale v podstate i s podporou argumentu *ex silentio*, čo platí aj na spomínaný fragment jeho viachlasného hymnu.

Tabulatúrny zborník sign. SK-Le 5A je najdôležitejším prameňom pre poznanie hudby Marckfelnera. Pri niektorých svojich skladbách zapísal i celé svoje priezvisko, napríklad *Sa: Marckfelner* v textovom incipite piesne *Sieh mein Herr Gott* (f. 126v – 127r), inde sú uvedené len skratky – *Singet und ruhmet Gott den Herren Sa: Mar:*, (f. 27r), *Praeambulum S: M:* (f. 84v – 85r) a *Fuga in uno Sono S: M:* (f. 85v). Okrem svojej hudby intavoloval Marckfelner do zborníka takmer tretinu celého ďalšieho repertoáru; opisoval omše, motetá, magnifikaty, koncerty a ďalšie diela barokovej duchovnej hudby vtedajších významných nemeckých, talianskych a sliezskych skladateľov tak, aby spevácky zbor mohol ako organista bez problémov sprevádzať. Dobre poznal hudbu svojich súčasníkov, skladateľov žijúcich na Spiši, napríklad organistu v Spišskom Podhradí Jána Šimráka st. alebo rektora školy v Spišskej Novej Vsi Juraja Wirsingera. Zápisy ich skladieb sa tak isto nachádzajú v tomto tabulatúrnom zborníku. Po jeho reštaurovaní sa na vnútornej strane pergamenového poťahu prednej dosky podarilo odhaliť ešte jedno svedectvo hudobnej minulosti. Po rozobratí väzby tohto vzácneho hudobného prameňa sa ukázal rukopisný text, báseň Samuela Marckfelnera, napísaná v nemčine, úhľadným, relatívne dobre čitateľným písmom. Táto autobiografická báseň *Samuel: Marckfelner bin ich genandt* je jedinečná v dejinách hudby na Spiši v ranom novoveku. V kontexte špecializovaného bádania k Marckfelnerovej biografii je báseň o to cennejšia, že doteraz sa nenašla žiadna jeho korešpodencia.

Hudbu Samuela Marckfelnera už dlhodobo vnímame aj ako súčasť slovenského hudobnokultúrneho dedičstva. Transkripcie jeho organových skladieb z historickej tabulatúrnej notácie do modernej vyšli prvýkrát v publikácii *Tabulatúrny zborník Samuela Marckfelnera (výber)* v edícii *Stará hudba na Slovensku 4* (ed.: František Matúš, 1981). V roku 2005 vyšli Marckfelnerove skladby z *Pestrého zborníka* v edícii *Monumenta Musicae Slovacae*. (ed.: Ladislav Kačic, 2005). Marckfelnerovu hudbu majú v repertoári mnohí slovenskí organisti, je hrávaná na koncertoch starej hudby a nahrávaná na CD nosiče.

(Janka Petőczová)

Matiašovský Ladislav
(17. mája 1643 – 10. mája 1705)

Vzdelaný kňaz, vysoký cirkevný hodnostár, štedrý mecén a na sklonku života člen viedenského cisárskeho dvora. To všetko ho predurčilo k tomu, aby sa stal jednou z najvýraznejších osobností katolíckej reformy prelomu 17. a 18. storočia nielen na Spiši, ale v celouhorskom meradle.

Ladislav Matiašovský (Matiašovský, Mattyassovsky, Matyasovszky, Matthiassovszky) sa narodil 17. mája 1643 v starej šľachtickej (zemianskej) rodine v Liptovských Matiašovciach. Jeho otec Juraj, hlavný notár Spišskej župy i matka Anna Horanská boli protestanti, no ešte počas Ladislavovho detstva konvertovali späť na katolícku vieru. Stredoškolské vzdelanie získal v Košiciach a následne ako klerik ostrihomskej diecézy študoval v Trnave. Tam si ho všimol vtedajší uhorský prímas Juraj Selepčéni. Nadaného mladíka poslal študovať na rímske *Collegium Germano-Hungaricum* (založené svätým Ignácom z Loyoly na výchovu kňazov pre krajiny strednej Európy). Budúci biskup tu vyštudoval teológiu a bol aj vysvätený za kňaza.

V pastorácii začal pôsobiť v roku 1666 ako farár v Šintave, 14. augusta 1673 bol vymenovaný za bratislavského a 18. apríla 1676 aj za ostrihomského kanonika. Od roku 1673 vykonával zároveň úrad farára v Seredi. Od 20. apríla 1677 pôsobil ako nitriansky archidiakon a 19. novembra 1680 sa stal titulárnym opátom kláštora Blahoslavenej Panny Márie v Madocsi (Maďarsko). 9. augusta 1687 bol vysvätený za titulárneho kninského biskupa (Knin, Chorvátsko). 20. júla 1689 sa stal kanonikom – kustódom Ostrihomskej kapituly a 29. decembra toho istého roku ho cisár Leopold vymenoval za spišského prepošta. Posledným jeho cirkevným úradom bol nitriansky biskupský stolec a s ním spojený úrad nitrianskeho župana. Za nitrianskeho biskupa bol vysvätený 21. júna 1696. V roku 1696 sa spoločne s úradom nitrianskeho biskupa ujal i funkcie kráľovského kancelára a cisárskeho tajného radcu.

Vo funkciách spišského prepošta i nitrianskeho biskupa sa horlivo zasadzoval o duchovnú obnovu jemu zverených farností v duchu katolíckej vierouky a stal sa tak popredným rekatolizátorom predovšetkým územia dnešného Slovenska. Keď napríklad v roku 1694 starosta zálohovaných spišských miest Stanislav Heraklius Lubomirsky povolil protestantom zriadiť modlitebňu pre svoje obrady, pohrozil mu vtedajší prepošt dokonca exkomunikáciou v prípade, že svoje rozhodnutie neodvolá. Úspešnosť jeho rekatolizačných úsilí,

ktoré vyvíjal z moci prepoštského úradu, dokladuje i vizitácia celej spišskej diecézy z roku 1693. Zachovaná zápisnica obsahuje údaje o mnohých cirkevných majetkoch a sakrálnych objektoch, ktoré v tom období katolíci získali späť do svojej správy z rúk evanjelikov.

Keď v roku 1696 začal vykonávať funkcie kráľovského kancelára a cisárskeho tajného radcu, trávil v súvislosti s ich výkonom pomerne dlhý čas v dvorskom prostredí Viedne. Keďže išlo o skutočne dôležité úrady v správe kráľovstva, je pravdepodobné, že jeho kontakty s habsburským dvorom siahajú už do hlbšej minulosti. Dá sa teda usudzovať, že jeho kroky v smere rekatolizácie Uhorska neboli výhradne dielom jeho individuálnych ambícií, ale realizoval ich v súčinnosti s oficiálnou politickou koncepciou cisárskeho dvora. V tejto súvislosti možno dokonca uvažovať aj nad tým, nakoľko bol len popredným realizátorom rekatolizačnej politiky silného tandemu cisára Leopolda I. a kardinála Leopolda Koloniča a nakoľko bol sám jej spolutvorcom.

Prostriedkom, ktorý pre svoj program duchovnej obnovy volil najčastejšie, bola štedrá podpora reholí a cirkevného školstva. Krátko po svojom nástupe na nitriansky biskupský stolec sa stal mecénom piaristického rádu. V roku 1702 zložil 24 000 zlatých ako základný fond na stavbu kolégia a vyzval piaristov, aby si postavili kolégium a kostol pod patronátom svätého Ladislava v nitrianskom Dolnom meste na mieste, ktoré si sami vyberú. Gymnázium neskôr patrilo k najvyhľadávanejším v rámci celého západoslovenského regiónu. Keďže cesta k vnútornej duchovnej obrode cirkvi a jej ďalšiemu pôsobeniu navonok viedla podľa L. Matiašovského cez vzdelaný klérus, založil v roku 1704 základinu pre 8 nitrianskych klerikov, ktorí posluhovali v Katedrále a okrem toho sa cvičili a vzdelávali v syntaxi, prozódii a rétorike, pričom najnadanejší z nich boli posielaní na Trnavskú a Viedenskú univerzitu. V nasledujúcom roku svoju podporu rozšíril o zriadenie konviktu pre študentov zo zemianskych rodín, predovšetkým z diecéz (medzi nimi aj zo Spišského prepoštstva), ktoré boli najviac zasiahnuté myšlienkami protestantizmu. Mladíci tu mali dostať kvalitné stredoškolské vzdelanie v oblasti rôznych vied či literatúry. Nezanedbateľnou súčasťou výučby malo byť i pestovanie dobrých mravov v duchu katolíckej morálky. Konvikt sa neskôr stal základom budúceho kňazského seminára.

Najplnšie sa jeho zámery prejavili, paradoxne, v testamente zo 4. novembra 1704 (doplnený 7. marca 1705). Všetok svoj majetok prostredníctvom neho rozdal na účely cirkvi, no predovšetkým

Obr. 191. *Ladislav Matiašovský zastával nielen úrad spišského prepošta, ale aj nitrianskeho biskupa.*

reholí a mníšskych spoločenstiev, ktoré vyvíjali najviac úsilia pri rekatolizácii Uhorska, respektíve Kráľovského Uhorska. Jezuitom, ktorí práve v tom čase začínali so stavbou kolégia v Segedíne, daroval na tento cieľ 55 000 zlatých a ďalších 20 000 zlatých na rôzne iné potreby Spoločnosti. Rovnako 20 000 zlatých odkázal reholi trinitárov, ktorí len krátko predtým na pozvanie ostrihomského arcibiskupa Juraja Séčéniho (Széchényi) prišli z Viedne do Ilavy, aby tu adaptáciou hradného areálu založili svoj prvý kláštor v Uhorsku. 14 000 zlatých zanechal potom františkánskemu kláštoru v Okoličnom (dnes časť Liptovského Mikuláša). Na podporu chudobných a zostarnutých diecéznych kňazov a tiež obrátených evanjelických duchovných založil v Ostrihomskej, Bratislavskej a Nitrianskej kapitule základiny na sväté omše.

Výrazne sa Ladislav Matiašovský zapísal i do dejín známeho Červeného kláštora, keď v roku 1699 odkúpil vtedy chátrajúci objekt od dedičov Pavla Rákociho. Prostredníctvom poslednej vôle daroval bývalý kartuziánsky kláštor v Doline

svätého Antona kongregácii kamaldulských pustovníkov, s ktorými sa podľa všetkého zoznámil v Nitre (hoci je možné, že sa s nimi stretol už počas niektorého zo svojich pobytov vo Viedni). Zaujímavé v súvislosti s touto donáciou je Matiašovského odporúčanie, aby v budúcnosti kvôli väčšej stálosti boli do kláštora prijímaní predovšetkým *synovia vlasti*. Termínom *Patriae Filii* nepochybne (aj v kontexte dobovej rétoriky) označuje Slovákov. Kláštor sa napokon aj stal miestom, kde s veľkou pravdepodobnosťou treba hľadať pôvod prvého úplného prekladu *Písma Svätého* do slovenčiny.

Na sklonku života postihla Ladislava Matiašovského ťažká choroba, ktorej po 8 mesiacoch podľahol. Zomrel vo Viedni 10. mája 1705.

(Naďa Labancová)

Multz von Walda Juraj Ernest (1688 – 1748)

Juraj Ernest Multz von Walda bol významným kameralistom európskeho formátu, montánnym expertom a správcom spišského mediarskeho podniku so sídlom v Smolníku. Pôvodom nemecký rod Multzovcov sa v západočeskej banskej oblasti objavil v polovici 16. storočia. Prvý známy člen rodu Juraj Multz z Horného Slavkova bol povýšený do šľachtického stavu v roku 1544. Ich predikát bol odvodený od usadlosti Lesná – Valdov neďaleko Hrzína (súčasť obce Nový Kostel) v oblasti Chebu. S povýšením získali i menší hrad, neskôr nimi renesančne prestavaný. Majetok Valdov vlastnili Multzovci až do polovice 19. storočia. V prvej polovici 18. storočia postavili členovia rodu aj barokovú kúriu v neďalekej Lomničke (dnes súčasť mesta Plesná) a takisto im patrili majetky Doubí (dnes súčasť mesta Karlove Vary), kde Július Heinrich Multz von Walda a jeho manželka Jozefína Eleonóra, rodená Metternichová, uskutočnili v rokoch 1739 až 1756 barokovú prestavbu miestneho zámku, ďalej Valchov (v oblasti Blanska), Dalovice (dnes okres Karlovy Vary) – patriaci v prvej polovici 18. storočia Jurajovi Albrechtovi Multzovi von Walda, a v rokoch 1717 až 1725 aj panstvo Poběžovice, ktoré získal Wolfgang Multz von Walda.

Už v druhej polovici 16. storočia viacerí členovia rodu Multz podnikali v baníctve v oblasti Jáchymova a v okolitých banských revíroch, o čom svedčia i viaceré spory, ktoré viedli práve v súvislosti s banským podnikaním. Heinrich Multz podnikal v oblasti Krásna a Horného Slavkova, starý otec neskoršieho smolníckeho inšpektora Fabián Multz von Walda pôsobil ako vojenský komisár. Vojenskej kariére sa venovali aj Jurajovi bratranci Krištof Adam a Heinrich Ernst Multzovci. Aj jeden z jeho predkov z matkinej strany Ernst von Feldhofen a jeho starý otec Gabriel von Berg mali viaceré vojenské zásluhy, Berg pôsobil ako vrchný strážmajster.

Samotný Juraj Ernest sa narodil okolo roku 1688, sprvu pracoval ako advokát a pisár a záujem o prácu v banskej správe prejavil v roku 1728. Dobrovoľnú prax absolvoval práve v roku 1728 v Jáchymove, kde na príhovor komorského radcu a administrátora Úradu vrchného banského a mincovného majstra pre České kráľovstvo Jána Františka von Lauern strávil 5 mesiacov, počas ktorých sa okrem výkonu advokátskych a pisárskych služieb venoval i fáraniu a obhliadkam jáchymovských baní a hút. Sledoval tu jednotlivé výrobné procesy počnúc samotnou ťažbou cez skúšobníctvo až po hutnícke spracúvanie banských produktov. Trikrát sa zúčastnil pri vyúčtovávaní miezd, avšak podľa názoru vrchného banského správcu v Jáchymove išlo len o dobrovoľnú prax, ktorá nepredstavovala žiadne systematické štúdium. Okrem toho strávil 6 týždňov s obdobným cieľom v saských banských mestách a krátko pôsobil na markgrófskom dvore v bavorskom meste Bayreuth. V meračstve a aritmetike sa vzdelával pod vedením Jána Martina Schotta zo západočeského mesta Nejdek, s ktorým zostal v kontakte aj po odchode do Uhorska. Išlo o poddaného Černínovcov z Chudeníc.

Absolvovaním uvedených študijných pobytov však záujem Juraja Ernesta Multza o baníctvo a hutníctvo neskončil, práve naopak – začal sa ďalej prehlbovať. V máji 1730 napísal do Viedne žiadosť, ktorou sa uchádzal o miesto adjunkta na Úrade vrchného banského a mincovného majstra pre České kráľovstvo. Dvorská komora vo Viedni ďalej odoslala Multzovu žiadosť Českej komore do Prahy a komorskí úradníci v Prahe sa obrátili so žiadosťou o spracovanie posudku na vrchného banského správcu Jána Kristiána Reimba v Jáchymove. Reimb spracoval najprv prvý posudok na Multza 31. októbra 1730, v ktorom konštatoval už uvedené skutočnosti o jeho dovtedajšej kariére, pričom tento posudok adresovaný Českej komore v Prahe skoncipoval neutrálne. Ešte v ten istý deň však jáchymovský banský správca napísal druhý – už voči Multzovi značne kritický posudok, ako sa môžeme domnievať podľa oslovenia – adresovaný prezidentovi Českej komory. J. K. Reimb v ňom veľmi otvorene naznačil svoj negatívny postoj k prijatiu Multza do štátnej banskej správy, čo sa iným banským úradníkom podľa jeho názoru mohlo javiť ako neprijateľné vzhľadom na to, že Multz dovtedy nezastával žiadnu pozíciu ani v banskej správe, ani na žiadnom inom štátnom úrade. Kriticky zhodnotil aj jeho doterajšie

praxovanie a záujem o banské vedy, ktoré nepokladal za riadne štúdium. Multzovo advokátske a pisárske pôsobenie pokladal za nenáležité pre šľachtica. V rovnakom duchu sa Reimb vyjadril o spomenutom Jánovi Martinovi Schottovi, keďže podľa neho nebol žiadnym študovaným učencom, ale len autodidaktom a teoretikom vychádzajúcim iba z dostupnej literatúry, naviac mladým človekom, ktorý sa živil úplne odlišným povolaním. Pri prezentovaní svojich názorov sa Reimb odvolával aj na jáchymovských hutných úradníkov Kristiána Heüppla a Antona Pöschla. Svoj kritický postoj podčiarkol Reimb poukázaním na blízky vzťah komorského radcu von Lauern k Multzovi von Walda, keďže J. F. von Lauern bol údajne Multzovým svokrom. Zároveň Reimb zdôraznil svoje desaťročné finančne nedocenené pôsobenie v banskej správe, ktorému ešte predchádzala päťročná vojenská služba. Značné rozdiely v oboch posudkoch vyvolávajú rôzne otázky o Reimbovej nestrannosti, ale aj o netypickom postavení Multza von Walda, ktorý dovtedy skutočne neabsolvoval kariérny rast typický pre väčšinu banských úradníkov.

Napokon Multz zrejme získal miesto v banskej správe, pretože už v roku 1731 dovŕšil práce na trojzväzkovom rukopisnom diele *Schopný, dostatočne vzdelaný a kvalifikovaný vrchný banský a hutný úradník*, v ktorom predstavil súhrn vedomostí, akými by mal disponovať odborne pripravený montánny úradník. Do Smolníka bol preložený v roku 1736. Administrátor Spišskej komory F. Michal Fischer informoval 24. októbra 1736 vrchného inšpektora a správcu mediarskeho podniku v Smolníku Leopolda Pergera, že nový viceinšpektor Multz von Walda vyrazil z Viedne 11. októbra a v Smolníku mu mal účtovník Ján Michal Hopfen uvoľniť byt. Zároveň nechal pozdraviť Multza a poznamenal, že 9. novembra 1736 by sa mal dostaviť osobne do Tarcalu, aby tam zložil prísahu a skutočne nastúpil do funkcie. Do spišskej banskej oblasti prišiel Multz už ženatý, jeho manželkou bola Johana Dorota Mária Magdaléna, rodená von Zetvitz (Zedwitz) a už 3. júna 1737 sa im v Smolníku narodil ďalší syn. So synom Mária Anton Ernest Juraj Félix už do horného Uhorska prišli, pretože v Smolníku zomrel 29. septembra 1738 vo veku 5 rokov a pochovali ho do krypty farského kostola. Neskôr sa im tu narodili aj ďalšie deti. Sprvu, v rokoch 1736 až 1741, Multz von Walda vykonával v mediarskom podniku, respektíve v tunajšom inšpektorskom úrade funkciu viceinšpektora. Vtedajší vrchný inšpektor Leopold Perger (vo funkcii pôsobil od roku 1712) dosiahol vysoký vek a nemohol si už

Obr. 192. *Juraj Ernest Multz von Walda sa významne zaslúžil o rozvoj ťažby rúd a výroby medi v Smolníku.*

v plnej miere plniť svoje pracovné povinnosti. Zomrel ako 77 ročný 8. júna 1741 a tak Multz mohol zaujať jeho miesto.

Pred Multzom však stáli náročné úlohy tak v administratívnej, ako aj podnikovej sfére. Spišsko-gemerská banská oblasť sa stala v prvej polovici 18. storočia najvýznamnejším producentom medi v Uhorsku a začala hrať kľúčovú úlohu v štátnych financiách vzhľadom na existujúci štátny monopol na meď. Preto bol zároveň vyvíjaný tlak na zvyšovanie produkcie v podniku, ktorá v štyridsiatych rokoch 18. storočia skutočne rapídne narastala spolu s produkciou súkromných ťažiarov. Na druhej strane štát v tomto politicky a ekonomicky komplikovanom období po nástupe Márie Terézie na trón nedisponoval dostatkom prostriedkov na výkup medi od súkromných spišských a gemerských ťažiarov, čím narastali ich pohľadávky voči podniku a banskému eráru. Úsilie o ďalší nárast produkcie rovnako narážalo na technologické problémy, s ktorými podnik zápasil a ktoré museli výkonní úradníci na čele s Multzom nutne riešiť. Napäté vzťahy v súvislosti s načrtnutými problémami existovali i medzi vrchnými úradníkmi podniku a Multz im počas svojho tunajšieho pôsobenia musel čeliť. Naviac sa ešte v tomto období vyhrotilo napätie medzi štátnou banskou správou a Spišskou stolicou, čo napokon

vyústilo až do násilných daňových exekúcií zo strany Spišskej stolice na smolníckom komorskom panstve. Načrtnutie Multzovej úradnej činnosti v spišskom mediarskom podniku v prelomovom období by si žiadalo podstatne väčší priestor, snáď až v rozsahu monografie. V každom prípade, okrem toho ešte vykonával i neúradnú aktivitu – pracoval na svojich rukopisných dielach.

V Smolníku napísal a v roku 1743 dokončil tri rukopisy. Jeden z nich je známy v literatúre pod názvom *Banícky sprievodca* – teda *Vade Mecum Metallurgicum*. Ide o súhrn poznatkov o baníctve v dvoch zväzkoch. Ďalším známym rukopisom bol *Krátky výťah cisársko-kráľovského Maximiliánovho banského poriadku*, ktorého súčasťou sú aj výťahy z ďalších právnych noriem a ktorý sa zachoval ešte v dvoch odpisoch. Tretím a donedávna celkom neznámym rukopisom z roku 1743 bolo dvojzväzkové dielo *Kráľovský hornouhorský mediarsky podnik Smolník*. V ňom zachytil samotný podnik. Druhú časť diela tvorí spomenutý výťah z *Maximiliánovho banského poriadku*. Napokon v roku 1747 v Smolníku dokončil dielo *Zrkadlo banského sudcu*, ktoré sa zachovalo v 3 odpisoch.

Jednou z početných Multzových iniciatív bola aj otázka povznesenia odbornej prípravy banských odborníkov tak pre potreby štátneho mediarskeho podniku, ako aj pre potreby súkromných ťažiarov podnikajúcich v spišsko-gemerskom regióne. Táto iniciatíva sa realizovala v závere jeho plodného života, keďže počas pôsobenia vo funkcii vrchného inšpektora Multz von Walda zomrel 25. mája 1748 vo veku 60 rokov a pochovaný bol v krypte smolníckeho farského kostola.

(Miroslav Lacko)

Spilenberger Samuel (1572 – 1654)

Samuel Spilenberger bol významný spišský lekár, vzdelanec, podnikateľ a humanista. Spilenbergerovci, pôvodom z Nemecka, sa usadili na Spiši už v polovici 16. storočia a ich meno tu rezonovalo takmer 300 rokov. Vyprofilovalo sa medzi nimi viacero úspešných a uznávaných lekárov, lekárnikov, vydavateľov odbornej literatúry, umelcov, podnikateľov v baníctve či priekopníkov výroby papiera v Uhorsku. Svojím významom ďaleko prekročili hranice spišského teritória.

Najvýraznejšou osobnosťou bol Samuel Spilenberger, syn levočského mešťana, lekárnika a banského podnikateľa Pavla Spilenbergera a istej Margaréty, ktorej rodné priezvisko nepoznáme. Narodil sa okolo roku 1572 v Levoči. Už ako chlapec sa javil ako veľmi šikovný, múdry a talentovaný. Vďaka podpore mesta Levoče mohol s finančnou podporou zo základiny Alexiusa Turzu vyštudovať v zahraničí medicínu. Po jej úspešnom absolvovaní v roku 1598 sa ako čerstvý lekár vrátil do rodnej Levoče, kde úspešne rozbehol svoju lekársku prax a spravovanie otcovej lekárne. Keď v roku 1600 v Levoči zúrila veľká morová epidémia, prechodne sa usadil v blízkej Spišskej Novej Vsi, v rodisku jeho manželky Judity Dirnerovej, dcéry spišskonovoveského richtára. V kostolnej veži dal zhotoviť nápis, ktorý vypovedá o takom zúfalom hlade v roku 1599, že počas neho obyvatelia mesta jedli len otruby. Súčasne je to najstarší dôkaz o pôsobení diplomovaného lekára v Spišskej Novej Vsi. Od roku 1602 znova pôsobil v Levoči ako mestský lekár, stal sa plnoprávnym levočským mešťanom, bol tiež senátorom a členom takzvaného kľúčového súdu. O jeho kvalitách svedčí i fakt, že sa stal stoličným lekárom a liečil aj palatína Juraja Turzu, sedmohradské knieža Gabriela Betlena, Juraja II. Rákociho, ba dokonca bol členom lekárskeho konzília pri smrteľnej posteli cisára Mateja. Vďaka svojim vedomostiam, lekárskej, lekárnickej praxi a početným odborným prácam z medicíny ho odborníci radia k významným osobnostiam uhorskej a slovenskej medicíny i farmácie.

Samuel Spilenberger bol všestranne rozvinutou osobnosťou. Napríklad bol tiež úspešným podnikateľom. V roku 1613 založil v Spišskej Teplici papiereň, čím sa považuje za priekopníka výroby papiera v Uhorsku. Udržiaval však ako vzdelaný a kultúrne rozhľadený človek živé kontakty s viacerými inými humanistami s východného Slovenska – so Štefanom Xylandrom, s Jánom Bocatiom, Jurajom Fabriciom, či Pavlom Kramerom. Navyše bol tiež nadaným poetom a spod jeho pera vyšli mnohé príležitostné verše. Podľa staršej literatúry patril medzi najlepších básnikov vtedajšieho Uhorska.

V roku 1615 ho panovník za jeho verné služby vysoko ocenil – povýšil ho do šľachtického stavu. Udelený erb (lev s hadom ovinutým okolo krku) symbolizoval jeho lekársku profesiu. Jeho kamenné vyhotovenie dodnes zdobí niekdajší dom Spilenbergerovcov na levočskom námestí. Ďalší erb, z mramoru, je vystavený v Spišskom múzeu v Levoči. Iný, namaľovaný na krčahu, je majetkom levočského evanjelického a. v. zboru. Mnohé pečate sa zachovali na rodových písomnostiach v Spišskom archíve v Levoči.

Samuel Spilenberger bol dvakrát ženatý. V manželstve s Juditou Dirnerovou (zosobášili sa pravdepodobne v roku 1598) sa im narodilo 5 detí – Jonáš (pôsobil v Levoči ako úspešný a uznávaný lekárnik), Samuel (umelecký maliar v Košiciach), o Valentínovi a Márii sa žiadne správy nezachovali, posledné z detí, dcéra Mária bola vydatá

Obr. 193. *Dom Spielenbergovcov v Levoči a erb ich rodiny nad vstupnou bránou.*

za známeho levočského kníhtlačiara Vavrinca Brewera. Ich tlačiareň mala veľmi dobré meno v celom Uhorsku.

Druhé manželstvo uzatvoril ako vdovec v roku 1616 s dcérou levočského richtára Magdalénou Klementisovou. Narodilo sa im 7 detí – Pavol, Katarína, Judita, Dávid, Samuel, Ján a Mária. Z nich bol najúspešnejším Dávid, vyštudoval medicínu ako jeho otec a stal sa osobným lekárom palatína Veševéniho a jeho manželky Márie Séčiovej. Bol veľmi váženým a uznávaným lekárom. Štyrikrát po sebe bol v rokoch 1670 – 1673 zvolený v Levoči za richtára. O ostatných deťoch sa zachovalo málo informácií.

Ďalší z potomkov sa v roku 1732 usadili v Zamagurí. Medzi Spilenbergerovcami sa už nevyprofilovali výraznejšie osobnosti. Zo Spiša sa postupne dostali do Šariša, Abova, Zemplína, dnešného Rumunska a Maďarska. Na Spiši končí ich éra smrťou Jozefa Spilenbergera v roku 1822.

(Alena Kredatusová)

Stöckel/Stoeckel Leonard (Bardejov 1510 – Bardejov 7. júna 1560)

V Lyceálnej knižnici Cirkevného zboru Evanjelickej cirkvi a.v. v Kežmarku sa zachovali dva rukopisné traktáty *De Musica*, ktorých autorom je dlhoročný rektor bardejovskej školy, *Praeceptor Hungariae* (*Učiteľ Uhorska*) Leonard Stöckel. V dejinách strednej Európy je známy ako predstaviteľ reformačného humanizmu, zakladateľ evanjelickej a. v. cirkvi. Pre hudobných historikov je jeho meno symbolom aktívneho hudobníka, kantora, dirigenta a hudobného teoretika – autora prvých učebníc hudby na Slovensku. Jeho hudobnoteoretické traktáty zachované na Spiši poznáme z ich odpisov, ktoré vyhotovil v roku 1567 v Spišskej Belej rektor miestnej školy Ján Fabri (Johann Fabricius).

Obidve učebnice sú súčasťou rozsiahleho knižného konvolútu sign. N 139 (olim S 38956), ktorý tvoria viaceré tlačené a rukopisné jednotky, hlavne matematické a hudobnoteoretické tlače z rokov 1548 – 1566. Medzi ne sú zaradené rukopisné texty: *Arithmetica* Leonarda Stöckela, jeho 2 učebnice hudby *De Musica [I]* a *De Musica [II]* a 1 učebnica hudby Nicolausa Listenia *De Musica/ Nicolai Listenii A Johanne Maioris Exposita*. V konvolúte sa nachádzajú aj úvahy o hudbe, sentencie a eseje umeleckého, estetického a eticko-filozofického charakteru, napríklad vzácny odpis *Encomium musices* (*Chváloreč hudby*) Martina Lutera, krátky text *Regula vitae utilis/Pravidlo užitočného života*, anonymné pravidlá pre intonovanie žalmov *De intonatione Psalmorum*, Stöckelove kratšie úvahy o hudbe *Argumenta de Musica canenda et discenda* (*Argumenty o potrebe spievať a učiť sa hudbu*) a *Quare decreverim redire ad Musicam* (*Prečo som sa rozhodol vrátiť k hudbe*). Posledná datovaná úvaha o hudbe *Amor Docet Musicam* (*Láska učí hudbe*) bola zapísaná v októbri roku 1578 v Levoči.

Aj keď Leonard Stöckel pôsobil najmä v Šarišskej stolici, o jeho vplyve na rozvoj spišskej hudobnej kultúry nemožno pochybovať. Svojimi hudobnými aktivitami vytvoril z Bardejova vzorové

centrum hudobnej kultúry na európskej úrovni. Po svojom príchode do mesta pôsobil aj ako kantor a mal na starosti vedenie a dirigovanie žiackeho speváckeho zboru. Pre reformovanú latinskú mestskú školu vypracoval v roku 1540 *Leges scholae Bartfensis* (*Zákony bardejovskej školy*), z ktorých sa dozvedáme, že hudobná výchova bola integrálnou súčasťou vtedajšieho vyučovania. Svedčia o tom 3 konkrétne zmienky o hudbe:

> *„keď rektor príjme a zapíše nového žiaka, nech ide ku kantorovi a zloží u neho skúšku z hudobného umenia, výsada rekordácií nech sa povolí tým, ktorí sa rozumejú hudbe, novým po dvoch mesiacoch, všetci žiaci majú byť v škole v sobotu pred spievaním žalmov."*

Leonard Stöckel dohliadal nielen na kvalitu učebníc hudobnej výchovy, ale aj na výber hudobného repertoáru a predvádzanie duchovných piesní v kostole. Jeho zásluhou sa začala budovať v Bardejove hudobná knižnica z najnovších európskych hudobných tlačí vydávaných predovšetkým vo Wittenbergu a Norimbergu. Dodnes sa zachovalo z tejto knižnice z Kostola svätého Egídia 47 tlačených hudobnín zo 16. storočia a 9 zo 17. storočia (sú súčasťou Bardejovskej zbierky hudobnín, deponovanej v Budapešti). Neúnavné hudobné aktivity zrejme sprevádzali Stöckela v Bardejove počas celého jeho pôsobenia. Archívne dokumenty uvádzajú, že v závere života odpadol vyčerpaný chorobou na veľkonočné sviatky pri dirigovaní zboru. Stalo sa tak len niekoľko týždňov po smrti jeho celoživotného priateľa Filipa Melanchtona.

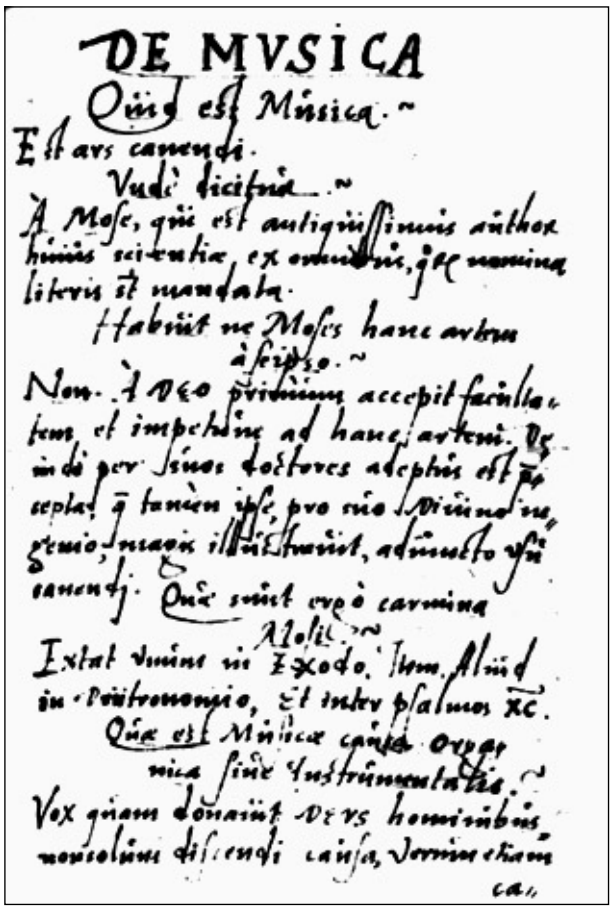
O Stöckelových prípadných návštevách na Spiši sa veľa nevie, ale historici uvádzajú, že krátky čas v roku 1655 žil v Kežmarku, kde pôsobil ako súkromný učiteľ. Isté je, že Leonard Stöckel vytvoril v Bardejove prosperujúci evanjelický a. v. kantorát, vzorový aj pre hudobnú kultúru spišských miest v polovici 16. storočia. Zároveň predložil v duchu Melanchtonovej reformačnej školskej doktríny vlastnú hudobnopedagogickú koncepciu a princípy vzdelávania mládeže v speve a v hudobnej teórii. Najlepšie svedectvo o tom podávajú jeho traktáty *De Musica*.

Ide o stručne a prehľadne koncipované kompendiá hudby, určené žiakom mestskej latinskej školy. Majú typickú výkladovú štruktúru: na začiatku je *vyslovenie určitej otázky*, pokračuje sa *výkladom* problematiky a dodržiavajú sa pedagogické zásady zrozumiteľnosti a postupnosti učiva. Prvé kompendium *De Musica [I]* obsahuje elementárne hudobnoteoretické poznatky a je určené pre mladších žiakov. V úvode sa nachádza definícia hudby – *QUID EST MUSICA? Est ars canendi*/*Čo je hudba?*/*Je to umenie spievať*. V nasledujúcich niekoľkých desiatkach otázok sú zodpovedané témy pôvodu hudby, hudobných druhov a základných prvkov hudby (solmizačné slabiky, kľúče, noty, pomlčky, mody a proporcie). Kompendium je napísané erotematickou formou, s explikáciou niektorých teoretických poučiek pomocou mimohudobných, metaforicky koncipovaných príkladov.

Podobným spôsobom je napísané aj druhé Stöckelovo kompendium *De Musica [II]*. V úvodnom indexe konvolútu uvedené ako *Alia Musica per Leonardum Stöckel conscripta*. Tento hudobnoteoretický traktát je však určený na prehĺbené a rozšírené štúdium chorálnej a menzurálnej hudby na vyššom stupni náročnosti, pre starších žiakov mestských latinských škôl. Obsahuje viac teoretických otázok, s dlhšími a fundovanejšími odpoveďami. Samotná definícia hudby je výrazne rozšírená: *„QUID EST MUSICA? Est ars siue facultas certa ratione canendi, donata hominibus a DEO, vt per eam ipsus beneficia priuatim et publice celebrentur, eiusque auxilium imploretur./*Čo je hudba*? Je to umenie alebo schopnosť spievať určitým spôsobom, daná ľuďom od* Boha*, aby prostredníctvom nej súkromne i verejne oslavovali jeho dobrodenia a vzývali jeho pomoc."* V Stöckelových traktátoch nájdeme zodpovedané základné otázky podstaty a pôvodu hudby, analýzu vtedajšieho notačného systému a pravidlá kontrapunktu. V krátkej kapitolke *Exceptio de Pausis et notis* (*Výnimka z páuz a nôt*) v traktáte *De Musica [I]* napríklad Stöckel odporúča študovať dielo Josquina des Prez (ca 1450/1455 – 1521) *Praeter rerum seriem*. Bolo to o známe šesťhlasné renesančné moteto, ktoré ešte dlho po jeho vzniku reálne znelo v spišských evanjelických a. v. kantorátoch, čiže v prostredí časovo, geograficky i konfesionálne vzdialenom tomu, pre ktoré bolo pôvodne vytvorené. Jeden odpis tejto skladby sa zachoval v tabulatúrnom zborníku sign. SK-Le 1A (olim 13990a) v historickej knižnici Cirkevného zboru Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania(ďalej CZ ECAV) v Levoči.

Konvolút sign. N 139 obsahuje i zaujímajú latinskú úvahu *Regula vitae utilis*/*Pravidlo užitočného života*, pravdepodobne životné krédo Leonarda Stöckela:

> *„Často treba spievať, zachovávať si priamy a veselý výzor, nedať poznať na sebe utrpenú krivdu, byť spokojný so svojim prítomným šťastím, nezávidieť, nesťažovať si, nebyť lakomým, nezmenšovať chválu iných, byť slobodný duchom i svedomím. To prospieva tak zdraviu ako aj štúdiu."*

DE MVSICA
Quid est Musica.
Et ars canendi.
Vnde dicitur.
A Mose, qui est antiquissimus author
humanæ scientiæ, ex omnibus, quæ numina
literis sit mandata.
Habuit ne Moses hanc artem
à scripto.
Non. A deo primum accepit facultatem, et impetum ad hanc artem. De
inde per Iosue doctores adeptus est Ec
clesiast. q. tandem ipse, pro suo ingenio, magis illustravit, adiunctis ysu
canendi. Quæ sunt ergò carmina
Mosis.
Extat vnum in Exodo. Item Aliud
in Deuteronomio, et inter psalmos XC.
Quæ est Musica canta organica sine instrumentalis.
Vox quam donauit deus hominibus
non solum discendi causa, verum etiam ca,

Obr. 194. *Titulný list z diela Leonarda Stöckela De musica…*

V inej úvahe – *Argumenta de Musica canenda et discenda/Argumenty o potrebe spievať a učiť sa hudbu* zdôvodňuje Stöckel právo umeleckej hudby na jej spoločenskú existenciu a brilantnou sylogistickou logikou obhajuje 3 základné myšlienky: „*Hudba a spev sú slobodné (ušľachtilé) a človeku vlastné povinnosti*; *Hudba a spev sú hodné človeka*; *Umenie spievať treba usilovne študovať*".

Stöckelove hudobnoteoretické traktáty, úvahy a eseje o hudbe dokumentujú komplexný pohľad na chápanie hudby vtedajšej doby. V jeho ponímaní je hudba samostatná umelecká a teologická entita, ktorá poskytuje možnosť teoretickej analýzy jej štruktúry, možnosť umeleckej sebarealizácie a má pozitívny výchovnovzdelávací účinok i etickú silu formovať ľudskú osobnosť. Z hudobnopaleografického hľadiska sú traktáty jedným zo zdrojov poznania notačných systémov a z hudobnohistorického hľadiska sú zdrojom informácií k dejinám hudobnej estetiky, kritiky a filozofie hudby. Ich vysoká výpovedná hodnota pre poznanie regionálnych dejín hudobnej výchovy i pre poznanie stredoeurópskych hudobnokultúrnych kontextov ich radí k najvýznamnejším muzikologickým prameňom dneška.

(Janka Petőczová)

Šimrák Ján st./Johann Schimrack sen. (? – 1657, Spišské Podhradie)

V dejinách hudby na Spiši, ale aj na Slovensku, respektíve v Kráľovskom Uhorsku má mimoriadne postavenie z troch dôvodov: 1) ako od jediného skladateľa žijúceho v 17. storočí sa od neho zachoval pomerne rozsiahly súbor 54 skladieb, z nich 42 v kompletnom zápise v tabulatúrnych zborníkoch, 2) bol váženým hudobníkom a vynikajúcim interpretom, o čom sa zachovalo aj dobové svedectvo: hudobník Sebastián (Sebastian) Wildener napísal v jednom zo svojich listov v roku 1634, že v Spišskom Podhradí pôsobí „*organista, ktorý by krásne obstál aj v kniežacích kapelách, lebo šikovne narába s klávesami a dokonale hrá*", 3) jeho hudba bola cenená aj v stredoeurópskom hudobnokultúrnom priestore – hrala sa ešte aj po jeho smrti. Napríklad v druhej polovici 17. storočia v Kostole svätej Márie Magdalény vo Vroclave, čiže v jednom z najväčších luteránskych kostolov v Európe, s vynikajúcou hudobnou tradíciou.

Ján Šimrák st. bol titulárnym organistom v nemeckom evanjelickom kostole v Spišskom Podhradí v rokoch 1630 – 1657 (dnes katolícky Kostol Narodenia Panny Márie, prestavaný v 19. storočí). O jeho mladosti a štúdiách nemáme poznatky, vieme však, že pochádzal v rozvetvenej rodiny Šimrákovcov (Schimrack) zo Spiša. Pravdepodobne bol synom významného evanjelického vzdelanca Benedikta Šimráka (Benedict Schimrack, pôvodom z Veľkej Lomnice, zomrel po 1631), ktorý pôsobil ako evanjelický rektor školy (od 1607) a diakon v Spišskej Belej (1610 – 1614), neskôr diakon v Spišskom Podhradí (od 1614) a farár v Poprade (od 1624). Ján Šimrák vlastnil od 26. septembra 1630 v Spišskom Podhradí dom, ktorý získal od svojho otca Benedikta majetkovým vyrovnaním (kúpou, respektíve dedičským konaním). Od roku 1637 ho už evidujeme v Spišskom Podhradí v každom roku ako člena mestskej rady (do 1657). Jeho matka sa volala Judita Šimráková (Juditha Schimrackin) a žila v Spišskom Podhradí ešte v roku 1651. Vieme, že mal 2 súrodencov a 3 deti, ktoré podľa archívnych dokumentov z roku 1655 zdedili 150 florénov – čo bolo dedičstvo po starom otcovi, predpokladáme, že Benediktovi Šimrákovi: *des Organists Johann Schimrags dreyer Kinder Grosväterlich legatum fl. 150*. Jedna jeho dcéra mala za manžela učiteľa miestnej latinskej školy Pavla Hanzela (Paulus Hanzelius), neskoršieho farára v Bystranoch.

Posledný doklad o Šimrákovcoch na Spiši sa zachoval z obdobia po smrti Jána Šimráka st. z rokov 1686 – 1689 v archívnom zázname o majet-

kovom vyrovnaní medzi iným Jánom Šimrákom – nazvanom v dokumente *Hans Schimrack oder Türck* – a jeho súrodencami. Tento Šimrák (narodený okolo 1630?) mohol byť synom spišskopodhradského organistu. Najnovšie muzikologické výskumy odhalili v stredoeurópskom evanjelickom hudobnokultúrnom priestore existenciu ešte tretej osoby s rovnakým priezviskom *Ján Šimrák* – tentokrát je to opäť hudobník – spevák, organista a hudobný skladateľ, ktorý od roku 1675 preukázateľne žil vo Vroclave. Najprv pôsobil ako študent a choralista v Kostole svätej Alžbety. Po dvoch rokoch sa tu stal druhým organistom (v rokoch 1677 – 1692). Dokázateľne pochádzal zo Spišského Podhradia a pravdepodobne bol vnukom spišskopodhradského organistu Jána Šimráka (mohol sa narodiť okolo roku 1655). Keďže ide o osobnosť ešte jedného organistu a hudobného skladateľa s rovnakým menom i priezviskom, v slovenskej hudobnej historiografii sa títo skladatelia rozlišujú prívlastkami *starší* a *mladší*. Z hudby Jána Šimráka ml. (Johann Schimrack junior), organistu a hudobného skladateľa vo Vroclave, sa zachovalo 10 duchovných piesní v tlačenom spevníku Johanna Christopha Männlinga *Bußfertiger Zöllner und Rechtschaffner Christ* (Breh, Brieg 1692). Piesne sa nachádzajú v prílohe spevníka a predstavujú vrcholnobarokové duchovné árie, označené ako *Buß= und Communion= Oden und Lieder*, t. j. *Ódy a piesne kajúcne a pri prijímaní*.

Zdrojom našich poznatkov ku genealogickému výskumu rodu *Šimrák* sú archívne dokumenty, hudobniny a dobové tlače v historických knižniciach a archívoch Slovenska (Levoča, Spišská Belá, Poprad), Maďarska (Budapešť), Poľska (Vroclav) a Rumunska (Sibiň, Miercurea Ciuc). Na Slovensku sa v súčasnosti nachádzajú hudobné diela Jána Šimráka st. len v rukopisných tabulatúrnych zborníkoch a hlasových zošitoch v historickej knižnici CZ ECAV v Levoči. V nich sa zachovali jeho polyfonické a polychorické skladby na latinské a nemecké texty, predovšetkým omše, motetá a duchovné koncerty. Ján Šimrák st. ako profesionálny organista musel byť autorom aj hudby klávesovej, predovšetkým pre organ. Tá sa však nezachovala. V 17. storočí zrejme ani nevyšla tlačou. V Maďarsku sa zachovali odpisy Šimrákových skladieb v *Bardejovskej zbierke hudobnín* (Budapešť, v hlasových zošitoch sign. H-Bn Ms. Mus. Bártfa 17, koll. 2), z nich jedno dvojzborové moteto *Congregati sunt inimici nostri* je autorsky označené skratkou *J. S. O. W.*, t. j. *Johann Schimrack Organista Warallii*, ostatné boli odpísané bez uvedenia autora. V rumunských prameňoch sa zachovali tri skladby Jána Šimráka st.: jeden magnifikat v Miercurea Ciuc v tabulatúrnom zborníku nazývanom *Kájoniho kódex* a dve fragmentárne zachované skladby (basový hlas z magnifikatu a duchovného koncertu) v Sibini. Vieme, že jeho diela sa predvádzali v mnohých evanjelických kantorátoch v Uhorsku: na Spiši v Levoči, v Spišskom Podhradí, v Ľubici pri Kežmarku, v Smolníku, v Šariši v Bardejove, v Prešove, na strednom Slovensku v Nitrianskom Pravne. Šimrákove skladby boli opisované na rôznych miestach; najstarší papier, na ktorom sa nachádzajú má indentifikovaný vodoznak z roku 1635, najviac jeho skladieb bolo opísaných v rokoch 1640 – 1642, napríklad v Ľubici vznikli opisy datované od júla 1641 do novembra 1642.

Diseminácia hudby Jána Šimráka st. v takomto množstve a v rôznych rukopisných prameňoch je pre výskum hudobnej kultúry evanjelických kantorátov na Slovensku (v Uhorsku) jedinečná. Šimrák st. komponoval duchovnú hudbu na latinské a nemecké texty. Ovládal všetky kompozičné techniky jeho doby – nadväzoval na polyfóniu neskorej renesancie, *stile antico* kombinoval s modernejšími harmonicko-homofonickými technikami, komponoval rovnako dobre i v novšom koncertantnom štýle pre menšie obsadenie a tiež v Uhorsku dlho pestovanom polychorickom štýle raného a vrcholného baroka. V sedemhlasnom motete *Extollens vocem* môžeme sledovať jeho použitie techniky *stile antico*, ktorou komponoval predovšetkým diela na latinské texty. Techniku imitácie tu nepoužil v prísnej palestrinovskej podobe, ale kombinovanú s akordicko-homofonickými úsekmi, úsekmi so zmenou metra (3/2) a s technikou združovania hlasov do skupín. Modernejšiu ranobarokovú techniku *cori spezzati*, čiže dvojzborovú techniku spievania dvoch priestorovo oddelených telies, konfrontovaných na princípe antifonálnych výmen zborov, používal Šimrák v latinských motetách, v chorálových nemeckých motetách a koncertoch (*Der Tag, der ist so freudenreich*, *Du Friedenfürst, Herr Jesu Christ*), v dvojzborových žalmoch (*Singet dem Herren ein neues Lied*, *Ach Herr, wie sind meiner Feinde so viel*, *Nach dir, Herr, verlanget mich* osemhl.) a duchovných koncertoch s generálnym basom, so sólistickými úsekmi a s pridanými inštrumentálnymi kapelami (*Gott stehet in der Gemeine Gottes*). Takéto skladby pre veľké vokálno-inštrumentálne obsadenie už reprezentujú v európskom kontexte rozvinutý veľký duchovný koncert v takej forme, v akej ho poznáme napríklad z vrcholnobarokovej tvorby Heinricha Schütza (1585 – 1672, Drážďany), najvýznamnejšieho nemeckého skladateľa pred Johannom Sebastianom Bachom. V skladbách na

nemecký text sa Šimrák st. ukazuje ako vynikajúci znalec barokového učenia o hudobno-rétorických figúrach. Majstrovsky stvárnený je jeho multisekcionálny duchovný koncert na text žalmu č. 100 *Jauchzet dem Herren, alle Welt!*, ktorý má ritornelovú štruktúru a ktorý sa predvádzal vo Vroclave.

Unikátne svedectvo o praktickom predvádzaní hudby Jána Šimráka st. sa zachovalo v školskej hre Petra Eisenberga *Ein zwiefacher Poetischer Act und Geistliches Spiel* vydanej v roku 1651 v Bardejove. Hru predviedli na novoročnej slávnosti žiačky mestskej latinskej školy v Prešove za účasti a pomoci pedagógov a mestských hudobníkov. Súčasťou hry bolo 12 hudobných interscénických vložiek, z ktorých dve tvorila hudba Jána Šimráka st. z jeho duchovného koncertu *Gott stehet in der Gemeine Gottes* s pokynom na obsadenie *Mit einem Discant/2. Tenoren/und Baß;/Erster Theil./ Auß Johann Schimracks Concert/mit Acht Stimmen*. Tento koncert sa zachoval v Levočskej zbierke hudobnín v tabulatúrnom zborníku sign. 3A (olim 13992) a tiež v hlasových zošitoch sign. SK-Le 26A (olim 5161).

V slovenskej i európskej hudobnej historiografii je Ján Šimrák st. známy barokový hudobný skladateľ; informácie o ňom sú zhrnuté v hesle *Šimrák, Ján* v encyklopédii *Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Personenteil 15* (ed.: Ludwig Finscher, 2006). Do roku 2004 sa však v muzikologickej literatúre používal nesprávny tvar jeho priezviska *Šimbracký* (respektíve *Schimbraczky*). Novšie výskumy ukázali, že došlo k filologickému omylu pri čítaní priezviska v tabulatúrnom zborníku sign. SK-Le 3A (olim 13992). V tomto prameni je meno skladateľa zapísané dvoma spôsobmi: v tvare *Schimrackii* a tiež v tvare *Schimbrackii*, napríklad v skladbách: *Extollens vocem Joh. Schimrackii*, *Du Friedenfürst, Herr Jesu Christ Joh. Schimbrackii*. Korektné filologické posúdenie obidvoch tvarov slova však vedie k jedinému záveru, že ide o genitív slova *Schimrack*, respektíve *Schimbrack*. V prípade slova *Schimbrackii* došlo teda pri transkripcii o omylu, k zámene slova v genitíve (*Schimbrackii*) za nominatív (*Schimbracky*). Obidva písomné tvary priezviska v nominatíve *Schimrack* aj *Schimbrack* však vychádzajú z rovnakej hovorenej formy. Písanie spoluhlásky *m*(*m*) ako *mb*, resp. *mp* zodpovedá totiž dobovým pravopisným zvyklostiam a za správnu je potrebné považovať dnešnú podobu priezviska *Schimrack*, v latinčine *Schimrackius*, v slovenčine *Šimrák*. Priezvisko *Šimrák* je plnovýznamovým slovom súčasnej slovnej zásoby slovenčiny, a to slovom veľmi prozaickým – *šimrák*. V kontexte vývinu slovenčiny vzniklo odvodením od slovesa *šimrať* koncovkou *-ák*, podobne ako iné podstatné mená mužského rodu, napr. *babrák* od slovesa *babrať*, *vandrák* od slovesa *vandrovať*, *žobrák* od slovesa *žobrať*.

V slovenskej hudobnej historiografii bolo vyriešenie problému *Šimrák* verzus *Šimbracký* predstavené muzikologickej verejnosti už v roku 2004, odkedy začali vychádzať v pramenno-kritickej edícii *Musica Scepusii Veteris* diela Jána Šimráka st. na nemecké texty (ed.: Janka Petőczová, 2004 –). Predtým vyšli Šimrákove motetá a koncerty na latinské texty v edícii *Fontes Musicae in Slovacia* v sérii 7, 8 s názvom *Ján Šimbracký: Opera omnia I., II.* (ed.: Richard Rybarič 1982 a spolued.: Ladislav Kačic 1994). Hudba Jána Šimráka st. má svoje pevné miesto v slovenskom hudobnokultúrnom dedičstve a patrí k tomu najcennejšiemu, čo sa nám z dejín hudby na Spiši v ranom novoveku zachovalo.

(Janka Petőczová)

Wagner Karol/Carolus (1732 Zborov – 1790 Sabinov ?)

Karol Wagner sa narodil v Zborove ako syn správcu Makovického panstva. Bol zemianskeho pôvodu, rodina pochádzala zo Sabinova. Jeho rodnou rečou bola slovenčina. Už od útleho detstva bolo zjavné jeho mimoriadne študijné nadanie. Ako pätnásťročný vstúpil v Jágri do Spoločnosti Ježišovej. Roky 1752 – 1757 strávil v Košiciach: najskôr študoval 3 roky filozofiu na univerzite, potom vyučoval na jezuitskom gymnáziu. Vtedy tu pôsobil vzdelaný jezuita Štefan Kaprinai (1714 – 1785), ktorý mladého Wagnera výrazne ovplyvnil a upozornil ho najmä na význam diela uhorského kritického historika, jezuitu Samuela Timona (1675 – 1736). Wagner následne odišiel študovať teológiu do Trnavy a v roku 1761 bol vysvätený za kňaza.

Významným medzníkom v jeho živote a diele bol relatívne krátky, ročný pobyt na Spiši. Predstavení poslali Wagnera do Spišskej Kapituly, kde mal za úlohu usporiadať miestnu školu. Tu sa zoznámil so spišským prepoštom Jozefom Karolom Zbiškom (1711 – 1774), známym mecénom umenia a literatúry, ktorý si všimol Wagnerovo nadanie a odhodlanie študovať dejiny. Preto ho povzbudil a sprístupnil mu vzácnu knižnicu i archív kapituly a sprostredkoval mu prístup do ďalších archívov. Práve na Spiši si mladý Wagner vytvoril jasný celoživotný plán vedeckej práce. Podľa vlastných slov sa inšpiroval metódou polyhistora Mateja Bela. Vynechal však to, čo vzbudzovalo nevôľu uhorskej šľachty, čiže pojednania týkajúce sa právnych nárokov jednotlivých šľachtických rodín. Rozhodol sa systematicky skúmať uhorské dejiny, predovšetkým popísať územie

Obr. 195. *Pečať Karola Wagnera.*

pred Tisou. Pôvodne mal v pláne začať od rodného Šariša, odtiaľ pokračovať do Abova a Zemplína, avšak v nasledujúcich rokoch uprednostnil štúdium prameňov k dejinám Spiša.

V roku 1762 bol poslaný za slovenského kazateľa do Pezinka, následne v Banskej Bystrici absolvoval tretiu probáciu pred 4 slávnostnými rehoľnými sľubmi. V tom čase misijne pôsobil v okolitých obciach medzi slovenským obyvateľstvom. Po zložení slávnostných sľubov sa vrátil k vedeckej a pedagogickej činnosti. Pôsobil v Trnave, následne v Skalici na jezuitskom kolégiu, avšak veľmi túžil byť preložený bližšie ku Spišu. Od roku 1767 sa totiž v jeho korešpondencii nachádzajú zmienky o intenzívnej práci na zbierke spišských historických prameňov. Predstavení mu vyhoveli a poverili ho menej náročnými povinnosťami v Prešove. Pobudol tu však len jeden rok, pretože v roku 1771 bola reformovaná Trnavská univerzita a Wagnera sem povolali za profesora elokvencie a cirkevných dejín. Keď bola v roku 1773 zrušená Spoločnosť Ježišova, Wagner sa stal diecéznym kňazom Ostrihomskej arcidiecézy, bez pridelenia farnosti. Bol menovaný za kráľovského historika a bolo mu nariadené usadiť sa v Bratislave. Tu pobýval spolu s ďalšími významnými historikmi a bývalými členmi Spoločnosti Ježišovej: s už spomínaným Štefanom Kaprinaiom a s Jurajom Prayom (1723 – 1801). Všetci traja s veľkým odhodlaním pracovali na výskume uhorských dejín, hoci ich životné podmienky boli skromné. V roku 1777 odišli Wagner a Pray do Budína, kde bola presťahovaná Trnavská univerzita. Wagner tu pôsobil ako vôbec prvý kustód univerzitnej knižnice a to až do roku 1784, keď bol z úradu uvoľnený zo zdravotných dôvodov, ako sám uviedol. Uvažuje sa však aj o tom, že bol z úradu prepustený kvôli politickým rozporom na univerzite. Odišiel z nej totiž v období, keď sa stupňovala germanizačná a centralizačná politika Jozefa II., ktorý medziiným zakázal prednášať uhorské dejiny. Wagner sa presťahoval do Sabinova, kde v rámci možností pokračoval v zbieraní a štúdiu historických prameňov. Zomrel v roku 1790.

Okolnosti, najmä všestranná podpora spišského prepošta Zbiška, ho nasmerovali k vytvoreniu monumentálneho štvorzväzkového diela *Analecta Scepusii Sacri et Profani I. – IV.* (*Výber z náboženského a svetského Spiša*, I. : Viennae 1773. II. : Viennae 1774, III. Posonii et Cassoviae 1778, IV. Posonii et Cassoviae 1778). V ňom zhromaždil jemu známe najdôležitejšie pramene k dejinám Spiša. Mnohé z nich vyšli tlačou prvýkrát. Ide o diplomatické, naračné, epigrafické, genealogické pramene doplnené o série cirkevných a svetských hodnostárov. Svojou povahou – dôrazom na historický prameň, poznámkovým aparátom, úvodmi k prameňom, indexom, genealogickými tabuľkami – sa toto dielo radí medzi priekopnícke nielen v spišskej, ale i uhorskej historiografii. Diela mapujúce minulosť iných regiónov Uhorska v podobnom rozsahu i kvalite vznikli až o niekoľko desaťročí neskôr. *Analecta Scepusii* sa dočkali aj niekoľkých dodatkov, ktoré kvôli záujmu spišskej šľachty publikovali Ján Bárdossy, Michal Schmauk a Samuel Weber.

Wagner sa stal už počas svojho života uznávaným historikom známym nielen v uhorských kruhoch vzdelancov. Stalo sa tak najmä kvôli jeho dielu *Analecta Scepusii*. A preto, hoci Wagner nebol spišský rodák, nežil v 19. storočí, na Spiši strávil len jeden rok a neskôr tam podnikol niekoľko kratších študijných ciest, Samuel Weber ho pre význam jeho diela zaradil vo svojej *práci Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des 19. Jahrhunderts* (Igló, 1901) k významným Spišiakom 18. storočia.

(Milota Floreková)

Werner Juraj/ Georgius Vernerus/ Vuernerus, Wernerus, Wernherus/ George, Georg, Jorg, Jorgh Werner/Wernher (koniec 15. storočia Paczków – 1556)

Juraj Werner sa narodil v poslednom desaťročí 15. storočia v sliezskom mestečku Paczków (Patschkau) ako syn nemeckého málo zámožného obchodníka. Nižšie vzdelanie získal v Sliezsku. Jeho akademické štúdium je spojené s univerzitou vo Wittenbergu (1511 – 1514) a od roku 1515 s Jagelovskou univerzitou v Krakove, kde v roku 1519 získal titul bakalára slobodných umení. V ďalšom

magisterskom štúdiu už pravdepodobne nepokračoval a niekedy v priebehu nasledujúcich štyroch rokov sa presťahoval do Uhorska. Presnejší dátum a okolnosti jeho príchodu však pre nedostatok údajov nie sú známe. Bezpečne nemožno doložiť ani jeho prípadné učiteľské pozície začiatkom dvadsiatych rokov v Prešove, Košiciach alebo sedmohradskom Brašove. Wernerovu prítomnosť v Uhorsku možno s istotou potvrdiť až od roku 1524, keď už pôsobil ako mestský pisár v Prešove. V roku 1526 sa stal členom prešovskej mestskej rady a mestským notárom. Keď sa po smrti Ľudovíta II. v bitke pri Moháči v roku 1526 rozpútali dynastické spory o uhorský trón medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom I. Habsburským, postavil sa Werner na stranu Habsburgovcov a v nasledujúcich rokoch vyvinul veľké úsilie, aby sa Prešov a ostatné hornouhorské kráľovské mestá udržali na Ferdinandovej strane. Ešte pred rokom 1528 sa v Prešove i oženil a s manželkou Žofiou mal 5 detí, synov Jána a Pavla a dcéry Sabínu, Veroniku, Eufémiu a Annu.

V rokoch 1528 – 1529 pôsobil v službách vesprímskeho biskupa a kráľovského kancelára Tomáša Zalaházyho ako učiteľ jeho synovca, neskoršieho vesprímskeho biskupa Martina Kechetyho. Barón Žigmund Herberstein, diplomat v službách Habsburgovcov, s ktorým sa Werner zoznámil ešte počas krakovských štúdií, ho na základe listov z jesene roku 1529, ktoré informovali o situácii v Uhorsku a Sedmohradsku, odporučil Ferdinandovi I. ako spoľahlivého spravodajcu. V roku 1531 Werner vykonával pravdepodobne funkciu prešovského richtára. V rokoch 1532 – 1533 bol členom užšej mestskej rady. V rokoch 1534 – 1536 a opäť od roku 1538 členom širšej mestskej rady. Z poverenia kráľa i hornouhorských slobodných kráľovských miest sa často zúčastňoval rôznych misií a diplomatických ciest. V roku 1532 bol napríklad pri jednej misii z poverenia miest zajatý a strávil takmer pol roka ako rukojemník na Oravskom hrade u Mikuláša Kostku, prívrženca Jána Zápoľského. Najneskôr od roku 1533 zastával funkciu kráľovského radcu a správcu Uhorskej komory. Koncom tridsiatych rokov 16. storočia sa stal pravdepodobne jediným správcom kráľovských príjmov v tejto časti Uhorska. Do jeho kompetencie sa postupne dostali úlohy patriace neskôr do pôsobnosti Spišskej komory, ktorá sa ako samostatná finančná inštitúcia konštituovala v roku 1567. V tridsiatych rokoch 16. storočia bol Werner istý čas aj prefektom hradu Solivar. Potom, čo bol zbúraný, mu Ferdinad I. po Veľkovaradínskom mieri (1538) zveril Šarišský hrad, ktorého prefektom bol až do svojej smrti. V tejto funkcii je i zvečnený v slovenskej literatúre a to vďaka Martinovi Bošňákovi (?–1566), ktorý jeho pomoc pri obliehaní Muránskeho hradu zachytil v historickej piesni *Píseň o zámku Muránském*. Okrem týchto aktivít mal určitý čas viesť i prešovskú mestskú školu, táto skutočnosť však nie je spoľahlivo zdokumentovaná.

Juraj Werner sa v súvislosti so Spišom preslávil predovšetkým ako humanistický vzdelanec a autor dvoch balneograficky zameraných spisov, *Hypomnemation de aquis in Scepusio admirandis* (*Krátka správa o podivuhodných vodách na Spiši*, 1548 ?, Viedeň 1551) a *De admirandis Hungariae aquis Hypomnemation* (*Krátka správa o podivuhodných vodách Uhorska*, Bazilej 1549). Iniciátorom vzniku týchto literárnych „správ" bol jeho priateľ barón Žigmund Herberstein, ktorý sa zaujímal o podivuhodné vlastnosti prameňov na Spiši a po Wernerovej odpovedi i v celom Uhorsku. Herberstein mal pravdepodobne i zásluhu na ich vydaní. *Krátka správa o podivuhodných vodách na Spiši* je stručná a úzko tematicky zameraná. S drobnými úpravami sa stala súčasťou známejšej a niekoľkonásobne rozsiahlejšej *Krátkej správy o podivuhodných vodách v Uhorsku*. Zásluhou týchto spisov je Juraj Werner pokladaný za zakladateľa balneológie, respektíve balneografie na Slovensku.

Okrem toho bol Juraj Werner autorom príležitostnej poézie, z ktorej väčšina je sústredená v zbierke *Pannoniae luctus* (*Smútok Panónie*, Krakov 1544). Mal tiež v úmysle vydať dejiny Uhorska, no tento zámer už nestihol realizovať. Zomrel v lete roku 1556.

(Jana Balegová)

Wirsinger Juraj/Georg (prvá polovica 17. storočia)

Juraj Wirsinger je v slovenskej hudobnej historiografii málo známym hudobným skladateľom. Jeho život a pôsobenie bolo späté so Spišom v rokoch 1625 – 1628, keď pôsobil ako rektor školy v Spišskej Novej Vsi. Prišiel pravdepodobne zo stredného Slovenska, pretože v *Gymnaziológii* sa spomína ako rektor školy v Krupine v roku 1618. Do Spišskej Novej Vsi si priviedol aj manželku a deti a od mestskej rady obdržal na cestovanie dosť vysokú sumu, vyše 84 florénov. Neskôr, v rokoch 1630 (respektíve aj 1604 a 1644) ho opäť nachádzame v Krupine ako rektora školy. Viac informácií sa zo života Juraja Wirsingera nezachovalo, ale v archívnych dokumentoch v Spišskej Novej Vsi sa spomína jeho muzicírovanie pri rôznych slávnostných príležitostiach, napríklad pri voľbe richtára. V roku 1626 dokonca zastupoval pána kantora v škole počas jeho neprítomnosti, za čo dostal od

mesta 8 florénov a 40 denárov. Bezpochyby bol teda kvalitný spevák, hudobne vysoko vzdelaný, o čom nakoniec najlepšie svedčí jeho hudba. Zachovalo sa z nej len minimum – 3 skladby v historickej knižnici CZ ECAV v Levoči. Dve z nich máme k dispozícii kompletne, zapísané nemeckou organovou tabulatúrnou notáciou: omšu *Missa a 6* a moteto *Tulerunt Dominum meum 4 vocum*. Z tretej skladby *Tulerunt Dominum meum ab 8* sa zachoval len fragment, 2 hlasy z 8, v hlasových zošitoch sign. SK-Le 64A, 65A (olim 14003a, 14003b).

Wirsingerova *Missa a 6* je skomponovaná pre 6 hlasov polyfonickou technikou klasického kontrapunktu, nazývanou v ranom baroku *prima prattica*. Predstavuje klasický typ protestantskej (luteránskej) omše *missa brevis* prvej polovice 17. storočia, v ktorej sa zhudobňovali pre liturgické účely prvé 2 časti omšového ordinária *Kyrie* a *Gloria*. Nachádza sa v známom tabulatúrnom zborníku sign. SK-Le 3A (olim 13992), ktorý je zdrojom nášho poznania aj hudby Jána Šimráka a Tomáša Goslera. Podľa záznamu v rukopise bola zapísaná 18. februára 1640. Wirsingerovo moteto *Tulerunt Dominum meum 4 vocum* sa zachovalo v nemenej známom tabulatúrnom zborníku sign. SK-Le 5A (olim 13994), v ktorom sú zapísané rukou levočského organistu Samuela Marckfelnera i jeho vlastné organové skladby; jedna z nich – organová dohra – dokonca priamo za motetom *Tulerunt Dominum meum 4 vocum*. Wirsinger tu zhudobnil biblický text s veľkonočnou tematikou *Vzali mi Pána*, z 20. kapitoly *Evanjelia podľa Jána*. Ide o klasickú motetovú kompozíciu vtedajšej doby, ktorej podstatou bolo plynulé priraďovanie na seba nadväzujúcich textových úsekov v súlade s ich biblickým vzorom. Ten istý text zhudobnil Wirsinger aj vo fragmentárne zachovanej osemhlasnej skladbe *Tulerunt Dominum meum ab 8*. Po transkripcii a spartovaní obidvoch zachovaných hlasov (*Quinta vox* a *Tenor*) môžeme z ich tektonickej výstavby identifikovať pôvodnú štruktúru osemhlasnej skladby; s najväčšou pravdepodobnosťou to bol dvojzborový duchovný koncert, komponovaný technikou *cori spezzati*.

Juraj Wirsinger nepôsobil v Spišskej Novej Vsi vo funkcii mestom plateného profesionálneho hudobníka, akými boli kantori, organisti a trubači. Bol však hudobne mimoriadne vzdelaným učiteľom a z pozície rektora (t. j. riaditeľa) mestskej evanjelickej latinskej školy mohol pozitívne ovplyvňovať hudobné vzdelanie chlapcov/žiakov a úroveň kultúrneho a hudobného života v meste. Z dejín Spišskej Novej Vsi vieme, že v 17. storočí tu pulzoval bohatý hudobný život. Existovala tu hudobná spoločnosť *Collegium Musicum* zložená z mešťanov, ako o tom napísal v historickej tlači *Medulla geographiae practicae* (*Jadro praktického zemepisu*) Dávid Frölich v roku 1639. Okrem nej v meste pôsobila i organizovaná nábožensko-hudobná spoločnosť *Fraternitas Litteratorum*. Činnosť tohto literátskeho bratstva poznáme z archiválií síce až od roku 1618, ale bezpochyby existovalo v Spišskej Novej Vsi už v predchádzajúcom storočí a v prostredí mestského evanjelického kantorátu nadviazalo na neskoro stredovekú tradíciu duchovného spevu vo farskom, od reformácie evanjelickom kostole (dnešný katolícky Kostol Nanebovzatia Panny Márie). Juraj Wirsinger bol dirigentom speváckeho telesa pri tomto literátskom bratstve, rovnako ako aj jeho predchodca a nasledovník vo funkcii rektora mestskej školy Cyriak Jarošek (Cyriacus Jaroschek).

Zachovaná hudba Wirsingera potvrdzuje, že v evanjelických kantorátoch na Spiši sa v prvej polovici 17. storočia udržiavala a rozvíjala tradícia viachlasného spievania v latinčine, ktorá existovala paralelne s rozvojom spievania v národných jazykoch (nemčine a slovenčine). V modernej notácii vyšli obidve Wirsingerove skladby transkribované v 9. sérii pramenno-kritickej edície *Musica Scepusii Veteris* (ed.: Janka Petőczová 2015). Určite budú obohatením pre koncertný repertoár nielen profesionálnych hudobných telies, zameraných na predvádzanie starej hudby ale aj poloprofesionálnych alebo amatérskych zborov, ktoré majú záujem začleniť príťažlivú historickú hudbu do dnešných duchovných a kultúrnoumeleckých tradícií.

(Janka Petőczová)

Xylander (Holzmann) Štefan (1572, Levoča – 19. apríl 1619, Spišské Podhradie)

Štefan Xylander bol jedným z najvýznamnejších vzdelancov svojho regiónu a doby, patril k hlavným organizátorom vzniku samostatnej evanjelickej cirkevnej organizácie v Spiši a Šariši.

Narodil sa roku 1572 v Levoči v meštianskej rodine. Jeho pôvodným priezviskom bolo Holzmann, neskôr si ho však ako humanistický vzdelanec uvádzal v podobe Xylander.

Najprv (do roku 1584) navštevoval školu vo svojom rodnom meste. Bolo to v čase, keď bol jej rektorom Tomáš Hentschel zo sliezskej Nisy. Vo svojom vzdelávaní ďalej pokračoval v Nemeckej Ľupči, Prešove a poľských Kapkowciach. Univerzitné štúdiá začal vo Frankfurte nad Odrou v roku 1591, na žiadosť levočskej mestskej rady, ktorá mu štúdium prostredníctvom štipendia zo základiny Alexiusa Turzu umožnila, sa však už po 3 mesiacoch presunul do Wittenbergu. S menšími prestávkami – zapríčinenými zdravotnými ťaž-

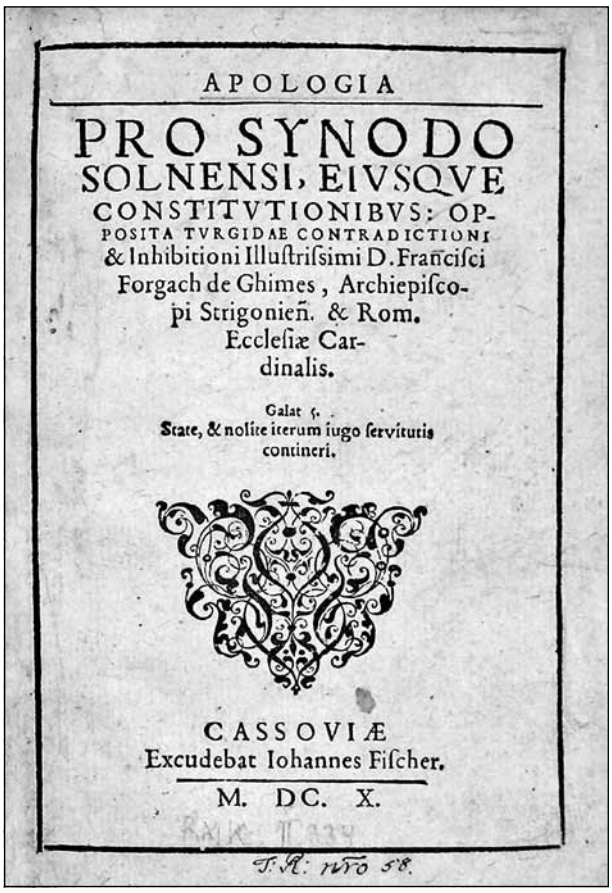
kosťami, cestovaním a kratšími pobytmi na iných univerzitách (napríklad v Kráľovci, dnes Kaliningrad, Ruská federácia) svoje štúdium ukončil vo Wittenbergu v roku 1599 ziskom titulu magister.

Po návrate pôsobil najprv od roku 1599 ako levočský diakon. Od roku 1604 bol evanjelickým kňazom v Krompachoch, od roku 1606 v Sabinove. Koncom roka 1609 zaujal miesto farára v Spišskom Podhradí, ktoré patrilo do skupiny spišských miest, ktoré sa od roku 1412 nachádzali v poľskom zálohu. V čas príchodu Š. Xylandera bol jeho správcom poľský aristokrat S. Lubomirsky, ktorý však nebol priaznivo naklonený protestantizmu. Na Spišskom hrade nad mestom sídlil spišský župan Krištof Turzo, ktorý bol síce pôvodne evanjelikom ako jeho brat, neskorší uhorský palatín Juraj Turzo, avšak roku 1604 pod vplyvom spišského prepošta, kaločského arcibiskupa a kráľovského miestodržiteľa, jezuitu Martina Petého de Hetés (Pethe de Hetes) konvertoval na katolicizmus, čo tiež neprispievalo k uľahčeniu Xylanderovej činnosti.

Napriek tomu sa pustil do aktívnej práce, predovšetkým vynakladal značné úsilie v procese ustanovovania samostatnej evanjelickej cirkevnej organizácie v regióne. V roku 1610 sa v Levoči stretol s Jurajom Turzom, podporovateľom evanjelikov na území dnešného stredného a severného Slovenska. Na stretnutí, ktorého cieľom bolo prediskutovanie cirkevnej organizácie evanjelikov v Spiši a Šariši, bol prítomný aj levočský farár Jakub Zabler.

Delegácia Bratstva 24 spišských farárov pod Xylanderovým vedením vyhľadala palatína Turzu opätovne počas jeho návštevy Košíc v auguste toho istého roku, teda už po Žilinskej synode, na ktorej bola ustanovená samostatná evanjelická cirkevná organizácia na území dnešného západného a stredného Slovenska. Palatín delegácii v Košiciach potvrdil 6. augusta 1610 všetky staré výsady Bratstva 24 kráľovských farárov a zároveň ich rozšíril aj na Bratstvo farárov 5 slobodných kráľovských miest. Oficiálne zároveň získali právo zvoliť vlastného superintendenta, v duchu ustanovení synody v Žiline.

Napriek súhlasu Spišskej stolice a podpore palatína však k rozhodujúcemu kroku – vytvoreniu samostatnej evanjelickej superintendencie nedošlo, keďže chýbala autorita, ktorá by mohla pomôcť preklenúť pretrvávajúce dogmatické rozdiely, ako sa to ukázalo na stretnutí zvolanom na november 1610 do Levoče. Š. Xylander však naďalej pokračoval v činnosti. Zvolával ďalšie zhromaždenia a nadobúdal v prostredí evanjelického duchovenstva uznanie, čo sa odrazilo aj na jeho

APOLOGIA
PRO SYNODO
SOLNENSI, EIVSQVE
CONSTITVTIONIBVS: OP-
POSITA TVRGIDAE CONTRADICTIONI
& Inhibitioni Illuſtriſsimi D. Franciſci
Forgach de Ghimes, Archiepiſco-
pi Strigonien. & Rom.
Eccleſiæ Car-
dinalis.
Galat 5.
State, & nolite iterum iugo ſervitutis
contineri.
CASSOVIÆ
Excudebat Iohannes Fiſcher.
M. DC. X.

Obr. 196. *Titulný list tlačenej verzie Žilinskej synody vydanej v Košiciach v roku 1610.*

voľbe do funkcie seniora Bratstva farárov 24 spišských miest 16. novembra 1611. Jeho výrazným úspechom bolo, že sa mu začiatkom marca 1613 podarilo priviesť župana Krištofa Turzu späť do evanjelickej cirkvi. O tejto udalosti sám obšírne informoval aj palatína, ktorý následne poveril svojho brata organizovaním evanjelickej cirkvi na východe krajiny.

V júli 1613 bola pod Xylanderovým vedením zvolaná porada do Sabinova, na ktorej sa rokovalo o potrebe reorganizácie evanjelickej cirkvi Spiša a Šariša. Pre odpor poľskej vrchnosti sa na stretnutí nezúčastnili zástupcovia 13 zálohovaných spišských miest, ktorí sa však napriek svojej neprítomnosti mali záverom stretnutia podriadiť. Na nasledovnom stretnutí v Tvarožnej županov vyslanec, jeho dvorný kazateľ Ján Michalka, naliehal na potrebu voľby superintendenta. Potrebná zhoda však nebola dosiahnutá, keďže Xylander nesúhlasil s Zablerovým návrhom, aby dominantnú úlohu zohral senior Bratstva kňazov 5 slobodných kráľovských miest.

K definitívnemu riešeniu o podmienkach budúcej cirkevnej organizácie prišlo na synode v Spišskej Sobote, opäť zvolanej Xylanderom. Okrem iného sa tu rozhodlo aj o budúcej voľbe

2 superintendentov, 1 pre Pentapolitanu a 1 pre zvyšok územia, čím sa otvorila cesta k oficiálnemu zavŕšeniu niekoľkoročného úsilia o zjednotenie najdôležitejšícj hornouhorských evanjelických cirkevných zborov do jedinej organizácie.

V Spišskom Podhradí sa teda 22. januára 1614 zišla evanjelická synoda zvolaná Krištofom Turzom. Nezastupiteľnú úlohu tu opäť zohral Štefan Xylander. Ten bol v nasledujúci deň zároveň jednomyseľne zvolený na post superintendenta pre Spiš a Šariš. Na synode bolo okrem voľby superintendentov prijatých aj 16 kánonov, ktoré sa zväčša zhodovali so závermi Žilinskej synody.

Štefan Xylander však pri realizácii záverov synody narazil na vážne komplikácie. Poľská vrchnosť sa na popud ostrihomského arcibiskupa Františka Forgáča k organizácii spišských evanjelikov stavala zásadne odmietavo. Xylander bol v prvých mesiacoch roku 1614 niekoľkokrát predvolaný ľubovnianskym kapitánom na Ľubovniansky hrad. V danej situácii v jeho prospech vystupoval Krištof Turzo, ten však zakrátko – 7. apríla 1614 zomrel, čo Xylanderovo postavenie skomplikovalo ešte viac. Pri tejto príležitosti úmrtia spišského župana Krištofa Turzu spísal latinskú pohrebnú reč. Vydal ju levočský tlačiar Jakub Klös. Štefan Xylander bol napokon nútený pre zlý zdravotný stav a útoky zo strany poľských úradov oznámiť palatínovi svoje rozhodnutie vzdať sa svojej funkcie. Juraj Turzo napokon jeho abdikáciu prijal. Š. Xylander sa následne v Levoči v prítomnosti zástupcov šľachty oboch žúp vzdal postu superintendenta. K pripojeniu Spišsko-šarišskej superintendencie k Superintendencii 5 (od 1615 roku 6) slobodných kráľovských miest došlo však až po jeho smrti, 19. apríla 1619 v Spišskom Podhradí.

Štefan Xylander nebol len neúnavným organizátorom cirkevného života evanjelikov vo východnej časti krajiny. Súčasťou jeho pozostalosti malo byť, okrem príležitostných básní, zmienenej panychídy za Krištofom Turzom a rôznych kázní; aj 14 zväzkov poznámok k evanjelickým cirkevným dejinám. Tie sú však, bohužiaľ, v súčasnosti stratené.

(Peter Benka)

Výber z použitej literatúry

Acsády Ignác : *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest 1896.

Acta Tomiciana, vol. 14, ed.: Władysław Pociecha. Posnaniae 1952.

Agnet Ján : Alchymistická knižnica Pavla Doleviczényho, in: *Kniha 78* : *Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku*, vol. 5, ed.: Kozef Telgársky. Martin 1980.

Analecta Scepusii sacri et profani, vol. 1 – 4, ed.: Carolus Wagner. Viennae, Possoniae et Cassoviae 1771 – 1778.

Arneth Alfred von : *Geschichte Maria Theresias*, vol. 8. Wien 1877.

Baksay Zoltán : Czelder Orbán, a Rákóczi – szabadságharc brigadérosa, in: *Századok*, roč. 91, 1957, s. 751 – 772.

Bal Jeremos : *Szepesvára története.* Lőcse 1914.

Bal Jeremos; Förster Jenő a Kauffmann Aurél (trans. a ed.) : *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*. Lőcse 1913.

Balegová Jana : *In ilicis umbra... Ján Bocatius ako bukolik*. Košice 2016.

Baráthová Nora : David Frölich 1595 – 1648, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 3 – 4, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 1998, s. 27 – 43.

Baráthová Nora : Politický vývoj mesta Kežmarok od polovice 15. storočia do polovice 18. storočia, in: *História Kežmarku do polovice 18 storočia*, ed.: Nora Baráthová et al. Kežmarok 2012.

Baráthová Nora : Vzťah obyvateľov Kežmarku k Poľsku, in: *Terra Scepusiensis* : *Stav bádania o dejinách Spiša*, ed.: Ryszard Gładkiewicz a Martin Homza. Levoča a Wrocław 2003, s. 545 – 550.

Bartunek Anton : *Osobnosti slovenského lekárnictva*. Martin 2001.

Beales Derek : *Joseph II.*, vol. 1: *In the Shadow of Maria Theresa 1741 – 1780*. Cambridge 1987.

Beer Adolf : *Die erste Teilung Polens,* vol. 1. Wien 1873.

Behem Balthasar : *Codex picturatus* : *Anno 1505 : Continens privilegia et plebiscita urbis Cracoviae*. Varsoviae 1990.

Bel Matej : Historiae Comitatus Scepusiensis, in: *Hungariae antiquae et novae prodromus...* Norimbergae 1723, s. 69 – 80.

Benkovská Melánia : Barskí konfederáti a Prešov, in: *Nové obzory*, roč. 18, 1976, s. 99 – 143.

Benkovská Melánia : K situácii na severných hraniciach Uhorska v rokoch 1768 – 1772, in: *Nové obzory*, roč. 24, 1982, 79 – 93.

Bentzur Josef : *Confutatio praetensionis Borussicae in Silesiam*. Viennae 1768.

Bentzur Josef : *Jurium Hungriae in Russiam minorem et Podoliam, bohemiaeque in Oswiciensem et Zatoriensem ducatus praeviae explicatio*. Vindobonae 1772.

Bentzur Josef : *Vorläufige Ausführung der Rechte des Königreichs Hungarn auf Klein- oder Roth-Russen und Podolien, und des Königreichs Böhmen auf die Herzogthümer Auschwitz und Zator*. Wien 1772 a 1783.

Bérenger Jean a Kecskeméty Károly : *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon. 1608 – 1918.* Budapest 2008.

Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619 – 1629, ed.: Lajos Szádecky. Budapest 1915.

Bieniarzówna Janina : Michał Meidel, in: *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 29. Wrocław 1986, s. 384 – 385.

Bieniarzówna Janina : Związki handlowe Krakowa z Krems do XVI do XVIII wieku, in: *Studia Austro-Polonica*, roč. 5, 1997: *Zeszyty Naukowe UJ, MCXCV, Prace Historyczne*, vol. 121, s. 97 – 109.

Bieniarzówna Janina a Małecki M. Jan : Dzieje Krakowa : Kraków w wiekach XVI – XVIII, in: *Dzieje Krakowa*, vol. 2. ed.: Janina Bieniarzówna a Jan M. Małecki. Kraków 1984.

Bodnár Ján a kol. : *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*, vol. 1. Bratislava 1987.

Bohus Georg : *Historisch-geographische Beschreibung des Oberungarn berühmtesten Zipser Landes*, ed. a trans.: Johannes Lipták. Kässmark 1919.

Borovszky Samu (ed.) : *Magyarország vármegyéi és városai* : *Gömör és Kishont vármegye*. Budapest 1903.

Brady A. Thomas : Emergence and Consolidation of Protestantism in the Holy Roman Empire to 1600, in: *The Cambridge History of Christianity*, vol. 6 : *Reform and Expansion*, ed.: Ronnie Po-Chia Hsia. Cambridge 2008, s. 20 – 36.

Brázdil Rudolf; Kiss Andrea; Luterbacher Jürg a Valášek Hubert : Weather Patterns in Eastern Slovakia 1717 – 1730, Based on Records from the Breslau Meteorological Network, in: *International Journal Of Climatology*, roč. 28, 2008, s. 1639 – 1651.

Bruckner Győző : *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen.* Budapest 1922.

Cithara Sanctorum 1636 – 2006 : *Zborník z vedeckej konferencie konanej 22. – 23. 11. 2006 v Liptovskom Mikuláši a Liptovskom Jáne*, ed.: Eva Augustínová a Miloš Kovačka. Martin 2007.

Codex sanitario-medicinalis Hungariae, ed.: Franciscus Xav. Linzbauer, vol. 2. Budae 1852.

Conradi Sperfogel senatoris et judicis Leutschoviensis, Contracti Annales scepusienses. 1516 – 1537 in: *Analecta Scepusii sacri et profani, vol.* 2, ed.: Carolus Wagner. Viennae 1774.

Corpus iuris Hungarici, seu decretum generale, vol. 1, ed.: Ivan Kitonich. Budae 1822.

Csifféry György : Varkocs Tamás egri várkapitány emlékezete : Az egri Dobó István vármúzeum évkönyve, in: *Agria* : *Az Egri Múzeum Évkönyve* : *Annales Musei Agriensis*, roč. 40, 2004, s. 189 – 258.

Dangl Vojtech a Segeš Vladimír : *Vojenské dejiny Slovenska*, vol. 3. (1711 – 1914). Bratislava 1996.

Daniel P. David : The Acceptance of the Formula of Concord in Slovakia, in: *Archiv für Reformationsgeschichte – Archive for Reformation History*, roč. 70, 1974, s. 260 – 277.

Danyi Dezső a Dávid Zoltán (ed.) : *Az első magyarországi népszámlálás (1784 – 1787)*. Budapest 1960.

Decjusz Jodok Ludwik : *Księga o czasach króla Zygmunta*, trans.: Kazimierz Feliks Kumaniecki. Warszawa 1960.

Decker Viliam : *Dejiny ručnej výroby papiera na Slovensku*. Martin 1982.

Dejiny Krompách, ed.: Ivan Chalupecký a Ján Rak. Košice 1981.

Dejiny Popradu, ed.: Ivan Chalupecký. Košice 1998.

Dejiny Slovenska, vol. 2, ed.: Vladimír Matula a Jozef Vozár. Bratislava 1987.

Dejiny trnavskej univerzity 1635 – 1777, 1992 – 2010, ed.: Jozef Šimončič a Alžbeta Hološová. Trnava 2010.

Demkó Kálmán : A magyar-cseh confoederatio és a beszterczebányai országgyűlés 1620-ban, in: *Századok*, roč. 20, 1886, s. 105 – 121.

Demkó Kálmán : Lőcse a Bocskay-felé fölkelésben, in: *Századok*, roč. 17, 1883, s. 844 – 856.

Demkó Kálmán: Adatok az 1619 – 1620-iki pozsonyi országgyűlés történetehez, in: *Századok*, roč. 15, 1881, s. 431 – 443.

Die Chronik der Stadt Leibitz/Ľubica, in: *Die Chroniken der frühen Neuzeit aus der Zips*, ed. a trans.: Ilpo Tapani Piirainen a Soňa Polláková. Levoča 2013.

Divéky Adorján : *A Lengyelországnak elzálogosított 16 Szepesi város visszacsatolása 1770-ben*. Budapest 1929.

Duka Zolyomi Norbert : Otázka prvenstva prešovského lekára J. A. Raymanna v očkovaní proti kiahňam, in: *Časopis pro dějiny věd a techniky*, roč. 1, 1968, s. 48 – 50.

Duka Zólyomi Norbert : Zdravotníctvo v 13 spišských mestách za poľského panstva (1412 – 1770), in: *Vlastivedný časopis* 24, 1975, č. 1, s. 30 – 37.

Dupkala Rudolf : Arystotelizm protestancki Eliáša Ladivera a filozofia na Słowacji, in: *Społeczeństwo i Edukacja – Międzynarodowe Studia Humanistyczne*, roč. 2, 2009, s. 71 – 82.

Dupkala Rudolf : Filozofovanie na Slovensku : Reflexie a súvislosti (K problematike receptívnosti filozofického myslenia na Slovensku, in: *Filozofia*, roč. 64, 2009, s. 552 – 559.

Dupkala Rudolf : *Prešovská škola*. Prešov 1999.

Ember Győző a Heckenast Gusztáv : *Magyarország története 1686 – 1790*, vol. 1. Budapest 1989.

Ewans Robert John Weston : *Austria, Hungary, and the Habsburgs* : *Essays on Central Europe, c.1683 – 1867*. Oxford 2006.

Fišer Rudolf : Obchodní styky Levoče s Polskem a Slezskem v 1. polovici 17. století, in: *Historia*, roč. 17, 1970, s. 67 – 91.

Fónagy Zoltán : Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában, in: *Századok*, roč. 133, 1999, č. 6, 1141 – 1191.

Fora Jakub : *Libellus ac Mannae absconditae sive Iter ad Montes Carpatos Hungariae in Comitatu Scepusiensi, ubi Mater Thesaurorum iacet recondita, quostamen Secundum hunc librum facile invenire potest*, 1832.

Förster Jenő : A 13 város állapota 1747-ben: A kir. bizstosi intézmény, in: *Közlémenyek Szepes vármegye múltjából*, roč. 3, 1911.

Foutnier August : *Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts*. Wien 1887.

Froehlich David : *Bibliotheca seu cynosura peregrinationum, id. est: Viatorium (omnium hactenus editorum absolutissimum)...* Ulmae 1644.

Froehlich David : *Medulla geographiae practicae peregrinantium imprimis usui, deinde historiarum et rerum hoc tempore belocissimo gestarum, gerendarumque pleniori cognitioni accomodata. In qua potissimum Europae regiones nobiliores novo compenditosque methodo proponuntur* : *earum situs, quantitas, qualitas, dominium, partitio, distributio Urbium, Oppidorum, Arcium, resque in iis memorabiles, conditio, politia, consuetudines et mores incolarum; Insulae, Peninsulae, Maria, Sinus, Fluvii, Lacus, Portus, Promontoria, Montes, Thermae, Acidulae, Minerae, Agri, Viridaria, Silvae, Vivaria, Animantia, Antiquitatum monumenta nec non alia quamplurima insigniora naturalia, atque artificialia cuiusvis loci Gnorismata singillatim adumbrantur: et tandem caeterae quoque Orbis terrarum Partes summatim pertractantur:... Partim experientia atque oculari observatione, partim lectione neotericorum Geographorum concinnata, in Prodrorum suae Bibloithecae etc.* Bartfae 1639.

Frölich David : *Der uralte Deutsch-Ungarische Zipserische und Siebenbürgische Landsmann* : *Das ist*: *Vorlauffer der Newen Ungarischen Chronik*. Leutschaw 1641.

Gácsová Alžbeta (ed. a trans.) : *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu* : *1113 – 1848*. Bratislava, 1955.

Genersich Christian : *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmárk in Oberungarn, am Fusse der Carpathen*, vol. 1. Kaschau 1804.

Gierszewski Stanisław : Słowackie zaplecze portu gdańskiego w końcu XV i w pierwszej połowie XVI w., in: *Strefa bałtycka w XVI – XVIII w. Polityka – Społeczeństwo – Kultura – Gospodarka* : *Ogólnopolska sesja naukowa zorganizowana z okazji 70-lecia urodzin Profesora Edmunda Cieślaka*, ed.: Jerzy Trzoska. Gdańsk 1993.

Glassl Horst : Der Rechtsstreit um die Zips vor ihrer Rückgliederung an Ungarn, in: *Ungarn-Jahrbuch*, roč. 1, 1969, s. 25 – 36.

Golema Martin : Autorita písma a autorita obrazu – obrazoborectvo na Slovensku v 16. storočí, v národnom obrodení a súčasná hrôza z televíznych obrazov, in: *Studia Slovaca* : *Zborník vedeckých prác členov Katedry slovenského jazyka a literatúry*, ed. Jozef Tatár. Banská Bystrica 2004, s. 9 – 29.

Gross Ernő : *Késmárk és Lőcse városok versengése XVI. században*. Lőcse 1885.

Gyula Barger : Bassó murányvári rablóvezérnek káposztafalvi hegyeken át vezetett egykori hadászati útjáról, in: *Közlemények Szepes vármegye múltjából*, roč. 8, 1916, s. 62 – 67.

Hajduk Martin : Rozenkruciánska tradícia a slobodomurárske hnutie v strednej Európe v 17. – 18. storočí, in: *Mladá veda* : *Young Science*, roč. 2, 2014, s. 87 – 94.

Halaga, Ondrej: Z dejín košickej univerzity, in: *Historický časopis*, roč. 4, 1956, s. 521 – 535.

Handel żydowski w Krakowie w końcu XVI i w XVII wieku : Wypisy z krakowskich rejestrów celnych z lat 1593 – 1683, ed.: Jan M. Małecki. Kraków 1995.

Hapák Pavel : *Dejiny železiarstva na Slovensku*. Bratislava 1962.

Harčar Anton : *Historický význam protireformácie v Košiciach v roku 1604*. Budapest 1942.

Heckenast Gusztáv : *Ki kicsoda a Rákóczi – szabadságharcban?* Budapest 2005.

Horváth Pavel : *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. Bratislava 1963.

Horváth Pavol : Obchodné styky Levoče s Poľskom v druhej polovici 16. storočia, in: *Historické štúdie*, roč. 1, 1955, s. 105 – 145.

Horváth Pavol : Príspevok k obchodným stykom Slovenska so Sliezskom a Moravou, v prvej polovici 16. stor., in: *Historické štúdie*, roč. 11, 1966, s. 167 – 193.

Horváth Pavol : Príspevok k obchodným stykom východoslovenských miest s Poľskom a Sedmohradskom v 16. a 17. storočí, in: *Nové obzory*, roč. 7, 1964, s. 120 – 134.

Hrochová Mária a Mauerová Mária: *Biobibliografia prírodných, lekárskych a technických vied na Slovensku*. Martin 1976.

Chalupecký Ivan : Hospodárske pomery na severovýchodnom Spiši v polovici 18. storočia, in: *Historické štúdie*, roč. 10, 1965, s. 110 – 127.

Chalupecký Ivan : Inventár spišského starostovstva z roku 1758, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 3 – 4, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 1995 – 1996, s. 80 – 87.

Chalupecký Ivan : Medzi porážkou uhorského vojska pri Moháči a zánikom zálohu (1526 – 1772), in: *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*, ed.: Ivan Chalupecký. Spišská Nová Ves 2014, s. 147 – 192.

Chalupecký Ivan : Richnava v nepokojných časoch 1526 – 1711, in: Kol. (ed.) : *Dejiny Richnavy*. Richnava 2010.

Chalupecký Ivan : Snahy Uhorska o vykúpenie spišských miest z poľského zálohu v 15. – 17. storočí, in: *Historické štúdie*, roč. 41, 2000, s. 115 – 120.

Chalupecký Ivan : Spoločenský a duchovný život Levoče v prvej polovici 16. storočia, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 5 – 6, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 1997 – 1998, s. 89 – 104.

Chalupecký Ivan : Významné evanjelické osobnosti Levoče Peter Zabler, Štefan Xylander, Christian Pfanschiedt a Ján Ľudovít Topertzer, in: *Pohľady do minulosti : Zborník prednášok z histórie*, vol. 2, ed.: Mária Novotná. Levoča 2002, s. 101 – 115.

Chalupecký Ivan: Spišskokapitulskí jezuiti a rekatolizácia na Spiši, in: *Viera a život : Časopis pre kresťanskú orientáciu*, roč. 9, júl 1999, č. 3, s. 225 – 235.

Ila Bálint : *Gemerská župa*, vol. 1 : *Dejiny župy do roku 1773*. Dolné Strnie 2010.

Istvanffy Nicolaus : *Regni Hungariae historia*. Coloniae Agrippinae 1724.

Iványi Béla : Késmárk város lakói és azoknak vagyoni viszonyai 1542-ben, in: *Közlemények a Szepes vármegye múltjaból*, roč. 8, 1916, s. 68 – 86.

Janšák Štefan : *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu : Hospodárske pomery od r. 1514 do r. 1848*. Bratislava 1932.

Janura Tomáš : Kežmarský hrad v rukách šľachticov – nový pohľad na jeho dejiny od konca 15. do začiatku 18. storočia, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 21, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2013, s. 45 – 69.

Javor Martin : Slobodomurárske hnutie na Spiši, in: *Annales historici Presoviensis*, roč. 9, 2009, s. 97 – 103.

Javor Martin : *Slobodomurárske hnutie v českých krajinách a v Uhorsku v v 18. storočí*. Prešov 2009.

Jesenský Miloš : *História alchýmie na Slovensku*. Bratislava 2010.

Ješič Milovan : *Dejiny filozofie na Slovensku a v Čechách do konca 17. storočia*. Košice 2013.

Karabová Katarína : Andrej Jaslinský – moderne zmýšľajúci trnavský profesor filozofie, in: *Známi i neznámi autori historickej Trnavskej univerzity VIII,* 2015.

Katechizmus menší od troch superintendentov, ed.: Eliáš Láni; Izák Abrahamides a Samuel Melik. Levoča 1612.

Katona Stephanus : *Historia critica regum Hungariae*, tom. IV, VI, IX. Budae 1793, 1794.

Kiryk Feliks : Sandecjana w Państwowym Archiwum Powiatowym w Lewoczy, in: *Rocznik Sądecki*, roč. 24, 1996, s. 71 – 84.

Kiryk Feliks : Związki handlowe i kulturalne miast małopolskich ze Słowacją w XV i XVI stuleciu, in: *Historické štúdie*, roč. 41, 2000, s. 9 – 33.

Knauz Nándor : A veteristák, in: *Századok*, roč. 3, 1869, s. 17 – 37.

Kohútová Mária a Vozár Jozef : *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava 2006.

Komáromi András : Listius Anna Rozina bünpöréhez, in: *Magyar Történelmi Tár*, roč. 10, 1897, s. 627 – 652.

Konečný, Peter : *250. výročie Banskej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici : Jej význam pre vývoj montánneho školstva v Rakúsko-Uhorsku, 1762 – 1919.* Košice 2012.

Konopczyński Władysław : *Konfederacja Barska,* vol. 1 – 2. Warszawa 1936 – 1938.

Kónya Peter et al. : *Dejiny Uhorska.* Bratislava 2014.

Kónyová Annamária *a* Kónya *Peter : Kalvínska reformácia* a *reformovaná cirkev* na *východnom Slovensku* v *16. – 18. storočí*. Prešov 2010.

Kosman Marceli : *Dějiny Polska*. Praha 2011.

Kowalská Eva : *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí : Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava 2001.

Kredatusová Alena : Spišský lekár, vzdelanec a podnikateľ Samuel Spillenberger (1572 – 1654), in: *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 17, 2007, č. 2, s. 3 – 16.

Kronika anonymného kartuziána zo Skaly útočišťa, trans.: Naďa Labancová (v rukopise).

Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392 – 1506, ed.: Kazimierz Kaczmarczyk. Kraków 1913.

Księgi przyjęć do *prawa miejskiego w Krakowie 1507 – 1572*, ed.: Aniela Kiełbicka i Zbigniew Wojas. Kraków 1993.

Kučera Matúš : Mikuláš Kopernik – osobnosť humanizmu a renesancie, in: *Historica : Zborník Filozofickej fakulty UK*, roč. 24 – 25. 1973 – 1974, s. 3 – 37.

Kučera Matúš : Poľsko-slovenský obchod so soľou do konca 16. storočia, in: *Slovanské štúdie*, roč. 7, 1965, s. 89 – 122.

Kucharská Veronika : *Ducissa : Život tešínskej kňažnej v časoch Jagelovcov*. Bratislava 2014.

Kunec Patrik : Účasť Mórica Beňovského v bojoch tzv. Barskej konfederácie v rokoch 1768 – 1769 : Sumarizácia historických faktov, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity : Historie/Historica*, roč. 15, 2008, s. 119 – 137.

Kurtyka Janusz : Starostwo spiskie (1412 – 1769/70), in: *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša*, ed.: Martin Homza a Ryszard Gładkiewicz. Levoča a Wrocław, 2003.

Kurze Geschichte Siebenbürgens, ed.: Béla Köpeczi. Budapest 1990.

Kutrzeba Stanisław a Ptaśnik Jan : Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego, in: *Rocznik Krakowski*, roč. 14, 1910, s. 1 – 183.

Kvačala Ján : *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*. Liptovský svätý Mikuláš 1935.

Labancová Ivana : *Františkánske kázne na Spiši : Bakalárska práca*. Katedra slovenských dejín. Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Bratislava 2015.

Lacko Miroslav : Banícka škola v Smolníku vo svetle nových poznatkov, in: *Historické štúdie*, roč. 48, 2014, s. 177 – 202.

Ladiveri Elliae : *Summulae logicae, in quibus omnis formalis ratio agumementandi et exprimitur ac ad conversias Dialecticas dispo*. Solnae 1671.

Lengová Miriam : *Kežmarskí remeselníci : Z dejín remesiel a cechov v Kežmarku (1443 – 1872)*. Kežmarok 2013.

Lesňák Tomáš : Ľudový misionár páter Serafín Bošák, in: *Acta Musaei Scepusiensis 2008*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2008, s. 75 – 92.

Leśniak Franciszek : *Rzemieślnicy i Kupcy w Krośnie: XVI – pierwsza połowa XVII wieku*. Kraków 1999.

Leśniak Franciszek : Życie gospodarcze, in: *Dzieje miasta Nowego Sącza*, vol. 1, ed.: Feliks Kiryk. Warszawa 1992, s. 341 – 392.

Magyarország történeti kronológiája, vol. 2 : *1526 – 1848*, ed.: Kálmán Benda. Budapest 1989.

Maksay Ferenc : *A Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, vol. 2. Budapest 1990.

Małecki M. Jan : Handel zewnętrzny Krakowa w XVI wieku, in: *Zeszyty Naukowe WSE w Krakowie*, roč. 11, 1960, s. 73 – 152.

Małecki M. Jan : *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku*. Warszawa 1963.

Málnási Ödön : *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora* (1672 – 1732). Kalocsa 1933.

Marcinová Františka : Odraz skončenia poľského zálohu v súdnej knihe mesta Podolínec z rokov 1764 – 1780, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 21, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2013, s. 115 – 122.

Matejovič Pavel : *Zima AD 1500 – 2000*. Bratislava 2012.

Mislovičová Virgínia : Súdna právomoc Starej Ľubovne v zrkadle najstaršej mestskej knihy, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 7 – 8, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 1999 – 2000, s. 73 – 89.

Monumenta Hungariae Historica, vol. 3. *Comitalia – Országgyülési emlékek*, tom. 1 – 3, 10 – 11, ed.: Vilmos Fraknói a Árpád Károly. Budapest 1874, 1875, 1876, 1890 a 1899.

Münz Teodor : Fröhlichov Náčrt o pohybe sveta, in: *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, roč. 8, 1977, s. 395 – 421.

Nabielak Ludwig : *Jan Klemens Branicki : Ustęp z dziejów Polski XVIII wieku*. Lwów 1864.

Niwiński Mieczysław : Z dziejów rodziny Czipserów, in: *Rocznik Krakowski*, roč. 30, 1938.

Noga Zdzisław : Elita Krakowa i jej kontakty z miastami górnych Węgier oraz ze Lwowem w XVI wieku, in: *Miasta i mieszczaństwo w Europie Środkowowschodniej do połowy XIX wieku*, ed.: Dorota Michaluk a Krzysztof Mikulski. Toruń 2003, s. 97 – 112.

Noga Zdzisław : *Krakowska rada miejska w XVI wieku : Studium o elicie władzy*. Kraków 2003.

Obuchowska-Pysiowa Honorata : *Udział Krakowa w handlu zagranicznym rzeczypospolitej w pierwszych latach XVII wieku*. Wrocław 1981.

Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka, ed.: Mária Novacká. Bratislava 1986.

Olejník Vladimír (ed. a trans.) : Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš, in: *Acta Musaei Scepusiensis 2007*, ed.: Mária Novotná. Levoča 2008, s. 113 – 148.

Olchváry Ödön : Betlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen, in: *Hadtörtenélmi Közlemények*, roč. 3, 1890.

Pajdušák Matuš : Markušovce, nástin dejepisný, in: *Zprávy z minulosti Spišskej župy*, ed.: Jozef R. Hajnóci. Levoča 1923.

Pánek Jaroslav : Olmütz als Bischofs- und Landeszentrum an der Schwelle zur Neuzeit, in: *Metropolen im Wandel : Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, ed.: Evamaria Engel; Karen Lambrecht a Hanna Nogossek. Berlin 1995, s. 233 – 243.

Paprocki Bartosz : *Herby rycerstwa polskiego*, tom. 3. Kraków 1858.

Pavercsik Ilona : Diela Dávida Fröhlicha v Széchényiho národnej knižnici, in: *Z minulosti Spiša*, roč. 3 – 4, s. 43 – 57.

Petőczov Janka : *Hudba ako kultúrny fenomén v dejinách Spiša. Raný novovek*. Bratislava 2014.

Pieradzka Krystyna : *Handel Krakowa z Węgrami w XVI w.* Kraków 1935.

Piirainen Ilpo Tapani a Ziegler Arne (ed.) : *Das älteste Gerichtsbuch der Stadt Käsmark /Kežmarok aus den Jahren 1533 – 1553*. Leutschau 1998.

Pilářik Očowský Štefan : *Favus destillans : To jest Stred tekaucý utěssených, srdečných a nábožných Modliteb*. Lewoča 1648.

Pleiner Radomír a Purš Jaroslav : *Dějiny hutnictví železa v Československu*, vol 1 : *Od nejstarších dob do průmyslové revoluce*. Praha 1984.

Pray Georgius (ed.) : *Epistolae procerum regni Hungariae*, vol. 2. Posonii 1806.

Ptaśnik Jan : Turzonowie w Polsce i ich stosunki z Fuggerami (kartka z dziejów Krakowa w epoce humanizmu), in: *Pamiętnik Naukowy i Literacki*, roč. 33, 1905, s. 3 – 19.

Rácová [Labancová] Naďa : *Ideové a historické predpoklady vzniku prvého úplného prekladu Písma Svätého do slovenčiny : Dizertačná práca*. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Bratislava 2010.

Rácz Lajos : *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. Szeged 2001.

Rebro Karol : *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II.* Bratislava 1959.

Reinhard Emil : *Johann Turzo von Bethlemfalva : Bürger und Konsul von Krakau in Goslar 1478 – 1496 : Ein Beitrag zur Klärung unseres Verbandswesens*. Goslar 1928.

Rezik Ján a Matthaeides *Samuel : Gymnaziológia : Dejiny gymnázií na Slovensku*, trans.: Vladislav Ružička. Bratislava 1971.

Ribini Johan : *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae a Ferdinando I. usque III*. Posonii 1787.

Ruciński Henryk. Stosunki z Wegrami, in: *Dzieje miasta Nowego Targu*, ed.: Mieczylaw Adamczyk. Nowy Targ 1991.

Rybarski Roman : *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, vol. 1. Warszawa 1928.

Sebök Marcell : Sebastian Thököly and his Sensibility towards Religious Questions, in: *The Man of Many Devices, who Wandered full Many Ways...* : *Festschrift in Honor of János M. Bak*, ed.: Balász Nagy a Marcell Sebők. Budapest 1999, s. 583 – 595.

Sentiváni Martin : Sústava sveta: Kozmologická štúdia (*Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate*), trans., ed. a koment.: Svorad Zavarský, in: *Slavica Slovaca*, roč. 46, 2011, 3: *Supplementum*. Bratislava 2011.

Schmitt Henryk : *Dzieje panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego,* tom 1 – 2. Lwów 1868 – 1869.

Schmitt Henryk : *Dzieje polskie XVIII i XIX wieku*, vol. 1 – 2. Kraków 1866 – 1867.

Sigray Joannes : Visitatio Ecclesiarum Scepusiensium, in: *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*, ed.: Josephus Hradszky. Szepesváralja 1903 – 1904, s. 115 – 277.

Sirácky Ján : *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava 1966.

Slavíčková Katarína : Alchýmia v Kežmarku – na hrade aj v lýceu – Kežmarský hradný pán ako alchymista, in: *Poľská rodina Lasky a Kežmarok* : *Zborník s odbornej konferencie*, ed.: Nora Baráthova a kol. Kežmarok 2012, s. 78 – 89.

Ślawski Tadeusz : *Biecz i Gorlice* : *Ośrodki handlu winem od XIV w. do XVIII w.*, Biecz 2001.

Sölöši Benedikt : *Cantvs Catholici* : *Pýsne Katholicke. Latinské, y Slowenské* : *Nowé y Starodawné.* Leutschoviae 1655.

Stellner František : *Sedmiletá válka v Evropě*. Praha 2007.

Suchý Michal : *Dejiny Levoče*, vol. 1. Košice 1974.

Suchý Michal : Spišské mestá v poľskom zálohu, in: *Spišské mestá v stredoveku,* ed.: Richard Marsina. Košice 1974, s. 55 – 84.

Supplementum analectorum terrae Scepusiensis, vol. 2, ed.: Michael Schmauk. Szepesváraljae 1889.

Sváby Frigyes : *A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története*. Lőcse 1895.

Sygański Jan : Diariusz Jerzego Tymowskiego, in: *Historia Nowego Sącza od wstąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru Polski*, tom. 2. Lwów 1901.

Szászky Tomka Iohannes : *Introductio in geographiam Hungariaeantiqui et medii aevi et VI. tabulis illustrata*. Posonii 1781.

Szekfű Gyula a Hóman Bálint : *Magyar történet*, vol. 4 : *XVII. század* : *Az erdélyi-magyar államrendszer. A vallásügy*. Budapest 1935.

Szent-Miklossy Godefredus : *Provincia Scepusiensis* : *Ac Aequipollens Titulus Olim Viginti Quatuor Regalium Scepusii Civitatum*... Leutschoviae 1779.

Szijártó István : *A Diéta*: *A magyar rendek és az országgyűlés 1708 – 1792*. Keszthely 2010.

Szögi, László : *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526 – 1788*. Budapest, 2003.

Šafárik Jozef : *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých náreční* : *Severozápadní Slovania*, vol. 2 : *Dejiny jazyka a literatúry Slovákov*. Zlatý fond sme.sk

Šimon František a Balegová Jana : Príspevok k poznaniu života a diela levočského lekára Samuela Spillenbergera, in: *Zborník o problémoch dejinách knižnej kultúry* : *Dejiny knižnej kultúry Spiša*. Martin 2013, s. 259 – 265.

Špiesz Anton : *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*. Martin 1983.

Špiesz Anton : *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava 1972.

Špiesz Anton : *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice 1983.

Špiesz Anton : Východoslovenské plátenníctvo od konca 17. do polovice 19. storočia, in: *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava 1964.

Števík Miroslav a Timková Michaela : *Dejiny hradu Ľubovňa*. Stará Ľubovňa 2005.

Takács Péter a Udvari István : Adalékok a Szepes megyei vásárok és a vásározó Szepes megyei úrbéres lakosság 18. század végi történetéhez, in: *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, roč. 30 – 31. Miskolc 1993, s. 171 – 181.

Takács Sándor : Szent korona Lőcsén, in: *Közlemények a Szepes vármegye múltjaból*, roč. 8, 1916, s. 110 – 112.

Tejnil Eduard : K dejinám tureckého panstva na Slovensku II, in: *Historické štúdie*, roč. 5, 1959, s. 149 – 220.

Thaly Kálmán : II. Rákóczi Ferenc kora a gr. Csákyak, Szepes vármegye és a b. Palocsay család levéltáraiban. II, in: *Századok*, roč. 7, 1873.

Thamassy Mikolass : *Prava katolícka ručny knyžka, kteražto ručny knyzce ale leweg,* Doktora *Matyassa Hoe na odpor Widana gest* : *že Nabožentswy (tak nazwanich Luthernuw) nenj ewangelitske, neni Katholicke, nenj oprawdiwe; ale Slowu Božimu a Učeny Aposstolskemu odporne*. Trnawa 1691.

Tibenský Ján : Daniel Fischer, in: *Biografické štúdie*, roč. 11, 1984, s. 66 – 75.

Tibenský Ján : Dávid Fröhlich, in: *Biografické štúdie*, roč. 11, 1984, s. 44 – 48.

Tibenský Ján : *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava 1979.

Tibenský Ján : Historické pozadie pokusu o vytvorenie celouhorského vedeckého centra na východnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia **:** K vedeckej aktivite D. Fischera, J. Bohuša, J. Buchholtza ml. a J. A. Raymanna, in: *Biografické štúdie*, roč. 18, 1991, s. 9 – 29.

Tibenský Ján : *Juraj Papánek a Juraj Sklenár* : *Obrancovia slovenskej národnosti v 18. storočí*. Martin 1958.

Tibenský Ján a Urbancová Viera (ed., trans. a koment.) : *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava 2003.

Tibenský Ján a kol.: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*, vol. 1. Bratislava 1986.

Vavilov Sergej Ivanovič : *Izák Newton*. Bratislava 1952.

Vencko Ján : *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927.

Verini Eusebii : *Commentatio juridica Critica de Hereditario Jure Serenissimae Domus Austriacae in Apostolicum Regnum Hungariae.* Viennae et Lipsiae 1771.

Vojtaš Matej : *Spišská Nová Ves* : *Príspevok k miestopisnej monografii*. Spišská Nová Ves 1957.

Weber Jan : *Amuletum* : *To gest zpráwa krátká a potřebná o moru, jakýchby prostředků náležitých y zdravj y nemocnj v čase moru užiwati měli*. Leutschoviae 1645.

Weber Samuel : *Bilder aus der Zipser Vergangenheit*. Leutschau 1880.

Weber Samuel : Szepességi árszabály 1610-ből. (Gemeine Landts Ordnung), in: *Magyar Történelmi Tár*, roč. 13, 1890, s. 773 – 781.

Weber Samuel : *Ujabb adalékok Szepes megye történetéhez*. Budapest 1905.

Weber Samuel : *Zipser Geschichts- und Zeitbilder*. Leutschau 1880.

Werner Juraj : O pozoruhodných vodách na Spiši, in: *Jazyk a reč* : *internetový časopis Lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočníckeho centra excelentnosti pri Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove*, ed. a trans.: Jana Balegová, roč. 5, 2014, č. 17 – 18, 2014, s. 1 – 2.

Wijaczka Jacek : *Handel zagraniczny Krakowa, w połowie XVII wieku*. Kraków 2002.

Zemplénová Jolana : *Dejiny fyziky na Slovensku do polovice 19. storočia*. Bratislava 1974.

Zemplénová Jolana : The Reception of Copernicanism in Hungary (A Contribution to the History of Natural Philosophy and Physics in the 17th and 18th centuries), in: *The Reception of Copernicus' Heliocentric Theory: Proceedings of a Symposium Organized by the Nicolas Copernicus Committee of the International Union of the History and Philosophy of Science*, ed.: Jerzy Dobrzycki. Toruń 1973, s. 311 – 356.

Zuber A. Mike : Johann Jacob Zimmermann and God's two Books : Copernican Cosmology in Lutheran Germany around 1700, in: *Knowing Nature in Early Modern Europe*, ed.: David Beck. Routlage 2016.

Žudel Juraj : Trhové sféry v roku 1720, in: *Geografický časopis*, roč. 25, 1973, s. 299 – 312.